

DE WEST-TORADJAS OP MIDDEN-CELEBES

DOOR

ALB. C. KRUYT

DEEL I

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM, AFDEELING LETTERKUNDE

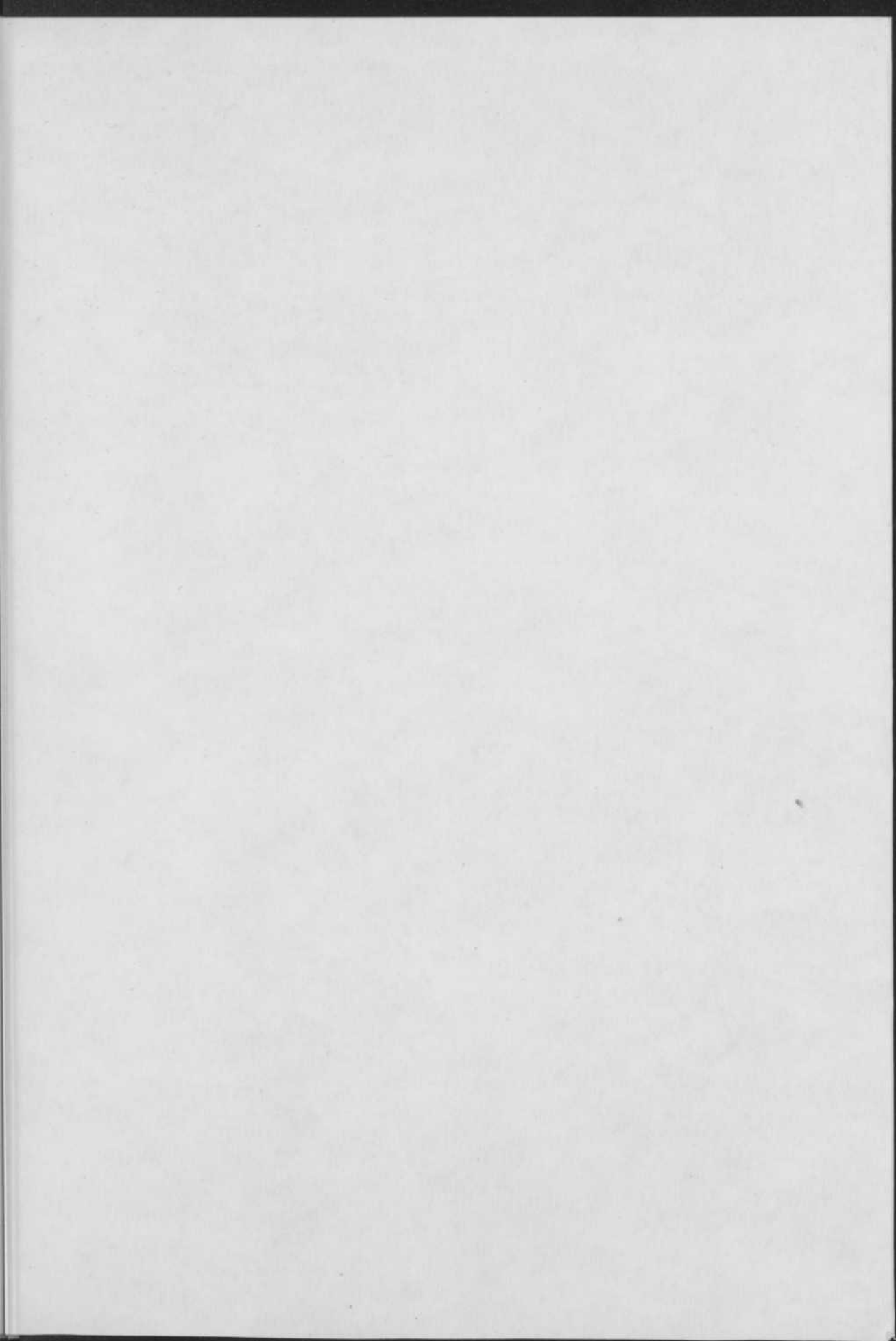
NIEUWE REEKS, DEEL XL

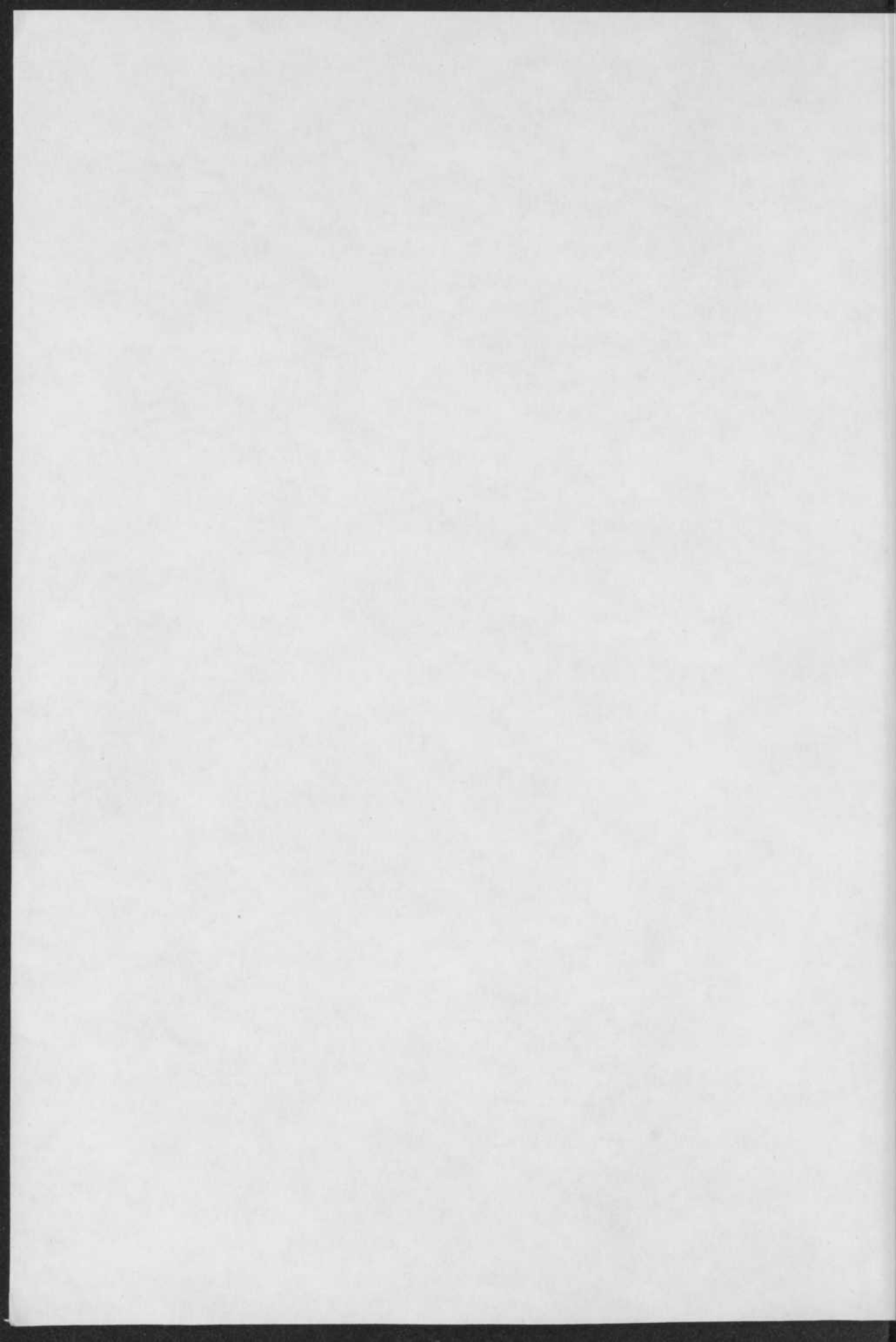
UITGAVE VAN DE N.V. NOORD-HOLLANDSCHE
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ, AMSTERDAM 1938

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0788 8602

T 1497
N.R. 40

DE WEST-TORADJAS OP MIDDEN-CELEBES

15 JAN. 1938

DE WEST-TORADJAS OP MIDDEN-CELEBES

DOOR

ALB. C. KRUYT

DEEL I

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM, AFDEELING LETTERKUNDE

NIEUWE REEKS, DEEL XL

UITGAVE VAN DE N.V. NOORD-HOLLANDSCHE
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ, AMSTERDAM 1938

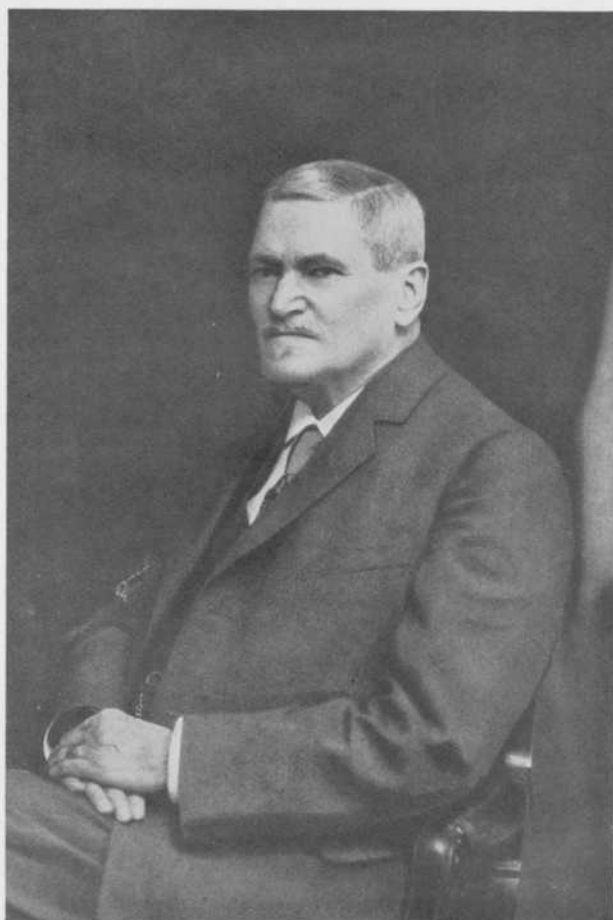

1938

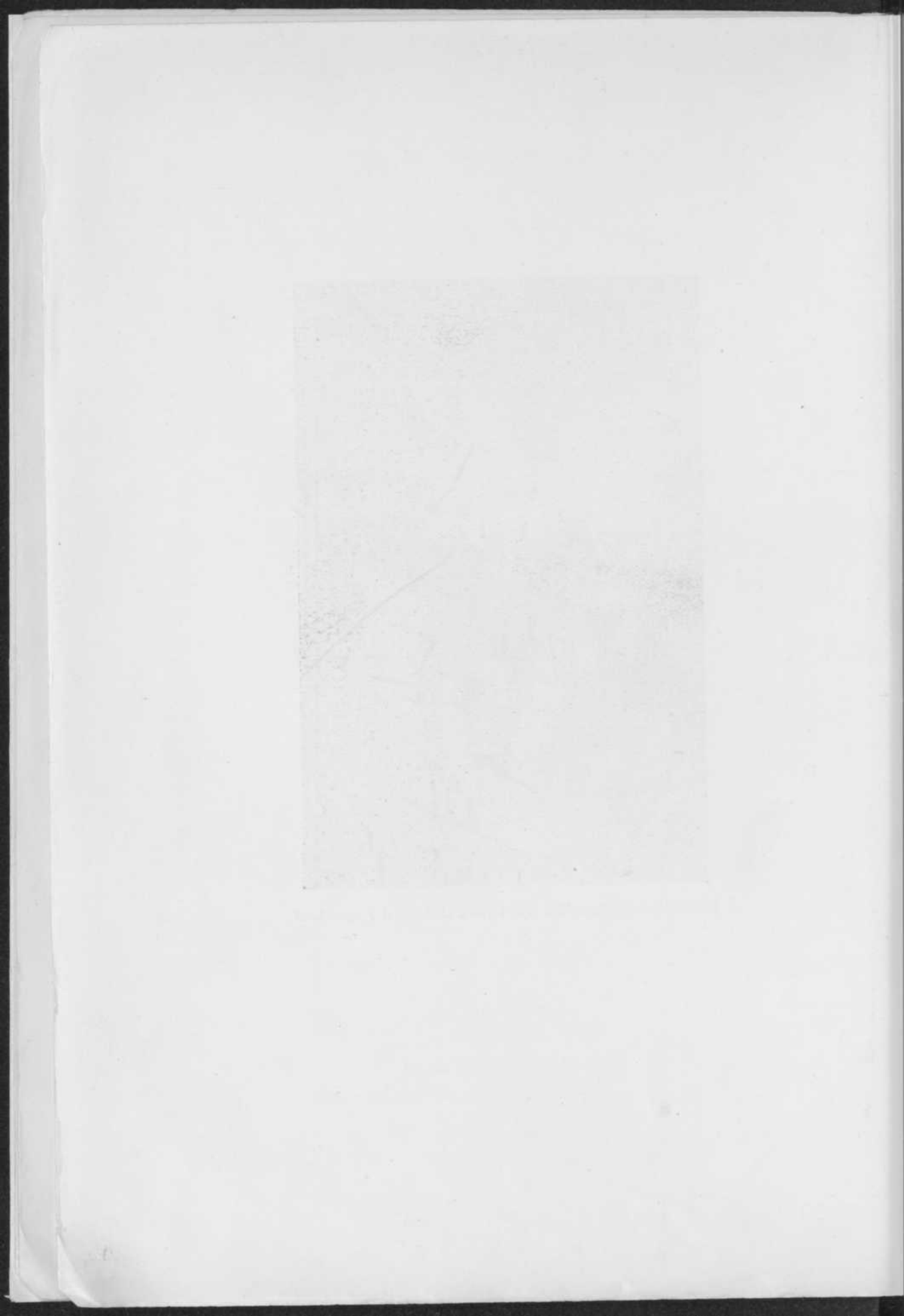
Printed in Holland

Copyright Koninklijke Akademie van Wetenschappen

Amsterdam

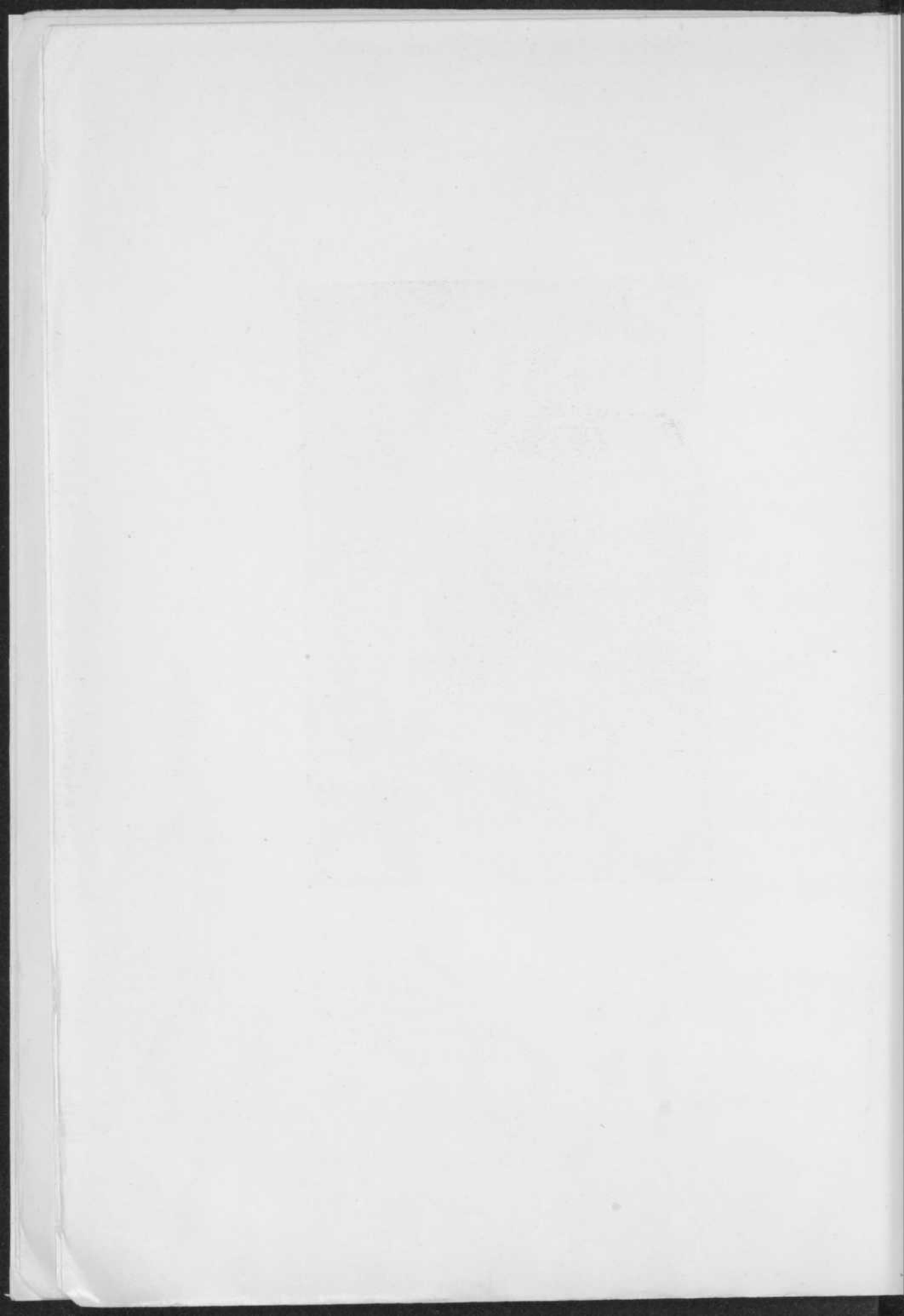

DR. PAUL B. SARASSIN, Geb. 11 Dec. 1856; overl. 7 April 1929.

DR. FRITZ SARASSIN, Geboren 3 Dec. 1859.

*Opgedragen aan Dr. Fritz Sarasin en aan de
nagedachtenis van Dr. Paul B. Sarasin, de
eerste geleerden, die met veel moeite en op-
offering Midden-Celebes hebben bereisd en
beschreven, door den Schrijver.*

Copyright © 1964 by The McGraw-Hill Companies, Inc.
All rights reserved. This book is printed on acid-free paper.
Library of Congress Catalog Card No. 64-12345
ISBN 0-07-123456-7

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

	Blz.
HOOFDSTUK IA. LAND EN VOLK	16

Afdeeling Donggala.

1. Inleiding. 1a. Geologische geschiedenis. 2. Overleveringen uit den tijd, toen de vallei van Paloe nog met water bedekt was. 3. Beschrijving van de Golf van Paloe. 4. Beschrijving van de vallei van Paloe. 5. Aanzien der Paloe-vallei. 6. De landschappen en hun bestuurders. 7. Sawerigading. 8. Verspreiding van de bergbevolking over de oostelijke helft van de Paloe-vallei. 9. Idem over het westelijk deel van de Paloe-vallei. 10. Aanrakingen van het Nederlandsch Bestuur met de vorsten dezer landschappen. 11. De huidige bestuursinrichting. 12. De landbouwkolonie Kalawara napoeti, en de Evangelisatie in de onderafdeeling Paloe. 13. De bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei.

Het Kaili-gebied 47

Banawa. 14. Landbeschrijving. 15. De bewoners van het land. 16. Oorsprong en geschiedenis van de vorsten van Banawa. 17. Met wie Banawa gevochten heeft.

Tawaili. 18. Landbeschrijving. 19. Afkomst der vorsten en hun geschiedenis. 20. De vijanden van Tawaili.

Paloe. 21. Landbeschrijving. 22. De vorsten van Paloe. 23. Poee Poete. 24. Poee Bengo.

Topotara (Kawatoena). 25. Landbeschrijving. 26. De bewoners van het land.

Tatanga. 27. Landbeschrijving. 28. De inwoners van Tatanga. 29. Oorlog met Sigi.

Dolo. 30. Dolo en Lewoe. 31. Pewoenoe. 32. Oneenigheid met Paloe. 33. Afkomst der vorsten. 34. De oorlogen van Dolo. 35. Oorlog met Pantoenoe asoe. 36. Oorlog met Pakoeli. 37. Oorlog met Biromaroe en Sigi. 38. Oorlog met de To Mene.

De Zuidwesthoek van de Paloe-vallei. 39. Landbeschrijving. 40. Rapi kada. 41. Poeloe. 42. Toewoe ndjagoe.

Parigi. 43. Landbeschrijving. 44. Dolago. 45. Afkomst der To Parigi. 46. De vorsten van Parigi. 47. Het fort te Parigi. 48. Kampenaars.

Saoesoe. 49. Landbeschrijving. 50. De inwoners en hun vorsten. Tana boa. 51. Land, volk en geschiedenis.

Het Sigi-gebied 97

52. Landbeschrijving. Biromaroe. 53. Raranggonaoe. 54. Bora. 54a. Palolo. 55. Koro oee. 56. Pakoeli. 57. Verzonken dorpen. 58. Reuzen. 59. Wilden. 60. Afkomst der bewoners van het Sigi-gebied. 61. Afkomst der vorsten. 62. De oorlogen van Sigi.

	Blz.
Het Pakawa-gebied	110
63. Landbeschrijving. 64. De bewoners. 65. To ri Io. 66. To Pakawa.	
67. To Domboe. 68. To Kanggone. 68a. Afkomst van de vorsten in Domboe. 68b. Afkomst van de vorsten in Pantoenoe asoe. 69. Aan wie men schatplichtig was. 70. Met wie men vocht. 71. Pogingen om de Pakawa-groep onder geregeld bestuur te brengen.	
Het Koelawi-gebied	124
Koelawi. 72. Landbeschrijving. 73. De inwoners van Koelawi. 74. De vorsten van Koelawi. 75. De heer des lands. 76. Koelawi's vijanden.	
77. Tamoengkoe lowi. 78. De inwoners van Tamoengkoe lowi. 79. Uit de geschiedenis van Tamoengkoe lowi. 80. Toro. 81. De inwoners van Toro.	
82. Toro's vijanden.	
Lindoe. 83. Van Koelawi naar Lindoe. 84. Het meer en zijn afvloeijing.	
85. De aal in het meer. 86. Het eiland in het meer. 87. Vereerde steenen.	
88. De berg Ngkilalaki. 89. Wilden. 90. De dorpen en wegen in Lindoe.	
91. De bewoners van Lindoe en de afkomst hunner Hoofden. 92. De heer des lands. 93. Met wie de To Lindoe gevochten hebben.	
Toewa. 94. Van Koelawi naar Toewa. 95. De inwoners van Toewa.	
96. De vorsten van Toewa. 97. Het Koelawi-gebied onder het N. I. Gouvernement.	
Het Koro-gebied	148
98. Van Bada' naar Gimpoe. 99. Karakteristiek van de Koro. 100. Bruggen.	
101. De vlakte van Gimpoe. 102. Van Tanangke naar Banasoe'. 102a. Van Mapahi' naar Kentewoe. 103. Van Kentewoe naar Gimpoe. 104. Van Kentewoe naar Siwongi. 105. Van Siwongi naar Koelawi. 106. Van Towoeloe naar Bangga koro. 107. Van Gimpoe naar Towoeloe. 108. Het beneden-stroomgebied van de Lariang. 109. De heer van het Lariang-gebied.	
110. De oorlogen der lieden van de Lariang. 110a. Het kustgebied langs Straat Makassar. 111. Wilden. 112. Reuzen. 113. De To Pipikoro.	
114. De To Tolee als Kampenaars. 115. De vorsten van Pipikoro.	
116. De heer des lands. 117. De To Pili'. 118. De oorlogen der To Pipikoro. 119. De oorlogen met Pada-Seko. 120. De To Tobakoe. 121. De heer des lands. 122. De oorlogen der To Tobakoe. 123. De To Powatoea.	
124. De heer des lands. 125. De oorlogen der To Powatoea.	
HOOFDSTUK IB. LAND EN VOLK	191
Afdeeling Poso.	
126. De verbindingswegen tusschen het woongebied van de Oost-toradjagroep en dat van de West-toradjagroep.	
Tawailia	192
127. Beschrijving van het land. 128. Warme bronnen. 129. Wegen.	
130. Dorpen. 131. Aantal bewoners. 132. Afkomst, To Pajapi. 133. Koro oee. 134. To Loina. 135. Toleleboenga en de bevolking van Tawailia.	
136. To Lompoe. 137. Verhouding tot Sigi. Toewoe nsagoe (Toewoe ndjagoe). 138. De heerschappij van Sigi. 139. Oorlogen. 140. To Mene.	
141. Bestuur.	
Napoe	205
142. Wegen. 143. Beschrijving der vlakte. Het noordelijk deel. 144. De	

Hamboe-vlakte. 145. De zuidelijke vlakte. 146. Moerastoestand van Napoe. 147. Rivierstelsel volgens Ir. Abendanon. 148. Plaatselijke inzinkingen en aardlagen. 149. IJzererts. 150. Goud. 151. Tamoengkoe Molo. 152. Warme bronnen. 153. De bewoners. 154. To Atoeloi. To Beloka. 155. Het afdammen van de Hamboe. 156. De paling in Rano. 157. De verdwijning van de To Atoeloi. 158. Toroa of To i Koepi. 159. To Lompoe. 160. Apen. 161. Reuzen. Boeriro. 162. Ntalinga en Banta watoe. 163. Latere bewoners van Napoe. 164. To Winoea. 165. De komst van To i langi. 166. To Hoekoe. 167. De vorst der To Hoekoe. 168. De steenen stoel. Houten stoelen in den tempel. 169. De beruchte Datoe. 170. Ondergang der To Hoekoe. Koro oee. 171. De To Mene. 172. Woeasa en Lindoe. 173. To Pekoerehoea. 174. Tegenwoordige woonplaatsen en bevolking. 175. Geboortecijfers. 176. Datoe To Pekoerehoea. 177. Oorsprong van de eigen Hoofden. 178. De vorst uit Mowoemboe. Tomopoasa. 179. Oorlogen in den ouden tijd. 180. Singkana. 181. Goema ngkoana. 181a. Andere verhalen over den oorlog met Sigi. 182. De heerschappij van Sigi. 183. Oorlogen der To Napoe. 184. De komst van het N. I. Gouvernement. 185. Napoe onder het Gouvernement. 186. Bestuursindeeling. 187. Kolonies. 188. Zending.

Besoa 261

189. De weg van Napoe naar Besoa. 190. Beschrijving van de Besoa-vlakte. 191. Besoa een meer. 192. Tomamoetoe. 193. Warme bronnen. 194. Wilden. 195. Apen. 196. Reuzen. 197. De trap naar den hemel. 198. De twee volken van Besoa. 199. To Besoa. 200. Terugkeer der To Besoa. 201. De Prins uit Sigi. 202. De To Longkea. 203. De komst der To Mene. 203a. Belegeringen. 204. To Hoekoe. 205. De komst van het N. I. Gouvernement. 206. Kolonies. 207. Bevolkingssterkte.

Bada' 279

208. Wegen. 209. Algemeen overzicht. 210. Warme bronnen. 211. De komst van het Gouvernement. 212. Waar komen de To Bada' vandaan? 213. Wilden en Apen. 214. Manoeroe'. 215. Verhouding van Bada' tot Waiboenta. 216. Verhouding van Bada' tot Sigi. 217. Dorpen. 218. De namen der dorpen. 219. De wijken in de dorpen. 220. Sepe. 221. De ondergang van Sepe. 222. De oorlog van Bada' met Koelawi. 223. Oorlog met Pada-Seko. 224. Oorlog met Rampi'. 225. Oorlog met Poso. 226. Oorlog met Kinadoe. 227. Oorlog met Dolago. 228. Gevechten onderling. 229. Oorlog met Waiboenta.

Rampi'-Leboni 309

230. De weg van Bada' naar Leboni. 231. Leboni een meer. 232. Verzonken dorpen. 233. Warme bronnen. 234. De weg naar Rampi'. 235. De eerste menschen. 236. De bewoners van Rampi'-Leboni. 237. Lowa. 238. Kakëdoea. 239. Apen. 240. Reuzen. 241. Oorlogen. 242. Oorlog met Waiboenta. 243. Het hulde brengen aan Waiboenta. 244. De Soelewata van Leboni. 245. Leboni en Rampi' onder het Gouvernement.

HOOFDSTUK II. STEEN EN KOPER, AARDEN LIJK-URNEN, HOUTEN BEELDEN 331

1. Inleiding.

	Blz.
Het Kaili-gebied	332
2. Steenen mortieren. 3. Aarden lijkurnen. 4. Dorpssteenen. 5. Allerlei steenen. 5a. Het gouden beeldje van Towale.	
Het Sigi-gebied	337
6. Steenen mortieren. 7. Aarden lijkurnen. 8. Woningsteenen. 9. Dorpssteenen. 10. Buffelsteenen. 11. Allerlei steenen.	
Het Koelawi-gebied	340
12. Steenen mortieren. 13. Dorpssteenen. 14. Bronzen bijlen of schopjes en dondersteenen.	
Het Koro-gebied	341
15. Steenen potten (<i>kalamba</i>). 16. Steenen mortieren. 17. Dorpssteenen. 18. Sawahsteen. 19. Monolithen. 20. Steenen beeld. 21. Bronzen bijlen (schopjes). 22. Dondersteenen.	
Het Lore-gebied. Tawailia	347
23. Monolithen. 24. Mortieren. 25. Koperen (bronzen) schopjes, en donderkeilen. 26. Aarden potten.	
Napoe. Winoea	350
27. Steenen potten. 28. Steenen beelden. 29. Woningsteenen. 30. Aarden lijkurnen. 31. Koperen schopjes en dondersteenen.	
Sabingka	355
32. Dorpssteenen. 33. Versteeningen. 34. Aarden lijkurnen.	
Tusschen Sabingka en Lamba	356
35. Steenen potten. 36. Steenen beelden. 37. Monolithen. 38. Steenen mortieren. 39. Aarden lijkurnen (<i>kori bengki</i>).	
Lamba	361
40. Dorpssteenen.	
Watoe taoe	361
41. Steenen beelden.	
Pokaraia	363
42. Steenen mortieren. 43. Aarden potten.	
Lengaroe	364
44. Steenen beelden. 45. Woningsteenen.	
Wanga	364
46. Steenen beelden. 47. Aarden lijkurnen. 48. Bronzen schopjes en dondersteenen.	
Latandoe	368
49. Steenen beelden. 50. Steenen mortieren.	
Pododohaa	368
51. Woningsteenen.	
Besoa. Pokekea	369
52. Steenen potten. 53. Dolmen. 54. Steenen beelden. 55. Steenen mortieren. 56. Aarden lijkurnen.	

Hanggira	Blz. 374
57. Steenen potten. 58. Steenen beelden. 59. Dorpssteenen. 60. Steenen mortieren. 61. Sawahsteenen.	
Lempe	377
62. Steenen beelden. 63. Steenen potten. 64. Steenen mortieren. 65. Dorpssteenen.	
Doda	379
66. Steenen beelden. 67. Steenen potten. 67a. Steenen mortieren.	
Bangkeloeho	381
68. Steenen potten. 69. Steenen beelden. 70. Aarden lijkurnen. 71. Versteeningen. 72. Dondersteenen. 73. Bronzen (koperen) schopjes.	
Bada' Sepe	383
74. Woningsteenen. 75. Steenen mortieren. 76. Steenen potten. 77. Steenen beelden. 78. Aarden lijkurnen.	
Kolori	385
79. Steenen potten.	
Birantoe'a	385
80. Steenen potten. 81. Steenen beelden.	
Toempoe Ara'	387
82. Steenen potten. 83. Steenen mortieren. 84. Aarden lijkurnen.	
Saloe bihe	387
85. Steenen beelden. 86. Steenen potten.	
Toeare	388
87. Steenen potten. 88. Steenen mortieren.	
Gintoe	389
89. Steenen beelden. 90. Steenen potten. 91. Steenen mortieren. 92. Steenen buffel. 93. Buffelsteenen.	
Bada'ngka'ia	391
94. Aarden lijkurnen. 95. Steenen mortieren. 96. Steenen beelden. 97. Steenen potten. 98. Dorpssteenen. 99. Buffelsteenen.	
Boelili	397
100. Steenen beelden. 101. Steenen potten. 102. Steenen mortieren. 103. Dorpssteenen. 104. Buffelsteenen.	
Pada	400
105. Dorpssteenen. 106. Steenen beelden. 107. Aarden lijkurnen.	
Bomba	404
108. Steenen beelden. 109. Dorpssteenen. 110. Bronzen schopjes. 111. Dondersteenen.	
Lebonien Rampi'	407
112. Steenen potten. 113. Steenen beelden. 114. Dorps- en sawahsteenen. 115. Aarden lijkurnen. 116. Allerlei steenen. 117. Aarden lijkurnen. 118. Steenen mortieren.	
Bangko'. 119. Allerlei steenen.	
Tede'boë'. 120. Allerlei steenen.	

	Blz.
Houten Beelden	415
121. Napoe. 122. Besoa. 123. Bada'. 124. Rampi'. 125. Paloe-baai en Paloe-vallei. 126. Koelawi-groep. 127. Koro-groep.	
Overzicht	424
Pada-Seko. 128. Dorpssteenen. 129. Sawahsteenen. 130. Steenen potten. 131. Aarden potten.	
Rongkong. 132. Dorpssteenen. 133. Aarden urnen. 134. Bronzen bijlen (schopjes). 135. Dondersteenen.	
Masamba (To Raa). 136. Dorpssteenen.	
Het Mamoedjoe-gebied (Galoempang). 137. Dorpssteenen. 138. Rotsgraven.	
Het Sa'dan-gebied. 139. Graven van steen. 140. Steenen beelden. 141. Monolithen. 142. Steenen mortieren. 143. Sawahsteenen. 144. Dorps- steenen. 145. Houten beelden. 146. Bronzen bijlen (schopjes) en donder- steenen.	
Bone en Loewoe'. 147. Aarden lijkurnen. 148. Rotsgraven. 149. Dorpssteenen. 150. Beelden. 151. Investituursteenen. 152. Allerlei steenen. 153. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 154. Dondersteenen.	
De Oost-toradjas. 155. Steenen potten. 156. Aarden urnen. 157. Dorpssteenen. 158. Allerlei steenen. 159. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 160. Dondersteenen. 161. Houten beelden.	
De Mori-groep. 162. Dorpssteenen. 163. Aarden lijkurnen. 164. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 165. Dondersteenen. 166. Houten beelden.	
De Minahasa. 167. Steenen potten. 168. Dorpssteenen. 169. Beelden.	
Samenvatting	469
170. Steenen potten of kalamba. 171. Aarden urnen. 172. Steenen beelden. 173. Steenen mortieren. 174. Dorps- en andere steenen. 175. Bronzen bijlen (schopjes). 176. De Steenhouwers. 177. Hypothesen over de herkomst van het volk der Steenhouwers. 178. De West-toradjas zijn een gemengd volk. 179. Migraties der West-toradjas.	
HOOFDSTUK III. MAATSCHAPPIJ EN RECHT	500
1. Standen in de Toradja-maatschappij. 2. De adel. 3. Eerbied voor den adel. 4. De macht van den adel. 5. Verplichtingen van het volk tegenover den adel. 6. Het volk. 7. Volksadel. 8. Slaven. 9. Slaven koopen en ver- kopen. 10. De positie van den slaaf bij zijn meester. 11. Het recht van den slaaf. 12. Huwelijk tusschen lieden van verschillenden stand. 13. Huwelijk van een slaaf met een meisje van adel. 14. Het spreken van recht. 15. Boeten. 16. De berechting van diefstal. 17. Het stelen van rijst. 18. Be- scherming tegen en opsporing van diefstal. 19. De berechting van ver- wonding, doodslag en brandstichting. 20. Het „overdekken met aarde” van een zaak. 21. Zelfvervloeking en eedsaflegging. 22. Het afzweren van vriendschap en het verbreken van den broederband. 23. Het ongedaan maken van het afzweren. 24. Het houden van een godsgericht. 25. Het godsgericht met een hoen. 26. Duiken en in den grond boren als godsgericht. 27. Andere wijzen van het houden van een godsgericht. 28. Schuldrecht.	
Aanvullingen en verbeteringen	543

WOORD VOORAF.

In 1912 verscheen het werk van Dr. N. Adriani en mij „De Bare'e sprekende Toradjas van Midden-Celebes”. Deze Toradjas maken verreweg het grootste en voornaamste deel van de Oost-toradjas uit. Later is de beschrijving van dit volk door mij aangevuld met een aantal opstellen over onderdeelen van hun samenleving, en een aaneengesloten schets van de To Wana op het oostelijk schiereiland van Celebes, het meest achterlijke deel van deze groep (Tijdschrift Kon. Bat. Gen. deel 70).

Intusschen waren wij in nauwere aanraking gekomen met leden van de West-toradjagroep, met welke Dr. N. Adriani en ik in 1897 op een reis naar Parigi, Paloe, Sigi, Koelawi en Lindoe kennis hadden gemaakt (Adriani—Kruyt 2). Vooral dat deel van het woongebied van deze groep, dat administratief bij de onderafdeeling Poso behoort, en waar het Nederlandsche Zendinggenootschap in 1909 een zendeling had geplaatst, trok zeer onze aandacht. In het jaar 1908 werden deze zoogenaamde berglandschappen van Poso (Tawailia, Napoe, Besoa, Bada') voor de eerste maal door mij bezocht, van welke reizen een en ander is medegedeeld in A. C. Kruyt 1 en 2. In de jaren 1918 en '19 maakten mijn zoon en ik een paar tochten in het gebied der West-toradjas, waarvan enkele uitkomsten zijn neergelegd in Kruyt 3 en 5. Men zie hiervoor de achter dit werk gevoegde literatuurlijst.

Op de eerste van laatstgenoemde tochten werden Tawailia, Napoe en Besoa, en de weg, die van dit laatste oord naar Bada' voert, met de tranche montagne opgenomen; in Bada' sloten onze metingen aan bij die van den Opnemer W. Schiebel, die dit werk gedaan had in verband met de geologische tochten van Ir. C. E. Abendanon.

Al deze aanrakingen met de West-toradjas brachten mij tot het besluit om de leden van deze groep nader te bestudeeren, in de overtuiging, dat door de kennis van de West-toradjas hun oostelijke volksgenooten beter zouden kunnen worden verstaan. De eerste Europeanen, die na ons de West-toradjas met wetenschappelijke bedoelingen bezochten, waren Dr. P. en Dr. F. Sarasin. Deze twee geleerden trokken in 1902 van uit Paloe, via Koelawi, Lindoe en Bada' naar Loewoe' (Sarasin 1, II). Ruim tien jaar later, nadat heel Celebes onder het gezag van het Ned. Indisch Gouv't. was gebracht, doorkruiste de Officier R. Boonstra van Heerdt het West-toradjagebied in opdracht van de Indische Regeering, teneinde het land te verkennen en in kaart te brengen, en uit deze gegevens de grenzen van gewesten, afdeelingen en onderafdeelingen te bepalen. Eenige aantekeningen van zijne bevindingen op deze tochten zijn opgenomen in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap (Boonstra van Heerdt 1 en 2).

Eenige jaren later, in 1917, reisde in deze streken een Amerikaan, de heer Raven, wiens voornaamste doel schijnt geweest te zijn dieren te verzamelen voor een Amerikaansch museum. Eenig geschrift van zijne hand is mij nimmer onder de oogen gekomen.

Eerst nadat de Zweedsche geleerde, Dr. Walter Kaudern, zich in 1918 in Koelawi had neergezet, werden de West-toradjas stelselmatig en deugdelijk onder handen genomen. Ofschoon de fauna van Celebes het eigenlijke doel van de onderzoekingen van dezen geleerde was, had ook het volk zijn volle aandacht. In zijn tweedeelig boek „I Celebes obygder” geeft Dr. Kaudern tal van bijzonderheden over de West-toradjas. De gegevens werden later wetenschappelijk bewerkt en in het Engelsch uitgegeven in een reeks van deelen, die nog bezig zijn te verschijnen (Dr. W. Kaudern, *Ethnographical Studies in Celebes. Results of the Author's expedition to Celebes, 1917—1920.* Göteborg).

Het werk van Dr. Kaudern bepaalt zich tot den uiterlijken kant van het leven der menschen: woningbouw, verhuizingen, muziekinstrumenten, spelen, kleeding, uitingen van kunstgevoel enz. Voor een onderzoek naar de zeden en gewoonten dezer menschen bleef nog alles te doen. J. Woensdregt, zendeling van Bada', wijdde in dit opzicht al zijn aandacht aan den stam, waaronder hij leefde en werkte. Helaas nam de dood hem in 1928 weg. De resultaten van zijn onderzoek werden na zijn overlijden gepubliceerd in een aantal opstellen, die mededeeling doen over den landbouw, over verloving en huwelijk, zwangerschap en geboorte, het kind en lijkbezorging bij de To Bada'. Ook P. ten Kate, in leven zendeling van Napoe, had een paar artikelen over de To Napoe gepubliceerd.

De vraag was, hoe ik het voornemen om een samenvattend boek over de West-toradjas te schrijven, zou kunnen uitvoeren. Aanvankelijk werd het plan gemaakt, dat ik hiertoe tijdelijk in dienst van het Ned. Ind. Gouvernement zou treden. De Regeering had de toezegging reeds gedaan, toen in 1921 de groote bezuiniging werd ingevoerd, waardoor dit plan kwam te vervallen.

In de plaats hiervan stelde de Regeering mij in staat om vier jaar achtereen het woongebied der West-toradjas telkens gedurende drie maanden te bereizen en er mijn onderzoekingen in te stellen. Het Nederlandsche Zendelinggenootschap gaf mij toestemming een deel van mijn tijd aan dit werk te besteden, zoodat ik dit plan heb kunnen uitvoeren. Van 1924 tot 1927 heb ik telken jare drie maanden in het Westen van Midden-Celebes doorgebracht. In 1924 deed ik een voorloopig onderzoek in de landschappen Napoe en Besoa, van welke streken ik reeds veel gegevens langs anderen weg bijeengebracht had. Daarna stelde ik een onderzoek in bij enkele stammen (Kentewoe, Tolee, Tobakoe) in het Boven-Lariang-gebied, en deed ik hetzelfde bij de To Koelawi en de To Lindoe, om tenslotte van de volken in de Paloe-vallei de To Sigi en de To Palolo te bestudeeren.

In 1925 heb ik weer enkele volksdeelen onderhanden genomen: het waren toen voornamelijk de bergvolken van de onderafdeelingen Poso en

Masamba (Tawailia, Napoe, Besoa en Rampi'), die ik aan een grondig onderzoek onderwierp. De Boven-Lariang liet ik ditmaal met rust, maar van den Koelawi-kring leerde ik de lieden van Toro en Tamoengkoe lowi kennen. Van de stammen in de Paloe-vallei kreeg ik dit jaar een beeld van Bangga en van Pakoeli, terwijl ik mij voor de tweede maal eenige dagen in Sigi ophield. Vervolgens maakte ik nog een tocht in het Pakawa-gebied, en ik eindigde mijn reis met een onderzoek van de To Tawaili aan de Paloe-baai.

In 1926 waren het in de eerste plaats de stammen van de Boven-Lariang, die mijn aandacht vroegen. Nadat ik hier eenige weken had doorgebracht, begaf ik mij naar de Paloe-vallei, waar ik in Toewa, Sibalaja en Sidondo eenige dagen verbleef. Vervolgens maakte ik per boot en per prauw een reis langs de Westkust van Celebes tusschen Karossa en Donggala, om kennis te maken met het daar wonende volk (To Saroedoe, To ri Bara, To i Koeloe), dat mede tot de West-toradjagroep behoort, en met de lieden uit den Pakawa-kring, die naar Straat Makassar zijn afgedaald, en die zich daar op eenigen afstand van de zee hebben gevestigd.

Te Donggala teruggekeerd, verzamelde ik eerst veel wetenswaardigs omtrent de geschiedenis en de zeden en gewoonten van de bewoners van Banawa, en begaf mij toen naar Kaleke in de Paloe-vallei, waar ik geruimen tijd verbleef, omdat ik hier niet alleen de To Dolo leerde kennen, maar mij ook op de hoogte kon stellen van de zeden en gewoonten der To Kanggone en der To ri Io (Rioe), van welke beide stammen elk vier vertegenwoordigers tot mij waren gekomen, omdat ik niet in staat was hen in hun ruw bergland te bezoeken.

Hierop volgde te Paloe het onderzoek van de To Paloe, Topotara (Kawatoena), en te Biromaroe dat van de bewoners dezer streek en van de To Raranggonaoe. Bovendien had ik nog gelegenheid om voor de derde maal een paar dagen in Bora (Sigi) door te brengen en enkele punten nader te onderzoeken.

Op de vierde reis in 1927 bracht ik geruimen tijd in Napoe, Bada' en Rampi' door. Toen verliet ik het woongebied der West-toradjas om kennis te maken of de kennis te vernieuwen met de volkjes, die ten Zuiden van genoemd gebied wonen. Ik was enkele dagen onder de To Pada-Seko, To Waiboenta en To Raa (Masamba), en onder de To Rongkong, met welke volksdeelen ik reeds in 1919 kennis had gemaakt. Daarna trok ik ook naar het Westen om een blik te slaan in het leven van de Toradjas van Mamoedjoe, die evenals de To Rongkong en de To Raa tot de Zuid-toradjagroep behooren.

Het voordeel van deze herhaalde reizen bestond hierin, dat ik iedere maal, als ik thuis was gekomen, kon nagaan welke punten nog niet voldoende waren opgehelderd, en waar het onderzoek leemten aanwees. Deze tekorten kon ik dan op de eerstvolgende reis aanvullen. Bij mijn onderzoek bediende ik mij van tolken, maar ik ben voldoende met de talen der West-

toradjas bekend, om te kunnen controleeren of mijn vragen goed werden overgebracht, en de antwoorden volledig werden weergegeven.

Behalve door mijn eigen onderzoek ben ik veel te weten gekomen door de leerlingen van den normaalleergang te Pendolo, die onder mijn leiding stond. Aan de jongelui, die afkomstig waren van de West-toradjagroep, gaf ik in de vacaties vragen mee, die ze aan de ouden van dagen in hun dorp voorlegden. Over het gehoorde werden dan opstellen gemaakt. Wat ik op deze wijze te weten ben gekomen, heb ik steeds door eigen onderzoek gecontroleerd.

Veel dank ben ik verschuldigd aan den heer J. W. Wesseldijk, zending van Napoe. Hij is steeds bereid geweest om een of ander, waarover ik in twijfel verkeerde ten opzichte van To Tawailia, To Napoe en To Besoa, nader te onderzoeken. Op allerlei wijzen heeft hij mij de behulpzame hand gereikt.

Ook de heer E. Dijkhuis, zending van Bada', was steeds bereid om gegevens, waarvan ik niet geheel zeker was, nader te toetsen.

Dr. S. J. Esser, taalgeleerde op Midden-Celebes, heeft mij steeds terzijde gestaan op taalgebied, terwijl ik ook gebruik mocht maken van zijne aantekeningen over een deel van het koppensnellersfeest.

Ook Dr. A. Cense, taalgeleerde op Zuid-Celebes, ben ik dankbaar voor de moeite, die hij gedaan heeft om litanieën, die door de Toradjas van de To Loewoe' zijn overgenomen, terecht te brengen en voor een groot deel te vertalen. Door al deze hulp is de waarde van de hier bijeengebrachte gegevens gestegen.

Bij mijn onderzoek heb ik steeds de medewerking van de Bestuursambtenaren mogen ondervinden. Van hen moet ik vooral noemen den toenmaligen Assistent Resident van Donggala, den heer F. J. Junius, en den toenmaligen Controleur van Paloe, den heer M. C. Voorn. Door hun medewerking waren ook de Inheemsche Hoofden steeds genegen mij voort te helpen.

Op deze wijze dan is de stof bijeengekomen voor dit boek over de West-toradjas. Ik behoef er niet op te wijzen, dat er in verband met de wijze, waarop het is tot stand gekomen, heel wat tekortkomingen aan kleven. Maar als Gesamtbild van de West-toradjas moet het juist zijn. Wanneer later iemand in de gelegenheid is van een of ander onderdeel dezer samenleving een nadere beschrijving te geven, kan het in dit boek gebodene daartoe als uitgangspunt dienen.

Wat de bij het boek behorende foto's betreft, daarvoor ben ik verschillende personen dank verschuldigd. Bovenaan staat weer de heer J. W. Wesseldijk, die alles heeft gekiekt, wat ik voor het boek nodig achtte, voor zoover het de landschapjes Tawailia, Napoe en Besoa betreft.

Niet minder dank ben ik den heer L. H. C. Horsting, majoor-titulair in ruste van den Topografischen Dienst te Bandoeng, verschuldigd, voor de beschikking die hij mij heeft gegeven over talrijke opnamen, die hij op zijn zwerftochten door Midden-Celebes heeft gemaakt.

Maar ook de heeren H. Zuppinger en S. Narumi hebben vele voor-

werpen, typen en landschappen voor mij opgenomen, vooral van Bada' en Rampi'.

Voor de Koro-, Koelawi- en Sigi-groepen heeft de heer E. Rosenlund, Officier van het Leger des Heils, mij al de door hem gemaakte kiekken afgestaan, terwijl de leiding van het Leger des Heils te Bandoeng mij een aantal foto's afstond, die op haar last waren gemaakt door den officier Strandlund.

De heer J. C. Nijenhuis bezorgde mij een aantal keurige kiekken uit de Paloe-vallei. Ook den heer H. J. Wesseldijk dank ik een aantal opnamen, terwijl de dames A. ten Kate—ten Kate, en E. Woensdregt—Hoornweg mij welwillend eenige foto's van hun overleden echtgenooten ter publicatie afstonden. Aan al deze medewerkers betuig ik mijn hartelijken dank.

Alles wat ik hier en daar in mijn vroegere geschriften over de West-toradjas gezegd heb, is in dit boek opgenomen. Wanneer hetgeen hier voorkomt, verschilt van het vroeger gepubliceerde, beteekent dit, dat het laatste stilzwijgend verbeterd is.

Wat de kaarten betreft die bij dit werk behooren, voor de samenstelling daarvan heb ik gebruik gemaakt van de ondervolgende kaarten:

1. De kaart van Boonstra van Heerdt, behoorende bij het rapport van opnemingen van de onderafdeelingen Donggala en Paloe, schaal 1 : 300.000.
2. De kaart van L. Weber van zijn opmetingen van het zuidwestelijk deel van Midden-Celebes, schaal 1 : 100.000.
3. Kaarten behoorende bij het werk van Ir. E. C. Abendanon, Geologische en geografische doorkruisingen van Midden-Celebes, en metingen in verband met deze reizen gedaan door den opnemer W. Schiebel, schaal 1 : 100.000.
4. Een aantal blauwdrukken van de metingen die verricht zijn door de opnemers van het Bestuur te Paloe.
5. Metingen die verricht zijn door den heer J. Kruyt en mij; op deze metingen berust het grootste deel van de kaart van de Lore-groep (de berglandschappen van Poso).

Om verschillende redenen zijn de kaarten bij dit boek niet geworden, wat ik er mij van heb voorgesteld. De leemten, die bij de definitieve bewerking van het materiaal bleken te bestaan, vooral in verband met de verplaatsing van dorpen, konden worden aangevuld door de welwillende medewerking van de Bestuursambtenaren van Donggala en Paloe. Voor hunne hulp betuig ik hierbij mijn hartelijken dank.

De beide kaartjes die een overzicht geven van het woongebied der West-toradjas, en van de bevolkingsgroepen en taalgebieden, zijn overgenomen van „Schetskaart van een deel van Noord- en Midden-Celebes”, schaal 1 : 500.000, uitgegeven in 1919 door de Topografische Inrichting te Batavia.

INLEIDING.

1. In de noordelijke helft van Midden-Celebes en in het Zuidwesten ervan woont een volk, dat tegenwoordig algemeen aangeduid wordt met den naam van Toradja. Oorspronkelijk werd deze naam, samengesteld uit To en radja „binnenlander”, door de To Loewoe' toegepast op de bewoners van de bergen boven Palopo, dus op de menschen in het bronnenland van de Sa'dan-rivier. Langzamerhand is deze naam in gebruik gekomen voor een complex van stammen in Midden-Celebes, die door hun taal en hun zeden en gewoonten gebleken zijn tot één volk te behooren.

Bij het verdeelen van dit Toradja-volk in onderdeelen is niet dadelijk de noodige eenheid verkregen. Dit is niet te verwonderen, daar er tijd noodig is geweest om deze stammen en hun onderdeelen te bestudeeren om daaruit op te kunnen maken, welke bij elkaar behooren, en welke verder van elkaar afstaan.

Dit onderzoek is nu wel zóó ver gevorderd, dat een verdeling kan worden gemaakt, die als juist mag worden aangemerkt. Van den beginne af zijn degenen, die met het Toradja-volk in aanraking zijn gekomen, het erover eens geweest, dat er drie groote groepen bij hen te onderscheiden zijn. De namen, die aan deze groepen werden gegeven, waren aanvankelijk plaatsnamen. Zoo spraken wij van Sa'dan-toradjas, van Pososch-Todjosche, en Parigisch-Kailische Toradjas. Hoe meer dit volk echter bestudeerd werd, hoe duidelijker het werd, dat er in elke groep weer afdeelingen te onderscheiden zijn, die een eigen naam verdienen te dragen. Dit sloot in zich, dat de hoofdgroepen met namen van meer algemeene strekking moesten worden aangeduid, en zoo zijn wij ertoe gekomen om te spreken van de Zuid-, de Oost- en de West-toradjagroep.

2. Het vaststellen van de grenzen der Zuid-toradjagroep heeft geen bezwaren gegeven. Deze konden gegrond worden op het gebruik van een zelfde taal, die in al haar dialekten hetzelfde ontkenningwoord heeft, namelijk Tae zoodat men van de Tae-taal, het Tae-volk zou kunnen spreken. Wanneer wij ons bepalen tot de groote onderdeelen van dezen Tae-stam der Toradjas (de Zuid-toradjagroep), kunnen we spreken van de Sa'dan-groep, de Mamoedjoe-groep, de Mamasa-groep, de Rongkong-groep, onder welke laatste ook de Toradjas van Masamba zijn te rekenen. De Zuid-toradjas vormen dus taalkundig, ethnografisch en geografisch een goed aaneengesloten geheel.

Niet zoo gemakkelijk is het de grens te bepalen tusschen de Oost- en de Westgroep. Op het gebied der taal doen zich bij Oost- en West-toradjas vele dialekten voor, die nu weinig dan veel van elkaar verschillen. En elk

dialekt heeft zijn eigen ontkenningwoord, waarmee men in Midden-Celebes gewend is de taal aan te duiden. Wanneer men al die ontkenningwoorden hoort opsommen, krijgt men den indruk, dat het bij Oost- en West-toradjas wemelt van talen. Hoe verder men naar het Westen komt, hoe sterker dit verschijnsel optreedt. De Toradjas zelf voelen een dialekt met een ander ontkenningwoord dan het hunne als „een heel andere taal” aan, al bestaat het verschil alleen in geringe nuanceeringen, soms slechts in een andere manier van spreken. In het eerste hoofdstuk van dit boek heb ik meermalen gelegenheid hierop te wijzen. Bij het trekken van de grens tusschen Oost- en West-toradjas kunnen de ontkenningwoorden, en de daarmee aangegeven talen (dialekten) geen dienst doen.

Wil men de Oost- en West-toradjas taalkundig indeelen naar een bepaald woord, dat bij hen in gebruik is, dan komt het mij 't beste voor, hiervoor het woord voor „zijn” te gebruiken. De stammen, die volgens hun taal onmiskenbaar tot de Oost-toradjas gerekend moeten worden, hebben als ontkenning *bare'e*, en de nevenvormen daarvan: *are'e*, *ae'e*, *iba* („het niet”), *aoende'e*, enz.; en op het oostelijk schiereiland bij de To Wana (To Ampana) *taa*. Maar allen zeggen *re'e* voor „zijn”, welk woord niet buiten het Oost-toradja gebied wordt aangetroffen.

In de kringen van de West-toradjas, met uitzondering van den Lore-kring, hooren we, zooals reeds is opgemerkt, verschillende woorden voor „niet” gebruiken, maar al deze volksdeelen zeggen *ria* voor „zijn”¹⁾. De tusschen deze groepen in liggende Lore-kring (met uitzondering van Tawailia, dat *ria* heeft) zegt men voor „zijn” *ara*.

In Rampi' (Leboni) woont een gemengd volk, dat in zijn huidige samenstelling tot de Toradjas moet worden gerekend. Een deel echter waaruit dit volk is opgebouwd, is niet Toradjasch, en de taal van dit deel is bij de To Rampi' in gebruik gebleven. Dezen zeggen voor „niet” *haoewa'*, voor „zijn” *oewa'*.

Laten wij de To Rampi' om genoemde reden buiten beschouwing, dan vinden wij door de stammen, die Dr. N. Adriani en ik beiden tot de West-toradjas rekenen, *ria* voor „zijn” gebruikt; in het „betwiste” gebied, dat door Dr. Adriani tot de Oost-toradjas en door mij tot de West-toradjas wordt gerekend, *ara*. In mijn raam zouden dan de Oost-toradjas het *re'e*-volk, de West-toradjas het *ria*- en *ara*-volk heeten²⁾.

¹⁾ Volgens Dr. N. Adriani is *ria* de oudere vorm van *re'e*; *ria* is bij de Oost-toradjas nog overgebleven in *maria* „veel”, en *ria-ria* „dingen, spullen”. Verder is het identisch met *wia* „stuk, exemplaar”, en *gia*, een koppensnelsterm om de hoofden te tellen, die men heeft buitgemaakt. *Ria* is tot *ree* samengetrokken, en later *re'e* geworden. Adriani 3, 194, 382, 384.

²⁾ In de ontkenning *tara* (*ta-ara*) van de Topotara (To Kawatoena) en de To Parigi vinden we *ara* terug. Eigenaardig is, dat de West-toradjas, die weliswaar de talen naar het ontkenningwoord noemen, maar de menschen naar hun woonplaats aanduiden, alleen de inwoners van Kawatoena, Lasoani, Poboja en enkele andere dorpen Topotara noemen, en niet To Kawatoena of iets dergelijks. Dit zou doen vermoeden, dat deze lieden uit de

Bij het trekken van de grens tusschen Oost- en West-toradjas op grond van hun spraak, moet ook de woordenschat buiten beschouwing blijven. Hoe meer wij met deze talen en dialekten bekend werden, hoe duidelijker het ons werd, dat de woordenschat bij de indeeling der stammen geen criterium kan zijn. Dr. Adriani zei eenigen tijd vóór zijn overlijden: „Elk woord, dat bij een stam van Oost- en van West-toradjas in gebruik is, wordt bij de andere stammen teruggevonden, hetzij in gewijzigde gedaante, hetzij in gewijzigde beteekenis”.

Het eenige criterium op taalgebied meende Dr. Adriani te vinden in het al of niet voorkomen van tijdvormen bij de werkwoorden: De stammen, die tijdvormen bij de werkwoorden hebben, behooren tot de West-toradjas, die deze niet hebben, zijn Oost-toradjas. Volgens Adriani zou de grens tusschen Oost- en West-toradjas dus moeten loopen ten Westen van het Lore-district (Tawailia, Napoe, Besoa, Bada'). De bewoners van Lore zouden dan behooren tot de Oost-toradjas.

Ofschoon het al of niet hebben van tijdvormen een belangrijk verschijnsel is in de taal, mag dit voor de West- en Oost-toradjatalen niet worden gebruikt als een onderscheidingsteeken. De onderzoekingen van Dr. S. J. Esser hebben namelijk aan het licht gebracht, dat ook het Oema, de taal van de Koro-groep, niet beschikt over tijdvormen bij het werkwoord. Volgens de onderscheiding van Dr. Adriani zou dan de heele Koro-groep tot de Oost-toradjas behooren. Door deze ontdekking wordt de onderscheiding tusschen West- en Oost-toradjatalen naar de tijdvormen zinloos; immers de Oost-toradjatalen zouden dan verder naar 't Westen voorkomen dan de West-toradjas.

3. Mijn onderzoekingen op ethnografisch gebied deden mij tot dezelfde algemeene slotsom komen, als waartoe Dr. Adriani gekomen is ten opzichte van den woordenschat der stammen. Elke zede of elk gebruik van een stam vinden wij in de meeste gevallen bij de andere terug, hetzij als rudiment, hetzij teruggedrongen als een gebruik, dat slechts in enkele gevallen en onder niet alledaagsche omstandigheden in acht genomen wordt. Op ethnografisch gebied moeten Oost- en West-toradjas dus in engeren zin een eenheid hebben uitgemaakt, tegenover de Zuid-toradjagroep. Ook op grond van hun zeden en gewoonten zou dus moeilijk een grens te trekken zijn tusschen Oost- en West-toradjas.

Maar niettegenstaande al het overeenkomstige in de beide groepen onderling, zien we toch in enkele belangrijke punten, dat de stammen

ara-streek hierheen zijn verhuisd. Maar aangezien ik verder niet de minste aanwijzing in deze richting gevonden heb, is het beter deze onderstelling te laten rusten.

De ontkenning *ba*, die we in de *re'e*-, *ria*- en *ara*-talen vinden (Poso *bare'e*, Tawailia *baria*, Napoe *bara* = *ba-ara*) is verkort uit *iba*, welk woord nog als ontkenning (*eiba*, *iba*, *ba*) voorkomt in Lewonoe aan den Noordkant van de Golf van Bone, in Tawaili en Winoea (Lore-groep), waar *teba* „niet”, en *tebaria* „geenszins” beduiden, en in de taal der To Hoekoe, een nagenoeg verdwenen stam in Napoe (Lore-groep), die *haiba* heeft, in de beteekenis van „slechts” (Adriani 3, 384).

der Oostgroep zich in een andere richting bewegen, dan die der Westgroep. Ik noem hier een paar punten van verschil:

1. De behandeling hunner dooden. Bij de West-toradjas worden de lijken in den grond begraven; 8 of 9 dagen na het overlijden rekt men definitief met den doode af. Bij de Oost-toradjas worden de lijken in kisten op stellingen geplaatst, en na eenigen tijd, als de vleeschdeelen zijn vergaan, worden de beenderen afzonderlijk behandeld, waarbij een groot doodenfeest plaats heeft. Waarschijnlijk deden de Oost-toradjas vroeger in deze juist als de West-toradjas, zooals wij kunnen opmaken bij een achterlijke afdeeling van deze groep, de To Wana, die hun dooden in den grond begraven. Maar tot voor korten tijd vormde de wijze van lijkbezorging een voornaam punt van verschil tusschen de beide groepen.

2. Het priesterschap. Bij de West-toradjas zijn de priesters mannen en vrouwen, sjamanen, die door een geest bezielde worden. Bij de Oost-toradjas zijn de priesters uitsluitend vrouwen en mannen, die zich als vrouw aanstellen; ze zijn geen sjamanen, maar de ziel (*tanoana*) van de priesteres scheidt zich van het lichaam, en begeeft zich naar de hemelsfeer om den Heer van hemel en aarde op te zoeken. Het sjamanisme moet de Oost-groep vroeger ook gekend hebben, omdat de To Wana (To Ampana) dit in gewijzigden vorm nog hebben, en er nog enkele aanwijzingen van zijn onder de Poso-groep.

3. Met uitzondering van het noordwestelijk deel der West-toradjas worden bij de andere stammen de snij- en hoektanden van vrouwen aan boven- en onderkaak uitgeslagen. Bij de overige stammen en bij de Oost-toradjas worden de tanden alleen gekort.

Dit zijn de drie voornaamste verschilpunten op ethnografisch gebied tusschen Oost en West. Maar als wij op grond van deze verschillen een verdeeling willen tot stand brengen, moeten de bewoners van Lore, die Dr. Adriani op taalkundige gronden tot de Oost-groep rekt, bij de West-groep worden ingedeeld. Dit heb ik in mijn boek dan ook gedaan.

4. Wanneer we naar de oorzaak speuren van het ontstaan der groote verschilpunten in zeden en gebruiken bij dit volk (Oost- en West-groep), dat oorspronkelijk een meer gelijk beeld moet hebben vertoond, dan vinden wij die oorzaak in de omstandigheid, dat er twee vreemde volken in Midden-Celebes zijn binnengedrongen, die ik in mijn boek heb aangeduid met de namen „Steenhouwers” en „Pottenbakkers”. De eersten moeten van het Noorden uit het land zijn binnengedrongen, de tweeden hebben zich van het Zuiden uit over het land verspreid. Tenslotte zijn er nog herhaaldelijk invasies geweest van Boegineezen, Loewoe'ers, Makassaren, Mandareezen. Deze volken hebben allen invloed op het Toradja-volk uitgeoefend; hetzij dat allen achter elkaar ergens kwamen, hetzij dat een streek slechts door een of twee van hen werd bezocht; in het eene terrein is die invloed sterker geweest dan in het andere, en hierdoor zijn voor een groot deel de verschillen in adat en in lichamelijk voorkomen ontstaan.

Van de stammen der Westgroep hebben de bewoners van Lore (Napoe, Besoa, Bada') zeer sterk den invloed ondervonden zoowel van de Steenhouwers als van de Pottenbakkers, en door den invloed van de talen, die deze vreemdelingen spraken, is het volgens taalgeleerden als Dr. S. J. Esser zeer wel mogelijk, dat de tijdaanwijzing bij de werkwoorden verloren is gegaan.

Tenslotte komen we ertoe om de indeeling te doen plaats hebben op geografische gronden, en dan is het Fennema-gebergte de scheidsmuur tusschen de Oost- en de Westgroep. Dit gebergte is vermoedelijk vóór de komst van het volk der Pottenbakkers een groote belemmering geweest voor het verkeer onderling van de stammen der beide groepen, terwijl aan het verkeer tusschen de stammen der Westgroep onderling niet zulke natuurlijke hindernissen in den weg stonden.

5. Dr. W. Kaudern, die in 1918 en 1919 eenige maanden in het woongebied der West-toradjas doorbracht, wil het Toradja-volk in vieren verdeelen: de Sa'dan-toradjas, de Poso-toradjas, de Koro-toradjas en de Paloe-toradjas. Wij maken bezwaar tegen het geven van den naam van een bepaald oord aan een volksafdeeling, wier leden ook buiten het aangeduide terrein wonen. Overigens ligt het verschil van Kaudern's indeeling met de mijne alleen hierin, dat bij de eerste de West-toradjas nog eens in tweeën gedeeld worden. Deze onderverdeeling lijkt ons onnoodig en verwarrend. Verwarrend, omdat Kaudern tot de Paloe-toradjas rekent stammen, die taalkundig en ethnografisch veel dichter bij de zoogenaamde Koro-toradjas staan, dan bij het overige deel der z.g. Paloe-toradjas. Dit zijn de To Lindoe, To Koelawi, To Tamoengkoelowi, To Tobakoe en de To Bangakoro. Voor de Paloe-toradjas, die min of meer één geheel uitmaken, blijven dan over de lieden in en om de Paloe-vallei en de Paloe-baai, de inwoners van Parigi, Tana boa, Saoesoe aan de Tominibocht (met de verstrooide To Pajapi).

Daar de laatstgenoemde stammen, wat de eerste twee verschilpunten op ethnografisch terrein betreft, geheel tot de West-toradjagroep behooren, heb ik ze als onderdeel van de Paloe- of Kaili-toradjas opgenomen. Dr. Kaudern zou zijn Paloe-toradjas liever bij de Oostgroep opgenomen zien, op grond van eenige overeenkomst in cultuur, en op grond van een uitspraak van Dr. Adriani, dat voor de Oost-toradjas sommige van de West-toradja-talen, zooals Parigisch, Tawailisch en Paloesch gemakkelijker verstaanbaar zijn, dan de talen van Lore (die door Adriani Oost-toradjasche bergtalen worden genoemd, omdat Adriani zooals we gezien hebben deze stammen op taalkundige gronden tot de Oostgroep rekent). Waarom dit argument voor de verdeeling der beide groepen geen dienst kan doen, heb ik boven aangegeven. Bovendien wordt het gewicht van dit argument opgeheven door de keerzijde ervan: dat de bergbewoners van de West-toradjagroep gemakkelijker het Ledo (de taal van Paloe) verstaan dan het

Pososch (Bare'e)³⁾. Mijn ervaring is, dat de bergtalen minder verstaanbaar zijn voor het Pososch oor, niet door het verschil in woorden, maar door het verschil in klank van enkele letters. Dit zit vooral in het verwisselen van de *s* met de *h*, waardoor een in Poso en in Lore gelijk woord dadelijk voor een Posoër onverstaanbaar wordt, zolang zijn oor niet aan dit verschijnsel gewend is.

De overeenkomst in cultuur tusschen de „Paloe“- en de Poso-toradjas wordt niet nader door Kaudern aangetoond. Hiermee kan wel niet anders bedoeld zijn dan uiterlijke dingen; want, zooals reeds gezegd is, staan de Paloe-toradjas van Kaudern wat zeden en gewoonten betreft, aan de zijde der West-toradjas. Dat er uiterlijk overeenkomst bestaat tusschen deze Paloe-toradjas en de bewoners van de Poso-depressie, kan geen verwondering baren, als we weten, dat de laatstgenoemde streek en Paloe-baai plus Paloe-vallei gedurende de laatste drie eeuwen het meest toegankelijk zijn geweest voor Boegineesche invloeden. De hoogere standen in Banawa, Paloe, Sigi, Biromaroe, Tawaili, Parigi, Saesoe zijn dan ook geheel ver-Boegineescht. Zoo ver is het met de Toradjas aan den benedenloop der Poso-rivier niet gekomen.

Dr. Kaudern verwacht voor een indeeling van het Toradja-volk veel van een anthropologisch onderzoek. Zoo'n onderzoek zou zeker veel waard zijn, maar niet voor een indeeling van het Toradja-volk in onderdeelen. Er zou alleen door geconstateerd kunnen worden, dat bijvoorbeeld de „Paloe-toradjas“ in de Paloe-vallei een meer gemengd type vertegenwoordigen dan dezelfde Toradjas, die in de bergen zijn gebleven. Ook zou kunnen worden uitgevonden van welk ras de Steenhouwers kunnen zijn geweest door vergelijking van individuen uit stammen, die vermoedelijk sterk met hen vermengd zijn geworden, en anderen die dit niet zijn.

6. De verschillen in zeden en gewoonten der stammen onderling zijn nu en dan te opvallend, dan dat we de heele West-toradjagroep als een homogeen volk mogen behandelen. Bij de bestudeering dezer groep voel ik behoefte aan een verdeeling in kringen, waarin menschen wonen, die onderling dichter bij elkaar staan, dan bij de leden van een anderen kring. Zoo heb ik dan de volgende kringen getrokken: Kaili-kring, Sigi-kring, Pakawa-kring, Koelawi-kring, Koro-kring, Lore-kring, Rampi'-kring. Deze kringen bestaan zooveel mogelijk uit menschen, die zich nog verwant aan elkaar voelen, en in zeden en gewoonten hetzelfde beeld vertoonen.

Dit gaat niet altijd op; de meeste moeite heb ik in dit opzicht met den Kaili-kring gehad. Dezen had ik eerst nog onderverdeeld, maar ik ben geëindigd er één kring van te maken. Men zou kunnen zeggen, dat in dezen kring zijn ondergebracht menschen uit verschillende oorden in het Noord-

³⁾ Dat de bewoners van Lore (Napoe, Besoa, Bada') tegenwoordig bijna geen Ledo kennen, en velen Pososch spreken, is een gevolg van de omstandigheid, dat dit landschap administratief bij Poso behoort, en de bewoners er van dikwijls naar Poso ten kantore komen.

westen van Midden-Celebes afkomstig, maar die zoodanig onderling vermengd zijn, en zooveel van elkaar overgenomen hebben, dat ze een gelijk beeld vertoonen; menschen, die zichzelf To Kaili noemen, en die ook met dien naam door andere stammen worden aangeduid.

Parigi heb ik in dezen kring opgenomen, omdat de To Parigi blijkbaar hun cultuur uit hun stamland bij de Paloe-vallei hebben meegebracht, en evenzeer als het overige Kaili den invloed der Boegineesche beschaving hebben ondervonden. Ook Saoesoe is bij Kaili opgenomen, omdat hetgeen men nu nog aan cultuur in dit miniatuur rijkje vindt, geheel Kailisch is.

Taalkundig vormen de kringen niet altijd één geheel. Zoo zijn in den Sigi-kring opgenomen Biromaroe en Raranggonaoe, waarvan de bewoners Ledo (Paloesch) spreken. Deze beide streken zijn echter staatkundig steeds nauw verbonden geweest met Sigi; tegenover de andere rijkjes in het Paloe-dal stonden ze steeds aan de zijde van Sigi. Daartegenover staat, dat de bewoners van Dolo, dat zich steeds bij de vijanden van Sigi schaarde, wat afkomst betreft tot den Sigi-kring behooren; want toen ze nog in de bergen woonden, maakten ze deel uit van denzelfden stam als waartoe de To Sigi zich rekenden te behooren. Hetzelfde geldt van Pewoenoe bij Kaleke; het stamdorp van deze menschen in de bergen, Poënde genaamd, lag dicht bij de woonplaatsen der To Sigi en der To Dolo. Toch heb ik deze oorden ingelijfd bij den Kaili-kring, omdat de taal en de beschaving dezer lieden zich geheel gevoegd hebben naar Paloe, en thans volkomen het Kailisch cachet dragen.

In Lore onderscheidt zich het Tawailiasch (Baria) van het Napoesch (Bara), en dit verschilt weer van het Bada'sch en Besoasch (Ti'ara). Toch zijn ze tot één kring, den Lore-kring, samengevoegd, niet alleen omdat deze landschapjes administratief tot één distrikt zijn gevormd, maar omdat de gebruiken bij veel belangrijke verschillen dezelfde hoofdlijnen vertoonen, en deze stammen zich altijd verbonden hebben tegenover buitenlandsche vijanden.

In den Koro-kring of -groep is ook opgenomen het land ten Zuiden van den benedenloop van deze rivier, ofschoon de verwantschap van de bewoners dier streek met de andere Koro-afdeelingen niet groot kan zijn, ten minste niet meer aan te wijzen is. Maar de betrekkingen tusschen de bewoners van Beneden- en Boven-Lariang (Koro) zijn altijd vrij levendig geweest; de lieden van den benedenloop hebben altijd in vrede geleefd met die van den bovenloop, wat niet het geval is met de meer naar het Noorden wonende Toradjas; in den lateren tijd zijn veel bewoners van Pipikoro naar het benedenland getrokken, en hebben daar een aantal kleine dorpen gesticht.

De kringen, die ik heb getrokken, bedoelen dus niet in de eerste plaats taalkundige en ethnografische geheelen te geven, maar ze zijn meer ingesteld om het overzicht van de heele West-toradjagroep gemakkelijker te maken. Waar een zede of een gebruik eigen is aan den geheelen kring, wordt diens naam genoemd, maar de zeden in denzelfden kring verschillen

vaak van elkaar in bijzonderheden; in die gevallen worden de oorden genoemd, vanwaar de berichten afkomstig zijn.

7. Ik laat hier volgen een overzicht van de groepen en de dorpen in elke groep, waar ik een onderzoek heb ingesteld. Men raadplege hierbij de kaart, waarop de bevolkingsgroepen en de taalkringen zijn aangegeven.

1. *Kaili-groep*, die omvat de landschappen Banawa, Tawaili, Paloe, Dolo, Topotara, Parigi en Saoesoe. In deze groep werd onderzoek gedaan in de dorpen: Donggala, Ganti, Paloe, Tatanga, Kaleke, Kawatoena, Dolago, Kamondji.

2. *Sigi-groep*, die de landschappen Sigi, Palolo, Biromaroe, Raranggonaoe, Bangga, Pakoeli, Sibalaja en Sidondo omvat. Hier werd onderzoek gedaan in: Bora, Kapiroë, Karere, Biromaroe, Raranggonaoe, Bangga, Pakoeli, Pandere, Sibalaja, Sibowi, Sidondo.

3. *Pakawa-groep*, waartoe behooren de To Pakawa, To Domboe, To Kanggone en To ri Io. De dorpen waar het onderzoek heeft plaats gehad, zijn: Balaroa, Rondingo, Tamodo, Domboe, Binggi, Kaboejoe, Kanggone, Ri Io, Tinaoeka (de lieden van de laatste drie genoemde plaatsen kwamen daartoe eenige dagen bij mij te Kaleke).

4. *Koelawi-groep*, bestaande uit de landschapjes Koelawi met Tamoengkoe lowi en Toro, Lindoe en Toewa. Van deze groep heb ik mijn gegevens uit Lemo, Bolapapoe, Tamoengkoe lowi, Toro en Langko.

5. *Koro-groep*, waartoe gerekend zijn: Pipikoro, Tolee, Tobakoe, Powatoea en het beneden-Lariang-gebied. Hier werd onderzoek gedaan in de dorpen: Moa', Pili', Gimpoë, Karangana, Mapahi', Banasoe', Pelempea, Peana, Kentewoe, Onoe', Lawe', Siwongi, Towoeloe, Karossa, Masimboe, Towoni (waarvan inwoners tot mij kwamen te Masimboe), Lariang en Lelemori (inwoners van Lelemori bezochten mij te Lariang).

6. *Lore-groep*. Deze omvat de landschappen Tawailia, Napoe, Besoa en Bada'. Het onderzoek had plaats in de dorpen Sedoa, Woeasa, Tamadoe, Alitoepoe (Lamba), Watoe taoe, Doda, Lempe, Hanggira, Bomba, Gintoe, Boelili, Bada' ngka'ia, Kageroa, Toeare.

7. *Rampi'-groep*, bestaande uit het eigenlijke Rampi' in 't Westen en Leboni in 't Oosten, en het landschapje Rato. Hier zijn mijn gegevens afkomstig uit Tede'boë', Dodolo, Onondowa, Leboni en Kangkelo (Rato).

Afdeeling Donggala.

1. Inleiding. 1a. Geologische geschiedenis. 2. Overleveringen uit den tijd, toen de vallei van Paloe nog met water bedekt was. 3. Beschrijving van de Baai van Paloe. 4. Beschrijving van de vallei van Paloe. 5. Aanzien der Paloe-vallei. 6. De landschappen en hun bestuurders. 7. Sawerigading. 8. Verspreiding van de bergbevolking over de Oostelijke helft van de Paloe-vallei. 9. Idem over het Westelijk deel van de Paloe-vallei. 10. Aanrakingen van het Westersch bestuur met de vorsten dezer landschappen. 11. De huidige bestuursinrichting. 12. De landbouwkolonie Kalawara napoeti, en de Evangelisatie in de onderafdeeling Paloe. 13. De bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei.

Het Kaili-gebied 47

Banawa. 14. Landbeschrijving. 15. De bewoners van het land. 16. Oorsprong en geschiedenis van de vorsten van Banawa. 17. Met wie Banawa gevochten heeft.

Tawaili. 18. Landbeschrijving. 19. Afkomst der vorsten en hun geschiedenis. 20. De vijanden van Tawaili.

Paloe. 21. Landbeschrijving. 22. De vorsten van Paloe. 23. Poeë Poeti. 24. Poeë Bongo.

Topotara (Kawatoena). 25. Landbeschrijving. 26. De bewoners van het land.

Tatanga. 27. Landbeschrijving. 28. De inwoners van Tatanga. 29. Oorlog met Sigi.

Dolo. 30. Dolo en Lewoe. 31. Pewoenoe. 32. Oneenigheid met Paloe. 33. Afkomst der vorsten. 34. De oorlogen van Dolo. 35. Oorlog met Pantoenoe asoe. 36. Oorlog met Pakoeli. 37. Oorlog met Biromaroe en Sigi. 38. Oorlog met de To Mene.

De Zuidwesthoek van de Paloe-vallei. 39. Landbeschrijving. 40. Rapi kada. 41. Poeloe. 42. Toewoe ndjagoe.

Parigi. 43. Landbeschrijving. 44. Dolago. 45. Afkomst der To Parigi. 46. De vorsten van Parigi. 47. Het fort te Parigi. 48. Kampenaars.

Saoesoe. 49. Landbeschrijving. 50. De inwoners en hun vorsten. Tana boa. 51. Land, volk en geschiedenis.

Het Sigi-gebied 97

52. Landbeschrijving. Biromaroe. 53. Raranggonaoe. 54. Bora. 54a. Palolo. 55. Koro oee. 56. Pakoeli. 57. Verzonken dorpen. 58. Reuzen. 59. Wilden. 60. Afkomst der bewoners van het Sigi-gebied. 61. Afkomst der vorsten. 62. De oorlogen van Sigi.

Het Pakawa-gebied

63. Landbeschrijving. 64. De bewoners. 65. To ri Io. 66. To Pakawa. 67. To Domboc. 68. To Kanggone. 68a. Afkomst van de vorsten van Domboc. 68b. Afkomst van de vorsten van Pantoenoe asoe. 69. Aan wien men schatplichtig was. 70. Met wie men vocht. 71. Pogingen om de Pakawa-groep onder geregeld bestuur te brengen.

Het Koelawi-gebied 124

Koelawi. 72. Landbeschrijving. 73. De inwoners van Koelawi. 74. De vorsten van Koelawi. 75. De heer des lands. 76. Koelawi's vijanden. 77. Tamoengkoe lowi. 78. De inwoners van Tamoengkoe lowi. 79. Uit de geschiedenis van Tamoengkoe lowi. 80. Toro. 81. De inwoners van Toro. 82. Toro's vijanden.
Lindoe. 83. Van Koelawi naar Lindoe. 84. Het meer en zijn afvloeiing. 85. De aal in het meer. 86. Het eiland in het meer. 87. Vereerde steenen. 88. De berg Ngkilalaki. 89. Wilden. 90. De dorpen en wegen in Lindoe. 91. De bewoners van Lindoe en de afkomst hunner Hoofden. 92. De heer des lands. 93. Met wie de To Lindoe gevochten hebben.
Toewa. 94. Van Koelawi naar Toewa. 95. De inwoners van Toewa. 96. De vorsten van Toewa. 97. Het Koelawi-gebied onder het N. I. Gouvernement.

Het Koro-gebied 148

98. Van Bada' naar Gimpoe. 99. Karakteristiek van de Koro. 100. Bruggen. 101. De vlakte van Gimpoe. 102. Van Tanangke naar Banasoe'. 102a. Van Mapahi' naar Kentewoe. 103. Van Kentewoe naar Gimpoe. 104. Van Kentewoe naar Siwongi. 105. Van Siwongi naar Koelawi. 106. Van Towoeloe naar Banggakoro. 107. Van Gimpoe naar Towoeloe. 108. Het beneden-stroomgebied van de Lariang. 109. De heer van het Lariang-gebied. 110. De oorlogen der lieden van de Lariang. 110a. Het kustgebied langs Straat Makassar. 111. Wilden. 112. Reuzen. 113. De To Pipikoro. 114. De To Tolee als Kampenaars. 115. De vorsten van Pipikoro. 116. De heer des lands. 117. De To Pili'. 118. De oorlogen der To Pipikoro. 119. De oorlogen met Pada-Seko. 120. De To Tobakoe. 121. De heer des lands. 122. De oorlogen der To Tobakoe. 123. De To Powatoea. 124. De heer des lands. 125. De oorlogen der To Powatoea.

HOOFDSTUK IA.

LAND EN VOLK.

Afdeeling Donggala.

Paloe-golf en Paloe-vallei.

1. *Inleiding.*

In het noordwestelijk woongebied der West-toradjas vindt men de Paloe-golf en de Paloe-vallei in elkaars verlengde liggen. De eerste is een vrij smalle maar diepe inham van de zee, die samen met de vallei aan de Oostzijde begrensd wordt door een gebergte, dat een voortzetting is van dat, waarvan de Ngkilalaki de hoogste top is. Het gebergte, dat deze inzinking aan den Westkant begrenst, vormt in het Noorden een bijna gelijkzijdig driehoekig schiereiland, waarvan de basis West-Oost loopt van Soeroemana naar Paloe. De ruim 1900 M. hooge Oelajo (Van Vuuren noemt hem Loeaio) geeft ongeveer de ligging van de grens aan (Van Vuuren, 228). Dit gebergte wordt naar het Noorden hoe langer hoe lager, tot het eindigt in kaap Tandjoeng Karang „rotspunt”, waarop een vuurtoren is gebouwd, die bij nacht aan de schepen den ingang tot de haven moet wijzen. Naar het Zuiden naderen de beide bergketens elkaar hoe langer hoe meer, totdat zich een weinig zuidelijk van het punt, waar de Mioe en de Goembasa samenvloeien en de Paloe-rivier vormen, een ander gebergte tusschen de twee ketens verheft, waarin de inzinkingen van Koelawi en Lindoe worden gevonden. De baai is in gestrekte lijn ruim 30 K.M. lang, de vallei 40 K.M. Bij haar mond is de baai ruim 7 K.M., terwijl ze in het midden 9 K.M. breed wordt. Ze moet vrij diep zijn, want de 100 vademlijn op de zeekaart loopt dicht langs den oever. Plaat 15 in Van Vuurens werk en plaat 151, 152—156, 160, 161, 164 geven fraaie gezichten op de baai en de vallei van Paloe te zien.

1a. *Geologische geschiedenis.*

Omtrent de geologische geschiedenis van baai en vallei van Paloe worden we ingelicht door Ir. E. C. Abendanon. Volgens de onderzoekingen van dezen geoloog moeten beide eertijds een meer hebben gevormd, dat vrij hoog heeft gelegen, zoodat de bodem ervan, opgevuld als de kom was door slib en gruis van de W. en O. randgebergten, een 500 M. hooger moet hebben gelegen dan thans. Dit meer moet aan den Noordkant van de tegenwoordige baai van de zee afgesloten zijn geweest door een rand-

gebergte, dat waarschijnlijk gevormd was uit dezelfde basische gesteenten, welke nog aan beide kanten in het noordelijk deel van de Paloe-baai gevonden worden.

„Bij de doorbraak van het N. randgebergte zal het Paloe-meer vrij plotseling moeten zijn leeggelopen, terwijl slib- en gruisvulling spoedig werden weggespoeld..... Het schijnt, dat de zee daarna zuidelijker is geweest dan thans, want bij Dolo heeft men op 2 meter diepte brak bodemwater, terwijl in de vlakke tusschen Paloe en Mamboro hier en daar in den grond stukken koraalkalksteen voorkomen” (Abendanon II, 843—845, 912—913).

2. Overleveringen uit den tijd, toen de vallei van Paloe met water bedekt was.

Bij de bewoners van het Paloe-dal bestaan nog tal van overleveringen, die vertellen, dat de vallei eertijds met water bedekt was. Zoo vertelt men in Pakoeli in de Zuidpunt van de vallei, dat de zee vroeger tot aan den berg Momi kwam; het water trok langzaam weg, en het daalt nog steeds volgens mijn zegslieden. Een hunner, een man van misschien 60 jaar, zeide zich nog te herinneren, dat toen hij een kind was, het zeewater kwam tot aan de plek, waar tegenwoordig het huis van den vorst van Paloe staat, waarvan zij nu tamelijk ver verwijderd is. Een oud man vertelde mij zelfs, dat eertijds de zee zou zijn gekomen tot aan de rivier Sadaoenta, ten Z. van den berg Momi. In Banawa op het schiereiland van Donggala vertelt men, dat in den ouden tijd het lagere land, waar thans het stamdp van de vorsten van deze streek ligt, geheel met zeewater bedekt was. Men zoekt daar ook verband tusschen het feit, dat het land zeebodem is geweest en de onvruchtbaarheid ervan, zoodat rijst er niet al te best groeit, en alleen maïs er tiert. Bij Ganti worden op de omliggende hoogten nog groote zeeschelpen gevonden. In die streek is nog een heuvel, die den naam draagt van Polangga sakaja „waar de booten op dwarsliggers worden gezet” (op het droge worden gehaald).

Ook te Sibalaja en Sidondo vertelt men, dat de zee eertijds tot Toewa kwam. De plek waar nu Bora in Sigi ligt, was vroeger met zee bedekt, en de menschen woonden op de bergen. Tegen de helling der heuvels boven Bora wijst men nog groote steenen aan, waaraan de prauwen werden vastgemaakt. Zulke plekken zijn er veel, zooals te Mebere op den weg naar Paloe, te Towinoea, de oude naam voor het tegenwoordige Towialo, in het Z. van de vallei. In het O. spoelden de golven tegen den heuvel aan, waar het graf van Popa (*dajo i Popa*) dicht bij Watoe nondjoe is.

Aan het westelijk randgebergte kwam de zee tot boven Porame, tot aan Kato Wolo, dat van het dorp Domboe uit te zien is. Eens, vertelt men, was Sawerigading, van wien straks meer, met zijn prauw de Sombe-rivier ingevaren, waar hij de boot aan den oever had vastgelegd. De stroom voerde het vaartuig echter met zich mee, zoodat het brak op een plek, die nog Tabingga „plek waar door midden gedeeld is” heet, en kwam terecht op

een grasvlakte, die Pada ntjakaja „prauweveld" heet. Wanneer men van Paloe naar het Pakawa-gebied reist, laat men dezen heuvel, die inderdaad eenigszins op een boot lijkt, rechts liggen. Men beweert daar koperen armbanden en koperen sirihdoozen gevonden te hebben¹⁾. Toen Sawerigading zijn prauw kwijt was, trok hij zijn paard het gebergte op. Aan den voet van den Ongoe ndjiko pomaja (sommigen noemen dezen berg Ongoe djipo maja; hij is dezelfde als de Oelajo) bond hij het dier vast, en klom op naar den hemel. Het paard veranderde in steen, die daar nog gevonden wordt.

Vooraf in Pakoeli worden nog veel namen genoemd, die erop wijzen, dat daar vroeger de zee was. Zoo heet een strook lands daar Bingge ntasi „zee-oever"; een boschje in diezelfde streek draagt den naam van Posompo sakaja „landingsplaats der prauwen"; een hooge boom heeft er den naam van Tiro ntasi „zeezicht", terwijl thans in Pakoeli niets meer van de zee is te bespeuren. Van de groote aarden potten, die op een heuvel bij Poeloe in het zuidelijk deel der vallei worden gevonden, zegt men, dat ze daar gebracht zijn door To Mene, die deze potten als watervaten op hun prauwen zouden hebben gebruikt; ze kwamen met die vaartuigen tot aan Poeloe over zee. Dezelfde verklaring wordt gegeven van de potten, die op andere plekken in de Paloe-vallei in den grond zijn gevonden, zooals bij Pandere, bij Kaleke en in Kawatoena.

Wanneer men naar de oorzaak vraagt, waardoor de zee is teruggeweken, krijgt men gewoonlijk het verhaal te hooren van Sawerigadings hond Boeri. Sawerigading en zijn zoon La Galigo, de sagehelden uit Loewoe', zijn overal om de baai en in de vallei van Paloe bekend. Beneden komen wij op dezen mythischen Urheber terug. Nu alleen slechts wat in betrekking staat tot het zich terugtrekken van de zee. Eens, vertelt men, kwam La Galigo met zijn prauw van Ganti naar Sigi. Daar aangekomen, maakte hij het vaartuig vast aan een steen. In het dorp werden juist hanengevchten gehouden, en La Galigo deed eraan mee. Maar hij verloor tegen zijn moeder (tante?) Nili Najo, vorstin van Sigi. Hij werd over zijn verlies zóó boos, dat hij bijna met zijn moeder aan het vechten was geraakt. Maar gelukkig werd zijn vader, Sawerigading, nog bijtijds van Palopo gehaald, en deze verklaarde, dat het niet aanging, dat moeder en zoon met elkaar zouden vechten. Om nu te voorkomen, dat La Galigo weer eens met zijn boot naar Sigi zou gaan, en daar onheil stichten, besloot Sawerigading de zee terug te drijven. Hij droeg dit werk op aan zijn zwarten hond Boeri „zwart" die al blaffende de zee teruggdreef. Als een herinnering aan dit gebeuren heet een stuk van de zee bij Loli: Tasi boeri „zwarte zee".

Een andere lezing van dit verhaal luidt aldus: Sawerigading woonde in

¹⁾ Het dorpshoofd van Pantoenoe asoe, een mijner zegslieden, beweerde, dat hij langen tijd een splinter van Sawerigadings vaartuig bezeten had. Wanneer een zieke van het water dronk, waarin deze splinter gelegd was, herstelde hij. Als de rijst niet fleurig stond, werd zij met dit water begoten. Mijn zegsman was deze relikwie kwijt geraakt, hoe wist hij niet.

den ouden tijd te Ganti bij Donggala. Tegelijkertijd woonde te Makoe bakoeloe (in Palolo) een machtige vorstin, Boenga Manila „manilla-bloem”. Bij gelegenheid van een groot feest noodigde B. Manila ook Sawerigading uit om het bij te wonen. Deze kwam en bracht zijn dapperen vechthaan mee. Hij stelde aan de vorstin voor hun beider hanen elkaar te laten bevechten, en als voorwaarde werd daarbij gesteld, dat als Saw. het verloor, hij zijn boot aan B. Manila zou afstaan. In het tegenovergestelde geval zou de vorstin aan Saw. karbouwen en geiten geven. De haan van Saw. werd overwonnen, en nu eischte B. Manila zijn vaartuig voor zich. Saw. stond echter zijn prauw niet af, en dit was de reden, dat er oorlog uitbrak tusschen de volgelingen van beide vorstelijke personen. B. Manila riep toen de hulp in van haar broer, die in Loewoe' woonde. Toen deze gekomen was, vertelde hij, dat de ouders van B. Manila en Sawerigading broers en zusters waren, en dat ze daarom niet samen mochten vechten. Ze hielden er dan ook mee op, maar B. Manila koesterde nog haat tegen haar neef, en ze zocht naar een middel om hem te beletten nog eens naar Makoe bakoeloe te komen. Nu had de vorstin een hond i Boeri „de zwarte”, die wonderbare dingen kon doen. Toen haar gast naar Ganti terugkeerde, gaf B. Manila haar hond last om den vertrekkende te volgen en te zorgen, dat hij niet meer terugkwam. De hond liep toen Sawerigading blaffende achterna, en overal waar het dier kwam, trok de zee zich terug.

Nog een andere redactie vernam ik in Tawaili. Toentertijd was Gilina eo „het evenbeeld van de zon”, vorst van Sigi. Deze kwam te Ganti, en hield er hanengevechten met La Galigo. De haan van Gilina eo heette Baka „wond”, die van La Galigo Boeri. De laatste veranderde zich in een slang, en daarvoor ging de ander op den loop. Hierover ontstond twist tusschen beide eigenaars, en de vorst van Sigi keerde boos naar zijn land terug. Die van Ganti volgde hem. Op de hoogte van Watoe nondjoe gekomen, begon Gilina eo's hond te blaffen, en daardoor liep de zee af. Toen La Galigo dit bemerkte, keerde hij dadelijk met zijn prauw om. Onderweg ontmoette hij den boezen geest Borongoeoe. De vorst verzocht dezen te maken, dat het land niet verder droog liep. Maar de geest gaf ten antwoord, dat hij er niets aan doen kon. Toen La Galigo hem vroeg tot hoever de zee terug zou gaan, wees Borongoeoe een wolk aan, en tot zoover is het water inderdaad teruggegaan.

In Biromaroe doet men dit verhaal als volgt: In den ouden tijd werd een groot feest gevierd te Sibola boven Bora (Sigi). De *maga*oe (vorst) van Sigi was toen een vrouw, Ngginajo (elders: Nili najo) geheeten. Op dit feest verscheen ook La Galigo van Ganti om er hanengevechten te houden. De vorstin van Sigi legde 5 buffelhorens en 5 bamboekokers vol goud voor zich neer, en zette dezen schat op het spel. Zij zelf was in mannenkleeren gestoken, en in plaats van een haan bracht ze een hen mee op de kampplaats. Die hen heette Tjalabae, en de haan van La Galigo droeg den naam van Baka tjimpolo. Toen sprak Ngginajo: „Als ik een hemelinge (*manoeroe*) ben, dan zal mijn hen overwinnen.” Dit gebeurde

ook, en La Galigo moest alles afgeven, wat hij bij zich had. Hij keerde slechts met 1 slaaf en 2 aarden borden naar Ganti terug. Van hier zond hij een boodschap aan zijn vader Sawerigading te Soppeng om over te komen. Toen deze aangekomen was, zei zijn zoon hem, dat hij met Sigi wilde vechten. Maar Saw. stond dit niet toe, omdat de vorsten van Sigi en Ganti aan elkaar verwant zijn. Vader en zoon vertrokken toen naar Sigi om den onderlingen band te versterken. Zonder zijn vader te waarschuwen, keerde La Galigo naar huis terug, en liet zijn vader achter, zoodat deze gedwongen was te loopen. Hoe verder hij liep, hoe verder de zee zich terugtrok, zoodat de heele vallei droog kwam te liggen. Bij het huidige Paloe haalde hij zijn zoon in, en steeg in de boot, zoodat de zee niet verder terugging.

Naast deze lange verhalen bestaan kortere: Eens liet Sawerigading, vertelt men in Kawatoena, zijn ring in zee vallen. Hij gelastte toen zijn hond, Toea basi genaamd, den ring te halen. De hond wist niet beter te doen dan de zee weg te blaffen, zoodat de ring te zien kwam.

Weer een ander verhaal (dit hoorde ik in Pakoeli) zegt, dat Sawerigading's hond eens een hert vervolgde; dit sprong in zee, maar de hond bleef het vervolgen. Hierdoor week de zee al maar meer achteruit voor den blaffenden hond, tot op het punt waar het hem gelukte het wild te grijpen.

Enkele overleveringen spreken niet van Sawerigading en zijn hond. In Sibalaja vertelde een oud man, dat een vorst van dat land leelijke zwerende wonden had. Hij schold daarom verschrikkelijk, en door dit schelden week de zee achteruit.

In Pakoeli geeft men de volgende oorzaak van het droogloopen van het land op: Een oud man vroeg eens aan een ander: Vanwaar zijt gij? De aangesprokene antwoordde: Ik ben iemand van Djoeroebëe (niemand weet wat dit woord beteekent). Zoodra hij dit woord had uitgesproken, week de zee terug.

Volgens de menschen van Baleora, op het westelijk randgebergte, zou de zee zijn teruggedreven door de kracht van den stroom uit de rivieren Sombe en Matimpa (Lewara). Toen men op den heuvel Malataoe bij Kaleke woonde, was men geheel van water omringd. Een parkiet (*koloë*) droeg zooveel aarde aan, en liet deze in het water vallen, dat de bodem opgehoogd werd, zoodat de zee terugweek.

In Sidondo weer vertelt men van een hemeling, die te Taiki ten W. van Toewa in Sigi woonde. Deze hield er een hond op na, die ontzaggelijk veel wild ving. Een andere hemeling, Manoe hadja, woonde tusschen Batonga en Watoe balole aan de Westzijde van de vallei. Deze had een zeearend, die zonder ophouden visch aanbracht. De beide hemelingen gingen een weddenschap aan welk dier het meeste ving. Dit bleek de hond te zijn (zulke verhalen komen op heel Midden-Celebes voor). Manoe hadja werd boos en sprak: „Ik ga weg; als ik werkelijk een hemeling ben, dan zal die *kaili*-boom omvallen en mij tot vaartuig strekken naar zee”. Dit gebeurde ook, en tezamen met den boom liep ook de zee af.

In Kaleke denkt men er anders over. Daar zei men: de zee is teruggeweken omdat het land in grootte toenam.

Opmerkelijk is, dat in een der verhalen omtrent de verspreiding van de bergbevolking over de vallei verteld wordt, dat de rivier van Paloe toen nog niet bestond, maar het land werd doorsneden door tal van kleine beken, die zich later tot een grooten stroom vereenigd hebben.

3. *Beschrijving van de Golf van Paloe.*

Bij den tophoek van het driehoekige schiereiland aan de Westzijde van de baai ligt de hoofdplaats Donggala (de naam van een boom). Het ligt beschut achter een in zee uitspringenden heuvel, waardoor de plaats een veilige reede heeft. Doordat de bergruggen aan beide zijden der baai een betrekkelijk nauwe passage vormen, is de wind, die er doorheen gedreven wordt, vaak zeer hevig, hetzij deze uit het NW, dan wel uit 't ZO, naar gelang van den heerschenden moesson, waait. Deze sterke winden zijn voor een deel de oorzaak, dat er zoo weinig regen valt in deze streek, omdat ze de vorming van wolken in de vlakke belemmeren. Hiernaast moet als oorzaak van de groote droogte genoemd worden de algeheele ontbossing van de vallei en de berghellingen in de onmiddellijke omgeving ervan.

Donggala is een vestiging van vreemdelingen, hoofdzakelijk Boegineezen. De vlakke kuststrook is er heel klein, zoodat voor de woningen der ambtenaren en de gouvernementsgebouwen een terrein genomen moest worden dat 80 M. boven den zeespiegel ligt. De Assistent Resident die hier woont, had vroeger het geheele woongebied van de West-toradjas, met uitzondering van Rampi', onder zijn bestuur. Sedert Poso een afdeeling werd, behoort het landschap Lore (Tawailia, Napoe, Besoa, Bada') niet meer aan Donggala.

Tegenover Donggala, aan den Oostkant der baai, ligt Wani „honingbij”, van welke nederzetting de inwoners eveneens vreemdelingen zijn. Donggala en Wani zijn de beide groote handelsplaatsen in de baai, waar de produkten, vooral copra, verzameld worden ter verscheping. Ook Paloe aan het einde der baai neemt in beteekenis als handelsplaats hoe langer hoe meer toe.

Van Donggala loopt een autoweg naar Towale aan Straat Makassar. Deze weg gaat over Ganti, de hoofdplaats van het landschap Banawa, waar we ons hier bevinden, een naam, dien we beneden nog meermalen zullen tegenkomen.

Langs den West- en den Oostoever van de baai loopt een autoweg. Als men dezen weg volgt, heeft men onafgebroken schoone uitzichten over de baai en de omliggende bergen. Men rijdt door een aantal dorpen, die van beteekenis zijn geweest in de geschiedenis van het land, en waarvan enkele nog ter sprake komen. Dicht bij de grens tusschen de onderafdeelingen Donggala en Paloe ligt het gehucht Watoe sampoeoe, dat bekend is geworden door de melaatschen kolonie, die daar in 1918 door het landschap

is gesticht, en onderhouden wordt. Een honderdtal leprozen zijn hier vereenigd.

„Zij (de leprozen) staan onder het dagelijksch toezicht van een Europeeschen Gouvernements ziekenverpleger, die een bezoldiging van f 200 's maands geniet en zelf lepreus is. Deze kolonie wordt geheel gefinancierd door de onderafdeelingskas van Paloe. Voor de lijders afkomstig van buiten dit ressort wordt door de betrokken kassen een bedrag van f 0.50 per dag en per persoon aan de kas te Paloe vergoed. De patiënten zijn in kleine huisjes ondergebracht, welke ze zelf bouwen, voor zoover zulks dan mogelijk is. Huwelijken worden niet zelden onder hen gesloten. Het ligt in de bedoeling deze leprozerie aan het Leger des Heils over te doen op de wijze en de voorwaarden als in Soerabaja en in Semarang met gelijksoortige Gouvernements instellingen te Semaroen en Pelantoengan heeft plaats gehad. Ontvluchtingen komen vaak voor, en wil men inderdaad meer succes van deze kolonie hebben, dan zal naar een eiland moeten worden omgezien, waarheen deze lepralijders kunnen worden gezonden” (Junius). Van de overgave van deze leprozerie aan het Leger des Heils is inmiddels definitief afgezien. De Europeesche ziekenverpleger is sedert vervangen door een inheemschen mantri in Landschapsdienst. Begin 1937 bedroeg het aantal verpleegden 55.

Paloe is een groote plaats, ruim uitgebouwd op de vlakte aan beide kanten van de breede Paloe-rivier. Beide oevers zijn verbonden door een ijzeren brug; aan den W.-oever vindt men de inlandsche en de toko wijken, terwijl alle gebouwen van het Landschap en het Gouvernement zich aan den O.-oever bevinden. In Paloe liggen eenige brigades infanterie.

De bewoners van het land zijn er steeds op uit verklaringen van plaatsnamen te zoeken. Daarbij worden dan menigmaal onbeteekenende verhaaltjes verzonnen. Zoo heeft men ook gedaan met den naam Paloe. Vermoedelijk is Paloe hier hetzelfde als *palo*, wat in de Toradja-talen, in 't Mak. en Boeg. „afsluiting, stop, deur” beteekent. In het Paloesch heeft het ook nog de speciale beteekenis van „achterste, billen”. Paloe geeft dan aan het onderste deel, de „billen” van de baai; de plaats ligt aan de *paloe* (*palo*) van de baai, en daarom draagt ze dezen naam ²⁾. Dr. S. J. Esser acht de overlevering, dat de plaats haar naam ontleend zou hebben aan de kruipende bamboe, die *paloe* heet, meer waarschijnlijk (zie beneden par. 8 en 21).

Wanneer we den tocht langs de baai voortzetten, komen we aan de Oostzijde ervan al spoedig aan uitgestrekte zoutpannen, die daar (bij

²⁾ Ambema'a, een Loewoe'sche gezant, vertelde ons in 1898, dat Sawerigading, de Loewoe'sche held, en zijn broeder, het land gingen bereizen, de eerste te voet, de tweede per prauw. Sawerigading trok door Midden-Celebes naar Parigi, en verder naar Paloe. Op de laatste plaats ontmoetten de broers elkaar: daarom heet zij Paloe oewae (Loewoesch). Indertijd begrepen wij den zin van dit woord niet (Adriani en Kruyt 2, 455); dit wil echter zeggen: ze waren aan het achterste van het water gekomen, zoodat Sawerigading te voet, en zijn broer per prauw niet verder konden komen.

Limboeo) door het Landschap zijn aangelegd. Het zout werd door de bevolking gewonnen en van haar gekocht voor f 1 de pikol. De pakhuizen bevonden zich te Talise Bali. De verkoop ervan à f 6 de pikol was tot voor enkele jaren landschapsmonopolie. Dit bedrijf heeft het Landschap groote winsten bezorgd; o.m. zijn daarvan gebouwd de pas genoemde ijzeren brug bij Paloe, en een van dezelfde constructie over de Goembasa bij Sakidi in het zuidelijk deel der vallei. In 1933 is het zoutbedrijf door het Gouvernement afgekocht en stopgezet, tegen schadeloosstelling aan Landschap en gewezen zoutmakers. De zoutregie is thans overal ingevoerd in deze streken.

Slechts enkele kilometers verder verlaat men het landschap Paloe, en betreedt men het landschap Tawaili (naam van een boom), waarvan de hoofdplaats denzelfden naam draagt.

Wij zijn op dezen tocht dus drie landschappen doorgekomen: Banawa, Paloe en Tawaili. Behalve de reeds meermalen genoemde driehoek land aan den Oostkant der baai, behoort tot het Landschap Banawa nog een strook lands op den hals van Celebes, waarin Sirendja als een enclave van Tawaili voorkomt, terwijl Pantoloa weer een enclave van Banawa is op het gebied van Tawaili, dat zich uitsluitend op den Oostkant van de baai bevindt. Deze beide landschappen (Banawa en Tawaili) vormen samen de onderafdeeling Donggala.

4. *Beschrijving van de vallei van Paloe.*

Van Paloe uit gaat de groote weg naar het Zuiden. Deze doorloopt langs den Oostkant de heele lengte van de vallei, via Kalawara en Sakidi, en zet zich dan verder voort naar Koelawi, een totale afstand van 72 K.M. Deze weg loopt slechts voor een klein deel door het Landschap Paloe, om dan over te gaan in het Landschap Sigi-Biromaroe-Dolo, waarvan de radja in Biromaroe zetelt. Weinig jaren geleden vormde Dolo nog een afzonderlijk landschap, maar in 1918 werd het bij Sigi-Biromaroe gevoegd. Hiertoe is alle reden, want zooals wij beneden zullen zien, zijn de inwoners van Dolo van dezelfde afkomst als de To Sigi. Het eigenaardige van het Landschap Dolo was, dat de hoofdplaats Dolo op den rechteroever der rivier ligt, maar het gebied waarover het te zeggen had, zich aan den linkeroever bevindt. De pas genoemde autoweg loopt dus voor zoover het de vallei betreft op een klein stuk na in het N., geheel over Sigisch grondgebied.

Vijf K.M. ten Z. van Paloe gaat een zijweg naar het Oosten, die met een groote bocht, via Biromaroe, Watoe nondjoe en Bora tusschen Toelo en Sidondo weer op den eerstgenoemden weg uitkomt. Deze weg is niet alleen van belang, omdat hij de beide hoofdplaatsen van het Landschap Sigi-Biromaroe met Paloe verbindt, maar ook omdat hij de verbindingsweg is met de verder naar het Z. gelegen plaatsen in tijden, dat de Woeno-rivier door hoogen waterstand benedenstrooms niet kan worden gepasseerd. In

haar benedenloop heeft deze bergrivier een zeer breed bed, dat niet dan met groote kosten zou zijn te overbruggen, terwijl dit op de hoogte van Watoe nondjoe, waar de rivier door steenige oevers in haar smalle bedding beperkt wordt, geen bezwaar oplevert.

Als eindpunt van dezen weg in de vallei kan Sakidi „een weinig” beschouwd worden. Dit is weer een vestiging van vreemdelingen (Boegineezen), die van hun woonplaats een centrum van handel hebben gemaakt, waar alle copra uit den omtrek wordt samengebracht, om van hier uit naar Paloe te worden vervoerd met vrachtauto's. Tegenwoordig heeft Sakidi weinig meer te beduiden.

Hier bevond zich dan ook een groote, druk bezochte pasar of markt. Zuidelijk van deze treft men er geen meer aan. Het houden van markten waren de bewoners van deze streken reeds gewend vóór de komst van het Gouvernement. Enkele van de primitieve markten in de open lucht ^{2a)}, waarvan wij er in 1897 nog een bezochten (Adriani—Kruyt 2, 489) bestaan nog, maar door het Bestuur georganiseerde markten in daartoe gebouwde pasarloodsen worden gehouden te Paloe, Biromaroe, Dolo, Sidondo, Kaleke, Bobo, Beka, Tangarawa en Boeloe bete, voor zoover het de onderafdeeling Paloe betreft. In de onderafd. Donggala bestaan zulke markten te Donggala, Kabonga besar, Loli, Mamboro, Tawaili en Pantoloa. De jaarlijksche opbrengst dezer pasars was in 1930 circa f 18.000.

Van Paloe uit gaat nog een tweede weg naar het Zuiden, en wel ten Westen van de groote rivier. Deze weg loopt tot even voorbij Boeloe bete „groote berg”, en is ongeveer 40 K.M. lang. Wanneer op dit punt een brug over de Mioe geslagen wordt, kan men ook langs dezen weg per auto in Sakidi komen. Evenals de Woeno-rivier soms een belemmering vormt op den grooten weg via Kalawara, heeft men op den pas genoemden vaak last van de Sombe-rivier. Niet het water is dan een belemmering voor de auto, maar de groote hoeveelheden gruis en modder, die de stroom meevoert, over het laagland verspreidt en een dikke laag ervan achterlaat op den weg, in welke gruis- en modderlaag de wielen van de auto wegzinken.

Verder zijn er nog een paar kortere autowegen aangelegd, zooals van Binangga in oostelijke richting via Tinggede en Tatanga om op den laatstgenoemden weg weer te keeren. Dan nog een weg van Paloe in westelijke richting naar Donggala, waar zich het brongebouw bevindt van de in 1927 gereedgekomen waterleiding van Paloe, om zuidelijk door te loopen via Balaroa naar Taipa rongge (lengte ongeveer 8 K.M.).

5. *Aanzien der Paloe-vallei.*

De Paloe-rivier deelt de vallei in de lengte in twee ongelijke helften; de westelijke is smaller dan de oostelijke. De eerste is echter vruchtbaarder

^{2a)} Van deze markten is zeker de merkwaardigste die van Domboe (A. C. Kruyt 7, 529—530).

dan de laatste. Vooral in het zuidelijk deel van die helft rijen zich de sawahs aaneen tot groote uitgestrektheden. Als men de oostelijke helft van Oost naar West doortrekt, krijgt men een indruk van de onvruchtbaarheid van den bodem. Dan merkt men ook op, dat er vroeger veel meer sawahs werden bewerkt dan tegenwoordig, want men komt veel velden over, die sedert jaren niet meer zijn bewerkt. Een boom die zeer veel op dezen ouden zeebodem gevonden wordt is de *lano* of *Corypha Gebanga*, een boom, die van veel nut is voor de menschen, want de bladeren worden gebruikt voor dakbedekking en vlechtwerk, de bladstelen voor omheiningen, en het merg van dezen palm wordt in tijden van hongersnood gegeten. Verder is de grond begroeid met kreupelhout en cactus. Wanneer men den kant van Bora uitgaat, krijgt het landschap een ander aanzien: men vindt daar niets dan grasvlakten, en aangezien het uitzicht niet belemmerd wordt, heeft men van den eenigszins hooggelegen weg Bora—Biomaroe prachtige uitzichten op de vlakke en op de bergen aan de overzijde ervan. Het heele landschap is gestoffeerd met grootere en kleinere groepen kokospalmen, die de plekken aanwijzen, waar dorpen staan of hebben gestaan. De bewoners van het Paloe-dal maken graag gehuchten om het moederdorp heen; vaak is een huis op den akker de aanleiding tot het vormen van een gehucht, omdat men de kokosboomen, die men daar inmiddels geplant heeft, niet wil verlaten.

6. De landschappen en hun bestuurders.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat om de baai van Paloe en in de vallei vijf landschappen liggen, die elk hun radja hebben. Deze waren er reeds vóór de komst van het Gouvernement ³⁾. In Ganti (Banawa), Tawaili, Paloe, Bora en Dolo woonden groote hoofden, die den titel hadden van *magaœ*, een uit 't Boegineesch overgenomen woord, dat „regeerend” beteekent. Overigens had elk dorp zijn eigen hoofd; deze Hoofden behooren allen tot den adel of het hoofdengeslacht, dat hier aangeduid wordt met den naam *madika*, in het Koelawi- en het Koro-gebied *maradika*, van welk laatste woord het eerste een verkorte vorm is. Beide woorden zijn afgeleid van Skr. *mahārdhika*, dat in het Maleisch en andere Indische talen „vrij van slavernij of dienstplichtigheid” beteekent. In het Boeg. heeft *maradeka* ook deze beteekenis.

³⁾ Blok geeft de volgende landschappen op: Paloe, Banawa, Kajeli, Sigi, Tipa en Loli. We missen hier Dolo, tenzij Tipa een oude (andere) naam voor Dolo is. Vermoedelijk echter is ermee bedoeld het oord Tipa, dat tusschen Loli en Paloe ligt. Loli neemt een aparte plaats in onder de landschappen aan de Westzijde van de Paloe-baai. Ofschoon de taal, die daar gesproken wordt, slechts weinig verschilt van het Paloesch, heeft ze toch haar eigen woord voor „niet”, nl. *oende*, wat op zichzelf wel een bewijs kan zijn, dat Loli zich vroeger zelfstandig heeft ontwikkeld. In de overleveringen van dit land wordt Loli meermalen genoemd, en zijn vorsten moeten eertijds ook naam hebben gehad. Kajeli, juister Kaili, is het tegenwoordige Tawaili.

Deze Hoofden hebben meer macht dan men gewoonlijk onder de democratische Toradja-stammen aan hun leiders ziet toegekend, zoodat al dadelijk het vermoeden rijst, dat dit onder vreemden invloed zoo geworden is. Dat dit inderdaad het geval is, wordt door verschillende dingen bevestigd. De immigranten, die hier binnengedrongen zijn, en die groote veranderingen in de cultuur en in de staatsinrichting dezer menschen hebben gebracht, zijn menschen geweest, die onder Javaansch-Hindoeschen invloed stonden. Uit het Loewoe'sche en het Makassaarsche komende, zijn ze de noordelijk gelegen landen binnengedrongen. We komen straks daarop terug.

De heer Wigman, die bijna zes jaar lang (1916—1921) de onderafdeeling Paloe bestuurd heeft, vergelijkt in zijne Nota van Overgave den ouden toestand met dien in Europa gedurende de middeleeuwen: waarin elke stad haar eigen bestuur had, vrijwel onafhankelijk van elkaar, maar allen in zekere mate gehoorzaamheid verschuldigd waren aan den landsheer. Die landsheeren in het door ons besproken gebied waren en zijn de radjas van de vijf reeds genoemde plaatsen. De band tusschen de dorps-gemeenschappen was niet hecht, wat blijkt uit de mogelijkheid, dat de een met den ander slaags kon raken, wanneer een twist daartoe aanleiding gaf.

Dat juist die vijf radjas zoo'n overwicht hebben gekregen over de *madika* of Hoofden van de omliggende plaatsen, kan wel geen andere oorzaak hebben, dan dat zich in die vijf plaatsen leden van het hoofden-geslacht der immigranten hebben neergezet, en zich met het inheemsche *madika*-geslacht aldaar hebben vermaagschapt. Men behoeft niet lang in deze streken verkeerd te hebben om op te merken, dat er groote naijver bestaat tusschen de radjas (*magaœ*) dezer rijkjes. Als de twee voornaamste en oudste rekenen zich die van Sigi (Bora) en van Banawa. Zij weten zich verwant aan Sawerigading en zijn zoon La Galigo, de beide helden en Urheber van Loewoe'. Vele overleveringen omtrent deze mythische personen worden nog onder het volk verteld, en deze wijken soms aanmerkelijk af van de oorspronkelijke, zooals zij in het heldendicht beschreven staan, gewijzigd als ze zijn naar de plaatselijke omstandigheden.

Toen ik boven een en ander mededeelde omtrent het droogloopen van de Paloe-vallei, hebben we reeds kunnen opmerken, dat de beide Loewoe'sche helden zich steeds tusschen Ganti (Banawa) en Sigi (Bora bestond toen nog niet) bewogen. Tawaili en Dolo hebben hun *magaœ* aan Sigi te danken. Het *magaœ*-schap Paloe moet van jongen datum zijn. De verhalen omtrent het ontstaan van deze plaats en dit rijkje dragen duidelijk het stempel, dat dit feit in den jongeren tijd moet zijn gebeurd. Het *magaœ*-schap van Paloe is ontstaan als gevolg van de macht, die de vorst van deze streek door de ligging van zijn land kon ontwikkelen. De *magaœ* van Sigi heeft het nimmer onder stoelen of banken gestoken, dat hij zijn ambtgenoot te Paloe ver beneden zich achtte, en deze minachting

is vermoedelijk mede een van de redenen geweest, waarom Paloe altijd op gespannen voet met Sigi heeft gestaan ⁴⁾.

Wanneer wij beneden bij de bespreking van elk landschap afzonderlijk en zijne geschiedenis een en ander vernemen van de oorlogen, die men onderling heeft gevoerd, zullen we gelegenheid hebben op te merken, dat de bewoners van de Paloe-vallei en die om de Paloe-baai gescheiden waren in twee kampen door de rivier en de baai. Alles wat westelijk daarvan woonde, en de radjas van Paloe, Dolo en Banawa als heeren erkende, beschouwde het machtsgebied van Sigi en Tawaili als vijandig land. Voor de menschenoffers, die in den ouden tijd vrij veelvuldig schijnen gebracht te zijn, ging men steeds „aan den overkant (der rivier)“ slachtoffers zoeken. Sigi (met het later opgekomen Biromaroe) en Tawaili hielden zich steeds dicht bij elkaar, maar Dolo, dat zijn machtsfeer aan den Westkant van de rivier had, was altijd op de hand van Paloe, vermoedelijk omdat van den beginne af aan een veete tusschen leden van het Sigische *magaog*-geslacht Dolo heeft doen ontstaan, en ook omdat het voor deze plaats veiliger was in vrede met het dichtbij gelegen en krachtige Paloe te leven.

Eén kleine bevolkingsgroep stond tusschen de beide partijen in, en deze heeft zich altijd afzijdig gehouden. Dit zijn de Topotara „de menschen die de Tara-taal spreken“, en die thans zijn samengebracht in de dorpen Kawatoena „het steenachtige“, Lasaoni, Poboja, Tana modindi „grond waarin het rommelt“ en Talise (naam van een boom), alle ten O. van de hoofdplaats Paloe gelegen. Wanneer we hun geschiedenis leeren kennen, zullen we zien, dat deze menschen in bijzondere verhouding stonden (gedeeltelijk nog staan) tot Parigi en diens *magaog*, en dit moet de reden zijn, waarom dit aparte „volkje“ steeds zijn zelfstandigheid heeft weten te bewaren.

Vóór de komst van het Gouvernement waren schatplichtig aan den *magaog* van Sigi: Baloease, Towialo, Bangga, Pakoeli, Sibalaja, Pewoenoe, Raranggonaoe (via Biromaroe), Palolo, Koelawi en al het land dat er ten Z. van ligt, en de landschappen Tawailia, Napoe, Besoa en Bada'. Ook het land aan Straat Makassar ten N. van Wani erkende den radja van Sigi als heer.

Aan Dolo waren schatplichtig: Pesakoe, Kaleke, Poeloe, Sibono, Ri Io.

Aan Paloe brachten schatting op: Beka, Sibedi, Binangga, Tatanga, Boja oge, Watoe sampoe (of Sampoeoe), Pakawa.

Aan Tawaili waren onderhoorig: Mamboro, Taipa, Kajoe maloeë, Laboea.

⁴⁾ De rijksgrouten van Paloe hebben steeds getracht mij den indruk te geven, alsof Paloe altijd het machtigste van al de Kailische rijkjes is geweest. Dit hebben zij blijkbaar ook gedaan tegenover Prof. A. Wichmann, die in 1889 deze streken bezocht, waar deze schrijft: „Von den 6 Herrschaften, welche Blok im Jahre 1759 aufzählt, nämlich Palu, Banawa, Kajeli, Sigi, Tipa und Loli, existirt nur noch die erstgenannte, während von den übrigen zum Theil nicht einmal die Ortschaften denen sie ihren Namen zu verdanken hatten, übrig sind“ (Wichmann, 984, Noot 2). Dit is wel „volgens de grootsche wijze van hun inbeelding en verwaandheid hier alom“, zooals Valentijn schrijft.

7. *Sawerigading.*

De oudste overleveringen van deze streken zijn niet voor elk landschap afzonderlijk te behandelen, omdat ze betrekking hebben op het heele hier besproken gebied. Zooals gezegd is, voeren de overleveringen terug tot den tijd van de mythische helden Sawerigading en La Galigo, en ik zal trachten een resumé te geven van hetgeen daarvan onder het volk leeft. Vooraf merk ik op, dat zoodra men zuidelijk van Sakidi komt, Sawerigading alleen hier en daar bij naam bekend is. Hij wordt dan steeds in verband gebracht met de rijst, en meermalen noemt men hem rechtstreeks den Urheber, den Schepper en uitdeeler van de rijst. Dit is ook het geval in de zeldzame gevallen, dat leden van de Oost-toradjagroep zijn naam kennen.

Een overzicht van het groote Loewoe'sche epos La Galigo heeft Dr. B. F. Matthes gegeven in het derde deel van zijn aantekeningen op de Boegineesche Chrestomatie, bl. 250—262. Wat de West-toradjas er van maken en er bij voegen, is zeer leerrijk. Toen Sawerigading in dit land optrad, waren er reeds menschen, en dezen hadden hun Hoofden, zoodat Sawerigading geheel als immigrant wordt geteekend. De trekken van maanmythen, die de verhalen van Sawerigading bij de West-toradjas dragen, zijn nog sprekender dan in het oorspronkelijke verhaal.

Men vertelt dan, dat Sawerigading een zoon is van Jabe langi, een vrouw, die uit de maan is voortgekomen, en Baginda Ali (de schoonzoon van Mohammed), die van de zon afkomstig was. Een andere overlevering noemt Goendoe ndilangi „donder van den hemel" als zijn vader, en Goetoe te langi „donder aan den hemel"; de eerste naam op z'n Toradjasch, de tweede op z'n Boegineesch. Deze twee vorsten woonden ieder op een helft van den hemel. Men vertelt ook, dat Sawerigading is ontstaan door het kraaien van een haan, wat hem karakteriseert als de zonnegod⁵⁾. Dit paar kreeg een tweeling, een jongen, Sawerigading, en een meisje, Jabe geheeten (in de La Galigo heet zij We Tërriyabeng Daeng Manotë; te Biromaroe gaf men als haar naam op: Poenawara). Uit vrees, dat dit kinderpaar later bloedschande zou plegen, werd het meisje ter opvoeding gebracht naar het dorp Langanoe. Dit alles gebeurde in Loewoe'.

Eens ging Sawerigading met zijn vechthaan op reis om zijn geluk in verschillende dorpen te beproeven. Zoo gebeurde het, dat hij ook kwam onder het huis, waarin Jabe woonde. Deze riep den vreemdeling (want broer en zuster kenden elkaar niet) toe: „Loop daar niet, want aanstonds valt mijn waschwater op je." Op het hooren van de stem keek Saw. naar boven, en daar zag hij een beeldschoon meisje met een schitterende ster op het voorhoofd en op haar beide wangen. Hij was door dezen aanblik zóó getroffen, dat hij flauw viel. Toen doopte Jabe de punt van haar lange

⁵⁾ Volgens de La Galigo zijn Sawerigading en zijn zuster kinderen van Batara léttoe, kleinzoon van den hemelgod, en We Opoe Sëngëng, kleindochter van den meester der onderwereld.

haar in het water, en waschte hem daarmee, waardoor hij weer tot bewustzijn kwam.

Saw. wilde nu met Jabe trouwen, maar intusschen had men hun verteld in welke betrekking ze tot elkaar stonden. Jabe zei dus: „Trouw niet met mij, want dan brengt ge groot onheil over de aarde”. Saw. wilde zijn zin toch doorzetten. Nu werd een wijs man geroepen, die Nadjadi ntetana heette, „ontstaan samen met (*nte*) de aarde”. Deze trachtte hem te overreden van zijn plan af te zien, maar Saw, maakte zich over zijn bemoeienis zóó boos, dat hij den man doodde en zijn lijk in stukken hakte en de deelen naar alle windstreken wierp; de romp begroef hij op de plek zelf. Hierdoor werd de uitgestrektheid land op de aarde aanmerkelijk uitgebreid.

Zijn moeder verweet hem Nadjadi ntetana te hebben gedood. Saw. erkende schuld, en hij beloofde niet met zijn zuster te zullen trouwen, als hij een meisje kon vinden, dat sprekend op Jabe geleek. Daartoe nam hij een baadje van haar mee, een ring van haar vinger en een hoofdhaar, dat een lengte had van 7 vadem, 7 ellen en 7 span, en een zeer bijzonder welriekenden geur verspreidde. Een meisje als Jabe zou alleen in Tana Tjina ⁶⁾ te vinden zijn; dus besloot Saw. de zeereis te maken.

In de eerste plaats moest hij zich nu een vaartuig maken. Daartoe zou een *silagoeri* worden omgehakt. De *silagoeri* (*Poso sinagoeri*) nu is een heester, *Sida rhombifolia*, maar het exemplaar waarvan hier sprake is, was tot een reuzenboom uitgroeid, want hij was ontstaan door copulatie van Adam met de aarde ⁷⁾. Het hout was zóó hard, dat alle bijlen, waarmee men den boom wilde vellen, braken. In zijn wanhoop kwam Jabe haar broer te hulp. Ze leerde hem de tooverspreuken, die den boom zijn kracht ontnamen, en door de bezweringen der priesteressen, *bissoe*, liet de boom zich omhakken, maar hij viel in zee en verdween in de diepte ⁸⁾. Voor de tweede maal moest Jabe te hulp komen om den boom te bewegen naar boven te rijzen en zich tot een vaartuig te laten bekappen. En dit niet alleen, maar toen de boot gereed was, deed zij het hout in goud veranderen ⁹⁾.

⁶⁾ Hiermede is een ander land bedoeld dan China. Dr. Matthes noemt het Pamana, maar hij geeft niet op, waar dit moet hebben gelegen. Tegenwoordig denken de menschen bij dezen naam wèl aan China. Volgens Dr. Esser is Pamana een afzonderlijk rijk geweest, dat later tot Wadjo werd gerekend te behooren.

⁷⁾ In de La Galigo heet de boom *welênreng*, een kruid waarvan verteld wordt, dat het eertijds tot een boom uitgroeide. Een ander verhaal bij de Kaili-groep noemt den boom *Ooë lendengi*, een verbastering van het Boeg. *welênreng*.

⁸⁾ In een ander verhaal hakt Saw. den boom om met een houten zwaard, waarmee de inslagdraden op het weeftoestel aangeslagen worden. In het Kailische heet dit voorwerp *balida*, maar in het Boeg. is *walida* de naam voor de schietspoel. — Anderen vertellen, dat de boom op het land viel, en dat er toen een stroom van eierstruif ontstond door de ontelbare eieren, die zich in de nesten in den boom bevonden, en die bij den val braken.

⁹⁾ Om den boom boven te brengen, wierp Jabe een pinangnoot, een sirihrucht en een ei in 't water op de plek, waar de boom gezonken was. Na drie dagen kwam het vaartuig kant en klaar bovendrijven, en het was in goud veranderd. Dit gebeurde op een Vrijdag. Zoo zegt een andere lezing.

Nu liet Saw. overal in het dorp rondroepen, dat hij vertrekken ging om een vrouw te zoeken in Tjina. De menschen brachten hem van allerlei waar in zijn prauw om hem voor de lange reis uit te rusten. Na verloop van 7 dagen kon de prins vertrekken op de boot, die den naam ontving van Lamakawero. Sommigen vertellen, dat de opvarenden 70 mannen waren; anderen willen dat het vaarttuig bemand was met 44 zuigelingen, wier voedsel uit de lever van kippenluizen bestond (Verg. hiermee het verhaal van de reis van den Banggaischen vorst naar Java, die dezelfde bemanning voor zijn prauw had, Koloniaal Tijdschrift 1931, 20ste jg., bl. 519). De loods heette Karakoeroeda, en de vechthaan, dien Jabe hem meegaf, droeg den naam van Labolo (voor Labolong „de zwarte”).

Toen Saw. 7 dagen onderweg was geweest, werd hij door een vijand aangevallen, en deze was zóó sterk, dat alle mannen van Saw. gedood werden, en hij alleen overbleef. Toen sloot Saw. de oogen en sprak: „Wanneer ik werkelijk een afstammeling van Adam ben, dan zal mijn vogel, dien ik thuis gelaten heb, hier komen”. Deze vogel droeg den naam van Ladoendoe sira; zijn veeren hadden alle denkbare kleuren. Toen Saw. de oogen opende, was de vogel inderdaad gekomen. Hij droeg het dier op om Jabe in kennis te stellen met zijn ongeval. Spoedig daarop verscheen de afgezant weer, en bracht water, waarin Jabe haar hoofdhaar had gedompeld. Hij bracht ook de opdracht van zijn zuster over: „Besprenkel uw doode makkers met dit water”. Zoodra Saw. dit had gedaan, herleeften de mannen.

Nauwelijks onderweg, werd hij weer in een gevecht gewikkeld, en dit gebeurde tot zevenmaal toe. De laatste maal werd hij aangevallen door Laoro „de hongerige”, iemand wiens lichaam geheel met haar begroeid was, zoodat hij er uitzag als een aap (dus zwart). Toen Saw. hem gedood had, vilde hij de huid van Laoro's lijk, en trok deze over zijn eigen lichaam heen. Zoo toegetakeld kwam hij onherkenbaar in Tjina aan¹⁰⁾.

Sawerigading deed zich voor als koopman, en stalde zijne waren op de markt uit. Elk meisje dat iets bij hem kwam koopen, liet hij het baadje en den ring passen, maar voor allen waren deze dingen te nauw. Eindelijk kwam een schoon meisje, wie baadje en ring pasten, en die even lang haar had als Jabe. Dit meisje heette Sodai (in de La Galigo I Tjoedai of We Tjoedai), en Saw. vroeg haar dadelijk ten huwelijk. Sodai wilde echter niets weten van een man, die er net uitzag als een aap. Toen ze tot het huwelijk gedwongen werd, sloot ze de oogen en wilde die niet meer openen.

Niet lang daarna bracht Sodai een zoon ter wereld, die den naam ontving van La Galigo, een mooie jongen, die sprekend op zijn vader geleek.

¹⁰⁾ In de La Galigo worden de zeven vorsten opgenoemd, met wie Saw. strijd voert. De laatste is Sëttiya-bonga van Lompenri Djawa, de verloofde van I Tjoedai in Tjina, met wie Sawerigading later trouwt. De hier genoemde Laoro is La Pabokori, de vorst der Oro's of Marege's, de bewoners van Nieuw-Holland (?).

Saw. deed herhaaldelijk pogingen om zijn vrouw te bewegen de oogen te openen, en toen zij bleef weigeren dit te doen, verliet hij haar en nam zijn zoon mede.

Saw. begaf zich nu naar het dorp Lempa-lempa, en huwde met Timpao (in de La Galigo I Tjimpao, vorstin van Lempang). Na eenigen tijd werd een feest gevierd in de woonplaats van Sodai en Saw. ging er heen om aan de hanengevechten deel te nemen. Hij kwam nu in zijn ware gedaante, want hij had het apevel afgelegd. Toen vertelde een broer van Sodai haar, dat haar man er was, en dat hij er schitterend mooi uitzag. Sodai begeerde hem toen weer als man, en hij bleef drie jaar bij haar; toen stierf Sodai.

Een andere lezing is de volgende: Toen Sodai vernam, dat Saw. met Timpao in Samambaroe¹¹⁾ (niet Lempa-lempa) gehuwd was, besloot zij het dorp van haar mededingster in brand te steken. Zoodra had Saw. hiervan gehoord, of hij liet zich door zijn witte kat inslikken. Deze sloop achter het bedgordijn van Sodai, en spuwde hem daar uit in zijn ware, schoone gedaante. Sodai verzoende zich met hem, en zag er van af de woonplaats harer mededingster te verbranden. Na drie nachten bij Sodai te zijn geweest, slikte de witte kat hem weer in, en bracht hem terug naar Timpao¹²⁾.

Beide vrouwen werden zwanger, en beiden verlangden alikruikken, soesoe, te eten. Saw. ging ze voor Timpao zoeken, en de ouders van Sodai zochten ze voor hun dochter. De laatsten ontmoetten hun schoonzoon, en deze gaf hun 7 alikruikken voor Sodai. Beide vrouwen brachten een zoon ter wereld, maar Sodai deed met de hulp harer moeder de pasgeborene met zijn placenta in een kist, en deze lieten ze in het water afdrijven¹³⁾. Saw. bevond zich juist aan het zeestrand; hij zag de kist, en hij wist, dat zijn kind daarin was. Daarom greep hij de kist, en opende haar. Hij wilde de navelstreng met zijn mes doorsnijden, maar het kind zei hem daarvoor een gouden mes te gebruiken. Toen zei de placenta: „Neem het kind mee, en laat mij aan het strand liggen, opdat de golven mij kunnen bespoelen; en maak een heining van jonge arentakken om mij heen.”

Saw. bracht zijn kind naar Timpao, en zeide haar het met zorg op te voeden, omdat het een wees was. De beide kinderen kregen elk een wieg. Het kind van Sodai heette La Galigo, dat van Timpao Lamakaroempa. De achtergelaten placenta van La Galigo kreeg na 7 dagen pooten, en na nogmaals 7 dagen was ze een buffel geworden.

Toen de kinderen groot geworden waren, ging Saw. naar een feest, dat Sodai gaf. Toen deze de kinderen zag, zei ze: „Zoo, Saw. heeft dus

¹¹⁾ In de La Galigo wordt zekere La Loempaongë, een zoon van Apoetalaga, een prinses uit de onderwereld, vorst van Sabamparoe genoemd.

¹²⁾ Drie maanden lang ging Saw. heen en weer tusschen de verblijfplaatsen zijner beide vrouwen, want Sodai verlangde, dat hij bij het aanbreken van den dag weer zou weggaan.

¹³⁾ Het kind werd naar Mariyo gebracht, omdat We Tjoedai niet wilde, dat het kind onder één dak met haar zou blijven.

twee kinderen." Toen La Galigo de stem zijner moeder hoorde, begon hij hevig te weenen, en hij liet zich pas troosten, toen zijn moeder hem opnam. La Galigo bleef een poos bij haar. Daarna ging Saw. weer op reis, en nam zijn beide zoons met zich mee. Zoo kwam hij te Pidjanantoe, een andere naam voor Ganti in Banawa (in de La Galigo wordt dit land Soenra genoemd).

Drie maanden na het vertrek van Saw. volgden hem de beide vrouwen, als mannen verkleed. Ze hadden 40 maagden als volgelingen, allen in mannenkleeding gestoken. Een eunuch, *tolenda*, vergezelde haar. Zoo kwamen ze niet herkend te Pidjanantoe aan. De vrouwen hadden haar vechthanen bij zich, en ze waren nog niet lang aan land, toen Saw. zijn haan tegen de hare in gevecht bracht. Herhaaldelijk verloor hij het tegen deze vreemdelingen. Hij nam ze eens goed op, en ze deden hem sterk aan zijn vrouwen denken. Op een gegeven oogenblik viel Sodai's hoofddoek af, en toen herkende Saw. haar aan het fraaie haar. Nog eens bracht hij een haan in 't gevecht, maar toen ook deze overwonnen werd, werd Saw. boos. Op dat oogenblik viel een brief van Jabe voor zijn voeten, en daarin deelde zijn zuster hem mede, dat zijn tegenstanders zijn vrouwen waren. Sawerigading schepte zich toen in naar Loewoe', en zijne vrouwen keerden naar Tjina terug¹⁴).

Naast dit aaneengesloten verhaal bestaan nog allerlei vertellingen over Sawerigading in verband met plaatselijke bijzonderheden. In sommige treedt hij op als Schepper. Zoo vertelt men in Banawa, dat Saw. een man van Lai (zie beneden par. 15) was, die door den vorst van Banawa er op uitgezonden werd om de zee terug te drijven, en het land effen te maken, opdat de menschen er op zouden kunnen wonen. Daartoe trok Saw. om het eiland Celebes heen, dat Waro „weggewaaid" genoemd wordt (de naam Waro is in het Boeg. gedicht Warë, een streek in Loewoe', waarvan Sawerigading vorst werd). Toen hij van deze reis in Ganti teruggekeerd was, kreeg hij den titel van Opoena Waro „de heer van Waro". Een andere naam, dien hij kreeg, was Opoena Wara „de fladderende heer" (ook uit Warë verbasterd), en Opoe topali „de heer der zoekenden", of „de heer der ijverigen". Hij kwam in Banggai en in Todjo. In Boalemo (in Kaili zegt men Baelemo) stond zijn huis op den Tompotika, den hoogsten berg in die streek¹⁵). Bij Tandjong Api liet hij zijn maal bereiden, en het vuur dat daar uit den grond komt, is overgebleven van dat, waarop Saw.'s slaven hebben gekookt. Zijn huis stond daar te Ngoedjoe mpero. Op de

¹⁴) In de La Galigo wordt verteld, dat To Manipië of La Mapanganro, de zoon van La Galigo en Karaeng Tompo, de dochter van den vorst van Banawa (Soenrang) na een bezoek aan zijn vader in Tjina gebracht te hebben, naar Soenrang terugkeert. Dan komt Adjibaide (een zoon van La Galigo bij een andere vrouw, We Tanriyolle) naar Soenrang om zijn broeder te bezoeken. De twee broers vechten daar met elkaar, totdat Iyabeng (Sawerigadings zuster) hun een briefje toewerpt, waardoor ze elkaar herkennen.

¹⁵) Matthes zegt in zijn aantekeningen op de La Galigo, dat met den naam Tompotika, die in 't oud-Boeg. „het Oosten" moet beteekenen, Pontianak of Boetoeng is bedoeld.

Togian-eilanden woonde hij te Timpaladja. Hij verbleef dus steeds op bergen.

In Banawa teruggekeerd huwde Sawerigading met een meisje te Sindoeë, een plaats die 3 à 4 K.M. ten N. van Toaja moet hebben gelegen. Deze vrouw heette Joego. Saw. verliet haar echter en ging naar Tana Boegi, waar hij huwde met Tjo'odae (volg. een andere lezing met Tandiabe). Bij haar kreeg hij zijn zoon La Galigo. Hij was ook in Banawa gehuwd met Karae (Mak. *karaeng*, een adellijke titel) Tompo; zijn vrouw in Sigi heette Ilinajo „de maagd (*lajo*) geworden”. Een andere vrouw van hem te Kainggoehoei boven Ganti heette Ragaewali. Zijn zoon La Galigo was te Pantoloa gehuwd, maar den naam zijner vrouw daar wist men niet. Ook op Java zou hij een vrouw hebben gehad, die Sande djawa heette.

Toen Sawerigadings zuster hem naar Tjina zond om een vrouw te zoeken, vertelt men nog in Banawa, zwoer Saw. nooit meer naar Loewoe' terug te zullen gaan. Hij verdrong op de reis naar Tjina, en zijn lijk dreef aan land bij het bovengenoemde Sindoeë¹⁶). Zijn vrouw Joego vond het, en begroef het. Zijn graf is daar nog, en velen gaan er geloften doen, want dit graf doet wonderen, zegt men.

Ook naar Parigi kwam Sawerigading. Sommigen zeggen, dat hij over land reisde van de Paloe-vallei langs de *djala ntaoe toe'a* „den weg der voorouders”. Volgens anderen kwam hij met 40 prauwen aan op de plek waar nu Parigi ligt. Hij strooide aarde in het water en hierdoor ontstond een eiland. Op dit land werd Lantiboe gesticht, het oudste stamdp. der To Parigi, 2 K.M. boven het huidige Parigi mpoe'oe. Op dit eiland woonde hij (bij het bespreken van Parigi zullen we zien, dat de zee volgens de overlevering vroeger veel dieper landwaarts indrong, waardoor sommige heuvels eilanden vormden).

In Tawaili vertelt men, dat het Saw. was, die een hen bezat, die naar den hemel vloog en daar het sterrenbeeld werd, waarnaar deze menschen de landbouwwerkzaamheden regelen. Ook in Koelawi beweert men, dat Saw. de eigenaar van deze sterren is. Hij kwam niet om te vechten, zegt men, maar om de menschen gelukkig te maken (wanneer de oorsprong der rijst in het hfdst. „Landbouw” ter sprake komt, vinden wij den naam van Sawerigading daar weer).

Boven deelde ik mede, dat Saw.'s prauw bij Tandjoeng Api in steen veranderde. Dit verhaal wordt op verschillende plaatsen toegepast. Toen ik de overleveringen over het drooglopen van de Paloe-vallei weergaf,

¹⁶) Volgens de La Galigo laten de goden het schip, waarop Sawerigading en zijn vrouw We Tjoedai reizen om naar Tjina te gaan, zinken. Hierdoor komen beiden in de Onderwereld, waar Saw. zijn hoogbejaarden overgrootvader Goeroe ri Sëllëng als vorst van de Onderwereld ontmoet. Iyabeng bestijgt den troon van haar overgrootvader Patotoë, vorst des hemels. Een zoon van Iyabeng, Lëtteparëppa, en een dochter van We Tjoedai, Simpoeroetodja, huwen met elkaar, en komen op de aarde, en heerschen over Loewoe'. Daarna wordt de gemeenschap tusschen hemel en aarde verbroken, doordat de regenboog, die tot nu toe als weg tusschen beide gebruikt werd, wordt opgetrokken.

zagen we reeds, dat de bewoners van den N.W.hoek van de vallei den heuvel Pada ntjakaja voor de versteende prauw van Saw. houden. In den N.O.hoek bij de Topotara houdt men den Boeloe mosomba „berg met zeil” voor het versteende vaartuig.

Allerlei voorbeelden van Saw.'s wondermacht worden bijgebracht. Als hij door een grasveld liep, maakte hij zijn lichaam even hoog als het gras, zoodat zijn hoofd daar niet bovenuit stak. Liep hij daarentegen door het bosch, dan was zijn lichaam zoo lang als het geboomte.

Aan verschillende plekken is de naam van Sawerigading verbonden. Zoo is er dicht bij Mantendo in Pakoeli een heuveltje, dat Bangga lana „oliebedding” heet. Men zegt dat dit heuveltje ontstaan is uit de schillen der kokosnoten, die Saw. daar op een hoop wierp, wanneer hij er kokosolie maakte. Bij dien heuvel zou hij in zijn prauw zijn geland (anderen zeggen te Boenga).

Bij Baia, een van de dorpen bij Tawaili, is een steen, waarvan men vertelt, dat dat Saw.'s gong was; wanneer hij erop sloeg, kon men het geluid palen ver in den omtrek hooren. Dicht bij de kust van Banawa ligt een steen in zee, die den naam draagt van Saboe kati; hiervan wordt gezegd, dat dit het versteende anker (*saboe*) van Sawerigadings vaartuig is. Elk jaar wordt daar nog een offer gebracht (zie XV, 50).

In Parigi worden nog tal van zulke plaatsen gevonden. Zoo is er niet ver van Parigi mpoe'oe een grasveldje van 10 bij 5 meter, waaraan niets bijzonders is op te merken, en waarop thans kokosboomen groeien. Van deze plek vertelt men, dat het de kampplaats van Saw.'s hanen was. In de buurt van die plek moet nog een heuveltje zijn, waarvan gezegd wordt, dat dit ontstaan is door de uitwerpselen van de vele hanen, die Saw. er op na hield. Iets hoogerop ligt een steen, dien Saw. met zijn zwaard zou hebben gekloofd, en die daarom den naam draagt van *watoe nipada* „met een zwaard gehakte steen”; maar bijzonderheden aan deze gebeurtenis verbonden weet men niet te vertellen. Nog verderop is een steen, die *Watoe natandoe* „gehoornde steen” heet, omdat er uitsteeksels aan voorkomen, die aan horens doen denken. Een vorst van Boeloe ntoli, waar Sawerigading in Parigi was aangekomen, zou hier de taats van zijn speer in den grond hebben gedreven, waarna er water opwelde uit het gemaakte gat. Nadat allen zich aan het vocht gelaafd hadden, werd het gat met den „gehoornden steen” gesloten.

Te Pombalowo in Parigi, dicht bij het zeestrand, wordt nog een oud graf gevonden, dat bekend is onder den naam van Dajo to ri londe „graf van den man te Londe”; de vlakte waarop dit graf is, heet Djono posipatesi „lalangveld, waar met elkaar is gevochten”. In dat graf zou een van de makkers van Saw. liggen. Wanneer men er op herten jaagt, geeft men eerst aan het graf te eten.

Te Bora (Sigi) vertelt men: Eens at Sawerigading visch. Toen hij de eene helft van den visch gegeten had, wierp hij de andere helft in zee. Deze halve visch werd de *pepemboeja* (bot). Bij een andere gelegenheid at

hij van een buffel. Het hoofd wierp hij naar de zee. Later is dit teruggevonden, namelijk als een steen, die den vorm heeft van een buffel, te Sirendja. Hij is nu het eigendom van Toma i Bida te Bora. Verder bestaat nog een lang verhaal omtrent een reis van Saw., waar hij samen met zijn hond op een slaapmatje over de zee vaart.

Bij Tambarana aan de Tomini-bocht moet nog een streek zijn, waar de toppen der boomen even hoog zijn; dit zou ontstaan zijn doordat het zeil van Sawerigadings prauw daarover gestreken is.

De komst van Sawerigading en zijn gezellen (de To Loewoe') heeft niet het aanzijn gegeven aan de Hoofden van de Paloe-baai en de Paloe-vallei, maar zij heeft hun aanzien zeer doen toenemen. Vooral is dit het geval met de magaoe's van Banawa en Sigi. Bovendien heeft deze komst grooten invloed uitgeoefend op de cultuur van de bewoners dezer streken.

8. *Verspreiding van de bergbevolking over de oostelijke helft van de Paloe-vallei.*

Over het begin van de bezetting der Paloe-vallei bestaat een overlevering, die overal bekend is. Er was dan een man van Pakoeli, die Mpowoeloe heette; deze daalde eens van zijn toenmalige woonplaats Mantendo in de bergen naar de vlakte af om te jagen. Bij Silonga op de hoogte van Sibowi gekomen, verwondde hij een bijzonder groot varken. Hij voelde zich niet in staat het te vervolgen, en verzocht dus aan twee mannen van Silonga, Goeri en Were (sommigen zeggen, dat zij vader en zoon waren; anderen ontkennen dit) om het gewonde dier achtens te gaan. Hij gaf de afmeting van het spoor van het varken op; een kleiner spoor moesten ze niet volgen.

Goeri en Were vonden het dier, terwijl het in een soort onkruid, *sibalaja* verward zat. Het wist zich echter te bevrijden, voordat de mannen het hadden gepakt. Sedert heet die plek Sibalaja. Een eind verder gaande vonden ze het varken verward in de struiken bij een *sidondo*-boom, maar ook hier wist het bijtijds los te komen. Dicht bij de Woeno-rivier gebeurde hetzelfde bij een *woeoe*-boom. Sedert heeten die plaatsen Sidondo en Woeoe. Een eind verder zagen ze een boom groeien, dien ze nog niet kenden. Het was een kokosboom. Ze aten van de vruchten en vonden die lekker, zoodat ze besloten hier voorloopig hun kamp op te slaan. Die plek noemden ze Kaloekoe boela „witte kokosboom”.

Intusschen gingen ze ook het varken na, dat in een hollen boom gekropen was bij het riviertje Saloe Soedoe, tusschen Kaloekoe boela en het huidige Biromaroe. Hier doodden ze het varken en brachten het naar Kaloekoe boela om het te bereiden. Ze legden daar ook een akker aan, en de grond bleek er zoo vruchtbaar te zijn, dat de pompoen (*Lagenaria vulgaris*) en de maïs, die ze er plantten, in drie dagen reeds groot waren. Ze besloten zich daar te vestigen.

Ze wilden eerst naar Silonga teruggaan, maar vooraf moest uitgemaakt worden, wie van hen beiden als eigenaar (Hoofd) van den pas bezetten

grond zou optreden (in dit verhaal kunnen Goeri en Were dus geen vader en zoon geweest zijn). Ze spraken af om elk langs een anderen weg naar een hoogen boom, *tiro tasi* „zeezicht” in hun land te gaan. Wie er het eerst zou aankomen, zou Hoofd van de vallei zijn. Were nam als teerkost een stuk suikerriet mee. Goeri een komkommer. Daar het herhaaldelijk schillen van het riet meer tijd nam, dan het afhakken van een stuk van de komkommer, bereikte Goeri het eerst de afgesproken plek, en Were verklaarde: „Ik ben geslagen, Goeri zal Hoofd van de Lemba (de Paloe-vallei) zijn”.

Toen men nu te Kaloekoe boela woonde, trok de rook, die daar telkens opsteeg, de aandacht van de menschen in de bergen, en dezen zeiden: „Er wonen menschen in de vlakte!” Inwoners van Lando kwamen naar beneden en vroegen aan Goeri om een stuk land in de vlakte. Hij wees hun de streek van Biromaroe aan, dat vroeger Biro rora „bladerloos riet” zou hebben geheeten (*biro* is *Saccharum spontanicum*). De inwoners van Kalindjo kregen Waro en Petobo. Lieden van Tagari op het westelijk randgebergte mochten in Tatanga gaan wonen (de plaats zou zoo zijn genoemd omdat ze in het midden, *tatanga*, lag; zie ook de volgende paragraaf). Inwoners van Binggi ndjoi en Domboe (ook op het westelijk randgebergte) gingen naar Binangga. De bewoners van het Oelajo-gebergte kregen de streek waar nu Paloe ligt. Ze noemden die plek Wolo woeloe paloe, dit beteekent: de bamboe (*Bambusa longinodes*) die kruipt (in Poso: *wojo pajoe*).

9. *Verspreiding van de bergbevolking over het westelijk deel van de Paloe-vallei.*

Wordt de verspreiding van de bergbevolking over de oostelijke helft van de Paloe-vallei voornamelijk toegeschreven aan Goeri en Were, ook voor de lieden van Oelajo en Boeloenti was het zien van vuur in de vlakte de eerste aanleiding om van de bergen af te dalen. Degenen, die volgens de overlevering het eerst in de westelijke helft van de Paloe-vallei kwamen wonen, waren lieden van Poënde, dat op het oostelijk randgebergte lag, niet ver van Sigi. De vorst van deze menschen zou het geweest zijn, die aan de bewoners van het randgebergte hunne woonplaatsen in de vlakte heeft aangewezen, als ze daarheen afdaalden.

In dien tijd was het treurig gesteld in het heele gebied van de Sambo-rivier, want deze stroom vernielde alle aanplantingen der menschen. Toen was daar een weesjongen, Padiloe genaamd, die niets te eten had. Eens kwam hij in een knollenveld op de oeverhelling van de Sambo, en hij ging daar graven in de hoop er wat knollen te vinden. In de plaats daarvan vond hij een slang, *oele sawa*. Padiloe schrikte hevig, want hij wist dat dit Karampoea Sambo, de geest van de Sambo-rivier was. De slang zei tot hem: „Wees niet bang”. Toen slikte ze den jongen in, en zie, op hetzelfde oogenblik zag hij zich verplaatst in een mooi huis op den berg Pompalaja

aan den bovenloop van de Sambo. Hier had hij volop te eten, en daarom gaf hij aan zijn stamgenooten (de Pakawa-groep) een feest. De menschen wilden hem op dat feest dooden, omdat zij afgunstig waren op zijn voorspoed. Toen Padiloe merkte wat men wilde doen, ging hij in de deur van zijn versterking staan, en zeide het volgende versje:

*I Padiloe niwaro ndjaka ngoloe,
Salae balo, salae kawila.*

D.i. Padiloe wordt door den windgeest opgenomen, als een geleding bamboe, als een geleding *kawila*-gras.

Nauwelijks had hij deze woorden uitgesproken, of zijn woning werd in de lucht opgetrokken. Toen de menschen teleurgesteld naar hun dorpen teruggekeerd waren, werd het weer neergelaten.

Karampoea Sambo, een vrouwelijke geest, was echter boos, dat men haar gunsteling had willen dooden. Daarom strafte ze de menschen hiermee, dat wanneer ze water uit de rivier hadden geschept, dit dadelijk vol wurmen, *tantadoe*, was; de rijst veranderde in miljoenenpooten, *oelengai*, en de kinderen werden ook groote wurmen, *tantadoe*.

De menschen konden het niet langer in hun land uithouden, en daarom vroeg de madika van het Sambo-gebied, die Palaika heette, aan Pingganaba, den madika van Kaliroja (boven Bobo, waar de menschen woonden, die later naar Pewoenoe verhuisden) om daar te mogen gaan wonen. Maar Pingganaba wees de bewoners van het Sambo-gebied een streek bij de Paloe-rivier aan, Tamotoempoe, waar zich later de lieden van Dolo bij hen voegden. Daarom bestaat de bevolking van Dolo thans uit een vermenging van To Dolo en To Sambo. Een zoon van Pingganaba, Londje of Madjampa lemba „die de Paloe-vallei roofde”, die in de verhalen bekend is als Poeë ngiro „de tandelooze heer”, ontgon het land aan den linkeroever der rivier tot aan Lontigi, tegenover het tegenwoordige Dolo. Door dit ontginningswerk vereenigden zich alle beddingen waardoor het water van de Paloe-rivier vloeide tot één stroom.

Nu vroegen ook de lieden van Timbara in het gebergte ten N.W. van Paloe om een plaats in de vlakte. Dit deden ook de inwoners van Watoe tinonggo boven Tatanga. Aan de eersten wees Madjampa lemba Wala Paloe „heining van Paloe” als woonplaats aan; de tweeden kregen de streek van Tatanga toebedeeld. Te Binangga wonen menschen uit het gebied van Wolo, en die uit Wala woentoe „heining met afgebroken uiteinde”, dat N. van Wolo lag, bevolkten de streek van Beka.

De inwoners van Kaliroja verhuisden naar Kolombio (boven de school van Padende „geregeld opgesteld”, zoo genoemd omdat het land hier zóó vlak is, dat de grond in zijn geheel tot sawah kon bewerkt worden, zonder hem door dijkjes in stukken te verdeelen). In Kolombio bevindt zich ook het graf van Madjampa lemba. Van hier verhuisde men naar Rara tandona, en toen naar Tamangoli „waar men gebrek lijdt”, niet ver van Kaleke, aan de overzij van de Wera-rivier. Van hier ging men naar Pewoenoe.

Andere bijzonderheden over de verspreiding van de menschen over het westelijk deel van de vlakte komen ter sprake bij de behandeling van de verschillende deelen van het land.

10. *Aanrakingen van het Nederlandsch Bestuur met de vorsten dezer landschappen.*

Van de aanrakingen, die het Nederlandsch Bestuur met deze streken heeft gehad, heeft de toenmalige Controleur J. H. Riem in zijn Nota van Overgave een overzicht gegeven, waaruit ik een en ander overneem. De V. O. C. sprak in de 17e eeuw van de landschappen Banawa, Tawaili, Paloe, Loli en Sigi als van „het rijk van Kajeli of Kaili”. Op den naam Kaili (de schrijfwijze Kajeli is foutief) komen wij beneden terug. De aanrakingen van de V. O. C. met dit „rijkje” bestonden op den voet van het tractaat van Banawa in 1667, en bepaalden zich voornamelijk tot het leveren van goud. Zooals vroeger reeds is opgemerkt, kan echter niet van een „rijkje” of landschap worden gesproken, omdat de dorpen zelfstandige gemeenschappen waren, die een der meergenoemde vorsten als den voor-naamste beschouwden, en hem als heer erkenden.

Door de hulp, die de Compagnie in het eind der 17e eeuw aan Bone verleende, kwam de heele streek in de macht van den vorst van dat land. „Na den val der V. O. C. werden in 1824 weer aanrakingen met de vorsten van Kaili gezocht; bij de indeeling van Celebes toch, die bij Staatsblad 28a van dat jaar plaats had, werden deze landschappen eerst bij Manado, daarna bij Makassar gevoegd, en besliste de Regeering tot het vestigen van een post aan de Paloebaai, voornamelijk tegen de onophoudelijke zee-rooversaanvallen ¹⁷⁾. De Kailische vorsten waren hiermee zeer ingenomen en werd bij deze gelegenheid met behulp van Daeng Matona, kapitein van Kalangkangan, het hoofd der aan de Paloebaai gevestigde Boegineezen, gebruik gemaakt om met de vorsten van Paloe en Donggala (Banawa) overeenkomsten aan te gaan. Van de oprichting van den post kwam echter niets.

„De zoon van Daeng Matona, Lapatigo, werd in 1844 door het Gouvernement te Makassar in zijn waardigheid bevestigd. Nu brak een strijd uit tusschen Donggala en Ganti (Banawa) eenerzijds, en de Boegineezen anderzijds. Lapatigo kon er niet in slagen de vorsten over te halen hunne geschillen te Makassar voor te brengen, zoodat de Assistent Resident van de Noorderdistrikten van Makassar naar Paloe werd gezonden. De

¹⁷⁾ Van de verschrikkingen, die de zeeroovers, *pagora*, brachten, weten velen nog te vertellen, zij het dan dat ze de verhalen van hun ouders hebben gehoord. Een broer, Sompā, en een zuster, Wolangi, van Poeë mPoedoe, madika van Pantoloa, werden door hen gedood. Vooral in het Banawasche en het Tawailische verspreidden de zeeroovers groote schrik. Men noemt nog groote gevechten te Towale en Soeroemana. In het Paloesche kwamen ze minder. Vele To Kaili werden door hen meegenomen als slaven. Men wist dat verscheiden lieden door de hulp van het Gouvernement waren teruggebracht.

onderhandelingen mislukten echter, voornamelijk door het toedoen van den madika van Paloe, en daardoor werd de houding van de Kailische vorsten tegenover het Gouvernement steeds meer ongepast, zoodat zij in 1850 weigerden schriftelijk de suzeriniteit van Nederland te erkennen. Toen een in 1854 van Manado gevluchte moordenaar niet werd uitgeleverd, begaf de Gouverneur van Makassar zich in een stoomschip daarheen, en al kon de moordenaar niet worden uitgeleverd door de weinige macht der vorsten, gelukte het toch met de vorsten van Donggala (Banawa) en Tawaili contracten te sluiten, waarbij zij de suzeriniteit van Nederland erkenden. Door toedoen van den madika malolo van Paloe braken echter daarna weer onlusten uit, terwijl deze ook de vorsten van Donggala en Tawaili overhaalde de contracten van 1854 niet in ontvangst te nemen. Na zijn dood in '55 veranderde de gespannen verhouding, en werden de contracten in 1856 geaccepteerd.

„In 1860 moet opnieuw wegens moord op een Gouvernements onderdaan tegen Donggala, Paloe en Tawaili worden opgetreden. Nadat de Gouverneur Kroesen te Makassar het bestuur had aanvaard, zond de vorst van Tawaili zijn schoonzoon La Garoeda, een berucht zeeroover, die reeds lang door het Gouvernement gezocht werd, naar Makassar om het contract van 1854 te hernieuwen. Hij werd daar gevangen genomen en veroordeeld (1863). Als gevolg daarvan gaf Tawaili in '73 geen kennis van het overlijden van den vorst; diens opvolger, Tome Tangoe, kon dus niet door het Gouvernement worden erkend. Dit gebeurde pas in 1888, nadat de Gouverneur van Celebes, die voor een grensgeschil tusschen Toli-Toli en Banawa met Mamoedjoe naar de Paloebaai gegaan was, en toen tevens de contracten van 1854 wilde vernieuwen, door den radja van Tawaili volslagen werd genegeerd, als gevolg waarvan door drie oorlogschepen aan dien vorst voor Kajoe maloeë een ultimatum werd gesteld. De vorst voldeed, kwam en vroeg vergiffenis; hij werd toen erkend en bevestigd en een nieuw contract (dat van 26 Juni 1888) gesloten. Eerst in 1893 echter ging het Gouvernement er toe over een doorlopend toezicht in het Paloedal te vestigen, namelijk een posthouder, die in 1895 werd vervangen door een Civiel Gezaghebber.

„Veel verbetering in den toestand werd daardoor echter niet verkregen, en van eenige krachtige bestuursdaad was geen sprake. In 1893 maakte Tawaili nog aanstalten Parigi te gaan beoorlogen en in 1895 werd door Dampelas (Banawa) wederom zeeroof gepleegd. Kajoe maloeë was zoo'n roofnest, dat de kampong op verzoek van den Zelfbestuurder in 1896 wederom moest worden getuchtigd¹⁸⁾, en in 1899 werd door toedoen

¹⁸⁾ De aanleiding tot de tuchtiging van Kajoe maloeë werd mij van inheemsche zijde aldus verteld: Een bende dieven uit Kajoe maloeë was onder aanvoering van zekeren Lasangkara een rooftocht naar Tawaili gaan ondernemen, waarbij voor een waarde van f 3000 aan gouden voorwerpen was gestolen. Een leger van 300 man uit Tawaili trok toen naar Kajoe maloeë, en eischte de uitlevering van Lasangkara. Het hoofd van Kajoe maloeë weigerde dit en beloofde al de gestolen goederen terug te doen geven. De bende

van Tawaili de opvatting van een Possoschen moordenaar onmogelijk gemaakt. In 1903 werd door Banawa de uitlevering geweigerd van den uit Mooeton gevluchten opstandeling Tambolotoetoe, waarna de Bestuurder van dit landschap van zijn rang vervallen werd verklaard, opgevat, en naar Makassar gebracht, waar hij in 1903 overleed.

„In zijn plaats werd La Maraoena Aroe Ganti, zoon van den in 1888 overleden vorst, tot zijn opvolger gekozen. In 1904 legde hij de korte verklaring af. In 1916 vroeg La Maraoena vrijwillig ontheffing van zijn waardigheid, en deed afstand van het bestuur. Hij werd opgevolgd door zijn schoonzoon en neef Lagaga, die op 24 September 1916 de korte verklaring aflegde, en thans nog aan het bestuur is.

„Kan uit het voorgaande worden opgemaakt, hoe na 1888 de inmenging van het Ned. Ind. Gouvernement steeds krachtiger werd, van definitieven invloed kan pas gesproken worden toen met ingang van 1 Januari 1905 de afdeeling Midden Celebes gevormd werd, en deze afdeeling een deel uitmaakte van de residentie Manado. Daardoor kwamen de Kailische vorstendommen onder afdoende contrôle.”

Tot zoover de Heer Riem. Lagaga is sedert uit zijn ambt ontzet.

De landschappen Banawa en Tawaili werden gebracht onder den Controleur van Donggala, en Paloe, Sigi-Biromaroe, Dolo en Koelawi onder den Controleur van Paloe.

In Tawaili overleed in 1905 de Magaoe Djandjalkara (Mange Dampo); voorloopig werd de Madika malolo i Toempa Lemba als zijn opvolger erkend. Deze voldeed echter niet en werd Laboe Lemba Toma i Joto voorloopig met het bestuur belast. Deze overleed in 1910 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon i Joto Toma i Intje Sale, die op 27 Januari 1912 de korte verklaring aflegde, welke is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvts. besluit do. 4 Mei 1912 No. 8. Hij overleed in 1927, en sedert is nog geen ander in zijn plaats benoemd.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, waren de aanrakingen van het Nederlandsch bestuur vóór de definitieve vestiging van het gezag in 1905 al heel weinig, en met de meer binnenwaarts gelegen rijkjes van Dolo en Sigi had het bestuur in 't geheel geen voeling. De eerste maal, dat het Ned. Indisch Gouvernement zich in verbinding stelde met den magaoe van Sigi was naar aanleiding van een moord op twee Gouvernements onderdanen, die aan de monding van de Tambarana-rivier handel dreven, gepleegd. Deze moord had plaats gehad op last van den magaoe van Sigi. Dit gebeurde in 1903. In het volgende jaar vestigde de heer A. J. N. Engelenberg zich voorloopig te Donggala, vanwaar uit de onderhandelingen

dieven onder Lasangkara begaf zich echter buiten de benteng, en viel de To Tawaili aan. In een oogwenk was de aanvoerder der To Tawaili, Tome Kira, gesneuveld, en toen gingen de overigen op de vlucht. Herhaaldelijk probeerde Tawaili Kajoe maloeë in brand te steken, maar de toeleg mislukte telkens; ook in een tweede gevecht leed Tawaili de nederlaag, en toen riep het de hulp van het Gouvernement in met het bekende gevolg. Zie ook beneden par. 18.

werden gevoerd, die leidden tot de algemeene onderwerping van alle landschappen en de verbanning van Toma i Dampo, de madika malolo van Sigi, die de ziel was van de verzetspartij. Na afloop van enkele jaren, in 1914, werd dit verbanningsbesluit ingetrokken, en mocht Toma i Dampo (zijn naam is Karandja Lemba „kieuw van de Paloe-vallei”) naar zijn land terugkeeren.

De heer Wigman noemt Toma i Dampo den eenigen man van gezag in de onderafdeeling Paloe, en ook daarbuiten, vooral in Tawaili had hij veel te zeggen. Wigman vertelt: „Bij zijn komst te Paloe begaven zich duizenden en nog eens duizenden op weg om hem te ontvangen. De groote man ontving deze hulde met hautain gebaar, gelijk een vorst betaamt, en nog nimmer in de geschiedenis van Midden-Celebes, zoo er van geschiedenis sprake kan zijn, heeft een vorst zooveel huldebewijzen mogen ontvangen. Het was grandioos, maar de toenmalige vorst in Sigi begreep onmiddellijk, dat hij een zeer moeilijken tijd tegemoet zou gaan.” Dit bleek dan ook al spoedig: Toma i Dampo trad niet alleen als de rechtmatige vorst van het land op, maar het bleek, dat hij ook aanspoorde tot verzet. Hierdoor werd het noodig hem weer te verbannen, nu voorgoed.

Nog eenmaal had het Europeesch bestuur een onrustigen tijd, toen in 1916 de Sarikat Islam de Islam sterk begon te propageeren. De steunpunten van deze beweging waren Dolo en Kaleke^{18a)}. De magaoe van Dolo, een man die de bevolking op allerlei wijzen knevelde, trad met zijn aanhang tot de S. I. toe. Het bleek al spoedig, dat deze beweging niet alleen van godsdienstigen aard was, maar dat ze tot doel had de omverwerping van het gezag, en dit leidde tot de verbanning van den magaoe van Dolo naar Ternate. De Zelfbestuurders van de andere Landschappen begrepen het gevaar, dat de propaganda van de S. I. voor de ontwikkeling van land en volk kon opleveren. Ze stichtten daarom een vereeniging, die ten doel had den invloed van de S. I. tegen te werken. Deze vereeniging draagt den naam van Perkoempoelan Radja Paloe: ze vereenigt degenen, die in den magaoe hun stamhoofd zien. Terwijl allerlei ontevreden zich onder de Sarikat Islam scharen, verzamelen alle weldenkenden zich onder de Perkoempoelan Radja Paloe. Sedert de S. I. beweging verlopen is, hoort men ook niet meer van de Vereeniging van Radjas.

11. *De huidige bestuursinrichting.*

Bij de komst van het Gouvernement in 1905 werd de indeeling van het land gelaten zooals ze was. Het inheemsche bestuur werd echter zeer vereenvoudigd. De magaoe werd tot nu toe omringd door een heel stel

^{18a)} Valentijn schrijft reeds: „Dit Paloe is een zeer oproerig nest en als de vergaderplaats van al de Mohammedaansche wargeesten, die van alle kanten hier naar toe gezonden worden en zich vandaar alom verspreiden, om allerlei zaad van verwarring over de gansche kust te zaaien en daardoor hier de E. Maatschappij, waar zij maar kunnen, bedektelijk moeite te veroorzaken (Valentijn I, 214).

functionarissen, wier arbeid niet omschreven was. De oude bestuursinrichting was een navolging van het Boegineesche hof, maar bestond alleen in naam. In de eerste plaats werd de magaoe terzijde gestaan door de Hoofden van een aantal dorpen, die een soort van raad vormden. In Banawa waren het er zeven, zoodat de raad den naam draagt van *pitoe nggota* „de zeven kota's". In Tawaili waren het de Hoofden van de vier wijken, waaruit de hoofdplaats bestaat: Binangga, Noepa, Panaoe en Baia, die samen Tawaili heeten, naar de rivier, waaraan de plaats ligt; de raad is de *pata nggota* „de vier kota's". Ook Paloe had een *pata nggota*: de wijken Kampoe baroe, Kamondji, Siranindi en Besoesoe¹⁹⁾. Terzake van enkele rechtszaken werd in den ouden tijd deze raad gehoord, maar zijn voornaamste werk bestond in het kiezen van een nieuwen magaoe, wanneer er een overleden was. Bij deze verkiezingen gold als regel, dat de overleden functionaris opgevolgd werd door een familielid uit dezelfde generatie, dus een broer of neef van den overledene; eerst wanneer zijn generatie geen geschikt persoon voor dit ambt opleverde, ging men over tot het kiezen van een magaoe uit de kinderen van een der overleden broers.

¹⁹⁾ Parengkoean geeft de volgende bijzonderheden over de oude bestuursinrichting van Paloe: Onder den magaoe van Paloe stonden: 1. madika malolo (de laatste verbleef te Boja ntongo (Lere); 2. madika matoea (de laatste verbleef in Boeloeri); 3. baligaoe te Tatanga; 4. galara te Besoesoe; 5. galara te Boja oge; 6. pabitjara te Siranindi (Kamondji); 7. poenggawa in Kampong baroe; 8. sabandara in Kampong baroe (deze waardigheidsbekleeders konden ook in andere dorpen verblijf houden).

Het gebied van Paloe is verdeeld in 16 kota. Vier er van heeten Patanggota, samen genomen heeten ze Paloe; aan het hoofd van Paloe staat de magaoe; ze hebben een baroegea in Kamondji, waar de vergaderingen plaats hebben; Kota Siranindi, waarvan de hoofden Galara en Pabitjara zijn. Kota Besoesoe met den Galara van Besoesoe, Kota Kamondji onder Poenggawa, Kota Malajoe (Kampong baroe) onder Kapitan en Sabandara.

Vier andere kota heeten samen Tatanga onder Baligaoe: Kota Lekatoe (Baligaoe), Marawola (Madika Tinggede), Boeli (Madika Bone), Tatanga (Baligaoe).

Vier kota zijn vereenigd tot Waoe onder Magaoe ketjil te Sibedi, met een verzamelplaats (bantaja): Padende (met eigen Orang toea), Sibedi (onder Magaoe ketjil te Sibedi), Porame (met eigen Orang toea), Balane (onder Madika Balane).

Vier kota zijn vereenigd tot Topotara onder een madika te Poboja, met een bantaja: Kawatoena (met eigen Orang toea), Tana modindi (met eigen Orang toea), Lasaoni (onder madika Lasaoni), Poboja (onder Madika Poboja).

De Orang toea konden kleine zaken in de kampong uitmaken. Waren zij hiertoe niet in staat, dan deed de madika het. Ging de zaak boven diens kracht, dan werd ze voor het hoofd van de Patanggota gebracht. Alleen de dorpen die geen madika hadden, gingen rechtstreeks tot laatstgenoemden. In hoogste instantie wendde men zich tot Madika matoea of Madika malolo, naar eigen verkiezing. Talise, Doejoe, Beka, Domboe en Nggolo vielen buiten deze formatie. Ze hadden elk hun eigen Madika, die zich kon beroepen op Madika matoea of Madika malolo. De laatste had meer aanzien dan de eerste. Groote zaken werden overwogen door Patanggota Paloe, Patanggota Tatanga, den Magaoe en de genoemde waardigheidsbekleeders samen. De volgorde is dus: 1. Taoe toea van eigen kampong, 2. de madika, 3. het Hoofd van een kota, 4. de Hoofden van de vier Patanggota, 5. Madika malolo of Madika matoea, of de Magaoe, en 6. de vier kota Paloe, de vier kota Tatanga, Magaoe en andere waardigheidsbekleeders.

Deze regel wordt nog zooveel mogelijk door het Europeesch bestuur gevolgd.

Bij elk „hof" vond men: een *madika malolo* „jonge madika", een *madika matoe'a* „oude madika", een *djoegoegoe* „rijksbestierder", een *poenggawa* „legeraanvoerder", een *pabitjara* „woordvoerder" (soms twee), enkele *galara* „boden" die in naam van den vorst een opdracht van dezen aan anderen overbrengen (verg. Mal. *gĕlar* „titel, eere naam, bijnaam"). Tenslotte hadden de aan zee gelegen residenties van magaoes nog een *sabandara* (sjahbandar) „havenmeester". Al deze waardigheidsbekleeders hadden als inkomsten een aandeel van hetgeen langs verschillende wegen aan den magaoe werd opgebracht.

Bij de komst van het Gouvernement zijn de ambten, die ze heetten te vervullen, afgeschaft. Alleen de titels van *madika malolo* en *madika matoe'a* zijn behouden voor distriktshoofden. Wel bestaan in sommige deelen van het land bovengenoemde titels nog, maar de dragers er van worden niet meer gerekend tot het zelfbestuur te behooren.

Banawa is verdeeld in twee distrikten: Noord-Banawa, waarvan de meest zuidelijke kampoeng Labea is, en waarvan het distriktshoofd te Donggala woont; en Zuid-Banawa, dat gelegen is tusschen Sirendja en Tawaili; hiertoe behoort de enclave-kampong Pantoloa: het distriktshoofd woont te Sabang.

Tawaili²⁰⁾ is eveneens verdeeld in twee distrikten: Sirendja met de hoofdplaats Tompe; en Tawaili, waarvan de meest zuidelijk gelegen kampoeng Lero is; het distriktshoofd woont in Tawaili.

De landschappen Paloe, Sigi-Biromaroe en Dolo zijn niet in distrikten verdeeld, maar onderhands zijn daar ook *madika malolo* en *madika matoea*, die met het toezicht op bepaalde streken zijn belast. Zooals reeds is medegedeeld, werd de magaoe van Dolo in 1918 verbannen. Met de benoeming van een nieuwen Zelfbestuurder werd gearzeld, omdat toen reeds het voornemen bestond dit landschap hetzij bij Paloe, of bij Sigi-Biromaroe in te lijven. Tenslotte is het bij het laatstgenoemde landschap gevoegd. Al heeft Dolo dus administratief opgehouden als afzonderlijk landschap te bestaan, zoo hebben wij het uit volkenkundig oogpunt toch van Sigi gescheiden te houden. De magaoes van Sigi en Dolo waren nauw aan elkaar verwant, wat niet wegnam, zooals reeds gezegd is, dat deze rijkjes vaak met elkaar overhoop lagen. Thans heeft Sigi-Dolo twee *madika malolo*, te Bora en te Kaleke, van wie de laatste een afstammeling is van de Dolosche vorsten. Dit landschap heeft geen *madika matoea*.

Het is onnoodig hier de namen van de verschillende Zelfbestuurders op te noemen. Ik kan daarvoor verwijzen naar de beschrijving van elk landschap afzonderlijk.

²⁰⁾ De adat van den magaoe van Tawaili was eenigszins anders ingericht dan boven is medegedeeld van de andere landschappen. Op den magaoe volgde de *madika malolo*, verder de *madika matoea* en 4 *galara*.

12. *De landbouwkolonie Kalawara napoeti en de Evangelisatie in de onderafdeeling Paloe.*

Toen in 1905 de Paloe-vallei aan het Ned. Indisch Gouvernement onderworpen was, rees het plan bij den toenmaligen Assistent Resident van Donggala, A. J. N. Engelenberg, op, om in een deel der vlakte een kolonie van Javanen te stichten. Dit plan werd in 1906 ten uitvoer gebracht door den heer Van Emmerik, leider van de Witte kruiskolonie bij Salatiga op Java. Het Zelfbestuur van Sigi-Biromaroe stond daartoe af een strook gronds, groot 1042 H.A., gelegen tusschen Sibalaja en Pandere, ongeveer 34 K.M. van de hoofdplaats Paloe. Hier bracht de heer Van Emmerik een aantal lieden van de bedelaarskolonie op Java over. De stichting werd genoemd Kalawara napoeti, wat een vertaling in de landstaal bedoelde te zijn van „wit kruis” (*kalawara* is het „klaver” van het kaartspel), en kwam onder leiding van den heer Samson. Deze had als zijn helper bij zich den heer H. Zuppinger.

De laatste voelde niet genoeg te doen te hebben, en hij begon daarom in de omgeving van de kolonie door huisbezoek en het vertoonen van lichtbeelden te evangeliseeren. Dit werk had meer succes dan verwacht was. Op verzoek van het Landschapshoofd kwam de heer Zuppinger ook in de hoofdplaatsen Biromaroe en Bora met zijn tooverlantaarn, en dit had tot gevolg, dat in laatstgenoemde plaats geregelde wekelijksche bijeenkomsten gehouden werden, die veel deelnemers trokken. De beweging breidde zich uit naar Sidondo en Sibowi (Sibalaja), naar Palolo, alle plaatsen, tot het oude rijk Sigi behorende.

Maar ook van de overzijde van de Paloe-rivier kwam men den heer Zuppinger vragen hen te bezoeken. Dit evangelisatiewerk groeide zóó snel, en zóó velen verzochten om gedoopt te worden, dat het noodig werd dezen arbeid te organiseeren en aan de leiding van een zendingscorporatie toe te vertrouwen (zie voor uitvoeriger bijzonderheden, Kruyt 5, 204—208). Nadat eenige pogingen daartoe in andere richting waren mislukt, werd de onderafdeeling Paloe als arbeidsveld toegewezen aan het Leger des Heils. Dit nam ook de landbouwkolonie Kalawara napoeti van den heer Van Emmerik over (April 1915). In dit Kalawara werd ook het hoofdkwartier van den Divisie-officier gevestigd. Thans zijn op verschillende plaatsen in de onderafdeeling posten van het Leger des Heils opgericht. Voor de namen dier posten en de grootte der Christelijke gemeenten kan naar het Koloniaal Verslag worden verwezen.

Aan het Leger des Heils werd ook opgedragen de zorg voor een aantal regeeringspupillen. Van deze zorg werd het Leger echter in 1923 ontheven, en de pupillen werden naar Semarang overgebracht.

Door allerlei omstandigheden had de kolonie aanvankelijk met allerlei tegenspoeden te kampen. Sedert Commandant Veerenhuis, van huisuit landbouwer, en zijne echtgenote, in 1922 de leiding der kolonie op zich hebben genomen, verbeterd de toestand hoe langer hoe meer, en het laat

zich aanzien, dat de Kolonie zich over eenigen tijd zal kunnen bedruipen (de onderstand van het Gouvernement is reeds meerdere jaren achterwege gebleven). In 1928 bedroeg het aantal kolonisten: 48 mannen, 33 vrouwen, 69 jongens en 58 meisjes.

13. *De bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei.*

Ten opzichte van de bewoners van de hier besproken streken raken wij in moeilijkheid, als we beproeven een indeeling te maken in stammen. Toen de menschen nog op hun bergen woonden en het onderling verkeer nog niet groot was, moet duidelijker geweest zijn wie bij elkaar behoorden. Maar toen men naar het zeestrand en naar de vlakke afdaalde, vermengde men zich sterk onder elkaar. Als we beneden iets vernemen van de verhuizingen, die er plaats hebben gehad, van de onderlinge huwelijken, die gesloten werden tusschen leden van verschillende volksafdeelingen, dan krijgt men den indruk, dat de bevolking van de Paloe-baai en de Paloe-vlakte zeer gemengd is.

Trachten we een indeeling te maken naar de machtssfeer van de magaoes der landschappen, dan stuiten wij op de moeilijkheid, dat daartoe dorps-gemeenschappen behooren, waarvan de inwoners wel dien vorst als heer erkennen, maar toch niet van dezelfde afkomst zijn als de lieden van de plaats waar die heer woont.

Beproeven wij het op taalkundige gronden, dan gaat het evenmin. Men heeft verschillende woorden voor „niet”, maar de aanduiding van een taal met het ontkenningwoord heeft bij deze menschen niet dezelfde beteekenis, als wanneer we spreken van de Bare'e-taal, die vele dialecten in zich vereenigt.

In Banawa en Loli zegt men voor „niet”: *oende*. In Tawaili: *rai*; in Pantoloa en Kajoe maloeë: *doi*. Nog meer naar het Noorden in Dampela: *diang*. In Paloe: *ledo*; in Padende en Porame: *da'a*; in Bomba: *inde* (het Da'a-Inde is de taal van de To Pakawa, die ik als een afzonderlijke groep behandel); in Kawatoena: *tara*; in Bora: *idja*; in Sidondo en Pesakoe: *edo*; in Sibalaja: *ado*. Dit *ado* wordt in het heele zuidelijke deel van de Paloe-vallei voor „niet” gebezigd, terwijl de inwoners der dorpen aldaar opgeven van verschillende streken afkomstig te zijn, en van huisuit niets met elkaar te maken te hebben. De inwoners van Pakoeli zijn van de oostelijke bergen neergedaald, die van Bangga, Poeloe enz. van de westelijke, en in Sibalaja wonen menschen, die van Sigi afkomstig zijn. Het *ledo* wordt gesproken door lieden van Biromaroe, Paloe en Dolo, om slechts de voornaamste plaatsen te noemen. Maar we zullen straks zien, dat de inwoners van deze dorpen elk uit een verschillende streek afkomstig zijn. Hieruit blijkt duidelijk, dat men elkaars spraak heeft overgenomen, en dit geschiedde te lichter, omdat deze „talen” zoo heel veel van elkaar hebben. In elk geval blijkt hieruit, dat de taalgroepen naar de ontkenning

genoemd van geen waarde zijn voor eene indeeling der bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei.

Het is alsof de menschen de dwaasheid van het benoemen hunner spraak naar de ontkenning zelf voelen. Toen ik een ouden madika te Sibalaja er op wees, dat de lieden van zijn dorp, die van Sigi, en die van Sidondo allen van dezelfde afkomst zijn, ook nagenoeg dezelfde taal gebruiken, maar een verschillend woord voor „niet” bezigen, antwoordde hij: „Dit komt zóó: toen de drie broeders van wie de menschen van Sigi, Sibalaja en Sidondo afstammen, uit Palolo (het bovenland van Sigi) gingen, spraken ze af, dat ieder het eerste woord, dat hun eerste kind zou uitspreken, als ontkenning zouden gebruiken”.

Van al deze variaties in de taal der bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei, is het *ledo* het meest verspreid. Deze taal is voor het Westen van Midden-Celebes, wat de Bare'e-taal voor Midden- en Oost-Celebes is. Dr. S. J. Esser, die de verschillende talen van deze streken heeft bestudeerd, komt tot hetzelfde besluit als Dr. N. Adriani, dat we hier met een groep van talen hebben te doen, het Kailisch. Alles wat ten Noorden van de Koelawi-taalgroep, dus benoorden Bangga bij het begin van de Paloe-vallei gesproken wordt, zegt Esser, behoort tot één groote groep: de Kaili-groep, die in drie deelen onderscheiden kan worden: 1. West-Kailisch, waartoe het Ndepoeoe van Ganti, het Oende van Loli, het Inde-Da'a en het Tado van de heele Pakawa-groep, en het Ende van de beneden-Lariang behooren; 2. Midden-Kailisch, met het Ledo van Paloe, en het Doi van Kajoe maloeë en Towale, het Idja van Sigi, het Taa van Palolo, het Ado van Sibalaja, en het Edo van Sidondo; 3. Oost-Kailisch met het Torai van Tawaili, het Tara van Parigi en het Ta'a van Dolago-Saoesoe.

Van volkenkundig standpunt uit ben ik tot de slotsom gekomen, dat in het hier besproken gebied twee groepen van volksgemeenschappen moeten onderscheiden worden. De eene groep is Sigi, en al wat hiermee verwant is, de Sigi-groep. Al het andere behoort tot de tweede groep, waarvoor ik den naam Kaili-groep heb gekozen.

De naam Kaili zijn we al een paar maal tegengekomen. Kaili, genoemd naar een boom van dien naam, lag in het Pantoloasche. Toen de lieden van die streek nog in de bergen woonden, heette hun dorp Sindoeë. Of er ooit een dorp heeft bestaan met den naam Kaili, is niet zeker, maar thans wordt Kaili geheel vereenzelvigd met Pantoloa. Deze gemeenschap heeft een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van deze streken.

Waarom men den naam Kaili ook op de andere rijkjes van de Paloe-baai en de Paloe-vallei is gaan toepassen, is niet te zeggen, maar het is een meer voorkomend verschijnsel, dat een plaatsnaam op een heele streek is toegepast. Zooveel is zeker, dat men in den naam voelt, dat men „stroomafwaarts” (*ili*) is gegaan, d.i. van de bergen afgedaald naar zeestrand en vallei. Deze beteekenis van *ili* heeft ingeslagen bij de menschen, zoodat men spreekt van „kami, orang Kaili”, tegenover „orang lore (*Ledo: lare*)

de menschen van het bovenland, dit zijn dan de To Palolo, de To Pakawa, To Koelawi en andere in de bergen wonende stammen naar het Zuiden toe. To Kaili is dus een algemeene naam geworden voor de bewoners van de rijkjes Banawa, Tawaili, Paloe en Dolo. De menschen van Sigi hebben zichzelf nooit To Kaili genoemd. Als zij van To Kaili spreken, dan bedoelen zij daarmee de bewoners van de vier andere rijkjes. De To Sigi (met Biromaroe, dat eerst later van beteekenis geworden is) voelen zich als iets aparts, misschien ook wel, omdat ze zich nog min of meer als een bergvolk voelen door Palolo, en zij dus niet „stroomafwaarts” (*ili*) zijn gegaan²¹).

De bewoners van de Paloe-baai en de Paloe-vallei hebben dus zelf de indeeling in groepen aangegeven, en zoo zal ik dus spreken van het Kaili-gebied en de Kaili-groep, en van het Sigi-gebied, en de Sigi-groep. Tot het laatste reken ik het gebied ten Oosten van de Paloe-rivier tot aan Biromaroe, met uitzondering van Dolo en Kaloekoe boela. Tot het eerste de heele omgeving van de Paloe-baai en het gebied der vallei ten W. der Paloe-rivier en ten W. van Biromaroe Noordwaarts, en de nederzettingen Dolo en Kaloekoe boela. We zien dus dat deze ethnografische grens niet dezelfde is als de taalkundige. Bij het Kaili-gebied reken ik ook nog Parigi aan de Tomini-bocht waarvan de bewoners, zooals we zien zullen, uit het Kaili-gebied afkomstig zijn, en ethnografisch met de To Kaili overeenkomen. Ook Saoesoe wordt tot dit gebied gerekend.

Het Kaili-gebied.

Banawa.

14. Landbeschrijving.

Banawa is de naam van een riviertje, dat ten W. van Ganti loopt, en zich zelfstandig naar zee spoedt. Zooals reeds gezegd is, strekt de macht van den magaoe van Banawa zich uit over den driehoek tusschen Straat Makassar en de Paloe-baai; aan den Westkant tot Soeroemana, aan de Oostzijde tot Watoe sampoeoe. Bovendien behoort tot dit landschap een uitgestrekte strook lands langs de Westkust van den Noordarm van Celebes tot aan de Ogoamas-rivier in het Noorden, tot aan Lende (in de bocht van Labea) in het Zuiden. In deze streek zijn gelegen de landstreken Sodjol en Babatona. Verder het land van Dampela (Dampelas) en Towia (Tamboe) en het schiereiland Baloesang. Zuidelijk van dit gebied volgt Sirendja, dat aan Tawaili behoort, en dan komt weer een stuk van Banawa, van de rivier van Ombo tot Dalaka (Z. v. Lero). In het gebied van Tawaili, dat zuidelijk daarvan volgt, behoort de omgeving van Pantoloa (Boegineezen sluiten de woorden graag met ng, en zeggen daarom

²¹) Bij de Koelawi- en de Koro-groepen duidt men de Paloe-vallei aan met den algemeenen naam van Lemba (Mal. *lembah*) „dal, vallei”. Men spreekt echter niet van de bewoners der Paloe-vallei als van To Lemba.

Pantoloang), van de rivier Lambagoe ten N. van die plaats, tot de rivier Bone, ten Z. er van. Verder behooren nog tot Banawa enkele eilanden langs de Westkust van den noordelijken arm van Celebes.

Dat het machtsgebied van Banawa en Tawaili in elkaar grijpt op de Westkust is een gevolg van huwelijken van leden van het magaoe-geslacht in den ouden tijd. In Pantoloa huwde een vorstzoon van Banawa, en daarom hingen de inwoners van die plaats Banawa aan. In de beide andere gebieden wisten de vorstzonen, die daar kwamen huwen, een uitgestrekt gebied onder hun invloed te krijgen. In Sirendja was het een madika van Tawaili, die er het eerst huwde, zoodat men daar dit magaoe-geslacht als „heer” erkende.

Op den driehoek ten W. van de Paloe-baai heeft in den ouden tijd naast Banawa een landschap Loli een zekere zelfstandigheid genoten. Dit rijkje strekte zich langs de Westkust van de Paloe-baai uit, ongeveer van Donggala tot aan Watoe sampoeoe. In de overleveringen wordt de madika van Loli nogal eens genoemd. Thans is het geheel in Banawa opgenomen. De bewoners van Banawa en Loli moeten van dezelfde afkomst zijn.

15. *De bewoners van het land.*

Ten opzichte van de bewoners van het land heb ik mij bij mijn onderzoek bepaald tot die van het eigenlijke Banawa, het topgedeelte van den driehoek. Eenige overlevering van waar het volk zou zijn gekomen, dat hier woont, heb ik niet kunnen vinden. Een tante van den huidigen magaoe, die in Ganti woont, een oude vrouw, heeft mij allerhande inlichtingen gegeven omtrent hetgeen er voortleeft aan overleveringen van het vorstenhuis, maar van de afkomst der gewone bevolking had ze nooit iets vernomen. Wèl weet men nog goed, dat de menschen certijds op het gebergte woonden, en alleen naar het zeestrand gingen om te visschen. Toen bestond Ganti, dat in een kleine dalvlakte ligt, nog niet.

Het meest bekende dorp uit dien ouden tijd was Kainggoeroei (de To Banawa zeggen Kainggoehoei, omdat ze de *r* als *h* uitspreken; sommigen noemen de plaats Kaindoeroei). Deze plaats moet op het gebergte liggen, even ver van Ganti (ongeveer 4 K.M.) als van Kabonga aan de Paloe-baai; er wonen daar nog menschen. Alle overleveringen omtrent het ontstaan van het vorstenhuis spelen zich hier af. Men schijnt pas naar het laagland te zijn afgedaald en Ganti te hebben gesticht onder invloed van de immigranten, van wie de berichten zich om Sawerigading en La Galigo groepeeren.

Er is nog een oud dorp, Bale, dicht bij Donggala gelegen, ongeveer 3 K.M. boven Kabonga ketjil. Een van de beide deelen, waarin de hoofdplaats Donggala verdeeld is, heet nog Bale, eigenlijk Boeloe Bale. Dit is de heele Europeesche wijk, benevens een stuk aan zee, waar Boegineezen en Kailiërs wonen. De menschen van Loli zijn thans vereenigd in Ngapa „dorp”.

Ik teekende een verhaal op, dat er menschen in Lai en in Karapea woonden. De plek waar Lai gelegen heeft, bevindt zich tusschen Oedjoe (de landkaap bij Towale) en het voormalige dorp Banawa. Karapea lag op Tandjoeng Karang, waarop zich thans de vuurtoren verheft. Beide plaatsen lagen dus aan het zeestrand. De inwoners van Lai verhuisden naar Ganti, en die van Karapea naar Lowe. Als reden voor die verhuizing wordt opgegeven een voorval, dat we in allerlei variaties nog meermalen zullen tegenkomen bij de beschrijving van de West-toradjas. Om een onbekende oorzaak werden deze menschen beoorloogd door zwaardvisschen (*sohi*), die hen overal belaagden en doodden. Toen deze plaag voorbij was, lieten de *sawolo* hen niet met rust. De *sawolo* is de zee-egel of zeeworm, *Holothuria edulis*, die in Ned. Indië bekend is onder den naam van *tripang*. Deze dieren kwamen in menigte opzetten, en maakten het den menschen onmogelijk hun eten te bereiden, want zoodra ze vuur hadden aangemaakt, bedekten de zeedieren het met hun lijven, zoodat het uitdoofde.

16. Oorsprong en geschiedenis van de vorsten van Banawa.

Omtrent den oorsprong van de vorsten van Banawa bestaan verschillende legenden. De voorouders van het vorstenhuis, zegt een verhaal, kwamen te Kainggoeroei uit een liaan, *walaa tomboe*, die veel water bevat²²). De vrouw keerde weldra naar den hemel terug, en toen huwde de man met Rajo londja, een vrouw, die uit een gelen bamboestengel (*wolo watoe boelawa*) was voortgekomen. Dit paar kreeg slechts één dochter, Gone nggati geheeten; deze bracht 6 zonen en 1 dochter ter wereld. De laatste heette I Ala peahi; de namen der jongens waren: Sawa landara, Joemba maboeri, Raga ewali, Gimba lemba, Songgora en Pogoema. De dochter huwt met madika Banawa (vanwaar deze opeens komt, vermeldt het verhaal niet). Hun eerste zoon huwde met een meisje van Banawa; de tweede nam zich een vrouw te Pompa of Domboe (Pakawagebied); Raga ewali trouwde te Loli, Gimba lemba te Paloe²³). Songgora huwde in Loewoe', en Pogoema vestigde zich te Balaesa in het gebied van Banawa op den hals van het noordelijk schiereiland van Celebes. — Pogoema echter kwam later van Balaesa te Kainggoeroei terug; daar brak

²²) De wortels van deze liaan zetten zich vast in een boom, en groeien naar beneden. De Oost-toradjas stellen zich voor, dat de Hemelheer deze liaan uit den hemel neerlaat om daarmede de aardbewoners tot zich op te trekken.

²³) In een ander verhaal wordt gezegd, dat deze Gimba Lemba „trom van de Paloe-vallei", een nakomeling is van Toewoe ndjagoe, het kind, dat in de lijkist geboren werd, nadat zijn moeder gestorven was, een veel voorkomende trek in de maan-mythen (zie beneden par. 42). Van Loli uit zag hij rook in de Paloe-vallei, een teeken dat deze bewoonbaar was geworden. Hij besloot daarheen te verhuizen, en vestigde zich volgens dit verhaal te Marima boven Kawatoena. Daar zou nog een bron aanwezig zijn, die haar ontstaan te danken zou hebben aan het feit, dat Gimba Lemba met de taats van zijn speer in den grond stootte.

hij een tak af van een *tjendana*-boom (*Pterocarpus indicus*), en plantte dien in het Mamoedjoesche. De plek waar hij dit deed, heet nog Tjendana. Een oom (?) van Gono nggati ging in Parigi trouwen²⁴). De verspreiding van deze zes zoons geeft dus aan welke vorstenhuizen van dezelfde afkomst zijn; het voornaamste gebied was Banawa, want daar was de bakermat der magaoes, en daar bleef ook de dochter. We zullen de legende van de zes zonen en één dochter nog meermalen tegenkomen.

Een andere overlevering omtrent de afkomst dezer radjas wordt eveneens in verschillende streken van het West-toradja-gebied aangetroffen. Dit verhaal vertoont trekken van maanmythen. In Banawa dan, vertelt men, was iemand, die een *anandja*-visch ving. Hij sneed het dier open, en vond er een menschenkind in, een jongen. Groot geworden, huwde deze jongen met een meisje van Kainggoeroei, dat al op even wonderbare wijze in de wereld gekomen was. Toen deze vrouw zwanger was, stierf ze. Het lijk werd in een kist gelegd, die op een stelling werd geplaatst. Niet lang daarna hoorde men gestommel in de kist, en toen men haar opende, vond men er een meisje in, dat inmiddels door de overledene ter wereld was gebracht. In dien tijd gebeurde het, dat de vorst van Kaili (Pantoloa) in Loli kwam huwen (de voornaamste plaats van die streek was toenmaals Dondo). Daar kreeg hij twist en verhuisde daarom naar Pangga. Hier kwam eens het meisje, dat in de lijk-kist geboren was, in zee baden, en toen was madika Kaili zóó getroffen door haar schoonheid, dat hij haar huwde. Van dit paar zijn de madika Banawa de afstammelingen.

Een meer gedetailleerd verhaal van den visch, waarin een mensch gevonden werd, is het volgende: La Galigo, de zoon van Sawerigading, was in Kainggoeroei komen trouwen, en hij had daar een zoon gekregen, van wien de naam niet bekend is. Toen deze groot geworden was, ging hij eens visschen. Terwijl hij hiermee bezig was, trok een *tingaroe*-visch zijn aandacht, omdat deze hem voortdurend nazwom. Hij deed eerst geen moeite het dier te vangen, omdat het bijzonder groot was. Maar eindelijk te Tosale aan Straat Makassar gekomen, greep hij den visch en liet hem door zijn gezellen inpakken in bladeren van een soort pisang (*loka toewoe*) en bladeren van den *bekawa*-boom. Zoo liet hij het dier naar Kainggoeroei brengen. Daar aangekomen, wilde hij den visch in stukken hakken, maar een stem uit het dier riep: „Snijd daar niet, want dan raak je mijn hoofd!” Toen hij het mes lager plantte, riep de stem: „Daar raak je mijn buik!” Nog lager willend snijden, riep de stem: „Nu raakt ge mijn beenen!”

Eindelijk gelukte het toch den visch te openen, en toen kwam er een beeldschoon meisje uit te voorschijn, welks tanden gevijld (*nikeso*) waren, een gewoonte die men vroeger niet kende. Het had van roode rotan gevlochten armbanden om de polsen. Het droeg een hoofdband (*bonto*),

²⁴) Het graf van Gono nggati, die de 7 kinderen ter wereld bracht, moet nog in Kainggoeroei aanwezig zijn. Men vertelt van den steen, die op het graf staat, dat deze vroeger klein was, maar gegroeid is tot zijn huidige grootte. In tijden van ziekte van menschen en rijst, wanneer er te weinig of te veel regen valt, gaat men daar offeren.

en had een halsketting om van gouden schakeltjes (*kamagi*). De vorstenvoon liet bladeren van den *andolia*-boom (*Cananga odorata*) halen om daarmee het slijm, dat op het lichaam van de maagd kleefde, af te wrijven; dit is de reden waarom de bladeren van dezen boom zoo'n aangename geur verspreiden. Om deze reden ook eten de leden van het madika-geslacht geen vruchten van de *loka toewoe* en het vleesch van den *tingaroe*-visch, en mag aan hun woning geen hout van den *bekawa*-boom worden gebruikt.

La Galigo's zoon huwde met dit meisje uit den visch; hij kreeg drie dochters bij haar, wier namen niet bekend zijn. Een van haar is de stammoeder van het magaoe-geslacht van Dolo²⁵). De tweede werd de stammoeder van het madika-geslacht van Towale aan Straat Makassar, en de derde werd de stammoeder van het huis van Pantoloa.

La Galigo's dochter in Malino kreeg een zoon en een dochter. De laatste huwde met een man van die plaats, maar haar broer trouwde met een varken, bij hetwelk hij een dochter kreeg. De zuster had intusschen een zoon gekregen, en toen beide kinderen groot waren geworden, huwden neef en nicht met elkaar. Dit paar kreeg een dochter, die zoo teer door de ouders werd bemind, dat dezen haar op een vliering in hun huis opvoedden om haar aan aller bliken te onttrekken. Toen bleek het op zekeren dag, dat het meisje zwanger was. De ouders vroegen haar wie de vader van het ongeboren wicht was, waarop het meisje ten antwoord gaf: „Mijn man is Tiro oee (de regenboog) die uit den hemel tot mij is neergedaald.” In den morgen zagen de ouders den regenboog, en toen bespieden zij hun dochter op de vliering. Ze hoorden er praten en traden het vertrek binnen. Daar troffen ze den vreemdeling aan. De ouders vroegen hem: „Waar is je dorp?” De man antwoordde: „In den hemel.” „Waarom komt ge dan een menschenkind huwen?” „Omdat dit meisje evenals ik een hemelinge is.” Nu werd afgesproken, dat het huwelijk over drie dagen zou plaats hebben.

De hemeling liet eerst eenige groote dierenkralen maken, en keerde toen naar zijn woonplaats terug. In den nacht vóór het huwelijk begon het plotseling hevig te stormen, en toen het booze weer voorbijgetrokken was, zag men alle kralen vol dieren: de een met buffels, de andere met geiten, een derde met schapen. Ook waren er veel menschen gekomen, die de slaven werden van het madika-geslacht. Toen de hemeling den volgenden morgen bij zijn bruid kwam, had hij van allerlei mooie dingen meegebracht, wel 900 stuks, zaken die men te voren nooit had gezien.

²⁵) De madikas van Dolo woonden oorspronkelijk te Malino „helder” in de bergen boven Kajoe maloee aan de Oostzijde van de Paloe-baai. Vanhier gingen de inwoners van Dolo hun magaoe halen. Nog een andere overlevering vertelt, dat men van Malino naar Koembili verhuisde, en dat in deze laatste plaats een vorst van Dolo met een afstammeling van een hemeling kwam trouwen. — Uit deze overleveringen blijkt, dat ofschoon de inwoners van Dolo nauw verwant zijn aan de To Sigi, zooals we zien zullen, hun vorsten uit het Banawasche afkomstig zijn, wat den voortdurenden strijd tusschen Dolo en Sigi verklaart.

Van de kinderen van dit paar huwde weer een dochter met den *madika* van Ganti. Toen dit paar een kind had gekregen, klaagde de vader er over, dat hij al maar het wiegetouw moest trekken. Daarop verving de moeder hem bij dit werk, maar toen haar vader, de hemeling, hiervan hoorde, werd hij boos, en trok de wieg met kind en al in den hemel op. Drie maanden lang kon men het geschrei van het kind in de lucht hooren, daarna verstomde het. Daarom mogen *madika*-vrouwen het wiegetouw niet trekken, ze moeten dit werk slavinnen laten doen.

Men vertelt nog een andere legende over de afkomst der vorsten. Een vrouw, Dae ntasa, van wie men verder niets afweet, kreeg twee dochters, Taranggita en Sanggira. Toen de laatste gehuwd was, beviel ze van een tweeling, van wie één een meisje, Koela mboeana geheeten, en een 'n python, Jewo genaamd, was. De moeder was bang voor de slang, en bracht haar telkens naar het bosch, waar ze haar kind achterliet. Maar als ze thuis kwam, vond ze er Jewo al weer. Toen deelde de moeder de familiegoederen in twee helften: de eene helft bewaarde ze voor Koela mboeana, en de andere helft liet ze samen met Jewo in zee werpen bij Watoe lanto „drijvende steen”. Toen bleef de slang weg. Jewo werd een *deata* „geest”. Na afloop van den rijstooft gaat men nog naar het zeestrand bij Watoe lanto; daar maakt men een offertafeltje (*banta*), waarop allerlei spijzen worden gelegd, en in zee wordt geel gemaakte rijst voor Jewo en voor de daar liggende steenen gestrooid. In gevallen van ziekte doet men zoo niet. Jewo incarneert zich niet in de sjamanen.

Koela mboeana kreeg 7 dochters van wie de *madika*-huizen afstammen. Een man van Kainggoeroei (dat volgens dit verhaal Boeloe mporoja zou hebben geheeten) en een man van Lowe (thans Bale bij Donggala) huwden elk met een van die 7 dochters. De eerste man heette Tawala ndara „maagdenspeer”, de tweede Rore malei „heelemaal rood”.

Uit al deze verschillende verhalen blijkt, dat niet alleen Ganti aanspraak maakte op een hemelsche afkomst van zijn *madika*, maar dat vele plaatsen dit deden, die tenslotte het Hoofd van Ganti als den voornaamste onder hen erkenden. Dit laatste zal wel gebeurd zijn onder invloed van de immigranten van Loewoe'. De voornaamsten van deze *madika* vormden tezamen den reeds genoemden raad der 7 kota's, *pitoenggota*.

17. Met wie Banawa gevochten heeft.

Een van de meest bekende vorsten van Banawa is Poeë Oea „de gespierde heer” geweest (al de magaoes zijn bekend onder bijnamen, daar men hun werkelijken naam niet wil noemen, uit vrees, dat men daarvan schadelijke gevolgen aan den lijve zal ondervinden; dit heet *katoela*). Tijdens het leven van Poeë Oea kwam een Boegineesch vorst, Soelewata²⁶⁾ geheeten, met Banawa vechten; want hij had vernomen,

²⁶⁾ *Soele-watang* (Boeg.) „vervanger van het lichaam”, nl. van den vorst, is een titel, die in Loewoe' gebruikt wordt voor hetgeen wij stadhouder van den vorst zouden noemen.

dat de vorst van dit landschap een dapper man was. Poeë Oea had op het gerucht van de komst van den vijand het dorp met een houten palisadeering laten omringen, waarvan één boom, een *palentoema*, nog aanwezig is. De Boegineezen kwamen met 1000 man, terwijl Banawa er slechts 40 tegenover kon stellen. Maar toch werd de vijand geheel verslagen en ook Soelewata sneuvelde. Van de lieden van Banawa werd geen enkele gedood.

Mamoedjoe was in een oorlog tegen Tawaili en Sirendja gewikkeld, maar het vermocht den vijand niet te verslaan. Toen vroeg Mamoedjoe hulp aan Banawa. Poeë Oea trok naar den overkant van de baai, en versloeg Tawaili. Een oom van dezen vorst, Poeë Kondjo, ging met een leger naar Tinombo aan de Tomini-bocht, en veroverde alle landschappen langs de kust. De radja van Tinombo sneuvelde, zijn testes werden in den slag gespleten, en daarin werd een bezoarsteen gevonden, die nog onder den naam van *moetia Kaili* bewaard wordt.

Dampela was een zeerooverstaat, maar de To Hangindano, zooals de zeeschuimers hier genoemd worden, durfden niet tegen Poeë Oea vechten. Poeë mpoeti „de blanke heer”, een latere vorst van Banawa, had veel zeeroovers onder zijn volgelingen, vertelt men.

Door al deze krijgsverrichtingen was het heele land van Mamoedjoe af tot Boeol toe aan Banawa onderworpen. Ook Paloe erkende den magaoe van Banawa als zijn heer.

Behalve met Tawaili heeft Banawa ook meermalen met Sigi gevochten; en in den heel ouden tijd ook met Dolo; later niet meer. Met Paloe heeft Banawa nimmer gestreden.

T a w a i l i.

18. *Landbeschrijving.*

Bij de bespreking van Banawa zijn tevens de grenzen van Tawaili genoemd. Dit landschap is een kuststrook langs de Westzijde van den hals van het noordelijk schiereiland van Celebes. Het bestaat uit twee deelen: Tawaili en Sirendja, die gescheiden worden door een gebied, dat aan Banawa toebehoort. In Tawaili zijn Baia, Taipa, Kajoe maloeë en Mamboro de grootste dorpen. Baia vormde met Binangga, Noepa en Panoea den rijksraad, *patanggota* „de 4 kota's”. In Sirendja vindt men de dorpen: Tompe, Tando pada „eind van de grasvlakte”, Lende en Tondo „benteng”.

In de gansche kuststrook van Tondo in het Z. tot Sibeli (op de kaart Siweli) wordt dezelfde taal gesproken met *torai* als ontkenning; alleen in de dorpen Pantoloa en Kajoe maloeë zegt men daarvoor *doi*. Wij herinneren ons uit par. 13 van dit hoofdstuk, dat het Doi een dialect is van het Ledo, en dat het als zoodanig behoort tot het midden-Kailisch, naar de indeeling daar gemaakt. Kajoe maloeë moet dus een kolonie zijn van Ledo-sprekers in het gebied van de Torai-menschen. Dit verklaart de

rivaliteit, die er steeds heeft bestaan tusschen Kajoe maloe en Tawaili, die in 1888 geleid heeft tot de tuchtiging van eerstgenoemde plaats (zie de beschrijving daarvan in par. 10). Ten N. van Sibeli begint het Dampelasch, dat *diang* voor „niet” bezigt. In het gebied van Tawaili behoort het pasgenoemde Pantoloa aan Banawa; terwijl het dorp Wani een kolonie van Boegineezen is (er is ook een Wani Kaili).

De zetel van den magaoe van dit landschap is Tawaili, een boomnaam, dat aan den mond van de gelijknamige rivier ligt. Het heette daarom eertijds Binangga „waar de rivier een breede bedding maakt”. Deze stroom vormde eertijds de helft van den weg, die van de Paloe-baai naar de Tomini-bocht bij Toboli leidde. Hij is een samenvloeiing van verschillende beken, als de Tejamamoe, Samboso, Oee nggira, Tamandoela en andere. Een oudere naam voor de Tawaili-rivier is Lampi koro „lichaamsbkleedsel”. Dezen naam draagt ook de berg, waarop deze rivier ontspringt, en die circa 730 meter hoog is. Wanneer men op den ouden weg de waterscheiding overgetrokken was, daalde men af in de bedding van de Saloe laero „rotanrivier”, die op haar beurt in de Tomoledo „Ledotaalspreker” valt. Het tracé van den grooten weg vermijdt al deze beken, en is in de hellingen der bergen uitgehouwen.

19. *Afkomst der vorsten en hun geschiedenis.*

Van de geschiedenis van de bewoners van dit landschap weet men alleen nog te vertellen, dat ze vroeger hoog in de bergen woonden. De weg Tawaili—Toboli gaat boven op het gebergte over een uitgestrekt grasveld, dat ontstaan moet zijn door den rooibouw van de inwoners van een nederzetting, die eertijds hier gelegen heeft.

Met betrekking tot de afkomst van de vorsten des lands komen we hier het eerst in aanraking met een legende, die eigen is aan alle volksafdeelingen. Een man, Nggamba geheeten, van Rano malei „rood meer”, een van de oudste dorpen in de bergen, zag eens een blad aan een *tea*-boom (*Artocarpus Blumei*) heen en weer schommelen, en hij hoorde het zingen: *Tawa noe tea mpapei-pedemo, poesoe, posondo, Nggamba bopowoenga* „het *tea*-blad, dat voortdurend tikt (het geluid van *pede* maakt), pluk het af, steek het in 't haar, Nggamba, en versier er u mee”. De man was zeer verbaasd. Hij plukte het blad af, en nam het mee naar huis. Eenige dagen daarna scheurde het blad vaneen, en er kwam een zwangere vrouw uit, die dadelijk daarop stierf. Men legde haar in een kist, en zette die op een stelling. Eenigen tijd er na hoorde men gestommel in de kist, en toen men haar open maakte, zag men er een meisje in, dat zich gedurende eenigen tijd met het lijvocht harer moeder had gevoed. Ze kreeg den naam van Jaja mpoiri „prinses van den wind” (in het Bare'e beteekent *jaja* „rijk, gewest”; dan zou *jaja mpoiri* ook „rijk van den wind” kunnen beteekenen; maar *jaja* is hier een vorstentitel).

Toen dit meisje groot geworden was, huwde Nggamba met haar. Ze

kreeg een dochter, Roja nggamagi „uithaalster van gouden kralen”. Deze huwde met Soera woemboena „wiens nokbalk van een punt voorzien is”, madika te Galoempa, dicht bij Bomba in de bergen. Niet lang daarna stierf de man kinderloos, en de weduwe hertrouwde met Soelesa, madika te Mate djoë, eveneens in de Bomba-streek, Ze kreeg drie dochters en een zoon: Rondjala, Djenala, Dae poranto en Lantoe noe goo. De eerste huwde met Dae mangoeloe van Pombalata in de bergen; de tweede met Dae mabela van Banawa; de derde met madika Sigi. De zoon huwde niet. Een kind van Rondjala wordt de eerste vorst van de Toporai „die de rai-taal spreken”. Een dochter, Manoe kaloeli „afweermiddelen-rijk hoen”, huwde met Tondi noe goo „knobbel van de gong”, een vorst van Sigi. Een zoon van den laatste, Dae legoede, werd door zeeroovers gepakt, en keerde nimmermeer in zijn land terug. Een dochter van Manoe kaloeli, Renda noe ama genaamd, huwde met Lela „oogzeer”, een anderen prins in Sigi (Lela is de bijnaam, zijn eigen naam was Dae mpabila of Joloe lemba „beschutting, beschaduwing van het Paloe-dal”).

Renda noe ama kreeg drie kinderen, van wie een zoon, Dae Salemba vorst werd. Deze trouwde met Dae Satia van Paloe. Een andere zoon, Woemboe laboe „rug van het hakmes” werd *madika malolo* „kroonprins”. Woemboe laboe's jongere zuster Moreama huwde met den vorst der To Mene, maar bleef kinderloos.

Langgo of Joento noe lemba, zoon van Tondi noe goo, trouwde met een dochter van den vorst van Sigi, Dae Sambaja. De zuster van Moreama, genaamd Dae Tika, huwde met Gili boelawa, madika van Beka-Pewoenoe (we vinden dezen Gili boelawa terug in par. 33). Haar dochter, Dae nggasia of madika Timbala, werd daarna magaoe, en na haar Poeë Beli „de heer die zich als vrouw gedroeg”. Sedert het madika-geslacht van Tawaili door huwelijken zoo innig met dat van Sigi verbonden was, waren er in Tawaili steeds twee madikas, die den toon aangaven: de een droeg den titel van *madika mpandake* „de vorst van het bovenland”, deze was uit het Sigische madika-geslacht; de ander, die uit het madika-geslacht van Tawaili stamde, had den titel van *madika mpanaoe* „de vorst uit het benedenland”.

20. De vijanden van Tawaili.

Zooals uit het medegedeelde volgt, heeft Tawaili nimmer met Sigi gevochten. Beide rijken maakten steeds front tegen Banawa en diens bondgenooten, waaronder vooral Paloe.

In den heel ouden tijd, toen het dorp Paloe nog niet bestond, maar de menschen, die daarheen zouden gaan, nog in het Oelajo-gebergte woonden (Batoe tinonggo „gevreesde steen” wordt als hun voornaamste nederzetting genoemd), waren deze lieden in oorlog met Tawaili. Langgo was toen magaoe van Tawaili, maar men woonde nog in de bergen. De aanleiding tot den strijd was deze: Prins Laboe Lembas „het hakmes van de Paloevallei” was in het Tawailische gehuwd, maar hij had ook een meisje

getrouwd bij de latere To Paloe. Deze was jaloersch op de vrouw in Tawaili, en ze wist een zekeren Datoe Ela over te halen haar mededingster te gaan doodden. Terwijl de laatste aan het baden was, werd ze overvallen; haar hoofd nam men mee. Terwijl de moordenaars nog op den terugweg waren, liepen de inwoners van Boja Peranda, waar de vrouw woonde, samen, achtervolgden de koppensnellers en doodden ze op vier na, onder wie Datoe Ela. Het hoofd van de vermoorde brachten ze terug. De vier overlevenden vluchtten naar Tasi boeri aan den overkant van de baai.

Nu brak er een hevige strijd los, die lang geduurd moet hebben. De zoon van Laboe lemba in het Paloesche heette Kodi wono „klein van achterste”, een neef dus van Langgo, Tawailisch vorst. Terwijl de laatste een groot feest vierde te Koembili in de bergen, werd hij door Kodi wono overvallen. De laatste maakte 80 menschen krijgsgevangen, en dezen bracht hij over naar Karampe in het Paloesche, waar zij akkers aanleggen. Van de opbrengst dezer velden kochten ze zwaarden, speren en schilden, en zoo deden ze ook met den tweeden oogst. Goed uitgerust met wapenen trokken ze naar Biromaroe. De madika daar zeide hun naar Karampe terug te keeren, maar dat wilden ze niet. Toen liet de madika de krijgsgevangenen naar Sigi poeloe in het gebergte gaan (Bora bestond toen nog niet), waar ook Langgo zich op dat oogenblik bevond. Sigi poeloe begon zich dadelijk te versterken, want het begreep wel, dat de inwoners van Paloe het er niet bij zouden laten.

Toen Kodi wono vernomen had waarheen zijn krijgsgevangenen gegaan waren, zond hij een boodschap naar Sigi poeloe met de mededeeling, dat hij na 7 dagen met zijn leger daar zou komen. De magaoe van Sigi zond nu inderhaast Langgo er op uit om de hulp in te roepen van den *madika matoea* van Lelengkasa in de bergen boven het huidige Toaja. Ook riep hij Dae Maroemoe te Tokolola boven Kasimbara aan de Tomini-bocht te hulp. Banawa werd eveneens aangezocht om te komen helpen, en ditmaal gaf het aan het verzoek gehoor.

Op den bepaalden dag werd het leger opgesteld: de dapperen in het midden en aan elke zijde nog een legerafdeeling. In het midden bevonden zich Langgo en de beide bondgenooten met 400 man. Ze wachtten den vijand af bij Dajo i Popa bij het tegenwoordige Olobodjoe. Den volgenden morgen staken de Paloeërs de rivier over onder leiding van Kodi wono, die op een baar werd gedragen en een roode vlag bij zich had. De slag begon en de Sigiërs overwonnen: de vijand werd over de Paloe-rivier teruggedrongen. Alle dorpen, die de overwinnaars doorkwamen, en die gemeene zaak met de Paloeërs hadden gemaakt, werden verbrand, o.m. Dolo. Het verhaal zegt, dat alleen Tatanga gespaard werd, en als reden daarvoor wordt opgegeven, „omdat de madika van Tatanga de pajoeng ophoudt bij de kroning van een nieuwen vorst van Paloe, en daarom mocht deze plaats niet gemolesteerd worden”.

Vreezende dat het heele land verwoest zou worden, trok Poeë Sese manoe, de zuster van Kodi wono, met een schare vrouwen de Sigiërs

tegemoet; ze bood den overwinnaars rijke geschenken aan, herinnerde de Hoofden er aan, dat ze broeders waren, en smeekte hun niet in hun woongebied, het Oelajo-gebergte, binnen te dringen. Ze eindigde met de woorden: „Laat mij als vrouw het land onder u verdeelen”. Het land vanaf Loloe bij het huidige Paloe, de Oostkust van de Paloe-baai langs, werd aan Langgo toegewezen; wat ten W. er van ligt, kwam aan Kodi wono. Deze had bescherming gezocht bij den madika van Biromaroe.

In dezen oorlog, die eindigde met den slag bij Dajo i Popa, had Kodi wono ook de hulp ingeroepen der To Mene. Dezen kwamen eerst met 7 prauwen, maar de opvarenden werden allen door de menschen van Sigi-Tawaili gedood. Toen de vorst der To Mene van de nederlaag hoorde, verzamelde hij de bewoners van de 7 *bamba binanga* „riviermondingen”, waardoor hij een groot leger bijeen kreeg. Daarmee trok hij naar de Paloe-vallei. Toen de menschen van Sigi-Tawaili die groote menigte krijgers zagen, kozen ze eieren voor hun geld, en kochten de vijandelijkheden af met slaven en met goud. Om niet voor niets al die krijgstoerusting te hebben gemaakt, trokken de To Mene naar het binnenland, en vochten in Koelawi, Napoe, Besoa. Bij de bespreking der andere landschappen komen we op de krijgstochten der To Mene terug. Wie precies met de To Mene zijn bedoeld, is niet duidelijk. Men vertelt, dat deze menschen onder aanvoering stonden van drie broers: Toniwosea, Magaoe Djanggoe „vorst met den baard”, en Poeta Karikatji.

Als aanleiding van een anderen oorlog van Paloe en Dolo met Tawaili wordt opgegeven, dat de magaoe van Tawaili eens den zoon van een Kapita Boegi, een Boeginees te Saoesoe, had laten huwen met een madika meisje in het Tawailische; Raga heette zij. De broers van het meisje waren hierover zóó boos, dat zij Paloe en Dolo overhaalden om met Tawaili te vechten, ten einde den vreemdeling te doden. Deze oorlog eindigde vanzelf, toen het doel bereikt was.

Paloe.

21. Landbeschrijving.

Zooals reeds een paar maal is opgemerkt, is het dorp Paloe van jongen datum. Het zijn lieden, zoowel van het oostelijk als van het westelijk randgebergte, die zich in het Paloesche zijn komen vestigen: van het O. meer of eerder dan van het W., met het gevolg, dat de taal dezer oostelijk wonende menschen, het *ledo*, de spraak van Paloe is geworden.

Als stichter van het dorp Paloe wordt Nggari genoemd, die ook de eerste vorst van die streek was. Nggari was afkomstig van het dorp Wonggi op het oostelijk grensgebergte. Daar is nog het graf van een madika uit den ouden tijd, Poe mpoloekoe „de worstelende heer”. Tot op den huidigen dag gaan nog veel lieden uit Paloe daar offeren, vooral zij die den kinderzegen wenschen te ontvangen. Wonggi houden ook de

Topotara voor een hunner stamdorpen. Ze beweren evenwel, dat uit Wonggi de vrouw afkomstig is, die huwde met Mbosi, een madika van Waoe aan de overzijde van de Paloe-rivier, en dat dit paar de eerste magaoe-familie in Paloe was.

Poeë Nggari zou uit een bamboestoel zijn voortgekomen, die *paloe* heet, en daarom zou ook de plaats zoo genoemd zijn (verg. boven par. 3). Deze overlevering strijdt echter met de geschiedenis, die we beneden vinden, waarin gezegd wordt, dat Poeë Nggari uit een ouderpaar geboren is.

Het waren de inwoners van het dorp Limbosoe, die hij naar de nieuwe vestiging overbracht. Van den Westkant worden vooral de inwoners van het dorp Bentelewo op het Oelajo-gebergte genoemd, die naar de vlakke trokken, en het dorp Pandjege stichtten, bij het tegenwoordige Pogego, ten W. van het huis van Magaoe Paloe. Het graf van Poeë Nggari bevindt zich in de wijk Besoesoe.

De hoofdplaats Paloe bestaat uit vier kampoengs: Besoesoe, Siranindi, Kampoe baroe en Lere. De Hoofden van deze vier kampoengs vormden vroeger den reeds genoemden raad, de *patanggota* „de vier kota's”, die vooral werden gehoord bij de verkiezing van een nieuwen magaoe.

22. De vorsten van Paloe.

Zooals reeds gezegd is, zou Poeë Nggari het dorp Paloe hebben gesticht. Zijn geschiedenis en die van zijne vrouw zijn als gewoonlijk mythisch getint. Men vertelt dan, dat eens een *tingaroe*-visch te Tabaro, iets ten Z. van Watoe sampoeoe, aanspoelde. Op die plek woonde een hemeling, die van het W. gekomen was. Deze vond den visch op het droge liggen, en opende hem. Toen kwam uit dien visch een kist, en in die kist bevond zich een beeldschoon meisje. Deze huwde later met Sogo moloemba, ook iemand, die uit den hemel was gekomen. Dit paar kreeg twee zoons en één dochter. De laatste, Sandilana geheeten, trouwde met een hemeling, den vorst van de To Mene. De zoons droegen de namen van Tonda laboea en Pajoe gadera „stoel-regenscherf”. De eerste huwde met Noeroe maroa uit Lare, en zij werd de stammoeder van de vorsten in de bergen (Lare, hetzelfde als *lore* „bovenland”, is de streek in het Oelajo-gebergte, vanwaar een deel der inwoners van Paloe is gekomen; de Lewara-rivier scheidt deze streek van het Pakawa-gebied).

Nu gebeurde het, dat beide broers verliefd waren op hetzelfde meisje. Eens samen op zee reizende, brak de mast van hun schip. Tonda laboea beval zijn broer op het eiland, dat ze juist bereikt hadden, een nieuwen mast te zoeken. Maar terwijl Pajoe gadera zich met dit doel verwijderd had, voer zijn broer weg. Pajoe gadera ging echter op den rug van een haai zitten, en vervolgde op deze wijze den trouweloozen broeder. Toen hij hem in zijn woonplaats had gevonden, versloeg hij hem, ofschoon Tonda laboea over een menigte menschen had te beschikken, en Pajoe gadera slechts de hulp had van een zee-egel (*sawolo*). Na den dood van zijn broer keerde

Pajoe gadera terug naar het eiland, waar hij door zijn broer was achtergelaten, en sedert heeft men niets meer van hem vernomen (vergelijk met dit verhaal van de afkomst van de vorsten van Paloe de mythen van Bandjarakia en Bara mongooe, en hun zonen Tonda laboea en Sanggilana: VII, 54, 55 en ook beneden 68a).

Sandilana had inmiddels een dochter gekregen, Sodoë boelawa „gouden hoed”. Deze huwde met Sompoa „aanlegplaats”, en een dochter van deze huwde met madika Kaili. Wie deze laatste was, en waar hij woonde, weet men niet. Waarschijnlijk is met dit Kaili niet bedoeld het gelijknamige oord in het Tawailische, maar is het een aanduiding voor een madika van de Paloe-baai en de Paloe-vallei in 't algemeen. Dit paar weer kreeg 3 dochters en 1 zoon. De meisjes heetten: Were lamboe, Djama pilida en Langgiwa. De zoon was madika Nggari, wiens werkelijke naam was Lawegasi boelawa „de met goud bevriende”. De eerste dochter huwde met Toemba, madika van Loli; de tweede ging naar Parigi, en huwde met den magaoe aldaar, Poeë Pegero; en de derde huwde met Bakoela, en ging naar Sigi. De zoon, Poeë Nggari, werd vorst van Paloe. We zien hier weer hetzelfde wat we reeds hebben opgemerkt in de geschiedenis van de vorsten van Banawa en Tawaili: elk rijkje tracht te bewijzen, dat het de oorsprong is van alle vorsten van heel Kaili-land.

De vrouw van Poeë Nggari was Poeë Poeti „de blanke meesteres”. Ook haar afkomst is wonderbaarlijk. In Lando bij Kalindjo, in de bergen boven Biromaroe, was een man, Lasa boelawa „heer goud” geheeten. Deze ging eens jagen, gewapend met zijn blaasroer, toen hij twee bladeren van een tea-boom op een eigenaardige wijze heen en weer zag bewegen. Hij plukte ze af, en bracht ze naar zijn woning. Daar het water in huis elken dag was verbruikt, als hij thuis kwam, en de huisheer niet kon ontdekken, wie het opmaakte, legde hij zich op de loer, en ontdekte toen, dat uit de beide bladeren schoone maagden te voorschijn kwamen. Hij trad plotseling binnen, en greep een van de twee; de andere ontsnapte en verdween.

Lasa boelawa trouwde met dat meisje, dat alleen bekend is onder den naam van Tawa tea „tea-blad”. Hij kreeg bij haar een dochter, Boenga Manili. Toen Lasa boelawa in het bosch ging om een wiegelat te halen, zag hij een dikken bamboestengel. Hij meende dat deze goed voor het doel was, en hakte hem om. Zoodra de bamboe op den grond gevallen was, kwam daaruit te voorschijn de tweelingzuster van Tawa tea, die Manili „dun” heette. Lasa boelawa nam haar tot zijn tweede vrouw, en kreeg bij haar twee dochters: Boenga manoeroe „hemelsche bloem” en Boenga boelawa „goudbloem”. Tawa tea kreeg er nog een dochter bij, Noeroe dodingi geheeten.

Boenga manili huwde met den vorst der booze geesten (*topeoele*), en Boenga manoeroe met den vorst der satirs (*seta*).

Noeroe dodingi huwde met Sakila „een bliksemstraal”, vorst van Saesoe, en Boenga boelawa nam een man uit haar woonplaats tot echtgenoot.

Noeroe dodingi kreeg een zoon, Poeë Pegero „heer verwoester”, die huwde met Djama pilida, zooals boven al is medegedeeld. Zij verhuisde naar Parigi²⁷⁾.

We moeten nu de „geschiedenis” vervolgen van Boenga boelawa.

23. *Poeë Poeti.*

In dien tijd werd het dorp Lando aangevallen door een groot leger To Mene, maar dezen werden verslagen. Toen de vijand was afgeslagen, verhuisde Boenga boelawa, die zwanger was, met haar man Tomperano naar Tamotoempoe, ten O. van de Paloe-rivier, tegenover Kaleke, waar zij veel familie hadden.

Nu hadden de inwoners van die plaats een buffel van een madika uit de Paloe-streek, zekeren Gaoe Goa, genomen, en ze wilden dit dier niet teruggeven. Tamotoempoe werd versterkt, en weldra verscheen de vijand voor haar poorten. Toen de belegerden zagen, dat zij het onderspit zouden delven, groeven ze een tunnel onder de versterking door, en ontsnapten hier langs naar Boeloenti. Onderweg voelde Boenga boelawa, dat haar ure gekomen was. Ze ging op een steen zitten, en daar bracht ze haar dochter, Poeë Poeti, ter wereld. De steen, waarop ze gezeten heeft, wordt nog aangewezen; hij heet Watoe mpoana „de steen waarop een kind ter wereld gebracht is”; een plas er dicht bij is het water waarmee de kleine gebaad werd; roode vlekken op den steen is het gestorte bloed. Ook zouden nog de indrukzels van haar lichaam op den steen te zien zijn.

Toen Poeë Poeti in Boeloenti groot geworden was, zag een volgeling van Poeë Nggari haar eens, en hij werd getroffen door haar schoonheid. Hij deelde zijn bevinding aan zijn meester mede. Deze begaf zich te paard naar de badplaats van Boeloenti en verborg zich daar. Toen Poeë Poeti kwam baden, greep hij haar, en bracht haar naar Paloe. Het duurde niet veel dagen of een leger van 1000 man naderde de plaats om haar te ontzetten. Maar in de wijk Siranindi trad een groote schaar maagden de mannen tegemoet, en boden hun sirih pinang aan. Hierdoor werden ze geheel ontwapend, en er konden onderhandelingen worden aangeknoopt, waarbij de schakende partij beloofde, dat de nakomelingen van Poeë Poeti magaoe

²⁷⁾ De lezing, die ik van dit verhaal in Kawatoena (Topotara) kreeg, was weer anders. Hier wordt gesproken van twee mannen, Ragea en Wondjiaka, die beiden *tea*-bladeren vonden bij het meertje, waaruit de Kawatoena-rivier ontstaat. Ragea pakte het eene meisje, dat Woenga ntoloki heette. Wondjiaka vindt later de verdwenen tweelingzuster in een bamboestengel, dien hij naar zijn huis te Boeloe biro draagt. Dit meisje heette Bandja boelawa „goudbloesem”. Ze huwden met de mannen, die haar gevonden hadden. Beide vrouwen krijgen een kind, en beiden keeren naar den hemel terug met achterlating van haar kind. De dochter van de oudste was Tika manipi, die van de jongste Tangi ndamaja. Rowi, een man van Boeloe biro huwde met beide meisjes, en hij kreeg 7 dochters bij haar: Lengiwa (wier nakomelingen in Paloe zijn), Sadoedogie (die de vorsten van Ganti voortbracht), Ntoloebe (die in Parigi huwde met Dae Matasa), Dae manente (die in Donggala huwde). Van de andere dochters kende men de namen niet, en wist men niet te zeggen, waarheen ze waren gegaan.

van Paloe zouden worden. Ook de madika-geslachten van Dolo-Kaleke heeten af te stammen van Poeë Poeti.

Zoo gebeurde ook. Men maakte een huis voor Poeë Poeti in de kampoeng Tangga banggo, dat thans verlaten is, en een tweede woning in de wijk Besoesoe. Deze woning is later verbrand, en Poeë Poeti bleef in Tangga banggo wonen. Een van haar dochters, Toewoe ndjamaja „van rijstgodinnengeslacht”, huwde met Lomba van Tatanga; een andere dochter, bekend onder den naam van Poeë Baloe „vrouwe weduwe” huwde niet. Een derde dochter Dae Lani huwde met Masigi van Tatanga. Deze kreeg een zoon, die later bekend werd onder den naam van Magaoe kodi palo „de vorst met de kleine billen”, die met een vreemdelinge huwde. Bij een andere vrouw, die hij te Laboea had, kreeg hij een zoon, Djala lembe „net van de Paloe-vallei”.

Van Poeë Poeti wordt nog het volgende verteld. Haar oom, Baligaoe, die nog te Lando in de bergen woonde, hield eens een groot feest (*moloso*) in Bone bij Tatanga. Poeë Poeti en haar gezin woonden dit feest bij. Bij die gelegenheid voerde ze den sjamanendans (*notaro notolaki*) uit, en ze was zóó vervuld van dit werk, dat ze haar kind maar liet schreeuwen. Hierover mopperde haar man, Poeë Nggari, en hij verweet haar, dat ze alleen aan dansen dacht; hij noemde haar ook in zijn boosheid Sola pale omdat zij schurft (*sola*) aan haar hand (*pale*) had. Toen werd Poeë Poeti zóó ontstemd, dat ze zich in de rivier stortte, en zich naar zee liet afdrijven. Men volgde haar dadelijk in prauwen; telkens kwam zij boven water, maar als men haar wilde grijpen, verdween ze. Toen bracht men al het goud bijeen, dat men ter beschikking had, en spreidde dit langs den oever uit om haar te bewegen weer tot de menschen terug te keeren. Eindelijk voldeed ze aan dien wensch, en door al het goud, dat ze toen kreeg, werd ze heel rijk ²⁸⁾.

Kodi palo werd als magaoe opgevolgd door zijn kleindochter Tanda paa, een dochter van Djala lembe. Tanda paa huwde met Tawagaoe van Boja ntongo „gehucht in 't midden”, niet ver van Paloe. Een dochter van haar, Ndei „kleine meid”, huwde met den madika van Lero. Na Tanda paa

²⁸⁾ Een andere lezing van het verhaal zegt, dat men haar moeder te Boeloenti ging halen. Deze zei te willen helpen om haar dochter terug te brengen, wanneer Poeë Nggari zelf hulp kwam vragen. Toen dit gebeurd was, kwam de moeder en liet zich de plek wijzen, waar Poeë Poete te water was gegaan: dit was Gili mondjo bij Noenoe. Hier riep ze haar dochter, maar ze kreeg geen antwoord. Toen ging ze aan den oever van de baai staan bij Tondo aan den Oostkust, en riep; maar weer zonder gevolg. Toen begaf ze zich naar Loli op den Westoever, en riep, maar weer tevergeefs. Toen ze eindelijk bij Watoe sampoe (of sampoe) „een groep steenen” riep, kwam Poeë Poeti uit de zee te voorschijn. Haar kleeren waren niet nat geworden, en de bloemen, die ze droeg, waren in goud veranderd. De moeder zond een boodschap naar Paloe, dat alle *bajasa* (soort sjamanen) moesten gaan zingen en dansen (*notaro*), en op deze wijze deed Poeë Poeti haar intocht in Paloe. Bij deze gelegenheid stemde Tamotoempoe (Dolo) erin toe, dat Baka, Porame en de andere dorpen in deze streek niet meer aan Dolo maar aan Paloe schatting zouden opbrengen.

werd haar oom, Lapataoe, een broer van Djala lemba magaoe, en na hem diens zoon Mangge Risa (Dadja Maili); deze regeerde nog, toen wij in 1897 een bezoek aan Paloe brachten. Na Mangge Risa kwam Odjo kodi „klein ventje” op den troon, een zoon van Lemba baraka „gezegende (wonderdoende) vallei” (elders wordt hij Loebe, een madika van Biromaroe genoemd), die met Dei Donggala, een Boegineesche prinses te Paloe, gehuwd was. Odjo kodi werd opgevolgd door Parampasi „de roover”.

24. *Poeë Bongo.*

Een vorst van wien men veel weet te vertellen, is Poeë Bongo „de doove heer”, de zoon van een madika uit Bangga, Ralawa geheeten, op wien ik beneden terugkom ²⁹). Vermoedelijk is tijdens dezen Poeë Bongo (zijn werkelijke naam is Padjoeroro) de Islaam in Paloe ingevoerd. Onder de regeering van dezen vorst moet het Ned. Indisch Gouvernement hulp gevraagd hebben aan de To Kaili tegen Awa, dat bij Sangala in Boeol moet hebben gelegen (anderen zoeken Awa in Goa; zie hierover beneden onder de oorlogen van Sigi). Van Paloe (in dien tijd werd de plaats Siranindi genoemd naar een der wijken, waaruit Paloe bestaat) gingen 40 man. In de buurt van Awa gekomen, verbleef men 7 nachten in een hut. Toen vroeg men aan de goden om regen, opdat de inwoners van het bedreigde dorp de nadering van den vijand niet zouden merken. Onder een slagbui naderde men het versterkte dorp. Een man, Ntalolo genaamd, liet zich over de benteng heen in het dorp gooien. Deze maakte de poort van binnen open, en toen werden de inwoners overvallen. Velen werden gedood, en de overigen gevangen genomen. De vorst van Sangala (Boeol) stelde voor om de gevangenen samen te deelen, maar de aanvoerder der To Paloe antwoordde: „Alle krijgsgevangenen kunnen hier blijven, want wij zijn nog familie van elkaar” ³⁰).

De geschiedenis van Poeë Bongo luidt aldus: In den tijd toen de inwoners van Bangga in het zuidelijk deel van de Paloe-vallei nog menschen waren, die in lendengordels rondliepen, waren de To Paloe weer eens verslagen door de To Sigi en To Tawaili. Ze waren zoo

²⁹) Rapi kada, madika van Bangga (zie beneden par. 40) had een zoon, Madjene geheeten, die met een meisje te Mantendo in Pakoeli (Sigi-groep) huwde. Dit paar kreeg een zoon, Ralawa, die de vader werd van Poeë Bongo.

³⁰) In verschillende deelen van het land weet men te vertellen van den oorlog met Awa in Boeol, dien men ondernomen heeft op verzoek van het N. I. Gouvernement of de O. I. C. Uit het westelijk deel van de Paloe-vallei ging Madjampa lemba van Pewoenoe er heen. Uit Sigi was het Tondi lemba, een madika van wien men vertelt, dat hij rood haar had (vandaar vermoedelijk zijn naam, die „hardsteen van de Paloe-vallei” beteekent; als hardsteen toch gebruikt men gewoonlijk een defecten aarden kookpot, die spoedig roodgloeiend wordt door het vuur; het hoofd van den madika deed dus aan zoo'n gloeienden pot denken). Uit Bangga kwam Rapi kada. Al deze vorsten kwamen tezamen op een plaats in het Tawailische, en daarom heet dat oord tot op den huidigen dag Laboea „aanlegplaats, havenplaats”. — Door de krijgsgevangenen van Boeol hebben de To Kaili het stoken van suiker uit arensap geleerd.

grondig verslagen, dat de Sigiërs zich allerlei buitensporigheden ten hunnen opzichte veroorloofden. Aan de mannen sneden ze de oorlellen af, en de weefgetouwen der vrouwen sneden ze stuk.

De lieden van Paloe waren ten einde raad, toen Ralawa, madika van Bangga, te hulp snelde, en den vijand terugdreef. Geen wonder, dat toen de To Bangga in Paloe kwamen, zij met groote ingenomenheid ontvangen werden. Een der prinsessen liet Ralawa uitnoodigen zijn intrek in haar huis te nemen. Eerst durfde Ralawa geen gehoor aan de uitnoodiging geven, omdat hij zich nog als een echt bergmensch voelde; maar eindelijk deed hij het toch. Drie dagen bleef hij bij haar, en toen bleek de prinses zwanger te zijn. Toen zei Ralawa, dat hij naar huis ging om alles voor den bruiloft in orde te maken. Toen hij daarmee gereed was, ging een groote stoet menschen opweg naar Paloe: alle mannen, vrouwen en kinderen van Bangga gingen mee, en elk droeg een stuk van den bruidschat: koperen borden, kostbare doeken, enz.

Heel achter aan den stoet kwam een man, die, omdat hij strompelend liep, i Poengkoe „de lamme” werd genoemd, een man die veel kennis en wijsheid bezat. Toen de bruiloftsstoet bij Beka gekomen was, zag men allerlei vogels in een boom zitten, en boven in den top zat een jaarvogel (*alo*), zich te luizen. De heele stoet maakte halt om Poengkoe af te wachten, want deze moest verklaren, wat dit teeken te beduiden had. Poengkoe zeide: „Dit teeken is niet ongunstig; het wil alleen zeggen, dat onze madika twee kinderen zal krijgen.” Dit is ook zoo uitgekomen, want Ralawa kreeg een zoon, Poeë bongo, die met Poeë mbaso „de groote meesteres” trouwde, en een dochter Poeë baloe, die in het huwelijk trad met Poeë Pomada van Kaili.

Toen Ralawa goed en wel in Paloe woonde, en zijn zoon Poeë bongo ongeveer 12 jaar oud was, sprak Ralawa met den vorst van Sigi, die toen in Olobodjoe woonde, af om een geschil tusschen hen uit te maken door middel van een veldslag. Ralawa zei tot Magaoe Sigi: „Als ik u versla, zal ik uit uw schedel palmwijn drinken.” Zoo sprak ook Magaoe Sigi tot Ralawa. Reeds bij het begin van den slag trof Ralawa Magaoe Sigi met zijn speer in de zijde, en deze vluchtte ermee in het hooge gras. Toen zei Ralawa tot zijn zoon, Poeë bongo: „Klim in een boom en kijk waar Magaoe Sigi gebleven is.” De gewonde werd ontdekt, gevangen genomen en naar Paloe gevoerd. Eerst wilde men hem verplegen, maar Magaoe Tawaili hoonde: „Doodt hem maar, want wij (Sigi en Tawaili) hebben hier den schedel van uw vorst.” Toen doodde men Magaoe Sigi.

Door deze overwinning was Paloe een weinig uit den druk gekomen, maar de vijandelikheden duurden voort. Poeë bongo was intusschen naar de To Saroedoe aan Straat Makassar (in het huidige dorp Doda) gegaan, en daar in het huwelijk getreden. Dit is de reden, waarom die menschen den magaoe van Paloe in dien tijd als hun heer erkenden.

Terwijl Poeë bongo in Boeol verbleef naar aanleiding van het verzoek om hulp van het Gouvernement, werd zijn zusje Poeë baloe in een kist

gedaan, en naar hem toe gezonden (wat dit te beteekenen had, wist men mij niet te verklaren). Toen Poeë bongo de kist opende en zijn zusje herkende, spoedde hij zich naar Paloe terug, en leverde den Sigiërs slag. In dezen slag werden de Sigiërs totaal verslagen, en eerst sedert dien was het evenwicht tusschen Sigi en Paloe hersteld.

Bij het sluiten van den vrede (*mototowi*) met Sigi zouden er twee steenen zijn begraven, één onder den tempel, *baroega* (waar?) en één aan de zee. Men sprak daarbij: „Eerst wanneer deze steenen aan het aardoppervlak verschijnen, zullen wij To Sigi weer tegen Paloe vechten en overwinnen”. Als rijkssieraden worden nog steeds bewaard de lendendoek (*pewo*) van Poeë Bongo, een tabakspruim van hem en zijn zwaard. Van zijn tijd af tot aan de occupatie door het Gouvernement zouden vijf geslachten (*lapi taoe*) zijn voorbij gegaan. Een broer van Poeë Bongo was Poeë Pangge toendoe. Deze huwde te Watoe tela „vuursteen”, en werd vorst van Tawaili. Een zuster van Poeë Bongo was Poeë Loli. Deze bleef te Paloe wonen, en huwde met Poeë Lomba, madika van Tatanga, een afstammeling van de madikas van Wolo (zie beneden par. 68a).

Topotara (Kawatoena).

25. Landbeschrijving.

Tusschen het rijkje Tawaili en het woongebied der To Raranggonaoe is een landstreek, die wordt aangeduid met den naam van het land der Tara-taal sprekers (*tana ntopotara*) kortweg Topotara genoemd; tegenwoordig zegt men ook wel Kawatoena „het steenige” naar een dorp dat den naam draagt van een naburigen berg. Een andere berg in die streek is de Woemboe ala „nok van de rijstschuur” of Woenga, een plant. Ten Z.W. daarvan is de berg Sitabo. Hier ontspringt de Winangga mPondo „slinger-rivier”, die haar water bij Talise in de Paloe-baai stort. Een tweede rivier, die het water uit de Kawatoena-streek afvoert, is de Keke „uitgraving, geul”, die bij Tatoera in de Paloe-rivier valt. Deze ontstaat uit een aantal beken, waarvan de voornaamste de Ooe rate „rivier der doodenzielen” is, die de beide bergen Boeloe mosomba „berg met een zeil”, en Boeloe biro „oeverriet-berg” door een diep ravijn van elkaar scheidt. Aan de Oostzijde van dit gebergte ontstaan de beken, die de Lantiboe vormen, die zich met de Parigi-rivier vereenigt. De voornaamste van deze bronrivieren is de Ooe maranindi „koude rivier”. Een van de bronrivieren van de Keke ontstaat uit een meertje, Limbanga „in een kokosdop (= kom) samen” geheeten, waar, zooals we gezien hebben, de eerste vorstin uit een *tea*-blad zou zijn voortgekomen.

26. De bewoners van het land.

Als hun oudste vestiging noemen de Topotara Boeloe Biro. Van hier uit werden de dorpen Tamoengkoe „berg”, Bolo watoe, soort bamboe, Marima

en Wonggi gesticht. Al deze plaatsen zijn nu verlaten, omdat de menschen hoe langer hoe meer naar beneden zijn komen zakken. We zagen reeds dat een deel van de inwoners van Paloe uit Wonggi afkomstig is. De nakomelingen van de Topotara wonen voornamelijk in de wijk Besoesoe, waar ook Poe Nggari begraven ligt. In andere dorpen is ook een bevolking, die samengesteld is uit een mengelmoes van Topotara, lieden uit het Biromaroesche en voormalige bewoners van het westelijk randgebergte. De voornaamste van die plaatsen is Tantanga. Tot aan het strand van de Paloe-baai wonen ze nu in de dorpen Bali en Talise. Verder heeten de dorpen der Topotara: Kawatoena, Lasaoni, Poboja, Tana modindi „uitgestrekt land”.

Alle ouden van Kawatoena zijn het er over eens, dat Parigi gesticht is door Topotara, en deze meening deelen ook de lieden van Parigi in het binnenland (Parigi mpoe'oe). De bevolking van het strand van Parigi is zóó gemengd met elementen uit de Poso-streek, Boegineezen en andere landaarden, die zich daar in lateren tijd zijn komen vestigen, dat men van hen verschillende antwoorden krijgt omtrent het land van herkomst der Parigiërs, omdat men alleen wat van zijn eigen komaf weet. Zoo kon men in 1897 tegen ons beweren, dat de Parigiërs uit het Oosten kwamen ³¹). Het water, dat men hier gebruikt, is uit de beek Maroja; deze valt in de Nabigili, en deze stort zich weer op haar beurt in de Keke.

Het verkeer tusschen Topotara en Lantiboe, het dorp in Parigi, dat men het eerst van het W. komende bereikt, is altijd levendig geweest. Van Wonggi uit voerde het pad den berg Alo „jaarvogel” op, dan wordt de Pombili kari bestegen, en na ook den berg Potende beklommen te hebben, komt men aan Kabalangari, een smallen rug tusschen diepe ravijnen. Van hier daalt men in de Binangga kodi „kleine rivier”, een van de bronnen van de Lantiboe; dan gaat het den berg Tiwoloe over om neer te dalen in de Lantiboe, die tot aan de eerste nederzettingen gevolgd wordt.

De overige To Kaili noemen de Topotara *tonabira* „gedeelde menschen”. Deze naam is duidelijk, nu we weten, dat de To Parigi en de To Paloe voor een groot deel uit hen ontstaan zijn. De To Kawatoena voelen zich dus nauw verwant naar beide zijden; maar de sterkste band was die met Parigi. De magaoe, die later onder vreemden invloed het Hoofd van Parigi werd, werd ook door de To Kawatoena als hun vorst erkend. Hij had ook een woning in Topotara, waar hij of familieleden van hem verbleven tijdens een bezoek aan deze streek.

Op mijne vraag, met wie ze wel eens oorlog hadden gevoerd, antwoordde een oude man: „Wij hebben nooit gevochten, maar wij hebben steeds met onze burens in vriendschap geleefd. Wanneer Tawaili, Paloe of Biromaroe hulp noodig hadden, gingen wij allen op hun beurt helpen.”

³¹) Ook in Biromaroe zegt men, dat de inwoners van Lantiboe (Parigi) van Kawatoena zijn gekomen. Later zouden weer velen van de dorpen Pandjako en Boeloe biro in Topotara naar het Parigi'sche zijn verhuisd tengevolge van een groote droogte, zoodat de menschen in hun eigen land geen water meer hadden.

T a t a n g a.

27. *Landbeschrijving.*

Een van de oudste nederzettingen in de Paloe-vallei moet Tatanga zijn. Het bestond eerder dan Paloe, en het Hoofd van die plaats had reeds veel te zeggen, toen er nog geen sprake was van een magaoe van Paloe. Deze plaats is dan ook steeds door Paloe met groote onderscheiding behandeld. Uit de geschiedenis der vorsten hebben we gezien, hoe meermalen een prinses uit het regeerende huis met een madika-zoon van Tatanga is getrouwd. Toen door invloed van Boegineesche immigranten de beteekenis van den madika van Paloe uitgroeide tot die van magaoe, en bij de aanstelling van een nieuwen bestuurder ook eenige ceremoniën van de vreemdelingen werden overgenomen, werd aan den madika van Tatanga het eereambt opgedragen om het zonnescherm boven den nieuw aange-stelden magaoe te houden.

Wanneer het juist is, dat het water in de Paloe-vallei vroeger hooger reikte dan thans, moet Tatanga vroeger dicht bij zee hebben gelegen; nu is het enkele kilometers van de kust verwijderd. Voordat men in Tatanga woonde, was men gevestigd in Lewonoe, niet ver daar vandaan.

28. *De inwoners van Tatanga.*

De menschen van Tatanga beweren, dat hun voorouders afkomstig zijn uit het dorp Bawo aja, dicht bij Wajo lemo, plaatsen, die niet meer bewoond zijn ³²⁾). Bawo aja lag aan den bovenloop van de Sirodo, een van de rivieren, waaruit de Pakawa ontstaat, en wel in dat gedeelte van het land, dat den berg Wowako als middelpunt heeft, en dat ook door de bewoners van de Pakawa-streek als het land hunner oorsprong beschouwd wordt. Men vindt bij de lieden van Tatanga hetzelfde verschijnsel, waarop ik reeds wees: Bawo aja zou volgens hen de plek zijn, van waar uit de „heele wereld”, d.i. de heele Paloe-vallei bevolkt is geworden.

Ook de vorsten van Tatanga zouden uit Pakawa afkomstig zijn. Een man uit die streek, die Panda heette, omdat hij korte beenen had (vgl. Mal. *pandak*), huwde met Poeë Sindo, een prinses in Lewonoe, dat toen reeds gesticht was. Van deze gebeurtenis worden in Pakawa fantastische verhalen gedaan, waarop ik terugkom, als ik over die streek spreek. In Tatanga weet men alleen te vertellen, dat Poeë Sindo eerst niet met Panda wilde trouwen, omdat hij korte beenen had. Panda had toen geantwoord:

*Maoe koë-kodi boeloe siora,
Ne noepe kandja rede kadana;
Ndjisi ri wana nalaboe sawana,
Ndjisi ri lemba, nalaboe salemba;
Ndjoemampipi wana menggasoewia.*

³²⁾ In de geschiedenis van de verspreiding der menschen over de vlakke ten W. der Paloe-rivier, vertellen de To Dolo, dat de inwoners van Tatanga van Watoe tinonggo komen. Beide berichten kunnen juist zijn. Bawo aja is dan het stamland, dat ver van

D.i.: Al is wel is waar zijn lichaam klein, let er niet op, dat zijn beenen kort zijn; komt hij in het gebergte, dan vergaat het heele gebergte; komt hij in de vlakke, dan vergaat de heele vlakke; de heele bergbevolking huldigt hem als heer. — Toen erkende Poeë Sindo Panda als vorst.

Van de pas genoemde prinses wordt weer het verhaal gedaan, dat ze uit een boomblad is voortgekomen; nu niet uit het blad van een tea-boom, maar uit een van de *sandoe*-boom. Een jager nam dit blad mee naar huis en legde het in een kom. Zeven dagen later trad daaruit een meisje te voorschijn. Vermoedelijk wordt bedoeld, dat Poeë Sindo een afstammeling is van de vrouw die uit het boomblad te voorschijn kwam. P. Sindo kreeg een dochter, Patindoa, die trouwde met Mookoe van den berg Oelajo. Dit paar kreeg een dochter, Kinema, die trouwde met Gimba, madika van Loli. Ze kregen 1 zoon en 2 dochters. De eerste heette Sambindjoe of Poeë Toepoe. Van de dochters huwde Poeë Kojo met Gesa Domboe; ze bleef kinderloos, maar na den dood van haar man hertrouwde ze met Laboe santana „een land vol ijzer” van Loli, en kreeg bij hem 3 zoons en 1 dochter. De zoons heetten: Rogi of Boeloe Soemba „snor”, Kolo djongi of Boekoe kada „kortbeen”, Tandoe boelawa „gouden hoorn” of i Odjo „ventje”. Van dezen zijn er nog in leven. De andere dochter, Poeë Nona, huwde met Toma i Boero van Watoe tela; deze bleef kinderloos.

29. Oorlog met Sigi.

In Tatanga weet men van slechts één oorlog te vertellen, dien men heeft gevoerd en wel tegen Sigi. Men woonde nog in Lewonoe, toen Sigi de hand liet vragen van de Tatangasche prinses Sakide „een weinig”, voor een madika in Sigi. Dit aanzoek werd van de hand gewezen, en daarom trok Sigi tegen Lewonoe op. Om deze reden verhuisden de menschen naar Tatanga. De bewoners van het Pakawa-gebied kwamen de inwoners van Tatanga helpen. Hoe de uitslag van den strijd is geweest, wordt niet gemeld ³³⁾.

Dolo.

30. Dolo en Lewoe.

Mijn onderzoekingen omtrent Dolo heb ik voornamelijk gedaan te Tatanga verwijderd is, en Watoe tinonggo het laatste dorp, dat men steeds verhuizende in de bergen bewoond heeft.

³³⁾ Van Woeloe бага, een madika van Tatanga wordt verteld, dat hij zijn woonplaats verliet, omdat hij door Sigi verslagen was. Hij ging als kluzenaar leven (*mobaratapa*) te Kawaro kila ngee, dat dicht bij Straat Makassar moet liggen. Daar kwam een hemeling, Oeali tot hem, die zeide: „Gij zult Sigi niet overwinnen, maak daarom vrede en leef in vriendschap met elkaar.” Daarop vertrok Woeloe бага naar Loewoe, samen met eenige lieden, van wie Rase en Pomada genoemd worden. Hij zocht hier naar den steen *watoe medagi* „steen die overwint”. Eens ontmoette hij een vrouw, maar hij wist niet, dat ze de maan was. Hij hield gemeenschap met haar en nam wat van haar witte vloed mee in een balongga. Hiervan ging zoo'n kracht uit, dat hij Sigi overwon, nadat hij te Tatanga was teruggekeerd.

Kaleke, waar menschen van dezelfde afkomst als die van Dolo wonen. In Dolo toch hebben zich reeds vele vreemdelingen met de oorspronkelijke bevolking vermengd, zoodat ik in Kaleke meer van de overleveringen en de oude adat kon te weten komen.

De inwoners van Dolo woonden vroeger op het oostelijk randgebergte te Toewa, in de buurt van Lewoe. Hun water was de Kondjoe (op de kaart Kondjo). Als reden waarom Dolo naar de vlakke verhuisde, doet men het volgende verhaal: De madika van Dolo in de bergen had een zoon en 3 dochters: Kenggoena, Loeloe nggamagi, Taba mboelawa en Danilinggi. De eerste huwde met een madika van Tawaili, de tweede met iemand van Silongga, de derde met iemand van Woloelaoe of Woelaoe, en de vierde met een man van Oee malei „rood water”. Het madikageslacht van Dolo had van de Tooeta „boschmensen” (een soort woudgeesten) een mat van goud gekregen, die door Danilinggi in Dolo bewaard werd. De menschen in Lewoe, die van denzelfden stam zijn als die van Dolo, en wier woonplaats in de bergen Bolo wanga heette, waren jaloersch op dit bezit, en zochten een reden om met Dolo in oorlog te komen. Op een feest dat de lieden van Lewoe in Woelaoe gaven, werden de inwoners van Dolo genoodigd, en madika Lewoe liet tevens vragen om bij het uitvoeren van het *mosedede*, een soort reidans (*moraego*), met een dochter van Danilinggi gearmd te mogen dansen. Dit verzoek werd toegestaan, maar voordat de prinses ter plaatse gekomen was, voerde madika Lewoe een ander meisje ten dans³⁴). Dit was een zware beleediging, waarover de To Dolo zich wreekten door een man van Lewoe, Diwoelaoe genaamd, in zijn tuin te dooden. Lewoe en Sigi erkenden dadelijk hun schuld en boden als verzoening voor de ondervonden beleedigingen aan: 100 *mpole* of stuks, waaronder: 1 buffel, 1 slaaf, 1 gouden sieraad (*taidjandja*), 10 doeken van den naam *mbesa*, 100 doeken *maboeri*. Maar Dolo weigerde dit aan te nemen. Toen boden Lewoe-Sigi het dubbele, het drievoudige, tot het zevenvoudige van het eerste aanbod. Maar Dolo bleef weigeren. Toen begon een oorlog, die tientallen jaren geduurd heeft. Alleen wanneer de velden bewerkt werden, staakte men de vijandelijkheden, om die weer te hervatten, zoodra de oogst was binnengehaald.

Aanvankelijk waren de To Dolo aan de winnende hand, maar later werden ze teruggedreven. Eerst verbleven ze te Tana manggooe „hangende grond”; toen weken ze uit naar Roeiga boven Toewa in Sigi; van hier trokken ze naar Tomboea Djoko „waar Djoko water haalde”; toen naar Sidera; vervolgens naar Oee lera „overvloedig water”, en Rara ntea, „te

³⁴) De dochter van Danilinggi heette Gili moire. Ze huwde later met den prins, die haar ten dans had gevraagd; dit was Sopa lemba „die de Paloe-vallei met den bek grijpt”, madika van Djana. In Bora vertelt men, dat het Sigi was, die het feest gaf, en dat een Sigische prins gevraagd had met een Dolosch madika meisje te dansen. Daar de prinses te laat op het feest verscheen, vroeg de madika een Sigisch meisje ten dans. Er zijn menschen, die zeggen, dat Lewoe niet anders dan Sigi is, want Lewoe was een der stamdorpen van de To Sigi.

midden van *tea*”; van hier verhuisde men naar Tamotoempoe, dicht bij het tegenwoordige Dolo. Hier schijnt een verzameling van dorpen te zijn geweest. Zoo worden Pobolo wawoe „waar een varken een gat heeft gemaakt”, en Pompesoele „waar het hart (van een hoen) is geraadpleegd”, genoemd. Na den oorlog met Paloe naar aanleiding van het dooden van een buffel (waarover beneden meer) verdeelden de menschen zich: één deel ging met den magaoe naar Pangale saliboe „bosch in een kring”, het tegenwoordige Dolo; een ander deel ging naar Binggi langa (het vroegere Kaleke). Van hier ging men naar den overkant der rivier, naar Lambara „weideplaats van buffels”, en vervolgens naar Kaleke, naam van een onkruid³⁵).

Het verhaal zegt, dat de madika der weggetrokken To Dolo een vrouw was, en dat het aantal harer onderdanen zóó gering was, dat allen op één bamboestengel konden zitten. Maar de vorstin ondervond rijkelijk de hulp van de Tooeta, de reeds genoemde boschgeesten. Dezen brachten haar geregeld brandhout, groenten, rotan en allerlei andere dingen, die in het bosch te vinden zijn. De vorstin woonde toen in Pompasoele. De Tooeta gaven haar den raad zich met Sigi te verzoenen. Dit gebeurde en een Sigische prins, Nggoele genaamd, trouwde met haar.

Op een goeden dag verliet Nggoele de nieuwe vestiging, en begaf zich in de wildernis naar de rivier Sambitaa, een van de bronrivieren van de Woeno. De zegenrijke To Sigi hadden medelijden met hun bloedverwant, ze gingen hem opzoeken, en vroegen waarom hij in de wildernis was gaan wonen. Nggoele antwoordde: „omdat mijn vrouw diep beschaamd is, dat we nu nog maar een handjevol onderdanen hebben, en wij niets bezitten.” Toen brachten de To Sigi vele goederen bijeen, die ze naar Pompesoele (Dolo) brachten, en ze gelastten de inwoners van de dorpen Pompewajo, Landaki en Maro naar Pompesoele te verhuizen. Daardoor werd Dolo een groote plaats. Nggoele keerde getroost terug en werd vorst van Dolo.

31. *Pewoenoe*.

Een paar kilometer van Kaleke verwijderd ligt Pewoenoe „het werpen”. Bij de geschiedenis van de verspreiding der menschen over de Paloe-vlakte hebben wij gezien, dat de lieden van deze plaats komen van Poënde, een streek eveneens in het oostelijk randgebergte, niet ver van Dolo. Dat hun stamland Poënde „dans” heet, komt, omdat de grond daar op en neer

³⁵) Volgens een mededeeling uit Bora (Sigi) zou Kaleke oorspronkelijk Taleke noe bengga „buffelpad” hebben geheeten. Dit pad zou gemaakt zijn door de buffels van Madika Bage te Olobodjoe (Sigi). Meer dan 100 menschen van Olobodjoe zouden zich daar zijn gaan vestigen, waarna lieden van Bolo noa verzochten zich bij hen te mogen voegen. — In Biromaroe vertelt men, dat de To Dolo van Toewa verdreven, eerst naar Pompenga verhuisden, vandaar naar Ngata papoe „verbrand dorp”, bij het graf aan den grooten weg Bora-Biromaroe; daarna naar Maropoe „uitgemoord”. Later voegden zich menschen uit het Pakawa-gebied bij hen, wat de reden werd waarom een deel van het Pakawa-gebied (Pantoenoe asoe) tribuut betaalde aan den magaoe van Dolo.

golft, als men er loopt. Eens werd Pewoenoe van alle kanten met steenen geworpen, en daar men niet kon ontdekken, wie dit deden, schreef men het toe aan *weata* „geesten”. Meerderen gaven mij dit getuigenis. Men zegt, dat dit verschijnsel zich om de 2 of 3 jaar herhaalt, maar men trekt er zich niet veel van aan, omdat nooit iemand geraakt wordt. De plaats heeft aan dit verschijnsel haar naam te danken. In Kaleke moet ditzelfde ook nu en dan voorkomen; men vertelde, dat dan 4 of 5 lichten gezien worden, maar hoe vlug men er zich ook heenspoedt, de lichten blijven steeds op denzelfden afstand.

32. *Oneenigheid met Paloe.*

Dolo bevestigt, dat het nimmer met Paloe heeft gevochten. Eens zou dit zijn gebeurd naar aanleiding van een twist. Een zekere Soempoegi had namelijk een buffel van Madika Paloe gedood, maar nadat men den schuldige had uitgeleverd, kwam het niet tot een oorlog. Zie verder beneden par. 38, waar blijkt, dat het toch tot een strijd is gekomen.

33. *Afkomst der vorsten.*

In Dolo vertoont het verhaal omtrent de afkomst der vorsten gelijke trekken met de legenden, die ik daaromtrent reeds heb medegedeeld. Maar de lezing dezer verhalen in Dolo geeft tevens zulke eigenaardigheden te zien, dat het de moeite waard is, er hier iets van weer te geven: Eens kwam een madika van Bara, een landstreek langs de kust van Straat Makassar, ten Z. van de Lariang-rivier. Hij heette Sido lemba, en hij leerde aan de To Kaili om palmwijn te tappen van den aren. Bij dit werk zong hij en zijn lied werd beantwoord door een stem uit een blad van den *tea*-boom (nadere bijzonderheden hiervan worden medegedeeld in het Hfdst. Voedings- en genotmiddelen, XVI, 30). Hij nam het blad mee naar huis, en na verloop van drie dagen kwam er een meisje uit te voorschijn; hare tanden waren gevijld, en alle voorschriften (*wati*) omtrent de plechtigheid van het tandenvijlen zijn van haar afkomstig. In dien tijd had men nog geen rijst, maar men at jobstranen (*bilaoe*), in het wild groeiende knollen (*ondo*, *Dioscorea hirsuta*), keladi (*kadoeë*) en gierst (*bailo*). Sido lemba nam dit meisje tot vrouw, en niet lang daarna kregen ze een kind. Toen vroeg de vader: „Wat moet dit kind eten?” De moeder wreef haar handpalmen over elkaar, en er kwam gepelde rijst uit; deze kookte ze voor de kleine.

Toen het kind drie dagen oud was, werd een groot feest gemaakt, bij welke gelegenheid de kleine in de wieg gelegd zou worden; alle gasten kregen daarbij rijst te eten, die de gastvrouw uit hare handpalmen had gewreven. Nadien wreef ze ook ongepelde korrels uit de handen, en deze werden door de menschen geplant. Wanneer men de bladeren van deze planten tusschen de handen wreef, kwam er rijst van.

Dit echtpaar kreeg drie kinderen: twee jongens en een meisje. Hun

moeder plantte geen rijst, en toch had ze steeds overvloedig van dit voedsel. In een booze bui zei haar man tot haar: „Hoe komt het, dat wij altijd overvloedig rijst hebben? Steel je het soms van de menschen?” Toen werd Tawa tea „tea-blad” boos, en ze zong, terwijl ze haar jongste wiegde:

*Ganaga ntoriole lapi gaoe;
potandoeda mai nggoekita lio.*

D.i.: Komt te voorschijn menschen die tusschen de wolkenlagen wonen, vertoont u duidelijk, opdat ik uw aangezicht zie.

Daarna gaf ze haar man de opdracht om het oudste kind de tanden te vijlen (*keso*), en keerde vervolgens naar den hemel terug. Sido lemba voldeed aan de opdracht zijner vrouw, maar hij maakte fouten bij de uitvoering der ceremoniën, en het gevolg daarvan was, dat het kind met zweren overdekt werd; want wanneer de regels voor deze plechtigheid niet precies worden opgevolgd, krijgen de menschen kroppen, zweren, elefantiasis en andere kwalen.

Toen Tawa tea zag, hoe het met haar kind was gegaan, kwam ze weer uit den hemel op aarde terug, en deed de operatie aan de tanden harer beide andere kinderen zelf, met de gereedschappen die Sawerigading gegeven had; deze kinderen bleven gezond. Vandaar dat er twee regels zijn bij het *mokeso*, de plechtigheid van het tandenvijlen: de *wati kodi* of kleine adat, en de *wati bose* of groote adat; de eerste is afkomstig van Sido lemba, de tweede van Tawa tea (sommigen zeggen, dat haar eigenlijke naam Kati manoeroe is).

De oudste zoon trouwde niet, omdat zijn lichaam vol wonden zat. De andere zoon huwde met een meisje te Kabonena boven Paloe; de dochter, Bandja sinongi „opgesloten bloesemtros” trad met den vorst van Tawaili in het huwelijk, die Gili boelawa „aan goud gelijk” heette. (Onder Tawaili par. 19 wordt Gili boelawa vorst van Beka-Pewoenoe genoemd, en is zijn vrouw Dae Tika van Tawaili afkomstig). De wijze waarop deze vorst met Bandja sinongi in aanraking kwam, was de volgende: Eens in de rivier Kinore badende, dreef daarin af een *makoe*-vrucht (*Eugenia aquea*), waaruit een mensch een stuk gebeten had. Gili boelawa greep de vrucht, en deze bekijkende werd hij getroffen door de fijnheid der tanden, die er in gebeten hadden. Dadelijk besloot hij de rivier stroomopwaarts te gaan en het mooie meisje te zoeken, die in de vrucht gebeten had. Hij nam zijn haan mee, die wanneer hij kraaide riep: *Totoroekoe si boenga-boenga si pokalentora, sikoekoe batoe randoo*. Na een lange reis kwam hij in het dorp Kolombio (waar later Pewoenoe werd gesticht); hier woonde Bandja sinongi. Toen hij in haar huis gekomen was, werd hem dadelijk sirih-pinang voorgezet. Terwijl men aan het pruimen was, liet Gili boelawa zijn haan kraaien, waardoor alle aanwezigen in den lach schoten. Toen zag hij ook de fijne gouden tanden van Bandja sinongi, en hij wist dadelijk, dat zij degene was, die in de *makoe* gebeten had (verg. VII, 52).

Dadelijk deed Gili boelawa aanzoek naar haar hand en het huwelijk had

in Kolombio plaats, waarbij het paar een schat van gouden sieraden ten geschenke kreeg. Daarna reden beiden weg, samen op een gouden paard gezeten, dat van een gouden toom voorzien was. Daarna verloopt het verhaal in een zonne- en maanmythe, waarvoor verwezen wordt naar hfdst. Kosmos en Mythen, VII, 52.

In Bora vertelde men het volgende: Toen Dolo nog in de bergen woonde, was het de buur van Sigi, en de inwoners van beide streken waren nauw aan elkaar verwant. De Hoofden van beide landen waren ook van denzelfden oorsprong: beiden kwamen uit Malino, waarvan boven al sprake is geweest (I, 16). Behalve dezen vreemden madika hadden ze ook hun eigen vorsten, van wie de stamvader uit een stengel van witte kleefrijst te voorschijn was gekomen, en de stammoeder uit een blad van den *wowako*-boom. Ook van deze stammoeder wordt verteld, dat ze te voorschijn kwam met gevijlde tanden, en behangen met de sieraden, die bij de plechtigheid van het tandenvijlen gebruikt worden^{35a}). Een van de stamdorpen der To Dolo in de bergen was Koembili; zevenmaal heeft een vorst van Sigi zich een vrouw van daar gehaald. Toen Dolo in de vallei woonde, waren daar een prins en een prinses, broer en zuster. De eerste moest madika van Dolo zijn, maar hij kon het niet wezen, omdat zijn lichaam vol wonden was. Daarom zei hij: „Haal mij een neef uit Koembili, dat deze met mijn zuster huwe, en magaoe van Dolo worde.”

Weer een andere overlevering, die ik in Dolo zelf vond, is, dat de madikas van deze streek afstammen van een meisje, dat door een huis-

^{35a}) Aan de prinses, die uit het *wowako*-blad (elders: *tea*-blad) te voorschijn kwam, wordt ook de reidans toegeschreven, die bij de Kaili- en Sigi-groepen *noraego* heet (in Paloe zegt men ook wel *noëgo*), bij de Koro- en Koelawi-groepen *morego* (te Banasoe' echter *moraigo*), bij de Lore-groep *moraigo*, en in Rampi' *moraedo*. Het is steeds een jager of een palmwijn-tapper, wiens aandacht getrokken wordt door *raego*-zang. Wanneer hij gaat onderzoeken, vanwaar dit gezang komt, ziet hij een of meer *wowako*- of *tea*-bladeren al schommelende zingen. De prinses, die later uit het blad te voorschijn komt, leert den reidans aan de menschen. In overeenstemming hiermee vertelt men te Bora, dat men het *moraego* van de vorstin Boenga manila (I, 2, 22, 61) heeft geleerd.

Het *moraego* bij de Oost-toradjas is een reidans zonder godsdienstige beteekenis geworden, waarvan de tekst der gezongen verzen vaststaat; het wordt dus alleen als een vermaak gedaan, en daarom is het verboden in tijden van droefheid of zorg, vooral bij een sterfgeval. Bij de West-toradjas heeft het *moraego* nog zijn godsdienstige beteekenis, en wordt deze dans met zang bij verschillende gelegenheden uitgevoerd, wanneer slechts zorg gedragen wordt, dat de bij de gelegenheid voorgeschreven woorden gezongen worden. Zoo heeft men bij het oogstfeest de *raego pae*, ook *raego woentja* of *motawamba* geheeten; bij het koppensnellersfeest de *raigo pantaka* of *raigo kahawea*; bij sterfgevallen de *rego tomate*, ook *mopawata* „met een lijk handelen” genoemd, enz.

Voor elk soort van *raego* heeft men een voorzanger, die de strofen kent, en aan den zang leiding geeft; dit is de *topangoeli raego*; veelal kent zoo iemand meer dan één *raego*-soort. In de volgende hoofdstukken komen wij op elk van deze soorten in hun verband terug.

Evenals bij de Oost-toradjas mogen bij hun westelijke bureu gehuwde vrouwen onder geen beding aan den *raego*-dans deelnemen. Meer dan bij de Oost-toradjas komt het bij de West-toradjas voor, dat mannen in de rij dansen met een meisje naast zich (*meolo*).

varken was voortgebracht, een verhaal dat ook in Bangga verteld wordt (Bangga was vroeger aan Dolo schatplichtig). Dit meisje heette Boeri loigi. Dit is de naam van een soort doek, dat in Rongkong geweven wordt. Toen zij ter wereld kwam, was het meisje in zoo'n doek gehuld, en tijdens haar leven wilde ze nooit anders dan dit soort doek dragen.

Om aan den langdurigen oorlog met Dolo een einde te maken, liet de Magaoe van Sigi, Saera of Lampabengo geheeten, dien we beneden weer zullen ontmoeten, zijn jongeren broer, Ratonda laboea, met een prinses van Pompesoele (Dolo) huwen. Een zoon van Ratonda laboea was Lolo ntomene „uiteinde van *Jatropha curcas*”, die gewoonlijk genoemd wordt Magaoe toniloemoe „de vorst die in een lijkst werd gelegd” (die niet begraven maar op een stelling geplaatst werd). Deze huwde met een prinses van Sigi, waardoor de goederen, die Sigi aan Dolo was kwijtgeraakt, weer daarheen terugkeerden.

Een andere prins van Dolo, Dae Mataloe, ging in Parigi trouwen, en van hem stammen de vorsten van Parigi af. Dae Mataloe kreeg een zoon, Winono, en diens zoon was Nggai, die in 1897 overleed. (Dit bericht is afkomstig van Dolo; de onjuistheid ervan blijkt al dadelijk, want dan zouden eerst sedert enkele tientallen jaren magaoes in Parigi zijn geweest.)

34. *De oorlogen van Dolo.*

We hebben reeds medegedeeld, dat de To Dolo het feit, dat zij door Sigi uit hun land zijn verdreven, nimmer hebben vergeten, en dat ze daarom steeds gemeene zaak maakten met Paloe om dat land te bestrijden.

Een zoon van Nggoele, die door de To Sigi geholpen was aan goederen en aan onderdanen, heette Meginti. Men vertelt van hem, dat hij twee penissen had, waarmee men wil aanduiden, dat hij bijzonder dapper was, en over bovennatuurlijke krachten beschikte. Deze Meginti kon de schande niet verkroppen, die de To Sigi zijn geslacht en zijn volk hadden aangedaan, en hij besloot zich daarover te wreken. Hiertoe trachtte hij eerst zijn bovennatuurlijke krachten te vermeerderen. Hij en zijn vier voorvechters (*tadoelako*) Tempa ri langi „opspringen tot in den hemel”, Matompi laboe (deze heet elders Mbaso nganga „grootmond”), Tomepampowee en Mesidjoedjoe „elkaar opdringen”, gingen bij een beroemden voorvechter te Tosale (Banawa) in de leer. Meginti, die den titel droeg van Poeë Loli ging zelfs een poos als kluizenaar op den berg Mboedjilalaki (Nggilalaki) leven om op deze wijze bovennatuurlijke macht te verkrijgen.

Toen hij zich voldoende voorbereid had, ging Poeë Loli naar Poeë bongo te Paloe om samen een plan op te maken om Sigi te bevechten. Poeë bongo had op zijn zwerftochten in Boeol veel bovennatuurlijke kennis opgedaan, en nu zouden de beide vorsten hun krachten meten, wie de sterkste was. Poeë bongo was in staat zich in een *taropo* te verbergen, dit is een bamboekoker, waarmee de weefspoel door de schering wordt geworpen. Poeë Loli wist zich echter onder de schil van een pisang te verstoppen. Toen ze

zich op deze wijze gemeten hadden, gingen ze naar de vogelgeluiden luisteren. Telkens als ze een gunstig geluid hoorden, deden ze een steentje in een bamboekoker. Deze steentjes begroeven ze in stilte bij het dorp Saloe pogimba „de rivier waar getrommeld is”, dat iets bezuiden het huidige Bora lag (Bora en Watoe nondjoe bestonden nog niet). Daarna lieten ze aan de inwoners van het dorp palmiet en kaf van rijst vragen om op deze wijze macht over de menschen te krijgen. Vijf dagen bleef men bij elkaar beraadslagen, voordat een aanvang gemaakt werd met den veldtocht.

Saloe pogimba werd ingenomen, en alle inwoners werden gedood; een stroom van bloed vloeide door het dorp, waarmee de rijstblokken afdreven. De To Sigi versterkten zich te Balane, maar ook dit dorp werd ingenomen en verbrand. Toen ondergingen de dorpen Rano ntiko en Siboeke hetzelfde lot, waarop de To Sigi zich samentrokken te Olobodjoe. Hier eindelijk werd met Paloe en Dolo vrede gesloten.

Nu woonde er te Olobodjoe een volkshoofd (*taoe toe'a*), Rede „de korte” genaamd. Deze man was zeer rijk, en hij stak met zijn vermogen het madika-geslacht de oogten uit. Vooral de vorst Saera (die den bijnaam had van Lampa bengo „achterste met een voetstuk”) ergerde zich er aan. Toen Rede een offerfeest vierde (*moloso* of *mosalia*) werden geen stukken vleesch van de geslachte dieren aan de voorname gasten uitgedeeld, maar heele schapen. En er werden zooveel buffels geslacht, dat elk der prinsen een heelen achterpoot kon krijgen.

Saere besloot Rede ten val te brengen. Daartoe ging hij naar zijn voormalige vijanden Dolo en Paloe, en haalde beiden over Rede en zijn aanhang nog tijdens het groote feest te komen dooden. Voor elk huis dat uitgemoord moest worden, legde hij een bamboe neer. Toen de menschen van Olobodjoe vroegen, waarom hij zoo deed, gaf hij ten antwoord, dat dit zoo bij het feest behoorde.

Toen Rede op een avond ging baden, zag hij de To Dolo en To Paloe naderen. Hij gaf daarvan dadelijk aan vorst Saera kennis, maar deze antwoordde: „Die menschen komen allen luister aan uw feest bijzetten. Geeft ze allen te eten”. In den vroegen morgen, toen de meisjes met de sjamanen naar beneden gingen om op den grond te dansen (*motaro*), begon het bloedbad. Saera liep erbij om aan te wijzen wie gedood moesten worden. Toen de beulen moe waren en met het moorden wilden ophouden, bleef Saera maar menschen aanwijzen, die nog verdelgd moesten worden. Rede en zijn heele aanhang werden uitgeroeid. Al zijn eigendommen werden naar Saera gebracht, en deze deelde alles aan de deelnemers aan het bloedbad uit; er hadden zelfs menschen van Poeloe en Pewoenoe aan deelgenomen.

35. Oorlog met Pantoenoe asoe.

De inwoners van Dolo en Kaleke weten nog van andere oorlogen te vertellen, die vooral merkwaardig zijn om de reden die er aanleiding toe

heeft gegeven. Zoo ontstond er een oorlog van Dolo-Kaleke met Pantoenoe asoe (Kanggone), dat toenmaals een volkrijke streek in het Pakawa-gebied moet zijn geweest. In dien tijd was Poe ntoba magaoe in Dolo. De aanleiding tot dezen strijd was de volgende: De To Pantoenoe asoe waren door de inwoners van Pewoenoe genoodigd op een groot oogstfeest, *woendja*. Daar werd ook gezongen en gedanst (*morano*), en in de liederen, die men elkaar à l'improviste toezong, zei men elkaar beleedigende dingen (*noisaoeroe*)^{35b}. Dit maakte de bergmensen zoo boos, dat ze een aantal lieden van Pewoenoe snelden, van wie nog met name genoemd worden: Lenggoetoe, Lioe kawolo, Ntodaeli en Baroe. Zoowel Pantoenoe asoe als Pewoenoe erkennen den magaoe van Dolo als hun heer. Pewoenoe vroeg hulp aan hem, en deze verleende Dolo op de volgende wijze: De magaoe liet een groot offerfeest (*nosalia*) bij Kaleke houden, waarop veel bergmensen genoodigd werden. De magaoe had op eenigen afstand van de plaats tien buffels als offerdieren laten vastbinden, en toen het oogenblik gekomen was, vroeg hij aan de To Pantoenoe asoe om de dieren te gaan doden. Zonder eenig wantrouwen te koesteren gingen de mannen naar de plek met achterlating van hun wapens. Toen ze goed en wel met slachten bezig waren, werden ze door de lieden van Kaleke en Pewoenoe overvallen. Velen hunner werden gedood, en zij die vluchtten, werden achtervolgd. Te voren echter had de magaoe op een bepaald punt een verbodsteeken (*wera*) laten zetten, en bevolen, dat wanneer de vluchtelingen daar voorbij waren, de vervolging gestaakt moest worden. Na deze wraakoefening sloten de partijen vrede met elkaar.

36. Oorlog met Pakoeli.

Eens waren To Pakoeli uit het Z. van de vallei maïs, pisang en andere etenswaren naar de markt van Paloe gaan brengen. Toen ze op den terugweg te Kaleke kwamen, drukten ze hun minachting voor de inwoners van Paloe uit met de woorden: „Die Paloeërs, al breng je hun je faeces, dan koopen ze die nog”. Deze woorden werden aan den magaoe van Paloe overgebracht, en deze zond toen aan den Baligaoe, een van de waardigheidsbekleeders in Dolo, een *tali bonto* een *tali poeso* en een *katando*. Dit zijn voorwerpen die door *bajasa*, d.z. mannen, die zich als vrouwen kleeden en aanstellen, en als sjamanen optreden, gebruikt worden. De eerste twee voorwerpen zijn hoofdversiersels, het derde een soort mes, dat door deze lieden bij het brengen van offers gebezigd wordt. De beteekenis van deze zending was: „Wanneer ge den smaad, die mij door de To Pakoeli is

^{35b}) Het *morano* is een soort *moraego* (zie boven noot ^{35a}). Het woord *morano* wordt vooral bij de Pakawa-groep veel gehoord. Voor het uiterlijk verschilt deze reidans niet van het *moraego*; in hoeverre de gezongen tekst onderling afwijkt, kan ik niet zeggen. Ook bij het *morano* nemen mannen een meisje tusschen zich in (*meolo*); in Pakawa gebeurt dit op zulk een wijze, dat een man den linkerarm op den rechterschouder van zijn buurman legt, en dan staat het meisje los tusschen hen in.

aangedaan, niet wreekt, moet ge maar *bajasa* worden". Als een Toradja zulk een boodschap krijgt, is hij voor zijn eer verplicht aan het verzoek te voldoen.

Op een dag waarop men wist, dat de To Pakoeli weer op hun vlotten met levensmiddelen de rivier zouden komen afvaren, liet de magaoe van Dolo alle mannen aan den oever der rivier bossen rijst binden om den schijn te wekken, dat men die wilde afvoeren. Toen de To Pakoeli dichtbij gekomen waren, werden ze ontvangen met een hagelbui van steenen. Velen werden gedood, anderen vielen in het water, en werden door den stroom meegenomen; de overigen vluchtten naar den oever. Toen verzamelde Tompa (Toma i Mandoe), madika van Pakoeli, zijn mannen en trok op tegen Poeë bengge „heer dikbuik", magaoe van Dolo. In den slag die volgde, sneuvelden velen van beide kanten, en na afloop ervan werd vrede gesloten (*mototowi*), waarbij Pakoeli beloofde nooit meer iemand van Dolo of van Kaleke te zullen doden. Dit zal in \pm 1870 hebben plaats gehad ³⁶).

37. Oorlog met Biromaroe en Sigi.

Hiervan was een vergissing de aanleiding. Een madika van Sigi namelijk wilde een prinses van Dolo ten huwelijk vragen. Om luister (en misschien ook kracht) aan dit aanzoek bij te zetten, werd de afgezant vergezeld door een groot aantal mannen in oorlogsdos. De lieden van Dolo waren echter onkundig van het doel van hun komst, en bij de nadering van die groote menigte mannen wilde men zich tot tegenweer gereed maken. Een paar oude mannen echter vermaanden tot kalmte, en zeiden, dat men zich eerst op de hoogte moest stellen van de bedoeling dezer lieden. Madika Maili echter, die toen nog een jongeling was, had zich verwijderd om zijn gevoeg te doen. Toen hij den troep gewapenden zag, dacht hij aan verraad, en schoot met zijn geweer op de naderenden. Nu was het gevecht in een oogenblik algemeen; tien mannen sneuvelden. Dit moet ongeveer in 1890 of wat eerder hebben plaats gehad. Deze korte strijd, waarop spoedig vrede volgde, toen men ontdekte, dat alles het gevolg van een misverstand was geweest, is bekend onder den naam van den slag bij Leso; zoo heet de plaats waar de markt van Dolo wordt gehouden.

Eens ook heeft Dolo zich met Pantoloa verbonden om Biromaroe te bestrijden. De madika van Pantoloa, Toe'a nggaloeke „kokosstam" geheeten, was boos op Biromaroe, omdat dit zijn dorp gedeeltelijk had

³⁶) Dit is de lezing, die Dolo-Kaleke van het geval geeft. In Pakoeli vertelt men, dat de aanleiding tot de vijandelijkheden was, dat de lieden van Dolo-Kaleke een huwelijksaanzoek van den madika van Pakoeli hadden afgeslagen. Toen nu eens To Pakoeli op een vlot Kaleke voorbij dreven, riepen ze de inwoners van die plaats toe: „Jullie eet onze uitwerpselen!" (omdat Kaleke benedenstrooms van Pakoeli ligt). Toen de lieden van Pakoeli nu weer eens copra op een vlot naar Paloe brachten, werd dit tegengehouden, en volgde er een slag op een slagveld, Pada Tiwombo, waar velen sneuvelden. De magaoe van Sigi en de madika van Sibalaja hebben toen den vrede hersteld.

uitgemoord. Bij het treffen met Biomaroe leed Dolo echter de nederlaag; het kreeg 10 dooden en 100 gewonden. Biomaroe daarentegen had veel gewonden maar geen dooden. Pantoloa gaf geen schadevergoeding voor de geleden verliezen bij de verleende hulp; dit was geen gewoonte. Later werd Pantoloa door Paloe verbrand.

38. *Oorlog met de To Mene.*

De aanleiding tot dezen oorlog was een voorval, dat ik reeds met een enkel woord heb genoemd in de geschiedenis van Poe Poeti onder Paloe, namelijk het slachten van een buffel door iemand van Tamotoempoe (Dolo). In dit verhaal worden de vader van Poe Poeti, en de magaoe van Paloe (de vader van Poe Nggari) broers genoemd, afkomstig van Kalindjo in het oostelijk randgebergte. Zooals al gezegd is, had de Magaoe van Paloe een mooien buffel, Gaoe Goa „door Goa voortgebracht” geheeten; het dier had zulke lange horens, dat van den eenen top tot den ander drie vadem meette. Dit dier graasde op beide oevers van de rivier. Een man, Sampoegi, doodde het beest, en zijn vleesch werd in den dorps-tempel gebracht, waar het werd verdeeld. Drie dagen hierna verschenen de To Paloe voor Tamotoempoe (Dolo), maar ze werden teruggeslagen. Toen riep Paloe de hulp in der To Mene. Voordat weer slag geleverd werd, spraken de beide vorsten af elkaar te Poe op de hoogte van Beka te ontmoeten. Ieder hunner zou van slechts twee volgelingen vergezeld zijn, en wie het eerst ter plaatse verscheen, zou zijn schild overeind op den grond zetten. Toen had daar een gesprek tusschen de beide Hoofden plaats. De vorst van Paloe vroeg: „Hoe komt het dat ik het verloren heb?” Het Hoofd van Tamotoempoe antwoordde: „Omdat ik geen schuld heb, want degen die den buffel gedood heeft, is Sampoegi”. Toen spraken die twee af, dat Tamotoempoe toch zou worden aangevallen, maar dat alleen Sampoegi zou worden gedood. De To Paloe zouden bij de noordelijke poort aanvallen, en de To Mene zouden de zuidelijke bestoken. Toen Sampoegi de To Paloe zag, meende hij, dat het hun alleen om den magaoe van Dolo te doen was (zoo was hem wijs gemaakt). Hij opende daarom de poort, maar zoodra de To Paloe binnen waren, sloegen ze Sampoegi het hoofd af, en keerden naar hun dorp terug.

Toen de To Paloe met het hoofd van Sampoegi door Beka trokken, dacht de madika aldaar (hij heette Balia toroe: *balia* „sjamaan” of diens wijze van werken, *toroe* „zonnehoed”), dat men den vorst van Dolo had gesneld, en hij ging ze dadelijk achterna met zijn 70 honden. Elke hond beet één man, en de gebetene stierf dadelijk. Dit gebeurde op een plek, die Rara mpelawa „te midden der geschenken” (die gegeven worden aan hen die den bruiloftsstoet tegenhouden, een van de Boegineezen overgenomen gebruik in de strandstreken). Het graf van dezen Balia toroe is nog aanwezig in Beka, en men beweert, dat er wonderkracht van uitgaat, zoodat velen daar komen offeren.

De To Mene echter bleven doorvechten, en dezen maakten zich weldra bij alle bewoners van de Paloe-vallei gehaat, want ze namen de rijst weg, en ze doodden de buffels waar ze die vonden, en aten het vleesch. Op het laatst waren er nog maar 70 buffels in het land over. Nu bonden de To Kaili arenvezels (*opi*, Mal. *idjoek*) aan de staarten der dieren, en staken dat in brand. Dol van angst en pijn stormden de dieren op het vijandelijk kamp in, en brachten dit geheel in verwarring. Achter de dieren aan holden de To Kaili, die den vijand, die verward naar alle kanten vluchtte, gemakkelijk konden doodden. Daarom heet die streek Kaloekoe rora „kale kokosboomen”, want men had alle takken moeten afhakken om daarop de vele lijken weg te dragen. Daarom ook vindt men bij Dolo nog de *dala ntowaoe* „weg van de stinkenden”, een herinnering, zegt men, aan den stank, dien de vele lijken verspreidden (*towaoe* „stinkert” is ook de dagelijksche naam voor geit).

Er wordt nog een ander verhaal gedaan om te verklaren waarom de To Mene op Dolo verbitterd waren. Er was namelijk een Dolosche prins, Tonamoro, ook wel Tendo noe alo „neushoren van den jaarvogel” geheeten. Op een feest vertoonde deze prins zijn vaardigheid bij het *tende djara* „zich in de hoogte gooien op het paard”. Dit spel bestaat hierin, dat men een paard, op welks rug 5 tot 10 kussens gelegd zijn, aan een touw in de rondte laat loopen om onderwijl boven op de kussens te springen. Tonamoro was hierin zóó vaardig, dat hij zelfs boven op een paard sprong, op welks rug hij 30 kussens had laten binden. Ook in het schermen, *mokontao*, was hij alle To Mene te vlug af. Door deze vaardigheid stal hij het hart van Dae nDaja, de vrouw van den vorst der To Mene, Djampalila, en zij wilde van haar man scheiden om met Tonamoro te trouwen. Hierdoor ontstond weer oorlog met de To Mene. Dezen kwamen Dolo omsingelen, toen Tonamoro juist aan de rivier was om een steenpuist te reinigen. Hij sloeg zich echter door den vijand heen, en sprong over de versterking in zijn dorp. Toen hij echter den uitkijktoren, *langkea*, boven de poort beklom om te zien hoe het met den vijand stond, werd hij door een kogel getroffen, zoodat hij stierf. Toen was de oorlog uit.

De To Mene waren echter nog te Paloe, toen een broer van Tonamoro, Kedjo „mangke” geheeten, geheel alleen een zwaren paal, die voor den tempel (*baroega*) bestemd was, naar Paloe bracht. De eene helft van zijn lichaam was rood, de andere zwart. Deze Kedjo vertoonde dezelfde teekenen van kracht en vaardigheid als zijn gesneuvelde broer, en nu begeerde Dae nDaja hem als man. De vorst der To Mene haalde toen Paloe, Biromaroe en Sigi over om met hem tegen Dolo op te trekken. Maar toen dit leger der verbondenen vóór het dorp verscheen, trad Gampa, een zuster van Tonamoro en Kedjo den strijders tegemoet, en riep: „Houdt op met vechten! Nu is het genoeg! Wij zijn immers allen aan elkaar verwant! Wij zullen naar de overzijde van de rivier verhuizen, opdat gij geen last meer van ons zult hebben.” Toen werd Tamotoempoe opgebroken, en men verhuisde, zooals boven reeds is medegedeeld. Degeen, die aanleiding had

gegeven tot de vijandelijkheden, Kedjo, trok mee naar den overkant der rivier. Eerst zocht hij zich een vrouw te Kasoempa boven Rara mpadende, maar Mporandoe, die hij gevraagd had, wilde niet. Daarna nam hij zich Tolia, een meisje uit Pewoenoe, tot vrouw. In dien tijd kwamen de To Sigi de menschen van Kaleke helpen bij het aanleggen van sawahs. Men noemde hen ook wel To si Gampa „de menschen bij Gampa”, Kedjo's zuster (anderen noemen haar Djampa; *g* en *dj* wisselen elkaar in deze talen vaak af).

De Zuidwest-hoek van de Paloe-vallei.

39. Landbeschrijving.

In het Zuiden van de Paloe-vallei liggen tegen den voet van het westelijk gebergte eenige dorpen, die in de geschiedenis der To Kaili van zich hebben doen spreken. De namen der dorpen ten W. van de rivier zijn van Z. naar N.: het stamdorp Toewa, Batonga, Watoe balole, Moengkoe-langi (niet: Moenggoelande), Boeloe bete, Loki, Towinoea, Towialo bij Rano, Rogo, Ongoe nggalokoe, Parigi toempa, Dele, Wisolo, Tompoe, Boeloenti, Mantikole boven Pesakoe. Van enkele dezer plaatsen is in den loop dezer mededeelingen reeds sprake geweest. De menschen van Wisolo wonen nu in Balongga, en die van Boeloenti te Bobo aan den grooten weg. De bewoners van deze streek hebben *ado* als ontkenningwoord in hun taal, maar die van Bangga bijvoorbeeld beweren, dat ze niet verwant zijn aan de lieden der pas genoemde dorpen. Deze dorpen vormden voor het meerendeel zelfstandige gemeenschappen, elk met zijn eigen Hoofd, *madika*, maar als hun heer erkenden allen den magaoe van Dolo.

Bangga beteekent „rivierbedding, rivierloop”, een naam die in allerlei samenstellingen vaak voorkomt bij de West-toradjagroep. Bangga is ook „nat”, en naar aanleiding van deze beteekenis vertelt men enkele onnoozele verhaaltjes ter verklaring van den naam gemaakt, omdat men van de oorspronkelijke woonplaats Siwanda naar Bangga gaande, door de rivier moest loopen, waardoor de kleeren nat werden. Toen de menschen van Bangga nog op de bergen woonden, heette hun dorp Moengkoe langi (ook moeten ze daar een dorp Rano lalo gehad hebben; een ander oud dorp in de bergen heet Wala Banggai). Terwijl ze daar woonden, werden ze in een oorlog gewikkeld met de To Pakoeli in het Z.O. der vallei, die toen nog te Mantendo in de bergen woonden. De To Bangga waren de sterksten in aantal, maar de anderen hadden een geduchten voorvechter (*tadoelako*), wiens teknonymische naam Toma Ndjoemba was. Hij zag er vervaarlijk uit met zijn koperen spiralen (*balaloenggi*) op het hoofd, en met zijn 7 span breede borst. Daarbij bezat hij bovennatuurlijke macht: hij wierp den vijand met pinangnoten, en ieder, die geraakt werd, stierf. En als hij een pinangboom naar den vijand slingerde, gingen honderden dood. Dit is de reden waarom zoo weinig To Bangga overig zijn. De menschen van Bangga

vroegen hulp aan Dolo. Dit kwam ook helpen, maar toen de hulptroepen den geduchten voorvechter van Pakoeli zagen, beving hen zoo'n angst, dat ze het hazenpad kozen.

40. *Rapi kada.*

Toen de To Bangga al te Siwanda in de vlakke woonden, kwam daar een prins, *madika*, uit Bangga Iba' aan de Lariang trouwen. Deze man was op een wonderbare wijze op de wereld gekomen. Bij Bangga Iba', vertelt men, was vroeger een kleine poel, die sindsdien door de rivier is weggevaagd. Uit die poel haalde een hengelaar een rijpe pisang op. Deze vrucht nam hij mee naar huis, en daaruit kwam een jongeling te voorschijn, die den naam kreeg van Tasa ndano „de rijpe pisang van het meer”. Uit het huwelijk van dezen Tasa ndano en de Banggasche prinses werd Rapi kada „met de beenen (hier: teenen) aan elkaar”, want twee zijner teenen waren samengegroeid. Volgens een overlevering, die ik in het Pakawa-gebied gevonden heb (zie beneden par. 68a en VII, 54) was de *madika*, die met de prinses in Bangga huwde, uit het Noorden afkomstig. Een kleinzoon van het mythische paar Sanggilana en Pae roja, die den naam droeg van Wala bate, kwam naar Bangga, en huwde met de prinses Jalama, uit welk huwelijk Rapi kada werd geboren. Zijn werkelijke naam was Peampi. Toen Wala bate in Bangga ging trouwen, sprak hij:

Maloro i Sao ntadota lara
Neinetemo pokajo mpalena
Boi wenoemo Jalama toroja
Ewa woeloe koloë lontigina.

Vrij vertaald beteekent dit: Sao was stellig van plan (te verhinderen), dat hun handen (van Wala bate en Jalama) zich niet zouden ineenstrengelen; maar wat zei hij ervan, toen Jalama wegging (niet volgde wat hij wilde), zij van wie het kleurspel harer nagels als de veeren van de parkiet zijn (Sao was *madika* van Wawo djai in Bandja, met wien Wala bate's zuster Toja gehuwd was).

Eens gebeurde het dat Rapi kada's moeder werd gedood, en de vijand nam haar hoofd en schaamharen mede. Drie dagen lang trok de zoon zich toen achter een gordijn terug, en daarna ging hij in 't holst van den nacht, toen alle menschen sliepen, met een zwaard, een speer, een schild en een blaasroer naar de *ngata anitoe* „geestendorp” (waar dit gelegen is, weet men niet; misschien op een berg, zegt men). Hij bleef daar drie maanden, en leerde er allerlei geheimmiddelen van de geesten. Midden in den nacht kwam hij terug, en sloeg dadelijk op de trom in den tempel, zoodat alle mannen verschrikt samenkwamen. Hij zeide tot hen: „Morgen moeten alle mannen hier samenkomen!” Toen dit gebeurd was, vroeg hij hen: „Wie wil met mij mede ten strijde?” Allen verklaarden zich bereid te gaan, maar Rapi kada zeide: „Niet allen mogen mee, want er zijn er velen, die alleen dapper zijn met den mond”. Toen koos hij zich 43 makkers uit. Daarna

besteedde hij nog een maand aan het zoeken van geheimmiddelen, opdat hij noch door zwaard of speer, noch door een kogel getroffen zou kunnen worden. Toen hij zijn doel bereikt had, trok hij met zijn dapperen eerst naar Boeloe langa in Powatoea, vervolgens naar het laagland van de Lariang tot Towoni, en overal waar hij kwam, legde hij de dorpen in de asch, waarop dit heele gebied zich aan hem onderwierp (en via hem aan den magaoe van Dolo).

Nadat Rapi kada van dezen tocht was teruggekeerd, bond hij den strijd aan met Wisolo. De aanleiding daartoe was de volgende. In Wisolo woonde een beroemd voorvechter, Ragi genaamd. *Ragi* beteekent „gekleurd”, en de man had dezen naam gekregen, omdat zijn huid gestreept was, als die van een boschvarken. Dezen liet de magaoe van Paloe eens roepen, en vroeg hem of hij in staat was hem (den magaoe) 2×7 menschenhoofden te bezorgen. Als staaltje van Ragi's vlugheid en handigheid wordt verteld, dat hij met één sprong van den grond af in huis was, en toen weer met één sprong op de plaats waar de magaoe zat. Op het verzoek van den vorst antwoordde hij: „Ik zal het doen; mijn zwaard Torape vraagt om bloed”. Op den terugweg naar Wisolo begon Ragi dadelijk met de uitvoering van zijn belofte. Als hij drie menschen tegenkwam, doodde hij er twee van, en zei tot den derde: „Als men er je naar vraagt, zeg dan: Ragi heeft mijn makkers gedood”. Toen hij bij de rivier Sambo gekomen was, had hij al 12 menschenhoofden bij elkaar; maar hij bracht deze niet aan den magaoe van Paloe, maar hij nam ze mee naar Wisolo, waar hij er een koppensnellersfeest over vierde.

Toen de magaoe van Paloe dit hoorde, was hij heel boos, en hij noodigde Rapi kada van Bangga uit om eens bij hem te komen. Toen deze te Paloe verschenen was, vroeg de magaoe hem, of hij in staat was de 12 menschenhoofden in Wisolo tot hem te brengen. Rapi kada antwoordde, dat hij het zou probeeren. Te Bangga teruggekeerd, werd eerst het orakel van het hoen geraadpleegd, en toen ging R. k. er alleen op uit om Wisolo te verkennen. Na zes dagen zond hij een boodschap naar Bangga: „Ik ben naar Paloe geweest met een vlot vol pisang (= menschenhoofden)”. Toen kwamen de lieden van Bangga, en verborgen zich in de buurt van Wisolo. Toen het donker geworden was, ging de spion in het dorp, en deed mede aan de reidansen, die men er uitvoerde. Na een poos zei hij even zijn behoefte te willen gaan doen, maar hij ging zijn wapens halen en zijn makkers roepen. Dezen overvielen het dorp, doodden de menschen en staken de huizen in brand. Ragi was op dien tijd op zijn akker. Men ging hem roepen, maar hij bleef kalm, at eerst, dronk palmwijn. Intusschen ging zijn vrouw het huis uit naar beneden, en daar werd zij aanstonds gedood door Djanggo „baard”, voorvechter van Rapi kada. Nu kwam ook Ragi in beweging: hij sprong van het eene huis in het andere. Als men moe was van het vechten, rustte men wat uit. Toen de zon aan het dalen was, voelde Rapi kada, dat hij het zou verliezen; hij wist echter Ragi aan den kant van den heuvel te brengen, waarop het dorp lag; daar viel Ragi, en

liet in zijn val zijn zwaard los. Dadelijk sprong Rapi kada op den vijand toe, draaide hem den nek om, en sloeg hem toen het hoofd af³⁷⁾. Dit nam hij mee naar het dorp Dele en hij zong:

*Boelawa nto Taipa koekeni mamboeli;
Koelioeka to ri Dele ntamo maea.*

D.i. het goud van de lieden van Taipa breng ik in trossen; ik passeer er de menschen van Dele mee, en ze zijn niet beschaamd meer.

Eerst trok Rapi kada naar Sidondo, waar een overwinningfeest in den tempel werd gevierd. Terwijl hij op de trom sloeg, zakte zijn lendendoek (*pewo*) af, want in dien tijd droeg men nog geen broeken. Een vrouw maakte er hem opmerkzaam op, maar hij antwoordde: „Brengt gij den doek voor mij in orde, anders sla ik de trom verkeerdt”. Toen deed de vrouw dat. In Paloe gekomen werd een groot feest gevierd. Daar gaf Rapi kada het volgende bewijs van zijn vlugheid: hij schopte een stok, waarmee een vaartuig voortgeboomd wordt in de lucht, en sprong den stok na, waarbij hij deze onder het vallen in zeven stukken hakte. Na afloop van het feest verzocht de magaoe van Paloe Rapi kada naar Boeol te gaan om Awa te bevechten op verzoek van het Gouvernement (Compagnie?).

Van Rapi kada wordt ook verteld, dat hij met het zeevolk, de Badjoreezen (Tobajo) gevochten heeft. In zijn tijd zou de zee de Paloe-vallei nog bedekt hebben, zoodat zij tot Bangga kwam. De vorst der Badjoreezen had Rapi kada beleedigd door diens zwaard uit de scheede te trekken zonder er verlof toe gevraagd te hebben. Dit zwaard was een merkwaardig wapen: het lemmet was heel dun; als men het schudde, gaf het geluid; wanneer men er den bovenarm mee aanraakte, werd het een bovenarmring (*tamboera*); trof het den hals, dan werd het een halsketting (*bili*); kwam het in aanraking met den buik, dan werd het een buikband (*Pakawa soelapi*, Paloe *soelape*).

Rapi kada zond toen een boodschap aan den Badjorees: „Over zeven nachten zullen we met elkaar vechten”. Op den afgesproken dag kwam de Badjorees met 300 man, en daar kon Rapi kada slechts 70 man tegenover stellen. Eerst hielden de beide madika een tweegevecht. De Badjorees hakte er met een groot zwaard op in, maar Rapi kada werd niet gewond; het zwaard werd krom geslagen.

Toen was het de beurt van Rapi kada. Hij sprak eerst de volgende tooverwoorden uit: „Ik hak op mijn vriend in; ik worde er niet ziekelijk van (*koepoboento*); hij leve lang; ik leve lang; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7”. Toen sloeg hij toe en hakte den Tobajo in tweeën. Terwijl nu de onderdanen

³⁷⁾ Volgens een andere lezing had Ntololo, madika van Sidondo, den strijd met Ragi, die in Dele woonde, aangeboden, maar hij kon hem geen baas worden. Daarom riep hij de hulp in van Bangga, maar ook dit vermocht hem niet te overwinnen. Toen vereenigden Sibalaja en Poeloe zich tegen Ragi, en dreven hem zoodanig in het nauw, dat Ragi op de nok van zijn huis vluchtte. Hier werd hij gedood door een man, die i Langgo „de lange” heette.

het gevecht voortzetten, roosterde Rapi kada de lever van den verslagene bij het vuur, om die te eten. Toen hij klaar was met eten, voerde hij de zijnen aan, en versloeg de Tobajo. Wie van de Badjoreezen gespaard bleef, onderwierp zich aan R. k.

Bij die gelegenheid zong hij:

I Peampi mompopaisanimo,
 polowoe lajokoe ri mata eo,
 woemboe laboe mpagoentoe ntooemo,
 kareso nggooe, kasopo ngkalama,
 nasopo nipombalopa koewoewoe.

Dit is: Peampi heeft bovennatuurlijke macht, als een arend zweeft hij naar het Oosten, de rug van zijn zwaard zwelgt bloed, de zwaardgreep kapot, het zwaard stuk, doordat ik hem in tweeën gekleefd heb (ik sta voor deze vertaling niet in; ze werd mij door den verteller opgegeven).

41. *Poeloe.*

Poeloe „klei, klevend”, zoo genoemd omdat de bodem waarop dit dorp lag van klei zou zijn, heeft het ook meermalen met andere gemeenschappen aan den stok gehad. In den ouden tijd waren eenige lieden van Bae pokoe, tot de dorpsgemeenschap van Siboele (dat later naar Sidondo verhuisd is) behorende bij de Sambo, aan de overzijde van de Paloe-rivier bamboe gaan halen. Ze waren daar door de inwoners van Poeloe gesneld. Daarna trokken telkens benden over de rivier heen en weer om elkaar te bevechten. De lieden van Poeloe hadden hutten gebouwd aan het riviertje Saloe takoe om dicht bij den vijand te zijn, en hem gemakkelijker te kunnen bestoken. Toen gebeurde het eens, dat op denzelfden dag van beide zijden een bende was uitgetrokken. Daar ieder zijn eigen weg volgde, liepen ze elkaar mis. De menschen van Siboele staken toen de hutten van Poeloe in brand, en doodden den daar achter gebleven madika, i Sooe „huis”. Toen gaven de To Poeloe den strijd op.

42. *Toewoe ndjagoe.*

Vroeger bestond Sibalaja uit twee dorpen: Sidoeroe en Sibalaja (Sampoka en Sempe waren de stamdorpen op de bergen, vanwaar de inwoners van Sidoeroe en Sibalaja waren gekomen). Sidoeroe raakte in oorlog met Poeloe. In laatstgenoemde plaats woonde de madika Moraboe, die een huis had op steenen palen op den berg Kaleali gelegen; van die palen is nog één steen aanwezig. Deze man had twee vrouwen: een van adel, Banewe geheeten, die een zoon had, die den naam droeg van Bolampa; en een vrouw van geringe komaf, wier naam niet meer bekend is, maar wier zoon Paraloe heette. De laatste kreeg allerlei moois van zijn vader, terwijl de ander niets ontving. Hierover ontstemd, kleepte Bolampa zich mooi aan en ging met Sidoeroe vechten. Hij vocht verwoed, want

hij zocht den dood uit schaamte, dat zijn vader hem verwaarloosde. Men kon hem niet meester worden, totdat men overal vooze kokosnoten op den grond had neergelegd. Toen Bolampa hierop trapte, zakte zijn voet er in en hij kon de vruchten niet meer van zijn beenen verwijderen, zoodat hij zich niet vrij kon bewegen, en in handen van den vijand viel, die hem doodde.

Toen zijn moeder hoorde, dat haar zoon gedood was, kleepte ook zij zich mooi aan, deed een zilveren halsketting, *kamagi*, om den snoet van een buffel, en legde een kostbaren doek op zijn rug. Op dit dier gezeten, ging ze naar Sidoeroe en verzocht den moordenaars van haar zoon ook haar den hals af te snijden. Dit deed men, en toen zij gedood was, legde men haar in een kist. Het kind waarvan ze zwanger was, leefde echter, en werd in de kist geboren, waarin het zich een pooslang voedde met het lijkvocht van zijn moeder, waarom hij Toewoe ndjagoe „die van lijkvocht leeft” genoemd werd. Hij werd geboren met een mes in de hand; met dit mes doodde hij later zijn vijanden.

Toewoe ndjagoe werd door een oude vrouw te Sidoeroe opgevoed, en hij weidde voor haar de schapen; toen hij groot geworden was, vertelde die vrouw hem alles wat er met zijn moeder gebeurd was. Toewoe ndjagoe besloot den dood van zijn moeder te wreken. Hij liet echter niets van zijn voornemen merken, en bleef te Sidoeroe wonen. Jongens, met wie hij in de rivier speelde, doodde hij door scherpe bamboes in de bedding te planten, waarop ze trapt; op anderen liet hij ongemerkt kokosnoten vallen; velen doodde hij in eenzame hutten, en dit alles deed hij op zoo'n manier, dat men er geen erg in had, dat hij het was, die de menschen doodde.

Een ander maal haalde hij zijn makkers over om boschhanen te gaan vangen, en toen hij met hen in de wildernis was, stak hij ze dood, en begroef de lijken. Eindelijk begon men argwaan tegen hem te krijgen, en toen Toewoe ndjagoe dit merkte, doodde hij den madika van Sidoeroe in den nacht, en spoedde zich met diens hoofd naar Poeloe. Hier aangekomen, sloeg hij op de trom in den tempel. Men snelde op dit geluid van alle kanten toe, want er was niemand gesneld, zoodat het slaan op de trommen verboden was. Toen maakte Toewoe ndjagoe zich bekend als de zoon van Banewe, en riep allen op om den strijd tegen Sidoeroe aan te binden.

Van Toewoe ndjagoe worden allerlei heldendaden verteld. Hij groef zich onder de omwalling door, en sprong over een hooge heining. Toen de madika van Sidoeroe overleden was, kwam hij op het feest, verkleed als vrouw. Daar was een sjamaan (*bajasa*), die heel mooi kon *motete*, d.i. jammeren en weeklagen, zooals het de gewoonte is te doen in den laatsten nacht vóór de begrafenis. Terwijl hij meedeed met het weeklagen, sneed hij ongemerkt het hoofd van den doode af. Toen hij daarmee klaar was, sprong hij op, en zeide: „Ik ben Toewoe ndjagoe!” Eerst nadat hij nog eenige lieden in zijn buurt gedood had, spoedde hij zich weg.

Toen hij weer eens kwam snellen, en men hem dooden wilde, sprong hij in een hoogen kokosboom. Men legde toen vooze kokosnoten onder den boom, die aan de voeten vast blijven zitten, als men er in trapt. Daarna

hakte men den boom om; Toewoe ndjagoe sprong er uit, maar hij trapte op de vooze noten, en kon niet vluchten, zoodat men hem gemakkelijk kon dooden. Wanneer kleine kinderen huilen, maakt men ze bang door te zeggen: „Anders komt Toewoe ndjagoe!” en dan houden ze op met schreeuwen.

Parigi.

43. Landbeschrijving.

Tot het woongebied van de West-toradjagroep behoort ook Parigi. Dit is een breede, vlakke kuststrook aan de Tomini-bocht gelegen, om een baai heen, waarin eenige grootere en kleinere rivieren hun water uitstorten. De zuidelijke punt van deze baai is kaap Toroi. De grootste dezer rivieren zijn de Dolago en de Parigi, die aan den voet der bergen de Lantiboe in zich opneemt. De namen der dorpen zijn gewoonlijk tevens de namen der beken, waaraan ze gelegen zijn. Door al dit water is de vlakke gemakkelijk te bevoeien, en voor sawahgrond geschikt te maken. Geen wonder dan ook, dat na de occupatie in 1905 beproefd werd hier een kolonie van Minahasische landbouwers te vestigen, die evenwel niet aan de verwachting heeft beantwoord. Deze vlakke werd ook uitgekozen als ballingsoord voor Baliërs, die om vergrijpen tegen het adatrecht uit hun land verwijderd moesten worden. Velen dezer Baliërs zijn na afloop van hun straftijd in Parigi blijven wonen.

Voorbij Pelawa, naar het Noorden, wordt de strook laagland aan zee smaller, en naderen de bergen de zee. Dit heele laagland was volgens de overlevering eertijds bedekt door de zee. Het water kwam tot aan de bergen. Op een der toppen, Boeloe nToli, lag een dorp, en daar legden de vaartuigen aan. Daar was de *pambalea*, de plaats waar de prauwen voortgeboomd werden. Ook aan den bovenloop van de Dolago-rivier lag een dorp aan zee, dat Takoe bogoe heette. Dat de benedenstreek door zee bedekt is geweest, wordt bewezen doordat op Boeloe Porame, een heuvel vlak ten W. van het latere dorp Lantiboe, en op den nog hooger en heuvel Boeloe Petaja groote zeeschelpen zijn gevonden. Dat de zee teruggetrokken is, wordt ook in Parigi in verband gebracht met Sawerigading, maar hoe het gebeurde, weet niemand te vertellen (verg. I, 127, waar verteld wordt, hoe hoog de zee bij het Fennema-gebergte kwam).

De Dolago-rivier vormt de zuidelijke grens van de strook, waar de Topotara of Tara-taalsprekers wonen, en het meest noordelijke dorp van hen is Pelawa. Het land is dus niet groot. De meeste menschen waren verzameld om de baai van Parigi, aan de noordelijke punt waarvan de Parigi-rivier in zee uitmondt. Het volk is dus een strandvolk, en zeer gemengd. In 1897 vonden wij te Towinotoe een dorp geheel bevolkt met Poso-toradjas, lieden die krijgsgevangen genomen waren op een expeditie der Parigiërs naar de Poso-depressie. In Petapa, een dorp 1½ uur loopens

ten N. van Pelawa vonden wij in dien tijd een nederzetting van lieden afkomstig uit Ampibabo, waarschijnlijk afstammelingen van krijgsgevangenen uit die streek.

Aan het zeestrand vond men toentertijd een aantal dorpen, die niet ver van elkaar gelegen waren, thans tot één dorp samengegroeid. Het middelpunt van deze nieuwe nederzetting is een vierkant plein, waaromheen de bestuursgebouwen, pasanggrahan, kerk enz. geplaatst zijn. In het midden van deze vlakke verhief zich het beeld van een paard, en op het voetstuk ervan stonden de plaatsen vermeld waar en de data waarop Parigische paarden de eerste prijzen behaalden bij wedrennen. Dit beeld is sedert verwijderd.

De oude dorpen, die nu in de hoofdplaats vereenigd zijn, waren Talise, Lodji en Masigi. In Talise (de naam van een boom, die veel aan het zeestrand groeit) woonden de vreemde handelaars. Lodji had zijn naam te danken aan een versterking, loge, van de V. O. C., waarvan de wallen in 1897 voor een groot deel nog aanwezig waren; bij den aanleg van de nieuwe plaats zijn ze opgeruimd. Ze stond ongeveer op de plek, waar nu de pasar is. Een kwartier verder kwam men dan aan Masigi, zoo genoemd naar de eenige moskee, die dit land in dien tijd had gehad, want nadat het gebouw in elkaar gestort was, bouwde men het niet meer op. Verder waren er nederzettingen aan de Dolago-rivier, te Makakata, Oelaja, Pombalowo, Tororango, Kampali, Kalama, Bamba lemo, Lebo, Boja en Oempaja, plaatsen, die voor het meerendeel nog bestaan.

Behalve de dorpen bij het zeestrand ligt 4 K.M. daar vandaan aan de Parigi-rivier de oude hoofdplaats van dit rijkje, Parigi mpoe'oe „eigenlijk Parigi”. Tegenwoordig voert een autoweg daar heen; alleen het overtrekken van de breede maar ondiepe Parigi-rivier levert daarbij bezwaar op. Terwijl de Parigi aan den Zuidkant van dit dorp stroomt, loopt een klein riviertje, de Oee Lindoe, dat zich in de Parigi stort, aan de Noordzijde ervan. Eenige tientallen jaren geleden was Parigi mpoe'oe een groot dorp, besloten tusschen aarden wallen. In 1896 brandde het dorp af, en nadat het weer was opgebouwd, was het niet meer zoo groot als tevoren. Het dorp heeft tot op den huidigen dag zijn oude gedaante behouden: de huizen staan er nog als vanouds op een hoop bij elkaar. Van de aarden omwalling is nog een groot stuk over. Midden in 't dorp bevindt zich een met een steenen muur omringde plek, die met een dak overdekt is; daar rusten de magaoes van Parigi uit de latere jaren. Ook de laatst overleden vorst is daar bijgezet. Daarom zal deze plek wel nimmer verlaten worden. De dorpstempel, *bantaja*, vond ik er in 1926 nog, maar daarnevens was een moskee opgericht. Oude menschen vertelden mij, dat de woning van den magaoe in Parigi mpoe'oe, die na den brand van gespaard gebleven balken en nieuw hout weer is opgebouwd, nimmer verlaten mocht worden, „want daar had de verwisseling van lendendoek (*pewe*) met broek plaats gehad”. M.a.w. hier heeft de overgang tot den Islam plaats gehad, en dit huis vormt dus de schakel tusschen oud en nieuw; dit „paleis” houdt nog den

zegen voor volk en vorst vast, die voortsproot uit de vereering der vaderen.

Enkele kilometers hoogerop lag tot voor enkele jaren het dorp Lantiboe aan de gelijknamige rivier, een tak van de Parigi. Het dorp zelf bestaat niet meer. De inwoners wonen gedeeltelijk nog verspreid in de tuinen daar in de omgeving.

44. *Dolago.*

Van al de boven opgesomde plaatsen in Parigi moet alleen nog iets gezegd worden over Dolago. Toen wij dit oord in 1897 leerden kennen (ik had er reeds in 1892 een bezoek gebracht), stonden er drie kleine dorpen bij elkaar. De menschen daar vertelden, dat Dolago eertijds een onafhankelijk landschapje was geweest, en dat het vroeger macht had uitgeoefend. De hoofdvestiging lag op een heuvelachtig grasveld, Gangga geheeten, aan den bovenloop van de Dolago-rivier. In den ouden tijd zou het over Parigi en Pelawa geheerscht hebben. De To Dolago en de To Balinggi werden destijds tot de machtigste stammen gerekend. Het oude stamddorp der To Dolago was Takoe bogoe (niet Takoe Bongoe, zooals vroeger geschreven werd).

In de overlevering speelt dit Takoe bogoe een belangrijke rol. Uit deze plaats zou namelijk een prinses zijn voortgekomen, die het aanzijn heeft gegeven aan de Parigische vorsten. Men vertelt, dat er in den ouden tijd twee broers waren, van wie de oudste lam, en de jongste behept was met een schubziekte (ichtyosis). Op zekeren dag kwam bij hun huis een bruin varken, dat onrustig knorrend heen en weer liep. De lamme maakte zich boos hierover, en gebood het varken te dooden, maar de man met de huidziekte hield zijn broer tegen, zeggende: „Het varken doet zoo vreemd, omdat het jongen moet werpen”. Men haalde toen schielijk een matje en wat foejalappen, en legde dit voor het dier neer. Dadelijk daarop bracht de zeug een meisje ter wereld. Hoe dit varken zwanger was geworden, wist men niet te vertellen.

In een andere lezing van dit verhaal wordt gezegd, dat de zeug als tweeling met een menschenkind door een vrouw werd gebaard.

Aanvankelijk liet men het meisje bij het moedervarken onder de woning, waar een matras voor het kind werd neergelegd. Toen het echter grooter geworden was, en de moedermelk niet meer noodig had, werd het aan een kostbaren doek (*patola*) in huis opgetrokken.

Het meisje ontwikkelde zich tot een schoone jonkvrouw, en de roem harer schoonheid verspreidde zich naar alle kanten, zoodat vele koningszonen naar haar hand dongen, maar alle aanzoeken werden afgeslagen. Ook een Parigisch edelman vroeg haar tot zijn vrouw, maar omdat haar beide pleegvaders, de twee broers, haar verborgen hielden, kon men haar niet schaken. Tenslotte gebruikte de Parigiër een list: men noodigde de inwoners van Dolago op een groot feest. Daar gaf men acht, of een der meisjes als een varken knorde, als ze kalk bij de sirihruijn gebruikte.

Men had namelijk gehoord, dat zij dit deed bij het gebruik van kalk, en daarom hadden de broers haar gewaarschuwd om zonder kalk te pruimen. Het meisje dacht niet aan de waarschuwing, en pruimde met kalk. Toen begon ze te knorren, en hierdoor kwamen de Parigiërs te weten, wie de veel geroemde jonkvrouw was. Wel trokken de inwoners van Dolago nog dienzelfden nacht naar hun woonplaats terug, maar de Parigiërs volgden hen. De volharding van den edelman werd eindelijk beloond, daar men hem het schoone meisje afstond.

Van de kinderen uit dit huwelijk geboren, werd één vorst van Parigi, een ander van Sigi, en een ander van Paloe enz.; het gewone verhaal dus, dat in vele landstrecken gevonden wordt. Omdat de stammoeder dezer vorsten door een varken werd voortgebracht, is het den menschen van Dolago verboden om het gewone woord voor varken, *wawoe*, te gebruiken; ze zeggen daarvoor *binata* (Maleisch *binatang* „dier”). Op de inwoners van Dolago kom ik aan het eind van par. 51 terug.

45. *Afkomst der To Parigi.*

Wij hebben gezien, dat de bevolking aan het strand van Parigi met allerlei vreemde elementen vermengd is. Wanneer men zoekt naar overleveringen omtrent het land van herkomst van de To Parigi, moet men geen navraag doen bij de strandbevolking, zooals wij vroeger hebben gedaan. Dan krijgt men antwoorden, dat de To Parigi uit de Poso-streek komen, omdat een grootvader van den ondervraagde daar vandaan kwam³⁸). De overleveringen bij de menschen van Parigi mpoe'oe zeggen zeer stellig, dat de Parigiërs van Topotara aan den Paloe-kant afkomstig zijn. Zij noemen Sido, Boeloe biro en Tokalae, alle voormalige dorpen in het gebergte van Topotara, als hun stamdorpen. Dit is vastgelegd in het versje:

Sido, Boeloe biro bo nTokalae
Baœ nggapandena mombesonoi.

D.i. Sido, Boeloe biro en nTokalae, de reuk van hun gulheid (vriendschap) beantwoordt elkaar (vindt bij elkaar weerklank). De weg van Topotara naar Lantiboe heet Djala ntaoe toe'a „de weg der voorouders”, of Djala Boeloe mosomba, want evenals de Topotara hun Boeloe mosomba „berg met zeil” hebben, hebben de To Parigi ook een *boeloe mosomba* bij het voormalige dorp Boeloe nToli.

³⁸) Deze mededeelingen uit vroeger tijd (Adriani—Kruyt 1, I, 6) zijn door Dr. Kaudern gebruikt in zijn betoog, dat de kustbewoners van de Tomini-bocht tusschen Poso en Parigi en de Parigiërs, verder de Kailiërs en heel de door Kaudern genoemde Paloe-toradjagroep van het Z.O. zijn gekomen. Mijn later nauwkeurig onderzoek heeft ten opzichte van de To Parigi tot andere resultaten geleid, zooals uit het bovenstaande blijkt. Inderdaad heeft er in de laatste 20, 30 jaar der vorige eeuw een druk verkeer bestaan tusschen Poso en Parigi, maar dit bepaalde zich voor zoover de To Parigi betreft tot de vestiging aan den mond der Poso-rivier, waarvan de inwoners dan ook voor een deel verparigisch zijn. Ook te Mapane vestigden zich Parigiërs.

46. *De Vorsten van Parigi.*

In strijd met hetgeen van den oorsprong van het vorstengeslacht in par. 44 is gezegd, is de gangbare meening in Parigi, dat de vorsten aldaar stammen uit Topotara, en de mythen omtrent hun voorouders spelen zich in die streek af. Geheel hetzelfde verhaal, dat ik in Kawatoena vernam, hoorde ik ook uit den mond van een oude vrouw te Parigi mpoe'oe, een vrouw, die van geslacht op geslacht in die plaats gewoond heeft. Te Bolo watoe komt een vrouw uit een *tea*-blad; ze huwt met den man, die haar gevonden heeft; deze komt later thuis met een bamboe, waaruit nog een meisje komt, die de tweelingzuster van Tawa tea blijkt te zijn. De man die haar gevonden heeft, neemt haar tot zijn tweede vrouw. Daarna wordt het verhaal eenigszins anders, want Tawa tea keert zevenmaal naar den hemel terug, en komt zevenmaal weer op aarde, telkens in een anderen verschijningsvorm: dan eens komt ze uit een haai (*mangiwa*), dan uit een zeenaald (*alimango*), dan uit een pisangboom van de soort *poenti toewoe*. Van deze Tawa tea stammen de magaoes van Parigi af.

De eerste magaoe van Parigi, van wien men iets weet te vertellen, is Maroef, meer bekend onder den naam van Torikota „degeen die in een gemetseld graf is begraven”. Na hem gebeurde dit met alle vorsten, die overleden. Maroef was namelijk de eerste magaoe die tot den Islaam overging. Meer bekend nog is zijn zoon Magaoe Djanggo „de vorst met den baard”. Deze magaoe maakte namelijk in de 18e eeuw een reis naar Ternate om daar de V. O. C. te ontmoeten. Als teeken van zijn aanraking met de Compagnie bracht hij een zwart verlakte staaf mede van circa 1 el lengte, aan beide einden met zilver beslagen. Aan het eene einde bevindt zich het monogram van de V. O. C., ineen geslingerd gegraveerd met een T erboven, wat hoogst waarschijnlijk Ternate beduidt. Opzijde staat nog PRIGE, waarmede natuurlijk Parigi bedoeld is. Aan het andere einde is in den zilveren rand een zilveren muntstuk ingeklonken, waarop een Oostinjevaarder, met volle zeilen varende, staat afgebeeld.

Wat de aanleiding tot dezen tocht kan geweest zijn, is niet met zekerheid te zeggen. Door Valentijn (I, 511—512) weten we, dat een zekere Jan Franszoon door Gouverneur R. Padtbrugge met een gewapend geleide van Tontoli (Tolitoli) uit over Kajeli (Kaili) en Paloe over land naar Parigi gezonden was om de vorsten van die landen aan te zeggen, dat ze naar Gorontalo of Manado moesten gaan om daar den eed van getrouwheid aan de E. Maatschappij af te leggen. Misschien was de reis van Magaoe Djanggo wel een gevolg van dezen oproep.

In 1850 werd door C. van der Hart als radja van Parigi bevestigd Iskandar Abdoel Mohammad (v. d. Hart, 203, 204).

In 1890 waren er 2 broers en 1 zuster (Djooe boki). Nggai of Papa i Hainta was de zoon van den radja Hoenoesoë. Papa i Hainta stierf in 1897.

Evenals de vorsten om de Paloe-baai en in de Paloe-vallei was ook de

magaoe van Parigi met een aantal waardigheidsbekleeders omringd. Toen Dei (of Djooe boki, een Ternataansche titel voor Prinsessen) vorstin van Parigi was, had zij een *tobosena* „de groote” naast zich; dit was een vrouw uit het vorstelijk huis; deze hoorde alle verzoeken aan, en bracht die aan de vorstin over, een middelaar dus tusschen vorst en volk. Dan was er een *maradika malolo* „jonge vorst”, de kroonprins; een *djoegoegoe* „rijksbestierder”; een *majori* „majoor”, en een *maradika matoe’a* „oude vorst”. De laatste was tevens *kali* of hoofd van den godsdienst, toen wij in 1897 het land bezochten. Deze waardigheidsbekleeders werden bijgestaan door een aantal *bobato* „beambten”, onder wie een *ôekoemi*, Mal. *hoekoem* „rechter”; 2 *kapita laoe* „havenmeester”, en 2 *galara*, zendelingen van den vorst. Hun werkzaamheden waren niet omschreven of bepaald, want de *ôekoemi* was evenmin rechter, als de *kapita laoe* eenige bijzondere macht op zee zou uitoefenen. De *bobato* hadden zitting in den rijksraad; zij waren degenen, die door den vorst gezonden werden, zoowel binnen- als buitenlands, om den een of ander iets aan te zeggen in naam des vorsten.

47. *Het fort te Parigi* ³⁹⁾.

De aanrakingen van de V. O. C. met Parigi moeten meer en duurzamer zijn geweest dan die met de Kailische vorsten. Die aanraking was ook gemakkelijk vanuit Gorontalo te krijgen, en ze kwam vermoedelijk voort uit de hoop om veel goud uit deze streken te krijgen; om die reden althans had de Compagnie een fort te Lamboenoe aan den Noordkant van de Tomini-bocht gemaakt.

Het schijnt dat de Spanjaarden in het midden der 17e eeuw een factorij te Parigi hebben gehad; ze hebben deze echter in 1663 weer verlaten, omdat de landvoogd van Ternate, Simon Cos, hun allen toevoer van rijst afsloot. Valentijn vertelt ons (I, 218), dat de Compagnie er steeds op uit is geweest een versterking in de Bocht te bezitten, teneinde den invloed van de Mandareezen tegen te gaan. Een versterking te Tidowa werd afgevoerd. Te Tomini bestond in 1682 een fort het Goed Begin genaamd; in pas genoemd jaar werd dit fort van nieuwen voorraad voorzien door den hoeker Brandtgans.

Gouverneur R. Padtbrugge was in 1677 voornemens in Parigi een steenen burcht te laten bouwen, maar Prof. Colenbrander vermoedt, dat in 1730 eerst een versterking te Parigi werd opgericht, toen de Compagnie zich meer onmiddellijk met de goudproductie van Nd. Celebes is gaan bemoeien. Er is nog een bericht, dat op den 9den Februari 1747 Barend

³⁹⁾ Alle gegevens omtrent de aanrakingen van de V. O. C. met Parigi, zoowel wat daarvan nog in de overleveringen bij de menschen voortleeft, als wat daaromtrent in gedrukte en ongedrukte bescheiden voorkomt, hebben Dr. N. Adriani en ik medegedeeld in ons opstel „Van Poso naar Parigi, Sigi en Lindoe”, Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel 44, 1898, bl. 407—415, en 587—595. In den tekst van dit boek stip ik alleen het voornaamste aan, terwijl voor bijzonderheden naar bovengenoemd opstel verwezen wordt.

Willemsz als sergeant en hoofdman van de post te Parigi aldaar gestationneerd werd.

Er werd hoe langer hoe minder goud van Celebes uitgevoerd. Herhaaldelijk werd er op aangedrongen de Inlandsche vorsten aan te manen om de gesloten contracten in deze op te volgen. Maar niets hielp. De reden begon te vervallen om zooveel aan bezettingen ten koste te leggen, nu het opgebrachte goud die onkosten niet langer goed maakte. Daarbij kwam nog dat men te Parigi veel te lijden had van den „trouwelloozen koning May Poeroe" (Oema i Poeroe), terwijl ook het gestadige verval der Compagnie de Regeering noopte de verspreide krachten meer te concentreren. Zoo werd dan in 1795 de bezetting van Parigi weggenomen.

In een eigenaardig gebruik leeft de herinnering aan de Nederlandsche bezetting voort. Wanneer een vorst gestorven is, treedt een eerewacht op, bestaande uit een *sarêjangi* (sergeant), een *doetoenani* (luitenant), een *soerogenti* (mede uit sergeant verbasterd), twee *aloeperesi* (alferes, vaandrig), een *kabo* (Port. cabo, korporaal) en tenslotte een aantal *soerodado* (soldaten). Deze lieden droegen ook de Compagnie's uniformen, maar nadat deze in 1896 verbrand zijn, steekt men zich in eigengemaakte kleren. Deze lijfwacht voert exercities uit ter eere van den doode. Men kan hierin duidelijk herkennen een nabootsing van de militaire eer, waarmee een overleden lid van de bezetting, misschien ook een overleden vorst van Parigi, door het garnizoen werd begraven (een uitvoerige beschrijving van dit gebruik vindt men in Adriani-Kruyt 2, 419—422).

Nadat de bezetting van Parigi is ingetrokken, schijnt het Ned. Ind. Gouvernement zich voorloopig niet opzettelijk met deze streek bemoeid te hebben. Eerst in 1850 kwam de reeds genoemde kapitein ter zee C. van der Hart met twee schepen (Argo en Bromo) voor Parigi, waar hij den magaoe Iskandar Abdoel Mohamed in zijn waardigheid bevestigde, en een contract sloot, waaraan de To Parigi zich wel niet gehouden zullen hebben. Weer 4 jaar later kwam de toenmalige resident van Manado Parigi bezoeken, en in 1857 werd het noodig geacht Parigi te tuchtigen, waarbij Parigi mpoe'oe ongemoeid gelaten werd. Bij het terugkeeren der expeditie werden twee Hoofden, die in goed vertrouwen en met belofte van vrijgeleide aan boord waren gegaan, medegevoerd. Deze gebeurtenis hebben de menschen nooit vergeten, en tegenover Europeanen, die vóór de occupatie van het land Parigi bezochten, beklagde men zich hierover.

In latere jaren kwam de Assistent Resident van Gorontalo een paar maal 's jaars Parigi bezoeken, en trachtte dan aanraking te krijgen met het bestuur aldaar. Eenige werkelijke beteekenis hadden deze aanrakingen niet. Meer invloed kreeg het Gouvernement op Parigi door de vestiging van een Controleur te Poso in 1894. In 1905 eindelijk werd met al het overige land ook Parigi onder het Nederlandsch gezag gebracht.

48. *Kampenaars.*

Vermelding verdient, dat de inwoners van Lantiboe, boven Parigi

mpoe'oe, zeker een van de oudste dorpen van deze streek, bekend zijn als Kampenaars. De verhalen, die omtrent hen gedaan worden, zijn nagenoeg dezelfde als die van de To Onda'e, de Kampenaars van de Oost-toradja-groep, verteld worden. Als eenige lieden het zeewater zien kabbelen, nemen zij een bamboe koker vol daarvan mee naar huis als speelgoed voor hun kinderen. Wanneer ze het water in een bak hebben uitgegoten, en het kabbelt niet, zeggen ze: Het verlangt naar zijn moeder! en brengen het naar zee terug.

Een andermaal zouden 10 lieden van Lantiboe kokosnoten in een prauw vervoeren; ze gingen met de aangezichten naar elkaar toe zitten, zoodat 5 naar het Z. en 5 naar het N. schepten, en het vaartuig op zijn plaats bleef liggen. Men maakte hieruit op, dat de prauw te zwaar geladen was, en daarom namen 5 van de bemanning de noten op de schouders. Toen de overigen nu gingen roeien, bewoog het vaartuig zich snel voort, en voldaan merkte men tot elkaar op: „Wat heb ik gezegd? de prauw was te zwaar!”

Weer eens in een prauw op zee zijnde, liet een hunner zijn hakmes in het water vallen; men gaf toen een teeken aan den rand der prauw, waar het mes overboord was gegaan, en aan het strand gekomen, ging men er in het zand naar zoeken.

S a o e s o e.

49. *Landbeschrijving.*

Als men van Parigi langs de kust vaart, Z.O.-waarts, komt men drie groote kapen voorbij: K. Torai, K. Ponindilisa en K. Saoesoe. De laatste is misschien ontstaan door het zand en de aarde, die door de Saoesoe-rivier zijn aangevoerd, waardoor een groote vlakte is ontstaan, die door de rivier wordt doorsneden. Dicht bij zee vormt zij een delta. Deze stroom komt verweg uit het binnenland. Zijn bronnen moeten niet ver verwijderd liggen van die der Tambarana, en die der Sopoe-rivier, die in de Paloe-rivier valt. De voornaamste harer bronrivieren heet Saloe Banga „Metroxy-lon elatum-rivier”. Volgens opgave der Inlanders moet ze in N.O. richting stroomen. De namen harer rechterzijrivieren zijn van Z. naar N.: Baloe-pasi, Saloe gala, Koro moeoe, Leda sandada, Mantawa, Noendjoe, Torono en Aoma. Als linkerzijrivier neemt ze de Winanga gege „modderrivier” in zich op. Al deze stroomen moeten stofgoud bevatten; uit de Saloe gala „koper-rivier” en uit de Torono zegt men „silver” op te halen. Zooals reeds gezegd is, valt de Saoesoe met een delta in zee. Aan den mond van een der takken ligt het gehucht Tamboe, aan dien van den ander Peore.

Het land heeft slechts enkele gehuchten, die nogal eens verplaatst zijn. In 1893 woonden de menschen samen in Watoe nondjoe „steen als stampblok”, in 1896 vonden wij haar in een dorp Tamoengkoe bose „groote berg” geheeten, en in 1897 troffen wij ze aan in een nieuwe nederzetting, die werd aangeduid met den naam van Lipoe ri wawona „het dorp boven”.

of eenvoudig Saoesoe. Andere dorpen waren toen Noenoe „waringin” en Kamondji, een boomnaam (*Artocarpus communis*). De rivier is op het punt, waar deze nederzettingen dicht bij elkaar gevonden worden, ongeveer 40 meter breed.

Volgens de bewoners is de eigenlijke naam van hun land Boloewa, zoodat bijvoorbeeld de To Parigi de To Saoesoe plegen aan te duiden met den naam van To Boloewa. Natuurlijk bestaat er een verhaaltje om het ontstaan van den naam Saoesoe „een rib” te verklaren. Een vroegere bewoner van het land had namelijk de rib van een boschvarken bewaard om die bij zijn volgenden maaltijd te nuttigen. Toen hij thuisgekomen naar het vleesch vroeg, bleek, dat zijn huisgenooten die al hadden opgegeten. Hieruit ontstond een hevige twist, die aan de rivier den naam van Saoesoe „een rib” bezorgde.

50. *De inwoners en hun vorsten.*

De inwoners van Saoesoe vertellen, dat hun voorvaderen in het binnenland woonden; waar is niet bekend. In het Pososche beweerde men, dat de To Saoesoe een afdeeling waren van de To Pajapi, die ten Z. van de Tambarana-rivier, en aan den Westoever van de Poena-rivier woonden. Dit is wel mogelijk, daar de taal der To Saoesoe tusschen het Parigiisch en het Pososch staat, maar meer naar het eerste helt.

De reden waarom de To Saoesoe zoo weinig van hun afkomst weten te vertellen, moet gelegen zijn in de omstandigheid, dat de bevolking sedert tientallen jaren bijzonder sterk vermengd is met vreemde elementen, vooral van Parigi en Tawaili afkomstig. Door deze omstandigheid, waardoor geheel het karakter van de West-toradjagroep op hen is gedrukt, heb ik de To Saoesoe bij deze groep ingedeeld, en als gevolg hiervan ook de voormalige bewoners van Tana boa. Als verwant aan de To Pajapi hebben we hier te doen met een grensvolk.

De To Saoesoe zijn een zeer vreedzaam volkje. We hebben met een enkele uitzondering niets vernomen van oorlogen die ze zouden hebben gevoerd. Wij hebben den indruk gekregen, dat Saoesoe steeds door de machtiger naburen is ontzien, en de reden daarvoor zal wel deze zijn geweest, dat het hoofdengeslacht te Saoesoe door huwelijken nauw verwant is aan de vorstehuizen van Parigi en Tawaili.

Dit miniatuurvolkje had namelijk zijn eigen vorst. In het eind der vorige en het begin van deze eeuw voerde een vrouw hier het bewind; deze is bekend onder den naam van Nene i Sipa „Tante van Sipa”. Ze was gehuwd met een prins van Tawaili, en ze werd door waardigheidsbekleeders omringd, als de vorsten van elk ander Kailisch hof: een *oekoemi* (Mal. *hoekoem* „rechter”), een *kapita laoe* „kapitein van de zee” (wil men: minister van buitenlandsche zaken), *maradika matoea* „oude vorst”, en een *oelea*, die als bemiddelaar optrad tusschen vorst en volk. Het spreekt vanzelf, dat al die „glans” na de komst van het Gouvernement verdwenen

is, en nu is Saoesoe slechts een klein onderdeel van het landschap Parigi.

Ethnografisch is de beteekenis van dit volk heel gering, omdat door de sterke vermenging met menschen van andere streken de oorspronkelijke adat zoo goed als geheel teloor is gegaan.

Tana boa.

51. *Land, volk en geschiedenis.*

Tusschen Saoesoe en Parigi, tusschen kaap Ponindilisa en kaap Torai, op het punt waar de zee het verst het land indringt, stort de Toroee-rivier haar water in zee uit. Het heuvelland, dat zich aan beide zijden van deze rivier bevindt, draagt den naam van Tana boa „leeg (onbewoond) land”. De heele kuststreek van Saoesoe tot Parigi is inderdaad onbewoond geweest, en voordat het Gouvernement bezit nam van dit land, durfde niemand er zich vestigen, want dit zou aanstonds het ongenoegen hebben opgewekt van den magaoe van Sigi. De reden daarvoor zullen we straks vernemen. Thans bevinden zich daar enkele dorpjes aan de kust, zooals Tindaki, Toroee en Poentoeli, alle bewoond door vreemdelingen, die voor een deel zich bezighouden met het opkopen van boschprodukten, die men nu en dan uit de wildernis gaat halen.

In vroeger jaren moet deze streek dicht bevolkt zijn geweest. Het voornaamste dorp heette Balinggi; vandaar dat de bewoners als To Balinggi worden aangeduid. Een ander dorp van beteekenis heette Langganesi. In Saoesoe spreekt men van deze lieden als van de To Lopontato, naar den naam van een hunner andere dorpen. In het verslag van de reis, die Dr. N. Adriani en ik in 1897 naar deze streek maakten, hebben we meegedeeld, dat de To Pebato, een Pososche stam, beweerden in Langganesi te hebben gewoond, en later naar Petimbe in Palolo (Sigi) te zijn verhuisd. Dit verhaal is ons later gebleken geheel onjuist te zijn. Waar moet zijn, wat de To Saoesoe ons toenmaals reeds vertelden, en dat sedert door getuigenissen van anderen is bevestigd, dat Tana boa tot Saoesoe behoorde, en dat er dezelfde menschen woonden als in dit land.

De moeilijkheid om deze zaak uit te maken is hierin gelegen, dat er geen zuivere To Balinggi meer bestaan. Het meerendeel is uitgeroeid, en de rest is naar verschillende streken verspreid en in andere stammen opgelost. In enkele overleveringen omtrent deze To Balinggi zijn echter eenige zinnen bewaard in de taal, die deze menschen gesproken hebben, en daaruit blijkt, dat ze dezelfde taal hebben gesproken als de To Saoesoe. We mogen nu aannemen, dat deze kuststrook door hetzelfde volk werd bewoond, en dat de menschen, die wij in Saoesoe vinden, een schamel en onzuiver overblijfsel zijn van dit volk.

Dat de To Saoesoe gespaard zijn gebleven, en de rest van het volk uitgeroeid is, moet geweten worden aan de reeds genoemde verwantschap van het hoofdengeslacht aldaar met andere vorstenhuizen. Zoo begrijpen

wij ook de mededeeling, die de vorstin Nene i Sipa ons in 1897 deed, dat de eenige maal, dat de To Saoesoe de wapenen hebben opgenomen, was, toen zij door den magaoe van Sigi gedwongen werden om hun eigen volks-genooten te helpen uitroeien. Deze mededeeling is niet in overeenstemming met wat anderen vertellen, zooals we beneden zullen zien.

Wat is nu de reden geweest, dat de To Balinggi van den aardbodem zijn verdeld? Uit de overleveringen, die daarover bestaan, blijkt, dat Tana boa, toen het nog bewoond was, een twistappel is geweest tusschen Sigi en Parigi. Vermoedelijk heeft Tana boa steeds tusschen twee vuren gestaan: wanneer het hulde bewees aan den magaoe van Sigi, werd het door Parigi getuchtigd; keerde het zijn aangezicht naar Parigi, dan kreeg het met Sigi te doen. Daarbij zullen de bewoners van die streek zich niet voetstoots hebben onderworpen, en zoo'n volk wordt dan meestal door een sterkeren stam overwonnen en verdeld. Dit is ook het lot geweest van de To Pajapi in het Pososche, met wie de To Balinggi nauw verwant moeten geweest zijn.

De To Balinggi hebben steeds veel overlast van de To Parigi gehad, evenals eertijds de To Pajapi (Adriani-Kruyt 1, 42—45)⁴⁰). De overleveringen vertellen van eenige oorlogen met dit land. Zoo zouden de To Parigi eens in Tana boa zijn geland, en aan een meisje den weg naar Balinggi hebben gevraagd, waarop zij in zeer onkiesche bewoordingen antwoord zou hebben gegeven. De To Balinggi werden verslagen, en voor een groot deel naar Parigi overgebracht. Ook het pasgenoemde meisje werd meegenomen. Dit meisje moet van voorname afkomst zijn geweest, want men vertelt van haar dat ze uit een bamboe was voortgekomen, aan welks voet een oude man en een oude vrouw gewoon waren hun behoefte te doen. Dit meisje werd door den radja van Parigi tot vrouw genomen. Men verweet haar, dat ze een krijgsgevangene was, en men ontzegde haar het recht om in de Oee Bantaja, „tempel-rivier”, het beekje waaraan Masigi ligt, te baden en te wasschen. Ze moest dit recht koopen. De nakomelingen van deze To Balinggi vormden een soort tusschenstand in Parigi, die gedwongen was aan het strand te wonen. Tot op de komst van het Gouvernement in 1905 mochten deze menschen slechts van een bepaald deel van de Oee Bantaja gebruik maken.

⁴⁰) Deze voortdurende vijandschap van Parigi tegen Balinggi doet vermoeden, dat deze beide stammen op dit punt tegen elkaar gestooten zijn: de To Balinggi van het Z.O., de To Parigi van het N.W. Had een geleidelijke migratie plaats gehad langs de kust van Poso naar Parigi, dan zouden we een vreedzamer verhouding tusschen die twee hebben mogen verwachten. Kaudern merkt dan ook op (Kaudern 3, 38): „If the To Parigi had emigrated from the Paloe valley we should expect to hear of the wars between the To Parigi and the tribes living on the Tomini Gulf”. Daarvan hooren we dan ook genoeg, vide To Balinggi, To Pajapi, To Wingke mposo. Maar, vervolgt Kaudern, in stede van die vijandschap vindt men Parigiërs als kolonisten langs de heele kust der Tomini-bocht gevestigd. Kaudern vergeet, dat de oorlogen uit vroegeren tijd waren, en de vestigingen aan de kust van de laatste tientallen jaren zijn, toen Tana boa ontvolkt was, en zich ook andere vreemdelingen aan de kust hadden neergezet, Gorontaleezen, Boegineezen, Chineezzen. Het een is niet met het andere in tegenspraak.

Toen Tana boa nog niet ontvolkt was, traden de To Parigi daar steeds op, alsof ze in een overwonnen land waren: ze deden hun behoeften in de waterbronnen, ze sneden de meloenen en pompoenen in de tuinen open, legden faeces daarin, en sloten ze weer dicht.

De To Saoesoe stellen deze zaak anders voor. De To Saoesoe zouden namelijk onder leiding van hun Hoofden Tarowia en Tarawangido de To Parigi hebben verslagen, bij welke gelegenheid ze ook den radja, Mahagero, hadden gedood. Tot verzoening van den dood van den radja zou Saoesoe Tana boa aan Parigi hebben afgestaan (verg. Adriani-Kruyt 2, 390—394).

De definitieve ontvolking van Tana boa schijnt Sigi op zijn geweten te hebben, en dit moet nog niet zoo heel lang geleden zijn gebeurd, misschien in 1860. Een prins van Biromaroe, Madika Mogajo, was in Parigi gaan trouwen. Deze prins had een levende kat van goud. Hij had haar in zijn woonplaats achtergelaten, maar het dier kwam zijn meester in Parigi opzoeken. Toen Mogajo naar Biromaroe terugkeerde, wreven de To Parigi de oogen der kat met Spaansche peper in, zoodat ze haar meester niet kon volgen. Mogajo stierf in Biromaroe. Om de gouden kat langs vreedzamen weg terug te krijgen, werd afgesproken, dat een prins van Parigi in Sigi zou komen huwen. Parigi stelde dit huwelijk echter voortdurend uit. Sigi wilde Parigi nu dwingen, en gelastte zijn vasallen in Balinggi te gaan snellen (dit land werd dus gerekend een onderdeel van Parigi te zijn geworden). We zullen later zien, dat de vasallen van Sigi telkens tochten naar dit land hebben gemaakt. Naar aanleiding hiervan werd weer tusschen de beide rijkjes onderhandeld, totdat Parigi tot Sigi zou gezegd hebben: „Zoek uw gouden kat zelf maar”. Daarna hielden de strooptochten naar Tana boa niet op, totdat het heele land ontvolkt was.

Wanneer we alle berichten omtrent de bewoners van de kuststreek tusschen Poso en Parigi samenvatten, komen we tot de voorstelling, dat daar een en dezelfde stam woonde, onderscheiden in de onderstammen To Balinggi, To Saoesoe, To Dolago en To Pajapi. De To Dolago moeten er zeker bij gerekend worden, zooals hun taal uitwijst. De To Dolago hebben in de verdelgungsoorlogen ook hun deel gehad. De vraag of deze stam zich van het N.W. naar het Z.O. langs de kust heeft verspreid, dan wel in omgekeerde richting, is niet te beantwoorden; het een is zoowel als het andere mogelijk. De Poso-toradjas van het Meer leefden gescheiden van de To Pajapi, en dezen verschilden wat hun taal betreft te veel van elkaar dan dat de laatsten bij de Oost-toradjas zouden kunnen worden ingedeeld.

Toen de To Parigi (Topotara) pas in Lantiboe waren komen wonen, en nog geen vorsten hadden, leefden ze in vrede met de To Dolago, die zij in die streek aantroffen. Eerst toen Parigi vorsten kreeg, begon de oorlog met de To Pajapi, en toen dezen verdelgd en verstrooid waren, kregen de To Balinggi een beurt. Zoo iets is alleen mogelijk, omdat de Parigiërs zich niet stamverwant voelden met de bewoners van het besproken gebied. De

meest voor de hand liggende reden voor dezen verdelgingsoorlog is, dat de To Pajapi en de To Balinggi zich niet aan den radja van Parigi wilden onderwerpen. Dolago heeft dit wel gedaan; dit werd dan ook geheel beschouwd als behorende tot Parigi.

Het Sigi-gebied.

52. *Landbeschrijving. Biromaroe.*

Het oude rijk van Sigi in engeren zin, dus zonder de vazalstaten, bestond uit het woongebied der To Sigi, To Biromaroe, To Raranggonaoe, Sidondo, Sibalaja, Palolo en Pakoeli, al het land dus aan den rechteroever van de Paloe-rivier, met uitzondering van het noordelijk deel, dat aan de Topotara en de To Paloe behoorde, en van Dolo. De bewoners van deze streek voelden zich als één volk, wat ze inderdaad ook zijn.

De beide autowegen, die de vlakte ten O. van de Paloe-rivier doorsnijden, zijn reeds genoemd. Aan deze beide wegen liggen de hoofdplaatsen Biromaroe, Bora, Sidondo, Sibalaja en Pakoeli. Van al deze plaatsen is niets bijzonders op te merken, daar ze alle naar hetzelfde model gemaakt zijn. Biromaroe is een dorp met gemengde bevolking, die hoofdzakelijk afkomstig is van Sigi, Tawaili en Raranggonaoe. Daarom spreekt men hier niet een van de Sigische dialecten, maar het Ledo, de taal van Paloe en van Raranggonaoe. Toch rekent deze streek zich te behooren tot Sigi, omdat de Hoofden aldaar steeds leden zijn geweest van het Sigische vorstenhuis. Te Biromaroe woont dan ook de thans regeerende magaoe van het landschap Sigi.

53. *Raranggonaoe.*

Van Biromaroe uit gaat het pad naar het Oosten de bergen in, naar de woonplaats der To Raranggonaoe „zij die te midden der aren-palmen wonen”. In 1897 zijn Dr. Adriani en ik hun land doorgetrokken op een tocht van Watoe nondjoe naar Dolago (Parigi). De hellingen der bergen aan den kant van Paloe zijn geheel ontboscht tengevolge van roofbouw. Wij merkten toen verscheidene nederzettingen op: Sandiboe „tienduizend”, Lemba „vlakte”, Wawo pongga, Wonggo, Sedima. Na een goeden dagmarsch is men het bewoonde gebied door en komt men in het oerbosch op het gebergte, waarvan de top, die op dezen tocht overgetrokken werd, Takoe nggomboeno heet, en bijna 1700 meter hoog is (verg. Adriani-Kruyt 2, 528—532).

In 1926 bezochten de officieren van het Leger des Heils Woodward en Rosenlund het gebergte boven Biromaroe. Er wonen nu niet veel menschen meer. De achterblijvers van het bergvolkje, dat naar de laaglanden is verhuisd, hebben een nieuw dorp gesticht, dat Raranggonaoe genoemd werd. Ze weten nog te zeggen, dat ze van Kalindjo komen, het oude stamdp, dat meermalen in de beschrijving van het Kaili-gebied genoemd is. Het gebied van de Topotara en dat van de To Raranggonaoe worden van elkaar gescheiden door de rivier Paneki.

Toen wij in 1897 het land bezochten, kregen we den indruk, dat het goed bevolkt was. In zielental is deze stam na de komst van het Gouvernement zeker zeer achteruit gegaan door het moeilijke leven, dat toen voor hen aanbrak. Zij toch wilden zich niet aan het Bestuur onderwerpen, en trokken zich op ontoegankelijke plaatsen in de bosschen terug. Toen ze eindelijk wat tot rust waren gekomen, verlieten ze in het einde van 1916 weer hun woonplaatsen, en trokken naar het ontoegankelijke Manggalapi-gebergte. Het onderzoek wees uit, dat ze dit gedaan hadden op bevel van Toma i Dampo, den verbannen, maar daarna begenadigden vorst van Sigi-Biromaroe. Op een feest te Menoesi in Palolo had hij zijn voormaligen onderdanen gezegd weg te trekken; hijzelf zou zich dan na eenigen tijd bij hen voegen om weer in waarheid hun vorst te zijn.

Een zekere Labaresi, die reeds in 1910 uitgeweken was, en die zich met een aantal volgelingen steeds aan het gezag van het N. I. Gouvernement had weten te onttrekken, voegde zich bij de To Raranggonaoe, die onder leiding stonden van Lalowe, hun madika. „Onophoudelijk moest nu gepatrouilleerd worden; meerdere malen werd aanraking gekregen met de uitgewekenen; enkelen werden opgevat; een drietal werd bij ontmoeting met militairen gedood; velen meldden zich vrijwillig weder aan. Doch met de kern onder Labaresi en Lalowe werd geen aanraking verkregen door de militairen, tot het aan het Bestuur gelukte in Augustus 1919 eerst Lalowe in het boven-Parigische op te vatten en daarna in December van hetzelfde jaar Labaresi met een veertigtal volgelingen van de Manggalapi naar de vlakke te brengen ⁴¹). De rust was wedergekeerd. De teruggekomen To Raranggonaoe werden voor 't grootste gedeelte in Palolo geconcentreerd, waar hun sawahterreinen werden aangewezen" (Nota van overgave van G. M. Wigman ⁴²).

⁴¹) De heer Hissink beweert (Nota 2), dat de To Raranggonaoe van Dolago afkomstig zouden zijn. Dit is niet juist volgens hun eigen opgaven.

⁴²) Uit alles wat ik van de To Raranggonaoe zelf vernam, schijnt de ellende voor een deel voortgekomen te zijn uit ontactvol optreden van een madika van Biromaroe. Deze schuwe lieden vluchtten niet alleen voor het Europeesch bestuur, maar ze gehoorzaamden hun eigen vorsten ook niet. Toen het den magaoe van Biromaroe eindelijk gelukt was een honderdtal mannen naar beneden te krijgen, liet hij de onderhandelingen aan een jongeren madika-telg over. Deze begon dadelijk op ruwe wijze naar hun namen te vragen, en toen deze angstige menschen niet dadelijk daarop antwoordden, liet de madika met veel vertoon de deur sluiten van het kantoor, waar de lieden verzameld waren. Nu dachten de menschen niet anders, of zij zouden gevangen genomen worden; ze sprongen uit de ramen en zochten een goed heenkomen. Na dien tijd lieten ze zich niet meer overhalen om te komen onderhandelen. Van de zendelingen, die de madika van Biromaroe naar hen toezond, werden een paar gedood. Er zijn slechts weinigen in gevechten door soldaten gedood, want zij lieten zich niet vinden in hun bosschen en bergen. Maar honderden zijn van honger en ellende omgekomen, omdat ze bij dit onrustige leven geen gelegenheid hadden om akkers aan te leggen. En zoo is dit volk tot een handvol menschen gereduceerd. Schuw en bang zijn ze nog in hooge mate. Ik had een heelen morgen noodig, voordat ik de drie To Raranggonaoe, die mij een en ander van hun adat zouden vertellen, eenigszins op hun gemak had gesteld.

54. *Bora.*

De dorpen der To Sigi lagen vroeger in het gebergte. Men had in den ouden tijd nog geen algemeenen naam voor het land, want elk dorp maakte aanspraak op een zelfstandig bestaan. We hebben gezien, dat Dolo oorspronkelijk in ditzelfde gebied lag, en dat de inwoners van Pewoenoe vroeger woonden in Poënde, dat eveneens in die streek lag. Deze verspreiding der lieden maakt het indeelen in groepen en gebieden in de Paloe-vallei moeilijk en onzuiver. Een heel oude nederzetting in het Sigische, die nog bestaat, moet Toewa zijn (niet te verwarren met Toewa dat tusschen Pakoeli en Koelawi gelegen is). Aan deze plaats zijn veel oude overleveringen verbonden.

De stamnaam Sigi is afkomstig van het dorp Sigi poeloe, dat op het gebergte ligt, als het ware op den drempel van Palolo. Niet ver van het tegenwoordige Sigi poeloe lag de oude hoofdplaats, nu alleen kenbaar aan tal van graven, ook die van vorsten. In dit oude Sigi spelen zich alle gebeurtenissen met Sawerigading af. Dat deze naam aan het land en zijne bewoners is gegeven, zal wel het gevolg zijn van het feit, dat hier het hoofdengeslacht gevestigd was, dat later naar Bora verhuisde, toen de vlakte droog geworden was.

54^a. *Palolo.*

Het pad van Sigi poeloe voert verder het gebergte in naar de streek die bekend is als Palolo, wat „bovenland” beteekent, n.l. het bovenland van Sigi (Bora). Het dorp Makoe bakoeloe laat men een honderd meter aan de linkerhand liggen. Niet ver van hier volgt het pad de bedding van het riviertje Saloe kana „rechtsche rivier” tot dicht bij zijn oorsprong, waar een laatste maar stevige klim ons op het plateau van Palolo brengt. In deze vlakte, die aan den Zuidkant door de Sopoe-rivier begrensd wordt, worden de meeste dorpen gevonden: Bobo, Kapiroë, Pontana, Petimbe, Poero (Tana boelawa „goudland”), Watoe nondjoe „steen als rijstblok”, Menoesi, en op het einde van het plateau, daar waar dit door bergen wordt afgesloten, het dorp Karopoe⁴³), dat door To Besoa is gesticht. Op het gebergte, dat het plateau aan den Noordkant afsluit, worden nog een aantal dorpen gevonden, als Karere, Pantoenda, Karawaa, Bolo wanga.

De vlakte van Palolo zou vroeger een meer zijn geweest. Toen waren er twee broers, die ieder een afwatering voor het meer groeven, waardoor de vlakte droog kon worden. De oudste, die volgens sommigen Rendeboe

⁴³) Karopoe beteekent „waar uitgemoord is”. In den oorlog van Sigi met Parigi hebben de Parigiërs dit dorp overvallen, en een deel der inwoners vermoord. Het dorp moet gesticht zijn door een Besoasch edelman, die Ntowiwa heette, maar die bekend is onder den naam van Kapita; hij ligt bij het dorp Lempe in Besoa begraven. Deze edelman was met een Sigische prinses gehuwd, en om zijn familie in de buurt te hebben, liet hij een aantal To Besoa dit dorp maken. Andere bijzonderheden omtrent dezen man worden medegedeeld in par. 201.

zou hebben geheeten, groef naar het Zuiden; de jongste naar het Noorden. De eerste nam als teerkost een komkommer mee, de tweede een stang suikerriet. De oudste groef met de rechterhand en nam telkens een hap van zijn komkommer, die hij in de linkerhand vasthield. Daarom was hij eerder met graven klaar dan de jongste, die telkens beide handen noodig had om het suikerriet te schillen, en in stukken te hakken. Het water stroomde reeds weg door de geul, die de oudste had gemaakt (de Sopoe-rivier), toen de jongste pas de Saloe kana had gegraven. Toen het water was afgevoerd, bleven er zooveel doode visschen op een plek achter, dat er een ondragelijke stank ontstond; daarom heet die plek tot op den huidigen dag Tawaoe (*waoe* „stank”). Er is ook een plek, die Sinarongi heet, omdat de achtergebleven visch een lucht van bloed (*marongi*) verspreidde.

55. *Koro oee.*

Van Palolo liep vroeger een pad stroomopwaarts langs de Sopoe naar Tawailia. Op dit pad komen we nog terug, als we over het landschap Tawailia komen te spreken. Dit pad voerde ook voorbij een oud stamdp, Koro oee „rivier” genaamd; het lag op een heuvel aan den linkeroever van de Sopoe; het pad van Palolo naar het Lindoe-meer lag er ten Westen van. Deze plek, die zoo'n belangrijke rol speelt in de geschiedenis van de Sigi-groep, wordt alleen nog door jagers bezocht. Dezen vertellen, dat niet ver van Koro oee nog twee dorpen hebben gelegen: Maliwoeko en Topangana. Er moeten ook verlaten sawahs worden gevonden. Men zegt, dat er twee graven zijn, die bestaan uit opeengestapelde steenen. Vanuit Karopoe liep men in één dag via Topangana naar Maliwoeko.

Van Bora gaat de groote weg naar het Westen, en komt niet ver van Sidondo uit op den autoweg, die van Paloe recht naar het Zuiden loopt. Dan komt men voorbij Sidondo, Sibalaja, Kalawara, de nederzetting van het Leger des Heils, en Pandere, totdat men bij de samenvloeiing van Goembasa en Mioe aan de landstreek Pakoeli komt.

56. *Pakoeli.*

Tegenwoordig ligt Pakoeli in de vlakte, maar eertijds hadden de bewoners van deze streek hun nederzettingen op de bergen, niet ver van de plek waar de Goembasa (Sopoe) zich met woest geweld in de vlakte van Paloe neerstort. Daar lagen Petompo, Tarana, Tongo mboeloe, Karawa, Watoe bete „groote steen”, en Ngata wai „waterdorp”. Het oude Pandere lag toenmaals ook meer in de bergen. Een ouder dorp, waar de menschen vroeger woonden, was Baloli.

Vroeger zou de Pakoeli-streek Gosa bara hebben geheeten. Men maakte hier echter kennis met een kruid, dat de rijst voorspoedig deed groeien, en daarom werd het land voortaan Pakoeli „medicijn” (hier heilkruid voor de rijst) genoemd. Volgens anderen zouden jagers een varken hebben achtervolgd tot aan de plek, waar ze later het dorp Watoe bete stichtten. De

rijst, die ze daar plantten, gelukte prachtig, zoodat men volop te eten had, en de grond in het dorp met kaf (*koeli*) bedekt was. Daarom werd het land Pakoeli genoemd. Er was in dien ouden tijd altijd overvloed van rijst.

57. *Verzonken dorpen.*

Ook in het Sigi-gebied loopen verhalen van dorpen, die in den grond zijn verzonken. Zoo ligt er ten W. van Kalawara een meertje, Saloera geheeten. Hier zou vroeger een dorp hebben gestaan, welks inwoners dezelfde menschen waren als die van Sibalaja. In dat dorp werd eens het groote sjamanenfeest *moloso* gevierd. Het Hoofd, *madika*, van de plaats wilde het feest zoo luisterrijk mogelijk maken, en daarom zou er bij die gelegenheid ook een slaaf worden gedood. Het slachtoffer, dat daarvoor aangewezen was, kwam te weten welk lot hem wachtte. Hij ving toen een kat, hakte het dier de voorpooten af, en ging daarmee op een trom roffelen. Toen duurde het niet lang of de aarde scheurde open, en verzwolg het dorp.

In Palolo bevindt zich ook een meertje, Rano ntiko genaamd, niet ver van Petimbe. Ook hier zou eens een dorp hebben gestaan. In die plaats woonde een zeer rijk man; de plank van zijn huis, waartegen de trap rustte, was geheel van goud. De vorst van het land was jaloersch op den rijke, en beboette hem telkens voor allerlei verzonnen overtredingen. De rijke betaalde steeds de geëischte boete, maar op het laatst begon het hem te vervelen en hij zeide: „Ik ga liever dood dan dat ik nog langer betaal!” Toen hakte hij een kat de voorpooten af en roffelde daarmee op een trom; deze gaf een geluid alsof zij sprak: Katojoko Rano ntiko! „word vernietigd Rano ntiko”. Toen kwam er groote duisternis; er stak een geweldige storm op; bij het rollen van een zwaren donderslag zakte de grond in en het dorp verdween⁴⁴).

58. *Reuzen.*

In Palolo vertelt men van een reus i Rowi genaamd. Niet alleen hijzelf was bijzonder groot, maar zijn huisdieren en zijn werktuigen hadden ook buitengewone afmetingen; o.a. had hij zulke groote buffels, dat een gewoon man met zijn beide armen de horens niet kon omvatten. In zijn tijd was het hemelgewelf nog zoo dicht bij de aarde, dat Rowi op den grond zittende de wolken op zijn schouders droeg. De menschenkinderen konden naar de maan klauteren om er te spelen. Eens ging Rowi rechtop staan, en daarbij lichtte hij het hemelgewelf zoo hoog op, als wij het in onze dagen zien. Zijn voeten zakten bij die gelegenheid diep in de steenen weg, waarop hij stond.

⁴⁴) Volledigheidshalve vermeld ik, dat zich bij Poeloe in het Kaili-gebied ook een plas bevindt, die Loembo heet. Ook hier stond eertijds een dorp. Een van de inwoners doodde een aap, die juist een pisang (*loka mokoe*) in de hand hield. De man hakte den arm van het dier af, en kookte dien samen met de pisang. De menschen, die dit zagen, schaterden van het lachen, toen opeens de aarde wegzakte, en het dorp in den grond verdween.

Deze twee steenen zijn algemeen bekend in Palolo, waar ze nog te vinden zijn, de een bij de Saloe kana, en de andere in Karere bij de Woeno, dus op vele kilometers afstand van elkaar. Deze steenen worden Walea Rowi „voetstappen van Rowi" genoemd.

59. *Wilden.*

Er bestaan verhalen omtrent wilden, die in de bosschen leefden. Deze verhalen groepeeren zich om het dorp Toewa, niet ver van Bora. Hier schijnen in den ouden tijd de radjas van Sigi gewoond te hebben. De overlevering wil, dat hier eertijds 7000 menschen woonden. Men noemt hier de Wilden *tooeta*, een naam waarmee in andere streken der West-toradjas een soort boschgeesten wordt aangeduid. De *tooeta* kwamen alleen met donker uit hun schuilplaatsen, omdat ze zich schaamden, dat ze er zoo leelijk uitzagen, want hun neus zat met de opening naar boven gekeerd op hun gelaat. Ze kwamen den vorst te Toewa geregeld bij het akkerwerk helpen. Daartoe had men 's avonds alleen 30 hakmessen en 30 bijlen neer te leggen, en dan deden ze het werk in den nacht (in par. 89 vinden we een andere lezing van dit verhaal).

De menschen van Saroedoe, die aan Straat Makassar wonen, ten Z. van de Lariang-rivier, hebben hieraan een einde gemaakt, doordat ze het water, waarvan de *Tooeta* dronken, met *toeba*-wortel vergiftigden, waardoor velen hunner stierven. Het overschot trok zich terug naar den berg Ngkilalaki. We komen op hen terug, als we over Lindoe spreken. Later zouden zich nog menschen van Tana wobo bij hen hebben gevoegd. Deze lieden waren in oorlog met Wonggo in het Sigi-gebied, wiens radja Taliligoe heette. Zij werden verslagen, en vluchtten naar den Ngkilalaki.

Volgens een andere overlevering kwamen de Wilden, To lompoë, nog geruimen tijd onoeang- en varkensvleesch als huldeblijk aan den vorst van Sigi brengen. Ze werden echter beschaamd gemaakt door de lieden van Palolo, wiens land ze moesten doortrekken. Dezen zeiden: „Wij geven den heer des lands buffels, maar gijlieden komt alleen met wild aan". Na dien tijd bleven ze weg.

In Sibalaja waar een tak van het Sigische vorstenhuis woonde, vertelt men, dat de *Tooeta* zekere Woeri „zwarte", een dochter van den radja aldaar, geregeld van brandhout voorzagen. Toen ze weer eens hun vrachtjes kwamen brengen, vonden ze een man bij den ingang der vorstelijke woning zitten, die met een huidziekte (ichtyosis) behept was. Ze werden daarvan met zulk een afkeer vervuld, dat ze niet meer terugkwamen. Er zouden nu alleen nog enkelen van hen leven op Watoe Rompe, een heuvel niet ver van Kalawara.

Verder bestaan er nog allerlei verhalen omtrent boschmenschen, die zouden leven in het Pakawa-gebied, het gebergte, dat de Paloe-vallei scheidt van Straat Makassar. Daar zou men de Roembe hebben gehad, menschen die geen kleedingstuk aan het lijf hadden, en wier lichaam geheel behaard was. In den ouden tijd zouden ze zich nu en dan in de vlakte

hebben vertoond, te Kaleke. — Daar leefden ook de Pandjoka, die niet behaard waren, maar deze menschen droegen in den nek een haak, waaraan ze zich ophingen als ze gingen slapen. Ze brachten geregeld schatting aan den madika van Kaleke: sirih en knollen (ketela).

60. *Afkomst der bewoners van het Sigi-gebied.*

Wanneer we met het zuidelijk deel van het Sigi-gebied beginnen, zien we dat in de overleveringen omtrent de afkomst der bewoners telkens twee plaatsen worden genoemd: Koro ooe en Tana wobo. De ligging van het eerste dorp heb ik aangegeven; het tweede dat boven even is genoemd, moet gelegen hebben aan de Rawa, de uitwatering van het Lindoe-meer; vandaar de naam Tana wobo „het land van den toegang” (tot het meer). Deze dorpen lagen volgens de mededeelingen niet ver van elkaar, en we mogen aannemen, dat de inwoners van beide plaatsen tot denzelfden stam behoorden.

Van Tana wobo uit zouden Lindoe, Pakoeli en Toewa (bij Pakoeli) bevolkt zijn. Van het stamdorp trok een deel der bewoners naar den berg Watoe motondoe „gehoorde steen”; vandaar naar Tanangge. Toen steeds westwaarts trekkende naar Poloemba, Tobanga en Mantendo. De laatste plaats is op een berg gelegen, die vanuit de Paloe-vallei te zien is.

Palolo moet zijn bevolkt vanuit Koro ooe, toen het meer daar leeggelopen was. We hebben bij de Kaili-groep al opgemerkt, dat de inwoners van Sibalaja uit Palolo kwamen. Die van Sidondo zijn uit twee elementen samengesteld: een deel hunner kwam van Palolo, een ander deel van Singasei aan de overzijde der Paloe-rivier. Een heilige plaats van dit laatste deel is een stoel van 7 bamboes aan een zijrivier van de Sambo. We komen hierop beneden terug, als we over de afkomst der vorsten spreken. Van Bora en de omliggende dorpen weten we, dat de inwoners van Palolo kwamen.

De vorsten te Bora noemden Palolo hun „akker”. De menschen daar voorzagen de hofhouding in Bora van rijst, maïs, groenten, Spaansche peper en palmwijn. Bij feesten, die in Bora gehouden werden, zorgden zij voor een buffel. Wanneer de vorstelijke woning of de tempel (*baroega*) hersteld of vernieuwd moesten worden, kwamen de menschen van Palolo dit doen. De inwoners van Karawaa, Karere en Menoesi genoten zekeren voorrang boven de lieden der andere dorpen.

Zooals we gezien hebben, toen we over de verspreiding van de menschen over de Paloe-vlakte spraken (par. 8 en 9), zou Biromaroe gesticht zijn door menschen uit het Zuiden (Pakoeli), maar de bevolking die deze streek bezette, daalde af van de bergen; dit waren stamgenooten van de To Raranggonaoe. Dezen en de inwoners van Biromaroe noemen als hun stamdorp Kalindjo ⁴⁵⁾. Deze lieden behooren dus tot een anderen stam als

⁴⁵⁾ Er is ook een overlevering, waarin gezegd wordt, dat Kalindjo gesticht is door menschen, die van Mantendo in Pakoeli kwamen. In dit geval zouden ook de To Rara-

zij, die van Koro oee en Tana wobo komen, spreken ook een andere taal, al is ze nauw verwant aan het Sigisch. Door hun veelvuldige aanrakingen met Sigi staan ze echter dichter bij de Sigi-groep dan bij de Kaili-groep, waartoe ze volgens hun afkomst eigenlijk behooren.

Niettegenstaande de To Raranggonaoe opgeven van een andere afkomst te zijn dan de menschen van Bora, Pakoeli en Palolo, waren zij het die mij vertelden, dat het eerste menschenpaar Nabi en Bae boela heetten, en dat zij in Koro oee woonden. Dit menschenpaar kreeg 2 zoons en 7 dochters. Van deze 7 dochters zouden de West-toradjas afstammen.

Wij vinden dus voor de afkomst van de Sigi-groep plaatsen opgegeven, diep de bergen in. Vanwaar ze hier zijn gekomen, weet men niet te zeggen.

61. *Afkomst der vorsten.*

We hebben kennis gemaakt met de stamdorpen Koro oee en Tana wobo. Beide stammen, die van deze plaatsen zeggen te komen, hebben hun eigen verhaal over de eerste vorstin. De bijzonderheden zal ik niet meer verhalen, daar deze geheel overeenkomen met die welke zijn verteld met betrekking tot het Kaili-gebied. In Pakoeli hakt een man, Poilo, een bamboe om, waaruit een meisje komt, Boenga manila geheeten, dat met een man, Tondori, trouwt. In Koro oee komt een meisje uit een blad van een tea-boom. Beiden zijn zusters, kinderen van Tomanoeroe „den uit den hemel neergedaalde”. Die van Koro oee is wat voornameer, omdat ze uit een tea-blad is voortgekomen. Met wien Tawe tea „teablad” huwde, en wie haar kind was, weet men niet. Alleen wordt verteld, dat zij naar den hemel terugkeerde, omdat zij den stank van de faeces van haar kind niet kon verdragen.

In Toewa bij Bora vertelt men, dat een meisje voortkwam uit een worm, dien iemand in een boom had gevonden. Dit meisje heette To i beki kaoe. Vermoedelijk heeft Toewa een eigen vorstenhuis gehad, dat later samengesmolten is met dat van Sigi. De vorsten van Sigi, die later in Bora zijn gaan wonen, verbleven in den ouden tijd te Tana boelawa of Poero in Palolo. Daar zouden nog twee korte speren (*doke*) als rijkssieraden worden bewaard. Deze speren heeten Taelolondo en Sambakara. Ze mogen nimmer naar Bora worden gebracht; de eerste speer zou dan een geweldigen regen, de tweede een ondragelijke hitte doen ontstaan. Deze speren, vertelt men, zijn in een paling gevonden. Toen namelijk het Palolo-meer leeg-gelooopen was, bevond zich onder de achtergebleven waterbewoners een groote paling. Toen men deze in stukken gehakt had, vond men er 7 speren en 7 hakmessen in. Deze wapenen werden verdeeld over Palolo, Lindoe, Parigi, Pakoeli, Kaleboeroe (of Lero in het Banawasche) en Loewoe' (verg. hiermee het in I, 156 medegedeelde van den paling met 7 zwaarden in

nggonaoe en de To Biromaroe uit Tana wobo stammen. In deze overlevering worden als afkomstig van Tana wobo genoemd de dorpen: Sempe, Silonga, Siboela, Sigira, Dolo, Lando (ten Z. van Kalindjo bij de Paneki-rivier), Sidima (niet: Sadima), Kalindjo.

Napoe en Besoa). De laatste vorst die in Tana boelawa verblijf hield, was Balaki „(een vrouw), die zich als man aanstelt”. Ze verhuisde naar Toewa bij Bora en daar ligt zij begraven. Na dien tijd woonden geen vorsten meer in Palolo.

In Sibalaja is het verhaal omtrent den oorsprong der vorsten van Sigi weer anders. Een jager urineerde op een *sarao*-vrucht (deze wordt gepruimd in de plaats van pinang). Een zeug at de vrucht, waarna zij zwanger werd, en een meisje baarde⁴⁶). Dit werd naar haar vader gebracht, en van haar stammen alle vorsten van de Paloe-baai en de Paloe-vallei af. Ze huwde te Koro oee. Met wien weet men niet, maar haar zoon heette Mpeliwa. Van hem wordt verteld, dat hij de eerste was, die wapens van ijzer smeedde. Een zoon van Mpeliwa was Tondori ase. Deze ging eens naar een ander dorp om aan de reidansen deel te nemen. Onderweg riep een stem, die uit een *wowako*-boom kwam hem aan. Hij groef den boom uit, en bracht hem naar huis, waar hij hem met een kostbaren doek, *mbesa raeo ranga nggaloe*, toedekte. Het meisje, dat er later uit te voorschijn kwam, huwde met Tondori, bij wien ze een dochter kreeg, Linonaja geheeten. Toen deze groot geworden was, werd ze verleid door een madika van Wonggo, zoodat ze zwanger werd. De verleider wilde haar niet huwen, en daarom doodde Linonaja zich uit schaamte. Terwijl ze in haar kist lag, hoorde men gestommel erin, en toen men de kist openmaakte, zag men dat haar kind geboren was, en zich met het lijkvocht van zijns moeders lijk had gevoed. Daarom werd het genoemd Toewoe ndjagoe „die van lijkvocht leefde”. Dit is dus weer een andere lezing, dan die welke we in Poeloe in den Z.W.-hoek van de Paloe-vallei hebben gevonden (par. 42). Deze Toewoe ndjagoe huwde met een madika-dochter van Wonggo, de plaats vanwaar zijn vader afkomstig was. Toewoe ndjagoe kreeg 7 zonen, van wie één vorst van Sigi werd, 1 van Ganti, 1 van Watoe tinonggo (Toewa), 1 van Parigi, 1 van Dolo (boven in de bergen), 1 van Saoesoe (Tawaili kreeg later zijn magaoe vanuit Sigi).

Zooals reeds opgemerkt is, bestaat de bevolking van Sidondo uit een mengsel van menschen van de Sigi- en de Kaili-groepen. De laatsten hadden een heilige plek bij de Sambo-rivier, zooals reeds is meegedeeld, waar 7 bamboestengels groeiden. Uit een van deze zou Madika (Poe) Poeti zijn voortgekomen, van wien ik boven reeds een andere overlevering heb gegeven (I, 23). Hier zou deze madika Poeti een groote blanke man zijn geweest, met blauwe oogen en blond haar. Dolo, Sidondo en Sigi zouden erom gevochten hebben, wie hem tot radja zou krijgen. Sigi won het, en van dezen madika Poeti zouden de vorsten van Sigi afstammen. — Weer anderen zeggen, dat madika Poeti een vrouw was, die huwde met een vorst van Sidondo. Madika Poeti keerde later naar den hemel terug,

⁴⁶) In een ander verhaal wordt gezegd, dat Tondori ase in een boomblad urineerde, welke urine door een zeug werd opgedronken; ze werd hiervan zwanger en baarde een meisje.

omdat zij den stank van de faeces van haar dochter niet kon verdragen. Een afstammeling van Madika Poeti ligt bij Sidondo begraven, en op dit graf komt men na den oogst samen om er uit den Koraan te lezen en een maaltijd te houden.

In Raranggonaoe laat men den eersten radja uit het blad van een tabaksplant komen. Die plant was uit zichzelf opgegroeid; tevoren kende men geen tabak. Het meisje dat 7 achtereenvolgende dagen uit het blad kwam om zich te baden, draagt den naam van Tararioee, misschien „de maagd in het water”. Ze kreeg een zoon, Dindiwana, en deze gewon een dochter, Tombora; een zoon van deze was Loentoe mpewo. Deze kreeg een dochter Mpele; deze weer een dochter Soronga; haar zoon heette Sinta, en diens dochter Litoemo. Litoemo kreeg 2 dochters, Mporidi en Mpalindo. Deze twee zijn te Biromaroe gaan wonen, dat toen pas gesticht was, en zoo komt het dat Raranggonaoe geen madika meer in zijn land heeft wonen.

In Biromaroe vernam ik de volgende overlevering: Tondawiro wilde een bamboe omhakken om daarvan een watervat te maken, toen daaruit een stem klonk, die hem zeide lager te hakken, daar hij anders haar beenen zou raken. De man nam den bamboe mee naar huis, en daaruit kwam een meisje voort, dat den naam kreeg van Roai mboelawa. Er moest eerst een groot offerfeest (*moloso*) gevierd worden, voordat men haar mocht zien. Vele mannen dongen naar haar hand, maar ze wees allen af, zeggende dat ze haar man uit den hemel verwachtte. Deze viel dan ook tijdens een onweer uit den hemel in een aren-boom; hij heette Kila goeroe „donder bliksem”. Dit paar kreeg een dochter, Siti manoeroe, die huwde met Dae karama van Towialo in het Z. van de Paloe-vallei. Dit paar kreeg een zoon en dochter; van den eerste weet men niets, zelfs niet zijn naam. De dochter heette Mai boela, en deze huwde met Bakoeloe, madika van Sigi. Ze kregen 3 kinderen: 2 zoons, Pailoe en Jompa lemba, en een dochter Ria boelawa. De laatste huwde met den madika van Kaili (Tawaili); Pailoe bleef in Sigi, en Jompa lemba werd madika in Biromaroe.

Een weinig uitvoeriger moeten we stilstaan bij hetgeen men in Sigi (Bora) zelf vertelt omtrent zijn vorstenhuis. In den ouden tijd, zegt men, waren er nog geen *madika*, maar had elk dorp zijn eigen Hoofd. Maar toen was er herhaaldelijk twist en oorlog, en daarom vroeg een der Hoofden, Kota, aan Alatala om een vorst. Toen beschikte de Hemelheer het, dat Tondori het *tea*-blad (volgens anderen *wowako*-blad) vond, dat hem had aangeroepen met: „Hier ben ik!” Uit dit blad kwam een schoone vrouw, die nu eens Boenga manila, dan Maida, dan eenvoudig Tawe tea „tea-blad” wordt genoemd. Uit het huwelijk van deze twee werd een dochter geboren, Bandja mboea. Zij werd zwanger gemaakt door den madika van Wonggo, die mank ging, en uit haar werd Toewoe ndjagoe geboren, van wien de geschiedenis reeds verteld is. Toewoe ndjagoe huwde met een meisje van Pantoenda bij Karere (Palolo), en dit paar kreeg 7 kinderen: 1 dochter en 6 zoons. De eenige dochter bleef kinderloos, en daarom is zij bekend

onder den naam van Lalo „onvruchtbaar”. Een der zoons werd vorst van Saoesoe, een van Kaleboeroe of Alindaœ (Banawa), een van Toewa (bij Bora), een van Sigi, een van Lindœ en een van Loewoe'. De vorstin Balaki was een nakomelinge van dengeen, die vorst van Sigi werd. Boven deelde ik reeds mede, dat haar graf in Toewa is.

Met eenige zekerheid klimt het tegenwoordige geslacht op tot Bakoeloe. Vermoedelijk was hij de eerste madika na de samensmelting van de vorstehuizen van Toewa (Bolo wanga) en Sigi, want er wordt gezegd, dat Bakoeloe van Bolo wanga stamde. Bakoeloe was gehuwd met een prinses van Siranindi (Paloe), Tangi ndjamaja „geween van de rijstgodin” genaamd. Bakoeloe werd opgevolgd door zijn dochter Sairalië, die gehuwd was met i Ntowiwa van Besoa. Na haar dood verving haar broer Tonda labœa, haar; deze was gehuwd met Danilinggi van Dolo. Na hem kwam Mewana lemba, een zoon van Sairalië aan het bewind; hij was gehuwd met zijn nicht Sairalangi, een dochter van Tondo labœa. Deze werd weer opgevolgd door zijn dochter Poeë bowa „de kaalhoofdige vorstin”, die gehuwd was met Mogara, een prins van Paloe. Dit echtpaar kreeg 3 kinderen: een zoon, Garœda, die met Poeë dae te Biromarœ gehuwd was; een dochter, Bakabingge, die de stammoeder van de madikas van Dolo werd, en een zoon, Ratonda, die gehuwd was met Bakakeke van Dolo. De laatste volgde zijn vader op. Deze werd weer vervangen door zijn zoon, i Lolo ntomene „top van Jatropha Curcas”, die met i Ntobongo „de doove” getrouwd was. Diens zoon en opvolger was Daeng Masiri, dien Dr. Adriani en ik bij ons bezoek aan Sigi in 1897 nog ontmoet hebben. Deze was met twee prinsessen gehuwd, i Kojosi en i Kida. Daeng Masiri werd opgevolgd door Tondei, een dochter van Dindi lemba „muur van het Palœ-dal”, een broer van Daeng Masiri. Dindi lemba was gehuwd met i Ahasia. Tondei, wier eigen naam Roja ntosigi is, was gehuwd met i Odjo kodi, magaoe van Paloe. Ze bleef kinderloos. Haar broer is Karandja lemba „kieuw van de Palœ-vallei”, en haar zuster i Ole kodi. De laatste was gehuwd met Djai langkara, magaoe van Tawaili. De zoon van dit laatste echtpaar is Lamakarate, de pas overleden Zelfbestuurder van het landschap Sigi-Biromarœ-Dolo.

Deze opgave is van den heer E. Rosenlund, die geruimen tijd als officier van het Leger des Heils te Bora heeft gewoond. Aan mij deelde men eenigszins anders de opeenvolging der magaoes van Sigi mede. Dat Sigi een magaoe heeft, vertelde men mij, komt door den sjamaan (*bajasa*), die eens een *moloso*-feest leidende, een zekeren Tonda labœa of Toma i Rebadja tot magaoe uitriep. Die sjamaan deelde ook waardigheden aan de menschen uit. Dit was bajasa Kodi nganga „zacht van stem”. Op Tondo labœa volgde Daeng Masara, wiens graf te Watœ nondjoe is. Daarna i Sarimœ, wiens graf te Bonati bij Bora gevonden wordt; vervolgens Lolo ntomene, wiens graf te Dolo is. Verder Daeng Masiri, die in Bora begraven ligt, toen Tondei, wier graf zich te Biromarœ bevindt, en tenslotte de pas overleden Lamakarate. Daeng Masiri wordt de grootste genoemd

(mijn zegsman raakte onder het uitspreken van zijn naam zijn kruin aan); alle huidige vorsten zouden zijn kinderen of kleinkinderen zijn.

62. *De oorlogen van Sigi.*

Toen we over de verschillende landschappen van het Kaili-gebied spraken, hebben we reeds eenige malen van oorlogen gesproken, die Sigi met deze landschappen heeft gevoerd. Volgens de overleveringen moet Sigi veel gevochten hebben, zelfs met Goa en Mene (Mandar). Er bestaat zelfs een verhaal, zooals we ook al gezien hebben, dat de V. O. Compagnie de hulp van Sigi heeft ingeroepen om Awa te tuchtigen (zie par. 24). Volgens de Sigische overlevering zond de magaoe van dit land 700 man, die overland door de bosschen trokken, en zoo Awa bereikten. Ze staken die plaats in brand, en namen 500 menschen gevangen⁴⁷⁾. Dezen gaven ze af aan de Compagnie te Makassar. De Compagnie echter gaf de krijgsgevangenen aan de To Sigi. Dezen namen ze mee naar hun land, maar op den terugweg lieten ze hen achter te Boengaia bij Loewoe' (de To Sigi zoeken namelijk dit Awa den kant van Makassar uit). Bij deze gelegenheid zou de Compagnie een verbond met Sigi gesloten hebben, waarbij twee slaven waren gedood, een man en een vrouw, Binggaramo en Boengaia genaamd. Bij deze gelegenheid ook zou de Compagnie een zwaard en twee geweren, *lambe* en *taraboekoe* genaamd, benevens een *tjaa*, een stempelafdruk of brief, aan Sigi hebben geschonken. Deze voorwerpen zouden nog steeds te Biromaroe bewaard worden. Ook met Loewoe' werd toen een verbond gesloten, en als onderpand gaf de Compagnie aan dat land een zwaard en een blaasroer van goud.

Meermalen werd de hulp van Sigi ingeroepen door kleine buurstaatjes. Zoo vroegen de menschen van Laidjango, in de bergen boven Tondo ntosigi, om Paloe om de eene of andere reden voor hen te tuchtigen. Sigi gaf aan dit verzoek gehoor, en het overwon Paloe. Het gevolg hiervan was, dat al het land van de Topotara aan Sigi schatplichtig werd.

Een ander maal was het Paloe, dat hulp aan Sigi vroeg om Tatanga te tuchtigen, omdat men hier had nagelaten zijn hulde aan Paloe te komen bewijzen. — Eens was een oorlog ontstaan tusschen Paloe en Tawaili: een madika van Paloe had een meisje van Boja bonati bij Bora ten huwelijk gevraagd, maar dit meisje werd door iemand van Tawaili geschaakt. In den oorlog, die hieruit voortkwam, nam Paloe het dorp Boja perampe in, en

⁴⁷⁾ Een meer gedetailleerd verhaal vertelt, dat de soldaten van de Compagnie Awa hadden beschoten zonder het te kunnen innemen. Toen kwam madika Tondi van Sigi met slechts 44 man. Vóór den aanval werd gewicheld met het hoen, dat uit een ei gekomen was, dat men daartoe uit Sigi had meegenomen. In den nacht werd een gang onder de versterking door gegraven, en zoo kon men het hart van het hoen binnen de omwalling brengen. Toen de 44 manschappen binnen de versterking waren, verdeelde madika Tondi zijn mannen: aan twee kanten stelde hij tien man op, hijzelf bleef met 24 man in het midden. Bij het aanbreken van den dag ging men tot den aanval over met het bekende gevolg.

maakte 300 lieden krijgsgevangen. Deze lieden vluchtten later naar Bora. Toen de magaoe van Paloe de vluchtelingen terugeischte, wilde Sigi ze niet geven. Hierdoor raakten deze twee weer met elkaar in strijd.

Groote oorlogen heeft Sigi gevoerd met Bada', Napoe en Besoa, die de aanleiding zijn geworden tot de onderwerping van deze landstreken aan het gezag van Sigi. Wij komen op deze oorlogen terug, als we over de genoemde landschappen komen te spreken.

Pantoloa aan de Paloe-baai heeft zich eens met Dolo vereenigd om Biromaroe te tuchtigen. Van den oorlog van Pakoeli met Dolo en Kaleke hebben wij al een en ander gehoord (1, 36). Zoo heeft Pakoeli ook met Koelawi gevochten. Een madika van Koelawi, Mpoledoe genaamd, had een meisje van Pakoeli gehuwd, Tondili genaamd, en haar naar zijn land meegenomen. Nu was het bekend, dat Tindawera, een madika van Paloe, ook op Tondili verliefd was. Toen Mpoledoe zijn vrouw eens vroeg hem te luizen, plaagde zij haar man door te zeggen: „Wie moet ik luizen: jou of Tindawera?" Over dezen scherts maakte Mpoledoe zich zóó boos, dat hij zijn vrouw doodde; haar lijk legde hij in een kist.

Toen de To Pakoeli dit vernamen, deden ze alsof ze Mpoledoe zijn daad niet euvel duiden. Ze vroegen alleen het lijk van Tondili te mogen hebben, en dit werd hun gebracht. Vijf jaar lang verkochten de To Pakoeli niets van hun rijst, maar ze gebruikten die om aan de talrijke menschen te eten te geven, die aan hun versterkingen om hun dorpen kwamen werken. Toen deze gereed waren, doodden ze elken To Koelawi die hun land voorbijkwam. De oorlog, die nu losbrandde, eindigde eerst met den dood van Mpoledoe.

De inwoners van Palolo hebben niet uit eigen beweging met een buitenlandschen vijand gevochten, maar talrijk moeten, volgens hun eigen getuigenis, de kleine oorlogjes zijn geweest, die de dorpen onderling met elkaar hebben gevoerd. Meestal was de aanleiding hiertoe een twist over een meisje, met wie een man een afspraak had gemaakt om met haar te dansen (*moolo*) op een feest, waarna iemand uit een ander dorp hem dat meisje dan afhandig maakte.

Het heeft geen nut al de oorlogen op te noemen, waarvan men mij heeft verteld⁴⁸). Alleen mag ik niet onvermeld laten, dat wanneer een madika een meisje uit een andere streek ten huwelijk had gevraagd, men zijn toestemming tot dat huwelijk afhankelijk maakte van den uitslag van het gevecht. Zoo wilde Bakoeloe, radja van Sigi, huwen met Mai boela van Bolo watoe (Toewa). Bolo watoe liet Sigi weten, dat hun onderdanen met elkaar zouden vechten: als Sigi het won, zou de vorst met Mai boela huwen; verloor hij, dan zou er niets van het huwelijk komen. Bakoeloe

⁴⁸) Curieus is de overlevering van een oorlog van Sidoeroe (waarvan de inwoners thans in Wajo, niet ver van Sibalaja verblijven) met Poeloe. De aanleiding tot dezen strijd zou de volgende zijn geweest: Een hond van Poeloe raakte aan het vechten met een soortgenoot van Sidoeroe. Daarover maakten de meesters der dieren zich zóó driftig, dat ze elkaar te lijf gingen, en uit dit gevecht kwam een oorlog voort.

overwon en trouwde; dit huwelijk moet hebben meegewerkt tot het samensmelten van de vorstenhuizen van Sigi en Toewa.

Een ander geval was dat van Tokanggona, madika van Dolo, die de hand vroeg van Tondei van Biromaroe. Ook hem werd als voorwaarde gesteld, dat hij in het gevecht zou overwinnen. Tokanggone verloor den slag, en het huwelijk ging niet door. Uit dit gebruik moet de gewoonte zijn ontstaan, dat bij een huwelijk van leden uit verschillende vorstenhuizen de dorpsgenooten van de vrouw van allerlei mochten rooven in de woonplaats van den man, wanneer de vrouw daarheen werd gebracht.

Het Pakawa-gebied.

63. *Landbeschrijving.*

Het gebergte tusschen de Paloe-vallei en Straat Makassar is het woongebied van de Pakawa-groep. Dit bergland wordt doorsneden door een groote rivier, die in den bovenloop Pakawa heet, en in den benedenloop den naam draagt van Ewa, maar die meer bekend is als Pasangkajoe, zooals ze heet na haar samenvloeiing met de Kaboejoe. De bronnen van dezen stroom met zijn talrijke zijrivieren, liggen niet ver van die van de Sombe, een zijtak van de Paloe-rivier, in welks stroomgebied een belangrijk deel van de Pakawa-groep woont. De Pakawa-Ewa-Pasangkajoe zoekt zich eerst een weg naar het Zuiden, als wilde ze zich in de Koro-Lariang storten; maar dan wendt ze zich met een groote bocht naar het N.W. en ontlast haar water in Straat Makassar. Van haar linker-zijrivieren zijn van belang de Ojoe en de Io (niet: Idjo), van haar rechtertakken moeten genoemd worden de Poelare en de Kaboejoe.

Behalve de Pakawa-Pasangkajoe doorsnijden nog tal van andere rivieren dit bergland. Een enkele, zooals de Tobialo, valt in de Koro (Lariang); deze rivier heet in den bovenloop Tobialo om later den naam van Tinaoeka (meestal uitgesproken als Tinoka) aan te nemen. De overige rivieren spoeden zich naar Straat Makassar. De grootste van deze stroomen is de Tike, die in zijn bovenloop Minti heet. Op één punt nadert de Minti heel dicht de Pasangkajoe, zoodat het is, alsof ze haar water daarin wil uitstorten. Het dorp, dat daar heeft gestaan, heette dan ook Kabali Minti „waar de Minti (van loop) verandert”. Van de overige rivieren zijn alleen te noemen de Pangeang, de Mesanga en de Soeroemana. Bijna al deze rivieren spelen een rol bij de verspreiding van de bewoners dezer streek.

Van het Westen uit is het bezwaarlijk in dit bergland door te dringen. De toegangswegen loopen van het Oosten hierheen. Er zijn verscheidene paden, die de Paloe-vallei met het stroomgebied van de Pakawa verbinden, paden die eertijds druk begaan werden, omdat deze bergbewoners aan de vorsten in de vlakte schatplichtig waren. Zoo kwam de voornaamste bindingsweg, die de Io met het Zuiden van het Paloe-dal verbond, over

den berg Wowako, via Rogo in Poeloe uit. De verbindingsweg met het Noorden van het dal gaat door het ravijn van de Sombe, die ontstaat door samenvloeiing van Kinawaro en Tara. De Sombe is een van de linkerzijrivieren van de Paloe, die zich diep in het gebergte hebben ingesneden. In gewone tijden bevatten ze weinig water, maar na regen zwellen ze tot woeste stroomen aan, die groote hoeveelheden zand en gruis meevoeren, en daarmee een deel van de vlakke bedekken.

Het meest begane pad voert over de dorpen Balane en Wajoe naar Domboe. Verder naar het Z. en W. via Malino, tot men in Soeroemana de zee bereikt. Van Soi uit leidt een ander pad zuidwaarts naar het stroomgebied van de Pakawa. Een andere weg uit het Paloe-dal leidt naar Balaroo, en vervolgens naar het gebergte, dat de Sombe van de Tara scheidt. Bij den oorsprong van de Tara wordt de berg, die de bronnen van de Sombe van die der Pakawa van elkander scheidt, overgetrokken, waarna men spoedig in Tamodo is ⁴⁹⁾.

Voor weinige jaren waren deze paden moeilijk te begaan, maar de Bestuursambtenaar, destijds kapitein Braspot, heeft overal paardenpaden laten aanleggen, en hij heeft de verspreid wonende bevolking in dorpen samengebracht. Vroeger werd deze streek hoogst zelden door bestuursambtenaren bezocht, maar tegenwoordig staan de menschen, die daar wonen, onder geregelde contrôle.

64. De bewoners.

De Toradjas die het stroomgebied van de Pakawa bewonen, vormen één groep, met nagenoeg dezelfde taal en gewoonten. Toch kunnen ze niet aangeduid worden met het woord dat ze voor „niet” gebruiken. Bij de Pakawa-groep toch luidt de ontkenning *inde* en *da'a*. De To ri Io in het Zuiden hebben hun eigen taal met *tado* als ontkenningwoord. Uit de onderzoekingen van Dr. S. J. Esser is gebleken, dat het Inde in het middelste deel van de Pakawa-groep thuis behoort, dat het gesproken wordt door de bewoners van den bovenloop van de gelijknamige rivier, terwijl het Da'a in het Noordelijk deel van de groep gesproken wordt, dus door de To Domboe.

Dr. Esser zegt: „Men kan het Da'a en het Inde nauwelijks dialecten noemen: het is één taal, met lokale verschillen, waarvan er één toevallig het ontkenningwoord betreft”. Zooals gezegd, werd in het eigenlijke Pakawa Inde gesproken, maar het is thans op vele plaatsen door Da'a verdrongen. Wanneer de bewoners van Roundingo en de andere dorpen,

⁴⁹⁾ Tamodo is de naam van een boom. Volgens het Dorpshoofd is het ook de naam van een geheimzinnig dier, dat in de bosschen leefde; volgens de beschrijving was het zoo groot als een buffel, maar in gedaante leek het op een varken, met haren van een el lengte bedekt. Het leefde op den berg Wowako. Wanneer iemand door dit dier vervolgd werd, werd die persoon ziek. Het dier is nu verdwenen, zegt men, omdat er zooveel bosch ontgonnen is.

die op den bergrug tusschen Sombe en Tara liggen, uit de Pakawa-streek gekomen zijn, moeten zij vermoedelijk ook hun Inde door Da'a vervangen hebben onder invloed van naburige Da'a-menschen (To Dombœ).

Het Inde heeft zich gehandhaafd in sommige plaatsen in het laagland, zooals in Lebanoe en Bomba, waarheen bewoners van de Kanggone-streek (Pantoenoe asoe) zijn afgezakt. Maar ook hier bestaat een sterke neiging om Inde door Da'a te vervangen.

Het Da'a-Inde, zegt Esser, staat het dichtst bij het naburige Oende (Lolisch). Deze talen staan zelfs zó vlak bij elkaar, dat het verschil niet meer dan dialektisch is te noemen. En daar ook het Ndepoeoe van Ganti in één verband met het Oende hoort, kunnen wij deze drie talen tot één samensmelten.

Zooals gezegd is, gebruiken de To ri Io als ontkenningwoord *tado*. Oppervlakkig gezien, zou men aan deze menschen eenzelfde afkomst toekennen als de westelijk van hen wonende bewoners van Toewa en Lindoe, wier talen eveneens het ontkenningwoord *tado* hebben. Het is Dr. Esser echter gebleken, dat het Tado van Ri Io aanmerkelijk afwijkt van dat van Toewa en Lindoe, en dat het eerste geheel aansluit bij de Kailische talen. De indeeling van de To ri Io bij de Pakawa-groep is dus ook taalkundig gerechtvaardigd.

Uit zes verschillende deelen van het land heb ik mijn informaties. Hieruit blijkt, dat de Pakawa-groep drie punten als de bakermat van haar volk beschouwt. Eén deel van het volk geeft daarvoor aan het bronnengebied van de Pakawa, en daarin speciaal de berg Pinembani, waar het eerste dorp zou hebben gelegen. Daar woonde de vorst, *maradika*, die later naar Kinaloeke, aan den voet van den berg, is verhuisd.

Een ander deel zegt afkomstig te zijn van de Io-rivier, en dit noemt zich daarom To ri Io „de menschen van de Io” (de officieele naam To Rioe is hiervan een verbastering).

Een derde deel eindelijk noemt Pompa als zijn stamdorp. Dit Pompa moet dicht bij Soeroemana hebben gelegen, maar het grootste deel der lieden, die vandaar zouden zijn gekomen, wonen in een dorpen-complex, dat Dombœ heet, en dat gelegen is aan den linkeroever van de Sombe. Vermoedelijk zijn zij een afdeeling van de To Pakawa, die zich in overoude tijden van den moederstam hebben afgescheiden.

Behalve To ri Io, To Pakawa en To Dombœ behoort nog een vierde afdeeling tot de Pakawa-groep. Dit zijn de lieden, die op de bergen aan den Westrand van de Paloe-vallei wonen. De plekken waar hun dorpen liggen, zijn vanuit de vallei herkenbaar aan boschjes kokos- en andere boomen en bergtoppen. Deze streek heet Kanggone, zoodat deze groep is aan te duiden met den naam van To Kanggone. Ik noem de To Kanggone echter alleen als een afzonderlijk volksdeel, niet omdat zij zich van de drie andere deelen onderscheiden, zooals de eerste drie onderling wel doen, maar omdat zij in het grensgebied wonen van de Kaili- en Pakawa-groepen, en hierdoor in hun adat een mengeling toonen van Kailische en Pakawa-

sche gebruiken. Hun meest bekende nederzetting in den ouden tijd is Pantoenoe asoe „waar honden geroosterd worden”.

65. *To ri Io.*

De *To ri Io* woonden eertijds zeer verspreid, zoodat er niet van dorpen gesproken kon worden. De meeste namen, die op de kaart van Boonstra van Heerdt voorkomen, zijn die van ladang-complexen. Er was eigenlijk slechts één kampoeng, en wel te Sabola „in één dorp verzameld” aan de *Io*. Men kwam er op bepaalde tijden geregeld samen, omdat zich daar het graf van Taoe „mensch” bevond. De menschen van deze plaats wonen nu in Bone marawa „doorschijnend zand”, bovenstrooms van Sabola gelegen.

Een ander vereenigingspunt was Sapo sae „oud huis” (niet Soemalae).

Tegenwoordig zijn alle *To ri Io* in één dorp samengebracht, dat eenvoudig *Ri Io* (officieel *Rio* of *Rioe*) wordt genoemd, maar welks eigenlijke naam *Pantolo bete* „grootte bergtop” is. In *Rano* wonen *To Pakawa*, die *inde* voor „niet” zeggen. Aan de *Ojoe*-rivier worden nederzettingen van *To Pakawa* en *To ri Io* beiden gevonden.

De *To ri Io* zijn naar alle kanten uitgezwermd, behalve naar het Noorden. Naar het Oosten stichtten ze eerst *Rogo*, een boomnaam, op het gebergte aan den rand der *Paloe*-vlakte. Van het gebergte afdalende, maakten ze het dorp *Baloease*. Het zou zekere *Madika Boegi pale* „de vorst met ichtyosis aan de hand” van *Takopo* aan de *Io* zijn geweest, die daarheen is gegaan. Als de inwoners van dit dorp in nood zaten, kwamen de *To ri Io* hun steeds te hulp. Ze waren schatplichtig aan *Poeloe* dat op zijn beurt weer onderhoorig was aan *Dolo* (*Kaleke*). Of de inwoners van *Poeloe* en *Towialo* ook van de *Io* gekomen zijn, wist men niet te zeggen, maar men voelde zich in elk geval aan de menschen van deze dorpen verwant. Vermoedelijk zijn nu en dan *To ri Io* in die beide dorpen gehuwd, en hierop zal ook wel hun onderhoorigheid aan die plaatsen gegrond zijn. De naam *Towialo* wijst erop, dat de inwoners van die plaats eerst aan de rivier *Tobialo* hebben gewoond. *Rogo* is nog een zelfstandig dorp, maar het is naar den grooten weg verplaatst. Ten Noorden van *Rogo* stroomt de *Pema*, en deze vormt de grens met *Kanggone*, waarvan de bewoners *inde* zeggen voor „niet”.

Naar het Zuiden hebben de *To ri Io* een dorp gemaakt aan de *Tinaoeka*, dat denzelfden naam draagt. Deze plaats ligt een dagmarsch van *Io*, maar het behoort er administratief bij. Eveneens het dorpje *Pantolo bete* „grootte bergtop”, dicht bij *Tinaoeka*. Het inwonertal van *Ri Io*, *Tinaoeka* en *Pantolo bete* bedraagt slechts 534. Deze menschen spreken *Tado*, dat echter anders is dan het *Tado* van *Lindoe*.

De *Ewa* stroomafwaarts gaande, hebben de *To ri Io* verschillende nederzettingen gesticht, als *Polari*, *Kabali Minti* en *Wata tea* „*tea*-stam”, waarvan de inwoners thans allen zijn samengebracht in een dorp, dat aan de samenvloeiing van *Ewa* en *Kaboejoe* ligt, en *Kaboejoe* heet. Het ligt ongeveer 7 uur loopens van *Pasangkajoe*, en telt een 100 inwoners. Op

den weg van hier naar Pasangkajoe komt men nog het gehucht Poboero door, waar To Bada' zich hebben gevestigd.

Van Kaboejoe uit hebben de To ri Io nog een dorp gesticht aan de monding van de Tike-rivier.

66. *To Pakawa.*

De To Pakawa woonden oorspronkelijk in het bronnengebied van de Pakawa⁵⁰). Daar woonde een vrouw, Daja geheeten, die gehuwd was met Sangondo, een man die uit den hemel was neergedaald. Dit echtpaar kreeg twee zoons, Wasolaboe en Ledoe. De eerste bleef ongehuwd⁵¹). We zullen hem beneden nog menigmaal in de overleveringen ontmoeten. Ledoe kreeg 7 dochters, van wie de jongste, Pae boelawa „gouden rijst” heet, en die de godin der rijst werd⁵²).

Deze afdeeling van de Pakawa-groep is veel talrijker dan de To ri Io. Als we hun overleveringen omtrent den rijstbouw bespreken, zullen we de namen van verscheiden oude nederzettingen tegenkomen.

De To Pakawa trokken naar het Noorden, en kwamen zoo in het stroomgebied van de Sombe. Hier hadden ze tal van nederzettingen op het gebergte, dat de Sombe en de Tara van elkaar scheidt. Men vindt daar nu de bevolkingscentra Pabolobia, Rondingo, Pompanasibadja. Van de oude nederzettingen moet Wolo, aan den voet van den berg Kinawaro genoemd worden, omdat deze een belangrijke rol gespeeld heeft in de oude geschiedenis dezer menschen. Deze afdeeling der To Pakawa noemt zichzelf nog steeds To Kinawaro. Uit het stroomgebied van de Sombe zijn ze in de vlakte van Paloe neergedaald, waar ze de dorpen hebben gesticht aan den voet van het gebergte, dat de Paloe-vallei ten W. begrenst, zooals Balaroa, Porame, Balane. In deze streek wordt *da'a* als ontkenningwoord gebruikt.

In Balaroa weet men, dat zijn voorouders van Pinembani afkomstig zijn. Een der Hoofden van de To Pakawa, Tandoe boelawa „gouden horen”.

⁵⁰) Parengkuan vermeldt een verhaal, dat Pakawa de naam zou zijn geweest van een man, die op den berg Pantolo „hooge top” woonde. Deze man maakte een kleine bron, die een groote hoeveelheid water voortbracht. Zoo zou ook de oude nederzetting Ongoe lare „berg in het bovenland” haar naam te danken hebben aan een man, die Lare heette, en die op dien berg (*ongoe*) woonde.

⁵¹) Parengkuan vertelt, dat op den berg, Palapi, bij de riviertjes Lambira en Tosale, zijstroompjes van de Malino-rivier, een groote steen gevonden wordt. Er wordt van verteld, dat Wasolaboe met dezen steen op den rug van het Zuiden naar 't Noorden door de lucht vloog. Op genoemden berg liet hij den steen vallen. Daarom noemt men hem Watoe nikolo i Waso „de steen die door Waso op den rug gedragen is”. Volgens dit verhaal is Wasolaboe op den berg Ongoe djipomaja verdwenen. Op denzelfden berg moet nog een steen zijn, die den naam draagt van Watoe mpoelo „gestaarte steen”. — Verder moeten zich nog op den berg Watamboene, waarop de rivier Kaino ontspringt, twee witte steenen bevinden. Naar deze steenen, die den naam dragen van Watoe ndjamboko „man- en vrouw-steen”, heet dit deel van den berg Watoe poeti „witte steenen”.

⁵²) Bij de Toribingi zijnde, hoorde ik dat de To Pakawa van Sikente zouden zijn gekomen, een plek waar nu geen menschen meer wonen.

ging trouwen met een prinses te Tatanga, en dit leidde ertoe, dat men later aan den vorst aldaar schatplichtig is geraakt. Een ander hunner Hoofden, de maradika van Lontoe in het stamland, ging te Bangga trouwen, maar men heeft nimmer den madika van die streek als heer erkend.

Ook naar het Noorden zwermden de To Pakawa uit naar het stroomgebied van de Soeroemana, waar hun voornaamste nederzetting Bandja was. Deze menschen gebruiken weer *inde* als ontkenning. Dit doet vermoeden, dat de bewering van sommige To Pakawa, dat Bandja door To Domboe (waar *da'a* gesproken wordt) zou zijn gesticht, onjuist is. Vermoedelijk hebben zoowel To Pakawa als To Domboe er deel aan, want de Toribinggi, die van Bandja naar de kust zijn uitgezwermd, bewezen zoowel hulde aan den madika van Tatanga als aan dien van Paloe.

Verder naar het Westen gaande vestigden ze zich op verschillende plaatsen aan den voet van het gebergte. Die nederzettingen liggen alle ongeveer twee uur loopens van het zeestrand. De voornaamste zijn Binggi, aan den bovenloop van de Lomotoe gelegen, Saloe boeko „oeverriet-rivier”, boven Rano majano en Pebonde „akkerplaats” aan den bovenloop van de Ira-rivier. Tezamen zullen de inwoners van deze gehuchten een 200 zielen bedragen. Als een onderafdeeling van de To Pakawa behooren deze menschen Toribinggi genoemd te worden.

67. To Domboe.

Het gebied van de To Domboe strekt zich ten N. en ten W. van de Sombe uit tot aan Soeroemana aan Straat Makassar. Zooals al gezegd is, noemen zij Pompa als hun oudste dorp. Daar deze plaats dicht bij Soeroemana gelegen moet hebben, zou hieruit de gevolgtrekking gemaakt kunnen worden, dat zij van Straat Makassar af het binnenland zijn ingetrokken. Toch is dit niet waarschijnlijk, daar ze één geheel uitmaken met de To Pakawa, en in hun overleveringen meermalen van Pakawa sprake is. Bovendien bevinden de meeste hunner nederzettingen zich dicht bij het eigenlijke gebied der To Pakawa. Voor velen der To Domboe is Wolo de plaats, waarheen ze zeggen, dat de zielen hunner afgestorvenen gaan. De heele beweging der uitzwerming is vanuit het binnenland naar de zee toe, niet andersom. Parengkuan deelt een verhaal mede, waarin verteld wordt, dat de To Domboe 200 jaar geleden nog samenwoonden in Domboe. Toen braken daar de pokken uit. De madika van Domboe vluchtte naar den berg Poni, en vele zijner onderdanen verspreidden zich naar verschillende kanten. Dit is de oorzaak geweest, dat de To Domboe zich verspreidden. Bij de komst van het N. I. Gouvernement was hun woongebied in vier distrikten verdeeld, die onder leiding stonden van den madika (ook wel eens magaoe genoemd) van Domboe, en de taoe toea van Poni, Malino en Bandja.

Hun voornaamste dorpen waren: Domboe, soort djamboe, Wajoe, Lewara, Poni, Likoe bili (bij Lewara), Malino „helder” en Ntoli bij Soeroemana. De menschen van het dorpencomplex Domboe woonden

vroeger in Wawo ndja'i. Een mijner zegslieden vertelde, dat in den ouden tijd een man van Pakawa was gekomen, die Laoero „rotan" heette. Deze kwam te Wawo dja'i in het Domboesche; dit zou na Domboe de oudste woonplaats der To Domboe zijn. Het moet hebben gelegen op den weg van Domboe naar Poni, alwaar te Lowe nog een plek is, waar de geesten (*djii mpoeti* „witte geesten", en *djii malei* „roode geesten") worden aangeroepen door allen die rotan gaan zoeken, jagen enz. Te Wawo dja'i woonde toen een enkele vrouw, die den naam droeg van Walitoe. Laoero en Walitoe huwden samen, en hun nakomelingen bevolkten het land. Ook in een andere overlevering wordt verteld, dat lieden van Pompa naar Wawo dja'i gingen, en zich daar met To Pakawa vermengden. Een ander deel van de bewoners van Pompa trok naar Tawalai.

Er bestaat hier een overlevering omtrent een zeer groote droogte, zoodat er geen water meer in de Pakawa was. Daarom trok een groot deel van het volk weg om water te zoeken. Men ging naar Tana bete „groot land". De achterblijvenden hielden zich in 't leven met water uit lianen en uit bamboe. Toen begon het opeens weer hevig te regenen, zoodat Tana bete van Pakawa gescheiden werd door een groote plas. Hierdoor konden de uitgewekenen niet meer terug naar hun stamland, en moesten in Tana bete blijven. Welke streek met dit Tana bete bedoeld is, ben ik niet te weten kunnen komen. Misschien is het een legendarisch land; misschien is er Borneo mee bedoeld.

68. *To Kanggone.*

Kanggone heet de bergstreek, die het stroomgebied van de Sombe van de Paloe-vallei scheidt. De dorpen lagen op toppen van dezen bergrug. Op een rij trof men daar aan: Pantoenoe asoe „waar honden werden ge-roosterd", Kawoko boeloe „bergkruid", Leali, Ngata papoe „verbrand dorp", Baloe mpewa, Wilaoe, Balamoa. Wanneer men naar hun stam dorp vraagt, geeft men veelal den naam van een dorp op, vanwaar men het laatst gekomen is. Zoo de inwoners van Pantoenoe asoe van Poliwalaoe. Vraagt men verder, dan komt men te weten, dat deze menschen van Wolo zijn gekomen, dus van Pakawa. Dat Wolo inderdaad een stam dorp moet zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat velen beweren, dat daarheen de zielen hunner afgestorvenen gaan. Men weet nog op te geven, dat een zekere Sangatoë van Wolo den voormaligen kampoeng Wisolo heeft gesticht. Een van de oudste nederzettingen is geweest op den berg Boeloenti, dichtbij de bronnen van de Pakawa en de Sombe. Deze plaats is vooral bekend uit de overlevering van Poeë poeti (par. 23).

68^a. *Afkomst van de vorsten in Domboe.*

Over vorsten, *madika*, en hun afkomst, weet men alleen iets te vertellen in Domboe en Pantoenoe asoe. Deze verhalen stemmen vrijwel overeen met die, welke in het Kaili- en Sigi-gebied worden gevonden: een meisje, dat

uit een boom of plant voortkomt. Zoo was eens een ongehuwd man (*tolado*) bezig met jagen met zijn blaaspijp aan den oorsprong van de Mapono (Oeloe Mapono), toen een windvlaag tegen een ficusboom (*noenoe*) aankwam, waarna het huilen van een kind werd gehoord. Niet lang daarna spleet de stam, en kwam er een meisje uit te voorschijn. De jager nam het mee naar huis, en liet het zoogen. Het meisje kreeg den naam van Lindoe noe. Groot geworden huwde ze met Pogoema, madika van Balaesa in het Donggalasche. Dit paar kreeg één dochter, Tainoemana geheeten; deze huwde met Ngapa rompo. Dit paar kreeg een zoon, Benggoe, die met Nggira boelawa „goudglans”, madika van Bali (Talise) huwde. Zij werden de stamouders van de vorsten, *magaœ*, van Paloe.

In een ander verhaal uit deze streek wordt verteld, dat de man Sidi maragi heette. Terwijl hij bezig was een stuk boschgrond te ontginnen, werd hij door een blad van een *tea*-boom (*Artocarpus Blumei*) toegesproken. Het blad vroeg: „Neem mij mee naar huis”. De man deed dit. Thuis gekomen stak hij het blad in het dak zijner woning. Op den middag kwam daaruit een beeldschoon meisje te voorschijn.

Zij kreeg den naam van Rae mboelawa. Sidi maragi huwde met haar. Het echtpaar kreeg zeven kinderen: vier meisjes en drie jongens. De meisjes heetten: Tibi maloenoë, Pae roja, Tawa maloenoë, Molisee; de jongens waren: Lanti woenga, Tandoe woenga en Doeli nono. Rae mboelawa ging drie maanden lang op zee (*tampanaœ* „open zee”) varen, en in dien tijd liet de vader de oudste dochter de tanden korten. Toen de moeder van de reis terugkwam, was ze erg boos, dat hiermee niet op haar gewacht was, want wanneer zoo iets niet met de noodige plechtigheid gepaard ging, zouden de kinderen zweren krijgen, en lam worden. Daarop regelde Rae mboelawa het *taro*-feest, zooals dit nu nog steeds gevierd wordt. Bij dit feest roept de sjamaan dan ook nog steeds Rae mboelawa, die op den berg Nggilalaki woont. Rae helpt de sjamaan om de geesten der voorouders (*pinewali*) bijeen te brengen.

Tibi maloenoë (Maloenoë is het zevengesternte) huwde niet, maar zij werd Maja, rijstgodin. Pae roja trouwde met Landi lana; haar dochter was Ntoelita. Deze nam Ntobi tot man; haar dochter was Dae langi; zij trouwde met Bangga. Dit echtpaar kreeg een dochter Alama, die weer trouwde met Welabati. Hun beider zoon was Ralawa; deze nam Gandaria tot vrouw, bij wie hij een zoon kreeg, Madjene genaamd. Deze huwde met Raja mbone, en kreeg een zoon Dato. Diens zoon was Soera, en diens zoon weer Lontjo kodi. Diens zoon was Perampasi, die eenige jaren geleden gestorven moet zijn (verg. deze geslachtslijst met die van Poeë Bongo in de noot van par. 24). De derde dochter van Rae mboelawa, Tawa maloenoë, bleef ongehuwd en keerde naar den hemel terug. De vierde, Molisee, werd rijstgeest, *maja*. Ook de drie zoons werden *maja*. Zij worden nog steeds bij den akkerbouw aangeroepen.

Weer een ander verhaal in dezelfde streek gaat terug op een maanmythe, die elders is medegedeeld (VII, 54). Daarin wordt verteld van Bandjarakia,

die uit een liaan of een *kawaloa*-boom komt; dit zou hebben plaats gehad te Pompa in de buurt van Soeroemana. Bandjarakia (ook Doë ntasa genoemd) huwde met Baramongoe. Hun zoon Sanggilana huwde met Pae roja (VII, 55); ze kregen een dochter Daja, die met Sangondo huwde. Uit dit huwelijk werden twee zoons en een dochter geboren. De dochter, Toja, huwde met Sao, madika te Wawo dja'i in Bandja (Pakawa-groep).

Dit echtpaar kreeg een dochter, Nidje geheeten, die met Kalei huwde. Een zoon van dit echtpaar was Geso domboe, die zich een vrouw nam in het dorp Nggolo in Loli, en ook een in Oeempemata (Tatanga). De vrouw in eerstgenoemde plaats was Sampindjoe, een dochter van Dindi, madika van Domboe en Dae Ratia. Dit echtpaar kreeg twee zonen, Goenda en Bia mpiloeroe, die in 1925 nog leefden, en te Tinggede bij Paloe woonden. Ofschoon niet als zoodanig door het N. I. Gouvernement erkend, zag men in hen nog steeds de eigenlijke vorsten van Domboe.

Hier volgen nog een paar overleveringen, waarin gesproken wordt van een meisje, dat uit een bamboe te voorschijn komt. Bij de Toribinggi vertelde men: Te Boeloe lara aan de Oeloe wajo-rivier in Pakawa kwam een meisje uit een bamboe, die door een man gespleten was. Ze heette Mbesi Noeloe. Zij huwde met Poendjaga in Mamoedjoe, waarheen de bruid werd gebracht (nibolai). De inwoners van acht dorpen geleidden haar naar haar nieuwe woonplaats. Dit echtpaar kreeg zes dochters en één zoon. De oudste dochter, Indo ntasa „de echte moeder”, „de oer-moeder”, ging naar Banawa; de tweede, Boesi, naar Powatoea (Winatoe van de Koro-groep); de derde, Lindoe noe, naar Domboe; de vierde, Kangga boelawa, naar Pakawa; de vijfde, Halimina „Wilhelmina”, ging naar Holland. Men wist mij niet te zeggen, waarheen de zesde dochter en de eene zoon heen gingen.

In Ri Io komt een meisje, Peamboeni „de verborgene” uit een bamboe (*wolo lao*), bij Pomboei, dichtbij Kareba.

68^b. *Afkomst van de vorsten in Pantoenoe asoe.*

In Pantoenoe asoe zou het eerste madika-paar te Silowi hebben gewoond. Man en vrouw beiden waren uit een bamboe (*wolo lao*) te voorschijn gekomen. De eerste heette Baroega bete, de tweede Bantaja bete, welke beide namen „grootte tempel” beteekenen. Dit paar kreeg één dochter, Poeë Nggoe, die trouwde met Poeë Mporandoe, madika van Boeloenti. Dit echtpaar kreeg ook een dochter, Poeë Dagainioe. Een man, Naka, die madika van Kinawaro bij Domboe was, dong naar haar hand. Poeë Dagainioe gaf hem een lemon, die ze gekookt had, en een stuk bamboe, waaruit ze de kiemoogen had gesneden; en ze zei tot Naka: „Wanneer de pitten van deze lemon, en dit stuk bamboe groeien, kunt ge madika van Silowi worden”. Naka plantte ze, en beide groeiden; waarna hij met Poeë Dagainioe in het huwelijk trad. Men vertelde mij, dat de lemon-boom en de bamboe-stoel nog bestaan; de vruchten van den eerste smaken zoet, en de geledingen van den tweede zijn altijd vol water.

Dit echtpaar kreeg twee dochters, Poeë Roeë en Poeë Tame. Het kreeg ook een zoon, die Poeë Pombonggo „de ingepakte” werd genoemd, omdat hij met den helm geboren was. Poeë Tame huwde met Poeë Mbako van Rompi, boven Beka. Poeë Roeë trouwde met Baroe van Boeloenti. Poeë Pombonggo nam zich een vrouw te Kaloekoe tinggoe bij Kaleka. Poeë Roeë kreeg een dochter, Talika. Andere namen van het madika-geslacht in den ouden tijd kent men niet; wel die van hun nakomelingen, die allen in de omgeving van Pantoenoe asoe wonen.

69. *Aan wie men schatplichtig was.*

Over de meesters der verschillende afdeelingen van de Pakawa-groep is al een en ander gezegd. Een vrouw, madika van Pakawa, Loenoe genaamd, ging in Tatanga wonen, zoodat de menschen uit de bergen daarheen hun schatting brachten⁵³). Er bestaan allerlei verhalen over de aanrakingen van de eenvoudige bergbewoners met de meer beschaafde menschen van de Paloe-vlakte.

Men vertelt dan, dat toen de vlakte droog geworden was, er een markt (*potomoe*, eig. „plaats waar men elkander ontmoet”) te Pobaloe londja „de plaats waar lansatvruchten verkocht worden” ontstond; nu ligt daar het dorp Padende. Rojonoe, de prinses, ging ook eens daarheen ter markt, en ontmoette er een prinses van Dolo. Dit was nog niet het tegenwoordige Dolo in de vlakte, maar het oude Dolo in de bergen, die het dal aan de Oostzijde begrenzen.

De prinses van Dolo wilde graag met die van Wolo kennis maken, maar toen ze de eenvoudige kleding van Rojonoe zag, sarong en baadje van geklopte boomschors, en een hoofdband van *tea*-bast, voelde ze zich ver boven de ander verheven. De maradika van Wolo dacht: „Ze veracht mij, maar ik zal haar leeren eerbied voor mij te hebben”. Toen zei ze: „Laten we over 7 dagen hier weer terugkomen, breng gij *kaloembe* (soort slak) en *sipa* (in het Paloesch soesoe, alikruik) mee, en ik zorg voor *sarao* en *waladjai*”. Het eerste is een boom, waarvan de vruchten in de plaats van pinang worden gepruimd, terwijl de *waladjai* een liaan is, die bij het sirihpriemen dienst moet doen als gambir (*catechu*). De bedoeling van de

⁵³) Parengkuan deelt omtrent het opbrengen der schatting het volgende mede: In den ouden tijd brachten alle menschen van Wajoe af tot Ntoli (het tegenwoordige Watatoe) na afloop van den oogst, rijst aan den madika van Domboe, en vandaar ging deze naar Paloe. Maar omdat Madika Gesodomboe ging huwen met een nakomelinge van Madika Tatanga te Tinggede, werd de schatting (*kasoewia*) naar Tinggede gebracht, en vandaar naar Paloe. De menschen van de Lewara-rivier brachten hun *kasoewia* rechtstreeks naar Paloe. De inwoners van Doda en Daenggoene, die vroeger in Pantapa en Oelajo verbleven, brachten hun schatting naar den Madika van Wajoe, en deze bracht ze naar Paloe. De menschen van Peropoe wonen nu in Tondo; zij gingen naar Kabonena; die van Wojanga, Likoebili, Nggolo, Bantimoli en Walaa, die nu verblijven in de dorpen Kalora, Tana modindi II, Bambarini, Loemboe mamara en Poweloea, gingen naar Nggolo, Panga en vandaar naar Sintoeloe, en via Watoe sampoeoe naar Paloe. Lebanoe ging via Beka naar Paloe, Balaroa II en Kinawaro via Tatanga.

woorden der maradika van Wolo is: Wanneer gij, die dicht bij de zee woont, schelpdieren meebrengt, waarvan we kalk kunnen branden, zorg ik voor andere ingrediënten bij het sirihpruimen, welke alleen in de bosschen van het gebergte worden gevonden, en dan kunnen we samen onze sirihpruim gebruiken, d.i. vriendschap sluiten.

Na 7 dagen ontmoetten de beide vrouwen elkaar weer op de markt te Pobaloe londja. Die van Dolo had inderdaad gewone schelpen meegebracht, maar de verachte prinses had in plaats van *sarao* en *waladjai*, een buffelhoorn vol goud bij zich, waarmee ze drie rijstwannen vulde. Daar schrikte de Dolosche madika van. Ze dacht niet meer aan de meegebrachte schelpen, maar keerde beschaamd naar haar woonplaats terug. Door hare verachting voor zulk een rijke vrouw voelde ze zich schuldig; daarom erkende een deel van het oude Dolo Rojonoe als meesteres. Rojonoe ging te Binangga aan den voet harer bergen wonen, en daar stierf ze, maar hare nakomelingen werden madikas van de vlakte. Toiwi, haar broeder, bleef in de bergen; maar ieder jaar ging men rijst, pompoenen, oebi, maïs, pisang en kladi naar de meesteres in de vlakte brengen als teken van onderwerping, en men bracht kokosnoten vandaar terug naar de bergen⁵⁴). Een versje (*podoeloe*), dat Rojonoe maakte, toen men haar eer kwam bewijzen, luidt:

*Ane noenoe wolo manggasoemo,
Boetoe molemba kawaro ntawana,
Ralina mandjoe rapa tanamo,
Lolona mendele mangoeso langi,
Tawana mawaro ri mpoese lemba.*

De zin hiervan moet zijn: Wanneer gij mij niet als uw meesteres erkent, zullen we uw dorp overvallen; nu volgen allen mij, en zijn mijn verwanten geworden, zoowel zij op de bergen (*mangoeso langi* „den hemel porren — aanraken”) als zij die in de vlakte wonen (*ri mpoese lemba* „in den navel van de vlakte”).

De menschen van Domboe waren schatplichtig aan den madika van Oee mpemata, dicht bij Tatanga; anderen noemen madika Bia mpiloeroe te Tinggede. Deze is niet door het Gouvernement erkend, en daar zoowel deze als het Hoofd van Tatanga onderhoorig waren aan den vorst van

⁵⁴) Er is ook een overlevering waarin verteld wordt, dat de To Pakawa aan Paloe schatplichtig werden, omdat dit hen geholpen had in een oorlog. Op een oogstfeest aan de Tinaoeka (To ri Io) waren eenige To Pakawa te gast. Onder het dansen struikelde een vrouw van die streek, en daarover hadden de To Pakawa veel pret, omdat bij den val het schaamdeel der vrouw te zien was geweest. Haar man werd hierover boos, en doodde een der gasten. Hieruit ontstond een oorlog tusschen Io en Pakawa, waarin het laatste de nederlaag leed. De menschen vandaar vluchtten naar Pabolobla, en daar de inwoners van die plaats aan Paloe onderhoorig waren, beloofden de To Pakawa dezen ook als heer te erkennen, wanneer de To Paloe hen tegen de To ri Io hielpen. Dit deden ze. In dit verhaal, dat blijkbaar van jongen datum is, wordt ook gezegd, dat de To Pakawa vroeger To Ongoe lare heetten. Maar sedert de vorst van Paloe daar kwam *makawa*, de zaken „regelen”, heeten ze To Pakawa (*makawa* beteekent slechts „komen, aankomen”).

Paloe, ligt het in de lijn, dat zoowel Pakawa als Dombœ bij het landschap Paloe zijn gevoegd. Eertijds bracht ieder gezin als schatting op een *sondjo*, d.i. een peperhuis van een *majapo*-blad gemaakt, vol gepelde rijst, een hoen, sirih-pinang en wat goud.

De Toribinggi kwamen ook elk jaar hun schatting aan den madika van Tatanga brengen, die de hulde dan op zijn beurt aan Paloe overbracht.

Ik was er getuige van, dat men nog steeds aan de leden van het vorstenhuis van Paloe bijzondere eer bewijst. Toen ik met een hunner Pakawa bezocht, werden hem overal rijst en hoenders gebracht, en men vroeg hem een zegen voor de rijst.

De To Kanggone waren mede onderhoorig aan Paloe, waarvoor men een natuurlijke reden opgaf, n.l. hun prinses Poeë poeti huwde met den vorst van Paloe (I, 23). Later zou Poeë poeti naar Kaleke zijn gegaan, waarom men sedert dien tijd aan Kaleke schatplichtig was.

De To ri Io hebben hun schatting steeds naar den madika van Poeloe, met wien ze naar hun beweren verwant zijn, gebracht. Poeloe bracht de schatting weer naar Kaleke (Dolo), aan wien het op zijn beurt onderhoorig was. De bergbewoners kwamen liever niet in de vlakte. Het gezantschap, dat zijn hulde ging bewijzen, kwam niet verder dan Rogo. Lieden vandaar brachten de hommage naar Baloease, en vandaar werd ze in Poeloe bezorgd. Die schatting bestond uit jobstranen (*dale*), keladi (*kadoeë*) en knollen (*tomolokoe*). Deze schatting droeg den naam van *ada roemaja* „de gewoonte van de rijstgodin”. Dit doet het vermoeden rijzen, dat men de verplichting om schatting te geven op zich heeft genomen als een vergoeding voor den rijstbouw, dien men door de bewoners van de Paloe-vlakte heeft leeren kennen. Men gelooft dan ook, dat het gewas niet kan gelukken, wanneer men die schatting niet betaalt. De madika van Poeloe (Kaleke) liet aan het gezantschap broekjes, kokosnoten en zout geven.

De lieden van Tinaoeka gingen ook geregeld naar Kaleke om den madika aldaar hulde te bewijzen. Hun weg voert over de bergen Kalowe en Wawo kara (niet Waoe kara).

70. *Met wie men vocht.*

Men zegt onderling nimmer met elkaar gevochten te hebben. Het geval genoemd in noot 54 van I, 69 werd mij door een lid van het Paloesche vorstenhuis verteld. Men trok alleen ten strijde, wanneer men daartoe door zijn heer werd opgeroepen. Die oorlogen waren steeds gericht tegen de rijkjes in de oostelijke helft van de Paloe-vallei: Biromaroe, Sigi, Pakoeli. De Pakawa-groep houdt er geen tempels op na, waarheen het hoofd van den verslagen vijand werd gebracht. De To ri Io lieten het hoofd en het grootste deel van den scalp van den vijand in den tempel (*baroega*) te Poeloe achter. Baleora vierde zijn koppensnellersfeest in de baroega van Sibedi. De Toribinggi gingen ook wel eens vechten in Kaloempa (vermoedelijk Galoempang) bij de Karama-rivier. Zij trokken dan mede met de menschen, die langs Straat Makassar wonen, zooals de To Saroedoe.

71. *Pogingen om de Pakawa-groep onder geregeld bestuur te brengen.*

Toen het Gouvernement in deze landen kwam, nu 30 jaar geleden, en orde op de zaken stelde, kwam ook al spoedig het denkbeeld op om de To Pakawa van hun bergen te halen, en in een meer bewoonbaar land te plaatsen, waar de bestaansvoorwaarden beter zijn. Het eerst werd begonnen met de To Kanggone. Onder het bestuur van den Controleur L. J. Husselman (1912—1915) werden de inwoners van de dorpen Pantoenoe asoe, Mantikole, Baloe mpewa, Ngata pakoe naar de vlakte gebracht. Men had zoo goed mogelijk voor hen gezorgd; het landschapsbestuur had een menigte hutten en schuren laten oprichten op de plaatsen waar de nieuwe dorpen zouden verrijzen. Toch bleken zij niet voldoende te zijn, zoodat er ruimte te kort kwam. Het landschap had ook voor de voeding van al die menschen gezorgd, en het verstrekte hun rijst. Maar ze vroegen om maïs, oebi en kladi, waaraan ze gewend waren, en dit kon hun niet worden verschaft. Javanen waren aangesteld om hen te helpen bij het aanleggen van sawahs, en het planten van kokosboomen.

Niettegenstaande al die hulp, bleef men zich onwennig voelen; men verlangde terug naar zijn bergen, en door dit verlangen verdween de levenslust, en daarmee het weerstandsvermogen. Toen daarbij nog een dysenterie-epidemie onder hen uitbrak, stierven honderden van hen. Het bestuur deed het noodige om de zieken onder te brengen. Barakken werden opgericht, waarin ze verpleegd werden; vele kisten melk werden voor de zieken aangevoerd, maar men lustte ze niet. Het was een groote ellende, en de overlevenden lieten zich niet meer door bevelen of verboden weerhouden om naar hun bergen terug te keeren.

Het Leger des Heils had reeds een post te Sibedi (Roeiga) geopend om onder deze menschen (allen Heidenen) te werken, maar de nieuwe dorpen Rarampadende, Tagari, Bobo en Balongga liepen leeg (men had aan die plaatsen den naam gegeven van dorpen, die reeds in de bergen bestonden). Thans vindt men in Bobo alleen nog wat bergbewoners. Te Rarampadende werden de verlaten plaatsen door vreemdelingen van de vlakte ingenomen. Sedert werden geen nieuwe pogingen gedaan om de lieden van hun bergen af te halen. De druk, die op deze menschen werd uitgeoefend om ze tot een geregeld samenwonen te brengen, deed hier en daar mannen opstaan, die aan hun stamgenooten verlossing voorspiegelden door bovennatuurlijke tusschenkomst. Parengkuan vertelt van twee zulke gevallen. In 1927 was er een man van Likoe bili „kralenkolk”, Nggota rano „meer-geplas” genaamd. Deze verzamelde de menschen van de Mamara-rivier om zich heen, en beloofde hun ze naar den hemel op te voeren, zoodat men geen belasting meer zou behoeven te betalen, en geen heerendiensten meer te verrichten zou hebben. Een groote schare voerde hij op den berg Lambagoe (tusschen Bamba Rimi en Mamara). Daar bouwden deze menschen zich een groote loods, waarin ze den tijd afwachtten, dat ze naar den hemel zouden worden opgevoerd. — Een ander dergelijk geval deed zich voor in Juli 1931, toen

een zekere Konto maja een zelfde belofte deed aan zijn stamgenooten aan de boven-Pakawa.

In 1924 werd de gepensioneerde sergeant B. A. Geitenbeek speciaal belast met de zorg voor To Pakawa in hun geheel. In zijn nieuwe betrekking als bestuursassistent heeft hij eerst met de bergbewoners groote complexen sawahs aangelegd tusschen Bobo en Sidondo. Met de opbrengst van die velden konden de menschen in de eerste plaats hun belasting voldoen. Later werd onder leiding van dezen heer met een rotanaankap in het Soeroemasche begonnen, waardoor de bewoners van het Pakawa-gebied den grooten achterstand in belasting konden aanzuiveren. Groepsgewijze kwamen de mannen in de bosschen werken, en keerden naar hun haardsteden terug, wanneer de verschuldigde belastingpenningen waren inverdiend (uitvoeriger hierover Kruyt 7, 542).

Een wezenlijke verbetering in den toestand van het Pakawa-gebied is pas gekomen, toen de fd. Controleur Braspot (1927—1930) er paardenpaden liet aanleggen, zoodat de menschen in hun land zelf bezocht konden worden, en het bestuur leiding kon geven aan het samenbrengen der bevolking in kleine kampoengs, waar ze in eigen omgeving bleven, en zich aan een meer geregeld samenleven konden wennen.

Thans wonen de lieden aan den bovenloop der Pakawa-rivier samen in de dorpen Pale ntoema „luize-voorpoot”, naam van een boom, Gimpoë bia „verzamelplaats van keladi”, Danga ra'a „vlakte van de rivier Ra'a”, Bamba ngKanini „monding van de Kanini”, en Tamodo, naam van een boom. Deze dorpen hebben volgens de telling van 1930 een gezamenlijke bevolking van 3042 zielen.

De naar het Noorden getrokken To Pakawa, die zich in het stroomgebied van de Sombe gevestigd hebben, zijn samengetrokken in de dorpen Pompanasibadja, Rondingo, Pobolobia en Balaroa II, tezamen 1060 zielen.

De To Domboe in eigenlijken zin tellen 1471 zielen en wonen samen in de dorpen: Domboe, Wajoe, Mata ntimali „aan beide zijden oogen”, Taipa nggabe, naam van een soort mangga-boom, en Wiopore. De huidige dorpen der van Domboe uitgezwermde zijn: Wawoegaga, Ongoe lare, Loemboe lama (*loemboe* beteekent „afstorting van een berghelling”), Bamba ngGamoe „monding van de Kamoe”, Bamba Mabitoe „monding van de Mabitoe”, Malino „helder”, Mboewoe „nok” en Soi (misschien „Cordyline”), met een inwonertal van 2343 zielen.

De To Kanggone wonen in de dorpen Bobo, Bomba en Lebanoe (de laatste twee boomnamen), en tellen 932 zielen. Velen hunner hebben zich echter vermengd met inwoners van dorpen aan den grooten weg (vooral in Rarampadende). Deze lieden spreken nog Inde. Nog verder naar het laagland toe getrokken zijn de inwoners van Balane, Porame, Padende en Sibedi (samen 1365 zielen), waar zij een overgang van de Kaili- tot de Pakawa-groep vormen.

Verder naar het Noorden vinden we Da'a-sprekers in de dorpen Tana modindi, Kalora, Doda, Saloe soedoe „gestuite rivier”, Daenggoene, Limba

en Tondo (hier overheerscht nog Inde), samen 1476 zielen. Deze lieden zijn echter zoodanig door To Kaili beïnvloed, dat ik ze volkenkundig bij de Kaili-groep heb ingedeeld.

Tenslotte noem ik nog een groep To Pakawa, groot 1576 zielen in het stroomgebied van de Mamara, in de dorpen Loemboe Mamara, Saloen Gainoe, Bamba Rimi en Saloe mPakoe. Het geheele Da'a- en Indesprekende volk telt dus 13843. Daar er nog velen verspreid in andere plaatsen wonen, kunnen wij hun aantal op 14500 stellen.

Het Koelawi-gebied.

Koelawi.

72. Landbeschrijving.

Koelawi is de naam van een keteldal, dat zijn afwatering heeft naar de Mioe-rivier. De naam is die van een boom, een soort broodboom, met groote bladeren (Mal. *kělawi*). Het is een zeer veel voorkomend verschijnsel in Indonesië dat een dorp, een landstreek, rivier of bron naar een boom of plant genoemd wordt⁵⁵). Op de overlevering, waarin wordt medegedeeld, hoe het land dezen naam heeft gekregen, komen we beneden terug.

Het dal dat 569 meter boven den zeespiegel ligt, wordt in het W. en het O. afgesloten door bergketens, die ongeveer in Z.O.—N.W. richting verlopen; de grond helt zwak naar het W. toe, zoodat al het water dien kant heen stroomt. Uit het N. komt de Rarono, die in het noordelijk deel der vlakte samenstroomt met de Monipi, die uit het Z. komt. Dan breekt de rivier zich een weg door de heuvels naar het W., waar een poort gevormd wordt van circa 15 meter breedte; hierdoor stort zij haar water in de Mioe. Van het oostelijk gebergte komen de Oee Rehe, de Naloea, de Oo en de Pangana. De plek waar de Oo zich met de rivieren uit N. en Z. vereenigt, speelt een groote rol in de godsdienstige gebruiken der To Koelawi. De grootste lengte van dit dal van N. naar Z. is ongeveer 3 K.M., de grootste breedte, vlak ten N. van Lemo bedraagt circa 1½ K.M.

Tusschen de Oee Rehe en de Monipi verheft zich een heuvel in de vlakte, op welks rug vijf dorpen liggen, zóó dicht bij elkaar, dat ze ongemerkt in elkaar overgaan. Ze heeten van Z. naar N.: Panoea, Bola papoe, Leo, Panapa en Lemo. In Panapa woont het landschapshoofd (*magaœ*), en in Lemo „citroen" staat het vreemdelingenverblijf. Vandaar dat de laatste naam het meest bekend is bij de Europeanen. Wanneer ik later bij de behandeling van de zeden en gewoonten iets mededeel, dat speciaal van het keteldal Koelawi geldt, gebruik ik den naam Lemo, terwijl de

⁵⁵) Dr. N. Adriani heeft in deel III van de Bare'e sprekende Toradjas de gissing geuit, dat Koelawi een verkorting zou zijn van Tamoengkoe lowi, dat T. lawi kan hebben geheeten. Deze gissing heeft hij later verworpen.

benaming Koelawi duidt op alles wat betrekking heeft op de heele Koelawi-groep.

In en om deze vlakte liggen tal van dorpen op kleine verhevenheden of heuvels aan den rand ervan. Van Toewa in het N. komende is het Ntoloe manoe „kippenei”, waar men het eerst komt, niet ver van het voormalige Namu. Ntoloe manoe is een nieuw dorp, waar veel slaven zijn gaan samenwonen na hun vrijverklaring door het N. I. Gouvernement. Komt men van Gimpoë in het Z. dan is Lantiboe „oeverriet” het eerste dorp, en van Winatoe komende zijn het de vlak bij elkaar liggende dorpen Boeloe „berg” en Kalae, een Eugenia-soort, die men het eerst bereikt. Verder vindt men er Lili „omheen trekken”, waar de Inl. bestuursassistent woont, en de winkels gevonden worden, Mataoeë „bron”, Hoengkoe, Bola dangko, Lida bola „sawah van het dorp”, Boeloe tiwaa „dwarse berg”, Lempe „vlak”, Pobia „kruisweg”, Pangana „pinang”.

Wat elken bezoeker van Koelawi in verrukking brengt, wanneer hij in de eerste maanden des jaars komt, zijn de sawahs, waarmee de heele vlakte bedekt is, en die terrasgewijze tegen de hellingen der heuvels zijn aangelegd. Wanneer de oogst gelukt, is de voorraad rijst zóó groot, dat er ook een deel van kan worden uitgevoerd naar het Paloe-dal.

73. *De inwoners van Koelawi.*

Omtrent de herkomst der To Koelawi weten de menschen zelf niets te vertellen. Alleen weet men, dat de dorpen in en om de Koelawi-kom eerst later ontstaan zijn. De heele vlakte was toen nog met oerbosch bedekt. In het N. had men twee nederzettingen: Pangkoana en Karopoe geheeten, die dicht bij het tegenwoordige Ntoloe manoe hebben gelegen. Aan den Zuidkant van het keteldal lag het dorp Peadjoea „waar men heen en weer trekt”, niet ver van Tawewe (Lantiboe), en Benati boven Mataoeë. De inwoners van deze noordelijke en zuidelijke dorpen voerden oorlog met elkaar.

Op de bergen ten O. van het dal moeten volgens de verhalen nog menschen gewoond hebben, die zich To Sindoeroe noemden. Men weet nog van hen te vertellen, dat hun ontkenningwoord *tado* was, hetzelfde dus als de To Lindoe gebruiken. Of zij tot de To Lindoe behoorden, weet men niet te zeggen; men zegt, dat ze zijn samengesmolten met de To Koelawi.

De bergen om het dal heen waren al bewoond, toen iemand uit het N. in de Koelawi-kom kwam jagen. De bijzonderheden van deze overlevering worden op verschillende wijzen verteld ⁵⁶⁾, maar de hoofdzak komt op het volgende neer.

⁵⁶⁾ Ik wijs op bijzonderheden als deze, dat de stichters van het dorp Koelawi bij de rivier Oo komende, het koude water hun zoo onaangenaam aandeed, dat het hun den kreet ool ontlokte. Dit zijn aardigheden, die heel veel met oude overleveringen verbonden zijn. Ze zijn er later bijgemaakt, uit zucht om te verklaren hoe dorpen, bergen en rivieren aan hun namen zijn gekomen. Ze mogen niet meespreken bij het onderzoek naar de mogelijke herkomst van een volk, zooals Dr. Kaudern doet (Kaudern 3, 18—19).

Sadomo, een man van Toewa (niet het dorp tusschen Pakoeli en Koelawi, dat van jongen datum is, maar een stamdorp der To Sigi, dat boven Bora heeft gelegen) kwam in deze streek jagen. Hij maakte zijn hut te Boeloe tiwaa, en van hier uit deed hij zijn tochten. Zoo kwam hij ook aan den heuvel, waarop Lemo-Bola papoe liggen. Hij had 7 dagen noodig om boven op den heuvel te komen, want telkenmale als hij een eindje verder krom, vingen zijn honden weer een varken, en dan moest hij op die plek ophouden om het wild te slachten. Op den zevenden dag bond hij zijn honden vast, zoodat ze niets meer konden vangen, en drong tot den top van den heuvel door. Hier werd zijn aandacht getrokken door een grooten boom, dien hij nog niet kende. De boom droeg slechts twee groote bladeren, waarvan het eene naar het N., het andere naar het Z. wees; het eerste strekte zich uit tot Lemo, het tweede tot aan de sawah van Mataoe. Toen hij er zich onder te slapen had gelegd, droomde hij, dat de boom hem mededeelde Koelawi, een soort broodboom, te heeten. Het huidige landschapshoofd vertelde mij, dat de boom nog langen tijd bestaan heeft, maar het is ook al lang geleden, dat hij dood ging. Het aantal bladeren dat hij droeg, was nooit meer dan 7, en telkens als er een afviel, werd dit door het Hoofd bewaard. Of er nog van die koelawi-bladeren aanwezig waren, wist de Radja niet te zeggen (verg. hiermee de lezing van dit verhaal in Adriani-Kruyt 2, 500).

Sadomo keerde nu terug naar Toewa en vertelde aan zijn meester Doeroeka, de man die uit den *kole*-boom zou zijn voortgekomen, wat hij had ervaren. Doeroeka begaf zich nu naar het aangewezen land, en stichtte er het dorp Wongko bola „dorpshoogte”; anderen beweren, dat dit dorp naar den boom Koelawi zou hebben geheeten. Deze plaats werd later verbrand (waarover beneden), en toen het dorp weer was opgebouwd, kreeg het den naam van Bola papoe „verbrand dorp”. — Sadomo zou ook het plateau van Toro ontgonnen hebben, waarover beneden meer.

Door deze immigranten is de Koelawi-kom ontgonnen, en de oorspronkelijke bewoners hebben zich zeer waarschijnlijk met hen tot één volk vermengd. Het verhaal zegt ook, dat het steenen mortier, dat te Bola papoe gevonden wordt, daar reeds geweest zou zijn, toen Sadomo er kwam. Deze stampte er maïs in fijn, maar na hem durfde niemand meer in dit mortier te stampen, uit vrees ziek te zullen worden. Dat Sadomo een vreemdeling in dit land was, blijkt uit zijn graf, dat te Toro gevonden wordt; dit is een Sigisch graf, niet zooals de To Koelawi gewend zijn ze te maken.

Van oudsher zwermen de To Koelawi graag uit. Overal op Midden-Celebes, vooral aan de kusten, vindt men leden van dezen stam, of hun nakomelingen.

De taal der To Koelawi heet naar het ontkenningwoord Moma. Deze taal vormt één groep met hetgeen gesproken wordt in Tamoengkoe lowi (zie beneden par. 77), het Tado van Toewa en Lindoe, en het Baria van Tawailia en Winoea (Lore-groep). Dit is gebleken uit het taalonderzoek van

Dr. Esser. Deze Koelawi-taalgroep zou men volgens dezen geleerde ook Zuid-Kailisch kunnen noemen.

74. *De vorsten van Koelawi.*

Wanneer men naar de Hoofden van Koelawi vraagt, wordt steeds de naam Baloe genoemd, dezelfde dien wij later zullen ontmoeten als de stamvader van de vorsten der To Pipikoro in het Koro-gebied. Omtrent de afkomst van dezen Baloe vinden wij allerlei overleveringen. Naast hem vinden wij steeds Towongo „de doove” vermeld, nu eens als Baloe's vader, dan als zijn zoon, dan weer als zijn broer. Beiden zijn in elk geval afstammelingen van bovengenoemden Doeroeka. Deze naam beteekent de schacht van een lans. Van hem wordt verteld als van zooveel stamvaders van hoofdengeslachten, namelijk, dat hij uit een *kole*-boom zou zijn voortgekomen, die door een ander werd omgehakt. Het verschil echter met soortgelijke verhalen is, dat het hier een man is, die uit den boom te voorschijn komt, terwijl het anders steeds een vrouw is. Aan Dr. Esser vertelde men, dat een vrouw uit den boom kwam, die Beki-kole heette.

In Koelawi vertelt men, dat de moeder van Baloe een Sigische prinses was, Tampene genaamd, en zijn vader een madika van Banasoe', Taera geheeten (de vader van Taera heette Terano). Dat de vorstengeslachten van de rijkjes in het Kailische en die van de Koelawi- en Koro-groepen van dezelfde afkomst zijn, blijkt ook uit andere gegevens. Een andere overlevering zegt, dat het Sadomo was, die uit den *kole*-stam kwam, en Koelawi stichtte. Hij huwde met een vrouw, van wie men niet anders weet te zeggen, dan dat ze „van den oorsprong der rivier” kwam. Hun zoon zou Baloe zijn. Deze huwde in Koelawi met Mporiti lani, een vrouw van het land. Bij deze kreeg hij twee kinderen: een zoon, Tama i Paoe, en een dochter, Tine i Djalili „moeder van Djalili”. Van den eerste zouden de magaoes van Koelawi afstammen.

Baloe zou aan de menschen geleerd hebben sawahs aan te leggen. Ook zou hij de To Koelawi hebben leeren vechten, zoodat zij een volk zijn geworden, dat in heel Midden-Celebes gevreesd was. Een beroemd voorvechter heette Hola pale „withand” (*hola* is eigenlijk „schurft”, maar in dit geval verstaat men eronder witte vlekken in de huid). Hij was de voorvechter niet van Baloe, maar van den magaoe van Sigi, Peliwa, alias Dea Kanda, een man, die een groot lichaam had, en veel at. Aan dit laatste had hij den bijnaam Dea kanda te danken, die vertaald kan worden met „veel van rijst”, „die veel rijst eet”. Deze Peliwa ligt te Toewa in Sigi begraven; op zijn graf legt men sirih-pinang om de rijst te doen gelukken. Hij raakte in oorlog met Mene (Mandar), omdat hij rechten wilde laten gelden op een landstreek voorbij Donggala. Peliwa werd verslagen, en de To Mene vervolgden hem tot in Koelawi; hier werden ze teruggeslagen. Te Panoea hadden de To Mene hun versterking gemaakt. Bij een tweede poging kwamen ze niet verder dan Boeloe Momi.

Het graf van Hola pale bevindt zich bij het voormalige dorp Hooe

manoe „huis van 't hoen", niet ver van Lantiboe. Deze plek had haar naam te danken aan het feit, dat wanneer de To Koelawi ten strijde togen, ze hier een hoen den kop afsloegen om uit diens ingewanden te lezen of men succes of tegenspoed op den weg zou hebben. Om die reden wordt vermoed, dat het graf van Hola pale hier werd gemaakt, omdat hij als voorvechter dit orakel raadpleegde. Het graf is een omheinde plek van 3 meter lang, en $1\frac{1}{2}$ meter breed, met een dak van sagobladeren en arenvezels overdekt. Op het hoofdeind in het Z. ligt een groote platte steen, waarop de offers worden gelegd; op het voeteneind is geen steen. Men offert daar, opdat de rijst moge gelukken. In den ouden tijd gaf men hier de ziel van Hola pale te eten, voordat men op het oorlogspad ging, en was men uit den strijd teruggekeerd, dan legde men er een stukje scalp van een verslagene neer. Zijn zwaard wordt nog door zijn afstammelingen bewaard in Lantiboe. Wanneer het dak van Hola pale's graf vernieuwd wordt, wordt daarbij een buffel geslacht.

Het graf van Baloe te Bola papoe ziet er ook uit als een Sigisch graf, met steenen erop; op de graven der latere vorsten worden die steenen niet meer aangetroffen. Men moet er vooral voor waken, dat het dak van Baloe's grafhut niet lekt, want als dit gebeurt, zegt men, zou men op de akkers veel last krijgen van dieren, die schade toebrengen aan het gewas.

75. *De heer des lands.*

De heer des lands was de magaoe van Sigi. De oorzaak, waardoor men in deze verhouding was gekomen, was, vertelt men, dat eens een jongere broer van den magaoe in Koelawi was komen trouwen. Deze had aan de menschen geleerd: „Wanneer ge wilt, dat uw rijst altijd zal gelukken, moet ge aan den magaoe uwe hulde brengen en geschenken, bestaande in rijst, wit katoen en ijzer". Dit heeft men steeds gedaan, maar naast deze *pepoe* ten bate van het gewas, bracht men ook nog een andere hommage, bestaande in fijne foeja (*toboela*), hakmessen en goud. Deze geschenken werden gemiddeld om de vijf jaren opgebracht, maar als tusschentijds de rijst niet gelukte, zei men: „Dit komt, omdat wij onze verplichtingen aan den heer des lands niet zijn nagekomen!" en dan ging men weer. De Magaoe gaf aan de gezanten ook een tegengeschenk, als zout en katoenen broekjes, maar geen rijst om die met de zaarijst te vermengen, met de bedoeling dat deze goed zal gedijen.

Wanneer een voornaam lid van het vorstenhuis in Sigi overleden was, bracht Koelawi een buffel, en elk huisgezin droeg een kom gepelde rijst bij; maar wanneer het vorstenhuis in Koelawi zulk een ongeval trof, schonk de magaoe van Sigi eveneens een buffel als blijk van deelneming.

76. *Koelawi's vijanden.*

De mededeeling van Dr. Kaudern, dat de To Koelawi menigen harden strijd met de To Lindoe zouden hebben gestreden, waarin de eersten bijna

altijd overwinnaars bleven (Kaudern 1, I, 287), moet op onjuiste inlichtingen berusten. Wel hebben de To Lindoe het dorp Koelawi verbrand, dat na den wederopbouw Bola papoe werd genoemd, maar dit was een persoonlijke wraakneming. Ik kom hierop terug als ik het landschap Lindoe bespreek. Ook de mededeeling van Kauderns dragers, dat een Koelawiër nooit voedsel aanneemt van een Lindoeër, dan sterft hij nog liever van den honger (Kaudern 1, I, 554), berust vermoedelijk op een misverstand⁵⁷). Tegen dit laatste pleit al dadelijk de omstandigheid, dat een groot deel van de gerookte visch van Lindoe van vroeger her naar Koelawi is uitgevoerd. Dat er naijver tusschen beide stammen bestaat, is zeker; maar deze wordt tusschen alle stammen onderling gevonden. Zoowel To Lindoe als To Koelawi hebben mij verzekerd, dat ze, behoudens een enkele uitzondering, in vrede met elkaar leefden. Ook kan het niet juist zijn, dat de Boeloe Momi de To Koelawi beschermden tegen aanvallen uit het Paloe-dal, want zulke aanvallen zou Sigi, die met Koelawi op inniger wijze verbonden was dan met andere vasallen, wel verijdeld hebben. De eenigen die de To Koelawi op den Boeloe Momi het hoofd hebben geboden (en met succes) zijn de To Mene (Mandareezen) en de soldaten van het Gouvernement geweest.

De To Koelawi waren heel veel op het oorlogspad. Naar 't N. gingen hun tochten naar Parigi, en de aan dit land onderhoorige streken. Dit geschiedde nimmer op eigen initiatief, maar steeds op last van Sigi. Op eigen aandrift maakten ze tochten naar het Z., naar Bada', Rampi', Pada-Seko en Rongkong. Daarheen ging men gewoonlijk in vereeniging met de To Pipikoro (Koro-groep). Ik kom op deze oorlogen terug, wanneer wij het Koro-gebied bespreken. Niet in vereeniging met laatstgenoemden trokken zij meermalen uit naar de To Saroedoe in het Lariang-gebied, en op hun tochten daarheen werden ook de To Powatoea en de To Tobakoe bestookt.

77. *Tamoengkoe lowi.*

In welk deel van Koelawi men ook loopt, bijna altijd heeft men het gezicht op het dorp Tamoengkoe lowi, dat bovenop een boomloozen bergrug ligt, aan welks oostelijken voet de Mioe stroomt. De inwoners van dit dorp nemen een eigen plaats in onder de stammen van de Koelawi-groep. Door verschillende omstandigheden ben ik niet in de gelegenheid geweest deze plek te bezoeken. Van den moeilijken tocht daarheen heeft Dr. Kaudern een levendige beschrijving gegeven (Kaudern 1, I, 524 e.v.). Nadat men door vele riviertjes heeft gelooopen, en driemaal de Mioe heeft doorwaad, die door een diep uitgegraven dalbedding stroomt, bestijgt men aan de Westzijde dezer rivier langs een steil pad het gebergte. Is men boven, dan volgt men nog gedurende een half uur den bergrug naar het Z., langs het

⁵⁷) Hiermee is ook in strijd Kauderns mededeeling, dat als er een groot feest op het eiland gevierd wordt, zelfs de magaoe van Koelawi daar komt, en zijn intrek in het groote huis neemt (Kaudern 1, I, 546).

verlaten dorp Oentoe boeloe „einde van den berg”, en een klein plaatsje, waar het dorpshoofd van Tamoengkoe lowi woont, tot men op het laatst weer steil stijgt, totdat het dorp Tikala (naam van een Amomum-soort), het voornaamste dorp van het Tamoengkoe lowi-complex bereikt is. De huizen staan van N. naar Z. op een rij in de richting van den berg, met een kleinen, onbeduidenden tempel in het midden. Vroeger lag het dorp hooger op den berg, waar een groep kokosboomen de plek aanwijst. Dat dorp heette Papoe „verbrand” (het zal oorspronkelijk wel anders geheeten hebben).

Vroeger moet deze streek, die haar naam met eere draagt, want Tamoengkoe lowi beteekent „duivenberg”, veel meer dorpen hebben geteld. Men noemde mij de gehuchten Topongka, Tamese, Wawoe goli „waar het varken omtrok”, Bola hae „ouddorp”, Bola poeoe „eigenlijk dorp”, Tampo „aarde”, Bola wanga „wangapalmdorp”, Lemangira, Mpoga, Bola woehoe „dorp bij den vischvijver”, Koengkoe, naam van een vogel, Eha, naam van een orchidee, Toengkoe lowi, grondvorm van Tamoengkoe lowi „duivenberg”. Al deze dorpen zouden ieder een tempel hebben gehad.

78. *De inwoners van Tamoengkoe lowi.*

Uit het groote aantal nederzettingen moet men opmaken, dat vroeger heel wat meer menschen in deze streek woonden dan tegenwoordig. Men zegt, dat dit inderdaad het geval is geweest; en dat dit juist moet wezen, kan worden opgemaakt uit de omstandigheid, dat deze streek steeds een zekere zelfstandigheid tegenover het Koelawische vorstenhuis heeft weten te handhaven. De overlevering zegt, dat de eerste man, die zich in deze streek kwam vestigen, Towoetia wono heette. Hij was afkomstig van Batonga, een oord, waarmee we nader kennis zullen maken, als we straks over Toewa spreken. Bovenop den berg gekomen, vond hij daar een menigte *tikala*-planten (een Amomum-soort). Hij nam nu zijn zwaard, dat Goema kaloeara heette, hakte daarmee de planten om, en bouwde er een huis; vandaar dat het hoofddorp Bola tikala „Amomum-dorp” heet. Dit zou hebben plaats gehad vóór de stichting van Koelawi, toen de heele Koelawikom nog met zwaar bosch bedekt was. Toen waren de To Tamoengkoe lowi veel talrijker dan de To Koelawi. Thans spreken ze Koelawisch, maar er zijn nog een aantal woorden in gebruik, die niet Koelawisch zijn. Een paar oude mannen, die mij te woord stonden, gebruikten steeds *woma* in plaats van *moma* voor de ontkenning. De taal van Tamoengkoe lowi, het Ompa, wordt naar de bevinding van Dr. Esser nog slechts door enkele ouden van dagen gesproken ⁵⁸).

⁵⁸) Het bovenstaande is in tegenspraak met hetgeen Kaudern beweert. Deze zegt, dat de lieden van Tamoengkoe lowi van die plaats uit naar het N. zijn getrokken, en dit zou dan in de lijn liggen van zijn betoog, dat *dempa* het ontkenningswoord der To Tamoengkoe lowi is, en dat hun taal overeen zou komen met het *ompa* der To Tobakoe. „The natives of Tobakoe..... have great difficulty in understanding the *oema* of Kantewoe, whereas they easily understand the *Dempa* of Tamoengkoe lowi”. Van wie zou Dr. Kaudern, die

Men was onderhoorig aan den maradika van Koelawi, en wanneer dit landschap gezanten zond om aan den magaoe van Sigi hulde te gaan bewijzen, dan sloten lieden van Tamoengkoe zich daarbij aan. Ieder gezin gaf een hakmes (*tono*), of een vrouwenbaadje van grove foeja gemaakt.

79. *Uit de geschiedenis van Tamoengkoe lowi.*

Het is van belang voor de kennis van de oude toestanden hier een stuk mede te deelen van de geschiedenis van Tamoengkoe lowi, zooals mij dit door het Hoofd van die streek is verteld.

De lieden van Tamoengkoe lowi beweerden van een Lindoesch meisje, dat Loeloe heette, dat ze, niet getrouwd zijnde, toch zwanger was. Toen zei Loeloe: „Slacht mij dan om te zien of het waar is”. De To Lindoe zeiden: „Als Loeloe zwanger is, moogt gij, To Tamoengkoe lowi, ons dorp verwoesten. Als het blijkt, dat ze niet zwanger is, verwoesten wij uwe dorpen Eha en Lemangira”. Toen deze afspraak gemaakt was, werd het meisje geslacht, en men bevond, dat ze niet zwanger was. Daarom verbrandden de To Lindoe de beide genoemde dorpen der To Tamoengkoe lowi, en doodden er de inwoners van. De voorvechter (*tadoelako*) Tamome, en de maradika Tamometi waren bij de nadering van de To Lindoe naar Bangga iba' gevlucht, en vandaar uit zagen ze den rook van hun brandende dorp (dit is niet mogelijk). Toen kwamen ze terug, maar ze vonden er geen menschen meer. De maradika zocht de lijken van zijn 7 kinderen, maar hij vond er maar drie, zoodat hij begreep, dat de anderen krijgsgevangen waren. Toen ging hij naar Lindoe met acht stukken goud, elk zoo groot als een *karahihi*, een soort eekhoorn. Toen hij te Langko in Lindoe aankwam, waren de menschen juist bezig het overwinningsfeest op hun eiland Bola te vieren. Toen de maradika van Lindoe de komst van het Hoofd uit Tamoengkoe lowi vernam, liet hij den bezoeker zeggen: „Kom nog niet hier, want de scalpen uwer kinderen heb ik nog niet in den tempel gebracht. Misschien zoudt ge niet in staat zijn zooiets aan te zien. Vier van uwe kinderen zijn levend hier, maar drie heb ik er gedood”. Na afloop van het

deze talen niet kende, deze beweringen hebben? Want in de eerste plaats is de ontkenning der To Tamoengkoe lowi niet *dempa*; dit woord beteekent „nog niet”, en is met het niet genasaleerde *dopa* een woord, dat in vele West-toradjatalen voorkomt, o.m. in het Ledo (Paloesch). Zijn dan de To Paloe op grond hiervan ook verwant aan de To Tobakoe? In de tweede plaats hebben de To Tamoengkoe lowi geen eigen taal meer. In de derde plaats staat het Tobakoesch dialect dichter bij het *oema* van Kentewoe, dan bij het *moma* van Koelawi, dat nu in Tamoengkoe lowi gesproken wordt; de heer L. Woodward, die jarenlang als Officier van het Leger des Heils in Kentewoe gewerkt heeft, en de taal sprak, heeft mij verzekerd, dat de To Tobakoe en de To Kentewoe niet de minste moeite hebben elkaar te verstaan. Op deze gronden kan dus niet gesproken worden van verwantschap, die er zou bestaan tusschen de To Tamoengkoe lowi en de To Tobakoe. — Wat Dr. Kaudern verder zegt over den tempel, soe eo, zal later blijken ook iets te zijn, dat nagenoeg de heele West-toradjagroep gemeen heeft, en dus niet als argument gebruikt kan worden om daaruit speciaal een verwantschap van Tamoengkoe lowi met Tobakoe aan te toonen.

feest ging de maradika van Tamoengkoe lowi naar het eiland, en zei. „Die vier kinderen (allen meisjes) wil ik meenemen, want ik heb niemand om voor mij te koken”. Men stond hem twee van zijn dochters af voor al het goud dat hij had meegebracht. De eene heette Ntjarao, naam van een boom. Omdat zijn dorp verbrand was, trok het Hoofd naar zijn familie te Topongka of Pongka. Toen kwamen de To Lindoe om Pongka ook te bevechten, want ze wilden zich nog meer wreken over den dood van Loeloe. De To Koelawi en de overige To Tamoengkoe lowi echter zeiden: „Wij staan niet toe, dat ge nog eens komt vechten, want ge hebt den dood van Loeloe al gewroken”. Toen keerden de To Lindoe terug, maar ze liepen om den berg Momi heen en zoo kwamen ze toch in het gebied van Tamoengkoe lowi. De maradika van Pongka liet zeggen: „Wij hebben u niet toegestaan te komen”. Zijn voorvechter (*tadoelako*) belette den vijand al schermende den doortocht. Hij sprong over hooge boomen heen, zoodat de versiering aan het eind van zijn zwaardscheede in een boom bleef steken. Den heelen nacht bleven de To Lindoe om Pongka gelegerd. Toen de belegerden den volgenden morgen den vijand te lijf gingen, werd deze verslagen en hij vluchtte.

Een der voorvechters van Lindoe vocht den heelen dag met den voorvechter van Pongka bij de draaikolk Likoe Malampa in de Mioe. Ze hadden onder het gevecht al eenige malen uitgerust. Toen wreef de man van Pongka zijn schild met zand in, dat daaraan bleef kleven, en onder het vechten schudde hij dit zand in de oogen van zijn tegenstander. Terwijl deze de oogen uitwreef, doodde de ander hem. Toen vluchtten de To Lindoe. Ze vonden een man, die bezig was oebi (*tolokoe*) uit te graven. Ze doodden hem om toch een enkel zegeteeken thuis te kunnen brengen; maar achteraf bleek de gedoode een stamgenoot te zijn, die in Tamoengkoe lowi getrouwd was. De To Koelawi hielpen de To Lindoe verdrijven.

Toen het bleek, dat Lindoe zijn voornemen om Pongka te verwoesten niet wilde opgeven, stelde Koelawi als tusschenpersoon voor, dat de vorst van Sigi in dit geschil zou beslissen. Dus gingen 30 To Lindoe en evenveel lieden van Tamoengkoe lowi naar Sigi. Het Hoofd van Toewa geleidde hen naar den magaoe Daeng Mataha. Toen de zaak was medegedeeld, verzocht het Hoofd van Toewa den magaoe te beslissen, hoe de zaak te beslechten. Toen besliste de magaoe van Sigi: Tamoengkoe lowi moet één buffel geven, en het Hoofd van Toewa als heer erkennen, omdat deze hem tot mij gebracht heeft. Als menschen van Tamoengkoe lowi naar Pakoeli gaan om zout te halen, dan moet ieder een handvol gepelde rijst aan Toewa geven, en als ze van het zoutstoken terugkeeren, moet ieder weer een brok zout aan Toewa geven.

Na deze beslissing gingen beide partijen terug. Maar Tamoengkoe lowi bezat geen enkelen buffel, en kon dus ook niet de opgelegde boete betalen. De vorst van Koelawi betaalde die voor hem, en dit is de oorzaak, waarom die streek ook onderdanig werd aan het vorstenhuis van Koelawi.

De vorst van Sigi had ook gezegd: „Voortaan zullen de menschen van

Lindoe en van Tamoengkoe lowi geen familie meer van elkaar zijn". Over deze beslissing weende de maradika van Lindoe en hij peinsde over een middel om weer familie van elkaar te worden, opdat de To Lindoe weer de rijst van den ander, en de To Tamoengkoe lowi weer de visch van het meer zou mogen eten. Toen werd uitgemaakt, dat een jongeling uit den adel in Tamoengkoe lowi zou gaan trouwen. Hij bracht bij het doen van het aanzoek een slavin mee, Porone geheeten, „om de deur te openen", d.i. om de onderhandelingen te beginnen. De jongeling heette Daa boeloe „leelijk", en het meisje dat hij trouwde, heette Lompi. Daa boeloe had ook een mannetjes aap van Lindoe meegebracht. Dit dier heette Pela roke „schubhud", en men liet het trouwen met een wijfjesaap van Tam. lowi, die Pela wati „wormhud" heette. Toen heerschte er pas werkelijk vrede, want de reden waarom men de apen liet trouwen, was, dat er niet alleen vrede onder de menschen, maar ook tusschen de dieren zou zijn.

Daa boeloe en zijn vrouw waren beiden leelijk van uiterlijk, maar ze kregen een mooien zoon Rante bolai „huwelijksketen" geheeten; deze kreeg een zoon, die Tohola pale „withand" werd genoemd, een ander dan de reeds genoemde voorvechter.

Eens ontmoette de maradika van Toewa, die op reis was naar Banasoe', een troep mannen, die een slachtoffer zochten, waarmee de rouw moest worden opgeheven (*topantaoe ombo*). Hij vroeg: „Waarheen gaat ge?" Antwoord: „Naar Lindoe". Toewa zeide: „Gaat naar Toewa, want daar zijn veel arenboomen, waarvan ge het vocht kunt drinken, en de sago eten", m.a.w. daar zult ge een slachtoffer krijgen. Dus ging de troep naar Toewa, vergezeld door den maradika. Na een dag of tien, zeiden de lieden van Banasoe' tot het Hoofd: „Gij hebt ons hierheen gezonden, en nu willen wij terug, maar we moeten een *tawoeri woo* („iemand met een zwart hoofd", d.i. een slachtoffer) meenemen". Het Hoofd van Toewa had echter niemand om hun te geven, en daarom namen de mannen den maradika zelf mee om hem als slachtoffer te dooden. Toen sprak het Hoofd: „Ik neem al mijn macht met mij mee, en wie mij verlost, krijgt al mijn macht". Toen de troep bij Mapa gekomen was, zonden de To Toro iemand naar Tamoengkoe lowi met de boodschap: „Wij zijn zeer beschaamd, want men heeft onzen heer te Toewa weggevoerd". Toen besloten de menschen van Tamoengkoe lowi den maradika los te koopen, waartoe ze 30 koperen schalen (*doela*) en een buffel brachten. Zoo deed ook Toro. Toen kon de maradika van Toewa terugkeeren, en sedert behoefde men hem niet meer als zijn heer te erkennen. — Op mijn vraag, waarom maradika Toewa zijn belofte aan de To Banasoe' niet was nagekomen, kreeg ik ten antwoord, dat zijn familie hem niet wilde helpen, omdat hij op eigen gelegenheid de To Banasoe' daar gebracht had. — De To Lindoe schijnen steeds een veete tegen Tamoengkoe lowi te hebben behouden, want nog tijdens het leven van mijn zegslieden hadden zij aan Sigi gevraagd om met die streek te mogen vechten.

80. *Toro.*

Wanneer men van Lemo den grooten weg naar Gimpoë volgt, komt men door de gehuchten Watoe wali en Oee onti „mierenwater”, totdat men, na een uur geloopt te hebben, aan een zijpad links komt, dat naar Toro leidt. Dicht bij dit punt bevindt zich een warme bron, die den naam draagt van Mata kana „de warme bron”. Het gehucht vlak ten O. van de bron heet Mapaa „uitgewrongen”. Van de warme bron voert het pad eerst drie kwartier naar het Oosten. Men behoeft niet steil te klimmen om op een lang en smal plateau te komen, dat voor het grootste deel met sawahs is bedekt. Dit plateau heeft men van Z. naar N. een half uur te doorloopen om aan het einde der vlakke aan het groote dorp Toro te komen. Het dorp heet naar de rivier, die om de vele kronkelingen die ze maakt, Toro „draaien, wenden” zal zijn genoemd.

Het plateau van Toro is zeer moerassig; vermoedelijk is het een oude meerbodem; het helt zwak naar het Z., waarheen al het water vloeit, om zich met de Mewe te vereenigen. Bij veel regen vormt zich op dit plateau een meertje.

81. *De inwoners van Toro.*

Volgens de tegenwoordige inwoners van Toro is deze streek ontdekt door jagers van Koelawi. Deze lieden vroegen toen aan hun maradika Baloe, of zij in die streek akkers mochten aanleggen, maar Baloe verwees hen naar de magaoe van Sigi, Balaki, die toen nog in Toewa bij Bora woonde. De eerste man, die op het Toro-plateau den grond kwam ontginnen, zou Sadomo zijn geweest, die ook genoemd wordt als de ontdekker van de Koelawi-kom. Op het graf van dezen Sadomo in Toro legt men nog steeds sirih-pinang, opdat de rijst zal gelukken, en opdat men op jacht zijnde, succes zal hebben.

Uit andere overleveringen vernemen wij, dat hier, vóór de komst der To Koelawi, menschen woonden, die afkomstig waren van de Malino, een zijstroom van de Rompo. Wij komen op deze overlevering terug, als we Powatoea in het Koro-gebied bespreken.

82. *Toro's vijanden.*

Op eigen initiatief heeft Toro nimmer oorlog gevoerd, maar het sloot zich steeds bij Koelawi aan, als dit er op uittrok. Zoo deed het ook, als Koelawi een gezantschap naar Sigi zond om er zijn hulde te betuigen. Eens hadden de To Bada' gevraagd, of ze tegen Toro mochten vechten, waarop de magaoe van Sigi moet hebben geantwoord: „Toro is niet mijn linkerzij, maar mijn rechterzij”, met welke uitspraak Sigi bedoeld zou hebben: als ge tegen Toro optrekt, sluit ik u van den anderen kant in (verg. par. 92). Er kwam dus niets van dit plan.

Men vertelde mij, dat nimmer een vijand tot Toro was doorgedrongen, maar driemaal had men het dorp versterkt: eenmaal toen er geruchten

gingen, dat Besoa een inval wilde doen, en tweemaal uit vrees voor de To Bada', toen de To Koelawi het hoofd hadden gestooten voor het dorp Manoewana (zie I, 222).

Lindoe.

83. Van Koelawi naar Lindoe.

Tot het Koelawi-gebied moet ook gerekend worden het Lindoe-meer en zijn omgeving. De weg, die van Koelawi daarheen voert, volgt vrijwel het tracé van het oude pad, dat Dr. Adriani en ik in 1897 zijn gegaan. Men loopt eerst een eind den weg naar Toewa langs de Rarono-rivier, tot men rechtsaf slaat naar het dorp Ntoloe manoe. Vandaar stijgt men voortdurend tegen het gebergte op, dat de Koelawi-kom van het Lindoe-meer scheidt, eerst door grasvelden en kreupelhout, later door zwaar bosch. Vroeger ging het pad over den Sibaronga, een van de toppen van dit gebergte, nu gaat men er meer langs. Thans is het hoogste punt de berg Moi, 1280 meter. Aan den Oostkant van den berg gaat het vrij steil naar beneden, tot men in een lange, smalle, later driehoekige vlakte komt, die vroeger zeker ook met water overdekt is geweest. Ze wordt doorsneden door de beek Pantaoea. Daar het pad door vlak land voert, is het niet vóór men te Langko aankomt, dat men iets van het meer te zien krijgt. Hier komt ook de Langko-rivier van het Z.O. in het meer.

De oever aan deze zijde van het meer is zeer moerassig. Ook aan de Oostzijde is het land vlak; hier stort de Oloe zich in het meer. De N. en W. oevers zijn bergachtig. De indruk, dien het meer maakt op den toeschouwer, is niet grootsch en verheffend. Van Tomado op den Westoever, misschien de beste en aardigste plek aan het meer, ziet men op de lage oevers in het O. en Z., waar de bergen achteruit wijken. Het eenige wat de eentonigheid van dezen waterplas onderbreekt, is het eilandje in den Z.O.-hoek, waaraan overigens ook weinig schilderachtigs is.

Het meer wordt verlevendigd door de vele reigers, die volop voedsel vinden in het vischrijke water: de grijze *ngaa* of *korao*, en de witte *timboko*; een zwarte duiker, *palandoe*, en de eendsoorten *Anas Gibberi frons* en *Anas superciliosa (soeandala)* vindt men er ook overvloedig. Krokodillen komen niet in het meer voor.

Eenige rivieren, waarvan enkele reeds genoemd zijn, storten hun water in het meer. De grootste heet Oloe, die van het O. komende, eerst een delta vormt, en zich met de Lantawongoe, die van het Z.O. komt, vereenigt. Dan zijn er de Poero in het Z., de Malapi bij Pakoe aan den Westkant, en de beken Kaongko en Katiboli.

84. Het meer en zijn afvloeiing.

Het Lindoe-meer is min of meer ovaal van vorm; de lengteas is $\pm 7\frac{1}{2}$ K.M., de breedteas 5 K.M. Het wateroppervlak ligt ongeveer

1000 M. boven de zee. De grootste diepte bedraagt 70 M. Vroeger moet het meer hooger zijn geweest. De heeren Sarasin vonden daarvoor verschillende aanwijzingen. Minstens 10 M. hooger moet het water zijn geweest, zoodat het eiland, dat den naam van Lewoeto „eiland” draagt, in dien tijd door water bedekt moet zijn geweest (dicht bij Lewoeto zijn nog twee kleine eilandjes, maar onbewoond, Kapoeaa „de plek waar doorgebroken is”, en Tapiwaro).

De bewoners van deze streek weten hiervan nog te vertellen. Ik teekende het volgende verhaal op: Vroeger was ons meer veel grooter en hooger dan thans, omdat het water niet afvloeide. Karampoea Lindoe „heer Lindoe” (de watergeest) wilde zich een weg zoeken langs Sadaoenta om zodoende zijn overtollig water naar de Mioe te brengen. Toen haastte Karampoea Mioe zich tot Karampoea Lindoe en zeide: „Breek het gebergte niet aan dezen kant door, want dan zouden de daar wonende menschen in groot gevaar komen”. K. Lindoe bleef echter bij zijn opgevat plan, beweerende dat dat gebergte aan de Noordzijde te hard was om te verbreken. K. Mioe herhaalde zijn verzoek en schonk den ander 7 bijlen om daarmee het gebergte door te hakken. Toen gaf K. Lindoe toe. Ze namen afscheid van elkaar met de belofte elkaar te Pakoeli in het benedenland weer te ontmoeten. Zoo is dan ook geschied (Verg. Kaudern 1, I, 551 —522, en Kaudern 3, 11).

De rivier, waardoor het water van het meer afvloeit, heet Rawa. Het punt, waar dit geschiedt, is een mooi plekje, maar niet ver er vandaan moeten de watervallen reeds beginnen, en het gebergte moet er zóó woest zijn, dat de loop der rivier niet te volgen is. Zij stroomt niet naar het N.W., zooals een pooslang is gedacht, maar naar het N.—N.O. Bij het plateau van Palolo gekomen, vereenigt de Rawa zich met de Sopoe, die uit het N.O. komt. In haar benedenloop heet deze rivier Goembasa; bij Pakoeli vereenigt ze zich met de Mioe en vormt de rivier van Paloe.

85. *De aal in het meer.*

In dien tijd leefde er in het meer een *lindoe*, soort aal, die ook gegeten wordt (kop en staart hebben meer het voorkomen van een slang, dan bij de *masapi* of paling). Men beweert, dat er tegenwoordig geen *lindoe* in het meer worden gevonden, maar in de wateren van de Paloe-vallei worden er nog vele gevangen. De *lindoe* in het meer was echter bijzonder groot, en hij maakte het den menschen erg lastig, want hij at hun hoenders en varkens op. Ten einde raad werden eenige lieden naar Loewoe' gezonden, want men had gehoord, dat daar een hond was, zoo groot als een paard (wij herkennen hierin den hond van Sawerigading, die de zee bij Paloe terugdreef). Dezen hond vroeg men te leen, opdat hij den aal zou dooden. Dit gebeurde. Tweemaal zeven dagen en nachten vocht de hond met den aal. Door deze worsteling verdween al het oeverriet, en toen eerst was de *lindoe* dood. Naar dezen *lindoe* kreeg het meer zijn naam (*lindoe* wordt ook

wel gezegd van „stilstaand” water; aan deze beteekenis moet eerder worden gedacht dan aan die van „aal”; verg. ook I, 191).

Kaudern deelt een legende mede van een man, die een reuzenpaling vangt; hij snijdt hem middendoor, maar het stuk met den kop eraan ontsnapte; het lijf groeide weer aan; dit is de *toempoe masapi* „eigenaar, meester der palingen”, en aan dezen is het te danken, dat het meer zoo vischrijk is. Deze paling zou eerst in Rano in Napoe hebben geleefd; hij ging vandaar weg, en kwam tenslotte in het Lindoe-meer, waar hij bleef, omdat hij het er aangenaam vond (Kaudern 1, I, 554—555, en Kaudern 3, 8—9). Ik heb geen To Lindoe ontmoet, die dit verhaal kende. Men zie wat van den paling in Rano in Napoe is gezegd (I, 156)⁵⁹).

In dien tijd kwam er ook een groote buffel, Tolelemboenga geheeten, dien we later nog meermalen zullen ontmoeten. Dit dier was bij Paloe uit de zee gekomen, en had zich een weg gebaad naar het meer via Palolo. Hij wentelde zich 7 dagen lang in het meer, maar tenslotte trok hij verder, omdat er niet genoeg gras voor hem was. Hij ging naar Tawailia, bleef daar 1 nacht; vervolgens hield hij zich 2×7 nachten in Napoe op, in Besoa 3, in Bada' 7, in Rampi' 3 nachten, tot hij in Pada-Seko kwam, waar hij in steen veranderde.

86. *Het eiland in het meer.*

In den ouden tijd was het eilandje, Lewoeto, niet grooter dan een huis, en het dreef in het meer rond. Dit brokje land werd een oorzaak van twist tusschen de bewoners van de meeroevers, want ieder wilde het drijvende eiland naar zijn kant toetrekken. Aan den Noordoever lag het dorp Sandipo, aan den Zuidoever Langko. De menschen van eerstgenoemde plaats bonden een touw van arenvezels aan het eiland, die van Langko gebruikten slechts een band van *pandila* (een moerasplant, *Cyperus* sp., waarvan matten en mandjes gevlochten worden, Bare'e *tioe*). Toen ging men van beide kanten trekken, met het gevolg, dat het touw van arenvezels brak, en het eiland naar den Zuidoever werd getrokken. Hier bleef het liggen en breidde zich in oppervlakte uit. Het verheft zich 10 meter boven den waterspiegel, en is door een smalle straat van den vasten wal, die hier steil is, gescheiden.

Op het eiland staan huizen; dit dorp heet Bola „dorp”. Elk dorp aan de oevers van het meer heeft hier zijn eigen huis, waarin men zich opsluit, als men zich op het eiland verzamelt om een of ander algemeen offerfeest te vieren. De dorpsstempel is daar dan ook bijzonder groot. In alle beschrijvingen van personen, die hier geweest zijn, wordt het haveloos

⁵⁹) Behalve in dit paling-verhaal, dat, zooals we verder zien zullen, op vele andere plaatsen bestaat, ziet Dr. Kaudern in de omstandigheid, dat de To Lindoe hun buffels uit het O. hebben gekregen een aanwijzing, dat de bewoners van deze meerstreek uit het O. zouden zijn gekomen. Afscheiden van de vraag, of de To Lindoe deze dieren uit het O. hebben gekregen (mijn informatie is anders), kan deze omstandigheid toch weinig te maken hebben met de migratie dezer menschen, want dezen waren hier allang gevestigd, en hadden reeds vele betrekkingen met de To Napoe, voordat ze buffels leerden kennen.

genoemd, verwilderd door onkruid en kreupelhout, de huizen vervallen. Bij mijn laatste bezoek aan het eiland in 1924 had het er allen schijn van, alsof men met opzet alles liet vergaan, wat niet te verwonderen zou zijn, omdat bij het voortschrijden van het Christendom het eiland zijn godsdienstige beteekenis hoe langer hoe meer verliest, terwijl zijn beteekenis als toevluchtsoord in tijden van gevaar heeft opgehouden te bestaan na de komst van het N. I. Gouvernement.

Op het eiland wordt nog steeds in een kist bewaard het gebeente van een beroemd Hoofd uit den ouden tijd, die bekend is onder den teknonymischen naam van *To i loemoe palio* „de man in de lijk-kist van *palio*-hout”. Zijn naam was Maradindo, maar hij wordt gewoonlijk aangeduid met den naam *Mporandoe* „de getatoueerde”, omdat hij zich deze bewerking in *Rampi* had doen ondergaan. De kist staat onder een woonhuis, en wordt beschermd door een dicht bamboe vlechtwerk, dat van den grond tot aan den vloer van het huis reikt. Dr. Sarasin heeft van de kist een foto gegeven op de breedte-zijde gezien (*Sarasin II*, 47, fig. 15); Dr. Kaudern laat op een tekening de kist in de lengte genomen zien (*Kaudern I*, I, fig. 179). Telkenmale als men uit den strijd was teruggekeerd, werd een stukje van den scalp van den verslagen vijand op de kist gespijkerd.

87. Vereerde steenen.

Aan de Noordpunt van het eiland verheft zich een brok steen uit het water. Er groeien twee plantensoorten op: *mambali* en *mpogoeli*, waarvan de bladeren door de vrouwen achter tusschen de sarong worden gestoken bij wijze van versiering, *woenga* (Verg. Mal. *boenga* „bloem, versiersel”). Vandaar dat de steen den naam draagt van *Watoe mpowoenga* „steen waar men zich met *woenga* tooit”. Die steen is de *toempoe rano* „meester van het meer”, in werkelijkheid een watergeest (*torioee*). Als iemand in het meer verdrinkt, wordt de steen rood. Hij is ook een *pinowali*, d.i. de geest van een voorvader, die in den oorlog meehelpt, en menschen doodt. Dit doet hij niet door iemand in een storm te laten vergaan, maar zoo'n persoon verdwijnt plotseling spoorloos. Wanneer men bijvoorbeeld den tempel op het eiland herstellen zal, geeft men daarvan kennis aan den steen, en dan verdwijnt er iemand, die door den geest als bouwoffer voor de tempelvernieuwing is genomen. Elk jaar wordt een buffel voor den steen geslacht, en dan zorgt hij, dat er veel visch in het meer is. Men betoont den steen overigens geen eerbied. Men mag er op klimmen om er bladeren te plukken voor de vrouwen en meisjes met bovengenoemd doel.

Er is nog zulk een steen bij het eilandje *Kapoeaa*, die ook een *pinowali* is. Hij heet *Watoe ntjaongoe* „het ééne blok steen”. Verder is er nog een bij *Lewoe*, tusschen de dorpen *Antja* en *Pakoe*. Deze steen draagt den naam van *Watoe bengka* „buffelsteen”, omdat er uitsteeksels aan zijn, als horens. Alleen aan eerstgenoemden steen worden offers gebracht van rijst met toespis en sirih-pinang; de geest die hier huist, deelt de gaven dan met de andere steengeesten.

88. *De berg Ngkilalaki (Nsilalaki).*

Het meest imposante van de Lindoe-streek is de Ngkilalaki, een 2360 M. hooge top van het gebergte tusschen Lindoe en het stroomgebied van de Boven-Tawailia. De doctoren Sarasin en Kaudern geven fraaie foto's van dezen berg (Sarasin 1, II, fig. 16; Kaudern 1, I, fig. 173). De To Lindoe noemen dien berg Mampoeawa; in het Paloe-dal hoorde ik hem Laki modjo noemen, wat aan Latimodjong, een grooten berg op Zuid-Celebes doet denken. Maar de naam, die voor dezen berg het meest bekend is onder de West-toradjas is Ngkilalaki of Nggilalaki, Nsilalaki (Sarasin en Kaudern schrijven Ngilalaki, Boonstra van Heerdt Nokilalaki, wat vermoedelijk een drukfout is). Van het N. uit (reeds uit zee bij Donggala) doet deze berg zich voor als een kegel, zoodat de Sarasins aanvankelijk meenden met een vulkaan te doen te hebben. Van het W. uit gezien, ziet hij er anders uit; de vulkaanvorm is dus het gevolg van de omstandigheid, dat men vanuit het N. den bergrug op zijn dwarskant ziet.

Voor alle stammen in en om het Paloe-dal is de Ngkilalaki een heilige berg. Daar wonen in de eerste plaats de *maja* of *ramaja*, die aan de menschen rijst geven; vandaar dat de geesten van dezen berg, naast die van andere bergen, in de eerste plaats worden aangeropen. De To Lindoe hebben grooten eerbied voor dezen berg, en het is niet zonder moeite gegaan, dat de dienst der triangulatie op den top een paal kon plaatsnemen.

89. *Wilden.*

Een andere reden waarom de Ngkilalaki zoo gevreesd wordt, is, omdat men meent, dat hij bewoond wordt door To Lompoe „wilden”. In 1897 gaf men ons in Sigi de verklaring van den oorsprong dier „wilden”. Het zouden weggelooopen slaven van Boegineezen aan de kust, en hun nakomelingen zijn. Ze verwilderden geheel, en daar zij niets bezaten, waarmee ze kleeren konden koopen, en zij zich niet onder de menschen durfden te vertoonen, liepen ze op het laatst geheel naakt. Ze zouden een eeuwig haat hebben gezworen aan alle menschen, en zij blazen de pijltjes uit hun blaasroeren op ieder, die in hun gebied durft komen. Want het blaasroer is hun eenige wapen. Deze omstandigheid doet al dadelijk twifelen aan de juistheid van bovenopgegeven verklaring. Deze wordt dan ook niet gedeeld door de bewoners van het Koelawi-gebied. De To Lompoe zijn er altijd geweest, zeggen zij, nog voordat Boegineezen aan het strand woonden. Meermalen zouden jagers bij hun rijst- en maïsvelden zijn geweest, maar menschen hadden ze nooit gezien, omdat de To Lompoe zich goed weten te verbergen.

Een andere nederzetting dezer „wilden” zou zich bij den oorsprong der Woeno-rivier bevinden, een stroom, die zich in de Paloe-rivier stort. In den ouden tijd, vertelt men, gingen de To Lompoe vaak de zoutstokers aan het strand met hun blaasroeren bestoken, en ze stalen de pakken zout. Goudwasschers, die hun handwerk aan den bovenloop van de Woeno uitoefenden, beweerden, dat ze veel overlast van deze „wilden” hadden.

Ook op andere plaatsen in het Koelawi-gebied weet men te vertellen van ervaringen met To Lompoe. Te Toro vertelde een oud man mij, dat iemand eens op de Boeloe betoee „sterrenberg", dicht bij Gimpoe, plotseling in een dorp van *taoe leroe* „boschmensen", zooals de To Lompoe hier genoemd worden, was beland. Hij meende, dat het gewone menschen waren, bleef er en huwde er een van de meisjes. Toen hij na geruimen tijd zijn familie weer eens ging opzoeken, nam hij vandaar rijst mee. Na eenige weken keerde hij naar zijn vrouw terug, waarbij anderen hem vergezelden. Maar tot ieders verbazing was op de bekende plek, en ver in den omtrek niets van een dorp te bespeuren. Toen begreep de man, dat hij met „boschmensen" had verkeerdt.

Ook in Toewa bij Koelawi weet men te vertellen van *taoe leroe* „boschmensen". Toen men hier de vorstin had gekregen, die uit een *wowako*-blad was voortgekomen (zie beneden) merkten de menschen, dat deze maradika zelf geen akkers aanlegde; dit deden de *taoe leroe* voor haar. Zij had alleen te zorgen, dat op de plek die ontgonnen moest worden, de noodige bamboe kokers met palmwijn hingen, want daarop zijn deze „boschmensen" verzot. Men kreeg ze nooit te zien, maar de vrucht van hun aanwezigheid openbaarde zich in een geheel toebereiden akker. Evenwel, de vorst van Saroedoe, in het Lariang-gebied, hoorde van de hulp, die de *taoe leroe* de vorstin bewezen. Hij zond toen menschen naar Toewa, die heimelijk *toewa* (Mal. *toeba*, een klimplant met het sap van welke wortels men visschen bedwelmt, *Derris elliptica*) in de kokers met palmwijn deden. Toen de boschmensen van den vergiftigden drank hadden gedronken, stierven ze allen, en sedert moest de vorstin hun hulp derven.

90. *De dorpen en wegen in Lindoe.*

Vroeger moeten de dorpen der To Lindoe hooger de bergen op hebben gelegen. Verscheidene oude vestigingen noemde men mij, als Tiwoloe „klokje", niet ver van Pakoe. Aan Dr. Kaudern werden nog opgegeven Sindi malei „morgenrood", op den Oostoever van het meer, Pongkoe „berg", dicht bij Tomado en Wongko bola „dorpshoogte", hoog in de bergen, in een vallei, die van Lindoe westwaarts naar Toewa leidt (Kaudern 3, 11)⁶⁰). Toen het watervlak van het meer zakte, kwamen de menschen naar beneden, vermoedelijk ook door invloed van het hoofden-geslacht, dat ook hierheen immigreerde.

Bij ons bezoek in 1897 was het meer nog omringd door verscheidene grootere en kleinere dorpen: Langko, Tomado, Antja, Pakoe, Bamba, Palili, Sandipo, Loeo, Oloe en Wongko dono. Dat er tegenwoordig geen menschen meer wonen in de vlakke van Oloe, levert een bezwaar op voor hen, die rechtstreeks van Napoe via Lindoe naar Paloe willen reizen. Dit pad, dat bij Woesa begint en bij Oloe aan het Lindoe-meer uitkomt, moet

⁶⁰) Misschien is met dit Wongko bola wel het hoofddorp van Koelawi bedoeld, dat later Bola papoe genoemd werd.

heel oud zijn, want het is ook het pad, dat de doodenzielen van de leden der Koelawi-groep volgen, als ze naar het schimmenrijk gaan. Tot op heden wordt het nog vaak begaan. Gewone reizigers, die geen boodschap over hun komst naar Langko hebben kunnen zenden, moeten te Oloe visschers aanroepen om hen naar Langko over te zetten.

Een ander pad liep van Pakoe aan den Westkant via Palolo rechtstreeks naar Sigi. Kaudern spreekt zijn twijfel uit over de belangrijkheid van dit pad, ja, vermoedt zelfs of het wel ooit heeft bestaan (Kaudern 3, 13, 14). Wat dit laatste betreft, hieraan behoeft niet getwijfeld te worden, sedert de heer E. Rosenlund, officier van het Leger des Heils, het heeft gevolgd. Dat men Europeanen nimmer langs dit pad heeft geleid, is ook te begrijpen. Het gaat door een onbewoonde, onherbergzame streek. Het groote verkeer met Paloe heeft altijd via Koelawi plaats gehad, omdat dit hoofdzakelijk een handelsverkeer was, waarbij men liefst zooveel menschen als mogelijk is, ontmoet. „Zoolang wij den vorst van Sigi als onzen heer erkennen, bestaat dit pad”, zegt de To Lindoe. Dit is: sinds onheugelijke tijden. Wij hebben gezien, dat er eenig verband bestaat tusschen het stamdorp Koro ooe (bij Palolo) en Lindoe, en dit maakt het ook waarschijnlijk, dat het pad van de vroegste tijden af heeft bestaan. Dat de vorst van Sigi het bestaan van dit pad geheim wilde houden vóór de komst van het N. I. Gouvernement, is uit het oogpunt van de inheemsche politiek begrijpelijk; en dat het pad na de komst van het Gouvernement niet bekend geworden is, kan verband houden met de vrees, dat het bestuur het dan wel eens in het hoofd zou kunnen krijgen om dit pad in heerdienst te laten bewerken.

Tenslotte bestond (bestaat?) een pad, dat naar het W. leidde, naar Toewa. Zooveel is zeker, dat de laatstgenoemde twee paden weinig of geheel niet meer gebruikt worden, nu het verkeer met Sigi is verlegd naar Koelawi en Paloe.

In Lindoe had het verkeer tusschen de dorpen hoofdzakelijk plaats per prauw. In de kunst van prauwenmaken hebben de To Lindoe het niet ver gebracht. De boomen, waaruit deze vaartuigen worden gehakt, worden niet eerst over de lengte afgeplat, maar men holt ze in hun geheel uit, zoodat de boorden naar binnen staan. Van voren en van achter is een plat vlak gelaten, waarop de roerganger en de voorman zitten. De meeste prauwen zijn 5 à 6 M. lang, en zoo smal, dat een mensch juist tusschen de binnenwaarts gebogen boorden kan zitten. Moeten er veel personen of goederen over het meer worden vervoerd, dan worden twee prauwen aan elkaar gekoppeld, en daarop wordt een vloer aangebracht.

91. *De bewoners van Lindoe en de afkomst hunner Hoofden.*

Indertijd moet aan Dr. N. Adriani zijn verteld, dat de To Lindoe uit Napoe zouden zijn gekomen. Dit bericht is niet nader bewezen kunnen worden, althans niet voor zoover het de oorspronkelijke bevolking betreft. Ook is de meening van sommige To Koelawi, dat Lindoe van hun land uit bevolkt zou zijn geworden, onhoudbaar. Wanneer men To Lindoe hiernaar

vraagt, antwoorden ze, dat er reeds menschen in Bola op Lewoeto woonden, voordat Koelawi bevolkt was. Ze beweren autochtoon te zijn, dat ze afstammen van een hemeling, die uit een *kole*-boom te voorschijn is gekomen. Een scheppingsverhaal kennen de To Lindoe niet.

Alle overleveringen omtrent den oorsprong van menschen, die hier verteld worden, spreken van menschen, die al bestonden toen de personen, waarvan in het verhaal wordt gesproken, op het tooneel verschenen. Hieruit valt op te maken, dat deze overleveringen betrekking hebben op immigranten, uit wie waarschijnlijk ook de Hoofden zijn voortgekomen.

Een van die verhalen luidt aldus: Eens liep een jager uit Koelawi den kant van Lindoe op, en iemand uit Lindoe ging jagen den kant uit van Koelawi. De eerste heette Intjesoki „de in vele stukken gespletene”, de tweede Soele Lindoe „hart van Lindoe”. Ze ontmoetten elkaar op den berg Doë, en maakten een praatje met elkaar onder een *kole*-boom. Opkijkende zagen ze een vrouw in den boom zitten, die uit den hemel was neergedaald. De mannen verzochten de vrouw naar beneden te komen, wat ze deed. De mannen brachten haar toen naar de bron van een rivier, waarvan het water naar Koelawi stroomt. Ze maakten daar een hut voor haar, en vierden er feest. De mannen dongen beiden naar haar hand, maar de vrouw zeide: „Wie van u beiden mijn naam raadt, zal mijn echtgenoot worden”. De man van Koelawi noemde 7 dagen lang allerlei namen, maar geen ervan was die van de vrouw. Toen ging de To Lindoe raden, en het duurde niet lang, of hij had haar naam gezegd. Deze was Sinde wongi „geurige zijden sjaal”. Nu trouwde de man van Lindoe haar, en nam haar mee naar Bola. Daar kreeg het paar een dochter, van wie de naam niet bekend is. Sinde wongi had bepaald, dat dit meisje met een To Koelawi zou trouwen.

Eens maakte het kind zich vuil, en Sinde wongi riep haar man om de kleine te reinigen. Deze wilde het niet doen, waarop Sinde wongi boos werd, haar vleugels nam, en weer naar den hemel terugkeerde. Het kind huwde met een To Koelawi, en van haar zouden de maradika's afstammen.

Toen Dr. N. Adriani en ik in 1897 Lindoe bezochten, vertelde men ons het volgende: Er waren eens een aap en een spookdier (*tarsius*), die samen een tuin hadden aangelegd. Op zekeren dag, toen de aap in een pisangboom was geklommen, plantte de *tarsius* scherpe bamboes aan den voet van den boom. Bij het afglijden uit den boom, kwam de aap in de scherpe bamboes terecht, en stierf (tot hiertoe is de vertelling niet anders dan een dierenverhaal, dat tot de meest verspreide op Celebes behoort). De *tarsius* huwde daarop met de weduwe van den aap (een apin). Ze kregen een dochter (een apin), die Lampasoi werd genoemd. Hierop schiep de Hemelheer een man, i Ndoë „die alleen is” genaamd. Deze nam de apin Lampasoi tot vrouw. Hij was de eerste die rijst plantte. Uit dit huwelijk werd een man, Wedi, geboren, die huwde met Sanepa (vanwaar deze kwam, vertelt de legende niet; *sanepa* is de naam van een vogel). Van deze twee menschen zijn alle aardbewoners afkomstig (Adriani-Kruyt 2, 510-510).

Een andere overlevering, die oudere trekken vertoont, is de volgende:

Toen op Lewoeto nog geen menschen waren, leefde er een varkenspaar, dat een dochter kreeg, die een mensch was; haar naam is niet bekend. Toen ging het wijfjesvarken tot de menschen, die aan den meeroever woonden, en zeide tot hen: „Als ik mijn dochter opvoed, zal haar leven als dat van een varken zijn; voedt gijlieden het dus op”. Toen namen de menschen het kind tot zich. In dien tijd werden aan de meisjes de tanden nog niet uitgeslagen, maar het wijfjesvarken zei tot de menschen: „Gij moet mijn dochter de snij- en hoektanden uitslaan, opdat ze niet worde als haar ouders; want als honden ons achtervolgen, bijten wij; haalt haar dus de tanden uit, opdat ze de mannen niet bijte; en als ge dit werk aan haar doet, moet ge er een buffel bij slachten”. Een voornaam jongeling, wiens naam niet genoemd wordt, huwde met dat meisje.

Ongeveer op denzelfden tijd wilde een man een *kole*-boom omhakken. Toen zijn bijl op den stam was neergekomen, riep een stem uit den boom: „Hak niet daar, want dan treft ge mijn hoofd!” De man liet zijn bijl lager op den stam neerkomen, en nu riep de stem: „Daar treft ge mijn beenen!” Toen hakte de man nog lager, en zie, toen de boom geveld was, kwam er een meisje uit te voorschijn, dat bekend is onder den naam van *To mēbere ri kole* „die uit den *kole*-boom te voorschijn is gekomen”. Toen zij de dochter van het varkenspaar zag, aan wie de tanden waren uitgeslagen, wilde ze dat dit ook aan haar zou worden gedaan, en daarna volgden alle vrouwen en meisjes haar voorbeeld. Op haar verlangen kortten de mannen zich de tanden, en op haar beider bevel verzamelden de menschen zich op het eiland. Wanneer aan deze overlevering eenige waarde mag worden gehecht, dan is het deze, dat er duidelijk in gesproken wordt van de tweeërlei afkomst der huidige *To Lindoe*. Er is ook een overlevering, waarin verteld wordt, dat een broer van *Baloe*, die aan het hoofdengeslacht in *Koelawi* en *Pipikoro* het aanzijn heeft gegeven, naar *Lindoe* is gekomen, en daar de stamvader van het *maradika*-geslacht is geworden. Deze broer heette *Maradindo*.

Onder de hoofden van *Lindoe* is de man, die in de kist ligt onder het huis in *Bola*, de meest bekende. Zijn naam is *Mporandoe*, maar hij is bekend onder dien van *To i loemoe palio* „de man die in de lijkst van *palio*-hout ligt”; of korter: *To i palio* „de man in den *palio*-boom”. *Kaudern* geeft een geslachtslijst van hem (geslachtslijst XVI, *Kaudern* 1, 282), en hij schat, dat *To i palio* in het midden van de vorige eeuw heeft geleefd. Hij zou heel bijzondere macht hebben bezeten over menschen, diēren en de overige natuur. Hij had geen prauw noodig, maar wandelde over het water. Uit de vogels die om hem heen vlogen als om zich aan te bieden, koos hij een vet exemplaar, greep dit met de eene hand, en liet het bereiden. Als men vroeger ten oorlog trok, gaf men daarvan kennis aan hem, en als men was teruggekeerd, spijkerde men met een houten pen een stukje van den buitgemaakten menschenscalp op de kist. Op de foto in het boek der *Sarasins* zijn die stukjes scalp duidelijk te herkennen op de buffelkoppen, waarmee de uiteinden van de kist zijn versierd.

92. *De heer des lands.*

Zooals reeds gezegd is, erkende men den vorst van Sigi als zijn heer. Als geschenken brachten de To Lindoe matjes en visch naar Sigi. Met ophef vertellen ze, dat ze zeer in de gunst van hun heer stonden, die van hen zeide, dat ze zijn rechterdij, en zijn rechterarm waren (*koepotimpoe kana, koepotakio kana*), waarmee hij wilde zeggen, dat hij geheel op hen vertrouwde. Wanneer een voornaam lid van het vorstengeslacht overleed, brachten ze 1 of 2 buffels naar Sigi. Ook wanneer de vorst of diens broer hun land bezocht, werd een buffel geslacht, en werd het gezelschap gedurende den tijd van hun verblijf in het land onderhouden. Men gaf den To Sigi enkele vademen katoen, dat den naam droeg van *lampi wiwi* „bedekking der lippen”, opdat ze den menschen niet alles zouden afvragen. Ook was de vorst bij zulke gelegenheden gewend om enkele buffels tegen lagen prijs te koopen. Dit werd *mekakae* „smeeken” genoemd.

93. *Met wie de To Lindoe gevochten hebben.*

Ik deelde reeds mede, dat èn To Koelawi èn To Lindoe uitdrukkelijk verzekeren, dat ze in vrede met elkaar leefden. Trouwens de vorst van Sigi zou nimmer toegestaan hebben, dat deze beide landen met elkaar vochten. Alleen is daar het verbranden van het hoofddorp der To Koelawi door de To Lindoe, waardoor dat dorp sedert Bola papoe „verbrand dorp” heet. Dr. Kaudern geeft in zijn boek enkele verhalen, die over dit feit in omloop zijn. Het zou gebeurd zijn, terwijl het dorp verlaten was, omdat de inwoners naar een feest in een ander dorp waren gegaan. Een verhaal zegt, dat de To Lindoe het dorp verbrand hebben tijdens een epidemie, toen de inwoners ziek lagen. Het derde verhaal vertelt, dat een To Lindoe met zijn zoon op weg was naar de To Tolee, en dat hij door de To Koelawi werd overvallen, waardoor het verbranden van het dorp een wraakoefening was. In dit laatste verhaal zijn twee gebeurtenissen dooreen gemengd.

Een oude man in Lindoe vertelde mij het volgende: De hoofdengeslachten van Lindoe en Koelawi zijn nauw aan elkaar verwant, zoodat eens in beide landen *maradika* regeerden, die volle neven van elkaar waren. Het hoofd van Lindoe ging eens voor geruimen tijd van huis, en van deze gelegenheid maakte zijn neef van Koelawi gebruik om overspel te doen met de vrouw van den afwezige. Toen *Maradika* Lindoe teruggekeerd was, en vernam wat er was gebeurd, verzamelde hij zijn volk, en trok naar Koelawi's hoofddorp. Hij trof het dorp leeg, daar de menschen elders feest vierden, zoodat hij de huizen gemakkelijk in brand kon steken. Het was dus een wraakoefening voor de ondervonden belediging. Vandaar dat de To Koelawi voor dit feit geen weerwraak hebben genomen. Zoo'n wraakneming had zelfs de magaoe van Sigi niet kunnen verhinderen. Het is te begrijpen, dat de To Koelawi zich schamen dit feit mede te deelen.

Toen ik den Zelfbestuurder van Koelawi liet merken, dat ik de ware reden voor het verbranden van het hoofddorp kende, gaf hij toe, dat dit

inderdaad de aanleiding daarvoor geweest was. Een spotnaam, dien de To Lindoe sedert dien tijd voor de To Koelawi gebruiken, is *tompo apoe* „stuk brandhout”.

Overigens kan van de To Lindoe gezegd worden, dat ze deelnamen aan alle expedities van de omwonende gemeenschappen. Zoo trokken ze vaak mee met de To Koelawi tegen de in het Z. wonende stammen, en op bevel van Sigi tegen volken in het N.

Slechts eenmaal hebben ze ongenoegen gehad met de To Tolee, in welken twist ook de To Koelawi betrokken werden. Op deze gebeurtenis wordt blijkbaar gezinspeeld in het derde verhaal, dat Kaudern geeft. Het verhaal is te eigenaardig om het hier niet weer te geven: Een groot gezelschap To Pipikoro was eens naar Sigi geweest om hulde aan den heer des lands te bewijzen. Het verhaal zegt erbij, dat men destijds uit het Koro-gebied via Tompi en Winatoe naar Bola dangko reisde, verder de Rarono stroomopwaarts volgde, tot men aan het pad kwam, dat nu tot een weg is verbreed. Op den terugweg namen eenige To Tolee het rechtstreeksche pad van Sigi naar Lindoe via Palolo, en zoo kwamen ze in Tomado. Hier vonden ze een maradika, Tamoöento, bezig zijn palmwijn van den boom te halen. De reizigers vroegen hem wat van het vocht, en de eigenaar antwoordde: „Haalt dan een *singko*-blad” (om dit als drinknap te gebruiken). De To Tolee verstonden hem verkeerd, en meenden, dat de To Lindoe hen wilde slaan (*tingko*). Daarom hielden ze zich niet langer in die streek op, maar spoedden zich naar hun land; en om er sneller te zijn, lieten ze de vrachten zout, die ze in het benedenland hadden gekocht, achter. Toen de lieden van Tomado merkten, dat de To Tolee overhaast de vlucht hadden genomen met achterlating van hun lasten, begrepen ze, dat er een misverstand moest zijn gerezen. Daarom verzamelde het Hoofd zijn mannen, en men trok naar het land der To Tolee, de achtergelaten lasten met zich voerende. De To Tolee ontvingen hen vriendelijk en hielden hen te gast. Bij den maaltijd voorzagen ze de gasten van bamboe kokertjes om daaruit palmwijn te drinken; maar het mondstuk hadden ze scherp toegesneden. Toen allen nu lustig aan het drinken waren, sloegen de To Tolee op de bamboe drinkvaten der gasten, terwijl dezen eruit dronken, zoodat de punt van den bamboe er bij den nek uitkwam. Alleen het Hoofd, diens zoon en een voorvechter, die niet hadden gedronken, bleven in leven en vluchtten. Toen de vluchtelingen in Bola dangko kwamen, „roken de inwoners van die plaats bloed”, en deden aan de vervolging mee, waarbij de voorvechter gedood werd. Ook de zoon van het Hoofd werd gedood op de hoogte waar nu het dorp Ntoloe manoe ligt. Tamoöento zelf kwam gewond in zijn land terug. Hier verzamelde zich zijn landgenooten; men trok eerst tegen Koelawi op (ook aan mij vertelde een enkele, dat bij deze gelegenheid het hoofddorp verbrand werd, wat niet waarschijnlijk is, daar men zich in de eerste plaats tot Bola dangko zal hebben gewend), maar ze sloten spoedig vrede met de To Koelawi, en toen trokken beide stammen gezamenlijk tegen de To Tolee op, van wie ze 7 dorpen zouden verwoest hebben.

Wanneer er geruchten waren, dat de vijand naderde, trok men zich op het eiland terug. Het moet echter slechts éénmaal zijn voorgekomen, dat de vijand de To Lindoe is komen bestoken in hun land. Dit was toen de To Mene hun veldtocht in Midden-Celebes maakten. Aan het meer gekomen, maakten ze eerst stampblokken van hout om daarin hun rijst te stampen. Daarna hakten ze een aantal prauwen om het eiland te kunnen benaderen. De steen Watoe mpowoenga echter waakte over de menschen. Hij deed een zwaren storm opsteken juist toen de To Mene zich op het water bevonden, zoodat de vijand met man en muis verging. Prauwen en stampblokken veranderden in steen. Van de laatste vindt men er nog een paar in Tomado⁶¹).

De To Lindoe hebben nog gastvrijheid verleend aan een groep vluchtelingen van Longkea uit Besoa, toen hun dorp door de To Mene verwoest was (zie I, 203). Twee van deze uitgewekenen heetten Tato en Lile. Deze zouden de eersten zijn geweest, die in Lindoe sawahs hebben aangelegd.

Toewa.

94. *Van Koelawi naar Toewa.*

Wanneer men van Koelawi noordwaarts reist langs den autoweg, komt men eerst over de Sadaoenta-rivier, die zich in de Mioe stort; dan bereikt men den berg Momi „zoet”. Jarenlang zijn pogingen gedaan om een deel van den Momi door te graven ten behoeve van een autoweg, totdat ontdekt werd, dat dit doel eenvoudiger te bereiken was, wanneer men het tracé meer naar het O. verplaatste, waardoor de steile klim van den Momi vermeden werd. Toen de soldaten in 1905 naar boven kwamen om Koelawi te bezetten, werden zij bij den Momi dagenlang opgehouden, zoodat de To Koelawi begonnen te gelooven, dat ze het Gouvernement de baas waren. Eindelijk kwam men er achter, dat Koelawi ook te bereiken was langs den loop van de Mioe. Het Hoofd van Toewa werd gedwongen den weg te wijzen, en tot grooten schrik der menschen zagen ze plotseling de soldaten in hun midden verschijnen.

Aan den voet van den Momi stroomt de beek Momi; een eind verder een riviertje dat ook Momi heet, en in onderscheiding van de eerste de Momi bose „grootte Momi” genoemd wordt. Deze valt in de Haloea, die ook overgestoken wordt, waarna het dorp Toewa, aan de Salore of Toewarivier gelegen, bereikt wordt.

95. *De inwoners van Toewa.*

De inwoners van Toewa moeten tot de Koelawi-groep gerekend worden. Volgens de overlevering moeten ze vroeger een groote stam geweest zijn. Als hun stamdorp noemen ze Batonga. Dit lag aan den Westoever van

⁶¹) Enkele stammen van de Oost-toradjas beweren, dat ze Lindoe hebben bevochten op hun eiland.

de Mioe, aan den zijstroom Maope, meer naar het Z. dan Toewa. Van Batonga zijn ook afkomstig de menschen van Tamoengkoe lowi. Ofschoon de To Toewa voor „niet" *tado* zeggen, evenals de To Lindoe, verschillen beider dialecten (Dr. Esser zegt, dat het Tado van Toewa tusschen het Lindoesch en het Moma van Koelawi staat). In Toewa ontkent men ten stelligste, dat de To Lindoe van Batonga zouden zijn gekomen. Aan Dr. Kaudern hadden To Koelawi en To Lindoe gezegd, dat Toewa een vestiging was vanuit Lindoe. De menschen van Toewa zelf ontkennen dit. Wel was er geregelde communicatie tusschen beide landen langs een pad, dat ook door Kaudern genoemd is (Kaudern 3, 15).

Het Toewa van thans ligt op een andere plaats als het Toewa, dat wij in 1897 vonden. In deze plaats is samengebracht wat er nog van dit volkje over is. Ik herinner er hier aan, dat dit Toewa niet moet worden verward met een Toewa dat bij Sigi ligt, en waar vorsten van het land hebben gewoond.

96. *De vorsten van Toewa.*

Batonga is een van de plaatsen, die in de overleveringen genoemd worden als de plek, waar het huidige maradika-geslacht van Koelawi zijn oorsprong vond. Hier hebben plaats gehad al de wonderverhalen, die verteld worden in verband met het ontstaan der maradika-huizen. Hier is de man uit den *kole*-boom voortgekomen, die toen men den boom wilde omkappen, vanbinnenuit riep: „Hak hooger!" (of lager). Hier zou ook gebeurd zijn, wat iemand met een blad van den *wowako*-boom wedervoer, uit welk blad een meisje voortkwam, een verhaal, dat we reeds meermalen zijn tegengekomen bij de Kaili- en bij de Sigi-groep. In dien ouden tijd, zegt men, waren er 1700 mannen in het Toewasche. Boven heb ik reeds medegedeeld, dat de prinses die uit het *wowako*-blad te voorschijn is gekomen, door de *taoe leroe* „boschmensen" werd gediend. Deze prinses liet een zoon achter, Mpelawa, van wien de maradikas zouden afstammen. Zijzelf keerde naar den hemel terug, en werd een *oeli*, een beschermgeest der menschen. Bij het planten van de rijst wordt ze aangeropen, en als men oogst, geeft men haar te eten.

De lieden van Toewa erkenden den magaoe van Sigi als hun heer.

97. *Het Koelawi-gebied onder het N. I. Gouvernement.*

Toen het Gouvernement de regeling der zaken in handen nam, werden in het Koelawi- en in het straks te bespreken Koro-gebied eenige zelfbestuurders als landschapshoofden aangesteld. Maar dit bleek een te kostbare huishouding te zijn. Alle kleinere Hoofden werden ontslagen, en beide gebieden (het Koro-gebied voor zoover het tot de residentie Manado behoorde, dus tot aan Bangga iba') werden samengevoegd tot één landschap: Koelawi, met den maradika van Koelawi als zelfbestuurder, met den titel van *magaoe*. Deze samenvoeging gaf aanvankelijk eenige teleurstelling,

maar de To Pipikoro, de To Tolee, en de andere gemeenschapjes onderwierpen er zich zonder morren aan; men had immers van oudsher een eenheid uitgemaakt onder den vorst van Sigi; en Koelawi werd altijd reeds door de andere streken min of meer als „oudere broer” beschouwd.

Alleen Tobakoe wilde zich eerst niet schikken, en geen wonder, want, zooals we beneden zullen zien, had die streek nogal overlast van Koelawi gehad. Aanvankelijk had Tobakoe zijn eigen zelfbestuurder gehad: eerst Makole, wiens teknonymische naam Tamasesa was; daarna Tamakalagi. Als men niet zelfstandig kon blijven, wilde men liever met het landschap Dolo in de Paloe-vallei vereenigd worden, want den vorst van die streek had men van oudsher als heer erkend. In de hoop, dat hun verzoek zou worden ingewilligd, hakte men een pad open, dat regelrecht naar Bangga aan het begin van de Paloe-vallei leidde ^{61a}). Het voerde naar den oorsprong van de Roemane, die in de Ore, de rivier die langs Bangga stroomt, valt. Hun verwachting werd echter niet vervuld, en ze moesten zich in de samenvoeging met Koelawi schikken.

In Peana draagt de maradika den titel van *maradika malolo*, de jongere maradika, dus het onderlandschapshoofd. In Koelawi is er een *maradika matoea*. Deze beide personen beschouwt de magaoe als zijn plaatsvervangers, wien hij opdrachten ter uitvoering geeft. Ze zijn bezoldigde distriktshoofden.

De eerste magaoe van Koelawi was Toma i Rengke. Deze werd opgevolgd door Toma i Mampe. In zijn boek I Celebes obygdert wijdt Dr. Kaudern, die in nauwe aanraking met dezen man kwam, een heel hoofdstuk (Kaudern 1, I, 277—282) aan hem. Wij leeren hem daar kennen als iemand die met twee monden sprak. Hij was Mohammedaan, maar de Islaam had niet veel voor hem te beteekenen. Tijdens een groote griepidemie stierf hij op 13 December 1918 (van Toma i Rengke en Toma i Mampe worden geslachtslijsten gegeven, Kaudern 1, I, 268 en 276). De tegenwoordige magaoe is Christen.

Het Koro-gebied.

98. Van Bada' naar Gimpoe.

De weg, die Bada' met het land in het Westen verbindt, gaat door de kloof van de Belanta'-rivier (Tawailia). Deze weg gaat langs den rechteroever tot aan het dorp Toeare aan de gelijknamige rivier, zijstroom van de Belanta'. Vroeger ging deze weg nog een kilometer verder naar Wonta'a, dat niet meer bestaat. De groote rivier wendt zich hier naar het Zuiden, om, als zij zich met de Owai Rampi' uit het Zuiden heeft vereenigd, weer naar het N. om te buigen. Van hier af draagt zij den naam van Koro „rivier”.

^{61a}) Dr. Kaudern, niet bekend met deze omstandigheden, meende met een reeds lang bestaand pad te doen te hebben en hij zoekt hierin mede een bewijs voor den band, die tusschen de menschen van Bangga en van Bangga iba' zou bestaan (Kaudern 3, 27).

Het land dat aan den linkeroever bij de groote bocht gelegen is, draagt den naam van Tampa'a, een streek, waar veel akkers werden aangelegd, zoowel door To i Rampi' en To Bada', als door To Banasoe'.

De weg, die naar het Koro-gebied voert, volgt eerst den loop van de Toeare-rivier stroomopwaarts, en kruist haar enkele malen. Dan klimt hij steil tegen den berg op, en voert naar een plateau op den uitlooper van het gebergte, die de Belanta' dwingt de groote bocht om het Z. te maken. Van dit plateau dat 1100 meter hoog is, heeft men een mooi vergezicht over de omgeving. Duidelijk is met het oog de loop van de rivier te volgen, maar van haarzelf krijgt men niets te zien, omdat de zeer hooge westelijke bergketen steil afvalt naar het ravijn, waardoor de rivier zich wringt. Op dit plateau vindt men nog den aarden wal, die eertijds het dorp Padalolo omringde, een dorp dat door de To Koelawi is verwoest.

Aan den N.W. rand van het plateau gekomen, daalt men weer steil af naar de groote rivier, die voortaan Koro heet, en die men bereikt op het punt waar de Karatambe-beek zich in den moederstroom stort. Den rechteroever volgende, is men weldra bij de rotanbrug, die over de rivier naar het dorp Bokoe' leidt. Het pad voert steeds naar het N., over de zijrivieren Karoe, Haloe mpana tot aan het dorp Moa', dat ongeveer 5 K.M. van Bokoe' af ligt. Dit dorp wordt aan den Zuidkant begrensd door de Moa'-rivier, terwijl er langs de Noordzij de Lampi langs stroomt. Het pad volgt den bergrug of uitlooper, aan welks voet de Lampi stroomt, die men oversteekt, dicht bij het punt waar zij zich in de Koro stort. Hier bevindt zich een kleine vlakte, die den naam van Tanangke draagt, en waar reizigers meestal overnachten. Het ligt ongeveer 8 K.M. van Moa'.

Dit punt is ook daarom van belang, omdat van hieruit het pad begint naar het Z.W., dat wij aanstonds zullen volgen. Den rechteroever van de Koro volgende, steekt men de Lende Heko, Katawo, Linia Doeria en Kababoeroe over, en bereikt men na ongeveer 6 K.M. loopens het dorp Pili'. Dit dorp lag vroeger aan den linkeroever der Koro, waar nog meer gehuchten stonden, waarvan de plaats nog herkenbaar is aan de kokosboomen, die er groeien. Kort vóór Pili' wordt het terrein minder geaccidenteerd, en wordt het bewoonbaarder.

Steeds naar het N. gaande, komt men door het dorp Makoedjawa, om ten slotte in de vallei van Gimpoe te raken. Op dit punt opent zich een smalle vlakte naar het N., waardoor de Mewe stroomt, die zich in de Koro ontlast; zij ontstaat dichtbij het landschap Koelawi. Zooals Boonstra van Heerdt (1, 644) terecht opmerkt, zou men niet anders verwachten, dan dat de Koro haar loop naar het Noorden zou voortzetten door de vlakten van Gimpoe en Koelawi, die gescheiden worden door een heuvelrug van slechts 700 M. hoogte. Toch is dit niet het geval, want de Koro buigt zich met een bijna rechten hoek naar het W., om zich met veel moeite een weg te banen door het hooge woeste gebergte. In den tijd toen ze zich nog niet zoo diep hadden ingesneden als thans het geval is, moet de Mewe-vlakte een meer zijn geweest, waarvan de grenzen op de kaart van Abendanon zijn aan-

gegeven. Deze rivier, breed maar ondiep, moet worden doorwaad om de dorpen te bereiken, die in deze vlakke zijn gebouwd. In Gimpoe is de Noordgrens van het Koro-gebied bereikt, voor zoover dit traject aangaat.

99. *Karakteristiek van de Koro.*

Ik neem hier over de karakteristiek, die Boonstra van Heerdt geeft over dat gedeelte van de rivier, waar ze dezen naam draagt, dus tot Bangga iba' toe. „De rivier stroomt door een buitengewoon steil en diep uitgespoeld ravijn met hier en daar loodrechte, steile wanden. Toch stroomt het water, hoewel met groote snelheid, vrij rustig, niet bruisend en donderend over hooge rotsblokken; hier en daar komen steendammen en grintbanken voor. Over het algemeen heeft de rivier een aanzienlijke diepte, 10 en meer vademen; daarentegen zijn er weer andere plaatsen, waar bij laag water de steenen de oppervlakte zóó nabijkomen, dat zij het water doen schuimen en draaikolken vormen. De Koro is nergens doorwaadbaar. De dorpen langs de Koro liggen, alleen Watoe kama en het thans verlaten Wasi uitgezonderd, geen van alle onmiddellijk aan de rivier; zij liggen op plateaus van uitloopers naar het Koro-ravijn, daar waar uit de secondaire ravijnen water te krijgen is; evenals dat van de Paloe-rivier is het Koro-water lichtgeel getint” (Boonstra van Heerdt 1, 830).

100. *Bruggen.*

De verbinding tusschen de beide oevers wordt bewerkstelligd door hangbruggen van rotan, op die punten waar de bevolking die voor zichzelf noodig acht, hetzij om de verbinding tusschen twee dorpen tot stand te brengen, hetzij om de aan de overzijde der rivier gelegen akkers te kunnen bereiken. De eerste rotanlijnen worden zwemmende overgebracht (waarbij men zich soms vasthoudt aan een buffel, die over de rivier wordt gejaagd) op punten waar zwemmen mogelijk is. Is de te overbruggen kloof niet al te groot, dan werpt men een touw over, waaraan het uiteinde van een rotan is bevestigd. Deze bruggen en het overtrekken ervan zijn reeds meermalen beschreven, onder meer door Kaudern (1, II, 344—347, waar men ook een fraaie foto van de brug over de Koro bij Moeoe vindt).

Om een denkbeeld te krijgen van de constructie van zoo'n brug, neem ik hier de zakelijke beschrijving ervan over, zooals Boonstra van Heerdt (1, 632) die geeft: „Al de genoemde bruggen zijn ongeveer van hetzelfde model; 3 tot 5 lange rotans, een duim dik, vormen, naast en tegen elkaar gebonden, het eigenlijke bruggedek, dat gespannen wordt tusschen horizontaal geplaatste boomstammen, die vastgebonden zijn achter op den oever staande boomen. Op ongeveer $1\frac{1}{2}$ M. boven het dek zijn twee leuninggen gespannen van 3—5 even dikke, tot een bos samengebonden, rotans, op dezelfde wijze als het dek aan de oevers bevestigd. Een zeer groot aantal dunne of gespleten rotans verbindt de leuninggen met het dek, soms nog met dikke, horizontaal liggende rotans ertusschen, waardoor de

brug den vorm van een goot krijgt. Bij korte bruggen zijn vanaf zware takken, van op den rivierkant staande hooge boomen, stevige rotans hier en daar aan de leuningens bevestigd; bij langere bruggen hangt het geheele samenstel aan een uit 3—6 rotans samengebonden kabel, die horizontaal boven het dek is gespannen, en waarover de rotans geslagen worden, die aan de leuningens bevestigd zijn." Het bezwaar van deze bruggen is, dat ze niet onderhouden worden, zoodat ze na eenigen tijd onbetrouwbaar worden. Dan komt men weer tezamen om een dag te bepalen de oude brug door een nieuwe te vervangen.

101. *De vlakte van Gimpoë.*

De vlakte van Gimpoë is van $1\frac{1}{2}$ tot 2 K.M. breed, en bijna 7 K.M. lang. De naam beteekent „kraal voor dieren", speciaal voor buffels. Vermoedelijk heeft de plek dezen naam gekregen, omdat de vlakte vooral dienst deed om er buffels te weiden, waarvoor ze bijzonder geschikt is. Bij de komst van het Gouvernement woonde hier een zeer dunne bevolking, vermoedelijk omdat men hier te weinig beschermd was, en de vlakte een kruispunt van wegen is. Meer dan eens is gezegd, dat deze vlakte vruchtbaar is (o.a. Boonstra van Heerdt 1, 623). Ik meen hieraan te moeten twijfelen. De menschen, die daar woonden, hebben nooit veel aan sawahbouw gedaan, en de To Tolee, uit het gebied aan de overzijde van de Koro, die het Bestuur gedwongen heeft, hierheen te verhuizen, zijn dit werk van oudsher niet gewend geweest. Thans vindt men er eenige kleine nederzettingen (Manino, Gimpoë, Tomoea, Lawoea), waarvan de inwoners geen welvarenden indruk maken.

In de vlakte van Gimpoë komt ook het pad uit, dat rechtstreeks van Besoa hierheen voert. Het wordt nog steeds gebruikt, vooral door lieden uit deze streken, die in Besoa buffels gaan koopen. P. Schuyt heeft dit pad beschreven vanuit Besoa komende (Schuyt 2, 363—364). Ik volg zijn beschrijving, en heb alleen de vertaling van enkele woorden veranderd. Het pad loopt over het verlaten dorp Rano naar Baba Haleka „mond van de kastanje-rivier", waar het bergpad begint. Spoedig bereikt men het riviertje Kompo, waar het pad doorheen leidt. $3\frac{1}{2}$ uur loopens van Baba Haleka bestijgt men langs een steil pad den berg Pobolai, welks top na $1\frac{1}{2}$ uur bereikt wordt. Aan den anderen kant van dezen berg wordt gewoonlijk de nacht doorgebracht. Van deze hoogte heeft men het gezicht op de omringende bergen. De berg Mama en andere toppen van de Kentewoe-streek schijnen lager te liggen (Kaudern 1, I, 502); naar het N. ziet men den Wongoe, ten O. van Koelawi. In $1\frac{1}{2}$ uur daalt men van den Pobolai naar de rustplaats Katampoea „zonsondergang, Westen", en een uur later bereikt men de rivier Saloe Bola „dorpsrivier" op het punt waar deze zich met de Malei „rood" vereenigt. Het pad leidt nu door een vlakte, maar negenmaal moet men de kronkelende Saloe Bola oversteken, tot men de Mewe doorkruist, en de Mewe-vlakte betreedt (Kaudern legde dezen weg af zonder te overnachten in 20 uren, Kaudern 1, I, 504).

102. *Van Tanangke naar Banasoe'.*

Wij keeren nu op onze schreden terug en volgen vanuit Tanangke het pad naar het Z.W. Dit brengt ons, na een 20 minuten loopens langs den rechteroever van de Koro, naar het punt, waar een groote zijrivier, die uit het Z.W. komt, zich in den moederstroom stort. Een rotanbrug voert over de Koro naar het dorp Karangana. De pasgenoemde rivier is van beteekenis omdat hierlangs het pad loopt, dat naar het Zuiden voert. Er hebben nog plannen bij het Bestuur bestaan om langs dit ravijn den grooten verbindingsweg van Palopo naar Paloe te leiden.

Van het dorp Karangana voert het pad langs den Westoever der rivier geleidelijk naar boven. Verscheidene beken worden weer overgestoken: Saloe toewa „toewa-(Derris elliptica-)rivier”, Kamba „vervanger”, Owai koela „gember-rivier”, Aka, Welooe, Poonoa en Bangga mpahi' „bitter-rivier”. Na het overgaan van den laatsten stroom komt men op een kleine vlakke, waarop het dorp Mapahi' ligt. Dit terras is met grauwe klei bedekt, en nu voor een groot deel in sawahs omgeschapen. Kaudern (1, I, 410) houdt het voor een ouden meerbodem.

Het terrein, waarop dit dorp, dat heel oud moet zijn, ligt, is zeer ongezond. Ieder, die er komt, valt het op, dat een deel der inwoners leelijke wonden hebben, die de ledematen verminken. Er zijn menschen, die vingers en teenen missen, malaria-lijdens, misschien ook lepra-lijdens. Het dorp herbergt ook meer zwakzinnigen dan men elders aantreft. Kaudern (1, I, 411) vertelt van een huis, waarin 3 aankomende, nog niet volwassen meisjes, die alle drie half idioot waren en met groote hoofden behept. In een ander huis vond hij een armen stakker, nauwelijks 1 M. lang, die op zijn dunne beenen rondwaggelde, en die niet in staat was te spreken. In een derde huis waren een broer en zuster, die veel overeenkomst vertoonden met pasgenoemden dwerg, ofschoon ze elkaar niet na verwant waren.

De kleine vlakke van Mapahi' wordt aan den Zuidkant begrensd door de Saloe alo „jaarovogel-rivier”; deze trekt men over als men den tocht naar het Z. voortzet. Aanvankelijk wordt dan de vallei van deze rivier gevolgd. Nadat men de kleine beek Doehoea is overgegaan, komt men aan de vallei van de Karangana bij den berg Leo „binnendringen”, vermoedelijk van de Karangana gezegd, die zich door dezen berg heenbreekt, en haar water door een diepe, nauwe kloof stuwt, de aangewezen plek om een brug over de rivier te leggen. De rotanbrug, die beide oevers verbindt, is volgens Kauderns meting 23 M. lang, en hangt 18 M. boven den stroom.

Aan de overzijde gekomen, steekt men de Banasoe'-beek aan haar monding over, aan den bovenloop van welk stroompje het dorp Banasoe' ligt, dat men na een korten klim bereikt. De afstand Mapahi'—Banasoe' bedraagt ongeveer 3 K.M. Het dorp is aardig aangelegd op een zacht hellende vlakke in een keteldal, zoodat bij regen het afstroomende water al het afval met zich medevoert. De *lobo*, tempel, onderscheidt zich van dien in andere plaatsen door het houtsnijwerk, dat zich aan den buitenkant bevindt.

Omdat de eertijds zeer verspreid wonende bevolking thans meer geconcentreerd woont, zijn vele paden vervallen. Zoo leidde eertijds een pad rechtstreeks van Banasoe' naar Bokoe' over het gebergte, dat de ravijnen van de Koro en de Karangana van elkaar scheidt; het hoogste punt van dit pad heet Tiro Bada' „Bada'-zicht". Dit is een ander en korter pad, dan dat wat door Boonstra van Heerdt (1, 640—642) gevolgd en beschreven is, en dat om het gebergte heen voert, dat de Karangana van de Koro scheidt. Daar deze geheele streek verlaten is, heeft het geen nut nader op deze vroeger bestaand hebbende paden in te gaan. De inwoners der gehuchten, die daar stonden, wonen thans te Moa'.

Zooals gezegd is, voert een pad naar het Zuiden langs de Karangana naar de zuidelijk gelegen streken, die hier en daar nog door lieden van Banasoe' worden bewoond. Het pad blijft voortdurend in de nabijheid van de rivier, die intusschen van karakter veranderd is. „Was zij bij Banasoe' een helder blauwe, hier en daar diepe rivier, die zich een bedding heeft uitgespoeld in een grillig gevormd randgebergte, dat haar den weg versperde, hier heeft zij meer en meer den breederen vorm aangenomen van een bergstroom, die door een wijder dal gaat. Ook het terrein ziet er anders uit. Men bevindt zich hier in een hoogland met bergen en dalen van zachteren vorm; het gebergte waardoor de Karangana tusschen Banasoe en Mopahi (Mapahi') breekt, is het randgebergte" (Boonstra van Heerdt 1, 640). De Karangana ontstaat uit de samenvloeiing van twee rivieren, de Kalamanta en de Pamaka.

102^a. *Van Mapahi' naar Kentewoe.*

Om verder naar het Westen van het Koro-gebied te trekken, moet men eerst weer naar Mapahi' terug. De weg voert dan langs de Saloe alo, die men stroomopwaarts volgt en tweemaal oversteekt, tot men 3 K.M. verder het dorp Pelempea „waar het vlak is" bereikt. In de nabijheid van dit dorp is een heuvel, waarop een oude nederzetting heeft gelegen, Potonoa „waar met de wig gewerkt is" ligt. Van hier af wordt de rivier verlaten en beklimt men een bergrug, die een strekking van Zuid naar Noord heeft. Het gedeelte van den berg, waar men hem bestijgt, heet Toetoe (= berg) Ehia, 1580 M. hoog. Boven gekomen, volgt men den berg om tenslotte te dalen naar de rivier Saloe opoi, een rechterzijrivier van de Makoë. Daarna is men spoedig in het dorp Peana.

Deze plek is een kleine mooie vlakte, een terras, dat uitgaat van den voet van den Toetoe Tamelaa. Verscheidene beken komen hier samen; het is een zeer geschikt terrein voor sawahs, die hier dan ook een groote uitgestrektheid beslaan. De groote waterrijkdom van dit land komt nog meer uit, als men den tocht voortzet naar Kentewoe⁶²). Op dit trajekt steekt

⁶²) De juiste naam van de plaats is Kale ntewoe „tewoe-wortel", de naam van een plant. Kale ntewoe wordt samengetrokken tot Kantewoe of Kentewoe; het eerste wordt meestal buiten het Koro-gebied gehoord; het laatste gebruiken de inwoners zelf.

men eerst den hoofdstroom Makoë over op het punt waar hij de rechterzijrivier Opoi in zich opneemt; verder de zijrivieren Oeta en Moekai. Ongeveer halfweg Peana-Kentewoe, niet ver van de Oeta-rivier, is door lieden van Kentewoe een nieuw dorp gesticht, Poloeroa „waar de vloek is geweest (uitgesproken)” genaamd. Van hier uit heeft men het gezicht op het gebergte, dat het stroomgebied van de Karangana van dat van de Makoë scheidt, en dat men is overgetrokken. Twee toppen vertoonen zich: naar het N. de Toetoe Ehia, naar het Z. de Tamelaa; tusschen die twee ontstaat de Opoi.

Zoodra men de Moekai-rivier is overgetrokken, voert een kort, maar steil pad den berg op, waarop Kentewoe is gelegen. Deze plek is een klein plateau, waarop een aantal gehuchten dicht bij elkaar is gelegen. Het dorp Kentewoe ligt op een smallen uitlooper, op ruim 1000 M. boven de zee. Het was eertijds omringd door een aarden wal, waarvan een deel nog overig is. Op één punt groeit een eeuwenoude waringin, in welks voet een poort is gemaakt tusschen de wortels, ruim voldoende voor een mensch om er door te gaan. Deze opening vormde eertijds een der poorten van de versterking (Kaudern 1, I, fig. 105).

Volgens de overlevering zouden de lieden van Kentewoe zich eerst te Pakawa aan den voet van den heuvel Toetoe Sengke op het westelijk deel van dit kleine plateau hebben gevestigd, een 20 minuten loopens van het huidige dorp. Vandaar ging men naar Lodoe, wat verderaf gelegen. Daarna vestigde men zich te Bola hae „ouddorp”, toen te Lontja’ „lansat”, en eindelijk te Kentewoe. De oude vestigingen bleven bewoond, behalve Lodoe, dat thans verlaten is. De gehuchten, die tot Kentewoe behooren, en alle dicht bij elkaar liggen, heeten: Tompoa manoe „waar het hoen den kop wordt afgeslagen”, beneden den dorpstempel gelegen; Bola „dorp”, de wijk waarin de tempel gelegen is; Pomoemoea „waar men zich verbergt” (als men uit den strijd is teruggekeerd); Lema, Lontja’ „lansat”, Lempe „vlak”, waar de onderwijzerswoning staat; Longkea, de naam van een boom, Mingkoe, Maanja, Bola hae „ouddorp”, Tabaro „sagoboom”, Madiki; boven de vestiging van het Leger des Heils stond vroeger het gehucht Panganto, thans verlaten. In het sawah-complex vindt men de gehuchten: Ntaboe „vernieuwd”, Weri en Pada molaa „wijde vlakte”, welke laatste nederzetting verlaten is. Het gehucht Lempe wordt bewoond door menschen, die afstammen van krijgsgevangenen uit Pada-Seko (Kaudern 1, I geeft in fig. 111 een plattegrond van het dorp Kentewoe).

In het bergland tusschen Kentewoe en de Koro lagen in den ouden tijd vele dorpen op het gebergte tusschen de Mopi en de Kamoi. Daar schaarden zich in een rij van West naar Oost: Hoepa „bespuwen”, Weliri, Lonobasa, Rongki op het gebergte tusschen Kamoi en Makoë, Kilo, Kakoelia, Poralea, ten O. van de Makoë, Pangana „pinang”, Mane, Toetoe Ontjo (*ontjo* *Spondias mangifera*). Meer naar het Z., beneden de lijn Kila—Poralea: Bente „versterking”, Pepaoea, Tangkoelowi „duivenberg”, Rante „ketting”. Dit terrein is overal moeilijk te bereizen, en van het aanleggen van een

behoorlijk begaanbaar pad is geen sprake, al ware het alleen om de geringe bevolking. Op last van het Bestuur moesten de menschen naar meer bewoonbare streken verhuizen. Zoo kwamen de dorpen Toetoe Oee „waterberg” bij Kentewoe, en Doë Oentoe (op de kaart I oentoe) tot stand, waarin de bewoners van de Makoë en de Mopi zich zouden vestigen, behalve Hoepa, dat naar Lawe' verhuisde. De inwoners van Pangana en Mane werden gedwongen naar de vlakte van Gimpoe te verhuizen. Al deze verhuizingen hadden echter aanvankelijk slechts in schijn plaats. Hoe het nu hiermee staat, is mij niet bekend. In 1926 was men bezig het hout bijeen te brengen voor een nieuwen tempel te Poraelea. Ook in Pangana en Kilo worden misschien nog menschen gevonden. Het Bestuur erkent het bestaan dezer dorpen niet, maar het verandert niets aan dezen toestand, want het zou weinig baten: al liet men de huizen in de oude dorpen vervallen, dan zou men toch verspreid blijven wonen in de tuinen, zooals men dit van oudsher gewend is geweest. Het is wel mogelijk, dat onder de, op mijn kaart met een kruisje aangegeven verlaten dorpen zijn, die nog bewoond worden.

103. *Van Kentewoe naar Gimpoe.*

Van Kentewoe voert een pad naar het N.O., en een naar het N. Het eerste leidt naar Gimpoe. Als men dit laatste wil volgen, moet men eerst terug naar de Moekai, die overgetrokken wordt. Dan brengt een kleine klim den reiziger op een plateau, dat zacht naar het N. afhelt; het verheft zich als een tafelberg tusschen de rivieren Moekai en Makoë. Kaudern (1, I, 349) houdt het voor het overblijfsel van een oud meerbekken, dat vroeger aanmerkelijk uitgestrekter moet zijn geweest. Dr. Kaudern vermoedt namelijk, dat dit terras samenhangt met dat, waarop Peana ligt aan den bovenloop van de Makoë (Kaudern 1, I, 393—395). Dit schijnt hooger te liggen dan dat aan den benedenloop derzelfde rivier, maar daar de eerste ook naar het N. afhelt, zou men met nauwkeurig waterpassen misschien tot de ontdekking komen, dat al de genoemde terrassen in één vlak liggen, dat naar het N. afhelt, en het hoogste is aan den voet van den Tamelaa. Daar zou dan vroeger één groot meer zijn geweest. Kaudern geeft op, dat de grond dezer terrassen uit een grauwe, zwarte klei bestaat, die gelegerd is op een conglomeraat of een breccie, dat direkt op het berggesteente ligt, die overal uit sterk samengedrukte leisteen schijnt te bestaan. Kaudern heeft geen aanwijzingen kunnen vinden voor de grens van het hoogste niveau van dit meer, maar hier en daar rondom de Kentewoe-Peana-depressie vindt men op een aanzienlijk hooger niveau, zooals rondom 't dorp Kentewoe en ten O. van Peana, zacht hellende vlakten of terrassen, die van de steile bergketens uitgaan. De grond is, althans voor een deel, bedekt met een grauw-zwarte vruchtbare klei, zooals bij Kentewoe, waar hij tot sawahs is verwerkt. Misschien ligt de oeverlijn van het meer daar waar deze hellingen uit de steile bergen uitschieten. Eens heeft misschien de tafelbergachtige hoogte, waarop Kentewoe ligt, zich als een eiland boven

het meeroppervlak verheven; de steile hellingen, die het dorp thans omgeven, zijn geen verschansingen door menschenhanden gemaakt, maar oude oeversteilten, die door het afslaan van den grond door de golven van het meer zijn ontstaan. De vermoedelijke afwatering van het meer, de Makoë, groef zich intusschen een steeds diepere bedding uit, zoodat het meeroppervlak daalde, en de bovenste oeverterrassen blootgelegd werden. Het niveau bleef dalen, zoodat tenslotte een moerassige oppervlakte overbleef. De Makoë en haar zijrivieren sneden zich steeds dieper in en verdeelden het land in verschillende stukken, die de Kentewoe-Peana-depressie nu te zien geeft.

Tot dusver Dr. Kaudern. Abendanon zegt in een noot op bl. 800 van deel II van zijn groote werk, dat het landschap Kentewoe duidelijk een depressie en een oud meer op 1000 M. boven de zee is.

Dit plateau bij de beneden-Makoë heet Pada ngkama, en wordt door de To Kentewoe gehouden voor de verblijfplaats van de zielen der afgestorvenen. Van hier daalt men af naar de Makoë, die langs een rotanbrug wordt overgetrokken, waarna de weg zich voortzet langs den rechteroever dezer rivier, steeds op en af over de uitloopers van het gebergte, die naar de Makoë afdalen. Twee kleine dorpen komt men door: Moroei „gedoornd” en Kodja, waar To Tolee zijn samengebracht, die eertijds verspreid in den omtrek woonden. De plek waar op dit trajekt gewoonlijk wordt overnacht, heet Siha. Als men dit oord voorbij is, maakt het kleinhout plaats voor oerbosch, waardoor het pad langs den berg Mama naar de Koro-rivier afdaalt. Heeft men deze rivier bereikt, dan volgt men een poos den linker-oever, die op sommige plaatsen bijna loodrecht is, tot men de rotanbrug bereikt, die naar den overkant leidt (zie fig. 102 in Kaudern I, I; de brug is 47 M. lang, en hangt 12 M. boven het water). Bij dit punt valt de beek Moeoe als rechterzijrivier in den moederstroom. Tegenwoordig wordt de Koro een eind bovenstrooms van de Moeoe overgestoken, over een fraaie brug, die aan staalkabels hangt, en gaat de weg voor een groot deel langs den oever dezer rivier. Uit het jonge hout, dat hier groeit, valt op te maken, dat deze streek nog niet lang geleden bewoond is geweest. Eertijds ging langs dezen oever van de Koro het pad naar het oude dorp Tompi, dat thans verlaten is. Naar het N.O. voert het pad over de beek Momoe, en klimt dan het gebergte op, om dan af te dalen naar de Saloeke, welks loop men volgt tot in de vlakte van Gimpoe, waarna het pad recht naar het O. gaat. Het gehucht, dat het eerst in deze vlakte bereikt wordt, is Tomoea.

104. *Van Kentewoe naar Siwongi.*

Het pad dat van Kentewoe naar het N. gaat, daalt eerst af naar de rivier Pangkoe, die zich in de Woeroemoe stort, die langs een gemakkelijk pad na 10 minuten loopens bereikt wordt; de Woeroemoe valt in de Moekai. 25 minuten klimmens, soms langs steile stukken, waar het pad zigzagsgewijs tegenop gaat, brengt ons boven op den berg. Daar ligt op een hoogte het dorp Onoe', dat door To Tolee werd bewoond. Het werd een poos lang verlaten, en een eind verder, op een inzinking van het terrein, werd op

last van het Bestuur het dorp Doë oentoe gebouwd aan de gelijknamige rivier, die zich in de Koro ontlast, na zich met de Kamoi vereenigd te hebben (officieel heet deze plaats Onoe'). Van de Onoe'-hoogte heeft men een fraai uitzicht op de omgeving; helder verheft zich het waterscheidend gebergte tusschen Karangana en Makoë tegen de lucht, met zijn drie toppen van N. naar Z.: Toetoe Dama „harsberg”, Toetoe Ehia en Toetoe Tamelaa „de hoogte” (?). Van Kentewoe is alleen Toetoe Oee „waterberg”, en van Peana alleen de met lang gras begroeide helling van den bergrug, die het Makoë-dal ten W. afsluit, te zien.

Het pad gaat nu het gebergte op, dat het stroomgebied van de Makoë van dat der Mopi scheidt; we steken de Lamai over, die volgens de menschen op zichzelf in de Koro valt (niet zich eerst met de Mopi vereenigt, zooals op de kaart van Boonstra van Heerdt staat aangegeven). Een van de toppen van dit scheidingsgebergte heet Toetoe Betoee „sterrenberg”; dezen laat men aan zijn linkerhand liggen. Rechts verheft zich de Toetoe nTowi (niet: Mowi). Het oerbosch, dat dit gebergte bedekt, is rijk aan damarboomen, waarvan de hars ijverig wordt ingezameld. Ook betreft men uit dit bosch bladeren van een rotansoort, die als dakbedekking worden aangewend. Deze bladeren worden vooraf op vuurtjes gedroogd om ze licht te maken voor het vervoer. Dat dit woud druk bezocht wordt om er allerlei vandaan te halen, wordt ook bewezen door het groote aantal strikken en vallen, die overal zijn uitgezet; de meeste dienen om er muizen mee te vangen. De wandeling door dit oerbosch duurt 2 uur, eerst klimmende, vervolgens dalende tot aan de Mopi, die men bereikt na vooraf de rechterzijrivier Reni te zijn overgetrokken.

Aan de overzijde van de Mopi gaat het weer tegen het gebergte op, dat de Mopi van de Wahamo (niet: Oewe Hamoe) scheidt. Boven op den kam ervan igt het dorp Lawe' op een rooden kleibodem. Van hieruit heeft men een prachtig vergezicht: naar Oost en West ziet men neer in de ravijnen van de Mopi en de Wahamo; naar het N. in de breede spleet, die de Koro zich door de bergen heen heeft gebroken, met haar vele zijravijnen. Behalve deze spleet van Oost naar West verlopen al de zijdalen van Zuid naar Noord, zoodat een tocht in Oost-West richting een voortdurend stijgen en dalen met zich brengt. Lawe' is een vrij groote plaats. Lawe' ligt op een aanzienlijke hoogte, zoodat de weinige kokosboomen, die er gevonden worden, geen bruikbare vruchten opleveren, en pinangboomen niet willen gedijen. Daar Lawe' een vaste pleisterplaats voor reizigers is, vindt men er een groot nachtverblijf voor doortrekkenden⁶³⁾.

Van Lawe' gaat het pad vrij steil naar beneden in het ravijn van de Wahamo, dat na een uur dalens bereikt wordt. Aan de overzijde gekomen, gaat het weer even steil naar boven, tot men op de braaklanden van

⁶³⁾ Dr. Kaudern (I, I, 426) deelt in 1918 mede, dat de inwoners van Lawe' op bevel van het Bestuur naar Kentewoe waren verhuisd; dit bevel moet sedert opgeheven zijn. In fig. 131 geeft de S. den plattegrond van Lawe'.

Loempo, een tuindorp, komt. Een kwartier voorbij Loempo bereikt men het hoogste punt van den weg. Het oerbosch heeft men nu voorgoed verlaten; een halfuur lang gaat het heuvelop-heuvelaf door verlaten akkers tot aan de rivier Kawinoeoe, die zich met de Wahamo vereenigt. Het pad gaat dan langzaam stijgend om den uitlooper van het gebergte, tot na 35 minuten loopens het thans verlaten dorp Kanoena wordt bereikt, en een uur later het dorp Biro'. Tusschen Kanoena en Biro' gaat men enkele bergbeken over, waarvan de Kampoe dicht bij Kanoena de grootste is; dicht bij Biro' stroomt de Oee limo.

Biro' ligt op het uiteinde van den uitlooper op een rooden kleibodem. Van hieruit heeft men weer een prachtig gezicht op de omgeving, op de machtige bergen, waar tusschendoor de Koro zich een baan breekt. Aan de overzijde van het groote Koro-ravijn valt de kegelvormige Toetoe Doda „dadapberg” aanstonds in het oog. Daar achter verheft zich de rug van de waterscheiding tusschen het stroomgebied van de Mioe en dat van de Koro. Tegen de helling van de breede en diepe vallei van de Kawinoeoe liggen de velden van het tuindorp Koloboko, en aan den rechteroever van de Koro, hoog tegen het gebergte, ziet men het dorpje Mangkaoe, dat tot Towoeloe behoort. Biro' is het middelpunt van het akkercomplex in den omtrek. Hier bevindt zich ook de tempel, waarvan allen uit de omgeving gebruik maken. Een groote kudde geiten heeft zich onder de huizen gelegerd, die zelden bewoond worden, omdat de inwoners hun verblijf op de velden houden.

Van Biro' gaat de weg voortdurend dalende om den berg heen tot aan de rivier Kabonoeto, die zich in de Koro stort. Van hier voert een korte klim in het dorp Siwongi. De afstand van Biro' bedraagt ruim 3 K.M. De berg Biro' bestaat gedeeltelijk uit een soort leisteen; toen de scholen te Kentewoe en te Towoeloe, ten gevolge van den Europeeschen oorlog, gebrek hadden aan griffels, haalden de schoolkinderen hier hun schrijfmateriaal vandaan.

Het dorp Siwongi ligt op een uitlooper van het gebergte, die ten O. de rivier Kabonoeto heeft, en ten W. de Kawilitoe, die zich elk op zichzelf in de Koro stortten. Aan de stichting van Siwongi is een dergelijk verhaal verbonden als we ten opzichte van de stichting van Koelawi hebben vernomen. Toen namelijk de stichter van het dorp zich onder een boom te slapen had gelegd, droomde hij, dat de boom tot hem zeide, dat hij Siwongi heette (*siwongi* beteekent „reukwerk”), en dat de slaper hier een dorp moest stichten. Een andere naam voor Siwongi is Lobo toroe „tempel als een zonnehoed” geweest; eens had men namelijk den tempel gebouwd met een rond dak erop, dat geheel den vorm vertoonde van een zonnehoed. Het huis van het Hoofd zou in dien tijd ook een ronden vorm hebben gehad. Een ander verhaal zegt, dat de tempel een vierkant maar dubbel dak had, zooals men gewoonlijk bij de moskees in het Paloe-dal aantreft; zulk een dak zou met een zonnehoed worden vergeleken. Aan den tempel te Siwongi moet nog *konore*-hout zijn gebruikt, afkomstig van den tempel te Hoengkoe.

Bij de monding van de Kawilitoe liggen in de bedding van de Koro een

menigte groote steenen; blijkbaar heeft de rivier zich hier met geweld een doortocht gebaad. Er is aan deze plek een verhaal verbonden, zooals we er ook in Rampi' zullen vinden. De Koro bespote de Kawilitoe door te zeggen: „Het is alsof het daar regent, inplaats dat er een rivier stroomt". Toen werd de Kawilitoe boos; ze verzamelde haar water, en daarmee hield ze de groote Koro tegen. Toen de omliggende bergen de macht zagen, die de Kawilitoe ontwikkelde, gaven ze haar de groote steenen, die nu in de bedding der Koro liggen, om haar te verzoenen en te bewegen de Koro weer vrij te laten.

Een kleine zijrivier van de Kawilitoe is de Tobakoe; het water van deze beek wordt thans gebruikt om een kleine vlakte te besproeien, waar sawahs zijn aangelegd.

Siwongi is omringd geweest door een aarden wal met bamboe beplant; een deel van die omwalling is nog aanwezig. Men beweert, dat de versterking alleen uit voorzorg is opgeworpen, en dat het dorp nimmer door een vijand is aangevallen. Hoogerop tegen het gebergte ziet men de kokosboomen van het dorp Lomo.

105. *Van Siwongi naar Koelawi.*

Van Siwongi daalt de weg tot aan de Koro, en als men deze rivier langs een rotanbrug (volg. Kaudern 36 M. lang) is overgegaan, moet men aanvankelijk steil tegen den rechteroever der Koro opklimmen; daarna gaat het pad vrij geleidelijk naar boven, steeds den linkeroever van de Towoeloe-rivier houdende. Pas dicht bij het dorp van dien naam gekomen, steekt men de rivier over.

Towoeloe was tijdens mijn bezoek in 1926 een slordig aangelegd dorp, maar de plek waar het ligt, is zeer uitlokkend.

Wanneer men de reis voortzet naar Koelawi, volgt men eerst een poos de Towoeloe-rivier, die zich op het punt waar het dorp gebouwd is, in twee takken splitst, de Lehio en de Toho, om dan weldra het Lelio-gebergte te bestijgen, waar men een hoogte van circa 1800 M. bereikt. $2\frac{1}{4}$ uur heeft men noodig om het hoogste punt van den weg te bereiken, waarna de bergrug gevolgd wordt, nu eens wat klimmende, dan weer dalende, totdat men afdaalt in de bedding van de Hopoei. Dit is een groote rivier, die zich op de hoogte van Lawe' in de Koro stort (op de kaart van Boonstra van Heerdt valt deze rivier in de Powatoea). De afstand van Towoeloe tot de Hopoei zal ongeveer 11 K.M. zijn.

Op dit traject heeft men meermalen een prachtig gezicht op het bergland ten Z. van de Koro: De gemakkelijk herkenbare Toetoe Ehia, de geel en lichtgroen gekleurde braaklanden van Kentewoe, Peana, Doë Oentoe en Lawe', en op het daarvoor gelegen gebergte de dorpen Poraelea, Weliri, Kilo. Duidelijk is met het oog het ravijn te volgen, waardoor de Koro haar water naar zee stuurt.

Van de Hopoei zet de weg zich langs het gebergte voort over een hoogte van \pm 1700 M. Hij is in de helling ervan uitgehouwen, totdat het pad over

een rug van den uitlooper in het stroomgebied van de Powatoea afdaalt. Het eerst bereikt men de Hiwoa op het punt waar deze zich met de Kana vereenigt, om onder den laatsten naam zich verderop in de Powatoea te storten. De grond is hier overal met kleinhout begroeid, een bewijs dat hier ladangs zijn aangelegd. De naam Pombebasoea, door Boonstra van Heerdt opgegeven, is den menschen onbekend. Over den heuvelrug, die beide rivieren scheidt, daalt men af in de Powatoea, aan welker overzijde het dorp Winatoe op een hoogte ligt. Powatoea beteekent „waar steenen zijn aangebracht”, en Winatoe is „besteend”. Inderdaad worden hier heel wat steenen gevonden, waaronder veel mortieren voorkomen. In het tweede hoofdstuk komen wij hierop terug (II, 16).

Het dorp Winatoe is net aangelegd; de heele streek is zeer aantrekkelijk; het is een heuvelland, dat door tal van rivieren doorsneden wordt, die alle de Mioe voeden; de loop dezer rivieren is op de kaart van Boonstra van Heerdt niet geheel juist aangegeven. In deze kleine inzinking liggen verscheidene gehuchten bij elkaar: Doeria „doerian”, Santaoe „een rijstjaar”, Ntoloe manoe „kippenei”, Watoe nondjoe „steenen stampblok”. Met den laatsten naam wordt het hoofddorp aangeduid, dat vroeger wat meer naar het Z. lag, maar nu verplaatst is, zoodat het vlak bij het dorp Doeria is komen te liggen. Midden door het nieuwe dorp loopt nog het fundament van den wal van steen en aarde, die de oude vestiging omringde. Ongeveer in het midden van het oude dorp stond de tempel. Daaronder was het graf van Topapoe, den stichter van de plaats, over wien straks meer. Nadat de tempel naar de nieuwe plek was overgebracht, ligt het graf in de openlucht. Het is herkenbaar aan twee steenen: een overeindstaande aan het hoofdeinde en een liggende bij de voeten. Offers van sirih-pinang, die men hier brengt, worden op den eersten gelegd. Er liggen nog enkele steenen bij, die deel hebben uitgemaakt van een steenen walletje, waarmee het graf omringd is geweest. Men toont geen eerbied te hebben voor deze plek, en loopt er gewoonweg overheen.

Van Winatoe bestond (bestaat?) een rechtstreeksch pad naar Tompi, en de aan den linkeroever der Koro gelegen dorpen. Het verkeer tusschen de lieden van Winatoe en de pas genoemde streek tot Kentewoe toe, moet levendiger zijn geweest dan tusschen Winatoe en Koelawi.

Het vreemdelingenverblijf is gebouwd aan den voet van den Winatoeheuvel, in een soort ketel, waardoor een riviertje stroomt, de Toa, dat zich in de Powatoea stort, en met welks water de sawahs gevoed worden. We zijn hier op een hoogte van circa 600 M. Dicht bij het vreemdelingenverblijf is een nieuw dorp ontstaan, waar lieden van Boeloe langa „hooge berg” zich hebben gevestigd. De plek, waar dit dorp gestaan heeft, bereikt men na een halfuur klimmens. Na nog een halfuur dalen, komt men aan de Oema, rechterzijrivier van de Mioe, die men kort daarop zelf bereikt, en een halfuur lang volgt. Het dorp Lontja' „lansat” lag op een heuvel, maar het is verplaatst naar de lange, smalle strook vlak land, die zich langs de Mioe uitstrekt; sedert draagt het dorp den naam van Lempe' „vlak”

(officieel heet het nog Lontja'). Is men Lempe voorbij, dan verlaat men kort daarop de Mioe om het gebergte te beklimmen, dat de Koelawi-inzinking in het Z.W. begrenst, en dat een hoogte bereikt van ± 1000 M. De streek, die men bovengekomen doorloopt, heet Tanimoeloea „waar men over den kam van het gebergte loopt”, en zoo heet ook het eerste Koelawi dorp, dat men van dezen kant komende bereikt, maar dat sedert verlaten is.

106. *Van Towoeloe naar Bangga koro.*

Om het geheele Koro-gebied te leeren kennen, moet men van Towoeloe af de Koro nog verder stroomafwaarts volgen. Ik heb geen gelegenheid gehad die streek zelf te bezoeken, en ik volg hierbij dus de beschrijvingen, die van den tocht zijn gegeven door E. C. Abendanon (Abendanon II), R. Boonstra van Heerdt (1, 629—631), en W. Kaudern (1, I, 439—446). Nadat men eerst een zijrivier van de Towoeloe heeft gevolgd, daalt men af in het dal van de Mahe, die uit het N.O. komt om daarna over te gaan in het dal van een zijtak ervan, de Boli. Wat hierop volgt, is oerbosch en men heeft een moeizamen klim tot aan den pas, die Kalingi heet, en 765 M. hoog is. Dit is een bergzadel, zóó smal, dat men er zich juist kan neerzetten om even te rusten. Een grootsch vergezicht opent zich hier voor het oog: geweldige toppen en bergkammen, overgaande in lager geaccidenteerd terrein; in de verte doemt iets neveligs op, waarin men heel vaag den waterspiegel van Straat Makassar ontdekt.

Van hier gaat het naar beneden door wild oerbosch in een beek, die ook Boli wordt genoemd, tot men aan het dorp Tipe komt, dat 500 M. hoog ligt. Dit dorp was tijdens Kauderns bezoek leeg en vervallen. Thans wordt het weer bewoond. Van dit dorp verder gaande, waadt men door de Tipe-rivier (Abendanon noemt haar Mohoe), en volgt dan een poos een beek. Het pad leidt door vochtig oerbosch en langs een gevaarlijk pad, dat op sommige plaatsen versperd was door omgevallen boomstammen, klimt men naar drogeren grond, den berg Momi, tot men over een bergzadel weer naar beneden gaat. De laatste klim naar den berg Mapi gaat door een smal steenachtig rivierbed. Nu gaat het weer naar beneden door oerbosch, dat langzamerhand lichter wordt, langs de rivier Mapi, tot men aan Bangga iba' of Bangga koro komt. De eerste naam wordt het meest gehoord.

Op een plek waar de Koro een groote bocht maakt, staan aan beide oevers eenige huizen. Vroeger lag het dorp alleen aan den linkeroever, maar toen dit begon te vervallen, bouwde men aan den rechteroever een nieuwe nederzetting, om echter spoedig daarop weer naar den linkeroever terug te keeren. In elk der nederzettingen vond Dr. Kaudern 4 huizen. In het nieuwe dorp leken die op de woningen in Towoeloe; maar die van het oude dorp waren van eenvoudiger constructie, zonder eigenlijke wanden; stukken genaaid palmlaad en matjes moesten daarvoor dienen. Alle huizen stonden op hooge palen. Huizen en menschen maakten een vervallen indruk. Er is geen brug, die beide oevers verbindt; men steekt de rivier over met

een prauwtje. Van hier af heet de stroom Lariang, en is hij tot aan zee bevaarbaar.

Bangga is een algemeen in de Toradja-talen verspreid woord (in het Bare'e: *bangka*), dat stroomdal eener rivier, terrein-depressie aanduidt. *Bangga koro* is dus „stroomdal van de Koro”, *Bangga iba'* „stroomdal van de Iba'”, een kleine zijrivier, die niet ver van het dorp in de Koro valt. In de Paloe-vallei wordt het woord *binangga* veel aangetroffen, d.i. *bangga* met het infix *-in-*, „van een stroombed voorzien”; in die streek toch worden veel breede stroombeddingen gevonden, die door stortvloed zijn ontstaan, maar waardoor in gewone tijden slechts weinig of geen water stroomt. Het is dus onjuist, wanneer Dr. Kaudern stamverwantschap constateert tusschen de bewoners van *Bangga koro* en die van *Bangga* in de Paloe-vallei, op grond van dit woord (Kaudern 3, 27). Kaudern haalt daar ter plaatste ook als bewijs, dat de lieden van Tobakoe en *Bangga koro* van het Paloe-dal kunnen zijn gekomen, het feit aan, dat er een rechtstreeksch pad bestond tusschen Tobakoe en *Bangga*. Boven heb ik medegedeeld, dat dit pad eerst is aangelegd na de komst van het N. I. Gouvernement in dit land, en dat dit dus geen rol gespeeld kan hebben bij de migraties dezer menschen (I, 97).

107. *Van Gimpoe naar Towoeloe.*

Het gebergte langs den noordelijken oever van de Koro, was eertijds ook bewoond. De streek is zeer woest, en een tocht er door heen is zeer vermoeiend. Sommige gedeelten ervan zijn door den heer R. Boonstra van Heerdt bezocht; ook patrouilles zijn nu en dan daar geweest. Een geregelde tocht heeft Ir. E. C. Abendanon daar gemaakt (II, 784—819). De groote inspanning die de tocht gekost heeft, blijkt wel uit de omstandigheid, dat op een afstand van 62 K.M. tusschen Gimpoe en *Bangga koro* in totaal bijna 3865 M. geklommen en bijna 3965 M. gedaald werd. Over dien afstand had de Koro een verval van 335 tot 160 M., dus niet meer dan ongeveer 175 M.

Van het trajekt, dat Ir. Abendanon in 1910 volgde, wordt alleen dat tot aan de Moeoe, op den weg Gimpoe-Kentewoe nog gebruikt; maar het is sedert aanmerkelijk gewijzigd geworden. Van de Moeoe af is het niet anders dan een klimmen en dalen over de berguitloopers, die de vele ravijnen, waardoor rivieren stroomen, scheiden. Van deze rivieren zijn de Hopoei „blaaspijp” en de Towoeloe de grootste. Zooals we gezien hebben, steekt men de eerste ook in haar bovenloop over op den weg Towoeloe-Winatoe. Meermalen heeft men prachtige vergezichten op de omgeving, die een indruk geven van het grootsche bergland (zie de platen 249 tot 252 bij Abendanon). Abendanon trof er enkele gehuchten aan, waarvan het hoogstgelegen dat op den Toetoe ntowi, 1248 M., was. Een groot dorp was Tompi, 870 M. hoog, dat door de lieden, die dit land bewonen, opgegeven wordt als een hunner stamdorpen, waarover beneden meer.

Hier en daar kwam Abendanon bij grootere en kleinere plassen, die hij

meren noemt. Van enkele worden ook de namen genoemd: Hoedjono, Kaliwa. Niet ver van Tompi moet ook een plas zijn, die den naam draagt van Kalioea „voorbijgang”. Hier stond eertijds een dorp van dien naam. Eens kwamen daar menschen van Koelawi, die de inwoners van dat dorp kwamen beboeten voor het een of ander kwaad, dat ze hadden gedaan. De schuldigen boden varkens, katoen en allerlei andere dingen aan om hun misslag goed te maken, maar de To Koelawi eischten, dat ze een gouden klopplank (*ha'a*), waarop boomschors tot kleedingstof wordt verwerkt, zouden uitleveren. Dit weigerde men standvastig en om zich te wreken doodden de To Koelawi een kat, sneden haar de voorpooten af, en gebruikten die als trommelstokken om daarmee de staande trom (*karatoe*) te bespelen. Het duurde niet lang, of het dorp zonk in de aarde weg, en de kom, die aldus ontstond, vulde zich met water.

Een andere overlevering zegt, dat het den To Lindoe om een gouden trom (*karatoe*) te doen was, die, alleen door een kleed overdekt, geslagen mocht worden, en dan werd het geluid toch nog door de luchtgeesten (*tampilangi*) gehoord. Toen de inwoners van Tompi het verzoek weigerden, trommelden de To Lindoe met kattepooten op de onbedekte trom, met het reeds vermelde gevolg.

108. *Het beneden-stroomgebied van de Lariang.*

We moeten nog een vluchtigen blik slaan op het bergland, dat ten N. begrensd wordt door de Lariang, zooals de Koro vanaf Bangga koro heet. Het land ten N. van deze rivier wordt bewoond door West-toradjas, en wel door die, welke we hebben samengevoegd tot de Pakawa-groep. De Toradjas die het bergland ten Z. van de Lariang hebben bewoond (ze zijn sedert allen naar het strand van Straat Makassar verhuisd, en tot het Mohammedanisme overgegaan), moeten op grond van hun taal en zeden ook tot de West-toradjas worden gerekend.

Niet ver van Bangga koro bevinden zich enkele nederzettingen van dezelfde lieden, die deze plaats bewonen; Pantalawoe en Tampa laboe „ijzersmeden” zijn daarvan de voornaamste. Aan de oevers van de Lariang wonen geen menschen tot op een dagreis afstand van de zee. De menschen, die thans in het dorp Lelemori gevestigd zijn, woonden eertijds meer naar het Z. in de bergen. Hun voormalige woonsteden Toetoeo, Biai, Rano wao en andere, zijn verlaten⁶⁴). Enkele namen op de kaart, als Noromaoe kende men te Lelemori niet. Het voornaamste woongebied van deze groep was vroeger gelegen bij den Pondjoe-berg. Ten W. van dezen berg lag de heuvel Taba, en daarop bevond zich het dorp Koeloe, waarnaar de heele stam bij de Koro-groep bekend is als de To Koeloe. Volgens de mededeeling der ouden van dagen, was Koeloe vroeger omringd door een aarden

⁶⁴) Naar een opgave van Dr. Esser wonen de To i Koeloe thans in de dorpen Djengi en Toetoeo. Deze verhuizing moet dan hebben plaats gehad, nadat ik in 1926 deze streek heb bezocht.

wal, en het land zijn dorpsstempel. In deze streek lag ook de berg Boeloe i Hoewa, waarop de boom groeide, die bij de Koro-groep bekend is als maradika i Koeloe, een legendarisch of mythisch persoon, die een groote rol speelt bij de Koro- en Koelawi-groepen, zooals we in het hoofdstuk over Goden en geesten zullen zien (VIII, 44). Van den heuvel, waar het dorp Boerangge dichtbij gelegen was, kon men de zee van Straat Makassar zien. Koeloe lag aan de Wolowiri, een linkerzijrivier van de Baroeboe, maar te Boerangge gebruikte men het water van de Madjene.

Met de To Koeloe hadden de westelijk wonende leden van de Koro-groep veel verkeer. Het pad liep over de bergen Pondjoe, Maronti en Maha (Lemaha) naar Pantalawoe en Bangga koro.

Meer naar het Z. toe woonden twee Toradja-stammen, die bij de Koro-groep bekend zijn als de To Saroedoe en de To ri Bara. De eersten woonden in de bergen op gemiddeld één dagmarsch van Straat Makassar. Hun voornaamste dorpen waren, volgens de mededeelingen der ouden, Kakentjoe (of Kabentjo?) en Lamoea, waar ook de tempels van den stam werden gevonden. Kakentjoe, waar het voornaamste Hoofd van deze streek woonde, lag aan de Saroedoe-rivier, die beneden de Poneki in de Tamalo valt, welke weer een rechterzijrivier van de Koema is; deze is bevaarbaar tot aan de plek, die Kameja'a heet. Behalve de beide reeds genoemde dorpen, werden mij als gehuchten der To Saroedoe opgegeven: Bola wolao, Roha, Kabadi, Mparene, Oemadjene, Pantabatoe, Doda (niet het tegenwoordige aan het zeestrand gelegen dorp), Masoma, Taipa en Noenoe. Het noordelijkst in dit gebied lag Towoni.

De To ri Bara woonden tusschen de To Koeloe en To Saroedoe in. Enkelen hunner wonen nu nog aan de monding van de Lariang en die van de Madjene. In tegenstelling met de To Saroedoe beweren de To ri Bara, dat zij van oudsher dicht bij de zee hebben gewoond. Hun voornaamste dorp is thans Masimboe, dat geregeld door de booten van de K.P.M. wordt aangedaan. Deze plaats bestaat echter uit een reeks van 6 kampeongs: Pantabatoe, Bamba loka (hier staat het vreemdelingenverblijf), Samonoe, Taipa, Sarasa, Masimboe. In dit Masimboe-complex wonen nu de To ri Bara. Ten N. van Masimboe vindt men nog het Toradja dorp Madjene. De gehuchten Kabonga, Bamba laro „mond van het moeras", en Saloe kaili aan de gelijknamige beken, zijn verdwenen.

Eenige oude mannen van Doda lichtten mij in, dat de To Saroedoe afkomstig zijn van twee plaatsen ver het binnenland in. Het eene dorp heette Ngapa „dorp", dat aan de Bangga iba' moet hebben gelegen, dus dicht bij het huidige Bangga koro. Het andere stamdorp heette Kalindoe, waarover ik geen voldoende inlichting heb kunnen krijgen, waar het ongeveer gelegen moet hebben. Van Ngapa komen de To Saroedoe, van Kalindoe de To ri Bara. De lieden van Ngapa en Kalindoe zouden naar beneden zijn gekomen op verzoek van den vorst van Mamoedjoe, teneinde het land langs Straat Makassar te bevolken, dat in dien ouden tijd geheel onbewoond was. De To Saroedoe en de To ri Bara beschouwen zich als

twee afzonderlijke stammen. De eersten hebben het ontkenningwoord *oema*, dat ook aan de boven-Lariang wordt gebezigd. Het is Dr. Esser gebleken, dat de taal der To Saroedoe en die van de boven-Lariang dezelfde is, alleen met dit onderscheid, dat de laatste geen tijdvormen kent, de eerste wèl. Ook de To i Koeloe spreken met kleine afwijkingen dit Oema. Daar beide stammen uit de bergen naar de kust zijn afgezakt, mogen we dus aannemen, dat zij één geheel hebben uitgemaakt met de andere stammen, die tot de Koro-groep behooren. Het aantal der To Saroedoe bedraagt ongeveer 1100 zielen.

Anders is het gesteld met de To ri Bara. Hun ontkenningwoord is *ende*. Dit wijst op betrekkingen met de stammen van het Noorden. Het onderzoek van Esser heeft dan ook uitgewezen, dat hun taal tot de Kailische groep behoort. Daar hun overlevering zegt, dat zij van oudsher aan de kust hebben gewoond, moeten wij aannemen, dat de To ri Bara oorspronkelijk één geheel hebben uitgemaakt met de West-Kailiërs. Ik heb ze volkenkundig bij de Koro-groep gevoegd, èn omdat ze op haar terrein wonen, èn omdat door het overnemen van gebruiken het verschil met de Oema-sprekers heel gering is.

Ten Z. van Masimboe vindt men de vestigingen der To Saroedoe: Watoe kapoena „krokodillensteen”, Tinangoeli en Doda. In Noenoe, Koema en Lemoea woont een gemengde bevolking van Toradjas, Mandareezen en Boegineezen. Karosa is geheel Boegineesch. De laatste plaats heeft een uitmuntende haven, waar de pakketbooten dicht onder den wal kunnen ankeren.

Meermalen bezochten lieden van de boven-Koro-groep de To Saroedoe. Velen waren in staat mij den weg te beschrijven, die daarbij gevolgd wordt. Van Bangga koro naar Towoni gebruikte men 5 dagen. Nog steeds gaan Toradjas uit het boven-Koro-gebied hierheen, veelal tijdelijk om met het zoeken van boschprodukten geld te verdienen. Ik trof ook een paar nederzettingen aan, die het karakter droegen van blijvenden aard te zijn, zooals Bangga oeloe „bovenstroom”, een uur of 6 loopens stroomopwaarts de Karosa-rivier, waar menschen van Kentewoe een dorp hebben gesticht, en geregeld akkers aanleggen; verder een aan den bovenloop van de Mora-rivier, waar lieden van Siwongi zich hebben gevestigd. Op enkele plaatsen hebben To Bada' kolonies gesticht.

Onder de dorpen der To Saroedoe heeft Towoni haar eigen geschiedenis. In den ouden tijd, toen Tipe nog niet bestond, maar men nog te Lao, daar in de buurt woonde, kwam daar een gezelschap uit Hoelakoe' in Rampi'; het waren 170 mannen, behalve vrouwen en kinderen. Deze lieden hadden, volgens de overlevering hun land verlaten tengevolge van een groote droogte, die reeds 7 jaar had aangehouden, zoodat nergens meer water te vinden was. Ze volgden nu de Koro stroomafwaarts op zoek naar water, want de heele rivierbedding lag droog. Men had ergens een gat in den grond gegraven van „7 boomlengten diep”, maar water was niet gevonden. De hoofdman, onder wien het gezelschap was weggetrokken,

droeg den naam van Manoe dolo biro „haan zoo rood als Saccharum spontanicum". Toen deze landverhuizers te Lao gekomen waren, bleef een deel hunner daar achter. Het deel dat doorreisde en later Towoni stichtte, stond onder leiding van Woeloe ntalinga „oorhaar"; hij heette zoo, omdat zijn ooren vol haar zaten. Zij, die te Lao achterbleven, hadden tot hoofdman Ntogora „de zeeroover". Eerstgenoemden reisden via Pantalawoe verder. Nadat ze eerst op andere plaatsen hadden gewoond, maakten ze het dorp Panasa, en ten slotte Towoni. De voormalige inwoners van Towoni hebben nu hun huizen in de wijk Samoeno van het Masimboe-complex. Indien het verhaal van hun afkomst van Rampi' juist is, hebben deze lieden de taal hunner voorvaderen geheel vergeten. Ze gebruiken nu de taal der To ri Bara met *ende* als ontkenningwoord. In het midden en het oostelijk deel van het Koro-gebied, alsook in het stamland Rampi' bestaat geen overlevering omtrent een groote droogte en het wegtrekken van menschen uit Hoelakoe'. De To Towoni zelf en de inwoners van Siwongi en Towoeloe vertellen deze dingen.

109. *De heer van het Lariang-gebied.*

De To Saroedoe erkenden als hun heer den magaoe van Banawa. Men vertelde mij, dat als men zijn opwachting ging maken bij den heer des lands, een groot gezelschap daartoe op weg ging, want het gebeurde meermalen, dat men onderweg overvallen werd. Towoni had den madika van Poeloe in 't Paloedal tot heer. Als men zijn hulde in Poeloe ging betoonen, nam men zijn weg door Koelawi. Dit moest steeds onder de noodige voorzorgen geschieden, want men leefde niet op goeden voet met dit land. Deze tocht werd ongeveer om de vijf jaar gemaakt, en als geschenken werden meegenomen: een ijzeren schop (*pakeke*), steenen hamertjes (*ike*), om boomschors tot kledingstof te kloppen, en *cha*, een klimvaren, die een zwart vlechtmateriaal geeft voor fijn werk. De To ri Bara en To Koeloe hadden geen bepaalden heer, aan wien ze hun opwachting gingen maken; wanneer de vorst van Mamoedjoe of die van Banawa aan het strand van hun woonplaats kwamen, en op de gong sloegen, kwamen de lieden van hun bergen naar beneden, en brachten den voornamen gast hoenders en rijst. Eerst later, toen een der Hoofden van de To ri Bara, Pandjaga genaamd, te Mamoedjoe ging trouwen, „richtten deze m'nschen hun aangezicht naar Mamoedjoe", en erkenden den vorst aldaar als hun heer.

110. *De oorlogen der lieden van de Lariang.*

De stammen in het Lariang-gebied leefden onderling in vrede met elkaar. Het schijnt, dat de To i Koeloe en de To ri Bara weinig oorlogzuchtig waren, maar de To Saroedoe en de inwoners van Towoni leefden op voet van oorlog met de To Koelawi, die meermalen tot aan de Koemari rivier kwamen, om koppen te halen. De To Saroedoe op hun beurt kwamen op hun wraaktochten nooit verder dan Powatoea, waar zij dan slachtoffers

maakten. Vandaar dat de To Powatoea steeds de To Koelawi op hun tochten naar de Lariang vergezelden. Ook met de To Pipikoro raakte men nu en dan slaags, en een enkele maal maakte men een sneltocht naar de To ri Io, aan den rechteroever der Lariang. Met de menschen van Tipe en Siwongi leefden de To Saroedoe echter steeds in vriendschap. Met de Toradja-stammen in het stroomgebied van de Karama hadden ze geen gemeenschap. Ik trof niemand aan, die daar in den ouden tijd geweest was.

In Ngapa, een stamdporp der To Saroedoe, bevindt zich nog het graf van een edelman uit Lemba (de Paloe-vallei), die daar kwam trouwen, en er gestorven is.

110a. *Het kustgebied langs Straat Makassar.*

De overige bevolking langs Straat Makassar is van zeer gemengden aard. Behalve eenige geheel Boegineesche nederzettingen als Karosa, Pasangkajoe en Pangiang, vinden we er dorpen van Toradjas, die afkomstig zijn van verschillende groepen in het binnenland. Ten Z. van Karosa is het dorp Saloe biro „oeverriet-rivier” bewoond door een 500-tal To ri Bara; hier wordt dus Ende gesproken. Verder Mora, een kleine kolonie van circa 90 Oema-sprekers van Kentewoe. Een eind boven Karosa hebben To Koelawi (Moma-sprekers) zich te Bangga oeloe gevestigd; deze menschen houden zich bezig met het verzamelen van boschprodukten (rotan). We vinden ze ook te Boja tusschen Pasangkajoe en Pangiang. In Dapoera boven Karosa vinden we weer Ledo-sprekers.

In het kustgebied tusschen de Lariang- en de Soeroemana-rivieren is de bevolking nog meer vermengd. De reden waarom men zich in deze streek gevestigd heeft, is voornamelijk om rotan te snijden, en die aan de vreemde handelaren te verkoopen. De Rai- en Torai-sprekers zijn slechts enkele jaren geleden in Tike en Saloele (Saloe oele „slangen-rivier”) komen wonen, waarheen ze van Wani en Laboea zijn verhuisd, omdat de heeren-diensten in het Tawailische hun te zwaar waren. Naar Poboero zijn een twintig jaar vóór de komst van het Gouvernement op Midden-Celebes eenige To Bada' (Ti'ara-sprekers) verhuisd. Te Malei, Bamba Lomotoe, Letawa en Sodi wonen Oende-, Poe'oe- en Ndepoeoe-sprekers. Rano maja („stilstaand water”) en Bamba Ira worden door Doi-sprekers bewoond, en naar Saloe woeko „uilen-rivier” en Pobondo zijn Tado-sprekers uit Ri Io afgezakt. Tusschen deze door Toradjas bewoonde dorpen vinden we kleine vestigingen van Boegineezen en Mandareezen.

111. *Wilden.*

Een overlevering omtrent menschen, die in het Koro-gebied zouden hebben gewoond, voordat de huidige bevolking er kwam, heb ik nergens kunnen vinden; ook niet een rechtstreeksch bewijs ervoor. Overal weet men echter te vertellen van menschen, die in de bosschen wonen, de

taoe leroe („boschmensen“). Jagers spreken van hen; ze zien hun voetstappen, ze hooren hen den krijgskreet gillen, en het geklop van de hamertjes op de planken bij het bereiden van boomschors tot kleedingstof. Diep in het bosch, waar zelden menschen komen, vertelt men, heeft men pisangschillen, maïsstompen, schillen van keladiknollen en van jobstranen, afgesneden *behoeha*-bladeren (die de *taoe leroe* gebruiken om er hun eten in te verpakken) gevonden. Plotseling ziet een jager op een berghelling akkers, en de rook van vuur. Maar als men op die plek is gekomen, vindt men er niet anders dan hoog gras. De wilden zelf ziet men nooit. Wanneer men op het geklop der foeja-hamertjes afgaat, houdt dit op, als men er dichtbij gekomen is. Alleen een oude man te Pili', die veel gejaagd had, vertelde mij, dat hij eens een vrouw der *taoe leroe* had ontmoet, midden in 't bosch; ze had een korten rok en een baadje aan, en het hoofd was gedekt met een doek. Ze trachtte hem te bewegen met haar mee te gaan; maar hij deed het niet, omdat hij dadelijk begreep met een boschmensch te doen te hebben. Als men ze volgt, is ze opeens verdwenen, maar dan is men ook den weg kwijt. Vooral lieden, die gekheid maken in het bosch, worden heel licht door *taoe leroe* misleid. Is men verdwaald, dan loopt men door een gespleten rietstengel heen, waarvan men de beide helften tegen elkaar laat klappen, als men er door is. Hierdoor doet men den toover, de misleiding, den ban van zich af (dit bij velerlei gelegenheden toegepaste middel heet *mopoeha*). (Zie over verdwalen hoofdstuk Jacht, XVII, 36).

Men beweert, dat deze vermeende wilden de menschen komen helpen, evenals onze kabouter-mannetjes. Als men bijvoorbeeld een tuinhuis bouwt, waarover men gewoonlijk drie dagen doet, en het komt in 2 dagen klaar, dan is de reden niet anders, dan dat *taoe leroe* ongemerkt hebben meegeholpen. Ook trekken ze wel mee ten oorlog, zegt men; in dit geval kennen de krijgers geen vrees. We zullen nog meer voorbeelden aantreffen van de hulp, die volgens berichten boschmensen aan gewone aardbewoners verleen.

Overall beweert men, dat deze *taoe leroe* vroeger gewone menschen zijn geweest. In Kentewoe vertelt men, dat in den heel ouden tijd de menschen van dezen woonkring voortdurend met de To Tolee vochten: de reden was alleen, dat men elkaar haatte. Ten slotte konden de To Kentewoe het niet meer volhouden, en trokken weg: een deel hunner verdween in 't bosch, een ander deel ging naar Kale nteho (*teho* = wortel) bij het tegenwoordige Peweneang in Pada-Seko. De laatsten keerden later weer naar Kentewoe terug. Dit verhaal is opmerkelijk, omdat de tegenwoordige To Kentewoe ongetwijfeld dezelfde menschen zijn als de To Tolee, en de To Pada-Seko tot een anderen stam behooren van minder ontwikkelde menschen!

Te Winatoe vertelde men mij, dat de „wilden“ afstammen van een man uit Tompi. Deze kreeg twist met een ander, en uit baloorigheid wilde hij niet meer met zijn dorpsgenooten samenwonen, en trok zich in het bosch terug.

Ook op de bergen van het Lariang-gebied zegt men, dat veel wilden wonen. Ze komen naar het strand om zout te stelen. Als gewone menschen komen ze katoen koopen, en beloven er rotan voor te leveren; maar als de handelaars hen later gaan manen, zijn ze nergens te vinden. Over het ontstaan van deze boschmenschchen vertelt men hier het volgende: De lieden van het gehucht Berena in het woongebied der To Saroedoe, vochten met die van Baroe take, en het gelukte hun dit dorp in brand te steken. De lieden van Doda (niet het tegenwoordige aan het zeestrand gelegen dorp van dien naam, maar het vroegere in de bergen) snelden Baroe take te hulp. Terwijl ze weg waren, overvielen de inwoners van Berena Doda. Ze vonden er 10 mannen: 9 werden gedood, en de tiende vluchtte in 't bosch. Daar huwde hij met de dochter van een boomgeest, en dit paar bracht de *taoe leroe* voort.

De sjamanen spreken van *taoe leroe* als van geesten (*anitoe, anditoe*), die zich nu en dan ook in hen incarneeren. De sjamanen zeggen, dat deze geesten er als gewone menschen uitzien, in foeja gekleed zijn, en dat hun hoofdhaar overeind staat. Men onderscheidt ze van de gewone boomgeesten. Wanneer een *taoe leroe* in een sjamaan vaart, dan bedekt deze de oogen omdat de *taoe leroe* zich schaamt voor zijn makkers, van wie hij is weggelopen. Als men denkt, dat zoo'n *taoe leroe* iemand ziek maakt heeft, neemt men wat gekookte rijst en een hoen, dat men gedood en van de ingewanden ontdaan heeft; dit wordt naar het Westen toe gelegd, maar er wordt geen poppetje bij geplaatst als plaatsvervanger voor den zieke, zooals wél gedaan wordt, als het een gewonen boomgeest geldt.

112. Reuzen.

Er bestaan ook verhalen van reuzen, die in verband worden gebracht met de steenen outheden, die bij Gimpoe (zie II, par. 15) worden gevonden. Daar zou namelijk een reus hebben gewoond, die Ntokalo heette. Hij was zóó groot, dat hij met gemak over de Koro stapte. Wanneer hij vocht, bond hij een tak van den arenboom om zijn been, en maaide daarmee den vijand neer. Hij strooide rijstkorrels en deze veranderden in wespen en bijen, die den vijand staken en op de vlucht dreven. Hij hield de hand op, en liet er een gewoon sterveling op staan. Zijn zwaard was enkele vademen lang, en terwijl hij liep, liet hij een aantal menschen op de scheede ervan zitten. Hij was ook gehuwd, maar van zijn vrouw weet men niets te berichten. Hij had een zoon, die na zijn geboorte met moedermelk en pisang werd gevoed. Toen de jongen 10 dagen oud was, bracht hij een zwaren boomstam voor brandhout aan.

Men vertelt ook, dat vader en zoon overzee naar een andere plaats gingen, en de menschen, die ze meenamen, lieten ze op de scheeden van hun zwaarden zitten. De pompoen (*Lagenaria vulgaris*), dien deze reuzen plantten, was zóó groot, dat een mensch zich erin kon verbergen, als muizen hem hadden uitgehold. De rijstkorrels waren naar evenredigheid,

want één korrel ervan vulde den pot van een gewoon menschenkind.

In Koelawi woonde in dien tijd ook een reus, die den naam droeg van Mbelioe. Toen Mbelioe en Ntokalo elkaar voor de eerste maal ontmoetten, begonnen hun honden dadelijk met elkaar te vechten, maar geen der beide dieren legde het af. Hieruit maakten de beide reuzen op, dat de meesters der honden ook even sterk moesten wezen. Om zich hiervan te overtuigen, schopte Ntokalo een arenboom om, en Mbelioe draaide met beide handen een zwaren boom van zijn wortels los. Toen sloten ze een verbond van vriendschap met elkaar. Het graf van Ntokalo bevindt zich bij Wamo, aan den linkeroever van de Moeoe; het is een kleine heuvel.

Men vertelt ook van een anderen reus in Koelawi, die Mpelowa heette (misschien zijn Mbelioe en Mpelowa wel dezelfde persoon, omdat *lio* „voorbijgaan” en *liwa* „zich naar een andere plaats begeven” als synoniemen kunnen worden beschouwd). Deze had vriendschap gesloten met een reus in Pekoerehoea, Lamba badi geheeten, en beiden waren weer vrienden van Ntokalo. Die twee vrienden gingen samen uit stelen in het Paloesche. Ze namen een reuzebuffel en een schuur vol rijst, en brachten die naar hun woning over.

Een reus was ook Soma, die te Bola bololi woonde. Nog een ander huisde in Tompi, de voormalige hoofdplaats van Tolee. Men vindt er nog sporen van een sawah, die van dezen reus afkomstig zouden zijn, terwijl de inwoners van Tompi nooit sawahbouw hebben gekend.

Verhalen van apen, die de menschen komen helpen, waarin wellicht een heenwijzing naar vroegere bewoners van het land gezocht mag worden, heb ik in de Toradja-gebieden, die tot nu toe besproken zijn, niet gevonden. In Lore zullen we hiermee nader kennis maken.

113. *De To Pipikoro.*

Wanneer men de bewoners van het Koro-gebied van Bangga koro oostwaarts nader leert kennen, komt men tot het besluit, dat men met één volk te doen heeft. De taal, die gesproken wordt, is dezelfde; alleen een aantal woorden verschilt van elkaar in de onderscheiden streken. Ook de woorden voor „niet” verschillen. In Gimpoe, Peana, Kentewoe en de dorpen langs de Koro zegt men *oema*, in Banasoe' *aria*, in Siwongi *ompa*. Dat men bij de West-toradjas geen taal of dialect kan benoemen met het ontkenningwoord, blijkt hier weer duidelijk ten opzichte van het *oema* van Kentewoe en het *aria* van Banasoe'. In beide plaatsen toch wordt dezelfde taal gesproken. De heer L. Woodward, officier van het Leger des Heils, die jarenlang in het Koro-gebied heeft gewerkt, zeide, dat hij slechts twee woorden kende, die in de twee plaatsen verschillen: het reeds genoemde voor „niet”, en „weggaan”, waarvoor in Kentewoe *hilo*oe wordt gezegd, en in Banasoe' *rooe*. Ook de onderlinge verschillen in de adat zijn van weinig beteekenis⁶⁵).

⁶⁵) Dr. Kaudern schrijft daarentegen: „All over Pipikoro the To Benahoe were said

Wanneer men echter bij de bewoners van het land onderzoek doet, noemen zij een aantal stammen, waarin het volk verdeeld zou zijn, een verdeeling, die blijkt meer van politieke dan van volkenkundige beteekenis te zijn. Een eenigszins algemeene naam is To Pipikoro, „mensen van den oever der Koro”, en tot hen worden dan gerekend degenen, die een staatkundige eenheid uitmaakten met Peana als hoofdplaats. Dit zijn dan de inwoners van den Kentewoe-kring, Peana-kring, Banasoe'-kring en de inwoners der dorpen langs de Koro van Gimpoe tot Weliri. Maar gewoonlijk spreekt men van de To Kentewoe, To Peana, To Banasoe', en To Tolee als afzonderlijke kringen.

In een paar dorpen (Moa', Pili') vertelde men mij, dat het stamddorp van alle To Pipikoro Woeloli zou zijn, een dorp, dat tusschen Hoepa en de Koro heeft gelegen. Elders wist men hier niet van; Woeloli is wel een dorp, dat heeft bestaan, maar dat eerst in lateren tijd is gesticht.

De dorpen waar de drie eerstgenoemden wonen, noemde ik reeds op. De dorpen der To Tolee waren: Tompi, Mane, Pangana, Poraelea, Kilo, Bente, Tangkoelowi, Lonobasa en enkele andere gehuchten. Zooals reeds is medegedeeld, heeft het Bestuur getracht deze menschen van hun bergen te doen verhuizen naar bewoonbare streken, zoodat nieuwe dorpen der To Tolee zijn verzezen in Doë oentoe (Onoe') bij Kentewoe, en Lawoea in de vlakke van Gimpoe. Van den naam Tolee wist men den oorsprong niet mee te deelen; het woord beteekent „urineeren”. Volgens den heer E. Rosenlund, Officier van het Leger des Heils, zou er een kleine beek bij Pangana zijn, die den naam Tolee draagt ⁶⁶).

Alle To Tolee noemen Tompi, aan den noordelijken oever van de Koro, als hun stamddorp ⁶⁷). Ook Pangana moet heel oud wezen. Eenige overlevering, vanwaar zij zouden zijn gekomen, heb ik nergens onder hen kunnen opsporen. Van Kentewoe, Peana en Banasoe' wordt dikwijls Peana als het oudste opgegeven, maar de reden hiervoor moet vermoedelijk

to speak a dialect differing more from the oema dialects than these dialects differ from each other” (3, 69). Mijn eigen onderzoek stelt den heer Woodward geheel in 't gelijk. Hieruit volgt dat de speculaties van Dr. Kaudern, om uit de overeenkomst van het ontkeningswoord bij twee Toradja-stammen ook nauwere verwantschap tusschen die twee op te maken, van geen waarde zijn (Kaudern 3, 157, 158). Door het taalonderzoek van Dr. S. J. Esser is aan 't licht gekomen, dat het Oema vrij sterk afwijkt van het Moma van Koelawi. Adriani zegt, dat deze beide talen vlak bij elkaar staan; deze bewering was gegrond op aanteekeningen, die Dr. Adriani in 1897 omtrent het Oema had gemaakt tijdens zijn verblijf aan het Lindoe-meer, en waarvan gebleken is, dat ze sterk met Koelawisch vermengd waren. Volgens Esser sluit het Oema zich in verscheiden opzichten bij het Bada'sch aan, o.m. doordat het ook de sluitende hamza heeft. Toch schijnt het er ook weer vrij aanzienlijke verschilpunten mee te vertoonen.

⁶⁶) De To Lindoe verheelen hun minachting voor de To Tolee niet; ze vertelden mij, dat deze menschen eigenlijk booze geesten, *seta*, zijn, die de eigenschap hebben veel te urineeren (*tolee*); op één maal maken ze „een put vol” met hun urine. Vandaar dat deze lieden To Tolee heeten.

⁶⁷) Dr. Kaudern noemt Pangana en Poraelea als de stamddorpen, en hij vermoedt, dat Tompi een kolonie van Pangana is geweest (Kaudern, 3, 61, 62).

gezocht worden in de omstandigheid, dat hier het hoofdengeslacht woonde, dat eerst later in het land gekomen is. Kentewoe maakt den indruk de oudste plaats te zijn. Hier vond ik oude overleveringen omtrent de schepping der menschen, den oorsprong van de rijst, en dergelijke verhalen, die in de beide andere plaatsen onbekend waren.

De To Kentewoe houden vol, dat zij afstammen van een menschenpaar, dat door den Hemelheer gesmeed was, en vanuit Kentewoe zouden Peana en Banasoe' zijn bevolkt. Vanuit Banasoe' zijn Mapahi', Pelempea, Bokoe' en alle andere gehuchten langs dit deel van de Koro ontstaan, waarvan de inwoners thans zijn samengebracht in de dorpen Karangana en Moa'. Ook langs de boven-Karangana zwermden ze uit: in het dorp Kalamanta wonen nog menschen, wier voornaamste taak het is voor de kudden buffels te zorgen, die daar weiden. Bokoe' beteekent „reiskost“; het dorp zou ontstaan zijn, doordat de To Banasoe' een rustplaats wenschten te hebben op hunne tochten naar Bada' en Rampi'. In Bokoe' zijn ook To Bada' gevestigd⁶⁸). Nog meer naar het Z. te Tampaa tuinden To Banasoe' naast To Rampi'. Deze omstandigheid zal wel de oorzaak zijn, dat Kaudern eenige punten van overeenkomst in de cultuur van Bokoe' en van Rampi' vond (3, 75).

114. *De To Tolee als Kampenaars.*

De To Tolee staan bekend als de Kampenaars van de West-toradjas. Toen een gezelschap hunner naar Paloe ging, vertelt men, gaven de vrouwen hun mannen de opdracht mee om veel koperen kalkbusjes voor haar te plukken, als ze een boom tegenkwamen, waar ze aan groeiden, want ze meenden, dat het boomvruchten waren (NB. De To Tolee zijn bekwame kopergieters!) Toen die mannen bij Mamboro aan de baai van Paloe kwamen, dachten ze, dat de kokosboomen, die daar zeer dicht opeen staan, vanzelf waren gegroeid („door vogels geplant“ zooals het heet), en ze spraken af om de volgende maal een bijl mee te brengen om de boomen om te hakken. Bij eb maakten ze op een droog gelooopen stuk zeestrand een hut, en ze wilden daar een akker aanleggen. Als de vloed opkomt, gaan ze met de zee vechten, maar verwonden zichzelf daarbij, omdat het water een andere richting aan hun zwaarden geeft, als ze erin hakken; en dan meenen ze dat de zee zich wreekt. Als ze terugkomen, stelt zich een aan, alsof hij zijn taal vergeten is en alleen Paloesch kent. Zijn vrouw, die die taal niet verstaat, wordt hierdoor zóó wanhopig, dat ze zich samen met haar kind verdrinkt.

Een hunner vaart met een Boeginees in diens vaartuig op zee, en hij ziet dat de prauw zich telkens wendt door het roer van den stuurman. Hij verstaat hun taal niet, en meent, dat de stuurman het vaartuig alleen doet wenden door zijn woord. Hij denkt: „Dat is een knappe prauw, die de

⁶⁸) Dr. Kaudern betwijfelt of de dagelijksche taal der menschen te Bokoe' oema is. Dit is inderdaad zoo.

taal der menschen verstaat". Hij vraagt van wat voor hout de boot gemaakt is, en men antwoordt: Bena (Bare'e: wenoea, Octomeles Moluccana). Zoo'n *bena*-boom staat ook vlak bij zijn woning in Tolee. Als hij thuis gekomen is, gaat hij den boom omhakken, maar hij doet dit zóó, dat de boom bij zijn val zijn huis moet verpletteren. Allen loopen toe om te waarschuwen, maar de man antwoordt rustig: „Laat mij maar begaan; die boom gehoorzaamt mij". Als hij valt, roept hij: „Den anderen kant op!" Maar de boom valt door, en verplettert het huis en de bewoners. Dan verdrinkt de man zich.

Op reis zijnde, hoorden To Tolee den vogel *koera-koera* (Bare'e: *koro-koro* of *kere-kere*, de kleine jaar- of neushoornvogel). Ze meenden, dat de vogel om den kookpot (*koera*) vroeg, dien ze bij zich hadden, en gewillig lieten ze dien op den weg achter. Een ander maal hoorden ze het geroep van den vogel *koengkoeng*; ze meenden daaruit te verstaan, dat de vogel hun gelastte hun rijst weg te werpen, en ze deden dit. Weer een ander maal was het de woudduif, die haar dof gekoer liet hooren, waaruit ze meenden te verstaan: *Roegogoe toloe* „twee testikels". Toen sneden ze een hunner makkers zijn scrotum af.

Eens had een To Tolee een hert gestrikt; hij droeg zijn kind toen hij den buit vond. Daar hij niet beiden tegelijk kon dragen, hing hij zijn kind aan een touw in een boom, en bracht het hert naar huis. Teruggekeerd vond hij zijn kind gewurgd, maar hij zeide: „Het lacht!" En toen de moeder begon te schreien, troostte de man haar: „Ik zal je gauw een ander kind zoeken".

In een prauw op zee varende, liet een der To Tolee zijn hakmes overboord vallen. Dadelijk gaf hij een merkteeken aan den kant der prauw op de plek, waar het mes gevallen was, en aan het strand gekomen, gingen men onder dit merkteeken ijverig in het zand zoeken.

115. *De vorsten van Pipikoro.*

Evenals Kentewoe, Peana en Banasoe' elk om strijd beweren, dat ze het oudste dorp zijn, zoo vertelt elk dezer dorpen, dat het de woonplaats van den eersten vorst van Pipikoro is geweest. Aan de afkomst van deze Hoofden zijn allerlei overleveringen verbonden. Allen echter zeggen, dat er reeds veel menschen waren, toen zich afspeelde, wat in de overlevering verteld wordt. Wij mogen hieruit opmaken, dat de Hoofden tot een ander volk behoorden, dat onder deze menschen is komen wonen. Dit blijkt ook nog uit andere dingen, zooals uit den natten rijstbouw en gebruiken in den oorlog, die aan deze Hoofden worden toegeschreven.

Het meest bekende verhaal speelt in Peana. Daar zou iemand eens in het bosch op de helling van den Toetoe Opoi een reiger, *bangko' ahoe* of *ba'o*, hebben zien rondvliegen. Daar de bewegingen van den vogel zijn aandacht trokken, ging hij in zijn nest kijken, waaromheen de vogel cirkelde. Hij vond daarin een reigerjong en een meisje, die elk uit een ei waren gekomen. De man nam het meisje mee naar huis. Later huwde ze

met iemand van Peana, Tamopewo „de niet met den lendendoek bekleede“ geheeten. De vrouw is bekend onder den naam van Koele „podagra“, omdat ze op lateren leeftijd aan gewrichts-rheumatiek leed^{68a)}. Van haar stammen de vorsten, *maradika*, af niet alleen, maar haar kinderen zouden het aanzijn hebben gegeven aan de vorsten van alle aan deze menschen bekende en min of meer verwante stammen. Dit is een trek, dien we in de overlevering van nagenoeg elken stam in Midden-Celebes terugvinden. Zoo zou Koele ook 7 kinderen hebben gehad; sommigen zeggen: allen zoons. Een hunner werd de stamvader van de vorsten van Mamoedjoe, een ander van die te Palopo (Loewoe'), een van Sigi, een van Koelawi, een van Napoe, een van Peana, een van Banasoe'. Alleen van de laatste twee weet men nog de namen op te geven: Ngkaboda in Peana, en Ngkaridi in Banasoe'. Volgens een ander verhaal had Koele 5 zoons en 2 dochters; de eersten verspreidden zich naar de pas genoemde streken; één dochter huwde met een man van Lindoe, en de ander met iemand van Siwongi (Tobakoe).

Naast deze overlevering van Koele bestaat een ander verhaal: Uit een meertje, Rano mpedapa, dat ten W. van Peana, en ten Z. van Kentewoe ligt, haalde een visscher met zijn hengel een meisje op, dat de stammoeder der vorsten werd. Het genoemde meer is ook de plek, vanwaar de eerste rijst kwam, zooals we in het hoofdstuk over landbouw zullen zien.

Er bestaan meer zulke verhalen over het hengelen van een meisje, zooals we die ook tegenkomen in Napoe en Bada'. Zoo vertelt men te Kentewoe, dat iemand in de Woeroemoe-rivier ging visschen, beneden het punt, waar de weg naar Doë oentoe haar snijdt. De visscher haalde een potlepel, een mandje en allerlei huisraad uit het water op, en tenslotte een meisje. Deze ontving den naam van Woko peka „de plaats waar de angel getroffen heeft“. Ze trouwde met den visscher, maar voordat het huwelijk plaats had, maakte ze met haar man de afspraak, dat als ze een kind kregen, hij het kind zou reinigen, als dit zich bevulde. Toen het paar een kind gekregen had, herinnerde de vrouw den man aan de afspraak, maar deze antwoordde: „Wasch gij het vuil weg, dan wasch ik je hand“. De vrouw deed dit, maar daarna zei ze van hem te willen scheiden. Daartoe liep ze naar het water. De man volgde haar en wilde haar grijpen, maar telkens

^{68a)} Van deze overlevering kreeg ik een uitvoerige lezing in Koelawi, dus buiten het Koro-gebied, te hooren. Op Toetoe opoi bij Peana merkte men een reiger, *ba'o*, op, die telkens naar het dorp vloog, met den snavel rijst, die te drogen lag, opnam, en daarmee naar den berg terugkeerde. Men ging den vogel na, en toen merkte men, dat hij de rijst boven op een waringin-boom bracht. Een oude man klom toen in den boom, en deze zag in het nest een vogeljong en een meisje liggen. Elken dag klom de man in den boom, en hij zag, dat het kind hoe langer hoe grooter werd. Toen ze groot genoeg geworden was, wilde de oude man haar naar beneden dragen. Toen sprak het meisje opeens, dat dit niet in een gewonen doek mocht gebeuren, maar dat men daarvoor een kostbaren kain, *mesa*, moest gebruiken. Thuis gekomen, verborg de oude man het meisje 7 nachten; toen slachtte hij een hoen om haar levensgeest te versterken (*tinowoei*), en vertoonde haar aan de menschen. Ze kreeg den naam van Ngkorao.

als hem dit bijna gelukte, was ze hem weer een eind vooruit. Voordat ze in het water verdween, zei ze tot haar man: „Als het kind huilt, breng het dan hier”. Dit deed de man, en dan was de kleine dadelijk stil. Van dit meisje stammen de *maradika* van Kentewoe af. Van al deze hengelverhalen zegt men, dat ze eerder hebben plaats gehad dan het vinden van Koele in het reigersnest^{68b}).

Bijzondere beteekenis kregen de *maradika* der To Pipikoro echter pas, toen een Koelawisch Hoofd te Peana kwam huwen. Dit moet geruimen tijd na Koele hebben plaats gehad, maar toch laten sommigen de vrouw, met wie het Koelawi Hoofd trouwde, (ook) uit het ei van den reiger komen. Baloe „weduwenaar” heette de Koelawiër, die in Peana kwam wonen, een man met wien we al kennis hebben gemaakt, en van wien we nu zullen nagaan, wat van hem in Pipikoro wordt verteld. Zijn vader was Towongo „de doove”, zoo genoemd omdat hij hardhoorende was. Ofschoon Baloe „de” man van Pipikoro is, overal bekend, ligt hij zooals we weten te Bola papoe in Koelawi begraven. Anderen zeggen, dat Baloe *maradika* van Koelawi was, en zijn zoon Towongo heette, en dat deze in Banasoe' kwam huwen. Hierin komt weer de oude naijver uit tusschen Banasoe' en Peana. Kort vóór de komst van het Gouvernement hadden de lieden van Banasoe' op last van den *maradika* van Koelawi een nakomeling van Baloe, Tama i Sapeta genaamd, gedood, omdat deze weigerde den vorst van Sigi langer als heer te erkennen. Hij wilde zich aan den vorst van Paloe onderwerpen, zeggende, dat deze rijker was dan die van Sigi, en het dus meer de moeite waard was diens onderdaan te zijn. Volgens de mededeeling der To Banasoe' zou de opstandeling gezegd hebben, toen hij wist welk lot hem wachtte: „In Banasoe' wil ik sterven, want dit is het stamland van alle *maradikas* in Napoe, Donggala, Sigi en Koelawi”.

Zelfs de To Tolee, die onder de To Pipikoro de „plattelanders” zijn, en als wat minder worden beschouwd dan de inwoners der drie steden (Kentewoe, Peana, Banasoe') doen een poging om den oorsprong van het *maradika*-geslacht bij zich te zoeken. Boesi, vertelt men, een To Tolee van Pangana, was de eerste *maradika* van Pipikoro; hij ging trouwen in Pakoeli, en stierf tenslotte in Boegi (Bone). Baloe, een broer van Boesi, ging wonen in Kentewoe, en een andere broer, Towongo, in Koelawi. Hierdoor komt het, dat Koelawi en Kentewoe (Peana) één *maradika*-

^{68b}) Te Towoni in het benedenland van de Lariang, waarvan de inwoners zeggen afkomstig te zijn van Rampi', vertelde men mij, dat een man Ntinapoe geheeten, in een meertje, Rano doeni geheeten, bij het dorp Hoelakoe', ging visschen, waarbij hij rijpe pisang als lokaas gebruikte. Hij haalde ook een meisje op, dat hij Ntasa dano „rijpe pisang van het meer” noemde (anderen spreken van Soele dano „hart van het meer”). Van haar zou het hoofdengeslacht afstammen. In Hoelakoe' en Rampi' zelf is van zulk een overlevering niets bekend. — Wat betreft de overlevering van het meisje uit de Woeroemoerivier, volgens een verhaal in Koelawi, zou zij Sihia hebben geheeten. Haar zoon bij den visscher droeg den naam van Taoera, die elders weer een Banawasche *madika* wordt genoemd, de vader van Baloe.

geslacht hebben, en de To Tolee niet meer. Anderen weer beweren, dat Towongo maradika was van Tompi, en dat van hem de hoofdengeslachten in de omliggende landen afstammen.

Het graf van Mpala, die een oudere broer van Baloe genoemd wordt, maar die niet zoo'n grooten naam heeft als deze, ligt te Bola hae, een van de buitenwijken van Kentewoe. Het graf is een ruimte van 3 M. in 't vierkant, overdekt met een dak op vier palen. Over deze ruimte is een vloer van bamboe gelegd, waarop rolletjes *raoe*-bladeren (*Heliconia Bihai*), die als offeranden aan den doode zijn bedoeld. Op een rek liggen een hoop stokken, die tegelijk met de bladeren daar zijn gebracht, en die misschien als plaatsvervangers van de offeraars moeten dienen. Naast Mpala ligt zijn vrouw begraven; deze plek is alleen met een dak overdekt; er ligt geen vloer overheen; aan een der daksparrren hangt een oude zonnehoed, misschien wel die welke de overledene placht te gebruiken. Na het oogsten en bij het *mogimpoe*-feest placht men hier samen te komen om te offeren en een maaltijd te houden. Geen sjamaan doet hierbij dienst. Ieder brengt een en ander, dat op den akker groeit, rijst, knollen en groenten; verder hoenders, eieren en brandhout. Een der oudsten spreekt den overledene toe met *rate* „doodenziel”; hij deelt het overleden Hoofd mede, dat men hem van allerlei brengt, waarvoor hij zorgen moet, dat het gewas gelukt en de huisdieren gedijen.

Waren Kentewoe, Peana en Banasoe' met de om hen heen liggende en tot hen behorende dorpen de steden der Hoofden, de To Tolee stonden een trapje lager. Zij hadden geen eigen maradika, maar gehoorzaamden de Hoofden der drie genoemde plaatsen, vooral dien van Peana.

116. *De heer des lands.*

Alle To Pipikoro erkenden den vorst, magaoe, van Sigi als hun heer. Op bepaalde tijden ging men hem zijn hulde bewijzen. De wegen waarlangs dit geschiedde, waren voor de To Tolee verschillend. De inwoners van Pangana en Mane brachten hun eerbewijzen aan den vorst van Koelawi, die van Poraelea en de andere meer naar het Westen gelegen dorpen der To Tolee gaven de voor Sigi bestemde geschenken over aan den maradika van Kentewoe. De maradikas van Koelawi en Kentewoe zorgden dan dat de huldebewijzen bij den vorst van Sigi kwamen. Alleen de inwoners van Tompi zonden rechtstreeks een gezantschap uit hun midden naar Sigi. De geschenken bestonden uit goud, foeja, gepelde rijst en hoenders.

De inwoners van Kentewoe en Peana zonden hun gezantschappen gezamenlijk naar Sigi; de maradikas gingen zelf mee; men deed dit om de 5, 6 jaar. Banasoe' ging op zichzelf op niet vaste tijden; soms lagen er tien jaar tusschen twee huldebetooningen, vertelde men. Behalve fijne en grove foeja, gepelde rijst en hakmessen, die ook door Peana en Kentewoe werden opgebracht, moest Banasoe' bij dit *mepoe* (huldebewijzen aan den

heer des lands) ook een slaaf leveren. Deze werd niet gedood, maar diende den vorst.

Wanneer men bij den heer gekomen was, gaf deze een of meer buffels aan de gezanten als *tinoewoei* „versterking van hun leven”; deze dieren werden geslacht en gegeten. Keerde het gezantschap terug, dan schonk de vorst van Sigi zout, hoofddoeken en korte Boegineesche broeken. Rijst om te planten, zooals de vorsten van Palopo en Waiboenta gewend waren aan hun onderdanen te geven, schonk de vorst van Sigi niet. Was een lid van het Sigische vorstenhuis gestorven, dan kwamen To Sigi bij de To Pipikoro om voor weinig zout veel rijst en fijne foeja te koopen”.

Mesaoeroe poee heette het, als men den heer des lands de gehoorzaamheid opzegde. Dit is onder de To Pipikoro nooit voorgekomen. Een voorbeeld hiervan hebben we boven aangetroffen in Tama i Sapeta, die te Banasoe' werd vermoord.

De oorsprong van het *mepoe* aan Sigi kent men niet; sommigen noemen het feit, dat een maradika-telg uit een der drie „steden” met een Sigische vorstendochter huwde als de aanleiding tot deze verhouding van heer en onderdaan. Men geeft op, dat het nut van dit *mepoe* hierin bestond, dat de stammen elkaar dan niet meer naar willekeur konden beboeten en beoorlogen, omdat de heer steeds in allerlei kwesties tusschenbeide kwam.

117. De To Pili'.

De lieden in het woongebied van Pili' rekenen zich niet tot de To Pipikoro te behooren; ze houden zich voor een afzonderlijken stam, ofschoon hun taal dezelfde is als die der To Pipikoro, en in hun gewoonten slechts weinig afwijkingen zijn aan te wijzen; deze afwijkingen gelden het oogsten van de rijst en het koppensnellersfeest. Vroeger had dit stammetje zijn dorpen aan den linkeroever der Koro. Hun stamdorp heette Koengkoee aan het gelijknamige riviertje; maar hun meest bekende nederzettingen waren Pili' en Wata ngkama. Dit laatste dorp lag dicht bij de plek waar de Koro zich naar het Westen ombuigt; tot daar liep ook het gebied der To Pili'. Later hebben ze zich aan den rechteroever der rivier gevestigd in de vlakte van Gimpoe te Oentoe, zoodat de menschen daar zich nog noemen To ri Oentoe, en te Makoedjawa. Na de komst van het Gouvernement zijn de overige lieden van dezen stam, die nog aan den linkeroever der Koro woonden, samengebracht in een nieuw dorp aan den rechteroever, dat ook den naam van Pili' draagt.

De To Pili' erkennen den vorst van Sigi als hun heer, aan wien ze hun geschenken, bestaande uit fijne en grove foeja en uit hakmessen rechtstreeks (niet door tusschenkomst der To Pipikoro-hoofden) brachten. Pili' heeft steeds in de beste verstandhouding geleefd met de naburen, met wie ze vaak meegingen, als ze ten oorlog trokken.

Toen het dorp Longkea in Besoa door de To Mene was ingenomen (I, 202), vluchtten velen uit die plaats naar Pili', tusschen welke twee

dorpen een rechtstreeksch pad bestond langs de Lemo ngkeoe, een rechterzijrivier van de Koro. Deze vluchtelingen vonden langen tijd gastvrijheid in Pili', en keerden later naar hun land terug.

118. *De oorlogen der To Pipikoro.*

In hunne oorlogen waren de To Pipikoro steeds verbonden met de To Koelawi. Hadden de eersten reden om tegen een land op te trekken, dan voegden de To Koelawi zich bij hen, en andersom. In deze oorlogen kwam de mindere plaats, die de To Tolee in den stam innamen hierin uit, dat de plechtigheden, die aan het uittrekken voorafgingen, niet in hun eigen dorpen werden verricht, maar te Kentewoe of te Peana, wanneer men zich daar voor den tocht vereenigd had. Ook kregen ze geen aandeel in de buitgemaakte krijgsgevangenen.

Oorlogen in den stam onderling schijnen niet voorgekomen te zijn, althans niet tusschen Peana en Kentewoe. Banasoe' moet eens aan Kentewoe den oorlog hebben verklaard, naar aanleiding van een twist over een buffel. Beide steden trokken tegen elkaar op: de lieden van Kentewoe hadden zich in de vlakte gelegerd, en Banasoe' had zich versterkt op den heuvel Tono. Het is echter niet tot vechten gekomen, want een groote bijenzwerm dreef de legers uiteen en een sterk gezwollen rivier verhinderde de beide partijen elkaar te lijf te gaan. Toen maakte de maradika van Peana vrede.

De vijanden der To Pipikoro zijn volgens hun zeggen nimmer in het Koro-gebied doorgedrongen, met uitzondering van één keer, toen de To Rongkong Peana hebben bedreigd, de eenige vestiging in het Koro-gebied, die nimmer door een aarden wal of op eenige andere wijze versterkt is geweest. Dat de vijand deze plaats niet heeft aangevallen, kwam volgens de overlevering, doordat de krijgers grooten jeuk in de keel hadden gekregen door het eten van Colocasia. Toen ze vervolgens nog bij het halen van *katimba*-bladeren (een *Amomum* soort) door groote scharen van mieren gestoken werden, gaven ze hun voornemen om aan te vallen op, zeggende: „In een land waar de Colocasia en de mieren zóó vurig zijn, moeten de menschen wel heel dapper wezen". De To Rongkong trokken toen terug, maar de mannen van Peana volgden hen, en vonden hen slapende aan de Ntoloemola-rivier, die tot het stroomgebied van de Betoee behoort. Daar werden allen gedood.

Wanneer Sigi oorlog voerde met Parigi en rijkjes in het Paloe-dal, namen de To Pipikoro daaraan slechts een gering aandeel. Hun krijgstochten richtten zich voornamelijk tegen de stammen in het Zuiden. Zoo hebben zij de To Rampi' bevochten. Dit deden ze op verzoek van den vorst van Palopo. Deze was namelijk met de To Rampi' in oorlog, maar hij kon ze niet verslaan. Er waren toentertijd heel veel menschen in Rampi', die in 17 dorpen woonden op heuveltoppen om de vlakte van Bangko' heen, zegt de overlevering. Bij de belegering van het hoofddorp hadden de To Loewoe' een onderaardsche gang gegraven, die tot binnen de

versterking leidde. De To Rampi' hadden dit gemerkt, en telkens wanneer een vijand door de opening kroop, werd hem het hoofd afgeslagen. De To Loewoe' hoopten, dat de belegerden uit hun versterking zouden worden gedreven door den stank, dien de rottende lijken verspreidden, maar de To Rampi' brachten dezen in stilte binnen de versterking van den vijand, zoodat alleen hij van den stank te lijden had.

Toen de vorst van Palopo begreep, dat hij de To Rampi' niet kon onderwerpen, zond hij een gezant tot de To Pipikoro. Deze sprak: „Ik hoor dat gijlieden heel dapper zijt. Wanneer gij de To Rampi' overwint, zal de machtige vorst van Loewoe' u tot broeder zijn, en hij zal zijn legeraanvoerders uit u beroepen". De To Pipikoro gaven aan den oproep gehoor en overwonnen de To Rampi', nadat zij hun hoofdvestigingen in Hoewowo en Kalampisa verwoest hadden. Sedert kwamen de To Rampi' nun hulde aan de maradikas van Pipikoro betuigen; ze gingen daarbij echter niet verder dan Banasoe', en brachten hakmessen en hoenders als geschenken mee. Als de Hoofden der drie steden in Rampi' kwamen, gaven de lieden daar hun te eten.

Deze verhouding van heer en onderdaan is door den tijd gewijzigd, „omdat er geen ouden van dagen meer in Rampi' en in Pipikoro waren, die het begin van deze verhouding kenden". Nadien gingen To Rampi' en To Pipikoro als bloedverwanten met elkander om. De weg naar Rampi' liep van Banasoe' over Bokoe', Tampaa (hier woonden al To Rampi') en Mahaba. Bij de latere krijgstochten der To Pipikoro naar Pada-Seko sloten zich steeds To Rampi' aan.

Peana zou ook eens met Palopo hebben gevochten. De aanleiding daartoe schijnt niet meer bekend te zijn. Peana verloor den strijd, maar het erkende den datoe van Palopo niet als heer, op grond van de omstandigheid, dat maradika Peana „verwant" was aan den vorst van Waiboenta.

119. *De oorlogen met Pada-Seko.*

Het veelvuldigst hebben de To Pipikoro met de To Pada-Seko gevochten. Had bij de krijgstochten naar Rampi' Banasoe' de leiding, tegen Pada waren het Peana en Kentewoe, die de tochten regelden. Vandaar dat in Banasoe' geen To Pada als krijgsgevangenen werden gevonden; daarentegen veel in Peana en Kentewoe.

De aanleiding tot deze oorlogen, zegt men, is geweest, dat de To Pada iemand van Pipikoro, Rompali genaamd, die naar Pada was gegaan om er handel te drijven, hadden gedood. Zijn makkers, die weggelopen waren, brachten het bericht. Maradika Tamempeao ging toen naar Pada, en verbrandde het dorp Kea. Hierna was er vrede. Toen ging een To Peana, Ntjiroboe genaamd, naar Pada om er te handelen (dit moet ongeveer honderd jaar geleden zijn, volgens de opgaven, dus ongeveer in 1825). In Pada gekomen, vond hij een Loewoe'er die katoenen goederen verkocht. Deze werd door den man van Peana gedood, en zijn koopwaren werden geroofd. Maar de To Pada zochten den moordenaar, omdat de

misdaad in hun land was begaan. Daarom wilden de To Pada enkele van de achtergebleven makkers van maradika Peana doden. Maar toen deze van dit voornemen hoorde, liet hij goud naar Pada brengen om den moord op den Loewoe'er te verzoenen. De To Pada namen het goud aan, maar ze doodden toch iemand van Peana, Karewa genaamd. De makkers van den vermoorde gingen eerst naar Peana terug, maar ze keerden weer, en verbrandden het dorp Pokaloea, en nog zes andere plaatsen: Deahi, Tanoe, Lahoe, Bini, Bongko, en Pongkoa. Het Hoofd van Pokaloea had een groot hoofd. Hij was gevlucht naar Deahi. Toen dit dorp ingenomen en verbrand werd, vluchtte hij naar de volgende plaats en zoo verder. De To Pada onderwierpen zich aan de To Peana, gaven 17 slaven, honderden buffels, veel ijzeren werktuigen.

Later stonden de To Pada weer op. De To Pipikoro togen er weer heen, en opnieuw onderwierpen de To Pada zich. Toen maakten de maradikas van Pipikoro een heuveltje van steenen bij het dorp Patengko, plantten er een *Dracaena* bij, en spraken tot de To Pada: „Gij moet tweemaal zevenmaal het aantal steentjes aan slaven, buffels en ijzeren schoppen betalen, anders verdelen wij u". Dit konden ze onmogelijk doen, en daarom onderwierpen de To Pada zich onvoorwaardelijk aan de To Pipikoro. Na een poos doodden ze echter een broer van den ouden maradika Taigempo, die mij dit verhaal deed, Poromoe genaamd, die in Pada gehuwd was; zijn 30 buffels en zijn bezittingen werden geroofd. De vader van Poromoe konden ze niet doden, omdat deze buiten het dorp woonde, op een plek die Rere heet, niet ver van Wono, aan den rechteroever der rivier.

Toen dit bericht in Pipikoro aankwam, gingen eerst 20 man naar Pada om te zien of de uitkomst van den tocht bewijzen zou, dat het bericht omtrent den moord waar was (dit heet in het Pipikorosch *metari noa* „wichelen over wat recht is" om te zien of een beschuldiging waar is). Bij die gelegenheid werden twee Hoofden der To Pada, broers, gedood. Men ging daarna eerst terug, maar trok toen uit met een groot leger. Het gevolg was, dat 50 To Pada werden gedood, en 70 buffels voerde men naar huis. Nadat men zijn akkers gereed gemaakt had, trok men er weer heen, en toen onderwierpen de To Pada zich.

Een poos hierna wilde een leger van Peana en Kentewoe naar Rongkong, omdat de menschen daar een maradika-zoon van Pipikoro, Djanaka genaamd, hadden gedood. Maar de inwoners van het Pada dorp Loda hielden de wrekers terug, en hieruit ontstond weer een oorlog, waarbij 38 To Pada sneuvelden. Van de To Pipikoro sneuvelden 5 en werden 3 gewond. Toen men zich weer op weg begeven had daarheen, kwam het bericht, dat het N. I. Gouvernement gekomen was.

Als de To Pada hun hulde te Peana kwamen betuigen, brachten ze buffels en geïkate doeken van Rongkong (*poritoetoe*) mee. Als een maradika te Peana, Kentewoe of Banasoe' gestorven was, boden de To Pada een slaaf en een buffel aan om voor den overledene te worden gedood.

120. *De To Tobakoe.*

Het westelijk deel van het Koro-gebied wordt bewoond door de To Tobakoe. De Tobakoe is een kleine beek, die zich dicht bij Siwongi in de Kawilitoe, een linkerzijrivier van de Koro, stort. De To Tobakoe beweren van de vroegste tijden af in dit land gewoond te hebben. Ze zouden afstammen van den waringin, die in de maan heet te groeien, en die den naam draagt van *noenoe pantaoe*. De To Tobakoe achten zich de nakomelingen te zijn van kinderen, die door een huwelijk van Alatala (in dit geval de zon) met de maan (men zegt: met zijn vrouw *in de maan*) zijn voortgebracht. Naast deze verhalen vertelt men ook, dat de Hemelheer het eerste menschenpaar smeedde. Ze houden zichzelf dus voor autochthonen. De eerste mensch, die Alatala maakte, heette Ntoni.

Omtrent de vraag wat hun eerste dorp is geweest, bestaat geen eenstemmigheid. Sommigen zeggen, dat Siwongi het oudste dorp is, maar anderen beweren, dat Hoengkoe dit is geweest, een plaats niet ver van het latere Tipe^{68c}).

Vermoedelijk is dit verschil van meening te verklaren uit de omstandigheid, dat de To Tobakoe waarschijnlijk ontstaan zijn uit een vermenging van To Tolee en inwoners van Ngapa in het benedenland van de Lariang. Van den kant van Ngapa zullen de oudste dorpen wel in de buurt van Tipe zijn geweest, van den kant der To Pipikoro in de omgeving van Siwongi. Dat deze tot zelfstandigheid gekomen stam met een naam uit de omgeving van Siwongi wordt aangeduid, moet een gevolg wezen van de omstandigheid, dat hun eerste vorst, *maradika*, daar woonde. Hun meest oostelijke nederzettingen zijn *Lawe'* aan den linker- en *Moroe* aan den rechteroever der Koro. In *Onoe'*, niet ver van *Kentewoe*, zouden in den ouden tijd ook To Tobakoe hebben gewoond; dit moet dan echter tijdelijk zijn geweest.

Reeds is vermeld, dat eens een gezelschap *To i Rampi'*, dat uit zijn land verdreven zou zijn door watergebrek, in de buurt van Tipe aankwam, en verder naar het gebied van de Lariang trok om zich in *Towoni* te vestigen. Een deel van dit gezelschap, dat uit 170 mannen bestond, behalve de vrouwen en kinderen, bleef in het land der To Tobakoe. Dezen woonden toen in een dorp, dat *Lao* heette. De immigranten kochten voor 1 hakmes (*pada*, Mal. *pědang*), en 1 wiedijzer (*sengko*) arenbladeren om daarmede de hutten die ze opgericht hadden, te dekken. Den grond kochten ze met 100 hakmessen (*Rampi'* is een ijzer produceerend land). Ook voor het recht om hout en water te halen, gaf men iets. Toen de To Koelawi hoorden van de aankomst der vreemdelingen, kwamen zij ze bevechten, maar ze werden teruggeslagen, en lieten 30 dooden achter. To Tobakoe en To *Rampi'* leefden vreedzaam naast elkaar, en vermengden zich door weder-

^{68c}) Allen waren het er over eens, dat *Towueloe*, dat door Dr. Kaudern aangemerkt wordt als een oud dorp, van waaruit de To Tobakoe zich naar het N., W. en Z. verspreid hebben, van jongeren datum is.

zijdsche huwelijken; de taal der To Tobakoe werd overgenomen. Men trok ook tegen Rampi' ten strijde, als de To Pipikoro erheen gingen.

Volgens deze overlevering zou het een hoofdman van Rampi'sche afkomst, Manoe dolo biro genaamd, zijn, die ging jagen en den droom van den *siwongi*-boom had, die aanleiding gaf tot het stichten van dit dorp, zooals reeds is medegedeeld. Waarschijnlijk is de stichter van dit dorp de eerste To Tobakoe maradika geweest. Dit zou dan een To i Rampi' zijn geweest.

Deze Manoe dolo biro had twee zoons, van wie de een in Banasoe' huwde, en de ander zijn vader in Tobakoe opvolgde. Vandaar dat de To Tobakoe en de To Banasoe' zich eenigszins verwant aan elkaar voelen.

Twee van de meest beroemde maradikas uit dien ouden tijd zijn Tamaboebe en Tapero. De kisten met hun beenderen staan onder den dorpstempel. De lijken der andere maradikas zijn onder den tempel in den grond begraven.

Lieden van Siwongi gingen in Kanoena wonen. Hier kwam een maradika van Kentewoe bij hen introuwen. Hij heette Mpakatoe. Deze man had veel *katima*, een Amomum-soort, *tamata*, Solanum Lycopersicum, en *tame*, een Eugenia-soort, geplant. De aanplant had hij met verbodsteekens voorzien. Maar de menschen van Kanoena stalen er toch van. Toen legde de maradika hun een zware boete op, en omdat zij die niet konden betalen, gelastte hij hun een nieuw dorp naar het O. te stichten. Zoo ontstond Lawe'. Later verhuisde Mpakatoe hierheen; hij ligt er ook begraven.

Bij de komst van het Gouvernement waren de voornaamste nederzettingen der To Tobakoe: aan den linkeroever der Koro: Siwongi, Lomo, Biro', Kanoena, Koloboko en Lawe'; aan den rechteroever: Moroe, Towoeloe, Mangkaoe en Tipe.

121. *De heer des lands.*

De To Tobakoe erkenden oorspronkelijk den vorst van Bawana als hun heer. Deze omstandigheid wijst erop, dat althans een deel van dezen stam uit het Lariang-gebied afkomstig is. Toen ze hoe langer hoe meer het binnenland introkken, vond Banawa het goed, dat ze hun hulde gingen bewijzen aan den magaoe van Dolo in de Paloe-vallei. Een ander bericht stamt waarschijnlijk van het Pipikoro-element onder de To Tobakoe; dit zegt, dat men vroeger aan Sigi schatplichtig was.

In dien ouden tijd was er een zoon van dien vorst, die in Pakoeli gehuwd was. Deze maradika-zoon heette Tama Ntolipe. Eenige lieden van Tobakoe, die doortrekkende in Pakoeli vertoefden, hadden eenige pisangboomen van dezen vorstenzoon omgehakt om ze als groente te eten. De vorst van Sigi ontstak hierover in toorn, en legde de To Tobakoe een boete op. In hun nood kwam de maradika van Bangga, het miniatuurstaatje, dat aan Pakoeli grenst, hun te hulp. Hij betaalde de boete aan Sigi, onder voorwaarde, dat de To Tobakoe hem voortaan als hun heer zouden erkennen. Sigi stemde hierin toe en om de To Tobakoe

hiermee genoeg te doen nemen, schonk hij hun maradika twee kostbare doeken (*mesa*), „om er zijn kinderen in te laten dragen”⁶⁹). Bangga zelf was aan Dolo onderworpen; de geschenken, die de To Tobakoe als hun hulde kwamen brengen aan Bangga, gingen door naar Kaleke, en van hier werden ze naar Dolo gebracht. Dat het *mepoe* der To Tobakoe aan Bangga een gevolg zou zijn van eenige verwantschap tusschen de bewoners van die twee streken, ontkennen de To Tobakoe. Door de nauwere kennismaking, die uit de nieuwe verhouding ontstond, is eens een maradika van Bangga in Tobakoe komen huwen, waardoor men zich ook eenigszins verwant aan elkaar is gaan voelen.

In Bangga zelf vertelt men, dat de reden, waarom Tobakoe aan dit rijkje schatting betaalde, de volgende was: Bakabale, een slaaf van den madika van Bangga, was naar Tobakoe gegaan, en daar gedood. In den oorlog, die daaruit ontstond, werd Tobakoe verslagen, en daarom moest het voortaan schatting aan Bangga betalen. Het is zeer wel mogelijk, dat meer dan één oorzaak heeft meegewerkt, om de lieden van Tobakoe afhankelijk te maken van Bangga.

Langs twee verschillende wegen kwam men tot dezelfde uitkomst, en werd de magaoe van Dolo de meester van alle To Tobakoe. De geschenken, die ze brachten, bestonden uit: gepelde rijst, eieren, graafijzers (een soort schoppen), *koembe* (grove foeja), en *eha*, een orchidee, die als vlechtmateriaal wordt gebruikt voor een band (*hoelapi*), dien vrouwen zich om den buik laten vlechten; verder fijne en grove foeja, en een hoeveelheid goud van *hatali* of *hahoekoe*, d. i. het gewicht van een kwartje of een halven gulden.

Wanneer de vorst van Dolo stierf, brachten de To Tobakoe buffels en rijst voor de doodenmalen. Gedeeltelijk werd dit ook tegen zeer lagen prijs door Dolo gekocht. Dit heette *mekakai*, „smeeken”. Ook waren de To Tobakoe in zoo'n geval verplicht een slaaf te geven, die voor den overleden vorst gedood werd; soms echter leverde men goud in de plaats van een mensch. Tegenover deze verplichting stond, dat de vorst van Dolo bij het overlijden van den maradika van Tobakoe een mensch voor ditzelfde doel gaf, of anders verlof gaf om voor zijn rekening elders een mensch te gaan koopen. Een enkele maal bracht de magaoe van Dolo of een na familielid een bezoek aan Tobakoe. Kwam zoo iemand daar voor de eerste maal, dan werd een buffel te zijner eere geslacht, *ratinoewoei*, „om er hem leven voor te geven (zijn leven te versterken)”.

Eens moet er een maradika in Tobakoe zijn geweest, die bijzonder ijverig was in het betoonen van zijne hulde aan den heer des lands. Dit Hoofd heette Mangadji, „den koran reciteeren”. Hij had dien naam ge-

⁶⁹) Wanneer in een slavengezin, dat meerdere meesters heeft, een kind geboren wordt, geeft een dier meesters het gezin een sarong om er den kleine in te dragen. Met dit geschenk verzekert hij zich het recht om dit kind, als het groot geworden is, in zijn bijzonderen dienst te mogen nemen.

kregen, niet omdat hij Mohammedaan zou zijn, maar omdat hij als kleine jongen al in staat was de maandagen achter elkaar op te zeggen, wat de menschen aan een koran-reciet herinnerde (zijn teknonymische naam was Tamaboebe). Om zijn ijverig dienstbetoon gaf de vorst hem den titel van *magaoe*.

Het moet ook wel eens zijn voorgekomen, dat de To Tobakoe het *mepoe* geheel nalieten. Om die reden stuurde de heer des lands een gezant naar boven met de boodschap:

*Oelika i Dore nto masae telië,
bolo watoe pai koembe ope poeramo.*

Zeg aan Dora, dat ze in lang niet hier zijn geweest, en dat de bamboe en de *koembe* (grove foeja) allang op zijn; d.w.z.: Ge zijt in langen tijd niet wezen *mepoe*, en daarom zullen we je land komen verwoesten.

Daarop liet maradika Hoengkoe dadelijk een troep slaven rijst naar Dolo brengen, en hijzelf ging mee. Bij den *magaoe* gekomen, gingen de slaven naar boven, en de *magaoe* herhaalde toen de bovenaangehaalde woorden. Niemand kon hierop antwoorden, en daarom gaf de maradika het antwoord van den grond af:

*Oelika i Dae nto rasoina
belopa i akoe mampatoedoei ada
apa akoe dawo mangisani mangkahi ada.*

D.w.z.: Zeg aan den *magaoe*, dat het goed is, dat hij mij de adat leere, omdat ik de adat nog niet goed versta. Toen liet de *magaoe* hem dadelijk boven komen, gaf hem broeken en baadjes, en eerde hem. Hij zei: „Als het u te ver is naar Dolo te komen, breng de huldebewijzen dan maar tot Bangga, want daar woont mijn bloedverwant, en deze brengt ze aan mij”.

122. De oorlogen der To Tobakoe.

Met de To Pipikoro leefden de To Tobakoe in vrede. Toch bestaat er een verhaal van een gevecht van Tobakoe met Kentewoe, maar dit was van een persoonlijk karakter. Boeme, maradika te Hoengkoe, was bevriend met Kaneho, den maradika van Kentewoe. De laatste was eens naar Bangga iba' gegaan, en had de menschen daar bevochten. Boeme was boos hierover, en liet aan Kaneho zeggen, dat hij op den terugtocht niet over Hoengkoe mocht reizen. Kaneho stoorde zich niet hieraan, en hij hoonde zijn vriend door te zeggen: „Mijn vriend te Hoengkoe kan je eten als rijpe pisang!” Boeme's vrouw hoorde deze woorden, en bracht ze haar man over. Boeme voelde zich diep beleedigd. Hij liep erover te denken, of hij zich over dezen hoon moest wreken of niet. Eens brandde hij kalk, en toen hij deze bijeenhaalde, kwam er een mes onder de asch te voorschijn. Boeme nam dit op als een wenk, dat hij moest gaan vechten. Toen men een hoen den kop afsloeg, en het hart onderzocht, voorspelde dit succes,

en dus besloot men den tocht te ondernemen. Wat Boeme nog deed aarzelen, was, dat hij nu en dan last had van podagra. Hij zei nu: „Als ik met mijn pijnlijken voet tegen den omgekeerden pot op den haard schop (drie van zulke defecte potten vormen het komfoor, *toni*, waarop de pot wordt gezet, waarin men kookt), en hij breekt, dan zal ik het hoofd van Kaneho krijgen”. Hij schopte; de pot brak werkelijk en tevens was Boeme de pijn in zijn beenen kwijt.

Men trok tegen elkaar op, en het volk raakte slaags. Boeme evenwel zocht Kaneho op. Deze was omringd door 7 voorvechters, die evenwel een voor een door Boeme werden gedood. Toen sprak Boeme: „Laten wij eerst pinang kauwen, en dan zullen we den strijd voortzetten”. Terwijl ze op eenigen afstand van elkaar zaten te pruimen, wierp Kaneho een pinangnoot naar Boeme, die door dezen tusschen duim en wijsvinger werd opgevangen. Zoo deed ook Kaneho met een pinangnoot, die Boeme hem toewierp. Toen wierpen ze elkaar een zwaard toe, dat de ander bij het lemmet opving. Daarop begonnen ze weer te vechten, en toen ze er moe van waren, gingen ze weer pruimen. Bij een van de schermutselingen raakte Boeme aan den hals gewond, en Kaneho juichte al: „Nu heb ik je overwonnen!” Maar Boeme antwoordde: „Die schram is als een kneep van een meisje in Hoengkoe”.

Toen Boeme zag, dat hij het niet kon winnen, streek hij zijn schild door het zand, en onder het vechten schudde hij dit in Kaneho's oogen, waardoor het gelukte hem te doden. Boeme verloor echter zijn zoon, want toen hij dezen zeide een verslagen voorvechter het hoofd af te slaan, richtte de gewonde zich op, en doodde den jongen.

Toen keerden de To Tobakoe naar hun woonplaatsen terug. Van den vijand waren 30 man gesneuveld. Niet lang daarna trok weer een troep To Tobakoe naar Kentewoe; maar toen ze daar waren aangekomen, kwamen mannen en vrouwen van het maradika-geslacht naar buiten, allen in het wit gekleed; ze boden Tobakoe een witten buffel aan en vroegen om vrede. Deze werd gesloten. De horens van den buffel werden onder beide partijen verdeeld, men wisselde een ei, vuurslag en een mat, en na dien tijd heeft er nooit meer eenige vijandschap tusschen beide stammen geheerscht.

Wanneer de To Pipikoro naar Pada en Rongkong gingen, trokken vele To Tobakoe mee. Op hun beurt vergezelden To Pipikoro de To Tobakoe, als dezen een krijgstoct ondernamen naar de Toradjas van Boedo-Boedo (op de kaart Boedoeng²), en Sidaja (Toradjas uit het stroomgebied van de Karama), met wie ze in voortdurenden strijd leefden.

Met Koelawi heeft Tobakoe nooit op goeden voet gestaan. Men zegt, dat het begin van deze onvriendelijke verstandhouding was, dat Koelawi tegen de To Tobakoe optrok om hen te berooven van het vele goud, dat ze zouden hebben. De vijand had zijn hutten op den berg Leho gebouwd, maar deze werden verpletterd door een omvallenden boom, waarbij veel menschen werden gedood. De overlevenden keerden naar hun land terug.

Sedert dien tijd kwamen de To Koelawi altijd in Tobakoe snellen, wanneer ze een menschenhoofd noodig hadden om den rouw voor een hunner maradikas op te heffen. De To Tobakoe trokken eens naar Koelawi en verbrandden het hoofddorp dezer lieden, dat daarna Bola papoe „verbrand dorp” werd genoemd. De To Powatoea sneden hun op den terugweg den pas af, en doodden den voorvechter. De vrede werd echter spoedig hersteld, en een der To Powatoea-hoofden, Ndjairoi genaamd, kwam in Tobakoe huwen. Het verbranden van Koelawi schrijven de To Tobakoe dus op hun rekening; de meeste overleveringen noemen echter de To Lindoe als de daders, zooals we reeds hebben gezien.

123. *De To Powatoea.*

De laatste stam, dien ik bij de Koro-groep heb ingedeeld, zijn de To Powatoea, zoo genoemd naar de rivier van dien naam, in welker stroomgebied deze menschen wonen (Powatoea „steenachtig”). Het schijnt dat deze stam nog niet zoo lang bestaat. Men weet tenminste nog heel goed, hoe men in deze streek gekomen is. Een zekere Topapoe, vertelt men, brak op van de Malino-rivier, die samenvloeit met de Katoe, en zich dan in de Rompo stort. De reden waarom men wegtrok, zou de volgende zijn geweest: In de Malino-rivier leefde een groote paling (*mahapi*), die een menschelijk wezen voortbracht, een meisje. Dit meisje ging eens naar lieden toe, die bezig waren met rijststampen, en zij vroeg hun om rijst. Maar die menschen grepen haar. Toen kwam haar moeder, de paling, die de menschen smeekte haar dochter los te laten. Dit deden ze niet, en doodden haar. Toen nam de paling een menschelijke gestalte aan, en sprak:

*To Malino ta maosa moiwali
Soemampai-mpada morangka roei lemo
kabilasa mpewoenoe.*

D.i.: Lieden van Malino zullen zonder ophouden vechten; over de heele vlakte zullen de jongelieden doorntakken van den citroenboom in handen hebben om ermee te werpen. Toen verdween de paling-mensch. Na dien tijd stierven binnen korten tijd alle menschen op twee huisgezinnen na, die elk uit man, vrouw en twee kinderen bestonden. De huizen vulden zich met allerlei kruipend gedierte en hun rijst veranderde in mieren. Toen besloot men weg te trekken.

Bij deze verhuizing nam men zijn weg over de Toro-vlakte, waar een deel van het gezelschap achterbleef (verg. 81). De anderen trokken het gebergte tusschen Koelawi en Gimpoe over, via Wongko boeloe „bovenop den berg”, en kwamen zoo bij de Powatoea-rivier. Topapoe maakte eerst een dorp te Longkoe „onderlaag”, verhuisde daarna naar Winatoe, keerde weer terug naar Longkoe, om tenslotte toch weer te Winatoe te gaan wonen, waar hij overleed, en begraven ligt, zooals reeds gemeld is.

Volgens deze overlevering zouden de menschen van Toro dus oor-

spronkelijk dezelfde zijn geweest als die te Winatoe; naar Toro verhuisden telkens To Koelawi, zoodat dit oord geheel tot de Koelawi-groep is gaan behooren. Naar Powatoea daarentegen kwamen steeds menschen uit Kentewoe en Tompi trouwen, zoodat de To Powatoea geheel en al het karakter kregen van To Tolee, wier taal ze ook spreken.

De vraag rijst of Topapoe met zijn gezelschap niet reeds menschen in het Powatoeasche heeft aangetroffen. Deze vraag is gewichtig met het oog op de vele steenen mortieren, die juist hier gevonden worden, en waarvan de tegenwoordig levenden de herkomst niet kunnen opgeven. Vermoedelijk moet deze vraag bevestigend worden beantwoord, want er bestaat ook een mythisch verhaal omtrent de herkomst der To Powatoea. Men vertelt dan, dat in Kentewoe een rups (*oele*) leefde. Of deze door een vrouw gebaard was, wist men niet te zeggen. Deze rups leefde van Colocasia-bladeren. Eerst werd ze verzorgd in een houten varkenstrog (*pawia*). Toen ze voor deze ruimte te groot was geworden, bracht men haar over naar Likoe mpinoraa „regenboog-kom”, een diepe plaats in de Opoi-rivier bij Peana. Toen deze te klein voor haar werd, bracht men haar naar Likoe lebanoe „lebanoeboom-kom”, een diepe plek in de rivier bij Winatoe, daar waar de Toa' zich met de Powatoea vereenigt. Daar bracht de rups 7 zoons en 7 dochters voort, die met elkaar huwden, en die de To Powatoea als hun nakomelingen hadden. Hun eerste woonplaats was te Longkoe.

124. *De heer des lands.*

Als heer des lands erkenden de To Powatoea den magaoe van Sigi. Wanneer ze dezen hulde gingen bewijzen, deden ze dit rechtstreeks, nimmer door tusschenkomst van den maradika van Koelawi. Hun geschenken aan den vorst bestonden uit fijne foeja (*toboela*) en gepelde rijst (*ontje*). Goud bracht men niet op, want de To Powatoea waren niet gewend dit te wasschen. Wanneer een magaoe van Sigi of een bloedverwant van hem stierf, was ieder gezin verplicht een zakje (*koehaoe*) rijst, zoo dik als de kuit, op te brengen, en een lap fijne foeja. Wanneer een Hoofd in Powatoea overleden was, werd door den vorst van Sigi een ander aangesteld. Dit was echter steeds een persoon uit hun midden. Erkende maradikas hadden de To Powatoea niet.

125. *De oorlogen der To Powatoea.*

Als een kleine volksafdeeling waren de To Powatoea wel verplicht vrede te houden met de naburen. Zoo ook met Koelawi, maar ze hebben de To Koelawi nooit mogen lijden. Zelfs nu nog is het altijd met zekere bitterheid, dat men over hen spreekt. In den ouden tijd moeten de To Koelawi ook tegen Winatoe zijn uitgetrokken met het doel hun land te veroveren. Dit is hun echter niet gelukt. De steenen wal, waarvan Dr. Kaudern (1, I, 288) spreekt, heeft volgens de mededeeling der

menschen ten doel gehad de To Mene af te slaan. Deze To Mene moeten echter een ander volk zijn geweest, dan zij die de oostelijker wonende stammen met dezen naam aanduiden. Vermoedelijk waren het To Saroedoe. Ze kwamen via Bangga iba' en Tipe naar boven. De met hen verwante To Tobakoe waren met hen meegetrokken. Vanuit Powatoea ging men ook in het Saroedoesche snellen.

Soms gingen er wel enkele To Powatoea met de To Koelawi mee, als dezen een krijgstoct ondernamen. Maar de deelneming was alleen algemeen, wanneer Kentewoe of Peana een expeditie uitrustte. Met de To Pipikoro, in 't bijzonder met de To Tolee, voelden ze zich nauw verwant.

HOOFDSTUK IB. LAND EN VOLK 191

Afdeeling Poso.

126. De verbindingswegen tusschen het woongebied van de Oost-toradjas en dat van de West-toradjas.

Tawailia 192

127. Beschrijving van het land. 128. Warme bronnen. 129. Wegen. 130. Dorpen. 131. Aantal bewoners. 132. Afkomst, To Pajapi. 133. Koro oee. 134. To Loina. 135. Tolelemboenga en de bevolking van Tawailia. 136. To Lompoe. 137. Verhouding tot Sigi. Toewoe nsagoe. 138. De heerschappij van Sigi. 139. Oorlogen. 140. To Mene. 141. Bestuur.

Napoe 205

142. Wegen. 143. Beschrijving der vlakte. Het noordelijk deel. 144. De Hamboe-vlakte. 145. De zuidelijke vlakte. 146. Moerastoestand van Napoe. 147. Rivierstelsel volgens Ir. Abendanon. 148. Plaatselijke inzinkingen en aardlagen. 149. IJzererts. 150. Goud. 151. Tamoengkoe Molo. 152. Warme bronnen. 153. De bewoners. 154. To Atoeloi. To Beloka. 155. Het afdammen van de Hamboe. 156. De paling in Rano. 157. De verdwijning van de To Atoeloi. 158. Toroa of To i Koepi. 159. To Lompoe. 160. Apen. 161. Reuzen. Boeriro. 162. Ntalinga en Banta watoe. 163. Latere bewoners van Napoe. 164. To Winoea. 165. De komst van To i langi. 166. To Hoekoe. 167. De vorst der To Hoekoe. 168. De steenen stoel. Houten stoelen in den tempel. 169. De beruchte Datoe. 170. Ondergang der To Hoekoe. Koro oee. 171. De To Mene. 172. Woeasa en Lindoe. 173. To Pekoerehoea. 174. Tegenwoordige woonplaatsen en bevolking. 175. Geboortecijfers. 176. Datoe To Pekoerehoea. 177. Oorsprong van de eigen Hoofden. 178. De vorst uit Mowoemboe. Tomopoasa. 179. Oorlogen in den ouden tijd. 180. Singkana. 181. Goema ngkoana. 181a. Andere verhalen over den oorlog met Sigi. 182. De heerschappij van Sigi. 183. Oologen der To Napoe. 184. De komst van het N. I. Gouvernement. 185. Napoe onder het Gouvernement. 186. Bestuursindeeling. 187. Kolonies. 188. Zending.

Besoa 261

189. De weg van Napoe naar Besoa. 190. Beschrijving van de Besoa-vlakte. 191. Besoa een meer. 192. Tomamoetoe. 193. Warme bronnen. 194. Wilden. 195. Apen. 196. Reuzen. 197. De trap naar den hemel. 198. De twee volken van Besoa. 199. To Besoa. 200. Terugkeer der To Besoa. 201. De Prins uit Sigi. 202. De To Longkea. 203. De komst der To Mene. 203a. Belegeringen. 204. To Hoekoe. 205. De komst van het N. I. Gouvernement. 206. Kolonies. 207. Bevolkingssterkte.

Bada' 279

208. Wegen. 209. Algemeen overzicht van het land. 210. Warme bronnen. 211. De komst van het N. I. Gouvernement. 212. Waar komen de To Bada'

vandaan? 213. Wilden en Apen. 214. Manoeroe'. 215. Verhouding van Bada' tot Waiboenta. 216. Verhouding van Bada' tot Sigi. 217. Dorpen. 218. De namen der dorpen. 219. De wijken van de dorpen. 220. Sepe. 221. De ondergang van Sepe. 222. De oorlog van Bada' met Koelawi. 223. Oorlog met Pada-Seko. 224. Oorlog met Rampi'. 225. Oorlog met Poso. 226. Oorlog met Kinadoe. 227. Oorlog met Dolago. 228. Gevechten onderling. 229. Oorlog met Waiboenta.

Rampi'-Leboni 309

230. De weg van Bada' naar Leboni. 231. Leboni een meer. 232. Verzonken dorpen. 233. Warme bronnen. 234. De weg naar Rampi'. 235. De eerste menschen. 236. De bewoners van Rampi'-Leboni. 237. Lowa. 238. Kakedoea. 239. Apen. 240. Reuzen. 241. Oorlogen. 242. Oorlog met Waiboenta. 243. Het hulde brengen aan Waiboenta. 244. De Soelewata van Leboni. 245. Leboni en Rampi' onder het N. I. Gouvernement.

HOOFDSTUK IB.

LAND EN VOLK.

Afdeeling Poso.

126. *De verbindingswegen tusschen het woongebied van de Oost-toradjagroep en dat van de West-toradjagroep.*

Het woongebied van de Oost-toradjagroep wordt gescheiden van het land der West-toradjas door een bergketen, die ongeveer Zuid—Noord loopt, en die door Ir. E. C. Abendanon den naam heeft gekregen van Fennema-gebergte. Deze keten vormt de waterscheiding tusschen het stroomgebied van de Poso en dat van de Tawailia-rivier. Het bereikt een gemiddelde hoogte van 2000 M.

Over dit gebergte liepen in den ouden tijd vier paden. Het oudste daarvan is misschien het noordelijkste, dat van de kust der Tomini-bocht bij Mapane naar Napoe voert. Oudtijds moest men dit pad volgende, steil tegen den Tineba opklimmen. Was men eenmaal boven, dan liep het pad over den kam van het gebergte, tot men weer steil in de vlakte van Napoe neerdaalde. Dit pad is beschreven in *Kruyt 1*, 1278—1284, *Hofman 31—34*, *Schuyt 1*, 1—8, en *Grubauer*, 455—462. Later is de weg iets ten Noorden van het oude pad aangelegd. Hij volgt het ravijn van de Mao, om bovengekomen langs de kloof van de Malahena-rivier in de vlakte af te dalen. De afstand van Mapane tot men bij Sablingka de vlakte bereikt, bedraagt 60 K.M.

Een tweede pad ging uit van Tokeimboe, een klein riviertje, dat zich dicht bij het N.W.-punt van het Poso-meer daarin ontlast. Aanvankelijk volgde dit pad den loop der Lemo, een zijrivier van de Saloe Kaia, die in het Poso-meer valt, om daarna steil tegen het scheidingsgebergte omhoog te gaan. Boven gekomen, kreeg men weer een vrij vlak stuk, over den kam van het gebergte, totdat men steil in de bedding der Malei afdaalde. Van hier voerde het pad het Rarawana-gebergte op, waar het zich in twee takken splitste, rechts ging men naar de Belanta' op de hoogte van haar zijrivier Saloe ka'ia (Saloe ka'ia beteekent „grootte rivier”, een naam, die aan veel grootere en kleinere rivieren is gegeven); links voerde het pad naar het dorp Bomba. Dit pad is beschreven in *Kruyt 2*, 353—355, *Abendanon*, 733—740, *Schuyt 2*, 343—351. Het groote bezwaar er aan verbonden, was, dat er geen paarden of buffels langs vervoerd konden worden. Thans is in dit deel van het land een paardenpad aangelegd, dat uitgaat van het dorp Boejeoe mpondoli aan den Noordkant van het Poso-meer. Het gaat geleidelijk tegen het gebergte op om den Tangkam-

boelontji heen, steekt de bronnen van de Poena-rivier over, en gaat dan eindelijk, het ravijn van de Boro volgend, naar de Malei-rivier. Hier gaat het pad weer geleidelijk naar boven over het Rarawana-gebergte om bij het dorp Bomba uit te komen. Van Boejoe mpondoli tot Bomba bedraagt de afstand 60 K.M.

Een derde pad moet van jonger datum zijn; dit liep tusschen de beide genoemde paden in, van Mowoemboe (dicht bij het Pebato-dorp Mara'ajo) naar het Zuiden van de Napoe-vlakte bij de bronnen van de Hamboe-rivier. Dit pad zou zijn aangelegd, toen een hoofdenzoon van Mowoemboe feestelijk naar Napoe werd geleid, om daar met een dochter uit den adel te huwen. Vandaar dat deze weg bij de Poso-toradjas bekend is onder den naam van *djaja mpebolai* „huwelijksweg". Dit pad wordt niet meer gebruikt⁷⁰).

Een vierde pad eindelijk voerde uit de Kodina-vlakte aan den Zuidkant van het Poso-meer over het gebergte naar de kleine vlakte Rato, die voor een deel bewoond wordt door menschen die van Leboni daarheen getrokken zijn. Dit is een zwaar terrein, de diepe ravijnen van de Kaimpo- en Manioe- (Lawara-)rivieren moeten worden doorloopen. Van Rato liep het pad verder over den Biri' Dondo „berg waarin men wegzakt" (n.l. in de dikke mos- en modderlaag, die er zich bovenop bevindt) naar Leboni. Het eerste deel van dit pad van de Kodina-vlakte tot Rato bestaat nog wel, maar wordt weinig meer begaan. Van Rato af is echter een paardepad naar Leboni aangelegd, dat 33 K.M. lang is.

Tawailia.

127. Beschrijving van het land.

De leden van de West-toradjagroep hebben zich in het binnenland van Midden-Celebes tot woonplaats gekozen de inzinkingen, die zich tusschen de bergketens bevinden; aan de meeste dezer vlakten is nog te zien, dat het vroeger meren zijn geweest. Wij beginnen ons overzicht van deze kleinere en grootere vlakten en hare bewoners met de meest noordelijke, en wel met Tawailia.

Dit landschapje heeft zijn naam ontleend aan de rivier, die er door stroomt, en die een eindweegs noordelijker uit een meertje ontstaat, dat door de To Napoe Patawoe „gezwollen begin of oorsprong" van de rivier wordt genoemd; het is bekend om de vele palingen, die er in gevonden worden. Men zegt dat uit ditzelfde meertje ook de Tambarana-rivier ontspringt, die haar water weer in de Tomini-bocht ontlast. Sedert Ir. E. C. Abendanon heeft aangetoond, dat het Fennema-gebergte, dat

⁷⁰) In 1915 is nog een begin gemaakt met het traceeren van een weg vanuit het dorpje Boejoe mpondoli aan de Noordzijde van het Poso-meer in N. W. richting naar Napoe. Dit tracé is nimmer voltooid, en een weg is daar niet gekomen (ten Kate 4, 339 e.v.).

het stroomgebied van de Poso-rivier scheidt van dat van de Koro (Lariang), en dat dus de grens vormt tusschen het woongebied van de Oost- en West-toradjagroep, het karakter draagt van een schiervlakte, zou het dus wel mogelijk zijn geweest, dat we hier te doen hadden met het zeldzame verschijnsel, dat twee rivieren, die naar aan elkaar tegenovergestelde richting stroomen, uit hetzelfde meer ontstaan. Maar nader onderzoek heeft uitgemaakt, dat dit niet het geval is. Boven op het gebergte bevinden zich twee meertjes.

Men vertelt, dat de zee vroeger tot aan Kaloloe, een plek even ten N. van het meer, kwam; daar wordt nog koraal gevonden, zegt men. De zee werd volgens het verhaal teruggedreven door een muis, die haar toeriep: „Maak plaats voor ons, want we hebben geen ruimte genoeg om er te wonen”. Toen de zee teruggeweken was tot Katoesoea, hield zij daar stand, maar de muizenkoning zond 7 zijner onderdanen, die de zee nog verder teruggedreven tot aan Karopoe aan de monding der Tambarana-rivier, waar zij tot den huidigen dag gebleven is, want de muizen hebben een ban over haar uitgesproken: „Tot hiertoe moogt gij gaan, en ge zult nimmermeer het land binnendringen.” Bij hoogen vloed is Karopoe wel eens als een eiland door de zee omringd, maar verder komt het water niet ⁷¹).

128. *Warme bronnen.*

Aan den Westkant van de vallei bevinden zich aan den voet van het gebergte warme bronnen met zwavelwaterstof houdend water. De buffels slurpen graag van dit water. Een dezer warme bronnen heet Kana i Wombo en ze wordt gevoed met water uit de beek Sapoeloei (een boomnaam). De grasvlakte, die er bij ligt, draagt den naam van Pada Wombo „grasvlakte bij den ingang”. Het water van deze bron vloeit in een kleine kom, die den vorm heeft van een buffelsnuit; meer naar beneden ziet men twee uithollingen in het gesteente. Men vertelt, dat de legendarische buffel Tolelemboenga, waarover later meer, gewend was van dit zwavelwater te drinken; in den steen heeft zich zijn snoet afgedrukt, en de beide holtten er beneden zijn de indrukken van zijn knieën, als hij neerknielde om van het water te slurpen. Op de Pada Wombo was hij gewend te grazen.

Van deze Tolelemboenga moet ik voorloopig alleen nog zeggen, dat de bewoners van deze vlakte en die van Napoe, Besoa, Bada', Rampi', en Pada-Seko, vertellen, dat de bosschen, die deze landschappen vroeger zouden hebben bedekt, door dezen mythischen buffel zouden zijn weggevaagd, doordat hij zich overal neervleide, zoodat de boomstammen

⁷¹) Hetzelfde vertellen de To Napoe. Op den Tineba, een van de toppen van het Fennema-gebergte, moet een groote schelp zijn, waarin een steen ligt. Tot zoover ging de zee vroeger, vertelt men. Toen sprak een muis tot de zee: „Ga een eindje terug, opdat niet het heele land overstroomd worde!” Toen week het water terug.

afknaptten. Hij bereikte daarmee zijn doel om deze streken in grasvlakten te veranderen, ten einde voldoende voedsel te hebben voor zijn onverzadelijken eetlust. Van kleine heuveltoppen, die hier en daar op de genoemde vlakten worden aangetroffen, vertelt men, dat deze hoopen uitwerpselen van Toilemboenga zijn.

129. *Wegen.*

Ook de wegen, die sedert menschenheugenis van deze vlakte uitgaan, zouden door den buffel Toilemboenga zijn gevonden. Een van die paden loopt over de Esa-vlakte naar den oorsprong van de Sopoe „blaasroer-rivier". Deze stroom wordt gevolgd tot aan de vlakte van Palolo. Een tweede pad leidt langs de Tawailia-rivier stroomopwaarts tot aan het reeds genoemde meertje, waaruit ze ontstaat, om dan verder de Tambarana-rivier stroomafwaarts te volgen tot aan de Tomini-bocht. Naar het Zuiden liepen twee paden: een langs de Westzijde van den berg Witi mPondo, langs de Tawailia-rivier naar Woeasa; het andere gaat langs den Oostkant van genoemden berg naar Winoea in Napoe.

130. *Dorpen.*

Het oudste dorp der To Tawailia lag in het midden van de vlakte op een verhooging, die veel heeft van een terp, ongeveer 3 tot 4 meter boven het omringende terrein. Deze plaats heet Wakabola „plek waar het dorp gestaan heeft". Ten Zuiden daarvan lag Boëa mPolapi. Wanneer straks over de overleveringen van dit volkje gesproken zal worden, zullen wij zien, dat de To Tawailia ook op andere plekken in de vlakte hebben gewoond.

Vlak bij deze terp ligt een tweede oude nederzetting, waarvan het noordelijk deel Sedoa, en het zuidelijke Lemboeroe heet. Dat deze plek en het pas genoemde Wakabola oude vestingen zijn, blijkt uit het feit, dat hier vele steenen worden gevonden, die kenmerken dragen van bewerkt te zijn, en een aantal steenen mortieren. Het dorp Sedoa werd in een treffen met de To Mene verwoest, waarna de To Tawailia in de bergen vluchtten, en aan den Oostkant van de vallei een dorp stichtten op een heuveltop met een versterking er om heen; deze plaats noemden ze Bola „dorp". Hier woonden ze nog, toen het Gouvernement in 1905 het landje in bezit nam. Sedert zijn allen weer verzameld in het voormalige Sedoa.

131. *Bewoners. Aantal.*

De bewoners van dit landschapje zijn gering in aantal. In 1918: 312 zielen; in 1920: 328; in 1922: 330; in 1924: 287; in 1926: 306; in 1928: 316; in 1930: 362. Nu moet men uit deze getallen niet te haastig conclusies trekken omtrent den achteruitgang der bevolking, want uit deze bergstreken verhuizen velen naar andere plaatsen, waar men

gemakkelijker in aanraking komt met andere menschen. Volgens de berekeningen van den Heer H. F. Tillema in „Zonder Tropen geen Europa“, was het gemiddeld aantal kinderen per vrouw (63 werden ondervraagd) 3.66. De zuigelingensterfte bedroeg 63.36 % van de totale sterfte en 27.7 % van het aantal geboorten. Het gemiddelde aantal kinderen per vrouw, die in het climactorium waren, was 6.25, waarvan 3.125 nog in leven.

Het zielen aantal der To Tawailia kan dus gesteld worden op 300. Vroeger moeten in dit landje heel wat meer menschen hebben gewoond, getuigen de verlaten sawahs, die op de berghellingen worden aangetroffen bij de riviertjes Woesoe, Longke boeloe, Toroa, Mboere ooe, en vooral aan de Saliboe, die reeds buiten de Tawailia-vlakte ligt. De boomreuzen, die op deze oude bevloide terrassen groeien, getuigen, dat deze sawahs reeds zeer lang geleden verlaten zijn. Tegenwoordig heeft de bevolking alleen natte rijstvelden in de vlakte. Het is mogelijk dat de verlaten terrassen thuis hooren in den tijd, toen de vlakte nog met water bedekt, of moerassig was.

De menschen van Tawailia worden vaak door lieden van andere stammen bespot, omdat velen hunner opgezette buiken hebben, ten minste in den ouden tijd, toen men nog geen kinine kende. Dit doet vermoeden, dat dit volkje veel te lijden heeft gehad van malaria. Dat deze ziekte soms epidemisch optrad, en dan velen ten grave sleepte, zou men kunnen opmaken uit de overtuiging dezer menschen, dat, wanneer hun aantal boven de 200 zielen is gestegen, er een ziekte komt, die hun aantal tot 100 terugbrengt.

132. *Afkomst. To Pajapi.*

De Posoërs vertellen, dat de To Tawailia nakomelingen zijn van een stam, To Pajapi geheeten, die eertijds aan den linkeroever van de Poenarivier in de Poso-depressie moet hebben gewoond. Het verhaal zegt, dat twee hoofden van dit volk, een broer en een zuster, samen twist kregen. De broer namelijk bezat een hond, die veel wild ving; maar dit dier kon toch niet in de schaduw staan van den vischarend, die in 't bezit was van de zuster, en die zijn meesteres elken dag meer visch aanbracht, dan zij en de bewoners van haar dorp op konden. De broer was om dit bezit jaloersch op zijn zuster. Bij gelegenheid van een feest, dat hij zou geven, vroeg hij den vogel aan zijn zuster te leen om hem aan de noodige toespis te helpen. De zuster stond den vogel bereidwillig af, maar toen de arend zijn werk had gedaan, brak hij het dier de vleugels, zoodat hij geen visch meer kon vangen. Natuurlijk ontkende de broer, dat hij dit had gedaan; maar de zuster wilde niet langer in zijn buurt blijven. Zij trok met de haren weg, nadat zij de volgende vervloeking had uitgesproken: „Wanneer mijn broer de vleugels van het dier niet gebroken heeft, zal ik geen nakomelingschap hebben, en zal mijn geslacht uitsterven. Heeft hij het echter wèl gedaan, dan zullen hij en zijn volk

te niet gaan." Het verhaal zegt dan verder, dat de zuster met de haren de Tambarana-rivier op trok, en via Tawailia naar Straat Makassar reisde, waar ze zich te Boedo-boedo (op de kaart Boedoeng-boedoeng) vestigde.

Daar wij in het vervolg nog meer verhalen van zulke verhuizingen zullen tegenkomen, moet ik ook het slot van deze overlevering mededeelen: De zuster had een bamboe vol aarde uit haar land meegenomen; deze aarde begroef zij op een plek, waar zij en de haren in het land van Boedo-boedo verbleven. De bewoners van dat land waren niet gesteld op deze indringers, en wilden hen verjagen. Maar de zuster hield vol, dat de plek, waar ze verblijf hield, haar land was. Eindelijk besloot men de zaak uit te maken door het houden van een godsoordeel: van beide zijden werd iemand aangewezen, die met de speer in den grond zou steken, en toen gebeurde het, dat de speer van de vreemdelinge het diepst in de aarde doordrong, waarmee bewezen was, dat dit land inderdaad van de To Pajapi was.

De vervloeking ging in vervulling, want de broer en zijn aanhang werden gedecimeerd in de oorlogen met de Parigiërs; een schamel overschot van hen leefde voort aan de monding van de Tambarana.

Op haren tocht nu naar Boedo-boedo moest de zuster een harer slavinnen in zwangeren staat achterlaten in Tawailia. Deze zou de stammoeder zijn geworden der To Tawailia.

133. *Koro Oee.*

Dit verhaal van de Pajapi-slavin is in Tawailia weinig bekend, en degenen, die er van wisten, schenen hun kennis bij de Posoërs opgedaan te hebben. Het is een gewoon verschijnsel, dat men van anderen iets omtrent de afstamming van een bepaalden stam verneemt, waarvan de menschen in kwestie niets weten. De ouden in Tawailia vertellen, dat zij van Koro Oee komen, een plek die een groote rol speelt in de overleveringen van de stammen in het noordelijk deel van Midden-Celebes. Dit Koro Oee, dat „rivier" beteekent, heeft gelegen dicht bij de samenvloeiing van de Rawa, de afwatering van het Lindoe-meer, en de Sopoe-rivier, aan welks linkeroever het lag. Jagers komen nog vaak op deze plek, en enkelen hunner deelden mij mede, dat de plaats niets opmerkenswaardigs heeft. Menhirs, steenen rijstblokken, urnen of beelden worden daar noch in den omtrek gevonden.

Vermoedelijk zit in beide verhalen een kern van waarheid, en zullen de To Tawailia een vermenging zijn van lieden, die uit de Pajapi-streek kwamen, en menschen van Koro Oee uit het Westen. De bewoners van Tawailia spreken het Baria. Deze taal is blijkens de onderzoekingen van Dr. S. J. Esser verwant aan het Koelawisch, en vormt samen met die taal en het Lindoesch de Koelawi- of Zuid-Kailische talengroep. Wanneer een To Tawailia naar het strand van de Tomini-bocht gaat, wacht hij er zich voor zijn eigen taal, het Baria, te spreken; hij gebruikt dan het Napoesch of het Pososch. Door zijn eigen taal te spreken, stelt hij

zich bloot aan het gevaar om door een krokodil gegrepen of door het water meegesleurd te worden. Zelfs als hij in zijn eigen land een grootere rivier moet oversteken, uit hij geen woord zijner taal. To i Koepi, de geest des lands, over wien beneden meer, zou hierover toornen en hem meenemen. Bovendien moet er eenig verband bestaan tusschen den ouden stamnaam Pajapi en Polapi, den naam van de oudste vestiging in de vlakke.

134. *To Loina.*

In stede dat men de bevolking van Tawailia aan de scheiding van het hoofdenpaar der To Pajapi zou toeschrijven, hebben de To Tawailia een dergelijk verhaal van eene scheiding als gevolg van een twist. Een broer en zuster (anderen spreken van 2 broers) woonden namelijk aan de beek Longke boeloe, niet ver ten N. van Sedoa. Daar was eertijds een waterkom, die nu droog geloopt is. Die vijver was van den broer en de zuster beiden, en op de visch, die er in leefde, hadden beiden evenveel recht. Maar op een goeden dag eigende de broer zich den vijver toe, en hij verbood zijn zuster (in de andere verhalen is het de oudere broer tegenover den jongeren) visch daaruit te nemen. Over deze willekeur verontwaardigd, pakte de zuster haar have bijeen, en verliet met de haren het land. Ze trok naar het Oosten.

Toen ze van huis ging, had ze een zakje met pitten van de laboe (*Lagenaria vulgaris*) meegenomen. Op elke plek die haar geschikt leek om er te wonen, plantte ze eenige van haar pitten. Wanneer de ranken van deze op den grond voortkruipende plant in een rechte lijn groeiden, volgde ze de richting die ze aanwezen.

Reeds vele malen had ze haar huishouding naar aanleiding van deze aanwijzing opgebroken, totdat ze in het land der To Loina (Loinang, ten O. van Tandjong Api) kwam. Toen de daar geplante laboe-pitten uitkwamen, gingen de ranken in een cirkel groeien. Dit was voor haar een aanwijzing om daar te blijven. Deze vrouw van Tawailia zou de stammoeder der To Loina zijn geworden.

In een andere redactie van dit verhaal wordt verteld, dat de jongere broer, die heengegaan was, een hakmes had doorgebroken bij het heft: het lemmet was in Tawailia gebleven, het handvat had de jongere broer meegenomen. Behalve laboe-pitten had die broer ook een haan, een hond en een buffeljong bij zich, en een bamboe-koker vol aarde uit zijn land. Evenals de zuster uit Pajapi mengt hij deze aarde met den grond der To Loina, en beweert dan, dat het daar zijn grond is. Om dit uit te maken, vecht de haan van Tawailia met een haan van Loina; de laatste wordt overwonnen. Dan laat men een hond tegen dien van Tawailia vechten, maar ook deze delft het onderspit. Tenslotte brengen de To Loina een buffelstier in het gevecht tegen het karbouwenjong van Tawailia. Toen dit laatste den grooten buffel zag, dacht het niet anders of dit was zijn moeder. Het holde naar den stier toe, en kroop

voortdurend onder diens buik om naar de uiers te zoeken. Hiervan werd het dier zoo zenuwachtig, dat het op de vlucht ging, achtervolgd door het jong. Zoo had dan het godsoordeel uitgemaakt, dat dit land werkelijk van den Tawailiaer was, en hij mocht er blijven wonen. Het orakel met water wees ook gunstig, want nadat een koperen koker met water gevuld was, bleek den volgenden morgen, dat het vocht over den rand van den koker stroomde. Toen riep de broer uit: „Wanneer ik gelijk heb in de zaak waarvoor ik ben heengegaan, dan zal het mij voorspoedig gaan!” En omdat hij in zijn recht was geweest, ging het hem goed, en zijn ouderen broer niet. Dit is de reden, waarom in Tawailia de bevolking gedecimeerd wordt, als zij eenigszins is toegenomen.

135. *Tolelemboenga en de bevolking van Tawailia.*

Dat het landschapje Tawailia bevolkt is geworden, wordt in een andere overlevering toegeschreven aan den legendarischen buffel Tolelemboenga. Dit dier zou namelijk het eigendom zijn geweest van een edelman te Koro Oee. Hoe deze heette, is niet meer bekend, maar zijn zoon was Toele, en naar hem noemt men den meester van den buffel Tamā ni Toele. Tolelemboenga hield van uitstapjes maken: Hij ging naar Palolo (bovenland van Sigi), naar den berg Roremaa, naar Rano mpii (waarmee het Lindoe-meer bedoeld wordt). Telkens ging zijn meester hem dan na om hem terug te halen. De bedoeling van deze uitstapjes is, om aan te wijzen waarheen de lieden van Koro Oee zich hebben verspreid, zooals uit de overleveringen van de betreffende streken zal blijken. De buffel baande de wegen daarheen.

Zoo maakte Tolelemboenga ook een uitstapje naar het landschap Tawailia, waar toen nog geen menschen woonden. Tama ni Toela volgde het spoor van het dier, tot hij het inhaalde te Popahoedoea, voorbij de rivier Mangkapa, dus in de buurt van het tegenwoordige Woeasa. Op dezen tocht kwam hij in Tawailia. Hij vond het hier zóó mooi, dat hij besloot te verhuizen (vóór hem waren Tametingga al naar Pakoeli in het Paloe-dal, en Salatepa naar Palolo boven Sigi verhuisd).

Een ander verhaal zegt, dat Tolelemboenga een buffel was van de To Mene ^{71a)}, die naar Koro Oee was afgedwaald. Niet lang daarna kwamen 7 To Mene naar den buffel zoeken. De lieden van Koro Oee zeiden hun eerst in het dorp te gaan, daar de vrouw van het Hoofd bezig was te

^{71a)} Daar de To Mene herhaaldelijk genoemd worden in de overleveringen van de West-toradjagroep, moet hier gezegd worden, dat dit de naam is voor de Mandareezen. Dezen moeten verre krijgstochten hebben gemaakt in Midden-Celebes. Overleveringen omtrent hen bestaan ook in de Poso-streek, en wat daar van den Islam gevonden wordt, wordt aan de To Mene toegeschreven. Enkele kleine rijkjes aan de Tomini-bocht, als Kasimbara, Toriboeloe en Ampibabo waren vóór de komst van het Gouvernement in het begin van deze eeuw nog aan Mamoedjoe schatplichtig. Sommige veroveringstochten moeten ze hebben gemaakt in verbinding met de Sigiërs. Deze tochten moeten ongeveer een 150 jaar geleden hebben plaats gehad.

baden. De vreemdelingen stoorden zich hieraan niet, en gingen dadelijk zoeken. Hieruit ontstond een twist, die tot een handgemeen leidde, waarin de 7 To Mene gedood werden. Er kwam niemand om hun dood te wreken.

Intusschen had Tolelemboenga zijn wandeling voortgezet, was de Sopoe-rivier stroomopwaarts gegaan, bleef vier dagen op den berg Sidaoela grazen, wandelde toen naar Rano-rano, en kwam zoo in Tawailia, dat nog onbewoond was. Het Hoofd van Koro Oee zond nu menschen om het dier terug te halen, maar dezen waren zóó getroffen door de schoonheid van het land, dat ze er bleven en er akkers aanlegden. Weldra kwamen nog meer lieden van Koro Oee daar wonen, onder hen ook drie zoons van het hoofdengeslacht. De laasten vergaderden met de reeds aanwezige lieden, en deden hun de vraag: „Wie zal uw Hoofd worden?” Er werd beslist dat de jongste der broeders Hoofd zou worden, de middelste *galara* (rechterhand, raadsman), en de oudste *hawi* (slaaf). Maar deze regeling wilde de jongste niet, want hij zou nooit zijn oudsten broer durven bevelen. Toen besloot men, dat de oudste Hoofd, en de jongste slaaf zou zijn. De verdeeling van het land had als volgt plaats: de oudste kreeg het noordelijk deel des lands, de middelste het middenstuk, en de jongste het zuidelijk deel van de vlakte. Tolelemboenga bleef bij den jongste, die hem weidde (hij woonde in dat deel van het land, waar de zwavelwaterstofbronnen zijn, die graag door de buffels worden bezocht). In dit deel wordt in het bosch nog een versterking, een aarden wal, aangetroffen, waarop nog veel drakenbloed (*taroka* Taw.) groeit; de tegenwoordige bewoners des lands beweren, dat die benteng niet door hun voorouders is gemaakt, maar door andere lieden.

In Sigi vertelt men dat de lieden van Koro Oee met die van Bolo wanga (Toewa) vochten, omdat de eersten een buffel geslacht hadden, die aan Bolo wanga toebehoorde (dit was niet Tolelemboenga). De schuldigen verloren den strijd, en daarom vluchtten zij. Een deel hunner trok toen naar de vlakte van Tawailia. Een ander deel ging naar Lindoe (daar waren toen reeds To Lindoe), en reisden door naar Mangkapa, tusschen Lindoe en Napoe, maar ze stierven daar allen. Zelfs de namen der strijdenden worden opgegeven: In Bolo wanga was een vrouw het hoofd; zij heette Banta; haar broer was Merompo. Het hoofd van Koro Oee heette Ntikoloe.

136. *To Lompoe.*

Er bestaan ook overleveringen, die er op wijzen, dat een andere stam door de voorouders van de tegenwoordige bewoners van zijn erve is verdreven. De oorspronkelijke bewoners trokken zich in de bosschen en op de bergen terug. Ze worden aangeduid met den naam van To Lampoe of To Lompoe, dat „wilden” beteekent. Deze wilden beschikken over krachten, die gewone menschen niet bezitten, waartoe in de eerste

plaats behoort, dat zij zichzelf, hun akkers, huizen en goederen onzichtbaar kunnen maken. Feesten, die in Tawailia worden gemaakt, komen zij, als het donker is, meevieren, en ze dansen en zingen mee; maar zoodra de hanen beginnen te kraaien, maken ze zich uit de voeten. De meisjes der To Lompoe staan ook toe, dat mannen bij het dansen den arm om haar leggen, maar tegen het aanbreken van den morgen vragen ze hem haar los te laten, en dan verdwijnen ze. Eens zou het gebeurd zijn, dat een jongeling een To Lompoe-meisje niet wilde loslaten. Toen het dag werd, bemerkte hij, dat hij een stuk hout in den arm had.

In Napoe vertelt men dat deze Wilden dezelfde menschen zouden zijn als de To Tawailia. Men doet daaromtrent het volgende verhaal. Eens ging een To Napoe uit jagen in den tijd toen Tawailia nog niet bewoond was. Hij liep daartoe naar het Noorden. Bij de rivier Saliboe gekomen, aan het begin van de Tawailia-vlakte, hoorde hij tromgeroffel. Hoe verder hij ging, hoe duidelijker het geluid werd. Op een gegeven oogenblik stond de jager te midden van een menschenmenigte, die bezig was met feestvieren. Zoodra men den vreemdeling had opgemerkt, verdween alles plotseling. De jager zag nu niet anders dan bosch, en daar waar hij sawahs had waargenomen, waren nu grasvlakten. Nadat hij had gejaagd, kwam hij op zijn terugweg weer voorbij de plek, waar hij de menigte had aangetroffen. Weer hoorde hij tromgeroffel, maar hij was nu voorzichtiger dan de eerste maal. Het geluk diende hem, want hij kreeg een kind der Wilden te pakken, dat al spelende zijn kant was uitgelopen. De jager zei tot het kind: „Als je mij den weg naar je dorp wijst, zal ik je loslaten; anders neem ik je mee.” De kleine beloofde hem den weg te zullen wijzen.

Toen de vreemdeling in het dorp was gekomen, ontstond er groote verwarring onder de menschen. Men zou zeker alles weer hebben laten verdwijnen, als men niet bevreesd was geweest, dat de jager het kind zou meenemen. Daarom sloot men een verbond van vriendschap met hem, en na dien tijd gingen de To Napoe gemeenzaam met de Wilden, dit zijn de To Tawailia, om.

Vermelding verdient hier ook, dat de Wilden, die den berg Ngkilalaki bij het Lindoe-meer bewonen, over wie boven in par. 89 gesproken is, gezegd worden volgelingen te zijn van de Tawailische prinses Kantoe, die naar Sigi uitweek, over wie beneden meer.

Soms wordt van de To Lompoe gesproken als van apen. Op deze eigenaardigheid kom ik later uitvoerig terug. Men vertelt dan: Eens kwamen jagers bij een verlaten akker, die niet door een van hun volk bewerkt was geweest. Ze vingden daar een varken. Op dien akker vonden ze tabak, een soort oebi en een soort suikerriet, die ze niet kenden, en die daarom tot op dezen dag *oewi lompoe*, en *toewoe lompoe* heeten. Toen de jagers weer eens dien kant uitgingen, hoorden ze vroolijk gejoel. Ze gingen kijken, en toen zagen ze dat apen bezig waren met bosch-

antilopen, *noea*, een sawah om te werken. Ze zagen ook een veekraal, waarvan de omheining van riet (*parapa*, *Eulalia japonica*) was gemaakt. De jagers namen van dit riet der To Lompoe mee, en dit groeide later uit tot bamboe. Van de apen heeft men ook geleerd, hoe de akkergrond moet worden omgewoeld.

Er is nog een verlaten sawah van de apen te Taboeni aan den Zuidkant van de vlakte. *Colocasia*, *kadoee*, vond men ook bij de apen. De *popokoe*-vogels zijn de honden der To Lompoe. Ze heeten *weta wana*, „die in het bosch rondzwerven”.

Een oude man beweerde, dat de To Lompoe To Tawailia zijn; bij de verhuizing van Koro Oee waren ze achtergebleven, en verwilderden langzamerhand. Van de apen zouden de menschen ook hebben geleerd, dat ze rijst op de sawah moeten zaaien; vroeger zou men de sawah met pootstokken hebben bewerkt.

137. *Verhouding tot Sigi. Toewoe nsagoe (Toewoe ndjagoe).*

Naast het verhaal, dat de lieden van Tawailia en de Sigiërs beiden van Koro Oee afkomstig zouden zijn, staan andere overleveringen, die spreken van den nauwen band, die er tusschen deze beide volken bestaat. Zoo zegt een van die verhalen, dat de vorsten van Sigi zouden zijn voortgesproten uit een vrouw van Tawailia. Daar leefde eens een prinses, vertelt men, die Bansa mboea „pinang-bloementros” heette. Deze werd, zooals met meer meisjes van adellijke geboorte gebeurde, geheel afgezonderd in een kamertje op de zoldering van het huis opgevoed. Ze werd verzorgd door een vrouw, die Topesongi „die voor het kamertje zorgt” heette. Terwijl de menschen van Tawailia op het oorlogspad waren gegaan, was een prins bij haar binnengeklommen, en had haar zwanger gemaakt. Toen de tijd van haar afzondering geëindigd was, en zij gekleed zou worden om aan het feest deel te nemen, dat te harer eere gegeven zou worden, kon ze haar baadje niet meer over 't lijf krijgen, omdat ze in vergevorderden staat van zwangerschap verkeerde. Ze schaamde zich zoo zeer over haren toestand, dat ze zich ophing. Men legde het lijk in een kist, en zette deze op een stelling, een eind buiten het dorp.

Na eenige dagen kwam een slaaf verschrikt vertellen, dat hij langs de kist gaande, daarin had hooren kloppen. Het Hoofd van het landschap spoedde zich naar de stelling, en ook hij hoorde het tikken in de kist. Daarom liet hij haar openmaken, en toen zag men er een levend jongetje (volgens anderen zou het een meisje zijn) in, het kind van de zelfmoordenaress, dat in de kist geboren was. Het had zich gevoed met het lijkvocht van zijns moeders lijk. Daarom kreeg het kind den naam van Toewoe nsagoe „die van lijkvocht leefde”. Men trachtte nu te weten te komen, wie de vader van Toewoe nsagoe was. Daartoe werden alle vorsten uit den omtrek samengebracht. Toen ze in een kring gezeten waren, werd het kind in het midden geplaatst; het liep dadelijk naar den radja van

Saoesoe toe om de pisang, die elk der vorsten in de hand hield, te nemen; hiermee had het zijn vader aangewezen.

Toewoe nsagoe kreeg twee dochters, Kantoe en Mboka (volgens anderen heette de laatste Ende). Terwijl de eerste werd verwaarloosd en achteruit gezet, verwendde men de tweede. Aan de oudste gaf de moeder maïs te eten, maar de jongste kreeg altijd rijst; deze kreeg een aarden kom om uit te drinken; gene moest zich met een kokosdop behelpen. Eindelijk werd het Kantoe te veel, en ze ging naar Sigi. Daar kwam ze zeer in aanzien, en ze werd heel rijk; maar Mboka in Tawailia bleef arm. Toen Kantoe hoorde, dat haar moeder gestorven was, kwam ze wel naar haar geboorteland toe, en ze bracht ook veel buffels mee om die voor haar moeder te slachten, maar ze liet dit op Pada i Esa doen, een eind van het dorp verwijderd, en ze stond niemand van hen, die haar vroeger verschopt hadden, toe er van te eten.

138. *De heerschappij van Sigi.*

Omdat de nakomelingen van Kantoe rijk waren geworden, en die van Mboka arm gebleven waren, werden de Sigiërs de meesters van Tawailia. De To Tawailia droegen ook den naam van „slaven van Sigi”. Wanneer de To Napoe hun hulde gingen betuigen aan den vorst van Sigi, werden ze steeds door menschen van Tawailia vergezeld. Zij zelve brachten aan den Magaoe van Sigi: buffels, paarden, regenmatjes, goud, en *londe*, een soort rotan. Als tegengeschenken ontvingen ze katoen, zout en hakmessen. De andere onderworpen stammen kregen volgens de To Tawailia geen geschenken van den vorst. Het verkeer tusschen Tawailia en Sigi was heel druk; elke drie maanden gingen er lieden naar Sigi.

Toen de To Pebato uit het Poso-gebied in hun oorlog met de To Napoe bij ongeluk een paar To Tawailia hadden gedood, werden zij als gevolg hiervan schatplichtig aan Sigi. Als deze lieden hun opwachting bij den vorst van Sigi gingen maken, namen zij hun weg altijd over Tawailia, en dan werden ze door enkele menschen vandaar vergezeld.

139. *Oorlogen.*

Met de zeer gemengde bevolking van Napoe hebben de To Tawailia nu en dan schermutselingen gehad, zooals met de inwoners van Woeasa, de menschen van Winoea, en de lieden van Tinimbo, een plaats, die dicht bij het eveneens verdwenen Tikala moet hebben gelegen. Met de voornaamste inwoners van Napoe, de To Pekoerehoea, hebben de To Tawailia volgens het beweren der ouden nooit gevochten. Verder is dit kleine landschap in oorlog geweest met Balinggi en Parigi.

Volgens de To Tawailia zouden zij het zijn geweest, die Tana boa hebben ontvolkt. In een verhaal omtrent de aanleiding daartoe, wordt iets gezegd van den last, dien Sigi daartoe gegeven zou hebben, wat zonder twijfel de ware aanleiding is geweest. In Tawailia vertelt men dan het volgende: Aanvankelijk leefde men met de inwoners van Tana boa in

vriendschap. Maar eens kwam in dat land een gezelschap To Tawailia. Een zoontje van den hoofdman van dien troep stal een kippenei, en dit zag de eigenaar van het hoen. Deze greep het kind, bond hem, sloeg hem, en smeerde zijn oogen en penis met Spaansche peper in. Daarna werd de man bang voor de gevolgen van zijn daad; hij baadde den jongen, en zei hem niets van het gebeurde te vertellen. Als hij niets losliet, zou de ander maken dat hij en zijn makkers volop te eten hadden. De jongen beloofde niets te vertellen, en de bewoners van het land gaven aan de vreemdelingen volop te eten.

Zoodra de To Tawailia op den terugweg waren, vertelde de jongen het gebeurde. Zijn vader deelde de zaak aan het Hoofd van Tawailia mede, en deze besloot de lieden van Tawailia te gaan bevechten. Men ging er heen en verwoestte een dorp. Daarna ging men nog eens. Toen trof men de menschen aan bezig met oogsten, zoodat het gemakkelijk viel velen te dooden. Ze zagen ook een grooten stapel rijst onder een huis liggen; dezen vernietigden ze. Maar in dien stapel had zich het Hoofd van het landschap verstoken, en daar bewaakte hij zijn kist met goud en kostbare stoffen. Toen men een deel van de rijst uit elkaar had gehaald, begon de verborgene met zijn speer te steken, zoodat velen stierven. Maar men haalde hem te voorschijn, en doodde hem. Toen het bericht in Tawailia kwam, dat velen hunner gesneuveld waren, besloot men niet op te houden met vechten, totdat het heele volk zou zijn uitgeroeid.

Men is ten strijde getrokken naar Karopoe in Palolo, naar Bambaloni, Tongko en Soelewali, alle naar het Oosten gelegen, den kant op van Todjo. Deze tochten werden echter niet ondernomen om een veete uit te vechten, maar men ging er heen, als men menschenhoofden noodig had bij den dood van een vorst in Tawailia of in Sigi; of men werd medegenomen door benden uit andere streken, die op last van den vorst van Sigi een strafexpeditie gingen uitvoeren.

Zoo hebben zij de Sigiërs ook geholpen in een verbitterden strijd tegen de inwoners van Woeasa. De krijgers ontmoetten elkaar steeds op het punt waar de Saliboe zich in de Tawailia stort. De gevechten hadden met afwisselend geluk plaats. Wanneer de Sigiërs een To Woeasa hadden gegrepen, brachten ze hem naar een omgehouden polo-stam, en daarop hakten ze hem het hoofd af. Zóó deden de Woeasaers ook met Sigiërs die ze in handen kregen. Het hakblok, totowa, van Sigi lag bovenstrooms, dat van Woeasa benedenstrooms. Ze hadden tegen elkaar gepocht, dat hun hakblok het eerst doorgehouden zou zijn vanwege de vele vijanden, die er op waren onthoofd. Deze hakblokken veranderden in steen, en tot op den huidigen dag heet die plek Pototowaa „de plaats waar men hakblokken heeft gebruikt”. Men legt op deze steenen sirih-pinang neer, opdat de akkers zullen gelukken.

140. *To Mene.*

De eenige oorlogsramp, die Tawailia heeft getroffen, was de strijd tegen

de To Mene. Deze lieden uit het Westen van Midden-Celebes hebben een krijgstoct gemaakt door nagenoeg het heele woongebied van de Westtoradjagroep; in alle landschappen weet men van hen te vertellen. Het verhaal, dat men in Tawailia over dit volk doet, zegt, dat de begeerte naar goud hen in dit land bracht. Ze kwamen bij het meertje waaruit de Tawailia-rivier ontstaat; ze besloten dit leeg te laten loopen, omdat ze overtuigd waren, dat ze op den bodem er van goud zouden vinden. Toen ze een deel van het water hadden laten afvloeien, vonden ze niet alleen gouden voorwerpen, maar een heel huis van goud, met gouden horens er aan. Toen kwam de heer van het meertje, een reusachtige paling *Mpolondo weta rano* geheeten ⁷²⁾, vergezeld van vele andere geesten, *anitoë*. Ze brachten vele geschenken van goud, en smeekten de To Mene toch niet met dit werk voort te gaan. Deze lieden eischten het gouden huis, en toen de palinghoofdman het niet wilde afstaan, groeven ze voort aan de geul, waardoor het meer leeg moest loopen. Toen brak er een ziekte onder hen uit, en 300 hunner stierven. Hun graven worden daar nog gevonden; een vierkant van op elkaar gelegde steenen, waarvan de binnenruimte is opgevuld met aarde (op deze wijze maken de Boegineezen en Makassaren nog de graven hunner dooden). Slechts 80 man bleven over, en dezen gingen naar hun land terug om versterking te halen; een hoofdman bleef achter om op de graven te passen. Toen liep het meer niet alleen weer vol, maar het water trad buiten de oevers, zoodat dit de hut, waarin de achtergebleven To Mene woonde, omringde. Zeven dagen lang deed de ingeslotene niets dan weenen, en hij smeekte den palingkoning om genade. Eerst wilde de paling er niet van weten, en hij zei: „Wat u overkomen is, hebt gezelf uitgelokt; wij hebben u van alles aangeboden om u op te laten houden met uw werk.” Maar eindelijk kreeg hij medelijden met den To Mene, en hij zeide: „Nu goed dan, we zullen u sparen, maar ge moet niet bang zijn bij hetgeen we nu gaan doen”. Toen kwamen veel palingen aanzwemmen, en bestreken den man met slijm, zoodat zijn lichaam glibberig werd als dat van een paling. Daarop veranderden die palingen in buffels met gouden horens, wier slijm uit den bek op de slaapmat van den man droop; al dit slijm werd goud. Toen de buffels weg waren gegaan, verzamelde de man het goud, en ontkwam (de bedoeling van het verhaal is, dat de man tot een paling werd gemaakt, en zich daarna door het water heen redde).

Deze man liep nu de rivier Anaso stroomopwaarts tot aan den berg Pogimoea „plek waar buffels zijn opgebroken”. Over dezen berg heen kwam hij bij den oorsprong der Tongoa; hij volgde deze rivier tot hij aan Koro Oee kwam. Van hier ging hij naar Menawa, Pantoloekoe en Karopoe

⁷²⁾ De To Tawailia vertellen, dat als men aan het meer komt, en men ziet dezen palingkoning dicht bij de oppervlakte van het water zwemmen, dan zal men geen enkelen paling vangen. Maar als men hem niet ziet, en hem vraagt om enkele zijner onderdanen af te staan, krijgt men er wél.

in Palolo. Daar ontmoette hij een leger van To Mene, waarmee hij naar Koelawi ging; van hier uit onderwierp men Besoa, kwam in Napoe, waar Hoekoe en Woeasa het moesten ontgelden. Tenslotte kwam de vijand weer in Tawailia. Hier werd Sedoa ingenomen en verwoest; het grootste deel der inwoners werd gedood, en de overigen vluchtten in de bosschen. Toen de hoofdman der To Mene vernam, dat er nog To Tawailia in leven waren, zeide hij ook dezen te zullen doden. Daarom besloten die overgeblevenen hun land te verlaten en naar Koro Oee terug te keeren. Toen kraaide een haan, die kraaiende riep: *Totoro'o, toro-dako Poroei*, „Kukeleku, blij hier Poroei” (de naam van den hoofdman der overlevende To Tawailia). Daarom is men gebleven ⁷³).

141. *Bestuur.*

Bij het bezetten van het landschap Tawailia ondervond het N. I. Gouvernement geenerlei moeilijkheden. Aanvankelijk kreeg Tawailia zijn eigen Hoofd in Tama ni Paroeda. Later werd het bij Napoe gevoegd tot één distrikt van het landschap Lore. In 1910 begon de Zending hier te werken; de inwoners van Sedoa zijn eerder tot het Christendom overgegaan dan de To Napoe. In 1926 bedroeg het aantal gedoopten: 129 mannen en 116 vrouwen, terwijl de school bezocht werd door 20 jongens en 16 meisjes.

N a p o e.

142. *Wegen.*

In den ouden tijd voerden twee wegen van Tawailia naar Napoe. Het eene pad liep langs den voet van den Witi mpondo naar Winoea, het oostelijk deel van de Napoe-vlakte. Het andere volgde de kloof, die de Tawailia-rivier door het gebergte heeft gebroken. Op dezen weg moest men eertijds meermalen de rivier oversteken. Het eerstgenoemde pad is vervallen, en de eenige verbinding, die nu tusschen deze beide landschappen bestaat, is een weg, die aan den Westoever van de rivier in de helling van het gebergte is uitgehouwen. In de pas genoemde kloof zijn de Saliboe en de Mangkapa het meest beteekenend onder de beken, die hun water in de groote rivier voeren.

143. *Beschrijving der vlakte. Het noordelijk deel.*

Wanneer men Napoe van de Noordzijde binnenkomt, krijgt men niet dadelijk een indruk van de enorme vlakte, die men betreden heeft. Het noordelijk deel is namelijk met bosch begroeid, waardoor het uitzicht beperkt is. Eerst eenige K.M. ten Z. van Woeasa kan men den blik laten

⁷³) We zullen beneden zien, dat de beschrijving van den tocht der To Mene in de onderscheiden landschappen verschillend is.

weiden over de uitgestrekte grasvlakte. Dit noordelijk deel heeft zeker het langst onder water gestaan, toen Napoe nog een meer was.

De groote rivier, die in dit deel van het land Tamboea⁷⁴⁾ „wesp" heet, is nog weinig ingesneden, zoodat zij in den regentijd steeds buiten haar oevers treedt, en het omringende land onder water zet. Dit is ook het geval met de beide voornaamste rechterzijrivieren, die de Tamboea hier in zich opneemt, de Pembalaa en de Kadoewaa⁷⁵⁾. In het midden van dit deel des lands bevindt zich dan ook nog steeds een meertje, dat in menige overlevering van de menschen die hier wonen, een rol speelt.

De zuidelijke helft van het landschap is hooger. De rivier, die hier den naam van Owai kaia „groot water" draagt, heeft zich dan ook diep moeten insnijden, voordat zij de noordelijke kom heeft kunnen droogleggen. Het noordelijk deel der vlakte heeft vette aarde, en hier is het land 't vruchtbaarst. Woeasa en Kadoewaa, de beide dorpen, die men daar vindt, zijn betrekkelijk jonge dorpen, terwijl Alitoepoe een nederzetting is van slechts enkele jaren oud.

144. *De Hamboe-vlakte.*

Wanneer men van een der randgebergten op Napoe neerkijkt, zou men zeggen, dat het land nagenoeg vlak is. Maar zoodra is men er niet in neergedaald, of men bemerkt, dat de bodem golvend is, met heuvels bezet, die bij het zakken van den waterspiegel van dit voormalige meer eilanden moeten zijn geweest. De voornaamste van deze bodemverheffingen is een lage rug, die de vlakte van N. naar Z. doorloopt, en haar in een oostelijke en een westelijke helft verdeelt. Deze rug is te beschouwen als een lange uitlooper van den Witi mpondo. De oostelijke helft heeft haar eigen rivierstelsel, waarvan de hoofdstroom, Hamboe geheeten, uit het Z. O. komt. Een tweede groote rivier, de Haloe lai, komt uit het N.; beide vereenigen zich ten O. van den pasgenoemden rug, en breken er dan met vereende kracht doorheen om zich met de groote rivier te gaan vereenigen.

145. *De zuidelijke vlakte.*

Ten slotte vormt het zuidelijk deel van Napoe nog een vlakte op zichzelf, die hooger ligt dan het overige land, en die reeds lang droog gelegen moet hebben. De rivieren, die deze streek doorsnijden, en waarvan de Pambangoe

⁷⁴⁾ Wanneer men in den ouden tijd de rivier over moest steken, werd men gewaarschuwd vooral niet den naam Tawailia te noemen, daar men anders door den stroom meegesleurd zou worden.

⁷⁵⁾ De rechterzijrivieren, die de Tawailia in Napoe in zich opneemt, zijn van Noord naar Zuid: Pembalaa, Maliwoeko, Kadoewaa, Pewonea, Koro bono, Pada ntanga, Toë, Kombari, Peboelia, Pada ntomate, Lepo-lepo, Peoemalaa, Wanga, Toworaa, Pohodatawe, Malame. — Linkerzijrivieren van N. naar Z. zijn: Saloe Pakoe „varenrivier", Alitoepoe, Waoemba, Saloe mate „doode rivier", Kokedopi „planckenbeek", Pohangkoea „de plaats waar men garnalen schept", Bolowatoe (een bamboesoort), Toeka raremba, Watoe maeta „zwarte steen", Hamboe, Kalae „middenstroom", Hawia.

de voornaamste is, hebben zich alle diep ingesneden. Enkele plassen, waarvan de voornaamste de Limbo (=plas) Todohoenga, de Limbo Soempiloe, en de Limbo Tawioe wongka zijn, vindt men daar. Waar de vlakke aan de Noordzijde wordt afgesloten door den hoogen Witi mpondo en 't lagere Kië-gebergte, de Westkant wordt begrensd door de uitloopers van het Molengraaff-gebergte, en de Oostzijde door die van het Fennema-gebergte, ziet men naar het Zuiden niet anders dan heuvels, waarin de bronnen worden gevonden zoowel van de rivieren, die naar het N. stroomen, als die welke in zuidelijke richting gaande, beide hun water naar de Tawailia-rivier voeren. Al deze linkerzijrivieren van den hoofdstroom zijn gedwongen eerst Noord- of Zuidwaarts te gaan door de richting der heuvelruggen, die een voortzetting zijn van de Napoe-inzinking ⁷⁶⁾.

De Napoe-vlakte is de grootste inzinking tusschen het uit glimmerschisten bestaande Fennema-gebergte ten O. en het uit gneizen en granietgesteenten opgebouwde Molengraaff-gebergte ten W. (Abendanon, 748). Ze is grooter dan die van het Poso-meer, maar volgens ir. C. E. Abendanon moet het oppervlak dat eenmaal door water bedekt is geweest, kleiner zijn geweest dan het oppervlak van het Poso-meer. Het bodemniveau ligt 1070 M. boven de oppervlakte van de zee.

146. *Moerastoestand van Napoe.*

Volgens ir. Abendanon zijn in de Napoe- en Besoa-depressies duidelijke aanwijzingen voorhanden, dat zij een moerastoestand gekend hebben. In dit verband is het merkwaardig wat meerdere To Napoe mij hebben verteld, dat namelijk in de poelen, die zich in het zuidelijk deel van het land bevinden, dikke, zwart geworden boomstronken gevonden zijn, waaruit deze bergbewoners de gevolgtrekking maken, dat hun land eertijds met dicht bosch bedekt geweest moet zijn. Volgens de overlevering was toen een kleine vlakte niet ver ten O.N.O. van Lamba alleen met gras begroeid. Deze plek heet tot nu toe Tampo toea „oude grond”. „Ook voor de oude Napoe- en Besoa-meren”, zegt Abendanon (bl. 750), „moet dus door verder onderzoek de verklaring nog worden gegeven, waarom na de uitdroging dier meren tot moerassen opnieuw meren werden gevormd.”

147. *Rivierstelsel volgens Abendanon.*

In deze tektonische inzinkingen moet het vreemdsoortige hydrografische systeem van de Tawailia-rivier worden gezocht, zegt Abendanon. Hij gaat dan voort (750): „Uit hun topografisch niveau volgt, in verband met tektonische scheuren in 't gebergte, de afwatering der Tawailia- en Besoa-hoogkommen naar die van Napoe. Deze ontwatert zich op haar beurt naar de nog lager gelegen Bada-kom. Zoo stroomt de hoofdader in

⁷⁶⁾ De linkerzijrivieren van de Tawailia-rivier tusschen Watoe taoe in Napoe en Bomba in Bada' zijn: Pembangoe, Oerana (met de Potoedaa) Haloe Tobehoa, Lane, Haloe banga en Haloe ka'ia.

groote trekken van Noord naar Zuid, en de Besoa-takken moeten haar tegemoet stroomen; dat is zoo vreemd niet. Vreemder is het, dat de zuidoostelijke of linkerzijtakken der Tawailia in de Napoe-depressie zelve naar het N. haar tegemoet stroomen. Dit moet m.i. worden verklaard door allerlei jongste inzinkingen in het noordelijk deel der Napoe-depressie, waardoor het rivierstelsel naar het Noorden werd omgelegd. Inderdaad treft men in de noordelijke helft der Napoe-kom den laagsten bodem aan, en nog een meer, dat dus geen meer-relict, maar een nieuw ontstaan meertje is".

148. *Plaatselijke inzinkingen en aardlagen.*

De groote inzinking, waardoor Napoe ontstaan is, wordt tot in den tegenwoordigen tijd gevolgd door tal van kleine plaatselijke inzinkingen van den bodem. Vooral door een zware aardbeving in 1902 zijn vele nieuwe scheuren in den grond ontstaan. Bij die gelegenheid heeft men op verschillende plaatsen buffels geslacht, om den aardgeest te verzoenen, en men beraadslaagde er reeds over een mensch te offeren, toen de schokken ophielden.

De vorm van deze verzakkingen is die van een driehoek, die met den top in den heuvelrug dringt, zoodat men het volgende beeld krijgt: een massieve rug, waaruit als bij een taart een stuk is gesneden. De open zijde is naar verschillende streken gericht, van het Noordwesten af tot het Zuiden toe. Doordat vele dezer inzinkingen reeds ver in het heuvelland hebben ingevreten en een gedeeltelijke of geheele doorbraak hebben veroorzaakt, is de beschreven vorm van een puntkoek dikwijls niet meer te herkennen. Ten slotte zij nog vermeld, dat in al deze inzinkingen, die den wigvorm nog bezitten, een bron te vinden is; sommige hiervan vloeien altijd, zooals de Koli ntage, waaruit de menschen van Lamba hun water haalden; andere hebben alleen in den regentijd water. Het is eigenaardig, te zien, dat in deze bodemverzakkingen van ouden datum boomen zijn gaan groeien door de vochtigheid van den grond, terwijl het heuvelland overigens geheel boomloos is. In de inzinkingen van den jongeren tijd, die nog bezig zijn te ontstaan, is uit den aard der zaak van boomgroei nog geen sprake.

In een van deze laatste merken wij de volgende lagen op, die met eenige wijzigingen zeker voor dit geheele gebied zullen gelden. Vlak onder het gras ziet men de *tampo maeta* „zwarte grond", een dunne laag vergane plantendeelen, vermengd met zand. Hieronder een 2 à 3 d.M. dikke laag *tampo polo*, een geelachtig soort zand; vervolgens een ongeveer even dikke laag *tampo boela*, een witte zandsoort; dan een dunne laag *peale*, een zwart gekleurde, zeer poreuze zandsteen; voorts een 2 d.M. dikke laag *mbanga*, een donkere leemsoort, en ten slotte *woenge*, een mengsel van zand en grint, dat op de plaats, waar wij het hebben waargenomen, ongeveer anderhalven M. dik zal zijn geweest. Hierop volgen dan weer

eenige van de lagen, die reeds genoemd zijn, waaronder het leem niet ontbreekt.

Uit de verzamelde monsters en de verkregen mededeelingen blijkt, ten eerste, dat de inlandsche namen zeer uit elkaar loopen, zoodat wat de een *tampo mangara* noemt, de ander voor *mabada* uitmaakt. Daarom schiet men met die namen niet op. En ten tweede, dat wat samengesteld leek, zeer eenvoudig is. De mijningenieur wijlen Dr. A. Dieckmann, die de monsters determineerde, heeft uitgemaakt, dat al deze grondsoorten verweringsprodukten zijn van graniet: glimmer, zand en klei. De *mbanga* (Bada' : *mapolo ebe*) is de klei. Een mengsel van klei en heel fijn zand heet *peloeloebi kapipi* „schuursel voor koperen kalkbusjes" (in Bada' : *woengi andoe* „verdrongen zand"), welke in eenige aardstortingen ook voorkomt, en een lekkernij voor eenden en kippen is. Alle overige genoemde grondsoorten zijn glimmerzand, die hun verschillende kleuren te danken hebben aan een minder of meer hoog gehalte aan ijzer.

Hoe zijn die inzinkingen ontstaan? De inheemsche bevolking zegt, dat aardbevingen daarvan de oorzaak zijn. Men gelooft namelijk in twee soorten van slangen of *imboe*, die als geesten gedacht worden: de *imboe lore*, de slang van het land, en de *imboe owai*, de slang van het water. De eerste doet door haar bewegingen het land inzinken. Van de tweede soort slangen vertelt men, dat ze in diepe kolken en meren wonen, en aldaar, zoodra ze een buit hebben bemachtigd, het water plotseling doen stijgen. Zeker hebben door aardbevingen dikwijls aardschuivingen plaats, maar de inzinkingen van den bodem zijn toch bewerkt door het grondwater. Wanneer het regent, dringt het water door het glimmerzand gemakkelijk heen, maar stuit op de leemlaag. Hierdoor ontstaan ondergrondse stroomingen, die aan den rand van het heuvelland een uitweg naar buiten vinden. Tot bewijs van deze verklaring diene het feit, dat in elke inzinking, die zich niet reeds dwars door een heuvelrug heeft heen gebroken, een bron is, hetzij een altijd stroomende, hetzij een, die alleen in den regentijd water bevat. De leemlagen hebben blijkbaar een helling naar het Westen en Noordwesten.

149. IJzererts.

In Napoe wordt ijzer in den grond gevonden. De menschen weten dit, maar zij graven er niet naar. Waarschijnlijk heeft de ondervinding hun geleerd, dat het voor hen onbruikbaar is. Dr. A. Dieckmann onderzocht enkele stukken van dit erts, en naar aanleiding daarvan schreef hij: „Volgens zijn samenstelling is het voor een Inlander onmogelijk om daaruit ijzer te smelten, omdat het erts te veel kiezelzuur bevat, dat bij het smelten al het ijzer zou doen verslakken".

Het ijzer, dat de To Napoe noodig hebben, wordt gehaald uit het landschapje Rampi', waar veel moerasijzererts wordt gevonden, dat lichter te smelten is (zie XVIII, 3).

150. *Goud.*

Goud wordt gewasschen in tal van rivieren in Napoe: Pembangoe, Wanga, den bovenstroom van de Hawia, Malame, Moengkoë, Oerana; en buiten de vlakke aan den bovenloop van de Rompo, in de Haloe koi en de Pehihi (zie XVIII, 10).

151. *Tamoengkoë Molo.*

Een heuveltop, die iederen bezoeker van Napoe dadelijk opvalt en die voor een vluchtige opname van het land van groote waarde is, is de Tamoengkoë Molo (dit kan beteekenen „heuvel van 't nederkomen", Woensdregt 1, 26). Het is de hoogste top van een rij heuvels, die zich van Watoe taoe af langs den linkeroever van de Grootte Rivier naar het N. uitstrekt. Deze heuvelenrij wordt slechts éénmaal doorbroken en wel door de Hawia. Aan dezen mooien ronden heuvel hebben zich allerlei overleveringen gehecht. Het zijn slechts enkelen, die zeggen, dat de Tamoengkoë Molo een versteende hoop uitwerpselen van den legendarischen buffel Tolelemboenga is. Van de meesten kan men hooren, dat daar de trap heeft gestaan, die van de aarde naar den hemel voerde, en waarlangs de godmensch Boeriro op- en afgang.

Eens was de sage-held Ntalinga aan den voet van de trap bezig met tolleren, terwijl een vrouw daar rijst stampte. Toen de tol haar kant uitvloog, greep ze hem, en verstopte het speeltuig. Ntalinga eischte zijn eigendom op, en toen de vrouw hem den tol niet wilde teruggeven, ontstak hij in toorn, en schopte tegen den voet van de trap, zoodat deze brak en op de aarde samenstortte. Het bovenende van de trap kwam in Bada' terecht, het benedenstuk er van is de Tamoengkoë Molo. Van dien tijd af was geen verkeer meer tusschen hemel en aarde mogelijk (vgl. Woensdregt 1, 59) ⁷⁷⁾.

152. *Warme bronnen.*

In de pas genoemde heuvelenrij worden eenige warme bronnen gevonden. Aan den voet van een dier heuvels, waarop eertijds het dorp Pokaraia „smidse" heeft gelegen, ontstaat een klein riviertje, dat zijn water naar de Tawailia voert; in dit stroompje bevindt zich een warme bron. In de bedding van een andere beek in die streek, de Banga, komen ook enkele warme bronnen voor. Die, welke het dichtst bij den oorsprong ligt, heeft een hooge temperatuur. Dicht bij het dorp Sablingka, en aan de Oerana-

⁷⁷⁾ In een reisverslag, dat opgenomen is in het Tijdschrift Kon. Ned. Aandr. Gen. 2e serie, dl. 25, 1908, bl. 1319, heb ik een ander verhaal gegeven, waarvan mij later gebleken is, dat dit weinig bekend is; die lezing is waarschijnlijk een vervorming van de vooral in de Poso-meerstreek bekende legende van Lasaeo. Vgl. ook de legende, die verbonden is aan den steen Kanawoe taoe i langi, ten N. van Tamadoeë. Een andere plek waaraan de legende van de hemeltrap verbonden is, vindt men in het zuidelijk deel van Napoe op de grasvlakte Halodo.

rivier vindt men ook warme bronnen. Aan den Noordkant van den Tamoengkoe Molo bevindt er zich een met zwavelzuurstof, die den naam draagt van Kana petandoea „de warme bron, waar (buffels) met de horens hebben gestooten” (boven is reeds gezegd, dat deze warme bronnen gaarne door buffels worden bezocht).

153. *De bewoners.*

De bewoners van den beschreven hoogkom staan bekend onder den naam van To Napoe. Dezen naam geven ze niet zichzelf, maar dit hebben vreemdelingen gedaan⁷⁸). Hoe men aan dien naam gekomen is, weten we niet; de beteekenis van dit woord is misschien „het (door bergen) omslotene”, een verkorting van *kinapoe*, van *kapoe* „pakken, grijpen, omvatten” (Woensdregt 1, 156). Zooveel is zeker, dat onder dezen naam menschen van verschillende afkomst worden samengevat.

In een verhaal, dat blijkbaar de elementen van verschillende overleveringen in zich vereenigt, wordt verteld van 7 jagers, die van Rato kwamen en via Waroë en Bolowatoe (Posoland) naar Napoe kwamen, waar ze toch ook weer menschen aantroffen. De aanvoerder van deze zeven huwt een meisje uit het land, en dan wordt uit dit huwelijk Goema ngkoana geboren, die we later zullen leeren kennen als een mythische figuur en als de held der To Napoe (vgl. Woensdregt 1, 48).

154. *To Atoeloi, To Beloka.*

Eenstemmig zijn de berichten, dat Napoe eertijds bewoond werd door een volk, dat nu verdwenen is. Enkele plekken worden aangewezen als de plaatsen, waar ze hun dorpen hadden, zooals Atoeloi (de naam van een boom met geurige bladeren, die op dezen berg groeit) op het westelijk randgebergte; en Beloka en Tikala op het oostelijke. Op de plek waar Tikala stond, groeit een boschje; Beloka is een grasvlakte, waarop zich een enkele steen verheft, waaraan geen teekenen van bewerking zijn; van deze plek kijkt men neer op de vlakte van Sablingka.

Van de bewoners der genoemde plaatsen zeggen de To Napoe, dat ze één volk waren, de eigenaars van de steenen potten en beelden, en de aarden lijkurnen, die in den grond worden gevonden, waarop wij beneden uitvoerig terugkomen. In die steenen en aarden potten legden ze hunne dooden; andere aarden potten bezigden ze als schatkamers, waarin ze hun kostbaarheden bergden. Voordat het Gouvernement in Napoe kwam, beweert men, ontmoette men nu en dan To Atoeloi

⁷⁸) Op hun beurt noemen deze Bergvolken de Oost-toradjas To Pakoe, waarvan de oorsprong evenmin bekend is. *Pakoe* is het bekende varenkruid, dat in vele streken van den Indischen Archipel onder denzelfden naam bekend is; het wordt als groente gegeten. Waaron nu juist op de Bare'e sprekende Toradjas deze naam van toepassing zou zijn, is niet meer na te gaan. De To Bada' noemen de bewoners van Rampi' en Leboni To Lamboe'. Wij komen later op dezen naam terug.

(geesten), die hun afgestorvenen gingen bezoeken. Men zag ze niet, maar men hoorde hun stemmen.

155. *Het afdammen van de Hamboe.*

Men weet geen bijzonderheden van deze eerste bewoners van het land te vertellen. Er bestaan alleen vele legenden in verband met hun verdwijnen. Een overlevering zegt, dat de lieden van Tikala de Hamboe-rivier hadden afgedamd op een plek, die Boengkaloho heet, niet ver van Sablingka. Door dit afdammen ontstond een meer, waarin de Tikalamenschen van plan waren krokodillen te fokken. De goden, *anitoe*, werden hierover boos, en gelastten den menschen den dam weer af te breken. Toen men dit niet wilde doen, verklaarden de goden hun den oorlog. Ontelbare scharen mieren en millioenenpooten zonden ze op de menschen af; ze vulden de huizen, het kookgerei, vaten, manden en kisten. Vernietigen van het ongedierte hielp niets, want telkens kwamen nieuwe scharen, zoodat de menschen het niet uit konden houden: ze gaven den strijd op, en trokken het land uit.

156. *De Paling in Rano.*

Een andere overlevering is meer verspreid: In den ouden tijd, vertelt men, was het meer, Rano, in het midden des lands, veel grooter; de oevers waren toen van zand, en niet modderig, zooals nu het geval is, terwijl bosschen van moerasriet het moeilijk maken het water te bereiken. In dien tijd dan ging een man van Pewinia in het meer visschen. Hij zag een groote, bruine paling, *mahapi*, met lang hoofdhaar en vrouwenborsten zich op den oever zonnen. De man keerde schielijk naar huis terug en vertelde daar wat hij had gezien. Nu trokken alle inwoners van Beloka, Tikala en Pewinia naar het meer om de paling te vangen, wat hun ook gelukte. Ze doodden het dier en aten het vleesch op.

Deze paling nu was de echtgenoot van den grooten god Toroa; zij was pas van een dochter bevallen, en terwijl anderen op de kleine pasten, was de moeder zich gaan zonnen, toen men haar overviel en doodde. Toroa was over dit verlies ontroostbaar; om zich afleiding te bezorgen, ging hij naar Lemba (de Paloe-vallei), waar hij 7 jaar verbleef.

Toen hij weer in Napoe was teruggekeerd, zag hij een schoon meisje rijst stampen. Hij vroeg wie dat was, en men antwoordde, dat het zijn dochter was. Hij overlaadde haar met geschenken, maar tevens werd de oude wond weer opengereten. Hij gloeide van wraakzucht. „Gaaf naar de menschen van Beloka, Tikala en Pewinia, gelastte de god Toroa zijn onderdanen, en zegt hun, dat ze zich gedurende 7 dagen goed moeten voeden, en hun mooiste kleeren moeten aandoen, want na die 7 dagen zal ik hen komen bevechten”.

Na verloop van den genoemden tijd stierven veel menschen; op den weg loopende, of in den arenboom klimmende om palmwijn te halen, werden ze door onzichtbare speren getroffen, die door onzichtbare vijanden waren geworpen. Wanneer men rijst in den pot stortte om die

te koken, veranderde deze in wurmen en millioenenpooten, die ook het heele huis en alle huisraad vulden. Terwijl ze sliepen, groeide een liaan, *balandai*, zóó snel om hen heen, dat ze den volgenden morgen niet op konden staan, omdat de ranken hen omklemden. Zeven dagen lang duurde deze plaag, en toen besloten de overgebleven To Beloka het land te verlaten. In dien tijd, zegt men, waren de To Pekoerehoea al te Biro komen wonen.

Toen de To Beloka heengingen, braken ze een hakmes in tweeën; het benedeneind hielden ze zelf, het bovendeele gaven ze aan de To Pekoerehoea, die geen last van de plaag hadden gehad. Ze zeiden: „Wij gaan nu heen, maar al moge het nog zoo lang duren, laat ons elkaar niet vergeten. Wij verlaten het land, omdat men ons hier niet wil hebben”⁷⁹). In een redactie van deze overlevering wordt nog gezegd, dat de To Pekoerehoea de heengaannden bespotten: *To Beloka, To Beloka, nto da peboekoe moiwali; sinambei-mbengi morangka doei lemo*; d.w.z. „de To Beloka kunnen niet vechten; den heelen nacht hebben ze (of: gebruiken ze) doorntakken van citroenboomen” (de citroenboom wordt namelijk geacht in staat te zijn geesten te verdrijven).

De To Beloka trokken naar het Oosten, al maar verder, tot ze de Maboe-keten (Fennema-gebergte) niet meer zagen. Ze kwamen te Boenta, in het land der To Loina (Loinang), en dan volgt hetzelfde verhaal omtrent het gevecht van den kleinen met den grooten buffel, dat ik reeds heb medegedeeld onder Tawailia. Door de overwinning van den kleinen buffel der To Beloka werd het goed recht van deze menschen op het land bewezen⁸⁰).

In eenige verhalen wordt medegedeeld, dat in de paling, die de To Beloka doodden en opaten 7 zwaarden werden gevonden. Een er van wordt nog door Leli, een nakomeling der To Hoekoe bewaard. Als men dit zwaard uit de scheede trekt, zegt men, komt er aanstonds regen⁸¹). Een tweede exemplaar wordt in Alitoepoe bewaard, en verder moeten er nog zijn in Koelawi, Lindoe, Bada', Besoa, en aan het Poso-meer. Ditzelfde wordt ook verteld van den paling, die den weg gebaad zou hebben, waardoor het water van Besoa (de Torire-rivier) afvloeide. Deze paling werd door de To Besoa gedood; ze vonden 7 zwaarden in den buik van het dier; deze wapens werden verspreid naar verschillende streken van Midden-Celebes. (verg. den paling in Palolo, waarin zeven speren en zeven hakmessen werden gevonden, boven par. 61).

⁷⁹) Sommigen vertellen, dat er uit elk dorp één gezin aan de algemeene vernietiging ontkwam, welke gezinnen dit land der verschrikking verlieten. Weer anderen zeggen, dat het slechts twee jonge lieden (broer en zuster) waren, die wisten te ontkomen, en die het aanzijn hebben gegeven aan de To Loina.

⁸⁰) Behalve het buffeljong namen de To Beloka nog mee: een mannetjes hond, een kat en een kuiken, die elk op hun beurt een tweegevecht met een soortgelijk dier der To Loina moesten houden, en die steeds overwonnen.

⁸¹) Ik heb dit zwaard gezien. Het is een oude sabel van Europeesch fabrikaat. Het wapen is heel licht, en over den rug loopt in de lengte een gleuf.

In een andere legende wordt verteld, dat de goden een deel van de inwoners van Napoe verdreven door allerlei ongedierte op hen af te zenden, omdat zij er ontstemd over waren, dat de bevolking zoo sterk in aantal toenam (verg. de overlevering omtrent de verhuizing der lieden van de Malino-rivier, zijrivier van de Rompo, naar Powatoea in het Koro-gebied, I, 123). Een deel van die menschen zou toen naar Rampi' zijn verhuisd. Later keerden ze weer vandaar in hun land terug. De voornaamste nakomeling van deze teruggekeerden is Polite (Inana Masi), de vrouw van den tegenwoordigen Zelfbestuurder, Magaoe, van Lore. Toen deze menschen uit Rampi' terugkwamen, hadden ze hun buffels daar achtergelaten, maar de dieren volgden later hun meesters uit zichzelf.

Anderen weer vertellen, dat Polite (Inana Masi) de afstammeling is van To Besoa, die het land, waar nu Watoe taoe staat, van de To Pekoerehoea hadden gekocht. Ieder die in die streek een akker wil aanleggen, zou dit aan Polite moeten vragen. Deze overlevering is volgens den heer J. W. Wesseldijk de meest gangbare; zie ook beneden par. 173.

Er wordt nog verteld, dat de To Beloka een gouden klopplank (voor de bereiding van boomschors tot kleedingstof) bezaten. Ze wilden die plank meenemen, maar ze was zóó zwaar, dat 7 man niet in staat waren haar te dragen. Daarom begroef men haar aan den voet van een *beaoe*-boom (*Aleurites moluccana*).

157. *De verdwijning der To Atoeloi.*

De overlevering die bestaat omtrent het verdwijnen der To Atoeloi, is anders dan hetgeen reeds is medegedeeld. Toen de To Hoekoe in het land waren gekomen, deden ze niet anders dan de To Atoeloi plagen: ze beschoten hun huisdieren met blaasroerpijltjes, zoodat vele stierven. De plagerij ging zelfs zóó ver, dat de To Hoekoe de huizen der To Atoeloi gedurende hun afwezigheid binnendrongen, en hun behoefte in hun kookpotten deden. Ten slotte kregen de goden, *anitoe*, medelijden met de geplaagde menschen; ze gaven hun te kennen om over 7 dagen een groot feest te vieren, waarop ze al hun huisdieren moesten slachten. Na afloop van dit feest zouden de goden de menschen tot zich nemen. De To Atoeloi maakten dit feest; na afloop ervan zalfden ze het hoofd door dit in te wrijven met *hoekoe* (Poso *koedoe*, *Kaempferia rotunda*) en curcuma. Daarna nam elke man, elke vrouw en elk kind een kippenei in de rechter-, en een kemirinoet (*beaoe*, *Aleurites moluccana*) in de linkerhand, en zóó begaven zich allen in optocht naar het Meer, Rano. Aan den oever ervan gekomen, wierpen ze eerst ei en kemirinoet in het water, waarna ze ook zichzelf in de diepte lieten vallen. Op den bodem van het Meer gekomen, vonden ze daar de woning van den god Toroa, die de To Atoeloi liefderijk bij zich opnam, en waar ze tot op den huidigen dag verblijven.

Terwijl de To Atoeloi bezig waren hun afscheidsfeest te vieren, waren 7 hunner daarbij niet tegenwoordig. Dezen waren gaan jagen om de noodige toespijs voor het feest te zoeken. Toen ze terug waren gekeerd,

vonden ze het dorp verlaten, en al hun bloedverwanten verdwenen. Ze gingen ze overal zoeken, maar konden ze niet vinden. Ten slotte veranderden de edellieden (*toeana*) onder die zeven mannen in *hawane moteria* „weenende kasuarinen”, die nu en dan hun klagelijk geluid aanheffen uit verdriet over hun verloren verwanten. Degenen onder de zeven, die tot den middenstand, *kabilaha*, behoorden, veranderden in steenen, die aan de Malame-rivier worden gevonden. De slaven onder hen eindelijk werden boschgeesten, die vaak menschen achtervolgen (een bergje tusschen de huidige dorpen Woeasa en Kadoewaa gelegen, draagt den naam van Penondaa Datoe „de plaats waar de vorst placht uit te rusten, of rond te kijken”, een plek, waarop we beneden terugkomen; op dien berg staan de kasuarinen, die To Atoeloi zouden zijn geweest).

158. *Toroa of To i koepi.*

Boven hebben wij gezien, dat Toroa de meester of god van het Meer in Napoe is, die de inwoners van Tikala en Beloka uit het land verdreven heeft. Het is hier de plaats iets van deze persoon te zeggen.

Men zegt van Toroa, dat zij een vrouw was, en dat zij nimmer gehuwd zijnde toch kinderen had. Zij was de eerste mensch in Napoe. Door haar is het heele land verdeeld (*morobanga tampo*)^{81a}). Wij herkennen in haar Moeder aarde, uit wie het menschedom is voortgekomen. Toen zij een menigte van nakomelingen had gekregen, zei zij: „Ik ga weg”. Ze ging dus heen en verdween in het Meer (volgens anderen verdween niet zij in het Meer, maar haar zoon Limboe rano „in een kring om het Meer” geheeten). Als Toroa verlangen heeft om naar haar nakomelingen te gaan kijken, openbaart zij zich behalve aan het Meer te Pooekoa, de plek waar zij gewoond heeft, en die gelegen is bij de samenvloeiing van Pembangoe en Tawailia-rivier. De To Winoea in het N. van Napoe beweren echter, dat Toroa in hun land woont, en wel te Soempara bij de samenvloeiing van Haloe lai en Tomboea. Ze zeggen, dat Toroa een vrouw is; ze woont te Soempara samen met haar zoon Polembaa of Oemana Ringgi; een oudere broer van Polembaa is Oemana Torango, en deze wordt vereerd door de To Pekoerehoea. Oemana Torango woont te Boehoeka (Pooekoa) aan de samenvloeiing van Pembangoe en Tawailia-rivier.

Toroa werd oeroud, en schrompelde langzamerhand in tot een klein wezen. Zij kon van ouderdom ook niet meer loopen. Zij leed aan rheumatiek, en haar vingers waren krom getrokken; ook was zij tandeloos. Maar omdat zij niet als een ander mensch gestorven is, is men haar gaan vereeren, en men heeft haar tot zijn heer en god gemaakt. Voordat Toroa zich in het Meer terugtrok, zei zij: „Als ik weggegaan zal zijn, wil ik niet meer met de aarde in aanraking komen, en daarom moet men mij, als ik tot de menschen kom, in een mandje (*koepi*) dragen” (dit is mogelijk

^{81a}) *Morobanga tampo* beteekent de plaats bepalen, waar de verschillende groepen hun akkers zullen aanleggen.

omdat Toroa ineengeschrompeld en heel klein is). Wanneer zij zich dus in een sjamaan incarneert, draagt de priester een mandje aan een band over den schouder; in die mand staat een kleine rustbank voor Toroa, omdat zij niet loopen kan. Vroeger was er in een huis in het gehucht Pomboloa een permanent rustbankje voor haar. Nu dat gehucht verlaten is, wordt het door den *topamane* in Lamba bewaard. De omstandigheid, dat deze godin in een mandje verblijf houdt, heeft haar den naam van To i koepi „de vrouw in de mand” of „die in de mand” bezorgd. Men gebruikt dezen bijnaam liever dan Toroa.

Een andere zoon van Toroa was Oemana Makodara „vader van den Blauwe”. Deze is naar Lemba, het Paloe-dal gegaan, en hij is de god van die streek geworden.

In enkele verhalen is Toroa een man. Zoo had het Hoofd van Wanga een schoone vrouw, in wie Toroa zich verliefde. Om haar in zijn bezit te krijgen, ging hij naar het Hoofd toe, en zei hem: „Te Towonoe is een menigte wilde varkens; als ge daar 7 nachten gaat jagen, zult ge een grooten voorraad vleesch krijgen”. Toen ging het Hoofd naar die streek, maar zoodra was de man niet weg, of Toroa ontvoerde zijn vrouw en al haar huisgenooten. Hij hulde haar in zijn onzichtbaarheid, *sigawoena*, en voerde haar naar het Meer. Maar voordat de vrouw het huis verliet, had ze gelegenheid om een met gouddraad bestikte broek, *salana gili*, en een zijden hoofddoek in kleine stukjes te scheuren, en deze liet ze een voor een op den weg vallen, om haar echtgenoot te wijzen waarheen ze was gegaan.

Toen het Hoofd van de jacht thuiskwam, vond hij zijn vrouw niet, en ook al zijne huisgenooten waren verdwenen. Hij ontdekte echter spoedig de neergeworpen lapjes, en dit spoor volgende, kwam hij aan den oever van het Meer. Daar ontdeed hij zich van zijn kleeren, en dook in het water onder; op den bodem van het Meer kwam hij in de woning van Toroa. Het huis was echter leeg. Het spoor van de lapjes bracht hem verder naar den anderen oever, maar hier hield het op. Hij zocht en hij zocht, maar hij kon niets meer vinden. Hij dook zevenmaal onder, maar zijn moeite was vergeefs, hij kon het huis van Toroa niet meer vinden. Toen barstte hij in tranen uit; hij klom in een boom en vandaar riep hij voortdurend den naam zijner vrouw; ten slotte veranderde hij in een vogel, de *popokoe*.

Toroa heeft den menschen ook den weg naar den hemel gewezen. Dit was een trap als een *dala mbatoe*, d.i. een hellend vlak van hout, dat o.m. tegen den vloer van den dorpstempel werd gebouwd om daarlangs de zware kisten met doodsbeenderen in het gebouw te brengen bij het groote doodenfeest. De trap naar den hemel was van steen, en men had 7 dagen noodig om daarlangs in den hemel te komen. Het voetstuk van de trap wijst men nog aan op de vlakke Halodo ten O. van de Toë-rivier. Het is een groote, platte steen, omringd door kleinere steenen. Men gaat daarheen om een rijken oogst aan rijst te vragen.

Toroa is de hoofdgod van het water; de voornaamste gelegenheid, waarbij hij wordt aangeroepen is het *menoeroe*, waarbij de zonde van bloedschande in de rivier wordt afgedreven. Ook wanneer gewicheld wordt om de oorzaak te weten te komen van eenige ramp, die den menschen is overkomen, wordt Toroa aangeroepen. Een andere functie, die Toroa bekleedt, is die van „vermeerderaar van buffels”, waarom hij aangeroepen wordt bij het wijdingsfeest der buffels, *pobolohi baeola*. De lieden van Woeasa zeggen dan ook, dat Toroa zijn verblijf houdt te Lantawongoe, een vlakke niet ver van het Lindoe-meer, links van den weg, die van Woeasa naar Lindoe voert. Op die vlakke hebben zich veel buffels verzameld, die verwilderd zijn.

Boven zagen we reeds, dat als Toroa zich in een sjamaan manifesteert, deze een mandje draagt, waarin een miniatuur rustbank is aangebracht. In andere streken van Napoe legt de priester een stuk katoen neer waarop een kussen, opdat de god zich daarop kunne neervleien, want Toroa kan van ouderdom niet zitten. De sjamaan, van wien hij bezit heeft genomen, doet ook als een oud man.

159. *To Lompoe.*

In de overleveringen van de 7 jagers der To Atoeloi, die hun dorp verlaten vonden, hebben wij gezien, dat deze lieden in kasuarinen, steenen en boschgeesten veranderden. Een andere, meer verspreide, lezing van dit verhaal zegt, dat de bedoelde jagers To Lompoe „wilden” werden. Anderen weer vertellen, dat de To Lompoe afstammen van de makkers van het Hoofd van Wanga, wiens vrouw door Toroa werd geroofd. Vroeger bezochten de To Lompoe de feesten der To Napoe, vertelt men, en zij brachten ook een buffel als hun bijdrage tot de plechtigheid; soms gaven ze een varken. Men zag zoo'n dier dan opeens liggen of aangebonden staan, zonder dat men wist, wie het had aangevoerd. De To Lompoe legden ook akkers aan; ze hakten daartoe de boomen niet om, maar wieden alleen het onkruid tusschen de stammen, en op deze schoon gemaakte plekken plantten ze hun gewassen. Nu en dan zouden jagers deze akkers uit de verte hebben gezien, maar als ze er heen gingen, waren ze plotseling verdwenen.

Twee plekken worden door de To Napoe opgegeven als de woonplaatsen der To Lompoe: een is de reeds genoemde vlakke Lantawongoe, waar zich kudde verwilderde buffels ophouden; de andere plaats is aan den bovenloop der Pembangoe-rivier, op het Mantiwoloe-gebergte. Daar heet nog een bergtop Powanoengaa To Lompoe „waar de To Lompoe hun dorp bouwden”. Iets verderop is een tweede berg, die den naam draagt van Powanoengaa To Bada' „waar de To Bada' hun dorp bouwden” (zie beneden par. 173). Eenig verhaal, dat ons nader met deze Wilden in kennis brengt, is niet aan de plek verbonden.

Een enkele maal had men wel eens een ontmoeting met een To Lompoe. Zoo wordt verteld, dat in den ouden tijd een gezin zijn akker had bij den

oorsprong van de Oerana-rivier, dus dicht bij pas genoemde woonplaats der Wilden. Het gezin bestond uit man, vrouw en kind. Het laatste kon al loopen. Eens was de man bezig een scheede voor zijn hakmes te maken, terwijl zijn vrouw zich verwijderd had om water te halen. De man zat op het erf van zijn woning, en het kind sliep in huis. Plotseling stond er een vreemde vrouw voor den man. Ze vroeg: „Waar is uw vrouw?” De man antwoordde: „Ze is water gaan halen”. Toen vroeg de vreemdelinge weer: „Waar is je kind?” De man zei: „In huis”. Op zijn beurt vroeg de man nu: „Waar woont ge?” De vrouw antwoordde: „Ik woon niet ver hier vandaan, bij gindschen waringin”. Toen klom ze in huis, en daarna zag men haar niet meer.

Niet lang daarna kwam de vrouw thuis van het water, en dadelijk daarop kwamen de ouders tot de ontdekking, dat hun kind verdwenen was. De man vertelde van zijne ontmoeting met de vreemde vrouw, en hij sprak als zijn overtuiging uit, dat deze het kind had meegenomen. Zij gingen dus naar den waringin, die door de vreemde was aangewezen, en daar vonden ze inderdaad de kleine, gezeten op een grooten steen, die aan den voet van den boom lag. Het was nu duidelijk voor het ouderpaar, dat de vreemdelinge een To Lompoe was geweest, en als ze hun kind niet dadelijk waren gaan zoeken, zou de Wilde gelegenheid hebben gehad het naar haar huis te brengen. Na dien tijd heeft men op die plek een akker aangelegd, en is de waringin verbrand.

160. Apen.

Bestaan er in Napoe geen gedetailleerde verhalen omtrent de To Lompoe, hier nemen de apen een zoodanige plaats in de overleveringen van het land in, dat onwillekeurig de gedachte opkomt, of deze Apen niet dezelfde rol spelen als de To Lompoe. Veelal is de verhouding tusschen menschen en apen van vriendschappelijken aard ⁸²).

⁸²) Een verhaal waarin verteld wordt, dat apen oorspronkelijk menschen zijn geweest, heb ik alleen te Rodingo in Pakawa gevonden. Hier wordt verteld, dat men eens een feest vierde te Wandja mboa, boven Wajoe. Drie mannen en vier vrouwen keeren van dat feest naar huis terug, en komen te Ongoe lare. Daar was een *tea*-boom met veel vruchten er aan. De zeven menschen klimmen in den boom, en eten de vruchten. Zeven nachten blijven ze daar. Toen kwamen hun ouders en riepen ze, maar ze antwoordden: „We gaan niet terug, want deze *tea*-vruchten zijn lekker”. Toen zongen ze:

Ei jakoe, woea ntea jakoe malegengge;
hier ben ik en de *tea*-vruchten vind ik lekker;
Koewoendjoetaka watoe, palo madele.

ik ben op een steen terecht gekomen, (en daarom) zijn mijn billen plat geworden.

De zeven jonge menschen hadden een heele verandering ondergaan: hun lichaam was behaard. Toen gingen de ouders terug, maar na zeven nachten kwamen ze weer bij den boom en riepen hun kinderen. Ze vonden de kralen (*bili*), zwaarden (*goema*), armbanden en kleeren, die hun kinderen gedragen hadden, aan den boom opgehangen. Ze waren apen geworden.

Verhalen van apen, die de menschen komen helpen bij hun arbeid, bestaan in Pakawa niet.

Het gebeurde eens, dat een gezelschap jagers, vergezeld van eenige kinderen, naar Loso-losó gingen om te jagen. Het gezelschap verdwaalde, en toen de avond viel, legde men zich te slapen. Toen het donker geworden was, hoorden de jagers kinderen spelen en zingen (*motintilo*). De kinderen der jagers gingen op dit geluid af, maar ze konden niemand ontdekken, ofschoon ze het zingen voortdurend hoorden, zoodat ze ten slotte tot de hunnen terugkeerden. Den volgenden morgen vernamen de jagers stemmen van vele menschen, die bezig waren buffels op te drijven om hen den grond van de sawahs tot modder te doen treden. Plotseling zagen ze een groot aantal apen, die bezig waren gemsbuffels (*onoea*) naar een poel te drijven⁸³). De honden der jagers durfden deze dieren niet aanvallen. Toen de anoa's op de sawah waren gedreven, kwam een aap naar de jagers toe. Vóór hen staande, veranderde hij in een mensch die zeide: „Gij moet de apen daarginds tijdens hun arbeid op den akker niet toespreken.” Ze bleven dus maar stil van uit de verte toekijken. Toen zagen ze opeens, dat ze zich midden in een dorp bevonden, en dat de apen een menschengedaante hadden gekregen, en dat de anoa's buffels waren. Nu gingen de jagers de aap-menschen bij hun werk helpen; zeven dagen bleven ze daar.

Intusschen waren hun achtergebleven bloedverwanten ongerust geworden over het lange uitblijven der jagers, en eenigen trokken er op uit om hen te zoeken. Zij kwamen ook bij de sawahs te Loso-losó, waar ze de apen bezig zagen om met gemsbuffels den grond om te werken. Hun makkers echter zagen ze niet. De zoekenden kwamen plotseling voor den dag, zoodat de gemsbuffels verschrikt wegrenden, en de apen in de boomen klommen. De menschen vingden drie anoa's op. Terwijl ze bezig waren deze dieren te slachten, kwam een aap tot hen die zeide: „Gij hebt van onze buffels gedood, terwijl wij bezig waren den grond te bewerken.” Toen werden de menschen boos; ze vielen op den aap aan en wilden hem dooden. Maar de aap waarschuwde hen: „Als gij mij doodt, zult ge uw makkers niet weerzien, en gijzelf zult niet meer thuis komen.” Toen haalden de menschen reepjes (*nini*) witte foeja te voorschijn, gestampde rijst en een kippenei, en dit boden ze den aap als verzoening aan. Toen eerst gingen hun oogen open, en zij zagen het dorp en hun makkers. Zij bleven daar nog drie nachten, en keerden toen naar huis terug, rijk begiftigd door de apen met gemsbuffel- en varkensvleesch.

De oude sawahs, die bij Loso-losó gevonden worden, noemt men *lida anitoe* „sawahs van geesten”. Er moeten er ook zijn bij Poekoa en bij de samenvloeiing van Pembangoe- en Tawailia-rivier.

⁸³) Algemeen wordt verteld, dat de buffels der Wilden anoa's zijn. In een verhaal waarvan de trekken heel antiek zijn („De zeven jagers” in Woensdregt 1, 49 e.v.) wordt verteld van een huwelijk tusschen een vorst van Rato en een meisje, dat hij in Napoe had aangetroffen. Bij het huwelijksfeest werden 7 anoa's geslacht. De To Loinang houden er getemde anoa's op na.

Een andere algemeen bekende overlevering is de volgende: Toen de To Pekoerehoea nog in Biro woonden, was daar een Hoofd, wiens dochter Simei ernstig ziek was. De vader hield veel van zijn kind, en hij stelde alles in het werk om haar in 't leven te behouden. Er werd een sjamaan bij geroepen, en de geest die zich in deze priesteres manifesteerde, gaf te kennen, dat alleen het eten van de lever van een anoa haar kon redden. Alle slaven werden er nu op uit gezonden, om zoo spoedig mogelijk zulk een dier te bemachtigen. Ze jaagden den heelen dag, maar ze konden geen anoa machtig worden. Een der jagers echter verdwaalde met zijn honden. Hij was reeds heel ver gegaan, toen hij een groot gerucht van stemmen hoorde, en toen hij op het geluid was afgegaan, zag hij een menigte apen, die bezig waren met anoa's hun akkers te bewerken.

Toen de apen den mensch zagen, snelden ze naar hun hoofdman toe, en gaven hem kennis, dat een mensch was aangekomen. De aanvoerder was een oude witte aap, die een keten om den hals droeg. Hij zeide: „Laat dien mensch hier komen, maar zeg hem, dat hij zijn honden eerst vastlegt.” Toen de jager vóór den hoofdman was gekomen, ging hij zitten. De aap vroeg hem: „Met welk doel zijt gij hier gekomen?” De mensch antwoordde: „Wij zijn door ons Hoofd uitgezonden om de lever van een anoa te zoeken voor zijn dochter, die erg ziek is; maar we hebben geen dier kunnen vangen.” De apenvorst zei toen: „Zoek maar niet langer; ik zal je de lever wel geven, maar dan moeten we eerst ons akkerwerk afdoen.” Toen verhief hij zijn stem, en spoorde de apen aan om gauw voort te maken.

Toen de zon hoog aan den hemel stond, riep de hoofdman zijn onderdanen om te komen eten; zij aten *kalambio*, een liaan, waarvan de vruchten, die rood zijn, worden gegeten. Na afloop van den maaltijd gingen ze weer voort met hun werk.

Intusschen sprak de apenhoofdman tot den jager: „De reden waarom de dochter van uw heer niet spoedig geneest is, dat gijlieden den *ende-dans* niet hebt uitgevoerd. Zeg aan uw heer, dat hij dit doet, en zijn dochter zal genezen.” De jager antwoordde: „Maar wij weten niet hoe wij den *ende-dans* moeten uitvoeren, want we zijn dit niet gewend.” De aap zeide: „Ik zal wel komen, om te wijzen hoe dit moet worden gedaan. Zeg maar aan uw meester, dat we over zeven nachten bij hem zullen zijn. Maar op den dag, voordat we komen, moet al het hout bijeen wezen voor een tempel, want dan zullen we eerst een nieuwen tempel bouwen.”

Daarna gelastte hij 7 anoa's uit de kudde te dooden, en de levers van deze dieren gaf hij aan den jager mee. Deze had den akker nog niet verlaten, of alles was weer een wildernis geworden, en hij zag geen apen en anoa's meer.

Toen de jager thuisgekomen was, deelde hij zijn wedervaren aan zijn meester mede. Zoodra het Hoofd het bericht had aangehoord, gaf hij bevel om het noodige hout voor een tempel bijeen te brengen. Ook liet hij veel buffels aanbinden, die geslacht moesten worden bij de oprichting

van het gebouw. Op den morgen van den zevenden dag waren alle menschen van Napoe bijeen, want het Hoofd had overal kennis gegeven, van hetgeen stond te gebeuren. In den vroegen morgen begon men al de plek schoon te maken, waar de tempel zou komen te staan. Dit gebouw is de hoofdtempel van Napoe geworden, die bekend is onder den naam van Howa⁸⁴).

Toen de zon al hoog aan den hemel stond, hoorde men door vele stemmen den krijgskreet aanheffen. Dit geluid kwam uit het Zuiden, en was afkomstig van een leger apen, dat naderde. Voordat ze het dorp betraden, zonden ze een hunner vooruit, om den menschen te 'verzoeken, alle honden vast te leggen. Toen dit gebeurd was, kwamen de apen binnen. Ze brachten een massa rotan. De apenvorst werd nu uitgenoodigd op een mat te gaan zitten onder een rijstschuur, en vandaar uit gaf hij zijn onderdanen bevelen. Hij liet gaten voor de palen graven; met vereende krachten richtten de apen de palen daarin op, en het werk ging zóó snel voort, dat het heele geraamte van den tempel overeind stond, toen de zon ter kimme neigde. Toen gingen de apen eten van den aangerichten feestmaaltijd; zij aten met de handen, zooals de menschen dit plegen te doen.

Toen allen verzadigd waren, zei de apenhoofdman tot het Hoofd der To Napoe: „Nu is de tempel nog niet gedekt; maak u daarover niet bezorgd, daarvoor zullen wij wel zorgen.” Dit gebeurde dan ook: iedere aap kwam met een dakplankje aanloopen, en bond dit aan de sparren vast, zoodat de tempel in korten tijd gedekt was. Toen het heele gebouw gereed was, zei de apenvorst: „Nu zullen we over 7 dagen feestvieren, en dan zullen we den *ende*-dans uitvoeren, opdat uwe dochter herstelle en de rijst gelukke; zorg dat er veel rijst is voor de maaltijden, en denk er vooral om aan het einde van het feest rijst te strooien voor de zielen der afgestorvenen. Toen het feest begonnen was, kwamen de apen, toen de duisternis was ingevallen; ze hadden menschengedaanten. Zoodra echter de morgen aanbrak, veranderden ze weer in apen.

De apen brachten ook als versiering van den tempel een aap en een buffel van hout. Deze voorwerpen zijn lang bewaard, maar bij den brand die den tempel verwoest heeft, zijn ze verloren gegaan. Ze brachten ook een langen rotan, dien ze in den grond staken, en die wortel schoot; bij het langer worden vleide hij zich in kringen op den grond, waarom hij den naam kreeg van *laoero pikoe* „de opgerolde rotan”. Anderen vertellen, dat hij om een waringin heen was gegroeid; elk jaar legde

⁸⁴) Dit verhaal kent iedereen in Napoe. Maar ieder weet ook te vertellen, dat deze tempel, met de daarin verrichte plechtigheden van Tawailia is overgenomen. De To Pekoerehoea zouden voor het recht om den tempel te Lamba op te richten, een buffel hebben betaald. Onder de plechtigheden, die zij overnamen, behoort in de eerste plaats het *moënde*, waarvan in het bovenstaande verhaal wordt gezegd, dat men dit van de apen zou hebben geleerd. Deze bijzonderheid is van belang voor het bepalen van de herkomst der To Pekoerehoea.

hij er een nieuwen ring om heen. Wanneer hij op deze wijze tot aan den top van den boom was gekomen, legde hij zijn ringen weer naar beneden toe. Het verhaal zegt, dat wanneer iemand in den ouden tijd de goden wilde bezoeken, hij eenvoudig op den top van den rotan ging zitten; dan ontwikkelde de rotan zijn ringen, en strekte zich hemelwaarts uit, tot hij den aardbewoner boven in den hemel had gebracht. Deze rotan is sedert langen tijd verdwenen.

Ik heb dit verhaal gegeven in de redactie, waarin de belofte van den apenvorst, om aan de To Napoe den *ende*-dans te leeren, in verband is gebracht met de hulp, die de apen verleenden bij het oprichten van den tempel, zoodat het den schijn heeft, alsof dit laatste geschiedde op last van den apenkoning. Gewoonlijk echter worden beide gevallen ieder op zichzelf verteld: de apenkoning komt aan de To Napoe den *ende*-dans leeren, en bij een andere gelegenheid, wanneer de To Napoe op eigen initiatief begonnen zijn een tempel te bouwen, komen onverwacht de apen op het tooneel om hen daarbij te helpen.

Niet alleen met den tempel, maar ook bij het bouwen van woonhuizen kwamen de apen de menschen vaak helpen. Gewoonlijk zorgden zij voor de benoodigde rotan, die ze met hun tanden afscheurden. Vaak hielpen ze ook de menschen met het sleepen van het hout voor hun woningen. Eens echter zou een groot huis (tempel?) worden gebouwd, waarvoor een menschenoffer noodig was. De To Napoe spraken nu met elkaar af om daarvoor een aap te nemen. Toen deze dieren gekomen waren om bij de oprichting van het huis te helpen, werd een hunner verzocht in het gat, dat voor den hoofdpaal bestemd was, neer te dalen, om dit wat dieper uit te graven. Zoodra was het dier er niet in neergedaald of met vereende kracht werd de paal opgericht en in het gat neergelaten, zoodat de aap daaronder verpletterd werd. Zoodra zijn makkers dit hadden gezien, namen allen de vlucht, en sedert hebben ze zich niet meer aan de menschen vertoond.

161. Reuzen. Boeriro.

Er zijn nog andere verhalen uit de grijze oudheid, die wel is waar een sterk mythisch karakter dragen, maar die ook trekken vertoonen, die van belang zijn voor het opsporen van de oudste geschiedenis van Napoe.

Het zijn vooral drie reuzen, waarmee de fantasie der To Napoe zich bezighoudt. De een is Boeriro, die zooals we later zullen zien, ook de god van de rijst is. Hij was zóó groot, dat hij met den eenen voet op den berg Wawo Woela in het O. stond, terwijl zijn andere been op den berg Toewa bij Besoa rustte (anderen zeggen Moengkoe „heuvel” aan de Westzijde van de vlakte). Uit dezen trek spreekt het mythisch karakter van Boeriro, die ook als de zon gedacht wordt, die bij haar opkomen de toppen van de genoemde bergen verlicht, en hierdoor de nog in halflicht verkeerende vlakte omspant.

Boeriro heeft de zaden van verschillende boomen en planten onder

de menschen verdeeld, en daaronder noemt men inzonderheid de zaden van den arenpalm. Deze strooide Boeriro uit, staande op een plek in Besoa, die nog den naam draagt van „standplaats van Boeriro”. De zaden naar alle windstreken uitstrooiende, vielen ze in Bada', in Napoe, in de Poso-streek en in Koelawi; maar in Besoa vielen er geen, zoodat in dat land weinig arenpalmen gevonden worden.

Alles wat van Boeriro was, had enorme afmetingen; in 't bijzonder wordt opgegeven, dat de vruchten van de *paria*-planten (*Momordica Charantia*), die hij in zijn tuin had, zoo groot waren als draagmanden, en de bladeren ervan als rijstwannen. Eens had Boeriro zijn slijpsteen verloren. Overal graaide hij met zijn vingers tusschen de bosschen om naar zijn steen te zoeken. Door dit graaien der vingers ontstonden voren in de aarde, die de rivieren van heden zijn.

Men vertelt van Boeriro, dat hij menschen gebruikte als lokaas, om daarmee in de zee aan de monding der Poena-rivier krokodillen te vangen, welker vleesch hij at. Misschien behoort dit ook tot het mythisch karakter van dezen reus. De Oost-toradjas (Bare'e-sprekers) geven althans een ieder den raad om zoowel overdag als 's nachts niet op den rug te slapen, wanneer men geen dak boven zich heeft, want dan zal men gehengeld worden door den *to wawo jangi* „de man boven in het uitspansel”. Wie dit is, weet men niet te zeggen. Eens vertelde een oude mij, dat dit degeen is, die de zon aan het firmament voorttrekt, en die altijd tracht menschen te pakken, om hem bij zijn zwaren arbeid te helpen. Dit is echter geen Toradjasche voorstelling⁸⁵).

Wanneer Boeriro een mensch als aas aan zijn angel had gestoken, om daarmee naar krokodillen te hengelen, stond hij met den eenen voet op Pododohaa, een heuvel aan de Westzijde van de Napoe-vlakte, en met den ander op Poramboea, een plek op het gebergte aan den Oostkant daarvan. De zee kwam toen veel verder dan tegenwoordig, en het heele land der To Pakoe (de Poso-depressie) stond toen nog onder water, zegt het verhaal. De zee kwam tot Pododoangaa, een oord hoog op den Tineba-berg (onderdeel van het Fennema-gebergte), dat een rol speelt in het relaas van de wederwaardigheden van de ziel na den dood. Op die plek moet nog een groote zeeschelp liggen. Wanneer de Bergtoradjas eertijds naar het zeestrand afdaalden om zout te stoken, zouden ze nooit nalaten om bij deze schelp een offer te brengen (*moboehoela*) van reepjes (*nini*) foeja, gestampde rijst en eieren.

⁸⁵) Wanneer de *To wawo jangi* een mensch „gehengeld” heeft, krijgt deze pijn in de keel door het opzetten van de mangelklier; de stekende pijn, die bij het slikken wordt waargenomen, heeft de menschen misschien op de gedachte gebracht, dat er een angel in de keel steekt. Het middel, dat algemeen wordt toegepast om van de pijn af te komen, is: men knijpt met de nagels 6 stukjes van de bladeren dakbedekking aan den dakrand af; met elk stukje schraapt men even onder de kin van den patiënt, of men drukt ze tegen de kin aan, waarna men het stukje blad laat vallen. Bij het vallen van het zesde stukje zegt men: „Ik ben geraakt door den angel van *To wawo jangi*, maar ik ken er het middel tegen”. Soms schraapt men zesmaal met een pollepel onder de kin.

In elk geval denken de To Napoe zich Boeriro als een mensch, op wiens ondergang een andere reus, Ntalinga, loerde. Dezen Ntalinga zullen we later weer terugvinden in Besoa als de vriend (broeder) van Tawoealei, een anderen reus, van wien verteld wordt, dat hij de steenen potten, die hier en daar worden gevonden, heeft gemaakt. Ntalinga had het op den ondergang van Boeriro toegelegd, omdat deze zooveel menschen doodde, om die als lokaas voor krokodillen te gebruiken. Op een goeden dag kwam Boeriro bij Ntalinga, terwijl deze bezig was zijn eten te bereiden. Toen ontspon zich het volgende gesprek tusschen beide reuzen. Ntalinga vroeg: „Wat eet gij elken dag?” „Rijst,” antwoordde Boeriro. „En wat eet gij dagelijks?” vroeg Boeriro op zijn beurt aan Ntalinga. „Ik eet steenen,” antwoordde deze. „Is dat lekker?” vroeg Boeriro verwonderd. „Heel lekker,” luidde het antwoord. „Wilt ge eens proeven?” Boeriro stemde toe, en nu legde Ntalinga een paar keien in het vuur. Toen deze witgloeiend waren, zeide hij Boeriro den mond open te sperren, waarna Ntalinga hem de gloeiende steenen in de keel wierp, ten gevolge waarvan hij stierf⁸⁶). Voordat hij den laatsten adem uitblies (hij leefde nog twee dagen), deelde hij aan de menschen mede, hoe zij rijst moesten verbouwen, en welke voorschriften zij daarbij in acht moesten nemen. Hij gaf aan alle boomen en rivieren namen. Hij noemde alle boomen en planten op, waarvan de vruchten gegeten konden worden. Hij zei, dat men bij het *mopopopatoa* (een plechtigheid bij het rijstplanten) van *oerio*-hout en curcuma gebruik moest maken. Toen noemde hij alle adat op, die de menschen in acht moesten nemen; hoe ze gasten moesten ontvangen; hoe ze de grooten der aarde moesten eeren; hoe ze moesten handelen bij verloving en huwelijk. Hij onderrichtte de To Napoe in de kunst van oorlogvoeren, zei hun, hoe ze de toekomst konden onthullen door wichelen, en hij deed een opgaaf van de offers, die de menschen geregeld brengen moesten. Hij was het ook, die de opdracht gaf om bij de schelp te Pododoangaa te offeren, als men naar de zee ging om zout te stoken. En tenslotte drukte hij hun op het hart om niet te vergeten aan hem een deel van de opbrengst te offeren, als men sago klopte uit den aren.

⁸⁶) Van deze overlevering bestaat nog een andere lezing, waarin een andere reus de plaats inneemt van Boeriro. Hier is het Ntalinga, die bij den reus Banta watoe, die een wrok tegen hem had, kwam. Ntalinga vroeg aan den ander: „Wat zijt ge bezig te doen?” Banta watoe antwoordde: „Ik rooster cassave. Wilt ge er ook van hebben?” Ntalinga nam het aanbod aan. Banta watoe legde nu een bijl in het vuur, en toen deze witgloeiend geworden was, zeide hij Ntalinga den mond open te doen, waarop hij hem de bijl in den mond stootte, zoodat hij stierf. Ik meen echter, dat de door mij gegeven lezing, die ook door Ten Kate is opgeteekend (Ten Kate 5, 45) de juiste is, omdat twee oude mannen, die bekend waren als goede kenners hunner adat (een hunner was Oemana Peoela) mij hebben verzekerd, dat deze de juiste is. Vermoedelijk is de overlevering gewijzigd, omdat men den zin van het roosteren van steenen (de Polynesische oven) niet meer begreep. Bovendien is de cassave, *oewi kaoo*, waarvan in de gewijzigde lezing sprake is, eerst kort geleden in Napoe ingevoerd.

Het graf van Boeriro wijst men nog aan; het is een langgerekte, smalle, ruim 1 meter hooge aardhoogte ten Z.W. van het voormalige dorp Biro. De plek heet Pepadoepaa „waar men elkaar ontmoette”. Zijn hoofd zou in het lagere, zijn voeten in het hogere gedeelte van den aardhoop liggen. Om dezen grafheuvel te maken, zegt het verhaal, moest zooveel aarde worden uitgegraven, dat op die plekken de Tawolo en de Tamboea ontstonden, twee beken, die dicht bij Lamba hun oorsprong hebben, en hun water in de Hawia ontlasten.

162. *Ntalinga en Banta watoe.*

Mogen met Boeriro vele mythische trekken verbonden zijn, de reeds genoemde reus Ntalinga is geheel en al als mensch gedacht om te verklaren, hoe het mogelijk is geweest, dat menschen zulke zware voorwerpen, als steenen potten en hun deksels, en de enorme steenen beelden hebben kunnen vervoeren. Zij, die hiertoe in staat zijn geweest, moeten reuzen zijn geweest. Ntalinga was een vriend of broeder van Tawoealei, die in Besoa woonde, en die in de overleveringen genoemd wordt als de maker van de steenen potten, zooals we beneden onder Besoa nader zien zullen.

Van Ntalinga vertelt men, dat hij gevochten heeft met een anderen reus, Banta watoe. Hij ging namelijk eens rotan snijden aan den oorsprong van de Haloe koi „kleine rivier” (tusschen Napoe en Besoa), daar waar nu de vlakke Bangi gevonden wordt (volgens een andere lezing deed hij dit in het bosch Maliboeboe). Toen hij de noodige rotan gesneden had, en de lange lijnen naar huis sleepte, merkte hij, dat de rotan aan het andere eind werd vastgehouden, zoodat hij ze niet mee kon krijgen. Terugkeerende om naar de reden van dit oponthoud onderzoek te doen, vond hij daar den reus Banta watoe „steenoverdekker”, „steenen overdekking”, „steenen deksel”, die de rotan vasthield. Ntalinga ontstak in toorn en begon met Banta watoe te vechten. De eerste stond te Mabotoe, de tweede op Pada (grasvlakte) Bangi. Ze trokken de boomen uit den grond om er elkaar mee te werpen; ze vochten zeer verwoed, maar geen hunner gaf zich gewonnen. Toen spraken ze af, dat ze het gevecht zouden voortzetten in de sawah van Ntalinga. Deze echter smeerde den avond vóór de ontmoeting alle dijkjes met versche modder in. Toen nu Banta watoe den volgenden morgen verwoed op hem kwam aanstormen, gleed hij uit op de modder, en viel. Ntalinga kon hem nu gemakkelijk dooden.

Toen Ntalinga nog een kleine jongen was, lag de hemel dicht over de aarde; voor gewone menschen was de tusschenruimte voldoende, en als ze den arm ophieven, raakten ze den hemel aan. Maar toen Ntalinga tot een reus opgroeide, stootte hij met het hoofd tegen den hemel, en weldra klaagde hij bij zijn moeder: „Ach moeder, ik kan niet meer rechtop staan, want de hemel houdt mij tegen.” Toen richtte hij zich met al zijn kracht overeind, en drukte den hemel naar boven.

Eens, vertelt men, hadden de watergeesten Ntalinga's moeder verstopt. Hij werd daarover zóó driftig, dat hij met de linkerhand een zwaren *polo*-boom uit den grond rukte, en daarmee het water zoo geducht sloeg, dat het zich terugtrok, en zijn moeder op den bodem ervan zichtbaar werd.

Eens ging hij alleen in Lemba (Paloe-vallei) koppensnellen. Maar het kwam niet tot dooden, want de menschen onderwierpen zich dadelijk aan hem, en men bracht hem hulde; veel buffels en slaven gaf men hem. Zijn schild en zijn zwaard waren zóó groot, dat elk door acht man gedragen moest worden.

Ntalinga ging ook eens ten oorlog naar Lamboenoe⁸⁷⁾, aan den Noordkant van de Tomini-bocht; maar ook hier kwam het niet tot vechten, omdat men zich dadelijk aan hem onderwierp.

In Napoe teruggekeerd, liet Ntalinga bij den oorsprong van de beek Towioe iwoi op de vlakke Paandea „de plek waar men eet”, een klein terrein van 3 bij 6 M., door een goot omringen; daar voederde hij elken dag zijn hoenders.

Ntalinga was gewend houten plankjes, waarmee de huizen worden gedekt, naar Besoa te verkoopen. Honderd van deze plankjes legde hij naast elkaar op den grond; daarop bouwde hij een hut, waarin hij zijn moeder liet wonen.

Eens kwamen de Besoahoofden Ntalinga uitnoodigen om één hunner, Mangge Rito-rito te komen dooden, omdat deze zooveel slechte dingen deed, en zijn landslieden hem niet aandurfd. „Dat is goed,” zei Ntalinga, „laat dan acht man mijn schild, en acht man mijn zwaard uit Napoe halen; ik zal die aan den oever van de Groote Rivier verbergen, voor het geval ik ze mocht noodig hebben.” Die plek heet tot op den huidigen dag Pewoenia laba „waar het schild verborgen werd”. Toen Ntalinga bij Mangge Rito-rito kwam, was deze bezig zijn sawah te bewerken, en zijn zwaard en zijn schild had hij op een sawah-dijkje gelegd. Ntalinga begon dadelijk slijk op het dijkje te leggen, als om het op te hoogen. De eigenaar van den akker verbood hem dit te doen, en toen Ntalinga niet luisterde, liep Mangge Rito-rito toe om zijn wapens te halen, maar hij gleed uit op het dijkje en viel, en zodoende kon de ander hem gemakkelijk verslaan.

⁸⁷⁾ Alle Toradjas kennen de To Lamboenoe, ofschoon de meesten niet weten te zeggen, waar men dit land moet zoeken. In het Pososche bestaat een overlevering, dat de To Lamboenoe daar geweest zouden zijn (De Bare'e sprekende Toradjas, I, 39). Het volk acht To Lamboenoe identisch met „weerwolf”. Vooral wanneer men in het land der To Pakoe reist (de Poso-streek), moet men dien naam niet uitspreken, want anders komt dadelijk een hond, een kat, een cuscus, of eenig ander dier op u af om uw lever op te eten. Als men zoo'n weerwolf doodt, moet men zijn kop afzonderlijk begraven met den hals naar boven gekeerd. Vooral als men een vlucht jaarvogels ziet, moet men zich doodstil houden, want dit zijn To Lamboenoe, die in deze gedaante als weerwolven uittrekken om een prooi te zoeken.

Een ander maal ontstond er een twist tusschen de To Napoe en de To Besoa over het recht om akkers aan te leggen in de Ara'-streek bij de samenvloeiing van de Torire met de Grootte Rivier. Beide volken lieten rechten op dezen grond gelden. Ntalinga trok tegen de To Besoa op, en versloeg hen, waarna hij zijn slijpsteen in den grond plantte als grensteeken voor de beide stammen. Deze steen, zegt men, is ook de grens, tot waar de pokken plachten te komen, wanneer ze hun verwoestingen onder de To Bada' en To Besoa aanrichtten. Nimmer, beweert men, zijn de pokken in Napoe geweest, en zoolang kokos- en pinangboomen geen vrucht dragen in dat land, zullen ze er zeker nooit komen.

Het graf van Ntalinga is te Tawoe pandea, een grasvlakte ten Z. van Lamba; een heuveltje op die vlakte wijst men als het graf aan.

Een ander verhaal laat Ntalinga verdwijnen zonder te sterven. Toen hij zijn moeder uit de macht van de watergeesten had verlost, droeg hij haar op zijn rug naar huis. Deze woning zou gestaan hebben op een plek, die Temboe heet, naar een paar steenen beelden, die daar staan, niet ver van den heuvel Latandoe. Waar hij sedert heengegaan is, weet men niet te zeggen.

Weer een ander verhaal (zie hiervoor ook Ten Kate 5, 46—47) zegt, dat toen Ntalinga zijn moeder in huis had gezet, hij de 100 bossen rijst die hij had gedragen, stampte; daarna kookte hij ze, en at alles alleen op, waarbij hij een heel varken, dat hij uit Besoa had meegebracht, als toespijs gebruikte. Zijn moeder ontstak over deze gulzigheid zoozeer in toorn, dat zij zich door een stormwind liet meenemen. Ntalinga ging zijn moeder zoeken, maar toen hij haar niet kon vinden, besloot hij den dood te zoeken. Hij doste zich daartoe op zijn fraaist uit, opdat hij behoorlijk in het Doodenrijk zou verschijnen. Toen begaf hij zich naar een kudde wilde buffels, die hem met hun horens doorstaken, en daarna „opaten”⁸⁸⁾,

163. *Latere bewoners van Napoe.*

Het bovenstaande is alles, wat ik heb kunnen bijeenbrengen omtrent de overleveringen uit den ouden tijd. Van den jongeren tijd weet men nog op te geven, dat in de vlakte verschillende volken woonden: To Hoekoe, To Woeasa, To Winowanga, To Winoea en To Pekoerehoea. De eerste vier stammen zouden volgens sommigen tot hetzelfde volk hebben behoord, en ook hun eigen taal hebben gesproken. Of dit het Baria was, de taal der To Tawailia, weet men niet meer te zeggen; de tegenwoordige bewoners ontkennen het; dat in het Winoeasche veel *baria*, de taal van Tawailia gesproken wordt, vindt zijn oorzaak in het feit, dat vele To Tawailia in die streek zijn komen wonen. Thans spreken allen de taal der To Pekoerehoea, het *bara*. De leden van de verschillende stammen, voor zoover ze hun afkomst nog bewust zijn, blijven zich bij den ouden stamnaam noemen, en ze zijn er niets op gesteld tot de To

⁸⁸⁾ Verg. voor de verhalen over Ntalinga ook Woensdregt 1, 71, 72, 74.

Pekoerehoea te worden gerekend. In de verhalen wordt van de To Hoekoe gesproken als van een machtig volk in Napoe. In hoeverre de To Winowanga en de To Winoea met dit volk verwant waren, is niet te zeggen. De To Hoekoe dan bewoonden de landstrook tusschen de Grootte Rivier en het westelijk randgebergte, in de noordelijke helft der vlakte, waarvan de Wanga-rivier het middelpunt uitmaakt. De To Winowanga hadden hun nederzettingen in het midden van de noordelijke helft der vlakte en To Winoea in het Oosten daarvan, in en om de vallei van de Haloe lai. Ik heb den indruk gekregen, dat de To Winowanga nimmer een talrijke stam zijn geweest; het deel van de vlakte, waar zij woonden, is vrij onvruchtbaar en zou aan niet veel menschen voedsel kunnen verschaffen.

Het oudste dorp der To Winowanga moet Wongoe hebben geheeten. Na de komst van het Gouvernement zijn de weinig overgebleven To Winowanga samengebracht in het dorp Paanto, waar vele To Pekoerehoea zich bij hen hebben gevoegd. Later verhuisde men van Paanto naar Maholo.

164. *To Winoea.*

De landstreek Winoea was eertijds heel dicht bevolkt. De vallei van de Haloe lai en die van de Hamboe zijn vol oude sawahs, waarvan de menschen zeggen, dat ze niet door hun onmiddellijke voorouders zijn bewerkt. Midden door een groot complex van sedert menschenheugenis niet bewerkte sawahs loopt een lange, smalle, niet hooge heuvelrug, die den naam draagt van Potoendaa „de plek waar de stapels, *toenda*, van bossen rijst werden opgesteld” om ze in de zon te laten drogen.

De naam Winoea is aan het land gegeven door een buffel, vertelt men. Het dier sprak dit woord uit, en men gaf dien naam ook aan een kind, dat juist op dien tijd geboren werd. Op de plek, waar dit gebeurde, groeit nog een *katewoe*, een boom, waarvan de schors tot foeja wordt geklopt. De eerste bewoner van het land zou Agi geheeten hebben. Waar hij vandaan kwam, weet men niet, maar hij bereikte zoo'n hoogen ouderdom, dat men hem moest voeren bij het eten.

De lieden van Winoea spreken oorspronkelijk geen Napoesch, maar een dialekt dat veel op het Tawailiasch lijkt en dat naar het ontkenningwoord in die taal Baria werd genoemd. Het ligt daarom voor de hand om aan te nemen, dat zij uit die landstreek zijn gekomen, al ontkennen zijzelfen zulks. Doordat men veel met menschen van Tawailia huwde, zou men hun taal en zeden hebben overgenomen. Een andere overlevering zegt, dat de To Winoea afstammen van een Pekoerehoea man, die met een Tawailia vrouw huwde. Tegenwoordig echter spreken de To Winoea Napoesch, zoodat ze op de taalkaart bij het Bara-gebied zijn ingedeeld.

Van de To Pekoerehoea in Lamba heeft men zich langen tijd op een afstand gehouden, waarvoor ook reden was, want in den ouden tijd moeten deze twee stammen veel met elkaar gevochten hebben. Toen de

To Pekoerehoea zagen, dat zij het zouden verliezen, deden ze vergif, *siröpoe*, in het water van de Barana-rivier, dat door de To Winoea wordt gedronken. De twee voorvechters, die dit deden, heetten Mpihiki en Telele. Ten gevolge hiervan stierven vele To Winoea, en moest men zich overgeven.

Het oudste dorp heette Moengkoe „heuvel”, niet te verwarren met het gelijknamige dorp meer naar het Zuiden gelegen. In beide Moengkoe worden steenen potten gevonden, en bij het jongste ook steenen beelden. Verder had men de dorpen Bola mampoe „het verwaarloosde dorp”, en Babaloe. In dit laatste dorp woonde een zeer machtig Hoofd, Mponoki genaamd. Deze deed allerlei wreede dingen. Zoo legde hij eens een dam in een poel, en gebruikte daarvoor 10 kinderen. Vrouwen van anderen nam hij tot zich. Ten slotte verzocht men den To Bada' dezen Datoe, zooals hij zich liet noemen, te dooden.

Toen de To Mene in het land kwamen, woonden de To Winoea in Moengkoe Noord. Ze hadden een zeer dapper voorvechter, Ntinimbe genaamd. Toch hadden ook de To Winoea zich aan de To Mene moeten onderwerpen. Toen men echter zijn geschenken aan den „heer” zou brengen, gaven de To Winoea slechts 1 geit. Hierdoor ontbrandde de strijd weer, en toen overwonnen zij den vijand, die zijn hoofdzetel te Gaa had.

Het gebied der To Winoea strekt zich uit van de rivier Mokampoe, die in de Hamboe valt, langs laatstgenoemde rivier tot aan haar samenvloeiing met de Haloe lai; verder langs deze rivier en de Maholo tot aan den oorsprong van de laatste. Toen het Gouvernement kwam, woonden de menschen in het dorp Kabaoe. Het voormalige Pewinia was wel grondgebied van Winoea, maar de menschen die er woonden, waren afkomstig van Sablingka. Op de kale grasvlakte, waarop Pewinia stond, vindt men slechts een achttal zware steenen neuten, waarop huizen hebben gerust. Dit dorp heeft vermaardheid gekregen door den voorvechter, die hier woonde tijdens de komst der To Mene, en die den vijand aanvankelijk teruggreef. In de voormalige dorpen Beloka en Tikala zouden volgens de To Winoea de voorouders der To Sablingka hebben gewoond.

Een merkwaardig bericht is, dat de To Winoea vroeger het groote doodenfeest *motengke* hebben gehad. Toen ze door de To Pekoerehoea overwonnen waren, waren ze niet meer in staat het kostbare *tengke*- of *ende*-feest voor hun dooden te vieren. De lange staande trom, *karatoe*, die daarbij noodig is, brachten ze daarom naar Sedoa in Tawailia, en vandaar kochten de To Pekoerehoea haar, zoodat het recht om dit doodenfeest te vieren, op hen is overgegaan. De To Winoea waren niet bepaald onderworpen aan de To Pekoerehoea, maar de Hoofden van Lamba hebben hen toch altijd gekneveld en onderdrukt. Zóó deden de To Pekoerehoea ook met de inwoners van Lengaroe, Winowanga en Sedoa.

Er bestaat in Winoea een overlevering, dat eertijds de heele vlakte met water bedekt was, totdat een paling een ondergronds kanaal groef, waardoor het water afvloeide en het land droog werd.

165. *De komst van To i Langi.*

Het gebeurde eens in het stamdpop Moengkoe Noord, dat de dochter van het Hoofd, Mengki geheeten, uit huis ging, en toen zij daarin terugkeerde, vond zij haar sirihtasch geledigd. Ze verwonderde zich hierover, vooral toen zich dit driemaal herhaalde. Toen zij voor de vierde maal weer eens in huis terugkwam, zag ze een jongen man in huis zitten, die haar toesprak: „Ik maak me aan je kenbaar, want ik wil met je trouwen. Je moet naar dien platten steen ginds op het grasveld kijken: als de voet van een regenboog zich daarop zet, ben ik het, want de regenboog is mijn trap naar het uitspansel. Eerst wanneer ik bij je heb geslapen, moet je alles aan je ouders vertellen.”

Zoo gebeurde het op een goeden dag, dat To i langi „hemeling” naar beneden kwam; speer en schild legde hij op den steen neer en daarvan zijn de indrukken nog aanwezig ⁸⁹). Toen kwam hij bij het meisje, en dit deelde haar huwelijk met den hemeling aan haar ouders mede. De familie kwam bij elkaar, en als eerste eisch stelde men, dat men den jongen man wilde zien. Tevens werd de dag bepaald, waarop het huwelijk zou worden gesloten; bij die gelegenheid liet de schoone jongeling zich aan de verbaasde familieleden zien.

Het duurde niet lang of de vrouw kreeg een dochter. Toen de vader de kleine eens op den schoot had, bevuilde het hem. De vader riep de moeder, die aan het stampen was, om het vuil weg te ruimen. De moeder liet op zich wachten, en dit ontstemde den man zoozeer, dat hij zei heen te willen gaan naar den hemel, en dat hij het bevuilde kleedingstuk als erfstuk achterliet. Hij droeg zijn vrouw ook op: Als ons kind groot is, maak dan een feest voor haar, en dood daarbij 7 buffels. Op den 7den dag van het feest zal ik een menigte buffels en geiten zenden; maar als ge de dieren ziet komen, zeg er dan niets van. Hiermee stelde de Hemeling het *mopanoembai* voor kleine kinderen in.

Op den afgesproken dag kwamen vele buffels en geiten van de helling van het gebergte uit het Noorden. De opdracht was vergeten, en in verbazing riepen de menschen uit: Wat een massa buffels en geiten! Toen veranderden de dieren in steen, en men kan ze nog in de grasvlakte zien liggen.

Niet lang na het feest stierf het kleine meisje (men zegt, dat zij Masinolo heette, en haar vader de hemeling Pindaroera was). Men maakte een kist van *rodo-* (dadap) hout, naar de gewoonte des lands, en men begroef het lijkje daarin in den grond. Toen gebeurde het, dat 7 jaar achtereen de rijst niet gelukte door aanhoudende regens, terwijl de weinige vrucht

⁸⁹) Deze steen heet Kanawoe taoe i Langi „waar de hemeling is neergevallen”. Het is een platte steen van langwerpige vierkanten vorm, 3.1 M. lang en 2.2 M. breed, een halfuur loopens ten N. van Tamadoe. De grasvlakte, waarin hij ligt, heet Petingkea. Op den steen komen eenige groeven voor, waarvan men zegt, dat het de indrukken zijn van een schild, dat er is neergezet, een speer, die er is ingestoken, en een zwaard dat er op is gelegd.

die uitkwam, opgegeten werd door muizen en vogels; dit was alleen in Winoea het geval. Toen kwam een vreemdeling (hemeling) tot een eenzaam wonenden man, en zeide: „Ik ben door To i Langi gezonden om bericht in te winnen over zijn dochter, die ge begraven hebt. Hoe lang regent het al?” De oude antwoordde: „Zeven jaar”. Toen sprak de vreemdeling: „Graaf het lijkje op, verzamel de beenderen in een kistje, dat gemaakt is van den boom, die op haar graf groeit; dit kistje moet ge in een hut plaatsen, en dan moet ge er elk jaar een feest voor maken. Bij die gelegenheid moet ge 2 muizen en 2 rijstvogels nemen, en 7 rijstaren, en van alles wat ge gewoon zijt op den akker te planten. Dit alles moet ge in een mandje (*koeroe*) doen. De rijstkorrels moeten met de nagels gepeld zijn; de nagels van de muizen en de bek van de vogels moeten worden afgesneden, en dan late men de dieren aan hun lot over”.

Dit feest heet *soesa nto i langi* „het feest van den hemeling”. Men viert het elk jaar; dan legt men een mat in de hut, waarin de beenderen staan, en men maakt een wand om de kist. In het huis waarin het kistje bewaard wordt, mogen de volgende dingen niet gebracht worden: *tampai* (een groente), *pakoe* (varenkruid), *leboni*-bladeren, *bete* (soort baars), *koehé* (cuscus), *onoea* (anoa), *ibo* (aap), *roesa* (hert), *ampire* (een soort palm). De kist staat niet in een bepaalde richting, men legt er een boomblad op, waarop 7 hoopjes rijst en ei. Dit feest duurt 2 dagen. Dan gaat men naar het steenen beeld Pekasele en het graf van de Tawailiër te Moengkoe Zuid en wiedt het gras (zie hierover verder het tweede hoofdstuk „Steen en Koper”).

Na de komst van het Gouvernement zijn de To Winoea samengebracht in het dorp Tamadoe „doerian”.

Woeasa moet eerst in lateren tijd bevolkt zijn, en wel gedeeltelijk door bewoners van de Napoe-vlakte, gedeeltelijk door menschen van Tawailia.

166. *To Hoekoe.*

Zooals reeds gezegd is, bewoonden de To Hoekoe de smalle landstrook tusschen de Grootte Rivier en het westelijk randgebergte. *Hoekoe* is de Napoesche naam voor de *Kaempferia rotunda*. Tusschen de Malame- en Wanga-rivieren liggen drie plekken bij elkaar, waar dorpen van To Hoekoe moeten zijn geweest; ze zijn herkenbaar aan enkele bamboestengels, die overgebleven zijn van de voormalige versterking. Deze dorpen heeten Hoekoe, Pampoeea en Karoea karatoe „waar de staande trom omgevallen is”. De overleveringen echter zeggen, dat het oudste dorp der To Hoekoe Periri was, dat op een heuvel aan den bovenloop van de Wanga „*Metroxylon elatum* Mart.” heeft gelegen. Dat de drie genoemde dorpen niet de oudste zijn geweest, is ook daaruit op te maken, dat ze in de vlakte zijn gelegen, iets dat van den lateren tijd moet wezen. Woeasa moet ook door de To Hoekoe zijn gesticht, en het schijnt dat dit later hun hoofdplaats is geworden. De reden dat Woeasa eerst later een rol in de overleveringen is gaan spelen, zal misschien moeten worden toegeschreven aan de

omstandigheid, dat deze plek eerst laat bewoonbaar is geworden door het dalen van het watervlak van het Meer. Woeasa heet in de overleveringen der Sigiërs Woengi, dat „zand” beteekent, wat waarschijnlijk doelt op het vele zand, dat door de weinig ingesneden Pembalaa wordt aangevoerd en op het laagland afgezet.

De To Napoe zeggen, niet te weten vanwaar de To Hoekoe zijn gekomen. Hun taal was anders als het tegenwoordige Napoesch, zegt men, maar nu spreken allen Napoesch. De verhalen zeggen, dat de tanden hunner vrouwen niet werden uitgeslagen, een gewoonte die algemeen bij deze groep der West-toradjas bestaat. De mannen zouden wel sirih kauwen, maar hun tanden werden niet gekort. Het moet een groot volk zijn geweest; als bewijs daarvan noemt men de talrijke sawahs, die tegen de hellingen van het westelijk randgebergte, vooral bij de Wanga-rivier, liggen; er groeien nu reuzen van boomen op. De To Hoekoe hadden veel buffels en paarden, en ze bezaten veel goud. Hun rijkdom zou de aanleiding zijn geweest tot hun ondergang.

Ik ontmoette in Besoa een ouden priester, Oemana Laboe, die mij verzekerde, dat alle beschaving, „mooie en goede adat”, van de To Hoekoe-Woeasa afkomstig is. De overgebleven To Hoekoe waren tot vóór niet veel jaren de eenige pottenbakkers in het land. Rechtstreeksche afstammelingen van de To Hoekoe zijn er nu nog maar weinig; ze wonen te Woeasa, vermengd met de inwoners van het voormalige Lengaroe „*Alstonia augustifolia* Wall.”, die To Pekoerehoea zijn. Een paar oude mannen onder deze nakomelingen, Oma en Leli genaamd, heb ik twee dagen lang ondervraagd, maar ik kon in hun adat geen noemenswaardige verschillen met die der overige To Napoe vinden. Als nakomelingen van de vorsten der To Hoekoe werden mij gewezen zekeren Powia (Oemana Tende) te Woeasa, en Kamoemoe te Maholo.

De pasgenoemde zegslieden Oma en Leli deden mij het volgende verhaal: De To Hoekoe waren aanvankelijk niet velen in aantal. Zij kwamen uit Lamboe' (= Leboni-Rampi'). Toen ze in Bada' kwamen, sprak niemand ze aan, en daarom gingen ze door naar Besoa; ook hier wilde niemand iets van hen weten. Eerst in Napoe werden ze door het Hoofd der To Pekoerehoea toegesproken. Hij vroeg hun waar ze heen gingen. De To Hoekoe antwoordden, dat ze hier gekomen waren om een stuk land te koopen, waar ze zouden kunnen wonen. Hun hoofdman heette Panto. De bewoners der Napoe-vlakte kwamen nu tezamen om te beraadslagen, waarna aan de To Hoekoe de vlakte Makoemba als woonplaats werd aangewezen. Niet lang daarna verhuisden ze naar Periri aan de Boven-Wanga, maar ze bleven de lijken hunner dooden op de Makoemba-vlakte begraven ^{89a}).

^{89a}) Volgens een ander verhaal zou Panto uit Lamboe' verdreven zijn, omdat hij een reiziger, die daar doortrekkende overnachtte, in de smidse de beenen had afgebrand, eenzelfde feit dus als waarom de altijd durende oorlog tusschen de Bare'e-toradjas en

Oma en Leli bevestigden het bericht, dat de To Hoekoe aan de andere bewoners van Napoe het maken van sawahs hadden geleerd. De To Napoe verbouwden hun rijst toenmaals alleen op droge velden. Hun sawahs gingen toen tot Parapa, dicht bij het Meer. In dien tijd had men zoo'n overvloed van rijst, dat de gaten in de sawahdijkjes met rijst werden gestopt, en de rijstvogels werden verjaagd door ze met kluiten rijstkorst, die gewoonlijk in den pot achterblijft, te werpen. Mijn zegslieden ontkenden, dat het de voorouders der To Hoekoe zouden zijn geweest, die hun dooden in aarden potten zouden hebben bijgezet. Van oudsher begraven ze hun dooden in gestrekte houding in houten kisten. Volgens deze lieden zouden de To Hoekoe eerst sedert vijf geslachten in Napoe wonen. Bij hun komst in Napoe zouden er hier al buffels zijn geweest, maar ze brachten er ook zelve mee.

167. *De vorst der To Hoekoe.*

De To Hoekoe hadden een vorst, *datoe*, die te Periri zetelde (anderen zeggen, dat hij te Pampoeea woonde). Periri ligt ong. 2 K.M. stroomopwaarts van het tegenwoordige dorp Wanga. Er is daar nog een aarden wal met *boki*, een soort bamboe, beplant. Men heeft bij Periri nog een oude houten waterleiding gevonden, die voor een gedeelte gestut werd door balken, waarvan resten in den grond zijn gevonden.

Deze *datoe* had aan den oever van de Wanga een steenen zetel staan in de vlakte; hierop ging hij zitten, als hij rechtsprak. Men wijst de plek in de rivier nog aan, waar hij gewend was te baden. Hij had zooveel buffels, dat er geen weidegrond genoeg in Napoe was voor deze dieren. De vorsten der To Hoekoe aten zelf nooit buffel- of kippenvleesch; hun onderdanen waren zóo talrijk, en er werd zooveel gaboes-visch in het Meer gevangen, dat hij genoeg had aan de hersens van al die visch. Wanneer een *datoe* stierf, kwamen de buffels uit zichzelf naar het sterfhuis toe om zich te laten slachten, zoodat de menschen het vleesch niet op konden.

168. *De steenen stoel. Houten stoelen in den tempel.*

Van den pas genoemden steenen zetel wordt nog verteld, dat hij manshoog was, en zóo breed, dat twee menschen er naast elkaar op konden zitten. Wanneer er een rechtszitting werd gehouden, werd op den zetel

de To Kinadoe zou zijn ontstaan (Woensdregt 1, 52). Het eerste dorp, dat deze man gesticht heeft, zou Bengki zijn (het tegenwoordige sawahterrein van Watoe taoe); hier zou de boom gegroeid zijn, die in één dag zijn normale hoogte bereikte, en die als *haropoe*, hoofdpaal in den tempel te Lamba werd geplaatst. Beneden zullen we een ander verhaal omtrent dezen *haropoe* aantreffen. Dat iemand uit Rampi' zich indertijd in Napoe heeft gevestigd, mag als juist worden aangemerkt, daar de familie van het landschapshoofd van Besoa en van de vrouw van den Napoeschen zelfbestuurder beweren een To Rampi' als voorvader te hebben gehad. Het is onder de bevolking nog algemeen bekend, dat daar To Rampi' (To Lamboe') hebben gewoond. Dat hij echter aan den zoo ouden stam der To Hoekoe het aanzijn zou hebben gegeven, is niet waarschijnlijk.

een „matras” gelegd, waarover een gebloemd kleed werd uitgespreid. De stoel had eenige treden, waarlangs de vorst naar boven klom om er zich op neer te zetten. Met den dood van den laatsten vorst, bij gelegenheid van de verovering van het land door de To Mene, zou deze zetel samen met het lijk van den datoe in den grond zijn begraven.

Omdat het gebruik van stoelen beperkt is tot de To Napoe, To Besoa en To Bada', en het voorkomen van deze meubels in deze streken van historisch belang is, moet ik mij hier een uitweiding veroorloven. Toen ik in 1908 voor het eerst Napoe bezocht, werd ik verrast door het gezicht van 5 stoelen in een der drie tempels van Lamba. Zitplaats en leuning zijn uit één rond blok hout gehouwen; zonder pooten. Op de achterzijde van de leuning zijn eenige dierfiguren uitgesneden. In T.K.A.G., 2e serie, dl. 25, bl. 1330 gaf ik een afbeelding van den fraaiste dier stoelen, die in Napoe *todanga* „zitplaats” heeten. Deze stoel werd later meegenomen door Prof. Grubauer, die er in zijn boek een foto van geeft. (Grubauer, 486). Het bovenste dier moet den kop van een anoa voorstellen, het onderste een buffel.

Een Hoofd in Napoe, Opo (Oemana Ngela) vertelde, dat het recht om stoelen te gebruiken in den ouden tijd gekocht was van de lieden van Tawailia voor 1 buffel. Van vele plechtigheden die algemeen in Napoe in gebruik zijn, heet het, dat men ze „gekocht” heeft van de To Tawailia. Behalve het boven reeds genoemde doodenfeest, *ende of tengke*, zouden de vereering van het beeld Tangkilando, het *malelinga* (een feest in den tempel), het wijdingsfeest der buffels, het *morea*, het *mosowi* of *modopi*, altogader plechtigheden, waarop we later terugkomen, „gekocht” zijn.

Op de stoelen mochten alleen Hoofden en voorname lieden zitten. Ze werden niet bij bepaalde gelegenheden gebruikt; men schoof ze dicht bij den haard om zich zittende bij het vuur te warmen. De zetels hadden een geest, *anitoe*, in zich. Als iemand er op ging zitten, die daarop geen recht had, zond de *anitoe* een duizendpoot die den onverlaat beet. De stoel mocht niet omvallen. Als dit eens gebeurde, moest een buffel worden geofferd, en alleen iemand die dit waardig was, mocht hem oprichten, d.i. iemand die veel koppen had gesneld. Volgens anderen mocht ieder den stoel overeind zetten, als hij er maar bij zei: „Ik zal een vijand dooden”. Vrouwen mochten op de stoelen geen plaats nemen. Buiten den tempel heb ik zulke meubels niet aangetroffen. Toen de school te Woesa nog niet van stoelen en tafels voorzien was, hadden de schoolkinderen buiten den onderwijzer om zich ieder zoo'n stoeltje gemaakt, of laten maken, naar het model van de zetels in den tempel.

In Besoa en Bada' heeft men deze zetels ook gekend, maar ik heb ze daar nimmer gezien. In den tempel van Hanggira waren vroeger 2 stoelen: de vrouwelijke heette *toina* „oude vrouw”, de mannelijke *toama* „oude man”. Ieder mocht er op gaan zitten, maar men moest oppassen, dat ze niet omvielen, anders zou een voornaam persoon komen te sterven. Een priester richtte den omgevallen stoel op.

Bij feestelijke gelegenheden gaf men ze te eten. Te Doda is er 1 stoel in den tempel. Ook hier mocht ieder er op gaan zitten; het maakte niets uit of hij omviel; men gaf hem niet te eten. Hieruit zou men kunnen opmaken, dat het gebruik van stoelen te Doda niet oorspronkelijk is.

De stoelen, of zitblokken met rugsteunsels in Bada', zijn niet versierd met houtsnijwerk. Alleen in den tempel te Boelili trof Schuyt een zitbankje met hooge rugleuning aan, waarvan op den achterkant „vrij sierlijk een vrouwenfiguur was uitgebeeld” (Schuyt 1, 20).

169. *De beruchte Datoe.*

We keeren na deze uitweiding over stoelen tot de Datoe's van de To Hoekoe terug. Een kleine grasvlakte tegen de helling van het gebergte, boven het tegenwoordige dorp Wanga, draagt den naam van Penondaa Datoe, omdat de vorst der To Hoekoe gewend was na het baden op die plek uit te rusten en zijne sawahs te overzien.

Vooraf van een hunner gaan allerlei verhalen. Deze vorst had een nek van ijzer, of: ijzer aan zijn nek, waarmee hij geboren was, en hierdoor was hij onoverwinnelijk. Deze man, wiens naam men niet meer weet, moet een onmensch zijn geweest. Hij zond bijvoorbeeld een zijner zonen met een boodschap naar Woeasa, maar intusschen had hij aan de menschen daar in 't geheim den last gegeven om zijn zoon te dooden, als deze daar kwam, wat ook gebeurde. Hij stuurde mannen naar Sablingka om zijn vader, die daar woonde, te dooden, en hij sprak met de inwoners van dat dorp af, dat zij zijn onderdanen zouden komen overvallen en dooden, wanneer hij dezen over twee dagen naar het Meer zou hebben gezonden om te gaan visschen. Maar het ergste van alles was, vond men, dat hij allerlei bloedschande bedreef, zoodat het land dreigde ten onder te gaan door den toorn der goden.

Van dezen Datoe wordt ook verteld, dat hij alle jongelingen bijeenriep, wien hij rijstepap te eten gaf, waarin kruiden gemengd waren, die de zinnen dier jonge mannen zoodanig prikkelden, dat ze op iedere vrouw en elk meisje aanvielen, dat ze tegenkwamen. Ten slotte zond hij een boodschap naar het Hoofd van Winowanga, anderen zeggen van Lamba, om hem te komen dooden (waarschijnlijk had hij gemerkt, dat men het op zijn dood toelegde). Toen het Hoofd, van een groote schare vergezeld, naderde, legde de Datoe zich onder een rijstschuur te slapen. Men kwam hem zeggen, dat de vijand aankwam, om het dorp te overvallen, maar de Datoe bleef rustig liggen, en antwoordde: „Wel neen, ze komen hier feestvieren”. De lieden van Winowanga zochten overal naar hem in het dorp, maar ze konden hem niet vinden, omdat ze er geen erg in hadden, dat het de Datoe was, die onder de rijstschuur lag. Toen men hem ontdekt had, ging men naar hem toe, en men wilde hem het hoofd afslaan, maar dit lukte niet. Nu zei de Datoe: „Haal een vrouwenhakmes en snijd daarmee mijn hoofd af”. Op die wijze gelukte het pas hem te dooden. Er kwam zooveel bloed

uit zijn lichaam, dat zich dit tot een groote plas verzamelde; men omheinde het bloed, opdat de varkens en honden er niet van zouden eten.

Waarschijnlijker is, dat het 't Hoofd van Lamba was, dat den Datoe doodde, want de lieden van Lamba behooren tot een andere volksafdeeling, terwijl de To Winowanga stamgenooten van den Datoe waren. In dit verhaal wordt ook gezegd, dat het Hoofd van Lamba de eenige man in Napoe was, die in rang den Datoe der To Hoekoe nabij kwam. Ook meer in overeenstemming met het karakter van dezen Datoe is het, wat in een ander verhaal wordt gezegd, dat hij aan het Hoofd van Lamba de boodschap zou hebben gezonden: „Kom mij en al de inwoners van mijn dorp dooden”. Het heele dorp zou volgens die overlevering reeds uitgemoord zijn, voordat men het vorstelijk paar onder de rijstschuur gewaar werd.

170. *Ondergang der To Hoekoe. Koro oee.*

De To Hoekoe zijn ten onder gegaan door oorlogen met To Sigi en To Mene. In Napoe spreekt men van To Sigi, die dit hebben gedaan, maar in Sigi zelf zegt de overlevering, dat de strijd gevoerd werd door de menschen van Koro oee tegen de To Hoekoe en To Woeasa.

Het dorp Woeasa bestond toen nog niet, maar deze lieden woonden te Pengkatoehoe en te Bete lele. Eerstgenoemde plek ligt ten N. van het meertje Rano, dicht bij den rechteroever van de Tawailia-rivier. Dit is een heuvel, waarop eertijds het dorp stond. Men vindt er nog crotons, als *hilalondo* (*Bare'e kadjoe woente*), en *kaoe raji*; deze gewassen zijn door menschen geplant. Niet ver er vandaan ligt de plek, waar eertijds het dorp Bete lele „verrotte visch” stond. Deze heele streek droeg toenmaals den naam van Woengi „zand”, waarschijnlijk naar aanleiding van het zand, dat door de Pembalaa-rivier wordt aangevoerd.

De aanleiding tot bovenbedoelden strijd was de volgende: Een edelman van Woengi, Woeroekoe genaamd, was in Koro oee (anderen: Sigi) gehuwd met een prinses, Boenga manggitoe. Dit echtpaar kreeg een dochter. Toen het meisje groot geworden was, zou het feest van het tandenvijlen (*mokeso*) voor haar worden gevierd. Haar vader sprak: „Ik ga eerst naar Woengi terug om den gouden zonnehoed (*toroe woe-lawe*) voor haar te halen”.

Hij kwam echter niet terug. Toen zond zijn echtgenoot drie mannen om hem te halen. De gezanten werden door de lieden van Woengi gedood. Toen stuurde de prinses zeven mannen naar Woengi, en van dezen werden vijf gedood. Nu was het geduld van Koro oee (of Sigi) uitgeput. Het verzamelde een groote legermacht, die tegen Woengi optrok. Maar herhaaldelijk werd het leger geslagen.

Volgens een andere overlevering was de aanleiding tot dezen oorlog, dat de menschen van Woengi een Sigischen prins, Samalokoe, die het land bezocht, hadden gedood, waarna ze weigerden het lijk van den ver-

moorde uit te leveren. In verband met dezen naam mogen de To Sigi de oebi niet met den gebruikelijken naam van *tomolokoe* aanduiden, maar ze zeggen hiervoor *mangindano*.

171. *De To Mene.*

Omdat ze telkens verslagen werden, riep Koro oee de hulp in der To Mene. Tien To Mene begaven zich nu naar Napoe. Ze gingen niet den rechten weg daarheen, maar volgden de Tambarana-rivier om den schijn te vermijden, dat zij met Koro oee in verstandhouding zouden staan. De To Mene hadden volgens de verhalen hun geweren in lange bamboes verstopt. Ze gaven voor ook met Koro oee in oorlog te zijn, en boden den inwoners van Woeasa hulp aan. De verhouding onderling werd zóó vriendschappelijk, dat de hoofdman der To Mene te Woeasa in het huwelijk trad. Ongemerkt kwamen hoe langer hoe meer To Mene het aantal hunner makkers vergrooten. Toen het tijd was voor het aanleggen van de akkers, en al de menschen van Woeasa naar hun rijstvelden waren, overrompelden de To Mene het verlaten dorp, en maakten allen, die zij er vonden, af.

Volgens anderen werd niet de hulp ingeroepen der To Mene, maar van een zekeren Djampa lemba „roover van de Paloe-vallei”. Deze ging in het geheim naar Woengi met dertig gezellen. Gedurende drie dagen verzamelde hij vogelgeluiden in de wildernis. Telkens als hij een gunstig geluid hoorde, nam hij één steentje. De verzamelde steentjes begroef hij 's nachts midden in het dorp. Na drie dagen hadden de steentjes hun werk gedaan, en de menschen zorgeloos gemaakt, zoodat het weinig moeite kostte het dorp in te nemen.

Volgens een andere overlevering, die niet van Koro oee, maar van Sigi spreekt, werden de krijgsgevangenen verdeeld tusschen de landschappen Mene, Biromaroe, Sigi en Dolo. De voor de eerste drie landen bestemde krijgsgevangenen werden daarheen gebracht; alleen Dolo liet de zijnen in Napoe. Een der afstammelingen van deze achtergelatenen was Tina i Lowi, een der vrouwelijke Hoofden in Napoe. Langen tijd hebben deze lieden alleen den radja van Dolo als hun heer erkend, maar later hebben ze toch hun hommage aan den vorst van Sigi gebracht, nadat deze een schuld voor het Hoofd van Dolo had betaald, waardoor de laatste in een afhankelijke positie tegenover den heer van Sigi kwam te staan.

Of het bij deze gelegenheid was, dan wel bij een andere, is niet uit te maken, maar er wordt ook verteld, dat de To Mene de woonplaats van den datoe der To Hoekoe, Periri, belegerden. Aanvankelijk konden ze de versterking niet veroveren, en ze waren reeds van plan het beleg op te breken, toen zij een slaaf der To Hoekoe hoorden roepen: „Datoe, het kruut is op.” Hierdoor aangemoedigd, deed de vijand weer een aanval, en nam het dorp in. Vóór dien tijd reeds hadden de To Hoekoe al hun kostbaarheden op een plek in het bosch verborgen, en ze hadden een jongen

opgedragen er bij te waken⁹⁰). De gouden klopplank van de vorstin werd in foeria gewikkeld, en deze liet men op een diepe plek in de Wanga neer. Menigeen, vertelde men, heeft later naar die klopplank gedoken, maar men heeft haar niet teruggevonden.

Nog een ander verhaal zegt, dat de To Mene de To Hoekoe niet konden overwinnen, en daarom kochten ze bij de To Tolee van de Koro-groep *siropoe*, een vergif dat op geheimzinnige wijze menschen doodt (*siropoe* beteekent „gezamenlijk vernietigen“). Hierdoor werd deze eens zoo talrijke volksafdeeling gedecimeerd.

Eindelijk is er nog een verhaal, dat de oorzaak van het verdwijnen der To Hoekoe toeschrijft aan de bemoeienis der goden, *anitoe*. Dezen vonden dat er te veel menschen in Napoe waren, en daarom overstelpten ze de To Hoekoe met millioenenpooten (*oele ngai*), en wurmen, die overal in doordrongen, terwijl de huizen overwoekerd werden met lianen, *balandai*. Dit konden de menschen niet uithouden, en daarom vertrok een deel naar Besoa, en een ander deel naar Palolo, het bovenland van Sigi. Dat To Hoekoe om de een of andere reden daarheen zijn uitgeweken, is zeker. De ondergang der To Hoekoe zou volgens opgaaf van sommige ouden vóór 185 jaar, dus circa 1750 hebben plaats gehad.

172. *Woeasa en Lindoe.*

Voordat wij van de To Hoekoe afscheid nemen, moet ik nog een legende mededeelen, die de vriendschappelijke houding van Woeasa (Hoekoe) en Lindoe moet verklaren. In den ouden tijd was er een To Lindoe te Woeasa, die Pembiaro heette en bevriend was met een inwoner van deze plaats, Lantandoe genaamd (deze beide mannen zullen wel Hoofden zijn geweest). De Lindoeër wilde den Woeasaer aan zich onderwerpen, en daarom vochten ze 7 dagen en 7 nachten achtereen met elkaar. Op den zevenden dag werden beiden gewond; hierdoor werd de strijd beëindigd, maar hij bleef onbeslist. Om zijn wond te doen genezen,

⁹⁰) Een sedert overleden man te Woeasa, deed mij een verhaal, dat de jongen, die op de schatten van de vorsten der To Hoekoe moest passen, zijn grootvader was. Dit „grootvader“ is voor eenige bepaling van den tijd, waarop deze gebeurtenis zou hebben plaats gehad, van weinig waarde, want er kan ook een over-grootvader, of een nog verdere voorvader mee bedoeld zijn. Dit laatste is zelfs waarschijnlijk, want men kon mij den naam van dien jongen niet opgeven. Het huis waar de schatten bewaard werden, zou aan het Meer hebben gestaan. De jongen werd niet lang daarna door het Hoofd van Lamba meegenomen en opgevoed. De schatten zijn verdwenen; ze werden evenwel niet door menschenhanden weggenomen, „de geesten, *anitoe*, hebben ze genomen“. Eens zou een jager het huis nog eens hebben gezien; maar het was dadelijk daarop weer verdwenen. In een van de verhalen wordt gezegd, dat de vorst van Hoekoe een geit had, welker uitwerpselen van goud waren. Hierop kwamen de To Mene af; maar voor hen wilde de geit geen goud maken; daarom verdrongen ze het dier in de Wanga-rivier. Eerst wilde de rivier het dier niet opnemen, maar nadat men er een ei in geworpen had, verdween de geit in de diepte. Dit is de reden, waarom in de Wanga zooveel goud wordt gevonden.

ging Pembro in de poel Panampoea liggen; en daarna keerde hij naar Woeasa terug. Terwijl hij nog in de poel lag, sprak hij de volgende vervloeking uit: „Ieder die voorbij deze poel komt, zal sterven, of hij zal krankzinnig worden”. Dit is de reden, voegde mijn zegsman er bij, waarom laatst zekere Paoe krankzinnig is geworden: hij was langs de poel Panampoea geloopt. Na dezen onbeslist strijd zijn de lieden van Woeasa en die van Lindoe bevriend met elkaar geworden. Een geel baadje van Lantandoe zou als teeken van de goede verstandhouding altijd nog in Woeasa bewaard worden.

173. *To Pekoerehoea.*

Nu alles medegedeeld is van hetgeen bekend is over het volk, dat het noordelijk deel van Napoe bewoonde, gaan we over tot de *To Pekoerehoea*, die in de zuidelijke helft van de vlakte hunne woonsteden hadden.

Pekoerehoea is een kleine heuvel te midden van een moerassige plek. Wat de naam beteekent, is niet meer te zeggen. Op het moerassige land zou men, naar de overlevering, vroeger rijst geplant hebben, en op de plek waar nu de genoemde heuvel zich verheft, kwam men samen om de offermaaltijden te houden, die in verband met den rijstbouw zijn voorgescreven. De bladeren waarin de gekookte rijst verpakt was geweest, werden telkens op een hoop geworpen, en deze werd de heuvel, dien men nu ziet. Anderen hechten aan dezen heuvel de overal onder de *Oostoradjas* bekende legende van de liaan, waarlangs de hemeling, die de aarde had bezocht, naar den hemel terugging, en die, daar aangekomen de liaan doorhakte, zoodat ze op de aarde neerstortte en in steen of aarde veranderde.

Hoe de *To Pekoerehoea* in het land zijn gekomen, vanwaar ze zijn gekomen, of zij er eerder waren dan de *To Hoekoe*, dit alles zijn vragen, waarop geen *To Napoe* een antwoord kan geven. Wel bestaat er een overlevering, waarin verteld wordt, dat de *To Pekoerehoea* tegenover de *To Hoekoe* zeer gering in aantal waren; ze telden zoo weinigen, dat ze allen op een omgevallen boom naast elkaar konden zitten. Toen kwam de *Magaoe van Sigi* eens in het land, en deze gelastte, dat elk dorp een vuur zou aanmaken. De lieden van wier vuur de rook recht naar den hemel zou opstijgen, zouden in aantal het sterkst toenemen; maar zij van wier vuur de rook naar de aarde zich keerde, zouden in de toekomst weinigen blijven. De rook van het vuur der *To Pekoerehoea* steeg recht hemelwaarts, maar die der *To Hoekoe* bleef over de aarde hangen. Zooals we gezien hebben, is deze voorspelling vervuld. De *To Hoekoe* zijn op een niet noemenswaard overschot na verdwenen, en de *To Pekoerehoea* zijn het toonaangevende volk in *Napoe* geworden, welks taal nu algemeen gesproken wordt.

De bewijzen, dat de *To Pekoerehoea* zeer talrijk zijn geweest, vindt men ook in de vele boschages, die zich in hun woongebied in het Zuiden van *Napoe*, ook aan den rechteroever der *Groote Rivier* boven de vlakte

verheffen. Op die plekken hebben vroeger hun gehuchten gestaan; in den loop dezer mededeelingen zullen verscheidene ervan genoemd worden. De gehuchten, die het meest naar het Zuiden vooruitgeschoven waren, heetten Palaro en Moleko.

Er bestaat nog een ander verhaal, dat moet verklaren, waarom de To Pekoerehoea de voornaamsten in den lande werden. Het Hoofd van dezen stam dan zat eens op zijn erf sirih te pruimen; hij hing zijn sirih-tasch aan een boompje in zijn nabijheid, en zie dat boompje groeide snel in de hoogte, en bracht de tasch in een oogwenk buiten het bereik van den eigenaar. Toen riep het Hoofd alle bewoners van de Napoe-vlakte bijeen, en sprak: „Ziet dezen boom; hij is in één dag gegroeid. Deze boom zal ons zeggen, wie de voornaamste van ons is, en wiens nakomelingschap het talrijkst zal zijn. Gaat dus naar huis, en komt allen over 7 dagen hier: mannen, vrouwen en kinderen, en brengt veel rotan mee. Zij, aan wie het gelukt dezen boom omver te halen, zullen de voornaamsten onder ons zijn”.

Na 7 dagen kwamen allen bijeen: die van Beaoe, Winowanga, Winoea, Hoekoe en Woeasa. Rotanlijnen werden aan den top van den boom gebonden; om de beurt trokken alle inwoners van de genoemde plaatsen, mannen, vrouwen en kinderen, om den boom tegen den grond te krijgen. Maar het gelukte aan geen van allen. Ten slotte naderden de To Pekoerehoea; het waren slechts tien menschen, groot en klein bij elkaar. Men lachte het povere troepje uit; hoe zouden deze weinigen den boom kunnen omtrekken, waar dit aan de anderen met hun honderden niet was gelukt. En toch waren die tien in staat den boom te doen vallen! Daarom erkenden de andere volksdeelen hen als de voornaamsten. De boom, die in één dag was gegroeid, werd de *haropoe*, hoofdpaal, in den tempel te Lamba.

Het eerste dorp der To Pekoerehoea moet Lamba zijn geweest. Dit wordt door lieden van Loewoe' Raba genoemd. Enkele stammen naar het Westen toe spreken nog steeds van de To Napoe als van de To Raba. Lamba is het gewone woord voor „waringin”; men zegt echter dat het woord hier een poel of plas aanduidt (*Bare'e limbo*)⁹¹). Raba kan identisch zijn met het Mal. *rawa* „moeras”; dan zouden Lamba en Raba beide duiden op het moeras, dat zich ten O. van het dorp bevindt. Men spreekt ook van Biro „*Saccharum spontaneum*”, dat vlak bij Lamba lag, als de oudste nederzetting. Ook deze naam duidt op een poel of moeras, daar *biro*-riet aan den kant van water groeit (zie ook over de stichting van Biro: II, 121).

Andere oude vestingen der To Pekoerehoea waren Boere-boere, Pasoe-angaa, Palio, Tobia, een dorp tusschen de rivieren Oerana en Sati. Latere dorpen waren Watoe taoe, Gaa, Totoki, Sablingka, Lengaroe en Beaoe.

⁹¹) Sigi beweert, dat toen het Woeasa (Woengi) had overwonnen, het een deel van de inwoners van die plaats naar het midden van de vlakte overbracht. Het dorp, dat daar verreers, noemden ze Lamba rasi „het begin van het succes”, bij verkorting: Lamba. Dit verhaal is zeer onwaarschijnlijk.

die alle nog bewoond werden, toen in 1905 het Gouvernement Napoe aan zich onderwierp. Watoe taoe werd gesticht door den grootvader van Inana Moso of Inana Masi, de echtgenoot van den tegenwoordigen Magaoe. Een voorvader der To Napoe ging in Besoa trouwen; hij nam zijn vrouw mee naar Napoe, en schonk haar het land van Watoe taoe, waar toen nog geen nederzetting was van de latere bewoners van dit land ⁹²). Lengaroe is de naam van de rivier; het dorp dat er aan lag heette Pada ngkaia „grootte vlakte”; maar men hoort dezen naam zelden gebruiken. De bewoners van Beaoe „kemiri, Aleurites moluccana” waren nauw verwant aan de To Bada’.

Verder vond men in de zuidelijke helft van Napoe tal van gehuchten van één of twee huizen. Merkwaardig is ook het Mantiwoloe-gebergte in het Z.O. der vlakte. Dit gebergte wordt omgetrokken door de Toë-rivier, die zich met de Pembangoe vereenigt. De toppen ervan dragen alle namen, die doen vermoeden, dat dit deel van het land een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Napoe. Een van de eerste heet Moengkoe Datoe „de heuvel van den vorst”. Op den top Kanino „wilde kaneelboom” vond ik een menigte steenen, die misschien gediend hebben als omwalling van het dorp, dat daar moet hebben gelegen; deze plek deed sterk denken aan het reeds genoemde Pokaraia. Een andere top heet Powanoeangaa To Lompoe „waar de wilden hun dorp hadden”; deze top en de volgende Powanoeangaa To Bada’ „waar de To Bada’ een dorp hadden gemaakt”, zijn boven reeds vermeld (par. 159). De overlevering zegt, dat bewoners van Napoe zich op het Mantiwoloe-gebergte hadden versterkt; hiermee zal wel de laatstgenoemde top zijn bedoeld, daar op den Mantiwoloe zelf nooit een dorp heeft bestaan, en een open met gras begroeide plek tusschen het geboomte, dat den Powanoeangaa To Bada’ bedekt, er op wijst, dat daar een vestiging van menschen is geweest. Waarom ze zich daar hadden versterkt, meldt de overlevering niet.

Van uit deze plaats gingen eenige lieden jagen, waartoe zij naar het Zuiden trokken; zoo kwamen zij bij de bronnen van de Malei, en volgden deze rivier stroomafwaarts tot ze in het huidige landschap Bada’ kwamen, dat volgens dit verhaal nog niet bewoond was. Zij plantten daar gekomen curcuma, dat in de bergtalen *bada* heet, en keerden vervolgens naar hun land terug. Toen zij daar na eenigen tijd weer kwamen, vonden zij de geplante curcuma zóó hoog opgewassen, dat zij hieruit besloten,

⁹²) De overlevering die de heer J. W. Wesseldijk mij mededeelde, zegt, dat de grootvader van Inana Moso (of Inana Masi) zich eerst te Boki aan den rechteroever der Tawailia-rivier, niet ver van de groote brug had gevestigd. Hij legde daar akkers aan, en hiervoor moest hij een boete betalen, waardoor hij rechten bleef behouden op het door hem ontgonnen land. Ook hiervoor gebruiken de Toradjas het woord voor „kopen”, ofschoon dit niet insluit, dat Aboe (Oemana Aso), bedoelde edelman, hierdoor eigenaar van dat stuk land werd, zooals wij dit verstaan. Men weet er echter wel de grenzen van aan te geven. Welke boete Aboe heeft betaald, wist niemand meer te zeggen. Verg. boven par. 159.

dat dit land zeer vruchtbaar was, en daarom vatten zij het voornemen op er heen te verhuizen. Opdat de overige To Napoe echter niets van hun verhuizing zouden merken, trokken ze bij kleine troepen weg; bovendien bonden ze stukken foeja aan stokken en lieten die buiten de benteng wapperen (misschien om te doen, alsof ze die droogden, zooals de gewoonte is bij pas gemaakte foeja), opdat men zou denken, dat die plek nog steeds bewoond was. Toen de andere To Napoe argwaan begonnen te koesteren, en een onderzoek instelden, waren alle inwoners van Powanoeangaa To Bada' reeds in Bada' aangekomen.

Volgens een andere overlevering was Powanoeangaa To Bada' een tijdelijke vestiging van To Bada', die met Singkana kwamen vechten, die te Tandilo woonde, tusschen Lamba en Pembangoe. Het heuvelland ten O. van de Tawailia-rivier is van oudsher het jachtterrein der To Napoe, waar ze meermalen samentreffen met Bada'sche jagers, die van het Z. komen.

Aan den voet van het Mantiwoloe-gebergte neemt de Pembangoe een kleine rechter-zijrivier op, de Tandilo. Op het punt, waar de twee rivieren samenkomen, is een diepe kom in de rivier. Men beweert, dat ook hier een gouden klopplank in het water is neergelaten. In de Tandilo moet veel goud voorkomen, maar men mag het daar niet gaan wasschen, want dan zou er een geweldig onweer losbreken; dit riviertje toch is het speciale eigendom van de geesten, *anitoë*. In de Pembangoe zelf, en in haar groote zijstroom, de Toë, wordt veel goud gewasschen.

174. *Tegenwoordige woonplaatsen en bevolking.*

Na de komst van het Gouvernement zijn de To Pekoerehoëa in enkele dorpen samengebracht: Watoe taoe, Sablingka en Lamba. De inwoners van het laatste dorp verhuisden in 1923 naar de Alitoepoe-rivier in het noordelijk deel van Napoe. Reeds eerder was een deel van de inwoners van Watoe taoe naar de Wanga-rivier verhuisd. Deze vestiging is door het Bestuur erkend. Sablingka verhuisde inmiddels ook naar Toroa; vervolgens naar Winowanga. Maar ook de inwoners van de huidige dorpen Kadoewaa, Woeasa en Maholo bestaan voor een groot, zoo niet voor het grootste deel, uit To Pekoerehoëa. De To Lengaroe wonen nu in Woeasa. De To Sablingka moeten vroeger talrijk zijn geweest, daar ook de gehuchten Pomboloa, Tongkaoedoe en Tinimbo door hen bewoond werden. Het zijn er nu nog maar weinigen, die zich in Winowanga hebben samengetrokken. De To Beaoe, die eerst in Poiria woonden, zijn nu in Watoe taoe. De To Bia, die hun vestiging aan de Oerana-rivier hadden, zijn nu opgenomen onder de inwoners van Alitoepoe, eertijds Lamba. Woeasa is een nieuw dorp, vroeger woonden de menschen op een hooger gelegen plek daar dichtbij, die Pada ndate, „hooge vlakte”, heette.

In 1917 bedroeg het aantal inwoners van Napoe: 3250; in 1918: 3145; in 1919: 2866; in 1920: 2812; in 1921: 2784; in 1924: 1138 mannen en 1227

vrouwen, totaal 2365; in 1925: 1102 mannen en 1329 vrouwen, totaal 2431; in 1926: 1229 mannen en 1195 vrouwen, totaal 2424.

175. *Geboortecijfers.*

Naar onderzoekingen van den heer H. F. Tillema uit 1924 hadden 634 ondervraagde vrouwen 861 zoons en 813 dochters gekregen, of 2.64 kind per vrouw. De verhouding van jongens en meisjes was dus: 100 : 94. De zuigelingensterfte bedroeg 54.84 % van de totale sterfte, of 17.92 % van het aantal geboorten. Van deze 634 ondervraagde vrouwen waren 184 of 29.02 % in het climacterium en deze 184 vrouwen hadden 390 zoons en 349 dochters (verhouding 100 : 89) gekregen, dus 4.01 kind per vrouw, waarvan 1.62 per vrouw gestorven waren. Van deze 739 kinderen waren als zuigeling gestorven 42.43 % van het aantal overledenen, of 15.59 % van het aantal geboorten. Van deze 184 vrouwen in het climacterium waren 23 steriel, en 14 van haar hadden slechts ééns gebaard.

176. *Datoe To Pekoerehoea.*

In het woongebied van de To Pekoerehoea zijn verscheidene namen samengesteld met *datoe* „vorst“: Moengkoe *datoe* „vorstenberg“, Pendo *datoe* „badplaats van den vorst“ enz. Men vertelt dan ook, dat de To Pekoerehoea eertijds een vorst hebben gehad, maar de verhalen omtrent dezen persoon zijn veel vager dan die over den vorst der To Hoekoe ^{92a}). Een verhaal zegt, dat deze *datoe* zijn woning had op den heuvel, waar nu nog steenen oudheden gevonden worden (o.m. Watoe nongko) bij Sablingka. Hij zou geregeld een bad genomen hebben in een steenen kuip, die daarom nu nog den naam draagt van Pendo *datoe* „badplaats van den vorst“. Hij zou ook een steenen zetel hebben gehad bij Owai Toemboe. Men zegt van hem: „Hij was niet een der onzen“, dus een vreemdeling.

Een ander verhaal vertelt, dat de *datoe* steeds op de zoldering van zijn huis verblijf hield, en wanneer hij (of was het een vrouw, want in dit opzicht is het bericht niet duidelijk) de beenen naar beneden liet hangen, werd alles in de woning helder licht. Eindelijk vertelt men ook nog, dat de *datoe* een vrouw zou zijn geweest uit het Loewoe'sche. Ze zou naar haar land zijn teruggekeerd, omdat de menschen niet ophielden om tegen haar bevel allerlei bloedschande te bedrijven.

177. *Oorsprong van eigen Hoofden.*

Van meer belang is, wat de To Napoe vertellen van den oorsprong van hun eigen Hoofdengeslacht. Er was dan eens een man Rabeta „overwonnen“ (bij het spel of een weddenschap) genaamd, die in de poel Woerangka, niet ver van het voormalige dorp Lamba, ging visschen met den hengel. Eerst haalde hij een visch op. Toen hij den angel weer had op-

^{92a}) Aan Dr. Esser vertelde men in Sedoa, dat de *datoe* bij de To Hoekoe (Soekoe) steeds een vrouw was; was het een man, dan heette hij *toeana*.

gehaald, hing er een van rotan gevlochten ring aan, waarin men in het dagelijksch leven den kookpot plaatst, om te voorkomen, dat hij zal omvallen. Den derden keer bracht hij een bijl boven, vervolgens een dor blad, een pakje rijst, een maïskolf, een stuk oebi, een cassave-wortel, en tenslotte hing er aan zijn hengel een kleine geit⁹³).

Nu werd den man zijn avontuur te machtig. Hij pakte alles wat hij uit den poel had opgehaald bijeen, en keerde naar huis terug. Het geitje vervoerde hij zorgvuldig in zijn draagsarong gewikkeld. Thuisgekomen bond hij het geitje onder het huis aan een paal vast, maar het schreeuwde zoo klagelijk, dat hij het in huis bracht, maar eerst nadat hij het een plaats had gegeven in zijn slaaphokje, werd het rustig.

Rabeta verwonderde er zich over, dat het dier alles at wat de menschen eten, behalve kippenieren, die lustte het niet. Toen Rabeta 's avonds van zijn akker teruggekeerd was, zag hij dat zijn slaapplaats met sirihspeeksel bevuild was; van zijn sirih, pinang en kalk had iemand gebruikt. Hij verdacht er zijn moeder van dit gedaan te hebben, maar zij ontkende aan zijn sirihtasch te zijn geweest. Toen zich hetzelfde enkele malen herhaald had, kwam de gedachte bij hem op, of de geit misschien van zijn voorraad had gepruimd. Hij deed daarom enkele pinangnoten in zijn tasch, die dengeen, die ze pruimt, bedwelmen. In den namiddag spoedde hij zich weer naar huis, en zie, daar vond Rabeta op zijn slaapplaats een schoon meisje bewusteloos uitgestrekt, en een geitenvel hing aan een der palen van het huis. Snel verstopte hij de dierenhuid, en wekte daarna het meisje. Toen het wakker was geworden, was het zeer beschaamd. Het wilde het geitenvel weer nemen om er zich in te hullen, maar het was verdwenen.

Rabeta verweet haar, dat zij tot nu haar ware wezen voor hem had verborgen, maar het meisje verontschuldigde zich door te zeggen, dat zij zich uit schaamte niet had durven kenbaar maken. Rabeta verborg haar nu achter den voorhang van zijn slaaphokje, en hij verzocht zijn moeder voortaan twee mandjes met rijst en toespis klaar te maken, en die op zijn slaapplaats neer te zetten⁹⁴).

⁹³) In een andere lezing van dit verhaal wordt gezegd, dat de hengelaar een kikker als lokaas gebruikte, en dat hij de geit eerst ophaalde, nadat hij 7 dagen gehengeld had.

⁹⁴) In Tijdschrift K.N.A.G., 2e serie, dl. 25, 1908, bl. 1307 heb ik een verhaal meegedeeld van deze gebeurtenis, zooals iemand mij dit toenmaals heeft meegedeeld: Bij de plas Woerangka zou in den ouden tijd een vrouw uit den hemel zijn neergedaald. Niet ver daar vandaan bij de poel Kokoa verscheen een man; men weet niet vanwaar hij kwam. Hij plantte zijn staf in den grond; deze groeide aanstonds tot een *hawane*-boom (kasuarine) op, die tot op den huidigen dag daar nog zou zijn. Aan dezen boom hing de man zijn beteltasch op. Toen de vrouw, die uit den hemel was neergedaald, de tasch zag, ging zij er heen en ontmoette den man. Uit deze ontmoeting kwam een gesprek voort, dat tot een huwelijk leidde. Van dit bovenaardsche menschenpaar zouden de Napoesche Hoofden afstammen. Blijkbaar zijn in dit verhaal twee of drie legenden doorengemengd. Wij zullen zien, dat veel overleveringen omtrent hemelingen onder deze Toradja-stammen aangetroffen worden, maar in dit geval bevat het verhaal omtrent het ophengelen van de geit uit de plas Woerangka de meest verspreide lezing.

Eerst na verloop van eenige dagen bemerkte zijn moeder, dat Rabeta een meisje verborgen hield. Toen werd de dag bepaald, waarop ze samen zouden trouwen. Op het huwelijksfeest kwamen veel menschen bijeen. Toen de maaltijd zou plaats hebben, kwam het meisje te voorschijn. Ze was zóó blank en schoon, dat aller oogen op haar gevestigd waren, en men vergat te eten. De bruid at maar weinig, en trok zich spoedig terug, omdat zij verlegen werd onder al de blikken, die op haar gevestigd waren. Van dit meisje stammen alle edelen, *toeana*, in Napoe af, en daarom eten de edelen geen geitenvleesch.

Zóó luidt het verhaal in Napoe. De stammen om het Poso-meer (van de Oost-toradjagroep) kennen dit verhaal ook, en daar het een bijzonderen trek vertoont, deel ik het hier mede: Uit het stam dorp Pamona aan den Noordkant van het Meer, vanwaar uit zich alle stammen over Midden-Celebes verspreid zouden hebben, begaf een man zich via Waroë naar Napoe. Onderweg vingen zijn honden een jonge wijfjes-anoa levend. De man voedde het dier op met rijstepap, en toen het groot geworden was, huwde hij met het dier. De anoa werd zwanger en baarde een jongen. Het zonderlinge gezin leefde in Napoe. Toen de jongen groot geworden was, ging hij hengelen in de plas Woerangka, en haalde er een geit uit op, waarmee hij trouwde. Van dit paar stammen de Hoofden van Napoe af.

Een andere lezing van dit verhaal zegt, dat een man van Onda'e, dus iemand uit de Poso-streek, als krijgsgevangene naar Napoe was gebracht; hij werd echter als een vrije behandeld, omdat hij schrander en ijverig was. Niet lang na zijn komst in Napoe huwde hij. Toen zijn vrouw zwanger was, verlangde ze de lever van een anoa te eten. Daarom trok de man er op uit. Hij achtervolgde een anoa, maar hij kon het dier niet krijgen. Plotseling stond het stil en wierp een jong, dat het achterliet om verder te vluchten. Het anoa-jong bleek een menschenkind, een meisje te zijn. De jager nam het mee naar huis, en toen zijn vrouw van een jongen bevallen was, werden beide kinderen samen opgevoed. Toen de Magaoe van Sigi van het beeldschoone meisje hoorde, maakte hij zich op en huwde haar in Napoe. Ze leefde echter niet lang. Voordat ze stierf, zei ze: „Als ik gestorven ben, maak dan een mooie lijkstaf voor mij, en leg mij er in. Wanneer gij in moeite verkeert, of eenig gevaar bedreigt u, deel mij dit dan mee, en ik zal u helpen”. Deze man uit Pamona of Onda'e zou Goema ngkoana zijn.

Over Goema ngkoana gaan veel verhalen in Napoe. Zijn naam, Oli ntomba, fluistert men alleen; men spreekt van hem als Goema ngkoana „die zijn zwaardscheede aan de rechterzijde van het lichaam heeft aangebonden”, waaruit dus blijkt, dat hij links was (anderen zeggen, dat hij Tindaroera heette). Men noemt hem ook wel Mangge, het Kailische woord voor „oom”. Goema ngkoana was de jongste van zeven broers. De oudste van hen ging naar den hemel, en werd daar vorst. De tweede was Oemana Keo „de vader van Keo”; deze werd vorst van Tomini. Deze beschikte over bovennatuurlijke macht: Hij was eens via Mapane naar Bada' gegaan om

er goud te kopen, maar men gaf hem niets. Hierover vertoornd, veroorzaakte hij een aardbeving, die zelfs den grond bij Mapane deed splijten. Een derde der zeven broers was de voorvader van de vorsten van Sigi. Een andere der broers heette Madosila; deze was Hoofd in Napoe, maar later trok hij naar Palopo om vorst van Loewoe' te worden. Dit gebeurde op verzoek van de menschen van Loewoe' zelf. Toen Madosila vertrokken was, werd Goema ngkoana Hoofd van Lamba in Napoe. Nog een andere der broers voer naar Tana Bara „het Westen”, en werd daar Datoe. Hij maakte voor zijn reis gebruik van een vaarttuig, dat niet grooter was dan een vinger, en als zeil gebruikte hij een reepje foeja, zooals men ze aan de geesten offert. Een andere broer, Soenggoe genaamd, was meegetrokken met de menschen van Beloka en Tikala, toen zij uit hun land trokken; hij werd vorst in Loinang. Deze Soenggoe had de gave zich onzichtbaar te kunnen maken. Een kleinzoon van Goema ngkoana, vertelt men, ging naar Mori, waar hij de stamvader werd van de vorsten aldaar.

Volgens een andere overlevering was Goema ngkoana een slaaf van Palopo afkomstig, die om zijn dapperheid tot voorvechter werd aangesteld. Op de rol, die hij in de geschiedenis der To Napoe heeft gespeeld, komen we straks terug.

178. De vorst uit Mowoemboe. Tomopoasa.

Bij een andere gelegenheid werd een „vorst” uit Mowoemboe, een der stamdorpen van de Bare'e sprekende Toradjas, met groot vertoon naar Napoe gebracht om daar te huwen. Zijn naam weet men niet meer op te geven (sommigen spreken van Ngkaloele), maar hij is bekend onder dien van Tomopoasa „hij die vast” (namelijk op Mohammedaansche wijze, *poeasa*; *topoasa* is ook een andere naam voor *to isilamoe* „Mohammedaan”). Hij had dezen naam gekregen, omdat hij geen Spaansche peper en vleesch van varkens en witte buffels at, en geen palmwijn dronk. Deze omstandigheid, die op een Mohammedaansche origine wijst, en de groote ophef, die er van zijn huwelijk gemaakt werd, doen vermoeden, dat hij geen gewoon Pososch Hoofd was, maar een Loewoe'er of iemand van Masamba⁹⁵).

Men spreekt over deze gebeurtenis alsof ze niet langer dan een eeuw geleden kan zijn. Voor deze gelegenheid werd zelfs een nieuw pad van de

⁹⁵) De heer P. ten Kate zegt in de Zutfensche Zendingsbode No. 66, dat Tomopoeasa iemand uit het Paloedal was, dus waarschijnlijk een Sigiër (zie ook Ten Kate 2, 42). Ik heb niets kunnen vinden, waaruit dit zou kunnen worden afgeleid. Alle overleveringen zeggen, dat hij uit de Poso-streek kwam. Als een eigenaardigheid van hem vertelt men, dat hij een driekantigen hoofddoek droeg, rood en geel gekleurd.

 rood

 geel.

Poso-depressie naar Napoe aangelegd, dat bekend is als de „huwelijks-weg” (in 't Bare'e *djaja mpebolai*). In het voormalige Lamba wijst men nog een verhoogde plek aan, waar zijn huis zou hebben gestaan. Zijn zoon was zóó groot van lichaam, dat hij niet in een gewoon huis kon wonen. Aanvankelijk werd hij hooger geacht, dan het oorspronkelijke Hoofd der To Pekoerehoea. Maar eens had hij zich aan eens anders vrouw vergrepen, voor welk feit hij een boete moest betalen. Na dien tijd werd hij geacht de gelijke te zijn van het Napoe-hoofd. Bij zijn huwelijk hadden de omwoners van het Poso-meer hem 30 buffels gebracht, waaruit we kunnen opmaken, dat hij ook door de Poso-toradjas als heer erkend werd.

Toen hij overleden was, kreeg hij een bijzonder fraaie lijkst: aan het hoofdeneind was een buffelkop uitgesneden; de oogen ervan waren van *pahampa*, een soort schelpenversiersel; de neusring van koper; het koord aan dien ring was een oude, kostbare doek. Ieder jaar werd deze kist voor den dag gehaald, en dan bracht men er offers aan voor het gelukken van de rijst, en den voorspoed der menschen. Men vertelt dat toen deze lijkst in 1910 op last van het Bestuur zou worden begraven, men haar met vereende krachten niet kon oplichten. Toen heeft een oude man de kist aldus toegesproken: „Doe toch niet zoo; want het is niet onze eigen wil, dat wij u begraven, maar de Koempania heeft het geboden”. Eerst daarna was men in staat de kist op te lichten en te begraven.

Er zijn dus twee hoofdengeslachten in Napoe: het eene heeft de geit uit Woerangka tot stammoeder (de leden van dit geslacht worden de nakomelingen van Rabeta genoemd), het andere stamt af van den man uit Mowoemboe. Deze beide geslachten hebben zich sterk met elkaar vermengd, maar men weet nog van verschillende personen te zeggen, of zij nakomelingen van Rabeta of van Tomopoasa zijn. Eerstgenoemd geslacht wordt voor voorname gehouden dan het tweede.

De Bare'e sprekende Toradjas vertellen, dat dit Hoofd uit Mowoemboe Tabaloemore heette. Deze man reisde eens met 30 gezellen naar Napoe, en nam zijn intrek in den tempel te Lamba. De To Napoe kwamen bijeen, en besloten de kracht van den gast op de proef te stellen. Men kwam met de vreemdelingen overeen, dat als de laatsten de nederlaag leden, de To Napoe hen zouden doden. Eerst noodigden de To Napoe de gasten uit om kuit te schoppen, om te zien wie het hierbij het langst zou volhouden. Tabaloemore had koorts en kon dus niet aan den wedstrijd deelnemen, maar toen hij zag, dat zijn makkers één voor één werden overwonnen, stond hij op, en schopte zoo krachtig tegen het been van zijn Napoeschen tegenstander, dat dit brak.

Nu gingen de To Napoe tot een andere proef over: Ze brachten een buffel voor, en bonden hem onder den tempel aan den hoofdpaal vast, waarna ze Tabaloemore uitnoodigden het dier met één slag den kop af te slaan. De gasten begrepen, dat wanneer dit niet gelukte, zij in den nacht allen gedood zouden worden. Tabaloemore echter stond kalm op, zwaaide zijn zwaard, en hakte met één slag het dier den kop af. De To

Napoe stonden verbaasd over deze kracht, en ze besloten hem tot bondgenoot te maken in hun oorlog.

Nu kwamen naar Toradja adat eenige vrouwen in den tempel om den gasten betel aan te bieden; maar tusschen de betel lagen stukjes gemberwortel, en aan de koperen schalen, waarop de sirih-pinang werd aangeboden, waren lapjes rood katoen gebonden. Uit deze omstandigheden begreep Tabaloemore dadelijk, dat men hem zou vragen aan een oorlog deel te nemen, en daarom wilde hij aanvankelijk niet van het aangeboden gebruiken. Eerst toen men hem had meegedeeld, dat men hem als bondgenoot wenschte in een oorlog met Lindoe, nam Tabaloemore als teeken van toestemming van de sirih-pinang.

Volgens dit verhaal woonden de To Lindoe toen nog aan de Oostzijde van hun meer, in een dorp dat Tamoengkoe mojo „loophoenberg" heette. Eerst trok Tabaloemore met 7 gezellen er heen, en versloeg 1 vijand; de tweede maal ging hij met zijn 30 makkers, en vermeesterde een gehucht. Nu kregen de To Napoe ook zelve meer moed, en toen Tabaloemore voor de derde maal er op uitging, trokken ze mee, en versloegen de To Lindoe, zoodat ze naar het eiland, dat in hun meer ligt, vluchtten. Volgens sommigen zou niet Tabaloemore zelf later in Napoe getrouwd zijn, maar diens kleinzoon Kaloeale.

179. *Oorlogen in den ouden tijd.*

Er bestaan geen overleveringen uit den ouden tijd, dat de To Napoe buitenslands gingen om met anderen te vechten. Zulke krijgstochten zijn van den jongeren tijd. Er moet in Napoe zelf wel gevochten zijn, voornamelijk naar aanleiding van de tochten, die de To Mene en To Sigi hierheen maakten, en die eindigden met de algeheele onderwerping der To Napoe aan Sigi. In hoeverre deze volken na elkaar kwamen, of hunne krijgsoperaties tegelijk verrichtten, is niet meer uit te maken. Wanneer men de meeningen van de verschillende ouden van dagen omtrent den tijd, waarin deze krijgstochten plaats hadden, met elkaar vergelijkt, komt men tot de conclusie, dat ze niet veel eerder dan het begin van de 19e of het eind van de 18e eeuw zijn gehouden, dus ruim 100 jaar geleden. Bij de voormalige dorpen Totohi en Biropa wijst men u nog aarden wallen aan, die bekend zijn onder den naam van *bente nto Mene* „schansen der To Mene". Deze lieden hadden de dorpen Pasoeangaa, Boere-boere en Palio ingenomen; de inwoners van de overwonnen plaatsen lieten zij „een weg aanleggen", maar waar weet men niet meer. Ook Periri en Woeasa hadden zich aan den vijand moeten overgeven, zooals boven reeds is verteld.

180. *Singkana.*

Toen stond in Sabingka een voorvechter op, Singkana genaamd, die den vijand versloeg, en terugdreef tot Lindoe en Koelawi. Deze Singkana is een ware volksheld, van wie allerlei verhalen gedaan worden. Singkana vocht met Winowanga, want dit wilde hem dooden, omdat hij zich aan

eens anders vrouw had vergrepen. Daarom had men zich meester gemaakt van zijn zwaard en speer, en men had die opgeborgen in den tempel. Toen daar een feest gevierd werd, kwam Singkana er ook onbemerkt, samen met de buffelhoeders, toen dezen tegen het vallen van den avond hunne dieren in het dorp brachten. Men herkende hem niet, en hij zette zich onder de feestvierenden neer. Zoo hoorde hij de voorname lieden spreken over de mogelijkheid, dat Singkana hen zou komen overvallen. Hij hoorde hen ook vertellen, waar men zijn wapenen had verborgen. Van den maaltijd gebruikte Singkana niets, maar hij liet alles door de vloerlatten vallen, want als hij samen met zijn vijanden gegeten had, zou hij zijn macht over hen verloren hebben.

Toen de voorname lieden in den tempel in slaap waren gevallen, kroop hij naar de plek, waar zijn wapens lagen. Toen sloeg hij hun een voor een het hoofd af, en voordat men hem kon vatten, was hij op den grond en over de aarden omwalling gesprongen, en in de duisternis verdwenen ⁹⁶⁾.

Hij bestreed ook de To Besoa, van wie hij velen doodde. To Besoa en To Bada' kwamen hem in zijn dorp Halodo (ten Z. van Lamba, tegenover Palio) belegeren, maar hij sloeg ze bij honderden neer. Toen hij weer eens van Besoa was teruggekeerd, waarbij hij alleen aan de handen zijner vervolgers was ontkomen door over de Torire-rivier te springen, vertelde zijn grootmoeder, die Ntaligao heette, hem, dat gedurende zijn afwezigheid de To Pebato waren gekomen, die zijn moeder het hoofd hadden afgeslagen. Toen hij dit gehoord had, liet hij zijn grootmoeder dadelijk teerkost voor de reis gereed maken, en vervolgde toen geheel alleen den vijand. Hij trof hen aan den bovenloop van de Tongkararoe. Voorzichtig naderde hij het bivak. De To Pebato hoorden gerucht, en ze vroegen elkaar af: „Zou dat Singkana zijn?" Maar hun aanvoerder stelde hen gerust. Toen hij het hoofd zijner moeder dicht bij het vuur zag hangen, werd hij door een groote woede aangegrepen. Hij blies over zijn talisman heen, en hierdoor werden de vijanden slaperig. Toen hij zoo voor de tweede maal gedaan had, verzonken allen in diepe rust. Nu blies hij het vuur aan, en bij het schijnsel daarvan doodde hij alle vijanden, behalve hun aanvoerder, wien hij de rechterhand afhieuw. Daarna liet hij hem naar zijn land teruggaan om daar te vertellen, wat er gebeurd was. Singkana zei nog daarbij: „Als de To Pekoerehoea in deze aangelegenheid de schuldigen zijn, zullen onze nakomelingen door u onderdrukt worden; wanneer gij de schuldigen zijt, dan zullen wij u aan ons onderwerpen". Thuis gekomen, groeef hij het hoofd zijner moeder.

⁹⁶⁾ Van dit verhaal bestaan verschillende lezingen. Zoo vindt men er ook een in Meded. Ned. Zend. Gen., 63, 1919, bl. 47. Hier zou Singkana de To Besoa bestookt hebben, maar omdat hij zijn amulet en zijn klokje verloren had, kon hij slechts twee lieden verslaan. Nadat hij de verloren zaken terug had, keerde hij weer naar Besoa, waar hij de menschen aan het feestvieren vond. Zijn zwaard had hij in een bamboe koker verstopt, dien hij bij zich droeg, en waarvan hij voorgaf, dat er water in was. De overval is dan weer gelijk aan de reeds beschrevene.

Het zou ook deze Singkana zijn geweest, die de lieden van het Mantiwoloe-gebergte zoodanig belaagde, dat zij een goed heenkomen naar Bada' zochten.

Ook in zijn strijd met de To Mene gaf hij schitterende bewijzen van moed: Hij wikkelde een lap rood katoen om een stok, en voortdurend den krijgskreet gillende, ging hij alleen op den vijand af. Hij versloeg zoovelen van hen, dat zijn vingers aan elkaar kleefden van het geronnen bloed.

Een andermaal ging Singkana in zijn eentje aan den kant van den weg zitten, waarlangs de vijand moest komen. Toen dezen den eenzamen man ineengehurkt zagen zitten, zeiden ze: „Dat is zeker een idioot; laten we eerst het dorp uitmoorden, dan keeren we later tot hem terug”. Toen ze bij het dorp kwamen, vonden ze dit verlaten. Toen zochten ze Singkana weer op. Deze liet den vijand dicht tot zich naderen; toen stond hij op, en versloeg velen hunner. Verg. voor de verhalen van Singkana Woensdregt 1, 79, 82.

181. *Goema ngkoana.*

Wij moeten nu terugkeeren tot Goema ngkoana, van wien sommigen zeggen, dat hij een vorst is geweest, terwijl anderen hem voor iemand van lage geboorte houden. Deze man leefde in den tijd, toen de To Mene en To Sigi in Napoe kwamen vechten. Sommigen zeggen, dat hij eerder leefde dan Singkana, anderen beweren, dat Singkana een zijner aanvoerders was.

Goema ngkoana zelf vocht mee, toen de To Sigi Lamba bestormden, en hij dreef ze met groot verlies terug. Toen voelde hij dat zijn laatste uur geslagen was: hij legde zich op zijn matje neer, en stierf. Er was groot misbaar over zijn dood, en toen de vijand vernam, dat Goema ngkoana overleden was, kwam hij weer opzetten. Luid weenende klaagde men zijn nood aan het lijk. Toen keerde de doode tot het leven terug, en sprak: „Kook rijstepap voor mij, en geef mij mijn wapenen; maar als ik weggegaan ben om met den vijand te vechten, moet ge mijn slaapmatje opruimen”.

Er heerschte groote vreugde over dit wonder, maar door de vreugde vergat men te doen wat Goema ngkoana had gezegd, en men liet zijn matje liggen. Toen nu de held den vijand had teruggeslagen, en weer in huis was gekomen, legde hij zich op het matje neer en zei: „Wanneer gij het matje hadt opgeruimd, zou ik bij u hebben kunnen blijven; maar nu gij verzuimd hebt dit te doen, moet ik sterven. Wanneer gij echter later in nood verkeert, of de vijand belaagt u, komt het mij dan zeggen, en dan zal ik u helpen. Geeft mij te eten rijst en een hoen in zijn geheel geroosterd. Zet een bamboe met palmwijn aan mijn hoofdeind, en een bamboe met water aan mijn voeteneind. Wanneer gij uittrekt om te vechten, werpt dan 7 eieren tegen mijn kist stuk. Als de kist niet beweegt

of met het hoofdeind het eerst achteruitgaat, trekt dan niet uit. Gaat de beweging naar het voeteneind toe, dan kunt gij gerust gaan. En wat de To Sigi betreft, onderwerpt u aan hen, en erkent den vorst, magaoe, van dat land, als uw heer". Toen stierf Goema ngkoana.

Deze opdracht schijnt niet altijd precies zoo te zijn uitgevoerd. Een Pososch hoofd, die toevallig van deze plechtigheid getuige was geweest, gaf er mij de volgende beschrijving van: Een bamboetje met palmwijn werd aan het hoofdeind geplaatst, en een ander bamboetje met water aan het voeteneinde. Een mandje met gekookte rijst, waarop een geroosterd hoen lag, hield een van de negen deelnemers aan de plechtigheid in de hand. Hij sprak: „Hier zijt gij, Goema ngkoana, en hier zijn wij; hier brengen wij u water om de handen te wasschen, rijst en hoen. Beweeg nu!" Men wachtte, maar de kist bewoog niet. „Hier brengen wij u, wat gij ons hebt opgedragen te brengen. Beweeg u!" De kist bewoog nog niet. „Wil toch bewegen, heer, opdat wij weten, dat gij ons hoort". Nu schommelde de kist plotseling zóó hevig heen en weer, dat ik dacht dat de rotan banden (waaraan ze hing) zouden breken. Toen het kistje tot rust was gekomen, bracht men de eetwaren in den tempel, en daar aten de 9 mannen het op.

Ofschoon dit Hoofd niet van het stukgooien van eieren tegen de kist sprak, verzekerden alle To Napoe mij, dat dit steeds gebeurt^{96a}). Misschien heeft het Hoofd dit onderdeel van de plechtigheid in de duisternis niet opgemerkt. Alleen nakomelingen van Goema ngkoana mogen het kistje met zijn beenderen aanraken en vragen tot hem richten.

Toen Goema ngkoana gestorven was, werd zijn lijk in een fraaie kist gelegd, en deze werd onder den tempel te Lamba geplaatst.

Een ander verhaal omtrent Goema ngkoana deed mij de Napoe edelman Opo (Oemana Ngela). Volgens hem zou Goema ngkoana een gewoon mensch zijn geweest, die van Rato naar Napoe was gekomen. Hij had ook een broer in Palopo wonen, en nog een, Kaloeale, had hij meegenomen naar Napoe. Ook zijn moeder vergezelde hem hierheen. Het waren dappere mannen, en daarom gebruikte het Hoofd van Lamba hen als voorvechters. Kaloeale sneuvelde, nadat hij 7 vijanden had neergelegd. Goema ngkoana delfde het onderspit, nadat hij er 8 had gedood. Zijn moeder werd gevangen genomen en meegevoerd naar Sigi. Zij nam haar

^{96a}) De woorden, die bij het stukgooien werden gesproken, schijnen niet altijd dezelfde te zijn geweest: „Woee (?) bij den zonsopgang, Woee bij den zonsondergang; ik werp dit ei naar onzen leidsman ginds (het kistje, met beenderen); wanneer zijn woning beweegt, zal ik geluk hebben". Volgens een ander: „Hoor wat ik u zal zeggen, Mangge (oom), sta op en ga met ons vechten naar het Oosten; geef ons een teeken". Daarna werden de zeven eieren tegen de kist gesmeten; als deze dan bewoog, was de held genegen mee te trekken. Anderen weer beweren, dat als de struif der eieren niet uit elkaar spatte, maar als een klodder aan de kist bleef hangen, dit een gunstig teeken was: „Gij zijt gewend ons te vergezellen," zegt men nog. „ga gij ons voor als we in het vijandige dorp komen".

zoon Goema ngkoana „in 't klein" mee, verborgen in haar sarong (men kan dit punt niet nader verklaren; sommigen zeggen, dat het de asch van haar zoon was, die in zijn huis was verbrand).

In Sigi aangekomen, ontstond daar groote droogte, en ten gevolge daarvan hongersnood. Toen was daar een blinde man die aan de menschen openbaarde, dat Goema ngkoana's moeder de oorzaak van deze droogte was ⁹⁷). Daarop werd deze vrouw met veel eerbetoon naar Napoe teruggebracht. Nauwelijks was zij daar aangekomen, of haar zoon herleefde, en stond uit zijn kist op. Hij gaf last om zijn lijkst in stukken te hakken, en ging op den vijand los. Toen hij dezen verdreven had, en weer thuis kwam, had men verzuimd de kist te vernietigen. Daarom legde hij er zich weer in neer en stierf.

In Tawailia vertelt men, dat Goema ngkoana uit dit land afkomstig is, en dat hij naar Lamba verhuisde toen de tempel Howa daarheen werd overgebracht. Bij het raadplegen van het orakel worden 7 eieren naar den hemel geworpen. Als 1 ei terugkomt, en 6 wegblijven, is dit een goed teeken, dan heeft Goema ngkoana ze aangenomen. Als alle 7 terugkomen, dan is dat niet goed. Wanneer men dan toch uittrok, zou niemand van de strijders terugkeeren. Voordat men de eieren opwerpt, blaast men er eerst op naar het Oosten en naar het Westen gekeerd. Het eene ei dat terugkomt, neemt men mee naar den vijand.

Toen Goema ngkoana reeds geruimen tijd in zijn kist gelegen had, vertelt men in Tawailia, werd Lamba door To Pebato aangevallen. Toen nam men een ei, luisterde er aan, tikte er tegen, en riep: „Wilt ge dat dit land ontvolkt wordt?" Daarna smeedt men het ei tegen zijn lijkst. Toen stond Goema ngkoana op, liet warm water maken, deed er medicijn in, en dronk dit. Toen legde hij gember op zijn zwaard, en ging alleen op den vijand af. Zevenmaal dreigde hij met zijn speer, en dan stierven 17 menschen. Dreigde (*najooeka*) hij er negenmaal mee, dan stierven 300 menschen.

Nadat de vijand was afgetrokken, gaf men hem te eten, 7 eieren en 7 heele korrels rijst; daarna werd zijn lichaam met olie ingewreven; hij liet zijn matje spreiden, ging er op liggen, en was dood. Goema ngkoana was volgens deze overlevering iemand, die uit den hemel was neergedaald. Hij was behept met schubziekte, ichtyosis. Hij speelt in Tawailia ook een rol bij den landbouw, waar hij na Boeriro, den rijstgod, wordt aangeropen, wat in Napoe niet plaats heeft.

In den tempel Howa te Lamba werden het zwaard van Goema ngkoana, en het mes van zijn vrouw bewaard. Dit lange mes draagt den naam van Ntadimba „trom". Uit den strijd met den vijand, waarvan boven is

⁹⁷) Een ander verhaal zegt, dat er groote duisternis over de aarde kwam. De blinde openbaarde, dat men in de moeder van Goema ngkoana Alatala gevangen genomen had. Eerst nadat men haar een groote schadeloosstelling had gegeven, strooide zij de asch van haar zoon in de lucht, en toen werd het weer licht (Verg. Woensdregt I, 50, 68).

verhaald, zou hij zonder zwaard zijn teruggekeerd; het was blijven vastzitten in het hoofd van een vijand, wien hij er den schedel mee gekloofd had. Hij gelastte dit zwaard in den nacht terug te halen, wanneer het Zevengesternte, Mbaloenoe, zou zijn opgekomen. Daarom droeg het zwaard den naam van Mbaloenoe. De derde reliquie van Goema ngkoana is een groote bijl. Deze heet Sondo alo „blaasbalg van de zon", d.i. blaasbalg waarmee het vuur van de zon wordt aangeblazen.

Verder werden in den tempel bewaard een speer, Tanggeraroe geheeten, waarvan lemmet en schacht uit één stuk ijzer waren gesmeed. Deze speer stond boven de kist van Goema ngkoana. Het dorp Lamba is afgebrand; daarbij werd ook de tempel in de asch gelegd; er waren op dien tijd slechts enkele menschen in het dorp. Een jongen (anderen: een vrouw) liep toe en trok een der beenderenkisten, die naast den tempel werden bewaard, uit de hut; het was de kist van Rabeta, den eersten vorst der To Pekoerehoea; volgens anderen was het de kist van Tomopoasa (het is mogelijk, dat met deze twee dezelfde persoon wordt bedoeld). Daarom wordt die kist *motani kaoena* „wiens kist apart staat" genoemd. De andere kisten met doodsbeenderen verbrandden. Dit moet vijf of zes geslachten geleden zijn (zie verder over deze beenderenkisten XIV, 78). Het zouden To Pebato zijn geweest, die het dorp in brand hadden gestoken.

Het hoofd van Lamba liet de asch verzamelen, die zich om de ijzeren speer bevond, want dit moest het overblijfsel zijn van het gebeente van Goema ngkoana. Deze asch werd in een kistje gedaan, en onder den vloer van den nieuwen tempel opgehangen. Dit kistje meet 85 bij 35 cm.; het is met het deksel samengebonden door middel van rotan banden. Nooit zouden de To Napoe in den ouden tijd ten strijde trekken, alvorens naar het bovenvermelde voorschrift het oordeel van Goema ngkoana over den voorgenomen tocht te hebben gevraagd. Het kistje wordt thans verzorgd door den *topamane*⁹⁸), die het naar Alitoepoe heeft meegenomen, toen Lamba verlaten werd. De tegenwoordige *topamane* heet Toeroe.

In Besoa vertelt men nog, dat Goema ngkoana van Wata ngkoeme in Saloe maoge kwam, en dat hij uit een gemsbuffel (anoa) werd geboren.

181a. *Andere verhalen over den oorlog met Sigi.*

Over den oorlog van de To Napoe met Sigi, die leidde tot de onderwerping van dit volk aan den vorst van dat land, bestaat in Winoea nog een overlevering, die voor de kennis van het volk wel het mededeelen waard is. In Winoea dan hadden de inwoners van het dorp Moengkoe zich verdeeld, ten gevolge van een twist tusschen twee zonen van het

⁹⁸) *Topamane* is de titel voor mannen en vrouwen, die een of ander voorwerp, dat afkomstig is van de voorouders, of dat in verband staat met den godsdienst, bewaren, zooals het zwaard, het mes en de bijl van Goema ngkoana; als deze persoon stierf, werd hij (zij) vervangen door een broer, zuster of kind. De *topamane* geeft aan het voorwerp dat onder zijn berusting is, te eten, zorgt ervoor enz.; voor deze lieden is geen spijs verboden. Zie verder VIII, 16.

hoofd aldaar. Een deel der menschen trok onder den jongsten zoon weg, en stichtte een dorp te Watoe boela „witte steen”, ongeveer twee K.M. ten Oosten van Moengkoe, aan dezelfde rivier, de Barana gelegen, waaraan ook Moengkoe ligt. Er is van Watoe boela nog een steenen huispaal overig. Bij Moengkoe is een plas of meertje, dat mede een rol speelt in deze geschiedenis.

De inwoners van Watoe boela plaagden nu op allerlei manieren de menschen van Moengkoe. Ze lieten vuile lappen van barenden, kringen van dieren en dergelijke in de rivier afdrijven, zoodat de menschen van Moengkoe het water niet konden gebruiken. Op zekeren dag kookte de vrouw van het Hoofd van Moengkoe haar voedsel, en toen de spijs gaar was, gelastte ze een slaaf zijn meester te gaan halen om te eten. Toen de man gezeten was, en om water vroeg voor zijn handen, zei zijn vrouw: „Wat vraagt ge om water, gij wiens handen bebloed zijn van het dooden van den vijand!” Toen werd het Hoofd beschaamd, want met deze woorden verweet zijn vrouw hem, dat hij zich de plagerijen van de lieden van Watoe boela maar liet welgevallen.

Het Hoofd wilde niet eten, stond dadelijk op, nam zijn wapens en trok uit naar Watoe boela. Hij zwom het meertje over en kwam bij de versterking. Men was daarbinnen bezig met het vieren van een offerfeest, en vele sjamanen deden er haar werk. Toen de hoofdsjamaan naar buiten kwam om haar gevoeg te doen, hakte het Hoofd van Moengkoe haar het hoofd af, zwom daarmee het meertje over, en thuis gekomen, wierp hij het hoofd van de vijand voor de voeten van zijn vrouw. Toen vroeg hij om water, wiesch zich de handen en ging eten. De zon was al aan het dalen, voordat de lieden van Watoe boela wisten, dat de hoofdsjamaan gedood was. Dadelijk besliste het Hoofd: „Dat is door mijn ouderen broer gedaan, en we moeten dadelijk wraak gaan nemen”.

Men trok uit; alle gasten van het feest namen deel aan den tocht. Maar ze konden niets uitrichten tegen Moengkoe. Toen riepen de lieden van Watoe boela de hulp in der To Sigi. Deze kwamen ook, wel duizend man. Ze verzamelden zich op de vlakte Pada i Lombo, ten W. van Winoea, en daar gingen ze zitten rooken tot het donker werd. Zij rookten zoo geweldig, dat het vuur hunner sigaretten ver te zien was. Toen was er een kind, dat spelende op den aarden wal van Moengkoe klom, en het vuur in de verte zag. Het zei tot de dorpelingen: „Wat is dat daarginds als vuurvliegen in een boomstam?” Men ging kijken, en toen ontdekte men, dat het To Sigi waren, die het heele veld innamen. Nu vernielden de lieden van Moengkoe den dam, die het water van het meertje tegenhield, zoodat dit over de Pada i Lombo heen stroomde, en vele To Sigi meesleurde. Eerst toen de plas was leeggelopen, konden de overlevenden zich verzamelen.

Toen sprak het Hoofd van Watoe boela: „We moeten bij gedeelten tegen Moengkoe optrekken”. Eerst gingen er dus honderd man op af, allen mannen die den rang hadden van *mewire owai* (zie over de rangen

V, 83) : 50 hunner werden gedood, 50 keerden terug. Toen gingen er weer honderd, allen *tapetimbongani*: 50 sneuvelden, 50 keerden terug. Toen gingen er honderd, die pas *mewono ngkando*, en met hen gebeurde hetzelfde. Toen 100 *mepela balo*: 50 werden gedood, 50 keerden terug. Toen gingen er honderd die *sambanibi* droegen, en met hen ging het net zoo. Tenslotte gingen honderd *soei maragi*, maar hetzelfde lot trof hen. De To Sigi werden verslagen en achtervolgd door de To Moengkoë.

In een bosch maakten de To Sigi halt, maar ook daar werden ze overvallen, zoodat velen sneuvelden; daarom heet die plek Podompaa „de plaats waar velen stierven”. De overlevenden vluchtten naar een ander bosch; ook hier sneuvelden velen, en daarom heet die plek tot den huidigen dag Bangka „lijk”, omdat men het er niet kon harden van de lijkvlucht. Men vervolgde de To Sigi tot Winowanga. Daar namen de inwoners van die plaats de vervolging over, en verdreven de To Sigi tot Hoekoe. De lieden van deze plaats verdreven ze tot Woeasa, en de inwoners van deze plaats vervolgden den vijand tot Tawailia. Slechts weinigen keerden in Sigi terug.

Uit wraak liet de vorst (*magaoë*) van Sigi toen vergif (*hiropoe*) doen in de rivieren Barana, Pehambaa, Woera en Kewase, zoodat de inwoners van Winoëa, Winowanga, Hoekoe en Woeasa, die ervan dronken, stierven. Toen konden ze zich niet langer verweren, en onderwierpen zich aan Sigi. Dit is de reden waarom de To Napoe onderworpen zijn aan Sigi.

Weer een andere oorzaak van den oorlog met Sigi wordt als volgt opgegeven: In den ouden tijd was er een edelman (*toëana*) in Hoekoe, die goud op de borst had; dit was ook het geval met zijn dochter. De vorst van Sigi vroeg dit meisje tot vrouw, maar haar vader stond haar niet af. De Sigiër bood hem zooveel buffels, goud en slaven aan als hij wilde hebben, maar de *toëana* van Hoekoe bleef weigeren. Hij sprak: „Alles wat gij mij aanbiedt, heb ik zelf”. De Sigiër antwoordde: „Wacht maar twee of drie maanden of een jaar, dan zult ge je vriend zien”.

Toen groef de *toëana* van Hoekoe een gracht om het dorp Periri, en toen de To Sigi hem aanvielen, vocht hij alleen met hen. Hun kogels kwamen niet eens bij hem, maar de kogels van den *toëana* doodden velen. Er waren eindelijk maar weinig To Sigi overgebleven, en dezen keerden naar hun land terug. Een paar maal kwam de vijand terug, maar het verging hem telkens kwalijk. Toen de kogels van den *toëana* van Hoekoe op waren, zond hij een boodschap naar Sigi om hem te komen dooden. Hij gelastte zijn slaven een gouden geit, een gouden mand, en een gouden klopplank in een kolk te werpen. Toen de To Sigi kwamen, trachtten ze den *toëana* dood te hakken, maar dat lukte niet, omdat hij zoo hard was als steen. Toen sprak de *toëana*: „Sla mij dood!” Dit deed men. Van dien tijd af was er voortdurend oorlog met Sigi, maar dit land kreeg steeds klop. Toen legden de To Sigi vergif in de rivieren in de Peoemalaa, een klein stroompje. Allen die ervan dronken, stierven. Tot op dezen dag krijgt ieder die van dit water drinkt, buikpijn. In het dorp Tantiboëla, ten

N.O. van Woeasa stierven zooveel menschen, dat men de lijken in de huizen achterliet, en wegtrok.

182. *De heerschappij van Sigi.*

Sedert den tijd waarvan boven sprake is geweest, zijn de To Napoe aan den magaoe van Sigi onderworpen geweest. De druk van Sigi op Napoe moet zwaar zijn geweest. De schatting, die dit land elk jaar moest opbrengen, was groot, en bestond in goud, buffels en slaven. In de eerste jaren van mijn verblijf te Poso gebeurde het, dat de To Napoe om een mij onbekend gebleven reden een verren bloedverwant van den Magaoe van Sigi vermoordden. Om deze schuld te verzoenen, moesten zij 7 slavinnen en 100 buffels betalen. Wanneer een lid van het vorstenhuis van Sigi een bezoek in Napoe kwam brengen, moest voor hem geslacht worden een *bengga dadi*; daaronder wordt verstaan een buffel, die veel merg in de beenderen heeft; want alleen dit merg, en de hersens van het dier werden door dezen hoogen persoon genuttigd.

De heer in Sigi gebruikte de To Napoe als zijne „honden”, zooals de Toradjas dit uitdrukken. Wanneer Sigi een zijner vazalstaten wilde straffen, of om de eene of andere reden wraak wilde nemen op een der naburige rijkjes, werden steeds de To Napoe er op afgezonden.

183. *Oorlogen der To Napoe.*

De voornaamste krijgstoct, waartoe de To Napoe door Sigi waren opgeroepen om den Magaoe van dat land te helpen wraak te nemen op zijn vijanden, was een veldtocht tegen Tana Boa „onbewoond land” en Parigi. Wij hebben de aanleiding tot dezen oorlog vermeld, toen wij over Sigi en Biromaroe hebben gesproken. Wij hadden toen ook gelegenheid op te merken, welke gevolgen deze expeditie heeft gehad voor het bevolkingsvraagstuk. Hier vermeld ik alleen het aandeel, dat de To Napoe naar hun eigen mededeelingen in dezen veldtocht hebben gehad.

Het schijnt dat de To Napoe niet aanstonds aan den oproep van hun heer hebben voldaan. Dit moet althans de reden zijn, waarom plotseling een troep van 200 To Koelawi, trouwe onderdanen van Sigi, verscheen om de To Napoe te tuchtigen. De vreemdelingen trachtten eerst Watoe taoe in te nemen, en daarna Lengaroe; maar voor beide plaatsen werden ze teruggeslagen. Toen haalden de To Koelawi de To Napoe over om met hen mee te gaan naar Tana Boa en Parigi, maar omdat de laatsten de eersten niet vertrouwden en zij vermoedden, dat de To Koelawi heimelijk naar Napoe terug zouden gaan, en daar de vrouwen zouden dooden gedurende de afwezigheid der mannen, volgde een afdeeling To Napoe de To Koelawi van achteren. Men kent nog de namen der Hoofden, die hen aanvoerden. Dat waren Oemana Kamalo, Ngkobi, Simpe, Ntoapo, Tahala en Maloeta.

Beide partijen spraken onderweg af om gezamenlijk Dolago te gaan

verwoesten. De To Napoe zeiden tot de To Koelawi: „Probeert gij eerst het dorp in te nemen”. De To Koelawi spanden daartoe al hun krachten in, maar het gelukte hun niet. Toen slachtten de To Napoe een hoen om het orakel te raadplegen, en zie het hart en de lever van het hoen voorspelden een groot succes. Toen men hart en galblaas 's nachts binnen de omwalling van Dolago wierp om den vijand onder den ban van het orakel te brengen, hoorde men een der inwoners geeuwen, en een niezen. Door deze teekenen werden ze te meer overtuigd, dat ze moesten overwinnen. 's Morgens vroeg begon de aanval, en de avond was nog niet gevallen, toen ze de benteng binnendrongen. Nadat Dolago gevallen was, namen beide benden gezamenlijk Toroe in, maar hierbij sneuvelde de aanvoerder der To Koelawi.

Terwijl de To Napoe dwars door de bergen naar hun land terugkeerden, gingen de To Koelawi langs de kust tot de Tambarana-rivier, die ze stroomopwaarts volgden. Ze leden onderweg groot gebrek, zoodat ze de maag vulden met palmiet en fijn zand. In Napoe gekomen, durfden ze daar niet lang blijven, want ze waren beschaamd. Ze trokken dus verder naar Besoa, waar ze onhebbelijk optraden, en den menschen om allerlei kleinigheden zware boeten oplegden. Gelukkig was een troep To Napoe, die hun strijdmakkers nog steeds niet vertrouwden, hen gevolgd, en door dezen gedwongen, verlieten de To Koelawi in den nacht het land.

Met hun naburen hebben de To Napoe niet bepaald oorlog gevoerd, ofschoon bijvoorbeeld de verhouding tusschen Napoe en Besoa niet altijd van vredelievenden aard is geweest. Meermalen werd hun hulp door een der naburen ingeroepen om iemand uit den weg te ruimen, die zich bij zijn stamgenooten onmogelijk had gemaakt. Zoo noodigden de To Besoa hen eens uit om Oemana Petoa, een Besoasch Hoofd, die allerlei ongerechte dingen deed, de buffels der menschen wegnam en reizigers beroofde, uit den weg te ruimen. Het was een heete strijd, dien de To Napoe met Oemana Petoa te strijden hadden in het open veld op de vlakte Masora; en het had weinig gescheeld, of de To Napoe waren toen teruggeslagen. Maar het gelukte hun toch den geteekende met de zijnen te dooden (dit moet slechts enkele jaren vóór de occupatie door het Gouvernement hebben plaats gehad, want Oemana Langa, de vader van het huidige distrikts-hoofd, en Oemana Koeroe, die nog in leven is, waren de twee edellieden, die deze zaak op touw hadden gezet).

Enkele ouden van dagen hebben mij verteld, dat de To Napoe in den ouden tijd nooit buiten hun land gingen om met een anderen stam te vechten.

De eerste maal dat zij dit gedaan hebben, zoo heet het, was tegen de To Pajapi, die tusschen de Poena-rivier en het Fennema-gebergte woonden. Ze trokken tegen deze menschen op, op dringend verzoek van een Hoofd der To Pajapi. Deze hoofdman woonde in het dorp Kahipia, niet ver van Kasigoentjoe. Hij kreeg hevigen twist met zijn vrouw, en daarom ging hij naar Napoe om de menschen daar over te halen zijn land te komen ver-

woesten. Voordat hij uit zijn dorp vertrok, had hij tot zijn vrouw gezegd: „Over 7 dagen kom ik terug, en dan zult ge weten, of ik een man ben, want dan zal ik dit land verwoesten”.

Aanvankelijk wilden de To Napoe niet aan zijn verzoek voldoen, maar ten slotte ging toch een afdeeling van hen onder het Hoofd Rantogi alo naar beneden. Eerst werd Kahipia ingenomen en verwoest, vervolgens Tinoë, en eindelijk Pantae. Na de verwoesting van de laatste plaats zouden de To Pajapi zijn weggetrokken naar een ander land; men zegt Boedo-Boedo (Boedoeng-Boedoeng aan Straat Makassar), terwijl een ander deel van hen in Tawailia zou zijn achtergebleven. Een ander deel zou naar Palolo zijn vertrokken, en zich in het dorp Petimbe hebben gevestigd. Men vergelijkte hiermede de lezing van het wegtrekken der To Pajapi, zooals die door de Bare'e sprekende Toradjas wordt gegeven (De Bare'e sprekende Toradjas van Midden-Celebes, I, bl. 42—45, en boven par. 132^{98a}).

In lateren tijd werden de To Napoe herhaaldelijk bestookt door de To Pebato uit de Poso-depressie, aan wie het zelfs gelukte het hoofd van Singkana's moeder te snellen, zooals wij reeds hebben gezien. Meermalen hebben de To Napoe in de zestiger en zeventiger jaren krijgstochten naar het land der To Pebato gemaakt, die daarmee eindigden, dat de laatsten in een afhankelijke positie ten opzichte van de To Napoe kwamen te staan. Van dezen oorlog en de gevolgen er van is een en ander medegedeeld in Adriani en Kruyt 1, I, 47—49.

De laatste oorlog, dien de To Napoe hebben gevoerd, was met de To Onda'e, een strijd die van 1892 tot 1902 heeft geduurd, waarbij de laatsten steeds aan den verliezenden kant waren. De aanleiding tot dezen oorlog was de volgende gebeurtenis. Tijdens hun oorlogen met de To Pebato belegerden de To Napoe eens een dorp der To Wingke mPoso, Poloë nggongi „waar de gong opgehangen werd” geheeten. Door voor te geven, dat ze vriendschap wilden sluiten met de belegerden, wisten ze dezen te bewegen de wapens neer te leggen. Tijdens den maaltijd die daarop werd gehouden, overvielen ze hen, en ze doodden er velen; meer dan 30 menschen werden door hen als krijgsgevangenen naar Napoe gevoerd. Toen deze lieden daar een jaar of twee hadden gewoond, beraamden zij een plan tot ontvluchting; zij vroegen hun meesters verlof om een offerfeest te mogen vieren op een afgezonderde plek. Dit werd toegestaan,

^{98a}) In een reisverhaal van Dr. N. Adriani en mij deelen wij mede, wat To Pebato ons hadden verteld, dat zij in Tana boa een groot dorp hadden bezeten, Langganesi genaamd. De inwoners van deze plaats werden op allerlei wijzen door de Parigiërs geplaagd, zoodat zij ten slotte wraak op hen namen, en daarna naar Palolo trokken, waar zij zich in Petimbe vestigden. In Petimbe zelf weten de tegenwoordige inwoners niets van een overlevering, als zouden hun voorouders van elders zijn gekomen (Adriani en Kruyt 2, 390). Waar wij de overleveringen geven, zooals ze ons door de Toradjas worden medegedeeld, en waar het een gewoon verschijnsel is, dat die overleveringen elkaar tegenspreken, doet het zonderling aan, wanneer W. Kaudern ons van die onderlinge tegenspraak een verwijt maakt (Kaudern 3, 35—36).

en zoodra de avond gevallen was, hoorde men niet anders dan het geroffel op de trommen. Intusschen bleven de mannen doorroffelen, terwijl vrouwen en kinderen wegluchtten. Tegen den morgen gingen ook deze mannen de hunnen achterna. Het gelukte hun hun land te bereiken, en zij werden opgenomen bij hun verwanten in het dorp Tamoengkoe dena, aan de Noordzijde van het Poso-meer. De To Napoe kwamen hun weggeloopte krijgsgevangenen opeischen, en toen het Hoofd van Tamoengkoe dena hen niet wilde uitleveren, werd het beleg voor die plaats geslagen.

Geruimen tijd reeds was dit dorp belegerd, toen de To Onda'e tusschenbeide kwamen, en den To Napoe 8 slaven aanboden, wanneer zij van hun eisch wilden afzien. Dit voorstel werd aangenomen, en het beleg werd opgebroken. Een der beloofde slaven werd dadelijk gegeven om bij het sluiten van den vrede te worden doodgehakt. De 7 overigen zouden later worden geleverd. Onda'e echter bleef in gebreke ze te geven, en toen herhaalde aanmaningen tot het voldoen van hun belofte niet baatten, deden de To Napoe in 1892 hun eersten inval in het land. Ze namen een klein gehucht, Ngojo, in, waarvan de inwoners gedeeltelijk werden gedood, gedeeltelijk gevankelijk meegevoerd werden. De Hoofden der To Napoe maakten toen aan de To Onda'e bekend: „Wij zijn gekomen om te nemen hetgeen ons wettig toekomt. Wanneer gij ons niet vervolgt, zullen wij den oorlog als geëindigd beschouwen". De To Onda'e evenwel achtervolgden den vijand met het gevolg, dat de strijd tien jaar lang voortduurde. Zooals reeds gezegd is, konden de To Onda'e het niet volhouden, en zij vroegen om vrede; deze werd met de medewerking van bevriende stammen en het betalen van 12 slaven gesloten.

184. *De komst van het Gouvernement.*

Het was in 1903 dat de firma Caffin te Gorontalo een kleine toko opende te Tambarana. Sigi meende landsheerlijke rechten op die streek te hebben, en het wilde niet gedoogen, dat hierop inbreuk werd gemaakt. Het zond dus een bevel aan het Hoofd van Woeasa, Kareba (Oemana Batoeroe) om de beide inheemsche kooplieden, die zich daar gevestigd hadden, te vermoorden⁹⁹⁾. Dit geschiedde. Hieruit ontstonden verwikkelingen met het Gouvernement, die ten slotte eindigden met een militaire expeditie naar Napoe.

De inwoners van dit land hadden er steeds angstvallig tegen gewaakt, dat vreemdelingen hun woongebied zouden betreden, en het was Dr. Adriani en mij dan ook nimmer gelukt hen te bezoeken. Men verwachtte

⁹⁹⁾ In de Zutfensche Zendingsbode van Februari 1914, No. 66, vertelt P. ten Kate een en ander van dit Hoofd. De schrijver stelt dezen To Napoe voor als iemand, die alleen boeten aan anderen oplegde om aan de vele eischen van Sigi te kunnen voldoen, terwijl hij er in zijn hart naar hunkerde om zijn volk van het juk van Sigi te verlossen. Noch door mijn persoonlijke aanrakingen met Oemana Batoeroe, noch door de verhalen die ik omtrent hem vernam van zijn stamgenooten, heb ik een gunstigen indruk van dezen man gekregen.

dus, dat de expeditionaire macht, die in het eind van Augustus 1905 onder den toenmaligen luitenant H. J. Voskuil naar Napoe trok, op veel tegenstand zou stuiten. Dit bleek echter niet het geval te zijn. Als redenen daarvoor kunnen worden opgegeven: de afwezigheid van het invloedrijkste Hoofd, Oemana Soli; het onverwachte van de komst der soldaten, zoodat men op geen tegenstand voorbereid was; en de vaste overtuiging der menschen, dat deze tocht niet tot een blijvende vestiging zou leiden. Oemana Soli koos de wijste partij, en bood zijn onderwerping te Poso aan.

185. *Napoe onder het Gouvernement.*

Intusschen was een ander Napoesch Hoofd tot distriktshoofd van dat land aangesteld. Deze man had een moeilijke taak door het lijdelijk verzet van Oemana Soli, zoodat de toenmalige Assistent Resident van Donggala, de heer A. J. N. Engelenberg, besloot den laatste gewapenderhand te verwijderen. Dit gaf aanleiding tot een botsing tusschen de soldaten en de To Napoe, en in het handgemeen dat daaruit ontstond, sneuvelde o.m. Oemana Soli¹⁰⁰).

Na dien tijd is geen militaire tusschenkomst meer noodig geweest. Aanvankelijk was er weinig met de To Napoe aan te vangen; men verzette zich niet, maar men beijverde zich ook niet de bevelen op te volgen. Deze stemming kwam voornamelijk voort uit de gedachte, dat het Bestuur zich na enkele jaren wel weer terug zou trekken. Toen men tot de overtuiging was gekomen, dat het Gouvernement voorgoed in het land zou blijven, legde men zich bij het onvermijdelijke neer, alle lijdelijk verzet werd opgegeven, en sedert dien heeft het land zich geleidelijk ontwikkeld.

186. *Bestuursindeeling.*

Oemana Soli was uit het geslacht van Tomopoasa, Oemana Tahoengki, het distriktshoofd, een afstammeling van de prinses, die in de gedaante van een geit uit de plas Woerangka was opgevischt. Na den dood van Oemana Tahoengki werden de landschappen Tawailia, Napoe, Besoa en Bada', die tot nu toe elk hun eigen Hoofd hadden gehad, tot één landschap samengevoegd, onder den naam van Lore; de Hoofden van die streken moeten zich nu tevreden stellen met den titel van distriktshoofd, Biti magaoe „de beenen van den Magaoe”, d.i. het landschapshoofd.

187. *Kolonies.*

De To Napoe hebben in den ouden tijd geen kolonies gehad. Het was uitgekomen, zooals Manoeroe, de hemeling, had voorspeld, dat er niet veel To Napoe zouden zijn, en daarom was er genoeg plaats in eigen land, zoodat men niet uitzwerfde. In lateren tijd ontstond een kolonie van

¹⁰⁰) Uitvoeriger zijn de verwikkelingen tusschen het Gouvernement en Napoe beschreven in Kruyt 1, 1271 e.v.

To Napoe in het Pososche te Pinedapa, terwijl ook Karopoe in Palolo een vestiging is van To Besoa en To Napoe.

188. *Zending.*

Een omstandigheid die er veel toe heeft bijgedragen om den menschen de bedoelingen van het nieuwe bestuur spoedig te doen verstaan, was, dat zich reeds in 1909 een Zending, de heer P. ten Kate, in Napoe vestigde, zoodat aanstonds met de geestelijke en zedelijke opvoeding van het volk een aanvang kon worden gemaakt. In de meeste scholen wordt nu onderwijs gegeven door onderwijzers, die zelf To Napoe zijn. Ten opzichte van het Christendom hielden de menschen zich jarenlang afzijdig, maar in 1918 kon een aanzienlijk getal hunner gedoopt worden, waartoe te voren slechts enkele personen waren overgegaan. Sedert dien tijd is het aantal Christenen gestadig toegenomen. De bevolking van Napoe telde in 1928: 2486 zielen, in 1929: 2482, in 1930: 2533, in 1931: 2531 zielen.

B e s o a.

189. *De weg van Napoe naar Besoa.*

De weg van Napoe naar Besoa voert aanvankelijk langs den rechteroever van de Grootte Rivier, die zich in zuidelijke richting een weg baant door het heuvelland ten Zuiden van dit landschap. De rivier is hier diep ingesneden, zoodat de weg vrij hoog boven haar loopt. Slechts nu en dan daalt hij tot vlak bij den stroom, daar waar hij door kleine vlakke stukken loopt. Een aantal kleinere en grootere rivieren voert zijn water uit het Westen naar den moederstroom toe, waardoor de weg vrij geaccidenteerd is, daar men telkens naar de ravijnen van deze beken en rivieren moet afdalen, om er vervolgens weer uit op te klimmen. De grootste zijn van Noord naar Zuid: Haloe koi „kleine rivier”, Rompo „drijf hout”, en Torire „Jobstranen”. De Rompo is van oudsher de grens geweest tusschen Napoe en Besoa. Vroeger liep langs deze rivier ook een weg naar Koelawi, die in Toro uitkwam. In het begin van de occupatie moet dit pad een enkele maal door een patrouille zijn geloopt. Zooals we later zullen zien, heeft dit pad ook een rol gespeeld bij de verhuizingen der Toradjas. Sedert is het echter dichtgegroeid, omdat er geen gebruik meer van wordt gemaakt. In den laatsten tijd zijn nederzettingen ontstaan aan de mondingen van de Rompo- en de Torire-rivieren.

Bij de komst van het Gouvernement in 1905 hadden de To Besoa een dorp bij de Torire, dat Ara', Mal. roempoet pisau (*Scleria scrobiculata*), heette. Groote stukken boschgrond waren daar reeds door hen ontgonnen. De zucht om de menschen te concentreeren, die bij het begin van de occupatie steeds voorzat, en de omstandigheid, dat aan de Torire geen sawahs waren aan te leggen, brachten er het Bestuur toe deze menschen naar de Besoa-vlakte terug te doen gaan, waar ze op een onvruchtbaar grasveld

het dorp Pada ntanga „vlakke van het midden“, stichtten. Hier leidden zij een kommervol bestaan. In den laatsten tijd werd hun toegestaan naar hun oude woonplaatsen terug te keeren. Toen ik dit Ara' in 1908 voor de eerste maal bezocht, was men nog vol van een groote aardbeving, die in 1902 al deze berglandschappen had geteisterd en die ook Ara' had vernield. De meeste verwoesting werd door deze aardbeving aangericht in het landschap Koelawi.

Het oude pad steeg van de Torire steil tegen het Tokewamba-gebergte op om dan een vrij vlak terrein boven op den berg te volgen, dat alleen door het ravijn van de Haloe ahe „ijzer-rivier“ onderbroken werd; door de grasvlakten op de helling van den Masora-heuvel daalde men dan in de Besoa-kom af. Tegenwoordig voert de weg om den Tokewamba heen, langs welks helling men geleidelijk steigt tot boven op den berg Pokalea. Vandaar is men spoedig bij de bronnen van de Wongao, en dan volgt men verder het ravijn van deze rivier tot in de vlakke. Hierdoor is de afstand van Napoe naar Besoa aanmerkelijk langer geworden; hij bedraagt van Watoe taoe tot Doda 33 K. M.

190. *Beschrijving van de Besoa-vlakte.*

De aanblik van de Besoa-vlakte is lieflijker dan die van Napoe; dit kleine land is ook veel overzichtelijker dan Napoe. Aan de Zuidzijde vallen de bergen vrij steil af¹⁰¹⁾.

Daar ziet men ook tegen de hellingen aan groote kale plekken, aardstortingen, waarvan enkele ontstaan zijn bij de groote aardbeving van 1902. Langzamerhand verdwijnen deze kale plekken door het geboomte dat er op groeit. Alleen in den Z. O. hoek van de vlakke ziet men een uitgestrekt grasveld op de helling van den berg Powolonga; daarover ging het oude pad naar Bada'. Uit dit gebergte komt de Torire, en enkele harer linkerzijrivieren; het zijn diepe ravijnen, waar zij door stroomen¹⁰²⁾.

Ten Oosten wordt de vlakke afgesloten door een gebergte, dat naar zijn hoogsten top het Toewo-gebergte zou kunnen worden genoemd. Van hier uit zijn het slechts enkele onbeduidende beken, die hun water naar de Torire voeren; de voornaamste ervan is de reeds genoemde Wongao¹⁰³⁾.

Het gebergte aan den Westkant is ook woest en hoog, maar het daalt geleidelijk in het laagland af, waardoor die kant meer bewoonbaar is dan de Zuid- en Oostzijde. Dat die streek reeds geruimen tijd bewoond moet zijn geweest, wordt bewezen door de uitgestrekte grasvlakten, waarmee de uitloopers der bergen bedekt zijn, welke uitloopers door ravijnen gescheiden zijn. Daar heeft men de Pada i Longkea, dan de Pada i Tila, die

¹⁰¹⁾ De toppen van de bergen om de Besoa-kom heen hebben natuurlijk alle namen. Het is niet noodig ze hier op te noemen; de voornaamste ervan zijn op de kaart aangegeven.

¹⁰²⁾ De grootste zijn: de Bombai met de Pangkao, de Loehoe, de Kalae en de Tamahao, die de Lengi in zich opneemt, de Loemamba met de Kahingki, en de Haloe kana.

¹⁰³⁾ Verder: Torapa, Kaoena, Boeeli en in het Noorden van de kom de Haloe ahe.

door de Bingkoloe-rivier van de Pada i Hai gescheiden worden. Uit dit gebergte komen nog de Lite en de Bombaloe, die alle met de pas genoemde Bingkoloe in de Lengi vallen. In den N. W. hoek ziet men nog een groote grasvlakte tusschen de Kalingki (met de Loemamba) en de Haloe kana; dit is de Pada i Haleka, waarover de weg loopt van Besoa naar Gimpoe, een pad dat nog steeds gebruikt wordt, vooral door To Koelawi, wanneer ze in Besoa buffels komen koopen.

Naar het Noorden eindelijk ziet men een heuvelland, zooals zich in Napoe naar het Zuiden aan het oog vertoont. Besoa heeft dus zijn steile bergen, die aan een afbreken doen denken, in het Zuiden, en het land opent zich naar het Noorden; terwijl in Napoe juist aan den Noordkant der vlakte het steile gebergte wordt gevonden, en het land zich naar het Zuiden opent.

191. *Besoa een meer.*

Alle grootere rivieren, die in N. en N.O. richting stroomen, zijn weinig in de vlakte ingesneden, zoodat we hieruit zouden kunnen opmaken, dat Besoa van al de bewoonde hoogkommen het langst onder water heeft gestaan. De meerbodem is ongeveer 1200 M. boven het oppervlak der zee gelegen. Evenals de vlakte van Napoe moet die van Besoa een moerastoestand hebben gekend (Abendanon II, 750). Men vindt er nog groote stukken moerasland.

De menschen zelf weten nog te vertellen, dat Besoa een meer is geweest, waarin de Torire uitmondde. De geest van deze rivier was een vrouw, die echter de gedaante had van een reusachtige paling. De rivier van Rampi' was een man. Nu verlangde de vrouwelijke geest naar den mannelijken; bovendien was het meer haar te klein. Toen ging de paling op haar staart staan, en overzag de omgeving, om een uitweg te zoeken. Ze probeerde het eerst langs den Zuidkant van den berg Toewo. Toen dit niet lukte, kroop ze langs de Noordzij. Hierdoor spleet ze den berg in tweeën, en nu kon het water door deze kloof wegvloeiën naar Bada', en zich met de Rampi' vereenigen. Nu liep het meer leeg, en daarom werd het land Behoa genoemd, want *hoa* is „leeg”.

De juiste beteekenis van 't woord Besoa is echter „barst, spleet, scheur”, naar een aardspleet, die dicht bij het voormalige dorp Besoa gevonden wordt.

Een ander verhaal omtrent het leegloopen van meren, dat in moderner gewaad gekleed is, geeft Woensdregt (Woensdregt I, 113, 114). Hier zijn het de wateren zelf, die zich met elkaar vereenigen om de bergen door te breken. Oorspronkelijker is, dat de watergod dit zelf deed in de gedaante van een paling. Vergelijk het ontstaan van het Lindoe-meer (I, 84, 85). Ook aangaande de afvloeiing van het Poso-meer bestaat een verhaal, dat deze gemaakt zou zijn door een grooten paling (In Adriani en Kruyt I, I, 15, is alleen verteld, dat 3 groote steenen den doortocht zouden hebben gebaand).

Er bestaan in Midden-Celebes tal van verhalen over palingen. Zoo vertelt men, dat er ook een in het Lindoe-meer woonde; deze had ook niet genoeg plaats in haar kom; daarom ging ze naar Besoa, kroop tusschen de Potoëa en Powolonga door, en maakte er de rivier die nog den naam draagt van Pemboloa mahapi „waar de paling door geslopen is”. Deze rivier komt van den Potoëa, en vereenigt zich met de Taba, die haar water in de Grootte Rivier stort. Van hier stak de paling de Tawailia-rivier over, kroop den berg Boeloe i Lange op, en begaf zich naar Soemawo en Woontoea „hoofd van de afstorting”. Van daar volgde zij de Kambarrivier en kwam zoo in het Poso-meer. De paling werd gevolgd door haar kinderen: *booe* (gaboos, *Ophiocephalus striatus*), *koha* (klimbaars, *Anabas scandens*), *bangkoko* (een visch als de baars, maar grooter en wit), *patara*. De laatstgenoemde twee soorten komen niet in het Poso-meer voor, tenzij met de eerste de *boentinge*, *Adrianichthus Kruytii* bedoeld is. Verder verwijs ik hier naar hetgeen bij de beschrijving van het Lindoe-meer gezegd is.

192. *Tomamoetoe.*

In het noordelijk deel van de vlakte verheft zich een heuvel, die sterk doet denken aan den Tamoengkoe Molo in Napoe. Dit bergje heet Tomamoetoe. Men vertelt ervan, dat het ontstaan is door de uitwerpselen van den legendarischen buffel Tolelemboenga, die in Besoa even bekend is als in Napoe. Van dezen heuvel vertelt men ook, dat de reus Ntalinga, die de To Besoa evenzeer tot de hunnen rekenen, als de To Napoe hem als hun held verklaren, daarop stond, wanneer hij de rijstvogels uit de hem omringende akkers verjoeg. Tegenwoordig is een groot deel van de vlakte in sawahs veranderd, maar dit is een gevolg van de bemoeienis van het Gouvernement. Toen dit in 1905 van dit land bezit nam, was de rijstbouw op natte velden al evenzeer verwaarloosd als in Napoe; de sawahs waren klein en de menschen woonden verspreid op hun droge velden aan de randen van de vlakte.

Nog een tweede plek staat in verband met reuzen. Ongeveer 2 K. M. ten Westen van het tegenwoordige dorp Doda is een heuvel die Kada Boeriro „voetstap van Boeriro” heet. Men vertelt dat de reus-god Boeriro op deze verhevenheid gestaan heeft, toen hij arenpitten uitstrooide naar alle windstreken, maar daarbij vergat ook het land, waar hij stond, te bedeeien. Wanneer hem niet enkele pitten door de vingers waren geglipt, zouden er in Besoa geen arenboomen zijn (verg. Woensdregt 1, 77).

193. *Warme bronnen.*

Ook in Besoa worden enkele warme bronnen, *kana*, gevonden. De meest bekende heet Boenta, dicht bij het dorp Lempe. Boenta beteekent „opgestuwd”; men had de bron namelijk afgedamd om het water op te stuwen; dit had den dam echter doorgebroken. Deze plek is een verzamelplaats

van buffels, die de zilte aarde komen lekken. Men vertelt, dat eertijds veel goud gevonden werd onder den grooten steen, die in de bron ligt. Ook koperen haantjesduiten haalde men er vandaan. Een geest, *anitoe*, houdt er zijn verblijf. Het zand van deze bron met zwavelwaterstof houdend water is heel wit. Men zegt, dat de buffels, die van dit water komen drinken, veel jongen krijgen. Bij het wijdingsfeest dezer dieren gaat men het benodigde water van deze bron halen; men vermengt dit met kippenbloed, en daarmee worden de buffels besprenkeld. Ook het zand dat men voor de plechtigheden bij den rijstooft nodig heeft, wordt uit deze bron gehaald, en met asch vermengd, waarna er wierook, *doepa*, op ontstoken wordt. Dit wordt tusschen de rijstplanten geplaatst, opdat de rijstziel er de geur van zal genieten, en niet heen zal gaan.

194. *Wilden.*

In Besoa weet men ook te vertellen van To Lompoe of Wilden. Dezen zouden nakomelingen zijn van de hoeders van den buffel Tolelemboenga. Toen dit dier geslacht was, waren zijn hoeders daarover zóó ontdaan, dat ze zich in de bosschen terugtrokken. Ze wonen nu nog, zegt men, op den Toewo. Ze leven als gewone menschen en leggen rijstvelden aan. Ze maken ook huizen als de To Besoa. Wanneer zoo'n Wilde een mensch mag lijden, vertoont hij zich aan dien persoon. Men vertelt van een man, die op den Toewo rotan ging zoeken. Hij kwam toen midden in het bosch op een wel aangelegden akker, waarop van alles groeide. Hij zag er ook huizen en menschen. Terwijl hij naar dit alles stond te kijken, verdween opeens alles uit zijn gezicht, en er was niet anders dan bosch te ontwaren.

Een ander verhaal zegt, dat iemand ging jagen. Toen hij op den Toewo gekomen was, achtervolgden de honden een varken. Het varken vluchtte achter de omheining van een dorp, waarheen de jager het volgde; maar toen waren de honden het spoor opeens bijster. In het dorp zag de jager een enkelen bamboestaak staan. Hij hakte dien om, en toen zag hij, dat een geleding ervan geheel met goud gevuld was. Verheugd pakte hij dit in zijn draagsarong, en keerde naar huis terug. Toen hij later deze plek weer bezocht, kon hij het dorp niet meer vinden.

De geest van den berg Toewo heeft de gedaante van een duizendpoot, en daarom heet hij Alipa, „duizendpoot”. Wanneer jagers op den berg komen, doet hij ze kwaad. Daarom durft men niet tot den top doordringen.

195. *Apen.*

Ook in Besoa rijst het vermoeden, dat de verhalen van apen, die hier bestaan, betrekking hebben op een menschenras, dat in dit land gewoond heeft, voordat de huidige bewoners er kwamen. Een van de oudste dorpen der To Longkea was Toendoe wanoea. Eens sprak men af daar een tempel te bouwen. Op den afgesproken dag kwamen de mannen op den middag terug, een van de palen voor het gebouw met zich voortslepende. Op dat oogenblik zagen ze een menigte wezens van den anderen kant komen, die

een groot leven maakten, en die voortdurend den krijgskreet aanhieven. Naderbij gekomen, bleek het een troep apen te zijn, die eveneens een paal met zich voorttrokken. Ze werden aangevoerd door een hoofdman, die plekken wit en zwart haar had, en om den hals een talisman droeg. Toen deze schare in het dorp gekomen was, spreidde men voor den apenkoning een mat, en men gaf al dezen dieren te eten. Na den maaltijd gingen de apen heen, maar den volgenden dag kwamen ze terug met de vloerplanken. Weer een anderen dag brachten ze de daksparren. Toen ze ook rotan hadden aangebracht, kon men tot de oprichting van het gebouw overgaan. Menschen en apen werkten er gezamenlijk aan, zoodat het gebouw spoedig overeind stond.

Op den dag waarop de tempel gedekt zou worden, kwamen de apen weer, en elk hunner bracht een dakplankje. Onder leiding van een hunner werden deze plankjes aan het dak gebonden. Toen alles gereed was, gingen de apen onder het gebouw zitten, en hun vorst nam plaats bij het Hoofd van Toendoe wanoea. Nu volgde een feestmaaltijd. Terwijl men aan het eten was, haalde de Apenkoning een pak goud te voorschijn; hij schonk dit aan het Hoofd der To Longkea als een teeken van vriendschap. Na dien tijd leefden menschen en apen in vrede naast elkaar: als de eersten een feest hadden, namen de apen daaraan deel¹⁰⁴).

Eens kwamen de apen een langen, dikken rotan brengen, en legden dien opgerold in den tempel neer. Niet lang daarna stierf het Hoofd van Toendoe wanoea. De Apenkoning woonde alle begrafenisplechtigheden bij, maar daarna kwamen de apen nooit weer tot de menschen, zoodat ze van elkaar vervreemdden, en de menschen er toe overgingen apen te doodden. Vele To Besoa eten geen apenvleesch, maar dit kan wel een gevolg zijn van den sterken invloed, dien de Mohammedaansche Sigiërs op hen hebben gehad¹⁰⁵).

¹⁰⁴) In het naburige Pili' (Koro) vertelt men van een grooten aap, die elken avond de kuikens in de mand kwam doen, opdat ze niet door slangen of marters zouden worden gegeten. 's Morgens kwam hij terug om ze weer vrij te laten. Door deze zorg kreeg dat gezin een groote menigte hoenders. Tot loon voor zijn moeite ontving het dier elken dag een geroosterde maïskolf, en de eieren die niet uitkwamen, mocht hij eten. In het Koro-gebied geloofde men ook, dat wanneer een aap met een troep mannen meeliep, die op het oorlogspad waren, dit een vertegenwoordiger was van den oorlogsgaest Maradika i Koeloe (VIII, 44), die hen kwam helpen.

¹⁰⁵) Eigenaardig is het verhaal van een strijd tusschen de beide To Longkea dorpen Kengkewoe en Toendoe wanoea. De lieden van laatstgenoemde plaats hadden namelijk een bijzonder mensch tot Hoofd, dezelfde wiens tempel door apen werd gemaakt. Het lichaam van dezen man was voor een deel zwart, voor een ander deel bruin, gedeeltelijk wit en gedeeltelijk geel. Daarom had hij den naam gekregen van Topehai „de bonte”. Wanneer dit Hoofd uitging, had hij altijd een menigte menschen bij zich: honderd man liepen vóór hem, honderd achter, honderd links en honderd rechts van hem. Zelfs als hij ging baden, nam hij ze met zich mee. Zijn badplaats was bij Boelabe. De menschen van Kengkewoe bevochten telkens die van Toendoe wanoea om Topehai te rooven, en hem tot hun Hoofd te maken. De strijd hield pas op, toen Topehai overleed. Een nakomeling van Topehai moet Kawande zijn.

Er bestaan hier ook verhalen van menschen, die het gebruik van medicijnen van apen hebben geleerd. Zoo zag een vrouw een apin bevallen. De aap haalde *pahaho*-kruid; hij doopte dit in water, en wrong dit uit op de kruin van de apin. Dadelijk daarop werd het jong geboren. De vrouw volgde het voorbeeld, toen zij een kleine ter wereld moest brengen, en tot heden is dit kruid een middel, dat algemeen bij bevallingen wordt aangewend. Men noemt het *pahaho ibo* (*ibo* „aap“).

Zoo wordt in Tobakoe (Koro-groep) verteld, dat een man eens een aap uit een boom zag vallen. Hij kwam met het hoofd op een steen terecht, zoodat zijn schedel spleet. De aap stond echter dadelijk op, en liep naar het water; daar begoot hij zichzelf, onder het uitspreken van een tooverformule, en op hetzelfde oogenblik was de schedel weer heel. De man had de spreuk afgeluisterd, en deze zou men nog gebruiken om de moeheid van zich af te doen, als men zwaar werk heeft verricht.

Er is ook een verhaal van een buffel, die oververmoeid van den akker terugkwam, waar hij den grond had omgewoeld. Het dier sprak een spreuk uit met menschelijke stem, en toen was hij weer sterk en frisch.

196. *Reuzen.*

In den heel ouden tijd waren er ook reuzen. Ntalinga die evengoed in Besoa als in Napoe bekend is, was zóó lang, dat zijn hoofd boven den hoogsten boom uitstak. De arenboomen, waarvan hij den palmwijn aftapte, stonden in Gimpoë, een afstand, waarover een gewoon mensch twee dagen loopt; dagelijks ging hij dezen drank halen, en daarvoor had hij slechts enkele uren in den morgen noodig (men zegt ook, dat hij dit deed binnen den tijd, die noodig is om rijst gaar te koken). Hij woonde in het reeds genoemde Toendoe wanoea.

Ten Oosten van Doda is een plek, die Boelago heet. Daar had Ntalinga zijn sawah. Eens vroeg hij aan het Hoofd van Toendoe wanoea om diens buffels te leen, ten einde met deze dieren zijn akker te bewerken. Het Hoofd stond hem echter zijn buffels niet af. Toen trok Ntalinga een *pepolo*-boom uit den grond en werkte daarmee den grond om.

Een ander maal kon hij geen water voor zijn sawah krijgen. Toen rukte hij een heelen stoel bamboe uit den grond, vulde dien met water, en maakte daarmee zijn sawahs vochtig.

Er waren nog andere reuzen: Tomopohi en Tomopehao. Maar de meest bekende was Tawoealei „roode (bruine) wesp“, de Besoasche held. Ntalinga zou zijn broer zijn, maar deze verhuisde later met zijn moeder naar Napoe. Het dorp van Tawoealei was Tetoeroe „gesneuveld, neergelegd“, op den uitlooper van het gebergte tusschen de rivieren Bombaloe en Lite. Een steenen beeld Boeangke, waarover later meer, zou zijn broer zijn geweest.

Eerst kwamen de To Koelawi in Besoa vechten. Tawoealei was toen bezig met het binnenhalen van zijn maïs. Zijn slaaf zei: „Heer, daar komen de To Koelawi om ons dorp in te nemen, en ons te doden“.

Maar Tawoealei antwoordde: „Wees maar niet bang, er zal niets met ons gebeuren”. Toen de To Koelawi bij Tetoeroe waren gekomen, slingerden ze hun speren naar Tawoealei om hem te doden. Maar T. nam een handvol van de maïs, die hij had geroosterd, en smeed die naar den vijand. De maïs veranderde in wespen, die den vijand zoodanig bestookten, dat allen overhaast naar hun land terugvluchtten.

Nog eenmaal probeerden de To Koelawi Tetoeroe in te nemen, maar voordat ze tot den aanval konden overgaan, wierp T. een handvol rijstkorrels naar hen toe. De korrels veranderden in bijen, die den vijand zóó gevoelig staken, dat ze weer moesten vluchten.

Als bewijs van zijn groote kracht wordt verteld, dat hij eens bezig was zijn akker te wieden, toen men hem weer kwam overvallen. Hij ging den vijand met zijn wiedijzer te lijf, en daarmee sloeg hij velen dood. Een der aanvallers hield zich aan een arenboom vast, maar dezen gaf hij zoo'n hevigen slag, dat de boom er door ontworteld werd. De plek waar dit zou zijn gebeurd, heet tot op den huidigen dag Poreboea „waar — de boom — is uitgetrokken”; deze plek ligt even boven het dorp Lempe. Hierna durfde de vijand het hem niet meer lastig te maken.

Tijdens het verblijf van Tawoealei in Besoa hadden de menschen het goed: ze kregen veel buffels en goud. Eens zei Towoealei: „Ik ga nu sterven, maar gij moet alle bevelen van mijn broer Boeangke opvolgen”. Hij droeg zijn slaven ook op een doodkist uit steen voor hem te hakken. Zoodra hij dus den laatsten adem had uitgeblazen, gingen zijn slaven naar het gebergte om zijn last uit te voeren. Maar hoe hard zij ook met hun hakmessen sloegen, ze konden geen stukje van den steen afkrijgen. Toen zij thuis hun nood hierover kwamen klagen, herleefde Tawoealei, en hij ging zijn kist zelf houwen. Toen deze gereed was, en de slaven vergeefsche pogingen deden het zware stuk op te lichten, droeg Tawoealei de kist ook nog zelf naar huis. Hij zette haar onder zijn woning neer, nadat hij zijn slaven had opgedragen de kist met zijn lijk naar het grasveld te brengen, en haar daar te begraven. Het waren wederom vergeefsche pogingen die de slaven deden, om de kist te vervoeren, en daarom zeiden ze onder elkaar: „Laten we den grond onder de kist weggraven, en hem onder het huis begraven”. Toen stond Tawoealei weer op, en droeg kist en deksel naar de plek, waar hij begraven wilde wezen. Toen de kist in den grond gegraven was, ging hij er in liggen, en trok het deksel zelf er over heen. Dit kon hij niet volkomen bewerkstelligen, zoodat een klein deel van de kist ongedekt bleef (zie over het graf van Tawoealei het tweede hoofdstuk „Steen en Koper”, onder Hanggira, II, 57. Verg. ook Woensdregt 1, 89).

197. *De trap naar den hemel.*

Ten tijde van Tawoealei bestond er nog een steenen trap, die van de aarde naar den hemel voerde. Haar voet, een groote steen, stond op Pada i Tila. Eens ging een menschenkind die trap op, en toen hij in den hemel kwam, zag hij dat men daar kralen plantte. Hij bleef zóó lang

boven, tot men hem ook een deel van de kralen had gegeven. Op de aarde teruggekeerd, vroegen zijn verwanten, wat hij uit den hemel had meegebracht. Hij liet zijn kralen zien. Men vroeg hem of er veel kralen in den hemel waren. Toen hij hierop bevestigend had geantwoord, klommen er zonder ophouden menschen naar boven, die kralen gingen vragen; dit is de reden waarom er in Besoa zooveel kralen zijn.

Maar eens kwam een hond van Tawoealei bij die trap. Hij had haar nog niet eerder gezien, en daarom blafte hij haar aan. Hierdoor stortte de trap in elkaar, en viel stuk op de aarde. Het topeind ervan viel in Bada', en dit is de reden, waarom in dat land zooveel buffels zijn!

198. *De twee volken van Besoa.*

Iedere To Besoa, die slechts iets afweet van de overleveringen van zijn land, kan u vertellen, dat Besoa oorspronkelijk door twee volken bewoond werd, die naar algemeen getuigenis niet met elkaar verwant waren¹⁰⁶). Dit waren de To Longkea en de To Besoa. De eersten woonden aan den Westkant van de vlakte, de laatsten aan de Oostzijde ervan. Op de vraag wie van die twee volken het eerst in Besoa zou hebben gewoond, antwoordt men steeds: Beiden hebben hier evenlang gewoond. De To Longkea vertellen, dat hun voorouders door een gat uit de aarde zijn gekomen. Dat gat bevond zich op de Pada i Longkea (volgens anderen bij het oude dorp Rante in het Noorden des lands). Zonder ophouden kwamen er menschen door dat gat op de aarde, zoodat het land vol menschen was. Toen zei een padde (*tarapooeti*): „Als dat zoo voortgaat, zal er op het laatst geen plaats meer voor ons, padden, zijn, en de menschen zullen ons doodtrappen”.

Daarom ging de padde naar het gat toe, en stopte het dicht, zoodat er geen menschen meer uit konden komen.

Bij de To Besoa bestaat deze legende niet. Zij vertellen, dat de eerste menschen op den berg Toewo uit een bamboestengel zijn voortgekomen: een man en een vrouw. Dezen keken op de vlakte neer, en ze zeiden tot elkaar: „Laat ons samen trouwen en in de vlakte afdalen”. Zoo deden ze, en ze gingen wonen te Besoa, niet ver van het tegenwoordige Doda. Dit menschenpaar kreeg vier kinderen, om den andere een zoon en een dochter. De ouders lieten hun oudsten zoon met hun oudste dochter huwen, en gelastten hun een dorp te stichten te Watoe, een paar K.M. ten O. van Doda. Daar kregen deze lieden veel nakomelingen. De beide andere kinderen werden ook een paar, en maakten een dorp te Wointala, dat ten W. van Doda ligt, niet ver van Lempe. De nakomelingen van dit paar bevolkten het westelijk deel van de vlakte. De inwoners van het tegenwoordige Doda en Bariri zouden afstammen van den oudsten zoon, de To Longkea en de inwoners van Lempe van den jongsten zoon van het eerste menschenpaar.

De To Besoa kunnen niet zeggen, wanneer ze in het land gekomen zijn,

¹⁰⁶) Zoo antwoordt men tenminste, wanneer de vraag rechtstreeks gesteld wordt. Beneden vinden we een overlevering, die de verwantschap van beide volksdeelen insluit

en het is opmerkelijk, dat zij steeds heftig ontkennen ook maar eenigszins aan de To Bada' verwant te zijn, ofschoon taal en zeden van deze beide volksdeelen zooveel met elkaar overeenkomen. Men weet nog, dat de To Longkea een andere taal spraken dan de To Besoa, die nagenoeg dezelfde taal hebben als de To Bada'. Enkele woorden van de oude taal zijn in het dorp Hanggira nog gebruikelijk. Zoo zei men in Longkea voor „niet" *da'ara* of *dara*, terwijl het Besoasch *ti'ara* heeft¹⁰⁷). We mogen echter aannemen, dat het Longkeasch niet meer van het Besoasch heeft verschilt dan het Napoesch, èn omdat Longkea ook het voor deze bergmensen typische *ara* voor „zijn" heeft, èn omdat er meer van het Longkeasch zou zijn overgebleven, wanneer de verschillen grooter waren geweest. Thans spreken allen in dit landschapje Besoasch¹⁰⁸).

Een vierde verschil eindelijk tusschen deze beide volksdeelen is, dat de To Besoa geen overleveringen kennen als die van Tawoealei. Door dezen sageheld voelen de To Longkea nog eenige betrekking op de kalamba of steenen potten, en steenen beelden, die in Besoa gevonden worden, want Tawoealei zou deze hebben gemaakt. Bejaarde nakomelingen der To Longkea als Oemana Loendara en Oemana Laboe hebben mij verteld, dat de To Besoa in den ouden tijd meermalen met de To Longkea hebben gevochten.

¹⁰⁷) De woorden uit het Longkeasch, die nog in gebruik zijn, zijn de volgende: niet, *da'ara*; zwaar (Bes. *matimi*), *madari*; licht (Bes. *manangko*), *manga'a*; zich warmen (Bes. *menene*), *maminoe*; uiteenhalen (Bes. *mobinihi*), *mobaka*; rijst halen uit de schuur (Bes. *mobocho*), *moriala*; scheppen met den potlepel (Bes. *masondoe*), *mangkola*; Colocasia (Bes. *kadoe*), *daoep*; komkommer (Bes. *temoe*), *kandoeli*; jobstranen (Bes. *rire*), *dole*; ginds (Bes. *indo'o*), *joo'o*; kom hier (Bes. *maiko*), *ije'e ko mai*; ladang (Bes. *hinoe*), *hinderi*; wieden (Bes. *mobaehi*), *mangoema*; heengaan (Bes. *pohoe*), *malai*; Spaansche peper (Bes. *marisa*), *koela goa*; de sawahgrond omwoelen door buffels (Bes. *moparoeda*), *mopopoida*; daarginds (Bes. *indo so'oe*), *jono so'oe*; daarboven (Bes. *indoro'o*), *jono roa*; paard (Bes. *dara*), *djara*; sirih pruimen (Bes. *momama*), *mampongo*; rug (Bes. *talikoe*), *bengo*; elleboog (Bes. *hioe*), *hikoe*; billen (*bengo*), *kadoe*; man (Bes. *tobaloilo*), *tomoane*; vrouw (Bes. *towawine*), *toawine*; ziek (Bes. *madoe'a*), *mahaki*; drinknap (Bes. *tabo*), *banga*; sirihstasch (Bes. *hepoe*), *batoetoe*; gekookte rijst (Bes. *and'e'a*), *pamawoi*; rijstsnijmesje (Bes. *hindo*), *kawi*; rijstschuur (Bes. *boeho*), *ala*; rijp (Bes. *mangka*), *malcha*; kalk (Bes. *peda*), *toila*; bamboe batoe (*balowatoe*), *balawa*; bovenland (Bes. *lore*), *kamara*; overwonnen (Bes. *panangi*), *padagi*; lang (Bes. *kararoe*), *malanga*; koud (Bes. *malengi*), *mekoloe*; zwart (Bes. *maiti*), *menggod*; maken (Bes. *mobabehi*), *mowiaka*; geslagen (Bes. *raboba*), *rabamba*; treffen (*kana*), *bela*; links (Bes. *kairi*), *kabeo*; aanstonds (Bes. *deina*), *ne'enona*; vroeger (Bes. *hangkaia*), *oia'o*; zooveen (Bes. *inina*), *inona*; hier (Bes. *inde'e*), *ie'e'e*; daar (Bes. *indorao*), *iorao'o*; weinig (Bes. *hantoi*), *hangkoi*; ik (Bes. *kodo*), *ko'o*; hij (Bes. *ia*), *oia*; eens (Bes. *hangkani*), *hambela*; niet, verbiedend (Bes. *ineo*), *inaa*; fuik (Bes. *woewoe*), *tingkala*; genezen (Bes. *maoeri*), *baka*; voorkomen, gelaat (Bes. *lenggena*), *lendjena*; dit (*de'e*) *aia'o*; dat (*iti*) *aiti*; en (*hanc'i*) *hande'i*; aldus (*noiti*) *noia'o*; aren (*baroe*) *konaee*; defaeceeren (*modao'*) *mosawoerangga*; vasthouden (*tibaa*) *timbaa*.

¹⁰⁸) Het is onjuist, wat de onderwijzer van Doda aan Dr. Kaudern mededeelde, dat zijn collega te Bariri een ander dialect zou te leeren hebben dan hij (Kaudern I, II, 139).

199. *To Besoa.*

Als oudste nederzettingen der *To Besoa* worden genoemd: Morone, Alo, Lore, Kota, Besoa (ook wel *Wawo Doda* „dadapheuvel” genoemd) en Mala; deze lagen alle op de uitloopers van het gebergte in den Z. W. hoek van de vlakte. Toen men van de bergen was afgedaald, maakte men dorpen in Doda, Bariri, Bangkeloeho, Ara' en Piri (de Piri is een rechterzijrivier van de Rompo; het dorp werd ook wel *Pepolo*, een boomnaam, genoemd; men brengt den naam *piri* „sluiten van de oogen” in verband met de afgelegenheid van dit dorp, zoodat de volksgenooten het zelden zagen.

Als reden dat ook bij de *Katoe*, een tweede rechterzijrivier van de Rompo, een dorp werd gemaakt, wordt opgegeven een twist, die ook het stichten van andere plaatsen moet verklaren. Vroeger zouden de meeste menschen hebben samengewoond te Bariri; er waren daar wel 700 weerbare mannen. Toen kregen vrouwen twist, en om uit te maken wie gelijk had, gingen beide partijen aan een rotan trekken; van haar die het verloren, ging één naar *Katoe*; een ander stichtte het dorp te Ara', weer een ander te Rano, en een vierde te Doda.

Als de belagers van de *To Besoa* worden de *To Sigi* genoemd, terwijl de geheimzinnige *To Mene* hun ondergang hebben bewerkt. De *To Besoa* waren schatplichtig aan *Sigi*. Hoe ze dit geworden zijn, weet men niet meer. De *Magaoe* van *Sigi* had ook een zaakgelastigde in *Besoa*, die voor het geregeld opbrengen van de schatting had te zorgen. Langzamerhand verflauwde men hierin, tot men er eindelijk heelemaal mee ophield. Toen kwamen de *Sigiërs* de *To Besoa* bestraffen. Volgens het verhaal woonden de *To Besoa* toen nog samen in het dorp *Wawo Doda* (*Wawo Besoa*). De *Sigiërs* vermochten niets tegen dit sterke dorp (ze hadden hun schansen bij het huidige dorp Bariri), en daarom keerden ze onverrichterzake terug. Eenigen tijd daarna kwamen enkele *Sigiërs* als handelaars in *Besoa* terug. Dezen huwden met *Besoa* meisjes, en hun invloed op de menschen werd zóó groot, dat ze zich lieten overhalen een nieuw dorp te stichten op den heuvel *Masora*; *Dando'a* heette deze vestiging. Toen gingen die kooplieden naar hun land terug, zoogenaamd om hun verwanten te bezoeken, maar in werkelijkheid om aan den *Magaoe* van *Sigi* kennis te geven, dat nu de tijd gekomen was om de *To Besoa* te onderwerpen. Weldra verschenen dan ook vijandelijke legerbenden, aan wie het weinig moeite kostte om *Dando'a* in te nemen, en de bewoners als krijgsgevangenen met zich mee te voeren naar *Sigi*. Het verhaal zegt niets van de *To Longkea*.

200. *Terugkeer der To Besoa.*

Nu was er onder de krijgsgevangenen een echtpaar van adel. Deze menschen kregen in de ballingschap een dochter, die zij *Katoeme* noemden. Toen het meisje groot geworden was, vertelden haar ouders haar, dat zij

vroeger vrij waren, maar dat ze nu de slaven van den Magaoe van Sigi geworden waren. Het meisje vroeg: „Waar ligt ons vaderland?” De ouders antwoordden: „Heel ver van hier, in Besoa”. Toen er weer enkele jaren voorbijgegaan waren, ging Katoeme haar opwachting bij den vorst maken. Ze had beide handen vol goud, en dezen schat legde zij voor den vorst neer, zeggende: „Heer, ik kom uwe tranen (medelijden) koopen, opdat gij ons zult toestaan naar ons land terug te keeren”. De Magaoe antwoordde: „Ik heb gehoord wat ge hebt gezegd. Als ge mij wilt gehoorzamen, kunt ge terugkeeren; wilt gij niet doen wat ik zeg, dan moet gij hier blijven. Wanneer gij mij namelijk elk jaar schatting wilt geven, moogt ge naar uw land teruggaan. Maar als gij hierin nalatig zijt, dan breng ik u allen weer hierheen terug”. Toen keerden de To Besoa naar hun land terug, onder leiding van hun vorstin Katoeme, die een Sibalajasche vrouw tot gezellin had ¹⁰⁹).

Deze lieden vestigden zich in Rano in het noordelijk deel van Besoa. Dit was grondgebied van Longkea, en daarom gaven de menschen van Rano elk jaar een klein deel van de opbrengst van hun rijst aan de To Longkea, voor het gebruiken van hun land. Elk jaar brachten de inwoners van Rano aan hun heer in Sigi op: 1 witten buffel, wat goud (de hoeveelheid van 10 veerschachten, *lombe*), rijst en hoenders ¹¹⁰).

Toen Katoeme en haar gezellen gestorven waren, werd het lijk van de eerste niet begraven, maar men legde dit in een kist, en bouwde er een hut over. Er werden menschenoffers bij haar overlijden gebracht, en vele buffels werden geslacht. Toen de vleeschdeelen waren vergaan, legde men haar beenderen in een klein kistje, dat altijd in een huis te Rano bewaard is geweest. Elk jaar werd een offerfeest voor haar gehouden, en aan haar beenderen gaf men rijst met eierdooier vermengd te eten. Toen de heer P. Schuyt in 1913 deze plaats bezocht, had men kort te voren een tempelfeest gevierd, waarbij de beenderen waren begraven (Schuyt 2, 363). Al deze bijzonderheden wijzen er op, dat het lijk van Katoeme op

¹⁰⁹) Een ander verhaal zegt, dat het Besoa meisje dat in Sigi geboren werd, gouden tanden had en alles waarin ze beet, ging dood. Toen begrepen de To Sigi dat zij een vorstin moest wezen, dat dit kind Sigi zou overwinnen. Toen het meisje kon zitten, plaatste men het midden op den weg, en men joeg een troep buffels over haar heen; maar geen der dieren trapte op haar. Ouder geworden, zond men haar om hout te halen, maar ze kwam zonder iets terug. Zoo ook toen ze om water gestuurd werd, want ze wist niet wat hout en water was (een bewijs van haar hooge geboorte). Men liet haar een kleinen bos rijst stampen, en met dit werk was zij na een dag nog niet gereed (ze had als vorstin niet den aanleg om rijst te stampen). Toen zeide de Magaoe van Sigi, dat het gezin terug moest gaan naar zijn land. Het land Besoa was inmiddels met dicht bosch begroeid, en de moeder moest in een boom klimmen om de plek aan te kunnen wijzen waar ze gewoond had.

¹¹⁰) Volgens mededeeling van den madika van Sibalaja brachten de inwoners van Hanggira, Rano en Bangkeloeho schatting aan Sibalaja op; de dorpen Lempe en Bariri aan Bora; Doda aan Poeloe. Die schatting bestond in slaven, buffels en goud, en ze werd om de twee jaar opgebracht.

dezelfde wijze behandeld werd als de Bare'e sprekende Toradjas met hun dooden deden.

201. *De prins uit Sigi.*

Later heeft zich ook een prins uit Sigi in Besoa gevestigd. Hij woonde een eind boven Lempe op de helling van het gebergte; die plek heet Boeloe „berg”. Daar vindt men nog een langen aarden wal, die noodig was om zijn buffels buiten het woonerf te houden. Hij bezat zeer veel buffels, die alle in kralen om zijn vestiging heen verzameld werden. Deze prins heette Ginto, maar hij droeg den titel van Kapita, en onder dezen naam is hij bekend¹¹¹). Zijn graf is als dat van alle Kailiërs: een muur in het vierkant van ruwe steenen; de binnenruimte is met aarde opgevuld; twee steenen, een aan het hoofden- en een aan het voeteneind, zijn er bovenop geplaatst. Als men met het akkerwerk zal beginnen, slacht men bij dit graf een buffel; aan den doode geeft men rijst met buffel- en kippenlever te eten. Als men dit naliët, zou het gewas door buffels, rijstvogels of op eenige andere wijze vernietigd worden. Van alles wat men gewend is op den akker te planten, wordt een deel naar het graf gebracht; dit wordt daar in bamboekokers gekookt. Wanneer de rijst in een dezer kokers overkookt, zullen de akkers, die aan den kant van die bamboe zijn gelegen, gelukken. De kop van den geslachten buffel wordt eerst naar den waringin bij het dorp Lempe gebracht, en bij het einde van het feest op het graf geplaatst.

202. *De To Longkea.*

Longkea is de naam van een lemonsoort, in de Molukken bekend onder den naam van lemon swangi. Van het dorp Longkea, waaraan dit volkje zijn naam ontleend heeft, is in de overleveringen echter geen sprake. Daarin wordt gesproken van het dorp Toendoe wanoea. Hier werd de tempel met de hulp van de Apen opgericht. Het grondgebied van Longkea strekte zich uit tot aan de Rompo-rivier bij hare samenvloeiing met de Katoe.

Een ander oud dorp dezer menschen moet Tetoeroe „gesneuveld” zijn geweest, dat als woonplaats van den reus Tawoealei wordt opgegeven (het lag dicht bij het huidige dorp Hanggira). Nog een oude nederzetting der To Longkea was Rante aan de Katoe-rivier. Aan deze plaats is een dergelijke overlevering verbonden, als reeds is medegedeeld van Tikala en Beloka in Napoe. Het Hoofd van Rante vond namelijk eens in zijn fuik een korte, vette paling. Deze verzocht den man haar niet te dooden; maar hij deed het toch, en de menschen aten het vleesch. Toen werd het dorp verwoest, doordat het geheel overwoekerd werd door *balandai*, een liaan. De inwoners van Rante namen toen wat aarde van hun woonplaats, en

¹¹¹) Volgens een overlevering die ik in Sigi vond, was deze Kapita een Besoasch edelman, Ntowowi genaamd, die in Sigi gehuwd was. Zie hierover beneden bij Bada', par. 216.

trokken naar Rampi' (een ander verhaal zegt, dat zij zelfs tot Pada-Seko gingen). Dank zij de aarde die zij uit hun land hadden meegenomen, en die ze in hun nieuwe woonplaats in den grond begroeven, ging het hun heel voorspoedig, en namen zij in aantal sterk toe.

203. *De komst der To Mene.*

Toen de To Mene ook in Besoa kwamen, woonden de To Longkea in Ponga en Waowa; deze plaats lag bovenop den berg van dien naam, gene aan den voet er van, niet ver van het urnenveld van Pokekea. Beide dorpen waren goed versterkt. Ponga werd het eerst door den vijand aangevallen, maar deze vermocht niets tegen deze vesting. Het Hoofd van Waowa, Langko boeloe geheeten, zag de vergeefsche pogingen der To Mene om Ponga in te nemen. Hij ging toen naar den hoofdman der To Mene, en bood dezen aan Ponga (welks Hoofd Podadaha heette) aan hem over te leveren, onder voorwaarde, dat men Waowa ongemoeid zou laten. Dit voorstel werd aangenomen, en door het verraad van Waowa viel Ponga in handen van den vijand.

De inwoners van Waowa werden nu zorgeloos en zij lieten de poorten van hun sterkte maar openstaan. Nu wilde het geval, dat de hoofdman der To Mene verzuimd had om de legerafdeeling, die Waowa belegerde, in kennis te stellen met de gedane afspraak. Toen nu deze To Mene de zorgeloosheid van de inwoners van Waowa zagen, maakten zij daar gebruik van, drongen het dorp binnen, doodden de menschen en verbrandden hun huizen. Toen vluchtten de To Longkea die aan het bloedbad ontkomen waren naar alle kanten. Er kwamen van hen terecht in Lindoe; anderen vluchtten naar Koelawi; een ander deel trok over het gebergte recht naar het Westen, en vond opname in het dorp Pili' aan de Koro. Later zijn de meesten van hen, die naar Pili' uitweken, naar hun land teruggekeerd; ook andere To Longkea zullen wel zijn teruggekomen. Dit overschot der To Longkea heeft zich verzameld in het huidige dorp Hanggira.

Bij dit verhaal wordt nog verteld, dat aan den vooravond van den overval de geest, *anitoë*, Seseoa door den mond van den sjamaan voorspelde, dat Waowa zou worden overvallen. Men wilde dit niet gelooven, en men volhardde in zijn zorgeloosheid. Alleen het gezin van den sjamaan trok in den nacht weg, en stichtte een dorp in Porandoja. Deze Seseoa is waarschijnlijk de geest van de steenen bij het huidige Hanggira, die voor het welzijn van het dorp zorgt. Later kom ik hierop terug.

Uit een andere overlevering zou men opmaken, dat de oorlog met de To Mene niet geleid heeft tot den ondergang der To Longkea. Dit verhaal is afkomstig uit Sibalaja. De To Longkea zouden namelijk aanleiding hebben gegeven, dat de bewoners van de Paloe-vallei hen gingen beoorloggen.

Men vertelt dan, dat na den oorlog van Sigi met Bada' (I, 216) madika Rampekini van Sibalaja naar Bada' trok om vrede te sluiten (*mototowi*) met tanden van Asoe dompe, een grooten hond, wiens tanden na zijn dood

bewaard waren. Verder had hij bij zich: een kogel (*piloeroe*) en een mooi baadje (*badjoe sakala*), dat bij het vrede sluiten als symbool van de doodskleeding moest dienen.

In Besoa aangekomen, kreeg deze vorst een gezwel in de lies. Zijn metgezellen wilden hem dragen, maar het Hoofd van Longkea zeide: „Laat den madika achter; wij zullen over hem waken”. Maar toen de anderen vertrokken waren, doodden de To Longkea den madika met een scherpe bamboe van de soort *wolo woeloe* (*Bambusa longinodis*). Toen de anderen terugkwamen, zei men dat de edelman aan buikpijn gestorven was.

De Kailiërs geloofden dit niet en er ontstond oorlog: madika Karae langi (Aroe ngKaili) trok naar Besoa, vergezeld van Sigi, Poeloe, Mene. Het leger versterkte zich in Watoe ponga. Zevenmaal werd aan Longkea vrede aangeboden, maar het weigerde telkens dien aan te nemen; drieduizend To Mene hadden ze verslagen, zeiden ze, ze waren niet bang voor 44 To Sibalaja. Drie dagen achtereen vochten beide partijen met elkaar, zonder tot een beslissing te komen. Den vierden dag nam de madika roode en zwarte kleefrijst; hij blies erop en toen veranderden de korrels in wespen en bijen, die den vijand staken, zoodat hij op de vlucht ging.

Nu was er in Longkea een sjamaan. Deze voorspelde aan zijn dorpsgenooten, dat na zeven dagen hun woonplaats zou worden verbrand. Het Hoofd maakte den man uit voor een leugenaar, waarop deze met zijn gezin vertrok. Zeven nachten later gaf het Kaili hoofd zijn mannen bevel om het dorp om te trekken; elk moest een bamboe ladder bij zich hebben. Toen blies de edelman op een citroen (lemon), en wierp deze binnen de versterking van Longkea. De vrucht ontplofte en alle huizen vlogen in brand. In de verwarring die hierdoor ontstond, klommen de aanvallers over den aarden wal, en doodden vele To Longkea.

Dertig To Besoa werden als krijgsgevangenen meegenomen naar de Paloe-vallei. Ze bouwden een eigen dorp te Kadoendoe, niet ver van Kalawara. Na een ballingschap van tien jaar keerden deze menschen naar hun land terug, onder leiding van hun madika Kapita, die gouden tanden zou hebben gehad. Dezen Kapita had men eerst laten huwen met een prinses van Sibalaja, Katoengo geheeten, wier beenderen in een kistje te Rano werden bewaard(?). Toen de bannelingen teruggekeerd waren, ontstaken ze vier vuren, opdat hun achtergebleven landgenooten zouden weten, dat ze teruggekeerd waren. De prinses Katoengo zou een kind hebben gehad, dat Tonggeroe heette; deze zou echter door tooverij gedood zijn.

203a. *Belegeringen.*

Het dorp Hanggira moet enkele malen door vijanden bedreigd zijn geworden. Vier of vijf jaar vóór de komst van het Gouvernement in Midden-Celebes kwamen de To Bada' Hanggira belegeren, omdat daar hun

landgenoot Amana Tombaregi woonde, met wien ze twist hadden¹¹²⁾. Een vrouw, Soti genaamd, begaf zich buiten de benteng. Daar liet zij haar sarong zakken, ontblootte haar borsten en riep: „Hier zijn uw kookpot, uw potlepel, uw drinknap; waarom komt gij met ons vechten? Als wij schuld hebben, zullen wij worden verspreid als deze rijst, en gebroken als dit ei; als gijlieden schuldig zijt, zal dit met u gebeuren". Toen smet ze een handvol rijst en een ei naar den vijand toe. De To Bada' sloegen de waarschuwing in den wind, en deden toch den aanval, met het gevolg dat een voornaam edelman doodgeschoten werd, waarop de overigen zich terugtrokken.

Bij een andere gelegenheid, dat Hanggira bedreigd werd, kleedden de vrouwen zich allen in witte foeja, vertelt men. Zóó uitgedost begaven zij zich buiten de versterking, en liepen steeds tusschen de beide legerkampen heen en weer, zoodat de vijand den aanval niet durfde beginnen, en ten slotte besloten werd vrede te maken. Ook de beschermgeest van het dorp moet tot deze gunstige uitkomst hebben medegewerkt door een gezichtsbedrog te verwekken, waardoor de vijand in den waan werd gebracht, dat zich honderden mannen in het belegerde dorp bevonden.

Onderling hebben de To Besoa niet met elkaar gevochten, zegt men. Eens was een slaaf van Bariri naar Doda gevlucht, en men wilde hem niet aan zijn meester uitleveren. Daarom namen de edellieden van Bariri de buffels van Doda weg. Hierover vertoornd, trok een leger van driehonderd man van Doda naar Bariri, waar men gereed was ze te ontvangen. Van beide zijden trad toen een voorvechter (*tadoelako*) naar voren, die een tweegevecht zouden houden, om uit te maken welke van de beide partijen ongelijk had. Maar terwijl die twee mannen trachtten elkaar een wond toe te brengen, sprong een edelman (*toe'ana*) van Doda tusschen hen in met een lap witte foeja; hij riep dat ze moesten ophouden met vechten, en dat de zaak verder door onderhandelingen tot een einde zou worden gebracht. Toen gaf Bariri de buffels terug, en de zaak werd besproken. Een buffel werd geslacht en gezamenlijk gegeten, waardoor de vrede werd gesloten.

Kort vóór de komst van het N.-I. Gouvernement hebben de To Besoa zich van een landsman, Oemana Petoa, ontdaan; deze man deed allerlei ongerechtigheid. De To Besoa noodigden toen de To Napoe uit dezen tiran te komen dooden, wat hun na veel moeite gelukte (zie boven par. 183; verder V, 2, 14).

204. *To Hoekoe.*

Over de To Hoekoe in Napoe sprekende, deelde ik reeds mede, dat een deel hunner naar Besoa ging. De overleveringen in Besoa spreken

¹¹²⁾ Volgens de To Besoa zelven had Amana Tombaregi zelf zijn landgenooten, de To Bada', overgehaald Hanggira te bevechten. Hij had de opdracht gegeven om zijn vrouw te Hanggira, Lori genaamd, te dooden, maar haar zuster Bohoroe te sparen, omdat hij met deze wilde trouwen.

daar nog duidelijk van. Zij kwamen onder aanvoering van twee vrouwen, Lehoele en Malampi genaamd, en van één man, wiens naam Seda was. Zij kochten een stuk land van de To Longkea, en daar stichtten ze het dorp Lempe „vlak”. Dit dorp in de vlakte draagt de kenmerken van zeer oud te zijn; o.m. staat midden in de oude vestiging een zeer groote waringin. In dien boom zou een mannelijke geest wonen, die Penanahi heet. In den ouden tijd heeft men in dien boom den schedel van een verslagen vijand gelegd; men kon niet meer zeggen wat voor landsman de verslagene was; door zijn luchtwortels heeft de boom den schedel in zich opgesloten. Deze *anitoë* is de beschermgeest van het dorp. Hij hielp in den oorlog. Men brengt hem nog geregeld offers tijdens het akkerwerk, en bij ziekte roept men zijn hulp in.

Ook de To Besoa zeggen, dat de To Hoekoe hun hebben geleerd sawahs aan te leggen en potten te bakken. De To Hoekoe zouden hun ook hebben geleerd tempels te bouwen, palmwijn uit den arenboom te tappen, veekralen voor buffels te maken, en dergelijke dingen meer. De To Hoekoe zouden niet verder naar het Zuiden zijn doorgedrongen; in Bada' zijn ze dus niet gekomen.

Er is ook een overlevering, die zegt, dat de To Hoekoe onder aanvoering van Toewoe ndjagoe, den prins die in de lijkst geboren werd, zooals onder Tawailia is medegedeeld (I, 137), in Besoa zijn gekomen. Er wordt van hem gezegd, dat hij in een steenen kist werd begraven, en zijn graf wordt verward met dat van Kapita. We zullen gelegenheid hebben op te merken, dat Toewoe ndjagoe bij allerlei voorvallen een rol speelt, zoodat we dit verhaal terzijde kunnen laten.

205. *De komst van het N.-I. Gouvernement.*

Toen het Gouvernement bezit nam van Besoa, waren de toenmaals bestaande dorpen Rano en Hanggira schatplichtig aan Sibalaja; Doda, Lempe, Bariri, Bangkeloeho en Ara' daarentegen aan Sigi. Dit onderscheid is echter gering, want Sibalaja en Sigi zijn nauw aan elkaar verwant. De To Besoa hebben het Gouvernement nooit eenigen tegenstand geboden; integendeel, toen in 1907 een patrouille soldaten bij een poging om het Napoe Hoofd Oemana Soli gevangen te nemen slaags raakte, enkele soldaten gedood en anderen gewond werden, werden de To Besoa bereid gevonden om de gewonden naar Poso te dragen.

In Besoa werden nieuwe dorpen aangelegd, meestal in de onmiddellijke nabijheid van de oude. Zoo heeft men: Doda, Bariri, Lempe en Hanggira; de inwoners van Rano moesten verhuizen; ze stichtten een nieuw dorp, Podondia „waar de *dondi*-dans is uitgevoerd”, aan den weg van Bariri naar Hanggira; dit dorp verdween weer, daar de inwoners naar de Katoe-rivier trokken. Bangkeloeho voegde zich bij Bariri; de menschen van Ara' werden aanvankelijk gedwongen een dorp in de vlakte van Besoa te maken, dat ze Pada ntanga „het grasveld in het midden” noemden, niet ver van Bariri; in de laatste jaren zijn echter velen weer

teruggekeerd naar hun oude woonplaats aan den benedenloop der Torire. De menschen die aan de Katoe-rivier woonden, werden vandaar verdreven, en weken uit naar Koelawi. In latere jaren hebben zij toch weer vergunning gekregen om naar Katoe terug te keeren, waar nu een vrij groot dorp staat.

206. *Kolonies.*

Vele To Besoa zijn uit hun land getrokken en hebben zich elders gevestigd. Zoo vinden wij een oude Besoa kolonie in het dorp Karopoe in Palolo, die dateert uit den tijd, toen de To Besoa naar Sigi waren gebracht. Toen hun toegestaan was naar hun land terug te keeren onder voorwaarde, dat zij elk jaar schatting aan Sigi zouden opbrengen, bleef deze kolonie achter, ten einde aan de stamverwanten onderdak te verleen als zij hun hulde aan den heer kwamen brengen. Verder vindt men Besoa nederzettingen in Soemara aan de Golf van Mori. Sedert 1905 is er ook een kolonie van To Besoa dicht bij de hoofdplaats Poso, waarvan hun kampoeng een wijk uitmaakt. Dit zijn veelal slaven, die op geen betere manier aan den druk hunner meesters wisten te ontkomen, dan door zich elders te vestigen.

207. *Bevolkingssterkte.*

In 1917 bedroeg het aantal zielen in Besoa: 1903; in 1918: 1873; in 1919: 1544; in 1920: 1486; in 1921: 1544; in 1924: 692 mannen en 769 vrouwen, samen 1461; in 1925: 747 mannen en 774 vrouwen, samen 1521; in 1926: 798 mannen en 772 vrouwen, samen 1570. In 1930 bedroeg het zielental 1544, en het daarop volgende jaar 1832. Deze toename der bevolking was ontstaan, omdat zich te Katoe een aantal lieden gevestigd had, die inder tijd waren uitgeweken naar Gimpoe in het Koro-gebied. Eind 1931 telde het dorp Katoe reeds 228 inwoners.

De sterke daling van het bevolkingscijfer in 1919 moet worden toegeschreven aan de verwoesting die de Spaansche griep heeft aangericht. Er is nu weer een langzame stijging van het bevolkingscijfer waar te nemen.

Van de cijfers die de heer H. F. Tillema gepubliceerd heeft, hadden 291 vrouwen samen 366 zoons en 393 dochters gekregen, of gemiddeld 2.6 kind per vrouw. Van die kinderen waren 196 gestorven, of 0.67 kind per vrouw, zoodat nog gemiddeld 1.93 kind per vrouw in leven was. De zuigelingensterfte was 55.61 % van de totale sterfte, en 14.36% van het aantal geboorten. Van die 291 onderzochte vrouwen waren 115 in het climacterium, en dezen hadden 179 zoons en 209 dochters gehad of 3.37 per vrouw. Van die kinderen waren reeds gestorven 98 kinderen of 0.85 per vrouw, zoodat nog in leven waren 2.52 kind per vrouw. 11 van deze 115 vrouwen of 3.79 % was steriel, en 16 harer of 5.49 % hadden slechts éénmaal gebaard.

Besoa maakt thans een distrikt uit van het landschap Lore, onder een

distriktshoofd of Biti Magaoe. Besoa heeft twee scholen: 1 te Doda en 1 te Hanggira. In 1926 werden deze scholen bezocht door 53 jongens en 24 meisjes, samen 77 leerlingen. Van het Christendom zijn velen nog afkeerig, zoodat in 1930 alleen in Doda en in Lempe Christelijke gemeenten waren.

B a d a '.

208. *Wegen.*

Wanneer men eertijds van Besoa naar Bada' reisde, moest men den vrij steilen Powolonga beklimmen. Was men boven op het gebergte, dan leverde het pad niet veel moeilijkheden meer op. Het hoogste punt werd bereikt op den Hantoboe „een boschje", waar veelal werd overnacht, wanneer men den tocht niet in één dag maakte. Langzaam dalende, kwam men aan den berg Pointo'a „de plek waar het rijstblok ligt", zoo genoemd naar een steenen mortier, dat hier gevonden wordt. Van den Pointo'a heeft men een schitterend uitzicht over de Bada'-inzinking. Langs een zeer steil pad daalde men in de vlakte af (zie fig. 266, bl. 503 in Grubauer).

Tegenwoordig is er een betere weg aangelegd, die van uit de Besoa-kom langzaam opstijgt naar de bronnen van de Wontaa; langs het ravijn van dit riviertje wordt de kloof van de Tawailia-rivier bereikt, in welker Westrand de weg is uitgehouwen. Tal van beken trekt men over, waarvan de Taba „drakenbloed" wel de grootste is. De overdekte brug die over dezen stroom is gebouwd, dient den reizigers tot verblijfplaats, wanneer zij den tocht in twee dagen willen maken. Doordat al deze zijravijnen worden omgetrokken, is de weg langer geworden dan de oude. Van Doda tot Bomba bedraagt de afstand 31 K.M. Daar waar de Tawailia de Haloe ka'ia „grootte rivier" in zich opneemt, wendt zij zich meer naar het Westen, en komt aan haar rechteroever een strook vlak land vrij, die hoe langer hoe breeder wordt. Bij het dorp Lelio is de vlakte al vrij groot en voor het grootste deel bezet met sawahs. Op deze plaats is de poort, die toegang geeft tot de hoogkom van Bada'.

209. *Algemeen overzicht.*

Van den Pointo'a af gezien, valt dadelijk op te merken, dat de inzinking van Bada' een driehoek vormt; als men de basis in het N. legt, moet men den tophoek in het Z. zoeken, in de richting van het tegenwoordige dorp Bakekaoe (Kamba). Bij de basis in het N. vallen de bergen steil af naar beneden; ze hebben hier hetzelfde voorkomen als het gebergte aan den Zuidrand van Besoa. Ook hier zag ik in 1908 groote kale plekken tegen de berghellingen, ten gevolge van aardstoringen, waarvan vele ontstaan zijn door aardbevingen, die hier herhaaldelijk voorkomen. Aan deze geeluitziende plekken meenen sommigen dat Bada' zijn naam ontleend heeft. Bada' is curcuma, en beteekent daarom ook „geel".

Aan den voet van deze bergen aan de Noordzij der vlakke loopt het land langzaam glooiend af naar de Tawailia-rivier, die hier den naam van Belanta' „onze geest" draagt. Deze vlakke lijkt mij onvruchtbaar toe, althans niet geschikt voor sawahbouw; men vindt deze dan ook alleen dicht aan den rivieroever, op plekken waar het water vruchtbare klei heeft aangeslibd. Enkele rivieren snijden er hun beddingen in; de voor-naamste ervan is de Beta'oea, de naam van een boom. In het O. van deze vlakke heeft behalve het gehucht Kolori, het groote dorp Sepe gelegen, dat een rol in de geschiedenis van dit land gespeeld heeft, waarop wij later terugkomen. Al dit land ten N. der Groote Rivier moet hebben toebehoord aan het dorp Boelili, van hetwelk andere nederzettingen het hebben gekocht. Verschillende deelen van deze vlakke dragen eigen namen, die vanzelf ter sprake zullen komen, als wij spreken over de steenen oudheden, die in deze streek gevonden worden.

De Belanta', die met groote bochten over een breede, weinig ingesneden bedding voortstroomt, heeft hier een bijna westelijke richting aangenomen. In het O. tegenover het dorp Bomba steekt men haar met een gierpont over. In het W. tegenover Gintoe, waar het binnenlandsch verkeer drukker is en de rivier door haar grootere breedte minder diep is, had men in vroeger jaren een rotanbrug over de rivier gemaakt, die echter meermalen door den stroom werd vernietigd, als de rivier gezwollen was. Tegenwoordig steekt men de rivier op dit punt met een pont over. Op andere plekken heeft de verbinding plaats door middel van bamboevlotten ¹¹³⁾.

De Z.O. zijde van den driehoek wordt afgezet door het Rarawana-gebergte, dat de Malei van den moederstroom scheidt. Dit gebergte heeft wel enkele verhevenheden, die alle namen dragen, maar overigens is de kam vrij gelijk. Dit gebergte, dat aan den kant van de Malei vrij steil is, zendt zijn uitloopers in de Bada'-kom neer. De beken die van hier hun water naar de Belanta' voeren, zijn van weinig beteekenis. De grootste is de Halitoehoe of Toehoe. Aan het eind van het Rarawana-gebergte, daar waar de Malei met een groote bocht zich naar het Noorden wendt, en de vlakke binnenkomt, lag het dorp Tinoë (dat thans verlaten is), en verderop de dorpen Bada'ngka'ia „groot-Bada'", Boelili, Bewa en Gintoe. Hier bevindt zich de grootste vlakke van de Bada'-inzinking; ze is voor een groot deel met sawahs bedekt. Aan de Oostzijde wordt de vlakke begrensd door een niet hoog gebergte, langs welks voet de Malei stroomt.

¹¹³⁾ Men vertelt, dat eens een man van Bomba krokodillen eieren naar Bada' had gebracht. Toen de jongen waren uitgekomen, had hij ze in een omheinde ruimte in de rivier losgelaten. Een paar dagen daarna zwol de rivier aanmerkelijk, en trad zij buiten haar oevers. In den droom kwam de watergeest Toraowai tot een sjamaan en zei tot haar: „Als gij mijn kinderen niet terugbrengt naar zee, zal ik het heele land verwoesten". Toen slachte men een buffel en een mensch werd gedood om de vertoornde rivier te verzoenen. Zeven korrels rijst en zeven hoenders liet men samen met de krokodillenjongen door den stroom afdrijven. In den nacht daarop zakte het water, en keerde in zijn bedding terug.

De hoogkom van Bada' is „ein abgesunkenes Stück des Ostketten-systems, gleich dem Lindusee“, en dit proces van wegzinken gaat nog steeds voort, waarvan de veel voorkomende aardbevingen getuigenis afleggen; wanneer het inzinken van de kom eens sneller mocht plaats hebben dan de erosie van den westelijken uitgang van het water, zou Bada' weer een meer worden (Sarasin 1, II, 111).

„Doch, zegt Ir. Abendanon, in overeenstemming met de werkelijkheid lijkt mij de opvatting, dat waar Bada' eenmaal een meer was, de insnijding der rivier reeds zoover vorderde, dat dit meer kon leegloopen“ (Abendanon II, 740). „Is het Poso-meer, vervolgt hij, een asymmetrische jongere inzinking in het zuidelijk deel van een oudere, welke als neogene Poso-baai weleer onder zee stond, het leeggeloopte Bada'-meer, zoo besloot ik, moest een jongere, vrijwel symmetrisch gelegen inzinking zijn in het noordelijk gedeelte eener oudere, veel grootere Leboni-Bada-depressie, evenals de Leboni-vlakte een jongere nazinking in het zuidelijke gedeelte daarvan moet zijn“ (Abendanon II, 740).

De hoogkom ligt 790 M. boven den zeespiegel. Ze is niet groot, zoodat men gemakkelijk in één dag het bewoonde gedeelte rond kan loopen (de afstand van Bomba tot Gintoe bedraagt bijna 6 K.M.). Maar ook buiten de vlakte hebben de To Bada' hun nederzettingen. Zoo is ook de kloof van de Belanta' bewoond. De rivier breekt zich hier een weg door het gebergte naar het W. toe, waar zij nu en dan door kleine inzinkingen in het gebergte stroomt, dan weer zich door nauwe spleten wringt, waardoor stroomversnellingen ontstaan. De nauwste van deze doorgangen heet Tomowoo „levenmaker“, omdat het water hier een groot gedruisch maakt. Op de kleine vlakten in deze kloof zijn dorpen gesticht. De To Bada' bewoonden het land tot beneden de samenvloeiing van de Belanta' met de Oewai Rampi' die uit het Zuiden komt.

210. *Warme bronnen.*

In Bada' vindt men tal van warme bronnen, waarvan de voornaamste hier genoemd worden:

Niet ver van de pasgenoemde stroomversnelling Tomowoo bevinden zich warme bronnen in een steil, afgebroken gedeelte van den rechteroever der rivier; het water is zwavelwaterstofhoudend. Deze plekken, die *kana* heeten, worden druk bezocht door buffels, die de ziltige aarde gaarne likken. In deze kloof van de Belanta' zijn ook warme bronnen boven het dorp Toeare aan beide oevers van de gelijknamige rivier, en boven het dorp Lengkeka.

Bij het voormalige dorp Papoe „verbrand“, tusschen Bada'ngka'ia en Roende, komt zwavelwaterstofhoudend water uit den grond.

Een van de grootste warme bronnen bevindt zich bij het punt waar de Malei in de vlakte komt; de rivier splitst zich daar in twee takken, die zich weer vereenigen ten Zuiden van het voormalige dorp Kesiso, tegenover Bada'ngka'ia. Een kleine vlakte bij het punt, waar de Malei uit de bergen

treedt, heet Pehangkea; verder stroomafwaarts draagt het land den naam van Topatoe. De warme bron, die zich hier bevindt, heet Kana ma'amoe „warme bron” (*ma'amoe*, *Bare'e maramoe* „warm”). Men zie verder de kaart.

211. *De komst van het Gouvernement.*

Voordat het N.-I. Gouvernement Bada' in bezit nam, werd dit land slechts eenmaal door Europeanen bezocht, en wel door de Drs. P. en F. Sarasin, in 1903. Zonder den krachtigen steun van het Gouvernement zou hun dit niet zijn gelukt. De tegenstand kwam echter niet van Bada' zelf, maar van de vorsten in het Paloe-dal, die aan de To Koelawi den last hadden gegeven den weg te versperren. Toen in 1905 een afdeeling soldaten onder kapitein Phaff Bada' binnendrong, boden de menschen niet den minsten tegenstand. Zij onderwierpen zich aan het Nederlandsch gezag, en raakten ten teeken daarvan de driekleur aan. Aanvankelijk werd Bada', samen met Besoa en Napoe ingelijfd bij de onderafdeeling Poso. Later werd het daarvan afgescheiden, en bij de afdeeling Loewoe' gevoegd, op grond van de bewering, dat Bada' schatplichtig was geweest aan Waiboenta, en dit landschap tot Loewoe' behoorde. Zooals wij later zullen zien, was Bada' echter evenzeer schatplichtig aan Sigi. De To Bada' zelf verzetten zich tegen deze inlijving bij Loewoe', daar zij liever met de aan hen stamverwante To Besoa en To Napoe tot Poso behoorden. Aan dezen wensch is tenslotte gehoor gegeven.

Evenals de reeds genoemde landschappen had ook Bada' aanvankelijk zijn eigen zelfbestuurder, maar later werd dit land gemaakt tot een distrikt van het landschap Lore. Daar de Hoofden in Bada' in hooge mate hun waardigheid voelen, kunnen ze het tot op den huidigen dag niet verkroppen, dat zij aan Napoe ondergeschikt zijn gemaakt.

212. *Waar komen de To Bada' vandaan?*

Alle onderzoekingen bij de To Bada' zelf naar eenige overlevering omtrent de streek, vanwaar zij zouden zijn gekomen, hebben tot geen resultaat geleid. De woorden van een ouden man, die er ook niets van wist, maar die onderstelde dat de To Bada' wel van Loewoe' zouden zijn gekomen, hebben niet de minste waarde. Een andere oude van dagen te Kageroa vertelde, dat het eerste menschenpaar van Moengkoe Alipa „duizendpoot-berg” in Banasoe', dus uit het W. zou zijn gekomen. Wanneer men daar gaat jagen, worden de mannen door een onzichtbare hand verhinderd den berg te bestijgen, en de honden worden teruggedreven. De varkens zijn daar zóó mak, vertelt men, dat ze met de hand gegrepen kunnen worden, want de geesten, *anditoe*, die daar wonen, staan ze vrijwillig aan de menschen af. Van dit menschenpaar zou echter slechts een bepaald geslacht zijn afgestamd, en niet het heele Bada'-volk.

Anderen vertellen, dat het eerste menschenpaar, waarvan dit volk de afstammelingen zijn, door den Hemelheer uit klei is geformeerd. Dien

God noemt men daarom Topeteroe „de kneder“, „de formeerder“. Volgens een verhaal is het Toraa manoeroe' „de uit den hemel neergedaalde To Raa" (bewoner van Masamba), die den metselwesp twee rupsen in leem liet insluiten, waaruit de menschen ontstonden. Op dergelijke wijze ging hij ook in het Waiboentasche te werk (Woensdregt 1, 4). „De eerste man, die zich in Bada' te Boelili vestigde, zou een Lamboe'sch edelman geweest zijn, volgens anderen een Poe'oembotosch edelman; omdat hij zich met een dier had afgegeven, was hij door zijn mede-edelen (waar kwamen die vandaan?) uitgestooten" (Woensdregt 1, 40, noot 2). Al deze overleveringen hebben echter betrekking op lieden, die later zijn geïmmigreerd, en die zich met de oorspronkelijke bevolking hebben vermengd.

Boven is reeds medegedeeld, dat de To Napoe de To Bada' uit hun land laten komen. De To Bada' zelf ontkennen echter ten stelligste, dat dit het geval zou zijn geweest. Wel weten ze, dat ze dikwijls met de To Napoe samentroffen op jachtpartijen. Het gewone jachtterrein der beide stammen lag aan de Oostzijde van de Tawailia-rivier. De To Bada' volgden den loop van de Malei stroomopwaarts, terwijl de To Napoe de rivieren volgden, die in N.W. richting naar de Groote Rivier stroomen. Zij ontmoetten elkaar dan bij den berg Pobonde „tuin, akker", in welks omgeving verscheidene rivieren ontstaan, waarvan enkele naar het Z., andere naar het N. gaan.

Deze verbindingsweg tusschen Napoe en Bada' is beschreven door P. ten Kate (ten Kate 1). Dit pad, dat thans alleen nog maar aan jagers bekend is, moet heel oud zijn. Dicht bij Bada' splitst de weg zich in drieën: een tak voert over het gebergte naar de Belanta', een gaat recht op het dorp Bomba af, en een leidt door de kloof der Malei. Daar men bij verhuizingen gewoonlijk den loop der rivieren volgde, zal het laatstgenoemde pad misschien het oudste zijn. Wanneer Bada' inderdaad door lieden bevolkt is geworden, die van het N. kwamen, moeten dezen langs dit pad de vlakte zijn binnengekomen. Ze zouden zich dan het eerst in het Z. des lands hebben gevestigd, waaruit dan tevens verklaard zou wezen, waarom de oudste dorpen, als Boelili en Bada'ngka'ia in het Z. des lands liggen. Op grond van dit laatste feit meent Dr. W. Kaudern, dat de To Bada' uit het Z. zijn gekomen (Kaudern 3, 77, 78). Dit argument kan niet meer gelden, als men weet van den ouden verbindingsweg tusschen Napoe en Bada' langs de Malei. De zaak is echter niet zoo eenvoudig, en het bestaan van dit pad kan evenmin gelden als argument voor een immigratie van uit het Noorden. Van de oorspronkelijke bevolking des lands weten wij niets, en de overleveringen die omtrent migraties bestaan, hebben betrekking op volken, die later zijn gekomen en die zich met de menschen, die zij er vonden, hebben vermengd. Ik kom later hierop terug.

213. *Wilden en Apen.*

Verhalen van To Lompoe „wilden", die eenige betrekking zouden

kunnen hebben op de oorspronkelijke bewoners van het land, bestaan in Bada' niet. Ieder heeft van To Lompoe gehoord, maar men zegt er dadelijk bij, dat die in Tawailia te vinden zijn, in Napoe en in Besoa. Aan apen schrijft men toe de kennis die men bezit van talismans, de voorbehoedmiddelen, die men in oorlogstijd over borst en schouders heeft hangen.

Men vertelt: Eens bewaakte een man zijn maïsveld, omdat apen telkens van de vruchten namen. Onder deze dieren zag hij er één, die zich van de andere afgezonderd hield, en die blijkbaar de hoofdman van den troep was. Hij droeg een talisman om schouder en borst. De man kende dit voorwerp niet en hield het voor een sirihtasch. Eens zag hij, dat de aap zijn talisman afdeed, hem aan een boom hing, en zijn gevoeg ging doen. De man snelde toe, greep den talisman, en liep er mee heen. De apenhoofdman riep aanstonds zijn makkers, en gezamenlijk vervolgden zij den dief. Toen deze zag, dat hij niet meer kon ontkomen, trok hij zijn hakmes, en hakte op de dieren in. Tot zijn verbazing kon hij de dieren gemakkelijk van zich afhouden. Dit kwam door de kracht van den talisman, maar dat wist hij niet. Steeds achteruitlopende bereikte hij zijn woning, en toen trokken zijn vervolgers zich terug. 's Nachts had de man een droom, waarin de apenhoofdman tot hem kwam, en hem zeide den talisman aan hem af te willen staan, wanneer hij aan de apen wilde toestaan vrijelijk te eten van alles, wat de menschen planten, met uitzondering van rijst. Toen de man hierin had toegestemd, legde de aap hem het gebruik van den talisman uit, en hij deelde mede alles wat de man moest vermijden om de kracht der voorbehoedmiddelen niet te loor te doen gaan¹¹⁴). Wanneer een aap in het dorp komt, denkt men, dat dit door een brand of een overstroming geteisterd zal worden.

De eenige gelegenheid waarbij verhaald wordt, dat een aap hulde brengt aan een afgestorvene, is bij den dood van een Hoofd van Sepe. Eerst verscheen een slang bij het lijk, daarna een aap, en elk van deze dieren legde een klomp goud op het lijk (volgens anderen op de lijkst).

In Bada' vinden wij ook verhalen op het thema van de zeven zusters, van wie de jongste huwt met een aap. Na het huwelijk verbergde het jonge paar zich in een kamertje dat afgeschoten was door kostbare doeken (*mbesa*). Hun spijzen werden hun onder de doeken door toegeschoven. Na verloop van zeven nachten was de aap een schoone jongeling geworden, zoodat de zes meisjes jaloersch waren op haar jongste zuster. Het echtpaar werd bij het akkerwerk geholpen door apen. Ditzelfde verhaal hoorde ik ook te Kentewoe (Koro-groep). Hier werd verteld, dat de adel van dit apenpaar zou afstammen.

¹¹⁴) In een van de lezingen van dit verhaal wordt verteld, dat de ontmoeting van den To Bada' met de apen in Rampi' plaats had. Dit is niet zonder beteekenis voor de meening, dat met deze apen een lagerstaand menschenras is bedoeld, omdat de sporen van de aanwezigheid van een lagerstaand menschenras in Rampi' duidelijker zijn dan in Bada'.

In een ander verhaal is ook sprake van een huwelijk van een aap met een meisje, terwijl de zeven zusters niet genoemd worden. De aap bracht katoen bij het meisje, dat bezig was met foejakloppen. Hij zei tot haar: „Als je met mij wilt trouwen, is dit voor jou”. Den volgenden dag kwam hij weer katoen brengen, zoodat op den vierden dag het heele huis daarmee gevuld was. De aap sprak toen: „Waarom klop je nog altijd foeja. Scheid daarmee uit, want je hebt nu volop katoen”. Op den trouwdag kwamen vele apen te gast, en deze werden alle menschen in fraaie kleederen. Alleen de bruidegom was nog een aap. In den bruiloftsnacht echter legde hij zijn apenhuid af, en ontpopte zich als een schoone jongeling. Zijn huid hakte hij in stukken: de armen ervan plantte hij op het woonerf, en deze werden hoenders. Het vel van den kop plantte hij eveneens op het woonerf, en hieruit kwamen buffels voort; de huid van zijn beenen begroef hij onder de woning, en deze werd tot varkens en paarden; uit de huid van zijn romp eindelijk groeiden allerlei vogels.

Een andere bijzonderheid verdient hier nog vermelding: Tusschen Gintoe en Boelili ligt een plek, die Woea „pinang” heet. Hier zou vroeger een dorp hebben gestaan, dat bewoond werd door weerwolven, *topokantoe*, lieden, die de lever van hun medemenschen opeten. Er werd toen besloten dit dorp uit te moorden, maar de inwoners kregen kennis van het lot, dat hun wachtte, en daarom trokken ze uit zichzelf weg, en gingen naar Loina (Loinang).

214. *Manoeroe*'.

Bij geen der volken van de West-toradjagroep bestaat zulk een duidelijke overlevering van de invasie van een ander volk, als bij de To Bada'. Alle verhalen die hierover bestaan, groepeeren zich om de persoon van i *Manoeroe*' „de uit den hemel neergedaalde”, of *Toraa manoeroe*' „de uit den hemel neergedaalde To Raa” (bewoner van Masamba). Ofschoon een enkel verhaal het scheppen van menschen aan dezen *Manoeroe*' toeschrijft, is de algemeene meening toch, dat er reeds menschen in Bada' woonden, toen *Manoeroe*' daar kwam. In sommige verhalen wordt *Manoeroe*' *Alatala* genoemd; in andere is *Alatala* de echtgenoot van *Manoeroe*'.

De overleveringen omtrent *Manoeroe*' die tal van trekken van maanmythen bevatten, verschillen ten opzichte van het land, vanwaar hij gekomen is. Sommigen zeggen van *Wotoe*, anderen van *Waiboenta*. Het eerste is het meest waarschijnlijke. Eertijds woonden de menschen van *Wotoe* in het dorp *Lampenai*, een heuvel iets ten W. van het bergje *Moliowo* aan den rechteroever van de *Kalaena*. Het dorp lag aan het riviertje *Laosa*, dat in de *Pewoesoi* valt. *Lampenai* had een driedubbelen wal van aarde; het werd gesticht door *Samba langi* „den hemel bedekkend”. Deze wordt nog door de *Wotoeërs* aangeropen; hij geeft den menschen gezondheid en doet de kudden buffels gedijen. Men weet nog te vertellen, dat in dien tijd de lijken in kisten werden begraven, want men was toen nog niet

tot den Islaam overgegaan. Aarden urnen zijn in die streek bij het graven in de aarde niet gevonden. Waiboenta bestond toen nog niet. De zoon van Samba langi zag houtspaanders in de Kalaena drijven, waaruit hij opmaakte, dat er menschen aan den bovenloop van die rivier moesten wonen. Hij ging ze opzoeken. Dit waren de bewoners van Saloe maoge.

Niet lang daarna kwam Lasaeo, zooals de Posoërs Manoeroe' noemen, te Pangalawaa aan de monding van de Pewoesoi aan; hij was alleen en een kokosschil diende hem tot vaartuig (in Bada' vertelt men, dat Lasaeo-Manoeroe', dien ik verder bij den tweeden naam zal noemen, van Waiboenta te Wotoe kwam). Hij huwde met een dochter van Samba langi. Daarna zette hij zijn reis door Midden-Celebes voort. In het midden des lands aangekomen, was er geen water. Hij stak zijn speer in den grond en sprak: „Als ik werkelijk het kind van Alatala ben, zal er water zijn". Toen hij zijn wapen uit den grond trok, was er water en het Poso-meer ontstond.

Van Poso ging hij naar Napoe. Daar had hij geen badwater voor zijn kind, dat inmiddels geboren was, en om dit te krijgen, maakte hij de Tawailia-rivier. Deze en de Malei-rivier volgende kwam hij in Bada', waar hij een huis bouwde op de plek, waar nu het Hoofd van Bada' ngka'ia woont.

Omtrent de vrouw van Manoeroe' vertellen de Bada'sche verhalen, dat zij te Waiboenta uit een bamboe is voortgekomen. Manoeroe' had de bamboe afgehakt en meegenomen om er 's nachts het hoofd op neer te leggen. Hij hoorde toen in de bamboe zingen, en nadat hij haar had gespleten, kwam daaruit een schoon meisje, dat hij zich tot vrouw nam. Aan deze omstandigheid had ze waarschijnlijk haar naam Bate „staak" te danken (verg. *bate manoeroe* in Adriani's Bare'e-Nederlandsch Woordenboek op *bate*).

Manoeroe' kreeg bij Bate een dochter, wier naam niet bekend is. Eens zei Bate tot haar man: „Pas gij op het kind, ik ga op den zolder weven". Toen de kleine zich had bevuild, riep Manoeroe' haar om het te reinigen. Ontstemd kwam ze naar beneden om dit te doen. Toen ze gereed was, sprak ze: „Ge hebt mij geroepen om het kind schoon te maken, maar nu wil ik niet langer hier blijven". Ze sprong op de nok van het huis en vloog naar den hemel. Manoeroe' huwde toen met een slavin, met wie hij de reis naar het Poso-meer maakte. Deze vrouw heette Tolino „aardbeewoonster".

Volgens een ander verhaal huwde Manoeroe' in Napoe met de vrouw Alatala, die hij er zwanger achterliet, toen hij naar Bada' doorreisde. Toen het kind geboren was, en de vader niet spoedig naar zijn spruit kwam kijken, klom Alatala langs een liaan naar den hemel, waarna zij den stengel doorhakte; deze stortte ter aarde en werd de heuvel Tamoengkoe Molo (De To Napoe weten niets van een dergelijke overlevering; ze hebben een ander verhaal omtrent het genoemde bergje, zooals wij reeds hebben gezien).

Manoeroe' reisde door naar Waiboenta¹¹⁵⁾ en begaf zich naar het zeestrand. Daar riep hij luide om hulp, ten einde Alatala naar den hemel te kunnen volgen. Toen kwam er een groote visch, Tolengko boeloi' genaamd; deze zeide Manoeroe' op zijn nek te gaan zitten. Zoodra was Manoeroe' gezeten, of de visch verhief zich op zijn staart, en bracht Manoeroe' naar den hemel.

Wat er van zijn dochter in Napoe werd, zegt het verhaal niet. In de Pososche verhalen omtrent Lasaeo is het de man, die langs een liaan naar den hemel gaat (Adriani-Kruyt 1, II, 23-24). Woensdregt geeft een lezing van dit verhaal, dat het Manoeroe' is, die naar den hemel teruggaat, terwijl Alatala den regenboog volgt (Woensdregt 1, 5 e.v.). Hun kind, hier een zoon, die Boenta heet, blijft te Waiboenta achter onder de hoede van zekeren Baloilo, een hoofdentitel. Andere verhalen laten Manoeroe' eerst zijn reis door Midden-Celebes maken, en eerst daarna huwt hij, te Waiboenta aangekomen, het meisje dat uit de bamboe komt (Woensdregt 1, 42, 43).

De strekking van deze verhalen omtrent de echtgenooten van Manoeroe' is duidelijk: men wil te kennen geven, dat de Hoofden van Bada', die evengoed nakomelingen van Manoeroe' zijn als de Mokole (radja) van Waiboenta, toch de minderen zijn van den laatste, omdat zij zijn voortgekomen uit de verbintenis van Manoeroe' met een mensch, terwijl het Hoofd van Waiboenta een nakomeling is van twee hemelsche wezens.

Toen Manoeroe' een poos in Bada'ngka'ia had gewoond, trok hij verder voort naar Waiboenta, en hij liet zijn vrouw Tolino zwanger achter. Hij zeide bij het afscheid tot haar: „Als gij bevallen zijt, zend mij dan bericht”. Op een plek aangekomen die Tokoeni heet, kwam men hem berichten, dat zijne vrouw van een dochter bevallen was. Toen zei Manoeroe': „Dan moet dat land ook Bada' heeten”. *Koeni*, curcuma, geel, in het Rampi'sch en andere Toradja-talen is in het Bada'sch: *bada'*. Manoeroe' zou ook de verschillende plaatsen namen hebben gegeven, zooals Leboni, omdat hij daar onder een *leboni*-boom (*Ficus leucantatoma*) had gezeten; Hoelakoe', omdat hij op die plek een *hoelakoe'*, palmmarter, had gedood, enz.

Tolino kreeg nog meer kinderen, en van deze stammen de Hoofden in Bada' af. Manoeroe' gaat ook naar Sigi en Koelawi, waar hij eveneens het aanzijn geeft aan de hoofdengeslachten aldaar. Tolino's dochter huwde met een slaaf zonder eenigen bruidschat te betalen, zoodat de kinderen geheel van de moeder, en dus vorstenkinderen waren. Tolino vloog ten slotte hemelwaarts; daarbij stootte zij een steenen pot, *kalamba*, om, die als badkuip voor haar kind had gediend; dit vat ligt nog op zijn zijde. Toen Manoeroe' te Waiboenta hoorde, dat Tolino naar den hemel was

¹¹⁵⁾ Waiboenta beteekent „boenta- (Sloetia Minahassae-)rivier”. In Loewoe' zegt men Baeboenta; daar men buiten dit land overal van Waiboenta spreekt, behoud ik dezen naam.

gegaan, kwam hij in Bada' terug, en richtte een steenen beeld op. Hij zei tot zijn kinderen: „Nu is uwe moeder er niet meer, en daarom geef ik u dit beeld. Als er een besmettelijke ziekte is, kom dan hier bidden; slacht een witten buffel, en laat een wit hoen los; als ge geen rijst hebt, kom er dan hier om vragen, en slacht daarbij een witten buffel en een wit hoen". Dit is het steenen beeld ten Z.O. van Bada'ngka'ia aan den rechteroever van de Malei. Dit beeld draagt den naam van Watoe molindo „de steen met het aangezicht"; het wordt nader besproken in II, 96.

Toen Tolino afscheid nam van hare kinderen, droeg zij hun op: „Als uw vader te Waiboenta sterft, breng dan 2 buffels daarheen, 1 witte en 1 zwarte; de eerste als teeken van je Mohammedaan-zijn; de tweede als teeken van je Heiden-zijn". Wat dit beteekent, is niet duidelijk en niemand kent den zin van deze woorden. In dien tijd was er nog geen sprake van den Islam. Het hoofdengeslacht van Waiboenta eet niet het vleesch van witte buffels, wat het gemeen heeft met andere Boegineesche vorstenhuizen. Als reden daarvoor wordt opgegeven, dat volgens een overlevering in Waiboenta, Manoeroe' daar verschenen is, rijdende op een witten buffel, waarom het verboden werd het vleesch van zulke dieren te eten ¹¹⁶⁾.

Op deze overleveringen zijn allerlei variaties, waarop ik niet verder inga (zie Woensdregt 1, 6, 42, 43, 44, 45). Het is echter van belang hier mee te deelen, wat in Waiboenta zelf omtrent Manoeroe' wordt verteld.

De streek van Waiboenta was reeds bewoond, toen Manoeroe' daar kwam. De voornaamste nederzetting was Sasa, een plaats die nog bewoond wordt. Dit dorp ligt ongeveer 6 K.M. ten N. van het tegenwoordige Waiboenta. Verder had men er de nederzettingen Baloli, Rompoe, Kapoeli (bij Tirowali), en Tikala (niet ver boven Barobo); de laatste twee zijn thans verlaten. De menschen van deze streek hebben hun eigen taal, die evenwel alleen nog in Sasa algemeen gesproken wordt. Elders is zij gedeeltelijk verdrongen door de taal der To Raa (Masamba) of door het Boegineesch.

Sasa ligt aan den linkeroever van de Tanoesoe-rivier. Vroeger lag het aan den tegenovergestelden oever, maar nadat een kind van het Hoofd aldaar door de To Rampi' gesneld was, trok men zich naar deze zijde terug. Op dit punt neemt de Tanoesoe de linker zijrivier Pasoesoang in zich op.

Het was te Sasa dat Manoeroe' verscheen, gezeten op een witten buffel, waarop een laag varenkruid als dek was gelegd. Het verhaal zegt, dat hij kwam van Koemamboe, een riviertje aan den Noordkant van het Poso-meer, dicht bij Pamona, dat gehouden wordt voor het punt van waaruit de Toradjas zich over Celebes hebben verspreid. Van Koemamboe

¹¹⁶⁾ Op den buffel was een laag varenbladeren, *pakoe*, gelegd als zadel; om zich tegen de zonnestralen te beschutten, gebruikte Manoeroe' een *kamasi*-blad. Daarom is het den nakomelingen van dit vorstengeslacht verboden de beide genoemde planten als groente te eten. Hieraan wordt nog toegevoegd het verbod om bamboespruiten te eten, omdat Manoeroe's vrouw uit een bamboestengel is voortgekomen.

was hij naar Mori gegaan, toen naar de monding van de Poso-rivier, vervolgens naar Parigi, Sigi, Napoe en Bada'.

Voordat hij te Sasa was gekomen, gelastte de Baloilo (een titel, die nog steeds in Waiboenta in gebruik is) een jongen om een bamboe te halen van de soort, die in Poso *peringi*, in Waiboenta *opatoe* heet. Toen de jongen de bamboe wilde hakken, riep een stem uit den stengel: „Pas op met hakken, opdat je mij niet raakt!” De jongen liep verschrikt naar huis en vertelde aan Baloilo wat hem was overkomen. Toen deed Baloilo rijst in een mandje, palmwijn in een bamboe, ving een wit hoen op, en met dit alles ging hij naar de bamboe toe. Daar gekomen, bond hij het hoen er aan vast, strooide de rijst aan den voet van den stengel, stortte daar ook den palmwijn uit, en eerst daarna hakte hij de bamboe om, en sneed er het gedeelte uit, waaruit de stem gekomen was. Thuisgekomen, legde hij het stuk bamboe op een fraai bord, *djarawata*, en strooide er gepofte rijst over, waarna hij om den schotel een gordijn ophing. Na drie nachten verspreidde zich een aangename geur in huis, en toen Baloilo het gordijn wegschoof, zag hij een schoon meisje zitten, dat uit de bamboe te voorschijn gekomen was. Het meisje zei tot Baloilo: „Verwijder u niet te ver van huis, want er zal iemand om mij komen”.

Baloilo ging toch op de jacht, en terwijl hij weg was, kwam Manoeroe' op zijn buffel. Hij loopt om het huis heen, en wil naar boven gaan, maar Baloilo's vrouw roept: „Kom niet boven, want ik heb buikpijn; ziet ge al die uitwerpselen niet?” Dan plant Manoeroe' bloemen op het erf, en vraagt Baloilo's vrouw om toe te zien wie van de bloemen plukt, want die dit doet, moet zijn vrouw worden. Na drie nachten komt hij terug, en ziet dat van zijn bloemen zijn geplukt. Hij vraagt aan Baloilo, wie dit heeft gedaan, maar deze weet het niet. Dan klimt Manoeroe' in huis en vindt daar We Lele aloeng, het meisje dat uit de bamboe is voortgekomen. Baloilo's vrouw komt haar man zeggen, dat er iemand bij hun pleegdochter is. Baloilo antwoordt, dat hij vooruit geweten heeft, dat deze zou komen, en dat die jongeling bestemd is We Lele aloengs man te worden. Voorloopig blijft Manoeroe' dan bij Baloilo.

Niet lang daarna vestigde Manoeroe' zich te Sabang „zichtbaar”, een heuvel dicht bij de Rongkong-rivier. Bij den aanleg van den grooten weg Palopo—Masamba is een deel van dezen heuvel afgegraven. Hij legde daar eerst een akker aan. Baloilo zei tot Manoeroe': „Die akker is veel te groot; dien kunt gij niet alleen bewerken”. Na 7 dagen gingen beiden weer daarheen, en nu zag Baloilo tot zijn verbazing een groot huis vol menschen; dit alles was uit den hemel neergedaald. De lieden uit den hemel stonden onder aanvoering van Radjin, Mal. „ijverig”. Baloilo stierf van schrik, toen hij dit fraaie, groote huis zag, maar Manoeroe' bracht hem weer tot het leven terug, door hem met water te besprenkelen, waarin hij zijn hoofdhaar had gewasschen.

Manoeroe' zei tot Baloilo: „Meet dit huis nauwkeurig op, want het zal weer verdwijnen, en dan zullen we een huis bouwen gelijk aan dit.”

Toen Baloilo aan deze opdracht had voldaan, en weer naar beneden was gegaan, verdween de woning, maar de slaven bleven. Aan dezen werd nu opgedragen om in 7 dagen tijds een huis te bouwen te Sabang, op de plek waar de hemelsche woning had gestaan. Toen Manoeroe' na 7 dagen kwam kijken, was het gereed. Het kreeg den naam van Salaso (Boeg. „een vorstelijk paleis"); de lengte ervan bedroeg 13 vadem.

In deze woning trokken Manoeroe' en zijne vrouw, en hier werd hun zoon Laradja geboren. Toen gebeurde, wat reeds meermalen is verteld: Manoeroe' werd ontstemd, omdat zijn vrouw hem opdroeg het vuil van het kind weg te ruimen. Hij keerde daarom terug naar Koemamboe aan het Poso-meer. Hier gekomen, sprak hij: „Als ik werkelijk uit den hemel afkomstig ben, zal mij een middel worden gegeven om daarheen terug te keeren". Dan wordt een liaan (Poso: *waloegai*; Waiboenta: *bambaloe*) neergelaten, en daarin klimt hij naar boven. In den hemel aangekomen, hakt hij de liaan door, die naar beneden stort en in steen verandert; dit is de heuvel Tamoengkoe mBaloegai (verg. Adriani en Kruyt 1, I, 23-24).

Intusschen wist Manoeroe's vrouw niets van het heengaan van haar man. Thuisgekomen, vroeg ze aan de slaven: „Waar is Manoeroe'?" Het antwoord luidde: „Die is weggegaan". Toen zoogde We Lele aloeng haar zoon, en gaf hem over aan de zorg van Baloilo, waarna ze haar man volgde. Toen ze te Koemamboe kwam, was de liaan naar beneden gestort. Ze sprak toen: „Wanneer ik werkelijk van goddelijke afkomst ben, zal er een weg zijn om naar boven te gaan". Toen verscheen een regenboog en langs dezen ging ze hemelwaarts.

Het kind hield na het vertrek van zijn moeder niet op met huilen. Dit hoorde We Lele aloeng in den hemel, en daarom keerde ze nog eens naar de aarde terug om aan Baloilo te leeren om een wieg te maken, en daarin den kleine te wiegen. Ze zong daarbij:

Moimodo tamai asanamo

Motereki merima ngkatoewoea.

Toilangi peantoi kamai, (Heer des hemels zie hierheen neer)

Tomerande pedongeika naoe, (goden onder de aarde luistert)

Iamo tatoentoeni tomal. (hem volgen wij),

Gaoe nami to i dloroe toeona. (de adat van hem, die vroeger leefde).

Daarna keerde We Lele aloeng weer naar den hemel terug.

De vrouw van Manoeroe's zoon Laradja kwam uit een boom voort. Twee vorsten woonden achtereenvolgens te Sabang. De derde verhuisde naar Pinanto, een plek ten N.O. van het tegenwoordige Waiboenta. Ook daar verbleven twee vorsten achtereenvolgens; de vijfde stichtte het dorp Waiboenta.

De eerste Datoe van Loewoe', die bekend is onder den naam van Datoe Baloeboe (*baloeboe* „aarden kruik"), was een zoon van Laradja. Deze Datoe Baloeboe huwde met Opoe narawa, een kleindochter van Sawerigading. Deze prinses woonde eerst te Tjerekang, verhuisde van-

daar naar Walo bij Djampoe, en vervolgens naar Patima, waar ze met Datoe Baloeboue huwde. Een zoon van dezen verhuisde naar Malangke, dicht bij de zee; hij is bekend onder den naam van Pata matindo (matinro) i Malangke „die te Malangke is gestorven”. Later verhuisde de Datoe naar Palopo (zie A. C. en J. Kruyt, 1, 678, 679).

Waiboenta moet een sterke plaats geweest zijn. De naijver tusschen de vorsten van Palopo en Waiboenta bracht de eersten ertoe Waiboenta aan te vallen. Zevenmaal moet deze plaats door Palopo zijn belegerd, zonder dat men het meester kon worden. De achtste maal, dat het werd aangevallen, was door het Ned. Indisch Gouvernement in 1905, toen het zich moest onderwerpen.

De Datoe van Matano zou een jongere broer geweest zijn van Manoeroe'. Beiden bezaten samen een kookpot, waarvan de pot te Matano, het deksel te Waiboenta bewaard werd. De vorst van Matano bezat ook nog een gouden papegaai, een gouden kam en een gouden schildpad.

Te Waiboenta zouden nog 7 hoofdharen van Manoeroe' bewaard worden, die 7 vadem lang zijn. De afgesneden nagels van zijn vingers zouden verdeeld zijn onder de landen, die hij bezocht had; de nagel van den pink der rechterhand viel Boelili ten deel, van den ringvinger kwam aan Besoa, van den middelvinger aan Napoe, van den wijsvinger aan Rano Poso. Bada'ngka'ia kreeg den nagel van den rechterduim. De nagels van de linkerhand werden verdeeld naar Banasoe', Koelawi en andere streken in die buurt. Opmerking verdient, dat men in Napoe en Besoa geenerlei overlevering omtrent Manoeroe' kent.

215. *Verhouding van Bada' tot Waiboenta.*

De To Bada' houden zich dus voor verwant (*mohalaloe*) met Waiboenta. Ze willen er niet van hooren, dat ze aan Waiboenta onderworpen zouden zijn geweest. Toch was de verhouding als die van een mindere of jongere tegenover een meerdere of oudere. In de verhalen wordt dit verklaard uit het feit, dat de Waiboenta vorsten van een echten koningszoon afstammen, terwijl de Bada' Hoofden nakomelingen zijn van een slavin. Er is nog een andere overlevering, die deze ondergeschikte verhouding moet verklaren. Eens verzocht de zoon van Manoeroe' te Waiboenta zijn halfzuster in Bada' om hem te komen bezoeken. De vrouw voldeed aan dit verzoek. Toen zij bij haar broer was aangekomen, zei de vorst tot Baloilo: „Spreid een matras voor haar op den vloer, opdat zij daarop zitte”. Zijn zuster durfde hiervan echter geen gebruik maken, omdat ze dit al te veel eer vond. Toen sprak de broer: „Als het er zóó mee staat, zal ik je slechts voor de helft als zuster beschouwen, voor de andere helft als slavin” (Woensdregt 1, 6).

De To Bada' gingen dan ook nooit naar Waiboenta om den vorst aldaar eenigen dienst te bewijzen bij het herstellen van diens woning, en dergelijke, zooals onderworpen stammen dit bij hun heer plachten te doen. Om de drie jaar ongeveer kwam een officieel gezantschap van To Bada'

te Waiboenta om de verwantschap te bekrachtigen; ze brachten dan als geschenk witte hoenders, rijst, fijne foeja (*toboela*) en goud mee. Daarvoor in de plaats ontvingen ze een soort tulestof (*hampi*) en zout. Wanneer een vorst van Waiboenta overleed, bracht men er goud en witte buffels heen. Nimmer heeft men een slaaf gegeven om bij de begrafenis van den overleden vorst te worden doodgehakt. Stierf daarentegen een voornaam edelman in Bada', dan vroeg men in Waiboenta om een slachtoffer.

216. *Verhouding van Bada' tot Sigi.*

De verhouding van Bada' tot Sigi was een geheel andere. De Magaoe van Sigi werd door de To Bada' wel als heer erkend, omdat Sigi Bada' had overwonnen. Eens verscheen een groot leger To Sigi in Bada'. Het kwam echter niet tot een gevecht, want de To Bada' haastten zich hun onderwerping aan te bieden, waarvoor ze heel wat slaven, buffels en goud moesten offeren. Daarna werd vrede gesloten (*mototowi*). Men ging niet op geregelde tijden zijn opwachting maken bij den Magaoe van Sigi; maar als deze oordeelde, dat de tijd daarvoor was aangebroken, zond hij een boodschap naar Bada'. Dan bracht men veel goud, buffels, witte hoenders en rijst naar Sigi. Wanneer de vorst van dat land een vazal wilde tuchtigen, zond hij er de To Bada' op af. De To Sigi kwamen vaak in Bada', en dan beboetten ze de menschen daar voor alle mogelijke kleinigheden¹¹⁷⁾.

Volgens een mededeeling uit Dolo (Kaili-groep) is het in den oorlog van Sigi met Bada' als volgt toegegaan: Vijf geslachten geleden gingen negen To Sigi buffels koopen in Bada'. Ze werden echter door de To Bada' overvallen en gedood. Toen trok de magaoe van Sigi met een groot leger naar dit bergland om *mogoliaka bakena* „hunne lijken om te keeren“, d.i. te wreken. Het leger van Sigi werd echter verslagen. Aan een tweeden veldtocht namen ook de lieden van Sibalaja en Biromaroe deel, maar ook ditmaal leed men de nederlaag.

Ten einde raad vroeg Lampa bengo, magaoe van Sigi, om hulp aan zijn rivaal Daeng Pabila, magaoe van Dolo. Deze zegde die hulp toe. Hij koos zeventig dappere mannen uit, en verzocht Rapi kada, madika van Bangga met dertig man mee te gaan. Honderd jongens vergezelden den troep om te koken, en elk hunner droeg een bijl bij zich. Toen trok een groote krijgsmacht naar boven. Sigi met zijn beide bondgenooten vielen Bada'ngka'ia aan, maar de Malei was zeer gezwollen en had de heele omgeving in een moeras veranderd, zoodat men er niet door kon. Dolo en Bangga lieten nu een massa hout hakken, dat aan den rand van het moeras werd neergelegd. Toen er genoeg hout bijeen was, maakten ze in

¹¹⁷⁾ Volgens mededeeling van een prins van Sigi was het dorp Padalolo aan Bora schatplichtig; Bada'ngka'ia aan Poeloe; Gintoe en de dorpen in de kloof aan Paloe; Boelili, Bakekaoe, Tinoë en Bomba aan Sibalaja.

één nacht tijds een brug over het moeras. De inwoners van Bada'ngka'ia waren niet op hun hoede, omdat ze er op rekenden, dat de vijand niet over het moeras zou komen. Toen de To Sigi en de To Kaili nu in den vroegen morgen vóór het dorp verschenen, konden ze er gemakkelijk binnen komen. Vele goederen en buffels werden buitgemaakt; vele menschen gevangen genomen; het dorp werd verbrand.

Toen sprak Sigi tot Dolo: „Verdeel gij den buit”. Maar Dolo antwoordde: „Neen, dat moet gij doen, want deze oorlog is van u”. Toen verdeelde Sigi den buit, maar het gaf aan Dolo te weinig. Hierdoor stond Dolo op het punt om Sigi te gaan bevechten, maar de overwonnen To Bada' stelden voor om door een godsoordeel uit te maken, aan wien de To Bada' onderworpen zouden zijn. Toen maakten Sigi en Dolo ieder een groot vuur aan. Eerst sprak Sigi zijn vuur aan en zeide: „Als ik de meester van de To Bada' zal zijn, vlam dan op”. Het vuur bleef echter gewoon doorbranden. Dolo sprak hetzelfde tot zijn vuur, en zie, de vlam schoot op tot aan den hemel. Daarmee was uitgemaakt, dat Dolo de meester der To Bada' zou wezen. Bij het vredesluitens werd een ei op het hoofd stukgeslagen, en de To Dolo namen een tand van Asoe dompe (die in dit verhaal een hond der To Bada' is) mee; deze zou hem bijten, die aan den eed ontrouw werd.

Pekoerehoya (Napoe) werd aan Sigi toegewezen, Lengaroe aan Biromaroe en Tawailia aan Tawaili.

In Biromaroe vertelt men, dat de vrede tusschen Sigi en Bada' gesloten is door tusschenkomst van Ntowiwa, een Besoasch edelman, die in Sigi gehuwd was met de prinses Ntobongo „de doove”. Deze man had den titel gekregen van Kapita. Zooals wij onder Besoa hebben gezien, ligt hij daar begraven. Het vredesverbond zou eigenlijk tusschen Waiboenta en Sigi zijn gesloten. Bij die gelegenheid gaf Waiboenta een slaaf, Boengaramo geheeten, die doodgehakt werd. Sigi gaf een slavin, Boengaia, die door Waiboenta werd gedood. Verder ruilden de beide partijen van zwaard: dat van Waiboenta zou nog steeds te Biromaroe bewaard worden.

De verhalen van dezen oorlog en van den vrede, die daarna gesloten werd, verschillen van elkaar. Elk rijkje in de Paloe-vallei, dat er aan heeft meegedaan, kent zich het grootste deel van de overwinning toe.

Met Loewoe' heeft Bada' nooit iets te maken gehad.

217. Dorpen.

De meeste To Bada' zijn het er over eens, dat Bada'ngka'ia „groot-Bada'”, en Boelili de oudste dorpen zijn. Ik moet hierbij echter dadelijk opmerken, dat alles wat men vertelt van de verspreiding der menschen over dit land, betrekking heeft op den tijd, nadat de immigranten onder Manoeroe' hier waren gekomen. Van den tijd die daaraan vooraf is gegaan, is niets bekend.

Bada'ngkai'ia en Boelili liggen in het Zuiden des lands op heuvels, waar een menigte steenen worden gevonden, zoowel bewerkte als onbewerkte. Deze twee dorpen betwisten elkander den voorrang. Bada'ngka'ia

is zeker het voornaamste dorp geworden, nadat de immigranten zich onder Manoeroe' aldaar hadden gevestigd. Dat Boelili het oudste dorp moet zijn geweest, wordt o.m. gegrond op de omstandigheid, dat al het land benoorden de Malei-rivier aan Boelili toebehoorde, en dat dit door andere nederzettingen van dat dorp is gekocht. Dit hebben we dan zóó te verstaan, dat de immigranten, die zich in Boelili en Bada'ngka'ia vestigden, en die in vele opzichten boven de oorspronkelijke bevolking stonden, zich al het land toeëigenden, en dit tot het hunne verklaarden.

Tinoë, wordt door sommigen voor nog ouder gehouden dan Boelili, maar eenig bewijs is hiervoor niet bij te brengen. De ouden te Boelili zeggen, dat Tinoë vanuit Boelili is gesticht.

Gintoe moet mede een zeer oude vestiging zijn. Dit dorp kocht groote stukken land aan de overzijde van de groote rivier van Boelili: het land Lambongo, dat voor een deel met bamboebosch bedekt is; het werd voor 10 buffels gekocht door Gintoe en Sepè samen. Dan het land Bira ntoe'a, waar veel steenen beelden en potten gevonden worden. Ten Zuiden van de Belanta' strekte het gebied van Gintoe zich langs de rivier uit tot Kababoeroe, alles door aankoop verkregen grond. Alleen aan den rechteroever van de Malei, dicht bij de samenvloeiing met de Belanta', was het langen tijd nog grondgebied van Boelili. Op dat terrein had een vrouw van Gintoe een pisangtuin aangelegd. Toen nu eens een edelman van Boelili op zijn terugweg van Pili' daar langs kwam, doodde hij de eigenares van dien tuin. Ten gevolge van deze euveldaad verviel ook dit land aan Gintoe.

Tusschen Gintoe en Boelili liggen de landen Tolowe en Woea; deze behoorden eertijds aan Boelili. Maar een edelman van die plaats zondigde eens tegen de rouwvoorschriften bij den dood van een edelman van Gintoe, en daarom legde Gintoe beslag op dit land als straf voor de overtreding.

Uit dit alles blijkt wel, hoe groot de macht van Gintoe was geworden. In deze plaats woonden aanvankelijk slechts gewone menschen, dit zijn oorspronkelijke bewoners des lands. Dezen vroegen aan het hoofdgeslacht van Boelili, om een zijner leden aan Gintoe af te staan als Hoofd. Uit minachting voor deze plebejers liet men hen lang smeeken, en daarna stond men hun een jongen af uit het geslacht van Manoeroe'. Deze verhuisde naar Gintoe. Toen de tijd voor het bewerken der sawahs was aangebroken, zond de jonge edelman een boodschap naar het Hoofd van Boelili, om diens buffels te leen te vragen, ten einde zijn akkers om te woelen. Maar de hoofdman van Boelili gaf aan den afgezant alleen den achterpoot van een geslachten buffel mee, om zijn geringschatting te toonen.

Eerst dacht de jonge edelman met een aardigheid van zijn ouderen bloedverwant te doen te hebben. Toen echter bleek, dat het ernst was, plantte hij den buffelpoot in zijn veekraal, die niet groot was, want hij had slechts drie buffels, 1 mannetje en 2 wijfjes, die hij van Besoa gekocht

had ¹¹⁸⁾. Die drie buffels liet hij zevenmaal om de veekraal heenloopen. Toen kwamen 7 reigers, *bangko' ahoe*, aangevlogen. Ze cirkelden eenige malen over de kraal heen, en verspreidden zich naar verschillende kanten; slechts 1 dezer vogels vloog naar Boelili. Tot op dien tijd waren er alleen nog maar buffels in Boelili, maar na de komst der 7 reigers verspreidden deze dieren zich over heel Bada', want de *bangko' ahoe* hadden den levensgeest, *tanoeana'*, der dieren meegenomen. De edelman van Gintoe ging naar Boelili en sprak met den hoofdman aldaar af, waar de grens tusschen de beide plaatsen zou loopen: alle buffels die over deze grens heenkwamen, zouden voor Gintoe zijn. Het Hoofd van Boelili vond dit goed, want hij was ervan overtuigd, dat zijn buffels zich niet ver zouden verwijderen. Maar de dieren hadden zich al verspreid, en de overeenkomst kon niet meer ongedaan gemaakt worden. Vandaar dat er nu maar weinig buffels in Boelili zijn.

Toen de hoofdenzoon van Boelili naar Gintoe ging, vroeg hij te Bada' ngka'ia om het materiaal voor een tempel, *doehoenga*. Voordat er edelieden, *toe'ana*, waren, waren er nog geen tempels, zegt men.

Sepe zou na Gintoe zijn ontstaan; wij komen straks hierop terug. Van Gintoe uit werd ook de vallei bevolkt, waardoor de Belanta' stroomt, als zij de vlakte van Bada' verlaten heeft. Bomba is waarschijnlijk een vrij jonge vestiging; de bevolking van die plaats is vermengd met elementen, die van het Poso-meer afkomstig zijn. Toen het Gouvernement in Bada' kwam, woonden de menschen, behalve in een aantal gehuchten, in de volgende dorpen: Boelili, Bada'ngka'ia, Kanda, Bewa, Gintoe, Bakekae, Tinoë, Pada, Bomba, Lelio, Kolori, Lengkeka, Kageroa, Tomehipi, Toeare, Wonta'a en Manoewana. Thans zijn Tinoë en Kolori verlaten; de menschen van Manoewana hebben een nieuw dorp gesticht te Roende, dicht bij Bada'ngka'ia, en die van Wonta'a hebben zich opgelost in de bevolking van Gintoe.

Een bijzondere plaats onder de Bada'sche dorpen heeft Manoewana (het latere Roende) ingenomen, doordat het geheel afhankelijk was van de edelen van Bada'ngka'ia. In dit dorp hebben zich blijkbaar geen leden van het immigranten-geslacht gevestigd. Toch waren de hoofden van Manoewana door huwelijken met toe'anas van Bada'ngka'ia aan den adel verwant, *matina*. Vroeger woonden deze menschen te Kana „warme bron”, dicht bij Bada'ngka'ia. Uit hen kozen de edelen hun voorvechters, want het waren dappere lieden. Door allerlei slinksche beboetingen kwamen ze echter geheel in de macht der edelen, die zich met hun eigendommen verrijkten, en hun land ontnamen. De edelen boden daartoe van hun buffels aan, als het *mowahe tampo'* „het met bloed besprenkelen van den grond” (om dezen vruchtbaar te maken), vierde. Later verklaarden zij dan,

¹¹⁸⁾ Een andere lezing spreekt van 7 buffels. Toen men zich naar Besoa begaf om deze dieren te koopen, zou de weg van Bada' naar Besoa over den Hantoboe zijn gemaakt.

dat het land hun eigendom was, omdat het gedrenkt was met het bloed hunner dieren.

Om aan den druk te ontkomen, vestigden ze zich te Manoewana, op grooteren afstand van Bada'ngka'ia. Maar het hielp hun niets. De gebeurtenis, die hen voorgoed aan de macht der Bada'sche edelen overleverde, was de volgende: Men ging eens gezamenlijk visch vangen in den vijver Woehoe' „vischvijver". Een toe'ana-dochter van Bada'ngkai'ia vroeg om mede van de partij te mogen zijn. Terwijl men nu dicht op elkaar telkens met de handen in het modderige water greep, om de visschen te pakken, vatte een man bij vergissing den voet van het toe'ana-meisje. Deze gaf hoog op van de belediging, die men haar had aangedaan. De edelen bliezen de zaak op, en Manoewana werd tot het betalen van zulk een hooge boete veroordeeld, dat het al zijn buffels kwijt raakte.

De verhouding dezer menschen tot de edelen van Bada'ngka'ia was van zoo'n ondergeschikten aard, dat zij meermalen een der hunnen moesten afstaan, als er een menschenoffer noodig was. De macht der traditie en de bijgeloovige vrees voor het toe'ana-geslacht zijn zóó groot, dat ze zich tot nu toe aan onrechtmatige handelingen van edelen onderwerpen, ofschoon men weet, door het Gouvernement beschermd te worden.

218. *De namen der dorpen.*

Boelili beteekent: „iets omtrekken, rondom iets gaan". Volgens een overlevering zou namelijk kort na de stichting van deze plaats een oude man met een langen baard om het dorp heen zijn geloopt. Met welk doel hij dit deed, wordt niet vermeld.

Een andere algemeen bekende overlevering vertelt echter, dat de namen door Manoeroe' aan de dorpen zouden zijn gegeven; weer een ander verhaal zegt, dat de namen gegeven werden door een edelvrouw te Gintoe, bij gelegenheid van het sluiten van een verbond tusschen Waiboenta en Bada'. De namen zouden dan zijn ontleend aan de bladeren van verschillende boomen en planten, waarin de rijst voor elk dorp zou zijn verpakt geweest: Bada'ngka'ia kreeg zijn rijst in een *bada'*-curcuma-blad; Boelili kreeg het zijne in een blad van den *boelili*-boom; Bomba in dat van de *bomba*-plant (*Maranta dichotona*); Sepe in een *epe*-blad; Gintoe in een *bioe*-blad (volgens anderen is *gintoe* hetzelfde als *wintoe*, een orchidee, die in de bosschen op het gebergte groeit; deze plant heeft gele stengels, die voor allerlei vlechtwerk worden gebruikt; Gintoe zou namelijk het recht hebben gehad de horens van koperblik op de strijdmuts vast te hechten met *wintoe*, wat wordt beschouwd als een onderscheiding voor groote dapperheid; verg. Woensdregt 1, 6).

In 1930 bedroeg het aantal To Bada', die in hun land wonen, bijna 5000 (4960). Buiten hun land worden op verschillende plaatsen van Midden-Celebes kolonies van To Bada' aangetroffen, waarvan het aantal zielen niet is aan te geven (dit geldt evenzeer voor Besoa en Napoe). De dorpen der To Bada' zijn tegenwoordig: Bada'ngka'ia, Roende, Gintoe,

Boelili, Bakekaoe, Bewa, Pada, Kanda, Bomba, Lelio, Lengkeka, Kageroa, Toeare.

219. *De wijken in de dorpen.*

De drie moederdorpen waren eertijds verdeeld in wijken. Zoo had Boelili 7 wijken, die de namen droegen van Piore, Panto, Kahaboe'a, Lanti, Kaladoena, Pakawa en Powalia; de laatste wijk lag op het hoogste terrein in het midden van het oude dorp. Zulk een wijk heet *hampaka* „één plaats, één afdeeling". Toen ik het dorp in 1908 bezocht, hadden vier van deze wijken nog haar eigen tempel, *doehoenga*. Vroeger had elke wijk haar tempel, maar door sterfte en het veelvuldig uitzwermen der bevolking, gingen enkele wijken zoodanig in ledental achteruit, dat men niet meer in staat was zijn eigen tempel te onderhouden.

Gevraagd naar het ontstaan dezer wijken, die elk een aantal huizen tellen, antwoordde men, dat de eerste bewoners der dorpen hun huizen een naam gaven. Toen die families van die eerste bewoners zich uitbreidden, moest men meerdere huizen bouwen, maar elke groep huizen bleef men toch met den naam van de eerste woning aanduiden. Van praktische beteekenis was deze indeeling niet; men mocht zoowel in zijn eigen wijk, als in een andere huwen.

Bada'ngka'ia telde drie wijken. Bij mijn eerste bezoek aan die plaats had alleen de wijk Loebi nog haar tempel.

Gintoe heeft voor haar twee wijken altijd slechts één tempel gehad.

220. *Sepe.*

Een bijzondere plaats in de geschiedenis van Bada' neemt het voormalige dorp Sepe in. Het lag op een mooie vlakte aan den rechteroever van de Belanta', N.N.W. t. N. van Boelili, tusschen de rivieren Beta'oea en Haloe ka'ia. Het waren drie nederzettingen: Kase, Koelai en Sepe, vlak bij elkaar. Een groot deel van de wallen dezer dorpen is nog aanwezig. Binnen en buiten die wallen vindt men tal van steenen, waarop de huizen hebben gestaan. Binnen de omwalling van Koelai ziet men nog 12 lange steenen overeind staan, waarvan men zegt, dat hierop de tempel heeft gerust. Ze staan echter losjes in den grond en zijn verschillend van hoogte. In de omgeving van deze dorpen vindt men steenen beelden, o.m. den bijna 5 meter hoogen Tosalogi, en tal van steenen vaten, voltooide en onvoltooide.

Allerlei overleveringen die een antiek karakter dragen, zijn met deze plek verbonden. Zoo zegt men, dat Sepe door honden en varkens gemaakt is, want toen men deze plaats „ontdekte", waren er niet anders dan honden en varkens, die er gedurende den nacht kwamen dansen, *moraigo*. Omdat men er geen menschen aantrof, maakte de „ontdekker" er zijn huis, en sindsdien kwamen de honden en varkens er niet meer dansen.

Langen tijd verkeerden de eerste bewoners in onzekerheid, of de plek geluk dan wel ongeluk zou aanbrengen¹¹⁹⁾. Het eerste bleek het geval te zijn, want de inwoners namen snel in aantal toe, en ze kregen veel slaven, buffels en goud.

Wie heeft nu Sepe gesticht? Sommigen beweren, dat lieden van Boelili Sepe hebben gesticht. Men vindt bij Boelili nog een Pada i Sepe „Sepevlakte”, maar dit zegt op zichzelf niets. Men zou dit dan zóó hebben te verstaan, dat de immigranten, die zich over het land verspreidden, vanuit Boelili ook naar Sepe gingen. Volgens de gangbare meening wordt de stichting van Sepe toegeschreven aan een Rampi'schen edelman, die een reiziger de beenen had verbrand in den oven der smidse, om welke euveldaad hij uit zijn land verdreven werd (volgens een ander verhaal was de reden, waarom hij gedwongen werd zijn land te verlaten, dat hij zich met een dier had afgegeven). De uitgestootene was eerst naar Boelili gevlucht, maar men wilde hem hier niet hebben. Daarom trok hij verder naar Napoe, waar hij het dorp Beaoe „kemiri-boom, Aleurites moluccana” stichtte. Van hier weer door de To Napoe verdreven, ging hij terug naar Bada', en stichtte daar Sepe. Toen zijn zoon eens ging visschen bij Toempoe ara', haalde hij met zijn hengel allerlei kookgerei van goud op, en ten slotte een geitje, dat zich ontpopte als een schoone jonkvrouw. Zij werd de vorstin van de lieden van Sepe, en gaf het leven aan vier jongens en één meisje. De jongens werden de vorsten, *datoe*, van Bada'ngka'ia, Gintoe, Boelili en Bomba, en het meisje werd het Hoofd van Sepe (verg. Woensdregt 1, 40, noot 2)¹²⁰⁾. Hier hebben wij dus hetzelfde verhaal als van den edelman van Biro in Napoe, die een geit opvischte uit de plas Woerangka (zie I, 177).

Het verhaal van Sepe gaat nog verder. Toen de ouders van den jongen man het meisje op de slaappleats van hun zoon hadden ontdekt, vroeg de vader haar: „Waarom ben je op aarde gekomen?” Het meisje antwoordde: „Mijn ouders hebben mij gestuurd om met uw zoon te trouwen”. De vader: „Laat je vader dan hier komen om over het huwelijk te spreken”. Het meisje zond een geest naar den hemel, en dadelijk daarop kwam een boodschap van den vader van de hemelinge: „Morgenavond kom ik *mompopa-doeloe* (bruid en bruidegom uit hetzelfde mandje rijst laten eten, ten teeken, dat ze in den echt verbonden zijn)”.

De hemeling kwam: 's nachts had hij de gedaante van een mensch,

¹¹⁹⁾ Aan deze onzekerheid zou het dorp zijn naam ontleend hebben, want, zegt men, *sepe* moet eigenlijk *tepe* „in onzekerheid verkeerend” zijn.

¹²⁰⁾ Om deze reden mag een groot deel van de inwoners van Kanda, waarheen het overblijfsel van Sepe is verhuisd, geen geitenvleesch eten. De inwoners van het dorp Pada zouden geen hertevleesch eten, omdat hun voorouders herten waren. De Bada'vlakte is thans rijk aan herten, maar menschen van ongeveer 50-jarigen leeftijd vertelden mij bij mijn eerste bezoek in 1908, dat, toen zij jong waren, deze dieren daar nog niet voorkwamen. Hoe ze er gekomen zijn, wist men niet te zeggen. — De inwoners van Bada'ngka'ia zouden van een python afstammen (verg. Woensdregt 1, 40, noot 2).

maar overdag was hij onzichtbaar. Niet lang daarna kreeg het paar een zoon, die den naam ontving van Soele rano „hart van het meer”. De moeder sprak met den vader af: „Wanneer het kind defaaceert, moet gij het vuil opruimen”. Toen het kind weer eens den vloer had bevuild, riep de moeder den vader om de faeces op te ruimen. Maar omdat de man juist bezig was met de dorpelingen te vergaderen, riep hij terug: „Bedek het vuil maar met asch, dan kom ik het straks opruimen”. Nu deed de moeder het zelf, maar ze was er zeer over ontstemd.

Nadat ze gegeten hadden, zei ze tot haar zoon: „Ga mee naar de rivier”. Aan den waterkant gekomen, liet ze den jongen vier bamboe staken in den grond planten, en zei hem met haar te gaan baden. Maar de jongen wilde niet. Toen zei ze: „Blijf dan hier mijn kleeren bewaken”. De moeder dook in het water onder, en ze kwam niet meer boven. De jongen viel op den oever in slaap. Hij werd 's nachts wakker in een mooi huis, en hij hoorde het geluid van vele buffels. Hij zei: „Ik heb honger”. Op hetzelfde oogenblik stond er rijst vóór hem. Hij zei: „Ik heb dorst”. En er stond een nap palmwijn vóór hem. Toen het dag geworden was, zag hij, dat de vier bamboe staken een veekraal geworden waren, waarin een menigte buffels zich verdrong. Een onzichtbare hand liet ze uit, en weidde ze. Drie nachten bleef de jongen daar, op geheimzinnige wijze gevoed en gelaafd.

Toen keerde hij naar huis terug, en vertelde alles aan zijn vader. Dit was de reden, zegt men, waarom de inwoners van Sepe zoo rijk waren aan buffels en goud. Als rechtstreeksche afstammelingen van Soele rano worden genoemd: Tonggedo (Amana Bohana), en Tamboenga (Amana Tongko); beiden leefden nog in 1926.

Een ander oud verhaal zegt, dat Sepe eens verwoest is geworden door een aardbeving, gevolgd door een overstroming, omdat een jonggehuwde vrouw zich gedurende de afwezigheid van haar man met een hond had afgegeven. Bada'ngka'ia moet ook eens door een overstroming zijn geteisterd, waarvoor men als reden opgaf, dat men een hagedis had uitgelachen. Aardbevingen zouden meermalen het gevolg zijn geweest van het uitlachen van een kat.

In verband met al de overleveringen, die aan Sepe verbonden zijn, kan het ons niet verwonderen, dat er ouden van dagen zijn, die de meening als zouden Bada'ngka'ia en Boelili de oudste dorpen zijn, niet deelen; zij zeggen, dat Sepe er het eerst was. Het zou even oud zijn als het stamdpok Pekaloea in Rampi'. Met dit dorp heeft Sepe eens oorlog gevoerd, bij welke gelegenheid een vorstendochter krijgsgevangen werd gemaakt. Deze huwde met het Hoofd van Sepe, waardoor de beide dorpen aan elkaar verwant werden.

221. *De ondergang van Sepe.*

Sepe was een groot, welvarend dorp geworden; de inwoners waren zóó rijk, dat hun huishoudartikelen van goud waren; van goud waren de kommen, waaruit ze dronken, en waarin ze zich de handen wuschen.

Armringen, haarbanden, speerschachten waren alle van goud; ja zelfs de bakken, waarin men de varkens te eten gaf, waren van goud. Hun buffels waren zóó talrijk, dat de huiden weinig waarde voor hen hadden; ze maakten zelfs de broednesten der kippen van buffelhuid. Deze voorspoed maakte hen overmoedig, zoodat ze het den voorbijgangers lastig maakten door hen met blaasroeren te beschieten en hen met steenen te werpen.

Een en ander wekte de ijverzucht op van de stamgenooten in Gintoe en Tomehipi. In eerstgenoemde plaats was het Penga'e (Amana Parahi), in Tomehipi Ratowo (Amana Towana), die het plan tot verwoesting van Sepe opmaakten. Tegelijkertijd zou ook Hohawa, een boomnaam (een dorp, dat stond op de plaats, waar nu Kageroa ligt), worden verdelgd. De genoemde hoofden verzochten den toe'ana van Koelawi tot hen te komen. Toen deze edelman in Tomehipi was, spraken de samenzweerders: „Wij hebben u geroepen om ons te laten luizen, want we hebben vele luizen, groene, roode, gele” (waarmee de rijkdommen van Sepe en Hohawa werden bedoeld). De toe'ana van Koelawi zegde zijn hulp toe (als men iemand op een ander afstuurt om hem te dooden, heet dit in Bada' *mehoebi*). In zijn land teruggekeerd, verzamelde hij zijne mannen. Toen hij met zijn leger te Gimpoë was weergekeerd, zond hij enkele zijner mannen vooruit naar Hohawa met de boodschap: „Ik ga Biri' Bangko' (in Rampi') aanvallen. Doet gij hieraan mede?” De mannen van Hohawa hadden wel lust in dit avontuur, en trokken met de To Koelawi mee. De laatsten echter keerden in kleine troepjes naar het nu van mannen ontbloote Hohawa terug, en terwijl hun bondgenooten Biri' Bangko' belegerden, plunderden de To Koelawi hun huizen en staken deze in brand. De belegerden te Biri' Bangko' wezen hun belegeraars op de rookzuil, die ten hemel steeg op de plek, waar hun dorp lag. Ze keerden in allerijl terug, maar vonden alles in de asch gelegd. Later verzochten de To Bada' aan Koelawi om op de oude plek een nieuw dorp te mogen bouwen. Dit werd hun toegestaan, nadat eerst een buffel was geslacht „om het bloed af te wasschen” (Banasoe': *pokaboïhi raa*). Toen bouwde men het huidige Kageroa „waar verwoest is”.

Het daarop volgende jaar kwam Sepe aan de beurt, en ook dit dorp viel door een list. Er werd daar namelijk een groot doodenfeest gevierd, omdat het Hoofd van die plaats enkele dagen te voren overleden was. Daar kwamen toen ook vele To Koelawi, zoogenaamd als gasten. Gedurende den nacht werd ter eere van den overledene gereïdant (*moraigo*). Een van de regels die de To Koelawi zongen, luidde :

Raigo ntatoeroesi, iko melolo ntaba raamo,

wat wil zeggen: Als we met reïdansen ophouden, zal er aan de speren (die met *Dracaena*-bladeren vergeleken worden) bloed kleven.

Tegen het aanbreken van den morgen zong men weer :

Apa ntababei, apa ntaba, koeitai sore mporasike,

wat wil zeggen: Wat zullen we nu doen, ik zie, dat we geluk zullen hebben.

Toen trokken ze de zwaarden en hakten er op in. Tientallen mannen werden gedood; vele vrouwen en kinderen gevangen genomen, en meegevoerd. De lieden van Bada' ngka'ia, Boelili en Bomba kwamen Sepe te hulp, maar toen ze daar kwamen, was de vijand al verdwenen. De aanvoerder der To Koelawi heette Tadandi. In zijn overmoed zong hij op den terugweg:

Bali limbo, mate mpetora, Lebotoe bo Tolaba,

waarmede hij wilde zeggen: Uw woonplaats is tot een poel geworden, gestorven van verlangen, Lebotoe en Tolaba (de beide Hoofden van Sepe).

Toen Tadandi merkte, dat hij achtervolgd werd, liet hij vele van de krijgsgevangenen, die niet snel genoeg mee konden, dooden; maar hij zelf sneuvelde ook in het treffen, dat daarop volgde. Er zou misschien niet veel van het Koelawi leger zijn overgebleven, wanneer niet een zijner Hoofden, Talebe, de To Bada' had toegeroepen: „O Amana Tobo (grootvader van den in 1935 overleden Amana Dewoa) zijn dit niet uw zwaard en uw speer?” (hebt gijzelf ons niet door het zenden van deze wapenen uitgenoodigd Sepe te komen verwoesten?). De To Bada' vroeg: „Van wien zijn die wapens?” Het antwoord luidde: „Van Tomehipi en van Gintoe”. De To Bada' riep terug: „Dan weet ik, hoe de zaak in elkaar zit!” Toen werd de vervolging gestaakt.

Toen bekend was geworden, dat Tomehipi en Gintoe de To Koelawi hadden geroepen, besloten de overige To Bada' Sepe te wreken. Gintoe begreep het en versterkte zijn benteng. Toen Amana Parahi eens naar zijn akker ging, legde men zich in hinderlaag; hij en zijn zoon Parahi werden gedood. Daarna gingen de inwoners van Tomehipi naar Gintoe, en vroegen aan de To Bada' om hun Hoofd Amana Towana te komen dooden. Door dit verzoek bewerkten ze, dat hun dorp niet zou worden aangevallen. Maar Amana Towana was op zijn hoede, en de lieden, die op hem werden afgezonden om hem te dooden, moesten telkens onverrichterzake terugkeeren. Vele getrouwen bewaakten den edelman, en hij hield er ook veel honden op na. Toen was er een slaaf van Amana Tobo, Kalilo genaamd; deze zwom in den nacht, terwijl men in Tomehipi reidansen uitvoerde, de rivier tegenover deze plaats over, en kwam zodoende ongemerkt in het dorp. Kalilo sloop in het huis van Amana Towana, en een makker posteerde hij onder de woning. Beiden staken hunne zwaarden tegelijkertijd in het lichaam van den slapende, de een van bovenaf, de ander van onder den vloer heen, zoodat de lemmetten hunner zwaarden op elkaar stootten. Kalilo verloor bij deze gelegenheid de scheede van zijn zwaard, en hierdoor kwam men er achter, wie de moord had bedreven.

Toen de Koelawi-strijders met de overgebleven krijgsgevangenen in hun land terugkwamen, zongen de vrouwen:

*Noeoemba rai pepaolamoe Tadandi.
Matoeroerako i Pada ngKoelai.*

„Hoe is het gegaan met uw *paola* (geleidegeschenk, dat meisjes aan mannen meegeven, die ten oorlog gaan) Tadandi, dat men u op de Koelai-vlakte heeft laten sneuvelen". De verwoesting van Sepe moet tusschen 1850 en 1855 hebben plaats gehad.

Onder de krijgsgevangenen was ook Marahi, een dochter van den toe'ana van Sepe. Deze huwde later met den maradika van Toro. Ze kreeg twee zonen, Mpole en Tobenoe genaamd. Later zijn deze jongens met hun moeder door de inwoners van Gintoe voor 20 buffels vrijgekocht, en naar hun land teruggekeerd.

222. *Oorlog van Bada' met Koelawi.*

Het moet ongeveer in 1895 zijn geweest, dat de To Koelawi het Bada' dorp Padalolo „langwerpige vlakte" verwoestten, maar hiervan zouden de inwoners van die plaats zelf de schuld zijn. Hun Hoofd, Amana Maloho namelijk, zou tweemaal beproefd hebben een troep To Koelawi te doden, misschien wel hiertoe gedreven door een wraakgevoel voor het verwoesten van Hohawa. De To Koelawi deden alsof ze niets hadden gemerkt, maar toen ze ook een rekening met Boelili hadden te vereffenen, kwamen ze onder hun Hoofd, Oemana Sapeta, in het land. Bada'ngka'ia stichtte vrede tusschen Boelili en Koelawi, zoodat dit dorp niet werd aangevallen. Op den terugweg bleven de vijanden 2 nachten te Padalolo; daarna vertrok het grootste deel van den troep, zoodat de inwoners van dit dorp geen argwaan meer koesterden. Toen doodden de weinige achtergebleven To Koelawi Amana Maloho en vier andere mannen, en staken het dorp in brand.

Een ander maal waren de To Koelawi gekomen om Gintoe in te nemen, maar dat lukte hun niet. Men beproefde het daarop met een list. Men liet zijn schilden in het bosch achter, en trachtte in het dorp te komen, voorgevende vriendschap te willen sluiten. Maar de lieden van Gintoe liepen niet in de val.

Bij een andere gelegenheid belegerden de To Koelawi het Bada' dorp Manoewana. De aanleiding daartoe was deze: Op een gezamenlijken veldtocht van To Bada' en To Koelawi naar Pada-Seko, had een Bada'sch edelman overspel gepleegd met een Rampi' vrouw. Dit feit had het oorlogsgeluk van den troep bedorven, zoodat ze geenerlei voordeel op den vijand behaalden. Op verzoek van de beleedigde To Rampi' vielen de To Koelawi de To Bada' aan. De schuldige edelman verborg zich te Manoewana, met het gevolg, dat voor deze plaats het beleg werd geslagen. Bij deze gelegenheid moet het gebeurd zijn, dat een edelvrouw van Manoewana, Roë genaamd, die vele verwanten had onder de belegerende To Koelawi, zich van hare kleeren ontdeed, en zich op den wal van het dorp naakt aan den vijand vertoonde. „Gij, To Koelawi, dat gij bestaat, komt door ons vrouwen. Wanneer gij naar Pada trekt om daar te vechten, bij wie anders vraagt gij dan teerkost voor de reis dan bij ons? En gij, To Rampi', als gij naar Koelawi reist, bij wie anders vraagt gij uw leeftocht dan bij ons?"

Bij deze woorden wierp ze een ei naar den vijand toe. Zij vervloekte ook het Hoofd der To Koelawi, die den naam droeg van Tokeho. Ze verweet hem, dat hij kort geleden in haar dorp gegeten had, en dat degeen, die toen voor hem gekookt had, reeds gesneuveld was. Volgens sommigen keerden de belegeraars daarop naar hun land terug; maar anderen vertellen, dat de inwoners van Bada'ngka'ia de lieden van Manoewana uit hun hachelijke positie hebben gered. Kort daarop drongen de soldaten het land binnen (1905).

223. *Oorlog met Pada-Seko.*

Naar Pada-Seko richtten de To Bada' ook geregeld hun krijgstochten. De aanleiding tot deze veldtochten moet het feit zijn geweest, dat twee mannen van Pipikoro, Ntohoera en Latondi genaamd, naar Pada waren gegaan om handel te drijven. Toen de To Pada zagen, dat de vreemdelingen veel goederen bij zich hadden, doodden zij de handelaars en hun volgelingen, en roofden hun waren. Van deze lieden ontsnapte slechts één slaaf, die via Bada' naar zijn land terugkeerde. Aan dezen man gaven de To Bada' de boodschap mee, dat zij ook van de partij zouden zijn, wanneer de To Pipikoro wraak gingen nemen. Nadien zijn ze herhaaldelijk daarheen geweest. Op hun laatsten tocht, waarschijnlijk in 1903 ondernomen, hadden zij geen succes, om de reden die boven reeds is medegedeeld.

224. *Oorlog met Rampi'.*

Ook met Rampi' heeft Bada' herhaaldelijk gevochten. Over deze oorlogen zal ik echter spreken, wanneer het landschap Rampi'-Leboni beschreven wordt, omdat deze veldtochten in nauw verband staan met de verhouding, waarin beide volken tot elkaar stonden.

225. *Oorlog met Poso.*

Naar de Poso-streek werden vele strooptochten ondernomen, waarvan ikzelf in de negentiger jaren getuige ben geweest. Het Poso-meer was een uitgezocht terrein voor deze menschen, om er hun willekeur bot te vieren. Als grond voor hun eigenmachtig optreden in die streek wordt het volgende verteld: Enkele gedeelten van en bij de Meerstreek, met name Bantjea en Palande, waren aan Waiboenta schatplichtig. Deze verhouding zou ontstaan zijn, nadat eenige lieden van Waiboenta naar genoemde streken waren gegaan, en zich met de bevolking aldaar hadden vermengd. Nadat nu de To Bada' de To Raa bij Gintoe hadden verslagen, waarvan straks sprake zal zijn, wilde de vorst te Waiboenta de zaak weer goed maken, door zijn vasalstaatjes Rato, Palande en Bantjea in de handen van de To Bada' over te geven. De laatsten beschouwden zich dus als de meesters van die landen, en deden er wat ze wilden.

Volgens een ander verhaal zou de oorzaak van de gespannen verhouding tusschen Bada' en Dongi (de Meerstreek) geweest zijn, dat de To Dongi

herhaaldelijk de To Bada' overvielen, als de laatsten buffels kwamen koopen aan het Poso-meer. Toen dit weer eens gebeurde, sprong de Bada' edelman uit de hut, reikte zijn zwaard aan de belagers over en zei: „Doodt mij hiermee!” Dit deden de Posoërs ook (zonder eenigen schroom wordt zulke romantiek verteld!).

Naar hetgeen weer anderen vertellen, zouden de herhaalde sneltochten van de To Bada' in de Meerstreek plaats hebben gehad op bevel van Manoeroe', den uit den hemel neergedaalden vorst, die zijn residentie eerst te Pamona aan de Noordzijde van het Poso-meer heeft gehad, en daarna naar Bada' is getrokken (I, 212). Van hier trok hij naar Waiboenta, waar hij de stamvader is geworden van het vorstenhuis. Toen Manoeroe' namelijk naar den hemel zou terugkeeren, sprak hij: „De To Waiboenta en de To Bada' zijn bloedverwanten van elkaar. Als een van mijn nakomelingen sterft, brengt dan mijn speer naar Bada', dan zullen de menschen daar bladeren gaan zoeken aan het Meer” (d.i. ze zullen daar gaan snellen, om den rouw op te heffen).

De Posoërs gingen ook wel naar Bada', zegt men, maar dit waren slechts strooptochten van kleine groepen. Eens toch moet er een slag in het open veld zijn geleverd bij Boelili, waarom die vlakke nog den naam draagt van Pombebataa „waar men elkaar gehakt heeft”.

De To Bada' hadden aan den Noordkant van het Meer, te Boejeompondoli, een kolonie gesticht. Daar weet men nog heel wat te vertellen van hun vexaties. Terwijl bijvoorbeeld een Posoër gezellig pinang zit te pruimen bij een To Bada', weet de laatste zijn kalkbusje in de nabijheid van den bezoeker te schuiven, zoodat deze er door een onwillekeurige beweging op komt te zitten. Hieruit neemt de To Bada' aanleiding den ander een zware boete op te leggen.

Een andermaal, wordt een twist uitgelokt, doordat een Bada' hoofdman, die te Pamona aan de uitvloeïing van het Poso-meer is neergestreken, menschen naar het dorp Moengkoe Dena stuurt om voedsel te vragen. Wanneer men hun niets geeft, omdat ze al zoo vaak zijn komen bedelen, nemen ze zelf van de te velde staande vruchten. De eigenaar vervolgt een hunner, die met een vracht maïs wegvlucht; hij geeft met zijn hakmes een houw over den draagdoek, zoodat de gestolen vruchten op den grond vallen. Hieruit zou bijna een oorlog zijn ontstaan, wanneer het Hoofd van genoemde plaats niet den vrede had gekocht met 130 pakken zout.

De To Bada' ontzagen zich zelfs niet om menschen in den nacht te dooden, met wie ze in den vooravond vriendschappelijk den maaltijd hadden gebruikt. Wat de To Bada' voor de stammen om het Poso-meer waren, waren de To Napoe voor de meer noordelijk wonende Bare'e sprekers.

226. *Oorlog met Kinadoe.*

Geregeld namen To Bada' deel aan de krijgstochten, die de inwoners van Leboni met de Bare'e toradjas ondernamen naar de To Kinadoe, de

stammen in het merengebied van Malili, die ervvijanden van de Oost-toradjas geworden waren, doordat ze een hunner voorvaders de beenen hadden afgebrand in de smidse, waarna ze zich meester hadden gemaakt van zijn koopwaren (Adriani-Kruyt 1, I, 202).

227. *Oorlog met Dolago.*

Evenals de To Napoe gingen ook de To Bada' in het Dolagosche (Parigi) vechten, tegen welk landschap de vorst van Sigi een veete had, waarom hij al zijn vasallen de opdracht gaf, dat land te bestrijden. Zooals de To Napoe zich op hun dapperheid verhieven ten koste van de To Koelawi, vertellen de To Bada', dat de To Napoe vergeefs beproefd hadden Dolago in te nemen. Dezen zeiden tot genen: „Als u dit gelukt, hebt gij een penis; gelukt het u niet, dan hebt ge er geen!” De To Bada' gebruikten een list: Een hunner ging als een vreedzaam reiziger in Dolago wonen, en huwde daar een meisje van het land. Een jaar later kwam een groote macht Dolago aanvallen. De verrader deed eerst, alsof hij zijn landgenooten hevig bestreed, maar hij had gelegenheid om met zijn verwanten een afspraak te maken, dat een hunner 's avonds zou vragen binnengelaten te worden, om aan den te Dolago wonenden landgenoot een bezoek te brengen. Wanneer dit werd toegestaan, zou een troep To Bada', die zich in de onmiddellijke nabijheid van de poort verborgen had, bij het openen ervan binnendringen. De list gelukte: de To Bada' drongen het dorp binnen, en er ontstond een verschrikkelijk handgemeen. Men vertelt, dat de inwoners van Dolago zakjes met goud uit de huizen neerlieten, en als de To Bada' het aangeboden wilden pakken, werden zij gegrepen door een ijzeren haak, die er achter verborgen was, en daarmee werden ze in huis getrokken, en afgemaakt. Het gelukte den aanvallers toch zooveel menschen te dooden, dat ieder een stuk menschenscalp aan zijn zwaard had hangen, toen zij zegevierend door Napoe trokken op den terugweg naar hun land.

228. *Gevechten onderling.*

Van zulk een vechtlustig volk kan het ons niet verwonderen, dat zij bij onderlinge twisten het zwaard lieten beslissen. Zoo wordt verteld van een gevecht tusschen Tomehipi en Tinoë, naar aanleiding van gepleegd overspel. Meermalen werd een afspraak gemaakt om elkaar op een bepaald punt te ontmoeten, ten einde een gerezen geschil uit te vechten, maar vaak lieten de goden, *anditoe*, het dan niet tot een treffen komen, bijv. door het zenden van een zwaar onweder, zoodat het gevecht niet kon doorgaan. Zoo zouden de lieden van Bada'ngka'ia en Gintoe elkaar eens op een veld aan den rechteroever der Malei ontmoeten, om een zaak uit te vechten. Maar op dien dag was de rivier zóó gezwollen, ofschoon men midden in den drogen tijd was, dat de menschen van Bada'ngka'ia niet aan den anderen oever konden komen. Terwijl nu beide partijen zoo

tegenover elkaar stonden, alleen door de gezwollen rivier gescheiden, riep een edelman van Bada': „Wat is eigenlijk de reden, dat wij met elkaar willen vechten". De toe'ana van Gintoe antwoordde: „Ik weet het niet". Toen legden de Hoofden van beide kanten de zwaarden af, en hun schilden neer, en Amana Kambero van Bada'ngka'ia zwom de rivier over. De zaak werd besproken, en eindigde met het betalen van 3 buffels door Bada'ngka'ia aan Gintoe.

Een paar jaar vóór de komst van het Gouvernement in Midden-Celebes werd een Bada'sch edelman van Boelili, Amana Boelohoe, bij Mapane door To Koelawi vermoord. Dit voorval veroorzaakte een groote opschudding in het land. Men was algemeen overtuigd, dat een Bada'sch Hoofd last tot den moord had gegeven, maar men wist niet wie. Bada'ngka'ia beschuldigde Gintoe, maar kon het niet bewijzen. Amana Beto van Bomba greep deze gelegenheid aan om Gintoe een hak te zetten. Hij ging naar Boelili en wist de menschen daar te overtuigen, dat Gintoe de schuldige was aan den moord. Men besloot dus dit dorp daarvoor te straffen. Amana Beto zou daarbij helpen. Hij zou tegen den avond naar Gintoe gaan, buiten het dorp in een hut slapen, en den volgenden morgen vroeg het Hoofd van Gintoe uitnoodigen bij hem te komen om een zaak te bespreken. De lieden van Boelili zouden zich dan in hinderlaag leggen, en den toe'ana overvallen. Maar in den vroegen morgen van den bepaalden dag liet zich een hevige aardbeving voelen, waardoor vele rijstschuren werden omgeworpen, en in groote angst keerden de samenzweerdere naar hun woonplaatsen terug. Doordat de schokken zich onophoudelijk herhaalden, meenden de menschen van Boelili daaraan een eind te kunnen maken door aan het Hoofd van Gintoe te bekennen wat zij voornemens waren geweest te doen, op aanstoken van Amana Beto. De toe'ana van Gintoe sprak toen een zelfvervloeking uit: „Als Amana Beto gelijk heeft, en wij Amana Boelohoe hebben laten dooden, dan zal ik spoedig sterven. Heeft hij ongelijk, dan zal hij het wezen, die spoedig sterft". Binnen 2 jaar na deze gebeurtenis overleed Amana Beto.

Er is nog eens oorlog geweest tusschen Polemba'a en Tomehipi. Er was namelijk iemand van Boelili, die twee zoons had. Die twee twistten met elkaar. De een zeide: „Laten wij onzen durf niet aan elkaar toonen, maar laten wij scheiden, en onzen durf aan anderen toonen. Ga gij, jongere broer, naar het Westen (Mamoedjoe), en onderwerp de menschen daar aan u. Ik zal de menschen in het Oosten aan mij onderwerpen".

Ze gingen vaneen, maar de oudste had geen geluk: hij werd gedood door den stoot van een geweer. Alleen de jongere had geluk, en hij onderwierp vele dorpen in 't Westen aan zich. In Bada' teruggekeerd, bleef hij eenigen tijd te Tomehipi. Hij was de eenige rijke man in Bada'. Dit wekte den naijver op van Polemba'a, en dit dorp zond menschen uit om den rijke in den slaap te dooden. Een der gezonden ging in huis, en een ander bleef onder de woning op de hoogte van de slaappleats. Toen de laatste hoorde, dat de ander had toegestooten, stak hij ook van onder

op, zoodat hun zwaarden in het lichaam van den vermoorde op elkaar stieten.

De zoon van den vermoorde was Amana Tongki. Deze zon op wraak. Eens vernam hij, dat het Hoofd van Polemba'a met 60 slaven op reis zou gaan. Hij zond snel een zwaard en witte foeja aan het Hoofd van Koelawi en sprak: „Als het Hoofd van Polemba'a met zijn mannen voorbijkomen, doodt ze dan allen voor mij”.

Toen de reizigers kwamen, noodigde het Hoofd van Koelawi hen op een feest, waar hij hen dronken voerde en daarna doodde. Hieruit kwam een reeks van wraaknemingen voort.

229. Oorlog met Waiboenta.

Vele verhalen bestaan over den veldtocht, dien Waiboenta eens tegen Bada' ondernomen heeft. Wat de aanleiding daartoe geweest is, weet men niet te zeggen. Vermoedelijk is het deze: Bada' heeft nooit schatting aan Waiboenta opgebracht. Bada's verhouding tot Waiboenta was niet die van een ondergeschikte tegenover zijn meester, maar ze stonden tegenover elkaar als twee broers, of juister: als broer en zuster. Waiboenta heeft waarschijnlijk getracht verandering in die verhouding te brengen, en het heeft Bada' aan zich willen onderwerpen. Dit gebeurde vermoedelijk op aandringen van den Datoe van Palopo, aan wien de vorst (Mokole) van Waiboenta weer onderhoorig was. Loewoe' zal wel niet hebben kunnen verdragen, dat van alle stammen in het binnenland alleen Bada' niet schatplichtig aan hem was. De vorst van Waiboenta, die toentertijd regeerde, heette Topawanei.

Toen het leger der To Raa (Waiboenta) in Bada' kwam, schijnen Bada'ngka'ia en Boelili zich dadelijk onderworpen te hebben, maar Gintoe sloot zijn poorten voor de To Raa¹²¹). Deze plaats was toen veel grooter en volkrijker dan thans; het strekte zich westelijk uit, zoodat het een groote oppervlakte besloeg. Het beleg, dat de To Raa voor Gintoe sloegen, duurde heel lang, en daarom had de vijand een versterking gemaakt ten Oosten van het dorp. Vele buffels van de To Bada' hadden ze opgevangen en opgegeten. Eindelijk stelden de To Raa den dag vast, waarop zij het dorp zouden bestormen. Den dag tevoren liet hun aanvoerder aan de inwoners van Gintoe weten: „Mannen van Gintoe, komt vannacht voor het laatst bij uwe vrouwen, want morgen zullen wij haar

¹²¹) In een andere lezing van dit verhaal wordt Bada'ngka'ia echter ook belegerd. De vijand groef een onderaardsche gang in den heuvel waarop het dorp ligt. Onder dit werk zongen (*mondoloe*) zij: *Koeo-koeo i Bela, to toehoe erea rapa natoemeo*. Dit zou moeten beteekenen, dat de inwoners niet meer konden uitwijken, en dat het dorp uitgemoord zou worden. Toen de vijand door de gang in het dorp wilde komen, werden ze een voor een het hoofd afgeslagen, een verhaal, dat beneden verteld wordt met betrekking tot Gintoe. Toen men aan de To Raa het afgeslagen hoofd van hun aanvoerder liet zien, verloor de vijand den moed, en hij werd gemakkelijk verslagen.

tot ons nemen. Hij, die geen vrouw heeft, gebruike zijn moeder, dochter, zuster, een rijstblok, een kookpot, een vijzel of een kalebas!"

De inwoners van Gintoe gaven den moed niet op, ze werden aange-moedigd door een toe'ana vrouw. Aan den vooravond van den slag klom deze vrouw op het platvorm boven de poort en riep den aanvoerder der To Raa naar zich toe. Zij lichtte toen de sarong op, zoodat haar onderlijf bloot kwam, en riep: „Zie hierheen! Opoe; als gij kunt ontkennen, dat gij uit een vrouw zijt voortgekomen, dan zijt gij onschuldig, want gij zijt schuldig: Gij hebt onze rijst en onze buffels opgemaakt, terwijl wij geen schuld hebben. Zoo zult gij dan vergaan als deze eieren!" Toen wierp ze 7 eieren tegen zijn lichaam stuk.

Dien laatsten dag liet men door tusschenpersonen ontzaggelijke hoeveelheden palmwijn aan den vijand brengen, en men verzekerde zich de hulp van Sepe, door middel van een hoofdenzoon van die plaats, die met een meisje in Gintoe verloofd was. Verder werd een gat in de versterking om het dorp gemaakt, groot genoeg, dat een man er door kon kruipen. 's Avonds hadden de To Raa zich een roes gedronken, en terwijl ze vast sliepen, slopen een aantal dapperen onder aanvoering van de genoemde vrouw door het kamp van den vijand en namen zooveel speren weg, als ze in den grond gestoken zagen. Toen de morgen aangebroken was, klom de dappere vrouw in den grooten waringin-boom van het dorp, waar ze zich een vloertje had gemaakt, en vandaar uit schoot zij met een geweer menigen vijand die nader kwam, dood. Daarna posteerde ze zich bij het gat in de omwalling. Toen de vijand deze opening zag, meende hij op een gemakkelijke wijze in het dorp te kunnen komen. Een voor een kroop men er door heen, maar telkens als een het hoofd binnen de versterking stak, werd dit door de daar wachtende vrouw afgehakt, en het lijf trok zij naar binnen. Op deze wijze werden heel wat vijanden afge-maakt. En toen die van Sepe te hulp kwamen, en de lieden van Gintoe een uitval deden, was het lot der To Raa spoedig beslist¹²²).

Slechts twee mannen ontkwamen aan het bloedbad, en vluchtten naar hun land terug. Onderweg werden ze door een buffel achterna gezeten, zoodat ze snel in een boom klommen, maar de bast van dezen boom verwekte zulk een ontsteking van de huid, dat ze in het water moesten gaan liggen, om verlichting te zoeken. Toen ze de vlucht voortzetten, werden ze nog door bijen achtervolgd, die hen onbarmhartig staken; en ten slotte haalden de hen vervolgende To Bada' hen in. Ze werden op allerlei wijzen gekerfd, en zoo toegetakeld naar hun land teruggezonden, om daar te vertellen, wat er gebeurd was. De vorst van Waiboenta, die

¹²²) De afspraak met Sepe was: „Morgen moet gij voor mij (Gintoe) het jonge bosch omkappen". Terwijl de To Raa zich aan buffelvleesch te goed deden om zich voor den op handen zijnden strijd te sterken, werden zij door zeventig man van Sepe over-vallen. Tegelijkertijd deden de inwoners van Gintoe een uitval met honderd man. Aan de zijde van Gintoe stierf slechts één vrouw, niet door de hand van den vijand, maar omdat zij in een kuil viel, en er niet meer uit kon komen.

bang was, dat de To Bada' ook naar hem toe zouden komen, zond dadelijk gezanten met witte buffels en wit katoen om vrede te maken. Na dien tijd is er nooit meer oorlog geweest tusschen die twee landen. Men vertelt nog, dat aan een To Raa nooit toegestaan werd in het dorp te verblijven, als hij Bada' bezocht; men maakte steeds een hut voor hem buiten het dorp (verg. Woensdregt 1, 6 tekst en noot 3) ¹²³).

Rampi' — Leboni.

230. *De weg van Bada' naar Leboni.*

Van Bada' voerden eertijds twee paden naar het Zuiden: het eene begon bij Manoewana, en kwam uit op de Leboni-rivier tegenover het dorp Bone, waar het water tusschen hooge oevers stroomt, zoodat het mogelijk was er een rotan brug overheen te slaan. Daar Manoewana een jonge nederzetting was, kan dit pad niet oud zijn geweest. Nu dit dorp verplaatst is, wordt het pad niet meer gebruikt.

Het tweede pad lag oostelijker, en ging uit van Bada'ngka'ia. Dit moet de weg zijn, die van oudsher Bada' met het Zuiden verbonden heeft; deze is thans zoodanig verbeterd, dat men er met paarden langs kan. Men gaat langs den rechteroever van een der zijrivieren der Malei het gebergte op, waarvan de noordelijke helling geheel van bosch ontbloot is, zoodat men voortdurend prachtige vergezichten heeft op de Bada'-inzinking. Is men tot ongeveer 1000 meter gestegen, dan komt men in het bosch, waarin vooral veel pandanusboomen, soms van reusachtige afmetingen voorkomen. De grootste hoogte van dit gebergte, dat Topapoe heet, is 1900 M. Het bosch, dat zijn hellingen bedekt, is rijk aan damar-boomen, waarvan de gomcopal door de menschen verzameld wordt en afgeleverd aan handelaren, die zich in Leboni hebben gevestigd. Is men boven op het gebergte gekomen, dan volgt men een tijd lang zijn rug, totdat men de zuidelijke helling afdaald naar de Leboni-vlakte. Deze wordt doorsneden door de Leboni-rivier. Op het punt, waar men haar bereikt, neemt zij den rechterzijstroom Totasi in zich op. Aan den linkeroever der groote rivier ligt het dorp Dodolo bij den linkerzijstroom Mobeo, die veel goud heet te bevatten.

Van uit Dodolo voeren verschillende wegen: een gaat langs den linker-

¹²³) In Rampi' vertelt men omtrent den oorlog tusschen de To Bada' en Waiboenta, dat de To Bada' opgehouden hadden hun opwachting aan den vorst te maken; om deze reden had hij de strafexpeditie tegen Bada' uitgerust. Bada'ngka'ia onderwierp zich en gaf een slaaf, maar Gintoe verzette zich; het maakte zelfs de banden los van den slaaf, die Bada'ngka'ia gegeven had. Op hun tocht door Rampi' hadden de To Raa zich onhebbelijk gedragen: het stofgoud, dat den heer des lands was aangeboden, had deze op de palm van zijn hand uitgeschud en daarna weggeblazen; het witte hoen en de witte foeja, die hem als teeken van onderwerping waren gegeven, had hij met zijn kris doorstoken. Het ergste was, dat deze lieden een pas begraven lijk hadden opgedolven om het van de meegegeven goederen te berooven.

oever der groote rivier naar de nederzettingen stroomafwaarts, waarvan Bone de grootste is. Een ander pad gaat het gebergte in westelijke richting op; dit voert naar Rampi'. De derde weg eindelijk brengt u stroomopwaarts, gaande naar Leboni. Langs dit pad komt men door verschillende kleinere vlakten, waar gewoonlijk een nederzetting gevonden wordt. Zoo komt men in Meloi (Mbeloi), Onondowa, Hoelakoe' en ten slotte in Leboni. De laatste plaats ligt 1000 M. boven de zee. Tot bij Onondowa gaat de weg langs den linkeroever der rivier; daarna wordt deze overgestoken, en volgt men den rechteroever. Een deel van den weg Onondowa—Leboni draagt den naam van Lala datoe „weg van den datoe". Vroeger namelijk voerde het pad over Hoelakoe', maar bij gelegenheid van een bezoek van den Datoe (welke?) liet deze het huidige traject openkappen.

231. *Leboni een meer.*

De vlakte van Leboni (een boomnaam), vertelt men, was vroeger een meer, en daarin leefde een god in de gedaante van een paling. Het water zocht een uitweg; het wilde eerst naar het Zuiden, naar Masamba. Maar dit stond de paling niet toe; hij zei: „Ga naar het Noorden!" Op haar weg kwam de Leboni-rivier een kleine beek, de Woki, tegen, die met veel gedruisch op de groote rivier afkwam. Daarover werd de Leboni boos en duwde haar opzij. Maar toen begon het hard te regenen, waardoor een stuk van den berg Rahi losraakte, en in de bedding der rivier viel, waardoor zij in haar loop gestremd werd. Toen kon het water nergens heen; het steeg al hooger en hooger. Het probeerde langs de Totasi weg te komen, maar dit lukte niet; toen beproefde 't het meer westelijk, langs de Konta, maar ook dit ging niet. Ten slotte verzoende de Leboni zich met de kleine Woki, en betaalde haar met *watoe tambaga* „kopersteen", een roode steenklomp, die daar ter plaatse nog in de rivierbedding aanwezig is.

Een andere lezing van deze legende noemt het beekje Hiahi, dat van den gelijknamigen berg komt, en zich in de Leboni stort. Toen de groote rivier de kleine beek een standje maakte om het leven dat ze maakte, deed het stroompje den tegenover hem liggenden berg Toeha'asoe „hondetrapp" tot den berg Hiahi naderen, waardoor de weg aan de groote rivier versperd werd. Eerst nadat zij zich op de reeds medegedeelde wijze met de beleedigde beek had verzoend, maakte de laatste den doorgang weer vrij. De menschen van Leboni mogen geen prauw hakken, want het gevolg daarvan zou zijn, dat het land door een grooten vloed overstroomd zou worden.

232. *Verzonken dorpen.*

Rampi' en Leboni hebben ook hun in den grond verzonken dorpen. Een ervan was Sidampoe. Het lag in het gebergte, niet ver ten Z. van Onondowa. Op de plek waar het stond, vindt men thans een meertje, dat in den Oostmoeson nagenoeg uitdroogt. In het voormalige Sidampoe, vertelt men, zat een vrouw foeja te kloppen, toen een boomhagedis, *boeleli*, haar

naderde. Ze sprak het diertje toe: „Wat kom je hier doen? Wil je soms ook foeja kloppen?” Nog vele andere dingen zei ze tot de hagedis. Na een poos kwam daar ook een kat. Ook deze sprak ze op dezelfde wijze toe. Ze bood het dier haar hamertje aan om ook eens te kloppen; en toen ze dit uit de hand liet vallen, zeide ze de kat het voor haar te halen. De poes deed dit, maar op hetzelfde oogenblik begon de aarde te beven; de grond scheurde, en het dorp verdween in de aarde. Het gat dat ontstaan was, vulde zich met water. Vroeger was de pool grooter dan nu, en er waren veel visschen (gaboos) in. Men gelooft, dat deze visschen de voormalige inwoners van het dorp zijn. Anderen hunner veranderden in apen. Men zegt, dat het hout der huizen nog onder water te vinden is. Er moet ook een gouden klopplank, *pehaha'a*, in zijn, waarop de schuldige vrouw haar foeja klopte.

In misschien nog sterkere mate dan Bada' heeft Rampi'-Leboni te lijden van aardbevingen. Vooral die van 1926 was hevig; toen werden eenige huizen en rijstschuren tegen den grond geslagen.

233. *Warme bronnen.*

In Rampi' en Leboni worden verscheidene warmwaterbronnen gevonden, waarvan drie vermelding verdienen. Twee vindt men in de nabijheid van Onondowa, beide aan den linkeroever van de Leboni-rivier. De westelijke heet Tohambaki', de oostelijke Kana nTohiwowo'. De derde bevindt zich aan den voet van den Molindana, een top van het Tamopapoe gebergte, ten Noorden van het dorp Dodolo. Deze warmwaterbron heet Moroo.

234. *De weg naar Rampi'.*

Van Dodolo voert de weg naar het W.Z.W., over een berg heen naar een kleine vlakte, die doorsneden wordt door de rivier Rampi'. Deze rivier ontstaat in het Zuiden der vlakte uit twee beken: de Oempalo uit het W. en de Totaba uit het O. Als zij de vlakte in het N. verlaten heeft, vereenigt de Rampi' zich met de veel grootere Komali, en dan heet zij verder Oewai i Rampi' „rivier van Rampi' ", tot ze zich in de Tawailia stort, die vandaar af den naam krijgt van Koro „de rivier".

Deze vlakte van Rampi', die ook vaak Rato Bangko' „reiger-vlakte" wordt genoemd, naar het eenige dorp, dat er tegenwoordig in gelegen is, heeft door de uitloopers van de omringende bergen een onregelmatigen vorm; alleen aan de Westzijde vormen de heuvels, die de vlakte van de vallei der Komali scheiden, een gestrekte lijn. Het oostelijk deel van de vlakte is moerassig; hier wordt ijzer gevonden. In het Noorden verheft zich een heuvel, die met lang gras begroeid is; dit is de Koliwamba, waar zich de scheppingsgeschiedenis der To Rampi' afspeelt. Op de westelijke heuvelrij lagen de oudste dorpen, Lowa, Koronia, Kinero, Biri' Bangko'. Rante was een oude nederzetting tegen het Noorden. Ook de voormalige dorpen Roni, Rioeë en Kadëdoea spelen een rol in de geschiedenis van Rampi' (andere bewoonde plekken in en om de vlakte waren Bombe,

Mpalo, Nahe). Alle kampoengs zouden van uit Lowa zijn gemaakt. Menschen van hier gingen ook naar Leboni en Rato, en naar de vallei van de Komali.

De laatste bereikt men door den lagen Westrand van de vlakte van Bangko' over te trekken. De Komali, ontstaat uit de samenvloeiing van drie beken, die zich aan den voet van het gebergte, dat men overgaat om naar Pada-Seko te komen, vereenigen. Het zijn de Kohimpo van het Z.O., de Lembo Lomoa „godenland" en de Koladoe van het O. Aanvankelijk heet de stroom Toboroe. Het dal wordt langzamerhand breeder en bewoonbaarder. De rivier, die na het voormalige dorp Kinotoë, het meest zuidelijk gelegen dorp der To Rampi' in deze vallei, den naam krijgt van Komali, wordt hoe langer hoe grooter, doordat ze meerdere zijstroompjes in zich opneemt. Het dal bereikt zijn grootste breedte ten N. van Tede'boë', waar zij ongeveer 1 K.M. meet.

Op de bergen aan weerszijden van de vallei lagen vroeger verscheidene dorpen, waarvan Moengkoe enoe „kralenberg" het oudste moet wezen (dit blijkt o.m. uit het feit, dat men voor de *mombahe*-plechtigheid bij het *kasawea*-feest steeds naar deze plek gaat). Het eerste dorp in de vlakte heette Kowala „versterking". Tede'boë' „varkensdrek" is een dorp van den lateren tijd; de plek waar het nu staat, heet Tede' bĕkĕloe „buffeldrek". Een betrouwbare overlevering is aan deze namen niet verbonden. Van hier trok men nog meer naar het Noorden, en bezette de landstreek Tampaa, de plek, waar Rampi' en Tawailia zich met elkaar vereenigen.

235. De eerste menschen.

Ofschoon de Komali-rivier veel grooter is dan de Rampi', heet de heele streek naar den kleineren stroom, en noemen de bewoners ervan zich To i Rampi'. Zooals reeds gezegd is, ligt in het N. van de vlakte de heuvel Koliwamba „vlinder"; men zegt, dat van den top het Bada' dorp Kageroa zou te zien zijn. Op dezen berg maakte de god Niteroe „Kneder, Formerder" (anderen spreken van het godenpaar Mpolahoe en Melini) vier menschen, twee mannen en twee vrouwen. God Niteroe maakte die menschen van aarde, en legde ze naast elkaar op den grond. Toen overdekte hij ze met 7 lappen foeja, en hij gelastte een kleine wesp, *kanioe*, die menschen in den voet te steken. Toen dit geen uitwerking had, moest de bij, *oeani*, ze in de knie steken; maar ook dit werkte niets uit. Toen boorde de groote wesp, *tamboea*, zijn angel in de heup dier menschen; echter weer zonder gevolg. Eerst toen een andere soort wesp, *boelaoe*, hen in den hartskuil stak, begonnen ze te beven; maar ze leefden pas, toen de duizendpoot, *alipa*, hen in de kruin van het hoofd beet.

De vier menschen stonden op; de mannen hieven den krijgskreet aan, *melebani*, en de vrouwen riepen helo!, *mohahelo*. De god gelastte den menschen te spreken, maar zij zeiden: „Wat zullen we spreken?" Toen antwoordde de god: „Gij zult de *haoewa*'-taal spreken" (naar de ontkenning in het Rampi'sch).

De namen der mannen zijn Wiëroe en Ndao; hoe de vrouwen heetten is niet bekend. Deze beide menschenparen, zegt men, waren de voorouders zoowel van de 'To i Rampi', als van de 'To Bada'. Na afloop van zijn scheppingswerk zei Niteroe: „Ik ga naar den hemel terug, en ik zal u vandaar voedsel geven”. Hij liet nu gepelde en ongepelde rijstkorrels op de aarde vallen. De eerste aten de menschen; de tweede groeiden op. Toen Niteroe zag, dat er al veel rijst op aarde groeide, zei hij: „Ik had u altijd gepelde rijst willen geven; maar nu er rijst bij u groeit, moet ge verder zelf maar voor uw voedsel zorgen” (deze en andere overleveringen omtrent de eerste rijst komen later ter sprake in het hoofdstuk „Landbouw”).

De beide menschenparen maakten eerst een woning te Rante. De twee vrouwen werden zwanger. De eene beviel van een meisje, en om ook spoedig een kind te hebben, sneed de echtgenoot van de andere vrouw haar den buik open, zoodat moeder en kind stierven. Toen de dochter van het andere paar volwassen was, vroeg de weduwnaar haar tot vrouw, maar hare ouders stonden haar niet af, zeggende, dat hij haar den buik zou opensnijden. Toen de weduwnaar beloofde het meisje te zullen „kopen”, en nimmer de namen harer ouders te zullen noemen, werd zijn verzoek toegestaan. Van dien tijd af werden de huwelijksgebruiken in acht genomen.

Verder wordt nog verteld, dat een kleinzoon van dit tweede menschenpaar zich afgaf met een teef. Uit deze verbintenis werd een jongen geboren, van wien de lieden van Donggala zouden afstammen.

236. *De bewoners van Rampi'-Leboni.*

Van Rante vestigde men zich te Lowa (enkelen zeggen: eerst te Kinero). Van hier trok een echtpaar weg, en ging wonen bij de vlakke van Leboni. De eerste vestiging aldaar was op een heuveltop gelegen, en heette Milo; van daar verhuisde men naar Hoelakoe' „palmarter” (niet te verwarren met het huidige Hoelakoe', dat alleen zoo genoemd is, omdat er nakomelingen van de inwoners van het oude dorp zijn gevestigd) ^{123a}). Eerst in lateren tijd is men in de vlakke van Leboni gaan wonen.

Een ander echtpaar ging van Lowa naar Rato, een kleine vlakke bij den bovenloop van de Kalaena. Een derde echtpaar vestigde zich in Bada', en deze menschen werden de stamouders der 'To Bada'. Hun eerste dorp zou Tinoë zijn geweest (in Bada' zelf weet men hier niets van). De inwoners van Bangko', die van Hoelakoe' en die van Rato, verklaren zich allen voor even „oud”, maar allen noemen Lowa als hun stamdorp. De dorpen Onondowa en Dodolo zijn eerst bij de komst van het Gouvernement in het land ontstaan, toen de inwoners van een aantal gehuchten in de omgeving op deze punten werden vereenigd.

De 'To Bada' noemen Rampi'-Leboni: Lamboe', een naam, waarvan men

^{123a}) Een overlevering waarin wordt verteld, dat Towoni, dicht bij Straat Makassar, door inwoners van Hoelakoe' is gesticht, is vermeld in I, 108. In Leboni zelf is hiervan niets bekend.

geen verklaring weet te geven. J. Woensdrecht vermoedt, dat dit hetzelfde woord is als *laboe* „ijzer“; het land heeft dan dezen naam te danken aan de omstandigheid, dat de noordelijk ervan wonende stammen hun ijzer uit Rampi' betrokken.

237. *Lowa*.

Nagenoeg alle oude overleveringen van de To Rampi' zijn met Lowa verbonden. Eens werd daar een vrouw in de kuit zwanger, en daaruit werd een jongen geboren. Toen deze groot geworden was, ging hij op reis naar het Oosten. Daar kwam hij in een dorp van menscheneters. Hij vond er alleen een meisje in een huis, dat tot hem zeide: „Ik zal gauw voor je koken, en dan moet je weer vertrekken, want als mijn grootouders komen, zullen ze je opeten; dat ze mij nog niet hebben opgegeten, komt alleen omdat mijn lever nog niet groot genoeg is“. De jongen stoorde zich echter niet aan de woorden van het meisje en bleef.

Toen de beide ouden thuis kwamen, sloegen de honden, die ze bij zich hadden aan, waardoor het paar begreep, dat er vreemdelingen waren. Ze riepen van den grond af: „Wie zijt gij?“ Eerst nadat ze enkele malen hun vraag hadden herhaald, antwoordde de jongeling: „Ik ben een reiziger“. „Kom dan beneden!“ riepen de ouden, „want dan zult ge ons tot spijs dienen“. Toen de jongen beneden kwam, beten de honden hem, de oudjes hakten en staken hem, maar het deerde hem niet. Tot aan den middag zetten ze hun pogingen om hem te dooden voort. Daarna keerde de jongeling zich tegen hen, en doodde hen, waarna hij het meisje meenam naar Lowa en daar met haar huwde.

238. *Kadědoea*.

Kadědoea stond bekend als het dorp der weerwolven, en van hier uit zouden deze gevreesde lieden zich over het land hebben verspreid. Dit kwam zóó: In dat dorp kreeg een vrouw een dochter, die ze schrikkelijk verweende: het meisje mocht geen akkerwerk doen, en ze bracht haar tijd in luiheid door. Op een goeden dag kwam een python naar haar toe, terwijl ze aan het baden was. Het meisje wilde verschrikt wegllopen, maar de python riep haar toe: „Als je wegloopt, eet ik je op!“ Daarom liep het meisje niet weg. Toen zei de slang haar op haar te gaan zitten; toen het meisje aarzelde, dreigde het dier haar weer haar op te zullen eten, als ze het niet deed. Ze deed het dus, en nu bracht de slang haar naar Torompoeloe, de slangenstad. Ze zag er niets dan slangen. Haar geleider sprak: „Wees niet bang, en ga daar op het droogrek boven den haard zitten“. Den volgenden dag gingen al die slangen rijst planten. Het meisje hoorde hoho! hoho! roepen, het geluid, waarmee menschen het steken van de plantgaten vergezeld doen gaan. Toen werd ze nieuwsgierig; ze ging naar beneden, en begaf zich naar den kant, vanwaar het geluid kwam. Toen zag ze daar gewone menschen aan het werk, mannen en vrouwen, en de slangenhuiden lagen op een hoop bij elkaar. Ze nam die huiden, en

verbrandde ze; alleen die van een paar zwangere vrouwen bleven onbeschadigd. Toen die menschen klaar waren met hun werk, zochten ze hun slangenhuiden op; maar ze konden ze niet vinden, en moesten nu menschen blijven; alleen de zwangere vrouwen namen haar slangenhuid mee. Allen gingen toen met het meisje mee naar haar dorp Kadědoea; alleen de vrouwen die haar slangenhuid behouden hadden, bleven slangen voortbrengen, en dat werden weerwolven en gifmengers, *tomoipo'*.

Velen in Rampi' werden door deze wezens gedood. Men riep toen de hulp in van de To Bada', later ook van de To Banasoe' om hen van deze gevaarlijke lieden te verlossen. Dit gaf een heete strijd, en het duurde geruimen tijd, voordat ze werden overwonnen. Maar een gevolg hiervan was, dat de weerwolven zich overal heen verspreidden, zoodat men nu in alle landen last van ze heeft.

239. Apen.

Het was in den ouden tijd, vertelt men, toen men nog in Lowa woonde, dat Doeroe stierf. Doeroe was geen hoofd, *těkěi*, want die had men in dien tijd nog niet; hij was alleen maar een der voorouders van de To Rampi'. Bij zijn dood dan kwam een gezantschap van apen in het sterfhuis, en deze dieren brachten wilde kaneel, *pakanangi*, een stuk rotan van circa 1 M. lengte en een groot varken als teeken van hun eerbied voor den doode. Het varken droegen ze aan een stok van *bolengkoehē*. Men sprak de dieren toe: „Komt hier eten”. Toen knikten de apen met het hoofd, en gingen heen. Van de wilde kaneel sneed men een beeldje, dat in huis bewaard werd. De stok, waaraan het varken gedragen was, plantte men op het graf van Doeroe. Toen droomde iemand, dat tot hem gezegd werd: „Wanneer de veestapel (buffels) achteruitgaat, klop dan met den rotan op de bamboe die op het graf geplant is, dan zal het aantal buffels weer toenemen”.

Een ander verhaal van apen is het volgende: Er was eens een meisje van adel in Lowa, die een dochter buiten het huwelijk kreeg. Uit schaamte verstopte ze haar kind op den zolder. Eens kwam een aap daar in huis; hij zag het kind, en nam het mee naar zijn boom. Elken dag bracht hij het kind pisang en buffelmelk. Het meisje had den naam van Ntiwoloe „klokje” gekregen. Toen ze groot geworden was, zei ze tot den Aap, dat ze naar het reciteeren van de sjamanen op een offerfeest wilde gaan kijken. De Aap beloofde kleeren voor haar te gaan halen. Toen hij te Lowa was gekomen, zag hij vrouwen bezig met het drogen van foeja-stof, die ze met vruchtensap (*oela*) hadden ingewreven. Zoodra de vrouwen den Aap zagen, liepen ze verschrikt weg, en de Aap nam van de foeja, en bracht die naar zijn pleegdochter.

Toen het meisje zich hiermee had gekleed, geleidde het dier haar naar het feest. De Aap bleef de wacht houden bij de deur van het huis, waar het feest plaats had, nadat hij tot het meisje gezegd had: „Tegen het aanbreken van den dag moeten wij terug, anders worden we gepakt”.

Zóó deden ze dan ook. Zeven nachten achtereen ging Ntiwoloe naar het feest. Toen dit afgeloopen was, zei de Aap: „Het is niet goed, dat ik je moeder niet help”. Daarom ving hij een groot wild varken, en hij riep 40 zijner makkers om het wild te dragen. In den vroegen morgen kwamen ze er mee te Lowa aan.

Het Hoofd vroeg den Aap: „Waarom breng je dit varken?” De Aap antwoordde: „Ik wil u helpen, want ik heb uw kind opgevoed” (de Aap had inmiddels het meisje aan haar moeder teruggebracht). Men vroeg nu aan de dieren, wat ze eten wilden. Eerst bracht men hun ongekookte rijst, maar dit wilden ze niet; toen maïs, en hiervan aten ze. De menschen waren juist van plan een sjamanenfeest te houden, waarvoor reeds een buffel aangebonden stond op het erf. De apen legden nu hun varken naast den buffel, en liepen er toen overheen; dit voorbeeld werd door de menschen gevolgd (het loopen over het offerdier is nog een voorname handeling bij deze plechtigheid). Vervolgens sprak het Hoofd den buffel toe (*meka'alo Bada', mesomba Rampi'*): „Ik wil nu een feest geven, opdat de god van het Oosten, en die van het Westen, de god van de aarde, en die van den hemel het weten, opdat ik gezondheid verkrijge, opdat de akkers gelukken, en mijn veestapel vooruitga”. Daarna stak hij den buffel met zijn speer, maar men liep er nog niet overheen, zooals men later deed op voorbeeld van de apen. Daarna werd het dier geslacht, en de maaltijd toebereid. Men deelde rijst uit aan het Hoofd en aan de sjamanen. 's Avonds ging men dansen en zingen (*morego* en *modoeloa*) op de plek waar de buffel gedood was.

Toen vroeg het Hoofd aan den hoofdman der apen, hoe hij het kind machtig was geworden. De Aap vertelde, dat hij het op zolder gevonden, en in zijn boom grootgebracht had. De Aap voegde er aan toe: „Als ge wilt, dat het uzelf, uwe akkers, en uw vee wèl zal gaan, laat dit kind dan niet op den grond afdalen, of eenig akkerwerk verrichten” (dit is wederom een belangrijke trek van een oud offerfeest, dat van de apen afkomstig heet te zijn).

Het Hoofd vroeg wat hij den Aap als loon zou geven. Misschien wilde hij wel een buffel hebben? Maar de Aap wilde dien niet. Toen bood het Hoofd hem een slaaf aan, maar ook dezen weigerde de Aap. Daarna zeide de man: „Ik heb mijn slaven een maïstuin laten maken aan de Koesse- (Cuscus-) rivier (in het Noorden van de Komali-vallei). Ik zal hun zeggen weg te gaan, dan kunt gij u den akker toeëigenen”. Dit nam de Aap dankbaar aan. Ten slotte werd nog afgesproken, dat als de maïs der menschen rijp was, de apen er het eerst van zouden mogen nemen, dan pas het Hoofd en daarna eerst de eigenaar van het veld. Deze regel wordt tot op den huidigen dag gevolgd.

240. Reuzen.

In Rampi' heeft men ook zijn verhalen van reuzen, maar opmerkelijk is, dat de meest bekende van hen te Wono in Pada-Seko woonde. Zijn

naam was Ladongkona. Hij was zóó groot, dat wanneer hij op het grasveld buiten zijn dorp zat, zijn voeten tot aan Napoe reikten. Zijn eetlust was in evenredigheid met zijn grootte: een buffel stak hij aan een spit, alsof het een muis ware; de steenen van zijn haard stonden een heel eind van hem af, en in zijn kookpot ging de inhoud van een heele schuur. Men was niet in staat den reus te voeden en daarom besloot men hem te dooden. Men liet een steen op hem vallen, maar hij nam dien op, en wierp hem in het water; men hakte hem, maar hij werd niet gewond; men gaf hem groote brokken rijstekoek (*tape Bada'*; *tinoempoea Rampi'*) te slikken, in de hoop, dat hij in de kleverige massa zou stikken, maar het lukte niet. Ten slotte nam men een bal ijzer (*pinoengkoe*), in welken vorm het ijzer gesmeed wordt, als het uit het erts is gesmolten. De bal maakte men wit gloeiend, en deze liet men Ladongkona inslikken. Hier kon hij niet tegen en gaf den geest.

Deze overlevering, waarin wij vermoedelijk een natuurmythe hebben te zien, heeft geen historische waarde. Alleen in de bizonderheid, dat de reus in Pada-Seko woonde, kan een geringe aanwijzing zijn, dat de Rampi'ers van dien kant gekomen zijn.

241. Oorlogen.

De menschen van Leboni vertellen hetzelfde verhaal omtrent een steeds voortdurende oorlog met de To Kinadoe in het Malilische als de Bare'e sprekende Toradjas (Adriani en Kruyt 1, I, 202—206): Een To Leboni, Alipa „duizendpoot" geheeten, was naar het merengebied van Malili gegaan om handel te drijven. Hij bood geen ijzerwaren aan, zooals de Bare'e sprekers vertellen, maar foeja, want vanuit Rampi' werd alleen ijzer uitgevoerd naar de noordelijke streken. De To Kinadoe grepen Alipa, en martelden hem ten doode door zijn beenen in den oven van de smidse te leggen, en te verbrandden. De To Leboni zeggen, dat zij de To Bada' en de Bare'e sprekers uitnoodigden om elk jaar mee te gaan en de To Kinadoe voor deze euveldaad te bestraffen.

De lieden van Rampi' trokken zelden mee naar het Oosten; het terrein hunner jaarlijksche operaties lag in het Westen, in Pada-Seko. Het schijnt echter, dat zij hierin alleen meededen met de lieden van de noordelijk wonende stammen, die een veete hadden tegen de bewoners van Pada-Seko. Op den langen duur verhuisden veel Rampi'-mannen naar Pada-Seko om met vrouwen uit die streek te huwen. Er is daar nu zelfs een dorp van To Rampi', Tarempa geheeten. Wanneer Bada' en Rampi' een krijgstoct tegen Pada-Seko ondernamen, verzamelden de daar wonende To Rampi' zich in één huis, en staken er de witte vlag uit. Deze woning werd dan ongemoeid gelaten.

Toch bestaat er een overlevering van een oorlog van Hoelakoe' met Rampi', waarin de lieden van Hoelakoe' het onderspit dolven. Toen kwamen de Tohepopili, geesten, die op den berg Tomadori wonen (een berg waarop thans een paal van de triangulatie staat), en zeiden tot de

To Hoelakoe' : „Laat ons met de To i Rampi' vechten". Maar de menschen lachten hen uit, en zeiden : „Hoe kunt gij dat, terwijl wijzelf hen niet de baas kunnen?". Toen werden die geesten boos en sprongen op de schouder der menschen en hakten ze dood; ze hadden heel lange zwaarden. Zoo stierf het dorp uit.

Een groote spanning heeft steeds bestaan tusschen Leboni en Rampi' aan de eene zijde, en Bada' aan den anderen kant. De To Bada' hebben de To Lamboe', zooals zij de bewoners van Rampi' en Leboni noemen, steeds als hun minderen beschouwd. Volgens de To Bada' was Lamboe' schatplichtig aan Waiboenta. Nadat dit laatste door de To Bada' bij Gintoe verslagen was, stond Waiboenta Lamboe' aan Bada' af. Bij het sluiten van den vrede zouden de To Bada' aan de To Raa (Waiboenta) gevraagd hebben : „Dus gij staat toe, dat we alles uit het land der To Lamboe' nemen wat ons aanstaat?" Dit stemden de To Raa toe. Toen vroegen de To Bada' aan de To Lamboe' : „Erkent ge ons recht om alles uit uw land weg te nemen". De To Lamboe' erkenden dit recht, want, zeiden zij, beter zóó dan dat we uitgeroeid zouden worden.

Wanneer zij in Lamboe' kwamen, beklommen de To Bada' de rijstschuren dezer lieden, en namen daaruit weg, wat ze hebben wilden. Ze lieten buffels aan hun hoofddoek zuigen, en eischten dan het dier als boete voor de hun aangedane schade. Maïsvruchten braken ze uit de schil, en stopten daarvoor een stuk hout in de plaats, zoodat de diefstal eerst later aan den dag kwam. Wanneer Lamboe' vrouwen aan het baden waren, gingen To Bada' toch de badplaats voorbij, iets waarop in Bada' zelf hooge boete staat. Kortom, op allerlei wijzen toonden de To Bada' hun minachting voor hun zuidelijke bureu. Dit gaf aanleiding tot schermutselingen en kleine oorlogen, die bijna altijd in het nadeel van de inwoners van Rampi' en Leboni uitvielen.

Van den kant der To Bada' wordt de zaak anders voorgesteld. Oorspronkelijk leefden beide volken in vrede met elkaar, maar de To Rampi' zijn begonnen met de To Bada' kwaad te doen, als dezen ijzer kwamen koopen. Als de To Bada' door Lamboe' (Rampi') trokken, werden ze met steenen beworpen, met blaaspijpen beschoten, met speren geworpen, en er werden rotan-lijnen over den weg gespannen, waaraan ze zich verwondden. Sommige To Bada' werden overvallen en gedood.

Een andere reden voor de minder goede verstandhouding was de volgende: Een Bada'sch echtpaar ging naar Rampi'. Daar werden ze gegrepen; de man werd gedood; men sneed hem zijn penis af, en stopte die in de vagina van zijn vrouw, en zóó bracht men haar naar Bada' terug, waar zij de haar aangedane schande vertelde. To Bada' durfden in dien tijd nog geen wraak te nemen, want ze waren nog niet velen in aantal.

Een ander maal was er een gezelschap To Bada', dat ijzer ging koopen in Rampi'. Deze menschen werden overvallen, en slechts enkelen ontkwamen aan het bloedbad. Toen vergaderden de Bada'sche edellieden om te beraadslagen wat hun te doen stond, want de To Bada' waren nog

maar weinigen, de To Rampi' waren velen. In die vergadering stond een *toe'ana* van Sepe op en sprak: „Laat ons gezanten naar Rampi' zenden met een witten buffel en met witte foeja; laat ons vriendschap sluiten met de bewoners des lands, opdat ze ons geen kwaad meer doen". Vier mannen werden naar Rampi' gezonden. De To Rampi' namen den buffel aan, maar in den nacht werden de afgezanten overvallen en afgemaakt. Toen dit in Bada' bekend werd, zond men acht mannen met een witten buffel en een slaaf om hun goede bedoelingen te toonen. Maar ook dezen werden omgebracht.

Toen besloten de To Bada' om niet meer naar Rampi' te gaan. Maar één *toe'ana* sprak: „Laat ons nog eens aan Alatala hulp vragen, opdat het ons gelukke in vrede met onze bureu te leven, want wij, die weinig in aantal zijn, kunnen toch niet tegen hen op, die velen zijn. Laat ons onzen weg door de wildernis nemen, opdat we komen in de hoofdplaats, waar we het opperhoofd der To Rampi' kunnen ontmoeten; en haar zullen wij onze onderwerping aanbieden: we zullen door veertien mannen een slaaf laten aanbieden" (de hoofdplaats heette Boeboea, en het toenmalige opperhoofd was een vrouw).

De andere edellieden stemden met dit plan in, en zoo vertrokken veertien mannen met een slaaf. Ze klommen in het huis van de vorstin, en daar brachten ze hun boodschap over. De vorstin zeide, dat haar onderdanen weliswaar tweemaal de afgezanten overvallen hadden, maar dat zij ditmaal het aanbod der To Bada', om in vrede samen te leven, aannam. Ze zeide den mannen in haar huis te overnachten: den volgenden dag zou ze de geschenken voor de edellieden in Bada' gereed maken.

Toen de broer van de vorstin de woorden zijner zuster had gehoord, werd hij boos en zei: „Waarom spreekt mijn zuster zoo, zonder er mij kennis van te geven. Ik wil geen vrede met de To Bada'!" 's Nachts ging hij naar hen toe, en hij vroeg aan zijn zuster de afgezanten af te mogen maken, maar de vorstin zeide: „Als ge mijn woorden niet aanneemt, dan heeft het geen nut meer dat ik opperhoofd ben. Als gij de To Bada' doodt, zal de verhouding veranderd zijn: dan zullen de To Bada' boven en wij beneden zijn (zij de meerderen, wij de minderen)". Maar haar broeder sloeg geen acht op haar woorden, en tegen den morgen kwam men de gezanten dooden. Eén hunner wist de vorstin onder haar rok (saroeng) te verbergen. De moordenaars spraken: „Gisteren waren er veertien mannen; nu zijn er maar dertien dooden". De vorstin zei: „Dit zijn allen; er zijn er niet meer".

Toen de moordenaars waren heengegaan, zei de vorstin tot den overgebleven To Bada': „Nu zijt gij overgebleven, en de To Rampi' zijn in de hand der To Bada' vervallen door hun onrechtmatige daad. Ga terug naar uw land, en breng mijn woorden en mijn geschenk aan de edellieden aldaar over". Toen trok ze zich eenige schaamharen uit, en gaf deze aan den To Bada' als geschenk voor de edellieden. Ze zei: „Dit zijn mijn schaamharen, neem die mee, en geef ze aan het opperhoofd van Bada'".

en zeg hem: Nu zijn de To Rampi' vervallen in de hand der To Bada'. Dat deze haren verdeeld worden onder de edellieden: iedere man die een *sanggori* (hoofdversiersel, teeken van dapperheid) bezit, ontvangt er een, en hij binde die aan het uiteinde van zijn *sanggori*". Toen gelastte ze een slaaf reiskost gereed te maken, en den afgezant te vergezellen op zijn terugweg tot halfweg. De vorstin zei nog: „Weest niet bevreesd, To Bada', maar komt dit land verwoesten; dit is de *tadea* (de reden, waarom oorlog wordt gevoerd, zie V, 1), die u sterk maakt, namelijk mijn schaamharen, het teeken, dat ik u gezonden heb”.

De afgezant kwam na vier dagen in zijn land terug. Hij deelde alles mede, wat hij ervaren had. De woorden van de vorstin bracht hij over. Toen weenden alle edellieden, als ze dachten aan de vele verslagen stamgenooten. Ze deden als het opperhoofd van Rampi' had gezegd, en de voorvechters (*tadoelako*) beslisten, dat men aan den oproep van het opperhoofd gevolg moest geven. Men overlegde hoe men zou doen. Sommigen zeiden: „Wij moeten hun versterking aanvallen”. Maar anderen zeiden: „Dat kan niet, daarvoor zijn wij te weinig in aantal”. Toen sprak een *toe'ana*: „Laten wij eerst een offerplechtigheid voor het schaamhaar van de vorstin verrichten (*motinoewoei*)”. Een mannetjesbuffel werd geslacht, alle *sanggori* werden verzameld, en de schaamharen werden met bloed besprenkeld. De *toe'ana* zeide: „Morgen zullen we met het hoen wichelen (*montawoei manoe*) om te zien, hoe het ons zal vergaan”.

Dit gebeurde. Het hoen werd toegesproken: „Ik blaas op je, hoen, en ik roep u aan, Alatala, heer van land en water. Gij, die de vingers vaneen hebt gescheurd. Dat gij wete, we hebben geenerlei schuld ten aanzien van de To Rampi'. Wil ons daarom helpen om het dorp van die menschen in te nemen, al zijn we slechts weinig in aantal”. Nadat ze Alatala hadden aangeropen, baden ze ook tot Poe tampo (aardgeest); ze zeiden: „Gij, die wij tot moeder hebben, vorstin der aarde, luister naar onze woorden: Als wij werkelijk geen schuld in deze hebben, wil ons dan helpen, opdat het ons ga, alsof we iets gingen halen, dat we daar hebben achtergelaten, als wij hun dorp gaan innemen. En opdat we weten, dat gij ons zult helpen, laat het hart van het hoen als gebroken zijn, en haar galblaas overeind staan”.

De teekenen bleken goed te zijn, en men besloot op te trekken: tien mannen werden vooruit gezonden om den weg te verkennen (*mampebara*). Men zond ze vooruit om het hart van het hoen ongemerkt in het land van den vijand te werpen. Het gelukte hun werkelijk het hoenderhart in het drinkwater der To Rampi' te werpen. De twee mannen die dit hadden gedaan, keerden naar hun makkers terug en zeiden: „De To Rampi' zijn juist bezig met oogsten; laat ons hen bij dit werk overvallen”. Ze deden dit, en doodden tien menschen, wier hoofden (?) ze naar Bada' brachten, waar ze het koppensnellersfeest (*pobelo*) over hen vierden.

Ze gingen een tweede maal, en doodden er twintig in een gehucht. Toen gingen dertig To Bada' er op uit, die dertig vijanden versloegen, zonder

dat een der To Bada' gevallen was. Toen hielden ze voorloopig op met het vieren van het koppensnellersfeest (*pobelo*).

Na een jaar gerust te hebben, trokken ze er weer op uit, en namen een klein dorp in: honderd lieden werden gedood, en twintig krijgsgevangen gemaakt. Toen rustten ze weer een poos, en gingen er dan weer op uit. Tot zevenmaal toe ondernamen de To Bada' een tocht, en altijd waren ze aan de winnende hand. Velen werden krijgsgevangen gemaakt, en hierdoor raakte het land Bada' bevolkt.

Eindelijk kwamen ze aan het dorp van de vorstin, Boeboea. Deze plaats was zóó groot, dat ze er driemaal heen moesten gaan, voordat ze geheel verwoest was. De edellieden van Bada' zeiden: „Als gij de vorstin vindt, doodt haar dan niet, maar brengt haar naar Bada', opdat wij goed voor haar kunnen zorgen". Maar de vorstin was er niet meer. Ze was intusschen naar de To Raa (Masamba) gegaan om hulp te vragen, omdat haar volk het niet tegen de To Bada' kon volhouden. De To Bada' dreven de To Rampi' op, zooals men buffels opdrijft, en ze werden de slaven der To Bada'.

De To Raa gaven gehoor aan den oproep der vorstin van Lamboe', en kwamen Bada' ngka'ia belegeren. En dan volgen de verhalen over den slag bij Gintoe, zooals deze in par. 229 beschreven zijn.

De laatste vijandelijkheden tusschen deze beide landen moeten hebben plaats gehad, weinige jaren vóór de komst van het Gouvernement in dit land. Toen trokken Amana Pahado van Manoewana, en Amana Kambero van Bada'ngka'ia door Rampi' naar Pada-Seko. In Rampi' echter pleegde eerstgenoemde overspel. Het Hoofd van Rampi' zond toen de troep To Bada' eenige lieden achterna om Amana Pahado te doden, die de wijk nam naar Manoewana. Het verdere verloop van deze gebeurtenis, die de aanleiding werd, dat de To Koelawi het beleg voor dat dorp sloegen, is reeds medegedeeld in de geschiedenis van Bada'.

Er is ook nog een verhaal, dat de To Bada' bij de onophoudelijke vijandelijkheden tusschen de beide buurvölker, het beleg sloegen voor Biri' Bangko' „reigerheuvel". Terwijl de vijand bezig was te zoeken naar een pad om het dorp te benaderen, kwam hij aan de smederij, waar men aan het werk was. Eén der smedende To Rampi' rukte een der kokers van den blaasbalg los, en richtte dien op den vijand. Deze dacht, dat men een groot geweer op hem aanlegde, en vluchtte. Dadelijk werd het beleg opgebroken, want tegen een vijand die zulke wapenen bezat, kon men niet op!

De aanrakingen van de To Bada' met de To Rampi' leidden langzamerhand tot een staat van onderworpenheid van de laatsten aan de eersten¹²⁴). Zoo moesten de To Rampi' altijd een mensch geven, wanneer een voor-

¹²⁴) Er zijn To Bada' die beweren, dat de To Rampi' hun slaven waren. Men vertelt, dat de Mokole van Waiboenta het meesterschap over de To Rampi' aan de To Bada' had „overgedaan", nadat de laatsten de To Raa, die Gintoe kwamen verwoesten, hadden verslagen. Dit is dus eenzelfde verhaal als dat, waarmede de To Bada' hun eigenmachtig optreden onder de bewoners van het Poso-meer rechtvaardigden.

naam persoon in Bada' was overleden om voor de opheffing van den rouw te worden gedood. Deze verhouding was dus dezelfde als die, waarin de lieden van Pada-Seko ten opzichte van Rongkong verkeerden ¹²⁵). Ook de menschen van Banasoe' moeten nu en dan met de inwoners van Rampi' gevochten hebben.

242. Oorlog met Waiboenta.

De overleveringen der To Rampi' vertellen van een oorlog met Waiboenta in den ouden tijd, toen men nog te Rante woonde. Daar kwamen eens eenige lieden van Waiboenta om tabak vragen. Men gaf hun die, maar toen de vreemdelingen heengingen, stalen ze ook nog tabak uit een aanplant, dien ze voorbij kwamen. De eigenaar van den aanplant ging de To Raa (eigenlijk lieden van Masamba, maar men noemt de menschen van Waiboenta ook zoo) achterna, en doodde vier van hen. Den eenig overgeblevene sneed hij de ooren af, en hij gaf hem zijn vuurslag, waarbij hij zeide: „Ga naar je land, en vertel aan je heer, waarom je zoo toegetakeld bent”.

Verbolgen over deze brutaliteit, besloten Waiboenta en Palopo Rampi' aan zich te onderwerpen. Een groot leger trok tegen dit kleine landje op. Op een berg tusschen Loewoe' en Rampi' maakte men zijn bivak. Er waren zooveel menschen, dat ze langs den weg geschaard staande, het eten voor den Datoe van Palopo van hand tot hand doorgaven. Daarom draagt die berg den naam van Pehaliba Datoe „waar de Datoe omkeek” (naar het voedsel dat van Palopo werd aangebracht). Van dezen berg af zond de Datoe een boodschap naar Rante, met de mededeeling, dat hij in aantocht was. De dorpen Liwowo en Kowala wilden niet in het verzet van Rante meedoen. En daarom zei het Hoofd van Rante, die Hindohi moito (hij had een donkere, *moito*, huidskleur) heette: „Dan gaan wij alleen!” In andere verhalen wordt hij Bari genoemd.

Met 50 man trok hij er op uit. Toen zij bij den steen van Rante gekomen waren, stak het Hoofd zijn speer in den grond, en met het water dat uit het aldus gemaakte gat opborrelde, wiesch elk der mannen zich het aangezicht. Toen verdeelde Hindohi moito zijne mannen. Tien plaatste hij te Alo, tien te Hangkoe, tien te Teto'a, tien te Wowinti, en tien te Botoetoe. Hij zelf ging verder naar het Zuiden, waar hij zich op een steen neerzette, met een kind in zijn draagdoek om zich het voorkomen te geven van iemand, die niets met den oorlog te maken heeft ¹²⁶).

Het Rampi' hoofd had met zijn mannen afgesproken, dat, zoodra zij hem den krijgskreet hoorden aanheffen, zij den vijand moesten aanvallen.

¹²⁵) Wanneer Rampi' geen slachtoffer leverde, moesten de To Pada dit doen. De To Bada' vergeleken die beide stammen bij de borsten van een zoogende vrouw; als de eene borst geen melk geeft, moet de andere dit doen.

¹²⁶) Deze steen draagt den naam van Watoe ngko'i; het is een groote kei, ongeveer 2 K.M. ten Z. van Tede'boë'. De steen ligt niet meer op zijn oorspronkelijke plaats, maar is een eind naar beneden geschoven.

Hij stampte zijn sirihipruim in het mortiertje (hij was tandeloos) met zoo'n kracht, dat daardoor een gat in den steen ontstond. Toen de vijand hem voorbij getrokken was, gaf Hindohi het sein en de aanval werd begonnen: de Mokole van Waiboenta werd gedood door een grooten steen, dien men op hem deed neerrollen; de vijand in het Noorden werd gedood door de 50 man, en die in het Zuiden werden door het Hoofd alleen geveld. De lieden, die aan de slachting ontkwamen, vluchtten terug naar hun land.

De nieuwe Mokole van Waiboenta was geheel ontdaan door dezen tegenslag, en hij vroeg zich af, of het Hoofd van Rampi' misschien niet van hooger afkomst kon wezen dan hijzelf. Daar wilde hij de proef van nemen. Hij verstond zich met zijn heer te Palopo, en nu zond de vorst van Loewoe' een boodschap aan het Hoofd van Rampi', die te Rante woonde, om een proeve van zijn faeces en urine te zenden, om daaruit na te kunnen gaan, of hij van goddelijke afkomst was. Rante zond toe bereide pisang, kleefrijst en honing. Toen de vorst van Loewoe' van deze uitwerpselen van Rante's Hoofd had geproefd, moest hij erkennen, dat deze voorname was dan hij¹²⁷).

Daarna zond de vorst van Loewoe' aan zijn tegenstander een buffelhoren, met de opdracht haar met één slag van het zwaard door te hakken. De To Rampi' lieten de horen samen koken met Colocasia-bladeren, oebi en was, en toen de horen door dit koken geheel week geworden was, kostte het niet veel moeite haar met één slag door te hakken.

Op zijn beurt zond Rampi' aan Loewoe' een stuk *meapo*-hout (Bare'e *lemoro*), dat in verschen toestand gemakkelijk met het hakmes bekapt kan worden, maar dat zich, droog geworden, moeilijk laat bewerken door zijn taaiheid. Aan de opdracht dit stuk hout met één slag door te kappen, kon de heer in het Zuiden niet voldoen.

Toen zond Loewoe' een naald naar Rampi', en droeg het Hoofd van die streek op daarmee een boom te vellen. Maar op zijn beurt zond Rampi' aan Loewoe' een maat gierstkorrels met de mededeeling, dat als het deze korrels in één dag kon tellen, de boom door de naald zou vallen.

Door dit alles was Waiboenta overtuigd geworden, dat Rampi' zijn meerdere was, en hij erkende dit. De Mokole zond daarom 5 mannen met zout, kokosnoten, broeken, sarongs, hoofddoeken, en een buffel om zijn onderwerping aan Rampi' aan te bieden. Maar drie van die gezanten werden door de inwoners van Liwowo, die niet mee hadden willen doen, in den strijd, gedood. Een vierde werd door het even lafhartige Kowala gevangen genomen, en in den oven der smederij verbrand, waarbij de smid nog op zijn hoofd ging zitten. Slechts één der gezanten kwam in Rante aan om de onderwerping van Waiboenta aan te bieden. Maar het Hoofd van Rampi' was zóó beschaamd over het onbehoorlijke optreden

¹²⁷) De vorsten van Celebes worden geacht afstammelingen te zijn van wezens, die uit den hemel op aarde zijn neergedaald, *to manoeroe*. Een van de kenmerken dezer hemelingen is, dat hun faeces en hun urine niet stinken. Soms wordt vermeld, dat hun faeces als kikkers wegspringen.

van zijn stamgenooten tegenover het gezantschap, dat hij de onderwerping niet wilde aanvaarden. Hij voorzag den eenig overgebleven gezant van een vuurslag, een kookpot en reiskost, en zond hem terug met de boodschap: „Waiboenta zal niet aan Rampi' onderworpen zijn, maar Rampi' zal Waiboenta als heer erkennen". Sedert brachten de lieden van Rampi' elk jaar hun hulde aan Waiboenta in goud; ze zochten dit in de Oewai Rampi'. Vóór dien tijd, zegt men, wiesch men geen goud.

In een andere overlevering wordt de reden, waarom Rampi' aan Waiboenta schatplichtig was, als volgt verteld: Toen de lieden van Waiboenta naar Rampi' kwamen om hun hulde te betuigen, namen ze maïs en pisang uit de tuinen weg om zich daarmee te voeden. De To Rampi' werden hierover boos en sloegen de huldebrengrers. Dezen zeiden: „Zóó is niet de gewoonte van den heer des lands. Deze staat aan zijn vazallen toe om te nemen wat ze noodig hebben voor hun levensonderhoud. Bovendien hebt gij ons voor den gek gehouden door ons pisang voor faeces te zenden, en door de buffelhoren eerst te koken. Daarom willen we u niet meer als heer erkennen". Toen ontstond weer een oorlog tusschen die twee volken, die leidde tot de onderwerping van Rampi' aan Waiboenta. Dit zeide: „Als gij mij hulde komt bewijzen, breng mij dan een veerschacht goud, witte foeja, witte rijst en een witte kip; en dan zult gij eens zien, of wij u op dezelfde wijze behandelen als gij ons hebt gedaan, toen wij u als heer erkenden".

243. *Het huldebrengeu aan Waiboenta.*

Ofschoon in de verhalen vaak sprake is van Palopo, was de eigenlijke meester van de To Leboni en de To Rampi' de vorst van Waiboenta, die op zijn beurt een vazal was van Palopo. Omtrent den eersten vorst van Waiboenta vertelt men in Rampi' hetzelfde verhaal over den hemeling (hier *tokailangi* geheeten), als in Bada'. Om de twee jaar ging men naar Waiboenta. Men ging samen met de lieden van Bantjea, Saloe maoge en Rato. In het dorp Leboni of in Masapi ontmoette men elkaar. Het Hoofd, *tomakaka*, van Masapi geleidde het gezantschap naar Masamba, waarna de *tomakaka* van deze plaats het naar Waiboenta bracht. Hier maakte men zijn opwachting bij de waardigheidsbekleeders *baloilo*, *ampoe lembe*, *pabisara* en *wola*. De laatste twee gingen mee naar den vorst van Waiboenta. De gezanten mochten hierbij geen hoofddoek dragen of een hakmes omgord hebben. Het hoofdhaar hing los naar beneden. Met de beide handen vooruitgestoken, kwam men in de ontvangkamer van de woning.

Elken gezant werd een band van geel katoen om den rechterpols gebonden, terwijl hij de handpalm naar boven gekeerd hield. De Mokole zat voor de plek, waar de eerste vorst, die uit den hemel zou neergedaald zijn, heette te wonen. Deze plek in huis was omringd door een gordijn van geel katoen, en daar werden op geregelde tijden offeranden voor Manoeroe geplaatst. De waardigheidsbekleeders namen aan weerszijden van dit gordijn plaats. Wanneer het huldeblijk aan den vorst was overgereikt,

lichtte deze het gordijn een weinig op, en schoof de geschenken daarbinnen; daar werd ook een wit hoen met gele pooten binnen dit gordijn losgelaten. Het huldeblijk werd hiermee aan den geest van den eersten vorst opgedragen.

Als deze plichtigheid van het *mepoe* was afgelopen, gingen de leden van het gezantschap de waterleiding van de sawahs van den heer in orde maken, en na afloop daarvan kregen ze een menigte kokosnoten. Vervolgens wiede men het onkruid in den kampoeng Waiboenta, na afloop waarvan de Mokole een buffel slachtte om den levensgeest van de gezanten te versterken (*motinoewoei*). Ze kregen ook veel zout, en keerden dan naar hun land terug. De Mokole zei bij het afscheid: „Zoolang gij zout nog lekker vindt, moet ge uw hulde hier blijven brengen; eerst als het zout u niet meer smaakt, kunt ge wegblijven”.

Als men uit het dorp trok om terug te gaan, mocht men alle katoen, dat op de erven te drogen hing, wegnemen. De Mokole gaf ook zaairijst aan de vertrekkenden mee; verder een bamboe koker met water, waarin hij handen en voeten gewasschen had. Bij het gezantschap waren ook veel vrouwen en kinderen, die meetrokken om te helpen bij de werkzaamheden in Waiboenta, en om de geschenken van den heer naar de bergen te dragen.

Wanneer men in zijn land was teruggekeerd, werd men daar feestelijk door de achtergeblevenen ontvangen. De rijst, die de heer des lands had meegegeven, werd met de eigen zaairijst vermengd; het meegevoerde waschwater werd voor een deel over de akkers gesprengd, voor een deel wiesch men zich er het gelaat mee (verg. Woensdregt 1, 45).

De Mokole van Waiboenta kwam nooit in Leboni en Rampi', maar de Ampoe lemba wel. Dan slachtte men een buffel voor hem, en men voorzag hem en zijne mannen van rijst en hoenders. Was dit niet voldoende, dan namen de volgelingen van den „heer” zelf wat ze noodig hadden. Van besturen of leiden was geen sprake; de heer des lands bepaalde er zich toe tot het geven van algemeene vermaningen, om in vrede te leven met anderen, de akkers goed te bewerken, en dergelijke meer.

De To Raa, die tot de zuidelijke (Sa'dan) toradjagroep behooren en ten Oosten van Waiboenta wonen, waren ook aan den Mokole van Waiboenta onderworpen. De voornaamste onder hen, was het Hoofd, *tomakaka*, van Masamba. Deze man nam steeds in invloed en aanzien toe door zijn rijkdommen. Toen het Gouvernement in 1905 het land in bezit nam, maakten Masamba en zijn Hoofd heel wat meer indruk dan Waiboenta met den eigenlijken heer des lands. Waiboenta verzette zich tegen de soldaten, Masamba niet. Al deze redenen brachten er het Gouvernement toe Waiboenta uit te schakelen, en het Hoofd van Masamba als den voornaamste des lands te beschouwen. Sedert werd deze aangewezen als de heer der To Leboni en To Rampi'. Dit is tot nu toe een reden van ergernis voor de Hoofden van deze streek, die zich niets minder achten in aanzien en afkomst dan de Tomakaka van Masamba.

244. *De Soelewata van Leboni.*

Als vertegenwoordiger van den vorst van Waiboenta woonde te Leboni een man, die den titel droeg van *soelewata* (Boeg. *soelle* „vervanger” en *watang* „stam, steel, lichaam”). Oorspronkelijk was dit iemand van Waiboenta, die zich met de To Rampi' verzwagerd had. Men doet echter omtrent de herkomst van dezen waardigheidsbekleeder het volgende verhaal: Er woonde een man te Kinero in Rampi', die een zoon kreeg. De vader liet den jongen nergens heengaan, maar hield hem in huis opgesloten (*nilolea*); de jongen at alleen hoendereieren. Toen hij groot geworden was, dacht hij: „Waarom laat men mij nergens naar toe gaan?” Eindelijk werd zijn verlangen naar de buitenwereld te groot, en hij sloop weg.

Dan volgt weer het bekende verhaal, dat hij een boom omhakt, waarin hij een meisje verborgen vindt, dat hij naar huis meeneemt, en later trouwt. Bij haar krijgt hij een dochter die zorgvuldig van de buitenwereld wordt afgesloten. Dan vervolgt het verhaal:

Op een goeden dag kwam de magaoe van Sigi daar, die vroeg: „Verbergt gij hier een meisje?” Antwoord: „Neen”. Toen keerde de vorst naar zijn land terug; hij liet een ladder maken, die hij meenam naar Rampi'. De ladder zette hij tegen de achterzijde der woning, en sloop door het dak in huis. Hij hield gemeenschap met het meisje, zonder dat de ouders er iets van merkten. Toen ze zwanger geworden was, vertoonde de vorst zich en hij sprak tot de ouders van zijn vrouw: „Wanneer mijn kind een dochter is, dan moet het Modili heeten; is het een jongen, dan zal zijn naam Sigi zijn”.

Toen men den vorst van Sigi ging berichten, dat zijn kind een dochter was, zond hij aan de moeder kralen, en hij liet er bij zeggen: „Deze kralen heeten Modili; noem mijn dochter ook zoo”. Toen Modili grooter geworden was, zocht men een man voor haar in Sigi, opdat de familieband tusschen Sigi en Rampi' niet zou verslappen. Van deze Modili zou de Soelewata van Rampi' afstammen.

Eenigen invloed schijnen deze vertegenwoordigers van den Mokole van Waiboenta niet te hebben uitgeoefend. De titel Soelewata wordt nu gedragen door het distriktshoofd, die een echte To Rampi' is.

Behalve deze rechtstreeksche vertegenwoordiger van den vorst van Waiboenta, werd een van de edellieden, *těkěi*, van Rampi' als *tongko* of hoofdman van den adel aangewezen. Wanneer de functionaris overleden was, kwam men bijeen om te beraadslagen wien men aan den vorst van Waiboenta als zijn opvolger zou voorstellen. Meestal werd een zoon of broer van den overledene gekozen. De rechter voorpoot van den geslachten buffel, een mandje met gekookte rijst, en een baadje van wit katoen, werden aan den aangewezenen gebracht. Een oude man riep hierbij de goden (*lomoa*) aan, en gaf hun kennis: „Hier is degeen, dien wij als *tongko* hebben aangesteld”. Daarna richtte hij zich tot den pasbenoemde: „Hier hebt gij uw rijst, uw vleesch, uw baadje, want gij zijt tot *tongko* aangesteld, opdat door uwe bevelen en regelingen ons gewas zal gelukken; hier is

een wit baadje, opdat uw hart wit zij (welwillend gestemd zij) bij het geven van bevelen, en gij ons een goed hart toedraagt, opdat wij niet ziek worden, en opdat gij een buffel voor ons laat slachten, als wij iets mankeeren". De mand met rijst wordt dan op de kruin van zijn hoofd geplaatst, en het witte baadje wordt hem aangedaan. Ook een zwaard, dat door den vorst van Waiboenta is geschonken, en dat alleen door den *tongko* mag worden gedragen, wordt hem omgord.

Daarna zegt de *tongko* in zijn antwoord, dat hij het aangebodene aanvaardt, opdat alles wat op den akker groeit, zal gedijen, opdat de lichamen der menschen gezond en sterk zullen zijn, opdat de veestapel in omvang zal toenemen, „opdat mijn levensgeest (*tanoeana*) sterk zij, en ik geenerlei schadelijke gevolgen van deze plechtigheden moge ondervinden" (opdat ik er niet *boento* van worde).

245. *Leboni en Rampi' onder het Gouvernement.*

Leboni en Rampi' zijn ingedeeld bij de onderafdeeling Masamba, afdeeling Palopo; zij zijn daardoor gescheiden van Bada', waarmee ze min of meer een eenheid vormen. Meermalen hebben de bewoners van deze streek den wensch uitgesproken om bij de onderafdeeling Poso te worden gevoegd. De Gouverneur van Celebes acht dit echter in strijd met de goede trouw tegenover de vorstin van Loewoe', aan wie bij de aanvaarding harer regeering de belofte was gedaan, dat geen deelen van haar rijk zouden worden afgenomen (in Augustus 1935 is deze vorstin van Loewoe' overleden).

De dorpen waarin de bevolking thans is samengetrokken, zijn: Dodolo, Onondowa met Meloi (Beloi of Mbeloi), Moei (het voormalige Hoelakoe'), Leboni, Bangko', en Tede'boë' (zie over het ontstaan van den naam Tede'boë' J. Woensdregt, Rampi'sche verhalen, aanteekeningen op No. 1). Onondowa heet eigenlijk Boeboea, en hier zijn de inwoners verzameld van de voormalige gehuchten Pesasa, Peindo en Mehale.

**HOOFDSTUK II. STEEN EN KOPER, AARDEN LIJK- Blz.
URNEN, HOUTEN BEELDEN 331**

1. Inleiding.

Het Kaili-gebied 332
2. Steenen mortieren. 3. Aarden lijkurnen. 4. Dorpssteenen. 5. Allerlei steenen. 5a. Het gouden beeldje van Towale.

Het Sigi-gebied 337
6. Steenen mortieren. 7. Aarden lijkurnen. 8. Woningsteenen. 9. Dorpssteenen. 10. Buffelsteenen. 11. Allerlei steenen.

Het Koelawi-gebied 340
12. Steenen mortieren. 13. Dorpssteenen. 14. Bronzen bijlen of schopjes en dondersteenen.

Het Koro-gebied 341
15. Steenen potten (*kalamba*). 16. Steenen mortieren. 17. Dorpssteenen. 18. Sawahsteen. 19. Monolithen. 20. Steenen beeld. 21. Bronzen bijlen (schopjes). 22. Dondersteenen.

Het Lore-gebied. Tawailia 347
23. Monolithen. 24. Mortieren. 25. Koperen (bronzen) schopjes, en donderkeilen. 26. Aarden potten.

Napoe. Winoea 350
27. Steenen potten. 28. Steenen beelden. 29. Woningsteenen. 30. Aarden lijkurnen. 31. Koperen schopjes en dondersteenen.

Sabingka 355
32. Dorpssteenen. 33. Versteeningen. 34. Aarden lijkurnen.

Tusschen Sabingka en Lamba 356
35. Steenen potten. 36. Steenen beelden. 37. Monolithen. 38. Steenen mortieren. 39. Aarden lijkurnen (*kori bengki*).

Lamba 361
40. Dorpssteenen.

Watoe taoe 361
41. Steenen beelden.

Pokaraia 363
42. Steenen mortieren. 43. Aarden potten.

Lengaroe 364
44. Steenen beelden. 45. Woningsteenen.

Wanga	Blz. 364
46. Steenen beelden. 47. Aarden lijkurnen. 48. Bronzen schopjes en dondersteenen.	
Latandoe	368
49. Steenen beelden. 50. Steenen mortieren.	
Pododohaa	368
51. Woningsteenen.	
Besoa. Pokekea	369
52. Steenen potten. 53. Dolmen. 54. Steenen beelden. 55. Steenen mortieren. 56. Aarden lijkurnen.	
Hanggira	374
57. Steenen potten. 58. Steenen beelden. 59. Dorpssteenen. 60. Steenen mortieren. 61. Sawahsteenen.	
Lempe	377
62. Steenen beelden. 63. Steenen potten. 64. Steenen mortieren. 65. Dorpssteenen.	
Doda	379
66. Steenen beelden. 67. Steenen potten. 67a. Steenen mortieren.	
Bangkeloeho	381
68. Steenen potten. 69. Steenen beelden. 70. Aarden lijkurnen. 71. Versteeningen. 72. Dondersteenen. 73. Bronzen (koperen) schopjes.	
Bada'. Sepe	383
74. Woningsteenen. 75. Steenen mortieren. 76. Steenen potten. 77. Steenen beelden. 78. Aarden lijkurnen.	
Kolori	385
79. Steenen potten.	
Birantoe'a	385
80. Steenen potten. 81. Steenen beelden.	
Toempoe Ara'	387
82. Steenen potten. 83. Steenen mortieren. 84. Aarden lijkurnen.	
Saloe bihe	387
85. Steenen beelden. 86. Steenen potten.	
Toeare	388
87. Steenen potten. 88. Steenen mortieren.	
Gintoe	389
89. Steenen beelden. 90. Steenen potten. 91. Steenen mortieren. 92. Steenen buffel. 93. Buffelsteenen.	

	Blz.
Bada'ngka'ia	391
94. Aarden lijkurnen. 95. Steenen mortieren. 96. Steenen beelden. 97. Steenen potten. 98. Dorpssteenen. 99. Buffelsteenen.	
Boelili	397
100. Steenen beelden. 101. Steenen potten. 102. Steenen mortieren. 103. Dorpssteenen. 104. Buffelsteenen.	
Pada	400
105. Dorpssteenen. 106. Steenen beelden. 107. Aarden lijkurnen.	
Bomba	404
108. Steenen beelden. 109. Dorpssteenen. 110. Bronzen schopjes. 111. Dondersteenen.	
Leboni en Rampi'	407
112. Steenen potten. 113. Steenen beelden. 114. Dorps- en sawahsteenen. 115. Aarden lijkurnen. 116. Allerlei steenen. 117. Aarden lijkurnen. 118. steenen mortieren. Bangko'. 119. Allerlei steenen. Tede'boë'. 120. Allerlei steenen.	
Houten Beelden	415
121. Napoe. 122. Besoa. 123. Bada'. 124. Rampi'. 125. Paloe-baai en Paloe-vallei. 126. Koelawi-groep. 127. Koro-groep.	
Overzicht	424
Pada-Seko. 128. Dorpssteenen. 129. Sawahsteenen. 130. Steenen potten. 131. Aarden potten.	
Rongkong. 132. Dorpssteenen. 133. Aarden urnen. 134. Bronzen bijlen (schopjes). 135. Dondersteenen.	
Masamba (To Raa). 136. Dorpssteenen.	
Het Mamoedjoe-gebied (Galoempang). 137. Dorpssteenen. 138. Rotsgraven.	
Het Sa'dan-gebied. 139. Graven van steen. 140. Steenen beelden. 141. Monolithen. 142. Steenen mortieren. 143. Sawahsteenen. 144. Dorpssteenen. 145. Houten beelden. 146. Bronzen bijlen (schopjes) en dondersteenen.	
Bone en Loewoe'. 147. Aarden lijkurnen. 148. Rotsgraven. 149. Dorpssteenen. 150. Beelden. 151. Investituursteenen. 152. Allerlei steenen. 153. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 154. Dondersteenen.	
De Oost-toradjas. 155. Steenen potten. 156. Aarden urnen. 157. Dorpssteenen. 158. Allerlei steenen. 159. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 160. Dondersteenen. 161. Houten beelden.	
De Mori-groep. 162. Dorpssteenen. 163. Aarden lijkurnen. 164. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes). 165. Dondersteenen. 166. Houten beelden.	
De Minahasa. 167. Steenen potten. 168. Dorpssteenen. 169. Beelden.	
Samenvatting	469
170. Steenen potten of kalamba. 171. Aarden urnen. 172. Steenen beelden. 173. Steenen mortieren. 174. Dorps- en andere steenen. 175. Bronzen bijlen (schopjes). 176. De Steenhouwers. 177. Hypothesen over de herkomst van het volk der Steenhouwers. 178. De West-toradjas zijn een gemengd volk. 179. Migraties der West-toradjas.	

HOOFDSTUK II

STEEN EN KOPER, AARDEN LIJKURNEN, HOUTEN BEELDEN.

1. Inleiding.

In het woongebied van de West-toradjagroep worden voorwerpen aangetroffen, waarvan het gebruik bij de tegenwoordige bewoners des lands niet meer bekend is. Dit zijn in de eerste plaats voorwerpen uit steen gehouwen: grootere en kleinere ronde steenen vaten, die oorspronkelijk met zware steenen deksels waren afgesloten. Al deze vaten zijn geopend, ongetwijfeld in de hoop er voorwerpen van waarde in te vinden. Want deze potten hebben gediend om lijken daarin te bewaren, die in hurkende houding daarin werden gezet.

In het woongebied der Kaili-, Sigi-, Pakawa- en Koelawi-groepen worden deze vaten niet aangetroffen. Een enkele vindt men in het Korogebied, maar zeer talrijk zijn ze in het landschap Lore (Napoe, Besoa, Bada'). Daar dragen ze den naam van *kalamba*. Dit is hetzelfde woord, dat wij op de Mentawai-eilanden terugvinden als *kalaba*, in Zuid-Nias als *kalamba*, en dat „vaartuig” beteekent ¹⁾).

Vroeger moeten er meer van deze *kalamba* zijn geweest; er zijn vele van stuk geslagen, ten einde de brokken als neuten te kunnen gebruiken om er een huis op te zetten, zooals de gewoonte is in het landschap Lore.

De huidige bewoners van het land weten niets van het doel, dat deze vaten hebben gehad; men meent, dat ze door geesten zijn gemaakt, en als badkuipen hebben dienst gedaan voor vorsten, die van hemelsche afkomst zijn.

Verder openbaart zich de kunst van het steenen houwen in beelden. Deze zijn van verschillende afmeting, en worden alleen gevonden in de landschappen Lore en Rampi'. ²⁾

De grootste verspreiding hebben steenen mortieren. Deze worden over het heele woongebied der West-toradjas verspreid aangetroffen. We mogen wel aannemen, dat ze gediend hebben om daarin de eene of andere graansoort te stampen. Rijst kan dit niet zijn geweest, daarvoor zijn de gaten te klein, zoodat rijstkorrels erin fijn gestooten zouden worden. Vermoedelijk is het een graansoort geweest, waarvan de korrels gebroken ³⁾

¹⁾ Verg. Soemba *kabang*, vierkante doodkist, waarin de lijken van vorsten worden gelegd. In West-Soemba worden de steenen lijkkasten wel *kabang* genoemd. Mentawai *abang* „vaartuig”. In het landschap Rampi' wordt een houten bak of trog in den vorm van een vaartuig nog *kalamba*' genoemd. Is zoo'n bak of trog rond, dan heet hij *tabo*.

worden, en dan is het meest waarschijnlijk, dat dit *Coix agrestis* is geweest.

Hier en daar worden onbewerkte steenen gevonden, wederom het meest in de onder Poso ressorteerende Berglandschappen (Lore). Deze steenen hebben eensdeels dienst gedaan als palen onder woningen, anderdeels als dorpssteenen, dit zijn steenen, waarvan men onderstelt, dat zij het dorp en zijne bewoners beschermen.

Alleen in dezen laatsten vorm genieten steenen nog eenige vereering bij de West-toradjas. Kalamba's, beelden en mortieren worden niet beschouwd als erfstukken van de vaderen, waarvoor men eerbied moet hebben; en waar dit enkele malen wél het geval schijnt te zijn, en een steenen beeld of mortier vereering geniet, daar geldt deze vereering niet de voorouders, maar den steen als dorpssteen gedacht, als beschermer dus van het dorp.

De meeste verspreiding hebben groote aarden potten, die in den grond begraven zijn. In verscheidene van deze potten zijn beenderenresten gevonden, zoodat men ze zonder twijfel als lijkurnen moet aanmerken. Ook van deze wijze van lijkbezorging zijn geen herinneringen onder het tegenwoordig levende geslacht overgebleven. In de overleveringen vinden we zelfs geenerlei aanduiding van deze potten. Bij de groepen in het stroomgebied van de Paloe-rivier worden ze gehouden voor watervaten, die door zeevaarders daar zijn achtergelaten.

Tenslotte moeten als overblijfsels van een vroeger geslacht genoemd worden koperen en bronzen bijlen, en zoogenaamde dondersteenen. De vindplaatsen van deze voorwerpen zijn hoofdzakelijk kleine beken. Bij het grondverzet, dat heeft plaats gehad na de komst van het Ned. Ind. Gouvernement, voor den aanleg van wegen, zijn meermalen bronzen bijlen in den grond gevonden.

We zullen thans opgeven, wat er van de genoemde voorwerpen uit de oudheid nog gevonden wordt bij de verschillende groepen der West-toradjas.

Het Kaili-gebied.

In het Kaili-gebied bepalen de vondsten zich tot de onmiddellijke omgeving van het Paloe-dal. In Parigi, Tawaili, Banawa, Raranggonaoe zijn nimmer steenen mortieren of aarden lijkurnen gevonden, om niet te spreken van steenen beelden en kalamba's, die nergens op dit terrein voorkomen.

2. Steenen mortieren.

Bij het tegenwoordige Kawatoena bevinden zich twee steenen met een gat erin, die ook door de bevolking voor stampblokken worden gehouden; ze zijn daarom bekend onder den naam van *watoe nondjoe* „steenen als stampblokken”. Ze zijn geheel met struiken overgroeid. Men vertelde mij ervan, dat als men erin stampt, een storm opsteekt.

Aan de Westzijde van het Paloe-dal treft men verscheidene steenen

mortieren aan. Een 10 minuten gaans van het dorp Pewoenoe ligt een heuvel, die Malataoe heet, en die zich ongeveer 6 M. boven de omgeving verheft. Toen de vallei nog met water bedekt was, kan deze heuvel als een eilandje boven het water hebben uitgestoken. Van hier heeft men een mooi gezicht over de vallei. In vroeger jaren moeten de inwoners van Pewoenoe op dezen heuvel hun woonstede hebben gehad (deze menschen zijn afkomstig van den Oostkant der Paloe-vallei, waar ze in Poënde woonden). Op den heuvel Malataoe nu ligt een brok steen met een rond gat erin als een stampblok. Het gat is ondiep, wat voor het stukstooten van graankorrels geen bezwaar is. Wanneer men hoort van de eene of andere ziekte, die in aantocht is, verzamelen de inwoners van Pewoenoe zich in hutten bij den steen, en dan houdt men daar een offermaaltijd. De inwoners van Kaleke gaan er offeren voor een ziek kind. Ze richten er dan stokken bij op, waaraan reepjes foeja, die *didi* heeten, worden vastgebonden. Men weet overigens niets van dezen steen te vertellen, ook niet waarvoor hij zou hebben gediend. Vroeger lag op de helling van dezen heuvel een tweede mortier. In 1916 heeft men dezen steen naar het dorp Pewoenoe overgebracht, en bij den ingang van de moskee gelegd, waar hij nu dienst doet als opstap, wanneer men dit gebouw binnengaat.

Wanneer wij in een ander hoofdstuk de verhalen omtrent de schepping zullen mededeelen, zullen we ook zien, dat in enkele gesproken wordt van den eersten mensch als Tana pinandoe „geformeerde (tot vorm geknede) aarde”. Deze eerste mensch was alleen, maar de sageheld Sawerigading bezorgde hem een vrouw, die den naam droeg van Doipama. Nu vertelt men in Kanggone op het westelijk randgebergte van de Paloe-vallei, dat deze Tana pinando op den heuvel Malataoe verblijf hield.

Tien minuten loopens ten Z. van dezen heuvel ligt een tweede, die Bora heet, ongeveer even hoog als de Malataoe. Terwijl op laatstgenoemde hoogte geen menschen wonen, staan op Bora eenige huizen. Daar bevindt zich ook een brok steen, waarin men zegt, dat een geest woont; een 5 M. er vandaan ligt nog een steen, waarin een gat is gebeiteld. Wanneer de krassen in het gat er niet later in zijn aangebracht, moet het uitgehold zijn met een puntig voorwerp. Men brengt aan dit steenen mortier geen offers, maar men is er wel bang voor, en men denkt er niet aan om erin te stampen, uit vrees ziek te zullen worden. Waarom het mortier op Malataoe vereerd wordt, en dat op Bora niet, wist men niet te zeggen. Men vermoedde, dat in een droom geopenbaard is geworden, dat de steen op Malataoe vereerd moest worden.

Het dorpshoofd van Pewoenoe vertelde, dat zich tusschen de dorpen Kaleke en Rarampadende nog een heuvel bevindt, Boewoe mangati geheeten (*boewoe* is „put”; op die plek moet een put zijn). Op dezen heuvel moet zich volgens mijn zegsman ook een steenen mortier bevinden.

Te Toewa bij Koelawi zijnde, vertelde iemand mij, dat zich in het oude dorp Poeloe enkele steenen mortieren bevinden, maar ik had geen gelegenheid er mij persoonlijk van te overtuigen.

3. Aarden lijkurnen.

Bij hetzelfde Kawatoena, waar een steenen mortier is, zijn ook aarden lijkurnen in den grond gevonden. Deze zouden op de volgende wijze ontdekt zijn geworden: Een man van Kawatoena zou met een geit naar Biomaroe gaan om het dier daar te verkoopen, en met maïs terug te keeren. In den nacht vóórdat hij op reis ging, droomde hij, dat een oud man tot hem kwam en hem met de hand wenkte; hij wees den droomer een plek aan, waar een boom schuin in den grond stond; daarna gelastte de oude man hem daar te graven. Wakker geworden, hechtte de man niet veel beteekenis aan den droom, en begaf zich met zijn metgezel opweg. Hij had nog niet lang geloopt, toen hij bij een plek kwam, die een treffende overeenkomst vertoonde met die, welke hij in den droom gezien had. Hij liet zijn makker met de geit doorgaan, en bleef achter om met een stok in den grond te wroeten. De stok ging diep in de aarde zonder tegenstand te ontmoeten. Toen hij de plek openlegde, vond hij een platten steen, en daaronder een grooten aarden pot; in den pot vond hij 9 oude schotels, waarvan 5 nog gaaf. Deze schotels verkocht hij voor een geit het stuk. Toen Controleur Wigman hiervan hoorde, liet hij verder graven, onder leiding van den toenmaligen Madika matoea, Daeng Malino. Deze vertelde mij, dat hij op twee plekken aarden potten had aangetroffen; ze waren alle stuk, en hij had er geen schotels of borden in gevonden, wel resten van beenderen.

Ongeveer 3 K.M. ten O. van Dolo (dus aan den rechteroever van de Paloe-rivier) bezocht ik een langgerekten heuvel bij het dorp Bodi, die in voorkomen gelijk is aan de reeds beschreven hoogten bij Pewoenoe en Kaleke. Deze heuvel heet Boeloe pompelana „berg waar met olie is bestreken”. Hier wordt geen steenen mortier gevonden, maar een oud graf, herkenbaar aan een ovalen ring van steenen. Men weet niet wie hier begraven is; men zegt, dat dit graven van geesten, *djii*, zijn. Vermoedelijk zullen aarden urnen te voorschijn komen, wanneer deze heuvel wordt afgegraven. Dit vermoeden is te waarschijnlijk, omdat in de buurt van Dolo reeds een aarden lijkurn moet zijn opgegraven. Wanneer men de rijst zal gaan planten, of in tijden van ziekte, gaat men bij dit graf offers brengen: een hoen, rijst en maïs.

Boven zijn twee heuvels genoemd in de nabijheid van Kaleke en Pewoenoe. De hoogte Malataoe is bezaaid met scherven, afkomstig van aarden potten, die hier in den grond begraven waren. Ten Z. van Kaleke, op een afstand van ongeveer een halven K.M. ligt de heuvel Tarore. Deze ligt op hooger terrein, waarboven hij nog 3 M. uitsteekt. Ik zag er een groote hoeveelheid schelpen van weekdieren. Op deze plek bevinden zich veel Mohammedaansche graven. Bij het delven van die graven stoot men telkens op aarden potten; in sommige ervan zijn nog beenderen gevonden. De lieden ter plaatse houden dit voor beenderen van dieren; zonder twijfel zullen het beenderen van menschen zijn geweest. De scherven van die lijkurnen liggen nu overal verspreid op de aarde.

Iets ten W. van de heuvels Bora en Malataoe ligt een langgestrekt

bergje, Boeloe ntiwaa „dwarsliggende berg”, waarschijnlijk zoo genoemd, omdat hij dwars op den loop van de rivier Wera „waterval” staat, en dezen stroom dwingt om zich naar het N. te richten. Vermoedelijk zal hier ook een urnenveld te vinden zijn.

Dit is zeker het geval met heuvels, die meer naar het Z. zijn gelegen, bij Towialo en Bangga. De plek bij Towialo waar ze zijn aangetroffen, heet Kaposo goemba „waar de aarden vaten gebroken zijn”. Deze potten heeten hier *goemba*, waarmee groote aarden vaten worden aangeduid, die ingevoerd worden, en die men gebruikt om er water in te bewaren. Het heet, dat deze potten afkomstig zijn van het schip van Sawerigading, die daarmee tot aan het einde van de Paloe-vallei voer, toen deze nog met water bedekt was. Dat schip droeg den naam van Lamoelaelo. Een ander verhaal zegt, dat de To Mene (Mandareezen) ze daar achtergelaten hebben, toen ze in hun prauwen waren gekomen om de West-toradjas te bestrijden.

In het dorp Balane zag ik bijzonder groote aarden vaten van circa 50 cm middellijn. Men wist nog, dat ze door de voorvaderen gemaakt waren, en dat ze steeds gediend hadden om er water in te bewaren. Balane is een van de weinige oorden in het Kaili-gebied, waar men de kunst van pottenbakken verstaat; maar men verzekerde mij, dat men tegenwoordig niet meer in staat was zulke groote vaten te bakken.

4. Dorpssteenen.

Van dorpssteenen, dus steenen, die het dorp en zijn bewoners gezondheid en kracht moeten geven, en tegen gevaren beschermen, heb ik in het Kaili-gebied slechts één voorbeeld aangetroffen, en wel in het Banawasche. Ongeveer 1 K.M. boven de monding van de Banawa-rivier moet een steen zijn, die door kleinere steenen wordt omringd, die voor de kinderen van den groote worden gehouden. Men beweert, dat de steen niet in het water kan zinken. De naam van het geestenpaar dat hier huist, is Kahampoea (Karampoea), een naam die vele geesten, vooral watergeesten, dragen²⁾. Men zegt ook, dat een van die steenen bij nieuwe maan bloed zweet. Bij dezen steen is een huisje gebouwd, waarin men komt offeren na afloop van den rijstooft en om genezing te vragen voor zieken. Ook vraagt men er een zegen voor het te velde staande gewas. Daartoe worden er geiten, schapen en hoenders geslacht. Wanneer een sjamaan, *balia*, hierbij zijn diensten verleent, gebeurt het wel, dat de geest, die daar woont, zich in hem manifesteert. Om zijn wensch vervuld te krijgen, wast de smee-keling de steenen met water.

5. Allerlei steenen.

In het Banawa-gebied worden nog andere steenen vereerd, die een rol

²⁾ Bij de Oost-toradjas is *karampoea* in de priestertaal de titel voor voorname geesten, vooral vrouwelijke, weer te geven met „hooge vrouwe”. In het Mandarsch is *arapoean* de maan (Adriani, Bare'e — Ned. Wdbk. op *karampoea*).

spelen in de overleveringen. Zoo bevindt zich bij Limboro een steen in zee, die den naam draagt van Saboe kati³⁾, en die gehouden wordt voor het versteende anker van Sawerigadings prauw. Wanneer bij den aanvang van het sawahwerk een varken wordt geslacht, waarvan het bloed door het leidingwater over den akker wordt gevoerd, wordt nog steeds een achterpoot van dit dier naar dezen steen gebracht.

Een andere steen is Watoe lanto „drijvende steen”, waar een geest (*deata*) heet te wonen, die door een vrouw als slang ter wereld werd gebracht, en die den naam kreeg van Jewo. Alleen na afloop van den rijstooft gaat men daar offeren; in tijden van ziekte doet men dit niet (verg. hfdst. I, 17).

Op de bergheiling ten W. van de hoofdplaats Paloe heeft het Boschwezen een terrein met boomen beplant. Op dat terrein is een steen, die den naam draagt van Tokio. Dit zou een vrouw zijn geweest, die ten huwelijk werd gevraagd. Ze antwoordde: „Morgen”. Den volgenden dag wachtte men tevergeefs op haar, en toen men ging kijken, vond men haar in steen veranderd.

Een andere steen ligt ten Z. van Tokio. Toen een overstrooming van de rivier Sombe het water dat de Paloe-vallei bedekte, had teruggedreven, waardoor ook de prauw van Sawerigading was meegevoerd, trok deze sageheld zijn paard den berg op tot aan den voet van den Ongoe Djikoe pomaja. Daar bond hij het ros aan een boom vast, en klom zelf verder ten hemel. Het paard veranderde in steen. Deze wordt nog steeds vereerd door de lieden van de Lewara-rivier, die er offers van sirih-pinang brengen voor het gelukken van de rijst. Men beweert, dat het steenen paard den kop wenden kan, en aan den kant waarheen deze gericht is, zal het gewas gelukken.

5a. *Het gouden beeldje van Towale.*

In het laatst van 1933 ontdekte Dr. S. J. Esser in den kampoeng Towale in Banawa (Kaili-groep) een klein gouden beeldje van Hindoe afkomst. Door Prof. Dr. N. J. Krom te Leiden is uitgemaakt, dat ook op Java beeldjes gevonden zijn in Goenoeng ringgit op het Tengger-gebergte, die geheel identiek zijn aan het beeldje van Towale. Prof. Krom acht ze afkomstig uit den lateren Madjapahit-tijd, dus uit de 14e, 15e eeuw. Ook in andere deelen van Oost-Java zijn van deze beeldjes gevonden. Prof. Krom houdt met andere deskundigen het beeldje voor een gesp of sluitstuk van een gordel of iets dergelijks.

Het verhaal dat over het beeldje gedaan wordt, wijst er volgens Dr. Esser op, dat het geheel buiten de cultuur der Kailiërs staat, en dat het alleen bewaard wordt als een fetisch. Er is een dergelijk voorwerp te

³⁾ Boeg. *sēbboe kati*, de naam van een soort hooge boete. Het Boeg. *sē'boe* is „1000” zoodat de naam ook kan beteekenen „duizend kati”, waarmee dan het gewicht van het anker zou worden aangeduid. In het La Galigo-gedicht komt *sēbboe kati* ook voor in de beteekenis van „vorstelijk kind” (B. F. Matthes, Boeg. Ned. Wdbk. op *sēbboe*, bl. 692).

Paloe, maar dit mag niemand zien, ook de madika-familie niet. Dit voorwerp heet Ntoëde „de kleine meid”, doch zou volgens zeggen geen mensch voorstellen. Meermalen is in de Kailische rijkjes sprake van gouden voorwerpen; in Biromaroe zou een gouden vaartuigje, in Parigi een gouden kat zijn (I, 51).

Het Sigi-gebied.

6. Steenen mortieren.

Steenen mortieren worden op verschillende plaatsen in het Sigi-gebied gevonden, en alle bevinden ze zich daar, waar de bodem zich aan de Oostzijde van het Paloe-dal begint te verheffen. De eenige die zich wat verder het gebergte in bevindt, is te Menoesi in Palolo. Een tweede mortier in het Palolosche is te Makoe bakoeloe, niet ver van Sigi Poeloe en aan den grooten weg gelegen. Een 5 minuten loopens van Gimpoe, een buitenwijk van Bora, waar het terrein oploopt, ligt een steenen mortier. In de buurt van dit mortier bevinden zich twee steenen, waarvan men zegt, dat daaraan eertijds de prauwen werden vastgemaakt, toen de vlakke nog met water bedekt was; de een is niet ver van de warme bron Oee mebere „uit den grond opkomend water”, de andere is iets verder, en draagt den naam van Watoe makarai. Voor dezen steen moeten vreemdelingen zich in acht nemen, want als ze daar voorbij gaan, neemt die steen hun levensgeest; To Sigi doet hij geen kwaad. Aan het pas genoemde steenen mortier geeft men bij het begin van den rijstplant te eten.

In de omgeving van Biromaroe worden eenige steenen mortieren aangetroffen. Eén ervan ligt midden in het dorp Watoe nondjoe „steen als een stampblok”. Te Taipa Soenaka, ongeveer anderhalve K.M. ten O. van Biromaroe zijn er nog twee, en een vierde wordt aangetroffen te Noenoe mokaroe, dicht bij Boja baoe bij de Paneki-rivier. Al deze mortieren liggen ongeveer op dezelfde hoogte als die van Kawatoena. In vorm zijn ze aan elkaar gelijk; alleen zijn de steenen waarin de gaten zijn gemaakt, van verschillende grootte en vorm; ze zien er naar uit, dat men niets aan hun natuurlijke gedaante veranderd heeft. In die mortieren durft men niet te stampen, uit vrees, dat er dan een storm zal losbarsten.

7. Aarden lijkurnen.

Deze zijn tot nu toe nog slechts op één plek in het Sigi-gebied gevonden, en wel bij Boenga, tusschen Pandere en Kalawara. Bij het afgraven van den heuvel aldaar, voor den aanleg van den grooten weg, kwamen verscheiden rijen potten aan den dag, gemiddeld van 60 cm. hoogte. Volgens de mededeeling van een paar lieden, die er bij geweest waren, waren de potten leeg; geen resten van beenderen zijn er meer in aangetroffen. Te Boenga moet in den ouden tijd ook een aanlegplaats voor prauwen zijn geweest, en evenals op andere plaatsen in de Paloe-vallei, waar deze

potten worden gevonden, zegt men, dat ze afkomstig zijn van de To Mene, die ze daar achtergelaten zouden hebben, toen ze met hun prauwen die streek bezochten.

8. *Woningsteenen.*

Woningsteenen zijn tot nu toe slechts op één plek gevonden, en wel bij het voormalige dorp Baloli. Het zijn meer dan 10 overeindstaande steenen, ongeveer een M. boven den grond. Men beweert, dat eertijds op deze steenen de dorpstempel, *bantaja*, heeft gerust.

9. *Dorpssteenen.*

Ook van dorpssteenen is mij slechts één voorbeeld bekend geworden, en wel in het dorp Sidondo, dus in de vlakke, die eertijds met water bedekt was. Op de plek waar vroeger de huizen hebben gestaan, ongeveer een kwartier loopens ten O.N.O. van de kom van het tegenwoordige dorp, bevindt zich een steen, waarvan het platte oppervlak gelijk is met den beganen grond. Wat ervan te zien is, is een schijf van ong. 2 dm. middellijn. De steen valt dus niet in 't oog, en als er niet een hutje overheen ware gebouwd, zou men er lang naar hebben kunnen zoeken. Deze steen heet *Watoe mpedagi* „overwinningssteen”, d.i. steen die voordeel aanbrengt; want alles wat men aan den steen vraagt, zal men verkrijgen. De steen moet ook kleinere keien als kinderen hebben, en als hij midden in den regentijd door water overdekt is, zouden die kinderen boven drijven, en zich naar alle richtingen verspreiden. Men vertelt ook, dat de To Mene eens geprobeerd hebben den steen uit te graven. Maar hoe dieper men groef, hoe grooter de steen in omvang werd. Enkele lieden die bij dit werk in den steen hadden gehakt, waren gestorven, voordat zij in hun woonplaats waren teruggekeerd.

Wanneer er een ziekte heerscht of de rijst is mislukt, gaat men aan dien steen offeren: boven hem wordt een hoen geslacht, zoodat het bloed er op druppelt. Vooral wanneer men in den ouden tijd koppen ging snellen, kwam men hier offeren, voordat men uittrok. Als gedurende deze plechtigheid de hemel rood gekleurd werd, was dit een zeker bewijs, dat men succes zou hebben. In 1919 was er te Sidondo een oude vrouw, *Dimakita* geheeten, in wie de geest van den steen zich nu en dan manifesteerde.

Een verhaal zegt, dat in den tijd toen de vallei nog zee was, een prinses van het oostelijk randgebergte zou huwen met een prins van het westelijk randgebergte. De naam van de prinses kent men niet; die van den prins is *Sambira langi* „de eene helft van den hemel”. Toen de prinses eens in haar prauw het water overstak, sloeg haar vaartuig om; de prinses verdronk en veranderde in steen; deze zou de *watoe mpedagi* zijn. In hfdst. I, § 60 hebben wij gezien, dat de inwoners van dit Sidondo een mengeling is van lieden uit de Sigi- en de Kaili-groepen. Uit hfdst. I, § 61 hebben we ook vernomen van een huwelijk van een Sigische prinses met een prins van het westelijk randgebergte. Hun zoon zou *Sambira langi* zijn, en deze

wordt gedacht als gehuwd te zijn met de prinses (de steen) te Sidondo. Sambira langi ging eens in zijn stamland aan de Sambo-rivier jagen, en veranderde daar in steen; deze steen zou slechts nu en dan te zien zijn; op sommige tijden is hij niet te vinden. Alleen zij die „dunne” (fijne) oogen hebben, kunnen hem zien. Men zegt, dat Sambira langi gedurende den drogen tijd in de 7 bamboestengels (vermeld in hfdst. I, § 67) woont, en in den regenmoeson afdaalt naar de sawahs van Andjeloena. Als het stortregent, bezoekt hij zijn vrouw (de steen) te Sidondo. Als men de sawahs zal gaan bewerken, gaat men eerst bij de bamboes aan de Sambo offeren: 1 geit, 1 wit hoen, rijst, palmwijn en sirih-pinang.

Er is nog een andere mythe aan den Watoe mpedagi verbonden. In het hfdst. over landbouw zullen we zien, dat de geesten van de rijst naar de voorstelling dezer menschen op twee bergen huizen: in 't Zuiden op den Ngkilalaki (een man), in 't Noorden op den Oelajo (een vrouw). Eens ging de berggeest Ngkilalaki een bezoek brengen aan Oelajo. Op den terugweg rustte hij uit in den tempel, *baroega*, te Ngata ooe „waterdorp”, een van de oude namen van Sidondo. Hij liet hier zijn slijpsteen vallen, en hij kon hem niet terugvinden, zoodat hij zonder dit voorwerp verder trok. Toen er eens een besmettelijke ziekte in die plaats heerschte, kreeg iemand een openbaring: de berggeest Ngkilalaki sprak tot hem: „Daar ligt mijn slijpsteen; ga daar offeren”. Dit deed men, en toen week de ziekte. Sedert gaat men daar altijd offeren, als men om de eene of andere reden in zorg verkeert.

10. *Buffelsteenen.*

Te Laboea ten N. van Tawaili heeft men eens een steen gevonden van circa 3 dm. lengte; het stroomende rivierwater heeft hem op eenige plaatsen uitgeslepen, waardoor hij een grillige gedaante heeft gekregen. Met een beetje verbeelding kan men er iets van een buffel in zien. De madika van Laboea verklaarde, dat de steen aan Sigi toebehoorde, en daarom werd hij eenige jaren geleden naar Bora gebracht, waar de madika malolo te Gimpoe, Toma i Talipo genaamd, hem in bewaring nam. Wanneer er ziekte onder de buffels uitbreekt, wordt de steen in het water gelegd, en hiermede worden de dieren besprenkeld.

11. *Allerlei steenen.*

Te Pesakoe tegenover Sidondo bevindt zich een groote steen, aanstaand. Nu en dan ging men daar reidansen (*moraego*) uitvoeren. Waarom men dit juist op dien steen deed, weet men niet. Geenerlei overlevering daaromtrent is meer bekend.

Een andere steen, waaraan een verhaal verbonden is, wordt in Pakoeli gevonden aan de Goembasa. Eens ging een man van Mantendo naar het gehucht Tanggo malose om naar het reidansen (*moraego*) te kijken. Aan de rotanbrug over de rivier gekomen, legde hij zijn kleeren op een steen, en daalde in het water af om te baden. Na het baden klom hij op

den kei om zijn kleeren aan te doen, maar de steen opende zich, en sloot den man in zijn binnenste op. De steen wordt niet vereerd. Hij draagt den naam van *watoo randoo* „maagdesteen”. Men zou hieruit opmaken, dat het een meisje is geweest, dat door den steen is opgeslikt, maar het verhaal spreekt van een man.

Het Koelawi-gebied.

12. Steenen mortieren.

In het Koelawi-gebied vinden we enkele steenen mortieren in en bij de plek, waar volgens de overlevering het dorp Koelawi door jagers gesticht is. Op den heuvel, waarop die binnendringers zich toen gevestigd hebben, merkte ik twee van deze mortieren op. Ze heeten ook hier *nondjoe djii* „stampblokken van geesten”. Een ervan, dat dicht bij den tempel van Bolapapoe ligt, maakt de menschen ziek. Wanneer dit door den sjamaan is vastgesteld, wordt een dier geslacht om den geest van den steen te verzoenen, en men legt er sirih-pinang op. Behalve deze twee mortieren vindt men op dezen heuvel nog een menigte keien, waarvan ook stampblokken hadden kunnen worden gemaakt.

Verder ligt een steenen mortier bij het gehucht Lili, op de helling van den heuvel, waarop Bolapapoe ligt. En een vierde wordt aangetroffen in het dorp Panapa. In Tamoengkoe lowi en in de plaatsen waar dorpen zijn geweest, vóórdat Koelawi gesticht werd, worden naar algemeen getuigenis geen steenen mortieren aangetroffen. De opgesomde mortieren worden ook door Dr. Kaudern genoemd in zijn werk *I Celebes obygder*, I.

Toen Dr. W. Kaudern te Toro was, werd hem verteld, dat er drie steenen met gaten er in op de helling lagen van het gebergte, dat deze kleine vlakte aan den Westkant afsluit (Kaudern 1, I, 523), maar niemand wilde hem den weg daarheen wijzen. Zoo onvriendelijk was men tegen mij niet; maar men gaf mij de verzekering, dat er slechts één is; dezen vond ik niet ver van het dorp, en slechts weinige meters de helling van den berg op.

Om het Lindoë-meer worden zoover tot nu toe bekend is, alleen twee steenen mortieren gevonden bij het dorp Tomado, zeker wel de meest bewoonbare plek om het meer. We vinden daar een platten steen van eenigszins ronden vorm, en circa 1 vierk. meter oppervlakte, op den meer-oever liggen. Dicht bij de eene zijde ervan zijn twee holten aangebracht. Verderaf is nog een derde, en de aanduiding van een vierde (zie fig. 176 in Kaudern 1, I, 538). Men vertelde, dat deze steen vroeger hooger op den oever had gelegen. Een tweede steen ligt in het water; hij is ongeveer een halven meter dik, en er is één gat in aangebracht (beide steenen worden vermeld in Kaudern 1, I, 540). Opmerkelijk is weer, dat op de berghoogten, waar men vroeger zijn dorpen had liggen, en op het eilandje in het meer, geen steenen mortieren worden gevonden.

13. Dorpssteenen.

Vermoedelijk hebben wij een dorpssteen te zien in den kei, die op het eilandje Bola in het Lindoe-meer aan de Westzijde van den tempel wordt gevonden. Het is een gewoon brok steen van onregelmatigen vorm, 1.5 M. lang; waarschijnlijk zit hij een eind diep in den grond. Hij draagt den naam van Watoe manoeroe „uit den hemel gevallen steen” of „steen van den hemeling”. Sedert het eilandje niet meer bewoond wordt, schijnt ook de vereering van dezen steen verwaarloosd te worden; ik vond hem althans geheel met onkruid overwoekerd. Eerbied bleek men er ook niet voor te hebben, want een oud Hoofd, dat mij vergezelde, ging er op staan. Als de rijstooft mislukt is, of in tijden van ziekte, slacht men een hoen boven den steen, zoodat het bloed van den vogel op den kei druppelt. Een varken of een buffel werd er niet bij geslacht.

In pgr. 87 van hfdst. I heb ik nog eenige steenen bij het eilandje Bola in het Lindoe-meer vermeld, die vereering genieten. Ofschoon ze niet geheel in het kader van de hier besproken steenen vallen, kunnen ze toch tot zekere hoogte tot de dorpssteenen worden gerekend.

14. Bronzen bijlen of schopjes en dondersteenen.

Evenals in het Kaili-gebied hadden de menschen in het Koelawi-gebied nimmer koperen (bronzen) bijlen of schopjes en dondersteenen gezien; ze beweerden er ook niet van gehoord te hebben.

Het Koro-gebied.

15. Steenen potten (*kalamba*).

Wanneer wij verder naar het Zuiden gaan, is het in het Koro-gebied, dat we voor het eerst steenen potten vinden. We noemen ze *kalamba*, de naam, waaronder deze vaten uit de oudheid in het landschap Lore (Napoe, Besoa, Bada') bekend zijn, zooals in § 1 van dit hfdst. reeds is meegedeeld. In het Koro-gebied is deze naam aan velen onbekend, en slechts weinigen weten van het bestaan van zulke vaten in hun woon-gebied af.

De eerste *kalamba* vinden we op een heuvel aan de Westzijde van de Gimpoe-vlakte, een bult van een der uitloopers van het gebergte, ongeveer twee K.M. ten N.W. van het vreemdelingenverblijf. Het onderdeel ervan is in den grond gegraven. De meeste menschen noemen den steen een *watoe nondjoe* „steen als een stampblok”, een enkele sprak van *watoe loemoe* „steenen lijkist”. Het vat staat 72 cm. boven den grond, en het is overall even diep uitgehouwen: 107 cm. Er is geen bankje in uitgespaard, zooals bij vele van deze vaten in Lore. De *kalamba* heeft een middellijn van 140 cm., terwijl de wand 15 cm. dik is. Aan den buitenkant loopt langs den rand van het vat een uitgebeitelde gleuf van 2 cm. breed en diep; hierin heeft vermoedelijk het deksel gesloten. Van dit deksel is echter niets meer te vinden.

In tijden van ziekte vraagt men bij dezen *kalamba* om levenskracht (*motinoewoe*), waarbij een hoen wordt geslacht, en sirih-pinang op het vat wordt gelegd. Van het water dat er in staat, neemt men mee naar huis om er zieke kinderen en ouden van dagen mee te wasschen. Voor den landbouw heeft het vat geen beteekenis.

Gevraagd wie deze *kalamba* heeft gemaakt, vertelde men mij, dat hier vroeger een reus had gewoond, Ntokalo (Ndokalo) geheeten. Zijn huis stond een eind verder benedenwaarts van de *kalamba*. Dit is een open plek, vanwaar men een schitterend gezicht over de vlakte heeft. Er staan nog eenige steenen neuten, waarop de woning heeft gerust. Een van die neuten is met een hakmes (?) bewerkt, en hiernaar is deze plek Watoe raowo „de afgehouden steen” genoemd. Nimmer heeft iemand van het tegenwoordig levende geslacht daar een huis gezet; men zou dit niet durven doen. Het steenen vat zou de reus zich hebben gemaakt om er zijn kleeren en kostbaarheden in te bewaren. Het graf van dezen Ntokalo moet bij Tompi zijn, en daarvan doet men hetzelfde verhaal als van den reus Tawoealei in Besoa (hfdst. I, § 196), die zich een steenen doodkist liet maken, die hij zelf naar de bestemde plaats droeg, omdat gewone menschen hiertoe niet in staat waren. De geschiedenis van Ntokalo is reeds vermeld in hfdst. I, § 114.

Bij Mapahi' ontdekte Dr. W. Kaudern een aantal steenen, waaronder minstens één *kalamba*. Ik kan niet beter doen dan hem navertellen, wat hij hierover heeft geschreven (Kaudern 1, I, 419).

„Wij kwamen te weten, dat de twee steenen te vinden waren in een klein boschje aan de uiterste punt van het Mopahi-terras, tusschen de twee riviertjes. Niemand wilde ons den weg wijzen uit vrees voor de geesten; maar eindelijk deden twee jongetjes het. In één der steenen (zie pl. 128, bl. 413), ongeveer 1 M. hoog, was een ladevormige, meer dan 1 M. lange, heel diepe holte uitgehouwen⁴⁾. Aan elke lengtezijde waren een paar treden uitgehouwen. De holte in een anderen steen had den vorm van een reusachtigen eierdop. Beide holten waren met water gevuld. De jongens waren bang voor de steenen, en wilden het water er niet uit scheppen. Niets vonden we in de holten, dat ons een aanwijzing geven kon waarvoor de steenen vroeger gebruikt konden zijn; de Mopahi-lieden wisten er niets anders van dan dat 't het werk van geesten was. Van de groote lade- of doosvormige uitholling zou men kunnen vermoeden, dat 't een doodkist kon geweest zijn. Wat de steen met eierdopvormige holte voor doel gehad heeft, is moeilijk te verklaren. Misschien mortier, maar de opening is veel grooter dan van andere mortieren.”

Later vond Kaudern in dat boschje niet minder dan 6 grootere en kleinere steenen door menschenhanden bewerkt (de afbeelding van deze steenen geeft Kaudern in pl. 128). „Een paar ervan waren de zoogenaamde *nondjoe dji*, oude mortieren, tamelijk ruw bewerkt. Een groot

⁴⁾ Ik mat de lengte 140 cM., en de breedte 70 cM.

steenblok, bijna geheel in den grond verzonken, had een ronden kuil van 1 M. doorsnee, maar dat gat was niet licht te ontdekken, daar 't vol aarde was, en een palm het als bloempot gebruikte; de wortels hadden natuurlijk niet genoeg plaats in het gat, en omklemden den steen van buiten. Het mocht mij niet gelukken hem los te krijgen. Nog drie steenen waren van een type, dat ik niet meer in Celebes heb gezien: ze hadden geen kuilen als de nondjoe dji, maar waren voorzien van een diepe meer of minder langwerpige uithouwing, waarin men zich eerder kan voorstellen, dat er vroeger in gemalen dan gestampt is als een mortier". Verder vond Kaudern in het dorp nog een steen met verscheidene kleine holten van denzelfden stijl en dezelfde steensoort als de vroeger vermelde steenen van Peana (Kaudern 1, I, 419).

16. Steenen mortieren.

Uit de pasaangehaalde mededeelingen van Dr. Kaudern hebben we gezien, dat er onder de steenen bij Mapahi' ook een paar mortieren, *nondjoe djii*, zijn (de inwoners van Mapahi' noemen de *kalamba* ook *nondjoe djii*). Een ander mortier vond Kaudern bij het dorp Pelempea. Zooals aan hem, vertelde het dorps hoofd ook aan mij, dat op den heuvel, waar zich dit steenen mortier bevindt, vroeger een dorp heeft gestaan, Potonoa geheeten, waarvan niets meer over is gebleven (Kaudern 1, I, 409).

Eenzoo was Kaudern de ontdekker van een steenen mortier dicht bij het dorp Kentewoe (Kaudern 1, I, 367). Niemand wilde hem er heen brengen, totdat het hem gelukte een paar schooljongens over te halen om hem den weg te wijzen. Een oud man verzekerde hem, dat ieder die den steen te zien kreeg, ziek moest worden, en den volgenden dag sterven (toen ik 6 jaar later dit dorp bezocht, was men blijkbaar over alle vrees voor den steen heengeraakt). De steen ligt vlak bij de onderwijzerswoning. Op den tamelijk vlakken bovenkant is een groote holte, omgeven door een groeve; het gat is zóó ver van den rand van den steen verwijderd, dat degeen die er in stampte, daartoe wel op den steen zelf zal hebben moeten zitten of staan. Behalve het groote zijn er nog vier kleine ronde gaten in te vinden. Plaat 51 in het tweede deel van Kaudern's werk, geeft een voorstelling van den steen. De dorpelingen kunnen er niet anders van vertellen, dan dat het 't werk is van geesten (*djii*).

Vóór de woning van Tina Kaloe'e, een pottenbakster te Kentewoe, ligt een steen met een gat erin, vermoedelijk ook een mortier uit den ouden tijd. Genoemde vrouw gebruikt den steen om daarin potaarde fijn te stampen.

Op het dorpsplein te Siwongi, tusschen den grooten tempel (*lobo*) en den kleinen tempel (*sooe eo*), zag ik een steen, niet groot, waarvan het oppervlak ongeveer 5 vierk. dm. bedraagt, en die 1 dm. dik is. Midden in dien steen bevindt zich een holte, kleiner dan men gewoonlijk in zulke mortieren ziet, maar vermoedelijk heeft de steen toch als zoodanig dienst gedaan. Men noemt hem *watoe tomolongaa* „steen met gat erin"; men

vertelde mij, dat hij daar van de oudste tijden af gelegen heeft. Men hecht er geenerlei beteekenis aan, maar toch mag hij niet van die plek verwijderd worden.

Een plaats, die ik bij het Koro-gebied heb ingedeeld, waar veel steenen mortieren gevonden worden, is Winatoe. Onder de steenen, die in dit dorp liggen, en waaraan de plek haar naam ontleend heeft („van steenen voorzien”, wat echter ook op de steenen omwalling van het dorp kan slaan), merkte ik twee mortieren op; er moeten er echter nog veel meer zijn; de dorpingen zeiden, dat er verscheidene op de helling van den heuvel liggen, waarop het dorp gebouwd is. In Lontja', een der gehuchten van de To Powatoea, vond Kaudern ook een steenen mortier (Kaudern 1, I, 510, pl. 51 van deel II). Men is geheel onverschillig voor deze overblijfselen uit de oudheid, en men gebruikt ze nergens voor.

In Bokoe', op de grens van het Koro-gebied en Bada', moet volgens mededeeling van het dorps hoofd van Moa' ook een steenen mortier zijn; gezien heb ik hem niet.

17. Dorpssteenen.

Als dorpssteenen, die de inwoners van de plaats tegen gevaren en ziekten beschermen, moeten misschien gerekend worden twee steenen, die reeds door Kaudern beschreven zijn. In het westelijk deel van het dorp Kentewoe ligt een eigenaardige platte steen op den grond met een cirkelvormige groeve er op. Vóór dezen steen bevinden zich een paar onregelmatig gevormde steenen, die volgens de dorpingen een man en een vrouw voorstellen. Wat de beteekenis van den platten steen is, weet men niet; ook is niet bekend, wie den steen heeft behouwen; hij moest blijven liggen waar hij lag (Kaudern 1, I, 359). Ook aan mij zei men, dat deze steenen geen vereering genieten, maar het kan zijn, dat men dit wilde verbergen.

Een dergelijke steen, plat met een ringvormige groeve er op, vond Kaudern op het dorpsplein van Peana. In het midden ervan bevindt zich een ronde holte. Men wist ons niets van den steen te vertellen. Er zijn in dat dorp nog andere platte steenen met een aantal holten aan beide kanten; blijkbaar zijn die steenen daar met een bepaald doel neergelegd; maar wat dit is, wilde men niet zeggen. Vereering schijnen ze niet te genieten, en ik kon mijzelf overtuigen, hoe men er overheen loopt, er op gaat zitten als waren het gewone steenen.

Tot de dorpssteenen moet ook gerekend worden de *watoe ntotinoewoe*, of *watoe ntinoewoe* „levenssteen”. Deze ligt een eindje buiten het dorp Banasoe'; het is een brok van circa 1 kub. meter grootte. Veel *Dracaena (taba)* is er om heen geplant, en een kemiriboom overschaduwet hem. Als men wilde buffels gaat opvangen, hangt men twee witte foejareepjes (*ninia*) bij den steen als offer op, en men legt er sirih-pinang neer, waarbij aan den steen gevraagd wordt om voorspoed op de onderneming te geven. In tijden van ziekte en voor den landbouw wordt hier niet geofferd.

Een weinig terzijde van den voet van de trap aan den Oostkant van den

tempel te Siwongi in Tobakoe ligt een steen, waarvan men zegt, dat dit een gemsbuffel (*loepoe*) is geweest. De uitsteeksels, die zich aan den steen bevinden, houdt men voor de pooten en de horens van het dier. In tijden van ziekte wordt een hoen bij dezen steen geofferd, en van het bloed strijkt men er op. Wanneer de vijand in aantocht was, had een plechtigheid bij den steen plaats, die *ratinoewoei* „er leven aan toevoegen” wordt genoemd; de bedoeling was blijkbaar om den steen krachtig te maken. Trok men ten oorlog, dan trad elke krijger op den steen om sterk te worden, zooals men zei. Ook in het dagelijksche leven was het niet verboden op den steen te stappen; dit gebeurt zelfs veel bij het in- en uitgaan van den tempel, omdat hij vlak bij de trap ligt.

Er bevindt zich daar nog een steen, die doet denken aan een romp van een lichaam met een hoofd er aan; dezen vorm heeft waarschijnlijk stroomend water aan den steen gegeven. Het tegenwoordige dorps hoofd had hem gevonden, en naar zijn woonplaats overgebracht.

Kaudern vertelt nog, dat er in het riviertje, dat hij overgestoken was, voordat hij in het dorp kwam, naar de mededeeling van enkele lieden, een vrouwelijk beeld van steen moest liggen. Hij heeft dit niet kunnen ontdekken, en de menschen, die ik er naar vroeg, wisten er niet van (Kaudern 1, I, 434).

18. *Sawahsteen.*

Het land bij Peana, waar de eerste sawah is aangelegd, heet Rodo. Daar bevindt zich een onbewerkte steen, die den naam draagt van Tinongko „wat tot *tongko*, hoofdman, wordt gebruikt”. Wanneer men bij den aanvang van het akkerwerk het water op de velden leidt, wordt de steen bestreken met het bloed van een offerdier, dat bij die gelegenheid geslacht wordt, en men legt er *sirih-pinang* op.

19. *Monolithen.*

De middenpaal van den tempel te Banasoe' wordt onder den vloer gesteund door een steenen paal, waarvan verteld wordt, dat dit een gemsbuffel (*loepoe*) is geweest, die door honden aangeblaft werd, en toen in steen veranderde, een verhaal dat van meer steenen wordt verteld⁵⁾. Een eind buiten het dorp staat nog zulk een steen overeind. Deze steunde

⁵⁾ Het verhaal zegt, dat een man ging jagen; eerst snelde hem een kat voorbij, toen een aap, daarna een varken, en eindelijk een gemsbuffel. Voor de vijfde maal sloeg de hond aan en vervolgde iets, dat de jager niet kon onderscheiden. Aan het riviertje Pantakaa, waar men zich baadt, als het *mantaka*-feest gevierd wordt, bleef de hond een steen aanblaffen, dezelfde, die nu onder den tempel staat. De steen liet zich door 60 man niet optillen. Toen slachtte men een buffel, met wiens bloed de steen werd bestreken. Toen waren geen 50 menschen meer noodig om hem te vervoeren. Bij deze gelegenheid werd de tempel verplaatst, en de steen die onder het oude gebouw had gestaan, liet men op zijn plaats.

den middenpaal van een tempel, die vroeger op die plek heeft gestaan. Die middenpaal heet *haropoe*, en hiernaar heet de steen *watoe haropoe*.

Eenige meters vóór den westelijken ingang van den dorpsstempel te Kentewoe, staat een monolith van meer dan manshoogte op het open plein, dat aan drie zijden door huizen is omringd, terwijl de tempel de vierde zijde afsluit. Het is een dunne en eenigszins spits toeloopende steen. Een verklaring te krijgen, waartoe die steen dient, bleek niet mogelijk te zijn (Kaudern 1, I, 356; pl. 109 in deel I laat den steen zien). Vereering geniet de steen niet, zooals ook de Officier van het Leger des Heils Woodward, die jarenlang hier gewoond heeft, kon getuigen.

20. Steenen beeld.

Niet ver van het dorp Onoe' vond Dr. Kaudern een circa halven meter hoogen, blijkbaar door water afgeslepen steen van leiachtig gesteente. Men beschouwt hem als een versteenden mensch, en men noemde hem *siroko*, maar Kaudern kon er niets in zien, dat hem aan een menschelijk wezen deed denken (Kaudern 1, I, 424). Toen ik in 1925 op die plek kwam, was de steen van de helling van den berg naar beneden gestort. Men zeide mij, dat de steen Tiroko heet, en dat hij daar gebracht was door een Tokeonge „mensch met een neus”, een soort boschgeest, die zoo genoemd wordt, omdat hij den neus met de opening naar boven gekeerd heeft. Mijn geleiders hadden er niet van gehoord, dat de steen een mensch zou zijn geweest. In elk geval hecht men geen beteekenis aan hem, en vereering geniet hij niet. We hoeven dezen steen dus niet onder de steenen beelden te rekenen, en kunnen zeggen, dat steenen beelden in het Koro-gebied niet voorkomen.

21. Bronzen bijlen (schopjes).

Het dorps hoofd van Mapahi' vertelde mij, dat hij eens in de Karangana-rivier een koperen (bronzen?) bijl of schopje had gevonden. Hij kon mij het voorwerp niet laten zien, omdat het in een ander dorp bewaard werd. Hij zeide, dat het ding geenerlei beteekenis voor hem of anderen had, dat hij het alleen bewaarde als een merkwaardige vondst. Hij noemde het schopje *dji* „(een) geest”.

22. Dondersteenen.

Deze zijn in dit gebied blijkbaar veel gevonden. Ze zijn van zwarte steen en hebben alle den vorm van een prisma met afgeronde kanten. Sommige waren gevonden bij het goudwasschen in de rivierbedding; andere waren in arenpalmen gevonden. Ze heeten *ntamosisi* „wervelwind” (in het Bare'e beteekent *oedja ntambosisi* „geweldige regen”). Als men een regenboog ziet, slijpt men zijn hakmes op den dondersteen, opdat men niet zal behoeven op te houden met den arbeid op den akker, als men hiermee bezig is. Als er ziekte in het gewas is, besprenkelt men dit met

water, waarin de steen is gelegd. Als iemand door den bliksem getroffen is, wordt hij met dit water gewasschen.

Het Lore-gebied.

Tawailia.

23. *Monolithen.*

In de wijk Lamboeroe van het dorp Sedoa worden twee groepen steenen aangetroffen. Ze hebben min of meer den vorm van cylinders, en ze zijn blijkbaar eenigszins bijgewerkt. De tegenwoordige bewoners van het dorp beweren, dat dit palen van den tempel zouden zijn geweest. Ze staan en liggen nu ongeregeld door elkaar. Enkele dezer steenen zijn 1.20 meter lang, met een omtrek van 3 meter; andere meten 1.30 meter en hebben een omtrek van 2.60 meter. Enkele ouden van dagen zeggen, dat hun voorouders ze hierheen hebben gebracht; anderen beweren, dat de eigenaars van deze steenen een ander slag van menschen zouden zijn geweest.

Een van deze steenen, slechts 60 cm. lang, werd tot op den tijd, dat men tot het Christendom overging, vereerd; als bewijs van die vereering vindt men er nog een boschje van crotons bij. Aan welke omstandigheid die steen zijn heiligheid te danken heeft, en wat men van hem verwachtte, wist men niet meer te zeggen.

Op het terrein van het voormalige dorp Wakabola liggen eveneens eenige steenen van cilindervorm; deze zouden ook als palen van een tempel dienst hebben gedaan. Vooral twee liggende steenen, die de sporen dragen van bewerkt te zijn, waardoor ze rolronde zijn geworden, trekken de aandacht. Aan den voet hebben deze steenen een omtrek van bijna 2.90 m., terwijl ze naar het boveinde toe maar weinig kleiner worden; aan dit boveinde zijn ze een weinig toegespitst. De eene steen, die voor een man wordt gehouden, heet Ngkeawoe „de bestofte”, is 2.65 m. lang. De andere, de vrouw, heet Mpopoese „die een navel heeft”, omdat midden in den steen een gat zou zijn, dat de navel voorstelt; dit gat moet zich dan aan den onderkant van den omgevallen monolith bevinden, want het is niet zichtbaar. Deze steen is 3.50 m. lang, en in zijn val is hij op een anderen steen terecht gekomen. Men vertelt, dat deze steenen vroeger overeind, en aan den Oostkant van den tempel hebben gestaan, waar ze den ingang flankerden. Een oude man deelde mij mede, dat ze naar die plek zijn vervoerd, om als „godheid” (*anitoë*) te worden vereerd. Bij het sleepen van deze steenen zou zulk een lange rotanlijn gebruikt zijn, waaraan zooveel menschen de hand hadden geslagen, dat gedurende den rusttijd de achteraan komenden niet merkten, dat de voorsten een buffel slachtten. Vereering hebben deze steenen genoten, wanneer men de rijst ging planten; in lateren tijd alleen, wanneer men veel last had van muizen in het gewas. Dan bracht elk huisgezin een hoen naar die steenen,

waar deze vogels geslacht werden, en dan werd daar ter plaatse een offermaaltijd gehouden. Bij die gelegenheid werd de grond om de steenen van onkruid gezuiverd, en er werd een hekje omheen gemaakt; het bloed van de geslachte hoenders werd op de steenen gestreken; ook hun veeren werden er op gelegd. Deed men zóó niet, dan zou de rijst door muizen en vogels worden gegeten. Bij groote feesten werden aan deze steenen een bruin varken en een bruin hoen geofferd.

24. *Mortieren.*

Op een woonerf in de wijk Lamboeroe (Sedoa) liggen vlak bij elkaar vier groote stukken steen, waarin gaten zijn gemaakt, waarin een of ander moet zijn gestampt. Een van deze stampblokken is zorgvuldig afgewerkt, met een opstaanden rand om het gat, en een om het heele blok heen, om te verhinderen, dat een deel van het gestampte, dat bij de bewerking uit het gat opspringt, op den grond zou vallen. Dit blok is 1 M. lang, bij 70 cm. breed; het gat heeft een middellijn van 18 cm. en een diepte van 19 cm. Men gebruikt deze mortieren niet voor eenig doel; men is ook niet bevreesd, dat er storm of onweer zal ontstaan, als er in gestampt wordt. Dat deze mortieren zoo dicht bij elkaar liggen, doet vermoeden, dat zich eertijds op deze plek het dorpsplein bevond.

Op de plek, waar het dorp Wakabola is geweest, worden twee overeind staande mortieren in ronden vorm aangetroffen. De middellijn van den steen is 75 cm.

Op een paar kilometer afstand van Sedoa ligt een steenen mortier, dat den naam draagt van Kolo Oeba. Het merkwaardige daarvan is, dat men er vroeger offers bracht, wat mij van geen ander steenen mortier bekend is.

25. *Koperen (bronzen) bijlen of schopjes, en donderkeilen.*

In het Lore-gebied komen vrij veel koperen en bronzen voorwerpen voor, die hier en daar in den grond en in rivierbeddingen gevonden worden, die den vorm hebben van bijltjes, en die tot nu toe ook meestal met dien naam worden aangeduid.

Naar aanleiding van een bronzen bijltje uit Midden-Celebes, door mij aan het Koloniaal Instituut geschonken, wordt in de lijst van aanwinsten over 1933 (Mededeeling No. XXXIV, Afdeling Volkenkunde No. 6) het volgende opgemerkt (bl. 31): Men behoeft deze kleine bronzen voorwerpjes maar in de hand te nemen, om te zien, dat zij voor het gebruik als bijkling al zeer onsterk geconstrueerd zijn. Bovendien is het noodzakelijk, om het scherp van klingen en zeker van bronzen bijklingen geregeld bij te slijpen, zoodat dergelijke holle klingen spoedig zouden zijn doorgeslepen en voor het gebruik zeer onpraktisch zouden zijn geweest. De naam „scepjes” benadert dan ook meer het werkelijke voormalige gebruik en loopt bovendien parallel met de benaming, welke de Sadang Toradjas er aan geven, nl. pesésé-dewata = godenschopjes of pekali déwata = godenschoffels (volgens mededeeling van den oud-Kolonel

R. W. A. Michielsen, welke jarenlang een bestuursfunctie in het Sadang-Toradja-gebied vervulde). Zeer waarschijnlijk zijn deze kleine bronzen voorwerpjes dan ook beslagstukken geweest van de punt van graaf- of schoffelstukken. Ook thans zijn in Britsch-Indië nog schoffelstukken in gebruik, waarvan het ijzeren puntbeslag volkomen denzelfden vorm heeft als van deze „donderschopjes”. Een dergelijke schoffelstok met ijzeren beslag uit Britsch-Indië is o.m. uitgebeeld op een schilderij (no. 54) van den Amerikaanschen schilder Stowitts, uitgesteld op de tentoonstelling in het Koloniaal Instituut in December 1931 en Januari 1932, en getiteld: „Mali Gardeners”. Een van de beide landbouwers op deze schilderij heeft n.l. een schoffelstok in de hand, waarvan het halvemaanvormige puntbeslag geheel den vorm heeft van de z.g. bronzen „bijltjes”. Het is uiteraard niet de bedoeling met het bovenstaande te kort te doen aan de juiste identificatie van werkelijke bronzen bijklingen en ceremoniebijlen, die inderdaad eveneens in den Archipel zijn aangetroffen (vgl. W. P. Groeneveldt, *Catalogus van de Archaeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap*, no. 1653—1655, p. 320. Men zie ook wat Groeneveldt opmerkt onder no. 1559—1561, p. 312—313).

Tot zoover het bericht van het Koloniaal Instituut, aan de juistheid waarvan we niet behoeven te twijfelen. Voordat de bekende hak of patjol bij de West-toradjas werd ingevoerd onder westerschen invloed, werden graaf- of schoffelstukken met ijzeren beslag, dat denzelfden vorm had als de besproken „bijltjes”, algemeen gebruikt.

We zullen beneden zien, dat de To Besoa ze ook met den naam van „graafijzer” (*pokeke*) of „schopje” aanduiden. Onder deze voorwerpen zijn er, die vermoedelijk wel als bijlen gebruikt zijn, gezien hun omvang en sterkte; deze zijn ook niet hol. Maar aangezien verreweg de meeste exemplaren het karakter van schopjes dragen, zal ik deze voorwerpen in het vervolg met dezen naam aanduiden.

In Tawailia dan vond ik een bronzen schopje in het bezit van het voormalige landschapshoofd Tama ni Paroeda. De eigenaar kon mij niet vertellen, waar dit voorwerp gevonden was. In Tawailia heet zoo'n schopje *ngisi toempoe ntana* „tand van den aardgeest”. Dit voorwerp werd samen met drie steenen in de rijstschuur bewaard. De steenen heeten *ngisi berese* „tanden van den bliksem”; ze dragen geen teeken van bewerkt te zijn. Schopje en steenen moeten dienen om de rijstziel in de schuur vast te houden.

26. Aarden potten.

De lieden van Tawailia beweren, dat er in hun land nimmer potten in de aarde zijn gevonden, waarin lijken of beenderen van menschen zijn weggezet. Bij een plek, Lio Panawoeloe geheeten, daar waar het sawah-complex begint, zijn wel potscherven uit den grond te voorschijn gebracht, maar het was niet uit te maken, of deze afkomstig waren van oude lijkurnen, *kori bengki*, dan wel van gewoon aardewerk.

Napoe. Winoea.

27. Steenen potten.

Wanneer men den ruim 2 K.M. langen weg van Tamadoee naar het voormalige dorp Toroa ongeveer tot op de helft heeft afgelegd, en men slaat dan naar het Oosten af, komt men na 200 M. geloopt te hebben, op een plek, die een paar meter boven den omtrek is verheven. Daar staat een groote steen, die uitgehold is; hij heeft een langwerpige vierkante vorm; de buitenafmetingen zijn 2.13 M. bij 1.50 M.; de uitholling is 1.65 M. lang bij 95 c.M. breed; de hoogte van den steen boven den grond is 70 c.M. De lengteas van den steen ligt bijna Noord—Zuid. Aan den buitenkant van den wand van dezen bak, die gemiddeld 25 c.M. dik is, is een richel uitgebeiteld, waarin vroeger hoogstwaarschijnlijk het deksel heeft gepast.

Dit steenen vat draagt den naam van *watoe loemoe*. *Watoe* is „steen”, en *loemoe* is zoowel „mos” als „lijkkist”. De naam kan dus beteekenen „bemoste steen” (en hij is inderdaad met mos begroeid), „steen als een lijkkist”. De heele buitenwand van dit vat is gebeeldhouwd met menschenhoofden, twee rijen onder elkaar. Aan de Zuidzijde, waar een stuk uit den steen (die oogenschijnlijk niet naar deze plek is vervoerd, maar er van nature lag) is gebroken, konden de figuren niet met dezelfde regelmaat worden aangebracht, als op de andere zijden. Daarom zijn de hoofden aan dien kant van verschillende afmeting: de kleinere heeten de hoofden van vrouwen te zijn; de grootere die van mannen. Tusschen twee van deze hoofden is een leguaan (Napoe *kalihara*) gebeiteld. Ook boven en op zij van die hoofden ziet men figuren van leguanen. Het verhaal, dat aan die twee hoofden is verbonden, luidt als volgt: Een broer en een zuster hadden samen bloedschande gepleegd. Toen de oudsten hen hierover ondervroegen, ontkenden ze zich aan dit kwaad schuldig gemaakt te hebben. Zij zeiden hun betuiging van onschuld bij den *watoe loemoe* te zullen herhalen; als ze logen, zouden ze aan den steen vastkleven. Op weg hierheen had men een leguaan gevangen, die meegevoerd werd. Toen broer en zuster de zelfvervloeking hadden uitgesproken, kleefden ze inderdaad aan den steen vast; zoo ook de leguaan, die ze meegenomen hadden.

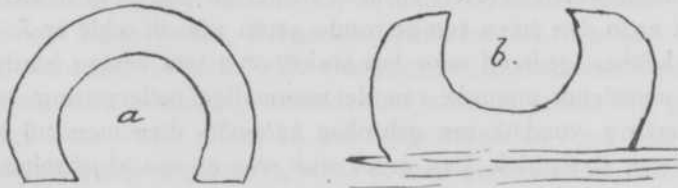
Op den Oostwand van het vat is behalve de dubbele rij van hoofden nog een voorwerp uitgebeiteld, dat het meest aan een haan doet denken. De Westwand is sterk verweerd en daarop is niet anders te ontdekken dan de twee rijen menschenhoofden. Door verwerking zijn de omtrekken der gebeitelde figuren verflauwd; ze moesten met krijt worden omlijnd, om ze op de foto's zichtbaar te maken.

Op den Noordwand eindelijk zien we behalve een aantal menschenhoofden ook een menschenfiguur, die blijkens de duidelijk herkenbare vagina een vrouw moet voorstellen. De figuur is aangebracht in de houding, die meermalen aan menschengedaanten wordt gegeven (o.m. ook op het deksel van den steenen pot, die in Pakambia in het Pososche is gevonden); n.l. met de armen opgeheven aan beide zijden van het hoofd,

en de beenen van elkaar gespreid. Bij den hals is nog een halve maan uitgebeiteld, die aan een halsketting doet denken. De lengte van de heele figuur is 73 c.M.; de afstand tusschen de beide ellebogen 38 c.M.

Watoe loemoe brengt men in verband met *To i langi*, den hemeling, die in het dorp Moengkoe Noord is neergedaald, en van wien in het eerste hoofdstuk een en ander is meegedeeld. Dit steenen vat zou namelijk de rijstschuur (*tambaroe*) van dezen hemeling zijn geweest. Op het feest, dat telken jare ter eere van zijn kind gegeven wordt, gaat men den grond om de beelden en het graf, waarover straks meer, schoonmaken. Vervolgens begeven allen zich naar *Watoe loemoe*, ieder met een steen gewapend. Deze steen werpt men in het vat. Wanneer dan het water, dat altijd in den bak staat, door al die steenen tot aan den rand van het vat gerezen is, wordt dit aangemerkt als een teeken, dat de rijst zal gelukken. Komt de bak niet vol, dan zal de oogst schraal wezen.

Ongeveer 10 M. westelijk van *Watoe loemoe* staat een gebroken steenen pot van denzelfden vorm als zooveel in deze streken voorkomt: een cylinder met een kleine uitbuiging naar buiten, die den steen min of meer de gedaante van een ton geeft. Het grondvlak van den cylinder is bol, blijkbaar is dit gedaan met de bedoeling om den steen gemakkelijker over-eind te zetten. De cylinder is van boven uitgehold; op den bodem van deze holte is een verhevenheid als een kussen. Deze beide omstandigheden doen vermoeden, dat de steen tijdens de bewerking is gebroken, en dat men het uithollen daarom verder heeft gestaakt. Gewoonlijk vindt men bij dergelijke potten ook een steenen deksel, dat het vat heeft gedekt, maar bij den pas genoemden pot en bij *watoe loemoe* is daarvan niets te ontdekken.

De kalamba te Moengkoe Noord bij Tamadoe: a. horizontale doorsnede; b. verticale doorsnede. 1/50 der ware grootte.

Deze pot is onder de bevolking bekend onder den naam van *ketangga* „de melaatsche”. Men geloofde vroeger namelijk, dat ieder die voorbij dezen pot liep, melaatsch (lepreus) moest worden. Daarom werd de plek gemeden. Wanneer iemand toch in de nabijheid ervan kwam, trok hij een takje van een boom af, en wierp dit op den pot; hierdoor voorkwam hij, dat de gevreesde ziekte hem zou aantasten.

De *kalamba* bij *Watoe loemoe* is slechts tot een diepte van 40 à 45 c.M. uitgehold.

Ten Z.W. van Tamadoe, 1½ K.M. van dat dorp verwijderd, ligt een *kalamba* op zijn kant. De hoogte van dezen cylinder is 1.60 M., de middellijn van het bovenzvlak bedraagt 1.20 M.; de diepte van de uitholling

is slechts 45 c.M. De pot is gebroken en het stuk ligt er bij met den bollen kant naar boven. Op dit stuk zijn duidelijk twee menschegezichten te zien, die daarin zijn uitgehouwen; de lengte van het gelaat is 30 c.M., de breedte 25 c.M. Op de foto is onder aan den pot ook een gelaat waar te nemen, zoodat kan worden ondersteld, dat de *kalamba* oorspronkelijk met een kring van menschegezichten nabij den bovenrand omringd is geweest; de ontbrekende aangezichten zouden dan door verwerking van den steen zijn uitgewischt. Daar de gezichten door tusschenruimten gescheiden zijn, en elk dus meer dan 25 c.M. plaats beslaat, zou het kunnen wezen, dat de bedoeling is geweest acht van die aangezichten aan te brengen, zooals dit ook op een *kalamba* in Besoa gevonden wordt. In verband met de geringe uitholling van den steen, terwijl deze potten gewoonlijk heel diep zijn uitgehouwen, zou het ook kunnen zijn, dat de steen gebroken is, voordat men de versiering in haar geheel had aangebracht, en het gat voldoende diep had uitgebeiteld. Het opmerkelijke van dezen *kalamba* is, dat hij, voor zoover mij bekend is, de eenige pot in Napoe is, die zich niet op een heuvel of een terp bevindt, maar in de vlakke, en wel die van de rivier Haloe Lai. Nog niet lang geleden stond op deze plek een gehucht, dat naar dezen pot den naam van Watoe „steen” droeg.

Een K.M. ten N.N.W. van Tamadooe ligt een heuvel, die evenals het bergje ten Z. van deze plaats den naam draagt van Moengkoe „heuvel, berg”. Aan zijn voet stroomt ten O. en ten Z. de Haloe Lai. Op dezen heuvel lag vroeger een dorp. Ik vond er nog tal van steenen neuten, waarop de huizen hadden gestaan. Midden op deze plek bevindt zich een groote platte steen, 2 bij 1½ M., en ongeveer 10 c.M. dik; hij was overwoekerd met planten, wortels en mos. Ik liet dit dek er af lichten, en toen bleek, dat er in den steen eenige ronde gaten zijn; ik telde er 7, die waarschijnlijk hebben gediend voor het stukstooten van eenige harde materie. Aan het noordelijk uiteinde van de voormalige nederzetting, iets buiten de versterking, vond ik een gebroken *kalamba*, dien men mij had opgegeven als een stampblok. Een groot stuk was er van afgebroken; dit stuk heb ik nergens in den omtrek kunnen terugvinden.

28. Steenen beelden.

Een 500 M. van Watoe loemoe, ten N.O. ervan, ligt de tweede heuvel, die Moengkoe „berg, hoogte” heet. Daar is vroeger een dorp geweest, waarvan de aarden wallen, die met bamboe begroeid zijn, nog getuigenis afleggen (verg. I, 164). Op den buitenkant van deze omwalling staan drie steenen beelden op onderling verschillende afstand. Twee ervan moeten vrouwen voorstellen, het derde een man, maar het geslacht is op de beelden zelf niet aangegeven.

Het eene beeld heet *Pekaasele*; het is een ronde zuil, aan welks boven-einde een menschenhoofd is uitgehouwen; de oogen zijn door verwerking er uit verdwenen, zoodat niet is te zeggen of ze rond zijn geweest, dan wel schuin hebben gestaan. Evenwel, uit den boog van de wenkbrauw valt

af te leiden, dat de oogen rond zullen zijn geweest. Bij de schouders zijn twee korte stompen, als waren de armen er af gehakt; maar ze zullen er nooit aan gezeten hebben. De omtrek van twee borsten is nog waar te nemen, maar deze zijn zóó klein, dat ook aan mannenborsten kan worden gedacht. Het opmerkelijke van het beeld is, dat het voorhoofd buitengewoon hoog is, zoodat vermoedelijk de bedoeling is geweest, het beeld een muts te geven in den vorm van een fez. Het beeld heeft een lengte van 2.32 M. boven den grond; de omtrek over de borst is 1.31 M.

Men vertelt, dat het vroeger met het aangezicht naar het W.Z.W., dus naar het dorp er vlak bij, gewend is geweest. Maar toen benden uit het Paloedal in Napoe kwamen vechten, draaiden dezen het beeld om, zoodat het met 't gelaat in de richting van hun land kwam te staan. Men meende namelijk, dat in het land, waarheen dit beeld het gelaat wendt, de bevolking sterk moet toenemen. Het kijkt nu naar 't W.N.W.

Het tweede beeld, dat er 25 M. vandaan staat, is veel kleiner, en minder goed afgewerkt. Het moet ook een vrouw voorstellen. Het is 1.36 M. lang, met een omtrek van 81 c.M.; het heeft ronde oogen. Dit beeld draagt den naam van *Mpandoede* of *Topaoeba* „de draagster” (degene, die het kind draagt). Vóór dit beeld moet een steen hebben gelegen, dien men hield voor het kind van Pekaasele, maar ik heb hem niet terug kunnen vinden.

Het derde beeld heet *Pekatalinga*. Het lag voorover, maar men heeft het weer opgericht. De lengte van de zuil is 2 M., en heeft een omtrek van 1.20 M.; het heeft ronde oogen.

Deze *Pekatalinga* zou een voorvechter in Moengkoe zijn geweest, vertelt men. Toen de To Sigi met de To Winoea kwamen vechten, doodden ze *Pekatalinga*. Zijne vrouw, Pekaasele, sprak het lijk van haar man toe, en deze antwoordde: „Vlucht!” Ze vluchtte met haar slavin *Mpandoede* en haar kind, maar plotseling veranderden allen in steen. De grond om deze beelden heen wordt alleen bij het reeds vermelde feest van het kind van den hemeling schoongemaakt, maar te eten geeft men ze niet.

29. Woningsteenen.

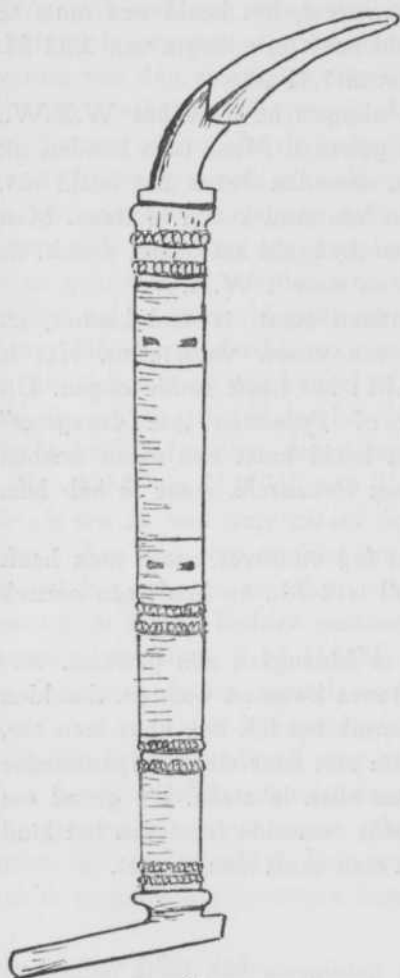
Het dorp Moengkoe moet volgens het getuigenis van oude menschen daar gemaakt zijn, toen de beelden er al stonden; men zou het dorp juist op die plek hebben gemaakt, om de zegeningen van de beelden te kunnen ontvangen. Uit den niet heel ouden tijd stamt een graf van een Kailischen prins, die in Napoe was komen trouwen, en die hier begraven ligt. Hij zei tot de menschen, dat men hem van alle gewassen, die men aanplante, een deel moest brengen, dan zou hij zorgen, dat de akkers gelukten. Men geloofde dit, en men bracht hem elk jaar rijke gaven. Ook na zijn dood bleef men geschenken brengen naar zijn graf. Toen hij op sterven lag, gaf hij ook twee zwaarden over; hij zei, dat men één ervan aan hem mee moest geven in het graf, en het andere moest men bewaren. Met dit zwaard wordt de pinang gespleten, die op zijn graf gelegd wordt. De offeraar zet

zich dan neer op een steen in de nabijheid van het graf, waarop volgens de overlevering de Kailiër placht te zitten, om zich de baardharen uit te trekken.

Het graf is een vierkant muurtje van ruwe steenen op den grond, waarvan de lengte 4.5 M. en de breedte 4 M. is. In het midden van die ruimte ziet men een steen, die geplant is op de plek, waar het hoofd van den prins zich bevindt. Naast den overeindstaanden steen ligt een platte, waarop de offers worden gelegd; ook is er nog een steen, waarin zich in het midden een gaatje bevindt; hierin wordt wierook gebrand.

Niet ver van dit graf af staat een aantal zware onbewerkte steenen, zooals men ze ook in Tawailia ziet, gedeeltelijk overeind, gedeeltelijk omgevallen. De zwaarste ervan steekt 1.10 M. boven den grond uit, en heeft een omvang van 2.20 M. Men zegt, dat deze steenen het huis van den Kailischen prins zouden hebben gedragen. Wel staan de steenen min of meer in rijen, en ze vormen samen ook een vierkant, maar het eigenaardige is, dat ze niet alleen onderling in hoogte verschillen, maar de langste staan juist op het hoogste gedeelte van het terrein, en de kortere op het lagere; een huis, dat op deze steenen rustte, zou dus bedenkelijk hellen.

Behalve deze zijn er nog tal van andere steenen, die zonder twijfel als neuten onder de huizen hebben gediend. Tusschen die steenen ligt een brok, waarin een rond gat is van

Zwaard van den Kailiër, wiens graf te Moengkoe bij Tamadoe nog vereerd wordt.

18 c.M. middellijn, en 15 c.M. diep; dit kan als mortier dienst hebben gedaan.

Van den bovengenoemden steen, waarop de Kailiër placht te zitten, wordt nog verteld, dat men eertijds jaarlijks bij het aanleggen van de akkers een offer van rijst, kippelever, kippenei, palmwijn en sirih-pinang aan het graf bracht. Bij die gelegenheid ging een nakomeling van den Kailiër op den steen zitten, terwijl hij de plechtigheid leidde. De laatste, die dit heeft gedaan, was Oemana Kawoeloe te Tamadoe.

30. *Aarden lijkurnen.*

Het dorps hoofd van Tamadoe bezit een aarden lijkurn; deze is evenwel indertijd door Oemana Poero van een man te Winowanga gekocht. Deze had den pot op een der urnenvelden, waarvan beneden meer zal worden verteld, uitgegraven. In het gebied van Winoea zijn nimmer aarden lijkurnen in den grond aangetroffen.

31. *Koperen schopjes en dondersteenen.*

Deze kende men hier alleen van hooren zeggen, en men wist, dat de voorouders ze zouden hebben gehad. Dondersteenen, hier *ngihi malanga*, „lange tanden”, *ngisi goempata* „dondertanden”, of *ngihi Toërea* „tanden van Toërea” genaamd, werden, wanneer de rijst niet fleurig stond, in een kom of bakje met water gelegd, en met dit water werd het gewas besprenkeld. Toërea is een geest; deze staat niet toe, dat er aan een woning iets gebruikt wordt, dat afkomstig is van den arenpalm, want dan zal hij het huis door zijn bliksem treffen. Het zijn meestal aren- en *pepolo*-boomen, die door den bliksem worden getroffen. Wanneer men na het inslaan van den bliksem in een boom aan den voet ervan gaat graven, zal men een dondersteen vinden. Men draagt ze ook bij zich, om hard, d.i. gezond te blijven, als de steen.

S a b i n g k a.

32. *Dorpssteenen.*

In de grasvlakte Pada i Kahino bij Sablingka bevindt zich een steen, waaromheen kleinere gegroepeerd zijn; deze zouden door den grooten steen zijn voortgebracht; daarom noemt men hem *Watoe ngkeana* „de steen met de kinderen”. Als men dezen steen naar een andere plek brengt, heet het, keert hij steeds naar deze plaats terug. Bij dezen steen wordt geofferd, vooral wanneer de buffels gemedicineerd worden bij het feest *mobolohi*.

33. *Versteeningen.*

In een klein riviertje, Sambalaba (anderen zeggen de Boengkoe loko), dat in de Hamboe valt, moet een steen zijn, waarvan het lijkt of hij met een hoofdtooisel, *sanggori*, is versierd; daarom heet de steen *Watoe mosanggori*. Anderen noemen hem *Pesapoea* „de plek waar ontkend is”. Deze laatste naam staat in verband met het verhaal, dat aan dezen steen verbonden is. Men vertelt namelijk, dat er eens een broer en zuster waren, die samen bloedschande pleegden. Toen de zaak onderzocht werd, ontkenen beiden zulk kwaad te hebben gedaan. Om zijn onschuld te bewijzen, nam de man op zich om tweemaal de Hamboe over te zwemmen: wanneer hij schuldig was, zou de stroom hem meevoeren. Dit gebeurde weliswaar niet, maar de man veranderde in steen.

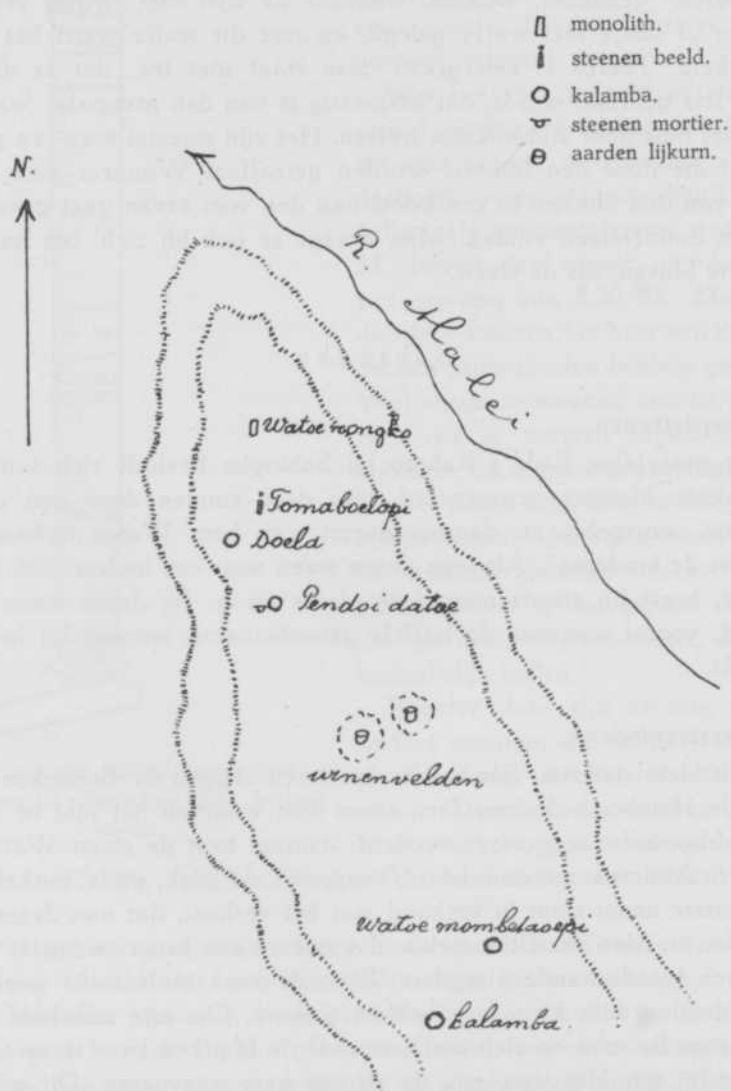
34. *Aarden lijkurnen.*

Bij het riviertje Mokampoe, dat het gebied van Winoea van dat van Sablingka scheidt, bevindt zich een urnenveld, dat zich in niets onderscheidt van de beneden te beschrijven urnenvelden.

Tusschen Sablingka en Lamba.

35. *Steenen potten.*

Op een lagen heuvelrug tusschen Sablingka en Lamba, zooals er zoo vele in de vlakte van Napoe gevonden worden, worden verschillende steenen

De heuvelrug Tokeoba, tusschen Sablingka en Lamba. 1:10.000.

oudheden bij elkaar gevonden. Deze heuvelrug draagt den naam van Tokeoba, en strekt zich, evenals de andere verheffingen van den bodem van deze vlakke in N.—Z. richting uit. In de nabijheid van dezen heuvelrug vindt men de verlaten gehuchten Tongkaoedoe en Pomboloa, die bij de komst van het Gouvernement in 1905 nog bewoond waren.

Schetsmatige lengte-doorsnede van den steen Doela; a is het beschreven bankje.

We vinden er een steenen bak. Dit is een onregelmatig gevormde platte steenkomp van 2.30 M. lengte en 1 M. br., die oogenschijnlijk niet naar deze plek vervoerd werd, maar die daar reeds van

nature aanwezig was. Het uitgehouwen gat heeft een lengte van 1.38 M. en een breedte van 55 c.M., terwijl de grootste diepte 35 c.M. bedraagt. In deze ruimte is een bankje uitgespaard, zooals men dit in meerdere kalamba's vindt. Dit bankje is 28 c.M. lang en 14 c.M. hoog. De lengte van dezen bak ligt N.N.W.—Z.Z.O.

Niet ver van dezen steen, die den naam van Doela draagt, bevindt zich een kalamba van ovalen vorm, 1.30 M. lang en 1.15 M. breed. De uitholling is 80 c.M. diep en men vindt er eveneens een bankje in uitgespaard. Deze pot draagt den naam van *Pendoi datoe* „de badkuip van den vorst”. Verder is er geen verhaal aan verbonden. Zooals we in het eerste hoofdstuk hebben gezien, zijn de overleveringen van een *datoe*, die in Napoe zou zijn geweest, zeer vaag.

Aan den Z.W.-hoek van deze *kalamba* bevindt zich van binnen een bankje in den steen uitgespaard; aan den buitenkant is een menschenhoofd gebeiteld. Het deksel leunt er aan de Noordzij tegen aan. Aan den bovenrand ervan zijn zes ronde gaten op vrij regelmatige afstanden van elkaar aangebracht, maar van verschillende grootte. Het is niet uit te maken, of zij met de hand zijn aangebracht, of door verwerking zijn ontstaan. Op het overige oppervlak van den steen zijn nog meer van die putjes, en ook groeven.

In de nabijheid van den *Pendoi datoe* liggen eenige brokken steen, waaraan men begonnen is te houwen of te beitelten.

Ongeveer 400 M. ten Z.O. van den *Pendoi datoe* is een kalamba, die den naam draagt van *Watoe mombetaoepe* „de elkaar bedekkende steenen”. Dezen naam heeft men eraan gegeven, omdat het deksel nog op den pot lag, toen men hem vond. De heer P. ten Kate, toenmaals zendeling in Napoe, heeft het deksel doen aflichten, en den inhoud onderzocht. Hij verhaalt hiervan het volgende :

„Op het deksel vertoont zich een poppetje, dat de menschen voor een karbouw met lichaam en grooten bek aanzien. Het was met de voeten naar het Oosten gericht. De buffelkoppen op de dakplankjes hebben ook zulke groote monddeelen, vermoedelijk hiervan de gedachte, dat het een buffel zou zijn. De pot was geheel opgevuld met aarde. Hierop lag een stukje hout in een stuk zakkegoed gewikkeld, dat de eene of andere offe-

raar onder het deksel had geschoven. In de laag zwarte aarde vonden we potscherven. Daaronder was een dikke laag grijze asch. In die asch vonden we de overblijfselen van 2 geraamten, beiden met het hoofd naar 't Westen (de To Napoe begraven juist andersom). De beenderen waren voor 't grootste gedeelte tot stof vergaan. Andere verpulverden bij aanraking. Wat ik mede kon nemen, deed ik in een zak: een aangestoken kies, een in de lengte gespleten hoektand. Deze kan wijzen op groote hitte en dus op lijkverbranding, die dan echter in de kalamba zelf moet plaats gehad hebben, want naar de vondst der eerste beenderen bepaalde ik waar 't hoofd moest liggen, en daar lag het ook. Niets van ijzer of ijzerroest gevonden. Zelfs geen zwarte streep in de asch. Als ze een metaal gekend hebben, dan is dit goud geweest. Echter geen spoor ervan. Dat men geen ijzer kende, zou blijken uit een groot aantal steenen, waaronder ik een bijlvorm meende te herkennen. Ook vuurstenen vond ik er in. En verder gebakken aardewerk, rood en grijs. Alles gebroken. Stukken van kookpotten, waarvan de mond niet grooter is geweest dan 8 c.M. middellijn, en andere, veel grooter, alle volgens het tegenwoordige model. Ook vonden we scherven van potten, waarvan de wand 2 c.M. dik moet zijn geweest. Verder waren er stukken van een vlakke plaat met gaatjes er in. En ten slotte een gebakken beeldje met platten neus en doorboorde ooren. 't Is de bovenste helft van een vrouwenbeeldje, 14 c.M. hoog. Handen waren er niet aan, alleen een soort scheppen".

De Watoe mombetaoepe is een onregelmatig brok steen, dat aan den buitenkant weinig of niet bewerkt is. De uitholling is ovaal, 1.30 M. lang, 1.10 M. breed en 70 c.M. diep; de lengteas ligt W.Z.W.—O.N.O.

Een 100 M. naar het Z.W. ligt nog een kalamba, waarvan de uitholling eveneens een ovalen vorm heeft: 1.25 M. lang, 65 c.M. breed en 70 c.M. diep. De lengteas ligt bijna N.—Z. Naast den pot ligt het deksel, dat zeer verweerd is.

Om al de hier beschreven steenen potten was een goot gegraven. Vermoedelijk wijst dit op pogingen, die menschen in later tijd hebben gedaan, om de potten uit te graven; wanneer de bewerkers dezer kalamba's dit hadden gedaan, zouden de goten reeds lang zijn dicht geslibd.

Van een der kalamba's op deze plek sloeg ik een stuk af. Ditzelfde deed ik bij een van de potten in Besoa (bij Doda). Ik zond deze stukken steen aan Prof. Dr. A. Wichmann. Do. 30 Augustus 1909 schreef hij mij: „Beide stukken zijn graniet, hoewel onderling weder verschillend wat samenstelling in structuur betreft". Op dit schrijven volgde een brief van 29 Nov. van datzelfde jaar, met de mededeeling: „Ik kom u thans berichten, dat de twee stukken van de beelden (moet zijn: kalamba's) van Napoe en Besoa werkelijk graniet, meer bijzonder bistiet graniet zijn. Voor zoover mij bekend, zijn voorwerpen van een dergelijk gesteente tot nu toe in den Indischen Archipel geheel onbekend geweest".

Overall op dezen heuvelrug, waar langs de Oosthelling de Malei stroomt, vindt men groote keien, zoodat mag worden aangenomen, dat de

kalamba's ook uit steenen zijn gehouwen, die daar al lagen. Tusschen Pendoï datoe en Watoe mombetaoepeï zijn enkele stukken grond bezaaid met kwartskiezel. Waar men dit aantreft, kan men zeker zijn over urnenvelden te loopen. Bij Pendoï datoe ligt een eenigszins ronde steen, plat, met een rond gat erin van 2 d.M. middellijn, en 6 c.M. diepte; deze steen doet denken aan een mortier.

36. Steenen beelden.

Ongeveer 100 M. in N. richting van den beschreven Pendoï datoe staat een steenen beeld, dat den naam draagt van *taoe boelopi* of *toma-boelopi*. Dit is een steen, die 1.20 M. boven den grond uitsteekt, en een breedte over de schouders heeft van 78 c.M. De steen, waaruit dit beeld gehouwen is, is van voren en van achter afgeplat, en het staat scheef uitgezakt. De oogen zijn rond, en op de borst is een figuur zichtbaar, dat ook wordt aangetroffen op een paar beelden in Besoa. Aangezien het beeld is uitgezakt, is niet meer de juiste richting aan te geven, waarin het heeft gekeken; waarschijnlijk stond het gelaat naar het Z.W. gekeerd. De armen zijn stompen.

Tomaboelopi, vertelt men, was eertijds een mensch, die een broer had. Die broer ging naar Bada', om vandaar uit met de To Lamboe' (Rampi' en Leboni) te vechten. Maar die broer deed ongeoorloofde dingen, want wanneer hij een vrouw gedood had, mutileerde hij het lijk, en sneed het de borsten af. Hierdoor wekte hij den toorn der goden op, en zij veranderden hem in steen; dit beeld moet daar nog te vinden zijn; het werd vereerd, omdat deze man zeer dapper was. Op hetzelfde oogenblik, dat zijn broer in Bada' in steen veranderde, onderging Tomaboelopi, die juist op de jacht was, ditzelfde lot. Een slaaf die hem vergezelde, bracht de tijding aan zijne ouders. Volgens de berichten ging men eertijds om dit beeld reidansen, *modondi*, om zich een goeden oogst te verzekeren.

37. Monolithen.

Een 50 M. N.N.W. van Tomaboelopi staat een monolith, niet diep in den grond geplant, en daarom naar één kant uitgezakt. De zuil is 1.20 M. hoog boven den grond, en hij heeft een omvang van 1.10 M. Hij heet *Watoe nongko*. Er is niets bijzonders aan op te merken.

Het verhaal zegt, dat deze steen eertijds ook een man was. Deze had veel te lijden van zijn stamgenooten, omdat zij jaloersch waren op zijn rijkdom. Zij legden hem allerlei lagen om hem zijn goud afhandig te maken, en ten slotte had men hem alles afgenomen. Moedeloos geworden, zei hij tot zijn broers en zusters: „Ik wil hier niet langer blijven; ik ga van hier weg; maakt gij intusschen alles gereed voor een offerfeest; over zeven dagen kom ik terug. Het gebeurde, zooals hij had afgesproken: nadat men gezamenlijk den feestmaaltijd had genuttigd, geleidde hij zijn broers en zusters naar het water, en daar veranderde hij in steen.

Vlak bij den Watoe nongko ligt een kleinere steen, die eenvoudig *anana*

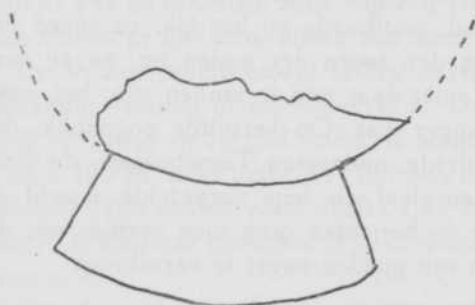
„zijn kind" wordt genoemd. Onder dezen steen vond de heer P. ten Kate een van aarden gebakken menschengelaat, dat ook op de foto staat afgebeeld; de vorm van het gelaat is dezelfde als die welken wij op enkele steenen potten uitgebeiteld aantreffen. Duidelijk zijn ook op de plaat de resten te zien van een offerande, die men daar heeft gebracht.

38. Steenen mortieren.

Bij den Pendoi datoe ligt een steenen mortier. In sommige steenen, die daar verspreid over het veld liggen, ziet men kleine uithollingen; waarschijnlijk zijn die niet door menschenhand aangebracht, maar door den regen ontstaan. Men vindt ook uithollingen op de steenen in den vorm van gootjes.

39. Aarden lijkurnen (*kori bengki*).

Iets ten Zuiden van den Pendoi datoe bevindt zich een urnenveld. Ik telde er een tiental gaten in den grond van urnen die er uit opgegraven waren, in de hoop er kostbaarheden in aan te treffen. In sommige der gaten lagen nog scherven van deze potten. Ze moeten van verschillende grootte zijn geweest; ze waren 2 tot 3 d.M. onder den beganen grond begraven.

Voetstuk van een kleinen aarden pot in een groote lijkurn, van den heuvel Tokeoba.
 $\frac{1}{5}$ der ware grootte.

Op 9 Juli 1927 liet ik een pot uitgraven op dit pottenveld. Deze pot was 85 c.M. diep, de buik had een omtrek van 301 c.M., en de mond mat een middellijn van 45 c.M. De pot was geheel met aarde en kleine scherven aardewerk gevuld. Op den bodem van den pot vonden wij een voetstuk van gebakken aardewerk, zooals men die aan kleinere potten of aan schalen schijnt gemaakt te hebben, maar die ik nooit bij de

grootte aarden lijkurnen heb aangetroffen. Dit voetstuk is dus waarschijnlijk afkomstig van een kleineren pot, die in den grooten ingesloten is geweest. Deze zelfde ervaring heb ik ook bij andere potten opgedaan, waarover beneden meer. De scherven, die ik in den pot vond, kunnen van dezen kleineren pot afkomstig zijn. Tand en vanden vonden we niet; alleen kleine stukjes geheel vergaan been, en de helft van een koperen vingerringetje.

Op een ander terrein tusschen Sablingka en Lamba, Pada i Oni, worden eveneens aarden lijkurnen in den grond aangetroffen; men vond ze, toen het terrein werd afgegraven bij het aanleggen van een weg. Alles wat in die potten geweest was, bleek geheel vergaan te zijn. De meeste dier potten waren met aarde gevuld.

Vele To Napoe beweren, dat de aarden lijkurnen gemaakt zouden zijn door de padde, *tarawawa* (Poso: *torowawa*). Men vertelt, dat er in vroegeren tijd menschen waren, die *kori bengki* konden opsporen. Ze namen daartoe een stuk hout, en spraken er een tooverspreuk over uit. Dan liepen ze rond, den stok voor zich uit gestoken houdende. Als zij bij een plek kwamen, waar een *kori bengki* in den grond zat, begon de stok in de hand te beven en het hout werd langzaam naar de aarde toe getrokken. Bij dit werk mocht niet gesproken worden, want dan gelukte het experiment niet. Ook als men een pot opgegraven had, mocht men niet spreken, want dan zou men door de aarde bedolven worden, of het zou gaan stortregenen.

L a m b a.

40. Dorpssteenen.

In het dorp Lamba komen eenige onbehouwen, langwerpige steenen voor, die geen sporen dragen van bewerkt te zijn. Deze steenen maken nu en dan menschen ziek, en dan moeten sjamanen den vertoornden geest komen verzoenen. De belangrijkste van deze steenen draagt den naam van Koë bawoe „varkensgil”. Opmerkelijk is, dat deze naam niet Napoesch is, maar Bare'e. Wanneer men van het oorlogspad teruggekeerd was, en de koppensnellersfeesten begonnen, gingen de strijders eerst naar Koë bawoe om daar een offer neer te leggen, bestaande uit een stukje lever van den gedooden buffel en rijst. Ook bij het sjamanenfeest *mosowi*, werd aan den steen een bezoek gebracht (IX, 53). Zoo is er ook op de plek, waar eertijds het dorp Biro stond, dat bewoond werd door lieden, die later naar Lamba zijn verhuisd, een steen, die *Watoe kombawoe* heet. Een anderen dergelijken steen vindt men op de plek van het voormalige dorp Wanoea sae „voormalig dorp”; al deze steenen maken menschen ziek, en daarom hebben er nu en dan offerplechtigheden bij plaats.

Ik vermeld hier nog een steen, die onder de dorpssteenen gerekend moet worden, maar ver van deze plek gelegen is, namelijk ten Zuiden van de Torire-rivier, op het oude pad van Napoe naar Besoa. Volgens de mededeelingen der menschen, moeten zich uitwassen aan dezen steen bevinden, die men voor horens houdt. Evenals meestal bij zulke steenen, liggen ook om den voet van deze kleinere steenen, die voor de kinderen van den groote worden gehouden.

Wanneer de pokken in Besoa heerschten, en men hoorde dit bericht in Napoe, dan ging men bij den steen offeren. Dan stond de steen niet toe, dat de pokken Napoe bezochten, tenzij zij beloofden er geen kwaad te zullen doen.

W a t o e T a o e.

41. Steenen beelden.

Op een der woonerven van Watoe taoe „de steen als een mensch”, staat

een steenen beeld, waaraan het dorp zijn naam te danken heeft. A. Grubauer geeft in zijn boek „Unter Kopfjägern in Central Celebes”, bl. 487—488, een goedgeslaagde foto van dit beeld, waarbij hij een beschrijving voegt: „In rohen Umrisen zeigte der gegen 1.5 m hohe Granitblock die Formen einer hockenden menschlichen Figur”. Van dit „hocken” is bij het beeld niets te merken. Evenals de andere beelden van mensen, die in de Bergland-schappen aangetroffen worden, stelt het een staanden mensch voor zonder beenen. Wanneer het geslacht er op is aangeduid, vindt men de genitalia steeds vlak boven den grond. Bij het beeld te Watoe taoe wordt geen aanduiding van het geslacht gevonden.

De steen waarin het gelaat is uitgehouwen, heeft den vorm van een cylinder, met een omtrek van 1.5 M. Het beeld heeft ronde oogen, waarmee het bijna recht naar het Oosten kijkt. De menschen houden dit beeld voor een vrouw. Het heeft iets, dat ik bij geen der andere beelden heb opgemerkt: boven op het hoofd is aan elke zijde van het hoofd een uitwas in den vorm van een halven kogel uitgebeiteld, waarschijnlijk een nabootsing van de haardracht der vrouwen uit het oude tijdperk.

Het heele terrein, waarop dit dorp gebouwd is, was eertijds bezaaid met grootere en kleinere steenen. Toen ik deze plek voor het eerst in 1908 bezocht, vond ik er een kleine zuil van circa 1.5 M. lengte, die omgevallen was; toen ik hem had opgelicht, kon ik aan den onderkant nog de flauwe omtrekken van een gelaat ontdekken. Bij een volgend bezoek vond ik den steen niet meer: vele steenen zijn weggeruimd; voor een deel zijn ze aangewend als neuten onder de huizen. Het is mogelijk, dat al die steenen in den ouden tijd hier zijn samengebracht. Ik vond er ook enkele groote, platte steenen, waarvan de bedoeling niet meer was op te sporen.

Onder een woning van Watoe taoe bevindt zich een steen, waarop het traditioneele menschengelaat is uitgebeiteld; dit brok is misschien van een grooteren steen of een kalamba afgebroken. De schoonmoeder (Inana Tado) van Oemana Ngela, het dorpshoofd, kreeg eens een droom, waarin deze steen zich aanbood als haar „metgezel”, ten einde haar in alles bij te staan, en voorspoed te verschaffen. Hij is gevonden op een grasvlakte, Pada maboerinto, gelegen tusschen de zendelingswoning en het voormalige Peore, ten Z. van den grooten weg. Men noemt dezen steen *Watoe Boero* „de steen van Boero”, den rijstgod. Als men elders heen wil gaan, legt men een reepje witte foeja op den steen, en voegt daaraan sirih-pinang toe, en dan zegt men: „laat het niet regenen”; en dan blijft het droog. Toen de vrouw, na het ontvangen van dezen droom den steen vond, bracht zij hem naar Watoe taoe. Later verhuisde de steen naar Peore, om ten slotte weer in Watoe taoe te belanden. Wanneer de verhuizing naar den zin van den steen was, dan maakte hij zich licht, zoodat hij gemakkelijk mee te voeren was. Had de steen geen zin om te verhuizen, dan maakte hij zich zóó zwaar, dat niemand hem kon optillen.

Ongeveer 3 K.M. ten Z.Z.O. van Watoe taoe, aan den linkeroever van de Pambangoe-rivier, staat een beeld met ronde oogen, dat den naam

draagt van *Watoe molindo* „de steen met het aangezicht”. De steen waarin het gelaat is gehouwen, is plat, 30 c.M. dik; hij is 1.16 M. boven den grond. Het beeld kijkt naar het Noorden, met 10 graden naar Oost. Het land waarop het beeld staat, heet Polewaa. Wanneer men op de jacht gaat, legt men sirih-pinang bij dezen steen neer om zich voorspoed te verzekeren. Zoo doet men ook, wanneer men in de buurt van dit beeld een akker aanlegt. Bij zoo'n gelegenheid wordt ook het gras, dat om den voet ervan is opgeschoten, gewied.

Pokaraia.

42. Steenen mortieren.

Pokaraia „oven in de smidse” is een heuvel, ruim 2 K.M. ten Noorden van Watoe taoe gelegen. De heuvel heeft zijn naam te danken aan een warme bron, die zich ten Noorden van de plaats in de vlakte bevindt. Het is weer een van de vele lage heuvelruggen, die zich in N.-Z.-strekking in de Napoe-vlakte verheffen. Op het hoogste punt ervan heeft een dorp gelegen, waarvan het begin en het einde nog te onderkennen zijn, omdat het eertijds door een wal van steenen beschermd moet zijn geweest (het dorp heeft een lengte gehad van 235 M.). Vooral aan de Noordzijde vindt men veel steenen opeen gestapeld. Aan de lengtezijden, Oost en West, van den heuvelrug zijn minder steenen, waarschijnlijk omdat het dorp daar van nature reeds voldoende beschermd was door de steile hellingen van den heuvel. Op deze plek vond ik een klein, steenen mortier.

43. Aarden potten.

Op de N. helling van den heuvel bevindt zich een veld van aarden lijkurnen in den grond. Eén van die potten werd ontdekt, doordat een buffel met zijn poot door de dunne aardlaag zakte, die zich boven de potten bevindt. Dezen pot heb ik uit laten graven; hij stond intact in den grond, maar hij was vol breuken, zoodat hij niet in zijn geheel kon worden te voorschijn gebracht. De buik heeft een wijdte van 90 c.M., en een diepte (zonder den hals) van 75 c.M. De middellijn van den hals bedraagt 42 c.M., en de hoogte van den rand 20 c.M. De dikte van den wand is zeer verschillend van 3 tot 5 c.M., maar de kraag was heel dik. Om den hals vond ik den rand van het aarden deksel, waarmede de pot gesloten is geweest, het deksel zelf was verbrijzeld.

In dezen grooten pot vond ik een kleineren, die in stukken lag, maar waarvan nog duidelijk was na te gaan, dat deze met den mond naar beneden was gekeerd, en op den bodem van den grooten pot rustte. De opening van dit kleine vat is 32 c.M., en de kraag 12.5 c.M. breed. De vorm van deze urn was niet meer te reconstrueeren, maar wel was nog na te

gaan, dat hij denzelfden langwerpigen vorm moet hebben gehad als de potten, die op verschillende plaatsen in het Pososche zijn ogegraven. Ook kan de wijdte van den buik niet meer dan 40 c.M. hebben bedragen, anders had hij niet in den grooten pot ingelaten kunnen worden. Tusschen de scherven van den kleineren pot bevonden zich beenresten, eenige stukjes pijpbeen, een stukje van den schedel, en een van de onderkaak, een gewricht (waarschijnlijk van den elleboog), en een aantal kiezen en tanden. De tanden zijn gaaf, op zijn hoogst een weinig afgeslepen; er was ook geen spoor aan te ontdekken van het gebruik van sirih-pinang.

L e n g a r o e.

44. *Steenen beelden.*

In de buurt van het voormalige dorp Lengaroe moet dicht bij de rivier een beeld zijn, dat den naam draagt van Palawoa. Al mijn zegslieden beweerden echter niet te weten waar het beeld zich precies bevond, zoodat men mij er nimmer heen heeft kunnen (willen?) brengen. Bij dit beeld legde men alleen sirih-pinang neer, als men er op uitging om verwilderde buffels te vangen; soms ook als men een aanvang maakte met het akkerwerk.

45. *Woningsteenen.*

Een eindweegs voorbij de plek waar het dorp gestaan heeft, ten W. van den grooten weg naar Woeasa, bevindt zich een twintigtal steenen, onbewerkt, van 1.20 tot 1.30 M. lengte. Slechts één van hen staat nog overeind; de andere liggen op den grond. De steenen zouden dienst gedaan hebben als palen onder een gebouw, en wel onder een tempel, zooals uit den naam, dien deze plek draagt, *Pohowaa* „waar de *howa* (tempel) stond”, blijkt. Alleen de eene nog overeind staande steen, die stevig in den grond is ingeplant, stond buiten het gebouw, en wel aan de Oostzijde ervan. We hebben hier dus waarschijnlijk te doen met een monolith, zooals er ook een paar vóór den tempel in Tawailia hebben gestaan.

W a n g a.

46. *Steenen beelden.*

De Wanga-rivier heeft in de geschiedenis der To Napoe een groote rol gespeeld, want aan deze rivier, en ten Z. en N. ervan, lagen vele vestigingen der To Hoekoe. Eén daarvan was het voormalige dorp Powanoeanga „waar het dorp stond”, waarvan de aarden omwalling met de daarop groeiende bamboe nog gedeeltelijk aanwezig is. Buiten de omwalling staan twee beelden van steen, beide met ronde oogen. Toen de foto gemaakt werd, lagen ze op den grond, maar de lieden die in deze streek hun akkers aanlegden, hebben ze later overeind gezet. Toen het dorp

Powanoeanga werd aangelegd, moeten de steenen al aanwezig zijn geweest.

Het grootste van de beelden is een afgeplatte steen, 1 M. boven den grond, met een schouderbreedte van 40 c.M. De mannelijke genitalia zijn duidelijk aangegeven. Over de bovenlip loopen van den neus uitgaande kromme strepen naar links en rechts over het gelaat, wat men op het eerste gezicht voor een zware snor zou houden. Dit beeld heet *Mpolende*, anderen zeggen *Mpalemba*. Van het tweede beeld kent men den naam niet; het wordt aangeduid met *rangana* „zijn (Mpolende's) metgezel". Dit beeld is niet anders dan een gezicht, dat op een zuil is uitgehouwen; die zuil loopt naar boven eenigszins spits toe, wat op de foto duidelijk is waar te nemen. Het is 80 c.M. hoog boven den grond met een breedte van 25 c.M. over de schouders. Er zijn geen geslachtsteekens op aangebracht.

In een boschje, binnen de benteng van het voormalige dorp Powanoeanga, staat een derde steenen beeld (toen het gefotografeerd werd, lag het). Dit beeld is gemaakt van een vierzijdig prisma, 65 c.M. lang en 25 c.M. breed; armen en vingers zijn duidelijk op den steen aangegeven, evenals het mannelijk geslachtsdeel. Ook van dit beeld zijn de oogen rond. Het kijkt naar het N. met 10 graden naar het W. De naam ervan is *Antoe langi* „hemelgeest", of „geest uit den hemel". *Antoe* moet het Maleische *hantoe* „spook, geest" zijn; deze naam is dus waarschijnlijk door een vreemdeling aan het beeld gegeven, want *antoe* is niet Napoesch.

Terwijl er aan *Antoe langi* en *Rangana* geen verhaal verbonden is, wordt van *Mpolende* het volgende verteld: *Mpolende* was een jongeling, aan wien was opgedragen, om de natte rijstvelden bij het Meer (*Rano*) te bewaken, en de rijstvogels weg te jagen. Daar een deel van de rijst al rijp was, kwamen veel jonge meisjes om die te snijden. *Mpolende* wilde nu de aandacht der meisjes trekken en haar vermaken. Daartoe ving hij een slang, die hij doodde, en daarna om zijn middel bond om er zijn zwaard aan te bevestigen. Toen knipte hij een rijstvogeltje, dat hij levend aan de slang om zijn middel bond; door het aanhoudende piepen van den vogel moest hij een klokje verbeelden, dat mannen zich vaak om het middel binden, en dat onder het loopen voortdurend klingelt; met een millioenenpoot sloeg hij het diertje voortdurend, opdat het niet zou ophouden te piepen. Op deze wijze toegerust, liep hij tusschen de oogstende meisjes door, die veel schik hadden in de zotte vertoening, en het voortdurend uitgilden van de pret. Toen *Mpolende* er genoeg van had, kromp hij weer op zijn verhooging, vanwaar hij den blik over de akkers kon laten waren om te zien, waar rijstvogels neerstreken. Om de kroon op zijn grappenmakerij te zetten, hief hij daar herhaaldelijk den krijgskreet aan, alsof hij een vijand had verslagen. Maar toen was het ook gedaan met het geduld der goden: het begon plotseling zwaar te donderen en te bliksemen, en er stak een geweldige wervelwind op, die *Mpolende* samen met de stelling, waarop hij had gestaan, in de lucht opnam, terwijl de oogstende vrouwen hem met ontzetting nastaarden. Tegen het vallen van den avond (anderen zeggen na 7 dagen of na een maand), viel *Mpolende* weer op de aarde

terug, maar nu in steen veranderd. Het is van belang te weten, dat sommigen den in steen veranderden Mpolende (dus het beeld) te Powolonga aan de Malame-rivier vonden. Hoe het vandaar op zijn huidige standplaats was gekomen, wist niemand te vertellen.

In het N. van de Napoe-vlakte, te Pengkatohoea, aan den linkeroever van de Tamboea of Tawailia, moet nog een steenen beeld voorkomen, dat over het gelaat gebarsten is. Men vertelt ervan, dat het iemand zou geweest zijn, die in den strijd met de To Sigi gesneuveld, en daarna in steen veranderd is. Het beeld heeft geen naam. Ik kon indertijd niemand vinden, die mij er heen kon brengen.

Bij al de genoemde steenen is men gewend een reepje witte foeja te hangen, en er sirih-pinang neer te leggen, als men er niet te ver voor behoeft te loopen, wanneer men er op uit gaat om verwilderde buffels te vangen, of als men nieuwe akkers ging aanleggen.

In den tijd toen de To Hoekoe deze streek nog bewoonden, brachten zij volgens de mededeeling van een paar van de weinige nakomelingen van dezen stam, aan het beeld Mpolende ook een offer, als men ten strijde uittoog. Als het beeld zich dan bij die gelegenheid bewoog, mocht men op geluk rekenen. Als men dan inderdaad met succes uit den strijd was teruggekeerd, maakte men eerst een feestje bij dien steen, en eerst daarna ging men trommelen in den tempel. Men zeide zoo te doen, opdat de oogst zou gelukken.

47. Aarden lijkurnen.

Pemotia is de naam van een heuvel, die 2 K.M. ten O. van het huidige dorp Wanga, vlak aan den rechteroever van de Tawailia-rivier, ligt. Hij is ongeveer 30 M. lang, 10 M. breed, en verheft zich circa 3 M. boven den omringenden bodem. De aarde van dezen heuvel is los en zit vol kleine schelpen; het leek mij toe een door menschen opgeworpen hoogte te zijn. Deze plek wordt vaak door lieden uit den omtrek bezocht, die de schelpjes verzamelen om er kalk van te branden voor het sirih-pruimen. Aan deze omstandigheid heeft de heuvel zijn naam te danken: „Waar schelpen (*moti*) gezocht worden”. Deze heuvel is een urnenveld. Ik heb op verschillende punten ervan laten graven, maar geen enkele maal vond ik een pot die intact was: ik kreeg niets dan grootere en kleinere scherven en stukjes menschenbeen. De meeste potten zullen vergruisd zijn door de wortels van de boomen, die hier groeien. Tot voor korten tijd durfde men niet in dit geboomte te hakken.

Een klein eind ten N. van *Pemotia* ligt een tweede dergelijke heuvel, die *Bimbi roë* heet; deze draagt hetzelfde karakter als *Pemotia*, en zit ook vol aarden lijkurnen. Aan den linkeroever van de Tawailia, dicht bij het punt waar de Kalae zich met den moederstroom vereenigt, ligt nog een urnenveld, dat *Moengkoena mpeamoe* heet. De streek ten Z. van het meertje Rano, waar deze pottenvelden voorkomen, heet Hantoro (ook dit deel van de groote rivier wordt zóó genoemd).

Volgens de verhalen zijn op al de genoemde urnenvelden ook aarden potten met gouden voorwerpen gevonden.

In December 1925 groef Oemana Ngela een pot uit te Pemotia, waarin nog veel beenderenresten werden gevonden: twee stukken van den schedel, stukken pijpbeen van armen en beenen, een stuk van de onderkaak, tanden en kiezen. Verder een stuk boomschors, waarschijnlijk een deel van de stof, waarin het lijk was gewikkeld, voordat het in den pot werd neergelaten; kralen of andere voorwerpen werden er niet bij gevonden. Het is aan den heer J. W. Wesseldijk te danken, dat al deze overblijfselen zorgvuldig bijeen vergaard en bewaard werden.

Dezelfde Oemana Ngela vertelde mij, dat hij langen tijd geleden met een gezelschap bezig was om in die streek schelpen te graven, toen hij een urn vond. Het lijk, dat hij in zittende houding in den aarden pot vond, was nog zoo intact, dat de beenderen bij de gewrichten nog door spieren aan elkaar verbonden waren; alles was uitgedroogd en reukloos; een hoofd had men niet in den pot gevonden, beweerde hij. Men had de overblijfselen van het lijk in het meer geworpen.

In diezelfde streek was het, dat Oemana Batoeroe een kleineren aarden pot opgroef, geheel gevuld met „gouden” voorwerpen, o.m. grootere en kleinere korrels goud, het handvat van een zwaard, een olielampje, een bijl, en nog meer dingen, alle van goud (de opgaven omtrent den inhoud van den pot verschillen onderling). Een mijner zegslieden had al die voorwerpen gezien, en hij vertelde er eenige bijzonderheden van, o.a. dat de tuit van het schaalvormige lampje verroest was, en half vergaan. We zouden hieruit opmaken, dat althans een deel van deze voorwerpen van koper waren. Deze „schat” is in zijn geheel, of voor een deel naar den vorst van Sigi gebracht.

Men bewaart enkele van die potten, die men in zijn geheel heeft kunnen uitgraven, in zijn huis; meestal gebruikt men ze voor het opbergen van rijst. Zoo heeft het landschapshoofd van Lore in zijn woning den pot staan, waarin de overblijfselen zijn gevonden, die door den heer Wesseldijk zijn bewaard. Het landschapshoofd vertelde, dat in die urn ook twee kleinere aarden potten waren, beide gebroken; ze stonden in elkaar, zoodat de kragen even hoog reikten. De kleinste pot binnenin, was gedekt met een deksel van aardewerk, waaraan een knop zat; deze pot was leeg; de reeds genoemde overblijfselen waren in den tweeden (gebroken) en in den buitensten pot gevonden. De omtrek van den buik van deze urn meet 139 c.M., de diepte is 38 c.M.; de opening van den pot heeft een middellijn van 20 c.M.

48. *Koperen schopjes en dondersteenen.*

Men vertelde mij, dat er koperen schopjes in de rivieren zijn gevonden. Ik heb hier echter geen te zien gekregen; men beweerde, dat ze verloren waren gegaan. Zulke voorwerpen werden in een kist of mand bewaard, waarin men zijne bezittingen opborg. Wanneer de rijst werd geplant,

legde men het koperen (bronzen) schopje in de zaairijst, opdat deze goed zou gedijen.

Dala Tombo vertelde mij, dat hij eens een koperen ketting had gezien, bestaande uit 14 (2 x 7) schakels. Elke schakel had de grootte van een vingerring. Deze ketting droeg den naam van Rante langi hai tampo „ketting van hemel en aarde”. Hij zou deze wereld en het uitspansel samenhouden. Wanneer het ongewoon veel regent, zegt men: „De ketting staat op het punt te breken”. Dan slacht men een buffel, en smeert hem in met bloed. Vroeger werd deze ketting bewaard door een priester; deze draagt den titel van *topamane* of *toabela*, een titel, die ook bij 't *meinoeroe*, de plechtigheid voor het verzoenen van gepleegde bloedschande, voorkomt (zie over den *topamane* VIII, 16).

Dondersteenen blijkt men ook te kennen, maar ook van deze kreeg ik geen te zien. Men bewaart deze steenen in huis om te voorkomen, dat de bliksem er in zal slaan.

Latandoe.

49. Steenen beelden.

Ongeveer 1.5 K.M. ten Z. van den heuvel Latandoe, een weinig ten O. van den grooten weg van Napoe naar Besoa, vindt men twee steenen beelden. De plek, waar ze zich bevinden, is het lagere deel van de helling van een heuvel, waarop nog veel steenen worden gevonden van geen bepaalden vorm. Twee van die steenen doen denken aan de monolithen van Pohowaa en Tawailia, maar beide zijn omgevallen. De beide beelden worden gehouden voor man en vrouw, ofschoon geen geslachtsteekens zijn te onderkennen. Het grootste beeld, dat 1.80 M. lang is, wordt voor den man gehouden, en draagt den naam van Temboe; het is voorover op den grond gevallen. Het kleinere, dat 1.60 M. meet, is eenigszins uitgezakt; het heeft schuin staande oogen; dit zou een vrouw voorstellen; het kijkt naar het Z. met 20 gr. naar het Westen, dus in de richting van Besoa. Naar de wijze waarop het groote beeld is gevallen, moet het in dezelfde richting hebben gekeken.

50. Steenen mortieren.

Ten Z.Z.O. van Temboe moet in de Wokanda, een rechter zijriviertje van de Pembangoe, een liggend stampblok van steen zijn, met drie gaten er in, op onderling gelijken afstand van elkaar. Het moet ongeveer 2 M. lang zijn, maar het kan wel een steen zijn, waarin de gaten door het water zijn ontstaan.

Pododohaa.

51. Woningsteenen.

Dicht bij den berg Pododohaa „de plek van het alleenstaande huis”, of:

„waar men een alleenstaand huis heeft gezet”, is een hooger gelegen stuk land, dat Bangke mbaloe heet. Op deze plek vond de heer J. W. Wesseldijk vier rijen, elk van 5 overeindstaande steenen, die duidelijk als neuten onder een huis hebben dienst gedaan. De steenen staan onderling twee M. van elkaar, zoodat de woning 6 bij 8 M. groot geweest moet zijn. De overlevering zegt, dat hier het huis stond van Ntalinga, over wien reeds een en ander is meegedeeld. Kalamba's, beelden of steenen mortieren zijn hier noch in den omtrek aangetroffen.

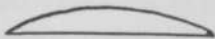
Besoa. Pokekea.

52. Steenen potten.

De merkwaardigste verzameling van steenen oudheden in Besoa wordt gevonden 4.5 K.M. noordelijk van het dorp Hanggira, op een heuvel, welks hoogste punt zich ongeveer 10 M. boven de omringende vlakke verheft. In den tijd toen deze vlakke nog een meer was, moet deze heuvel een eiland zijn geweest; aan den voet ervan vindt men nog veel moerassigen grond. De naam dien deze heuvel draagt, is Pokekea „de plaats waar gegraven is”. Dit zou kunnen slaan op het graven van gaten door de oude bewoners, om daarin de aardren lijkurnen neer te laten. Waarschijnlijk is echter, dat de naam van jongeren datum is, en dat hij aan deze plaats gegeven is, nadat de To Mene er den grond hebben omgewoeld om naar verborgen schatten te zoeken.

De eerste Europeaan, die deze oudheden bezocht en beschreven heeft, is de heer J. Th. E. Kiliaan, die kort na de occupatie van dit landschap door het Gouvernement, in 1906 deze verzameling steenen ontdekte. Zijn rapport werd gepubliceerd in Tijdschrift Bat. Gen., deel 50, 1908, bl. 407—410. In denzelfden jaargang verscheen van mijn hand een nadere beschrijving van dezelfde oudheden (bl. 549), later aangevuld in een artikel van mij in het Tijdschrift Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, deel 25, 1908: „De landschappen Napoe en Besoa in Midden-Celebes”. In lateren tijd zijn ze nog bezocht en beschreven door Dr. W. Kaudern, in zijn werk I Celebes obygder I, bl. 492 e.v.

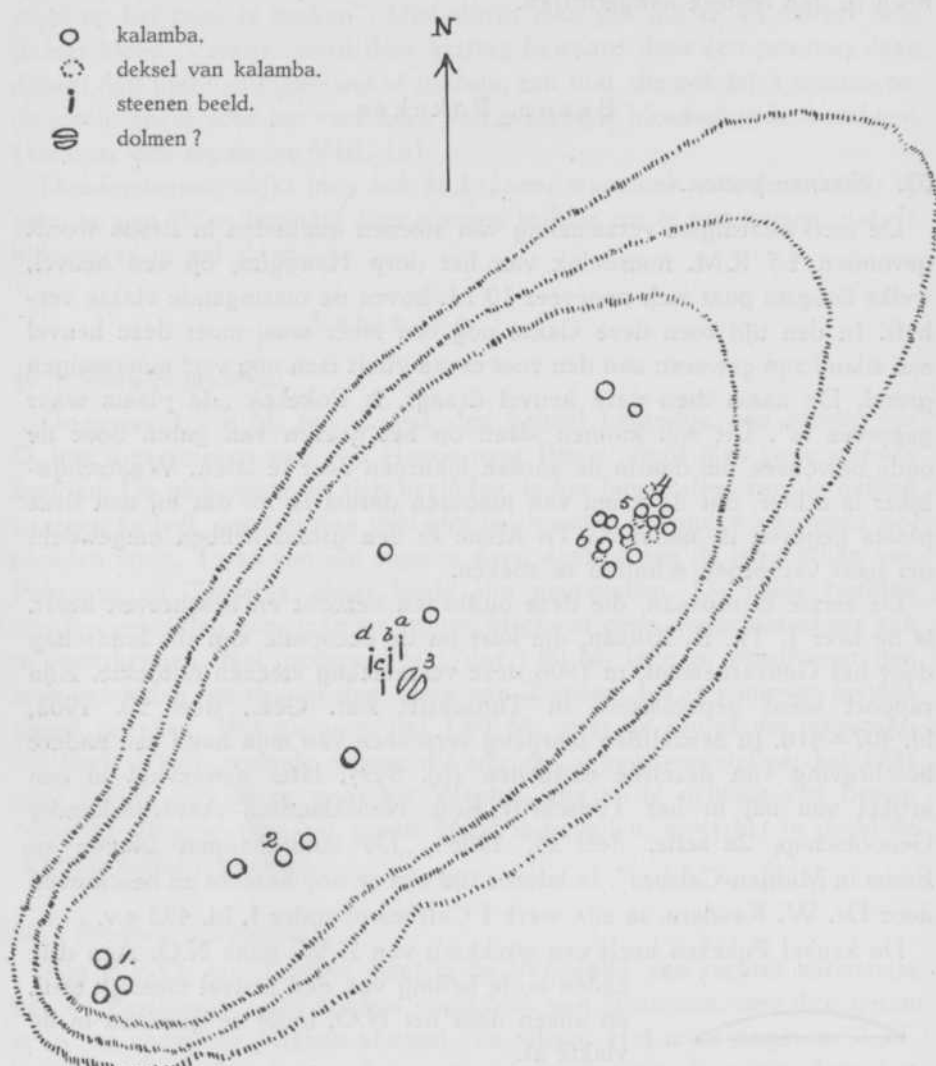
De heuvel Pokekea heeft een strekking van Z.W. naar N.O. Aan drie zijden is de helling van den heuvel tamelijk steil, en alleen naar het N.O. loopt ze glooiend in de vlakke af.

Doorsnede van een steenen kalamba-deksel bij groep 1 op Pokekea.

In den Z.W. hoek bevinden zich drie kalamba's (zie kaartje 1). Slechts naast één van die drie ligt nog het deksel, dat de gedaante heeft van een braadpan, *kawali*. De grootste der potten is 1.75 M. hoog boven den grond, en hij heeft van boven een middellijn van 1.80 M. Op geen der potten is eenig beeldhouwwerk aangebracht. Bij punt 2 staan weer drie kalamba's

bij elkaar, waarvan de grootste ongeveer 1.90 M. boven den grond staat, en een omtrek heeft van 7 M.; de wanden zijn 2.5 tot 3 d.M. dik. De kleinere potten zijn gemiddeld 70 c.M. hoog met een middellijn tusschen 50 en 60 c.M. Het merkwaardige van den grootsten pot is, dat hij aan den bovenkant versierd is. Om den heelen pot heen loopt een breede groeve. Deze groeve is met den bovenrand van den pot verbonden door acht loodrecht daarop staande groeven, zoodat acht vakken worden

De heuvel Pokekea. Schaal 1 : 2000.

verkregen. In elk vak is een neus gebeiteld met twee oogen, die alle scheef staan; een mond ontbreekt, maar de groeve om den heelen pot heen is waarschijnlijk als gemeenschappelijke mond bedoeld. Dit beeldhouwwerk komt overeen met dat op den steenen pot in Napoe in de Haloe lai-vlakte

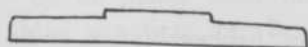
bij het voormalig dorp Watoe (onder Tamadoee)⁶⁾. Verder valt van dezen pot nog op te merken, dat hij binnenin een bankje heeft, dat 25 c.M. breed en 70 c.M. lang is.

Twintig M. naar het N.O. zien we een omgevallen kalamba, waaraan niets bijzonders is op te merken. Geheel aan de N.O.-punt vinden we nog een paar kalamba's, zoo ook één ongeveer in het midden van den heuvel, en één dicht bij de N.W. helling. Aan al deze potten is niets op te merken: ze zijn gaaf van buiten, en van geen hunner is het deksel aanwezig.

Het oog van den bezoeker wordt echter aanstonds getrokken naar een groep van elf kalamba's, grootere en kleinere, die dicht bijeen staan. Van vijf dezer potten zijn de deksels nog aanwezig. Dat ze dadelijk in het oog vallen, komt, omdat ze op een verhooging van het terrein staan.

De meeste dezer potten zijn van de gewone grootte, maar enkele zijn van bijzondere afmetingen, zoo No. 4 van het kaartje. Deze heeft een middellijn van 2 M. en staat 1.45 M. hoog boven den grond, terwijl de wanden 25 c.M. dik zijn. Merkwaardig is het deksel ervan: daarop zijn vier dierfiguren uitgehouwen van dezelfde gedaante, maar van verschillende grootte, op een rechte lijn naast elkaar (zie fig. 158 bij Kaudern). Kiliaan noemt deze figuren honden, maar alle To Besoa zeggen, dat het apen moeten voorstellen.

No. 5 is een kalamba, die slechts weinig kleiner is dan de vorige. Ook het deksel van dezen pot is met dezelfde dierfiguren versierd als de vorige, maar hier zijn het vijf „apen", die in een kring op den steen zitten, met het aangezicht naar buiten gekeerd (zie fig. 159 bij Kaudern; deze spreekt van 4 dierfiguren, maar tijdens zijn bezoek was het vijfde in den grond verborgen). De oogen van deze dieren zijn rond. No. 6 is even groot als 5. Ook van deze vindt men het deksel er naast liggen: koepelvormig met een zachte ronding. Gelijk Kaudern al heeft opgemerkt, zijn op dezen steen teekeningen aangebracht: het meermalen op deze steenen

Deksel van een steenen pot te Pokekea (groep 6).

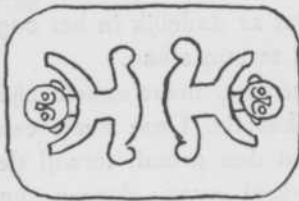
uitgehouden stereotiepe menschengelaat is eenige malen in een kring om den rand van het deksel gegrift. Aan de eene zijde zijn die teekeningen door verwerking van den steen uitgewischt. Voordat de heer J. W. Wesseldijk dezen steen fotografeerde, heeft hij de nog waarneembare lijnen met krijt nagetrokken om ze beter uit te doen komen. Wij zien dan, dat tusschen de grootere gezichten in ook kleinere zijn gegrift. Het opmerkelijke van deze gezichten is, dat ze niet alleen schuinstaande, maar halvemaan-vormige oogen hebben, en dat bij den mond weer dezelfde snor-achtige versiering wordt aangetroffen als bij het beeld Antoe langi in Napoe (Wanga).

⁶⁾ In de beschrijving van dezen pot (I Celebes obygd, I, 493, 494) wijst Dr. W. Kaudern op een vergissing, die Kiliaan en ik in onze beschrijvingen hebben gemaakt, waar wij spreken van 6 aangezichten in plaats van 8.

Ook op de foto van Kaudern is de snor-vormige lijn duidelijk waar te nemen (zie fig. 160 bij Kaudern).

Bij het graven zijn in de buurt van deze pottengroep nog twee ronde deksels te voorschijn gekomen, die alleen in het midden een knobbel of verhooging hebben, waardoor ze veel gelijkenis vertoonen met de houten wannen, waarmee de Inlanders goud wasschen, in het midden waarvan aan de buitenzijde een verheffing, aan den binnenkant een uitholling is, waarin de goudkorreltjes bij het wasschen van het zand achterblijven.

We vonden hier ook een grooten, platten steen, langwerpige vierkant, met afgeronde hoeken, 1.25 M. breed en 1.80 M. lang. Toen de steen met

Kalamba-deksel van Pokekea,
met twee apen(?)-figuren.
¹/₅₀ der ware grootte.

grote inspanning omgekeerd was, zag ik daarop twee figuren uitgebeiteld, in den trant van de reeds besproken „apen“ (zie bijgaande figuur). We hebben hier dus waarschijnlijk te doen met het deksel van een kalamba. We hebben echter nergens een kalamba gevonden, waar dit deksel bij zou passen. Wel heeft een der aanwezige potten een ovalen vorm, maar voor dezen kleinen kalamba zou dit deksel veel te groot zijn. Onder dezen steen vond ik

een menigte onbewerkte steenen, kleine, waarvan één duidelijk als slijpsteen was gebruikt: de eene kant was geheel vlak geslepen. Het kan zijn, dat deze steenen hebben moeten dienen om de kalamba's met hun rond onderstuk vast te zetten, wanneer ze waren opgericht om omvallen te voorkomen; want op verschillende plaatsen waar gegraven is, werden dicht aan de oppervlakte van den grond verzamelingen van riviersteenen gevonden.

De meeste van de hier beschreven kalamba's hebben een tonvormige gedaante, doordat de wand in het midden naar buiten uitstaat. De illusie van een ton wordt nog verhoogd door de richels, die om deze vaten zijn gebeiteld, en die aan hoepels doen denken. Een en ander is duidelijk op de foto's waar te nemen.

De potten 4 en 5 en zij die er vlak naast staan, hebben binnen in de uitholling een uitgespaard bankje, zooals reeds meermalen vermeld is.

Kaudern vertelt, dat hij wist, dat er hoogerop op een bergvlakte nog meer kalamba's moesten zijn; daarom onderzocht hij den omtrek met den verrekijker en zag er werkelijk 2. De gids bevestigde, dat ze er waren, maar hij wilde Kaudern er niet heen brengen. Vermoedelijk zijn de kalamba's van Ponga bedoeld. Dit is ook een kleine heuvel, die boven het omliggende land uitsteekt. Er heeft vroeger een dorp gestaan, van welks aarden omwalling met er op geplante bamboe, nog een deel over was. Volgens de To Besoa zou dit een benteng zijn geweest van de To Mene, die ze hadden gemaakt, toen ze de lieden van Longkea kwamen bevechten. Aan den buitenkant van deze versterking vindt men drie kalamba's van middelmatige grootte, op onderlinge afstanden van 40 à 50 M. Ik kon er geen versiering op ontdekken.

53. *Dolmen.*

Midden op den heuvel Pokekea is een zeer groote, platte steen, van onregelmatig ovalen vorm. Hij is 43 c.M. dik, 1.90 M. breed en 2.20 M. lang. Hij rust op eenige kleinere steenen, maar in het midden is hij doorgebroken. Op de foto kan men nog goed zien, dat de zuidelijke helft op haar steunpunten is blijven liggen.

Niet ver van deze steenen bevinden er zich nog twee, waarvan slechts één nog op zijn steunsels rust. De steenen plaat meet 2 bij 2.54 M. De To Besoa noemen deze dingen *medja* „tafel“. Eén der helften van den bovengenoemden gebroken steen, is door den heer J. W. Wesseldijk met een dommekracht gelicht. Het graven onder dien steen bracht niets anders dan keien en potscherven aan den dag.

Deze steenen doen denken aan hunnebedden; maar dan is dit het eenige voorbeeld van zulk een grafbedekking in het landschap Lore. Het is echter wel mogelijk, dat er vroeger meer van zulke dolmen zijn geweest; bekend is, dat de tegenwoordige bewoners vaak steenen van deze plekken sleepen, om ze als neuten onder hun woning te gebruiken. Kleinere dekstenen van dolmen zouden hiervoor het eerst in aanmerking komen. Dit is misschien ook de reden, dat er nog slechts weinig deksels van kalamba's over zijn.

54. *Steenen beelden.*

Vlak bij de pas beschreven hunnebed-achtige steenen, aan den N.W. kant ervan, liggen vier beelden op den rug, in het hooge gras. Bij mijn eerste bezoek in 1909 had ik er slechts drie opgemerkt. Op het kaartje is de plaats aangegeven met a, b, c en d. De lengte van deze beelden is: a 1.30 M.; b 1.58 M. (dit is 1.05 M. breed); c 1.64 M.; d 1.88 M. Alle zijn van hetzelfde type als de reeds beschrevene. Twee ervan hebben een rechthoekige uitholling, op de plaats waar de navel moet zijn. Slechts één van deze vier beelden heeft schuine oogen; de drie andere ronde. Een van de laatste is voorzien van het mannelijk geslachtsdeel, en op de borst heeft het dezelfde figuur als de Tomaboelopi in Napoe en de beneden beschreven Tadoelako in Besoa dragen. Op de andere beelden is het geslacht niet aangegeven.

Versiering die voorkomt op de borst van een der steenen beelden op Pokekea, alsmede op het beeld Tadoelako in Besoa, en Tomaboelopi in Napoe.

55. *Steenen mortieren.*

Op den heuvel Pokekea bevinden zich twee steenen, waarin een uitholling is gemaakt, die een middellijn heeft van 8 c.M. en een diepte van 5; men kan ze voor mortieren houden.

56. *Aarden lijkurnen.*

De heuvel Pokekea is vermoedelijk ook een urnenveld. Overal waar ik

in den omtrek van de steenen potten heb laten graven, werden ontelbare scherven van aardewerk gevonden. Het heeft er allen schijn van, dat dit terrein deugdelijk is omgewerkt (*rakeke*) door de gravers naar schatten, die daarbij de potten, welke ze vonden, geheel vernield zullen hebben. Op enkele plekken vond ik grootere stukken aardewerk; ook stukken van potkragen, en de flauwe rondingen van deze stukken doen vermoeden, dat deze potten een wijden mond hebben gehad, dat dus de potten van groote afmeting moeten zijn geweest. Vooral onder den rechthoekigen steen met de twee dierfiguren vond ik, behalve de meergenoemde keien, veel groote stukken aardewerk. Dit heeft het vermoeden bij mij gewekt, dat die steen, die door zijn vorm als kalamba-deksel eenig in zijn soort zou zijn, misschien gebruikt is als deksteen voor een hunnebed in den trant als bovenbeschreven hunnebedden op het midden van den heuvel.

Evenals in Napoe, moeten er volgens de verhalen ook in Besoa menschen geweest zijn, die konden opsporen waar een lijkurn in den grond verborgen zat. Ze deden dit door al voortlopende met een stok in den grond te prikken. Gebeurde dit op een plek, waar zich een pot bevond, dan begon de hand te trillen. In Besoa neemt men wel een scherf van een lijkurn mee op reis, opdat men veel geluk zal hebben.

Hanggira.

57. Steenen potten.

In de omgeving van Hanggira, waar de nakomelingen leven van de menschen van Longkea, worden eenige kalamba's gevonden. De To Besoa spreken van een reuzen kalamba met deksel, dat het graf zou zijn van zekeren Tawoealei, over wien een en ander is medegedeeld in hoofdstuk I, 161. Langen tijd heeft men deze plek voor mij verborgen gehouden, totdat een leerling van den normaalleergang te Pendolo er mij heen bracht. Dit zoogenaamde graf van Tawoealei ligt ongeveer 3 K.M. ten W.Z.W. van het tegenwoordige dorp Hanggira, tegen de met gras begroeide helling van een heuvel. Het bleek geen kalamba te zijn, maar een groote kei van circa 3 M. lengte en 1.5 M. breedte. Aan de eene lengtezijde heeft deze steen een scherpen kant, waarlangs men met stokken in de zich daaronder bevindende aarde kan steken; deze eenigszins gewelfde steen zou het deksel zijn van Tawoealei's kalamba; maar aangezien hij volgens de overlevering het deksel zelf over de kalamba heeft getrokken, terwijl hij reeds in de steenen kist lag, kon hij het, zoo zegt men, niet geheel over zijn laatste rustplaats heenhalen. Een paar inwoners van Hanggira vertelden mij, dat men vaak den grond om dit graf en om de kalamba's heeft opgegraven om naar goud te zoeken; vooraf legde men dan sirih-pinang op de steenen neer. Men gaat op Tawoealei's graf ook wel in zijn eentje een nacht doorbrengen (dit noemt men *mobaratapa*, Mal. *bertapa*) in de hoop, dat de eigenaar van den steen aan den kluizenaar zal verschijnen, en hem

bovennatuurlijke gaven zal schenken. Een eindje verder naar het Zuiden vindt men nog zoo'n steen in het gras liggen; dit zou een in steen veranderden buffel voorstellen. Tal van groote keien liggen op de hellingen dezer heuvels verspreid. Eén ervan heeft een lengte-as van 7.5 M. en de omtrek bedraagt 19 M.

Dicht bij dit „graf" verheft zich een kleine heuvel, waarop een dorp gelegen heeft, Tokengkeoe genaamd (de plaats zou genoemd zijn naar een *ngkeoe*-boom, die er groeide). De steenen omwalling van dit dorp is nog voor het grootste deel aanwezig, en een enkele bamboestaak groeit er nog. Ik vond er een aantal vrij hooge steenen neuten, waarop de huizen hadden gerust.

Ten Z.W. van Hanggira is een grasvlakte, die Pada i Hadoa heet. Aan den Westkant wordt ze begrensd door de Pomahao-rivier. Hier bevinden zich op 1 K.M. afstands van Hanggira 4 kalamba's van middelmatige grootte; een van de 4 ligt in de bedding van de Pomahao. Ik kon er geenerlei teekening op ontdekken; deksels heb ik ook niet gevonden. Men vertelt van deze kalamba's, dat Tawoealei er water in bewaarde, dat hij als wasch- en drinkwater gebruikte (wel een overbodige maatregel in dit waterrijke land).

Niet ver boven deze kalamba's ligt een groote kei in het veld, die een buffel zou zijn geweest, en daarom Watoe baela heet. Gaat men nog verder naar het Z.W., tegen de zacht glooiende berghelling op, dan komt men aan de plek, waar eens het dorp Longkea stond. Beneden de versterking, die dit dorp omringd heeft, staat 1 kalamba van dezelfde grootte als de pas genoemde.

Ten Z. van Watoe baela stroomt de Saloe tawe, die in de Soemili valt, en deze weer in de Pangao. Daar bevindt zich 1 kalamba, scheefstaand. Op Pada Laloe, iets ten N. van het graf van Kapita, staan er 4 dicht bij elkaar.

Ten O.N.O van Hanggira ligt niet ver van den oever van de Kalae een kei, die er waarschijnlijk altijd gelegen heeft. In dien steen is een vierkant gat gebeiteld, 80 c.M. lang en 40 c.M. breed. De bodem van deze uitholling is ongelijk; de grootste diepte is 31 c.M. De steen draagt den naam van *Watoe madoela* „steen als een trog". Eenig verhaal is er niet aan verbonden.

58. Steenen beelden.

Een paar K.M. ten Z.W. van Hanggira, tegen het gebergte aan, staat het steenen beeld Boeangke. Ook dit heeft men geruimen tijd voor mij verborgen gehouden, omdat dit een van de weinige beelden is, die een bepaalde vereering genieten. Het is een 2 tot 3 d.M. dikke, platte steen, waarop een gelaat is uitgehouwen. Zeer opvallend zijn de schuin staande spleetogen, die den vorm hebben van maansikkels. Het beeld kijkt naar het Oosten, dus naar de vlakte van Besoa. Het linkeroor is afgebroken. Er zijn twee kleine cirkels te zien op de plaats der borsten, maar deze kunnen even goed mannen- als vrouwenborsten voorstellen. Een aanwijzing voor het geslacht

heb ik niet gevonden, maar de menschen zeggen, dat Boeangke een vrouw is. Een eind hooger het gebergte op moet nog een beeld zijn, dat Togeoe heet; maar dit heb ik niet gevonden; men beweerde niet te weten waar het staat, omdat het geenerlei vereering geniet.

Bij het beeld Boeangke groeien enkele kleine boschjes *Dracaena*-planten (*taba*), en daar staat ook een tafeltje van rondhout en bamboe, waarop de offers worden gelegd. Aan den voet van het beeld liggen eenige keien, waarvan gezegd wordt, dat het zijn kinderen zijn.

In de nabijheid van dit beeld heeft een dorp gestaan, dat den naam droeg van Toendoe wanoea. Daar in de buurt zou ook het gat in de aarde zijn geweest, waaruit de eerste menschen te voorschijn zijn gekomen.

Het verhaal, dat aan dit beeld verbonden is, is het volgende: Boeangke was een vrouw van het vroegere Hanggira, die naar Pili', aan de andere zijde van het gebergte aan de Koro-rivier, ging, om een man te zoeken. Daar aangekomen, wist ze een zekeren Togeoe aan zich te verbinden; maar deze man was reeds gehuwd. Togeoe's vrouw was zóó boos op de verleidster, dat ze haar het linkeroor afhakte, en daarom wordt dit aan het beeld gemist. Nu ging Togeoe met Boeangke naar Hanggira, maar onderweg, bij een plek die Hadoa heet, veranderde eerst de man in steen en een eind verder de vrouw.

Bij alle groote gebeurtenissen van den landbouw gaat men bij het beeld van Boeangke offeren: als men begint met het bewerken der natte velden, bij het uitkomen van de vrucht, wanneer men het gewas gaat bewaken tegen de rijstvogels en bij het oogstfeest. De sjamanen roepen Boeangke, en als zij in het medium is gevaren, spreekt ze in het Hanggirasch tot de menschen.

Wanneer men droge akkers gaat aanleggen, vraagt men eerst aan Boeangke om droogte, opdat het gevelde hout kan worden verbrand. De priester, die de aanroeping doet, kookt de voor Boeangke bestemde rijst, het kippenei en het kippenvleesch, en legt van alles wat op een boomblad vóór het beeld neer. Als het voedsel koud geworden is, is het het bewijs, dat de geest het genoten heeft.

Ook is Boeangke de beschermgeest van Hanggira. Niet alleen waarschuwde ze de menschen in den ouden tijd, als de vijand naderde, maar zij voerde de geesten aan om samen met de menschen te vechten. Dan zag de vijand een menigte strijders in en om het dorp, terwijl de menschen van Hanggira toch niet vele zijn; hierdoor werden de vijanden bang, en durfden het dorp niet aanvallen.

59. Dorpssteenen.

Achter den dorpstempel van Hanggira ligt een hoopje gewone keien. De middelste ervan is een ronde steen van de grootte van een menschenhoofd, en geheel met mos begroeid door de vochtigheid van die plek. Naast dezen ronden steen staat een andere, die twee uitsteeksels heeft, als waren het schouders, en daarom heen ligt een aantal kleinere keien

als de kinderen. Eerstgenoemde kei is de voornaamste en oudste van de groep, zegt men. Hoe men aan hem is gekomen, weet men niet meer, waarschijnlijk door een aanwijzing in den droom. De steen met de schouder is er in lateren tijd bijgevoegd. De heele groep steenen wordt beschouwd als een gezin: Vader, moeder en kinderen. Het boschje *Dracaena*-planten, dat er naast groeit, wordt gezegd het huis van de geestenfamilie te zijn.

Het dorp is een paar maal verplaatst geworden; bij die gelegenheden werden de steenen door sjamanen overgedragen. De voornaamste steen draagt den naam van Tanaero; hij heet „de *anitoe* (geest) van Hanggira”. Deze steen maakt, dat de rijstooft gelukt; hij helpt in den oorlog. Toen de To Bada' Hanggira kwamen bevechten, kwam deze geest in een sjamaan en waarschuwde de inwoners van het dorp voor het dreigende gevaar. Wanneer men van een krijgstoct was teruggekeerd, ging men het eerst naar dezen steen, en daar offerde men rijst, kippenei en kippenlever; maar men legde er geen siri-pinang neer. Als iemand den steen beleedigde, zou deze den vermetele doden. Wanneer een hond er tegen urineert, of een varken er zich tegen zou schuren, moet de *anitoe* verzoend worden, anders zou hij de menschen met ziekte bezoeken. Bij het einde van den oogst geeft men den steen weer te eten. Een sjamaan zorgt voor de steenen, en als de geest iets te zeggen heeft, vaart hij in hem.

60. Steenen mortieren.

In het dorp Hanggira trof ik een klein steenen mortier aan, waarvan niets bijzonders valt op te merken.

61. Sawahsteenen.

Alleen de lieden van Hanggira gebruiken in Besoa steenen in de sawah; de overige dorpen in Besoa doen dit niet. Men neemt daarvoor een steen, dien men bij den aanleg van de sawah gevonden heeft. Deze is geplant op de *poboesa'a* „het begin”, d.i. de plek waar de eerste 7 rijstplantjes in den grond zijn gestoken. In de sawahs van de overige dorpen is wel een *poboesa'a*, maar er is daar geen steen. Op dien steen worden de offers gelegd, die worden gebracht, als de rijst vrucht zet.

L e m p e.

62. Steenen beelden.

Bij het dorp Lempe moet aan den voet van het gebergte, ten W. van de sawahs van die plaats, een klein beeld zijn, dat wordt aangeduid met den naam van *watoe molindo* „de steen met het aangezicht”. Ik kon het niet vinden en men beweerde, dat het reeds geheel met aarde overdekt was. Er is geenerlei verhaal aan verbonden, en het zou nimmer zijn ver-eerd. Men zegt, dat als men bij dit beeld komt, men overdekt wordt met luizen, wanneer men verzuimt het beeld toe te spreken.

63. *Steenen potten.*

Anderhalve K.M. ten Z.W. van Lempe vond ik op een uitlooper van het gebergte, een klein grasveld, Pada ntaipa „Mangga-vlakte”, geheeten, waarop tusschen allerlei grootere en kleinere brokken steen vier kalamba's staan, waarop ik geenerlei versiering heb kunnen waarnemen. De grootste dezer potten heeft een middellijn van ongeveer 1.5 M.; ik trof er ook het meermalen genoemde bankje in aan. De drie andere zijn kleiner; een ervan ligt op zijn zijde; hij was blijkbaar nog niet gereed, want de uitholling is ondiep. Aan den onderkant is de pot rond gemaakt, blijkbaar om hem gemakkelijk overeind te kunnen zetten. De wanden van deze kalamba's zijn op vele plaatsen uitgesleten, doordat men er zijn hakmessen op heeft geslepen.

64. *Steenen mortieren.*

In de smederij van Lempe staat een steenen mortier. Het is een cylinder van een halven meter hoogte, en ook de middellijn van het grondvlak is van dezelfde afmeting; het stampgat is vrij ondiep. Men vertelde mij, dat dit blok steen ergens anders gevonden, en hierheen geslept is; maar de plek waar het heeft gestaan, wist men mij niet meer te noemen. Het blok wordt steeds in de smederij bewaard, want het is de *anditoe* „geest” van het ijzer; het moet zorgen, dat alle voorwerpen, die er gesmeed worden, goed gelukken. Daarom geeft men het bij feestelijke gelegenheden in de smidse te eten. Het moet ook altijd goed onderdak staan, want als het nat regende, zou er ziekte in het dorp komen.

In het dorp Lempe zelf ligt ook een steenen mortier, waarin men nu koffie stampt om deze van de schil te ontdoen.

65. *Dorpssteenen.*

In het dorp Lempe zelf bevindt zich ook een boschje van *Dracaena*-planten, juist als dat in Hanggira, achter den tempel, maar er zijn geen steenen in. Men vereert dit boschje op dezelfde wijze, als men het de steenen-familie te Hanggira doet. Dit heilige boschje bestaat nog niet lang. De geest die er woont, heet Paladoeroe „middelste zolderbalk”, waarop het dak rust. Er had namelijk eens een groote aardschuiving plaats op de helling van den berg Dindoro, een top van den keten, die den Z.W. hoek van de Besoa-vlakte begrenst. Toen gebeurde het, dat een *anditoe* (geest) zich in een sjamaan manifesteerde, en deze deelde aan de menschen mede, dat hij Paladoeroe heette, en dat hij van Waiboenta komende bij zijn overgang van den berg Dindoro, de aardstorting had veroorzaakt. Men deed toen aan het dorp Bariri het verzoek een *Dracaena*-plant (*taba*) van het heilige boschje, dat van ouds her in die plaats aanwezig is, te mogen nemen om er een woonplaats voor Paladoeroe van te maken (ook in het heilige boschje te Bariri worden geen steenen gevonden). De plant werd in een lap kostbaar oud katoen, *maboeri* genaamd, gewikkeld, en

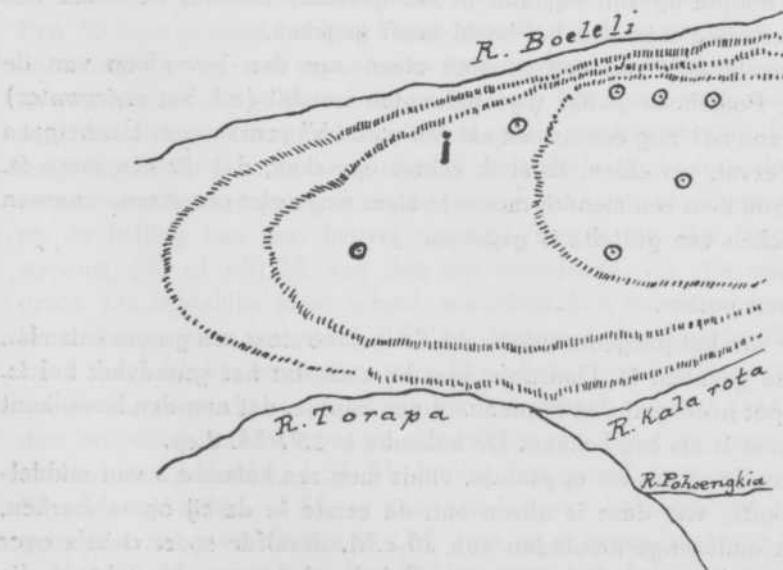
zoo naar Lempe overgebracht door een eerwaardig oud man; anderen droegen de *Dracaena*-takken, waarvan de omheining zou worden gemaakt. Bij gelegenheid, dat men de plant uit het boschje te Bariri haalde, werd een varken geslacht, waarvan het bloed op de plant werd gesmeerd. En toen ze in Lempe geplant werd, werd een buffel gedood, en gaf men haar offerspijs.

De geest, die in het boschje woont, beschermt het dorp, en hij heeft er in de eerste plaats voor te zorgen, dat de inwoners van het dorp niet door ziekten geteisterd zullen worden.

Doda.

66. Steenen beelden.

Wij komen nu in den Z.O. hoek van de Besoa-vlakte, en vinden in de omgeving van het dorp Doda een aantal steenen overblijfselen. Boven Doda, dicht bij de plek waar het oude Besoa heeft gelegen, op den berg Powolonga, staat een beeld zonder geslachtsaanduiding, met oogen en armen. Men houdt het voor een man en het draagt den naam van Peoeoea. Wanneer de lieden van het tegenwoordige Doda ten strijde trokken, ging men eerst aan dezen steen van zijn voornemen kennis geven onder het aanbieden van sirih-pinang. „Wij gaan nu naar den vijand, sprak men dan;

Terreinschets van het beeld Tadoelako en de hem omringende kalamba's,
door J. W. Wesseldijk.

geef ons voorspoed; als wij teruggekeerd zijn, en voorspoed hebben gehad, geven wij u ook ervan". Dan slachtte men een hoen, en men maakte uit de gesteldheid van het hart van het dier op, of men geluk zou hebben of

niet. Als men van den krijgstoet teruggekeerd was, was de eerste gang naar het beeld, dat men een stukje van den buitgemaakten menschenscalp aanbood.

Een ander beeld vindt men verder van Doda af, op een heuvel, die naar een beek, die er langs stroomt, Boeleli heet. Op het lagere gedeelte van dezen heuvel staat een beeld, dat *tadoelako* „voorvechter” genoemd wordt. Het is een beeld van het gewone type, en het meet 1.75 M. boven den grond, en is 70 c.M. breed. Het gelaat, waarvan de oogen schuin staan, is naar het N. gericht. Mannelijke genitalia zijn op het beeld aangebracht, waarheen de lichtelijk ingesneden armen en handen zich uitstrekken. Op de borst vindt men weer de eigenaardige figuur, die ook aangetroffen wordt op een der beelden van Pokekea, en op den Tomaboelopi. Boven op het hoofd van het beeld schijnt een stuk van den steen af te zijn. Dit heeft aanleiding gegeven tot een verhaal, dat de Tadoelako een man zou zijn geweest, wien de hersens werden ingeslagen, omdat hij overspel had gepleegd. Hierna veranderde hij in steen.

Een ander verhaal vertelt het volgende: Er was een man, die voortdurend de eieren der menschen weg stal uit de broedmanden. Op zekeren dag was hij weer met dit werk bezig in de buurt van twee rijststampende vrouwen. Dezen sloegen hem met haar stamper de hersens in, waarop de man in steen veranderde.

Wanneer men ten strijde toog, gaf men daarvan aan Tadoelako kennis, want men hoopte op zijn bijstand in het gevecht; vandaar de naam van Voorvechter, dien men aan het beeld heeft gegeven.

Men spreekt ook van een grooten steen aan den bovenloop van de Torire, die Potoehoea „waar tegengehouden wordt” (n.l. het rivierwater) heet. Hier zou ook nog een „steen als een mensch” voorkomen. Uit hetgeen jagers mij ervan vertelden, moet ik echter opmaken, dat dit een steen is, in welks vorm men een mensch meent te zien, maar niet een steen, waaraan door menschen een gestalte is gegeven.

67. Steenen potten.

Niet ver van het pasgenoemde beeld Tadoelako staat een groote kalamba, die op zijde gevallen is. Daardoor laat hij zien dat het grondvlak bol is. Ook deze pot heeft aan den binnenkant een bankje, dat aan den bovenkant wat uitgehold is als een bekken. De kalamba is 1.97 M. diep.

Den heuvel nog verder opgaande, vindt men zes kalamba's van middelmatige grootte; van deze is alleen aan de eerste in de rij op te merken, dat er met onderlinge afstanden van 20 c.M. dezelfde soort richels overloopen, als we bij enkele kalamba's van Pokekea hebben opgemerkt, en die doen denken aan hoepels om een ton. Bij een van deze potten ligt het deksel nog.

Op een kleinen heuvel ten Z. van Doda ligt een groote omgevallen kalamba, die sterk verweerd is. De afmetingen zijn: hoogte 1.66 M., middellijn van de uitholling 82 c.M., diepte van het gat 93 c.M. zonder

bankje. De afstand waarop deze kalamba van Doda af ligt, zal ongeveer 250 M. zijn.

Vlak ten O. van Doda vindt men op een heuvelrug nog twee kalamba's. De een is 1.50 M. boven den grond, de wanden zijn 20 c.M. dik, de holte heeft een middellijn van 1.05 M. en is 80 c.M. diep. De andere kalamba is uit elkaar gevallen; een van de kleinere stukken steen, die naast het groote brok liggen, houdt men voor „het kind” van den steen. Men beweert dat er een buffelgewei op is afgebeeld, maar Kaudern heeft reeds gezegd, dat dit onjuist is (Kaudern 1, I, 499).

De heuvel, waarop deze kalamba's liggen, heet Marane, 2 K.M. O. van Doda. Hier heeft in den ouden tijd een dorp gelegen, waarvan de neuten der huizen nog aanwezig zijn. De Torire stroomt er aan den voet voorbij.

67a. *Steenen mortieren.*

Het eenige steenen mortier in deze streek bevindt zich in het dorp Doda, waar de trap van den tempel er op rust.

B a n g k e l o e h o.

68. *Steenen potten.*

Drie K.M. ten N. van het dorp Bariri ligt aan den rechteroever van de Torire een heuvel, Bangkeloeho geheeten (dit is de naam van een boom met zacht hout, waarom men 't graag voor trommelstokken gebruikt). Een 50 jaar geleden hebben lieden van Bariri daar een dorp gesticht, en deze nederzetting met een aarden wal omringd. Toen het Gouvernement kwam, hebben de soldaten de huizen van het dorp verbrand, ten einde de menschen te dwingen om allen te gaan samenwonen in Bariri. In de omgeving van deze plek worden 5 kalamba's gevonden, die er allang waren voordat het pas genoemde dorp werd gesticht. Twee ervan staan op de helling van den heuvel naar de Torire toe, die langs zijn voet stroomt, 120 of 130 M. van den top verwijderd. Ze zijn ongeveer even groot. De zuidelijke staat scheef, waardoor kan worden bepaald, dat de heele hoogte van den steen 1.55 M. bedraagt; het gat is 90 c.M. diep, en er is een bankje in uitgehouden. Een platte steen ligt in de onmiddellijke nabijheid ervan; dit is waarschijnlijk het deksel geweest. Ten Z.W. van den heuveltop, min of meer op denzelfden rug, staat op ongeveer 600 M. afstand een kalamba, 1.55 M. boven den grond, met een opening van 95 c.M. middellijn. 3 M. er vandaan ligt een kalamba, die in tweeën is gebroken; het gat is slechts 60 c.M. diep, en er is een bankje in uitgespaard.

Nog 50 M. meer naar het Zuiden staat een kalamba in een boschje. Deze is 1.30 M. boven den grond, met een opening van 97 c.M. middellijn; de wanden zijn van 16—20 c.M. dik.

69. *Steenen beelden.*

Vroeger moet er een steenen beeld bij Bangkeloeho aan de Torire hebben

gestaan. Het is sedert verdwenen; waarschijnlijk heeft een aardstorting het overdekt. Volgens de mededeelingen, waren op het beeld vrouwenborsten en een vagina te zien.

70. *Aarden lijkurnen.*

Niet ver van Bangkeloeho, te Pokarahia „smidse”, is een urnenveld. Men vertelt, dat wanneer men eertijds een pot uit de aarde te voorschijn bracht, men een geluid hoorde, alsof er water aan het koken was. Het ging dan licht regenen, donderen en bliksemen.

71. *Versteeningen.*

Bij een der oude nederzettingen aan de Katoe, een zijrivier van de Rompo, moet een steen wezen, waarvan men vertelt, dat dit vroeger een vrouw is geweest. Het verhaal zegt, dat twee vrouwen eens van een feestje terugkeerden. Toen ze zich aan den weg hadden neergezet om wat uit te rusten, liet een van haar een wind. Haar metgezellin zeide: Je laat een wind. Maar de ander antwoordde: Als ik een wind gelaten heb, mag ik in steen veranderen. Nadat ze uitgerust hadden, zeiden ze: Laten we verder gaan. Maar toen zij, die den wind gelaten had, wilde opstaan, was haar dit niet mogelijk. Haar gezellin wilde haar overeind trekken, maar het lukte niet. Langzamerhand veranderde ze geheel in steen. Eenig offer brengt men er niet.

Verder bevindt zich in de bedding van de Katoe een steen, dien de menschen voor een buffel houden, met staart, oogen, ooren en mond.

72. *Dondersteenen.*

Dondersteenen heeten in Besoa *ngihi tamboehihi* „bliksemstanden”. Ze worden veel gevonden, beweert men; bij al de steenen, die men mij liet zien, vond ik geen enkelen steenen bijl. Een paar dier steenen kunnen als hamer hebben gediend; deze vertoonden ook duidelijk de teekenen van geslepen te zijn. Men gelooft, dat wanneer de bliksem ergens inslaat, op die plek zulk een steen gevonden wordt. Om te onderkennen of men werkelijk met een dondersteen te doen heeft, omsluit men hem met de hand, en blaast er dan op tusschen duim en wijsvinger. Wanneer de adem zich in waterdruppels op den steen afzet, is het een echte dondersteen. Met gewone steenen zou zoo iets niet gebeuren, beweert men. Zulke dondersteenen worden in huis bewaard, of men draagt ze bij zich om gevrijwaard te zijn voor het inslaan van den bliksem (voor de teekeningen van de dondersteenen uit Besoa zie men bij Bada’).

73. *Bronzen (koperen) schopjes.*

In Besoa kon men mij geen enkel bronzen schopje laten zien; maar ieder, dien ik ernaar vroeg, beweerde, dat er eertijds veel van die dingen in dit land gevonden werden. Ze zouden echter verdwenen zijn, omdat men vast geloofde, dat het bezit van zulk een voorwerp ongeluk over den eigenaar bracht. Iemand die een bronzen (koperen) schopje bewaart, zal

spoedig sterven, meent men, of anders zal hij al zijn vee door ziekte verliezen. Sommigen vertellen, dat de eigenaar van zulk een schopje zóó lang door andere lieden beboet werd, totdat hij al zijn bezittingen kwijt was. Alleen wanneer een machtig Hoofd zulk een schopje in zijn bezit had, zouden zijn eigendommen daardoor vermeerderen. Daarom werden koperen schopjes, als men ze vond, dadelijk versmolten en omgegoten in arm- en vingerringen.

Deze schopjes heeten hier *pokeke* „graafijzer”, in vorm waarmede ze geheel overeenstemmen. Men beweert, dat ze gemaakt waren van *boelawa dii* „geesten-goud” (*dii*, Mal. Arab. *djin*). Als een mensch zulk een voorwerp vond, veranderde het goud in koper. Deze schopjes werden volgens de mededeelingen der menschen in de rivieren gevonden, waarin men gewend was goud te wasschen, zooals de Kalingki, een zijrivier van de Torire, en de Kompo, een zijrivier van de Piri, die weer in de Rompo valt.

Bada'. Sepe.

74. *Woningsteenen.*

Het overzicht van de steenen in Bada' beginnen wij met de streek, die ten N. van de Tawailia-rivier ligt, die hier den naam draagt van Belanta'. Een bevolkingscentrum is daar het dorp Sepe geweest, waar vlakbij het dorp Koelai lag. Op deze plek wordt nog een menigte steenen gevonden, waarvan de meeste wel zullen hebben gediend als neuten, waarop het huis rustte. Binnen de omwalling van Koelai staat nog een aantal (twaalf) steenen overeind, die doen denken aan wat wij van dien aard in Napoe (Pohowaa, Moengkoe) en Tawailia (Sedoa) hebben gezien. Ook hier wordt beweerd, dat deze steenen de palen zijn, waarop de tempel heeft gerust. Deze steenen zijn echter maar weinig diep in den grond geplant, en ze zijn ongelijk van lengte.

75. *Steenen mortieren.*

Onder de steenen in Sepe en Koelai zijn veel mortieren. Op een berg achter Sepe, waar de weg over liep, die oudtijds van Bada' naar Besoa leidde, wordt een enkele steenen mortier gevonden. Naar dezen steen heet de berg Pointo'a „waar het stampblok is”. Ook bij het voormalige dorp Kolori, niet ver van Sepe, wordt nog een steenen mortier gevonden.

76. *Steenen potten.*

Op het hellend terrein, dat van Sepe naar de groote rivier afloopt, op een plek die Peoba heet, treft men verscheidene kalamba's aan. Enkele van hen liggen op hun zijde; in een ervan vond ik een groot brok steen, vermoedelijk er in geworpen met de bedoeling de kalamba te breken. Deze kalamba is 1.10 M. hoog, en de middellijn van de uitholling bedraagt 1.20 M. Men vindt daar ook een stuk steen, waaraan van buiten reeds den

vorm van een kalamba is gegeven, aan het ondereind rond, aan het bovenvlak plat; maar men was nog niet begonnen met het uithollen ervan. Deze steen draagt den naam van *kalamba boeta* „blinde pot”, d.i. pot zonder oog-gat. Op een anderen uitlooper naast Peoba werd nog zulk een onafgewerkt stuk steen gevonden. Ik liet bij een dezer potten graven, maar dit bracht niets aan het licht dan een potscherf, en de knop van een deksel van een gewonen kookpot. In deze streek zijn nimmer aarden lijkurnen in den grond gevonden.

77. Steenen beelden.

Ongeveer 700 M. ten Z.W. van het voormalige Sepe staat het grootste steenen beeld, dat in het geheele landschap Lore gevonden wordt. De hoogte van dit beeld bedraagt 3.82 M., en de omtrek van den steen is 4.38 M. (nadere afmetingen zijn: van den grond tot aan de kin 1.75 M.; van den grond tot aan de genitalia 0.40 M.; breedte van het gelaat 1.65 M., afstand tusschen de borsten 0.40 M.; breedte der oogen 0.25 M., lengte der ooren 0.30 M.; lengte van den neus 0.30 M.; lengte van den penis 0.50 M.; hoogte van den hoofddoek (?) 0.30 M.; dikte van het beeld aan de rechterzijde 1 M., aan de linkerzijde 0.70 M.). Het beeld draagt den naam van Tosalogi. De oogen staan scheef; het is voorzien van mannelijke genitalia, waarnaar de armen zich uitstrekken. Het beeld helt een weinig naar rechts over door de werking van de wortels van een boom in de nabijheid.

Niet ver van dit beeld moet nog een tweede zijn, dat een vrouw moet voorstellen, en dat den naam draagt van Soeso. Wijlen J. Woensdregt vertelde mij het gezien te hebben; het ligt en is gedeeltelijk in den grond weggezakt. Aan de To Bada' schijnt de plaats van het beeld onbekend te zijn; tweemaal heb ik er langen tijd naar gezocht, doch steeds tevergeefs.

Men vertelt, dat deze twee beelden een echtpaar zijn geweest, dat twist met elkaar had gekregen om vermeend overspel, dat zou zijn bedreven, waarop de man de vrouw tegen den grond zou hebben geslagen. Men vertelt van Tosalogi ook, dat wanneer in den ouden tijd iemand op het beeld klom, hij daar dan *koedoe*, *Kaempferia retunda*, vond. Dit zou niet op den steen groeien, maar het werd door het beeld aan hem, die er op klom, geschonken. Door het beklimmen van het beeld zou men zich een lang leven verzekeren. Van Tosalogi gaat ook het verhaal, dat het vroeger naar het N. keek, maar dat de To Raa (Masamba) het hebben omgedraaid, zoodat het nu naar het Z.W. kijkt. Deze poging, om het beeld te wenden, zou aan zeven menschen het leven hebben gekost (verg. de beschrijving van Kaudern 1, I, 471).

78. Aarden lijkurnen.

Zooals reeds gezegd is, zijn in de omgeving van Sepe en Kolori geen aarden lijkurnen in den grond gevonden; toch is het waarschijnlijk, dat

hier in de buurt een urnenveld moet zijn, gezien de scherven van potten, die in de nabijheid der kalamba's zijn gevonden.

Kolori.

79. Steenen potten.

Een halve kilometer ten W. van Kolori treft men op een heuvel een kalamba aan, die een middellijn heeft van 156 c.M., en waarvan de uitholling 90 c.M. diep is. De wand van het vat is 17 c.M. dik. Iets verder op is nog een kalamba die echter uiteen gevallen is.

Een halve kilometer van den gaven kalamba naar het gebergte toe ligt een enorme kei, die in tweeën gespleten is en die daarom den naam draagt van Watoe mabika „gespleten steen”. Dit zou een buffel zijn geweest, die in steen is veranderd; volgens anderen een man, die sneuvelde. Een andere steen, die er een 50 meter vandaan ligt, zou dan zijn vrouw zijn, die op het zien van het lijk van haar man ook in steen veranderde. Een 100 meter noordelijker ligt een groote steen, gedeeltelijk in den grond weggezakt, dien men *watoe baeola* „buffelsteen” noemt; men heeft er een buffelkraal bijgebouwd, en den toegang daarheen zóó gemaakt, dat alle buffels, die in de kraal komen, over dezen steen moeten loopen, met de bedoeling, dat ze sterk zullen worden en veel jongen krijgen.

In deze streek bevindt zich ook de zoogenaamde slaappleats van Boeriro, die daar met zijn zeven zonen heeft gerust (verg. over de kalamba's Kaudern 1, I, 474).

Bira ntoe'a.

80. Steenen potten.

Wanneer men van het beeld Tosalogi naar het Westen gaat, komt men bij een grasvlakte, die Bira ntoe'a „buffelkoe” heet. Het land heeft dien naam gekregen, omdat de inwoners van Gintoe het voor één buffelkoe van de menschen van Boelili hebben gekocht. Op deze grasvlakte vinden we tien kalamba's staan, waarvan twee (no. 2 en 3 van het terreinkaartje) vlak bij elkaar, beide eenigszins scheef gezakt. Een dezer potten heeft een middellijn van 182 c.M.; de dikte van den wand bedraagt 19 c.M. De diepte van de uitholling is ongewoon gering, slechts 32 c.M., terwijl de hoogte van den steen boven den grond 205 c.M. is. In den pot is het

Dwarsdoorsnede van kalamba no. 2 op Bira ntoe'a.
 $\frac{1}{80}$ w. g.

reeds meermalen genoemde bankje uitgespaard, terwijl zich op den bodem een verhevenheid of rug bevindt van 6 c.M. hoogte, van den vorm, zooals in de figuur is aangegeven. De grillige vorm van deze verhevenheid en de geringe diepte van den pot maken het waarschijnlijk, dat we hier te doen hebben met een kalamba, die niet afgewerkt is.

Hetzelfde is misschien ook het geval met no. 4, die veel kleiner is dan de vorige: buitenmiddellijn 57 c.M., binnenmiddellijn 36 c.M., diepte der

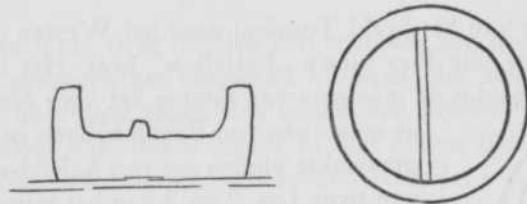
Terreinschets van Bira ntoe'a en Toempoe Ara'.

Schaal 1 : 10.000.

- steenen pot.
| steenen beeld.

uitholling 22 c.M., terwijl de hoogte boven den grond 130 c.M. bedraagt. No. 7 zijn 2 kalamba's vlak bij elkaar, beide gebroken, de grootere helft heeft een bankje, de kleinere niet. No. 6 is heelemaal vernield; de pot is van een bankje voorzien. No. 5 is geen kalamba, maar de min of meer regelmatige vorm van den steen doet vermoeden, dat men er een van heeft willen maken. No. 8 heeft de geringe diepte van 26 c.M. No. 9 is door een richel van 21 c.M. hoogte in twee ongelijke deelen gescheiden; de buitenmiddellijn bedraagt 210 c.M., de diepte van de kom is 53 c.M., en de dikte van de richel aan den voet 20, en bovenaan 15 c.M. No. 10 is van de gewone afmeting.

Op deze grasvlakte worden behalve tal van brokken steen van ver-

Lengte- en dwarsdoorsnede van kalamba no. 9 op Bira ntoe'a, $\frac{1}{80}$ w. g.

schillende afmeting, ook platte steenen gevonden, die deksels van kalamba's kunnen zijn geweest, of er toe hebben behoord.

81. Steenen beelden.

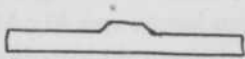
Ongeveer 200 M. ten W. van no. 2 en 3 ligt een steenen beeld, dat in zijn geheel 3.75 M. meet, de lengte van het hoofd alleen van kin tot kruin bedraagt 135 c.M., de breedte van den steen is 1 M. Het beeld ligt op den rug met het hoofd naar het randgebergte gekeerd. De oogen staan schuin. Over het voorhoofd is een verhevenheid uitgebeeld, die of een

hoofdband, of een muts moet voorstellen. Het beeld draagt den naam van Peime (verg. Kaudern 1, II, fig. 53, 1).

Toempoe Ara'.

82. Steenen potten.

Door een ravijn van de vlakte Bira ntoe'a gescheiden, is een grasveld, dat den naam draagt van Toempoe Ara' „eigenaar van de ara'“ (Mal. *roempoet pisau*, *Scleria scrobiculata*). De naam kan aanduiden, dat het genoemde kruid op deze plek groeit; maar ik heb het nergens kunnen ontdekken. Op deze grasvlakte bevindt zich een groep van 3 kalamba's; alle zijn vernield; het deksel van een der drie is nog aanwezig; om deze plek heen is een rand van rivierstenen in een vierkant aangebracht, van circa 20 M. lengte en breedte. Ongeveer 50 M. ten Z. hiervan is een kalamba, die in den grond is ingegraven; het vat wordt nog gedeeltelijk door het deksel bedekt. Wederom 50 M. naar het Z. staat nog een kalamba, waarvan het deksel ernaast ligt; dit laatste heeft een middellijn van iets meer dan 2 M.; de doorsnede is als in de figuur staat aangegeven.

Doorsnede van een steenen kalambadeksel te Toempoe Ara'.

83. Steenen mortieren.

In de sawah van Amana Dewoa zag ik een steenen mortier, van het gewone model, waarvan men vertelt, dat het van Toempoe Ara' hierheen is gebracht.

84. Aarden lijkurnen.

Door zware regens en door hoogen waterstand in de groote rivier is op vele plaatsen de aarde afgestort van het hooger gelegen land aan den Noordoever van den stroom, waar ook de beide genoemde grasvlakten worden gevonden. Door deze afstortingen zijn op enkele plekken aarden potten bloot gekomen; ze liggen echter alle in scherven; duidelijk is nog te zien, dat ze ongeveer 1 M. diep in den grond zijn begraven⁸⁾.

Saloe bihe.

85. Steenen beelden.

Langs den voet van den W.-heuvelrand van de vlakte ten N. der Tawailia-rivier stroomt een kleine rivier, de Saloe bihe, die den grooten

⁸⁾ Kaudern vertelt (Kaudern 1, I, 471), dat hij aan den kant van een riviertje, dat zijn bedding diep in den bodem uitgegraven had (deze beek draagt den naam van Haloe ka'ia „groote rivier“) een lagen aarden wal zag, die zeker eertijds een achthoek had gevormd, maar welks eene helft door het riviertje is ondergraven en afgestort. Dicht bij dien aarden wal zag hij aarden heuveltjes, die aan grafheuvels deden denken. Ik heb deze plek niet terug kunnen vinden. Vermoedelijk is de rest van den aarden wal sedert Kauderns bezoek mede weggestort in het ravijn.

weg bij K.M. 158 van Poso snijdt. Deze beek ontstaat uit twee kleinere stroompjes, de Saloe iso en de Pohoda'a laba „waar het schild opgehangen is”. In de bedding van dit laatste riviertje ligt een groot beeld, dat met

Schets van het hoofd van
Pohoda'a laba.

$\frac{1}{25}$ der ware grootte.

denzelfden naam aangeduid wordt, als de beek. Waarschijnlijk stond het vroeger boven aan den kant van het ravijn. Het ligt op den rug; het onderstuk is onder de aarde van den oever begraven. Het hoofd is nagenoeg rond, maar de wenkbrauwen loopen schuin op, terwijl de oogen rond zijn. Het beeld stelt een vrouw voor; de vagina heeft in overeenstemming met de grootte van het beeld een lengte van 30 c.M. De borsten zijn naar verhouding te klein, daar deze slechts een middellijn van 15 c.M. hebben.

Ongeveer 200 M. ten Z.O. van dit beeld ligt een ander, dat bekend is onder den naam van Manitoe (wrschlk. uit *ma-anitoe* „met een geest zijn”; in Bada' is de vorm van dit woord anders *anditoe*). Het is een ronde zuil van 240 c.M. lengte en een omtrek van 242 c.M.; het beeld ligt op zijn gelaat; een der ooren is afgebroken, en de steen is erg verweerd.

Nog verder oostelijk gaande, komt men op ongeveer 1 K.M. afstands van Manitoe bij het beeld Pekelo „verleiding”. Dit beeld ziet er gedrochtelijk uit, heeft schuine oogen en een penis. Tusschen Manitoe en Pekelo stroomt het beekje Hamboa, dat zijn water in de Saloe bihe stort.

Van geen der drie beelden is meer te bepalen welken kant het opgekeken heeft. Van Manitoe wordt een onnoozel verhaaltje verteld, dat het met Tosalogi zou hebben gevochten; Manitoe werd verwond en viel voorover. Pekelo zou een weerwolf zijn geweest onder de geesten, *anditoe*, in Besoa. Zijn mede-*anditoe* verzochten toen aan de geesten in Bada' hen van hun gevaarlijken makker te verlossen. De geesten van Bada' namen toen Pekelo mee naar hun land, en doodden hem daar, waarna hij in steen veranderde.

86. Steenen potten.

Dicht bij het beeld Pekelo staan drie kalamba's van het gewone type, waaraan niets bijzonders valt waar te nemen. Verder naar het W. toe, reeds in de kloof, waardoor de Tawailia zich een weg baant, staat nog een kalamba op een heuvel, Kolikao „omgekeerd” genaamd, boven het dorp Lengkeka.

Toeare.

87. Steenen potten.

Op een honderd M. stroomopwaarts van het nieuwe dorp Toeare bevindt zich op de berghelling aan den linkeroever van de rivier, ongeveer 30 M.

boven de rivierbedding, een mooie ronde kalamba, waarvan de holte ruim 1 M. middellijn heeft, en ook zoo diep is. Jammer dat deze pot in twee stukken gevallen is; het deksel ervan is niet meer aanwezig. Ik vond aan dezen kalamba iets, dat ik nog niet bij andere dergelijke potten gezien heb: ongeveer in het midden van den bovenkant van den pot is een gat, vanwaar twee kleine open gootjes in V-vorm over den rand naar het inwendige van den pot loopen. Het gat bevindt zich aan het begin van een kanaal, dat een vingerdik wijd en 1 d.M. lang is, en dat in schuine richting door den steen heen naar het inwendige voert. Waarvoor dit kanaal heeft moeten dienen, wist niemand te vertellen.

Een 10 M. meer naar beneden is nog een groote steen, van ongeveer denzelfden omvang als de pas genoemde. Deze steen vertoont duidelijk de teekenen, dat men hem bewerkt heeft: men heeft er blijkbaar een kalamba van willen maken, maar zelfs de uitwendige vorm ervan is niet voltooid.

88. *Steenen mortieren.*

In het Toeaesche, zoo min als in Padalolo zouden steenen mortieren worden aangetroffen.

G i n t o e.

89. *Steenen beelden.*

Wanneer wij ons onderzoek naar de steenen oudheden ten Zuiden van de groote rivier voortzetten, komen wij eerst te Gintoe. Bij dit dorp staat een zeer oude waringin, en aan den voet ervan bevindt zich een klein beeld, waarvan alleen het hoofd boven den grond uitkomt. Het is zeer verweerd en het wordt omstrengeld door de wortels van den waringin, die het geheel dreigen in te sluiten, waardoor het aan het oog onttrokken zal worden. Men noemt dit beeld Tarairoi, een naam die ook gegeven is aan het beeld in Boelili, waarover straks. Het kijkt naar het N. met 20 gr. W. Vóór het beeld liggen kleine steenen, die *watoe metali* „hoofddoek dragende steenen” heeten. Volgens Woensdregt zou een van die kleine steenen het kind van Tarairoi zijn, die dan als vrouw wordt gedacht. Dit is echter in strijd met de functie van het beeld als helper in den oorlog.

Wanneer men namelijk ten oorlog toog, gaf men van dit voornemen kennis aan den steen onder het aanbieden van sirih-pinang. Kwam men terug, en had men succes gehad, dan werd bij dien steen gedanst en gezongen; men offerde er rijst, en men bood het een stukje menschscalp aan. Daar wordt ook een kruid neergelegd, dat *bambarani* heet. Op deze en soortgelijke gebruiken komen wij later terug, als we spreken over de gewoonten bij het oorlogvoeren.

1 K.M. ten O. van Gintoe ligt een plek die Tomopana heet; aan overblijfsels van een aarden wal kan men zien, dat hier een dorp heeft gestaan. Dit werd bewoond door weerwolven, *topokantoe*, vertelt men; deze be-

spotten eens een kat, en daarom werd hun dorp door aarde bedolven. In het voormalige dorp Woea, dat er niet ver vandaan lag, zouden ook *topokantoe* hebben gewoond, die naar Loinang verhuisd heeten te zijn. Bij Tomopana ligt een steenen zuil, 4.15 M. lang, met een grootste breedte van 90 c.M. Dit is het beeld van een mensch, dat met het aangezicht op den grond ligt, want de ooren zijn dicht bij de aarde. Men vertelt, dat dit een weerwolf (of gifmenger) is geweest, die gedood werd; vandaar de naam dien het beeld draagt, *toraboho* „de doodgehakte”; terwijl men bezig was den scalp van het hoofd te pellen, veranderde het lijk in steen. Een ander verhaal zegt weer, dat deze steen een man zou zijn geweest, die de vrouw van een ander had geroofd, waarna de schuldige vluchtte tot een vrouw die rijst stond te stampen. Hier vond de bedrogen echtgenoot hem. Hij hakte hem met zijn zwaard, en toen hij wegliep, achtervolgde hij hem, en wierp hem met den rijststamper, dien hij van de vrouw had genomen. Hierdoor viel de man, en veranderde in steen. Het is nog te zien, waar hij gehakt werd! Ten O. van Bewa bevindt zich tusschen de sawah en de beek Koeramoe op een heuvel een steenen beeld van de grootte van dat te Gintoe. Het ligt op zijn zijde, en draagt geen naam.

90. *Steenen potten.*

Weinige meters van dit beeld af vindt men de stukken van een kalamba. Weer ongeveer 200 M. ten Z. van dezen steen bevindt zich in de sawah een kalamba, die in tweeën is gespleten, en die daarom den naam draagt van *watoe bira* „gespleten steen”.

91. *Steenen mortieren.*

Een 100 M. ten W. van Watoe bira bevindt zich een platte steen met meer dan 10 grootere en kleinere ronde gaten, die oogenschijnlijk door menschenhand zijn aangebracht. Niet ver daar vandaan vond ik nog een platten steen van circa 1 vierk. M. oppervlakte, die met een dikke laag onkruid overdekt was. Toen deze verwijderd was, bleken ook daarin een twintigtal grootere en kleinere uithollingen te zijn, waarvan de grootste een middellijn hadden van 20 c.M. (van deze groep steenen op Tomapana geeft Kaudern 1, I, 477 een beschrijving en in fig. 145 en 150 afbeeldingen.) — Op het voorerf van een woning in Gintoe staat nog een steenen mortier van groote afmeting, met een zeer ruim gat. Ook bij Bewa wordt nog een steenen mortier gevonden bij het beeld, dat zich daar bevindt.

92. *Steenen buffel.*

Ten Z.O. van Gintoe ligt in de sawah, als het ware tusschen 2 sawah-dijkjes bekneld, een 3 M. lang brok steen. Het eene einde van dien steen is gebeeldhouwd; men heeft daarin een gelaat gebeiteld, van hetzelfde type als men op de andere beelden vindt, met ronde oogen. Het bovenzak van den steen is vol putjes, terwijl in het andere eind van den steen, dat naar

het N. is gekeerd, insnijdingen zijn gemaakt. De To Bada' zien in dezen steen een buffel. Het zou een stier geweest zijn, die van het dorp Tinoë afkomstig was, en die den naam droeg van Tantadoeo. Hij at voortdurend van hetgeen de menschen gepland hadden, en daarom was men boos op hem. Als hij vrouwen voorbij kwam, die aan het rijststampen waren, wierpen ze hem met hun stampers, en als het dier een man passeerde, hakte deze naar hem met zijn kapmes. Het dier holde dan gewond weg. Eindelijk stierf het, en toen veranderde het in steen. Een wijfjesbuffel werd daar in de buurt geslacht bij gelegenheid van een feest. Toen men het dier in stukken had gehakt, veranderden die in steen. De brokken steen, die men voor de overblijfselen van de buffelkoe houdt, zijn echter de resten van een uit elkaar gevallen kalamba, ongeveer 50 M. ten Z.O. van den „buffel”. Opmerkelijk is, dat die buffelkoe Kalamba zou hebben geheeten. Anderen weer vertellen, dat de steen een groot varken is geweest, dat stampende vrouwen lastig kwam vallen, tot dit haar ging vervelen, en zij het met haar stampers dood wierpen. De putjes, die men in den steen vindt, zouden de merkteekenen zijn van deze projectielen. Toen het dier dood was, veranderde het in steen. Een enkele man vertelde mij, dat de steen een man met een baard zou zijn. Het onkruid, dat bij de kin groeit, noemt men zijn baard. Tegen den tijd dat men de sawahs gaat bewerken, trekt men dit onkruid bij de kin uit, en dan vraagt men den steen om eieren van meerkoetjes te geven, die in dezen tijd op de akkers worden gevonden.

Deze steen wordt ook in verband gebracht met de Pososche legende van Lasaeo, den hemeling, die op een witten buffel gezeten in de vlakte ten N. van het Poso-meer neerdaalde. Den buffel doodde hij door het dier met één slag den kop van den romp te scheiden. De kop vloog naar Bada'; zoowel romp als kop veranderden in steen: den romp wijst men u aan den Oostoever van het Poso-meer, niet ver van Peoera; de kop is de hier beschreven steen.

93. *Buffelsteenen.*

Vroeger moet er in de buffelkraal bij Gintoe, waar de dieren elk jaar bijeen gedreven worden om te worden gemedicineerd, behalve andere keien, een steen zijn geweest, die volgens de mededeelingen der menschen den vorm had van twee schijven, die verbonden zijn door een steel. Deze steen, waarvan men geloofde dat hij het leven der buffels krachtig maakte, werd eens gestolen, en men is nooit te weten gekomen wie dit heeft gedaan. Na het verdwijnen van dezen steen zegt men, dat de kudden nooit meer zóó sterk zijn toegenomen in aantal als in den tijd, toen de steen er nog was.

B a d a ' n g k a ' i a.

94. *Aarden lijkurnen.*

Het hoogste deel van den heuvel, waarop het dorp Bada'ngka'ia ligt, heet Lori. Daar bevond zich bij mijn eerste bezoek aan die plaats in 1908.

en later nog in 1918 een vuilnishoop van potscherven en stukken steen van wel 20 M. lang en 1 M. hoog. Toen ik den hoop wat uit elkaar haalde, vond ik ook steenen, waarop een menschengelaat was uitgehouwen van het gewone type. Dat deze vuilnishoop als een heiligdom werd beschouwd, bleek uit een offertafeltje dat erbij was opgericht. Slechts één van de steenen, waarop een menschengelaat is ingegrift, heeft een naam, en wel Towoelia; kin en mond zijn van het gelaat afgebroken.

Bij het in orde brengen van het dorp, is het grootste deel van dezen vuilnishoop weggeworpen, en er is nu nog slechts een stapel steenen van overgebleven, waarvan de genoemde Towoelia de kern vormt. Deze kleine steen wordt altijd onder de andere weggeborgen, waarschijnlijk om hem aan onbescheiden blikken te onttrekken. Waarschijnlijk doet deze stapel steenen dienst als dorpssteenen, de bewakers van het dorp (Kaudern vermeldt dezen schervenhoop, Kaudern 1, I, 490).

Manoeroe', de hemeling, van wien in het eerste hoofdstuk een en ander is verteld, zou dien steen hebben gemaakt, opdat de menschen hem zouden aanbidden, als het te veel regent. Dan gaat men daar *mesomba daa*. Alle menschen zijn er bijeen; aan een bamboe, die geel moet zijn, wordt een vrouwelijke pop van arenvezels gebonden. Na het aanroepen van de geesten, het *mesomba*, wordt een witte buffel gebonden, dien men daarna een rotanring om den hals aanlegt. Daarna bindt ieder een lapje witte foeja aan dien ring, waarna het dier wordt losgemaakt en weggejaagd. Dan wordt een bruin varken naar de rivier gebracht; hier worden de watergeesten, *bela*, aangeroepen; hun wordt gevraagd den regen te doen ophouden, en de rivieren niet meer te doen zwellen. Vervolgens wordt het varken losgelaten; het zwemt naar den oever, maar men jaagt het met stokken terug, tot het eindelijk verdrinkt. Geen maaltijd wordt gehouden.

Het groote aantal scherven van aardewerk midden in het dorp deed reeds vermoeden, dat in de buurt een urnenveld moest wezen. Toen aan den Oostkant van het dorp (deze plek heet Koko') een weg in den heuvel werd uitgehouwen, kwamen heel wat potten en andere voorwerpen van aardewerk aan het licht; alles was evenwel gebroken. Veel stukken zijn scherven van schaaltes, borden, kommen, komforen, gendi's, die waarschijnlijk als gaven aan de dooden hebben gediend. Al dit aardewerk is van veel fijner en sierlijker makelij, dan wat men tegenwoordig gewend is te maken; vuurtesten en waterkruiken kunnen de tegenwoordige pottenbakkers niet meer maken. Men vertelde mij, dat meermalen koperen armringen van deze plek zijn weggehaald. Eens had men er een koperen klokje gevonden, zonder klepel er in.

Bovenop den heuvel Lori vermoedde ik ook een urnenveld. Ik groef er inderdaad vier aarden potten uit op. De middellijn van den buik van den kleinste bedraagt 56 c.M.; die van den grootste 78 c.M. De laatste moet, afgaande op de overblijfselen ervan, ongeveer 1 M. diep zijn geweest.

Deze potten waren alle met aarde en scherven van aardewerk, bijgaven aan den doode, gevuld; geen tand of andere overblijfselen van het

menschelijk lichaam vond ik erin. Slechts in een van de kleinere potten vond ik een nog gave waterkruik in de gedaante van een haan. Het water werd door den hals en den kop van den vogel uitgegoten.

95. *Steenen mortieren.*

In het dorp Bada'ngka'ia liggen, overal verspreid, steenen mortieren. Ik telde er op een wandeling 12, maar er zijn er zeker nog meer. Enkele ervan worden alleen gebruikt om er *oela*-vruchten in fijn te stampen, waarvan het sap gebruikt wordt om er de foeja mee in te smeren. Ik vond ook stukken van mortieren op den bovengenoemden steenhoop. Ook bij de hieronder te noemen kalamba's op het land Pesoewoea zag ik er een staan.

96. *Steenen beelden.*

Op een paar kilometer ten Z.O. van Bada'ngka'ia staat op een grasvlakte aan den linkeroever van de Malei een steenen beeld, dat zeer verweerd is. Die plek heet Hambalina „aan de overzijde” (van de rivier); een heuvel achter het beeld draagt den naam van Toeroempana. De Poahoea, een linkerzijrivier van de Malei stort zich ten O. ervan in den moederstroom. Het is algemeen bekend onder den naam van Watoe molindo' „de steen met het aangezicht” (sommigen noemen het Tarairoi, dezelfde naam, dien het beeld te Gintoe draagt). Anderen spreken van Watoe pepoe'a „de steen waar men zijn hulde aan den heer bewijst”. Deze laatste naam staat zeker in verband met de overlevering, als zou de eerste vorst van Waiboenta dezen steen hebben opgericht, zooals reeds in het eerste hoofdstuk is medegedeeld. Alleen de lijnen van de kin en de wenkbrauwen zijn er nog op waar te nemen. De laatste hebben den gewonen ronden vorm, waarbij ronde oogen behooren. Ook is nog te zien, dat het een band om het voorhoofd heeft, zooals meer bij zulke beelden voorkomt. Aan den voet ervan liggen een aantal steenen, waarvan één min of meer de gedaante heeft van een mensch. Dit zijn de kinderen van het beeld. Kaudern geeft de hoogte van het beeld op als 97 c.M.; het kijkt naar het Noorden.

Watoe molindo' is een van de weinige beelden die vereering genieten. Bij een bezoek, dat ik er in Augustus 1918 bracht, vond ik er een menigte afdakjes om heen staan, waaronder de menschen bescherming tegen de felle zonnestralen gezocht hadden bij gelegenheid van een offerfeest, dat men daar had gehouden; een offertafel stond er nog bij opgericht; ook een paar staken met foejalapjes eraan gebonden. Aan de Oostzijde was een paal in den grond geplant, waaraan de buffel was vastgebonden, die bij deze gelegenheid geslacht was. Men zegt aan dit beeld te offeren, wanneer de rijst vrucht heeft gezet, en belooft een rijken oogst te leveren. Heeft men weinig verwachting van den oogst, dan offert men niet. De inwoners van de dorpen Bada'ngka'ia, Boelili en Kamba (Bakekaoe) vereeren dezen steen. Vermoedelijk heeft ook Gintoe vroeger hieraan meegedaan. Amana Bontine is de vertegenwoordiger van den hoogsten adel in Bada'ngka'ia. Nu zegt men, dat zijn dochter de eenige is, die „op dit beeld kan klimmen”.

Wat dit precies beteekent, heeft men mij niet kunnen verklaren. Maar toen zijn dochter met een zoon van Amana Tangge ging trouwen, is bij dit beeld een offer geslacht, en feest gevierd.

De plek, waar het beeld staat, is bezaaid met steenen, en men vindt er vele aardhoopen, die aan grafheuveltjes doen denken. Het is echter gebleken, dat deze verhevenheden van den bodem door het water moeten zijn gemaakt, toen dit deel van de Bada'-vlakte nog een meer was.

Er is nog een ander verhaal aan dit beeld verbonden: Eens kwamen menschen van Masapi (Masamba) goud wasschen in de Malei-rivier. Ze hadden hun hutten gebouwd op het grasveld Pehangkea, dicht bij de warme bron Balolae, en daar vonden ze Watoe molindo'. Het lag toen op den grond. Ze riepen hun makkers om het overeind te zetten, maar toen het recht stond, begon het te bliksemen en de aarde schudde. Na deze teekenen besloot men het beeld naar het midden van het veld te brengen, waar het nu nog staat. Het beeld zou heel lang zijn, en een eind boven de menschen uitsteken, maar toen men het had neergezet, werd de grond waarop het stond moerassig (*doemando*), en hij golfde op en neer als men erover liep. Het beeld zakte vanzelf een eind in den grond weg, tot er ongeveer een meter van boven den grond bleef. De menschen werden door de verandering van den bodem bang, en liepen weg. De To Masapi lieten het beeld in den steek, dat ze eerst met zich mee hadden willen nemen naar hun land. Toen sprak een groot Hoofd: „Gij To Masapi, en gij To Bada', laten wij allen naar dien steen toegaan". Ze namen een witte aarden kom mee, waarin ontbolsterde rijst, 7 stukjes pinang en 7 sirihvruchten; ze voerden ook een witten buffel en een witten haan met zich. Den buffel had men behangen met lapjes witte foeja. Buffel en haan liet men los in de rivier op de plek waar men het beeld gevonden had. Daarna bracht men ook een offer aan den steen: men richtte er een tafeltje bij op, waar ontbolsterde rijst werd neergelegd; daarop gingen de sjamanen baden. Toen men dit alles had verricht, werd de grond weer hard.

Niet lang daarna droomde het Hoofd, dat deze plechtigheid had bewerkstelligd, dat iemand tot hem zeide: „Deze steen maakt dat de rijst gedijt. Dus moet ge er elk jaar een offer brengen. Bij die gelegenheid moet ge den voet van het beeld omheinen, en den grond daar binnen van onkruid zuiveren, opdat het gewas zal gelukken. Als het gewas op de sawah vrucht draagt, maak dan weer een feest bij het beeld, dan zullen de rijstvogels van de rijst afblijven". Toen de To Masapi hoorden, dat het beeld de rijst deed gelukken, zeiden ze dat de reden hiervan was, dat het beeld met het aangezicht naar de sawahs gekeerd stond. Ze wendden het beeld toen om, zoodat het naar het Z. keek. Maar toen ze er later weer kwamen, had het beeld zichzelf omgewend, en keek weer naar de sawahs der To Bada'.

Wanneer dit feest bij het beeld wordt gevierd, hangt elk een aantal rijsthalmen aan een staak, die daarbij geplaatst is, en mandjes met gepelde rijst; een wit hoen en een witten buffel laat men los in de rivier; aan de horens van den buffel worden veel reepjes foeja gehangen.

Niet ver van het pas beschreven beeld in de richting van het voormalige Tinoë, staat op de bergelling, die naar het genoemde dorp leidt, een beeld van het gewone type met schuine oogen en de flauwe omtrekken van twee borsten, maar het is verder niet uit te maken of men er een vrouw mee heeft willen voorstellen. Het kijkt naar het N. met 30 gr. O. (N.N.O.). Men hecht geen waarde of eenig geloof aan dit beeld. Het heeft ook geen naam, maar naar de plek waar het staat, duidt men het aan met Watoe molindo' ri Balo „de steen met het aangezicht te Balo”.

97. Steenen potten.

Een halve K.M. ten Z.O. van het dorp Bada'ngka'ia staan op dezelfde heuvelvlakte waarop ook het dorp ligt, 3 kalamba's bij elkaar, waarvan de middelste in stukken ligt; de meest westelijke, de grootste van de groep, was omgevallen, zooals men zeide tengevolge van een poging van To Masamba om hem uit te graven, ten einde hem mee te nemen naar hun land. De vorst aldaar zou het vat als badkuip hebben willen gebruiken. Bij deze potten werden geen deksels aangetroffen. Het land waarop deze kalamba's staan, heet Pesoewoea „de plek waar (de vijand) te voorschijn is gekomen”. Ongeveer 80 M. verderop, in dezelfde richting, staan nog twee kalamba's bij elkaar. Deze twee en de vorige, zijn alle voor de helft of dieper in den grond gegraven (W. Kaudern, I, 480 vermeldt de eerste drie, zie fig. 152).

98. Dorpssteenen.

Behalve den steenen- en schervenhoop in het dorp Bada'ngka'ia, die blijkbaar ook als dorpssteenen dienst doen, is er nog een steen, Watoe sinoe'a genaamd. Deze steen ligt op een heuveltje ten W. van het dorp,

De dorpssteen Watoe sinoe'a bij Bada'ngka'ia, naar een schets van S. Mandanga.

en de geest die er in woont, heet Tarampöwoeloe. Het verhaal zegt, dat op deze plaats iemand eens een akker aanlegde. Daar waren veel steenen; een ervan was plat en slechts een deel ervan kwam boven den grond uit. De man groef den steen uit met het doel daarop den voet van de trap van zijn hut te plaatsen. Niet lang nadat hij dit gedaan

had, werd hij ziek. Toen de sjamaan erbij gehaald werd, kwam de geest van dien steen, Tarampöwoeloe, in haar. Hij zeide toornig te zijn op den man, die zijn woning had verstoord. Toen maakte men een offertafeltje bij den steen, en plaatste daarop een witte kom met rijst, sirih-pinang en katoen er in, en men maakte er een offerfeest. Sedert gaat men daar altijd offeren, voordat men de akkers aanlegt, en als men het offer aan de aarde brengt (*mowahe' tana*), brengt men den steen offerspijs. Want als men dit niet doet, zal de geest de rijst laten mislukken door varkens in het veld te sturen; deze geest wordt namelijk gezegd de hoeder te zijn der bosch-

varkens, boschhoenders, apen en muizen. Ook als men gaat jagen, vraagt men hem om geluk. Zooals met meer dergelijke steenen het geval is, is ook deze omringd door een aantal kleinere keien, die gezegd worden zijn kinderen te zijn.

Niet ver van Bada'ngka'ia, in de buurt van het tegenwoordige dorp Roende, bevindt zich ook een steen, die Watoe sinoe'a genoemd wordt. Dit zou een buffel geweest zijn, die telkens van de rijst der menschen at. Toen men hem hierom wilde dooden, veranderde hij in steen. Als men het offerfeest *mokasawea* viert, brengt men den steen offerspijs (dit heet *metoeda*). Men roept hier aan, *mesomba* (wie?), opdat de steen niet weer een buffel worde, en den anderen buffels zal voorgaan in het eten van het gewas.

99. Buffelsteenen.

De steenen, die het welzijn der buffelkudden moeten bevorderen, heeten Woeloelai en Marampoe; de eerste is een man, de tweede een vrouw. De eerste rust in een gat van de tweede. Nergens ziet men de scheppende

De buffelsteenen Woeloelai en Marampoe, met de tusschen beide gestoken stokjes met reepjes foeja, naar een schets van S. Mandanga.

kracht, die aan deze steenen wordt toegeschreven, zóó plastisch voorgesteld, als bij dit paar. Het verhaal dat aan deze steenen verbonden is, is het volgende: Een vrouw, Topiha geheeten, droomde eens, dat iemand haar een steen kwam brengen, waarvan hij vertelde, hoe ze hem moest aanwenden, en wat voor nut ze ervan zou hebben: Ze moest hem bij den toegang tot de buffelkraal leggen; hij zou op de buffels passen, dat ze niet ziek werden; als men verwilderde buffels ging opvangen, moest men eerst de hulp van dien steen vragen, dan zou men ze dadelijk

vangen. De vrouw zei in den droom tot den bringer: „Leg hem daar maar neer, dan zal ik hem morgen wegnemen”. Den volgenden morgen ging ze uit haar huis en liep wat rond. Het duurde niet lang of ze zag een steen die den vorm had van dien, welken ze in den droom had gezien. Ze bracht hem naar haar huis. Toen werd een sjamaan geroepen, in wie zich de geest van den steen manifesteerde. Hij noemde zichzelf Woeloelai, en hij vertelde precies hetzelfde als wat de vrouw in den droom had gehoord. Toen was men zeker van het groote nut van den steen. Woeloelai vertelde bij die gelegenheid ook, dat hij nog een vrouw had, die men bij hem aan den ingang van de kraal moest leggen. Toen was er iemand, Tolele geheeten, die droomde, dat hij gestuurd werd om een steen te halen en dien bij den ingang van de kraal te leggen. Toen hij zijn droom vertelde, was men overtuigd, dat dit de vrouw van Woewoelai moest zijn; zij heette Marampoe. Men vond hem op de aangegeven plek, en men bracht hem naar de kraal, en daar er in den ronden kei Marampoe een gat was, zette men daarin den langen steen Woewoelai, zooals op de schets is aangegeven. Wanneer

het jaarlijksche buffelfeest wordt gevierd, gaat men daar offeren. Als men verwilderde buffels gaat opvangen, of er een gaat dooden, steekt men een houten pen, waaraan een reepje witte foeja gebonden is, tusschen de beide steenen.

Boelili.

100. Steenen beelden.

Het oude dorp Boelili, waar het nieuwe vlak naast ligt, is vol steenen, maar de eenige ervan die vereering geniet, is een zeer verweerde steen, die een vrouw moet voorstellen, maar er is niet veel meer van een menschelijke gedaante aan te bespeuren. Dat het een vrouw zou zijn, wordt weersproken door het gebruik, dat men van het beeld maakt. Hij heet Okoba, en men vertelt er het volgende van:

In den ouden tijd had Boelili een groot aantal inwoners; het telde wel 700 weerbare mannen. Toch had het slechts één tempel die Howali heette. Deze was over den steen Okoba heen gebouwd, zoodat hij in het midden van het gebouw onder den vloer stond. De nok van den tempel liep Z.—N.; hij had, in onderscheiding van de latere gebouwen van die soort, vier ingangen. Nu en dan werd een buffel in den tempel gebracht en daar geslacht, een gewoonte, die in Bada' verloren is gegaan, maar die bij de To Pipikoro nog gevonden wordt (we komen later op deze gewoonte terug, waar we over de tempels spreken). Wanneer de buffel dan midden in het gebouw geslacht werd, druppelde het bloed op den steen Okoba. Dit feest heette naar de plek Powalia, waarop de tempel stond: *mopowalia*. Op den langen duur kregen de inwoners van Boelili twist met elkaar, zoo vertelt men verder, en toen richtten de verschillende geslachten elk voor zich een tempel op.

Om den steen Okoba is een hekje gemaakt, waarbinnen een offertafel is opgericht. In die ruimte groeien ook eenige *Dracaena*-planten, en er zijn bamboe staken opgericht, waaraan reepjes foeja zijn gehangen. Wanneer men de rijst zal gaan planten, wordt er bij dit beeld geofferd. Op de overdekte offertafel werden dan gelegd: een kom gepelde rijst met een ei erop gezet, 7 stuks pinang en 7 stuks sirih. Daar worden de geesten aangeroepen, wanneer er in het dorp eenige ongerechtigheid is geschied. Men laat er dan een wit hoen los; deze plechtigheid heet *mengkaboela* „zich wit (rein) maken". Wanneer men ten strijde toog, gaf men hiervan kennis aan het beeld. De geest, *anditoe*, die erin woont, kwam dan in de sjamaan, en deelde door dezen aan de menschen mede, wat ze hadden te doen om succes in den oorlog te hebben. Men hing lapjes foeja om den hals van het beeld, opdat de *anditoe* mee ten oorlog zou optrekken. Als men uit den strijd teruggekeerd was, werd er een groot feest bij den steen gevierd.

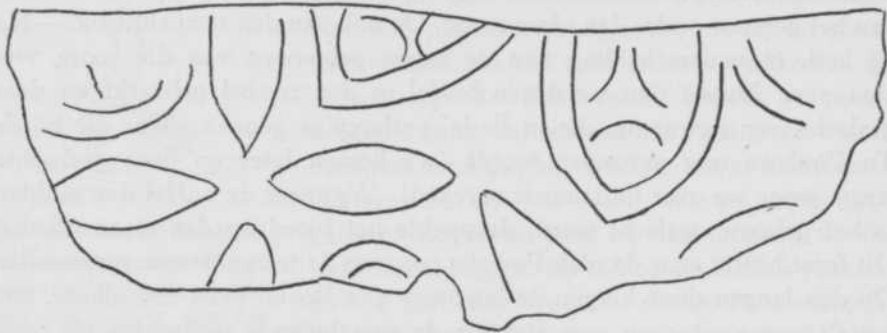
Vóór den tempel Piore stond indertijd ook een steen, waaraan men bij het uittrekken ten oorlog, en bij den terugkeer vandaar sirih-pinang neerlegde.

Eenige meters van den steen Okoba af ligt een ander beeld van steen voorover op den grond; bij den val moet het hoofd er af gebroken zijn; dit ligt nu vóór den romp. Wanneer men het beeld oprichtte, zou het naar het O. kijken. Ook dit beeld noemt men, evenals dat te Gintoe, en dat te Hambalina: Tarairoi of Taraoei, maar de eigenlijke naam schijnt Ngamba te zijn (A. Grubauer heeft de steengroep te Boelili beschreven in zijn boek, bl. 517).

101. Steenen potten.

Alle steenen, die in de omgeving van de beschreven beelden liggen, zijn vermoedelijk stukken geweest van grootere steenen, die waarschijnlijk met geweld stuk geslagen zijn. Onder meer is daar een steen, waarin lijnen zijn gegrift, die samen een ornament moeten voorstellen. Dit stuk moet deel hebben uitgemaakt van een kalamba-deksel. De stukken van de kalamba lagen er nog dicht bij.

Op het land Tolowe, vlak bij de sawahs van Boelili, is een kleine verhevenheid van den grond; daarop zijn 2 kalamba's in de aarde ingegraven.

Teekening van den steen in Boelili, volgens een schets van P. ten Kate.

Teekening van den steen in Boelili, volgens een schets van A. Grubauer, blz. 517.

De middellijn van den buitenwand bedraagt 141 c.M., de diepte van een der twee is 85 c.M.; er is geen bankje in aangebracht. Men hecht aan die twee kalamba's geen beteekenis. Een 200 M. verder ligt een heuvel, welks hoogste punt misschien 3 M. boven de vlakte verheven is. Deze heuvel is geheel met bosch begroeid, en dient den buffels tot schuilplaats (*lambara*); hij heet Toetoe Tolowe „het deksel van Tolowe”. Op het hoogste punt van

dezen heuvel bevinden zich twee kalamba's, in de aarde ingegraven, zoodat de rand ervan gelijk is met den beganen grond. Ze zijn de helft grooter dan de pas genoemde potten, maar overigens onderscheiden ze zich in niets van het gewone type; er groeien boomen in; in den een staat zelfs een boom van 1 M. omvang. Mijn geleider, Amana Bengko, dorpshoofd van Boelili, uitte de onderstelling, dat er nog wel meer kalamba's in den grond zouden zitten. Bij die potten ligt een brok steen, dat blijkbaar van een grooter stuk is afgebroken; in dit blok bevindt zich een gat; het is vermoedelijk een stampblok geweest. Dit is de steen, waarbij de plechtigheid plaats heeft, als de lieden van Gintoe het *mohompo*-feest vieren.

102. Steenen mortieren.

Kaudern heeft reeds gewezen op het groote aantal steenen mortieren, dat in het voormalige Boelili wordt aangetroffen (Kaudern 1, I, 477): Een heeft bijna den vorm van een tobbe of botervat, en een ander heeft aan zijn bovenzijde geen stampgat, maar een aantal holten, die den schrijver doen denken aan een steen, dien hij te Peana heeft gezien. Een steenen mortier heeft drie groepen grove insnijdingen of groeven. Een steen lijkt veel op het groote blok met kleine groeven in Panapa in Koelawi. Eindelijk had een steen rondom het stampgat een lagen opstaanden rand.

Enkele dezer steenen mortieren worden thans gebruikt voor neuten onder rijtschuren. Men stampt er wel *oela*-vruchten in, en ook andere boomvruchten, waarvan het sap gebruikt wordt om er de foeja mee in te smeren. Soms stampt men er ook maïs in fijn, maar voor het ontbolsteren van rijst gebruikt men ze niet, omdat men vreest de korrels stuk te zullen stooten.

103. Dorpssteenen.

Op ongeveer 1 K.M. afstand ten Z. van Boelili is een heuvel, waarop 3 waringins groeien. Men heeft van hier een prachtig gezicht over de vallei van de Lero, waar veel akkers zijn aangelegd. Op dezen heuvel bevindt zich een min of meer vierkante steen, die van kwarts lijkt te zijn; het deel ervan, dat boven den grond uitkomt, is niet grooter dan een 1 kub. d.M.; er liggen eenige kleinere steenen bij. Die steen heet Petoeda'a „offerplaats“; de plek waar hij zich bevindt heet Kalaoenga. Of daar ooit een dorp heeft gestaan, wist men mij niet te zeggen. Als men het *kasawea* „ridderfeest“ had gevierd, ging men ook naar deze plek, en richtte er een rek op bij den steen. Tegen dat rek werd een gele bamboe geplaatst, hellende naar het O., met een reepje foeja, *pampeninia*, eraan; de kleeren van hen, die tot „ridders“ waren geslagen, werden over het rek gehangen, en bij den steen werden 7 porties rijst met lever op bladeren gelegd. Dan at men daar gezamenlijk. Er werd niemand bij aangeropen. Na den maaltijd werd een regenmat uitgespreid, en daarop werden de kleeren, die over het rek hadden gehangen, uitgeschud; als er dan een of ander uitviel, een blad, een takje, een insekt, was dit de medicijn, die door den geest, *anditoe*, was gegeven. Dit voorwerp droeg de eigenaar van het kleedingstuk, waaruit het was ge-

vallen, als talisman bij zich. Wanneer men begon met het wieden van het gras op den grond waar men een akker wilde aanleggen, zei men: „Ik hak je hier, opdat ik reiskost zal hebben op mijn krijgstoct!” Als de oogst dan gelukt was, was men verplicht te gaan koppensnellen.

104. *Buffelsteenen.*

Aan den Oostkant van de buffelkraal te Boelili staan eenige grootere en kleinere steenen overeind; de voornaamste ervan doet eenigszins denken aan de horens van een buffel; de afstand van de punten der „horens” is ong. 25 c.M.

Een aantekening van J. Woensdregt zegt: De lieden van Boelili maakten een omheining om daarin de buffels bijeen te drijven voor het buffel-

Buffelsteenen bij de kraal te Boelili, naar een schets van J. Woensdregt.

wijdingsfeest (*mowahe' bosu*); ze gebruikten daarbij een aantal steenen, 6 grootere en 6 kleinere, opdat de rijst zou gelukken. Wanneer ze deze steenen niet vereerden, dan *ranangi pea watoe* „de steenen zouden hen overwinnen”. Van te voren werden rijst, eieren en wit goed gebracht; 2 mannen en 2 vrouwen (*sjamanen*), geholpen door eenige meisjes, schikten de steenen. Ze werden naar de nieuwe omheining gebracht, en op dezelfde wijze opgesteld als bij de oude omheining. Daarna vereerde men ze weer met rijst, eieren en wit katoen. Men ging er ook zitten pruimen, opdat de geesten er zouden komen. Des avonds reciteerden de sjamanen hun litanieën.

P a d a.

Pada is een nederzetting, die volgens de inwoners zelf slechts drie menschengeslachten oud zou zijn. Vele jaren geleden zou een man in Bada' gekomen zijn, van wien men niet wist vanwaar hij gekomen was. Hij heette Marikoesi. Hij had een kaal hoofd, en hij bracht zijn vrouw mede. Deze overleed echter spoedig, en toen huwde hij met een meisje uit Boelili. Hij kwam langs de Malei-rivier in Bada'. Marikoesi maakte eerst een dorp te Bonene, ong. 1 K.M. ten Z.O. van Pada, en vandaar verhuisde hij naar Bangkoilo. Nakomelingen van hem en inwoners van Boelili hebben Pada bevolkt. Blijkens de steenen beelden en het urnenveld, dat men in de om-

geving van dit dorp vindt, moet deze plek in den ouden tijd reeds bewoond zijn geweest.

105. Dorpssteenen.

Midden in het dorp bevindt zich een groep steenen, waarvan twee de voornaamste zijn: in het midden voorop een steen van ronden vorm, iets grooter dan een menschenhoofd, met ringen er om heen, die waarschijnlijk ontstaan zijn door het uitslijpen van stroomend water. Naar deze ringen heet de plek Tomelangke „de enkelringen dragende”. De steen zelf draagt den naam van Halope, en stelt een man voor. De andere steen, die beteekenis heeft, staat meer achterwaarts; hij is van grilligen vorm met allerlei uitsteeksels. Deze draagt den naam van Mangoembana en stelt een vrouw voor. Andere steenen zijn de kinderen (volgens anderen heet de vrouwelijke steen Tomelangke, en de mannelijke Tomotaro „de dansende”).

Toen de kampong gemaakt was, vertelt men, vloog de mannelijke steen door de lucht, en kwam terecht op een heuvel in de buurt van het dorp. Die heuvel heet Moengkoe iloe „verlaten (eenzame) heuvel”; men zegt ervan, dat hij ontstaan is uit de faeces van den sage-buffel Tolelemboenga. Den volgenden dag kwam ook de vrouwelijke steen aangevlogen. Een oude van dagen te Pada droomde toen, dat de steenen verzochten ze van hun ligplaats weg te halen. Toen men dit ging doen, sprak men de steenen toe: „Als gij werkelijk geesten, *anditoe*, zijt, zult ge licht zijn; zijt ge geen geesten, dan zult ge zwaar aanvoelen”. Ze bleken licht te zijn.

Bij alle akkeraangelegenheden van beteekenis wordt hier geofferd en aangeropen, *mesomba*. Bij den Draecena-boom, die op die plek groeit, wordt dan een rekje van drie stokken gemaakt, waarover een lap witte foeja wordt gelegd, terwijl een rietstengel (*tile*, Eleusine indica), met een reepje witte foeja eraan, er tegen aan geleund staat, naar het O. hellend. Wanneer men voor het te verrichten akkerwerk een hoen of een varken slacht, wordt het bloed ervan aan de steenen gesmeerd; dit gebeurt ook bij het koppensnellersfeest, het uitwisschen van gepleegde bloedschande, en dergelijke. Na het aanroepen wordt de lap foeja weer weggenomen.

Wanneer een besmettelijke ziekte in het land komt, wordt bij deze steenen geofferd, want de geest, *anditoe*, der steenen, maakt de zaak met den ziektegeest in orde. Er wordt dan een offerhutje bij opgericht; daarin wordt een bord met gepelde rijst, een ei, 7 sirihvruchten, 7 sirihbladeren, en 7 plukjes tabak gezet; dit is de teerkost voor den ziektegeest, opdat hij zal weggaan; met het ei „koopt men de genegenheid van den geest”. Men zet er ook twee poppen van arenvezels bij, een man en een vrouw, beide met kleeren aan, de man met zijn wapens, de vrouw met een kleine draagmand op den rug, waarin gepelde rijst, sirih-pinang. Die poppen moeten zorgen, dat er geen slechte *anditoe* in het dorp komt, die de menschen ziek maakt. Wanneer deze plechtigheid zal plaats hebben, mogen 7 dagen van te voren geen menschen van de overzijde der rivier in Pada komen, en ook geen menschen van Pada naar den overkant gaan. Als er in

dien tijd een vreemdeling in het dorp komt, wordt hij beboet met een bord en gepelde rijst.

106. *Steenen beelden.*

Een 800 M. van Pada af op den ouden weg naar Boelili, liggen op een heuvel drie steenen, waarvan de grootste ongeveer 2 M. lang is. Het is een platte steen, die op zijn zijde ligt, en voor een deel in den grond gedrongen is. Men beweert, dat de steen een mensch zou voorstellen, maar ik heb niets aan den steen kunnen zien, dat voor deze meening pleit. Deze drie steenen samen heeten Petoeda'a „offerplaats”.

Men vertelt er het volgende van: Toen de man, die dit „beeld” vond, het zag, was hij zeer verbaasd, omdat hij nog nooit tevoren zoo iets had gezien. 's Nachts ging de man naar den steen toe om er een ontmoeting uit te lokken met den geest, *anditoe*, van den steen (men noemt dit *mobaratapa*). Hij legde sirih-pinang op den steen neer, en zei: „Hier leg ik sirih-pinang voor den geest neer, die in den steen woont, opdat hij met mij kome praten”. Toen kwam eerst uit den steen een *panawoei*, d.i. een slang, waarvan men vertelt dat ze kan vliegen. Deze deed eenige schijn-aanvallen op den man, maar hij bleef onverschrokken zitten, en zeide: „Ik ben niet om u gekomen; ga terug!” Toen kwam een muskiet, die zoo groot was als een haan. Deze wilde hem steken, maar de man zeide: „Ga weg, ik ben niet om u gekomen”. Toen kwam er een jongeling met een schoon uiterlijk. Deze kwam dicht bij hem en vroeg: „Wat kom je hier doen?” De man antwoordde: „Ik kom om u; ik kom u goeden raad vragen”. Toen zei de jongeling: „Kom dan dicht bij mij”. Daarop gaf de *anditoe* aan dien mensch medicijn, waardoor hij in den oorlog altijd voorspoed zou hebben. De geest deelde hem nog mede: „Als ge ten oorlog uittrekt, kom mij dan sirih-pinang brengen, dan zult ge steeds overwinnen”.

Eens ging een man van Pada tegen de To Pebato in het Pososche vechten. Toen zei de gewezen kluzenaar: „Laat ons foejareepen (*pam-peninia*) naar den steen brengen, om te zien of het waar is, wat de *anditoe* gezegd heeft”. De voorvechter ging naar den steen toe, en sprak den geest aan: „Wil ons vergezellen, en als we terugkeeren, zullen we u eer bewijzen.” Men trok uit, en werkelijk nam men Waroë in Pebato-land in (dit feit moet ongeveer in 1865 hebben plaats gehad). Toen men van dezen tocht teruggekeerd was, maakte men een groot feest bij den steen; er werd een buffel geslacht, en de voorvechter deelde aan den *anditoe* van den steen mede: „Wij slachten een buffel om u te eeren, opdat wij een volgende maal, als wij er weer op uitgaan, weer succes zullen hebben”. Sedert dien werd dit feest telkenmale gevierd, wanneer men uit den strijd terugkwam, en men bracht er den nacht door met reidansen (*moraigo, modondi*).

Aan den voet van den heuvel, waarop Petoeda'a ligt, stroomt een kleine beek, Koro mPoena, die verderop in een moeras verloopt. Dit moeras, dat aan den Westkant van den heuvel Moengkoe iloe ligt, zegt men, is ontstaan doordat de sage-buffel Tolelemboenga gewend was zich op die plek op

den grond te wentelen. In dit moeras ligt een groote kei, waarvan het eene uiteinde een plat breukvlak vertoont. In dezen steen, die niets van een mensch heeft, ziet men het versteende lichaam van een reus zonder hoofd. Hij heet Toepapa, „vooroverliggende”, en zoo heet ook het moeras, waarin de steen ligt.

Aan den Oostkant van meergenoemd heuveltje Moengkoe iloe ligt een tweede heuvel, die samenhangt met den bergrug, waarop het dorp Pada ligt. Op dien heuvel staat een beeld, dat Loga heet; de menschen zeggen, dat het een vrouw voorstelt, ofschoon het geen teekenen draagt, die het geslacht aanwijzen. De borsten zijn heel onduidelijk aangegeven, en kunnen evengoed van een man zijn ^{8a)}. Het kijkt naar het Z. met 15 gr. W. Het is ongeveer zoo groot als dat te Bomba; de oogen staan schuin.

Aan den bovengenoemden steen Toepapa en aan dit beeld Loga is het volgende verhaal verbonden: Loga was geen gewoon mensch, maar een hemeling, die in Lelio woonde. Toepapa was eveneens een hemeling, een *anditoe*, een jongeling, die op den berg Toemboerake, dicht bij den Pointo'a woonde. Toen Toepapa eens in Lelio kwam, werd hij verliefd op Loga, die gehuwd was, en schaakte haar. Het gevolg was, dat Loga's echtgenoot, een *anditoe* van Lelio, met den *anditoe* van Toemboerake ging vechten. Toepapa leed de nederlaag, en vluchtte, maar de beleedigde echtgenoot achtervolgde hem. Hij haalde hem bij Pada in, hakte hem dood, nam zijn hoofd, en keerde daarmee terug. De man viel voorover op den grond en daarom noemt men hem Toepapa „voorover”. De vertoornde echtgenoot kon het hoofd van Toepapa niet langer dragen, en liet het daarom vallen bij Koeramoe, een kleine beek bij Bewa. Toen hij het had laten vallen, veranderde het hoofd in steen. Het ligt er nog.

Toen Loga hoorde, dat Toepapa gedood was, trachtte ze haar broeders over te halen om hem in 't leven terug te roepen; maar dezen antwoordden: „Dat kunnen wij nu niet, daarvoor is zijn schuld te groot!” Door verlangen naar den verslagene gedreven, ging ze haar verleider opzoeken. Toen ze een heuvel had beklommen, keek ze op het lijk van Toepapa neer, dat in steen veranderd was, en toen veranderde ook zijzelf in steen. Daarom noemt men dien steen Loga „op iets neerzien”. Loga staat op den heuvel, Toepapa ligt in 't ravijn. De To Lelio gingen geregeld een offer aan Loga brengen, als ze ten strijde togen, want Loga vergezelde hen in den oorlog. Als men teruggekeerd was, bracht men haar ook een offer. Bij het vieren van het *mowahe'*, gaf men aan Loga ook steeds haar deel.

Bij een van mijn bezoeken aan Pada vertelde men mij, dat er aan den bovenloop van de Malei in O.Z.O. richting een plek is, die Tarapoepoe „geklapwiek” heet. Vóór de komst van het Gouvernement ging men vaak

^{8a)} Kaudern zegt (Kaudern 1, I, 474), dat het beeld een man voorstelt. Meermalen zijn de To Bada' het er niet over eens, of een beeld een man of een vrouw voorstelt. Ik wees er reeds op, hoe aan beelden, die voor vrouwelijk worden gehouden, vaak mannelijke eigenschappen, in casu het helpen in den strijd, worden toegeschreven.

naar die streek om goud te wasschen in de rivier. Daar in de buurt moet een groote steen liggen over den stroom, waarover men droogvoets den overkant kan bereiken; deze steen heet Watoe manini „leidende steen” (die de menschen aan de hand leidt). Te Tarapoepoe nu moeten 5 steenen beelden van het gewone model zijn: 2 ervan staan nog overeind, 3 zijn omgevallen. Naast hetgeen boven omtrent het beeld Loga werd medege-deeld, bestaat nog een verhaal, dat deze vrouw van Tarapoepoe afkomstig zou zijn.

De mededeeling omtrent de beelden te Tarapoepoe werd mij gedaan door een jongen man, die ze zelf niet had gezien, maar meermalen zijn grootvader erover had hooren spreken. Toen ik ging onderzoeken wie mij naar die plek zou kunnen brengen, ontkenden alle ouderen van dagen ooit iets van beelden in die streek vernomen te hebben. De jonge man is vol blijven houden, dat ze er moesten zijn. Ik loofde een belooning uit voor dengeen, die naar die beelden wilde gaan zoeken; tot nu toe zonder gevolg.

107. *Aarden lijkurnen.*

De heuvel, waarop het beeld Loga staat, is een pottenveld. Door het regenwater is de bovengrond weggespoeld, en zijn vele potten aan den dag gekomen; ze zijn alle met aarde gevuld; zonder uitzondering zijn ze in stukken gebroken. Het gelukte Kaudern de scherven van een dier potten bij elkaar te zoeken, en tot één geheel te maken (Kaudern 1, I, 474—475; fig. 149 geeft een afbeelding van de vindplaats). Telkens worden op die plek beenderen, kiezen en nu en dan koperen armringen gevonden. Tusschen de scherven vond ik nog een platten steen, waarmede een pot toegedekt is geweest. De potten zijn van middelmatige grootte; ze staan op geregelde afstanden van elkaar in den grond.

B o m b a.

108. *Steenen beelden.*

In het oude dorp Bomba staat een steenen beeld, dat aan de vagina als een vrouwelijk beeld te herkennen is. Het is goed geconserveerd. Het draagt den naam van Langke boelawa „gouden enkelring”. Om het voorhoofd ligt een rij van halve bollen, die misschien een snoer van kralen moet voorstellen. Sommigen vertellen, dat jagers van Boelili dit beeld in de wildernis hebben ontdekt, en daarin aanleiding vonden om hier een dorp te stichten.

Een ander verhaal, dat aan dit beeld verbonden is, deelt J. Woensdregt mede: Heel lang geleden kwamen een man en een vrouw van Masamba om in Bada' naar een buffel te zoeken, die was weggelopen. Ze kwamen aan de Belanta'-rivier, dicht bij de plek waar tegenwoordig Bomba ligt. Daar aangekomen, zagen ze den buffel, dien ze zochten, maar op hetzelfde oogenblik veranderde deze in steen. De man zei nu tot zijn vrouw: „Laten

we maar dadelijk terugkeeren, en kijk niet om, want dit zou je je leven kunnen kosten". De vrouw stoorde zich echter niet aan deze woorden en keek toch om, en op datzelfde oogenblik veranderde ook zij in steen. Dit is het beeld Langke boelawa. Voor eenige jaren heeft men het beeld, dat omgevallen was, weer opgericht, nadat men er eerst rijst over gestrooid had.

Amana Rehe, het voormalige dorps hoofd, vertelde ervan, dat de To Raa het beeld van een andere plaats binnen de omwalling van het oude dorp Bomba hadden gesleept, terwijl ze aan de inwoners van het dorp mededeelden, dat er door den invloed van dit beeld weinig menschen zouden sterven. Toen dit niet waar bleek te zijn, heeft een vroeger hoofd het beeld buiten de omwalling laten sleepen, en onder een boom laten zetten, vanwaar het later door Amana Beto naar zijn oorspronkelijke plaats is teruggebracht. Zooals het nu staat, kijkt het naar het N. A. Grubauer beschrijft het beeld op bl. 512 van zijn boek, en voegt een goed geslaagde foto van het beeld aan de beschrijving toe. E. C. Abendanon vermeldt het beeld in zijn boek, II, 756. Hij deelt daarbij mede, dat het van graniet is, waardoor een opmerking van mij, als zou dit gesteente in de naburige bergen niet als vaste rots gevonden worden, onjuist blijkt te zijn. W. Kaudern vermeldt het in 1, I, 473.

109. Dorpssteenen.

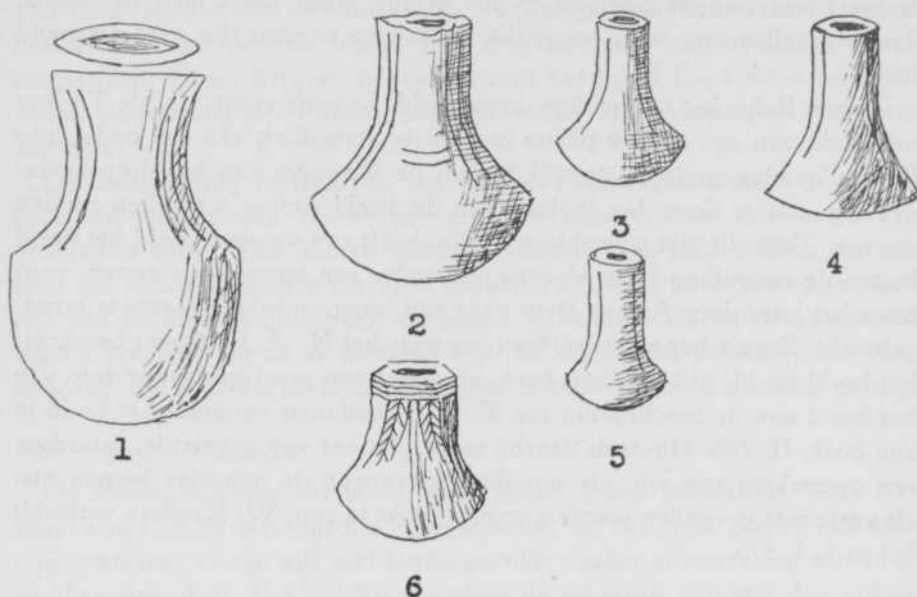
Uit het dagboek van den eersten Minahassischen onderwijzer te Bomba zag ik, dat er vroeger een lange steen overeind stond vóór den dorps-tempel te Bomba. Eens was deze steen bij het verplaatsen van een woning omgevallen. De sjamanen gaven toen den steen ei en rijst te eten, opdat hij zou opstaan, anders zouden de dorpsbewoners ziek worden. Terwijl eenige mannen den steen overeind trachtten te zetten, strooiden de sjamanen voortdurend rijst en riepen: Mearo! Toen de steen te zwaar bleek te zijn, haalden de sjamanen *Dracaena*-bladeren en sloegen hem ermee, roepende: Pearo wo! Toen er veel menschen waren, kwam hij te staan. Vervolgens slachtte men een hoen, en werd de steen met bloed besmeerd, en evenzoo de zieken uit het dorp (W. Roentoe kahoe, Bomba, 1 Febr. '13).

110. Bronzen schopjes.

Zie bijgaande afbeeldingen.

1. Een koperen schopje van Bada'ngka'ia, gevonden in de beek Tosaloe.
2. Een koperen schopje van Amana Tangge te Bada'ngka'ia. Vindplaats onbekend.
3. Een koperen schopje in Bomba, vindplaats onbekend.
4. Een koperen schopje van Amana Dohela, dorps hoofd van Manoe-wana (Roende), vindplaats Oewai Rampi'. Als men de rijst gaat planten, wordt dit schopje op de zaairijst gelegd. Het is, evenals no. 6, zeskantig.

5. Een koperen schopje van Amana Sambei te Tede'boë' (Rampi'). Als men de rijst zal gaan planten, wordt deze vooraf besprenkeld met water, waarin dit schopje is gelegd.

Koperen bijlen (schopjes) van Bada', Rampi', Tawailia. Alle $\frac{1}{4}$ der ware grootte.

In Bada' vertelde men ons van deze schopjes hetzelfde als in Besoa. Alleen zeer aanzienlijke personen kunnen ze bewaren zonder er nadeelige gevolgen van te ondervinden. Wanneer slaven zulk een schopje vonden, brachten ze dit dadelijk aan hun meester. Ze waren dan ook alleen in het bezit van de grooten van den lande. Wie zulk een schopje bezat, zou veel geluk hebben bij het goudwasschen. Ook in Bada' dragen ze den naam van *boelawa dii* „geestengoud”.

6. Een koperen, zeer fraai bewerkt schopje van Tama ni Paroeda in Tawailia, dat reeds boven is besproken.

111. Dondersteenen.

Zie de bijgaande teekeningen.

1. Hamer van vuursteen, Doda (Besoa). We zagen een tweede exemplaar van denzelfden vorm te Hanggira; alle zijden zijn geslepen.

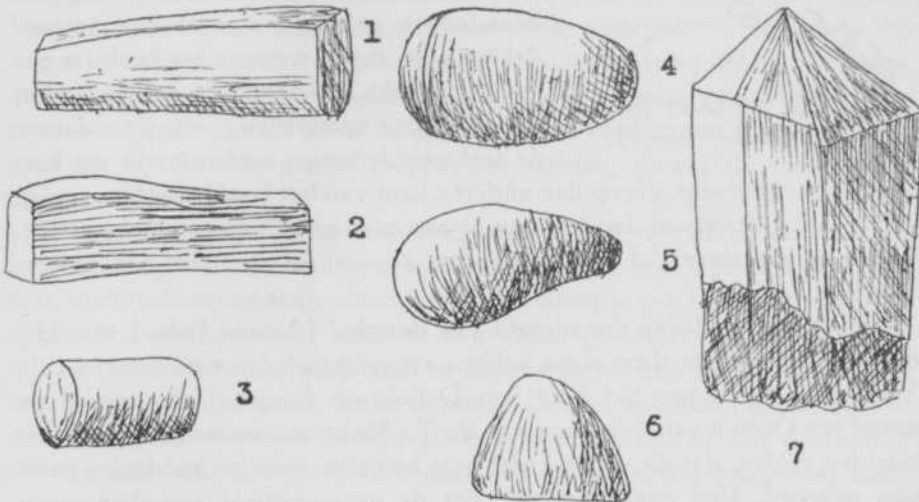
2. Hamer van een zwarte steensoort te Doda. Alleen de twee lengtezijden en het voorvlak zijn gladgeslepen en gepolijst. Boven- en onderkant zijn ruw gelaten.

3. en 4. Twee ronde hamers van vuursteen te Hanggira. No. 4 kan een steen geweest zijn, dien men zonder steel gebruikte; hij zou gebruikt kunnen zijn om er maïspitten of dergelijke dingen mee fijn te stooten.

5. Een dondersteen van een soort vuursteen of kwarts te Doda; deze droeg geen kenteeken van bewerkt te zijn.

6. Een dondersteen van zwarte steen als 2 in Doda; deze steen lijkt ook onbewerkt te zijn.

7. Een steen van witachtige, zeer harde en doorschijnende materie, die op het eerste gezicht kwarts schijnt te zijn. Het heeft vier gladgeslepen vlakken, die in een punt samenloopen. Aan het benedeneinde zijn stukjes

Dondersteenen van Bada' en Besoa. 1. $\frac{1}{2}$ der ware grootte; 2—6. $\frac{1}{4}$ der ware grootte; 7. natuurlijke grootte.

afgesprongen, zoodat de steen daar ruw is. Men weet niet meer te zeggen, waar de steen gevonden is; men wilde hem als slijpsteen gebruiken, maar daarvoor is hij te hard. Hij wordt bij de rijst in de schuur bewaard, en men gelooft, dat hij het inslaan van den bliksem voorkomt. — In Bada'ngka'ia liet men mij nog een cilindervormig stuk kwarts of vuursteen zien van 11 c.M. lengte, dat ook voor een dondersteen doorgaat. In Bada' heeten deze steenen *ngihi tamboehihi*.

In Rampi' liet men mij zoowel te Tede'boë' als te Dodolo een hamertje zien van geelachtige, zeer harde steen; dat van Dodolo is 8 c.M. lang; dat van Tede'boë' $6\frac{1}{2}$ c.M. — Ook in Bangko' liet men mij zoo'n zelfde hamertje zien. Andere dondersteenen zijn van zwarte steen; sommige hebben den vorm van een vierzijdig prisma met afgeronde randen. Die afronding is soms zóó sterk, dat het stuk op een cylinder gaat lijken. Ze worden alleen gebruikt om er hakmes en zwaard op te wetten.

Leboni en Rampi'.

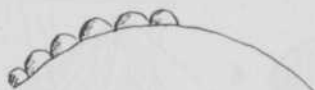
Zoodra wij van Bada' in Leboni komen, merken we, dat we, met betrekking tot de steenen ouden, in een ander gebied zijn.

112. Steenen potten.

Deze worden niet in dit gebied aangetroffen.

113. *Steenen beelden.*

In Leboni vonden we twee steenen beelden. In Rampi' komen ook deze niet voor. Het eene beeld trof ik aan iets ten W. van het voormalige dorp Meloi (Mbeloi, dit is tegenwoordig samengevoegd met het dorp Onondowa). Het beeld is zeer verweerd: de omtrek van het gelaat en de ooren

Ornament op het hoofd van het beeld te Mbeloi (Rampi').

zijn nog duidelijk waarneembaar, maar van neus, oogen en mond is niets meer te ontdekken. De steen, waaruit het beeld is gehouwen, steekt 1.30 M. boven den grond uit, en het eenige opmerkelijke eraan is, dat op de rechterzijde boven op het hoofd zes kar-

tels zijn aangebracht, die op den anderen kant van het hoofd worden gemist, hetzij omdat ze er van den beginne af aan niet op zijn aangebracht, hetzij, dat ze er afgeslagen of door verwerking afgevallen zijn. Het gelaat kijkt naar het Z.O.

Het sedert overleden dorpshoofd van Bangko' (Amana Paloe) vertelde, dat zijn voorouders dien steen hebben opgericht als grensteeken: aan de Westzijde ervan zou het land van Dodolo en Bangko' zijn, terwijl de grond ten Oosten van den steen van de To Meloi zou wezen. Maar andere hoofden zeiden, dat dit verhaal niet juist kon zijn, want ze hadden er nooit van gehoord. Een ander verhaal, dat de aanwezigheid van dien steen zou verklaren, is niet bekend.

Het dorpshoofd van Dodolo (Amana Totowa) vertelde, dat als iemand ziek is, men sirih-pinang en reepjes witte foeja aan dien steen gaat brengen, en hem om genezing vraagt. Ook als veel muizen den oogst dreigen te vernielen, gaat men daar een offer brengen. Maar de man zei erbij, dat ze deze gewoonte niet van de voorouders hadden overgenomen: ze waren eenige jaren te voren zelf op de gedachte gekomen zóó te doen.

Het tweede steenen beeld staat 1½ K.M. ten W.N.W. van het dorp Onondowa; het gelaat kijkt bijna naar het Zuiden, dus naar de sawahs van genoemde plaats; die sawahs zijn echter pas aangelegd na de komst van het Gouvernement. Het beeld is wel verweerd, maar de trekken zijn nog duidelijk te herkennen. Uit den vorm van het gelaat en uit de aanwezige borsten zou men opmaken, dat met dit beeld een vrouw wordt voorgesteld. Maar de menschen zeggen, dat het een man is, Timo'oni genaamd.

Het verhaal gaat, dat het iemand uit Bangko' is geweest, die zijn woonplaats uit boosheid verliet, omdat een dorpsgenoot, dien hij geholpen had met het snijden van zijn rijst, hem hiervoor geen loon had gegeven. Hij was van plan om naar het Poso-meer te gaan, maar de weg was hem te

Het beeld Timo'oni bij Onondowa.

zwaar, en daarom keerde hij op zijn schreden terug. Hij ging echter niet naar Bangko', maar hij bleef te Onondowa, waar hij ten langen leste in steen veranderde.

Dit beeld is niet zoo goed afgewerkt als de beelden in Bada' en Napoe; de linkerschouder is wel aangegeven, maar de rechter niet; dit kan wel een gevolg zijn van den natuurlijken vorm, dien de steen heeft gehad. Van het uitwas, dat den linkerschouder moet voorstellen, zeggen de bewoners der streek echter, dat dit een zakje rijst is, dat hij droeg. De oogen (misschien zijn de borsten bedoeld) zouden rijstwannen zijn geweest. Een eigenaardigheid aan dit beeld is, dat de rechterwenkbrauw schuin omhoog gaat als bij het Mongoolsche type der beelden, terwijl de linkerwenkbrauwboog rond is.

Wanneer men met het akkerwerk zal beginnen, wordt bij dezen steen een varken geslacht; aan den achterkant van het beeld legt men gekookte rijst, varkenslever en sirih-pinang; aan de voorzijde wordt een offertafeltje opgericht, waarnaast een staak in den grond gestoken wordt. Die staak is aan het bovineinde gespleten en daarin wordt een ei geklemd. Men vraagt dan aan den geest, die in dezen steen heet te wonen, om de rijst te doen gelukken. Als men de rijst gaat oogsten, geeft men zijn voornemen daartoe eerst aan den steen te kennen, en legt er sirih-pinang voor neer.

114. Dorps- en sawahsteenen.

Bij den tempel van Meloi moet vroeger nog een steen hebben gelegen, dien ik niet teruggevonden heb. Het kan wezen, dat deze steen dezelfde is, als het bovenbeschreven beeld, dat ook op de plek staat, waar vroeger het genoemde dorp lag. Als men ten oorlog trok, richtte men bij dien steen een *tile*-stengel (*Eleusine indica*) op, waaraan roodgeverfde foejalapjes werden opgehangen; overigens legde men alleen sirih-pinang bij den voet van den steen neer. Bij deze gelegenheid werden alle mogelijke goden aangeroepen. Was men teruggekeerd van den vijand, dan hield iedere strijder den steen vast en sprak: „Moge ik heel oud worden; ik ben teruggekeerd en ik heb voorspoed gehad”. Hierbij werd nog geen offer gebracht. Dit gebeurde pas, als men het koppensnellersfeest in den tempel vierde. Dan gaf men den steen rijst, lever en ei.

Bij het *mombantoe* en het *mokasawea*, plechtigheden in verband met het sjamaan worden en het koppensnellen, offerde men er ook, en hing er foejareepjes bij. Wanneer men naar de oorzaak van een ziekte zocht, verklaarde de geest (*tampilangi*), die in den sjamaan was gevaren, wel eens, dat die steen de ziekte had veroorzaakt. Dan richtte men een offerstok (*takala'*) bij hem op, en vroeg om beterschap.

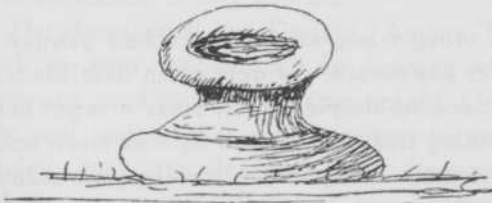
Als bij tempelfeesten buffels werden geslacht, gebeurde dit dicht bij den steen; maar de dieren werden er niet aan vastgebonden. De steen werd ook met bloed ingesmeerd. Het doden van een mensch had niets met dezen steen uitstaande.

Als men een goeden droom had gehad, hing men reepjes foeja bij den

steen, en men legde er sirih-pinang neer. Had men een slechten droom gehad, dan werden 7 reepjes foeja aan een *tile*-stengel gebonden. Deze legde men op den steen, en men sprak: „Ga weg, hier hebt ge 7 lappen stof voor kleding; doe mij geen kwaad”. Bij deze gelegenheid legde men er ook sirih-pinang neer. Eens droomde een Hoofd, dat de geest van den steen tot hem gekomen was, en tot hem zeide: „Gij hebt mij nu wel 7 stuks kleeren gegeven, maar ik heb toch geen zin om weg te gaan; laten wij vrienden zijn; ik zal je geen kwaad doen, ge zult oud worden, en je rijst zal altijd gelukken”. Toen nam die man den volgenden morgen een wit hoen, gepelde rijst en een ei. Het ei klemde hij in een *lembanoe*-tak, het hoen hield hij in den arm, en zóó sprak hij den geest toe: „Gij wilt dus hier blijven en niemand meer ziek maken. Goed; hier hebt ge een wit hoen, opdat uw hart wit (genadig) zij!” Toen liet hij den vogel los, die door niemand gedood mocht worden. Deze handeling werd nu en dan herhaald.

In de sawahs van Onondowa vond ik in 1918 vele steenen, die vereerd werden. Nadat men tot het Christendom is overgegaan, zijn veel van deze steenen verwijderd. Zoo zag ik er een overeind staanden, langwerpigen steen, 65 c.M. boven den grond, en om den voet van den steen lagen 6 kleinere steenen: gewone rolsteenen met kwartsgangen er door.

Op dezelfde hoogte vond ik naar het N. toe 5 steenen van verschillende grootte bij elkaar. Een ervan viel aanstonds op door zijn vorm (zie teekening). Waarschijnlijk heeft de steen dezen grilligen vorm gekregen door het uitslijpen van de zachtere deelen door stroomend water; sporen van menschenhanden waren er ten minste niet aan te herkennen.

Grillig gevormde sawahsteen te Onondowa.

Op verschillende plaatsen in de sawahs zag ik overeindstaande, langwerpige steenen, waarbij heilige planten groeiden als de *Dracaena*, *kadjoe woente* Bare'e (Mal. *kabi-kabi*, Rampi' *mporera'a*, Bada' *kaoe wahe'* „bloedhout”), *kadomboekoe* Bare'e (Rampi' *hohena*, Bada' *todo-todo*, *Justicia gendarussa*). Aan daarbij opgerichte rietstengels (*Eleusina indica*) hingen kleine reepen foeja en bundeltjes kippenveeren van de offers, die er waren gebracht. Wanneer men de rijst gaat planten, en als men ze later gaat snijden, worden deze rietstengels heen en weer gezwaaid, waarbij men roept: „O Boeriro', o Alatala, wij vragen om rijst; als ge nog rijst hebt liggen, geeft ons die dan!” Het offer wordt aan den voet van den rietstengel geplaatst. De steenen moeten de ziel van de rijst vasthouden, zegt men.

Ook in de sawahs van Leboni zag ik vele van deze steenen, die vereerd worden. Men droomt van een steen, dien men ergens heeft zien liggen, dat hij op de een of andere wijze invloed uitoefent op het gewas, en dan

brengt men hem met eenige plechtigheid naar zijn akker, en daar offert men aan hem.

In het oude stamdp *Hoelakoe'* „palmarter" (*Paradoxurus* *Musschenbroekii*) moet een platte overeindstaande steen zijn, die vereerd werd. Toen men echter naar het tegenwoordige *Leboni* in de vlakte verhuisde, liet men dien steen, die den naam draagt van *Tobebe* „gierigaard" achter, en sedert heeft men niet meer naar hem omgezien. De reden hiervan zal wel zijn, dat men in het nieuwe dorp weldra een anderen beschermer kreeg. Dit is een witte, min of meer vierkante, langwerpige steen van 77 c.M. lengte, en een omtrek van gemiddeld 50 c.M. Deze steen heet *Latongko* (*tongko* is een titel van *Hoofden*), en is indertijd gevonden in de *Leboni*-rivier. Vandaar is hij naar het dorp overgebracht, waar men hem tegen een paar *pinangpalmen* aan heeft geplaatst. Vóór den grooteren staat een kleine steen, die mede vereerd wordt (werd); er groeien heilige planten omheen. Bij dezen steen slachtte men een hoen, wanneer de *sawahs* door de hoeven der buffels waren omgewoeld, en de grond hierdoor gereed gemaakt was om te worden beplant. Deze plechtigheid heeft zoowel ten doel om den buffels een lang leven te verzekeren, als om den rijstoogst te doen gelukken. Het bloed van het hoen werd zoowel op de voorhoofden van de buffels als op den steen gesmeerd. De veeren van den vogel werden aan een *tile*-stengel opgehangen, die bij den steen in den grond werd geplant.

115. *Aarden lijkurnen.*

In het *Lebonische* worden verscheidene urnenvelden gevonden, in het *Rampi'sche* niet. Een ervan bevindt zich in de *Leboni*-vlakte, dicht bij de gelijknamige plaats. De rivier heeft haar oevers ondermijnd, zoodat deze zijn afgestort, en hierdoor zijn de urnen bloot gekomen. Een groote aarden pot groef het toenmalige dorps hoofd van *Leboni* in 1915, bij het maken van een weg, enkele honderden meters ten Zuiden van zijn dorp, uit den grond. De pot was slechts met water gevuld. De omtrek van den hals bedroeg 90 c.M., die van den buik 192 c.M., de diepte was 63 c.M., de hoogte van den kraag $4\frac{1}{2}$ c.M. Men verzekerde mij, dat men tegenwoordig niet meer in staat is zulke groote potten te bakken.

De potten bevinden zich 1 tot $1\frac{1}{2}$ M. onder den beganen grond.

Een ander urnenveld bevindt zich ongeveer 10 minuten loopens naar het Z.O. van *Onondowa*. Daar is een klein plateau, waarvan de Zuidrand voortdurend door de *Leboni*-rivier wordt afgevreten, zoodat de aarde daar telkens afstort. Hierdoor komen rijen potten aan den dag, die daar in den grond zitten. De pot dien ik liet uitgraven, is met een ruwen platten steen gedekt, waardoor de urn alles behalve hermetisch gesloten werd. De hals was van binnen 39 c.M. wijd. Ik vond er alleen een laag stof in, waarin kleine beenderresten en enkele kiezen; overigens was de heele ruimte leeg. Als men tegen den wand van de aardstorting aankijkt, is heel duidelijk op te merken, dat de potten van verschillende grootte zijn. Men moet ze in voorraad hebben gehouden, want ze waren niet in korten tijd te bakken

(we denken hierbij aan de To Seko en To Rongkong, die hun doorkisten in voorraad hebben).

Bij vroegere opgravingen had het dorpshoofd van Onondowa kralen, koperen armringen, ook een schelpen armband, half groen, half wit gevonden; glazen armbanden waren ook in de potten. In een pot, dien de heer J. Woensdrecht in 1921 opgroef, vond hij een paar kraaltjes, twee vergane koperen kinderarmbanden, en een kinderkies. De buik van dezen pot had een middellijn van 50 c.M., en een diepte van 60 c.M.; hij was ook met een ruwen, platten steen gedekt. Kortom tijd te voren was een pot opgegraven, die met een steenen deksel gedekt was, waarin men aan den bovenkant een oor had gebeiteld. De vinder had het in een ravijn geworpen, en latere pogingen om het terug te vinden bleven zonder succes: waarschijnlijk heeft de stroom den steen meegevoerd.

Deze urnen heeten in het Rampi'sch *kiri lomoa* „geestepotten“; ook wel *polotiana lomoa* „geestelijkken“.

Op 5 Augustus '27 groef ik er weer een op. Ik was verplicht er van de landzijde een loopgraaf heen te laten maken om hem te kunnen benaderen. De urn was geheel gaaf, en bedekt met een ruwen zwaren steen; hij lag een halven meter beneden den beganen grond. Door het neervallende gruis brak de pot al spoedig. Hij bleek geheel leeg te zijn; alleen lag op den bodem ervan een laagje stof, waarin ik nog twee kralen vond. In de laag aarde boven den pot, vond ik scherven van potten van kleiner maatsel, die misschien als gaven aan den doode bedoeld zijn geweest.

116. *Allerlei steenen.*

Zooals al gezegd is, komen in het eigenlijke Rampi'sche geen steenen beelden en potten voor. Wel is er een steen, die den naam draagt van *watoe molio* „steen met het gelaat“ in het dal van de Komali, op een plek die Wowo heet, ongeveer 4 K.M. ten Z.W. van Tede'boë. De steen staat 90 c.M. boven den grond; hij is een onregelmatig vierzijdig prisma. Op het eene vlak is een menschenhoofd met hals en schouders gekrast (niet gebeeldhouwd). Dit is duidelijk werk van lateren tijd, zooals wel meer figuren met een hakmes in steen worden gesneden of gekrast.

Vlak bij Watoe molio ligt een kei, waarvan men zegt, dat hij een buffel is geweest; daarop heeft men op dezelfde wijze een vrouwelijk schaamdeel ingesneden. De steen zelf zal wel van oudsher beteekenis hebben gehad, maar de figuur die er op afgebeeld is, is van later tijd. Men vertelt van dezen steen ook nog, dat hij een mensch zou zijn geweest, een gifmenger (*tomoipo'*), die van Rampi' naar Pada-Seko reisde. Vandaar terugkeerende, ontmoette hij een anderen gifmenger, die de hand op zijn schouder legde, waardoor de man aanstonds in steen veranderde. Men richt er, als men den akker bewerkt, een *tile*-stengel bij op met fojareepjes (*panginda*) er aan.

Dicht bij de plek Wowo is ook de Watoe nibeho „gespleten steen“, waarvan het volgende wordt verteld: Een vrouw ging oogsten, en haar

kind liep haar huilende achterna. Nijdig zette ze den kleine op een steen, en zeide: „Neem het kind, steen!“ Toen zoog de steen het kind in zich op, en veranderde het in steen. Men zocht nog met een bijl het kind van den steen te bevrijden, maar dit lukte niet. De teekenen van de bijl en het huilen van het kind zijn nog waar te nemen op den steen.

117. *Aarden lijkurnen.*

Alle lieden in Rampi', die er naar gevraagd werden, gaven de verzekering, dat nimmer aarden potten in den grond zijn gevonden. Toen in den ouden tijd het dorp Kinero werd gesticht, vond men op die plek bij het schoonmaken van den grond, een grooten pot. Of deze van steen, dan wel van aarde was, kon men niet zeggen. Er zouden een ijzeren hakmes en kralen in gevonden zijn. Later werd deze pot overgebracht naar Biri' Bangko'; toen de To Bada' het beleg voor dit dorp sloegen, bewaarde men er het water in. Men noemde dit vat *longka lomoa* „rijstvat der geesten“. Bij een brand van het dorp zou het vat verloren zijn gegaan. De berichten over dit voorwerp zijn zeer vaag, en het is mogelijk, dat we hier te doen hebben met een aarden watervat, Mal. *goetji*, zooals ze wel van het strand zijn ingevoerd.

118. *Steenen mortieren.*

Ook steenen mortieren worden nergens in Rampi' aangetroffen. Men vertelt, dat de god Niteroe „kneder“, aan de eerste menschen, die hij had geformeerd, een steenen mortier had gegeven, om er de rijst in te stampen, die hij hun schonk.

B a n g k o '.

119. *Allerlei steenen.*

Zooals we boven in het eerste hoofdstuk gezien hebben, is Bangko' de bakermat geweest van de To i Rampi'. Op een heuvel aan den Zuidkant van de kleine vlakte (van uit het dorp Zuid met 30 gr. West), die Saroni heet, staat een steen, die 1.65 M. boven den grond uitsteekt; aan den voet heeft hij een omtrek van 2.90 M., aan den top van 1.45 M. Het verhaal gaat, dat deze steen is opgericht bij gelegenheid van het huwelijk van een man uit Mangkaloeke (tusschen Waiboenta en Palopo gelegen) met een meisje van Rampi'.

Ten Wetsen, met 10 gr. naar het N., van dezen steen is een heuvel, waarop het voormalige dorp Wawo Moengkoe „Bergheuvel“ heeft gelegen; daar moet nog een platte, ronde steen zijn, ter grootte van een rijstwan. De afstand tusschen Saroni en Wawo Moengkoe bedraagt ongeveer 1 K.M. Eertijds werd bij beide steenen sirih-pinang neergelegd, wanneer men met succes uit den oorlog was weergekeerd. Als het koppensnellersfeest werd

gevierd, werd daar een buffel geslacht. Toen ik naar den steen op Saroni ging kijken, volgden vele lieden mij. Allen raakten even den steen aan, en daarna hun voorhoofd. Men deed zoo, zei men, omdat men anders hoofdpijn zou krijgen (men doet zoo bij alle voorwerpen, waarvan men vreest, dat er een magische kracht van uitgaat). Aan al de genoemde steenen gaf men kennis als men ten oorlog trok.

Volgens mijn zegslieden waren er van die heilige steenen in de voormalige dorpen Kinero, Rooni, Kadědoea en Koronia. Die in het stamdpop Lowa moet 2 M. hoog zijn geweest. Deze steenen stonden vóór den tempel (*doehoena*). Ze heeten *watoe woerani* „dappere steenen” of „steenen van de *woerani*-geesten”. Als de vijand in aantocht was, stak men er een *tile*-stengel bij in den grond, waaraan reepjes foeja werden gebonden. Men slachtte dan een hoen, smeerde van het bloed aan den steen, en daarbij sprak men: „Houd den vijand tegen!” Bij het uittrekken naar den vijand gaf men hiervan kennis aan den steen; en als men uit den strijd was teruggekeerd en succes had gehad, legde men een stukje menschenscalp op den steen. Ook bij het groote *kasawea*-feest offerde men daar, maar niet bij het *mombantoe* en voor den landbouw. Deze steenen dienden dus alleen voor oorlogsdoeleinden.

Tede'boë'.

120. *Allerlei steenen.*

Zooals we gezien hebben, waren de oude dorpen der To Rampi' op heuveltoppen gelegen, Hinopoe naar het Zuiden, en Biri' naar het Noorden, totdat men zijn woonplaats in het midden van de vlakte heeft gemaakt, te Tede'boë' „varkensdrek”. Ofschoon deze plek vol steenen ligt, is er geen enkele bij, die vereering geniet.

Aan het Noordeinde van de sawahs in Rampi', daar waar heuvels de lange, smalle vlakte afsluiten, waar doorheen de Komali-rivier of Oewai i Rampi' zich een weg baant, staan drie steenen. Twee ervan, die recht overeind staan, en meer dan vier M. hoog zijn, hebben blijkbaar vroeger één geheel uitgemaakt, te oordeelen naar de breukvlakten, die naar elkaar toe zijn gekeerd. De omvang dezer steenen bedraagt ook 4 M. Ongeveer 10 M. ervan verwijderd, staat een derde steen, die den vorm heeft van een vrij regelmatig vierzijdig prisma, 2 M. boven den grond, met een grondvlak van 1 M. in het vierkant. Deze regelmatige vorm en het gladde bovenvlak doen vermoeden, dat aan dezen steen is gehouwen.

Aan dezen steen wordt door den *topesomba* „aanroeper” om rijst gevraagd. Daarom heet de steen *watoe mpoihi* „de steen die inhoud (den korrel) geeft”; of *ihi watoe* „inhoud (korrel) als steen (zoo hard)”. Bij mijn bezoek in 1918 vond ik aan de Noordzijde ervan een offerstok (*takala'*). Bij het planten van de rijst, en als men deze gaat snijden, slacht men er een hoen, waarbij Boeriro', den rijstgod om zegen wordt gevraagd.

In genoemd jaar vond ik aan den voet van den heuvel twee terrassen van steenen aangelegd, waarop huizen stonden. In '27 waren die er niet meer.

De beide andere steenen zouden vroeger buffels zijn geweest, die op het woord van een heksenmeester in steen werden veranderd. Hierheen worden de buffels gedreven, als ze worden gewijd om hen te vrijwaren voor ziekten, en om ze voorspoedig te doen jongen. De steenen heeten daarom *watoe baeola* „buffelsteenen". Op den heuvel, aan welks voet ze staan, heeft het dorp Tinanoë gelegen.

De *ihī watoe* doet alleen dienst voor den landbouw in het noordelijk deel van de vlakte. Voor het zuidelijk deel heeft men een steen op den berg Penoa. Deze steen is een paar M. hoog, en heeft een hals en kop, ongeveer aldus: Om het gewas te doen gelukken, neemt men aarde van onder den steen weg, en strooit deze over de te veld staande rijst.

De steen, die over het middendeel van de vlakte de wacht houdt, bevond zich op den berg Bokoekoe; hij is er echter niet meer, en men kon mij de reden voor zijn verdwijnen niet opgeven. Maar nog steeds haalt men aarde van de plek waar hij heeft gestaan, en strooit die over het gewas. Verder treft men in elk sawahcomplex een steen aan, waarbij reepjes foeja worden opgehangen. Elke landbouwgemeenschap heeft een *topolole'i*, die de reepjes foeja aanbrengt, en de offers neerlegt. Op de droge akkers gebruikt men zulke steenen niet.

Op den berg Paoeha' eindelijk is nog een steen, waar men offers brengt, ten einde de rijstvogels van het gewas weg te houden.

Ook in de vlakte van Tede'boë' had elk dorp zijn *watoe woerani*, lange overeindstaande steenen, die vóór den tempel, *doehoena* stonden. Eén van de grootste is zeker wel die van Kowala', een dorp, dat een 200 M. bijna Oost van Tede'boë' heeft gelegen. Op het hoogste punt van den heuvel, waarop dit dorp lag, ziet men nog de overblijfselen van een wal van riviersteenen. Binnen deze ruimte lag het huis van den hoofdman, *těkěi*. De *watoe woerani* van Kowala', die 2.5 M. boven den grond uitsteekt, en in het midden waar hij het smalst is, een omvang heeft van 2 M., stond aan de Westzijde van den tempel (alle tempels hebben hier slechts één toegang, en wel aan den Oostkant). Als men ten oorlog ging, vroeg men dezen steen om voorspoed, en als men terugkwam, offerde men er een stukje scalp (*olihi*) van den verslagen vijand.

Houten Beelden.

Voordat wij een poging wagen om de beteekenis, die de steenen beelden voor hun makers kunnen hebben gehad, op te sporen, moeten wij eerst weten, met welke bedoeling het huidig levende geslacht der West-toradjas beelden van hout heeft gemaakt. Zulke beelden zijn gevonden in Napoe. Bada', Leboni en bij de Koro-groep (de To Tolee).

121. *Napoe.*

In de landstreek Tawailia zijn geen houten beelden gevonden. Alleen liet het toenmalige Hoofd, Tama ni Paroeda, mij een porseleinen Chineesch Boeddhistisch beeldje zien, dat den naam draagt van Sangia. Het beeld houdt een kruik tegen de borst gedrukt, waarvan het bovendeel, vermoedelijk de tuiten, is afgebroken. De menschen zien in de kruik het lichaam van een kind zonder hoofd, dat de moeder (het beeld) in de armen houdt. Het verhaal zegt, dat een jachthond eens ongewoon te keer ging. Toen de jager hem volgde, zag hij een vrouw bezig haar kind te baden. De hond greep het kind, en zodoende brak het hoofd van het kind af. Het beeldje wordt als een soort fetisj gebruikt; voor de kennis van het volk heeft dit voorwerp van vreemden oorsprong geen waarde.

In de voormalige hoofdplaats van Napoe, Lamba, waren eenige houten beelden, die voor een deel in Limbo, een der drie dorpstempels van Lamba, voor een ander deel in een woonhuis werden bewaard. Het meest bekende van deze beelden was Mogente; dit stelde een vrouw voor, en het werd ook voornamelijk door vrouwen vereerd. Het beeld bevindt zich nu in het museum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Het werd gesneden door zekeren Nggoli, of liever vernieuwd, want er was reeds een Mogente, maar dit beeld was door den tijd vergaan. Het nu bestaande is van *dopi*-hout (Bare'e: *bala'ani*); het stond aan de Westzijde van den tempel op een rek (*lampaa*). Om het hoofd is een lap opgevouwen foeja gebonden met naar achter hangende slippen, op de wijze zooals de vrouwen in Poso den hoofddoek plegen te gebruiken. Verder draagt het beeld twee opgevouwen lappen foeja, kruiselings over schouders en borst. Op deze wijze plegen vooral mannen hun draagsarong aan te leggen, wanneer ze er, op weg zijnde, geen last van willen hebben, en er niets in te dragen hebben; ook als men met den vijand slaags raakte, droeg men de draagsarong op deze wijze.

Er zijn menschen, die beweren, dat men Mogente gekocht heeft van Woeasa, d.w.z. dat het beeld vroeger in Woeasa zou zijn geweest, maar dat het sedert naar Lamba is overgebracht, opdat de menschen aldaar er de zegeningen van zouden genieten. Bij het beeld behooren ook een aantal plankjes van 53 mm. lengte en 24 mm. breedte, waarin aan beide zijden twee gezichten zijn gesneden. Aan het eene einde is een oogje in het hout uitgesneden, waaraan het plankje aan het beeld kan worden opgehangen. Deze plankjes heeten de „kinderen” van Mogente.

Het beeld deed alleen dienst bij het *panoembai*, een feest, dat dient om aan kleine kinderen levenskracht te geven of om die levenskracht op de kinderen te bevestigen. Dit feest duurt drie dagen: op den eersten dag komen de ouders, voor wier kinderen het offerfeest wordt gegeven, samen; daarom heet deze dag *mengkahi* „opklimmen”, n.l. in den tempel. Op den tweeden dag worden eenige buffels geslacht, en doen de sjamanen hun werk. Op den derden en laatsten dag werd o.m. het beeld Mogente aangekleed, *metodeki*; dit bestond hierin, dat de moeders der kinderen, die aan

het feest deelnamen, een reep foeja, die voor de helft roodgeverfd, voor de andere helft wit gelaten was, tusschen de over de borst gekruiste sarong van het beeld staken, zoodat dit omringd was door een dikke laag van deze reepen foeja, want de reepen van vroegere feesten liet men er aan zitten. Bij de foeja was ook een klein pakje met gekookte rijst en ei gevoegd. Eerst nadat deze plechtigheid aan het kind voltrokken is, wordt het gerekend sterk genoeg te zijn om aan de invloeden van het leven weerstand te bieden; eerst na dit feest mag het kralen dragen. Sommigen beweren, dat Mogente ook kinderzegen geeft; dit wordt door anderen ontkend, maar de afbeeldingen van kinderen, die er aan gehangen werden, bewijzen wel, dat Mogente gerekend werd invloed te hebben op de vruchtbaarheid.

Mogente had ook een echtgenoot, die door sommigen Koelili wordt genoemd, door anderen Tangkoero. Den laatsten naam dragen ook andere beelden, zooals we zien zullen. Dit beeld is verdwenen. Het stond aan de Oostzijde van den tempel. Men zegt, dat het bij gelegenheid van het bovengenoemde *panoembai* ook „aangekleed” werd, maar de meeste aandacht werd toch aan hem geschonken, wanneer men uit den oorlog was teruggekeerd: dan werden stukjes gedroogde menschen-scalp van den verslagen vijand met houten pennen op het beeld gespijkerd. Ook gaf men hem kennis, als men voornemens was uit snellen te gaan. Koelili of Tangkoero werd dus meer door de mannen gediend.

De heer P. ten Kate bezat een houten beeld, dat aan den eenen kant een man, aan den anderen een vrouw voorstelde. De menschenfiguur is 24 c.M. lang, en staat op een buffelkop, die uit één stuk met het beeld is gesneden. Dit beeld was uit den tempel Limbo in Lamba afkomstig, en draagt ook den naam van Tangkoero. Aan dit beeld met twee aangezichten werd alleen aandacht geschonken, wanneer men van een sneltocht was teruggekeerd. Dan bond men *kapando*- en *tamambali*-bladeren aan het beeld vast; deze twee bladersoorten spelen een rol bij het terugkeeren van een koppensnellerstroep. Terwijl elke krijger zijn blad aan het beeld bevestigde, sprak men: „Opdat ik voorspoed hebbe, als ik weer ga snellen”. Als men dan opnieuw uittrok, werden enkele van de oude bladeren van dit beeld meegenomen. Deze bladeren werden van het beeld genomen aan den kant waarheen men zich wilde begeven. Ging de tocht bijv. naar Poso, dan werden ze van de Oostzijde van het beeld afgenomen. Stukjes scalp werden er niet op vastgenageld. Dit beeld moet in het midden van den tempel hebben gehangen.

Er waren nog drie houten beeldjes in het bezit van den heer ten Kate. Eén ervan, dat 15 c.M. lang is, staat evenals Tangkoero op een buffelkop, en stelt een man voor. Het tweede beeldje is 12 c.M. lang, en het derde 10. Deze twee verbeelden vrouwen; op de borst zijn figuren gesneden, die misschien een tattooage-teekening moeten voorstellen. Deze beeldjes heeten *toliri*, en zijn niet afkomstig uit een tempel, maar ze werden bewaard in twee woonhuizen, waarvan de bewoners voor deze poppetjes zorg droegen. Eén ervan verbleef het laatst in de woning van Oemana nDenga, waar

het midden aan den zolderbalk hing. Men kent den naam van den vervaardiger dezer poppen niet meer. Men weet alleen, dat hij tot den stand der *kabilaha* behoorde. Als men Oemana nDenga noemde, werd er altijd bijgevoegd: „Hij was een van de nog weinige echte To Pekoerehoea”.

Als men van een sneltocht was teruggekeerd, bond men om deze beeldjes van de bovengenoemde bladeren. Bij het ridderfeest (*pobelo*) werden er ook reepjes foeja als offer aan gehangen. Als men uit den strijd was teruggekeerd, klommen de deelnemers aan den tocht eerst op in den grooten tempel, Howa; vandaar begaf men zich rechtsom gaande naar de *toliri*, om tenslotte de tempels Limbo en Bide een bezoek te brengen.

Een ander houten beeldenpaar is afkomstig uit Tamadooe (Winoea). Het bevindt zich thans in het museum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Het zijn een mannelijk en een vrouwelijk beeld van 27.5 c.M. lengte, die op hetzelfde voetstuk (6.25 c.M. breed) staan, waardoor ze aan elkaar verbonden zijn. Het draagt den naam van To sinongi „de opgeborgenen” (de in het kamertje opgesloten). Zoo'n beeldenpaar schijnt vroeger in meer tempels in Napoe te zijn geweest, en overal heeten die poppen To sinongi. Wanneer het koppensnellersfeest gevierd werd, gaf men dit beeldenpaar te eten. Men noemt ze *anitoe warani*, de dappere geesten, die medetrokken in den strijd. Ze bewaakten het dorp; maar herstel van zieken werd nimmer van hen gevraagd.

Oemana Mora, distriktshoofd van Napoe, vertelde mij van een houten beeldenpaar in één der tempels van Lamba, man en vrouw; de eerste heette Towana, de tweede Toeta, beide namen beteekenen „boschmensen”, en er worden geesten in de wildernis mee aangeduid. Anderen weten van geen houten beelden, dan de boven opgenoemde. Daar Oemana Mora niet in Lamba heeft gewoond, kan hij met die beelden dezelfde hebben bedoeld, die anderen Tangkoeriro noemen. Ze deden dienst, vertelde hij, bij het meergenoemde feest *panoembai*; de afgehouden staart van den geofferden buffel werd dan tegen den mond van Towana gedrukt, opdat hij er het bloed uit zou kunnen zuigen. Dit beeldenpaar moet verdwenen zijn. Het kan ook een paar zijn als de genoemde To sinongi.

Het is niet van belang ontbloot, dat volgens algemeen getuigenis in de tempels Howa en Bide nooit beelden zijn geweest.

De heer P. ten Kate heeft eens in een door hem geopende kalamba (de *watoe mombetaoepe*) een beeldje van ongebakken klei gevonden, dat in de houding der armen veel overkomst vertoont met de menschenfiguren, die op enkele kalamba's of het deksel ervan zijn uitgebeeld. Men wist er niets van te vertellen, maar naar aanleiding hiervan deelde iemand mij mede, dat er vroeger te Lamba een beeld van klei moet zijn geweest, dat den naam droeg van Taoe-taoe mabaa „lichtend beeld”. Dit zou een voorstelling zijn geweest van Toroa, den stamvader (anderen zeggen stammoeder) van de bewoners van Napoe. Men vertelt er het volgende van: Toen de To Pekoerehoea in het land kwamen, verkeerden ze in het onzekere, waar ze hun dorp zouden plaatsen: in Biro, in Powatoea of op

den heuvel Pekoerehoë. Toen spraken ze af, dat ze die plek zouden nemen, waar den volgenden morgen het eerst de rook van vuur te zien zou zijn, want het leemen beeld zou het vuur aanblazen daar, waar het zou willen, dat men ging wonen. Dit bleek de plek Biro te zijn, en dus stichtte men daar zijn dorp. Op mijn vraag of men in dezen tijd nog wel eens beeldjes van leem had gemaakt, antwoordde mijn zegsman: Neen, want er zijn geen echte To Pekoerehoë meer.

Wel zijn in den lateren tijd wel eens kleine buffels van leem gemaakt. Deze werden gebruikt bij het wijdingsfeest der buffels. Tegenwoordig maakt men die modellen van buffels van groote lemons, waarin stokjes worden gestoken, die de pooten en de horens moeten voorstellen. Men laat de buffels deze nagemaakte diertjes vertrappen, waardoor men meent, dat de buffelkoeien veel jongen zullen werpen. Aan de buffels van klei werden ook krabben van klei toegevoegd, omdat deze dieren de vruchtbaarheid heeten te bevorderen.

Hier moet ook worden vermeld, dat Oemana Paroëda, het Hoofd van Tawailia, een wit beeldje van aardewerk (porselein?) bewaarde, dat een zittend mensch voorstelt; hij houdt in den rechterarm een kruik geklemd, waarvan het oor is afgebroken. Men houdt dit voor het beeld van een vrouw, die een kind in den arm draagt. Men noemt het beeldje *sangia*, en men vertelt ervan, dat het voor een hond vluchtte, die het tenslotte greep. Sommigen beweren, dat zulke beeldjes wel in Koro oee gevonden worden (zie boven).

122. *Besoa*.

In Besoa weet men niets van houten beelden af; men beweert ze ook nooit gehad te hebben. Het is echter mogelijk, dat de To Besoa hun beelden en de herinnering er aan en den smaak er voor zijn kwijt geraakt gedurende hun gedwongen verblijf in het Sigische (Sibalaja), in welken tijd zij sterk onder Mohammedaanschen invloed hebben gestaan.

Op de trap van den tempel te Bariri' zijn twee menschenfiguren uitgesneden, aan de eene zijde een man, aan de andere een vrouw.

123. *Bada'*.

In Bada' zijn geen groote houten beelden gevonden, als in Napoe en Rampi', wel kleinere. Zoo vond de heer P. ten Kate een houten pop van 25 c.M. lengte en 10 c.M. breedte in den tempel te Boelili; hij maakte een schets van het beeldje, die verloren is gegaan. Men wilde er hem toentertijds niets van vertellen, en toen ik enkele jaren later er naar vroeg, was het beeld verdwenen.

Gelukkiger was ik met een houten poppetje van 15 c.M. lengte, dat in het bezit gekomen was van den heer J. Woensdregt. Het was afkomstig uit een van de tempels te Bakekaoe. Het was gemaakt door den grootvader van zekeren Amana Sodanga te Boelili. Het poppetje stelt een vrouw voor, en het draagt den naam van Todongkilo. Het had een plaats gehad in den

Z.O. hoek van den tempel. Alle oudere vrouwen, die rijst gingen snijden, bonden een reepje (*pampeninia*) witte foeja om het middel van de pop bij het begin van den oogst; er werd niets bij gesproken of geofferd. De pop mocht niet van haar plaats worden genomen; als men dit deed, zou de rijst door muizen worden gegeten. Het beeldje was de *anditoe pare* „rijstziel”, wel te onderscheiden van Toempoe nieo, de eigenaar, godin, van de rijst.

Van menschenfiguren, die in stijlen of balken van tempels zijn uitgesneden, zijn mij geen voorbeelden bekend. Wel bevond zich eertijds in het meergenoemde Boelili een houten zetel, waarin op den achterkant van de leuning de figuur van een vrouw is uitgesneden. Zoo'n beeltenis geniet echter geenerlei vereering, en moet alleen beschouwd worden als een uiting van kunstzin. Deze zetel kwam in 't bezit van den heer A. Grubauer, die er in fig. 281 een afbeelding van geeft in zijn boek „Unter Kopfjägern in Central Celebes”.

In Bada' maakte ik kennis met een merkwaardig gebruik van houten beelden. Tegen het einde van het *moliwa* of wijdingsfeest van sjamanen namelijk, worden er zooveel beeldjes van hout gesneden als er nieuwe sjamanen gewijd zijn. Deze beeldjes dragen den naam van *sangia*. Hoe dit in zijn werk gaat, is in hfdst. IX, 7, beschreven. Alleen worde hier medegedeeld wat er met deze houten beeldjes gebeurt na afloop van het feest.

Als de slotmaaltijd van het feest afgelopen is, gaan de trossen dragers en sjamanen, zoowel de leidsters als de pas ingewijden, naar huis; de eersten dragen de *sangia* in hun sarong op den rug naar het huis van hun eigenaars. Thuisgekomen wordt de pop boven in den *haropoe* vastgebonden, de nokpaal, die tegenover den ingang staat. Men zegt dit te doen, om het beeldje buiten het bereik der kinderen te houden, want als dezen de pop eenig leed doen, zal er ziekte in huis komen. Wanneer de sjamaan verhuist, gaat de *sangia* mee, en als de eigenaar sterft, wordt hem (haar) de *sangia* meegegeven in de kist.

Wanneer de sjamaan zijn (haar) diensten heeft verleend bij het *moliwa* of sjamanenfeest, bij het *mowahe' tampo'*, of het met bloed besprenkelen (vruchtbaar maken) van den grond, en het *mosoesa tambi* of de huisinwijding, neemt ze van dat feest een kleinen bamboe koker mede van een span lengte, in welks groenen bast figuren zijn gekrast, en waarvan de opening is gesloten met 7 *ara'*-stengels (*Scleria scrobiculata*), een kruid, dat veel gebruikt wordt bij het verdrijven of op een afstand houden van booze geesten of kwade invloeden. Zoo'n bamboetje heet *tatamboe'a*, de verkleinende vorm van *tamboe'a*, de naam van de bamboesoort, waarvan het kokertje is gemaakt (de echte of water-bamboe, omdat men van dit soort watervaten maakt). Er wordt alleen een weinig palmwijn in den koker gedaan.

Thuisgekomen van het feest, bindt de sjamaan dit bamboetje aan de *sangia* vast. Het aantal kokers kan dus groot worden, wanneer de eigenaar

van de *sangia* veel bij genoemde plechtigheden wordt geroepen. Het meebrengen van zoo'n bamboe kokertje heet *rapampalangoea*, wat men ook zegt, als men een of ander eten van een feest voor de achtergebleven kinderen thuis brengt. Als de eigenaar van de *sangia* begraven is, worden deze kokertjes boven op het graf gelegd.

Welke gedachten hebben de To Bada' over deze *sangia*? Men zegt: dat beeld is de goede geest (*anditoe*) van de sjamaan, die in haar komt en haar bij het werk helpt. Zoolang de *sangia* in huis is, zal die goede geest zich niet ver verwijderen, want de *sangia* is de broer (zuster) van de sjamaan. De *sangia* is de woonplaats van dien goeden geest. De sjamanen van de andere soort, het *monoentoe Lamboe'*, dat in Bada' gevonden wordt, hebben geen *sangia*; zij gebruiken in huis een *alaha*, d.i. een van bamboe latjes gevlochten vierkant rekje, dat aan het dak opgehangen wordt; hierop heet de goede geest te wonen.

Het is duidelijk, dat de *sangia* beschouwd wordt als een deel van den priester (priesteres) zelf: het beeldje wordt met hem (haar) begraven, terwijl de utensiliën, die hij (zij) gebruikt bij het werk, niet begraven mogen worden, maar dadelijk na zijn (haar) dood overgaan aan een familielid, dat zich aan het priesterwerk wijdt. De *sangia* is de verstoffelijking van het innerlijk, van den geest van den priester (priesteres); zijn (haar) innerlijk wordt buiten het lichaam in dit beeld geprojecteerd. Dit blijkt ook nog hieruit, dat priesters (priesteressen) zich wel twee- of driemaal op zoo'n *poliwa*-feest laten wijden, zich als het ware laten vernieuwen, sterker maken; dan wordt er bij elke herhaling weer een nieuwe *sangia* gemaakt.

124. *Rampi'*.

Terwijl ik in het eigenlijke *Rampi'* niets van het gebruik van beelden heb kunnen ontdekken, vond ik een beeldenpaar in den tempel van Leboni, een dorp, dat vermoedelijk door immigranten uit Bada' is gesticht. Dit beeldenpaar draagt hetzelfde karakter, als die welke boven beschreven zijn van den tempel te Lamba (Napoe). Van deze beelden, van welke de een een man, de ander een vrouw voorstelt, weet men nog te vertellen, dat ze door een slaaf, Ta'aloempia genaamd, uit *korowonia*-(Bada': *karawania*-) hout zijn gesneden. Hij maakte ook een groote trap voor den tempel.

Toen Ta'aloempia de beelden in het geheim in het bosch had gemaakt, gaf hij hiervan kennis aan zijn meester, den grootvader van Amana Beto, een man, die ongeveer in 1870 geboren zal zijn. Hij vroeg zijn meester om eenige maagden het bosch in te zenden om de beelden te halen. Dit gebeurde, en de meisjes brachten ze in den tempel (*doehoenga*), waar ze op een rek aan de Oostzijde geplaatst werden. Ze mochten nimmer daarvan afgenomen worden, maar men klom tot hen op om ze te kleeden en aan hen te offeren.

Het mannelijke beeld draagt den naam van Lantandoe; het heeft op het hoofd de *sanggori*, een spiraalvormig versiersel, dat voor het gewone

gebruik van koper is gegoten; voorvechters bonden zich dit voorwerp in het lange haar, als teeken van dapperheid, wanneer ze ten oorlog trokken. Bij het beeld is dit versiersel uit hetzelfde blok hout gesneden, waarvan ook het beeld is gemaakt.

Het vrouwelijk beeld heet Bambawalo. Uit hetzelfde blok hout zijn het beeld en een zonnehoed (*toro*, Bare'e *toroe*), die het op het hoofd heeft, gesneden. De zonnehoed wordt bijna uitsluitend door vrouwen gedragen, vooral tijdens het snijden van de rijst.

Toen de beelden goed en wel in den tempel geïnstalleerd waren, zei de maker ervan tot zijn meester: „Deze beelden heb ik gemaakt als plaatsvervangers van mijzelf, opdat ik uw slaaf niet meer behoef te zijn”. De meester durfde iemand, die in staat was zulke beelden te snijden, die voortaan door het volk vereerd zouden worden, niet meer als slaaf te houden, en verklaarde hem vrij.

Beide beelden spelen bij twee gelegenheden een rol: Wanneer men zijn drogen akker ging aanleggen, klom elk gezinshoofd naar de beelden op, en hechtte aan elk ervan een reep foeja, zoodat beide beelden door een bos of rok van foeja-reepen omringd waren, toen de inwoners van Leboni ze bij hun overgang tot het Christendom aan hun zendeling, J. Woensdregt, overgaven. Men vraagt de beelden het gewas te doen gelukken.

De tweede gelegenheid, waarbij men naar de beelden omzag, was als men ten strijde trok; dan klom een der voorvechters (aanvoerders) op het rek, en gaf hun kennis van het voornemen om er op uit te gaan; hierbij werd den beelden gekookte rijst en ei aangeboden, en hun werd gevraagd om voorspoed bij de onderneming te geven. Wanneer de beelden zagen, dat de krijgers een vijand hadden verslagen, hieven ze in den tempel den krijgskreet aan, vertelt men. Was men van den vijand teruggekeerd, dan was het eerste wat men deed aan beide beelden een stukje scalp van den verslagen vijand te spijkeren. Beide beelden zijn dan ook met stukjes menschenhuid overdekt.

We zien hieruit, dat deze beelden het geluk en den voorspoed van het dorp verzekerden.

Ze stonden niet toe, dat paardevleesch en de groentensoorten *tampa'i* en *bate'a* in den tempel werden gebracht. Er wordt verteld, dat eens een gezelschap To Raa van Masamba in den tempel verblijf hield. Deze menschen zijn gewend paardevleesch te eten, en ze hadden er ook van in het gebouw gebracht, dat ze bij het vuur roosterden. Toen sprong het mannelijk beeld van zijn verhooging af (het viel naar beneden?), en in dienzelfden nacht werd het heele gezelschap ziek. Eerst toen het Hoofd van Leboni het beeld een offer had gebracht van gekookte rijst en ei, werden de menschen weer beter.

Uit Leboni is ook een klein houten beeldje afkomstig, dat bij een verhuizing uit de oude woning te voorschijn kwam. Het stelt een man voor met een muts op, waaraan buffelhorens, een gewoon versiersel van voor-

vechters. Hij draagt knoppen in de ooren, een versiersel, dat in de bergstreken in vroegeren tijd meer door mannen dan door vrouwen werd gebruikt. De schelpen boven de ooren van het beeld moeten de ooren van het buffelmotief voorstellen. In de linkerhand houdt hij een schild vast; de rechter is leeg. Men kon of wilde den zendeling niet vertellen, waarvoor het beeldje gediend had, maar we hebben er zeer waarschijnlijk een *sangia* van een priester in te zien.

125. *Paloe-baai en -vallei.*

Om de Paloe-baai en in en om de Paloe-vallei, heb ik nimmer iets kunnen ontdekken van houten beelden, die op de eene of andere wijze werden of worden vereerd (de poppen van hout, arenvezels, pisangstam en derg., die als plaatsvervanger voor een ziek mensch worden gemaakt, behooren niet onder deze groep thuis). Het is mogelijk, dat ze er vroeger wel zijn geweest, maar dat de Islaam ze heeft doen verdwijnen; de Bare'e sprekende Toradjas evenwel, die den invloed van den Islaam slechts in zeer geringe mate hebben ondervonden, hebben ook nimmer beelden in den gewonen zin des woords gehad.

126. *Koelawi-groep.*

Het eerste wat in dit westelijk deel van Midden-Celebes aan beelden doet denken, vindt men eerst ten Zuiden van Koelawi. Ongeveer halfweg Koelawi-Gimpoe zag Dr. W. Kaudern op een kleine vlakte, waar het gehucht Noenoe boela gelegen was, vóór een huis een paar poortpalen staan, waaraan aan het boveneind een menschenhoofd gesneden was. Ze troffen hem, omdat hij nimmer snijwerk van dat soort in Koelawi had gezien (Kaudern 1, I, 339; pl. 101 op bl. 340 is een afbeelding van die palen). Bij mijn herhaalde bezoeken daar ter plaatse in latere jaren, heb ik die palen niet meer aangetroffen.

Kaudern vertelt ook, dat in Bolapapoe vroeger twee houten beelden geweest moeten zijn, die twee oude mannen zouden voorstellen; deze waren echter door den toenmaligen Controleur van Paloe meegenomen. Hiernaar vragende, wist men mij er niets meer van te vertellen, zoodat niet gezegd kan worden, welke rol deze beelden in het leven dezer menschen hebben gespeeld. Vermoedelijk zijn de palen met menschenhoofden alleen als uitingen van kunstvaardigheid op te vatten.

In Toro zijn de figuren van een man en een vrouw boven aan een der trappen van den tempel uitgesneden, terwijl de andere trap met paardekoppen versierd is. Op pl. 166 van het eerste deel van Kaudern's werk, staan beide menschenfiguren afgebeeld; het mannelijk beeld heeft het horenmotief als versiering op het gelaat; de vrouw heeft den gebruikelijken haarband om het hoofd. Om hals en schouders zijn groeven uitgesneden, die vermoedelijk halskettingen moeten voorstellen. Pl. 168 geeft de paardekop-versiering te zien (zie ook Kaudern 2, fig. 113).

In den tempel van Bola, op het eilandje in het Lindoe-meer, was een

trom, met snijwerk versierd, waarop ook een menschenfiguur met een grooten penis was te zien (Kaudern 2, fig. 96).

127. *Koro-groep.*

Opmerkelijk is, dat wat de Koro-groep aangaat, enkele beelden gevonden worden in den tempel van Peana, het dorp waar immigranten den meesten invloed hebben gehad. Daar staan een paar uit hout gehouwen, slecht uitgevoerde menschelijke poppen, aan weerszijden van den ingang. Verder is er nog een beeld, dat een man voorstelt, aan een stijl van den wand vastgemaakt. Deze heeft op het hoofd het horenmotief (Kaudern 1, I, 398). Bij navraag naar deze beelden zei men mij, dat men ze alleen voor eigen plezier gesneden had, maar ik vermoed, dat ze dezelfde beteekenis hebben als de beeldenparen, die we van Napoe en Rampi' (Leboni) hebben leeren kennen.

In hetzelfde Peana vond Kaudern op een wand een menschenfiguur uitgesneden, die voorzien was van een abnormaal grooten penis (Kaudern 2, fig. 44 H). Ook uit den tempel van Kentewoe beeldt Kaudern een in den N. gevel van dat gebouw uitgesneden menschenfiguur, voorzien van een sterk ontwikkelde vagina (Kaudern 2, fig. 126 C).

Verder vond Dr. Kaudern in den tempel te Poraelea twee menschenbeelden van hout, een man en een vrouw voorstellende; deze waren boven den westelijken ingang aan het dak vastgemaakt. Men stond deze beelden aan den bezoeker af, zoodat ze zich in zijn verzameling bevinden. Kaudern is nog te weten gekomen, dat dit beeldenpaar een gunstigen invloed uitoefende op de vruchtbaarheid, wat juist moet zijn (Kaudern 1, I, 448; een afbeelding vindt men in Kaudern 2, fig. 156).

Een ander beeld, dat ook in zijn bezit overging, vond Dr. Kaudern in den tempel van Pangana; het stelt een vrouw voor; het rechterbeen is afgebroken; in de vagina steekt een penis (Kaudern 2, fig. 159).

Ook in het Koro-gebied komen tal van in hout gesneden phallus-figuren voor op wanden, palen en balken, zoowel van tempels als van woonhuizen. Een aantal ervan vindt men afgebeeld in de fig. 44 en 45 van Kaudern 2. Verder fig. 126, 134.

Overzicht

van hetgeen aan Steen en Koper, aarden lijkurnen en houten beelden in andere deelen van Celebes gevonden wordt.

Om eenige gevolgtrekking uit de bovenstaande gegevens te kunnen maken, ten opzichte van de vermoedelijke makers van de steenen oudheden en aarden potten, is het noodig meer te weten van de verspreiding ervan over Midden-Celebes en de daaraan verbonden schiereilanden. Wij wenden ons daartoe 't eerst tot de Zuid-toradagroep, na vooraf nog rondgekeken

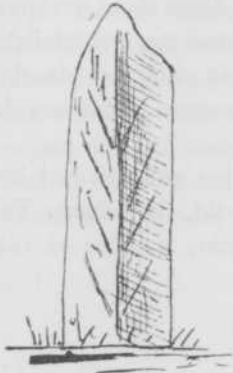
te hebben bij de To Seko, een volkje, dat moeilijk bij het Toradja-volk is in te deelen.

Pada-Seko.

128. Dorpssteenen.

In Pada-Seko heeft elk dorp zijn dorpssteen of -steenen, die hier den naam dragen van *hatoe dehata* „geestensteen“. Soms is het een enkele steen, dan weer zijn het er twee of meer.

De steen te Lodang is ongeveer een meter hoog boven den grond, en er is niets bijzonders aan op te merken. Hij staat ten W. van het huis van den Tobarra (het Hoofd), waarheen hij werd overgebracht, nadat de vorige woning was afgebrand. Het Hoofd Tabahi (Ambe Tarongkong) voegde er later een steen aan toe, die hem in den droom was aangewezen. Hij hoorde namelijk in den droom een stem tot hem zeggen: „Waarom neemt ge wel mijn bekleeding weg, maar mijzelf laat ge liggen?“ Men was op dat oogenblik aan het wegwerken, en toen men, een heuvel afgravende, een steen vond, begreep men, dat deze het moest zijn, waarvan aan het Hoofd mededeeling was gedaan in den droom. De steen werd dus meegenomen, en kreeg een plaats naast den *hatoe dehata*. Hij kreeg den naam van *tomasaha*. De *hatoe dehata* waarschuwt wel tegen naderende gevaren, maar men bracht er niet de hoofden heen, die men van den vijand had genomen. Bij verschil-

Steen te Wono
(Pada-Seko).

lende gelegenheden wordt bij den steen een feest gevierd, zooals bij den aanvang van het akkerwerk, wanneer beloofd wordt er een varken te zullen slachten, als het gewas gelukt. Dit feest voor de rijst, na afloop van den oogst, heet *soemajana hea*. Een bamboe staak wordt dan bij den steen opgericht, waarin de veeren van het offerhoen worden geklemd. De offerplaats, die men bij zulke feesten er bij opricht, heet *pasepi*.

De steen in het dorp Wono is hooger: 1.80 M. boven den grond, en 57 c.M. breed; over de heele lengte loopt een rug; van boven eindigt hij in een punt. Bij mijn laatste bezoek aan die streek, in 1927, vond ik er enkele bamboe offerstaken (*takala*) bij geplaatst; deze staken waren van boven gespleten en daarin had men twee stokjes in kruisvorm geklemd; enkele kleinere steenen lagen er voor. Bij sommige gelegenheden verzamelt de bevolking van het dorp zich om den steen, er wordt dan een offerstelling opgericht, waarop aan de geesten te eten wordt gegeven. Vooral als de rijst niet al te goed gelukt is, maakt men hier een offerfeest, *mamala*, een woord om het aanroepen van de geesten in het algemeen aan te duiden. Eenigen eerbied toont men niet voor den steen. Kleine kinderen doen er

hun gevoeg bij, zonder dat hun dit wordt verboden. Men heeft geen vrees voor den steen.

Deze steen staat evenals te Lodang, ten Westen van het huis van het hoofd (*tobara*). Aan de Oostzijde ervan ligt een aantal kleinere steenen. In 1919 telde ik er tien, in 1927 vijf. Men vertelde, dat er wel eens van verdwenen, maar dan wordt het aantal met gewone keien uit de rivier aangevuld. Deze steenen zijn met een vierkant heininkje (*kasa*) omringd. Ze dragen den naam van *pampakaneang dehata* „de plek waar aan de geesten te eten gegeven wordt”. Men vertelde, dat bij den grooten steen vooral geofferd wordt voor landbouwaangelegenheden, terwijl de kleinere steenen een rol spelen bij huiselijke plechtigheden, in het bijzonder bij het *maboea'*-feest.

In het voormalige dorp Amballong vond ik in 1919 ook twee steenen, waarvan de eene de *hatoe dehata*, terwijl de andere steen gehaald was uit de woning van het overleden Hoofd, welke woning na diens dood verlaten was. Dat de eene steen een man en de andere een vrouw zou voorstellen, wist men niet. Bij het *maboea'*-feest wordt het hoofd van het daarbij gedooide slachtoffer eerst tegen den steen gestooten. De steen stond aan de Oostzijde van het voormalige *tobara*-huis.

In Pohoneang eindelijk vond ik den *hatoe dehata* in het gehucht Kalaha, vlak bij de hoofdplaats. Hier woont namelijk het Hoofd, de *tobara*. Tal van bamboe staken, die tot offerstokken waren ingericht, stonden er van een vorig feest omheen.

129. *Sawahsteenen.*

De To Pada-Seko hebben met de To Rampi' gemeen, dat ze ook steenen in de sawahs gebruiken; de plek waar deze zich bevinden, heet *pasodang* „plek waar opgehangen wordt”, n.l. offergaven, want bij alle werkzaamheden op den akker wordt hier geofferd. Men zet er dan een *pasepi* bij, d.i. een bamboestengel met de bladeren er aan, waarin een snee is gegeven; in die snee is een boomblad geklemd, waarin wat gekookte en ongekookte rijst met wat palmwijn is verpakt.

130. *Steenen potten.*

Op ongeveer 1 kilometer afstands vlak ten N. van de pasanggrahan te Wono, is een heuvel, die Isong „stampblok” heet. Dezen naam heeft het bergje gekregen naar een grooten steenen pot, die er ligt; door de menschen wordt hij voor een stampblok gehouden. Deze pot is in drie stukken gebroken; het vat is ruim 1 M. diep; de middellijn van den bodem is eveneens ruim 1 M.; van boven is het vat wijder, maar dit is niet meer na te meten, omdat de stukken uit elkaar liggen. Het grootste afgebroken segment heeft een koorde van 122 c.M., terwijl de pijl 38 c.M. meet. Er bevindt zich een bankje in, waarvan de lengte 70 c.M. bedraagt, en de breedte 18; het ligt 32 c.M. onder den rand van het vat. Volgens de

menschen zou dit het trapje zijn, waarlangs men in het vat afdaalde. Men vertelt, dat dit vat het stampblok is van Taoe bara „groote man“, die de rijst uit den hemel heeft gebracht, en die daar een dorp zou hebben gehad. Verder weet men er niets van te vertellen. Offers worden er niet bij gebracht, en tijdens mijn bezoek aldaar toonde men er niet den minsten eerbied voor te hebben.

Het oude Hoofd (tomakaka) van Limbong (Rongkong) vertelde mij, dat de steenen pot (*isong batoe* „steenen stampblok“) het eigendom was van Talambia, een legendarisch man, die menschen at. Deze zou ook een nederzetting hebben gehad te Kanandede, vanwaar uit hij de onderdanen van Waiboenta bevocht. Bij dit Kanandede moeten ook nog aarden urnen in den grond zijn gevonden.

131. Aarden potten.

Er moeten ook aarden potten bij Wono en Lodang voorkomen, van hetzelfde model als die in Leboni. Men heeft er althans één gevonden. Daar het niettegenstaande het groote grondverzet, dat er sedert de komst van het Gouvernement heeft plaats gehad, bij dien eenen pot is gebleven, mogen we wel aannemen, dat er weinig potten in den grond aanwezig zijn. Ook het bericht omtrent den gevonden pot was zóó weifelend, dat er misschien niet te veel waarde aan mag worden gehecht.

Rongkong.

132. Dorpssteenen.

Evenals de To Raa van Masamba, zijn ook de To Rongkong uit het boven-stroomgebied van de Sa'dan afkomstig; ze spreken dan ook dezelfde taal als de To Raa. Ook ten opzichte van het gebruik van „dorpssteenen“ hebben beide afdelingen van de Zuid-toradjagroep dezelfde gewoonten. Om het karakter ervan te leeren kennen, noem ik enkele van die steenen. Ze dragen den naam van *laso batoe* „steenen penis“.

Bij het dorp Parara staan vier steenen, die door het uitslijpen in stroomend water een grilligen vorm hebben gekregen. Ze heeten vader, moeder en kinderen. Wanneer men met het akkerwerk begint, belooft men hier een offer te zullen brengen, als de oogst gelukt.

Mannelijke en vrouwelijke dorpssteen te Lena.

Bij het dorp Lena zijn het drie stuks: man, vrouw en kind. Bij vele van die steenen, zooals ook hier, is duidelijk te zien, dat men in den vorm overeenkomst heeft gezocht met de mannelijke en vrouwelijke geslachtsdeelen. De steenen, die de vrouw voorstellen, zijn meestal diep ingesneden, terwijl de mannelijke een langwerpigen vorm hebben. Te Tandoeng is het een groote monolith van 1 M. hoog en 2 M. omvang. Dit is de man. Een

eind ervan af ligt een riviersteen, uitgehold, die de vrouw voorstelt; daarbij liggen andere steenen als de kinderen. Enkele heilige planten, *ra'pak-ra'pak*, groeien er bij (in Poso heeten deze planten *pakoemba* en *ikoe masapi*).

Dorpssteen te Tandoeng.

De steenen van Kanandede zijn drie in getal. Men vindt ze niet bij het dorp, maar bij de sawahs. Het zijn riviersteenen, die een geluid hebben laten hooren, alsof ze den kriegskreet aanhieven (*koe-malasi*). Had men zoo'n steen ontdekt, dan ging men een kop snellen, en dan eerst mocht de steen naar het dorp worden gebracht. Ieder menschenhoofd, dat men in den strijd buit maakte, werd eerst naar de *laso batoe* gebracht; men streek er mee over den steen, en daarna over de stapels rijst, die op de sawah stonden; want het was meestal kort na den oogst, dat men uit snellen ging.

De drie steenen van Oeri zijn van dezelfde soort. Velen beweerden hier gehoord te hebben, dat de steen het krijgsgegel aanhief, maar het was heel zwak. Een ander kenteeken, dat men met een *laso batoe* te doen heeft, is, wanneer buffels in een kring om den steen heen loopen; de dieren durven hem niet te naderen. Deze steenen neemt men dan als de vrouwelijke. Het zou ook voorkomen, dat men een steen, dien men gewend was aan den eenen kant van de rivier te zien, op een goeden dag naar de overzijde verhuisd vond. Zoo'n steen wordt dan aanstonds tot dorpssteen genomen. Het overbrengen heeft, nadat men er een kop voor gesneld heeft, met de noodige plechtigheid plaats: het Hoofd of een naverwant familielid van hem moet den steen uitgraven, en hem in een nieuwen doek naar het dorp dragen. Als de vijand in aantocht was, liet de steen het krijgsgegel hooren, en daarmee waarschuwde hij de dorpelingen. De steenen worden met eerbied behandeld; deed men dit niet, dan *maboesoeng*, d.i. men zou door allerlei onheil en ziekte getroffen worden.

Te Limbong staat de *laso batoe* vlak bij de rijstschuur, waar men bij akkerfeesten samenkomt, de *alang kasitoeroean* (ten O. ervan). Ik vond bij dezen steen nog een miniatuur schuurtje op hooge palen, waarin de gesnelde koppen werden bewaard. Dit schuurtje draagt den naam van *alang pa'beloan*, het schuurtje van het koppensnellersfeest.

Ik noem nog Beropa en Kariango, twee dorpen, die gesticht zijn door To Rongkong, die van Kanandede zijn uitgeweken. Ook hier vindt men geen steenen in de sawahs, maar wel den dorpssteen, *laso batoe*. In Kariango, dat aan de Oero', een zijrivier van de Karama ligt, had men in den ouden tijd de uiteinden van de rotan-brug, die men over het water had gespannen, aan een grooten steen vastgemaakt. Toen droomde iemand, dat de steen tot hem sprak: „Nu ik gebonden ben, kan ik de menschen niet meer tegen den vijand waarschuwen”. Dadelijk werden de rotan-lijnen losgemaakt, en sedert is de steen de beschermer van het dorp. Bij het akkerwerk speelt hij geen rol. Kwam men succesvol uit den strijd terug, dan werd de buitgemaakte menschenkop het eerst naar den steen gebracht.

Trok men er op uit, dan gaf men hiervan kennis, en vroeg hem om geluk. De steen beschermde het dorp alleen tegen vijanden.

133. *Aarden urnen.*

Het dorp Kanandede ligt op een punt waar het dal van de Rongkong-rivier zich verbreedt, zoodat er gelegenheid is voor sawah-aanleg. Dicht bij dit dorp ligt een heuvel, die Taranggi heet. Daar heeft de oude *tomakaka* van Limbong als jongen van een jaar of 12 groote aarden potten in den grond gezien bij het gehucht Dangoe, zooals hij mij vertelde. Op die plek zijn nu sawahs aangelegd, en vermoedelijk zijn de potten bij die gelegenheid vernield; niemand van het jongere geslacht wist er ten minste iets van. Men zegt, dat die potten de kookpotten van de To Lamboe' (Rampi') waren, die daar vroeger zouden hebben gewoond, en van hieruit de onderdanen van Waiboenta bestookten. Toen ze overwonnen waren en terug moesten trekken, begroeven ze vooraf hun kookpotten. Men heeft in die vaten dus geen lijkurnen gezien.

134. *Bronzen bijlen (schopjes).*

Overall in het Rongkong-gebied, waar ik bronzen (koperen) bijlen (schopjes) uit het Pososche liet zien, verklaarde men deze voorwerpen nog nimmer gezien te hebben.

135. *Dondersteenen.*

Ook omtrent dondersteenen zei men geheel onkundig te zijn. Alleen een oude heer te Oeri had zoo'n steen, dien hij *ngisi kila* „tand van den bliksem" noemde. Zijn vader had den steen gevonden bij het dorp Mariri aan de overzijde van de rivier. Het was een hamer van vuursteen, 9.5 c.M. lang en 2 c.M. in het vierkant; de steen zou bij zijn val uit den hemel een bamboestengel en een arenpalm hebben doorgeslagen. De eigenaar bewaarde het ding als talisman, om niet ziek te worden en geenerlei ongeluk te krijgen; ook opdat zijn huis niet door den bliksem zou worden getroffen; als het stormde, bracht hij den steen naar buiten om den wind te doen bedaren. De andere menschen te Oeri hadden nooit van zulke steenen gehoord.

Dat nimmer bronzen (koperen) bijlen en dondersteenen zijn gevonden in dit gebied, kan worden toegeschreven aan het feit, dat het nog niet lang bewoond moet zijn geworden.

Masamba (To Raa).

De To Raa, die in en om Masamba en Waiboenta wonen, zijn zooals reeds is opgemerkt, afkomstig uit het stroomgebied van de Boven-Sa'dan. Maar voordat zij in dit land kwamen, woonde er in het Waiboentasche reeds een volkje, dat To Waiboenta wordt genoemd. Ze zijn bekend

geworden, omdat zich in deze streek een vorst vestigde, van wien geloofd werd, dat hij uit den hemel op aarde was neergedaald (zie I, 214).

136. Dorpssteenen.

Nog vóór de komst van den pas genoemden vorst uit den hemel, moeten de bewoners van Waiboenta het gebruik van beschermende dorpssteenen hebben gekend. Het meest sprekende voorbeeld hiervan vinden we bij het oude dorp Sasa, waar Manoeroe' de hemeling, het eerst is verschenen, en waar hij ook zijn vrouw, die uit een bamboestengel te voorschijn kwam, kreeg. Tien minuten loopens ten O. van Sasa, liggen op een kleinen heuvelrug vier steenen, die den naam dragen van Poeang Baloeboe „Heer pot”. In den heel ouden tijd zou het Hoofd (*baloilo*) van de plaats gedroomd hebben, dat iemand tot hem zeide: „Wanneer ge ergens vier opgerichte steenen ziet, die als haardsteenen bijeen staan, en waarop een platte steen als pot rust, dan is dat Poeang Baloeboe; dien moet ge vereeren”. Bij deze steengroep groeide ook de bamboe, waaruit Manoeroe's vrouw, We Lele Aloeng voortkwam.

Van een pot, zooals de naam aangeeft, is niets te zien; de naam zal dus moeten worden overgezet met „de heer (eigenaar) van de *baloeboe*”, de man dus, die gebruik maakte van *baloeboe*, potten voor de lijkbezorging. Zelfs de platte steen, die volgens de overlevering op de overeindstaande steenen heeft gelegen, is verdwenen. Het zijn 4 gewone, onbewerkte, langwerpige steenen, die ongeveer 20 c.M. boven den grond uitsteken. Ze zijn met mos begroeid; bij elk bezoek dat hier gebracht wordt, en dat dan met een offer van sirih-pinang dient vergezeld te gaan, schrappt men wat van dit mos af, en dit gebruikt men als medicijn bij voorkomende ongesteldheden. Voor den landbouw wordt de hulp der steenen niet ingeroepen. In tijden van ziekte belooft men hier een wit hoen los te laten. Het hoen komt dan meestal in het dichtbij gelegen dorp terug, maar het mag alleen door inwoners van andere plaatsen worden genomen en gegeten.

Toen de *baloilo* van Sasa mij naar deze steenen bracht, ging hij er vóór zitten op den grond met het gelaat naar het Oosten gewend. Hij spreidde een witten lap over de steenen, en legde daarop 7 pinangnoten en 7 sirihvruchten, stak toen wat wierook (*doepa*) aan met vuur, dat hij van huis had meegenomen, en strooide ten slotte gepofte, en daarna geel gekleurde rijstkorrels over alles heen. Toen murmelde hij een gebed, waaruit meermalen het woord „*pandita*” tot mij doordrong, en waaruit ik meende op te mogen maken, dat hij vergeving vroeg voor mijne aanwezigheid.

Toen hij zijn gebed beëindigd had, legde hij pinang en sirih weer in zijn bakje, haalde den doek af, en legde op elk der steenen een pinangnoot en een sirihvrucht. Hiermee was de plechtigheid afgelopen.

De dorpssteenen, die hieronder vermeld zullen worden, zijn van de To Raa, de lieden van Masamba, die, zooals reeds is gezegd, evenals de

To Rongkong van het stroomgebied van de Boven-Sa'dan hierheen verhuisd zijn.

Batoe kekolong zijn drie steenen, waarvan men zegt, dat ze vader, moeder en kind voorstellen. Ze liggen op een met een aarden wal omgeven plek, waar vroeger de kampoeng Pandak lag, ongeveer 3 K.M. in luchtlijn ten O. van het dorp Masamba. Een eind verder ligt een dorp van denzelfden naam; op de oude plek van het dorp durft niemand te bouwen, want dan zou er ziekte onder de bevolking uitbreken. De steenen hebben den grilligen vorm, die meer voorkomt bij keien, die door het water zijn uitgeslepen; dat er aan gehakt zou zijn, is niet waarschijnlijk. Alleen in tijden van ziekte offert men er rijst, pinang en reukolie. De laatste maken de menschen van Masamba zelf door verschillende fijngehakte bloemen met kokosolie samen te koken. Als in den ouden tijd gevaar van den vijand dreigde, hoorde men bij de steenen een geluid, alsof een geweer werd afgeschoten. Als men met de werkzaamheden op de sawahs begint, pleegt men er ook te offeren.

Batoe ri Bamba. De kampoeng Tondok toea „oud dorp”, die nu 5 K.M. ten Noorden van Masamba aan den linkeroever van de gelijknamige rivier ligt, lag vroeger aan haar rechteroever. Dicht bij die plek vindt men een dicht begroeiden heuvel, waar eertijds ook een nederzetting is geweest. Aan deze plek is de overlevering verbonden, dat er een hemeling, *toma-noeroeng*, is neergedaald. In het boschje is een platformpje met ronde keien afgezet, en daarop bevinden zich 4 steenen, die man, vrouw en 2 slaven zouden voorstellen, terwijl enkele kleinere steenen er om heen de kinderen zouden zijn. Volgens den ouden man, die mij daar bracht, zouden die steenen menschen zijn geweest. Toen dezen voelden, dat ze zouden sterven, riepen ze de dorpingen bijeen en vertelden hun, dat ze in steen zouden veranderen, en dat de overlevenden aan die steenen hulp moesten vragen in tijden van ziekte, en als men met het akkerwerk begon. Dan slacht men daar een hoen of een varken, ofschoon men zich Mohammedaan noemt.

Batoe Baloli. Een andere beteekenis hebben de steenen in den kampoeng Baloli, ruim 3 K.M. van Masamba verwijderd. Een van die steenen is min of meer vierkant, 70 c.M. hoog, en 109 c.M. in omtrek. Eens zou het Hoofd, *tomakaka*, van deze streek niet aan een oproep van den heer, *mokole*, van Waiboenta hebben voldaan. Deze trok daarom tegen den ongehoorzamen vazal op. Het kwam echter niet tot een gevecht, en de vrede werd hersteld. Tot herinnering aan dit feit werd de steen opgericht. Dat hij ook de functie van „dorpssteen” vervult, blijkt uit de omstandigheid, dat men hier offert in tijden van ziekte: een hoen wordt geslacht, waarvan het bloed op den steen wordt gestreken, en een tweede hoen laat men er levend los.

Een andere steen is in het huidige dorp Baloli gelegen; deze is plat en langwerpig, 90 bij 50 cm. Ofschoon de To Raa algemeen beweren van Lalong af te stammen, den voorvader, die uit de streek van de Boven-

Sa'dan naar Masamba verhuisde, hebben deze menschen toch een overlevering van een hemeling, die op aarde neerdaalde, en die den naam droeg van Tomaranginan. Hij zou in den kampoeng Baloli de aarde hebben betreden, en de steen, waarvan hier sprake is, zou de haardplaat zijn uit het huis van dezen hemeling. Er wordt geen voedsel op gekookt, maar men legt er een vuur op aan, waarbij men zich warmt. De overlevering omtrent dezen hemeling hebben de To Raa vermoedelijk uit hun stamland meegebracht, en aan deze plek verbonden, zoodat de verhalen omtrent Tomanoeroeng en Tomaranginan naast elkaar staan.

Er zijn in deze streek nog veel meer dorpssteenen. Ze komen alle op hetzelfde neer, en de gegeven voorbeelden typeeren de overigen.

Het Mamoedjoe-gebied (Galoempang).

137. Dorpssteenen.

Het Galoempangsche wordt bewoond door Toradjas, die nauw verwant zijn aan de Sa'dan- en de Rongkong-toradjas; ze vormen dus een onderdeel van de Zuid-toradjagroep. We zouden verwachten, hier ook den dorpssteen, *laso batoe*, aan te treffen. Men kent hem in deze streek echter nergens. Ook het gebruik van steenen in de sawah is onbekend. Het eenige wat ik aan steenen, waaraan waarde gehecht wordt onder de To Galoempang vond, waren steenen, die eenigszins aan buffelhorens deden denken, en die men uit de beddingen van rivieren haalt. Ze dragen den naam van *batoe tedong* „buffelsteen”. Ze moeten zorgen, dat er geen ziekte onder de buffels uitbreekt, en dat de dieren veel jongen zullen werpen. De steenen worden in huis bewaard; men geeft ze niet te eten.

Dat men toch een voorstelling heeft van dorpssteenen (die in dit geval over het heele land waken), moet worden opgemaakt uit hetgeen men vertelt van de drie toppen van het Sandapan-gebergte: deze stellen vader, moeder en kind voor.

138. Rotsgraven.

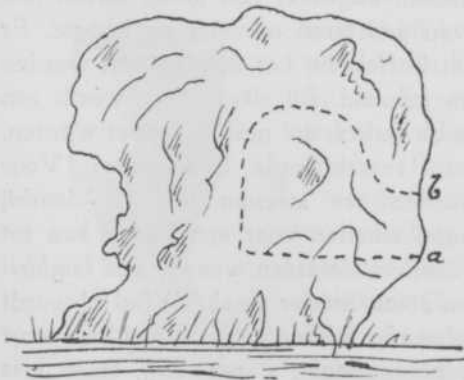
Deze kent men bij de Mamoedjoe-toradjas niet. Op de plek, waar de oude kampoeng Galoempang lag, bevindt zich een enorm brok steen, dat den naam draagt van *watoe liang* „steen voor graf”. Er is echter geen gat, *liang*, in, en men weet ook niet, waarom de steen zoo heet. Misschien hebben Toradjas uit het Sa'dan-gebied wel de gedachte geuit, dat in dien steen gevoegelijk een graf zou kunnen worden gebeiteld. Boven de bron in het gebergte moeten twee steenen zoodanig boven elkaar liggen, dat ze een opening tusschen zich vrij laten; in die opening staat een lijkst van *barroe*-hout, die het gebeente bevat van zekeren Pemelolo. Diens grootvader was een geest, *dewata*. Het hoofdengeslacht in deze streek stamt van hem af. Men beweert, dat aan deze kist geenerlei eer wordt bewezen.

Sa'dan-gebied.

139. Graven van steen.

Wanneer wij ons overzicht voortzetten, komen wij bij de Sa'dan-toradjas van de Zuid-toradjagroep. Terwijl bij de Rongkong-, Mamoedjoe- en Mamasa-toradjas, allen tot dezelfde groep behorende, niets te vinden is van het wegzetten van lijken in steenen graven, treffen we deze gewoonte wel aan onder de To Sa'dan, evenwel op een andere wijze toegepast als bij de West-toradjas. Er zijn in het Sa'dan-gebied graven, die sterk aan de *kalamba* van de West-toradjas doen denken: groote keien, waarin op het bovenvlak een gat is gebeiteld, waarin de lijken van de leden van een familie worden bijgezet. In plaats van een steenen deksel is over zoo'n grafkelder een huisje gebouwd. Zulk een graf heeft o.m. de sedert overleden Poeang Maramba', vorst van Rante Pao, voor zich en zijn familie laten maken in den kampoeng Kalamba (Kruyt 8, 163).

Meer algemeen is echter de gewoonte om de lijken in rotsgraven bij te zetten. Dit zijn hollen, die in een rots worden uitgebeiteld. Soms is de wand van een koraalkalk-heuvel geheel bedekt met vierkante gaten van 70 en 80 c.M. in 't vierkant, gesloten met een houten deur, die vaak met roode en witte figuren beschilderd is. Deze deur geeft toegang tot een korte gang van gemiddeld een halven meter lengte, en als men deze is doorgekropen, komt men in een kamer, die in de rots is uitgehouwen. Deze kamers hebben altijd een vierkanten vorm, maar ze zijn verschillend van grootte. In deze ruimte worden de lijken op en naast elkaar gelegd. Die, welke geheel tot stof zijn vergaan, worden in elkaar gedrukt door de beenderenpakken, die er bovenop komen te liggen, zoodat zulk een familiegraf heel wat doden kan bergen. Op windrichting wordt bij het

Rotsgraf te Soempirang, onderafd. Penrang.
a—b is de deuropening; de stippellijn geeft den omtrek van de uitholling in den steen aan.
(Teekening Best. Ass. Abdoellah.)

maken van deze hollen (*liang*) niet gelet. Vele zijn niet hoog, en gemakkelijk van den beganen grond af te bereiken; andere zijn hoog in den rotswand aangebracht, zoodat een stevige bamboe-stellage moet worden gebouwd, wanneer een lijk erin opgeborgen moet worden. Gewoonlijk werken twee mannen aan zoo'n graf, en ze hebben gemiddeld twee maanden noodig om het klaar te krijgen. Terwijl ze er aan bezig zijn, moet de lastgever voor hun levensonderhoud zorgen en als ze hun taak hebben

volbracht, ontvangt elk hunner een buffel als loon. Lieden uit het volk betalen minder voor hun rotsgraf, en zij, die niets te missen hebben, moeten

zich vergenoegen met het bijzetten hunner dooden in natuurlijke hollen en spelonken (Kruyt 8, 143). Fraaie foto's van rotsgraven kan men vinden in het boek van Grubauer, fig. 118, bl. 201; fig. 124, bl. 215; fig. 126, bl. 218. In de onderafdeeling Penrang, waarvan een deel tot het Sa'dan-toradja-gebied behoort, en waarvan de meeste bewoners tot den Islaam zijn overgegaan, worden nog enkele rotsgraven gevonden. In het dorp Soempirang zijn er twee; een derde bij het dorp Kaladi; een vierde bij Patedoang. Alleen aanzienlijken werden in den ouden tijd in rotsgraven bijgezet; de gewone man werd in den grond begraven.

140. *Steenen beelden.*

Tot nu toe heb ik nog slechts van één steenen beeld bij de Zuid-toradjas hooren gewagen. De heer Abdoellah, toenmaals Bestuursassistent te Boengi, onderafd. Penrang, vertelt, dat op het graf van een vorst van Tondoboenga bij het gelijknamige dorp, een steenen beeld staat. Die vorst heet Patta Talloe Tombima, en moet ongeveer in 1770 gestorven zijn. Dit steenen beeld heet gemaakt te zijn door Toradjas van Ma'kale, waarvoor zij als loon twee slaven, een meisje en een jongen, ontvingen. De menschen komen op dit graf om kinderen en goede gaven te vragen. En als iemands bede verhoord is, komt men daar tezamen om een dier te slachten en een feestmaaltijd te houden.

141. *Monolithen.*

Een van de werkzaamheden tijdens het doodenfeest voor een aanzienlijk persoon is het sleepen van steenen, die op de plek, waar het laatste doodenfeest wordt gevierd, de *pantoenoean*, in den grond worden geplant. Het zijn langwerpige, ruwe, onbehouwen steenen, die den naam dragen van *simboeang*. De meeste steken ongeveer een meter boven den grond uit, maar er zijn er ook bij van grooteren omvang en hoogte. Er zijn Toradjas, die beweren: Hoe meer buffels bij het doodenfeest worden geslacht, hoe grooter steenen worden gehaald. Bij elken steen wordt een paal in den grond gestoken, waaraan de buffel, die geslacht moet worden, wordt vastgelegd. Die palen zijn van verschillende houtsoorten. Voor leden van het Poeang-geslacht worden zes steenen met de daarbij behorende palen opgericht (het aantal steenen voor een doode kan tot tien opklimmen) en wel: *Simboeang lambiri*, de steen waarbij een *lambiri*-boom geplant is; *simboeang batoe*, een steen zonder staak, de buffel wordt aan den steen zelf vastgebonden; *simboeang boeangin*, steen met een soort naaldboom; *s. kalosi*, steen met een pinangboom; *s. pattoeng*, steen met een bamboe-*pattoeng* staak; de zesde steen heet *sambao*, wat „grauw” beteekent; hierbij wordt een staak van willekeurig hout gezet. Ook de kleur van de buffels, die aan elk der *simboeang* worden vastgemaakt, is bepaald. Aan eerstgenoemden steen wordt de buffel *tandi rampasan* gebonden, d.i. de buffel, die aan het einde van de voorloopige offers voor den doode, zoolang het lijk in huis bewaard wordt, onder het sterfhuis

wordt vastgebonden. Men gelooft, dat de ziel van den overledene op den rug van dit dier de reis naar het Hiernamaals maakt. Onder den voor naamsten steen, waaraan pasgenoemde buffel gebonden wordt, worden bij het oprichten ervan een stukje goud, en een oude gele kraal (*manik riri*) gelegd, opdat de kinderen van den overledene gezondheid en voorspoed zullen hebben. Dit gebeurt alleen bij een offerplaats die voor de eerste maal in gebruik genomen wordt.

In het Kesoe'sche worden voor de lijken, die met de grootste eer begraven worden, een, twee of drie steenen, *simboeang*, gehaald. Bij de begrafenis van iemand uit het volk, worden geen steenen geplant. In de andere gebieden van de Zuid-toradjas kent men de gewoonte van het halen van steenen bij het doodenfeest niet.

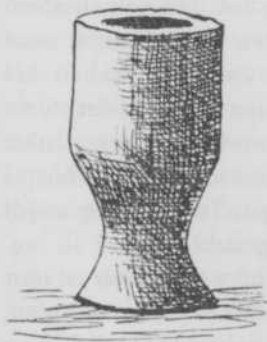
Volgens het algemeen getuigenis moeten deze steenen alleen dienen als een herinnering aan den doode. Ze mogen verplaatst worden naar een andere offerplaats (*pantoenoean*), zonder dat daarbij iets in acht genomen wordt. Nimmer wordt een offer aan deze steenen gebracht, ook niet in den eenvoudigsten vorm van een siri-pinangpruim, die erop wordt gelegd. In 1920 vonden wij *simboeang*-steenen midden op een pas aangelegden weg staan. Blijkbaar waren de wegwerkers huiverig geweest ze te verplaatsen (Kruyt 8, 27, 130—131, 286).

Grubauer geeft in zijn boek een fraaie foto van een offerplaats voor de dooden in het dal van Rante Pao, met de daar opgerichte steenen (*simboeang*); fig 159, bl. 277.

142. Steenen mortieren.

In verschillende deelen van het Sa'dan-gebied worden tot op heden stampblokken van steen gemaakt. De holtten zijn bijzonder groot, opdat men er veel rijst tegelijk in kan doen, opdat de korrels bij het stampen niet stuk gestooten zullen worden. In het Mamasa'sche zag ik hier en daar in de dorpen een steenen mortier, maar bij navraag bleek altijd, dat ze door lieden van Kesoe' (Rante Pao) gemaakt waren.

In de onderafdeeling Penrang zijn er volgens mededeeling van den heer Abdoellah, Bestuurs-assistent te Boengi, verscheidene steenen stampblokken. O.m. is er een in het huis van madika Soempirang te Tekoang; deze heeft den bekervorm (zie teekening). Er is er ook een te Kaladi in het distrikt Basean.

Steenen stampblok te Soempirang, onderafd. Penrang.
(Teekening Abdoellah.)

143. Sawahsteenen.

Bij de Sa'dan-toradjas komen in veel sawahs steenen voor, die het gedijen van het gewas moeten bevorderen. Het zijn meestal langwerpige, onbehouwen steenen, die overeind staan, gewoonlijk

met eenige kleinere steenen, „zijn kinderen”, er om heen gerangschikt. Deze steenen stellen een phallus voor, zooals wij bij een steen te Bitoeang plastisch gedemonstreerd zagen, waar de afgeronde kop van zoo'n steen met menie rood geverfd was. Deze steenen dragen den naam van *pesoengan banne* „offerplaats voor de zaairijst”. Gewoonlijk bevindt er zich alleen een op den akker van den hoofdman, *parenge'*, van het dorpscomplex. De steen kan aan de Noord-, de West- of de Oostzijde van het veld geplaatst worden, als regel daar, waar het water op den akker komt. De rijststoelen, die men bij het oogsten om den steen laat staan, dragen den naam van *pare deata* „rijst der geesten”.

Soms staat het plaatsen van een steen in de sawah in verband met de lijkbezorging. Zoo worden in het landschap Kesoe' (Rante Pao) alleen steenen aangetroffen in de sawahs van aanzienlijken, wier lijk later, als ze gestorven zijn, *dirapa'i*, d.i. eerst in een kist en later in vele doeken gewikkeld, langen tijd (gewoonlijk drie jaar) in huis bewaard wordt. Wanneer de akker van zoo'n persoon gewied is, heeft het *kamboenoi* plaats, waarbij het gewas met water besprenkeld wordt, waarvoor een kwast van *kamboeno*-gras gebruikt wordt. Bij deze gelegenheid wordt de steen in de sawah opgericht, en hij wordt bestreken met het bloed van het varken, dat daarbij geslacht wordt. Als de rijst van het veld, waarop de steen staat, rijp is, wordt daar weer een feest gevierd, dat *sassiri* heet. Er wordt dan wel een maaltijd gehouden, maar niets ervan wordt naar den steen gebracht. Eerst den volgenden dag wordt varkensvleesch aan de geesten geofferd bij den steen, maar dit is geen offer aan den steen. Het *sassiri* wordt niet ieder jaar gehouden, maar zoo nu en dan, vooral als er hongersnood is geweest. Bij den steen wordt elk jaar een hoen geslacht. In Kesoe' wordt soms ook een steen op de plek, waar de rijst gedroogd wordt, opgericht; bij dezen worden geen „kinderen” gelegd.

In hoofdzaak komen de gebruiken met betrekking tot den sawah-steen met het reeds beschrevene overeen. In Leppang worden bij den oogst eerst 12 bosjes rijst aan den voet van den steen gelegd; deze rijst zal in het volgende seizoen worden uitgezaaid. Verder wordt een hoen geslacht, en van alle deelen van dit dier, behalve van zijn kop, wordt een klein stukje op een pisangblad bij den steen gelegd voor de geesten. De 12 bosjes blijven bij den steen liggen tot het veld is afge oogst. In Ma'kale snijdt men de rijst steeds met het gelaat naar den steen gericht.

Van één sawah-steen moet ik nog spreken, omdat hij van belang is voor de waardeering van dit soort steenen. Bij To'kalaa bevindt zich een steen, die volgens het beweren niet door menschen daar is gebracht. Ik heb hem niet gezien, maar men vertelt, dat hij de lengte heeft van de hand, en den vorm van een hoopje opgestapelde rijst. De steen draagt den naam van „de steen van den wortel der rijst”. Ieder jaar, tegen den tijd, dat de rijst zal worden uitgezaaid, komen de menschen uit den omtrek daar bijeen om er een varken, dat voor gezamenlijke rekening is gekocht, aan de geesten (*deata*) te offeren. Deze plechtigheid heet *mewaka' pare* „wortels

aan de rijst geven". In den omtrek van den steen worden geen akkers aangetroffen (Kruyt 8, 233—237).

Evenals de Masoepoe-rivier de grens vormt tusschen het wegzetten der dooden in rotsgraven en een andere wijze van lijkbezorging, worden ten Westen van deze rivier ook geen sawah-steenen meer gevonden. In het distrikt Bambang van de Mamasa-toradjas is een dorp, dat Laso dehata „geestenpenis" heet. Hierover schreef de heer J. H. W. van der Miesen, die geruimen tijd gezaghebber van Boven-Binoewang is geweest, het volgende: „De legende verhaalt, dat in kampong Laso dehata in het distrikt Bambang vroeger een groote steenen phallus te zien was, waar men gewoon was te offeren en geloften te doen. De steen zou uit den hemel zijn neergedaald, dus niet door menschenhanden opgericht, en dankte zijn naam aan afkomst en vorm. Maar even geheimzinnig als de Laso dehata kwam, even mysterieus is hij verdwenen. Alleen de naam is blijven voortbestaan in de nederzetting van Laso Dehata. Heeft er dus geen phallusdienst meer plaats, uit wat de legende vasthoudt en overlevert, zou men geneigd zijn te besluiten, dat die cultus vroeger wel bestaan moet hebben".

Als de heer van der Miesen in zijn conclusie gelijk heeft, moet die cultus toch slechts het eigendom van een kleine groep zijn geweest; want had hij aan het heele volk toebehoort, dan zou er vermoedelijk meer van overgebleven zijn.

144. Dorpssteenen.

De boven beschreven steenen bij To'kalaa, en de laso dehata te Bambang kunnen zoowel tot de sawah- als tot de dorpssteenen gerekend worden.

De Sa'dan-toradjas kennen ook dorpssteenen, d.z. steenen, die voor het heil en den voorspoed van de bewoners van de nederzetting moeten zorgen. J. Kruyt schreef daarvan: „Heeft nu de feestgever tot het sluiten van het *meraoek*-feest besloten (een offerhandeling, die den voorspoed der familie moet verzekeren), dan hebben op één dag een reeks van handelingen plaats, waarvan de plaatsing van een grooten steen ten N.O. van het huis van den feestgever de kern uitmaakt" (J. Kruyt 1, 164).

„De steen, dien men bij het *meraoek* opgericht heeft, heet *batoe perangkan*. Een bepaalde beteekenis geeft men hem niet. Wanneer men om de eene of andere reden aan de deata's offeren wil, bijv. in geval van ziekte, dan doet men dit liefst bij zulk een steen. Dit is echter het eenige gebruik, dat men van een *batoe perangkan* maakt" (J. Kruyt 1, 167).

Uit het verloop van het offerfeest *meraoek* mogen we veilig het besluit trekken, dat de bedoeling is om alle zegen en voorspoed, die men door dit offeren deelachtig geworden is, in den *batoe perangkan* vast te leggen, opdat die zegen blijvend op die plaats ruste. Dit is wat dorpssteenen bedoelen te zijn.

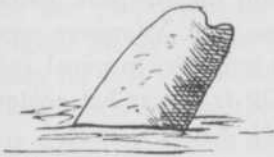
Het dorp Tengan in het landschap Mengkendek (Ma'kale) is een nederzetting, die uit van losse steenen gemaakte terrassen is opgebouwd,

aan den voet van den berg Kandora'. Bij dit dorp bevindt zich een heiligdom, dat door een groot deel van de Toradjas van Ma'kale wordt vereerd. Op een heuveltje vonden we een kleine rijtschuur. Opzij ervan aan den kant van den Kandora', zijn twee steenen in den grond geplant, van circa een halven meter lengte. Naar den vorm ervan te oordeelen, hebben we hier waarschijnlijk te doen met de voorstelling van phallus en yoni.

In het schuurtje staat een rond houten vat met deksel, waarin de godheid (*dehata*) woont. Onze geleider klom erin, na eerst met „tabe” hiertoe aan den geest verlof gevraagd te hebben. Eenigen tijd prevelde hij daar, voordat hij ons met een afgewend gelaat den bak overgaf. Wij vonden er vier steenen in van min of meer ronden en langwerpigen vorm. Het waren stukken kalksteen met kwartsgangen er door heen. Wat men in die dingen gezien heeft, kunnen wij niet zeggen, maar waarschijnlijk staan ze in verband met de vruchtbaarheidsgedachte. Vroeger moeten hier meerdere steenen van bijzonderen vorm bewaard zijn geweest, maar deze zijn verdwenen, door dezen en genen bezoeker meegenomen; en hierdoor is de plaats in heiligheid achteruit gegaan. De heuvel, waarop het heiligdom staat, heet Potok Tengan „de top van Tengan”. Degeen, die daar gewoond heeft, is Patala baine, een kleinkind van Tamboro langi'. Om de drie jaar worden aan deze godheid (*deata*) een buffel en een varken geofferd. Het voor den geest bestemde vleesch moet men dezen met afgewend gelaat aanbieden, en dan wordt het door een onzichtbaar persoon aangenomen (alleen diens handen zouden te zien zijn). Bij den offermaaltijd, die bij deze gelegenheid plaats heeft, mag men niet met het gelaat naar den *deata* gekeerd eten. De bedoeling van deze plechtigheid, die steeds na het planten van de rijst plaats heeft, is, dat de *deata* veel buffels, varkens, rijst, oebi enz. zal geven (Kruyt 9, 710—711).

De voorstelling van een phallus en een yoni maken de Toradjas zich vermoedelijk ook van 2 bergen, de Kandora' en de Gasing „tol”. De eerste is een steile kalkrots, niet ver van den weg van Ma'kale naar Randanan; de tweede is een berg niet ver van Ma'kale met een breeden top, waarin middenin een inzinking. Op deze bergen zijn de hemelingen neergedaald, die de talrijke adatvoorschriften en nog heel veel andere dingen aan de

menschen hebben gegeven. Tamboro langi' was de man, die op Kandora' neerdaalde, en Sanda bilik de vrouw, die op den Gasing op aarde kwam (van Sanda bilik wordt ook wel verteld, dat zij uit het water van een vijver opdook). Uit de bijzonderheden, die men van hen vertelt, blijkt duidelijk, dat we hier te doen hebben met een mythe van het huwelijk tusschen zon en aarde, en deze gedachte heeft ook uitdrukking ge-

De steen te Boetoeappang, onderafd. Penrang. (Teekening Abdoellah.)

vonden in den phallus-vorm van den Kandora' en den vulva-vorm van den Gasing (Kruyt 9, 704—705).

Een dergelijke phallus-vereering gehecht aan bergen, meldde ik reeds

van de Mamoedjoe-toradjas, die in de drie toppen van het Sandapan-gebergte vader, moeder en kind zien.

In de onderafdeeling Penrang bevinden zich ook eenige steenen, die het karakter dragen van dorpssteenen, naar de mededeelingen van den heer Abdoellah, voormalig bestuursassistent te Boengi. Zoo staat in Boetoeappang een steen overeind, die eenigszins naar het Oosten helt (zie teekening); hij verheft zich ongeveer een el boven den grond; aan den kop is hij in het midden eenigszins gespleten. Bij die plek komen de menschen samen om te offeren. Men brengt er kleefrijst en een wit hoen, waarbij men zijne wenschen uitspreekt.

Als dorpssteenen moeten ook worden aangemerkt twee steenen bij het dorp Bamba (distr. Batoelappa), die den vorm hebben van kegels, 2 meter hoog zijn en een middellijn aan den basis hebben van 1,5 meter. Men vertelt ervan, dat de eene steen een hoop rijst is geweest, de ander een stapel Inlandsche maïs (*hendjelai*, Boeg. *battang*). De oogst van deze gewassen was eens zoo overvloedig geweest, dat men 't voedsel niet meer op kon, en het maar liet liggen; langzamerhand veranderden de stapels in steen. Elk jaar, voordat men met het sawahwerk begint, gaan de dorpelingen naar die steenen met hoenders en etenswaren, en vragen ze er om een goeden oogst. De leider van de plechtigheid, die *poetado* heet, gaat vervolgens naar een grooten tamarinde-boom, die er een 300 meter vandaan staat, en vraagt ook daar om een rijken oogst, onder belofte daarna een buffel te zullen slachten.

145. *Houten beelden.*

Bij de graven van aanzienlijken vindt men nu en dan een bordes in de rots uitgehouwen vóór het eigenlijke graf. Op dit bordes staan eenige beelden, die de in het graf bijgezette overledenen moeten voorstellen. Bij het graf van Pong Maramba zijn de poppen geplaatst op den steen, waarin de grafkelder is uitgehouwen, en over alles heen is een hut gebouwd. Zoo'n pop heet *taoe-taoe* „wat op een mensch lijkt”. Bij de begrafenis wordt het afbeeldsel van den overledene in den stoet megedragen; soms is het beeld op een houten paard gezeten. Bij de begrafenis van kleine lieden, die met weinig vertoon plaats heeft, is de pop eenvoudig een bamboe staak, die wordt aangekleed, en waaraan allerlei sieraden worden gehangen. Deze pop wordt vóór de rijtschuur geplaatst, en men slacht er een varken bij. De poppen zijn verschillend van grootte, van een halven meter af tot levensgroot toe. Er zijn menschen, die bedreven zijn in het snijden van hout; zoo iemand wordt voor het maken van den *taoe-taoe* gehuurd. In Mamasa maakt men die beelden ook nu en dan voor de dooden, maar het gebeurt daar niet zoo algemeen als in Rante Pao en Ma'kale.

Omtrent de beteekenis van deze beelden behoeven we niet in twijfel te zijn, want iedere Toradja verzekert, dat ermee bedoeld wordt een afbeelding van den overledene te maken. Voor een vrouwelijke doode

wordt een vrouwelijk beeld vervaardigd; is de overledene een man, dan gaat een mannelijk beeld mee. Waar de doode als laatste verblijfplaats in een hut wordt gelegd, zet men de pop in de nabijheid ervan (Kruyt 9, 702, Kruyt 8, 145, 146, 151—152). In fig. 127, bl. 219 geeft Grubauer een afbeelding van een beeldengalerij, die niet op een bordes van een rotsgraf zijn opgesteld, maar in een afzonderlijke hut zijn ondergebracht.

146. *Bronzen bijlen (schopjes) en dondersteenen.*

Op een reis in het gebied der Zuid-toradjas in 1920 ondernomen, lieten wij overal bronzen (koperen) bijlen (schopjes) en dondersteenen uit de Poso-streek zien. Men zei overal, dat men nimmer zulke voorwerpen had gevonden of gezien. Wel vertelde de *parenge*' van Manipi' ons van een vondst van koperen (bronzen) lanspunten, maar het bericht was zeer vaag.

Bone en Loewoe'.

147. *Aarden lijkurnen.*

In 1913 vond de heer L. van Vuuren in de nabijheid van het dorp Wage, gelegen aan den rechteroever van de Wallanae, nabij den Z.O.-oever van het meer van Tempe', een urn van aardewerk, toegedekt met eenige scherven van oude borden; in de urn was de asch van een verbrand lijk bewaard. Zoo'n urn draagt den naam van *baloeboe*. De hier volgende gegevens zijn ontleend aan Van Vuurens opstel „Lijkverbranding op Celebes" (Van Vuuren 3).

Volgens mededeeling van het Hoofd van Sengkang aan den vinder moet deze urn dateeren uit den tijd van vóór de invoering van den Islaam (omstreeks 1600), toen algemeen in Wadjo en Bone lijkverbranding in zwang was. Ook te Tosora, Tempe' en Sempa koempa (alle aan den oostelijken meeroever ten N. van Tempe' gelegen), zoo mede in Sidenreng, zijn *balaboe*'s gevonden, en was het feit der lijkverbranding voor de invoering van den Islaam bekend. Eerdmans zegt: Dat toenmaals (vóór de invoering van den Islaam) lijkverbranding voorkwam, is zeker (Eerdmans, 33).

De in de Boegineesche landen aanwezige urnen van deze soort zouden volgens genoemd Hoofd van Sengkang, van Bali en China over Loewoe' hun weg door Zuid-Celebes gevonden hebben.

Een tweede aanwijzing voor het in zwang zijn der lijkverbranding en het begraven van de asch in urnen, werd gevonden nabij Wattampone, de oude residentie van Bone. Ten W. van kampoeng Boekaka op ong. 1 K.M. ten N. van Wattampone, waar zich de graven van een paar vorsten van Bone bevinden, staat langs den weg naar Wattampone een groote boom, en daaronder is in een urn begraven de asch van den vorst van Bone, genaamd Temoepaga of Patta Kajoetjing. Ten W. daarvan staat

een andere boom op een vlakken heuvel, waarin de urn (*baloeboe*) met de asch van den derden vorst van Bone, genaamd Lasaliwoe Patta Karaeng Peloewa, begraven is. Volgens Crawford kwam deze vorst in 1398 aan de regeering.

In dezen heuvel liggen onder een grooten vlakken steen meerdere urnen begraven, waaronder ook die van den zevenden vorst van Bone, genaamd Latanri rawa, bijgenaamd Bongkongge, en na zijn dood Matinroë ri Goetjina „die slaapt in zijn urn”. Deze vorst volgde in 1542 zijn vader op.

Boven op den top van Mohammedaansche graven uit lateren tijd, en van moskees, ziet men vaak een omgekeerde urn geplaatst. Men deelde den heer Van Vuuren mede, dat de voorouders met deze gewoonte te kennen hadden willen geven, verlost te zijn van het heidendom door hun bekeering tot den Islam. Vermoedelijk zal dit gebruik zijn ontstaan te danken hebben aan de zucht om het verleden te bewaren, en het „heidendom” met den nieuwen godsdienst te vereenigen.

Behalve uit dit gebruik, blijkt de waarde, die men aan de *baloeboe* hecht, uit tal van gewoonten in het dagelijksche leven, waarvan een aantal door Van Vuuren wordt opgenoemd. Op den vierden dag na het huwelijk van jongelieden van vorstelijke afkomst, wordt het paar gebaad met water uit een *baloeboe*, waarin een weinig welriekende olie en de bloemtros van kokos- en pinangpalm zijn gedaan. Met dergelijk water wordt een aanzienlijke vrouw gedurende drie achtereenvolgende dagen besprenkeld in de 7e en 8e maand harer zwangerschap. Ook het pas geboren wicht wordt met dit water uit de *baloeboe* besprenkeld. Wanneer de steenen op de graven van vorsten worden geplaatst, wordt het graf begoten met water uit een *baloeboe*, dat gemengd is met citroensap. Bij hadatvergaderingen in Bone en Soppeng hadden de vorsten in die rijken ieder een *baloeboe* met drinkwater vóór zich staan. Dikwijls wordt nog een *baloeboe* geplaatst in een boom dicht bij het graf.

Ik kan hieraan nog toevoegen, dat tot op heden de lijken van vorstelijke personen gebaad worden met water uit een *baloeboe*, terwijl lijken van lieden uit het volk met water uit een bamboe worden begoten.

Uit het volgende verhaal blijkt ook nog het verband, dat heeft bestaan tusschen de *baloeboe* en lijken. Matthes vertelt een overlevering omtrent Seke Yoesoepoe, een heilige van Goa⁹⁾. Toen deze te Bantam overleden was, zond de vorst van Goa iemand daarheen om het lijk te halen. Toen dit door den toenmaligen Gouv. Generaal verboden werd, verscheen Seke Yoesoepoe in den droom aan den gezant, en verzocht hem om wat aarde van zijn graf in een *baloeboe* te doen, en dit mee te nemen naar Goa. De gezant deed zoo. Toen hij in Goa teruggekeerd was, vermeerdeerde de aarde zich zoodanig, dat de *baloeboe* te klein werd. Men deed de aarde

⁹⁾ Het graf van Sjah Joesoef trekt nog steeds de aandacht in de necropolis van Kale Goa. Een overzicht van het leven van dezen heilige geeft Van Eerde, bl. 816, waaruit blijkt, dat niet aarde van het graf, maar het gebeente van Sjah Joesoef hier begraven ligt.

toen over in een doodkist. Daarin nam deze de gedaante van Seke Yoesoepoe aan met den Koraan onder den rechterarm (Matthes, 1, 56—57).

Ook bij de Patoentoeng vinden we nog een herinnering aan het begraven in de *baloeboe*. Deze Patoentoeng, lieden in Zuid-Celebes, die niet tot den Islaam zijn overgegaan, maar die hun oude heidensche gebruiken zijn blijven volgen, waren een eeuw geleden nog zeer talrijk. Zij bewoonden het grootste deel van het bergland van Zuid-Celebes. Pénard, die hun overleveringen en gewoonten beschreven heeft, vertelt o.m.: „Vroeger bestond algemeen de gewoonte om bij het hoofd van het lijk twee *baloeboe's* te plaatsen, waarin de kostbaarheden van den overledene, terwijl tevens wapens of een weefsel werden meegegeven, naar gelang de doode een man of een vrouw was, terwijl in de alleroudste tijden lijkverbranding bestond, en deze *baloeboe's* dienden om er de asch van den overledene in te verzamelen. De herinnering hieraan leeft op nog slechts enkele plaatsen voort” (Pénard, 539).

Dr. B. F. Matthes vertelt in zijn „Over de Bissoe's of heidensche priesters en priesteressen der Boegineezen” (bl. 17), dat aan de *lammin rewata*, het kamertje waarin de geesten bij een *bissoe*-plechtigheid worden ontvangen, soms van voren omgekeerde rijstpotjes met witte strepen van kalk erop (*lowe-lowe*) worden gehangen, terwijl men er ook wel eens één op een schotel ziet staan. De verklaringen, die de Schrijver van deze gewoonte geeft, zijn onvoldoende. Vermoedelijk hebben wij in deze potjes een heenwijzing te zien naar de voorouders, wier asch in potten werd bijgezet. Dit is daarom waarschijnlijk, omdat bij dergelijke sjamanenfeesten de verheerlijkte zielen van de voorouders als helpende geesten plegen te verschijnen. Dr. Matthes vertelt erbij, dat alleen personen van vorstelijke afkomst deze potten mogen ophangen; deed een Boeginees van geringe geboorte zóó, dan zou hem dit vroeger zijn leven hebben gekost. Wij vinden hierin een duidelijke aanwijzing, dat alleen de asch van aanzienlijke personen in potten werd weggezet. Dat deze potten omgekeerd worden opgehangen en neergezet, zal wel voortkomen uit de voorstelling dat in het zielenland alles het omgekeerde is van wat op aarde wordt gevonden. Een omgekeerde pot voor de aardbewoners is een overeind staande voor de voorouders.

Ook in Loewoe' werden de lijken van vorsten eertijds verbrand. Uit de onderzoekingen van den heer Van Vuuren en van mijzelf, kan ik het volgende mededeelen. De eerste vijf vorsten van Loewoe' zijn legendarische personen, die tegen het einde van hun leven naar den hemel terugkeerden, vanwaar ze heetten afkomstig te zijn. De lijken van op hen volgende vorsten zijn verbrand tot op *Matinroë ri Patimang*, die, ofschoon niet tot den Islaam overgegaan, geen lust had zijn lijk te laten verbranden. *Matinroë ri Malangke* (Malangke is de vroegere zetel van de vorsten van Loewoe', niet ver van Masamba gelegen), was de eerste vorst, die tot den Islaam overging. Zijn opvolger, *Matinroë ri Goa*, verhuisde naar Palopo.

Men kan de vorsten, die tusschen de legendarische hemelingen en hen, die Mohammedaan waren, geregeerd hebben, niet allen opnoemen, maar zij, van wie men nog iets weet, worden aangeduid met den naam van de houtsoort, waarmee hun lijk verbrand werd. Zoo spreekt men van Maningo ri Djampoe „slapende op djamboe-hout” (*maningo* is priester taal voor *matinro* „liggen, slapen”; verg. *Bare'e meina*), Maningo ri Badjo „slapende op *badjo*- of *wadjo*-hout”. Een hunner heet Datoe ri Baloeboe, „de vorst in de urn”.

Men zegt, dat niet het lijk werd verbrand. Dit werd eerst in een kist (*doeni*) in huis bewaard. Waren de vleeschdeelen vergaan, dan werden de beenderen naar buiten gebracht, en op een aarden schotel gelegd, waarover een brandstapel werd opgericht, die werd aangestoken. De asch en de onverteerde beenderenresten werden in een aarden urn, *baloeboe*, gedaan, welker opening met een bord werd afgedekt, daarna met arenvezels omwonden en vervolgens begraven. Dikwijls werden gouden en kralen sieraden, borden en schotels mede in de *baloeboe* gedaan, of er buiten om begraven.

De heer Van Vuuren noemt nog eenige plekken op, waar *baloeboe*'s zijn gevonden: In Larompong, waarin bij de asch en beenderen twee gouden ringen waren. De Opoë Balirante van Palopo heeft er een gevonden in Boea; deze *baloeboe* was echter van gewone aarde (niet geglazuurd). Ook in Loewoe' beweert men, dat de *baloeboe*'s hier van uit China zijn ingevoerd.

Sabang is een heuvel, waarop de woning van den vorst van Waiboenta heeft gestaan, de vorst van wien verteld wordt, dat hij uit den hemel op aarde is neergedaald. De hoogte bevindt zich dicht aan den linkeroever van de Rongkong-rivier, op het punt waar de weg van Masamba naar Palopo naar de rivier afdaalt. Bij het wegwerken aldaar zijn aarden vaten in den grond gevonden, waarin asch en beenderen waren. Men beweert, dat zulke potten, *baloeboe*, ook nu en dan bij het bewerken van sawahs worden gevonden. De wegopziener Paulus Kare vertelde mij, dat hij bij Sabang wel 10 *baloeboe*'s had opgegraven, maar alle in stukken. Er was niets in dan wat kleine porceleinen bordjes. Men vond er ook een koperen armring in, die sedert verdwenen is. De stukken, die ik van deze *baloeboe*'s te zien kreeg, waren alle afkomstig van inlandsch weinig doorbakken aardewerk.

In de omgeving van het Sabang-bergje moeten volgens den ouden Pabisara van Waiboenta, Lambe genaamd, niet lang geleden steenen hamers zijn gevonden, waarmee boombast tot kleedingstof (*foeja*) wordt geklopt; de gevonden werktuigen waren grooter, en van grover gleuven voorzien dan die, welke thans in de Berglandschappen worden gebruikt. De steenen waren meer dan 1 decimeter lang. Men heeft ze als wetsteenen gebruikt, en er moeten er naar Rampi' en Seko zijn verkocht.

Volgens denzelfden zegsman werden alleen de lijken van personen uit het vorstengeslacht van Waiboenta en Palopo verbrand; asch en beenderen werden vervolgens in aarden potten, *baloeboe*, gedaan, en deze werden met oude borden, *djarawata* geheeten, toegedekt. Gewone lieden werden

zonder meer in den grond begraven: de aanzienlijken in lijkisten, de mindere man zonder deze.

Volgens een anderen zegsman werden vroeger de lijken van alle menschen verbrand; de asch werd dan echter niet in potten gedaan, maar men liet die door den wind wegwaaien; zoowel slaven als vrijen zouden zijn verbrand.

De oude Tomakaka van Masamba vertelde, dat aanvankelijk de lijken verbrand werden; later werden ze in den wind gehangen bij den rand van het dak; na deze periode werden ze in een grooten poel (*limbong*) geworpen, die bij Masamba gevonden wordt, en ten slotte werden de lijken begraven. Deze mededeeling bevat meer filosofie dan werkelijkheid; de man heeft er mee willen uitdrukken, dat de lijken in vier achtereenvolgende perioden aan de vier elementen zijn overgegeven: vuur, lucht, water en aarde.

148. *Rotsgraven.*

Opmerkelijk zijn de steenen koepels, die over de graven der oude vorsten in de Boegineesche en Makassaarsche landen zijn gebouwd. Ze worden veelal aangeduid met den naam van *koebang*, een uit het Arabisch overgekomen woord. In Loewoe' worden ze *loko* genoemd, hetzelfde woord, waarmee de Sa'dan-toradjas hun rotsgraven aanduiden. Het is mogelijk, dat deze koepels bedoeld zijn als een nabootsing van rotsgraven, waarin dan ook in het Loewoe'sche de lijken vroeger zouden zijn weggezet; het opstapelen van steenen op het graf, zooals dit nu nog geschiedt, zou aan een rotsgraf kunnen doen denken.

Hoe dit ook moge wezen, het wegleggen van lijken in holen en spelonken in de bergen, moet vroeger in Zuid-Celebes bekend zijn geweest. Ik herinner hier aan de door velen bezochte grotten van Bira, waarvoor ik hier een mededeeling van Dr. Matthes aanhaal: In Bira vindt men in een bosch drie breede, denkelijk wel 50 of 60 voet diepe kuilen, vol nissen en onderaardsche holen, bekend onder den naam van Lintattara, hetgeen een samentrekking schijnt te zijn van Liyang-tattara. Verhalen gaan daar, dat in die holen misdadigers of menschen, die men kwijt wilde wezen, levend werden gegooid. Een reisgenoot van Matthes ging er in, en deze vond er een menigte doodsbeenderen, die echter ordelijk bij elkaar lagen, sommige in uit boomstammen vervaardigde lijkisten. Hier en daar stonden zelfs een aarden bakje en een gendi bij de lijkist. Er waren ook beenderen van buffels. Deze holen waren vóór de invoering van den Islam de gewone begraafplaatsen (Matthes 1, 180—181).

149. *Dorpssteenen.*

Er is veel geschreven over de vereering van Karaeng lowe op Zuid-Celebes. Men vindt dezen eeredienst voornamelijk in Manipi (Oosterdistrikten), Boelekomba, Bonthain, Binamo, Bangkala, Laikang en het zuidelijk en oostelijk gedeelte der onderafdeeling Takalar (Eerdmans, 33). De eerste, die naar deze vereering een grondig onderzoek heeft ingesteld, is

de zendeling A. Goudswaard geweest. Deze vermoedde, dat de Karaenglowe-dienst een overblijfsel was van Sjiwa-dienst, en dat hij door Javaansche immigranten naar Zuid-Celebes was overgebracht, toen ze in dat deel van het land kolonies stichtten. Sommige schrijvers, zooals Eerdmans (Eerdmans, 33) deelen deze meening, anderen bestrijden haar¹⁰).

Het is zeer wel mogelijk, dat deze vereering door vreemden invloed den omvang heeft gekregen en den luister, die wij nu daarbij opmerken. Maar de kern ervan is zeker inheemsch, want wij herkennen die als de vereering van dorpssteenen. Goudswaard vertelt: „Als men vraagt waar Karaenglowe woont, dan wijst men op steenen, soms klein, soms groot, onder boomen, in grotten, of aan de kust, steenen waar niets aan te zien is. Sommigen zeggen, dat dat Karaenglowe zelf is, anderen, dat hij er in woont. Gewoonlijk liggen er nog andere steenen bij, die men de bedienden van Karaenglowe noemt, die men ook vereert en eten voorziet. Anderen zeggen, dat dit vrouw en kinderen van Karaenglowe zijn. Soms woont Karaenglowe in huisjes, waarvoor men allerlei geschenken ziet hangen (Goudswaard 1, 354—355).

Bij de beschrijving van een feest ter eere van Karaenglowe te Tjelindo-lindo, een uur ten O. van Bonthain, dat door een vrouw gegeven werd, die van een ziekte hersteld was, vertelt dezelfde schrijver: Na 14 (2 × 7) ommegangen om den buffel, die zou worden geslacht, ging de voorgangster bij de plechtigheid, Sarië genaamd, in de grot, waarin Karaenglowe heet te wonen. In die grot is een steen als een paal aan een kade; twee kleinere liggen er bij; dit zijn haar kinderen, want de steen stelt een vrouw voor. Buiten de grot is nog een steen; dit is haar man. Sarië zette veel spijzen naast zich neer; ze zette twee brandende kaarsen vóór den steen, en waschte met water de voorzijde van den steen; toen besmeerde ze hem met curcuma, wat ze ook deed bij haar eigen gelaat en hals onder het prevelen van woorden, waarschijnlijk een dankbetuiging. Daarna sloeg ze een ei op den kop van den steen stuk, waarna ze met wit garen een grooten cirkel op den kop van den steen maakte. „Daartoe ging ze negenmaal rondom het bovenste gedeelte van den steen, het klosje afwindende, en het garen neerleggende, zoodat de lijn waardoor de cirkel werd gevormd, negen draden dik was. Daarop strooide ze hem en zichzelf een handvol rijst over het hoofd en plaatste toen alle vruchten en eetwaren de een na de ander voor hem neer". Dit alles werd later weer weggehaald en gegeten. De steen kreeg alleen den kop en de pooten (hoeven?) van den buffel (Goudswaard 1, 357—358).

Bij dit eerste bezoek aan de grot van Tjelindo-lindo had Goudswaard het voorwerp der vereering niet opgemerkt. Dit beschrijft hij later als staande in een hoekje van de grot: een langwerpige steen „in eenigszins

¹⁰) Ds. Buddingh houdt Karaenglowe voor een boeteling of kluisenaar, dien men als heilige vergoed heeft. Ds. Toewater ziet in hem een vergoeden koning van Bonthain, die aan de menschen de scheepvaart zou hebben geleerd (Goudswaard 2, 76, 77).

schuinsche richting naar beneden, die 3 span lang van achteren, 1.5 span in omvang is, en van voren dunner wordt, en waaraan men blijkbaar gehakt heeft om hem een meer spitse punt te geven, dan hij oorspronkelijk had". Dit was de echte vertegenwoordiger van Karaeng lowe (Goudswaard 2, 91).

De heilige voorwerpen van Karaeng lowe te Gantanrang-keke waren in een kistje opgeborgen. Goudswaard mocht ze zien: Behalve een paar beschadigde Japansche porceleinen pullen, één met water en één met olie, waren er ook twee zwarte steenen in het kistje. „De eerste steen was langwerpig, ongeveer twee palmen lang, beneden dikker dan aan het boveinde, geheel in den vorm van een grooten peenwortel, waarvan men de punt heeft afgesneden. De andere steen was plat, ovaalrond, de grootste lengte er aan was ongeveer 1.5 palm; de grootste breedte 1 palm. In het midden was de steen iets ingedrukt, en voorzien van een gleuf, die er blijkbaar met een scherp voorwerp was in gemaakt". Dit zijn lingam en yoni: overal waar Karaeng lowe vereerd wordt, vindt men dezelfde symbolen (Goudswaard 2, 88—90).

Hoezeer Karaeng lowe in 't algemeen met steen wordt vereenzelvigd, blijkt uit een legende, die Goudswaard mededeelt: Bij Karang-batoe in Sanrabone moet een paar gevluichte gelieven zijn gedood en begraven, zonder dat men steenen op het graf heeft geplaatst. Daarover was Karaeng lowe boos, en maakte een Inlander, die daar voorbij kwam, ziek. Vóór hij stierf, zeide hij, dat daar een offerplaats voor Karaeng lowe moest ingericht worden, en dat ieder, die daar voorbij kwam, een steen moest werpen op het graf der gelieven. Dit laatste doet men dan ook geregeld, zoodat daar nu een aanmerkelijke steenhoop is ontstaan (Goudswaard 2, 294). Het werpen van steenen zal wel een andere oorzaak hebben, maar de Makassar ziet er slechts een wijze in, waarop Karaeng lowe wordt vereerd.

Ofschoon de Karaeng lowe-dienst dus tot een bepaalde streek van Zuid-Celebes beperkt is, komen vele menschen van Goa, Bone en Saleier heil zoeken bij deze godheid. Uit de bovenstaande mededeelingen blijkt intusschen duidelijk, dat we hier oorspronkelijk te doen hebben met dorpssteenen; elk dorp had zijn eigen steen of steenen; vandaar dat er zooveel woonplaatsen van Karaeng lowe zijn. Tusschen de vereering van al die steenen kwam meer eenheid, toen men in den steen niet meer een voorwerp zag, dat op zichzelf het dorp en zijn inwoners beschermde, maar een machtigen geest, die in die steenen zijn zetel heeft. Die geest kreeg den naam van Karaeng lowe „de groote Heer”.

Dit karakter van Karaeng lowe komt nog uit in de volgende mededeeling van Goudswaard: „Behalve al die verschillende plaatsen heeft bijna ieder inlander boven in zijn huis, op dat gedeelte, wat wij vliering zouden noemen, nog een huisje van Karaeng lowe, dat als een bijzonder heiligdom beschouwd wordt" (Goudswaard 2, 295). Vermoedelijk hebben wij dus in den eeredienst van Karaeng lowe een combinatie te zien van helpende luchtgeesten en den bewaker van het dorp.

Dat Karaeng lowe dezelfde functie vervult als de gewone dorpssteenen, blijkt duidelijk uit de mededeelingen van Goudswaard: Karaeng lowe bezit de macht om menschen ziek en gezond, gelukkig en ongelukkig te maken. Zieken, armen, handelaars beloven aan Karaeng lowe een offer als hij hun wensch vervult, en men komt de belofte steeds na Goudswaard 1, 354). Ook Matthes zegt, dat Karaeng lowe „bij de Inlanders het wezen was, waarvan hij geluk en ongeluk, leven en dood verwachtte” (Matthes 1).

Twee of meer weken na afloop van den rijstoogst wordt een offerfeest voor Karaeng lowe gehouden; dit heet *akawaroe parasangang*, d.i. door offers als anderszins het land bevrijden van den invloed van booze geesten. De offeraars worden dan met gewijd water begoten, en er heeft iederen dag een optocht door den kampoeng plaats, om booze invloeden te verdrijven. Op alle vier hoeken van den kampoeng plaatst de priester (*pinati* of *bisoe*) een deel der meegevoerde offers, en vraagt aan Karaeng lowe het dorp te beschermen. In de kampoengs aan zee worden op den 4den dag van het feest nog offers op een pisangblad gelegd, dat men in zee laat afdrijven, waarbij de bescherming van Karaeng lowe wordt gevraagd voor visschers en zeevaarders.

Behalve na den oogsttijd heeft het *akawaroe parasangang* ook plaats bij het ten strijde trekken, bij het verplaatsen der rijksornamenten, en bij het aanstellen van een nieuwen regent (Goudswaard 2, 309-312). Vooral bij het *akawaroe parasangang* komt het karakter van Karaeng lowe als dorpssteen duidelijk aan den dag.

Misschien is de gewone vereering van dorpssteenen vroeger veel meer op Zuid-Celebes verspreid geweest; dit is ook waarschijnlijk. Dat deze eenvoudige vereering zich op Zuid-Celebes ontwikkeld heeft tot een volmaakten eeredienst, kan geschied zijn onder vreemden, van Java uitgaanden, invloed; en aan deze ontwikkeling moet het dan ook worden toegeschreven, dat de Karaeng lowe-dienst niet door den Islaam is overwonnen, terwijl men daar, waar eenvoudige dorpssteenen werden gebruikt, zonder dat er een vaste eeredienst aan verbonden werd, de beteekenis van deze steenen langzamerhand door den nieuwen godsdienst verdwenen is.

Over de offerfeesten, die voor Karaeng lowe worden gegeven, weid ik hier niet uit, daar ze niets toedoen tot de grondbeteekenis van de beschreven steenen. Men kan daarover een en ander lezen in de meer aangehaalde opstellen van Goudswaard.

Ofschoon niet tot Celebes behorende, vermeld ik hier een bericht van den zendeling Donselaar over Saleier. In het regentschap Batang Mata op dat eiland, „bestaat de *sosorang* (dingen afkomstig van de eerste vorsten) uit eenige brokken klipsteen. Tijdens den eersten regent waren er maar twee stukken, doch naarmate de familie zich later uitbreidde, vermenigvuldigden zich evenzeer die steenen” (Donselaar, 288). Vermoedelijk hebben we hier te doen met steenen, die oorspronkelijk als dorpssteenen hebben dienst gedaan.

150. *Beelden.*

Zooals we gezien hebben, is het veelal een steen (of meerdere steenen), waarin Karaeng lowe heet te wonen. In Bisampole echter is het een verguld beeldje met onevenredig groote genitalia. Dit beeldje zou uit den hemel zijn gevallen, en door menschen in de struiken zijn gevonden.

151. *Investituursteenen.*

In de voormalige hoofdplaats van Goa, Kale Goa, worden nog steeds de kronings- of inhuldigingssteenen gevonden, waarop de Goasche vorst werd ingezegend met zijne gemalin, wanneer deze van gelijke geboorte was. Deze investituursteenen maken als het ware het centrale punt van dit voormalig vorstenverblijf uit. Ze lagen vóór de trap van 's vorsten woning. Dit oord heet Tamalete. Op deze plek zou de hemeling, Toemanoe-roeng, die de eerste vorst van Goa werd, zijn neergedaald; volgens anderen zou het paleis hier gestaan hebben. De vorst werd gehuldigd, staande op een natuurlijken steen, bij welke gelegenheid dagen achtereen feest werd gevierd. Deze wijze van huldigen heet *lanti*. Een andere manier van huldigen is het *togasa*. Dit geschiedde vóór het paleis, en daarbij waren de ceremoniën niet zoo uitgebreid. Een afbeelding van de investituursteenen geeft Van Eerde, fig. 12 (Van Eerde, 819 e.v.; Eerdmans, 58).

In den ouden kraton Wolio op Boeton bevindt zich ook een dergelijke investituursteen, waarin men met eenige fantasie een paar voeten kan zien afgedrukt in een uitholling, die deze natuursteen vertoont. Op dezen steen gaat de in te huldigen sultan tot in dezen tijd toe zitten. Bij het graf van den eersten Sultan staat nog een cilindervormige natuursteen, die groote vereering bij de bewoners van dit eiland geniet. In dezen monolith ziet men een versteende bamboe, waaruit de eerste vorstin zou zijn te voorschijn gekomen. De kracht van den steen gaat over in het water, dat bij regen in de uitholling van den steen blijft staan; bij den steen in Goa is een put, waarvan het water de strijders onkwetsbaar maakte¹¹⁾.

Voor de bovenstaande mededeelingen omtrent Goa en Boeton, zie men het opstel van Prof. van Eerde.

Het voormalige rijk van Waiboenta heeft ook zijn investituursteen. Deze ligt op den heuvel Sabang, tusschen het huidige dorp Waiboenta en de Rongkong-rivier. Voor den aanleg van den grooten weg is deze heuvel doorgegraven. Op dit punt en enkele meters ten Z. van den weg ligt een platte steen, 1.6 M. lang en 1.3 M. breed. Op dezen steen heeft de voet

¹¹⁾ Om deze steenen in een bijzonder verband te brengen met regenval is niet noodig. De steenen moeten helpen zoowel om regen te geven bij te lange droogte, als droogte bij te lang aanhoudenden regen. Het opkomen van een hemelsche maagd uit een put of vijver, of haar te voorschijn treden uit een bamboe, zijn overleveringen, die algemeen over Celebes (en daarbuiten) zijn verspreid. Het eerste staat vermoedelijk in verband met de mythe van het huwelijk tusschen hemel en aarde. Naast den bamboe komen ook andere boomen voor, waaruit maagden zijn geboren.

gerust van de trap van het paleis der vorsten van Waiboenta. De eerste vorst, die van hemelsche afkomst was, bouwde zijn paleis op dezen heuvel. De trap was, zooals dit tot voor korten tijd bij alle Boegineesche vorstenhuizen gebruikelijk was, een hellend vlak, waarlangs men in huis opklom. Bij de inhuldiging van een nieuwen vorst speelde deze steen een rol. Men laat er nog een wit hoen los, als men van een ongesteldheid verlost wil zijn. Dit hoen mag door anderen worden opgevangen en gegeten. Op vrij grooten afstand van dezen steen staan in de wildernis enkele steenen, waarop men zegt, dat het paleis van Manoeroe rustte; als dit juist is, moet dit gebouw een enormen omvang hebben gehad.

Bij het huidige dorp *M a t a n o* (Malili) ligt aan den meeroever in het water een natuurlijke steen. Men vertelt, dat op dezen een man uit den hemel neerdaalde, die de eerste vorst van het rijk Matano (Noeha) werd. Latere Hoofden moesten bij hun inhuldiging op dezen steen gaan staan, waarbij dan eenige plechtigheden aan hen werden voltrokken.

De investituur-steen der vorsten van *B a n g g a i* is een natuurlijk stuk kalksteen boven op een berg bij de vroegere residentie Kota Djin. De plek heet Boloekan, met welken naam vroeger het heele eiland werd genoemd. Op die plaats zou de eerste vorst van Banggai, in een soort kist over de wereldzee komende, zijn gestrand. Het is een brok kalksteen van circa 1.5 M. lang en breed, 1 M. boven den grond. In den steen bevindt zich een holte, waarvan gezegd wordt, dat het den leeftijd van den in te wijden vorst voorspelt, al naar gelang het gat minder of meer met water is gevuld. Bij de inwijding zet zich een der waardigheidsbekleeders, de *basalo tano bonoenoengan*, op den steen, en neemt den vorst op den schoot, waarna deze door een anderen waardigheidsbekleeder, den *hoekoem toea*, wordt gehuldigd. Eerst bij de bevestiging in zijn ambt van den laatsten vorst, is geen gebruik van dezen steen gemaakt.

In de onderafdeeling *P e n r a n g* wordt bij het dorp Kalimboeang een steen gevonden, waarvan aan iemand in den droom werd geopenbaard, dat dat een *batoe manoeroeng*, een uit den hemel neergedaalde steen was, en sedert houdt men die plek voor heilig. Men vertelt, dat de hadat van Kadjoemea, Kandasolli en Batoebatoe eens een vorst hebben aangesteld, die den titel voerde van Madika Oeloe Sa'dan. Men kwam daartoe tezamen op een plek te Kadjoemea, waar de zoon van het Hoofd van dit landschap tot vorst werd verheven. Bij deze gelegenheid werd een steen opgericht, zoo hoog als een mensch. Telkenmale, wanneer later een nieuwe vorst was aangesteld, kwam men bij dezen steen samen en huldigde men er den verkozene, waarbij een buffel, geiten en hoenders werden geslacht (mededeeling van den heer Abdoellah, Bestuursassistent te Boengi).

152. *Allerlei steenen.*

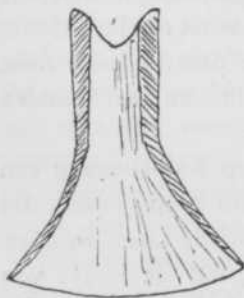
Dicht bij de rivier Batoe lappa in Zuid-Celebes is een plek, die Tamboeng batoea „opgehoopte steenen” heet. Op die plek werd een contract gesloten

tusschen Aroe Palakka Petta Malampeë gēmēna en het Hollandsche Gouvernement (Matthes 1, 172).

153. *Bronzen (koperen) bijlen (schopjes).*

In Loewoe' moeten nu en dan koperen en bronzen bijlen (schoptes) in den grond zijn gevonden, maar nog meer werden (worden?) ze nagemaakt. Evenals in het Pososche heeten ze in Loewoe': *ngisi Longga* „tanden van Longga". Deze Longga zijn geesten in de lucht, die zich naar welgevallen kort en lang kunnen maken; ze dragen een baard. Als men zulk een geest tegenkomt, moet men hem trachten vast te houden, dan zal hij u geven alles, wat gij hem vraagt. Terwijl de Poso-toradjas aan zulk een schoppe de kracht toekennen om iemand rijk te maken, gebruiken de Loewoe'ers deze voorwerpen als voorbehoedmiddelen. Ze binden ze daartoe vóór op den buik vast, en denken dan, dat ze gevrijwaard zijn voor aanvallen van krokodillen, steken en schoten. Wanneer de eigenaar van zulk een schoppe goed weet te praten, kan hij er gewoonlijk een buffel voor krijgen (Kruyt 9, 679).

Vooraf in de omgeving van Wotoe, vanwaar de vorsten van Loewoe' zijn weggetrokken, zijn meermalen bronzen bijlen (schoptes) gevonden. Reeds bij mijn eerste bezoek aan Wotoe in 1896 liet men mij een schoppe van roodkoper zien, sterk verweerd. Het voorwerp was in een klein riviertje gevonden. Men beweerde, dat het een snijtand van een longga-geest was (in het Boegineesch beteekent *longga* „reus").

$\frac{1}{3}$ w. g.

a. Schopje van Koro mBoea bij Wotoe.

$\frac{1}{2}$ w. g.

b. Schopje van Bajondo bij Wotoe.

Het bovenland van Wotoe is nu door Oost-toradjas bewoond, maar dezen zijn eerst in den jongeren tijd in de vlakte van de Kalaena-rivier komen wonen. Een bronzen schoppe was door iemand van Koro mBoea bij het wegwerken in een kuil gevonden tusschen die plaats en de Kalaena in gelegen. Het voorwerp was sterk verweerd. Een ander schoppe zag ik te Bajondo.

Dit behoorde tot de erfenis der vaderen, en men kon niets omtrent de herkomst ervan zeggen (een kleine beek, die in de Angkona valt, draagt den naam van Ngisi Longga; misschien wel omdat daar eens een bronzen schoppe, dat denzelfden naam draagt, gevonden is).

154. *Dondersteenen.*

Uit den ouden tijd bezat men te Palopo dondersteenen. Ze waren volgens de berichten gevonden in boomen na hevig onweder, zoodat ze ook hier aan den bliksem worden toegeschreven; ze dragen evenals elders in den

Archipel den naam van *batoe kila* „bliksemsteenen”. Men wrijft er rijpe pisang mee fijn, die aan zuigelingen te eten wordt gegeven. Het wrijven met dezen steen zou dit voedsel bijzonder krachtig maken. Ze worden ook in water gelegd, dat daarna als medicijn gedronken wordt (Kruyt 9, 679—680).

Ten opzichte van de To Ala of boschmensen in Zuid-Celebes, volsta ik met een herinnering aan de studie van Drs. Sarasin, *Die Toala-Höhlen von Lamontjong*, Wiesbaden 1905. Voor het doel van dit overzicht is het voldoende te weten, dat in de hollen van Lamontjong overblijfselen zijn gevonden uit den palaeolithischen tijd.

Dondersteenen zijn ook in 't Wotoesche gevonden. Een steen is 14 c.M. lang, in den vorm van een vierzijdig prisma, waarvan het eene eindvlak 3.5 en het andere 3 c.M. in 't vierkant is. Het geheel doet vermoeden, dat dit voorwerp als hamer is gebruikt. Het is van heel harde, gele steen, gepolijst. De steen is in het bezit van het onderhoofd van Bajondo, die hem van zijn vader had geërfd; de vindplaats wist men niet.

Een anderen, dergelijken steen vond ik te Lamberese. Hij leek van een soort vuursteen te zijn, eveneens gepolijst; een stuk was er afgebroken; het overgebleven deel is 4 c.M. lang en het eindvlak meet 2 c.M. in 't vierkant.

De Oost-Toradjas.

155. Steenen potten.

Nu we met ons overzicht gekomen zijn tot de Oost-toradjagroep, verdient in de eerste plaats een merkwaardige vondst vermelding, namelijk van steenen, die vroeger waarschijnlijk tot enkele *kalamba* of steenen potten hebben behoord, het eenige voorbeeld van dien aard in het woongebied van deze groep. Het opmerkelijke is, dat deze vermoedelijke *kalamba*'s zich niet, als meestal bij de West-toradjas, op een heuvel bevinden, maar middenin de Jaentoe-vlakte. Ik vond daar in 1915 een platten steen van bijna ovalen vorm; de lengtediameter bedraagt 95 c.M., de breedtediameter 85. De steen, die door de Toradjas eenvoudig *watoe taoe* „steen als een mensch” wordt genoemd, is circa 6 c.M. dik, en bovenop is een menschenfiguur uitgebeiteld, 2 c.M. boven het steenvlak uitstekend.

De achterkant van den steen, waarmee hij op den grond lag, is glad afgewerkt. Hij is van glimmerschiefer en reeds sterk verweerd; de randen van den steen en van de figuur zijn met de vingers af te brokkelen. De linkervoet is reeds

Kalamba-deksel in de Jaentoe-vlakte.

afgevallen en het is niet uit te maken of er vingers aan de handen hebben gezeten.

Vlak bij dezen steen ligt er nog een van dezelfde gedaante (lengte 85, breedte 70 c.M.), wat dikker (11 c.M.). Ik vond ook nog de helft van zulk een steenen plaat, en een meter of drie er vandaan nog een van 95 en 85 c.M. middellijn. De achterkant van al deze steenen, waarmede ze op den grond lagen, is glad afgewerkt; maar op den bovenkant zijn eenige oneffenheden te zien, die doen vermoeden, dat ze eertijds ook van een figuur voorzien zijn geweest. Een dier steenen vertoont een boog, die waarschijnlijk de armen heeft voorgesteld. De bewerking van den *watoe taoe* is dezelfde als die der steenen, welke in het landschap Lore (Napoe, Besoa en Bada') zijn aangetroffen.

Hoogstwaarschijnlijk hebben deze steenen gediend als deksels van steenen potten, *kalamba*. Van potten heb ik niets gevonden; misschien zijn ze stuk geslagen door latere bewoners van dit land, die geen waarde aan deze voorwerpen hebben gehecht. In dit geval zouden de weinige brokken glimmerschiefer, die ik in de nabijheid van de plek vond, overblijfselen van de potten zijn.

Deze steenen moeten zijn aangebracht van het gebergte, dat de Jaentoe-vlakte aan de Oost- en aan de Westzijde begrenst; dit betaamt uit glimmerschiefer.

Zooals reeds is gezegd, hechten de tegenwoordige bewoners van deze streek geen waarde aan deze steenen. Sommigen vertellen, dat de menschenfiguur op den steen een jager is geweest, die te midden van een hevig onweder in steen veranderde. Weer anderen beweren, dat het een visscher zou zijn geweest. Maar dergelijke verhalen verbindt men aan tal van steenen. Men zegt ook, dat er een storm zou losbarsten, als men op den steen sloeg. Maar ook dit geloof wordt aan andere steenen verbonden. Mannen die verwilderde buffels in de Jaentoe-vlakte gaan opvangen, leggen een sirih-pruim neer op den steen, in de hoop, dat ze daardoor spoediger een of meer buffels machtig zullen worden. Ook dit gebruik brengt men bij vele steenen in praktijk (Kruyt 10, bl. 90—92).

156. Aarden urnen.

Vóór de komst van het Ned. Ind. Gouvernement op Midden-Celebes, was er nog niets bekend van het voorkomen van aarden urnen in den grond. In de laatste jaren werden veel heuvels af- en doorgegraven voor den aanleg van wegen, en bij dit grondverzet kwamen tal van potten aan den dag. Tot nu toe bevinden de meeste urnenvelden zich om het Poso-meer, zoodat wel aangenomen mag worden, dat deze streek een wooncentrum is geweest van het volk, dat op deze wijze zijn dooden bezorgde.

Urnenvelden zijn gevonden: Aan de Wimbi-rivier, dicht bij haar uitmonding in de Poso. Te Pamona, waarvan gezegd wordt, dat hier eertijds een groot bevolkingscentrum bestond, niet ver van de plek, waar de Poso-rivier het Meer verlaat. Op de vlakte van Bantjea, dicht bij de monding

van de Pandjo-rivier in het Meer. Ook dicht bij het huidige dorp Pendolo zijn enkele potten aan den dag gekomen. Verder zijn nog een paar urnenvelden gevonden op den heuvel, waarop de voormalige hoofdplaats van Onda'e, Tando mbeaga, gelegen heeft, een heuvel, die de vlakten van de Walati en de Toka scheidt, welke twee rivieren zich niet ver ten Z. van deze hoogte met elkaar vereenigen.

De heuvels van Pamona en Bantjea zijn onder mijn leiding afgegraven. Beide zijn ongeveer 3 M. hoog boven den beganen grond, en beide zijn zeer waarschijnlijk door menschenhanden opgeworpen over de potten. In eerstgenoemde plaats blijkt dit hieruit, dat de urnen in twee lagen boven elkaar stonden. De hoogte van Pamona was samengesteld uit aarde, vermengd met een menigte schelpjes, een zelfde verschijnsel als ik vond bij den urnenheuvel Pemotia in Napoe. Die van Bantjea bestond uit een omwalling van aarde, waarvan de binnenruimte met zand was opgevuld. De onderste potten waren blijkbaar op den beganen grond gezet in de genoemde omwalling en daarna met zand overdekt. Die omwalling was noodig tegen het water van het Meer; want de heuvel staat vlak aan den oever, en als het Meer gerezen is, steekt de kleine heuvel als eeneilandje boven het watervlak uit. Op de onderste laag potten is nog een tweede geplaatst.

Terwijl aan andere plekken waar urnenvelden zijn, geen beteekenis wordt gehecht, beschouwen de lieden van Bantjea den heuvel in hun vlakte als een oord, dat in verband staat met vroegere bewoners. Vereerd werd de heuvel niet, en men wist ook niet, dat er potten in verborgen zaten. Men vertelt, dat in dien heuvel een koperen klopplank, waarop boomschors wordt geplet, om deze geschikt te maken voor kleedingstof, begraven was. Toen namelijk de toenmalige bewoners van het land naar Waiboenta trokken, liet de vorstin hier haar koperen klopplank begraven, omdat ze deze niet mee kon nemen. Opmerkelijk is, dat de lieden van deze streek altijd aan den vorst van Waiboenta tribuut hebben betaald, terwijl de overige Poso-toradjas den Datoe van Loewoe' als heer erkenden. Verschillende verhalen tot verklaring van dit verschijnsel worden verteld (zie hfdst. I, 225).

Alle potten, die ik heb gezien zijn kleiner, dan die welke in het landschap Lore (Napoe, Besoa, Bada') worden gevonden: de meeste zijn nog geen halven M. hoog, met een middellijn van den buik van circa 30 c.M. Alle waren gevuld met zand of aarde, en zonder uitzondering gebroken. Ze zijn alle van zoodanige afmeting, dat ze nooit een lijk in zijn geheel hebben kunnen bevatten. Alleen in den heuvel van Pamona heb ik nog kleine resten van beenderen en enkele kiezen gevonden. De beenderen werden tusschen de vingers tot stof. Kralen en koperwerk is hier niet gevonden. In den heuvel van Bantjea waren blijkbaar al eerder schatgravers bezig geweest, want de potscherven lagen in de bovenste rij allen door elkaar in het rond.

Of de heuvel aan de Wimbi door menschenhanden is opgeworpen, durf ik niet zeggen. De potten bij Pendolo lagen in vlak land. Ik heb hier

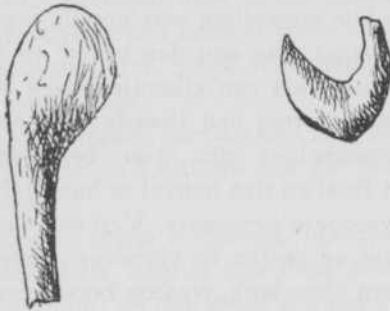
slechts drie van die urnen kunnen vinden, zoodat het den indruk maakt, alsof de gebruikers ervan hier slechts heel tijdelijk zijn geweest, zoodat ze er niet toe zijn gekomen om over de potten een heuvel op te werpen.

De potten van Tando mbeaga zijn alle gevonden in de helling van den natuurlijke heuvel.

Vermoedelijk zullen op nog meer plekken in de Poso-depressie urnen begraven liggen; maar opmerkelijk is, dat die, welke tot nu toe aan het licht zijn gekomen, alle gelegen zijn in de streken, die bij de Poso-toradjas aangemerkt worden als de langst bewoonde.

157. Dorpssteenen.

Bij de Oost-toradjagroep heb ik nimmer iets gemerkt van vereering van dorpssteenen. Er zijn echter aanwijzingen, die doen vermoeden, dat dit in den ouden tijd wel gedaan is. Zoo werden bij het afgraven van een

^{3/so} w. g.

De steenen van Lalambatoe (Poso-meer).

berghelling voor den weg langs den Oostkant van het Poso-meer, op de hoogte van Lalambatoe, twee steenen gevonden, ongeveer een manslengte onder den beganen grond. Ze hebben den vorm zooals de figuur aangeeft. De ronde steen rustte op den overeindstaanden. Volgens het dorps-hoofd van Tindoli, den leider van de groep wegwerkers, die de steenen vonden, waren in dat gedeelte van de helling geen andere steenen gevonden dan deze. Ze waren zoo op-

vallend van vorm, dat de menschen ze medenamen, en aan het begin van hun dorp plantten. Ze zijn van glimmerschiefer. Er zijn geen sporen van behouwing aan te vinden, maar deze kunnen door verwerking verdwenen zijn. De vorm der steenen laat geen twijfel, dat we hier te doen hebben met een lingam en yoni.

Verder worden hier en daar steenen aangetroffen, die naar het gebruik, dat men ervan maakt, doen vermoeden, dat het eertijds dorpssteenen zijn geweest; er wordt tenminste hetzelfde vermogen aan toegeschreven als aan deze. Zoo zijn er bij het dorp Koekoe twee steenen, die de namen dragen van Tambajambinoti en Tangkambero. Men legt op die twee steenen sirih-pinang, als men gaat jagen. Aan den Tangkambero vraagt men ook om regen en droogte.

Bij het voormalige dorp Palande bevindt zich een steen, die vereerd wordt; men noemt hem *watoe meloeloe* „de steen, die (menschen) volgt”. Hij heeft dezen naam te danken aan de omstandigheid, dat toen in den ouden tijd de Moriërs het dorp kwamen belegeren, deze steen hen vervolgde, en den hoofdman van den vijand dooddrukte. De eigenlijke naam van den steen, zegt men, is Naga „draak”, een overgenomen woord.

Bij dit zeer oude dorp bevinden zich nog meer steenen, die vereerd worden. Men heeft daar de Naga bentji, zoo genoemd omdat de steen iets heeft van een gemsbuffel (*bentji*). Wanneer men vroeger uit den strijd was teruggekeerd, bracht men aan dezen steen sirih-pinang en eten, nog voordat men de trommen in den tempel ging slaan. Men had er ook nog een steen, *Naga toempa* „kikvorschen-steen”, die een helder geluid gaf, als men er op tikte, en een vierden *Naga baoela* „buffelsteen”.

Bij het voormalige dorp Mantjarangi'i aan den Zuidkant van het Posomeer, ligt een steen, die gespleten is; daarom noemt men hem *watoo koenganga* „gapende steen”. Omtrent den oorsprong ervan weet men het volgende te vertellen: Eens ging een man jagen aan den oorsprong van de Tamboli. Daar vond hij een vrouw aan den kant van een kolk, die bezig was een kind te wiegen. Als wiegelied zong ze:

*Anakoe Selesaoea koepapatende ri woera,
Anakoe Selesaoea koepapoili Tamboli.*

„Mijn kind Selesaoea gooi ik op in het rivierschuim, mijn kind Selesaoea laat ik afdrijven in de Tamboli”. Daarna wierp ze het kind weg; maar dit was een steen, die óp het water dreef. De jager volgde hem, greep hem, en bracht hem in zijn dorp. Men vertelt, dat de steen eerst in huis werd bewaard, maar hij werd steeds grooter, en daarom gaf men hem een plaats bij de bron, waaruit men zeide, dat vroeger goud kwam. Als men in den ouden tijd ten strijde trok, gaf men hiervan kennis aan den steen, en men legde er sirih-pinang neer. Adriani spreekt in zijn Bare'e-Nederl. Wdbk. op *kepe* (bl. 276) van twee *naga* bij Bantjea, een mannelijke en een vrouwelijke, die op elkaar liggen. Ik heb hiervan niet vernomen.

De steen bij het voormalige dorp Lana jore in Pebato is overwoekerd door de wortels van een waringin. In tijden van ziekte ging men daar offers brengen: rijst, kippeneieren en sirih-pinang. Zoo 'n steen vindt men ook bij Pebato, het stamddorp van de menschen van dien naam, en bij het dorp Patimoele. De eerste heet Tagoralangi; de tweede Bolinde. Deze twee moeten menschen geweest zijn, die steeds overvloed van rijst hadden. Aan beide steenen geeft men te eten, en men vraagt ze om regen, waarbij water op den steen wordt uitgegoten. Wil men droogte, dan wordt vuur op den steen gebrand. Als men iets aan den steen Tagoralangi vraagt, is de aanhef de volgende: Boo ngkai (grootvader) Tagoralangi, Talangi moantjoera, Bantja mponale loeja, alle namen van geesten, van wie men verder niets afweet. In den ouden tijd, vertelt men, kwam eens uit de spelonk, die zich bij den steen Tagoralangi bevindt, een menigte kleine menschen (*to wana jako* of *tokaneke*), mannen en vrouwen, die in den tempel van Wawo Pebato gingen reidansen (dit gebeurde 's nachts). Als ze zongen, maakten ze veel leven. Ze zongen:

Lobo i ngkai Kidji, toedoe ntjarii-rii.

„In den tempel van grootvader Kidji, komen (de voeten) boem boem! op

den vloer". En daarna riepen ze: hi! hi! hi! Toen een hond door de opening naar hen keek, zongen ze:

Talinga i Dike ngkambilonga-mbilonga.

„De ooren van den hond flappen op en neer", en dan riepen ze weer: hi! hi! hi! Als ze moe waren van het dansen, gingen ze in de spelonk terug. Iederen nacht kwamen ze weer. Toen dit den dorpelingen ging vervelen, stampten ze vruchten van den arenpalm fijn, en hingen die boven den drempel van den toegang. Toen de *tokaneke* dit aanroerden, viel het stamsel over hen heen, zoodat hun heele lichaam ging jeuken. Toen vluchtten ze en keerden niet weer.

Bij het voormalige Jajaki in hetzelfde district vereerde men drie steenen, een ten Z. en twee ten N. van het dorp. De eerste heette Legoelana. Een van de beide andere droeg den naam van Sampiri woeadja, en hieraan bracht men bij alle mogelijke gelegenheden offers van sirih-pinang. Als kinderen bij dien steen spelen, en er huilen of schreeuwen, moeten ze ziek worden. Dan brengt men er weer een offer (*pesoembo'o*): een mandje waarin 7 stukjes pinang, een koperen armring, wit katoen en witte foeja. Dit plaatst men op het offertafeltje bij den steen, en spreekt: „O, heer Sampiri woeadja, hoor wat we zeggen: wij zijn schuldig omdat wij met uwen naam gespeeld hebben, maar hier brengen we u sirih-pinang, opdat ge weer goed op ons zult zijn". Midden in het dorp is ook nog een steen, Karambae „buffel" (een woord, dat thans niet meer gebruikelijk is in het dagelijksch leven) geheeten, waaraan eveneens bij allerlei gelegenheden offers worden gebracht.

Ook in het distrikt Onda'e worden nog enkele steenen aangetroffen, die aan dorpssteenen doen denken. Zoo is er een steen bij een voormalig dorp aan de Saloe Taa, waarvan verteld wordt, dat hij door een vreemde vrouw gegeven werd aan een vrouw die bezig was met foejakloppen. Zoodra de laatste den steen had aangenomen, werd de onbekende in de lucht opgeheven, en verdween. Deze steen werd vereerd; hij bracht ook kleine steenen voort, vertelt men. Als men bij groote droogte naar regen verlangde, prikte men den steen met een stok, opdat er een storm (regen) zou ontstaan.

Bij het vroegere Kele'i is een steen, waaraan men sirih-pinang gaf om veel palmwijn van zijn boom te krijgen. Of als men droog weer wilde hebben, wiede men het onkruid om den steen. Als men van het oorlogspad teruggekomen was, werd vóór alles aan den steen eten gebracht.

Bij de To Wana op den Oostarm van Celebes vereert de stamafdeeling der To Boerangasi een steen, uitsluitend in het belang van den landbouw. Dit moet een blok steen zijn ongeveer van een kwart kub. M. grootte, met verhevenheden erop, die voor vrouwenborsten worden gehouden. Deze steen ligt dicht bij het oude dorp Ngapa, benedenstrooms ervan, aan de Baraba. Water stroomt er onderdoor, en dit stuwt een menigte kleine steenen naar boven, zoodat men zegt: Als ge vier van die steentjes weg-

neemt, komen er zes voor in de plaats. Aan deze bijzonderheid heeft de steen zijn naam te danken van Watoe moana „de kinderen voortbrengende steen“.

Van dezen steen vertellen sommigen, dat hij de in steen veranderde vrouw van Ampoe „de Heer“ is. Anderen spreken van een vrouw Indo Limontoe. Zooals gezegd is, wordt de steen alleen vereerd in verband met den landbouw, en men vraagt hem om een rijken oogst. Een uitvoerige beschrijving van de wijze waarop de steen vereerd wordt, heb ik gegeven in mijn opstel „De To Wana“, T. K. Bat. Gen., deel 70, 1930. Een hoofdmoment bij deze plechtigheid is, dat de leider de hand onder den steen steekt, waarbij hem dadelijk door het opwellende water enkele kiezels in de hand worden gedrukt. Na hem doen ook de anderen hetzelfde. De steentjes neemt men mee naar huis. Wanneer later het gewas er niet goed voorstaat, of bedreigd wordt door ongedierte, giet men water op de steentjes, en daarmee wordt het gewas besprenkeld om de dreigende mislukking af te wenden.

158. *Allerlei steenen.*

Bij de Poso-toradjas worden tal van steenen gevonden, waaraan eenig verhaal verbonden is. Zulke steenen houdt men dan voor in steen veranderde menschen, dieren of voorwerpen. In andere steenen heet een geest te wonen; dit is in den droom aan iemand geopenbaard. De laatste worden gevreesd, en men vermijdt zooveel mogelijk er langs te gaan; als dit toch gebeuren moet, doet men het zeer omzichtig. Maar aan geen van deze steenen worden offers gebracht; ook richt men nooit eenige bede tot ze.

Bij het dorp Bantjea is een steen te vinden, die daar moet zijn opgericht door lieden van Waiboenta als herinnering aan een verbond, dat tusschen Bantjea en Waiboenta gesloten is. Ook aan dezen steen wordt op geenerlei wijze eer bewezen.

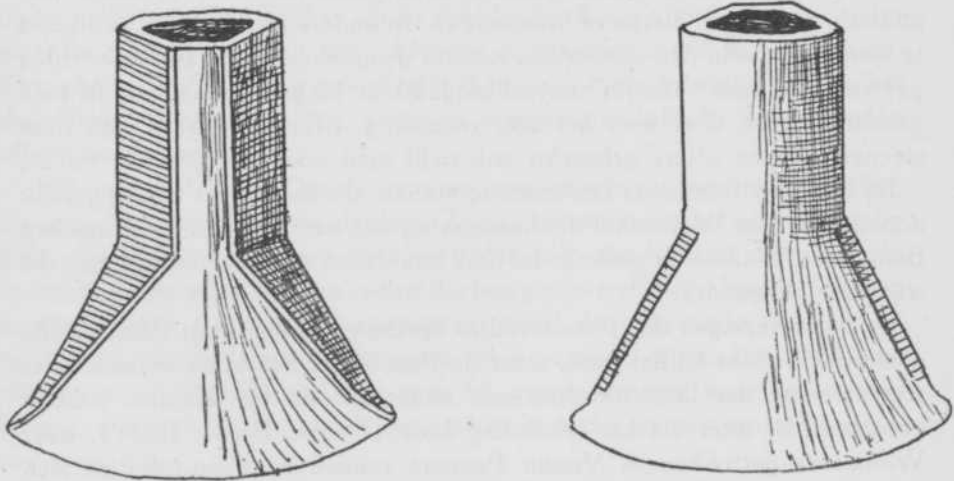
De overleveringen der Poso-toradjas spreken van een dorp Pamona „de oorsprong“, dicht bij het punt, waar de Poso-rivier het Meer verlaat. Hier zou de vorst der Oost-toradjas, een immigrant uit het Zuiden, hebben gewoond, die later via het landschap Lore (Napoe, Besoa, Bada'), naar Waiboenta getrokken is. Vanuit Pamona zouden de Poso-toradjas zich over het stroomgebied van de Poso hebben verspreid, nadat hun vorst (*datoe*) was heengegaan. Onder leiding van zes broers en één zuster verspreidden de Toradjas zich, nadat ze vooraf 7 steenen hadden geplant, *watoe mpoga'a* „de steenen der scheiding“, van welke steenen er nog drie overig zijn. Elk der steenen zou dan zijn van een der zes voornaamste stammen der Bare'e sprekende Toradjas, terwijl de zevende van de To Napoe (West-toradjagroep) zou zijn geweest (anderen spreken van vijf steenen, die te Pamona zouden zijn geweest: van de 'To Loewoe', To Bada', To Mori, To Napoe, To Onda'e; dit is echter een latere vinding). Wanneer Loewoe'ers, uit wier land de vorst uit den hemel (Lasaeo, Toma-noeroe) gekomen is, in den ouden tijd op die plek kwamen, strooiden ze

stofgoud, kralen en rijst over de steenen. De Poso-toradjas strooiden er ook geelgemaakte rijst, waarbij zij de voorouders aanriepen en om rijst en visch vroegen (Adriani-Kruyt 1, I, 5)¹²).

159. *Bronzen (koperen) bijlen (schopjes).*

In het woongebied van de Oost-toradjas, speciaal in de Poso-depressie en in het Wotoesche zijn veel bronzen (koperen) schopjes aangetroffen. Zoo werd er een gevonden tusschen de steenen bij het aanleggen van den weg Singkona—Masewe, 2 K.M. ten N. van Singkona. Het Hoofd van Palande bezat een bronzen schopje, dat hij van een Rampi'er had afgenomen; waar deze het schopje vandaan had, wist de huidige eigenaar niet te zeggen. Te Kasigoentjoe was een koperen schopje, dat aan de voor- en de achterzijde verschillend bewerkt is; dit zou gevonden zijn bij de monding van de Poso-rivier. De voorzijde is driekantig, waarvan de beide buitenvlakken met dwarsstreepen versierd zijn; de achterzijde is zwak bol met een lichte streep-versiering aan de randen.

Verder een bijl (schopje), die gevonden is aan den voet van het bergje, waarop eertijds een dorp heeft gelegen van den sindsdien verdwenen stam der To Pajapi, ten W. van de Poena-rivier. Het dorpshoofd van Sanio

Voorzijde.

$\frac{1}{2}$ w. g.

Achterzijde.

Bronzen bijl, gevonden aan de monding van de Poso-rivier.

kocht het voorwerp van den vinder voor twee buffels. Dadelijk verzocht een ander hem een stuk van de bijl over te mogen nemen voor één buffel.

¹²) Het is niet van beteekenis ontbloot, dat bij de zes afdeelingen van de Oost-toradjagroep de To Napoe gevoegd worden, omdat men verwacht zou hebben, dat hier de To Bada' zouden zijn genoemd; de Meerbewoners toch hebben veel meer aanraking gehad met de To Bada' dan met de To Napoe. In deze overlevering is mede vastgelegd, wat uit andere daadzaken is bewezen, dat de immigranten van Poso via Napoe en Bada' naar Waiboenta zijn getrokken.

Dit stuk werd er afgehakt, zoodat het voorwerp geschonden is. Vele personen bezitten bronzen bijlen van klein formaat, waarvan de herkomst niet meer bekend is. Bij Kameasi moet ook een bijl zijn gevonden, waarin zich geen gat voor den steel bevond; dit stuk is weggeraakt.

Eens is ook een koperen of bronzen speerpunt gevonden, toen men bezig was de aarde uit te graven voor een wal om het oude dorp Josi bij de uitvloeiing van de Poso-rivier uit het Meer, dus dicht bij het stam-dorp Pamona. In het midden van de speerpunt loopt een verhooging om stevigheid aan het wapen te geven. Het is van geelrood koper, en het ziet er nog goed uit. Het voorwerp bevindt zich thans te Banano in Pebato.

In het Pososche noemt men deze bronzen (koperen) bijlen of schopjes *woejawa ndjii* „geestengoud”. Men ziet er geen bijlen of schopjes in, maar staartstukken van een zwaardscheede, die de beide helften der scheede bijeenhouden; men zou deze staartstukken van „goud” gemaakt hebben, om met rijkdom te pronken. Wat afschrapsel ervan wordt gebruikt als medicijn voor het gewas, opdat de rijstkorrels mooi geel zullen worden.

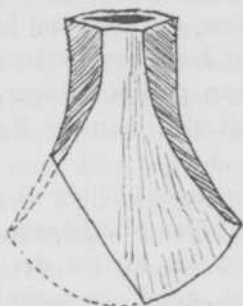
160. *Dondersteenen.*

Steenen, die den vorm hebben van hamers of bijlen, heb ik nergens in het Pososche aangetroffen. Wel houdt men er harde, meestal zwarte steenen op na, die men ook bliksem-tanden (*ngisi berese*) noemt; maar deze steenen lijken mij gewone harde riviersteenen toe, die nimmer als werktuig zullen zijn gebruikt. Men draagt ze bij zich om er het hakmes op te wetten.

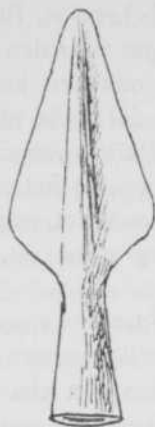
161. *Houten beelden.*

Houten beelden worden niet onder de Oost-toradjas gevonden. Men is er zelfs heel bang voor om een menschenbeeld uit hout te snijden, omdat een beeld een wezen voor deze menschen is. Platen worden door hen beschouwd als wezenlijk bestaande dingen. Van overledenen worden geen beelden in hout gemaakt; maar bij het groote doodenfeest onder de To Lage en To Onda'e, het zoogenaamde *tengke*, worden de beenderen der afgestorvenen uit de kisten genomen, die in lijkenhutten zijn geplaatst; deze beenderen worden tot pakken gemaakt, met den schedel bovenaan gebonden; armen worden eraan gemaakt, maar geen beenen. Bij de andere afdeelingen dezer Toradjagroep blijven de beenderenpakken onopgetuigd, maar bij de beide pas genoemde worden maskers van hout gesneden, die vóór den schedel worden gebonden, zoodat het geheel een min of meer gedrochtelijke pop is, die met allerlei sieraden is behangen. Zóó worden deze poppen in een afzonderlijke hut geplaatst, dan wel in een kamertje gezet, dat middenin den tempel voor hen is gemaakt. Op deze wijze nemen de dooden, nu weer mensch geworden, aan het feest deel, dat bij sommige afdeelingen 3, bij andere 7 dagen duurt. Na afloop van dit feest worden de beenderen in

kleine kistjes opgeborgen en in een spelonk of onder een overhangende rots

Bronzen bijl van Wawo
masoee (Poso).

$\frac{1}{3}$ w. g.
Bronzen speerpunt van
Josi (Poso).

bijgezet. De maskers worden in de rijstschuren opgeborgen, om bij een volgende gelegenheid voor andere pakken met beenderen dienst te doen.

De Mori-groep.

162. Dorpssteenen.

In het Morische worden er nergens dorpssteenen op nagehouden.

163. Aarden lijkurnen.

Mori is het eenige land in Midden-Celebes, waar tot voor enkele jaren nog aarden vaten bij de lijkbezorging werden gebruikt. Bij het laatste groote doodenfeest bij Ensa, waar de menschen afscheid namen van de voorouders, en dezen mededeelden, dat ze tot het Christendom wilden overgaan, werden de beenderen, die uit de lijk-kisten waren genomen en schoongemaakt, in aarden potten, *koesi* „martavaan”, opgeborgen, en in spelonk bijgezet. Deze potten waren niet door de inheemsche bevolking gebakken, maar van de kust uit ingevoerd. Voor het bijzetten der beenderen werden aanvankelijk aarden potten gebruikt van inheemsch maaksel, *koesi wita* of *woete* „aarden potten” genoemd. De later ingevoerde *tempajan*, een soort aarden martavaan, is veel sterker, heeft dikker wand en is geglazuurd. De Moriërs houden deze tempajans voor steenen vaten, en noemen ze daarom *koesi wasoe* „steenen urn”. De inheemsche vaten hebben wijder opening dan de martavanen. De laatste worden ook in de huizen gebruikt om er water in te bewaren; het blijft er koel in.

In Beneden-Mori, waar de beenderen, evenals bij de Oost-toradjas, bij het groote doodenfeest in kleine kistjes worden gedaan, zag de heer

J. Ritsema, dat de beenderen van Wehalima, de echtgenoot van vorst (*bonto*) Pondeloe te Tinompo, in onderscheiding van de beenderen der andere dooden, in een martavaan werden gelegd, die vervolgens werd bijgezet in de rotsen boven Wara'a. Zoo deed men met de beenderen van alle dooden uit het *bonto*-geslacht.

Overigens moet de gewoonte om beenderen in aarden urnen in spelonken en aan den voet van rotsen bij te zetten algemeen zijn geweest in de Mori- en in de Noeha-groep. Zoo had dit algemeen plaats bij de To Oeloe oewoi „mensen van den oorsprong der rivieren”, die nu samengebracht zijn in het dorp Doloepo. In de bergen, die ze vóór de komst van het Gouvernement bewoonden, zijn verscheidene spelonken en bergafhangen, waar aarden potten met beenderen opgeborgen zijn. De heer K. Riedel, zendeling te Koro Walelo in Mori, heeft deze grotten eens bezocht. Van uit Doloepo kon hij door het zware terrein niet in één dag het doel bereiken, maar tegen den middag van den tweeden dag kwam hij bij de rotskloven, waar de urnen met beenderen zijn bijgezet. De potten zijn van eenvoudig inheemsch maaksel, vervaardigd te Matano in het Z., en te Lahoembala in het N. De potten zijn 40 c.M. hoog, en de breedte van den buik bedraagt 20 c.M. In verscheidene potten vond hij nog de beenderen en den schedel. Maar de meeste der daar bijgezette beenderen bevonden zich in kistjes, die van fraai houtsnijwerk voorzien waren. Zoo viel op de voorzijde van een der deksels een kunstig uitgesneden kop van een gemsbuffel op. Andere kistjes waren beschilderd, maar het was niet meer uit te maken, wat de teekeningen moesten voorstellen. Ook verdient opmerking, dat de urnen in een afzonderlijke kloof stonden, die zich bevond naast die waarin de kistjes waren gezet. Hieruit kunnen we opmaken, dat het wegzetten in urnen tot een andere, vermoedelijk oudere periode behoort, dan het opbergen in kistjes. Bij de potten lagen op den bodem allerlei voorwerpen verspreid, als oude borden, lanssen, schilden, koperen schalen (*doelang*).

Niet ver van deze plek is een hol aan een afgrond, waarin volgens de bewering der menschen, een urn met goud bewaard wordt. Om deze plek te bereiken, moet men langs een afgrond, een gevaarlijke onderneming. De heer Riedel bezocht ook deze grot; ze is ongeveer 20 meter breed en even hoog, en circa 100 meter lang. In deze grot hebben de To Oeloe oewoi zich verscholen tijdens de strafexpeditie van het Gouvernement naar Woelanderi in 1907. Riedel vond er niets anders dan een druipsteen in de gedaante van een Indischen leksteen (*batoe saringan*). Men vertelde hem dat ieder die deze „urn” (*koesi*) aanraakt, in korten tijd moet sterven, omdat hij het eigendom der *lahoemoa* (goden) is.

Omtrent het voorkomen van beenderen-urnen in het meren-gebied van Malili (Noeha) ben ik uitvoerig ingelicht door den heer J. Ritsema. De To Tambee, de noordelijkste afdeeling der Noeha-groep, hebben de beenderen hunner dooden tot korten tijd vóór hun overgang tot het Christendom in urnen, *koesi*, bijgezet. In den ouden tijd gebruikte men daarvoor

eigen gebakken potten, later martavanen, die van de strandplaatsen Malili en Oesoe werden ingevoerd. Er waren echter ook families, die de beenderen hunner afgestorvenen in kleine kistjes deden.

Plaatsen waar de urnen werden bijgezet, zijn: Welira, ong. 3 K.M. ten N. van Landangi, aan den oever van de Polongana; een heel oude verzamelplaats van urnen, alle van inheemsch maaksel. Mararepe, ong. 4½ K.M. ten N. van Landangi, eveneens aan de Polongana, is blijkbaar van jonger datum, want daar bevinden zich alleen martavanen. Hoelo-hoelo is ook van later tijd; deze plek ligt 10 K.M. ten O. van Landangi; men vindt er martavanen en beenderen-kistjes (*doeni*), waaronder een moderne kleerenkist (*tabala*). In Nonaka, 4½ K.M. ten O. van Landangi, en Lembo boebi, 15 K.M. ten O. van dezelfde plaats, worden zoowel martavanen als kistjes gevonden.

Al deze potten staan bovenop den grond. Het dorpshoofd van Landangi vertelde den heer Ritsema, dat wegwerkers enkele jaren geleden scherven van aarden potten in den grond hadden gevonden, recht tegenover het huidige schoolgebouw, ong. 200 meter noordelijk van de Landangi-rivier. De scherven waren vingerdik. Ook waren aarden deksels met groote handvaten gevonden, zooals de To Tambee ze niet gebruiken. Daar het slechts weinige scherven waren, zullen deze vermoedelijk niet afkomstig zijn van lijkurnen, maar van een uitheemsch watervat (*tempajan*).

Van de afdeeling der Noeha-groep, die eertijds in de Weoela-vlakte woonde, maar die nu verdwenen is, is bekend, dat ze de beenderen hunner dooden in kistjes deed. Maar er bevindt zich ook een plek, die *tasima koesi* „verzamelplaats van urnen” heet, en die aan de To Weoela moet hebben toebehoord. Deze plek ligt ong. 7 K.M. van Sinongko, dicht bij den oorsprong van de Paloemba-rivier (een zijstroompje van de Kondara). Nu zijn alle urnen er uit verdwenen, en men vindt er alleen nog overblijfselen van voorwerpen, die aan de dooden zijn meegegeven als zwaarden. Vermoedelijk is dit dus een heel oude urnenplek.

Ook dicht bij Matano, een 10 minuten roeiens in de richting van Boere, is een *tasima* of verzamelplaats van potten, Toe'a sadi genaamd. De plek ligt vlak aan den meeroever. Enkele potten waren naar beneden gerold. De verzamelplaats is een overhangende rots, ong. 4 meter boven het watervlak; er stonden meer dan 20 potten, waarvan vele nog beenderen bevatten. De meeste waren van inheemsch maaksel, grooter dan gewoonlijk deze soort urnen zijn, 30 tot 35 c.M. wijd, en 45 c.M. hoog. De mond is zóó groot, dat een schedel er gemakkelijk door kan. Op eenige waren aan den hals figuren aangebracht. Een hals hadden deze *koesi* bijna niet, en vlak onder den rand waren 4 ooren aangebracht, met gaten erin. „Nu vond ik ook deksels met groote handvatsels, schrijft de heer Ritsema, maar die eigenlijk niets anders waren, dan vier aaneengeplakte ooren met gaten, en die naar mijn meening hebben gediend om door middel hiervan de deksels op de vaten te binden”.

Van wie deze verzameling urnen is geweest, weet men niet te zeggen.

De inwoners van Matano ontkennen allen, dat hun voorouders de beenderen in urnen hebben weggezet. Maar deze lieden zijn reeds geruimen tijd Mohammedaan, zoodat zulk een verzekering de vrucht kan zijn van afkeer van alle heidendom. De beenderen der vorsten van Mori, die van Matano afkomstig zijn, worden ook niet in kistjes of urnen gelegd; dit zegt echter nog niets, omdat de vorsten nog niet lang in Mori zijn, en zij dus reeds den invloed van den Islaam hadden ondervonden, voordat ze van Matano weggingen. Opmerkelijk toch is, dat Matano een centrum is van pottenbakkerij en de To Oeloe oewoi beweren, dat zij de urnen voor de beenderen hunner dooden van Matano betrokken.

De oudste inwoner van Matano zeide den heer Ritsema, dat deze bewaarplaats van beenderen afkomstig was van To Wana, die uit Mori waren gekomen. De To Wana nu wonen op het oostelijk schiereiland van Celebes, en deze menschen kennen het bijzetten van de beenderen hunner overledenen niet. Daar To Wana „boschmensen” beteekent, kunnen er ook andere lieden mee bedoeld zijn.

Een andere vindplaats van beenderenurnen ligt 3 K.M. van Sorowako, op den weg vandaar naar Solonsa (Pae-pae). Daar is een groot, zwart steenen gevaarte, dat men de *wasoero to Roöeta* „de steenen der To Roöeta” noemt. Van den kant van Sorowako is deze steenhoop gemakkelijk te bestijgen; van den anderen kant (van de zijde der sawahs) is het gevaarte nogal steil. Op een moeielijk te bereiken punt vond de heer Ritsema een aarden urn van 32 c.M. wijd, en 28 c.M. hoog. Verder het randstuk en het bodemstuk van een *tempajan*. Van dit laatste was de grootste afmeting 33 c.M., zoodat de middellijn van den buik 35 c.M. zal zijn geweest. De hals was nauw en had vier ooren. Op een andere plaats werden nog twee urnen gevonden, waarvan de een vol vochtige aarde was, en bijna vergaan. Van beenderen was hier niets meer te bekennen. To Padoë, die veel verkeer hebben met To Roöeta, die ten Z. van het Towoeti-meer wonen, vertellen, dat deze menschen tot op de komst van het Gouvernement (toen ze Mohammedaan werden) de beenderen hunner dooden in potten deden: die der aanzienlijken gingen in ingevoerde tempajans, die van het volk in aarden urnen van inheemsch maaksel.

Ten slotte zou dus van de heele Noeha-groep alleen de afdeeling der To Padoë de beenderen hunner dooden niet in urnen hebben bijgezet. Zij brachten de lijken in hun kisten dadelijk naar een grot of overhangende rots. Dr. S. J. Esser is van meening, dat de To Padoë een apart volk zijn, die niet als een onderdeel van de Noeha-groep kunnen worden aangemerkt. Taalkundig staan ze ook apart; vermoedelijk is hun taal eigenlijk geen Morisch dialect.

164. Bronzen (koperen) bijlen (schopjes).

In Boven-Mori vertelde een man te Tomata mij, dat hij vroeger een bronzen bijl had gevonden, toen hij 's nachts in de Talolai-rivier, dicht bij

het dorp Taende lipoe met fakkellicht naar visch zocht. Men noemt zoo'n bijl hier *ngisi longa* of *ngisi mpadjalo* „tand van *longa* of *padjalo*”. Dit is een watergeest, die in de gedaante van een groote slang in de rivieren leeft. Wanneer zoo'n slang oud geworden is, laat ze een tand vallen, zegt men. Volgens de aanwijzingen van den vinder was de bijl 1 d.M. lang en 8 c.M. breed.

In Beneden-Mori komen een paar bronzen bijlen of schopjes te Tinompo voor; hier heeten ze *ngisi berese* „bliksemstanden”. De groote bijl is het eigendom van Ringkima, de echtgenoot van Ponggawa. Deze bijlen (schopjes) worden bij den landbouw gebruikt. Als men regen wenscht, strijkt men er met het hakmes langs; als men rijst zal gaan planten, mengt men deze met afschrapsel van de bijl (J. Kruyt 2, 151—1523). Vroeger moeten er meer bronzen bijlen zijn geweest, maar er zijn door de tijden verloren gegaan. Ook moet in aanmerking worden gebracht, dat sommige eigenaars van bronzen bijlen deze niet willen laten zien, uit vrees, dat ze hun afgevraagd zullen worden.

In het Nocha-gebied had Lamalotoe, toenmaals dorpshoofd van Tabarano een mooi afgewerkte bijl. Waar dit voorwerp gevonden was, is onbekend. De kracht, die er aan wordt toegeschreven, is, dat men het door die bijl nooit te warm of te koud zal hebben. Als men zoo'n bijl op het oorlogspad meeneemt, maakt ze den drager ervan onkwetsbaar, want ze maakt de kogels „koud”. In huis opgehangen, voorkomt ze het inslaan van den bliksem.

165. *Dondersteen.*

Velen in Boven- en Beneden-Mori bezitten een steen, waaraan bijzondere kracht wordt toegekend. Ze worden niet aan den bliksem toegeschreven, maar men beweert, dat ze gevonden worden in het nest van den vogel *toëa*. Deze vogel, zegt men, is gewend op dien steen de nagels te slijpen, voordat hij op roef uitgaat. *Mokoloo* of *oemahao* beteekent slijpen, scherp maken; vandaar dat deze steenen *pokolo toëa* „slijpsteen van den *toëa*-vogel” heeten. Waar de vogel deze steenen vandaan haalt, weet men niet te zeggen.

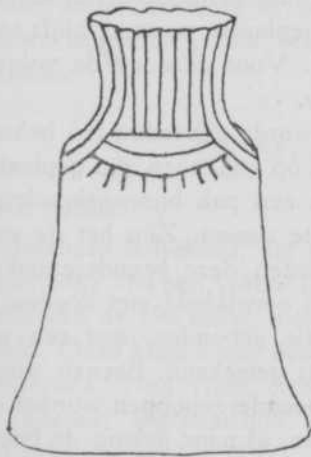
Ik zag onder deze steenen enkele, die het vermoeden wekten, dat zij als werktuigen door menschen zouden kunnen zijn gebruikt. De Moriërs gebruiken deze steenen om er bij bepaalde gelegenheden hun wapens op te slijpen: de speerpunten bij het houden van het godsgericht *mewoeno* „(met speren) werpen”; de zwaarden bij het spel *metada aloë*; dit spel wordt uitgevoerd door twee mannen, elk gewapend met een schild en een zwaard, dat op de punt na in doeken is gewikkeld; de mannen staan aan weerszijden van een rijststamper (*aloe*), die op den grond is gelegd, en geen hunner mag er overheen; zoo staande trachten ze elkaar wonden toe te brengen.

In het Nocha-gebied houdt men er ook dondersteen op na. Men meent regen uit te kunnen lokken, door met een hakmes op zoo'n steen te tikken;

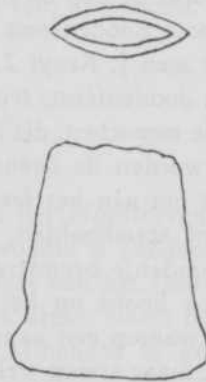
of men legt hem in een bakje met water op het droogrek boven den haard. Deze steenen moeten het inslaan van den bliksem en brandgevaar afwe- ren. In den strijd maken ze den drager onkwetsbaar.

166. *Houten beelden.*

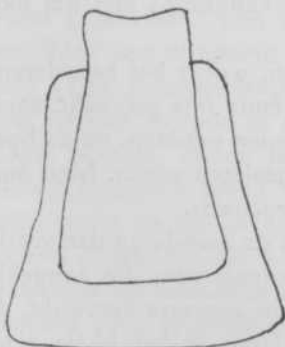
In Beneden-Mori werd tot voor korten tijd veel gebruik gemaakt van houten beelden. Wanneer een lid van het vorstengeslacht overleden is, wordt het lijk in zijn kist niet als dat van andere dooden op een stelling geplaatst, maar in een open grafkuil gezet, waarover een houten vloer wordt gemaakt; over dit graf wordt een hut gebouwd, waarin eenige lieden als grafwacht moeten wonen. Deze wijze van lijkbezorging is waarschijnlijk ontstaan onder invloed van den Islam: een samenvoeging van het Mo-

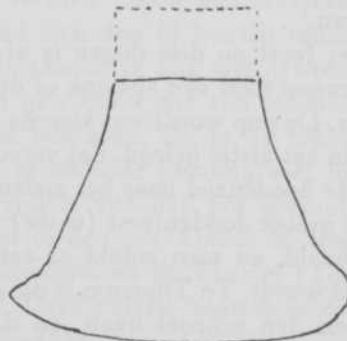
a. $\frac{1}{2}$ w. g.

b. $\frac{1}{3}$ w. g.

c. $\frac{1}{3}$ w. g.

d. w. g.

Bronzen bijlen van de Mori-groep.

a. Tabarano (Noeha); b. Tetepolo (Boven-Mori); c. en d. Tinompo (Beneden-Mori).

hammedaansche begraven en het heidensche gebruik om een lijk op een stelling te plaatsen.

Wanneer een Morisch vorst overleden was, maakten de inwoners van het dorp Peloea (die nu in Tingkea'o wonen) een beeld naar een model, dat van Sorowako aan het Matano-meer heet afkomstig te zijn. Dit beeld heet *misa*; het is een levensgrootte pop van hout, die volledig wordt aangekleed. Men kan er een willekeurige houtsoort voor gebruiken. Dan kan het doodenfeest (*mehowoei*) plaats hebben. Bij deze gelegenheid wordt het open graf, waarin de kist gestaan heeft, met aarde opgevuld. De lieden, die er tot op dien tijd de wacht hebben gehouden, mogen naar huis terugkeeren, en de pop (*misa*) komt in hun plaats op 't graf te staan. Deze *misa* is eerst in het huis van den overledene gebracht, en daar in een door doeken afgescheiden ruimte geplaatst. Drie dagen blijft hij daar, in welken tijd de Mohammedaansche goeroe bij tusschenpoozen Koraan-verzen reciteert. Dan wordt de pop op het graf geplaatst, waar zij blijft tot het eerstvolgende grootte doodenfeest (*woke*). Voor deze en de volgende mededeelingen zie men J. Kruyt 2, 193 e.v.

Het kleine doodenfeest, *tewoesoe*, wordt gehouden ten behoeve van de lijken van alle menschen, die in kisten op stellingen zijn geplaatst. Bij deze gelegenheid worden de beenderen in een pak bijeengebonden en in een hut geplaatst om aan het feest deel te nemen. Zijn het de overblijfselen van dorps- of stamhoofden, dan worden deze beenderenpakken aangekleed: het bundeltje beenderen wordt omwikkeld met doeken; de schedel wordt als een hoofd op het bundeltje gebonden, met een witten doek overtrokken, waarop een aangezicht is geteekend. Beenen worden er niet aan gemaakt, maar armen wel. Deze beenderenpoppen worden ook getooid met mannelijke en vrouwelijke sieraden, al naar gelang de beenderen aan een man of aan een vrouw hebben toebehoord. Is de doodenpop opgetuigd, dan wordt ze overeind tegen den wand gezet en geeft men haar spijs te eten. Op deze wijze neemt de overledene deel aan het feest. Om de beenderen leven bij te brengen, worden ze ook aangestipt met het bloed der offerdieren.

Als het feest na drie dagen is afgelopen, wordt het beenderenpak of de doodenpop naar een spelonk of overhangende rots gebracht, samen met een kistje. De pop wordt van kleeren en sieraden ontdaan, en de beenderen worden in het kistje gelegd, dat vervolgens gesloten wordt. Men onderstelt nu, dat de doodenziel naar het zielenland gegaan is.

Bij het grootte doodenfeest (*woke*) worden de beenderen der overledenen weer gehaald, en men maakt er een doodenpop van, die aangekleed en opgetuigd wordt. Te Tinompo is dit gebruik in zooverre verzwakt, dat men hier alleen den schedel haalt, en de beenderen in het kistje achterlaat, terwijl te Sampalowo niets van den doode genomen wordt. In de laatste twee gevallen maakt men een houten romp, waarop later de schedel bevestigd wordt (Tinompo), of men vervaardigt romp en hoofd beide van hout (Sampalowo). Met deze poppen van hout doet men geheel hetzelfde,

als waren het de beenderen van een doode zelf. Met deze beenderenpoppen worden reidansen uitgevoerd, en ze worden ondergebracht in een voor hen opgerichte loods (*solika*), waar ze gedurende de feestdagen op drie bossen rijst rusten. De dooden-priesteres verzorgt ze daar, want drie-maal per dag wordt hun een spijsoffer aangeboden. Wanneer aan het feest een eind zal worden gemaakt, worden de poppen door de vrouwen uit de *solika* genomen, en men danst weer met hen rond. Den volgenden dag worden ze naar de rotsen teruggebracht. Daar aangekomen, kleedt men de poppen uit, en legt de beenderen weer in de kistjes.

Het samenbinden der doodsbeenderen, om er een pop van te maken, is algemeen in Boven-Mori, ja, in Beneden-Mori beweert men, dat dit gebruik van Boven-Mori is overgenomen. Na het bovenstaande behoeven we er niet aan te twifelen, dat met de poppen of beelden, met of zonder beenderen, niet anders bedoeld is, dan om de dooden „in persoon” weer tot de levenden te brengen voor een korten tijd. Het beeld is de levend geworden doode.

De Minahasa.

167. Steenen potten.

Van de Minahasa is bekend, dat de lijken der afgestorvenen begraven werden in vierkante steenen vaten. Deze gewoonte is aangehouden tot in de eerste helft van de 19e eeuw, toen er op last van het Bestuur een eind aan is gemaakt. Onze kennis van deze steenen urnen wordt door L. Adam aldus samengevat: „Nog vindt men in de Minahasa in grooten getale Heidensche graven, eigenaardige, groote, vierkante potten in trachtiet uitgehouwen, die *timboekar* (Tt), of *waroega* (Tb, Ts, Td) worden genoemd..... Deze wijze van begraven, in de ethnologie bekend onder den naam van Höckerbestattung, was alleen bekend onder de Tontemboan, de Tomboeloe', de Tonsea en Toulour. In streken, waar men die graven niet gemakkelijk kon maken, werden alleen aanzienlijken daarin begraven. Voor den minderen man had men dan of houten ronde kisten, *walonsong* (Tb), *tamboelèlèng* (Tt) genaamd, of ook wel gewone kisten. De slaven werden gewoon in een mat gewikkeld met een omwindsel van platgeklopte bamboe, onder den grond begraven. De in de *timboekar* of *tamboelèlèng* begraven lijken werden in zittende houding met opgetrokken knieën tegen de kin in de open ruimte van den pot geplaatst. Een zwaar deksel drukte het lijk nog dieper in den pot. Onder de Bantikkers, de Ratahanners, de bewoners van Ponosakan, en de Tonsini (Tonsawanggers) bestond geen Höckerbestattung. Deze volken begroeven reeds van ouds hun lijken in kisten” (Adam, 483—484).

168. Dorpssteenen.

Deze zijn alleen vermeld van den stam der Tontemboan. Wanneer een dorp was gesticht, werden één of meer heilige steenen gezocht, en naar

de nieuwe vestiging gebracht, waar ze op een daartoe zorgvuldig schoon-gemaakt plein werden opgericht. In sommige dorpen was er slechts één steen, in andere 2 en 3, en soms meer, wanneer bijv. een aantal kleinere steenen rondom één of meer groote was geplaatst. De naam van deze steenen is *toemotowa* (Mt.), *toemotowa'* (Mk.), hetwelk „roeper” beduidt, of *ipëro'ong*, *ipëwale* „waarmede een dorp wordt gesticht”. In de nabijheid van den *toemotowa* werden begraven de gesnelde koppen en de stukken aren-balein, die de waargenomen gunstige vogelgeluiden voorstelden, die verzameld waren, voordat men tot het stichten van het dorp overging. Soms heeten die steenen „de kracht van het dorp”. Het schijnt, dat de pas genoemde stukjes aren-balein wel eens in een nieuwen aardn kookpot werden gedaan, en daarin begraven, waarschijnlijk om ze langer voor bederf te bewaren. De gesnelde koppen en de steenen waren in staat, dacht men, om de levenskracht der dorpelingen vast te houden. Wie het dorp voor langeren tijd verliet, nam wat van de aarde bij dezen steen mee, om hiermede zijn levensgeest vastheid en kracht te geven. Het gebeurde ook wel, dat een stuk van den dorpssteen werd afgeslagen en geplaatst bij de nieuwe vestiging; men geloofde, dat zoo'n stuk weer aangroeide. De steen werd als een persoon beschouwd, aan welken geofferd moest worden en wiens gunst men moest trachten te winnen. Verscheidene plechtigheden hadden bij de *toemotowa* plaats.

Adriani vertelt verder, hoe de *toemotowa* soms wordt opgevat als „roeper om zegen voor het rijstgewas”, en dan bestaat hij uit twee steenen, van welke de een 'n man en de ander 'n vrouw voorstelt. Uit de persoonsnamen, die aan deze steenen gegeven worden, blijkt, dat van hen verwacht werd, dat ze leven en groeikracht aan de rijst zouden geven. De mannelijke steen stond rechtop, de vrouwelijke lag plat op den grond. Dat hierbij aan de genitalia van beide geslachten werd gedacht, blijkt hieruit, dat dit bij een plechtigheid, die bij de steenen plaats had, ronduit werd gezegd. Adriani besluit hieruit, dat er een beschouwing omtrent de *toemotowa* heeft bestaan, als van een mannelijke en een vrouwelijke godheid, maar hij denkt hierbij liever aan de geneigdheid van Indische volken, om een onderscheiding van mannelijk en vrouwelijk toe te passen op alle in elkaar passende deelen van voorwerpen. Uit de overige gegevens van Celebes over dit soort steenen, moet echter worden aangenomen, dat we hier met phallusdienst te doen hebben (Adriani in Schwarz, 186, 187).

169. *Beelden.*

Vroeger moeten hier en daar in de Minahasa beelden zijn aangetroffen. De gedachte, dat het beeld geheel en al treedt in de plaats van dengeen, dien het voorstelt, komt uit in de verhalen, waarin wordt verteld, hoe aan Manimpirok door Kalangi' zijn vrouw wordt ontnomen. Manimpirok maakt nu van hout een beeld van zijn vrouw, en plaatst dit aan den weg, terwijl hij zichzelf verbergt. Iedere voorbijganger blijft staan en uit zijn bewondering voor het beeld: het lijkt precies, maar de een vindt dat er dit

nog aan ontbreekt, de ander dat. Telkens na zoo'n opmerking, brengt Manimpirok de verbetering aan, totdat niemand meer iets heeft aan te merken. Als Manimpirok telkens zijn eten gekookt vindt bij zijn thuiskomst, gaat hij op de loer liggen, om te weten wie dit doet, en ontdekt dan, dat het beeld bezielde is geworden, en zoo heeft hij zijn vrouw terug (Adriani in Schwarz, 236).

Samenvatting.

Nu wij aan het einde zijn gekomen van ons overzicht van de steenen oudheden en het wegzetten van beenderen in aarden urnen, kunnen we trachten daaruit enkele conclusies te trekken.

170. Steenen potten of kalamba.

Van de landen, waar steenen oudheden worden aangetroffen, vormen Napoe, Besoa en Bada' het middelpunt. Van hier gaat een spoor door de kloof van de Tawailia-rivier naar Mapahi' en Kentewoe; verder naar Gimpoe en zoo steeds naar het Noorden tot in de Paloe-vallei. Heel vereenzaamd staan in de Jaentoevlakte twee of drie kalamba's, en één bij Wono in Pada-Seko. De mogelijkheid bestaat, dat de makers van de kalamba's dit werk hebben opgegeven uit gebrek aan steenen die hiervoor geschikt zijn, maar dan blijft het toch vreemd, dat buiten het gebied der West-toradjagroep ook geen steenen mortieren zijn aangetroffen, welke voorwerpen gemakkelijk te maken zijn. Deze worden dan ook in streken van het West-toradjagebied gevonden, waar geen kalamba's zijn aangetroffen.

We zijn van meening, dat al deze steenen voorwerpen van één en hetzelfde volk afkomstig zijn, dat deze kunst met zich meegebracht heeft, toen het in het land kwam. In de afwerking der stukken is verschil op te merken, maar dit behoeft niet te worden toegeschreven aan de omstandigheid dat de kunst van steenhouwen zich in Midden-Celebes heeft ontwikkeld. Onder de makers zal de een bekwamer zijn geweest dan de ander; er zal ook onderscheid zijn gemaakt of een kalamba of mortier voor een hoofdenfamilie bestemd was, of voor een gezin uit het volk. Op Pokekea in Besoa bijvoorbeeld staan de uitvoerigst versierde kalamba's naast zeer eenvoudige, welke laatste het meest worden aangetroffen.

We geven nu eerst een opgaaf van het aantal kalamba's dat gevonden is, waaronder ook geteld zijn, die gebroken zijn, of waarvan slechts een deel overig is, mits met zekerheid kan worden gezegd, dat het stuk afkomstig is van een kalamba. In Napoe zijn 8 kalamba's gevonden, in Besoa 54, in Bada' 35, in Pipikoro 4 (Gimpoe 1, Mapahi' 3?). Buiten het gebied der West-toradjas: te Wono in Pada-Seko 1, in de vlakte van Jaentoe misschien 2 met een deksel.

Het opmerkelijke van de kalamba's in de Jaentoe-vlakte is ook, dat ze in een dal worden gevonden, terwijl bij de West-toradja's de steenen oudheden op heuvels en hoogten worden aangetroffen. Hierop is slechts één uitzondering: de kalamba te Watoe in de Haloe lai-vlakte van Napoe. Vermoedelijk hebben we, wat de Jaentoe-vlakte betreft, met een zeer tijdelijke vestiging te doen. Wanneer we deze kalamba's buiten beschouwing mogen laten, bepalen de steenen oudheden in Midden-Celebes zich geheel tot het gebied van de West-toradjas en het daaraan grenzende Wono in Pada-Seko.

Deze kalamba's hebben ongetwijfeld gediend voor het bijzetten van lijken, ofschoon in geen enkele ervan beenderenresten zijn aangetroffen. Ze zijn door vroegere bezoekers leeggehaald, in de hoop kostbaarheden te vinden, die de nabestaanden aan hun dooden hadden meegegeven. De zware deksels, die men er afgelicht had, werden er niet meer op geplaatst, zoodat regen en zonneschijn spoedig datgene, wat nog overgelaten was in het vat, hadden verteerd. De kalamba's zijn van zulke afmetingen, dat er zeker meer dan één lijk in werd opgeborgen. Als er geen voldoende plaats meer voor een lijk in was, drukte het zware deksel dit toch wel bij de andere in de kalamba, zooals ook van deze wijze van begraven in de Minahasa wordt medegedeeld. Ook de rotsgraven der Sa'dan-toradjas zijn familiegraven, waarin verscheidene lijken bijeen worden gelegd.

Het gebruik van kalamba's vinden we op Celebes weer in de Minahasa in het Noorden, en bij de Sa'dan-toradjas in het Zuiden, want de holen, die in de rotsen worden uitgebeiteld, mag men zonder bedenken gelijkstellen met kalamba's, naast de uitgeholde steenklompen, die mede voor hetzelfde doel worden aangewend. We vinden op Celebes dus drie streken waar steenen vaten of kisten werden en worden gebruikt. Er zijn enkele verschillen op te merken. Waar de steenen kisten der Minahasers (*timboekar* of *waroega*) en de grafholen (*liang*) der Sa'dan-toradjas vierkant zijn, hebben de kalamba's op Midden-Celebes een ronden vorm. Rond en vierkant staan naar de voorstelling van natuurmenschen in beteekenis dichter bij elkaar dan dit voor ons het geval is. Beide vormen stellen het heelal voor: de ronde vorm wordt aangegeven door de lijn van den horizont, de vierkante door de richting der windstreken, die ook het aanzijn aan het kruis hebben gegeven. Het streven van de menschen is, om alle magisch slechte invloeden naar alle richtingen in het heelal te verspreiden, opdat ze krachteloos zullen worden. De kracht die het meeste kwaad doet, is wel die, welke den mensch doodt. Deze kracht vooral, die in den eersten tijd na het overlijden nog in het lijk verblijft, moet verspreid, krachteloos gemaakt worden, opdat zij niet nog meer slachtoffers onder de levenden zal maken.

Een tweede verschil is, dat bij de Sa'dan-toradjas de lijken in gestrekte houding in het steengraf gelegd worden, terwijl ze in de Minahasa en in Midden-Celebes in gehurkte houding werden bijgezet.

Voor Midden-Celebes is dit niet met zekerheid te zeggen, maar toch heel waarschijnlijk. De bewoners van Pada-Seko begraven hun dooden nog in gehurkte houding in houten kisten. De vorm, dien de kalamba's hebben, maakt het bezwaarlijk er een lijk in gestrekte houding in te leggen. Er zijn nog aanwijzingen, dat de West-toradjas en ook de Sa'dan-toradjas de hurkende houding voor lijken gekend hebben. In Bada' worden nog steeds de knieën van een weduwe en een weduwnaar tegen het lijf gebonden, en in deze houding moet zij (hij) gedurende een aantal dagen na den dood van de(n) echtgenoot(e) in een met foeja afgeschoten ruimte (waarschijnlijk het geïmiteerde graf) verblijven (Woensdregt 6, bl. 591—592). Bij de Sa'dan-toradjas wordt de doode na het uitblazen van den laatsten adem, mooi aangekleed, in zittende houding in het woonvertrek geplaatst tegen den wand. In Boven-Binoeang blijft de doode 2 of 3 dagen in deze houding, waarna de beenen worden gestrekt en het lijk in doeken wordt gewikkeld (Kruyt 8, bl. 139, 149).

Opmerkelijk is, dat slechts een deel van de Zuid-toradjagroep het bijzetten in rotsgraven kent. De To Raa in Masamba, en de To Rongkong, die zich van de Sa'dan-toradjas hebben afgescheiden, kennen deze gewoonte niet, evenmin als de Mamasa- en de Mamoedjoe-toradjas van dezelfde Zuid-toradjagroep¹³⁾. Ook tusschen de Minahasa en het gebied der West-toradja's ligt een groote uitgestrektheid land, waar men geen steenen graven kent. Dit doet al dadelijk het vermoeden rijzen, dat het een vreemd volk, een volk van immigranten is geweest, dat deze wijze van lijkbezorging heeft ingevoerd.

Het bijzetten in kalamba's, steenen kisten (*timboekar, waroega*) en rotsgraven (*liang*) gaat echter nog verder op Celebes. Wanneer een Sa'dan-toradja niet bij machte is om voor zijn dooden een rotsgraf te laten beitelen, brengt hij het lijk naar een rotskloof, spelonk of overhangende rots. Dit laatste nu vindt op Midden-Celebes ruime toepassing, en hierin ligt dezelfde gedachte ten grondslag als aan het bijzetten in steenen vaten. Wij hebben in het overzicht gezien, dat de heele Oost-toradjagroep met uitzondering van de To Wana, en de heele Mori-groep met uitzondering van de To Padoë in Noeha, de beenderen van hun overledenen naar rotskloven, spelonken of overhangende rotsen brengen. Dat deze gewoonte ook bekend is geweest bij de Boegineezen en Makassaren zien we in de grot van Bira, waarin tal van menschen-

¹³⁾ Ten W. van de Masoepoe-rivier komt het wegzetten van lijken in rotsgraven niet meer voor. Hier worden de lijken opgeborgen in hutten met planken wanden, die wel als een imitatie in hout van rotsgraven bedoeld kunnen zijn. Dit komt vooral uit bij de *lo'ko*, waarbij het lijk voor de helft in een in den heuvelwand uitgehold gat ligt en voor de helft in een houten betimmering, die vóór het hol is gemaakt (Kruyt 8, 161—162). De grafkoepel of koebang der Loewoe'sche vorsten heet in de landstaal ook *loko*. Zou met de koebang ook een imitatie van het rotsgraf zijn bedoeld, en de *baloeboe* (aarden pot) er bovenop zijn geplaatst als een herinnering aan den tijd der urnenmakers?

beenderen zijn gevonden. Ook op Zuidoost-Celebes kent men deze wijze van lijkbezorging. In Juni 1928 bezocht de toenmalige fd. Controleur van Kolaka het oude massagraf van de vroegere *makole's* (vorsten) van Kondeha en Lapai. Deze bestuursambtenaar, Kapitein Van Driel, deelde een en ander van dit bezoek in zijn dagboek mede. Door de vriendelijkheid van den Gouverneur van Celebes, den heer Couvreur, kreeg ik afschrift van dit deel van het dagboek, waaraan de volgende bijzonderheden zijn ontleend.

Het graf ligt ongeveer vier uur gaans ten O. van Lapai; het is voor de bevolking een min of meer heilige plaats, daar het gebeente van den eersten makole van Kondeha (Makole Me Aso) daar is bijgezet. Ongeveer veertig jaar geleden vond de laatste begrafenis alhier plaats, en na dien tijd is dit graf door niemand meer bezocht geworden. Het graf zelf is een groote druipsteengrot, ongeveer 50 meter diep en 30 meter breed, terwijl de hoogte misschien 20 meter is. Midden in de grot stonden de doodkisten, die het gebeente bevatten van de vroegere makole's, terwijl de zijkanten van deze grot bedekt waren met honderden schedels en menschenbeenderen. Overal tusschen deze schedels en beenderen lagen borden, kommen en vazen, waarvan verscheidene exemplaren nog volkomen gaaf waren.

De doodkisten waren tengevolge van vocht en ouderdom totaal vermolmd en in elkaar gevallen, terwijl wilde varkens en anoeangs, die deze grot met haar talrijke donkere gangen en nissen, als verblijfplaats hebben gekozen, het vermolmd hout geheel hebben vertrappt. Slechts één kist, ongeveer $2\frac{1}{2}$ meter lang en 1 meter hoog was nog volkomen gaaf. Deze doodkist, die het gebeente moet bevatten van Makole Me Aso en zijne vrouw, was versierd met primitief houtsnijwerk, terwijl het eveneens versierde dakvormig deksel los er bovenop was geplaatst.

We merken ten opzichte van deze wijze van lijkbezorging verschil op: Bij de Oost-toradjas en bij de Moriërs werden de lijken eerst op stellingen geplaatst, en dan werden na eenigen tijd, als de zachte deelen vergaan waren, de beenderen uit de kist genomen en bij gelegenheid van het doodenfeest, en na afloop ervan in kleine kistjes of in aarden kruiken naar de spelonk of de rots gebracht. Bij andere volken als in Zuid-Celebes (grot van Bira) en Zuidoost-Celebes (Kolaka) werden de lijken in hun geheel naar de spelonk gebracht, waarna er niet meer naar werd omgezien (dit doen ook de To Padoë). Bij een deel der To Mori in het O. van de Lembo (vlakke), die nu in het dorp Ronta bijeengebracht zijn, werden de lijken evenzoo naar de rotsen gebracht of op stellingen in het bosch geplaatst, zonder dat men verder naar de beenderen omkeek.

Deze twee wijzen van bijzetten in spelonken getuigen wel van een verschillende hoogte van ontwikkeling: zij die met bijzetten wachten tot de beenderen van de vleeschdeelen zijn ontdaan, hebben een dieper voorstelling van het leven hiernamaals dan zij, die de lijken in hun geheel

wegbrengen. De doodenfeesten bij de eersten zijn ook veel uitgebreider en inhoudrijker dan die bij de laatsten. Maar het punt in kwestie: het bijzetten der lijken in spelonken, blijft bij beiden hetzelfde. De bedoeling daarvan behoeft niet te zijn de zielen der afgestorvenen op weg te helpen naar het zielenland onder de aarde. In verband met al het medegedeelde is het waarschijnlijker, dat men er mee bedoeld heeft de onvergankelijkheid, eeuwigheid, kracht, stevigheid van steen aan de dooden mee te deelen.

Dit is blijkbaar een denkbeeld dat veel bij natuurvölker voorkomt, ook bij hen, bij wie geen spoor is te vinden van kalamba's, rotsgraven en steenen kisten. We behoeven dus niet aan te nemen, dat het bijzetten van lijken in kunstmatig uitgeholde steenen, en het neerleggen in spelonken en bij rotsen in onmiddellijk verband tot elkaar moeten staan. We behoeven dus ook niet aan te nemen, dat de laatstgenoemde wijze van lijkbezorging een vereenvoudiging van de eerste is, of dat de eerste zich uit de tweede zou hebben ontwikkeld. Bij de makers van kunstmatige steenen graven vinden we een neiging om de dooden bij zich in de buurt te houden, een wensch, die bij hen, die van spelonken als graf gebruik maken, gemist wordt, want de doodengrotten zijn meestal vrij ver verwijderd van de woonplaatsen der menschen. Ook op dezen grond mogen we aannemen, dat de makers van kalamba's, steenen kisten en rotsgraven, die wij verder zullen aanduiden met den naam van „Steenhouwers”, een apart volk is geweest, dat van elders in Celebes is binnen gekomen.

Waar het maken van en het bijzetten in rotsgraven en steenen kisten tot op heden of tot voor korten tijd in praktijk wordt (werd) gebracht bij Sa'dan-toradjas en Minahasers, rijst onwillekeurig de vraag op: „Zijn de Steenhouwers van Midden-Celebes weggetrokken? Zijn ze door een ander volk uitgeroeid? Hebben ze zich in de bevolking, die ze in het land aantreffen, opgelost?” In dit laatste geval is het echter vreemd, dat men dan alle herinnering aan het bijzetten van lijken in kalamba's zou hebben verloren. Want het nu levende geslacht heeft er geen vermoeden van, dat de kalamba's als grafsteden zijn gebruikt. Men heeft de ware bedoeling van deze steenen vaten van ons vernomen, maar vroeger zag men er waterreservoirs of badkuipen in. Wanneer de Steenhouwers zich met de bevolking hebben vermengd, zou men ook mogen verwachten, dat de bewoners van heden meer eerbied voor deze overblijfselen der oudheid zouden hebben, wat in geen deele het geval is. Zulk een algemeene onverschilligheid voor deze oudheden kan alleen verklaard worden, door aan te nemen, dat de Steenhouwers voor zoover het 't West-toradjagebied betreft, door een ander volk, dat na hen binnengedrongen is, zijn overwonnen, en de kalamba's, als toebehoorende aan de overwonnenen, geen aandacht waard waren ¹⁴⁾.

¹⁴⁾ Uit de mededeelingen over de oudheden is gebleken, dat enkelen ervan worden vereerd. Deze vereering heeft echter een anderen grond dan eerbied voor de makers ervan, zooals beneden nader blijken zal.

De vraag rijst bij ons op: Zouden er misschien aanwijzingen zijn, dat de kalamba's in hout geïmiteerd zijn? We denken daarbij het eerst aan de lijkkasten der Napoesche Hoofden. Er waren vijf van die kisten; ze waren van verschillende grootte, maar alle hadden toch buitengewone afmetingen. In die kisten werden de leden van de verschillende hoofden-geslachten van de To Pekoerehoea, de machtigste volksafdeeling in Napoe, gelegd. In elke kist lagen enkele lijken. In gewone tijden stonden deze kisten in een loods naast den grooten tempel (Howa) te Lamba, maar bij een groot doodenfeest (*tengke*), dat alleen ten behoeve van genoemde dooden werd gevierd, werden de kisten in den tempel gedragen. We zouden denken dat deze groote kisten een imitatie zijn van de kalamba's, waarin ook meerdere lijken werden opgeborgen. Maar bij nader inzien kan dit niet zoo zijn: De To Pekoerehoea zijn immigranten, die eerst in lateren tijd in het land moeten zijn gekomen, vermoedelijk uit het Oosten (de Poso-streek). Het opbergen van lijken in houten kisten heeft ook in Poso algemeen plaats, en het *tengke*-feest kennen deze Oost-toradjas ook.

In Bada' werden de leden van enkele hoofden-geslachten ook op bijzondere wijze behandeld, en in kisten bewaard. Maar ook dit kan niet in direkt verband staan met het bijzetten van lijken in kalamba's. Bovendien, wanneer de voorouders der heerschende Hoofden de makers der kalamba's zijn geweest, waarvan de lijkkasten der tegenwoordige Hoofden een imitatie in hout zouden zijn, zouden we zeker hebben mogen verwachten, dat het tegenwoordig levend geslacht meer van de kalamba's moest weten.

Wat meer op een imitatie van kalamba's lijkt, is wat bij de To Koeralioe, een volksafdeeling van de Boven-To Mori gevonden werd. Deze menschen hebben hun woonsteden aan den rechteroever der Kadata-rivier. De heer J. Ritsema, die het laatste doodenfeest in die streek bijwoonde, waarop aan de voorouders werd medegedeeld, dat men tot het Christendom zou overgaan, vertelt, dat de beenderen-poppen, waarvan in het Overzicht een en ander is medegedeeld, gebracht werden naar houten cilindrs, die in den grond waren ingegraven. Deze cilindrs waren ongeveer 1½ meter diep, en hadden een middellijn van 80 c.M. In elken cylinder werden eenige van de beenderen-poppen, met hun opschik aan, bijgezet. Op elk vat werd een deksel gelegd, waarover een sluitboom, die in de gaten van twee blokken, die aan weerszijden van het vat bevestigd waren, paste. Over alles was een dak gebouwd. Men vertelde, dat men deze gewoonte had aangenomen, omdat men het te bezwaarlijk vond de beenderen naar de veraf gelegen spelonken te brengen. Dit kan echter niet de ware reden geweest zijn, want in het land der To Koeralioe zijn veel grotten en overhangende rotsen, ook in de onmiddellijke nabijheid der dorpen.

Misschien is deze omstandigheid in verband te brengen met de kalamba's in het Jaentoe-dal. Dit dal ligt in één lijn met de vallei van

de Kadata, welke twee rivieren elkaar ontmoeten, en dan samen de Laa vormen.

Een tweede voorbeeld van dezen aard vond ik in Bantjea aan den Westkant van het Poso-meer, dus bij de Oost-toradjas. Daar werden nog niet heel lang geleden beenderen van overledenen in houten cylindrs bijgezet. Men nam daarvoor gewoonlijk een deel van een hollen boomstam, dat verder bijgewerkt werd. Deze cylindrs werden halverwege in den grond gegraven in de nabijheid van het dorp. Ze heeten *sosoronga*, dezelfde naam dien de kistjes dragen, waarin de beenderen naar de spelonk worden gebracht. Het vat werd van boven goed gesloten. In de zestiger jaren werden nog de beenderen van een voornaam Hoofd op deze wijze „begraven”. Toen ik vroeg waarom men alleen voor de beenderen van groote Hoofden zulke houten vaten maakte, zei men: „Omdat het maken ervan zooveel moeite kost, en wij dit alleen over hebben voor onze Hoofden”. Wij weten echter, dat vroeger algemeen gevolgd gebruiken bij de lijkbezorging het langst in acht genomen worden, waar het de lijken van Hoofden geldt.

In verband met dit feit deel ik nog mede, dat Bantjea in den ouden tijd in verbinding heeft gestaan met Bada'. Zouden vluchtelingen van het volk der Steenhouwers naar Bantjea en naar Jaentoe- en Kadata-vallei zijn gekomen?

Wij kunnen ons in allerlei gissingen verdiepen zonder iets verder te komen. Het volk der Steenhouwers is uit de geschiedenis der Toradjas verdwenen, zonder een aanwijsbaar spoor na te laten, maar zeker niet zonder invloed te hebben uitgeoefend op de cultuur van hen, die ze in het land aantreffen.

171. Aarden Urnen.

De verbreiding van aarden lijkurnen over Celebes is heel groot. Ze zijn gevonden in het Lore-gebied en de Paloe-vallei, op één punt in Rongkong, Pada-Seko, Waiboenta, in Bone, om het Poso-meer, in Onda'e, in het geheele Mori-gebied. Maar er bestaat een groot verschil in het gebruik van aarden urnen: in het Mori-gebied werden de urnen gebruikt om daarin de beenderen der overledenen op te bergen, waarna deze potten in spelonken en bij rotsen werden weggezet boven den grond. Al de andere urnen waarvan sprake is bij de Oost- en bij de West-toradjas, en in Zuid-Celebes zijn in den grond begraven. Het komt mij voor, dat dit verschil wel van belang is, omdat dit in verband staat met twee wijzen van lijkbezorging: de eene wenscht de dooden bij zich te houden, en daarom stopt hij niets van het lijk in den grond; de andere ontdoet zich van de lijken door ze in den grond te begraven. Het gebruik dat van lijkurnen in het Mori-gebied in het begin van deze eeuw werd gemaakt, heeft naar mijn meening geen bijzondere beteekenis voor de geschiedenis van deze stammen. Deze urnen kunnen op één lijn gesteld worden met de kistjes, waarin de beenderen gedaan worden bij

de Poso-toradjas. Men vindt dan ook aarden urnen en houten kistjes naast elkaar gebruikt. Deze wijze van lijkbezorging behoort dus tot de huidige cultuur van Moriërs en Oost-toradjas.

Maar het begraven van urnen moet tot een andere cultuur hebben behoord. We hebben ons dan allereerst af te vragen, of deze wijze van lijkbezorging in verband kan hebben gestaan met het bijzetten van lijken in kalamba's (West-toradjas), steenen kisten (Minahasers) en rotsgraven (Sa'dan-toradjas). Dat beide tot dezelfde cultuur zouden hebben behoord, zou men opmaken uit de omstandigheid, dat op enkele plaatsen, waar kalamba's, steenen beelden en steenen mortieren voorkomen in het Lore-gebied, ook urnenvelden zijn: zoo op den heuvel van Watoe Nongko in Napoe; Pokekea in Besoa; Bira ntoe'a, de heuvel van Pada en de hoogte van Bada'ngka'ia in Bada'; de vlakte van Onondowa en Leboni in Rampi; de omgeving van de Paloe-vallei. Daartegenover staat, dat op andere plekken, waar steenen oudheden zijn, geen potten in den grond zijn gevonden, zooals de landstreek Winoea in Napoe, het O. en Z. van de Besoa-vlakte, Boelili in Bada', de vallei van de Tawailia-rivier, als deze Bada' verlaten heeft, het Pipikoro- en het Koelawi-gebied. Dat ze nog niet gevonden zijn, bewijst nog niet dat er geen potten aanwezig zouden zijn, maar het is toch niet zeer waarschijnlijk na al het grondverzet, dat er heeft plaats gehad. Tenslotte zijn er plekken, die speciaal voor het bijzetten van urnen bestemd zijn geweest; ik noem hier de urnen-heuvels aan den oever der Tawailia-rivier in Napoe.

Gaan we buiten het woongebied der West-toradjas, dan vinden we bij de Oost-toradjas urnenvelden zonder steenen oudheden, zelfs geen mortieren, en in de omgeving van de Jaentoe-vlakte met haar overblijfsels van kalamba's is het niet bekend, dat daar urnen in den grond worden aangetroffen. Wanneer kalamba's en aarden urnen tot dezelfde cultuur hebben behoord, zouden we mogen verwachten, dat in de omgeving van Waiboenta, waar de uit den hemel neergedaalde vorst der Oost-toradjas zich vestigde, beide zouden voorkomen; maar alleen urnen zijn op die plek gevonden. Dit is ook het geval om het Tempe'-meer en op andere plekken in Bone, waar deze urnen zijn gevonden.

Bij de Sa'dan-toradjas met hun rotsgraven zijn nergens urnen in den grond gevonden, terwijl in die streken toch veel grondverzet heeft plaats gehad. Evenmin is dit bekend geworden van de Minahasa met haar steenen kisten. Toen ik in dit land bij ouden van dagen informaties hiernaar inwon, wist men mij wel te vertellen, dat hier en daar een aarden pot in den grond was gevonden, maar in deze waren kostbaarheden verborgen geweest.

Tot zoover onze kennis nu gaat, mogen we aannemen, dat het begraven in aarden potten tot een andere cultuur behoort, dan het bijzetten in steenen vaten. Ook is het feit opvallend, dat de aangetroffen urnenvelden zoo klein zijn. De meeste dezer potten kunnen slechts voor één lijk bestemd zijn geweest. Wanneer elke doode een urn kreeg, zouden veel meer urnen

gevonden zijn, dan nu het geval is, en zou ook het aantal dezer urnen op de bekend geworden urnenvelden grooter moeten zijn. Vooral geldt dit van Zuid-Celebes, waar, bij zoo'n dichte bevolking, slechts weinig urnen in den grond gevonden zijn.

Wij mogen dus aannemen, dat slechts een deel van de bevolking in urnen werd bijgezet, waaruit al dadelijk volgt, dat deze urnen behooren bij een volk, dat later binnengekomen is, en dat zich heeft neergezet onder menschen, die zij reeds in deze streken aantreffen. Van Zuid-Celebes is het bekend, dat urnen alleen voor personen van vorstelijke afkomst werden gebruikt. En wat het woongebied der Oost- en der West-toradjas betreft, mogen wij ook in verband met de overleveringen omtrent Manoeroe, Lasaeo en Sawerigading, die onder het volk voortleven, aannemen, dat deze immigranten uit betrekkelijk kleine groepen bestonden, die het land doortrokken van Loewoe' (op de hoogte van de Tjerekangrivier) uit, via het Poso-meer naar Lore, en vandaar uit naar Waiboenta, waar de hemelsche vorst (Manoeroe, Lasaeo) zich te Sabang vestigde¹⁵).

Een andere afdeeling van ditzelfde immigranten-volk is in de Paloevallei geweest, maar van zee uit. Deze invasie is vastgelegd in de overleveringen over Sawerigading, die in het eerste hoofdstuk zijn medege-deeld. In het Boegineesche heldendicht La Galigo wordt van dit bezoek aan Paloe gesproken. De Paloe-vallei moet toentertijd nog met water bedekt zijn geweest.

We kunnen dit volk van immigranten, dat we houden voor de vervaardigers der urnen, de „Pottenbakkers" noemen. Uit de omstandigheid, dat de eene ploeg der Pottenbakkers van Bada' naar Waiboenta is getrokken, en een andere overzee in Paloe is gekomen, wordt het feit verklaard, dat in de landstreek tusschen Bada' en de Paloe-vallei geen urnen in den grond worden aangetroffen. Uit het gering aantal dezer urnen mogen we misschien ook het besluit trekken, dat alleen de immigranten hun dooden daarin hebben weggezet, en dat deze gewoonte geen navolging heeft gevonden bij de bewoners van het land, die men er aantrof. Dit is dan de reden geweest, waarom men de herinnering aan deze urnen en het gebruik, dat ervan gemaakt werd, vergeten is.

Alleen in de Boegineesche landen worden nog overleveringen gevonden, die zeggen, dat in de urnen de asch en de beenderenresten na de verbranding van het lijk werden besloten, waarna de urn werd begraven. Deze gewoonte is voor de vorsten gevolgd tot op het tijdstip dat ze tot den Islam overgingen. Wij hebben in het Overzicht gezien, hoe het gebruik, dat tot op heden van urnen (*baloeboe*) in de Boegineesche landen wordt gemaakt, wijst op den eerbied, waarmee deze voorwerpen tot op heden

¹⁵) Volgens de overleveringen, die in Bada' bestaan, zijn deze immigranten van Napoe naar Bada' gegaan langs de Tawailia-rivier, en vanuit Bada' hebben ze Besoa bezocht. Dit bezoek kan dan niet van zeer langen duur zijn geweest, en hieruit zou te verklaren zijn, dat er zoo weinig urnen in Besoa zijn gevonden, terwijl de steenen potten, beelden en mortieren juist hier zoo bijzonder talrijk zijn.

worden beschouwd. De urnen om het Poso-meer en in Onda'e (Oost-toradjas) zouden dan de asch en de beenderenresten dezer Pottenbakkers hebben bevat. Wij kunnen ons voorstellen, dat deze menschen op den duur het verbranden der beenderen achterwege hebben gelaten onder invloed der Poso-toradjas, met wie ze in nauwe aanraking zijn gekomen, en met wie ze zich ongetwijfeld hebben vermengd. Hoe verder deze Pottenbakkers het land introkken, hoe minder waarde ze aan het verbranden van het lijk hechtten, tot ze de beenderen onverbrand in urnen sloten en die begroeven. Hieruit zou dan verklaard zijn, waarom de urnen om het Poso-meer en in Onda'e zooveel kleiner zijn dan in Napoe en Bada'. Onder de eerste waren er, waarbij het twijfelachtig is of een schedel in zijn geheel door de opening zou kunnen. Dat de beenderen, die in Napoe in groote urnen werden bijgezet, niet met vuur in aanraking zijn geweest, wordt bewezen door de gave beenderen, die in enkele dezer aarden potten zijn gevonden.

Weten wij van de komst der Steenhouwers en den invloed, dien ze op de cultuur der bewoners van Midden-Celebes hebben gehad, weinig (bij de behandeling van de onderwerpen Lijkbezorging, Landbouw en Nijverheid zullen enkele dingen genoemd worden, die misschien aan hun invloed moeten worden toegeschreven), met vrij groote zekerheid is aan te nemen, dat de Pottenbakkers gehindoeïseerde Javanen zijn geweest, of althans afstammelingen van hen, en dat ze van het Loewoe'sche uit hun tocht in het binnenland hebben ondernomen. De invloed van deze menschen op de oorspronkelijke (?) bevolking moet groot zijn geweest; hierdoor moeten de verschillen in cultuur zijn ontstaan tusschen de onderdeelen van de Toradja-groepen; deze verschillen zijn grooter al naar gelang een Toradja-afdeeling meer intens met deze Pottenbakkers in aanraking is geweest. Vooral hun invloed op de godsdienstige voorstellingen en op den landbouw is van groote beteekenis geweest, zooals wij bij de behandeling van deze onderwerpen zullen zien. Wat den landbouw betreft, is het zelfs mogelijk, dat het de Pottenbakkers zijn geweest, die de bewoners van Midden-Celebes met de rijst bekend hebben gemaakt; voor zoover de natte rijstbouw betreft, mogen we dit voor zeker aannemen. Hieruit is dan een nieuw bewijs af te leiden voor de onderstelling, dat de Steenhouwers en de Pottenbakkers twee verschillende volken zijn geweest, want de steenen mortieren, die over nagenoeg het heele woongebied van de West-toradjas zijn gevonden, kunnen niet voor het stampen van rijst zijn gebruikt; wèl voor een graansoort, waarvan de korrels stuk gestooten moeten worden, zooals jobstranen (*Coix agrestis*). Hierop kom ik uitvoerig terug, als we over den landbouw spreken.

Als behoorende tot ons onderwerp wil ik er nog even op wijzen, dat de Patoentoeng, het deel van de bevolking van Zuid-Celebes, dat bij den heidenschen godsdienst is gebleven, en bij wier begrafenisceremoniën de urn (*baloeboe*) nog een voorname rol speelt (Penard, 539), in hun godsdienst vele trekken uit 't Hindoeïsme hebben, die afkomstig kunnen zijn

van de Pottenbakkers. Het heele instituut der *bissoe*, de heidensche priesteressen van Makassaren en Boegineezen, verraad mede hun invloed.

172. Steenen beelden.

Wanneer we ons nu gaan bezighouden met de steenen beelden, komen we weer in de sfeer van de Steenhouwers. Deze beelden worden alleen gevonden in de lijn van inzinkingen tusschen de bergen: Napoe, Besoa, Bada', Rampi'. In Napoe vonden we er 12, in Besoa 6, in Bada' 13, in Rampi' (Leboni) 2. Hieronder zijn niet gerekend steenen, waarvan de bevolking vertelt, dat het beelden zouden zijn, maar die niet te vinden zijn, zooals in Napoe de „beelden” bij Lengaroe en aan de Tamboea bij Woeasa; in Besoa het „beeld” tusschen Hanggira en Lempe, en dat te Bangkeloeho; in Bada' de zoogenaamde echtgenoot van Tosalogi bij Sepe. Verder zijn niet medegeteld een aantal steenen, waarvan de bevolking zegt, dat het menschen zouden zijn geweest, maar waaraan geen menschelijke vorm te herkennen is. Ook de steen in Bada', die een buffel zou voorstellen, is buiten rekening gelaten.

Veelal worden deze beelden tusschen of in de nabijheid van kalamba's gevonden. Maar soms staan ze geheel afgezonderd, zooals de beelden van Wanga en Latandoe in Napoe, de beelden te Pada en Tinoë in Bada', en de beelden in Rampi'.

Alle vertoonen in hoofdzaak hetzelfde type. Beenen zijn niet uitgebeiteld, en als de armen zijn aangegeven, zijn deze en relief aan beide zijden van het lichaam aangebracht. Van enkele zijn de geslachtsdeelen gebeeldhouwd, zoodat men weet met een man of een vrouw te doen te hebben. In Napoe zijn 2 van de beelden bij Wanga van een penis voorzien; in Besoa heeft één van de vier beelden op Pokekea, en het beeld Tadoelako bij Doda het mannelijk geslachtsdeel; in Bada' hebben de beelden Tosalogi en Pekelo het mannelijk teeken, de beelden Pohoda'a laba en Langke boelawa een vagina. In totaal dus 6 mannelijke en 2 vrouwelijke beelden (van enkele beelden, die voorover op den grond liggen, heb ik niet kunnen bepalen of het geslachtsdeel is aangebracht). De eenige menschenfiguur, die op een kalamba is uitgehouwen, waarbij het geslacht is aangegeven, is de vrouwenfiguur op de Watoe loemoe (Napoe).

Een opvallend verschil is, dat een deel der beelden ronde of lichtelijk ovale oogen heeft, een ander deel schuine spleetoogen. Van de beelden, waarvan dit nog is vast te stellen, zijn van ronde oogen voorzien: in Napoe 9, in Besoa 3, in Bada' 3, in Rampi' 1. Schuin staande oogen zijn aangebracht: in Napoe bij 1 beeld, in Besoa bij 3, in Bada' bij 5. Van de vier vlak bij elkaar liggende beelden op Pokekea heeft 1 schuin staande, terwijl de drie andere ronde oogen hebben.

Gaan we de hoofden en menschenfiguren na, die op kalamba's en deksels ervan zijn aangebracht, dan vinden we op de kalamba Pendoi Datoe (Napoe) een gelaat uitgebeiteld met ronde oogen. De oogen van de aangezichten op de Watoe loemoe (Napoe) zijn rond en ovaal; die

op de kalamba bij Watoe zijn schuinstaande. De oogen van de kalamba en het deksel op Pokekea (Besoa), waarop menschegezichten zijn uitgehouwen, zijn alle schuinstaande.

Wanneer men bij de bewoners des land naar de verklaring vraagt van dit verschil in oogvorm, antwoordt men: de beelden met ronde en ovale oogen zijn vrouwen, die met schuinstaande oogen mannen. Dit kan echter niet juist zijn; weliswaar hebben de twee beelden met het vrouwelijk geslachtsdeel ronde oogen, en drie van de zes beelden, die van een penis voorzien zijn schuinstaande, maar de drie andere mannelijke beelden (1 op Pokekea, en de beide van Wanga) hebben ronde oogen. Ook zijn er beelden met schuinstaande oogen, die in de daaraan verbonden overlevering vrouwen worden genoemd, en andere met ronde oogen, die voor mannen doorgaan.

We kunnen echter wel niet anders dan aannemen, dat de Steenhouwers twee verschillende menschentypen hebben willen weergeven. Het ligt dan voor de hand om aan te nemen, dat de ronde (een enkele maal ovale) oogen het reeds aanwezige ras aangeven, en de schuine die van de immigranten zijn. Daar de schuine spleetoogen het kenmerk zijn van het Mongoolsche ras, hebben we hierin vermoedelijk een aanwijzing, dat de Steenhouwers uit het Noorden het land zijn binnengedrongen, vermoedelijk uit de richting van Japan. Vooral onder de bewoners van Lore (Napoe, Besoa, Bada') worden nu nog veel lieden gevonden met Mongoolsche gelaatstreken.

Misschien heeft bij de Steenhouwers de gedachte voorgezeten bij het maken der beelden om ze met het gelaat in een bepaalde richting te zetten. Welke gedachte dit zou kunnen geweest zijn, is niet meer na te gaan. Een aantal dezer beelden zijn omgevallen; andere zijn zooals in het Overzicht is medegedeeld door vreemdelingen omgewend, opdat het beeld een zekere richting uit zou zien, want men meende, dat het land waarheen de blik van het beeld gewend is, gezegend zal zijn.

De beelden, die nu nog overeind staan, hebben het gelaat naar alle windstreken gekeerd: Naar het Oosten kijken Watoe taoe (Napoe) en Boeangke (Besoa); naar het Noorden: Tadoelako (Besoa), Watoe molindo' (bij Bada'ngkai'ia) en Langke boelawa (Bada'); naar het Zuiden Timo'oni (Rampi'); naar het Zuidwesten: Tomaboelopi (Napoe), Tosalogi (Bada'); naar het Zuidoosten: het beeld bij Meloi (Rampi'); naar het Z. met 15 graad W.: Loga (Pada in Bada'); naar het Z. met 20 gr. W.: 1 beeld bij Latandoe (Napoe); naar het N. met 20 gr. W.: Tarairoi (Gintoe in Bada'); naar het N. met 30 gr. O.: het beeld bij Tinoë (Bada'); naar het W.N.W.: Pekaasele (Winoea, Napoe). Uit deze verscheidenheid van richting is dus inderdaad niets op te maken.

Zooals gezegd is, zijn de beelden, hoe verscheiden in grootte, naar hetzelfde model gemaakt. Vaak loopt het voorhoofd hoog op, en is een band erover gebeeldhouwd, waardoor de indruk wordt gewekt, alsof het beeld een muts op heeft. Langke boelawa heeft blijkbaar een paarlensnoer

om den hals: Watoe taoe doet vermoeden, dat het hoofdhaar in twee ballen is opgemaakt; het beeld te Meloi (Rampi') heeft ook een versiersel op het hoofd. Op de borst van drie mannenbeelden (1 in Napoe, 2 in Besoa) is een versiering aangebracht, die doet denken aan het veel voorkomende horenmotief in de sierkunst dezer menschen; maar als mijn onderstelling juist is, dat de Steenhouwers in het land hebben gewoond vóór de Pottenbakkers, dan waren er toen nog geen buffels in het land, want zooals beneden aangetoond zal worden, zijn de buffels eerst met de laatsten in Midden-Celebes gekomen. Een versiering van het gelaat, die er uitziet als een snor, wordt gevonden op de aangezichten van een kalamba-deksel op Pokekea in Besoa, en op een beeld te Wanga (Napoe). Opmerkelijk is, dat in sommige streken van Lore (Napoe, Besoa, Bada') deze snorversiering nog heden op het lijk van een man wordt aangebracht met een zwarte verfstof (*nompi*), voordat dit wordt begraven. Dit zou een aanwijzing kunnen wezen, dat de Steenhouwers een sterken baardgroei hadden. We hebben al gehoord, dat in Lore veel mannen met baarden en snorren voorkomen. Dat alleen de snor is aangegeven, is te begrijpen, omdat deze gemakkelijker op het gelaat is af te teekenen dan een baard. De gezichten met snor op het kalamba-deksel hebben schuin staande oogen; het beeld met snor te Wanga heeft ronde oogen. Ten slotte moeten nog de vierkante gaten vermeld worden, die bij 2 beelden op Pokekea op de hoogte van den navel zijn aangebracht. Misschien hebben deze gaten gediend om er een offer in te leggen.

Welke beteekenis zouden deze beelden gehad hebben? Met welke bedoeling zou men ze hebben gemaakt? Dr. F. D. K. Bosch, Chef van den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië heeft, nadat hij de foto's van deze beelden gezien had, aan gestyleerde phalli gedacht. Inderdaad geeft de vorm der beelden aanleiding tot deze onderstelling: het hoofd doet aan den glans van den penis denken. Ook is ons uit het Overzicht duidelijk geworden, en we zullen er straks nog eens op wijzen, dat Phallusdienst zeer verspreid is in het woongebied der West-toradjas.

Toch bestaan er nog andere mogelijkheden ten opzichte van de beteekenis van deze beelden. De versieringen, die er op zijn aangebracht, kunnen tot de styleering behooren, maar men kan hierbij aan bepaalde menschen hebben gedacht. Ook is met de phallusgedachte in strijd het aanbrengen van het vrouwelijk schaamdeel op twee der beelden. De beelden van hout, die men tot in den jongsten tijd heeft gemaakt, kunnen een voortzetting zijn van het houwen van beelden in steen.

Een beeld is voor een Toradja iets wezenlijks. De maker van een beeld voelt zich als schepper van menschen; aan het beeld zijn magische eigenschappen verbonden, evenals aan den mensch zelf; door het beeld krijgt een gedachte vorm, substantie; het beeld wordt zelf de gedachte die tot het maken ervan heeft geleid. Zoo zijn de houten beelden, die we in Napoe hebben gevonden, de verstoffelijking van het leven van de stamleden, gedacht in een man en een vrouw. Het leven, dat in die beelden

verstoffelijkt is, wordt versterkt door offers, door het aanhechten van stukjes menschensalp, en uit dat leven wordt weer geput om het leven der stamgenooten te versterken. In Bada' is het de geest (*sangia*), die de sjamaan in staat stelt zijn leven-aanbrengend werk te doen, die in het beeld wordt vastgelegd, opdat deze bron van leven altijd bij hem zij. Zoo kunnen deze steenen beelden bedoeld zijn als onderhouders, bronnen van leven. Misschien werden ze bij bepaalde gelegenheden gekleed en verzorgd om hun levenskracht te vermeerderen, zooals we dit bij de houten beelden in het Overzicht hebben gezien.

We voelen dadelijk dat deze gedachte zeer goed verbonden kan zijn met phallusdienst, want de teelkracht is de openbaring van het leven. Veelal spreekt men dan ook bij deze beelden van man en vrouw.

Bij de Sa'dan-toradjas (Zuid-toradjagroep) en bij de Moriërs worden beelden van de overledenen gemaakt, en de Poso-toradjas (Oost-toradjagroep) trachten de dooden weer levend te maken door het pak beenderen van een houten gelaatsmasker te voorzien. Zouden de Steenhouwers met hun beelden bepaalde personen op het oog hebben gehad? Het komt mij voor, dat de houten beelden van Sa'dan-toradjas en Moriërs behooren tot de gedachtenwereld, waarin het geloof in het voortleven van de ziel na den dood een individualistisch karakter heeft, dat vermoedelijk bij de Steenhouwers niet aanwezig was. Daarom ligt het meer voor de hand om aan te nemen, dat de steenen beelden de verpersoonlijking van het Leven in het algemeen voorstellen, het leven, dat door deze materialisatie wordt vastgehouden. Had men bij het maken ervan aan bepaalde personen gedacht, dan zouden de geslachtsdeelen, waar ze aanwezig zijn, niet op zoo opvallende wijze zijn aangebracht.

173. *Steenen mortieren.*

Het aantal steenen mortieren, dat we kennen, is groot, en er zijn er zeker nog meer in de wildernis verborgen. Het is daarom van weinig nut het aantal te tellen van die welke tot heden zijn gevonden. Bovendien is het van sommige steenen twijfelachtig of ze door menschenhand zijn uitgehold, dan wel of het gat door verwerking is ontstaan. Dr. W. Kaudern vertelt (Kaudern 1, II, 126), dat de heer Rosenlund hem had bericht, dat hij op een tournée in Pada en Rampi' een paar steenen rijstblokken gezien had, die althans op een paar plaatsen in gebruik waren. Dit moet op een vergissing berusten. Ik heb meermalen genoemde streken bezocht, maar ik heb er nimmer iets gezien van steenen rijstblokken. De bewoners van het land weten er zelf ook niets van.

De steenen stampblokken zijn verschillend van grootte en afwerking; ik vond steenen van niet meer dan 6 à 7 kub. d.M. inhoud met een gat erin, maar ook formidabele keien, die niet dan door samenwerken van vele mannen verplaatst kunnen worden. Er zijn steenen, waarin zonder meer een gat of gaten zijn gebeiteld, terwijl andere aan den bovenkant eerst vlak zijn gemaakt, voordat het gat werd aangebracht; sommige zijn

nog voorzien van een opstaanden rand om het wegspringen van stukjes graan te voorkomen. Terecht merkt Dr. Kaudern op, dat de verschillende vormen niet tot onderscheiden trappen van ontwikkeling behoeven te behooren. De eene Steenhouwer was vaardiger dan de ander; de een bezat meer kunstzin dan de ander. Waar eenige van deze stampblokken bij elkaar liggen, vindt men er van verschillende makelij. In Dr. Kauderns boek geeft de schrijver op plaat 51 de afbeelding van een aantal steenen mortieren (Kaudern I, II, 127).

174. *Dorps- en andere steenen.*

De Steenhouwers en hun kunst zijn uit Midden-Celebes verdwenen; maar hun vereering van het Leven, vastgelegd in steenen, wordt nog steeds onder de huidige bewoners van het land gevonden. In het Overzicht heb ik hiervan tal van gegevens bijeengebracht. Nu en dan treedt bij de dorpssteenen de phallusgedachte sterk op den voorgrond; andere malen is dit niet zoo duidelijk. De monolithen vóór de tempels, de vereerde steenen in het dorp, de steenen in de sawahs en bij de buffelkralen, alle hebben dezelfde bedoeling: het leven van mensch en dier vast te houden en te versterken. In alle zit iets van phallusdienst. Hier en daar vinden wij als dorpssteen gebruikt een steenen beeld (Boelili, Bada'ngka'ia, beide in Bada'), of een steenen mortier (Lempe in Besoa); maar hierin vereert men niet de makers van die steenen voorwerpen, maar ze hebben alleen waarde als steen.

De vele sawahsteenen bij de Zuid-toradja's zijn vermoedelijk vóór de invoering van den rijstbouw dorpssteenen geweest, die later naar de sawah zijn overgebracht, omdat dit gewas het tastbare middel tot onderhoud van het leven is (verg. den steen bij To'kalaa, Kruyt 8, 337).

Een bijzondere uiting van de functie van levenshouder en levensversterker in steen, zijn de „kroningssteenen”, die den vorst, die op zijn beurt wel en wee van de menschen in zijn hand heeft, het leven moeten geven.

Gaan we na hoever de steenvereering zich op Celebes heeft uitgestrekt, dan komen wij tot de conclusie, dat deze gekend is over de heele westelijke helft van Celebes: de Minahasa, het woongebied der West-toradjas, dat der Zuid-toradjas, Zuid-Celebes; een breede, scherp begrensde strook lands dus, die van het Noorden naar het Zuiden over Celebes loopt; buiten die strook vinden wij geenerlei aanduiding van de vereering van dorpssteenen.

Zoo zien we dan duidelijk, dat de Karaeng lowe-dienst in het Zuiden van Celebes oorspronkelijk geen Siwa-dienst kan zijn geweest, maar deel uitmaakte van den inheemschen steendienst. Dat hij in die streek is blijven bestaan, moet, zooals vroeger al is opgemerkt, verklaard worden uit de omstandigheid, dat deze steendienst onder vreemden invloed tot een eeredienst, of wil men: godsdienst is uitgegroeid. In het overige deel van Zuid-Celebes moet de steendienst door den Islaam zijn verdwenen. Dat men hiervan zoo weinig bij de Kaili- en de Sigi-groepen vindt, zal

eensdeels een gevolg zijn van den invloed van den Islaam, anderdeels geweten moeten worden aan de omstandigheid, dat het meerendeel van de leden dezer groepen zijn oorspronkelijke woonplaats verlaten heeft, en daarmee ook de heilig geworden steenen, die er vermoedelijk werden vereerd. Toch is nog duidelijk na te gaan hoe het geloof aan steenen als levenshouders en -versterkers bij hen voortleeft; bij hen heeft dit geloof zich verplaatst naar de steenen op de graven van personen, aan wie men om de eene of andere reden wondermacht toekent. Hier hebben de steenen een persoonlijk karakter gekregen, wat ook geheel in overeenstemming is met dezen godsdienst, die den mensch als persoon op den voorgrond stelt.

Bij meer achterlijke stammen der West-toradagroep, zooals de Pakawagroep, en de To Wana van de Oost-toradagroep, en de bewoners van het oostelijk schiereiland van Celebes en den Banggai-archipel, heb ik met een enkele uitzondering (de Watoe moana van de To Wana) geen steendienst gevonden. Het geloof in *baraka*, bovenmenselijke krachten, dat veelal aan rotsblokken en bergen verbonden is, zooals dit in den Banggai-archipel gevonden wordt, is iets anders als steendienst, waarover het hier gaat.

Ook bij de hooger staande volksafdeelingen, zooals de Poso-toradjas en de Moriërs, vinden we slechts sporadische gevallen van steendienst, waaruit wel besloten mag worden, dat hij niet algemeen is geweest onder deze menschen. Wel wordt nu en dan bij de Oost-toradjas siri-pinang op steenen neergelegd om zich succes op de jacht te verzekeren, maar dit draagt een ander karakter dan eigen is aan den hier besproken steendienst.

Dit alles maakt het wel waarschijnlijk, dat de steendienst (phallusdienst) eigen was aan de Steenhouwers. Hieruit laat zich dan weer afleiden, dat de Pottenbakkers, die zulke belangrijke vestigingen aan het Poso-meer en in Onda'e hebben gehad, een ander volk zijn geweest dan de Steenhouwers. De sporen van de laatsten loopen door het Westen van Celebes naar Oost-Java en vandaar naar de kleine Soenda-eilanden, vooral Soemba.

175. Bronzen bijlen (*schopjes*).

Tenslotte nog een woord over de bronzen bijlen, die in verschillende deelen van Celebes gevonden zijn. Uit het Overzicht is gebleken, dat deze voorwerpen voornamelijk gevonden zijn in Mori, de Poso-depressie en in Lore. Het is niet meer na te gaan aan welk volk deze voorwerpen hebben toebehoord. Men is het meest geneigd ze aan de Steenhouwers toe te schrijven. Deze bronzen voorwerpen moeten de Steenhouwers dan met zich hebben meegebracht, toen ze in het land kwamen, want voor zoover bekend is, wordt op Celebes geen tin gevonden. Tot dezelfde conclusie komt B. M. Goslings in „Mensch en Maatschappij”, 4e jaarg. 1928, bl. 288, naar aanleiding van een bespreking van een bronzen bijl, afkomstig uit de omgeving van Rante Pao (deze bevatte 89.9 % koper, 5.9 % tin

en 3.75 % zink). Hij oppert de onderstelling, dat de bronzen bijlen (die door mij schopjes worden genoemd) op Malakka gemaakt, en vandaar uit over den Indischen Archipel verspreid zijn. Mochten ze echter samen met het volk der Steenhouwers zijn meegekomen, dan is het voorkomen ervan in Mori en Poso opvallend, omdat de Steenhouwers in die streken met een enkele uitzondering geen sporen hebben nagelaten.

Het volk, dat het 't verst in kopergieten heeft gebracht, zijn de To Mori, maar hun kunst moet pas van lateren tijd zijn, toen van Java, via Makassar en Boeton scheepsladingen doelangs, gongs en andere koperen voorwerpen werden ingevoerd, welke voorwerpen het materiaal vormen, waarvan de To Mori sieraden en gebruiksvoorwerpen naar eigen smaak goten. In het hoofdstuk over Nijverheid zal op deze aangelegenheid nader worden ingegaan.

176. *De Steenhouwers.*

In paragraaf 171 is al een en ander gezegd over het volk der Pottenbakkers, wier komst in het land zeer waarschijnlijk van jongeren datum is, dan die der Steenhouwers. De overleveringen van dit Pottenbakkersvolk zijn voor de Poso-toradjas vastgelegd in het verhaal van Lasaeo (Adriani-Kruyt 1, I, 23-24), voor de West-toradjas in het leven en de reizen van Manoeroe (hfdst. I, 214). We hebben nu nog een en ander te zeggen over het volk der Steenhouwers.

Van welken kant zouden dezen het land zijn binnengekomen? Van de Steenhouwers in het Sa'dan-gebied schijnt het waarschijnlijk, dat ze langs de Sa'dan-rivier naar het binnenland zijn gereisd. Van de Steenhouwers in Midden-Celebes kan gezegd worden, dat ze van het Noorden moeten zijn gekomen. Het zou toch wonderlijk zijn, dat indien ze van het Zuiden afkomstig waren, zij op hun langen weg naar Lore geen spoor zouden hebben achtergelaten, terwijl in de eerste bewoonbare streek aan de Noordzijde, namelijk Tawailia, al dadelijk hun sporen te vinden zijn, al is het niet in kalamba's en beelden, dan toch in monolithen en steenen mortieren.

Ik geloof, dat we als vrij zeker kunnen aannemen, dat de Steenhouwers langs de Tambarana-rivier naar boven zijn gekomen, en zich toen in Lore (Napoe, Besoa, Bada') hebben gevestigd. Waarom ze voor hun opmarsch niet een grootere rivier hebben gekozen als de Saesoe, de Poena of de Poso, valt niet te zeggen. Misschien woonden daar al menschen, die hen hebben tegengehouden; misschien was het grootste deel van de Poso-depressie nog zee; misschien hebben deze immigranten eerst verkenners diep het binnenland in gezonden, en hebben dezen aan den bovenloop van de Saesoe en andere rivieren geen geschikt terrein gevonden om er te wonen.

Een opmerkelijke trek van deze Steenhouwers, zoowel in de Minahasa als aan de Sa'dan, en in Midden-Celebes is, dat ze dadelijk zoo diep het binnenland in zijn getrokken, eer ze zich vestigden. Waarschijnlijk was een deel van de inzinkingen tusschen de bergen nog met water bedekt. Bijna

zeker was dit het geval met Besoa; dit zou dan de omstandigheid verklaren, dat de kalamba's en beelden alle gevonden worden op de heuvels die de vlakte omringen.

Steeds de Tawailia-rivier stroomafwaarts volgende is een afdeeling van dit volk door de Belanta'-kloof in Pipikoro, Koelawi, Lindoe, de Paloevallei gekomen. In het Overzicht hebben we gezien, dat hun sporen hoe langer hoe geringer worden naar het Noordwesten; ten laatste zijn het alleen steenen mortieren, die van hun verschijning getuigen. Ook is het opmerkelijk, dat in het Kaili- en het Sigi-gebied nimmer bronzen bijlen zijn gevonden, wat mede een aanwijzing kan zijn, dat de nakomelingen der Steenhouders deze werktuigen daar niet meer noodig hebben gehad; dat ze reeds door ijzeren vervangen waren.

* Een aanwijzing voor de richting waaruit de voorouders van een volk gekomen zijn, vinden we vaak in de richting waarin ze hun zielenland zoeken, omdat de eerste immigranten niet anders konden denken, dan dat de zielen hunner dooden terug zouden keeren naar de streek van hun herkomst. Toen de herinnering aan dit stamland verloren was gegaan, liet men de doodenzielen toch steeds nog in die richting trekken. Een groot deel nu van de West-toradjas laten hun dooden naar de Tineba, het gebergte, waarover het oer-oude pad ging, dat Lore (Napoe, Besoa, Bada') met de Poso-depressie verbond. Waarschijnlijk echter wordt hiermee niet de richting aangegeven, vanwaar de Steenhouders zijn gekomen, maar is dit de richting, vanwaar de Pottenbakkers in het West-toradjagebied zijn gekomen. Ik kom hierop terug in het hoofdstuk over Lijkbezorging.

De Steenhouders zijn over zee gekomen. Het is wel merkwaardig dat èn bij de Sa'dan-toradjas èn bij de bewoners van Lore de huizen in den vorm van schepen zijn gebouwd. Bij de Sa'dan-toradja's, nu een bergvolk, wordt tot op den huidigen dag een gemeenschap, die de aanwijzingen van denzelfden landbouwpriester voor hun akkers volgt, „die van één schip zijn” genoemd (Kruyt, 9, bl. 692).

Verder kunnen wij, gezien de steenen mortieren, met vrij groote zekerheid zeggen, dat de Steenhouders verbouwers van graan zijn geweest, maar niet van rijst. In tegenstelling met de inheemsche bevolking, die overal verspreid in de bergen woonde, moeten de Steenhouders een gezeten volk zijn geweest, die hun woonplaatsen hadden bij hun kalamba's. Ze moeten ook meer georganiseerd zijn geweest dan de menschen in wier land ze binnendrongen, gezien het maken en vervoeren van kalamba's en steenen beelden, waarvoor georganiseerde krachten noodig waren.

Maar zouden de Steenhouders wel menschen hebben aangetroffen in de streek, waar ze zich kwamen vestigen? Hoogstwaarschijnlijk wel: vermoedelijk een volk, dat aan de Melanesiërs verwant was, een volk waarvan nog overblijfselen worden gevonden, bijvoorbeeld onder de To Loinang op het oostelijk schiereiland van Celebes (zie Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Bijdrage tot de anthropologie van Celebes, T. K. N. Aardr. Gen, 2e reeks, deel 46, 1929).

De eerste bewoners van het West-toradjagebied zullen dan laagstaande, primitief levende menschen geweest zijn, waarvan de herinnering misschien voortleeft in de verhalen over apen, die de menschen komen helpen (Hfdst. I, 160, 195, 213). In de Indonesische literatuur worden veel verhalen gevonden van dieren, die menschen komen helpen bij werkjes, die dezen zelf niet kunnen uitvoeren. Deze vindingen berusten waarschijnlijk op het geloof, dat overledenen tot de menschen weerkeeren in de gedaante van dieren; deze zijn dan de voorouders, die hun nazaten in het aardsche leven komen helpen. De verhalen over de hulp der apen dragen echter een ander karakter, en laten zich zeer goed opvatten als overleveringen omtrent primitief levende menschen.

In oude verhalen wordt verteld, dat men eertijds verspreid in de bergen leefde, zooals nog steeds de neiging is van de achterlijke afdeelingen van het Toradja-volk, zooals men ze in het Pakawa-gebied in het Westen, en bij de To Wana in het Oosten vindt. Zooals boven opgemerkt is, hebben de Steenhouwers in dorpen bijeen gewoond. Hieruit mogen we besluiten, dat zij in beschaving hooger stonden dan de lieden van hun omgeving. In alle oude dorpen op de bergen rondom Koelawi, Lindoe en de Paloe-vallei worden geen steenen outheden gevonden, met uitzondering van een enkel steenen mortier in Palolo. Dit is vermoedelijk gemaakt door Steenhouwers die van den kant van Tawailia of Napoe kwamen.

De overleveringen omtrent de Pottenbakkers laten geen twijfel over, dat dezen een inheemsch volk in het land vonden, toen ze hier binnentrokken. Het is mogelijk dat men ten opzichte van de Steenhouwers mag spreken van een volksverhuizing, dat deze menschen dus met vrouwen en kinderen zijn gekomen, en dat ze zich vermoedelijk langs vreedzamen weg in het land hebben gevestigd. Van de Pottenbakkers kan dit vermoedelijk niet gezegd worden. Waarschijnlijk waren het legers van avonturiers, die het land binnenzwermden. We kunnen aannemen, dat het alleen mannen waren, die met de vrouwen des lands huwden. In de overleveringen omtrent hen wordt herhaaldelijk van zulke huwelijken gesproken. Het laat zich denken, dat hun komst niet in vrede is geweest, dat er veel gevochten is, en dat een deel der inheemschen zich in de bosschen heeft teruggetrokken, waardoor zij aanleiding hebben gegeven tot de verhalen over de To Lompoe of „Wilden“, die in alle deelen van het West-toradjagebied worden aangetroffen, zooals in hoofdstuk I is gebleken. Ook zijn een aantal verschillen in zeden en gewoonten, die later besproken zullen worden, alleen te verklaren uit de omstandigheid, dat bij de invasie der Pottenbakkers veel mannen gedood zijn, en de vrouwen gespaard werden, waardoor een innige vermenging van de beide volken heeft plaats gehad.

177. *Hypothesen over de herkomst van het volk der Steenhouwers.*

Ik zal niet trachten een hypothese op te stellen omtrent het land van herkomst der beide binnengedrongen volken. Alleen wil ik hier twee theorieën vermelden, die omtrent die herkomst gemaakt zijn. De eene is van

Macmillan Brown, die in zijn boek „Maori and Polynesian, their Origin, History and Culture” de hypothese opwerpt, dat eeuwen geleden een Kaukasisch volk van de oevers van de Middellandsche zee langs verschillende wegen naar den Indischen Archipel en de Zuidzee-eilanden moet zijn getrokken om het eind van zijn weg te vinden in Nieuw-Zeeland. Deze Kaukasische stam bouwde groote ruwe woningen van steenen, los op elkaar gestapeld, bestemd voor hun dooden, in den trant van onze hunebedden. Overal waar deze menschen geweest zijn, vinden we teekenen van hun verblijf, namelijk groote verzamelingen van brokken steen, zoo in Japan, op Madagascar en niet het minst in Nieuw-Zeeland, waar de immigranten verhinderd waren verder te trekken, omdat er geen land meer achter is. Deze Kaukasiërs zouden dan later door de Polynesiërs zijn overwonnen, de mannen zouden zijn gedood, terwijl de veroveraars met de vrouwen der overwonnenen een nieuw geslacht hebben voortgebracht. Op taalkundige en ethnografische gronden tracht de schrijver zijn hypothese waar te maken.

„The hypothesis that would fit the circumstances, would be the wide spread of a Caucasian people of Aryan speech by sea in pre-Malay times over the Malay Archipelago, and across both Melanesia and Micronesia into Polynesia. It is more than likely that this race came by sea into Indonesia from India and not by land; for by the latter route they would have left their traces on the languages and peoples on the way. The pressure of conquest by the Sanskrit-speaking immigration from the North-West of India would drive, as they advanced, the sea-coast peoples out along the sea routes that they had already established for trade. And when the Aryan invaders won their way to the coast either on the North-West or the North-East of India, they would follow the tribes they had driven out across the oceans.

„But by this time the Mongoloids had reached Sumatra, and had begun to force the Caucasians or Semi-Caucasians with the Aryanised language on to the sea to seek their homes, to the South-West in Madagascar and to the South-East in Melanesia and Polynesia. These Mongoloids absorbed the Indonesians and the forms of their language, whilst adhering largely to their own vocabulary. And when Caucasianised and turned into Malays and sailors they made Sumatra their base, and from thence they conquered the peninsula that they had originally descended and ultimately abandoned” (Macmillan Brown, 96, 97).

Volgens deze hypothese zouden dan de steenen voorwerpen, die in het West-toradjagebied gevonden worden, een getuigenis zijn van het bezoek van dit Kaukasisch volk.

In tegenstelling met de hypothese van Macmillan Brown houden Drs. Sarasin het ervoor, dat het Kaukasische type in het binnenland van Celebes zelfstandig ontstaan is, zooals dit ook het geval zou zijn geweest op eenige Polynesische eilanden. Dit type „scheint auf verschiedenem anthropologischem Erdreich sich entwickeln zu können nach noch unbekanntem Formgesetzen” (Sarasin I, II, 107).

Een andere poging die gedaan is om licht te verspreiden over de „Stone-using immigrants”, zooals hij ze noemt, heeft W. J. Perry gedaan in zijn boek „Megalithic Culture in Indonesia”. De aanleiding die dit volk ertoe gebracht zou hebben, naar andere plaatsen op de aarde te trekken, zou geweest zijn de zucht naar goud, en misschien ook andere artikelen van weelde. Het onderzoek naar de wijzen waarop van steen gebruik gemaakt is, heeft Perry terecht tot de slotsom gevoerd, dat de kunst van steenhouwen niet afkomstig is van de thans in Indië levende inheemsche bevolking. De vreemdelingen, die steenen bewerkten, zouden de inheemsche bevolking ook bekend hebben gemaakt met irrigatie, metaalbewerking en rijstbouw. Ze gaven het aanzijn aan de hoofdengeslachten, maakten scheiding tusschen volk en adel, en zij schiepen een krijgsmansstand. Ze leerden den menschen, dat de ziel na den dood naar het luchtruim gaat, vanwaar hun voornaamste hoofden afkomstig heetten te zijn. Zij zouden het aanzijn hebben gegeven aan de priesterschap, en brachten een zonnediens met zich. Nog meer verschijnselen in de Indische maatschappij zouden van hen zijn. Perry komt echter tot de slotsom, dat de invloed van deze vreemdelingen op de inheemsche volken niet groot geweest kan zijn, zoodat veel van hun cultuur verloren is gegaan, en o.m. de wezens uit het luchtruim alleen een plaats hebben gekregen in hun volksverhalen met betrekking tot zichzelf of hun voorouders (Perry, 180—182).

Ongetwijfeld hebben de binnengevallen volken invloed uitgeoefend op de cultuur van het oorspronkelijke Toradja-volk, dat ze in het land aantreffen. Wat aan den invloed van de Steenhouwers, wat aan dien van de Pottenbakkers moet worden toegeschreven is dikwijls moeilijk uit te maken. In welke richting zij invloed hebben geoefend, en in welke mate, zal moeten worden opgemaakt uit hetgeen verder in dit boek van het West-toradja-volk wordt medegedeeld.

178. *De West-toradja's zijn een gemengd volk.*

We hebben dus ten opzichte van de West-toradjas met een gemengd volk te doen. Ieder die met deze groep in aanraking is geweest, is deze vermenging opgevallen. De verschillende typen, die we overal aantreffen, kunnen niet anders verklaard worden dan uit de mindere of meerdere vermenging, die heeft plaats gehad met immigranten, van wie we twee volken hebben leeren kennen.

Reeds de reizigers, Drs. Sarasin, die een groot deel van 't land der West-toradjas hebben doorgetrokken, spreken van het opvallende verschil in voorkomen bij de onderscheiden afdeelingen van de West-toradjagroep, die toch naar taal en zeden tot hetzelfde volk behooren. Ook Dr. Kaudern wijst herhaaldelijk op het verschil in type. Van de bewoners van het Paloe-dal merkt Kaudern op, dat ze eruit zien, alsof al het oorspronkelijke van hen verdwenen is. De mannen zien er haveloos, vuil, onintelligent, sufferig uit. Heele troepen vrouwen ziet men, in baadjes en vuile korte versleten broekjes gekleed, met lasten, die ze aan een stok over den schouder dragen

als de mannen (Kaudern 1, I, 219). Onder de hogere standen en de leden van de Vorstenhuizen treft men veel personen aan met fijne gelaatstreken, die aanmerkelijk verschillen van de typen uit het volk. Zoo vertellen de heeren Sarasin van het Hoofd van Kaleke als van een weldoorvoeden heer „mit auffallend europäischen Gesichtszügen" (Sarasin 1, II, 68).

In het eerste hoofdstuk hebben we gezien, hoe de bevolking om de Paloevallei zich onderling vermengd heeft, zoodat van verschillende typen nauwelijks te spreken valt. De levensomstandigheden hebben ook hun stempel gedrukt op de leden van de Kaili-groep. Als men deze vergelijkt met die der bergvolken, dan steken ze er ongunstig bij af. Als regel hebben de bergvolken voldoende te eten, terwijl de To Kaili een heel sober bestaan leiden. Deze menschen hebben veel geleden onder den druk hunner Vorsten, die allen vooruitgang van het volk hebben belemmerd; hierdoor zijn deze lieden lui geworden.

Een ander type vertoonen de leden van de Pakawa-groep. Kaudern bericht van hen, dat enkele To Pakawa, die hij gezien heeft, hem kort van gestalte toeschenen, zoodat hij vermoedt, dat als ze gemeten werden, het zou blijken, dat ze een dwergvolk zijn. Hun haar was min of meer gekruld. Een Minahasisch Officier van het Leger des Heils had hem medegedeeld, dat zoowel mannen als vrouwen met een schaamgordel gekleed zijn, en de mannen een bamboe ring om het hoofd dragen, zooals het gebruik is onder de vrouwen van verscheiden stammen in Midden-Celebes (Kaudern 1, I, 218).

In 1925 bezocht ik het noordelijk deel van het Pakawa-gebied. Bij die gelegenheid is mij van de menschen, die ik ontmoette, niet opgevallen, dat ze zooveel van de bewoners van het Paloe-dal zouden verschillen (Kruyt 7, 527). Aan den voet van het gebergte, dat de Paloe-vallei aan den Westkant begrenst, liggen eenige dorpen, die bewoond zijn door lieden die uit Pakawa naar beneden zijn gekomen, en die zich met Kailische elementen hebben vermengd. In 1926 heb ik de studie van de To Pakawa hervat, en heb ik ook vele lieden uit de zuidelijke en westelijke streken van dit gebied ontmoet. Dezen vertoonen inderdaad een bijzonder type. Ik zag velen hunner met een opvallend donkere huidskleur; meerderen merkte ik op met gekroesd haar. In dit opzicht was een bezoek aan de markt van Kaleke heel leerzaam. Daar komen ook geregeld lieden van de Pakawa-groep, en ofschoon in kleeding zoo goed als niet verschillend van de vallei-bewoners, waren ze door hun gelaat toch dadelijk van de To Kaili te onderkennen. Deze nadere kennismaking met de zuidelijker wonende To Pakawa leverde ook de bewijzen, dat hun stamgenooten in het Noorden vermengd zijn met vreemde elementen, vermoedelijk met lieden, die bedoeld zijn in de overleveringen omtrent Sawerigading, hetzelfde volk dus, dat ik heb aangeduid met de Pottenbakkers, menschen met Hindoe-Javaansche beschaving. In par. 8 van Hoofdstuk I hebben we gezien, dat eenige episoden uit het leven van dezen sageheld zich hebben afgespeeld aan de Sambe-rivier in het Noorden van het Pakawa-gebied. Ook de beenderen-urnen, die op enkele

plaatsen om de Paloe-vallei in den grond zijn gevonden, worden aan Sawerigading toegeschreven.

Wanneer de To Pakawa vertegenwoordigers van de oorspronkelijke bevolking van Midden-Celebes worden genoemd, kan ik hiermee alleen in dezen zin instemmen, dat ze behooren tot de oorspronkelijke elementen, waaruit het Toradja-volk is opgebouwd. Dat ze tot de oorspronkelijke bewoners van Midden-Celebes zouden hebben behoord, kan ik niet beamen; daarvoor is er te veel verschil in voorkomen onder de leden van de Zuid-Pakawa-afdeeling; bij hen dus, die niet of in geringe mate vermengd zijn met immigranten uit later tijd. De Pakawa-stam is dan voor de West-toradjagroep, wat de To Wana op het oostelijk schiereiland zijn voor de Oost-toradjagroep (zie Kruyt 10).

Of hun lengtemaat van dien aard is, dat ze een dwergvolk genoemd moeten worden, kan ik niet zeggen, maar ik betwijfel het, omdat mijn indruk bij de verschillende ontmoetingen is geweest, dat ze niet kleiner zijn dan de Poso-toradjas. Mijn zegslieden heb ik, nadat wij na enkele dagen samen zijn op vertrouwelijker voet waren geraakt, spelenderwijs de maat kunnen nemen. Het waren vijf mannen uit Ri Io, dus het meest afgezonderde deel van het Pakawa-gebied, wier lengtematen bedroegen: 1.515 M., 1.53 M., 1.589 M., 1.61 M., 1.632 M. Vier andere mannen waren afkomstig van Kanggone, de streek tusschen het stroomgebied der Pakawa en de Paloe-vallei. Hun maten waren: 1.63, 1.545, 1.46, 1.60. De laatste maat is van het toenmalige Hoofd van Pantoenoeasoe, een man met een donkere huidskleur en een baard, terwijl zijn hoofdhaar gekroesd was.

Omtrent de To Koelawi merken de Drs. Sarasin op: „Diese Menschen zeigten einen feineren Typus als die an der Küste“ (Sarasin 1, II, 31). Dr. Kaudern zegt van hen: De Koelawiërs zijn evenals de andere Toradjas van een betrekkelijk kleine gestalte; lichtbruin, maar donkere nuances ontbreken niet; haar zwart en borstelig. Vroeger dappere koppensnellers, nu een vreedzaam volk dat 't Hollandsch bestuur weinig moeite geeft. Zelfbewust, eenigszins fier, voor 't grootste deel open en toegankelijke inborst; goedgehumd, houden veel van een grap, maar zoo komt het dat ze zich niet ontzien om maar te zeggen, wat hun voor den mond komt als ze een ander, die hem voor 't lapje heeft gehouden, dit betaald willen zetten. Het is dan ook soms moeilijk om uit te maken wat waar en wat verdicht is, als men inlichtingen van hen vraagt en krijgt. Met de waarheid nemen ze het misschien niet zoo nauw, maar voor hun eerlijkheid alle lof! Diefstal komt niet veel voor. Rijstschuren op afgelegen sawahs zijn veilig voor dieven; een hoop hout, aan den weg opgestapeld, voorzien door den eigenaar van een groenen boomtak, wordt niet aangeroerd (Kaudern 1, I, 244).

Ze voelen zich nogal, en werken ongaarne als koeli's, maar geldt 't den rijstbouw, dan werkt hoog en laag, en de dames der beste families ziet men in grove kleedij de rijst planten; ook zoo bij 't oogsten (Kaudern 1, I, 246).

„Darauf zum Bivack zurück“, vertellen de Drs. Sarasin, als ze in Lindoe zijn, „wo Leute aus der Umgegend eintrafen, meist vom feinen Typus; ein

Jüngling und ein Mädchen waren so anmutig, wie das unter Malayen nur selten sich finden lässt" (Sarasin 1, II, 50).

In Gimpoe aangekomen, vertellen Drs. Sarasin: „Abends kam ein Mann heran, welcher den feineren Kulawi-Typus repräsentierte, im Gegensatz zum grobmalayischen Typus, der übrigens hier auch nicht fehlt" (Sarasin 1, II, 82). Lieden van het laatst bedoelde type zullen wel To Tolee zijn geweest, die in de omgeving van Gimpoe en verder naar het W. langs de Koro-rivier hun vestigingen hebben.

Van deze To Tolee schrijft Dr. Kaudern, dat ze in kleederdracht en uiterlijk wel van de Koelawiërs verschillen. De mannen hebben borstelig haar, gaan blootshoofds en dragen schaamgordels. Te oordeelen naar wat hij in het Tolee-dorp Pangana zag, scheen de kultuur dezer menschen niet in wezen te verschillen van die der To Kentewoe. In uiterlijk zijn ze op het eerste gezicht dezelfde, en de kleederdracht is zoo goed als dezelfde (Kaudern 1, I, 377, 385).

Het Kentewoe-volk ziet er anders uit dan de Koelawiërs, zegt Kaudern; ze vertoonen een verschillend type, hoewel kleederdracht, zeden en gebruiken in hoofdzaak dezelfde zijn. De To Kentewoe zijn in den regel plomper gebouwd, en hebben grovere trekken dan de To Koelawi. De vrouwen hebben grove jukbeenderen; 't Kentewoe-volk is lang niet zoo aristocratisch als de Koelawiërs, maar hun vrijmoedigheid en goedgeluimdheid zijn dezelfde, en de valsche onderdanigheid, die men bij de Mohammedaansche volken aan de kusten vindt, is onbekend bij deze bergvolken (Kaudern 1, I, 362).

De lieden van Peana, gaat Kaudern voort, die ongeveer dezelfde taal spreken als die van Kentewoe en veel met dezen gemeen hebben, zien er toch opmerkelijk anders uit. Die van Peana zijn over 't algemeen veel lichter van kleur, en zien er beter uit dan hun naburen in Kentewoe. De menschen van Banasoe' maken een sympathieken indruk: opgewekt, vrijmoedig, zonder vrijpostig en indringerig te zijn (Kaudern 1, I, 416).

De mededeelingen van de Sarasins over de To Bada' duiden op een zeer samengestelde bevolking. „An den uns öfter entgegenkommenden Leuten fielen uns die feinen Gesichtszüge auf, aber nicht von der Art, wie wir es in Kulawi gefunden, sondern von mehr indianischen, ja sogar europäischen Typus, was sich besonders an der feingeformten, oft leicht gebogenen Nase verriet" (Sarasin 1, II, 94).

„Der Gesichtsausdruck der erwachsenen Männer trägt so sehr europäischen Typus zur Schau, dass wir bei diesem und jenem an einen Bekannten erinnert wurden; auch sind ihre Gesichter stark individualisirt und waren deshalb leicht im Gedächtnis zu behalten im Gegensatz z.B. zu den Chinesen, die wir schwer unterschieden. Fast alle sind bartlos, einer aber trug einen Backenbart wie ein englischer Reverend. Der Körperbau ist stark, ja plump, nicht vom Kulawi-Typus, der sich durch Feinheit vor allem anderen heraushebt, übrigens aber ganz echt malayische Merkmale trägt. Die Toradja's von Bada aber zeigen, wenigstens viele unter ihnen, ganz eigenen und

zwar sei es nochmals gesagt, europäischen Typus, besonders auch einige Frauen. Ihre Augen sind nicht schlitzartig, sondern mandelförmig offen, die Lippen fein und schmal, die Nasen mit hohem Rücken, die Backenknochen nicht vortretend. Das Haar ist meist wellig, doch kommt auch straffes vor. Durchwegs sehen die Leute sehr gut genährt aus. So viel liess sich in dieser Beziehung für's erste erkennen" (Sarasin 1, II, 100—101).

„Die Gesichtsfarbe der Frau von Bada ist zum Teil sehr hell, und einige haben im Gesichtsschnitt die Merkmale europäischer Frauen von feineren Typus, wie die gegebenen Bilder beweisen" (Sarasin 1, II, 107).

In Besoa en Napoe vinden we dezelfde sterke afwisseling van typen als in Bada'. Naast fijne, bijna Europeesche, gelaatstrekken met nagenoeg rechten neus zien we grove gezichten, die doen denken aan To Kaili of aan Poso-toradjas. Mij is opgevallen, dat onder de To Napoe meer Mongoolse gelaatstrekken worden aangetroffen dan onder de To Bada'. Dat bij de bewoners van Napoe, Besoa en Bada' baardgroei frequenter is, dan bij de Oost-toradjagroep en bij de To Kaili is reeds opgemerkt.

Gaan we nog noordelijker, dan vinden we bij de bewoners van Tawailia niet dat onderling verschil in voorkomen, als in de pas genoemde streken. Deze kleine volksgemeenschap mist de fijnere trekken. Hun voorkomen doet meer denken aan dat der Poso-toradjas.

Van Rampi' zeggen de heeren Sarasin: „Der Typus der Leuten hier ist ein viel gröbere als in Bada und Kulawi; er ist der plumpe Typus des Posogebietes, breit- und quetschnasig; die Frauen sind viel ärmlicher gekleidet als die der genannten Kulturdistricte; Kropf ist häufig..... Es kamen viele Leute vom Dorf und aus der Umgegend, meist den quetschnasigen Typus vom Possogebiet repräsentierend; ein Knabe zeigte merkwürdig weddaischen Typus; doch auch feinere Gestalten kamen unter die anderen gemischt vor" (Sarasin 1, II, 121).

Of de echte To Rampi' met de grove gelaatstrekken en de platte neuzen tot het Toradja-volk gerekend moeten worden, is niet zeker. De fijnere typen, die onder hen gevonden worden, vooral in het oostelijk deel van dit distrikt, heeft het volk te danken aan de To Bada', die in vrij grooten getale daar zijn komen wonen.

Onder al de genoemde afdeelingen van de West-toradjagroep worden verder typen gevonden, die niet tot het Toradja-volk gerekend kunnen worden. Dit zijn menschen uit de landstreek Pada-Seko aan de bronrivieren van de Karama. Vooral in Pipikoro worden ze veel gevonden, omdat de bewoners van dat land meermalen krijgstochten naar de genoemde streek ondernamen en veel krijgsgevangenen vandaar hebben meegebracht. In par. 119 van hfdst. I hebben we gezien, dat er bij Kentewoe zelfs een dorp is, bewoond door de nakomelingen dezer krijgsgevangenen.

De heeren Sarasin kwamen te Gimpoe met een lid van de To Pada-Seko in aanraking. „Eine alte Frau viel uns durch groben, fast an Australier erinnerenden Typus auf, wodurch sie sich von den anderen sehr abhob; ihre Arme waren mit blauen Mustern tätowiert, was wir bei den Einwohnern

von Kulawi nie gesehen haben. Als wir sie zum Photographieren riefen, lief sie eilig weg und kam nicht wieder, so scheu war sie". Ze was een slavine uit Pada. De reizigers merken hierbij op, dat zij meermalen onder slaven typen van laagstaand ras hebben aangetroffen, wat hen doet vermoeden, dat hier of daar in het binnenland nog primitieve stammen van kleine lichaamslengte zouden bestaan (Sarasin 1, II, 38).

Dr. Kaudern merkt omtrent de To Pada op, dat zij een breed en grof gezicht hebben, waarvan de uitdrukking zeer verschilt van die van de volken om de Koro. Hun cultuur is ook anders en komt wellicht het meest overeen met die van de lieden, welke 't land bewonen tusschen Palopo, Madjene en Mamoedjoe in 't Zuidwesten van Centraal-Celebes, dat wil dus zeggen de Rongkong- en Mamoedjoe-toradjas. Als 't Pada-volk tot de groote volkengroep der Toradjas behoort, zegt Kaudern, moet het een andere tak zijn dan de menschen van Kentewoe en Koelawi (Kaudern 1, I, 365). Kauderns onderstelling omtrent de overeenkomst van de cultuur der To Pada-Seko met de genoemde Toradja-groepen is niet juist. De To Pada-Seko behooren vermoedelijk niet tot het Toradja-volk.

Meermalen heb ik lieden ontmoet van het negrito-type. Ik zag er een te Banasoe'; bij onderzoek bleek, dat hij van ouder op ouder van To Banasoe' afstamde. Uit Napoe en Bada' zijn mij ook zulke typen bekend en de zending P. ten Kate fotografeerde er een paar. In 1908 ontmoette ik in Besoa een paar Negrito-typen, van wie de Hoofden zeiden, dat zij de eenigen in die streek waren. Beiden waren vrouwen. Vooral een harer, een jonge vrouw, Towiro genaamd, had typische Papoea-trekken: in vergelijking met de andere Besoa-vrouwen was zij zeer donker van gelaatskleur. Kroeshaar vinden de To Besoa leelijk, en zij spotten erover. Deze Towiro was de eenige onder haar broers en zusters die het Negrito-type vertoonde. De tweede vrouw had het kroeshaar van haar overleden moeder; haar broers en zusters moeten allen sluik haar hebben, en de gewone Toradja-trekken vertoonen (Kruyt 2, 370). In Bada' en Napoe zag ik meermalen Negrito-typen. In het Paloe-dal zag ik er verscheidenen, vooral in het westelijk deel, vermoedelijk een gevolg van vermenging met menschen uit het Pakawa-gebied, waar meer Negrito-typen voorkomen, dan elders onder de West-toradjas.

179. *Migraties der West-toradjas.*

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat de West-toradjas moeten ontstaan zijn uit een vermenging van verschillende elementen. Wanneer we Wedda- en Negrito-verschijningen buiten rekening laten, houden we twee typen onder de Toradjas over: het eene heeft een donkere huidskleur, een rond, breed gelaat, en korten platten neus; hiertoe behoort het grootste deel van het volk. Het andere type heeft een lichter huidskleur, het gelaat is eenigszins ovaal, de neus lang en smal, recht of lichtgebogen (Kaudern 3, 3).

In zijn boek over „Migrations of the Toradja in Central Celebes" (Kau-

dern 3) zegt Kaudern, dat er geen bezwaar bestaat om aan te nemen, dat de beide typen reeds gemengd waren, toen ze op Celebes kwamen. Hij haalt daartoe aan, dat op Moena ook dezelfde twee typen worden gevonden, alsof daar niet hetzelfde kan hebben plaats gehad als in Midden-Celebes, namelijk, dat een volk, dat er eerst woonde, zich vermengd heeft met een volk, dat later is binnengedrongen. Wij hebben in al het reeds gezegde kunnen zien, dat dit inderdaad het geval moet zijn geweest, en dat de samenstelling en de cultuur der volksafdeelingen, die samen de West-toradjagroep vormen, bepaald worden door de meer of minder intense wijze, waarop ze zich met de latergekomenen hebben vermengd. Wanneer het Toradja-volk, zooals het zich heden vertoont, op Celebes is gekomen, dan is het een onverklaarbaar verschijnsel, dat in streken op de peripherie van het woongebied der Toradjas stammen wonen, die uitsluitend het grove type vertoonen, zooals de Pakawa-groep voor de West-, en de To Wana voor de Oost-toradjas. Verderop (op bl. 6) geeft Kaudern toe, dat een van de typen misschien uit het Noorden in het land is gekomen, maar in het vervolg van zijn boek houdt hij daarmee geen rekening.

Het is volkomen juist, dat Kaudern niet veel waarde hecht aan verhalen, die wij van Toradjas vernamen, waarin de verteller het wilde doen voorkomen, alsof alle andere Toradja-stammen uit zijn geboorteland afkomstig zouden zijn. Wanneer we spreken zullen over de verhalen omtrent de schepping der menschen, zullen we zien, dat elke streek haar verhaal heeft, waarin wordt medegedeeld, dat een ouderpaar onder de eerste menschen 7 kinderen krijgt, die zich naar alle kanten hebben verspreid, en het aanzijn aan de andere stammen hebben gegeven. Vaak vertelt men in een land, dat lieden die in een andere streek wonen, van hen zijn weggetrokken in den ouden tijd; en als men dan bij de laatsten navraag doet, ontkent men alle nauwere betrekking tot de eersten.

Maar het blijft toch een raadsel, hoe Dr. Kaudern hiertegenover zonder meer de stelling kon plaatsen „that the migration of the Toradja on the whole went towards the North”. Hoe is Dr. Kaudern, die alleen in het Noordwesten van Midden-Celebes eenige maanden heeft vertoefd, Poso en Mori heel vluchtig heeft bezocht, en in het overige deel van Midden-Celebes geen voet heeft gezet, op de gedachte gekomen, dat de Toradjas van één plaats, en wel tusschen Malili en Wotoe, gekomen zijn, en zich vandaar uit naar het Noorden hebben verspreid? Kaudern neemt aan, dat ze daarbij twee wegen hebben gevolgd: een door het ravijn van de Kalaena naar het N.W.; de menschen die dezen weg zijn gegaan, zouden dan de Toradjas van het stroomgebied van de Tawailia zijn geworden, de door den schrijver genoemde Koro-toradjas. De andere trek is naar het Noorden gegaan tot aan het Poso-meer, en vandaar uit hebben ze takken uitgezonden naar het N.O. en het N.W. Dit zijn dan de Poso-toradjas geworden.

Wij hebben voor ons onderwerp alleen te maken met de eerste route. In alles wat over de West-toradjas in het eerste hoofdstuk is medegedeeld, is niets te vinden, dat voor een herkomst uit het Zuiden zou pleiten. De

eerste bewoonde streken aan den bovenloop van de Kalaena, welker ravijn zonder aanleg van kunstwegen niet is te volgen, en dus totaal ongeschikt moet worden geacht voor een verhuizend natuervolk om er langs te gaan, zijn Saloe maoge, een zwaar bergland, en Rato, een kleine vlakke. Laatstgenoemde streek is door lieden van Rampi' bewoond geworden. Niet alleen dat de overleveringen dit duidelijk zeggen, maar de bewoners van Rato spreken dezelfde taal als, en voelen zich nog geheel één met de To Rampi'. Dat de To Saloe maoge tot de Bare'e sprekende (Oost-) toradjas behooren, tracht Kaudern te ontkennen. Dit is wel zonderling, want èn naar hun taal, èn naar de groote punten van verschil in zeden en gewoonten tusschen de Oost- en West-toradjas, èn naar hunne overleveringen, èn naar hun neiging, behooren ze geheel tot de Oost-toradjas. Dat de vrouwen der To Saloe maoge veel overeenkomst in kleeding vertoonen met de To Rampi', en in het algemeen met die der Lore-groep, zooals zij zich ook als dezen de tanden laten uitslaan, kan òf aan overnemen worden toegeschreven, wat van een grensvolk niet te verwonderen zou zijn, of aan het feit, dat deze kleeding en de gewoonte van het tanden uitslaan vroeger meer verbreid zijn geweest onder de Oost-toradjagroep, dat deze gewoonten zich echter gewijzigd hebben onder invloed van het volk, dat onder hen is komen wonen.

Te ontkennen, dat in Saloe maoge een afdeeling van de Oost-toradjas, uit het N.O. gekomen, gestuit is op een afdeeling van de West-toradjas uit het Westen, komt mij voor, den feiten geweld aan te doen. Maar hiermede is dan tevens de theorie van Dr. Kaudern over een trek van de Toradjas langs de Kalaena-rivier vervallen. Wanneer een volk deze route had gevolgd, zou het wel sporen op zijn weg hebben achtergelaten, en zouden we mogen verwachten, dat meer menschen in deze schraal bevolkte streken in het Zuiden van het Toradja-gebied zouden wonen.

Wanneer we Kaudern's hypothese omtrent een verhuizing der Toradjas van een plek tusschen Malili en Wotoe bekijken, zien we dat deze punten van overeenkomst vertoont met de overleveringen omtrent Manoeroe, den uit den hemel neergedaalden Vorst, welke verhalen uitvoerig in Hoofdstuk I zijn medegedeeld. Het vermoeden rijst, dat Dr. Kaudern van deze overlevering gehoord heeft, en dat hij hieruit zijn hypothese heeft opgebouwd, dat het heele Toradja-volk van dien kant zou zijn gekomen, terwijl er slechts sprake is van een afdeeling vreemd volk, dat het land vandaar is binnengedrongen, de lieden namelijk, die ik heb aangeduid met den naam van Pottenbakkers.

Om zijn hypothese aannemelijk te maken, brengt Dr. Kaudern allerlei gegevens bij, die in deze richting zouden wijzen. Vele van die „gegevens" zijn tot hun ware beteekenis teruggebracht in den loop van het in hoofdstuk I medegedeelde. Wat hij over zijn hypothese op taalgebied bijbrengt, is door anderen rechtgezet (o.m. Gobée, 542).

Als we nu een en ander, dat over de West-toradjas is gezegd in het kort samenvatten, komen we tot het volgende:

In Midden-Celebes woonde een volk met donkere huidskleur, ronde, breede gezichten en platte neuzen (het grove type van het tegenwoordige Toradja-volk). Dat dit volk bij zijn onderstelde komst in Midden-Celebes reeds andere bewoners van het land zou hebben aangetroffen, dat lager in ontwikkeling stond, verwant aan de Melanesiërs, is waarschijnlijk. Hun gedeeltelijke vermenging met dit lagere ras heeft de Weddaische en Negrito-typen voortgebracht, die nog onder hen gevonden worden. Vanwaar dit grove type van het Toradja-volk gekomen is, valt niet te zeggen. Het opmerkelijke van dit volk is, dat zijn stamdorpen, volgens eigen opgaven, diep het binnenland in waren gelegen: De To Rampi' op den berg Koliwamba, de To Tolee in Tompi, de To Sigi te Koro oee, de To Pakawa te Pinembani, om slechts enkele te noemen. Ook in de ligging van hun zielenland hebben we geen aanwijzing vanwaar hun voorouders kunnen zijn gekomen, want dit bevindt zich in de onmiddellijke nabijheid van hun woonplaats.

Bij deze hier reeds woonachtige Toradjas hebben zich andere volken, die het land zijn binnengedrongen, gevoegd. In de eerste plaats het volk der Steenhouwers. Omtrent hen bestaan geen overleveringen, vanwaar zij gekomen zijn. Afgaande op het aantal steenen potten (*kalamba*), beelden en mortieren, en hun verspreiding over het land, is het waarschijnlijk, dat ze uit het Noorden kwamen. We krijgen dan een lijn van sporen van deze Steenhouwers, vanuit Japan, via Formosa, Poelau Botol, de Minahasa, Lore (Napoe, Besoa, Bada'), Sa'dan, Oost-Java.

In de tweede plaats is hier geweest het volk, dat door de overlevering gesteld wordt onder aanvoering van Manoeroe, den uit den hemel neergedaalde. Dit volk is door mij genoemd dat der Pottenbakkers. De route, die dit volk bij zijn komst in Midden-Celebes genomen heeft, wordt nog door de overlevering aangegeven: Van de Tjerekang in Loewoe' (tusschen Wotoe en Malili) naar het Poso-meer; vervolgens naar Lore, met een zijweg naar Pipikoro, Koelawi enz.; verder door naar het Zuiden naar Waiboenta. Dit volk heeft een grooten invloed gehad op de cultuur der Toradjas; o.m. heeft het hun Hoofden gegeven, hun krijgskunde en een beteren landbouw geleerd en hen op een hooger plan van geestelijk leven gebracht.

Deze Pottenbakkers hebben zich niet met elken stam even innig vermengd, en hun invloed is niet overal even sterk gevoeld. Waar hij het sterkst is geweest (in Napoe, Besoa, Bada') heeft men als zielenland alleen de streek, vanwaar de Pottenbakkers gekomen zijn. In andere streken, waar de vermenging en de invloed minder sterk waren, is naast het zielenland der Pottenbakkers, de herinnering aan de doodenstad der onvermengde Toradjas voort blijven bestaan, zooals bij de lieden van Banasoe', Peana en Kentewoe. Omtrent de verschillende mate, waarin de Pottenbakkers hun invloed hebben uitgeoefend, zal een en ander blijken bij de behandeling der onderwerpen in de volgende hoofdstukken van het boek.

Ten slotte moeten Boegineezen, Makassaren en Mandareezen worden genoemd, die herhaaldelijk krijgstochten naar deze streken ondernamen, en zich op vele plaatsen in het Kaili-gebied vestigden, en die mede invloed hebben uitgeoefend op de vorming van de huidige Toradjas. Deze invloed echter is slechts van de laatste drie eeuwen, en bepaalt zich tot de Kaili-groep; hij is echter groot genoeg geweest om een eigen stempel op deze lieden te drukken, waardoor dezen zich van de leden der andere groepen onderscheiden.

De migraties van Toradjas in hun huidige samenstelling spreken alleen van lokale verplaatsingen, zooals een afdeeling To Rampi' (van Hoelakoe'), die zich naar het benedenland van de Lariang begaf; een groep menschen, die van de Malino-rivier bij Besoa naar Winatoe is gegaan; de verplaatsing van lieden uit hun stamdorpen naar andere oorden in de nabijheid. Dit geldt vooral van de volken, die op de bergen woonden, die vlakten of meren omringen, zooals de To Lindoe, de To Koelawi, alle stammen, die op de bergen om de Paloe-vallei woonden. Deze lokale verplaatsingen, die telkens door Dr. Kaudern worden aangevoerd als bewijzen van de richting, waaruit die verhuizende lieden het heele land zijn doorgetrokken, moeten geheel buiten beschouwing gelaten worden bij het zoeken naar een oplossing van de vraag, vanwaar het nog onvermengde Toradja-volk in den oertijd is gekomen.

Alleen het trekken van de Topotara (Kawatoena) naar Lantiboe en Parigi kan als bewijs dienen, dat de trek der Kaila-toradjas op Celebes op-z'n-smalst niet heeft plaats gehad van Oost naar West, maar andersom. Daardoor is ook niet mogelijk, wat Dr. Kaudern wil, dat de Paloe-toradjas dezelfde menschen zijn, als de Poso-toradjas (de namen zijn van Kaudern), die door Midden-Celebes komende, vandaar de kust der Tomini-bocht hebben bezet, en naar het Paloese zijn overgestoken ¹⁶⁾.

¹⁶⁾ De menschen die de bergen bewonen ten Westen van de Paloe-vallei, en die bij hun lokale verplaatsingen van West naar Oost, of van Zuidwest naar Noordoost zijn gegaan, worden door Kaudern niet genoemd. Trouwens in de migratie-hypothese van Kaudern wordt niets gezegd van het feit, dat in den Noordwesthoek van Midden-Celebes een onvervalschte Toradja-stam zit, die nog op een lagen trap van ontwikkeling staat, namelijk de Pakawa-groep.

HOOFDSTUK III. MAATSCHAPPIJ EN RECHT . . . 500

1. Standen in de Toradja-maatschappij.
2. De adel.
3. Eerbied voor den adel.
4. De macht van den adel.
5. Verplichtingen van het volk tegenover den adel.
6. Het volk.
7. Volksadel.
8. Slaven.
9. Slaven koopen en verkoopen.
10. De positie van den slaaf bij zijn meester.
11. Het recht van den slaaf.
12. Huwelijk tusschen lieden van verschillenden stand.
13. Huwelijk van een slaaf met een meisje van adel.
14. Het spreken van recht.
15. Boeten.
16. De berechting van diefstal.
17. Het stelen van rijst.
18. Bescherming tegen en opsporing van diefstal.
19. De berechting van verwonding, doodslag en brandstichting.
20. Het „overdekken met aarde” van een zaak.
21. Zelfervloeking en eedsaflegging.
22. Het afzweren van vriendschap en het verbreken van den broederband.
23. Het ongedaan maken van het afzweren.
24. Het houden van een godsgericht.
25. Het godsgericht met een hoen.
26. Duiken en speerwerpen als godsgericht.
27. Andere wijzen van het houden van een godsgericht.
28. Schuldrecht.

HOOFDSTUK III

MAATSCHAPPIJ EN RECHT.

1. *Standen in de Toradja-maatschappij.*

In hoofdstuk I is reeds medegedeeld welke personen leiding geven in de West-toradja maatschappij. Uit de overleveringen omtrent de afkomst dezer Hoofden en Vorsten, en uit de bijzondere positie, die zij innemen in de democratische Toradja-maatschappij moet men opmaken, dat deze menschen afstammelingen zijn van een volk, dat in een latere periode het land is binnengedrongen; lieden, die door hun meerdere beschaving en betere bewapening door de bewoners van het land, dat zij binnenkwamen, als een ander soort menschen dan zijzelf waren, werden aangemerkt. Deze gedachte werd belichaamd in de voorstelling, dat deze klasse van menschen personen tot voorouders zouden hebben gehad, die niet als gewone sterfelingen op aarde zijn gekomen. Zoo vinden we dan in de overleveringen gesproken van menschen die te voorschijn komen uit een poel, uit een boom of bamboe, uit een boomblad; die geboren worden uit een dier, of die uit den hemel neerdalen. Deze verhalen zijn vol van trekken ontleend aan zonhe- en maanmythen.

Deze immigranten nu hebben het aanzijn gegeven aan den adel, die bij de West-toradjas gevonden wordt. Deze adel draagt bij de Lore-groep den naam van *toeana* (*toe'ana*), de oudsten, de heeren. In Rampi' noemt men ze *tékëi* „de groote”, terwijl zij bij de overige groepen worden aangeduid met den naam *maradika* en *madika*, verbasteringen van het via het Boegineesch ingevoerde Sanskrit woort *mahārdhika*, waarmee in verschillende deelen van den Archipel menschen worden aangeduid, die vrij zijn van bepaalde diensten (in de Molukken *mardika*, door de Compagnie Mardijkers genoemd).

De naam *mokole*, die bij de Oost-toradjas gebruikt wordt om er den adel mee aan te duiden, is nog wel bekend in Lore en in het Koro-gebied, waar dit woord voorkomt als een wisselterm voor *maradika*. Bij de overige stammen is het onbekend. In het Sigische wordt in de priestertaal (*basa balia*) *toempoeta* „onze heer” gebruikt voor *madika*.

Naast den adel staat het vrije volk, bij de meeste groepen *taoe dea* of *todea*, de menigte, genoemd. Bij de Lore-groep spreekt men van *taoe maroa* „goede menschen” of *ana toeama* „kinderen van mannen”. In Rampi' heeten ze *taoe nirenge* „die gedragen worden”, n.l. door hun hoofden. De gegoeden, aanzienlijken onder deze „menigte” vormen nog een eigen afdeeling, die bij de Lore-groep *kabilaha* heet, en bij de westelijke stammen den naam draagt van *taoe toe'a ngata* of *totoea ngata* „oudsten van het dorp”. Als derde

stand vinden we de lijfeigenen en slaven, die bij de Lore-groep *hawī*, en bij de westelijk wonende stammen *batoea* heeten.

2. De adel.

Dat de adel (*toeana*, *toe'ana*, *tēkēi*, *maradika*, *madika*) een element is, dat later aan het volk is toegevoegd, blijkt uit de omstandigheid, dat sommige stammen geen adel kennen. Dit zijn de To Meloi (Mbeloi, Beloi), een afdeling van de To Rampi', die vermoedelijk gerekend moet worden de oorspronkelijke bevolking van die streek te zijn. Verder de To Tolee in het Koro-gebied, de To Palolo en de To Raranggonaoe van de Sigi-groep, en de To Pakawa, behalve Dombœ in het noordelijk deel van deze streek; de bewoners van deze plaats zijn veel in aanraking geweest met de lieden van het benedenland. De hier genoemde stammen zijn juist zij, wier maatschappij een eenvoudiger, primitiever beeld vertoont. Van enkelen, als de To Palolo en de To Raranggonaoe, wordt gemeld, dat zij eertijds een adel bezaten, maar dat deze verhuisd is naar stamgenooten, die in de laaglanden zijn gaan wonen.

Wij hebben het ons zóó voor te stellen, dat de immigranten, die het aanzijn aan dezen adel hebben gegeven, zich niet gevestigd hebben in de streken, die moeilijk te bereiken waren. In de bergen, die de Paloe-vallei begrenzen, vindt men dan ook niet alleen geen adel, maar ook weinig slaven: de menschen zijn hier ongeveer van één stand; ze kenden vóór de komst van het Gouvernement het samenleven in dorpen niet; hiervoor is een leidende kracht noodig, die van den vertegenwoordiger van den adel uitging.

Behalve de mythisch getinte verhalen omtrent de herkomst van den adel, zijn in het eerste hoofdstuk ook vele overleveringen vermeld, die een meer historisch cachet dragen, bijv. waar verteld wordt, hoe de adel in het Koro-en het Koelawi-gebied gekomen is. Bij de Koro-groep is Peana duidelijk een nederzetting, die door den binnengekomen adel is gesticht, zoodat deze plaats zich èn wat hare ligging betreft (zij ligt in een vallei en niet op een berg), èn wat haar inrichting aangaat, van de andere dorpen onderscheidt.

Opvallend in de medegedeelde overleveringen is, dat de adel nauw verbonden is met het oorlogvoeren en met den sawahbouw. Daar waar geen adel bestaat, trekt men alleen tegen een anderen stam uit op bevel van een verwanten stam, van welks adel men zich afhankelijk voelt. De stammen, die adel bezitten, staan in den oorlog onder leiding van dien adel; ja, bij de Kaili- en de Sigi-groep, waar uit den adel een vorstengeslacht is gegroeid, hebben we kunnen opmerken, dat het daar alleen kwesties tusschen de vorsten zijn, die aanleiding geven tot een oorlog.

Het nauwe verband tusschen den rijstbouw, vooral op sawahs, en den adel treedt hier en daar duidelijk aan het licht. De sawahcultuur is voor een groot deel afhankelijk van de aanwezigheid van buffels, die den grond omwoelen. Nu zijn de edellieden de bezitters van buffels. Waarschijnlijk zijn het de immigranten, uit wie de adel is voortgekomen, die deze dieren met

zich hebben meegebracht. Wel zijn ook gewone menschen in het bezit van buffels gekomen, maar de edellieden bleven de eigenaars van de groote kudden. We zullen beneden zien, dat het bezit van buffels voor den adel van de Lore- en de Rampi'-groep het voornaamste middel is geweest om het volk van zich afhankelijk te maken en te houden.

Overall beweert men, dat de rijst niet meer zou gelukken, als men zich tegen den adel (het Hoofd of den Vorst) verzette. Er waren Hoofden (zooals ook van den madika van Biromaroe wordt verteld), die aan elk huisgezin een bos rijst schonken, waarvan de korrels met andere vermengd tot zaairijst diende. Van groote Hoofden, wier namen nog bij de bevolking voortleven, wordt altijd gezegd, dat gedurende hun bestuur de akkers zóó overvloedig vrucht voortbrachten, dat niet alle rijst binnengehaald kon worden. Ook de veestapel nam onder deze personen sterk in omvang toe. Zulk een Hoofd was o.m. madika Poedoe van Pantoloa, die bij het oogstfeest het gebruik van een kokosstam als *woendja*-boom invoerde (zie XV, 113).

Van verschillende leden van den adel wordt verteld, dat er bij hun dood natuurverschijnselen plaats hadden. Zoo verhaalt men van *tékëi* Sigi in Rampi', dat het bij zijn heengaan begon te bliksemen en te donderen, en dat een blok ongebleekt katoen uit den hemel viel, om het lijk daarin te wikkelen. Het Hoofd van het dorp Bone in die streek vertelde mij, dat hij nog een stuk van dit lijkkleed had gezien en betast; het was toen al geheel vergaan.

Tot verklaring van het feit, dat de adel veel goud, buffels en slaven bezit, wordt in sommige landen gezegd, dat hun rijkdommen hun werden aangebracht door boschgeesten, *tooeta* (verg. verhalen als I, 96).

Bij elken stam kan men hooren, dat er tegenwoordig geen edellieden van zuiver bloed meer zijn, omdat de adel zich door de tijden vermengd heeft met het volk. Zoo gaf men mij in Napoe als zijnde van nog zuiver bloed op: Hoebi (Oemana Tembe), Gongga (Oemana Sao) en Tahoengki. Het geslachtslijstje van den laatste is als volgt:

	Mpesoesi, m.	+ Ntolana, vr.		
Tantalida, m.	+ Taoende, v.		Goeroe, m.	+ Potamea, v.
	Oemana Tahoengki	+ Lowi, vr.		
	Tahoengki, m.			

De tegenwoordige vorst, *magaœ*, van Lore is een afstammeling van Tomopoasa, de man die van Mowoemboe in het Pososche naar Napoe kwam, terwijl de bovengenoemde edellieden Rabeta tot voorouder hebben. Sommigen achten den adeldom van Tomopoasa minder hoog dan dien van Rabeta (zie I, 177, 178).

Ook in Bada' moeten nog slechts weinig personen zuivere afstammelingen van Manoeroe' en diens vrouw Tolino (zie I, 214) zijn. Mij werden als zoodanig genoemd Tahoempi (Amana Liwo) en het distriktshoofd van Bada'.

De meest verspreide meening omtrent de origine van den adel (*toe'ana*) in Bada' is, dat hij door Manoeroe' is gesticht (I, 214). Er waren al veel

menschen op aarde, zegt een verhaal, toen de Schepper, Topeteroe, zag, dat er niemand was, die in staat was leiding aan de menigte te geven. Daarom liet Topeteroe een vrouw op de aarde neer, die Sawerigadi heette. Deze huwde te Palopo, en ze kreeg daar een zoon, die de stamvader werd van den Datoe van Loewoe'. Ze ging ook naar Petasia (Mori) en naar Sigi. In eerstgenoemd land kreeg ze een zoon, die de stamvader werd van het vorstelijk geslacht in Mori; in Sigi baarde ze een dochter, van wie het vorstengeslacht in deze streek afstamt. Te Bada'ngka'ia in Bada' en te Kinero in Rampi' kreeg ze ook een zoon. De echtgenooten van deze vrouw, die ook wel den naam Manoeroe' „neergedaalde" draagt, waren gewone stervelingen. Tenslotte keerde de vrouw naar den hemel terug door langs een *linahi*-liaan (Bare'e *waloegai*) op te klimmen. Boven gekomen, hakte ze de liaan door, en deze stortte neer in de vlakte van Kamba bij het Posomeer. Ter verklaring waarom de nakomelingen van Manoeroe' te Palopo, Petasia en Sigi zooveel grooter zijn dan die in Bada' en Rampi' geeft men als reden op, dat de eersten de weefkunst verstaan, de tweeden niet.

Zooals uit hfdst. VII, 51a blijkt, laat men in Rampi' het *tëkëi*-geslacht van Toili en Ntiwoloe, zon en maan, afstammen. Er is nog een verhaal, waarin deze mythische figuren menschelijker worden voorgesteld. Het luidt: Toen er al veel menschen in Rampi' waren, kwamen een man en een vrouw uit den hemel neergedaald. De vrouw zocht een echtgenoot in Rioee (een dorp op een heuveltje bij Bangko'), en de man zocht een levensgezellin in Horoni (eveneens in de nabijheid van Bangko'). Beiden kregen een kind: de vrouw kreeg een dochter, de man een zoon. De man en de vrouw, die uit den hemel waren gekomen, waren bang dat ze op aarde zouden sterven, en ze keerden daarom naar het uitspansel terug. De beide kinderen genoten groote eer; de zoon heette Toero dawa „afschaduwing van den hemel", de dochter droeg den naam van Kobobaë „geurkruid". Ze huwden met gewone menschen, en ze kregen een groot nageslacht; dit waren de edellieden. Van Rampi' uit gingen leden van dit geslacht naar Hoelakoe' (Leboni) en Rato. Die van Dodolo gingen naar Tinoë, waar zij het aanzijn gaven aan den adel (*toe'ana*) in Bada'. Dit verhaal is ook in Bada' zelf bekend, naast dat, waarin verteld wordt, dat de edellieden zouden afstammen van Manoeroe', den hemelling (I, 214). Het is mogelijk dat we hier te doen hebben met twee overleveringen van verschillende groepen van immigranten, die aan een hoofdengeslacht het aanzijn hebben gegeven. Te Tinoë zou men 't eerst potten hebben gebakken. Toen ik vroeg wat de reden is geweest, dat er in het begin van deze eeuw geen edellieden meer te Tinoë woonden, antwoordde men, dat de edelen van Tinoë al hun buffels en goederen waren kwijt geraakt, zoodat ze geheel verarmd en in dienstbaarheid geraakt waren.

3. *Eerbid voor den adel.*

De gewone man heeft grooten eerbid voor edellieden, denzelfden eerbid, dien hij ook koestert tegenover zijne schoonouders. Vooral moet men zich

ten opzichte van hen in acht nemen, wanneer men samen met een edelman aan den maaltijd zit: men zal dan niet den mond spoelen of een sirihpruim nemen, voordat de edelman dit heeft gedaan. Terwijl hij eet, mag niemand achter hem staan, loopen of zitten. Zijn eetgerei mag een gewone man niet gebruiken. Bepaalde voorwerpen van intiemen aard als zijn slaapmat, hoofdkussen, sirih tasch, zal niemand aanraken, die niet dagelijks met hem heeft te maken. Met den rug naar hem toe zitten, de beenen in zijn tegenwoordigheid uitstrekken of laten hangen, zou heel oneerbiedig wezen. Zulke dingen, met opzet gedaan, worden aangemerkt als verzet, opstandigheid tegen den edelman, en als een belediging berecht. Deed een slaaf zoo iets uit onverschilligheid, dan werd diens meester daarvoor beboet. Als de man zich meer dan eens aan zoo iets schuldig maakte, besloot men in den ouden tijd hem bij de eerste de beste gelegenheid, waarbij een menschenoffer noodig was, te dooden.

Men was overtuigd, dat elke oneerbiedige handeling tegenover een edelman zichzelf wreekte, zoodat men aan een slepende ziekte ging lijden. Zoo'n toestand heet *boento* of *woento* (VI,41). Hij kon ook door andere verkeerde handelingen ontstaan; maar als men zich bedacht, dat men niet eerbiedig tegen een edelman was geweest, verzocht men hem zijn hoofdhaar in een kom water te spoelen, en met dit water wiesch men zich het gelaat; meestal dronk men er ook wat van. Sommige edellieden, zooals de madika van Biromaroe, stak den hiel van zijn voet in een kom water, en sprak daarbij: „Er is een familielid (*sarara*; ook als een slaaf om dit geneesmiddel verzocht, werd van hem gesproken als *sarara*), die door *boento* getroffen is; hij zal nu niet meer *boento* zijn; zijn lichaam zal sterk wezen, en het gewas op zijn akker zal gelukken". De persoon, die om het middel gevraagd had, dronk van het water en wiesch er zich mede.

Wanneer iemand zich in drift enkele booze woorden over een edelman, vooral als deze de leider der gemeenschap is, heeft laten ontvallen, moet dit worden verzoend, wil de onvoorzichtige er de kwade gevolgen niet van ondervinden. Hij vraagt den beleedigde vergeving, en biedt hem een geschenk aan. Als het de Vorst of een voornaam Hoofd is, die beleedigd is, bestaat dit geschenk bij de Sigi- en de Kaili-groep uit een koperen bord, waarop een stuk wit katoen en een zwaard, en een schaap of buffel. De bedoeling hiervan is, dat het dier gedood worde in de plaats van den beleediger. Dit blijkt uit den naam voor dit dier: *popadoe*, wat geslacht wordt bij het overlijden van een mensch. De koperen schaal heet *posonggo raa* „om er het bloed in op te vangen"; terwijl de heele verzoeningsacte den naam van *mekisambale* „vragen om geslacht te worden" draagt. Van het bloed van het dier wordt den schuldige een weinig op het gelaat gestreken.

Kan men zich een slepende ziekte op den hals halen door een oneerbiedige handeling ten opzichte van een edelman, de edelman zelf heeft zich ook voor sommige dingen in acht te nemen om geen onheil over zichzelf te brengen. Zoo heeft hij zich te onthouden van enkele spijzen. In de meeste streken beweert men, dat een edelman ziek zal worden, als hij varenkruid

(Mal. *pakoe*) als groente eet; ook laboe (*Lagenaria vulgaris*). De gedachte, die hieraan ten grondslag ligt, is, dat het onbehoorlijk is, dat voorname lieden zulke gewone volksspijs eten. Zoo mogen ze ook niet van de aanbakken korst rijst in den kookpot eten. Wanneer te Woeasa een edelman iets op den rug of op den schouder draagt, wordt hij door een ander beboet. In Rampi' mogen leden van het *tëkëi*-geslacht niet in de ruimte onder de woning komen; overdag moeten ze een baadje dragen. Alleen leden van den adel kunnen gouden voorwerpen dragen, zonder dat zij daarvan nadelige gevolgen ondervinden. Wanneer in den ouden tijd lieden uit het volk of slaven zich opzichtig kleedden, verwekte dit bij de anderen tegenzin. Voor slaven kon dit de aanleiding worden, dat hun meester zich op de eene of andere wijze van hen ontdeed.

Nu en dan moest een edelman wel eens een dienst vragen aan een man uit het volk of aan een slaaf, waardoor die persoon *boento* kon worden. Dit was bijv. het geval als een edelman iets aan zijn hoofdhaar veranderd wilde hebben, zich bijv. ponnie in den nek, z.g. *batoeroe*, liet snijden. Om te voorkomen, dat degeen, aan wien dit werk werd opgedragen, zich hierdoor een kwaal op den hals zou halen, gaf de edelman hem een zwaard cadeau.

4. De macht van den adel.

Alleen in de streken waar geen adel is, dragen de Hoofden der dorpen een zuiver democratisch karakter: het zijn de leiders en vertegenwoordigers van de gemeenschap, geheel gelijk aan de overige bewoners van het land. In de overige landschappen zijn het steeds leden van den adel, die Hoofden zijn. De verhouding tusschen het volk en hen is anders dan de pasgenoemde. Het volk voelt zich in hooge mate afhankelijk van deze edellieden. Ook in landen waar geen adel leeft, weet men zich onderworpen aan den edelman-hoofdman van een aangrenzende streek.

Het karakter van deze edellieden is ook anders dan dat van de Hoofden, die men bij de democratische Oost-toradjastammen aantreft. Hier zijn een aantal families in de gemeenschap, die in zekere mate vermogend zijn door hun bezit aan buffels, katoenen goederen, sago-bosschen. Wanneer de gemeenschap dieren noodig heeft voor een offerfeest, wanneer men goederen behoeft voor een bruidschat, voor een begrafenis, voor de afbetaling van een boete e.d., wordt onderling overleg gepleegd, en elk van hen, die hiertoe in staat is, draagt daaraan bij.

Bij de West-toradjas is het anders: hier is de adel de bezittende klasse. Verkeert iemand in nood, omdat hij bij het overlijden van een na familielid geen buffel heeft om dien te slachten, opdat de ziel van den overledene in de doodenstad zal worden opgenomen, dan vraagt hij een dier aan het hoofd van het adellijk geslacht, dat tevens zijn hoofdman is. Als er bij koppenellersfeesten dieren geslacht moeten worden, kwam men hiervoor weer bij den adel terecht. Hetzelfde gebeurde, als bij het uitbreken van een besmettelijke ziekte een offerfeest moest worden gehouden om het volk

weer gezond te maken. Dit voortdurend aankloppen bij den adel bracht het volk in een staat van afhankelijkheid bij deze lieden.

Op gelijke wijze ging het toe ten opzichte van het land: elk jaar moet de grond vruchtbaar gemaakt worden door het bloed van een buffel, en het was weer het Hoofd, de edelman, die het dier hiervoor gaf. Het was dus de edelman, die maakte dat het gewas gelukte; in Lore noemt men hem dan ook *poe tampo* „meester van den grond”. Er waren wel enkele energieke menschen onder het gewone volk, die zich eenig bezit aan vee en katoenen goederen hadden verworven; hun verhouding tot den edelman werd hierdoor onafhankelijker. Maar de edelman alleen bezat kudde buffels, en het volk wendde zich bijna uitsluitend tot dezen om hulp. Lieden uit het volk, die welvarend waren geworden, wekten gewoonlijk den nayver op van de edellieden, en als zoo iemand zich maar een weinig op zijn onafhankelijke positie liet voorstaan, en den edelman niet genoeg eer bewees, dan werd al spoedig een afspraak tusschen eenige adellijke families gemaakt om den hoovaardige zijn eigendom te ontnemen.

Niet zoo heel lang vóór de komst van het Gouvernement op Midden-Celebes moet zoiets gebeurd zijn met een man, Rapenoe genaamd, die zich een kleine kudde buffels had weten te verschaffen. Dit was den edelmanhoofdman van Sidondo, onder wiens bestuur Rapenoe leefde, een ergernis. Om de meest bezochte redenen beboette de madika hem om Rapenoe op deze wijze zijn dieren afhandig te maken. Nadat Rapenoe zijn hoofd al zeven buffels had afgestaan, vroeg de edelman er weer drie. Rapenoe weigerde die te geven, waarop het Hoofd hem liet aanzeggen, dat hij dan zijn heele kraal zou komen leeghalen. Dit plan ging niet door, omdat Rapenoe en zijn beide zonen den toegang tot de kraal verdedigden. Toen het Rapenoe duidelijk was geworden, dat het den madika om zijn ondergang te doen was, besloot hij amok te maken. Op den tijd dat de sawahs door de buffels zouden worden omgewoeld, slachtte hij al zijn dieren, doodde vervolgens zijn vrouw, en moordde tenslotte het huis van den madika uit, waarbij zes leden van dit adellijk geslacht om het leven kwamen. Rapenoe en zijn zoons werden door de bewoners van een ander dorp onschadelijk gemaakt.

De vorsten van Sigi en Banawa zijn nakomelingen van een adellijk geslacht, dat door Loewoe'schen (Boegineeschen) invloed meer macht kreeg dan de andere geslachten van adellijken bloede, zoodat de laatsten hen ook als hun meerderen erkenden. In navolging van deze twee vorsten zijn ook in andere plaatsen machthebbers opgestaan, zooals te Tawaili, Paloe, Biro-maroe, Dolo, aan wie gevoegelijk de titel van „Vorst”, *magaoe*, kan worden gegeven. De macht van deze heerschers over het volk breidde zich aanmerkelijk uit en was meer absoluut.

De afstand tusschen het volk en deze Vorsten was veel grooter dan die tusschen den gewonen man en de leden van den gewonen adel. Zulk een Vorst, *magaoe*, was moeilijk te benaderen. Wanneer iemand hem wilde spreken, of hem iets te vragen had, en hij zich na bekomen toestemming om het paleis te beklimmen, bij de deur had neergezet, konden er uren voorbij-

gaan, voordat hij in de tegenwoordigheid van den Vorst werd toegelaten. Dan zat hij met gekruiste beenen, en de handen met de open handpalmen naar boven gekeerd, vóór den machtige, en zweeg, totdat de Vorst hem aansprak.

Over de geschiedenis van deze Vorsten is reeds een en ander in het eerste hoofdstuk verteld. Er ontstond op de plaatsen waar ze woonden, een heele hofhouding met tal van dignitarissen. Op den *magaoe*, den Vorst, volgde de *madika malolo*, die altijd wel van vorstelijken bloede was, maar van wien niet altijd vaststond, dat hij den Vorst zou opvolgen. Ook de *madika matoe'a* en de *baligaoe* moesten van adel zijn. Soms waren dit ook de *kapita*, en andere lagere rangen, als *majori* en *oekoemi*. De *pabisara*, de *galara* en de *poenggawa* waren meestal lieden uit het volk; de eerste twee werden door den Vorst als boodschappers gebruikt om een of ander bevel over te brengen; de laatste trad alleen op in tijden van oorlog. De eerstgenoemde waardigheidsbekleeders, die na den Vorst zijn genoemd, berechten ook zaken; zij moeten geschillen in het reine brengen. Deze functie ligt in den titel *baligaoe* „daden (*gaoe*) veranderen (*bali*)” opgesloten; de juiste zin van dezen van de Boegineezen overgenomen titel is echter „iemand in zijn betrekking terzijde staan; ambtgenoot, plaatsvervanger zijn”. Eerst wanneer deze helpers van den Vorst geen raad weten, wordt de zaak den *magaoe* voorgelegd.

5. *Verplichtingen van het volk tegenover den adel.*

Boven is reeds gezegd, dat het volk de leden van den adel is gaan beschouwen als de meesters van het land, omdat zij het zijn die vruchtbaarheid aan den bodem geven. Vermoedelijk is een van de redenen hiervan ook geweest, dat de immigranten, van wie de edellieden afstammelingen zijn, min of meer als veroveraars zijn opgetreden, en zich dadelijk tot meesters van het land hebben geproclameerd. Iedere vreemdeling, die den stam bezocht, stelde zich dadelijk onder bescherming van den eersten edelman van aanzien dien hij ontmoette, door hem eenige geschenken aan te bieden. Werden deze aangenomen, dan verplichtte het Hoofd zich den vreemdeling te helpen, als deze in moeilijkheden geraakte gedurende zijn verblijf in dat land.

Ook wanneer een gezelschap zijn woonplaats verliet om zijn geluk in den vreemde te beproeven, nam men den zegen van zijn edelman-hoofdman mee. Deze was vastgelegd in een lapje witte foeja, dat de edelman aan de reizigers meegaf. Overal waar men zich ophield, werd een stukje van den lap afgesneden, en aan den geest van den vreemden grond geofferd, opdat deze de reizigers geen kwaad zou doen. Wanneer men dan voorspoedig van de reis was teruggekeerd, werd dit aan den zegen van den edelman toegeschreven. Als dan het gebruikelijke offerfeest, waarmee de levensgeest der reizigers was versterkt, achter den rug was, zonderden dezen een en ander af van de goederen, die ze hadden verkregen, en brachten dit aan den edelman.

In Sigi bewerkte het volk een groote sawah voor den Vorst, waarvan 10.000 bossen konden worden geoogst. Jongens werden om beurten aangewezen om de talrijke buffels van den Vorst te weiden. Deze hoeders werden gedurende hun diensttijd door den Vorst van kleeren en voedsel voorzien. Ook in andere streken gaf de edelman meestal voor diensten, die hem bewezen waren, en geschenken, die men hem had aangeboden, iets terug: zout, een hakmes, een aarden kookpot.

In verscheiden streken deelde de Vorst ook zijn zegen aan de akkers uit. Hij gaf aan elk gezin een reepje foeja, dat aan een opgerichten staak op den akker werd gebonden. Als tegenprestatie voor dezen zegen ging iedere dorpling minstens één dag op den akker van den Hoofdman werken, en menigmaal deed men hetzelfde op de akkers van andere invloedrijke leden van het adellijk geslacht. Riep de edelman meermalen de hulp van het volk in voor zijn akker, dan liet hij bij die gelegenheid een buffel slachten om de menschen van toespijs bij den maaltijd te voorzien. Als het gewas gelukt was, werd den edelman een bos rijst (soms meer), en een deel van alles wat men gewend is op den akker te planten, gebracht.

Met betrekking tot de edellieden, die zich tot Vorsten van een grotere landstreek hadden ontwikkeld, namen deze geschenken meer het karakter aan van een belasting. Zoo bracht elk gezin vijf bossen rijst en 100 tot 300 klossen maïs op aan den madika van Biromaroe. Aan den Vorst van Sigi was elk gezin, dat 1000 bossen had geoogst, verplicht twee bossen te geven; had men minder binnengehaald, dan kon men met één bos volstaan.

De inwoners van Tamoengkoe lowi (Koelawi-groep) brachten na afloop van den oogst een mand (*rota*) met gepelde rijst naar den maradika van Bola papoe (Lemo). Zoo deden ook de To Tolee ten opzichte van den maradika van Peana en Kentewoe. Ook voor deze „belasting” kregen de lieden een klein geschenk terug.

Dat de edellieden als meesters van den grond werden aangemerkt, blijkt mede hieruit, dat in Lore ieder die een aren-palm wilde kappen om uit het merg sago te bereiden, daartoe toestemming moest vragen aan den betrokken edelman. Ook als men goud ging wasschen, had men de toestemming en den zegen van den edelman noodig. Vroeg men die niet, dan zou men geenerlei succes op zijn onderneming hebben. Had men veel goud gewonnen, dan werd een deel daarvan aan den edelman afgestaan, en het overige werd aan hem verkocht voor katoenen broeken, hoofddoeken e.d. De prijs bleef echter steeds ver beneden de waarde van het goud. Wanneer de madika van Kaleke zijn onderdanen in Ri Io bezocht, liet hij gedurende zijn verblijf aldaar goudwasschen, waarvan de opbrengst door hem van de menschen werd gekocht. Dit „kopen” van den Vorst voor een geringen prijs werd ook op andere dingen toegepast, als hij bijv. varkens, sago en dergelijke noodig had.

De edellieden bezaten overal een jachtrecht, op grond waarvan de jager van elk neergelegd hert een achterpoot aan den edelman bracht. Ook van elk dier, dat bij gelegenheid van een huwelijk, een sterfgeval, of bij een

andere gelegenheid geslacht werd, maakte de edelman op een deel ervan aanspraak: van een buffel het bekken met het onderste deel van den rug; of ook wel de kop; van een schaap of geit of varken een voorpoot. Waren er meer edellieden in dezelfde streek, die evenveel te zeggen hadden, dan „be-gunstigde” de jager soms één hunner boven de anderen, wat weer aanleiding gaf tot jalouzie tusschen deze menschen onderling. In Sigi kreeg de magaoe ook een tiende van de kokosvruchten, die werden geoogst.

Behalve deze vaste bijdragen was het gewoonte, dat men den edelman nu en dan eens wat sirih-pinang, groenten, brandhout en derg. bracht om hem van zijn goede gezindheid te overtuigen. Er werd nauwkeurig op gelet, of er lieden waren, die in geruimen tijd hun opwachting niet hadden ge-maakt. Hun werd dan hun verzuim op de eene of andere wijze onder het oog gebracht. Als men het dan niet snel goed maakte, werd zoo iets aan-gemerkt als een daad van verzet, en dan gebeurde het wel in den ouden tijd, dat zoo iemand gedood werd.

Bij bijzondere gebeurtenissen in de familie van den edelman was de deel-neming van het volk groot, vooral bij sterfgevallen. Men beijverde zich dan in het brengen van brandhout, etensbladeren, groenten, rijst, hoenders en palmwijn voor de te houden maaltijden. Soms waren deze bijdragen aan een regeling gebonden. Wanneer bijv. in Koelawi een lid van het voor-naamste adellijk geslacht, dat te Bola papoe (Lemo) woonde, gestorven was, hadden de dorpen Tamoengkoe lowi, Soengkoe en Bola dangko voor aren-sago en palmiet te zorgen; Namo en de andere dorpen voor brand-hout, etensbladeren (*raoe*) en palmwijn.

Wanneer iemand een huis bouwt, wordt hij daarbij door de overige dorpsgenooten geholpen. Dit geldt in verhoogde mate bij het bouwen van de woning van den edelman. Voor het bouwen van het huis van een Vorst zijn de werkzaamheden soms tusschen bepaalde dorpen verdeeld. Zoo moe-ten bij het bouwen van een huis voor den Vorst van Sigi de dorpen Siba-laja en Sidondo voor de dakbedekking zorgen, terwijl het landschap Palolo het materiaal heeft te leveren voor vloer en wanden.

De woningen der edellieden hadden het asylrecht: wanneer iemand iets gedaan had, waarvoor hij kon worden gedood (als hij bijv. doodslag of overspel had gepleegd), was zijn leven veilig, als hij zijn intrek in het huis van een edelman genomen had. Het moet zijn voorgekomen, dat een over-speler op heeterdaad betrapt, door den beleedigden echtgenoot achtervolgd, naar het huis van den edelman vluchtte. Toen hij bemerkte, dat hij dit niet kon halen, wierp hij een stuk hout daarheen, en redde hierdoor zijn leven. In zulke gevallen moet de schuldige zijn kwaad goed maken door het beta-len van een boete. Is hij hiertoe niet in staat, dan is het veelal de edelman die de boete voor hem betaalt, maar dan wordt die persoon pandeling (slaaf) bij den edelman. Dit gold natuurlijk alleen in vroegere jaren.

6. *Het volk.*

Naast den adel vindt men het volk, bij de westelijk wonende stammen

todea „de menigte” genoemd. Dit is het vrije volk, de gewone menschen, die niet in een afhankelijke positie waren geraakt ten opzichte van den adel, doordat deze hen op een van de boven beschreven wijzen aan zich verplicht had. In Rampi' heet het volk *tonirenge* „zij die gedragen (in dit geval: geleid) worden” door de edellieden.

In Lore waren de verhoudingen eenigszins anders: We zullen beneden nader zien, dat hier het heele volk min of meer afhankelijk was van den adel, en dat slechts enkelen geheel vrij waren. Deze „vrijen” heeten *taoe maro'a* of *taoena maro'a* (in Napoe *maroa*) „de goeden, de gaven”; ook wel *ana ntaoena* „menschkinderen” genoemd. De verklaringen wie hiermee bedoeld zijn, luiden verschillend: het zijn menschen, die door hun ijver eenig goed en eenig vee hebben verworven, zoodat zij bij sterfgevallen geen offerdier en een lijkwade aan den adel behoeven te vragen. Anderen zeiden, dat de *taoe maro'a* nakomelingen zijn van een adellijk meisje, dat met een van den adel afhankelijk man is gehuwd. In deze menschen zat dus adellijk bloed, en daarom durfden de edellieden hen niet als onderhoorigen behandelen, al waren ze afhankelijk van hen geworden. Weer anderen meenden, dat *taoe maro'a* onderhoorigen zijn, die bijzondere diensten aan den edelman hadden bewezen, waardoor deze hen met onderscheiding bejegende, en hun niet allerlei werkjes durfde opdragen.

7. *Volksadel.*

Ofschoon dus alleen van adel en volk gesproken kan worden, is bij het volk toch een hogere stand te onderscheiden, dien wij het best kunnen karakteriseeren met den naam van „notabelen”. Bij de westelijk wonende groepen zijn dit de *taoe toe'a ngata* „dorpsoudsten”. Bij allerlei dorpsaangelegenheden komen deze notabelen, deze leden van den dorpsadel samen om daarover te spreken; één hunner geeft de leiding; deze wordt gewoonlijk aangemerkt als het dorps hoofd. De dagelijksche aangelegenheden worden vóór hen gebracht, en alleen in belangrijke zaken wordt de edelman gemoeid. Deze zal op zijn beurt in niets een beslissing nemen, niets gelasten, zonder eerst de *taoe toe'a ngata*, den dorpsraad te hebben geraadpleegd. Aan de hoven van Sigi en Kaili zijn enkele ambten aan de *taoe toe'a ngata* opgedragen, namelijk de waardigheden van *poenggawa* en *galara*, wat boven reeds is vermeld. De eerste titel is weer te geven met „legeraanvoerder”, de tweede met „afgezant”. Meestal waren er twee *galara*, van wie de tweede in het Sigische *galara mangasa*, zooveel als „adjunct-galara” heette. In het rijkje Dolo waren ook twee *galara*, van wie de *galara pepe* „kale of platte galara” een *taoe toe'a ngata*, en de *galara bangasa* „adellijke (Mal. *bangsa*) galara” van hogere afkomst moest zijn.

Zooals het vrije volk in Lore een anderen zin heeft dan bij de westelijk wonende stammen, zoo is de dorpsadel of de notabelen-stand daar ook iets anders dan de *taoe toe'a ngata*. In Lore heet deze dorpsadel *kabilaha*. Evenmin als van de *taoe maro'a* weet men van de *kabilaha* te zeggen, wat ze eigenlijk zijn. Sommigen beweren: *Kabilaha* waren oorspronkelijk slaven, die

hun meesters vele diensten hadden bewezen, en die tot eenigen welstand waren gekomen. Maar deze verklaring wordt ook gegeven van *taoe maro'a*. Anderen beweren, dat *kabilaha* oorspronkelijk kinderen van vrijen en edellieden waren, zoogenaamde *ana mobika* „halfbloed“; ook dit wordt van de *taoe maro'a* gezegd. Het verschil tusschen *taoe maro'a* en *kabilaha* is hierin gelegen, dat de laatsten een stand vormen. Iemand, die niet als *kabilaha* geboren is, kan het niet worden. Woensdregt (1, 25, noot) zegt wel, dat intelligente slaven zich tot *kabilaha* hebben opgewerkt, maar volgens mijn zegslieden zou dit alleen mogelijk zijn door een huwelijk met een *kabilaha*. In het begin van deze eeuw waren in Lore niet veel *kabilaha*-families; onder het Europeesch bestuur hebben ze hun beteekenis verloren.

De naam *kabilasa* komt in de volksverhalen van de Oost-toradjas voor om daarmee jongemannen aan te duiden, die allerlei diensten verrichten bij een volksfeest, lieden, die den Vorst vergezellen op een handels- of krijgstocht, kortom menschen die een ondergeschikte rol vervullen. Adriani leidt het woord af van den stam *bila*, rekenen, tellen, zoodat *kabilasa* kan beteekenen „die geëerd, geteld wordt“. Deze beteekenis treft wel voor de *kabilaha* van Lore, niet voor de *kabilasa* der Oost-toradjas. De functie die mannelijke *kabilaha* in Lore in den ouden tijd bekleedden, was die van tusschenpersoon tusschen edelman en volk, uitvoerder van de bevelen en wenschen van den edelman. Een lid van het *kabilaha*-geslacht, dat niet verstandig was, had niets te beduiden, en er was in het dagelijksch leven geen verschil op te merken tusschen hem en een man uit 't volk. De verstandigen onder hen en zij die zich konden laten gelden, hadden grooten invloed op de edellieden. Zij stonden de laatsten met raad en daad bij. Zij waren de woordvoerders en de gezanten der edellieden. Hier en daar droeg een bekwaam *kabilaha* den titel van *galara*.

Wanneer de edelman buffels of slaven wilde koopen, werd een *kabilaha* met dit werk belast. Wilde een edelman de hulp van het volk hebben om op zijn akker of aan zijn huis te werken, dan zorgde de *kabilaha* ervoor, dat de noodige mannen kwamen. Wanneer een *kabilaha* zijn meening had gezegd, of een zaak had uitgemaakt, kwam de edelman daar zelden tegen in verzet. Men heeft mij verteld, dat op een boete, die een edelman had opgelegd, mocht worden afgedongen; maar had een *kabilaha* de boete opgelegd, dan kon hieraan niets worden veranderd. Of men ten oorlog zou trekken, of er vrede gesloten zou worden, hing meer van de *kabilaha's* af dan van de edelen. Ik heb in den ouden tijd wel eens den indruk gekregen, dat de edelen min of meer bevreesd voor de *kabilaha's* waren. Ze werden in elk geval zeer ontzien, en ze toonden vaak een groote vrijmoedigheid tegenover den *toe'ana*, zoodat ze ook meermalen een verandering brachten in beslissingen die edelen genomen hadden. De *kabilaha* werd bij zijn akkerwerk ook door het volk geholpen ¹⁾.

¹⁾ Woensdregt (1, 25) deelt een verhaal mee, dat in Bada' algemeen bekend is, en dat iets laat zien van de verhouding tusschen *toe'ana* en *kabilaha*: „De edelen van Gintoe

Het komt mij voor, dat de *kabilaha* het Hoofdengeslacht van het volk vertegenwoordigen, die door de binnengedrongen immigranten, van wie de edelen afstammen, in eere werden gehouden als de eigenlijke Hoofden des volks. In Bada' wordt verteld, dat de uit den hemel neergedaalde Vorst Manoeroe' gedurende zijn verblijf in dit land met een vrouw, Malino geheeten, huwde. De kinderen, die uit dezen echt geboren werden, werden tusschen vader en moeder verdeeld: die den vader werden toegewezen, werden edelen; die tot de moeder behoorden, werden *hawi*.

In Rampi' waren de *kabilaha* degenen die het volk, de *tonirenge*, hun taak aanwezen, wanneer het eene of andere werk te verrichten was. *Kabilaha* schijnt geen Rampi'sch woord te zijn; men sprak daar gewoonlijk van *tadoelako* „voorganger”.

8. Slaven.

Het woord „slaf” is ten opzichte van de West-toradjas wel eens verkeerd gebruikt, waardoor menschen als slaven zijn gekwalificeerd, die dit niet zijn in den zin dien wij aan het woord hechten. Bij de West-toradjas is slaaf *batoea*. In streken als Pakawa, Raranggonaoe, Tolee, zegt men, dat daar nooit slaven zijn geweest; op verschillende plaatsen van de Koelawi- en de Koro-groep zei men, dat er in den ouden tijd geen slaven waren; eerst toen de edellieden in het land waren gekomen, kwamen er ook slaven.

Als regel waren het alleen edellieden, die er slaven op na hielden. Dit waren lieden uit het volk, die zoozeer in de schuld zaten, dat ze praktisch slaven waren van hun schuldeischer, den edelman. Verder kregen zij slaven door krijgsgevangenen; want wanneer de gewone man in den oorlog een of meer vijanden krijgsgevangen had gemaakt, behield hij ze nooit voor zichzelf, maar stond ze aan den edelman af, gewoonlijk tegen eenige vergoeding. Zeldzamer werd iemands bezit aan slaven vermeerderd door aankoop. Slavenhandel heeft nimmer onder de West-toradjas bestaan. Algemeen was de meening verspreid, dat lieden die niet van adel waren, er geen slaven op na mochten houden. Niet alleen had de gewone man uit 't volk geen behoefte aan slaven, maar men meende, dat het hem in zijne gezondheid of zijn voorspoed zou benadeelen, als hij er een slaaf op na ging houden, omdat hem dit niet paste. Deed hij zoo, dan zou hij in den ouden tijd al spoedig ervan verdacht worden den edelman naar de kroon te steken, en deze kende middelen genoeg om hem zijn slaaf afhandig te maken.

In Lore vinden we den toestand eenigszins anders. De groepen der *taoe maro'a* en *kabilaha* zijn zóó klein dat er in het dagelijksch leven weinig rekening mee gehouden wordt. In Lore hoorde men daarom meestal slechts

wilden een tempel bouwen, en deelden aan de *kabilaha* mede, dat zij, de edelen, zouden zorgen voor neuten van goud, hetgeen in Bada' zelf gevonden wordt. De *kabilaha* moesten dan zorgen voor een dakbedekking van bamboe. Neen, zeiden toen de *kabilaha*, halen jullie neuten van goud, dan zullen wij zorgen voor een dak van ijzer. — IJzer wordt echter in Bada' niet gevonden, moet dus worden ingevoerd. De adel was toen zóó beschaamd, dat hij besloot maar een heel gewonen tempel te bouwen.”

van twee standen spreken: *toe'ana* (Napoë *toeana*), de adel, en *hawi*. Dit *hawi* wordt gewoonlijk overgezet door „slaaf”, zoodat de meening heeft postgevat, dat men in Lore twee groote volksgroepen had: edellieden en slaven. De omstandigheden in Lore zijn wel van bijzonderen aard, maar door *hawi* zonder meer met „slaaf” te vertalen, krijgt men geen juisten blik op den waren toestand.

Hawi (in nagenoeg alle Toradja-talen *sawi*) beteekent „boven zijn”, in den zin van „in huis zijn bij”, deel uitmaken van het gezin van iemand, zonder verwant te zijn aan de bewoners van het huis. Meer dan bij de westelijk wonende stammen van de West-toradja-groep is het den adel in Lore gelukt het volk van zich afhankelijk te maken. De voornaamste oorzaak daarvan kan geweest zijn, dat de immigranten, uit wie de adel is voortgekomen, in Lore talrijker zijn geweest dan bij de westelijke stammen, zoodat zij door hun aantal meer overwicht hadden op het volk, ze beter in staat waren het volk aan zich te onderwerpen. Overal in Lore verstigden zich nu adellijke families, en bij elke nederzetting sloot zich een deel der bevolking aan, voor wie de edelman zorgde: hij had zich meester gemaakt van het land, en op zijn beurt begunstigde hij weer degenen, die zich bij hem aansloten. Overwegingen van magischen aard, als zouden de edellieden een geheimzinnigen invloed op de gezondheid en het welzijn van den gewonen man uitoefenen, bonden de *hawi* nog steviger aan de *toe'ana*.

Het spreekt vanzelf, dat de verhouding tusschen *hawi* en *toe'ana* anders werd, wanneer de laatste de particuliere schulden van een *hawi* had betaald; hierdoor werd de *hawi* op den duur werkelijk slaaf; maar men bleef hem *hawi* noemen. Met denzelfden naam werden krijgsgevangenen en gekochten aangeduid. Men kent het woord *batoea* voor „slaaf” wel; maar alle nuances van onderhoorigheid en afhankelijkheid bleef men in Lore aanduiden met *hawi*. Er bestond dus een groot onderscheid tusschen den eenen *hawi* en den anderen.

Zoo bestond er ook groot verschil in de macht, die de edelman over den eenen *hawi* had en den ander, al naar gelang van de grootere of mindere graad van afhankelijkheid waarin de edelman hem had gebracht. Aan *hawi tepoe'oe* „*hawi* van den beginne aan”, d.z. menschen die reeds van geslacht op geslacht aan het adellijk huis dienstbaar waren geweest, waren de meesters zeer gehecht, en men zou zich in den ouden tijd nooit van een hunner ontdoen. In Sigi heeten deze oudgetrouwen *batoea sosora* „erfslaven”.

9. Slaven koopen en verkoopen.

Nu en dan werden door de edellieden ook menschen gekocht uit een anderen stam. Dezen kwamen voornamelijk uit Pada-Seko en het Rongkongsche. Menschen koopen, om dezen als offer te dooden, deed men bij alle stammen op Midden-Celebes. In alle landen was er wel eens een mensch, dien men kwijt wilde wezen, omdat hij de een of andere asociale daad had gedaan, waarbij we in de eerste plaats te denken hebben aan het beoefenen van de zwarte kunst. Zulke lieden kon men „voor een prikje”

krijgen. Meer dan twee buffels werd nooit voor hem gegeven. In het eind van de vorige eeuw kon men een jongen buffel krijgen voor twee stukken ongebleekt katoen (*balasoe*), en een korte Boegineesche broek met goud- of zilverdraad bestikt, een z.g. *salana gili*. Als men de laatstgenoemde dingen voor geld kocht, had men daarvoor vier rijksdaalders te betalen; dit was ook de prijs van een *badjoe salaka* of *badjoe Bandjara*, een met goud- of zilverdraad bewerkt baadje.

Was men nu en dan in de gelegenheid een slaaf te koopen, dien men als werkkracht wilde gebruiken, dan moest men meer geven: een maagd was wel 7 of 8 buffels waard; maar de gemiddelde prijs voor een mensch bedroeg vier buffels. Behalve met buffels werden menschen ook gekocht met stofgoud, voor Rongkongsche ikat-weefsels en *kamagi* (kettingen van gouden of zilveren schakeltjes) verhandeld. Bij de To ri Binggi en andere nederzettingen van de To Pakawa dicht bij Straat Makassar vernam ik, dat daar wel eens van overzee aangebrachte slaven werden aangeboden. Een kind kon men voor 5 koperen schalen (*doela*), dus voor een waarde van f 12.50 krijgen; voor een volwassene werd het dubbele gevraagd. Vanwaar deze slaven kwamen, wist men niet te zeggen; men verklaarde alleen, dat *manggarabiti basana*, dat „zij wartaal spraken”, en als specimen daarvan zei men, dat *mara desso-desso iolidi* zou beteekenen „ik word verkocht”.

Boven den genoemden prijs werd hier en daar nog een stuk katoen of een hakmes gegeven, dat den naam droeg van „voor de plaats waar hij gewoon was te zitten”, in het huis waar de verkochte persoon in zijn oude woning gewoon was te zitten. De bedoeling hiervan was, dat de levensgeest van den verkochte niet in zijn vorige woonplaats zou achterblijven, wanneer hij verhuisde. Zoodra de slaaf bij den nieuwen meester in huis was gekomen, werden hem nieuwe kleeren gegeven, en werd een feestmaaltijd aangericht om te *motinoewoe*, d.i. den nieuwen huisgenoot van levenskracht te voorzien. Daartoe werd een hoen geslacht, uit de gesteldheid van welks hart werd opgemaakt of de pasgekochte een voorspoedig bestaan zou hebben in zijn nieuwe woonplaats. Men deed zoo, opdat de nieuwe huisgenoot niet ziek zou worden of sterven. Soms werd hem siri-h-pinang op het hoofd gelegd, en werd zijn levensgeest geroepen, opdat deze niet naar zijn vorige woning zou terugkeeren.

Zooals gezegd is, werd in Bada' een *kabilaha* door den edelman, *toe'ana*, met het koopen van een slaaf belast. Wanneer de afgezant met den gekochte was teruggekeerd, liet hij dezen op het woonerf van den edelman staan, en klom alleen naar boven. Hier spuwde de *kabilaha* fijngekauwde kruiden in de opgehouden handen van den *toe'ana*, en van de voornaamste leden van diens gezin. Met dit speksel smeerden die lieden zich de beenen en armen in, van de voeten en de handen af naar boven. Men zei zoo te doen om niet ziek te worden, voor het geval de levensgeest van den nieuw aangekomene sterker mocht zijn dan die van de huisgenooten, en hen mocht „overwinnen”, de baas zijn (*menangi*), waardoor ze ziek zouden worden. Daarna bracht de afgezant den slaaf naar boven in huis. Hier werd zijn

hoofdhaar afgesneden, en daarmee werd allen huisgenooten het voorhoofd bestreken, „opdat allen denzelfden levensgeest (*tanoëana*) zullen hebben”. Eerst daarna heeft het genoemde *motinoewoei* plaats.

Wilde een adellijke familie een slaaf, die iets misdreven had, naar een andere plaats verkoopen, dan werd hiermee weer een *kabilaha* belast. Voordat hij heenging, spuwde hij weer gekauwde kruiden in de handpalmen der huisgenooten, en daarmee smeerden ze zich beenen en armen in, maar nu in omgekeerde richting: van heupen en schouders naar de voeten en handen toe. Kwam de *kabilaha* later met den prijs voor den verkochte terug, dan deed hij weer hetzelfde, voordat hij de verkregen goederen aan den edelman overgaf, en men smeerde dan het speeksel weer op armen en beenen van beneden naar boven.

10. *De positie van den slaaf bij zijn meester.*

In Lore heb ik er niet van gehoord, dat een *hawi* zich vrij kon koopen. Een *hawi* bleef een *hawi*, onafhankelijk van den graad van onderworpenheid, waarin hij ten opzichte van den edelman verkeerde. Hij kon de schulden, die de edelman voor hem betaald had, teruggeven, en daardoor zijn lot verlichten, omdat de edelman dan niet meer zoo zwaar zijn hand op hem kon laten drukken; maar dan was hij toch niet meer dan *taoe maro'a*. Bij de westelijk wonende stammen was het mogelijk, dat een slaaf (*batoea*) *montolo woto* „iets voor zichzelf in de plaats stelde”. Men vertelde er steeds bij, dat zoo iets slechts zelden voorkwam, en dit kan ons niet verwonderen, wanneer we hooren welk bedrag daarvoor noodig was: 30 koperen schalen en 3 buffels, dat bij elkaar in den ouden tijd een bedrag van over de honderd gulden vertegenwoordigde.

Bij zulk een gelegenheid werd een buffel geslacht, van welks vleesch een groote maaltijd werd aangericht. Aan dezen maaltijd namen alle edellieden uit den omtrek deel. Na afloop ervan overhandigde een edelman een der beide horens van het geslachte dier aan den meester van den slaaf, die zich vrij maakte, en sprak: „Wanneer gij N.N. (naam van den slaaf) voortaan nog op eenigerlei wijze als slaaf behandelt, zal deze hoorn u stooten”. Daarna gaf hij den anderen hoorn aan den voormaligen slaaf en sprak: „Als gij (in de toekomst) op eenigerlei wijze N.N. (naam van den edelman) als meester erkent, zal deze hoorn u stooten”.

In de Sigische hoofdplaats Bora moet het enkele malen zijn voorgekomen, dat de Vorst een gezin van erfslaven (*batoea sosora*), dat tot eenigen welstand was gekomen, en geen reden tot ontevredenheid aan den meester had gegeven, vrij verklaarde. Dit heette *montomposi koro* „zichzelf afsnijden”. Het gezin stond daarbij al zijn bezittingen aan den Vorst af.

Het was heel moeilijk voor een slaaf om tot eenigen welstand te komen, want als hij zich eenig bezit had verworven, wist zijn meester altijd een middel te vinden het hem afhandig te maken. De meester stond niet toe, dat de slaaf een rijstakker voor zich aanlegde, die grooter was dan de zijne. Hij mocht niets van hetgeen hij gekweekt had, zonder voorkennis van zijn mees-

ter verkoopen. Had hij bijv. een buffeljong gekocht en groot gebracht, en slachtte hij na bekomen toestemming het dier bij gelegenheid van de begravenis van een na familielid, dan moest hij daarvan een achterpoot, en enkele andere deelen afstaan aan den meester. Had hij het dier of een deel van zijn rijst verkocht, dan moest hij den meester laten kiezen, wat deze van den prijs wilde hebben. Voor een of ander onrecht, dat hem door den edelman of diens bloedverwanten was aangedaan, kon hij gewoonlijk geen recht krijgen. Maar had de slaaf een belediging of eenig kwaad ondervonden van een edelman, die niet tot den kring van zijn meester behoorde, dan deed hij zijn beklag. Zijn meester beboette dan den schuldige; deze boete bleef, nadat ze betaald was, voor het grootste deel in de handen des meesters. De meester was het meestal ook die bepaalde met wie een slaaf zou huwen.

Wanneer de slaaf gestolen of eenig ander misdrijf begaan had, waarvoor zijn meester door den benadeelde beboet was, gebeurde het wel, dat de edelman den schuldige de handen op den rug bond, en hem sloeg. Ik ken een geval, dat de hand van den dief gevoelig geslagen werd, tot ze gekneusd was. Bij een ander geval in Napoe werden de vingers van den schuldige met een smidshamer bewerkt. Soms werd een slaaf die zich aan iets had schuldig gemaakt buiten in den fellen zonneschijn of in den stroomenden regen, of in een nest van vurig bijtende mieren vastgebonden. Eens werd het lichaam van een slaaf, die gestolen had, met Spaansche peper en zout ingewreven. Ik weet ook van een geval te Woeasa in Napoe, dat den schuldige een stuk van zijn oorschelp afgesneden werd. Volgens het getuigenis van velen werd de gestrafte niet lang gekweld, want als hij om vergeving vroeg, en beloofde geen kwaad meer te zullen doen, werd hij losgelaten.

De meeste slaven waren niet het uitsluitend eigendom van een enkel persoon, maar behoorden tot het bezit van de geheele adellijke familie. Alle leden dier familie hadden recht op de slaven, maar ze werden na onderlinge samenspreking aan de eigenaars ten gebuike gegeven. Werd in een slaveng gezin een kind geboren, dan werd in een vergadering van de meesters uitgemakt bij welk lid van de familie dit kind later in huis zou komen, als het groot geworden was.

De meester moest voor den slaaf zorgen, hem eten en kleeren geven. Wanneer hij hierin herhaaldelijk tekortschoot, of wanneer hij den slaaf te veel sloeg of te zwaar werk van hem eischte, dan deed de slaaf zijn beklag bij de andere leden van de familie zijns meesters. Als bleek, dat zijn klachten gegrond waren, zoodat hij in zijn gezondheid benadeeld werd, of de familie begon te vreezen, dat de slaaf op andere wijze genoegdoening zou zoeken, dan werd zijn meester het recht op de familie-slaven ontzegd. Dit gebeurde altijd, als de meester een slaaf in drift had gedood, of hem zonder voorkennis en instemming der familie had verkocht. Als hij het recht op de erfslaven verloren had, kon hij dit bij enkele stammen weer terugkrijgen door aan de andere leden der familie een boete te betalen. Bij andere stammen vernam ik, dat de meester in zulke gevallen voorgoed zijn recht op de familie-

slaven verliest. Wanneer hij toch doorging ze te gebruiken en opdrachten te geven, zou zijn lichaam met puisten overdekt worden.

11. *Het recht van den slaaf.*

Zooals gezegd is, waren er ook slaven, die niet tot het familiebezit behoorden, maar die door den edelman uit eigen middelen gekocht waren. Over deze slaven hadden de familieleden van den meester niets te zeggen. Zoo'n slaaf was aan de willekeur van zijn meester overgeleverd. Maar de slaaf bezat een middel om zijn meester een lesje te geven, of een einde te maken aan den toestand, als deze onhoudbaar voor hem was geworden. Dit middel werd ook wel door erfslaven aangegrepen, wanneer hun beklag bij de familieleden van den meester niets uitwerkte. Dit middel bestond hierin, dat de slaaf zich naar een ander dorp begaf, daar in het huis van den edelman klom, en naast dezen ging zitten. Hij, die dit bezoek kreeg, begreep dadelijk wat er aan de hand was, en hij liet den bezoeker voorloopig in zijn huis blijven.

Dit recht van den slaaf om zich onder de hoede van een anderen edelman te stellen heet eenvoudigweg „opklimmen” (Napoe, Koelawi *mengkahe*, Rampi' *mehori*, Lindoe *memboea*, Koro-groep *menggasoea* „ergens binnengaan”; in Bada' noemt men dit recht *mesonda* „leunen”, n.l. tegen een anderen edelman). De oude meester kwam al spoedig te hooren, waarheen zijn slaaf was gegaan, en dan kwam hij bij dengeen, die den slaaf gastvrijheid had verleend, hooren, hoe het er mee stond. Was hij op den weggeloopene gesteld, en bleek hem dat ook deze bereid was tot zijn ouden meester terug te keeren, als deze zijn gedrag veranderde, dan gaf de oude meester een buffel aan den edelman, bij wien de slaaf was opgeklommen, en keerde deze naar zijn vroegere woning terug. Dit gebeurde ook, als de edelman, bij wien de slaaf een toevlucht had gezocht, niet op den slaaf gesteld was, of als hij den ouden meester niet ongevallig wilde wezen. De buffel, dien de oude meester gaf, draagt in het Koro-gebied den naam van *potodoe tomi* „voor het betreden van het huis”; in Bada' heet hij *didi hampolo* „één bladnerf”. Met bladnerven van aren- en kokospalmen worden buffels en paarden geslagen om ze voort te drijven; de bedoeling van den naam is deze: ik geef ²⁾ u dezen buffel, opdat gij den slaaf weer naar mijn huis terug zult jagen.

Is de oude meester niet meer op zijn slaaf gesteld, en toont deze ook geen lust te hebben om naar zijn oude huis terug te keeren, dan biedt de edelman, bij wien de slaaf is opgeklommen, den ouden meester een buffel aan; als deze werd aangenomen, was hiermede de slaaf aan den nieuwen meester overgegaan. Hij gaf den nieuwen huisgenoot kleeren, en daarmee was hij bij het gezin ingelijfd.

²⁾ De edelman, bij wien de slaaf was opgeklommen, zond de boodschap: „Er is een hond in mijn huis gekomen, wiens meester mij niet bekend is” (*ara de'e ahoe i tambikoe, ti'ara koeisa poe'na*). De meester liet dan antwoorden: „Dit is mijn hond, en hier is een bladnerf (een buffel) om dien hond daarmee hierheen (naar huis) te slaan” (*ahoengkoe, iti didi hampolo rapopohapoei mai iti ahoe*).

Zóó is het verloop van de zaak, wanneer de reden waarom de slaaf is weggelopen, niet van ernstigen aard is. Het kan echter ook wezen, dat de slaaf vast besloten is, niet naar zijn oude woning terug te keeren. Dan zorgt hij bij den edelman, bij wien hij hulp zoekt, te komen op den tijd dat deze niet thuis is. De slaaf betreedt dan de slaapkamer van den huisheer, opent de mand, waarin deze zijn beste kleeren bewaart, of neemt deze van de lijn, als ze zijn opgehangen, en bekleedt er zich mede. Zoo mogelijk behangt hij zich ook nog met kostbaarheden, als deze onder zijn bereik zijn. Het betreden van de slaapkamer en het aantrekken van de kleeren van den edelman zijn zware beledigingen voor den eigenaar; deze kunnen alleen verzoend worden met den persoon van den slaaf. Wanneer na zoo'n gebeuren de oude meester zijn slaaf komt terughalen, eischt de beleedigde edelman, dat de ander zijn slaaf terugkoopt met 5 of 6 buffels. Hiertoe is de oude meester meestal niet genegen, en dan blijft de slaaf waar hij is. Het moet eens te Gintoe in Bada' zijn gebeurd, dat slaven op hun meester zóó verbitterd waren, dat enkelen een toevlucht zochten bij een edelman te Bada'ngka'ia. De *toe'ana* zond een boodschap naar Gintoe: „Er zijn honden bij mij binnengelopen, waarvan ik niet weet vanwaar ze zijn; kom kijken of gij ze soms kent”. De *toe'ana* van Gintoe ging kijken, en hij zag zijn slaven uitgedost in fraaie kleeren van den edelman. Deze eischte voor elk van hen vier buffels losgeld, en omdat de oude meester dit niet wilde geven, bleven zijn slaven te Bada'ngka'ia.

12. *Huwelijk tusschen lieden van verschillenden stand.*

Een huwelijk tusschen een edelman en een slavin kwam veel voor, zoo-veel zelfs, dat in enkele streken der West-toradjas beweerd wordt, dat daar geen edellieden van zuiver bloed meer zijn. Zulk een huwelijk wordt op één lijn geplaatst met het bedrijven van lichte bloedschande. Er moet daarom een reinigingsplechtigheid plaats hebben, waarbij een buffel wordt geslacht, met welks bloed het kwaad wordt afgewasschen. Bij de Koro-groep zegt men *raporaa eo* „om er de zon mee met bloed te bestrijken”. In het Koelawische heet de plechtigheid *motapasi tana* „de aarde berooken” (misschien: „de aarde wasschen”). Te Kentewoe van de Koro-groep kwam in zoo'n geval een edelman uit een andere plaats (Peana), en nam alles weg uit de woning van den gehuwde; tenzij deze den ander een buffel aanbood; de zaak werd dus op dezelfde wijze behandeld als bij het bedrijven van bloedschande.

Wanneer het een eigen slavin was, kon de edelman haar zonder meer tot vrouw nemen; was zij het eigendom van een ander, dan moest hij haar eerst van haar meester koopen. Om te zorgen, dat de kinderen uit dit huwelijk tot den adel zouden worden gerekend, werd de vrouw, of anders de kinderen „schoongewasschen” (*Lore mobahoi*), d.i. haar of hun lage geboorte werd van hen afgenomen³⁾. Bij de Koro- en Koelawi-

³⁾ Woensdregt (8, 287) vertelt, dat de man na deze plechtigheid de arbeidskracht van de slavin van haar meester afkoopt met vijf buffels: één voor het groenten-zoeken.

groepen heet dit *tolo woto* „in de plaats van zichzelf”, of *oli tolo* „losprijs”.

In Sigi sprak men van *tolo balenggana* „voor haar of hun hoofd in de plaats”. In Lindoe heette de plechtigheid *raboelasi wotona* „haar (hun) lichaam wit maken”. Veelal werden hiervoor twee buffels vereischt. Bij den maaltijd, die daarbij gehouden werd, en waaraan het heele dorp deelnam, hield een der edellieden gewoonlijk een toespraak tot de aanwezigen, waarin hij zeide, dat ieder, die de vrouw of een harer kinderen als een slaaf durfde behandelen, met een buffel beboet zou worden.

In Koelawi vertelde men mij, dat het wel is voorgekomen, dat een edelman weigerde zijn slavin aan een *maradika* te verkoopen, die met haar wilde trouwen. Hij moest voor haar den gebruikelijken bruidsschat voor een slavin geven; deze is niet hoog, maar meer durfde men niet eischen en geven uit vrees, dat dit nadeelig zou terugwerken op de kinderen, die zij zou voortbrengen. Bij het overreiken van den bruidsschat voegde hij nog twee buffels (men geeft ook wel van 20 tot 30 koperen schalen), die *pokabosi raa* „om het bloed schoon te maken” heeten. Met dit geschenk werden tenminste de kinderen, die geboren zouden worden, uit hun nederigen stand opgeheven. Wanneer de edelman niet alle rechten van den meester zijner vrouw had afgekocht, kon deze een of meer kinderen uit dat huwelijk als slaaf tot zich nemen.

Het gebeurde ook wel, dat een edelman een kind bij een slavin van een ander had verwekt, zonder dat hij met de moeder wilde huwen. De vader gaf dan aan den meester der slavin een geschenk om hem over te halen het kind bij zich te nemen, en als een eigen kind op te voeden. Bij deze gelegenheid werd een buffel geslacht, dien de vader gegeven had, en tijdens den maaltijd, die daarvan werd aangericht, verklaarde de meester der slavin, dat het kind vrij was, en dat ieder, die het als slaaf behandelde, beboet zou worden.

Al waren de slavin of hare kinderen door deze plechtigheid geen slaven meer, het hing toch veelal af van de wijze, waarop de vader zijn kinderen opvoedde, of ze inderdaad door de andere leden van de gemeenschap als behorende tot den adel werden beschouwd. Wanneer hij namelijk bij gelegenheid van het tandenvijlen en de besnijdenis voor het kind een buffel als offerdier gaf, droeg dit veel bij om den overgang in den hooger stand te bevestigen. Toch bleef men een kind uit een gemengd huwelijk er altijd op aanzien; het werd aangeduid met namen, die alle

halo'-halo' genaamd; één voor het halen van brandhout, *kaoe* „hout” genaamd; één voor het aandragen van water, *oewai* „water” geheeten; één voor het scheppen van waterdiertjes, *pohaona* geheeten; één voor het akkerwerk, *poholia'na* „voor het akkerwerk” genaamd.

Woensdregt weet zelfs te vertellen, dat voor een slavin twaalf buffels werden betaald. Hij zegt ten onrechte, dat deze dieren werden gegeven voor het „afwasschen van het slaafschap” (*nabaho'i pohawi'na*). Die buffels zijn alleen de prijs, waarvoor een edelman de slavin van haar meesteres koopt. Voor een slavin van zichzelf geeft hij niets.

„halfbloed”, „van gemengd bloed” beteekenen: Lore *ana mobika*, Rampi *morobongka*, Pipikoro *kamikai*.

Huwde in Lore een *kabilaha*-man met een slavin, dan werd dezelfde regel gevolgd als pas beschreven is voor het huwelijk van een edelman met een slavin. De *kabilaha* kocht de slavin van haar meester, en daardoor behoorden de kinderen uit dat huwelijk tot den stand van den vader (Woensdregt 8, 175). In Bada' vertelde men mij, dat daar graag werd gezien, dat een *kabilaha* met een meisje van adel huwde. Men noemt dit *mombearoha* „elkaar overeind zetten”. De kinderen uit zoo'n huwelijk behoorren om beurten tot den stand van den vader en van de moeder, wanneer de bruidsschat was betaald. Had dit niet plaats gehad, dan werden alle kinderen tot den stand der moeder gerekend, soms op één na, die aan den vader werd toegewezen.

13. *Huwelijk van een slaaf met een meisje van adel.*

Wanneer een slaaf het met een meisje van adel hield, werd de eerste in den ouden tijd meestal gedood; het meisje werd gespaard. Als het meisje den man niet wilde loslaten, en zich tegen zijn dood verzette, verloochenden de ouders hun dochter, en haar kinderen werden allen slaaf. Toch moet het nu en dan zijn voorgekomen, dat een slaaf, die zich eenig vermogen had verschaft, in staat was om den hoogen bruidsschat voor een meisje uit hoogen stand te betalen. Hun kinderen werden dan gedeeltelijk gerekend te behooren tot den stand van den vader, gedeeltelijk tot dien van de moeder: de zoons werden slaaf, de dochters waren vrij.

Ook ken ik een geval te Watoe taoe (Napoe), dat de meester van den slaaf, die een meisje van adel zwanger gemaakt had, zeven buffels als bruidsschat betaalde, zoodat de man het meisje kon trouwen; de edelman deed dit, omdat hij zeer op den slaaf gesteld was.

In Besoa werden mij een paar gevallen verteld van een slaaf, die met een meisje van adel huwde, en die den vereischten bruidsschat bijeenbracht door overal bij de menschen te gaan rijstsnijden, waarvoor hij loon ontving.

Het gebeurde ook, dat een edelman zich uitgaf voor den vader van het kind, dat een slaaf bij een meisje van adel had verwekt. In het pas genoemde Watoe taoe is het volgende gebeurd: De slaaf Pampe (Oemana Bisoso) maakte het *toeana*-meisje Tiwoa (Inana Lawe) zwanger. Toen dit bekend werd, spraken de edelen af een vergadering te houden om erover te beraadslagen, of Pampe gedood zou worden. Maar Aboe (Oemana Aso), een der edelen, zeide tot Pampe zijn (Aboe's) krijgsuitrusting aan te doen, en zóó uitgedost de samenkomst bij te wonen. Niemand durfde Pampe toen kwaad te doen, omdat hij onder bescherming van een edelman stond. Toen gevraagd werd wie met Tiwoa wilde huwen, was de edelman Toengga (Oemana Sologi) hiertoe bereid. Hij gaf zeven buffels als bruidsschat, en Pampe's kind werd als het zijne beschouwd.

Uit de mededeelingen, die mij in alle streken der West-toradjas wer-

den gedaan, moet ik opmaken, dat de gevallen niet zeldzaam waren, dat een slaaf met een meisje van adel als man en vrouw samenleefde, zonder gehuwd te zijn. Dit gebeurde steeds met medeweten, soms op instigatie van den vader van het meisje. De slaaf bleef slaaf, en hij werd in geen enkel opzicht ontzien; integendeel, zoo mogelijk liet men zoo'n persoon nog meer dan anderen slaven voelen, dat hij slaaf was. „Hij werd in zoo'n geval eerst recht slaaf”, zegt men. Hij verwekte kinderen bij de vrouw zonder eenig recht op ze te hebben. Die kinderen werden gerekend volbloed edellieden te zijn. Als ze groot waren, deden ze mee om hun vader te vernederen door hem allerlei werkjes op te dragen.

Vooraf in Bada' heb ik veel van deze dingen gehoord. Amana Dewoa, *toe'ana* van Gintoe, vertelde: Wanneer een slaaf een *toe'ana*-meisje zwanger had gemaakt, kon haar vader aan den meester van dien slaaf een zware boete opleggen. Als deze boete betaald werd, zou hiervan het gevolg zijn, dat alle kinderen, die de slaaf bij deze vrouw verwekte, slaven zouden worden, behalve het laatste kind, de *kabongko' wehi* „voor het rotten van den band, waarmee de rok om het middel wordt gebonden”, bij ons de „hekkesluis”. Deze werd de moeder toegewezen, en was dus van adel. Betaalde de meester van den slaaf de boete niet, dan werd de slaaf met zijn persoon als bruidsschat beschouwd, en behoorden alle door hem verwekte kinderen tot den stand der moeder, tot den adel. Een edelman liet wel eens toe, dat een zijner eigen slaven kinderen bij zijn dochter verwekte. Deze kinderen werden dan om de andere tot den stand van den vader en tot dien van de moeder gerekend te behooren. Maar zoo eenigszins mogelijk slachtte de edelman voor elk kind, dat den vader toebehoorde, een buffel, en vierde hij het reinigingsfeest, waardoor alle kinderen in den adel werden opgenomen. Was de edelman hiertoe niet in staat, dan bleven de overige kinderen slaaf van hun eigen broers en zusters, en ze konden door dezen voor allerlei werk worden gebruikt. De verhouding tusschen beide soorten van kinderen, of deze goed dan wel slecht was, hing geheel en al af van de persoonlijke karakters dier kinderen. Zoowel de vrije als de onvrije kinderen hadden evenveel recht op de nalatenschap hunner ouders. Was de meest geslepen een onvrije, dan werd aan dezen het beheer van de nalatenschap toevertrouwd. De kinderen uit het huwelijk van een slaaf en een meisje van adel heeten in Bada' *toeloe ngkaboeboe* „eieren der overstorting”.

Wanneer in Rampi' een slaaf een meisje van adel zwanger had gemaakt, moest hij worden gedood, tenzij iemand een buffel voor hem gaf. Kinderen uit zoo'n gemengd huwelijk werden niet tusschen vader en moeder verdeeld; ze heeten *momehabongka* „halfbloed”. Als iemand twee buffels verschaftte, konden de kinderen ook van adel (*tëkëi*) worden. Het moet wel eens voorgekomen zijn, dat de moeder van het kind de twee buffels verschaftte. Haar huwelijk met dien man was daarna onverbreekelijk, want als hij van haar scheidde, zou hij de twee buffels terug moeten geven, en werd hij weer gewoon slaaf.

14. *Het spreken van recht.*

Voor elke daad en ieder woord van een ander, waardoor men zich beleedigd voelt of te kort gedaan acht, kan men voldoening eischen van den schuldige. Zonder aanklacht was er geen straf. Het ging erom den schuldige te overtuigen, dat hij iets gedaan of gezegd had, waarvoor de ander recht had hem om schadevergoeding te vragen. Ieder kon zijn eigen rechter zijn. Men ging naar den schuldige toe, en deelde hem de reden, waarom men zich beleedigd of benadeeld gevoelde, mede. Men gaf daarbij tevens op, wat men van den ander als schadevergoeding of boete eischte. De zaak werd uitvoerig tusschen die twee besproken: de reden waarom de boete werd opgelegd, werd betwist, en zoo de aangesprokene de geldigheid ervan al toegaf, dan bracht hij toch argumenten bij om te bewijzen, dat de beleediging reden van bestaan had. Ook op de grootte van de boete werd afgedongen: deze heette niet in de juiste verhouding tot het bedreven kwaad te staan. Gevallen van gelijken aard, die vroeger hadden plaats gehad, werden aangehaald. Toen was er geen boete op gevolgd, waarom zou dit nu wel het geval moeten zijn; toen was de eisch slechts zooveel geweest, waarom zou men nu het dubbele moeten geven?

Voor den afloop van zulke besprekingen hing natuurlijk veel af van den aard en het karakter van beide partijen. Wanneer de eischer brutaal optrad, en de ander zich gemakkelijk liet intimideeren, zag de eerste zijn eisch spoedig ingewilligd, en was de zaak uit de wereld. Gelukte het aan die twee niet tot een vergelijk te komen, dan werd de zaak voor een der notabelen (*Lore kabilaha*; andere stammen *taoe toe'a ngata*) gebracht. Dit gebeurde vooral dan, wanneer beide partijen uit verschillende dorpen afkomstig waren. De oudsten namen dan de bespreking voor hun dorpsgenooten op. Ieder mocht bij zoo'n bespreking tegenwoordig zijn, de grootte van het publiek was afhankelijk van de belangstelling, die de zaak wekte.

Wanneer het belangrijke zaken gold, werd de edelman (*toeana, tēkēi, maradika* of *madika*) ermee gemoeid. In zulke gevallen moest de *kabilaha* of de *taoe toe'a ngata* bij de zitting tegenwoordig zijn, en men vertelde mij, dat de edelman zijn uitspraak gewoonlijk richtte naar het inzicht van dezen bijzitter. Heel spoedig ging men er niet toe over een zaak voor den edelman te brengen, want zoolang men haar onder gelijken besprak, kon men zijn meening en wenschen vrij uiten. Wanneer de edelman er eenmaal mee gemoeid was, ging dit niet meer zoo gemakkelijk, en was het einde toch, dat men zich zonder meer aan diens uitspraak had te onderwerpen.

Wanneer een zaak voor den edelman was gebracht, werd het een formeele rechtszitting, waarvoor vele lieden bijeenkwamen. Daarom droeg zij den naam van *poliboe* „in een kring zittend”, vergadering. Wanneer het een zaak betrof tusschen dorpen van verschillenden stam, kwamen

beide partijen niet op dezelfde plek bij elkaar, maar stelden ze zich in twee kampen op met eenige honderden meters tusschenruimte. De twee partijen lieten dan hetgeen zij elkaar te zeggen hadden door een paar verstandige lieden overbrengen. Men deed zoo om te voorkomen, dat de hartstochten zouden gaan werken, waartoe meer aanleiding was, als men elkaar zag en hoorde, dan wanneer dit op behoorlijken afstand aan elkaar werd overgebracht. Zoo'n geding kon soms dagen lang duren. Het behoef niet gezegd, hoe het recht vaak beïnvloed werd door vrees; meermalen gaf men toe uit vrees, dat anders oorlog zou ontstaan, terwijl men zich de zwakste van de twee gevoelde.

Het hier beschrevene gold niet voor de laaglanden, voor de Sigi- en Kaili-groepen. Hier berust de hoogste rechtspraak bij een rechtbank, die voorgezeten wordt door den vorst, magaoe, van het land. De leden van deze rechtbank zijn waardigheidsbekleeders, die oorspronkelijk ieder in een ander dorp (*kota*) woonden. Daarom heet de rechtbank van Tawaili *patanggota* „de vier steden”, die van Banawa *pitoenggota* „de zeven steden”, omdat de eerste uit hoogwaardigheidsbekleeders van vier, de tweede uit die van zeven dorpen bestaat.

Van deze rechtbanken zegt de toenmalige Controleur, J. H. Riem, in zijn Nota van overgave: „De voorzitter had echter geenszins een beslissende stem, doch was gehouden zich aan de uitspraak van de leden te onderwerpen. De rechtsbevoegdheid van deze rechtbanken was echter niet zuiver afgebakend, zoodat zaken, door den Magaoe te berechten, ook door den Madika (edelman) konden worden beslist, en hing het er dus eenvoudig van af, wie het meeste gezag kon laten gelden door welbespraaktheid, meerdere sterkte der bevolking, betere bewapening en meerdere vrees. Rechtsregeling was er dus wel, rechtszekerheid bestond er echter niet, terwijl voorts uit het beginsel der rechtspraak voortvloeide, dat men zich met zijn zaak bij voorkeur wendde tot hen, die naar alle waarschijnlijkheid het best in staat zou zijn, dat vonnis te doen uitvoeren. Het beginsel was „geen strafbaar feit zonder klager”. Geschonden of overtreden staatsrecht bestond niet, de staat handhaafde niet zijn eigen recht”.

Voor zoover wij met den rechtstoestand der bewoners van de laaglanden in den tijd vóór de komst van het Ned. Ind. Gouvernement in aanraking zijn gekomen, kan niet anders gezegd worden, dan dat deze treurig was. De verarming vooral van de Kailische stammen moet hieraan worden toegeschreven. De leden van den adel (*madika*), door een kloof van het volk gescheiden, hadden in mindere of meerdere mate absolute macht, en daarvan maakten ze uitsluitend ten eigen bate gebruik. De edellieden stuurden er menschen op uit om bij anderen te gaan stelen, of lieden uit den weg te ruimen. We kunnen ons voorstellen, dat er in dien tijd onder deze omstandigheden van recht eigenlijk geen sprake was, want wie den rechters de meeste eer bewees, en de grootste geschenken gaf, kon erop rekenen in het gelijk gesteld te worden. Valentijn schreef reeds (I, 214) van de Paloevallei: „Het is een gezegend land, maar van leven een vervloekt Sodom”.

Aan welk kwaad Valentijn hierbij gedacht heeft, is niet te zeggen, maar zijn uitlating geldt zonder twijfel den corrupten rechtstoestand.

15. Boeten.

Bij het berechten van zaken wordt gezegd, dat het misdrijf een is, waarop een boete van *sampole* „één stuk”, *togo mpole* „drie stuks”, *lima mpole* „vijf stuks” of *pitoe mpole* „zeven stuks” staat. Deze benamingen zeggen echter niets voor de grootte van de boete, want een *pole* kon bestaan uit een hoen, een koperen bord (*doela*), een lap katoen, een schaap, een buffel. Wanneer het boeten gold, die aan den vorst gegeven moesten worden, werd één *pole* een slaaf, of een zilveren of gouden ketting (*kamagi*), of een dito borstsieraad (*taigandja*).

In de bergstreken waren de boeten over het algemeen lager. Hier werd nog wel het beginsel gehuldigd, dat een klein vergrijp zonder opzet tegen de adat gepleegd, met „één stuk” werd beboet. Op beledigingen met den mond stond „drie stuks”; voor vergrijpen met de hand (diefstal) werd „vijf stuks” geëischt, en voor die „van het heele lichaam” „zeven stuks”. Maar nog eens: wat als „*pole*” of „*stuk*” gold, stond nergens vast. Wie zich sterk voelde, beboette er maar op los. Er waren lieden, van wie in den ouden tijd gezegd werd, dat zij van de boeten, die ze geregeld aan anderen oplegden, leefden.

In de eenvoudige samenleving van de bewoners der bergstreken ontving de notabele (Lore *kabilaha*, overige stammen *taoe toe'a ngata*) of de edelman (Lore *toeana*, overige stammen *maradika* af *madika*), die de zaak had berechtigd, een deel van de opgelegde boete. Bij kleinere zaken was dit al spoedig een koperen bord (*doela*); bij grootere twee of drie. Was de boete op een buffel gesteld, dan gaf de winnende partij den rechter een schaap of een geit. Dit aandeel voor den rechter draagt in vele streken den naam van „voor zijn (erbij) zitten”.

Hiertegenover stond, dat, wanneer een der dorpingen een boete aan een andere gemeenschap te betalen had, de notabele of edelman dan ook voor den veroordeelde over de brug kwam. In de laaglanden hoorde ik van veel gevallen, dat de rechter zich het heele bedrag der door hem opgelegde boete toeëigende, zoodat het in sommige streken beter was onrecht te lijden, dan te trachten zich recht te verschaffen.

Wanneer een geschil tusschen dorpen van verschillenden stam werd berecht, beriep de eischende partij zich wel eens op het adatrecht in zijn eigen land, bewerende, dat dit anders en zwaarder was dan in het land van de schuldige partij. Als regel golden de adatbepalingen van het land, waar het misdrijf of de belediging had plaats gevonden. Men zeide, dat reizigers hun eigen adat moesten „ophangen” aan een boom op den weg, voordat zij het vreemde gebied betraden, zoodat zij hun eischen moesten richten naar de adat, die in het vreemde land in gebruik was, in geval ze hier reden van beklag hadden. Op den druk bezochten weg tusschen de

Poso-streek en Napoe is een plek, die den naam draagt van *pohodanga* „waar (de adat) opgehangen wordt”.

16. De berechting van diefstal.

Stelen is bij de Sigi- en Kaili-groepen *nangangga*, Koelawi *nangio* of *nanongko*, Koro, Rampi' *manako*, Pakawa *mompalea* „de hand aan iets leggen”.

Bij de berechting van diefstal worden allerlei omstandigheden in aanmerking genomen: of de dief al dan niet tot de familie van den bestolene behoort, of in eenigerlei opzicht in een vriendschappelijke verhouding tot hem staat. Van de houding van den dief hangt veel af bij de bepaling van de boete, die hij zal hebben te betalen: bekent hij gestolen te hebben, en roept hij de clementie van den benadeelde of van den rechter in, dan komt hij er gewoonlijk heel wat beter af, dan wanneer hij aanvankelijk heeft ontkend, en een onsympathieke houding heeft aangenomen. Er wordt ook altijd rekening mee gehouden, of het gestolene van geringe dan wel van groote waarde is. Vandaar dat de antwoorden, die op de vraag gegeven worden, hoeveel boete er op diefstal staat, zoo aanmerkelijk uiteenloopen.

In gewone omstandigheden mag als regel worden aangenomen, dat de dief tweemaal de waarde van het gestolene teruggeeft. Is hij in staat het gestolene voorwerp terug te geven, dan voegt hij hieraan nog iets toe van ongeveer gelijke waarde. Hier en daar wordt er de nadruk op gelegd, dat voor diefstal een boete van vijf „stuks” (naar de vijf vingers van de hand), moet worden gegeven. Dit wordt echter vaak zó opgevat, dat bijv. vier koperen duiten worden gegeven, terwijl het vijfde „stuk” de eigenlijke boete (een hoen, een varken, een koperen schaal, een buffel enz.) is. Zooals het vaak bij zulke gelegenheden gaat, begint men met veel te eischen, om zich tenslotte met een kleine boete tevreden te stellen.

Wanneer de dief de hem opgelegde boete niet betaalde, werd hem deze als schuld aangerekend, en handelde men met hem als met een schuldenaar: de edelman liet zijn huis leeghalen, of hij legde beslag op zijn sawah of zijn kokosboomen. Heel vaak, vooral in de laaglanden, betaalde de edelman de schuld voor hem, en dan moest de man hem dienen. Hij kon ook in dezelfde dienstverhouding treden tot dengeen, dien hij bestolen had. Om zijn schuld te delgen, hielp de schuldenaar een of meer jaren den schuldeischer bij het aanleggen van zijn akker, al naar gelang de schuld (boete) klein of groot was. Na afloop van den termijn was hij weer zijn eigen meester.

Op dezelfde wijze ging men te werk met lieden, die door het maken van schulden pandeling waren geworden. Wanneer zij geruimen tijd (bijna altijd gaf men mij als termijn op: tien jaar) den schuldeischer allerlei diensten hadden bewezen, werd de schuld geacht afgedaan te zijn.

Was het in den ouden tijd een slaaf, die gestolen had, dan moest zijn meester de boete voor hem betalen. Was hij hiertoe niet genegen, dan kwam de dief als slaaf bij den bestolene.

Lijfstraffen werden nimmer op vrije lieden toegepast. Gebeurde het, dat iemand een dief op heeterdaad betrapt, en hem in drift een pak slaag gaf, dan had hij hierdoor tevens het recht verloren den man te beboeten. Het moet vroeger wel eens zijn voorgekomen, vooral bij de Kaili- en Sigi-groepen, waar diefstal veel meer voorkwam dan in de bergstreken, dat een dief, die op heeterdaad betrapt werd, werd neergelegd. Men zei, dat de bestolene hiertoe het recht bezat. Ook wanneer iemand bij herhaling voor diefstal beboet was, gebeurde het wel, dat de oudsten van het dorp bijeenkwamen, en besloten werd dit lid van de gemeenschap uit den weg te ruimen. Gewoonlijk werden dan lieden van een anderen stam uitgenoodigd het vonnis te komen voltrekken.

Wanneer een dief als pandeling bij een dorpsgenoot of zijn hoofd vervallen was, bleef hij in zijn eigen woning, maar hij legde gedurende een of meer jaren, al naar de grootte van zijn schuld een akker voor zijn schuldeischer aan. Na afloop hiervan kon men geen recht meer op hem laten gelden.

17. *Het stelen van rijst.*

Op het stelen van rijst staat bij alle Toradja-stammen een bijzonder hooge boete. De enkele gevallen, waarbij een dief, op heeterdaad betrapt, doodgehakt werd, hebben alle betrekking op het beklimmen van de rijstschuur. In Napoe werd van iemand, die rijst uit een schuur genomen had, al waren het slechts enkele bossen, twee buffels geëischt, soms 2 maal 5 buffels. Anderen geven op van drie tot vijf buffels. In Rampi' werd het stelen van rijst uit een schuur met vijf buffels gestraft; nam men ze uit de woning weg, dan werd één buffel geëischt.

Bij de Koro- en Koelawi-groepen is de eisch in zulke gevallen: 8 tot 10 koperen schalen en één buffel. In het Sigische 15 *doela* en 1 buffel. Meer dan eens kreeg ik ten antwoord: „Als iemand rijst steelt, betaalt hij met zijn lichaam”, d.i. hij wordt slaaf van den bestolene; zoo iemand wordt *ihî banga* „de inhoud van het rijstvat”, zegt men te Banasoe' (Koro). We hebben dit in dezen zin te verstaan: de boete van een of meer buffels, die den rijstdief werd opgelegd, kon hij in den regel niet betalen en dan werd hij slaaf bij den bestolene.

Zelfs in eenvoudiger streken als Pakawa, waar het stelen van gewone dingen vrij licht gestraft werd, moest een rijstdief vijf koperen borden (*doela*), een varkenspaar (of 10 *doela* en één varken) en een hoen betalen. Van zoo'n daad gaat ook magisch gevaarlijke invloed uit. Daarom werd het hoen de kam afgesneden, en met het daaruit druipende bloed werd het voorhoofd van den dief en den bestolene aangestreeken, „opdat geen hunner ziek zal worden of aan etterende wonden zal gaan lijden”. De dief moest den eigenaar van de rijst ook een zilveren kraal (*boetiga*) en een koperen ring geven, twee voorwerpen, die een groote rol spelen, waar het geldt eenig magisch kwaad af te weren. Te Kaboejoe (Pakawa) waar men zich met het teruggeven van het gestolene tevreden stelt, wordt voor

net stelen van rijst een hoofddoek, een broek, een aarden kom en een hoen geëischt.

Het wegnemen van een stuk wild uit een strik of val, waarin het gevangen of gedood is, het wegnemen van visch uit de fuik van een ander, worden mede als zware vergrijpen aangemerkt, en als zoodanig beboet, wanneer de schuldige wordt ontdekt. Ik heb het een paar maal bijgewoond, dat een groote woede zich van den benadeelde meester maakte bij het ontdekken van den diefstal, waarbij duidelijk aan het licht kwam, hoe het gevoel van machteloosheid, dat bij zulke ervaringen over iemand komt, de hoofdrol vervult.

Een groote boete staat ook op het stelen van de goederen, die voor een overledene zijn uitgestald, en die gedurende den rouwtijd onbeschermd in het sterfhuis blijven liggen. Zoo'n zware boete, veelal uit twee buffels bestaande, heet *kagero ombo* „voor het verwoesten van den rouw". In den ouden tijd zou het hebben kunnen gebeuren, dat de onverlaat als zoenoffer voor den overledene werd gedood.

18. *Bescherming tegen en opsporing van diefstal.*

In de bergstreken kwam het weinig voor, dat men zich het eigendom van een ander toeëigende. Het waren meestal slaven, die zich hieraan schuldig maakten. In de laaglanden kwam en komt diefstal veel voor, zooals boven reeds is opgemerkt, omdat dit kwaad door den adel in de hand gewerkt wordt. Wanneer een edelman meende door een bepaald persoon niet voldoende geëerd te worden met geschenken, of wanneer iemand hem een paard of een buffel, die hij wenschte te bezitten, niet voor een prikje wilde afstaan, zond hij eenige personen op hem af om hem te bestelen, soms ook wel om zijn huis in brand te steken. Men had, voordat het Gouvernement in Paloe kwam, heel wat dieven van beroep in die streek. De dorpen Tatanga, Katoera, Tinggede waren berucht als dorpen van dieven.

Wanneer deze lieden erop uitgaan om hun slag te slaan, wordt vooraf nauwkeurig berekend welke dag gunstig voor de onderneming is. Men doet dit door middel van wichel tafels, de z.g. *kotika*, die van de Boegineezen zijn overgenomen. De nacht van de nieuwe maan (*mata mboela*) wordt algemeen voor een ongunstigen tijd gehouden om daarin uit stelen te gaan: men zal dan ontdekt en gedood worden.

De dieven houden er beschermgeesten op na. Ze heeten: *Nabi kalaoe*, *Nabi kalioe*, en *Nabi kalala*, van welke namen de beteekenis is: de heer, die maakt, dat de dief voorspoedig zijn gang gaat; de heer, die zorgt, dat de diefstal passeert, zonder ontdekt te worden; en de heer, die brandstichting begunstigt. Een door dieven van beroep zeer gewaardeerd voorwerp moet zijn een beentje van een onecht kind, dat door de moeder bij de geboorte is weggeworpen. Wanneer de dief namelijk op zoo'n beentje blaast, zullen alle menschen in diepen slaap gedompeld worden, zoodat men ongestoord zijn gang kan gaan.

Ik heb den indruk gekregen, dat het den menschen vaak niet gelukt om een dief te ontdekken, zoodat diefstallen dikwijls ongestraft blijven. Waar men zich onmachtig voelt zelf zijn eigendom te beschermen, neemt men zijn toevlucht tot magisch werkende middelen. Algemeen verspreid is het gebruik van *oeroe*, d.i. een voorwerp, dat bij of in vruchtboomen wordt opgehangen, en waarvan verwacht wordt, dat het ieder behalve den eigenaar, die van de vruchten neemt, ziek zal maken. Wat voor de samenstelling van de *oeroe* wordt gebruikt, komt men niet licht te weten, want begrijpelijkerwijs wil ieder zijn kennis voor zichzelf houden. In het Kailische werd mij als een veel toegepast middel de *kalaoema* opgegeven, een heremietkreeftje; dit wordt na besproken te zijn in of bij een kokosaanplant gehangen. Dit middel zou bewerken, dat iemand, die in een boom geklommen is om kokosnoten te stelen, uit den boom zal vallen, wanneer de eene of andere mensch daar voorbijgaat.

In Koelawi schijnt veel kracht toegeschreven te worden aan den voor- of achterpoot van een buideldier. Als deze in een boom wordt gehangen, en een ander neemt van de vruchten, zal diens huid opzwellen; ze zal gaan zweren. De schaal van een uitgelopen kippenei moet, als *oeroe* aangewend, ook een krachtige uitwerking hebben, daar dit den onverlaat steenpuisten bezorgt, zoo groot als kippeneieren.

Om nog een voorbeeld te noemen van deze soort beschermmiddelen, noem ik de *tangkoelahi*, een parasietplant, die op boomen groeit. Als deze in Tobakoe (Koro-groep) tot *oeroe* wordt bewerkt, en onder toevoeging van vurig bijtende mieren, in arenhaar verpakt, in vruchtboomen wordt opgehangen, zal het lichaam van dengeen, die van de vruchten neemt, met wonden overdekt worden. Als men in den aanplant een *tangkoelahi*-tak aanbrengt, die uit den boom is gevallen, zal de dief bovendien nog uit den boom vallen, waar hij in is geklommen.

Wanneer de eigenaar *oeroe* in zijn vruchtboomen aanbrengt, spreekt hij het voorwerp toe, en hij geeft het de opdracht om den aanplant te beschermen.

Het is te begrijpen, dat de bestolene alle middelen in 't werk stelt om erachter te komen, wie hem zijn eigendom heeft ontvreemd. Verder dan vermoedens uiten vermag hij gewoonlijk niet. Om voor zichzelf eenige zekerheid ten opzichte van deze vermoedens te krijgen, neemt hij zijn toevlucht tot wichelen. In Lore, Koro en Koelawi schijnt de manier om te weten te komen, waar de dief vandaan komt of wie hij is, te zijn een hoen dit te doen aanwijzen. Men legt dan twee of meer maïskorrels neer, aan elk waarvan men den naam geeft van een persoon, tegen wien men verdenking koestert. Of als men nog geen vermoedens heeft, geeft men aan de korrels namen van dorpen, vanwaar de dief afkomstig zou kunnen zijn. Nu neemt men een hoen, en steekt diens kop onder zijn vleugel. Men spreekt den vogel toe en verzoekt hem den persoon, die gestolen heeft, of de plaats, vanwaar hij afkomstig is, aan te wijzen. Hierna wordt het dier vóór de maïspitten op den grond gelegd. Wanneer het 't hoen gelukt den

kop onder den vleugel uit te halen, en het daarna een der pitten oppikt, is degeen wiens naam aan de pit is gegeven, de dief, of hij is afkomstig uit de plaats, welks naam de pit gekregen heeft. Pikt het hoen snel twee of meer pitten achtereen, dan heeft het orakel geen waarde.

In Tawailia (Lore) hoorde ik dit experiment *mooele-oele bea* noemen. In dezelfde streek zag ik het volgende middel toegepast om zich te overtuigen of een verdacht persoon werkelijk de dief was: er werden zeven stukjes hout gesneden, vier langere en drie kortere; deze werden door elkaar in de volle hand gehouden, en de verdachte moest er een van uittrekken. Hij trok een van de langere, en daarmee achtte men bewezen, dat hij de dief niet was. Had hij een van de kortere getrokken, dan had niemand aan zijn schuld getwijfeld. Ik vermoed echter, dat deze wichelmethode van vreemdelingen was overgenomen.

Men meent den dief toch te kunnen straffen, al weet men niet wie hij is. Iemand, die daarvoor de geëigende kruiden kent, kauwt deze, en bespuwt daarmee een voetindruk, dien de dief heeft achtergelaten (Napoe). Of hij doet hetzelfde met een boomwortel, dien hij dan neerlegt op de plek, vanwaar het gestolene is weggenomen (Tobakoe in Koro-gebied). Een verwensching wordt daarbij over den dief uitgesproken; hij zal nu vermageren, en tenslotte sterven. Of men werpt een ei op den grond stuk, terwijl men een verwensching uitspreekt over den dief, wie hij ook zij: het lichaam van dien mensch zal dan „vergruisd” worden als met het ei gebeurd is.

In Koelawi wordt Maradika i Koeloe (VIII, 44) te hulp geroepen om den onbekenden dief te straffen. Een sjamaan komt Maradika i Koeloe te eten geven. Dit doet hij in een kommetje, dat hij daartoe neerzet op de plek, waar het gestolene gelegen heeft. Mocht een deel van het goed, waarvan gestolen is, zijn blijven liggen, bijv. wanneer van een stapel koperen borden enkele zijn weggenomen, dan mag het achtergeblevene voorloopig niet worden weggenomen, want dan zou het kwaad, waarmee Maradika i Koeloe den dief zal straffen, ook dengeen treffen, die het overige heeft verlegd. Men mag de plek, waar het kommetje is gezet, zelfs niet aanraken. De dief zal hierdoor bloeddiarree krijgen, of bloed gaan spuwen, dat tot zijn dood zal leiden, als hij de juiste tegenniddelen niet kent. Voor het geval, dat er rijst gestolen is, kan de hulp van Maradika i Koeloe niet worden ingeroepen; de huisgenooten zouden dan door dezelfde straf getroffen worden, omdat zij van dezelfde rijst gegeten hebben. In dit geval is het beter de rijst te bespuwen op de wijze als boven beschreven is.

Er is nog een middel, waardoor men meent een dief, dien men niet kent, langs magisch werkenden weg in het verderf te storten. Deze werkmethode is vrij algemeen bekend op Midden-Celebes, maar velen weten ook nog te zeggen, dat zij van vreemdelingen is geleerd. Men gaat daarbij op de volgende wijze te werk: Een wit aarden kom wordt vol water geschonken; de persoon, die het weet, kauwt enkele kruiden en spuwt die in het water. Als hij dit daarna met een mes heeft omgeroerd, dekt hij de boordevolle kom stevig toe met een lap witte foeja. Hij schudt de kom en spreekt:

„Heer, openbaar de dieven (laat de dieven te voorschijn komen op de foeja); ik maak niet voor niets menschen ongelukkig, heer! (ze hebben gestolen, en moeten dus hun straf ondergaan), opdat ik ze kenne en hun levensgeest te zien krijgje”.

Na deze toespraak schudt de wetende de kom nog eens, en daarna zou het gelaat van den schuldige op de foeja te zien zijn. De man steekt dan met een naald in de oogen van het beeld, en tengevolge hiervan, meent men, zal de dief blind worden. Op de vraag, die ik tot enkele blinden heb gericht, hoe ze aan hun lijden waren gekomen, kreeg ik steeds ten antwoord: „Mijn oogen zijn door mijn medemenschen blind gemaakt, omdat ik gestolen had”. Als men medelijden heeft, steekt men slechts in een der beide oogen met de naald.

Deze handeling heet *mepaita* „zichtbaar maken, tevoorschijn roepen”, *mopalanto* „doen bovenkomen”, of *metohoe* „steken”. In Bada' spreekt men van *mebao*.

19. De berechting van verwonding, doodslag en brandstichting.

Wanneer iemand een ander verwondt, of zonder opzet doodt, is de wijze, waarop deze zaak behandeld wordt, geheel afhankelijk van de omstandigheid in welke verhouding beide personen tot elkaar staan, en of de verwonding van al of niet ernstigen aard is. Degeen, die de verwonding heeft toegebracht, of de aanleiding daarvoor is, geeft den gewonde *tamba mbela* of *tama bela* „om de wond te lappen”. In het Sigische heet deze boete *poragoesi bela* of *pombaragoesi bela*. Deze boete kan bestaan uit een hakmes, een lap katoen, een buffel. In aanmerking wordt genomen of de gewonde een edelman, een burger of een ondergeschikte is. Zoo moest men in Napoe onder dorpsgenooten in het eerste geval een lap katoen en een hoen of varken geven; in het tweede alleen een lap katoen, in het derde slechts een hoen. Bij deze boete komt nog duidelijk aan het licht, dat de bedoeling van de boete is om de levenskracht van den verwonde (die door bloedverlies en door den schrik geleden heeft) te versterken. Geeft men een mes, dan zegt men erbij: „opdat uw levensgeest sterk zij”. Dit zegt men ook als den gewonde een zilveren kraal (*boetiga*) en (of) een koperen armring wordt gegeven, zooals men in Kaili en Pakawa pleegt te doen.

Geeft men den verwonde een hoen of een varken, dan wordt het dier geslacht om daarmee den levensgeest te versterken (*motinoewoei*). Wanneer bij de verwonding de hartstochten een rol spelen, en degeen, die de wond toegebracht heeft, van een andere plaats afkomstig is, krijgt de *tamba mbela* spoedig het karakter van een strafoplegging, en stelt men zich gewoonlijk met niet minder tevreden dan met een buffel. Wanneer de verwonding van eenigszins ernstigen aard is, wordt geëischt, dat de veroorzaker van de wond de behandeling van den gewonde betaalt, d.i. het loon aan den medicijnman geeft, en de hoenders verschaft, die voor een eventueele plechtigheid tot herstel van den gewonde noodig worden geacht.

Wanneer iemand verwond wordt aan scherpe bamboes, die een jager heeft opgesteld om daarmee wilde varkens te doden, of iemand wordt door een hond of een varken gebeten, of door een buffel gestooten, dan moet degen, die de bamboe in den grond heeft gestoken, resp. de eigenaar van het bijtende of stootende dier, *tamba mbela* geven.

Van doodslag geldt hetzelfde, wat van verwonding is gezegd: was iemand door onvoorzichtigheid of toedoen van een persoon uit een anderen stam gedood, dan werd soms van hem geëischt den overledene te „vergoeden”: drie of vier buffels of een slaaf werden dan gegeven om de plaats van den gestorvene in te nemen. Onder dorpsgenooten en onder personen, die in vriendschap met elkaar leefden, werd de regel gevolgd, dat de doodslager voor de begrafenis van den overledene moest zorgen; d.i. hij gaf een stuk katoen voor lijkwade (*sompoe*) en een varken, schaaap of buffel als „uitvaartoffer (*paola, padoe*)”. Soms schijnt ook van den doodslager geëischt te worden, dat hij ook de schulden van den verslagene betaalt.

Ook wanneer iemand, die niet tot de huisgenooten behoort, oorzaak wordt, dat een huis afbrandt, wordt verschil gemaakt tusschen dorpsgenooten (vrienden) en vreemdelingen. Aan de laatsten wordt in zulk een geval een vaak zware boete opgelegd. Voor de eersten geldt, dat zij huis en inboedel moeten vergoeden (bij de Koro-groep heet dit *mosambei tomi*). Dit bestaat hierin, dat de schuldige al zijn best doet bij het oprichten van een nieuwe woning, waarbij alle dorpsgenooten de behulpzame hand bieden; en dat hij met een varken of buffel den verloren inboedel vergoedt, die gewoonlijk niet zooveel waard is (bijzondere eigendommen, als mooie kleeren en sieraden, worden gewoonlijk in de rijstschuur bewaard). Was men niet in staat het verbrande te vergoeden, dan kwam de veroorzaker van den brand bij den benadeelde in de schuld, en hij legde gedurende één of meer jaren een akker voor hem aan.

20. *Het „overdekken met aarde” van een zaak.*

Het gebeurde nu en dan, dat men in een rechtszaak niet tot een beslissing komen kon, omdat beide partijen op hun stuk bleven staan, en er geen aanwijzingen waren om de schuld van den een onomstootelijk vast te stellen. Wanneer het bijv. een aanklacht van overspel gold, ging de rechter er tenslotte toe over om de zaak onopgelost te laten, en te bepalen, dat een maaltijd zou worden gehouden, waaraan alle dorpsgenooten moesten deelnemen. Hiermede werd deze zaak dan begraven, niemand mocht er meer over spreken. Het kwam er alleen op aan wie den buffel zou leveren, die bij deze gelegenheid moest worden geslacht. Gewoonlijk deed de betrokken edelman dit.

Te Gimpoë (Koro) heet deze plichtigheid *peoo*; te Siwongi (Koro) *pontjapoeaka* „voor het ontkennen” van schuld; te Kentewoe (Koro) spraken van *moraa eo bongo* „het voor niets (of: zomaar) bebloeden van de zon”, een plichtigheid die in allen ernst wordt gehouden, als er werkelijk

overspel was gepleegd. In Napoe werd gesproken van *bangiwaa*, waarbij de dorpsgemeenschap aan den man en aan de vrouw, die over de tong waren gegaan, ieder een buffel gaf. In de meeste plaatsen heeft men geen naam voor deze plechtigheid.

Na afloop van den maaltijd herinnert de edelman den aanwezigen aan de aanleiding tot dezen maaltijd, dat het hier geldt een niet uit te maken zaak, die nu begraven wordt, en dat ieder, die het waagt om ze weer op te rakelen, beboet zal worden.

21. *Zelfvervloeking en eedaflegging.*

De Toradja gaat er heel spoedig toe over om aan zijn woorden kracht bij te zetten door zichzelf te vervloeken: „Wanneer het niet waar is wat ik zeg.....; of: als ik dat gedaan heb....., dan moge een krokodil mij pakken, dan moge een wilde buffel mij met zijn horens stooten, dan moge een hond mij bijten, dan moge ik uit den arenboom vallen, terwijl ik palmwijn tap, dan moge ik door een omvallenden boom worden verpletterd, dan moge de stroom mij meesleuren, terwijl ik de rivier doorwaad, dan moge ik in een bamboe trappen, dan moge ik doodvallen, dan moge een python mij dooddrukken, dan moge de bliksem mij treffen, dan moge ik binnen twee maanden dood zijn, dan moge ik niet van de te veld staande rijst eten, dan mogen mijn kinderen vóór mij sterven, enz. Een zwangere vrouw zal zeggen: „Dan moge ik mijn kind met moeite ter wereld brengen”.

Zichzelf vervloeken heet bij de verschillende stammen: *metoenda koro*, *metoena koro*, *motipo woto*, welke woorden alle dezelfde beteekenis hebben van „onheil over zichzelf brengen”.

Aan zulk een zelfvervloeking wordt geen rechtsgevolg verleend. Wanneer de zaak niet van overwegend groot belang is, en men er toch geen klaarheid in kan brengen, laat de rechter het er gewoonlijk bij. Dit heeft bijv. plaats, als iemand beschuldigd wordt, gestolen of iets stuk gemaakt te hebben, als men iemand aanklaagt overspel of bloedschande te hebben gepleegd, terwijl er niet genoeg aanwijzingen zijn om het bewezen te achten. Nadat de beschuldigde zichzelf heeft vervloekt, laat men de zaak rusten, en men let op, of de vloek, dien hij over zich heeft ingeroepen, aan hem voltrokken wordt. De gevallen, waarin dit inderdaad gebeurt, worden onthouden. De Toradja houdt dengeen, die zichzelf vervloekt heeft, en over wien de vloek inderdaad is gekomen, voor schuldig aan het kwaad, waarvan hij werd beschuldigd; maar de aanklager kan dengeen, wien het afgevraagde onheil overkomen is, niet op grond hiervan een boete opleggen.

In het hfdst. over „Oorlog” (V, 84) is gesproken over het *mototowi*, of het afleggen van een eed tusschen twee partijen, die vrede met elkaar sluiten. Van iets, dat op het afleggen van een eed lijkt bij rechtszaken, zooals wij dit verstaan, heb ik slechts een paar dingen gevonden, en van deze mag nog vermoed worden, dat ze zijn overgenomen. Te Sibalaja (Sigi) namelijk wordt op een scherf van een wit aarden kom wat zout en

een ei gelegd. De notabele, *taoe taoe'a ngata*, die met het afnemen van den eed is belast, legt de scherf op de kruin van den eedaflegger; Alatala wordt aangeroepen, en de bede wordt uitgesproken, dat het dien persoon moge vergaan als het ei en het zout, als hij onware woorden gesproken heeft. Daarna wordt den man wat van het zout in den mond gestoken, en het ei wordt op den grond stuk gegooid: zijn lichaam zal tenietgaan, zooals het zout in zijn mond gesmolten is, zijn lichaam zal totaal worden vernietigd, zooals het met het stukgeworpen ei is gegaan.

Te Biromaroe, mede van de Sigi-groep, wordt de eedaflegger met aarde over het voorhoofd gestreken, Alatala wordt aangeroepen, en men gelooft, dat hij, die den eed aflegt, met zijn gansche gezin vernietigd, uitgedelgd zal worden (*naropoe ntaliana*), wanneer hij valsch zweert.

Te Tawaili (Kaili-groep) wordt weleens een aarden bord op het hoofd van den verdachte in tweeën gebroken. De rechter zegt daarbij: „Wanneer ge ongelijk hebt, en onwaarheid hebt gesproken, zal met je hoofd gebeuren, wat ik met het bord heb gedaan: het zal gebroken worden. Maar hebt ge gelijk, en zijn je woorden waar, dan zal je hoofd sterk zijn“.

22. *Het afzweren van vriendschap en het verbreken van den broederband.*

Een eed of een zelfvervloeking komt ook te pas, wanneer men niets meer met een bloedverwant te maken wil hebben, met wien men tot dien tijd in vriendschap heeft samengeleefd. Zoo iets is meestal het gevolg van een heftig geschil, dat men met elkaar heeft gehad; bijv. naar aanleiding van de verdeling van een erfenis. Wanneer men bij de daaruit ontstane twist alleen woorden heeft gebruikt, heet het *mopinda*, *nopinda*, *mopina*, *mopindë* (Rampi'). Men zegt bijv.: „Als de hanen niet meer kraaien, als de stam van den arenpalm glad is, als het rijstblok uitspruitsels krijgt, dan eerst zal het weer goed tusschen ons zijn, dan eerst zullen we elkaar weer als bloedverwanten erkennen“. Of: „Eerst als het varenkruid vrucht draagt, de hardsteenwortel schieten, en het water van de rivier naar zijn oorsprong terugstroomt, zal ik weer een woord tot je spreken“.

De zaak wordt dadelijk veel ernstiger, wanneer de woorden gepaard gaan met eenige symbolische handeling. Deze wordt door een derde verricht: hierdoor krijgt het gebeurde iets opzettelijks, het wordt een officieele handeling. Op verzoek van een der partijen wordt dan in Napoe door een derde een hakmes doorgebroken. Degeen die dit doet, spreekt eerst uit wat de aanleiding tot de handeling is: „Deze twee menschen willen geen broeders meer zijn, omdat de een zegt, dat de ander zich onrechtmatig iets van de erfenis van hun vader heeft toegeëigend (of: omdat de een den ander een koopje heeft geleverd; of: omdat de een kwaad van den ander gesproken heeft). Daarom breek ik dit hakmes tusschen hen; zoomin als de beide helften één geheel kunnen worden, kan de vriendschap tusschen die twee hersteld worden“. Nadat het mes doorgebroken is, wordt aan elk der twee personen de helft gegeven.

Meer wordt voor deze handeling een stuk rotan gebruikt, waarvan elk

der uiteinden door een der twistenden wordt vastgehouden. Wanneer degeen, die de plechtigheid voltrekt, verklaard heeft, waarom het gaat, hakt hij den rotan door; de belanghebbenden bewaren elk het stuk, dat ze in de hand hebben. Deze handeling heet overal *motompo* of *motampa* „afhakken”.

Behalve hakmes en rotan worden hiervoor nog andere dingen gebruikt. Te Boelili in Bada' geven de twistenden elkaar soms een kluit aarde, met de woorden: „Als ik ooit weer goed op je word, of een woord tegen je spreek, zal deze aarde mij bedekken (zal ik doodgaan en begraven worden)”. Wanneer bij de Koro- en Koelawi-groepen twee lieden van adel twist hebben, en elkaar de vriendschap opzeggen (*mogaa ompi* „scheiding maken tusschen bloedverwanten”), werd wel eens een buffel geslacht, waarvan elk der partijen een horen te bewaren kreeg met de mededeeling, dat die horen dengene zal steken, die toenadering tot den ander betoont, of het woord tot hem richt.

23. *Het ongedaan maken van het afzweren.*

Wanneer twee personen den band van vriendschap en bloedverwantschap, hetzij alleen met woorden, hetzij door een symbolische handeling hebben verbroken, moeten beiden er zich geheel aan houden. Als een der twee een blijk van toenadering gaf, of een woord tot den ander richtte, zou zich dit langs magischen weg aan hem wreken: die persoon zou ziek worden, of hem zou een ongeluk overkomen. In Bada' wordt pijn van het middenrif gehouden voor een gevolg van het spreken tot iemand, met wien men „gebroken” heeft. Dit noemt men *mokandawo' ngkora'* „door zijn woorden ten val gebracht”, m.a.w. een ziekte, die door zijn spreken is ontstaan (Woensdregt 4, 358—359). Het komt meermalen voor, dat men toch iets aan iemand moet laten weten, met wien men den band verbroken heeft. Dan richt men zich in tegenwoordigheid van dien persoon tot een derde, en zegt overluid: „Het zou goed zijn als N.N. (de doodgezegene) wist, dat.....”; of zonder zijn naam te noemen zegt men het op zoodanige wijze, dat de ander begrijpt, dat de woorden voor hem bestemd zijn.

Als degeen, die aanleiding tot de verwijdering heeft gegeven, spijt heeft van de minder goede verstandhouding, en hij de zaak weer in orde wil maken, laat hij eerst door een ander onderzoeken, of de tegenpartij genegen zou zijn zich met hem te verzoenen. Blijkt, dat beide partijen de zaak goed willen maken, dan wordt een derde in den arm genomen, een ouder lid van de familie, om de verzoening tot stand te brengen; d.i. om de booze woorden weg te nemen, opdat zij geen schadelijke werking meer op die twee zullen hebben (verg. VI, 24).

Heeft de verloochening alleen met woorden plaats gehad, dan is niet veelomhaal noodig om den twist ongedaan te maken: de vredeftichter maakt twee mandjes met sirih-pinang gereed, en laat dit de beide personen, die met elkaar overhoop liggen, vasthouden. Daarbij zegt hij: „Ik kom u

sirih-pinang aanbieden, opdat gij niet meer aan uwe verwensching zult denken; ik laat deze verwensching afdrijven in een sterken stroom". De een geeft dan zijn mandje aan den ander, en men pruimt eruit; daarna wordt een verzoeningsmaaltijd gehouden.

In Pakawa geven de beide partijen elkaar een hoen. De een zegt daarbij tot den ander: „Wanneer gij later aanleiding geeft tot oneenigheid tusschen ons, zult gij mij 10 koperen borden (*doela*) en een varken geven". De hoenders worden toebeleid, en het vleesch ervan geeft men elkaar te eten. Het hart van de hoenders strijkt de een den ander over het voorhoofd; deze harten worden gedroogd en bewaard.

Heeft men niet alleen woorden gebruikt, maar deze door een symbolische handeling ondersteund, dan kan men de zaak niet op zoo eenvoudige wijze ongedaan maken. Dan moet er een grooter dier bij worden geslacht, een varken, een geit, een buffel, waarvan het bloed op het voorhoofd der betrokkenen wordt gestreken. Daarom heet deze plechtigheid bij de Koro- en Koelawi-groepen *moparaa* „er bloed aan doen". Ook hierbij hebben meermalen symbolische handelingen plaats. Zoo worden de beide personen om wie het gaat in het Kailische door een dapper man (*tadoelako*) gebaad, *radjoenoe lele pinda* „de gevolgen van de vervloeking worden besproeid", d.i. afgekoeld, onschadelijk gemaakt.

Bij de Koro-groep legt de vredemaker een slijpsteen op de hand der betrokkenen, daarop weer een hakmes, en hierover giet hij water, waarbij hij zegt: „Hiermee bebloeden wij de vervloeking (*pina*), opdat zij geen kwaad meer zal doen, zij is afgesneden en overgegaan op een wild varken in een heel veraf gelegen bosch". Daarna wordt het varken geslacht, en beider voorhoofd met bloed bestreken.

Te Siwongi (Tobakoe van de Koro-groep) doet de vredeftichter in een kom met water bladeren van levenskrachtige planten (*kadomboekoe*, *pakamata*, *woenga mowali*), klingelt daarboven met een klokje (*towoeloe*), en zegt: „Gevolgen van de vervloeking, de vervloeking mag niet nemen (geen kwaad doen), ze vloeie weg als water" (*lele mpina*, *oema mala naala mpina*, *woli mpoëë*). Met dit water worden beide lieden besprenkeld.

In Napoe (Lore) geven de twee elkaar een hakmes, dat de vredeftichter tusschen hen in legt; hij spreekt daarbij: „Dit leg ik tusschen u beiden, opdat de beide stukken van het doorgebroken mes weer aan elkaar zullen kleven". Hij legt de messen op de kruin van hun hoofden en blaast erop. Is er een buffel geslacht bij de gelegenheid, dat men elkaar verloochende, dan moet er bij de verzoening wederom een buffel zijn: het dier wordt door beide partijen doodgehakt; elk van haar krijgt een der horens, maar ditmaal met de bedreiging, dat degeen, die de herstelde harmonie verbreekt, door den horen zal worden gestoken.

In Maart 1918 had een groote plechtigheid te Watoe taoe in Napoe plaats om een verzoening tot stand te brengen tusschen het landschaps-hoofd van Lore, en het dorpshoofd van Watoe taoe. Vele gasten waren daartoe uit de omliggende dorpen en uit Besoa samengekomen. In den

avond van den dag, waarop men bijeengekomen was, werd een groote maaltijd gehouden. Na afloop daarvan riep een man, Tombo genaamd: „Gaaf nu allen slapen, morgen zullen wij uitvoering geven aan ons voornemen!” Den volgenden morgen verzamelden zich allen in het huis van het landschapshoofd. Eerst begon een man, Pele geheeten, te spreken: hij maakte allerlei vergelijkingen, en gebruikte veel beeldspraak om de op handen zijnde verzoening te verheerlijken. Toen werd het woord genomen door Tombo, die de verzoening eveneens afschilderde als een verheven daad. Daarna nam Tombo een hakmes, legde dit op het hoofd van den leider der dorpsgemeenschap, en blies erop „om alle kwaad weg te blazen, en te vervangen door een goed en lang leven”. Toen sprak hij de woorden uit, waarmee de twee den onderlingen band hadden verbroken, teneinde ze van de betrokkenen af te doen. Toen hij hetzelfde bij het landschapshoofd had gedaan, zei men den beiden mannen elkaar siri-pinang aan te bieden. Het eind van alles was, dat beiden elkaar een buffel gaven, en hiermee was de verzoening tot stand gekomen.

Bij een verzoening, die ik in Rampi' tusschen twee aanzienlijken bijwoonde, begon het distriktshoofd een overzicht te geven van de geschiedenis der verwijdering, die had plaats gehad. Daarna stond Karoe', dorps­hoofd van Meloi op, en hief een mandje in de hoogte waarin siri-pinang. Hij riep de goden van Oost en West, van onder de aarde en van boven de aarde aan, en deelde hun mede, dat de betrokkenen zich verzoenden. Daarna raakten beide lieden het mandje aan. Toen stond het landschapshoofd op, en hij deed hetzelfde met een mandje, waarin gepelde rijst. Nadat ook hij zijn aanroeping beëindigd had, en ook dit mandje door de beide partijen was aangeraakt, werd de inhoud van beide mandjes onder de aanwezige getuigen van deze verzoening verdeeld. Het slot was, dat een buffel werd geslacht, met welks bloed de verzoenden werden bestreken, waarna allen deelnamen aan een maaltijd.

24. *Het houden van een godsgericht.*

Het komt bij de rechtspraak der Toradjas vaak voor, dat de rechters niet tot een beslissing kunnen komen. Onder dorpsgenooten en familieleden laat men het er dan gewoonlijk bij. Maar als de partijen tot verschillende dorpen of stammen behooren, zou het tot vijandelijkheden komen, wanneer de eischende partij niet van haar onrecht overtuigd werd. In zulke aangelegenheden was het een uitkomst, dat men over een rechtsmiddel beschikte, dat het uitbreken van een oorlog voorkwam: waar menschen niet in staat waren een zaak tot een einde te brengen, werd de hulp van hoogere machten ingeroepen door het houden van een godsgericht.

Onder de zaken, die aan de uitspraak van een godsgericht werden onderworpen, werden mij genoemd: Wanneer een twist tusschen twee dorpen was uitgebroken over het eigendomsrecht op een buffel. Zulk een geschil komt ook onder dorpsgenooten vaak voor. Dit wordt dan door den edelman in dezer voege beslecht, dat het dier geslacht, en het vleesch ver-

deeld wordt onder hen, die op het dier aanspraak maken. Of als het betwiste dier een koe is, wordt het aan een der partijen toegewezen, onder voorwaarde, dat het eerste jong, dat de koe werpt, voor den ander zal zijn.

Een godsgericht werd in den ouden tijd gehouden, wanneer een heel oude schuld werd ingevorderd, waarvan de getuigen allen overleden waren, en waarvan de nakomelingen van den schuldenaar beweerden, òf dat de schuld nooit bestaan had, òf dat zij reeds was afbetaald. In zulk een geval moesten de goden uitmaken wie gelijk had. In Bada' heet het invorderen van een schuld van iemand, die lang geleden overleden is: *metomatea* „aan den doode vragen”.

Zoo werd de tusschenkomst der goden ook wel ingeroepen om de waarheid aan het licht te brengen ten opzichte van een beschuldiging van overspel, wanneer de betrokkenen alle schuld ontkenden. Of wanneer van iemand gezegd werd, dat hij kwaad gesproken had van den edelman, en deze hem daarvoor wilde straffen, terwijl de beschuldigde loochende, dat hij die woorden zou hebben gesproken.

Men ging echter niet spoedig over tot het houden van een godsgericht, want men was er zich wel van bewust, dat de kans voor den aanklager om in het ongelijk gesteld te worden, groot was. Al was men er nog zoo zeker van in zijn recht te zijn, men wist dat allerlei omstandigheden een onverwachten loop aan het recht konden geven: magische krachten, waarover de tegenpartij beschikte, willekeur bij de goden. En als de aanklager in het ongelijk gesteld was, had hij een boete te betalen, die gewoonlijk niet gering was.

Het houden van een godsgericht, van welken aard dit ook moge zijn, heet bij alle stammen *mompnoa*. De wijzen waarop een godsgericht gehouden werd, kan men verdeelen in alledaagsche en buitengewone methoden. Tot de eerste behoort het orakel met het hoen; onder de tweede soort moeten gerekend worden: onder water duiken (*mongee*), stokken in den grond werken (*mogego*), een voorwerp uit kokend water halen (*mogogo oeë*), en den vinger in ziedende hars steken (*mogogo hoeloe*).

25. *Het godsgericht met een hoen.*

Het hoen wordt vaak gebruikt om ermee te wichelen, om erdoor te weten te komen of de tijd en de omstandigheden om iets te verrichten daarvoor geschikt zijn. Ook om te weten, of iets, dat men wil ondernemen, gelukken zal of niet. Het hoen wordt daartoe vooraf besproken, waarna het wordt gedood, geroosterd en geopend. Behalve op allerlei bijzonderheden, die zich voordoen bij de darmen, wordt vooral gelet op den staat van het hart, of dit rond en stevig is, dan wel slap aanvoelt, en gemakkelijk in te drukken is. In de tweede plaats kijkt men naar de galblaas, of deze uitpuilt, dan wel zich tusschen de leverkwabben terugtrekt: in de eerstgenoemde gevallen met hart en galblaas is de voorspelling gunstig, in het laatste ongunstig.

Wanneer de tusschenkomst der goden werd ingeroepen om door middel

van het hoen aan te wijzen wie van de beide partijen gelijk had, plaatsten de eischer en de aangeklaagde zich tegenover elkaar, en namen het hoen tusschen zich in. Een derde riep de goden aan, die in den hemel boven de aarde, en die in het rijk onder de aarde zijn. Hun werd gevraagd om aan te wijzen of de aanbrenger gelijk had, dan wel de beschuldigde: in het eerste geval moest het hart stevig en de galblaas goed gevuld wezen, in het tweede geval moesten deze lichaamsdeelen slap en ledig zijn. Daarna bliezen beiden op het hoen; de eerste op zijn snavel, de tweede op zijn aars. Vervolgens werd de kop van den vogel afgehakt, en liet men hem doodbloeden; degeen naar wien de vogel de pooten uitgestrekt hield, als hij stil lag, moest hem roosteren en openen.

Vaak werd bij het houden van het godsgericht met een hoen, de vogel op een bijzondere wijze gedood: men stak hem een els door het oog en de hersens, en liet hem dan spartelen tot hij dood was. Dit wordt vooral in Lore gedaan.

Men gaat ook nog op een andere wijze te werk: Nadat de goden zijn aangeropen, en op den snavel en de aars van het hoen is geblazen, wordt zijn kop onder den vleugel gestoken, en wordt het dier zóó tusschen de twee mannen in geplaatst, terwijl ieder hunner een maïskorrel vóór zich op den grond legt. Dan maken ze het geluid waarmee kippen worden geroepen om ze te voederen. Op dit geluid trekt de vogel den kop onder den vleugel uit, kijkt enkele oogenblikken verwonderd rond, en pikt dan naar een der beide korrels. Degeen wiens maïspit het hoen 't eerst oppikt, wordt geacht in 't gelijk te zijn.

Wanneer de kwestie meer dan twee personen aangaat, van wie één als de schuldige moet worden aangewezen, gaan allen in een kring zitten. Na de gebruikelijke aanroeping wordt het dier den kop afgehakt: degeen, die onder het rondspartelen door het dier gekrabbt wordt, wordt aangemerkt schuldig te zijn. Of ieder hunner legt een maïskorrel vóór zich, terwijl het hoen den kop onder den vleugel wordt gestoken. Degeen wiens korrel 't eerst door het hoen wordt opgepikt, nadat het den kop vrijgemaakt heeft, moet de schuldige zijn.

Het godsgericht met het hoen (*Napoe malimbaro manoe* „door middel van een hoen uit den weg ruimen (van een zaak)”) wordt op beide genoemde wijzen algemeen onder de West-toradjas toegepast. Omdat er zoo weinig omhaal bij is, wordt het veel in praktijk gebracht, ook als de rechter en de dorpsoudsten er geen last toe gegeven hebben. Anders is het gesteld met de buitengewone godsgerichten van duiken, speersteken en de warmwaterproef. Deze godsgerichten konden alleen plaats hebben bij bijzondere aangelegenheden en op last van de Hoofden. Bij deze godsgerichten waren steeds talrijke getuigen uit den omtrek tegenwoordig. Het houden ervan is streng door het Europeesch bestuur verboden.

26. Duiken en in den grond boren als godsgericht.

Het onder water duiken (*Lore mongee*, *Rampi' mengkioni* of *mongee*,

Kaili *nosoengee* of *nosoendala*) had plaats bij een rivier of een waterplas. De partijen bevonden zich daarbij elk op een oever om te voorkomen, dat men handgemeen zou raken, als beslist was wie door het gericht in 't gelijk gesteld was. Voor deze gelegenheid werden stokken in de bedding der rivier geplant, waaraan de duikenden zich konden vasthouden om onder water te blijven. Voor het uitvoeren van dit gericht konden lieden worden aangewezen, die niets met de zaak te maken hadden. Deze uitvoerders moesten vooraf op allerlei teekenen, die zich konden voordoen, letten, om zich het welslagen van hun onderneming te verzekeren: ze moesten niet van huis gaan, als een huisgenoot niesde, of een kind huilde; onderweg moesten ze op ongunstige geluiden acht geven om den invloed ervan te kunnen neutraliseeren.

Bij het water gekomen, zetten de menschen zich neer om rustig te pruijen. Den goden werd een offer aangeboden, en ze werden verzocht om aan te wijzen, wie in dit geschil gelijk had. Alle voorbereidselen hadden even rustig plaats, zonder overhaasting. Eindelijk gingen de twee mannen, die de zaak tot een beslissing zouden brengen, te water. Op den kreet „hia!” doken ze onderwater. Nu volgden eenige oogenblikken van hevige spanning: welke van de beide hoofden het eerst boven water zou komen. Het moet voorgekomen zijn, dat het hoofd van een duiker met geweld door zijn partij onder water gehouden werd, totdat de man bewusteloos op het droge werd gehaald. Sommigen beweren, dat de duikers loon kregen voor hun moeite; volgens anderen kregen ze niets.

Het in den grond boren als godsgericht heet evenals bij de Oost-toradjas: *mogego*. Bij de West-toradjas gebeurde dit zelden met speren; men gebruikte daarvoor stokken van hard hout (bij de To Pipikoro van *lebanoe*-hout): deze stokken werden zoo diep mogelijk in den grond gewerkt, gedurende een bepaalden tijd. In enkele plaatsen van het Pakawa-gebied deed men het met stukken rotan van een pink dikte. Wanneer de edelman vond, dat het lang genoeg geduurd had, gaf hij een teeken om op te houden; dan werden aan de staven teekens gegeven tot hoever ze in den grond waren geboord, waarna ze werden uitgetrokken. Degeen wiens stok het diepst in den grond was gedrongen, werd geacht door de goden in 't gelijk gesteld te zijn.

Opmerkelijk is, dat het onderduiken in sommige streken onbekend is, terwijl in andere landen weer het steken met stokken in den grond niet voorkomt. Het is mij gebleken, dat het onderduiken uitsluitend in praktijk werd gebracht bij de Lore-, Rampi'- en Kaili-groepen. In Pakawa, Sigi, Koelawi en het grootste deel van het Koro-gebied kende men het duiken als godsgericht niet. Terwijl in sommige plaatsen (Siwongi en Gimpoë van de Koro-groep, Lemo van de Koelawi-groep, Sibalaja van de Sigi-groep en Tamodo van de Pakawa-groep) het duiken als godsoordeel wel eens was voorgekomen, maar zeldzaam. In de streken, waar men het duiken niet of weinig kent, was het steken van stokken in den grond algemeen gebruikelijk als godsoordeel.

27. *Andere wijzen van het houden van een godsgericht.*

Behalve de pasgenoemde godsgerichten werd de beslissing der goden nog op andere wijzen uitgelokt. Algemeen was het gebruik om de schuld of onschuld van een mensch te bewijzen door hem den vinger in ziedende damar te laten steken (*mogogo hoeloe* of *soeloe*): Als de aan den vinger klevende hars met aren-haar was afgewreven, werd nagegaan, of de huid verbrand was. Bleek dit 't geval te zijn, dan werd die persoon schuldig geacht aan het hem ten laste gelegde. Was de vinger ongedeerd, dan was hij onschuldig. Een enkele maal werd deze methode toegepast bij gevallen, dat iemand ontkende iets gestolen te hebben, of een meisje zwanger te hebben gemaakt; maar in den regel moest de damarproef alleen dienen om uit te maken of iemand aan zwarte kunst deed of niet (zie VI, 62).

Meer toepassing vond de proef met kokend water. Water in een aarden pot werd kokend gemaakt, en daarin wierp men een steentje, een koperen duit of een naald. De verdachte moest dit voorwerp met de hand uit het water halen (*mogogo oeë*). Verbrandde hij zich daarbij de huid, dan werd hij geacht schuldig te zijn; in het tegenovergestelde geval was hij onschuldig. Met hetzelfde doel stak men de hand wel eens onder gloeiende kolen (Gimpoe en Moa' van de Koro-groep).

Het moet in den ouden tijd meermalen zijn voorgekomen, dat men zijn goed recht trachtte te bewijzen door het houden van een soort duel. Soms gingen beide partijen met het zwaard op elkaar af. Meer gebruikelijk was om, op eenigen afstand van elkaar staande, op een gegeven teeken een speer naar elkaar toe te werpen (Napoe *motoa tamboekoe*; te Siwongi-Korogroep heet het houden van een duel *momepengai*, bij de Sigi-groep *metimbe*, elders *metime* „een of meer hakken geven of trachten te geven”, „hakken”).

Overall werd mij gezegd, dat het houden van een duel nooit door den rechter werd gelast; de twistenden daagden elkaar hiertoe in hun boosheid uit. De rechter zou juist altijd getracht hebben de mannen van een duel af te houden door het aanbieden van een of meer buffels om de gemoederen te kalmeeren. Te Bora in Sigi vertelde men mij, dat twee edellieden eens oneenigheid met elkaar hadden gekregen. Ze begonnen met wilde terong-vruchten (*palola mbawoe*) naar elkaar te gooien, en daarna gingen ze er toe over met speren te werpen, totdat een hunner gewond raakte. De bevolking was over dit gedrag der edelen zóó verontwaardigd, dat zij hen en hun nakomelingen niet als hoofd wilden erkennen.

Behalve de reeds genoemde min of meer algemeen erkende wijzen om de beslissing der goden uit te lokken, heeft men blijkbaar nu en dan ook methoden toegepast, die voor de gelegenheid waren uitgedacht. Zoo vertelde men mij, dat te Lamba, de voormalige hoofdplaats van Napoe, een paar edellieden oneenigheid kregen over enkele buffels, een kleine kudde van vijf dieren. Ze kwamen overeen om de betwiste buffels op een vlak terrein aan te binden. Daarna gingen beiden op grooten afstand van de

dieren staan. Op een afgesproken teeken liepen beiden hard naar de kudde toe, en hij, die ze het eerst bereikte, werd geacht de rechtmatige eigenaar der dieren te zijn.

Te Bora in Sigi liet de vorst twee lieden, die het in een zaak niet met elkaar eens konden worden, ieder in een kokosboom klimmen, waarna de boom onder hen werd omgehakt. Aangenomen werd, dat degeen die ongelijk had, in zijn val door den boom verpletterd zou worden. De een viel met den boom om, maar hij werd niet gedood. De boom van den ander viel niet om, de stam schoof alleen van het wortelstuk af, en bleef overeind staan. Zevenmaal werd de proef herhaald, telkens met hetzelfde resultaat, waarna de vorst tot de overtuiging kwam, dat de tweede persoon geheel in zijn recht was.

28. *Schuldrecht.*

Men kende verschillende wijzen om een nalatigen schuldenaar te dwingen aan zijn verplichtingen te voldoen. Hiertoe ging men echter alleen over, wanneer de schuldenaar in staat was te betalen, hetzij door eigen middelen, hetzij door de hulp van zijn familie. Want bij zijn eigen bloedverwanten bracht men deze methoden niet in toepassing. Het kon gebeuren, dat iemand langen tijd had aangedrongen op het betalen van een schuld, stellen we één buffel. Als het den schuldeischer voorkwam, dat de schuldenaar geen ernst maakte met het afdoen van zijn schuld, en de schuldeischer zich niet in staat achtte den man tot betalen te dwingen, dan ging hij tot iemand, die meer invloed bezat, legde dezen de zaak uit, en vroeg hem de schuld over te nemen. Soms weigerde de persoon van invloed het verzoek in te willigen, omdat hij geen onaangenaamheid met den betrokkene wilde hebben. Meermalen echter ging hij wél op het verzoek in. Dan gaf die persoon van invloed den schuldeischer een buffel, waarna hij op zijn beurt den nalatige ging manen hem te betalen. Hij vroeg dan echter niet één buffel meer, maar hij vroeg er twee. Dit overdoen van zijn eisch aan een ander heet algemeen *mopangala* „zich toeëigenen” (in Rampi *mangkoeroea*).

Wanneer dit was gebeurd, moest de zaak onverwijld in orde worden gemaakt, want niemand zou den eisch van een ander overnemen, als hij niet tevoren van plan was om desnoods met geweld de schuld in te vorderen. Er werd dan familieraad gehouden, en alle krachten werden ingespannen om den bloedverwant in elk geval buiten de handen van den nieuwen schuldeischer te houden, omdat het anders op pandelingschap uit zou kunnen loopen.

Wanneer een schuldeischer jarenlang op de afbetaling van een schuld had gewacht, stond hem ook nog de gelegenheid open om zichzelf te verschaffen wat hem toekwam. Hij ging dan op een goeden dag naar de woning van den schuldenaar, en haalde daaruit weg, wat hij maar krijgen kon; ook alle huisdieren voerde hij met zich mee. Zoo iets deed men echter niet zonder voorafgaande ruggespraak met zijn dorps hoofd gehouden te

hebben, want als er verwickelingen uit zoo'n gewelddaad ontstonden, moest men verzekerd wezen van den steun van de leden van de dorpsgemeenschap.

Natuurlijk werd het voornemen hiertoe geheim gehouden, opdat de schuldenaar geen gelegenheid zou hebben zijn eigendommen in veiligheid te brengen. De schuldeischer wachtte een goeden dag af, waarop de schuldenaar bijvoorbeeld juist een of meer buffels op zijn woonerf had aangebonden. Ook moest de schuldeischer zich door eenige sterke mannen laten vergezellen, omdat hij op tegenstand moest rekenen. Wanneer de schuld niet groot was, werd zooveel uit de woning gehaald als in waarde overeenkwam met de grootte van de schuld. Was deze groot, dan werd alles weggehaald. Hiermede was de schuld gedelgd, al bleef de waarde van het genomene beneden het bedrag van het verschuldigde. Deze wijze van schuld innen heet in Napoe *rapewatai*; in Palolo en andere streken *merampa* „rooven”. In het Sigische en Koelawische heet dit *mombagalisi* en *nompagalihi* „leeghalen”, in Siwongi *mantoaraka* „goederen wegdragen”.

Wanneer men wist, dat er een buffel of een paard zou zijn weg te voeren, dat op het woonerf van den schuldenaar aangebonden stond, liet de schuldeischer bij de Koro-groep zich vergezellen door een of meer vrouwen, die het dier voorttrokken. Tegenover een vrouw durft men geen geweld plegen, omdat hierop een groote boete staat, en dit de schuld zou doen toenemen.

Het kan ook gebeuren, dat iemand een schuld heeft in te vorderen van iemand uit een ander dorp, maar dat deze telkens om de zaak heendraait, en de definitieve bespreking ervan aldoor maar uitstelt. Om een eind aan de zaak te maken, spreekt de schuldeischer dan met zijn dorpsgenooten af om op een goeden nacht buffels van de bewoners van het dorp van den schuldenaar op te vangen. Het werd dan al spoedig bekend wat er had plaats gehad en het heele dorp raakte in opschudding. Zoo spoedig mogelijk kwam men dan bijeen om de zaak te bespreken, en dan bleek al dadelijk waaraan de schuldeischer toe was. Werd toegegeven dat de schuld drie buffels bedroeg, maar was het den schuldeischer niet gelukt meer dan twee dieren gedurende dien nacht op te vangen, dan moest hij zich met die twee tevreden stellen, en werd de schuld gerekend afgedaan te zijn. Was het hem echter gelukt zeven buffels op te vangen, dan trachtte men hem te bewegen enkele terug te geven. Meestal stelde de schuldeischer zich tevreden met het hem toekomende, en hij voegde daaraan nog één buffel toe als belooning voor de gedane moeite. Dit laatste dier draagt den naam van „voor het openen van de deur (van de kraal, waarin de dieren waren opgesloten)”; in Lore *paloka noe baba*. Deze wijze van schuldvordering draagt den naam van „buffels halen” (*mebaola*, Rampi' *mebëkëloe*); bij de Koro- en Koelawi-groepen noemt men dit *mehore* „op het droge brengen”, waarmee vermoedelijk bedoeld wordt op de schuld, die langs dezen weg geïnd wordt.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN

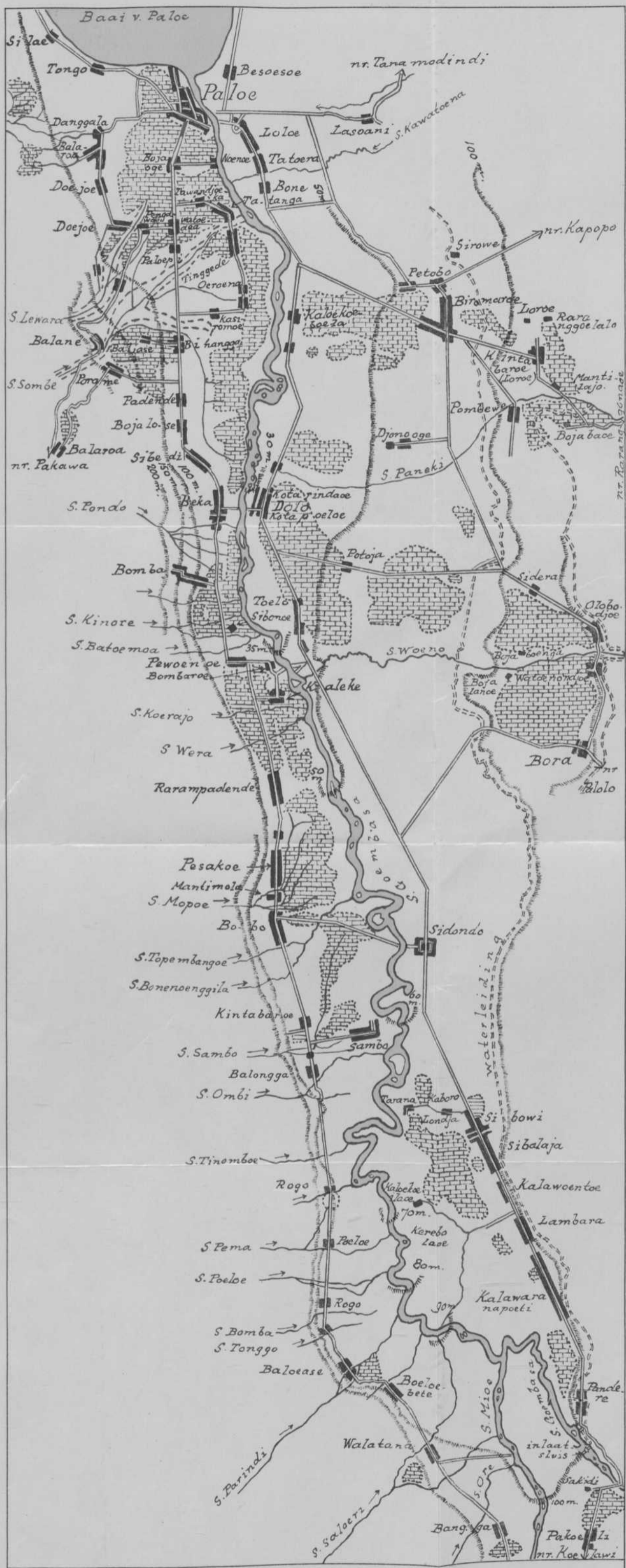
op Deel I van „De West-toradjas op Midden-Celebes”.

- Bl. 19, r. 1 v. b. Bakoe bakoeloe, lees: Makoe bakoeloe.
id. r. 3 v. o. Tjalabae. Het Boeg. *tjalabae* is „iemand, die zich valsche-
lijk uitgeeft voor een vrouw of wijfje”, ook van een haan, die er
als een hen uitziet. In dit verhaal is dus sprake van een vogel, die
wel het voorkomen van een hen heeft, maar toch een haan is.
- Bl. 21, r. 25 v. o. Aan de overzijde van de rivier van Donggala, in den
kampong Tandjo batoe, wonen Ndepoeoe-sprekers.
id. r. 20 v. o. Ook het noordelijk deel van Mamoedjoe, waar nog West-
toradjas wonen, behoort niet tot de afdeeling Donggala.
- Bl. 32, r. 5 v. o. Met dit Boalemo is de landstreek op den arm van Oost-
Celebes bedoeld, vanwaar de bewoners naar het Gorontaloesche zijn
gegaan, zoodat daar een distrikt van denzelfden naam is ontstaan.
- Bl. 37, r. 22 v. o. Tampotoempoe beteekent „geen eigenaar hebbende”.
- Bl. 45, r. 17 v. o. In Banawa en Loli wordt voor „niet” naast *oende* ook
ndepoeoe gezegd.
- Bl. 46, onderste regel. Dr. S. J. Esser zegt, dat men hem vertelde, dat de
To Koelawi enz. niet als *tolare* worden aangeduid, maar als *to i*
ndate. Dit *ndate* is waarschijnlijk niet het Bare'e woord „boven”,
maar het oude dorp der To Tawailia Ndate, dat in het Noorden
van Napoe moet hebben gelegen. Is dit alles juist, dan blijkt weer
eens te meer hoe belangrijk de lieden van Sedoa vroeger zijn
geweest. Ook de To Palolo en de To Raranggonaoe heeten Tolare.
Men spreekt van Tolare mpandake (in 't Oosten), en Tolare
mpanaoe (in het gebied ten Westen van het Paloe-dal).
- Bl. 57, r. 2 v. o. „de worstelende heer”, lees: „heer die bij het worstelen
overwint”.
- Bl. 66, par. 28. Dr. S. J. Esser merkt bij de eerste alinea van deze para-
graaf op, dat hieruit duidelijk blijkt, dat het Ledo oorspronkelijk
ook sprekers had ten Westen van de Paloe-vallei (vgl. ook het Doi
van de groote dorpen Towale enz.). De vorm Bawo aja is Ledo,
anders zou het Wawo aja hebben moeten zijn. Misschien hebben
dus de lieden van het Oelajo-gebergte vroeger ook wel Ledo
gesproken.
- Bl. 99, r. 3 v. par. 54a. Bakoe bakoeloe, lees: Makoe bakoeloe.

ANNALENSCHREIBE DER VEREINIGTEN
KÖNIGREICHEN VON SACHSEN-WEIMAR

Im Jahr 1817, den 1. März, ist die

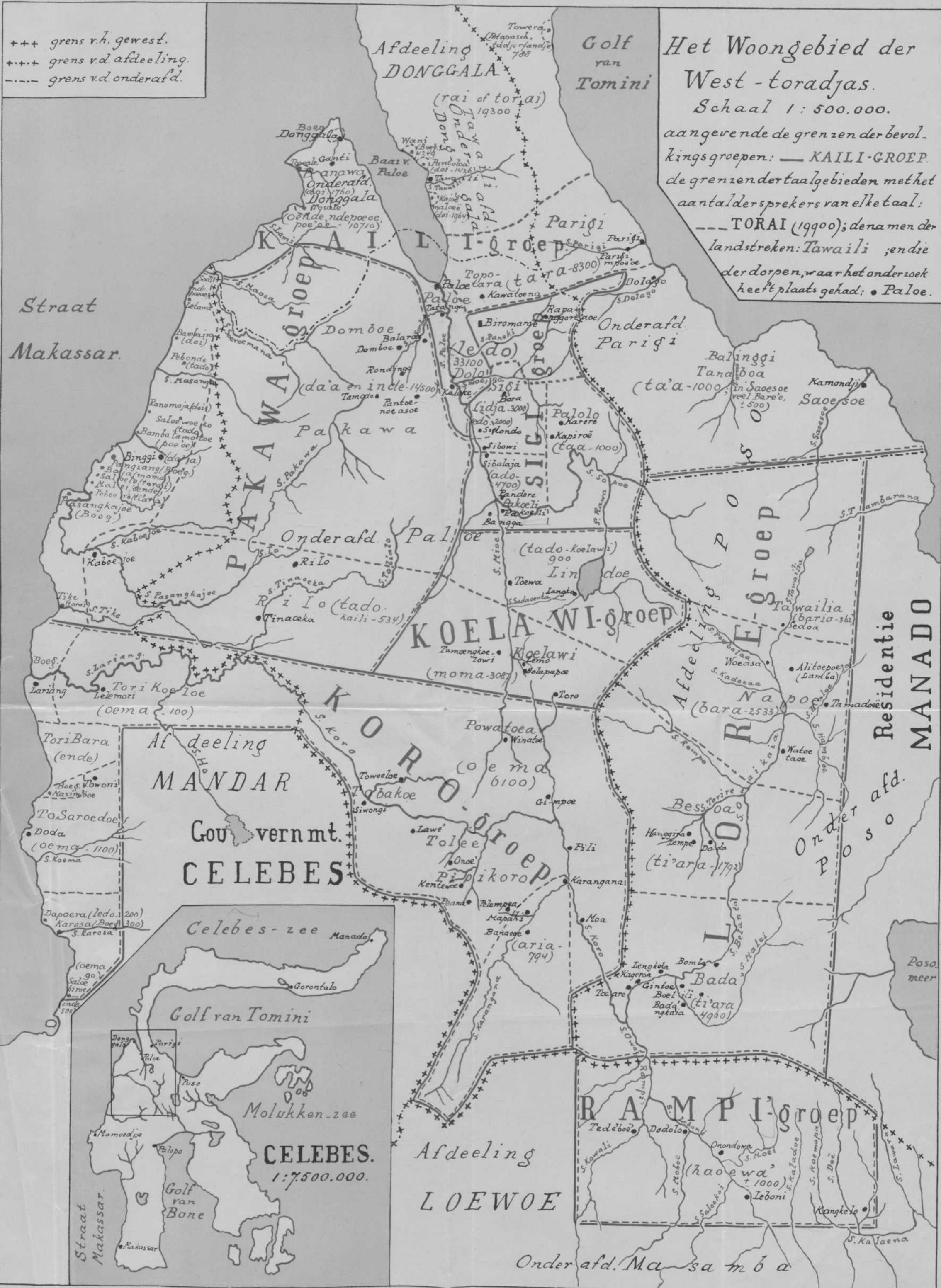
1. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
2. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
3. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
4. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
5. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
6. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
7. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
8. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
9. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
10. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
11. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
12. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
13. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
14. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
15. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
16. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
17. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
18. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
19. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
20. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
21. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
22. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
23. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
24. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
25. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
26. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
27. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
28. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
29. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
30. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
31. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
32. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
33. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
34. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
35. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
36. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
37. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
38. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
39. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
40. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
41. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
42. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
43. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
44. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
45. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
46. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
47. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
48. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
49. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...
50. Die Königin hat die Gnade, die dem Könige...

Situatie kaart van de Vlake van Paloe, opgemaakt door den landschapsoptreker van Paloe. Schaal 1:100.000.
 — auto-weg; - - - paardenpad; [brick pattern] sawah; - - - waterleiding.

+++ grens v.h. gewest.
 ++++ grens v.d. afdeeling.
 - - - - grens v.d. onderaf d.

Het Woongebied der West-toradjas.
 Schaal 1:500.000.
 aangevende de grenzen der bevol-
 kingsgroepen: — KAILI-GROEP.
 de grenzen der taalgebieden met het
 aantal dersprekers van elke taal:
 --- TORAI (1990); de namen der
 landstreken: Tawaili; en die
 der dorpen, waar het onderzoek
 heeft plaats gehad: • Paloe.

Residentie
MANADO

CELEBES.
 1:750.000.

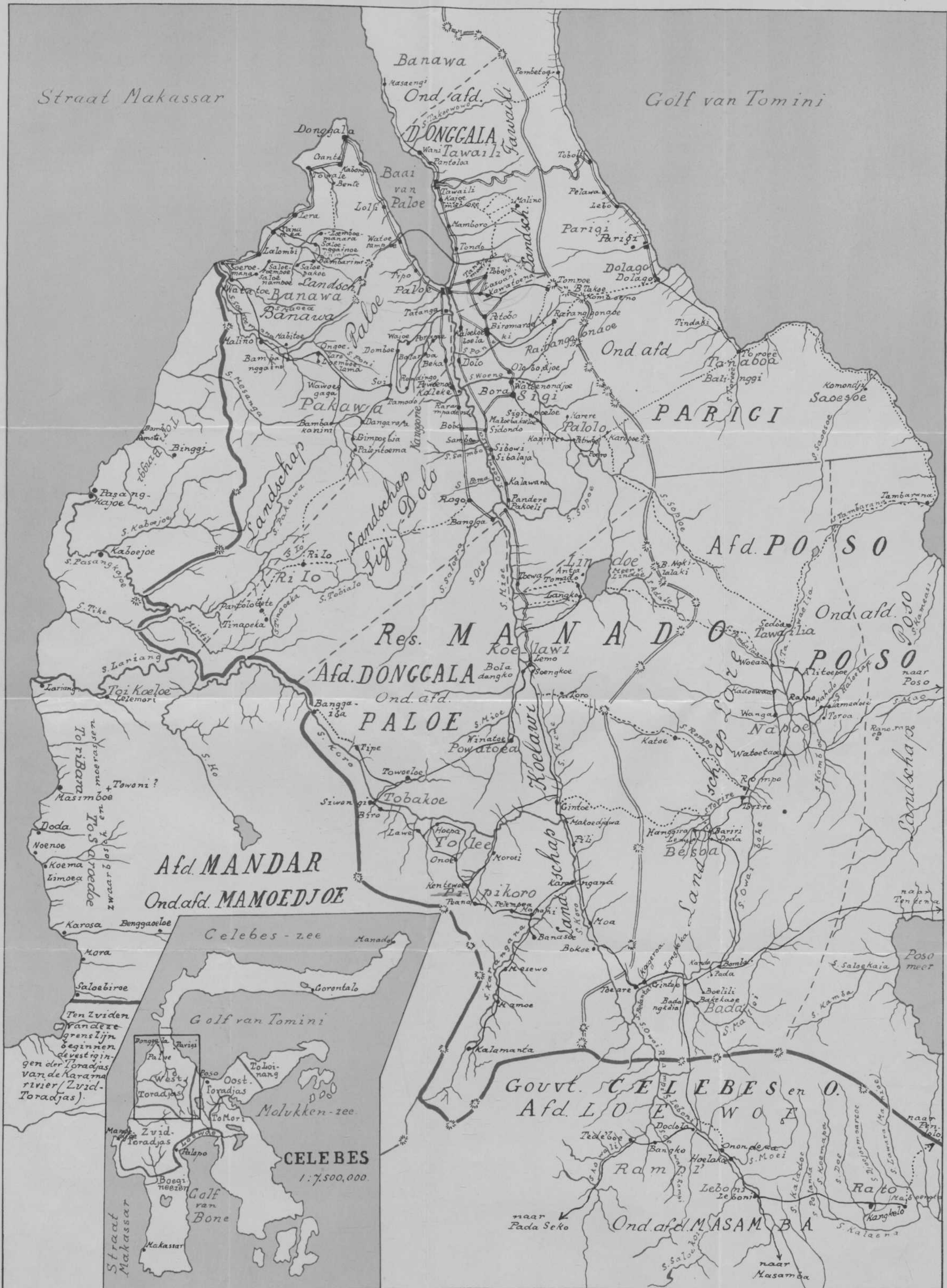
WINDY
1896

CELEBES

CELEBES

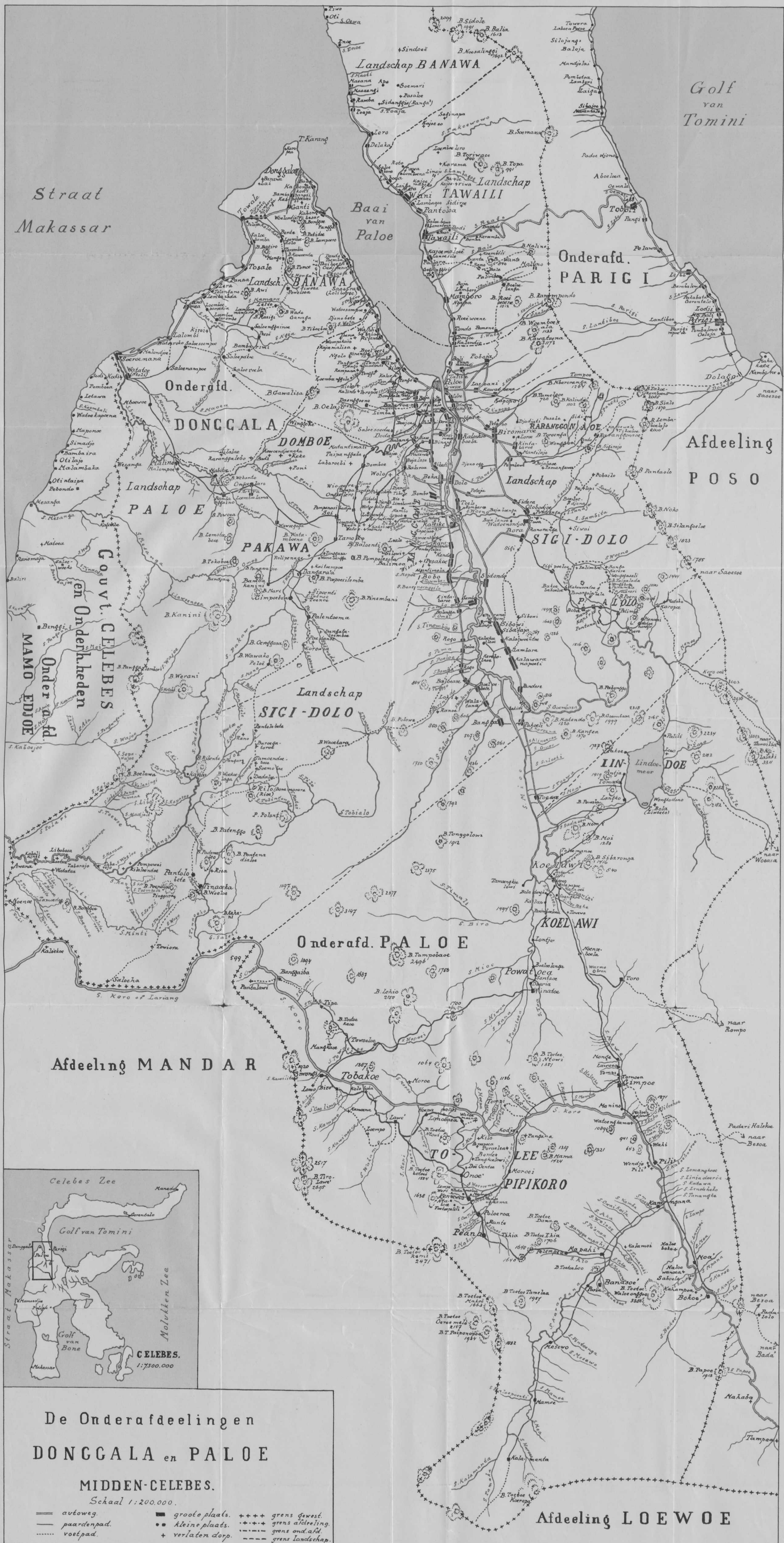
Let Wounded
New London
Street, 100 000

Let Wounded
New London
Street, 100 000

Het Woongebied der West-toradjas (Schaal 1:500.000), aangerende de administratieve indeeling van het land.

— grens v.h. gewest; — grens v.d. afdeeling; — grens v.d. onderafdeeling; - - - grens v.h. landschap.
 — autoweg; — paardenpad; voetpad.

Straat
Makassar

Golf
van
Tomini

Baai
van
Paloe

Onderafd.
PARIGI

Onderafd.
DONGGALA

Afdeeling
POSO

Landschap
PALOE

Landschap
SIGI-DOLO

Gouvt. CELEBES
en Onderheden
MAMO EDJOE

Landschap
PAKAWA

Landschap
SIGI-DOLO

Landschap
LINDODOE

Onderafd. PALOE

KOELAWI

Afdeeling MANDAR

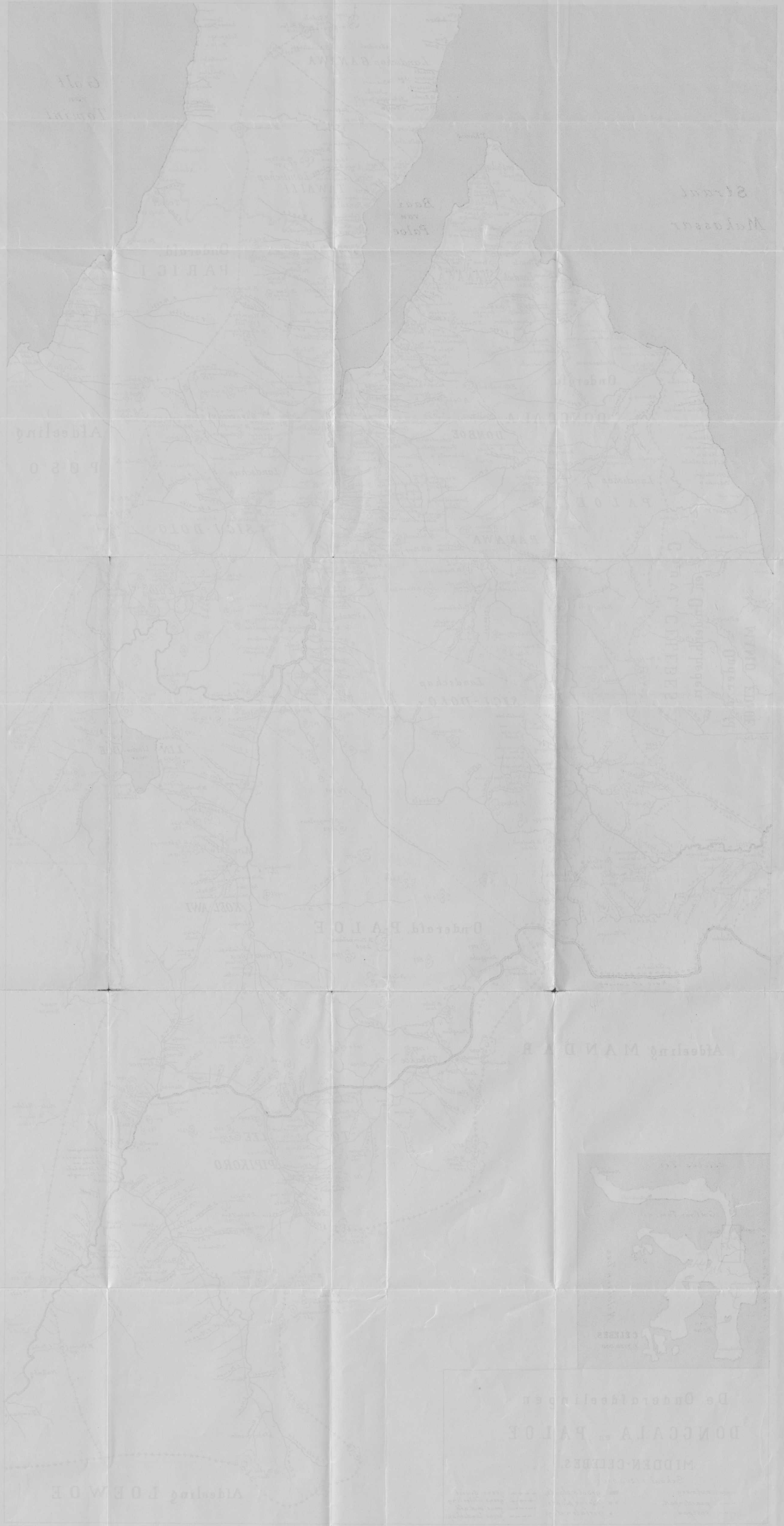
TOPIPIKORO

De Onderafdeelingen
DONGGALA en PALOE
MIDDEN-CELEBES.

Schaal 1:200.000.

- autoweg.
- paardenpad.
- voetpad.
- groote plaats.
- kleine plaats.
- + verlaten dorp.
- ++++ grens gewest.
- grens afdeeling.
- grens ond. afd.
- grens landschap.

Afdeeling LOEWOE

Golf
Toni

Stant
Mabass

BARIC I

Aldeing
P 8 0

SIC-DORO

DORBOE

PALOE

MANDI ENDE
of Onderbeelden
MIDDEN-CEBES

KORAWI

Onderdeh PALOE

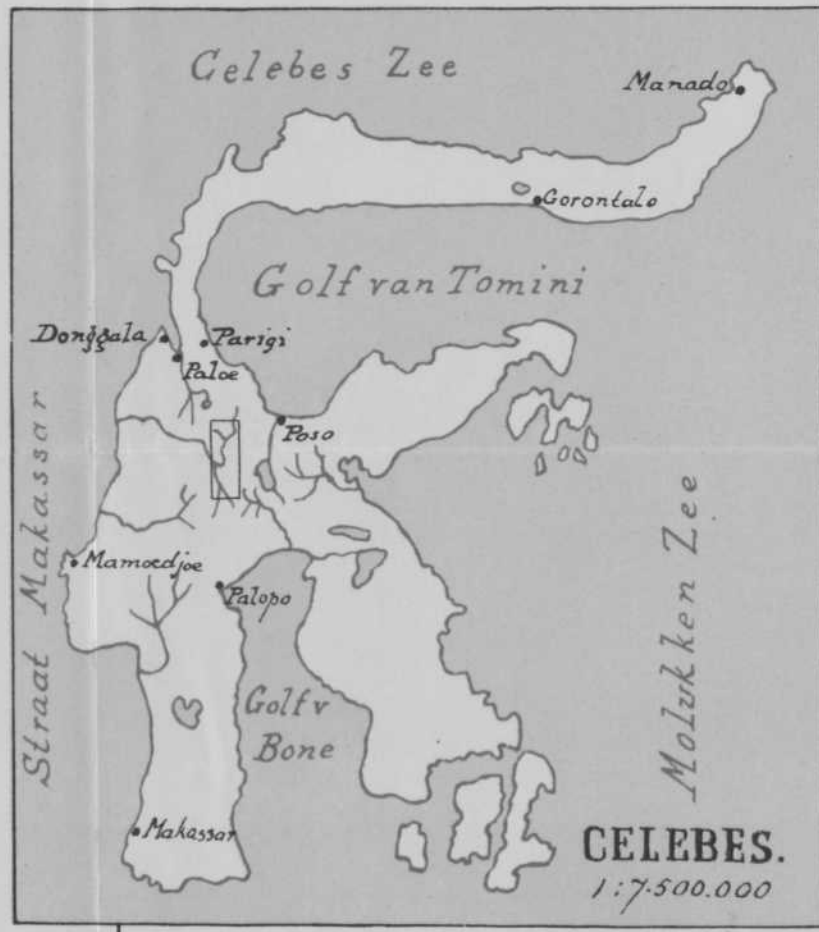
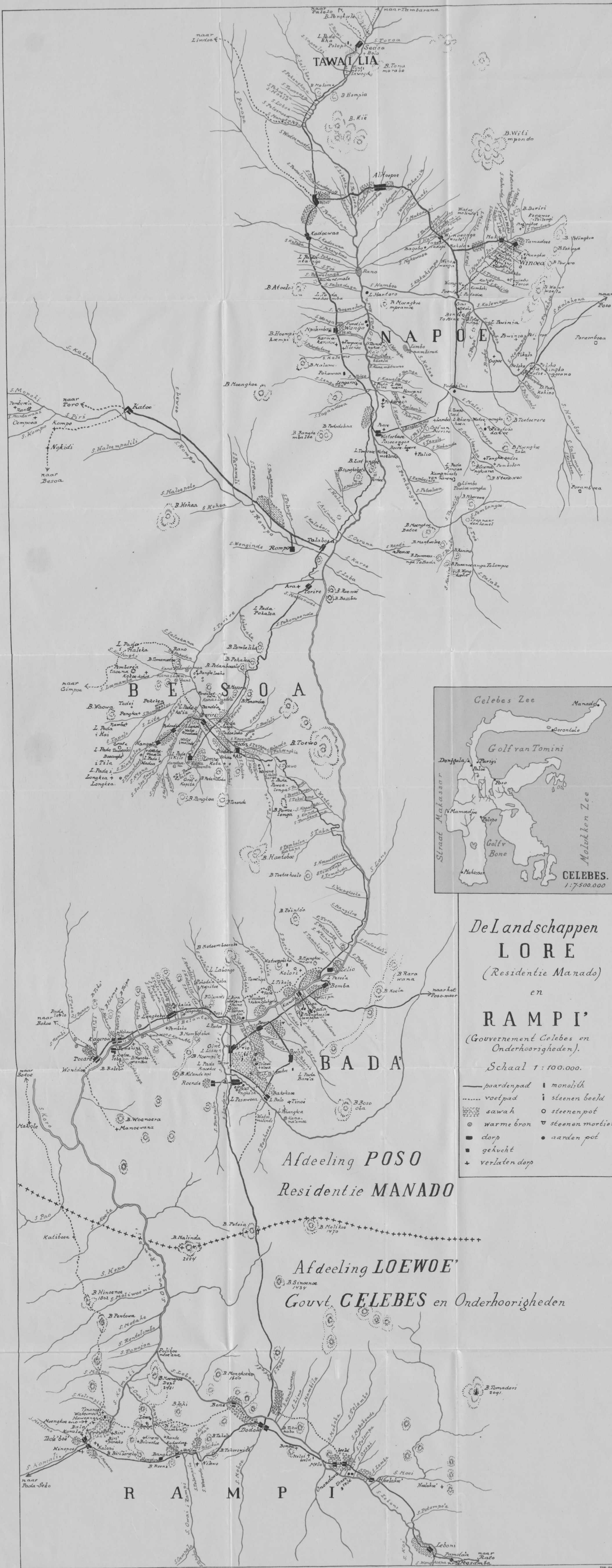
Aldeing MANDAR

PIKORO

Aldeing LOEWOE

De Onderbeelden
DONGALAE PALOE
MIDDEN-CEBES

De Landschappen
LORE
 (Residentie Manado)
 en
RAMPI'
 (Gouvernement Celebes en
 Onderhoorigheden).
 Schaal 1 : 100.000.

- paardenpad i monolith
- voetpad i steenen beeld
- ▨ sawah o steenenpot
- ⊙ warme bron ▽ steenen mortier
- dorp ● aarden pot
- gehucht
- + verlaten dorp

Afdeeling **POSO**
 Residentie **MANADO**

Afdeeling **LOEWOE'**
 Gouvt. **CELEBES** en Onderhoorigheden

R A M P I

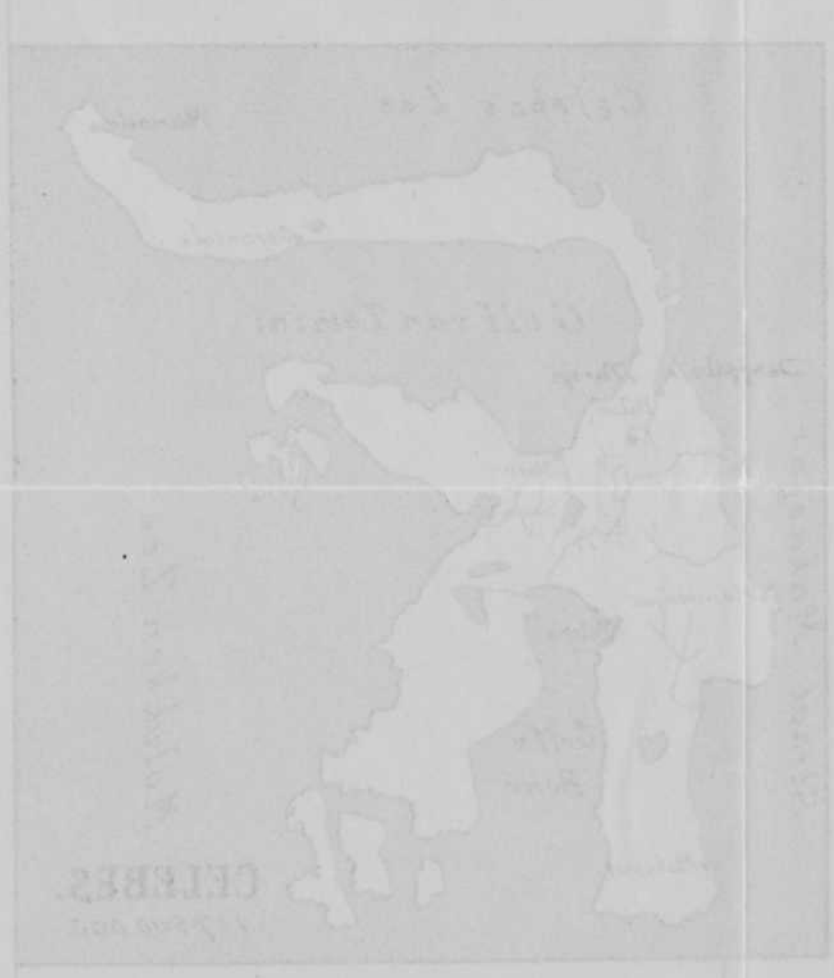
JAWA

ANAP

DA

RAJA

RA

Delandschappen
LORE

RAMPI

Abteilung POSO
Residentie MANADO

Abteilung DOEWOL
Genl. CELEBES

